This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

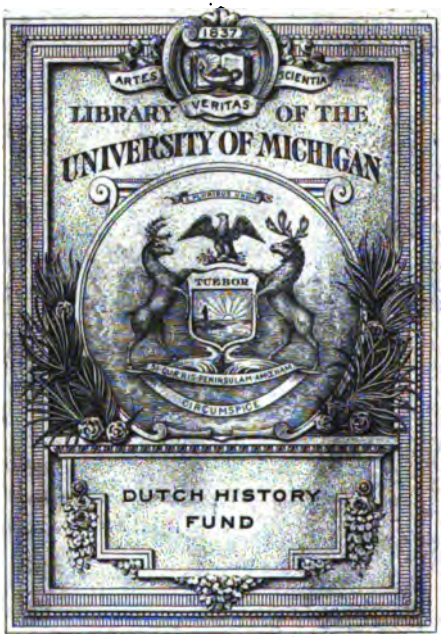
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
V123

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Vierde Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXV.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Dutch lit. 10-3-24 10842

Waarneemingen over het Oosten, uit Reisbeschryvingen, tot opheldering der Heilige Schrift, uit het Engelsch overgezet, en met Aanmerkingen voorzien, door J. E. FABER. *En nu uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aantekeningen vermeerderd. Twee Deelen. Te Utrecht. by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1774. *Behalven het Voorwerk* 520 *bladz. in groot octavo.*

ALles wat wy voorheen, by 't melden van soortgelyke Schriften (*), gezegd hebben, wegens de nuttigheid van 't raedplegen der Oosterſche Reisbeschryvingen, in 't verklaren der Godlyke Schriften, is ten volle toepaslyk op dit Werk, 't welk veelvuldige waernemingen van die natuur bevat. De Engelsche Opsteller, de Heer HARMAR, heeft zich verledigd, om de berichten van verscheiden kundige Mannen, die het Oosten, inzonderheid de nabuurige streeken van 't Joodsche Land, doorreisd hebben, oordeelkundig te lezen. Hy heeft ze wel opzetlyk met dat oogmerk nagegaen, om acht te geven op alle zodanige aentekeningen, die betreklyk zyn tot de levenswyze, de gewoonten, de zeden enz. der Oosterlingen; en inzonderheid op zulken, welken, buiten het geen die Schryvers zelven, ter verklaringe van etlyke Schriftuurplaetsen doen dienen, nog verder kunnen strekken, tot het opheldereu der Heilige Schriften. — Deze Waernemingen heeft de Heer FABER in 't Hoogduitsch overgebragt, met nevensgaende aentekeningen, die of ter beschavinge of ter opheldering van het En-

(*) Zie *H. Vad. Lett.* III. D. bladz. 1.

Engelſche Werk dienen; boven al heeft hy 'er zyn werk van gemaekt, om door taelkundige bedenkingen aen deze en gene plaetſen meerder lichts by te zetten. En men ziet, zo uit het Werk van den Heer HARMAR, als uit de aentekeningen van den Heer FABER, hoe anders kundige Uitleggers veel gevaers loopen van grove misvattingen, by mangel ener gegronde kennisſe van de Oosterſche gebruiken; doch tevens hoe hoognoodig het zy, die kundigheden gepaerd te doen gaen, met de vereischte kennis der Oosterſche Talen, om zich te hoeden van die gebruiken verkeerdlyk op ſommige plaetſen toe te paſſen. Ten laetſte heeft de Nederduitſche Overzetter, dit Werk in onze Tael overbrengende, 'er te gelyk nog enige aentekeningen bygevoegd, wel byzonder uit de merkwaerdige *Beſchryving van Arabie*, door den Heer NIEBUHR; waer door deze en gene omſtandigheden nog al nader opgehelderd, of op nieuw ſterker bevestigd worden. — De Liefhebbers dezer ſoorte van oefening zullen dus in dit Werk ook geen minder voorraed voor hunnen leeslust vinden, dan in andere diergelyke Schriften, en 'er zich met vrucht van bedienen kunnen, om hunne Bybelkennis te vermeerderen. Men oordeele enigermate over de uitvoering, door het volgende voorbeeld na te gaen.

Onze Autheur, gewag makende van de roovende Arabieren, meld verſcheiden byzonderheden, welken daer toe betrekking hebben, ter opheldering van enige plaetſen der Heilige Schriften. By die gelegenheid tekent hy onder anderen aen, dat zelfs de ſchaepherders, in ſommige gevallen, door de Arabieren niet zeer vriendlyk behandeld worden. En op deeze roofzucht ſchynt, zyns oordeels, de Alexandrynſche overzetting te zien, als dezelve de boodſchap van *David*, aen *Nabal*, op de volgende wyze voorſtelt. *Ziet ik heb gehoord, dat uwe herders thans voor u ſcheren: zy waren by ons in de woestyne, en wy hebben hen niet* gehinderd. *Ook* vorderden *wy niets van hun, zo lang zy in Carmel waren.* 1 Sam. XXV. 7.

„ Deze vertaling, zegt hy, vooronderſtelt eene goede kennis van het gedrag der arabiſche Emirs, welker zeden *David* egter, niet tegenſtaande hij, gelijk zij, in de woestijne leefde, niet aangenomen had. Een arabiſche Emir zou, aan het hoofd van zeshonderd mannen, van tijd tot tijd levensmiddelen of geſchenken van *Nabals* knegten, voor de vergunning van gerust te weiden, gevorderd, en bij het minſte misverſtand hen van waterrijke oorden verjaagd hebben. Geen van beiden had *David* gedaan. Men mag niet gelooven, als had de alexandrisch-griekſche vertaler den zin dezer woorden verdraaid.

Het

Het woord welk hy door *binderen* uitdrukt, zegt anders ook *beſchamen*: en Jer. XIV. 3, word het gebezigd, wanneer men water zoekt en geen vind. En het woord, dat hy door *vorderen*, of *bevelen* vertaalt, in onze overzettingen egter, door *misſen*, *ontbreken* uitgedrukt word, heet anders zo veel, als *bezoeken*. Misſchien komt de betekenis van *ontbreken* daar van, dewijl gemeenlijk aan den oord iets ontbreekt, welken een arabiſche Emir bezogt heeft (*).

„ Deeze boodſchap van *David* aan *Nabal* is eenigen laateren ſchrijveren zeer vreemd voorgekomen, en zij hebben daarom *David* in het ongelijk geſtelt, als had hij de vermetelheid gehad, van *Nabal* tot vervulling zijner behoeftigheid levensmiddelen af te perſen, om dat hij zijne knechten noch beroofd noch benadeeld had, waar toe hij toch geen regt had gehad: daar en boven zou hij beſloten gehad hebben, den ouden man, zo wanneer hij zijne eiſchen zou afſlaan, met zijn geheele huis te verdelgen. Het zou een al te gedienſtige ijver zijn, indien men dit voornemen van *David* zou willen tragten te regtvaardigen, naardien hij het openlijk zelve verfoeit, wanneer hy 1 Sam. XXV. 33, God dankt, dat hij hem bewaard heeft van zig zelven te wreken. Edog is het billijk, elk bedrijf, zo veel mogelijk, in zijn waare dagligt te ſtellen. *David* mogt voorzeker *Nabal* in het vriendlijke herinneren, dat, of ſchoon hij op eene onregtvaardige wijze uit de bewoonde gewesten van Judea verdreven, en gedwongen was, gelijk de Arabiers der woestijnen, in dezelfde behoeftigheden met hen te leven, hij toch hunne roofzugt niet navolgde, noch het geringſte van zijne knegten, niet tegenſtaande zij geheel en al in zijn geweld waren, afperſte, zo als anders de Arabiers der woestijnen veeltijds doen. Wanneer hem nu *Nabal*, tot vergelding nog met verwijtingen afwees; moet men zig des te minder verwonderen, dat hij tot wraake aangedreeven wierd, die hem aanporde, nu voortaan te handelen als die Arabiers, onder welken hij zig thans genoodzaakt vond, zig op te houden, als welken zig geregtigd hielden, anderen dat geen, welk hun ontbrak, weg te nemen, en zelfs die geenen, welken 'er zig

(*) De Heer Faber meldt ons, in zyne aentekening, dat פקד bepaeldlyk zegt, *naeuw op iets zien*, van daer, *misſen*, voorts lydlyk, *ontbreken*, en verder bedryvend, *begeren*, *vorderen* enz. Als mede dat כלם eigenlijk aenduid *verwonden*, van daer, *beſchadigen*, *beſchamen*, en ook *binderen*, als waer door iemand beſchaemd word. Het zegt hier zo veel als *ſchade toevoegen*.

zig tegen ſtelden, om het leven te brengen, gelijk zij nog heden ten dage doen (*). De wet Gods, welke hem tot hier toe van zulk eene handelwijze afgehouden had, deed hem de gedagten, welken de gramſchap hem ingeboezemd had, voor onbillijk erkennen, en bewoog hem van dit bloedig voornemen af te zien. Zo ver zal men alles voegzaam vinden. Zou nu eene tegengeſtelde gedagte, in de hitte des toorns, midden onder de voor oogen hebbende voorbeelden der Arabieren, en in eenen tijd, waarin de zedenwetten veel minder ontzwagteld en bekend waren, dan in den onzen, op geenerhande wijze met de deugd beſtaanbaar kunnen zijn"?

By deze aenmerking, van 't gedrag der roovende Arabieren ontleend, zullen wy nog ene andere voegen, die ons de gastvrye Arabieren onder 't oog brengt; waer omtrent de Autheur ons, mede uit de berichten van *Arvieux*, Gezant des Konings van Frankryk, by den Groot-Emir der Arabieren van den berg Carmel, ene gunſtige beſchryving geeft (†).

„ Zo dra den Scheik of Heere van het dorp aangediend word, dat 'er vreemd'lingen komen, zo gaat hy hen te gemoet, verwelkomt ze, en geleidt ze in den *Menzil*, of naar de plaatze, tot het ontvangen der vreemdelingen beſtemd (‡). Dit doet hij, wanneer het den vreemd'lingen gelust, in het dorp hun middagmaal te houden, of ook aldaar te overnagten. Dikwils egter vertoeven de reizigers alleen zo lang, tot dat zij iets genuttigd hebben. In dit geval blijven zij gemeenlijk liever buiten het dorp onder eenen boom, en de Scheik gaat of zelve, of hij zend zijne lieden, in het dorp, om voor hen eenig eten te halen. De tijd als dan omtrekende, om voor dezelven eenen ordenlijken maaltijd te bereiden, brengt men hun alleen eijeren, boter, geſtremde melk, honing, olijven, en varſche of gedroogde vrugten, naar het jaargetij zulks medebrengt. De Scheik eet gemeenlijk mede, of houd hen ten

(*) *Voyage dans la Palestine*, door *la Roque*, uit de papieren van den Heer *Arvieux* getrokken. *bl.* 182. Zie ook *Niebuhr.* Beſchr. van Arabie, *bl.* 364, 365. en elders.

(†) *Voy. dans la Pal.* als boven *bl.* 124——129. Zie dit bevestigd door *Niebuhr* als boven *bl.* 44.

(‡) De Arabiſche benaming *Menzil* betekent in 't algemeen elke plaets waer men inkeert, ene herberg: byzonder zodanig ene vrye verblyfplaets, welke voor de Vreemdelingen geſchikt is; die, zo 'er geen afgezonderd gebouw toe zy, veelal gevonden word, in een vertrek der benedenſte verdiepinge van 't huis van den Scheik.

ten minſte gezelſchap. Na gehouden maaltijd nemen zij afſcheid van hem, leggen hunne dankbetuigingen bij hem af, en vervorderen hunne reis". —— Dit bericht dient ter verklaringe van *Abrahams* gastvryheid, van deszelfs oosterſche gedienſtigheid en vriendlijkheid, als mede van de wijze, hoe hij zijne gasten onder een boom onthaelde. Gen. XVIII. 1-8. En verder maekt 'er onze Schryver gebruik van, ter opheldering der voorſtellinge onzes Heillands, van het gastmael enes ryken mans, Luc. XIV. 13. en volg.

„ Als de genodigde gasten, zegt hy, tegen zijne verwagting uitgebleven waren, zond hij tot de armen der plaatze, en vervolgens op de wegen, en aan de heggen, en deed de genen, die men vond, noodzaken om in te komen, en zijn huis te vervullen. De Lieden op de wegen waren vreemden die hunne reis voortzetteden, en niet van gedagten waren, zig op te houden. Die genen, welken men aan de heiningen zogt, waren insgelijks reizigers, welken, gelijk dikwils geſchied, zig alhier nedergezet hadden, om een weinig uit te rusten, doch even zo min voornemens waren, lange te vertoeven. Uit de omſtandigheid, dat zij zig onder boomen en heiningen nederzetteden, maken eenige beroemde uitleggers het ongegrond beſluit, dat het de armſte en meest van hulp ontbloote reizigers waren. Hoe voegt zig hier toe de tweede omſtandigheid, dat men hen genoodzaakt hebbe in te komen? Dezen zouden 'er waarſchijnlijk wel haast gereed toe geweest zijn. Dit kan men met grond uit de laatſte omſtandigheid afneemen, dat het vreemde waren, die op allerhande wijzen zig zogten van deze gunstbewijzen te verontſchuldigen, uit vrees van opgehouden te worden, en zig dus in de noodzaaklijkheid te zien eene verandering in het ontwerp hunner reis te maken (*)".

(*) „ De ſchrijver, zegt de Heer FABER, zoekt voorzeker eenen te grooten nadruk in 't woord ἀναγκάζειν *dwingen*; ſchoon voor het overige zijne verdediging gegrond is. Het Griekſche woord zegt in 't gemeen ernstlijk of inſtantlijk verzoeken, gelijk SCHWARZ, KYPKE en KREBS aangetoond hebben. Matth. XXII. 9, word het door καλεῖν, *nodigen*, verklaard. De wijsgerige uitlegging van BAYLE over dit woord, of zijn tractaat van de algemeene verdraagzaamheid, is bekend".

Byvoegſel tot het bewys der Waarheid van den Christelyken Godsdienst, door G. LESZ *Dr. en Pr. Theol. Ord. en Academie-Prediker te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Behalven het Voorbericht* 256 *bladz. in groot octavo.*

VErmits de beroemde Hoogleeraer *Lesz* dit zyn voortreflyk Werk, van welks pryzenswaerdige uitvoering wy bericht gegeven hebben, toen de Nederduitſche Vertaling gemeen gemaekt wierd (*), in 't Hoogduitsch ten tweedenmale ter Drukperſe vervaerdigd, en 't zelve met verſcheiden Byvoegſelen vermeerderd heeft, zo zien ook thans deze Byvoegſels in 't Nederduitsch afzonderlyk het licht, op ene dergelyke wyze, als ze in 't Hoogduitsch op zich zelven afgegeven zyn. Men begreep in Duitschland den Bezitteren van den eerſten Druk op die manier te gemoet te komen; en dat voetſpoor volgende heeft men ook denzulken in ons Vaderland, die de Nederduitſche Vertaling hebben, dus in ſtaet geſteld, om dit Geſchrift, naer de tweede Hoogduitſche uitgave, volkomen te bezitten. —— Op het doorbladeren dezer Byvoegſelen zal men reden vinden, om die aengewende moeite danklyk te erkennen; daer ze verſcheiden byzonderheden behelzen, die des Hoogleeraers voorgeſtelde gedachten nader ophelderen, of krachtiger bevestigen; en 'er tevens nog al etlyke nieuwe aenmerkingen in gevonden worden, die ter voltooiing van 't bewys voor de waerheid van den Christelyken Godsdienst ſtrekken, of de zwakheid der tegenwerpingen van 't Ongeloof in 't helderſte daglicht ſtellen.

Buiten een aental van byzondere opheldernde en verſterkende aenmerkingen, die in de tweede uitgave ingevlochten zyn, en hier als Byvoegſels medegedeeld worden, ontmoet men in dit Stuk, ene uitgewerkte Schets van *het Christelyk Systema der Religie, vervat in het Nieuwe Testament*, met enige daer uit afgeleide gevolgen. Breedvoerige aenmerkingen over 't geen *'s Heillands Wonderwerken* betreft, om het daer uit ontleende bewys in volle kracht te zetten, mitsgaders over den *Natuurlyken Godsdienst* in vergelyking met de *Christelyke Openbaring*. Ene treffende afbeelding van het *character van Jeſus Christus*, uit zyne daden opgemaekt; en ene nadere beantwoording van de gewigtigſte *tegenwerpingen* tegen den Christelyken Godsdienst, die des Hoogleeraers voorige oplosſingen bekrachtigen. Daer nevens is nog gevoegd een *Aenhangſel*, rakende de bewyzen der onder-

(*) *Nieuwe Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 441.

dervinding van het Christendom, of het inwendig getuigenis van den Heiligen Geest, en de redenmatigheid der bovennatuurlyke inwerkingen van God in 's Menſchen Ziel. Ten laetſte behelst deze verzameling nog enige aenmerkingen over *Shaftesbury*, *Rousseau* en *Voltaire*; en wel inzonderheid over den laetſten, om de Lezers der Schriften van *Voltaire* onder 't oog te brengen, hoe *Voltaire*, met zyne anderzins groote, zeldzame en blinkende talenten, geenzins de Man is om over den geopenbaerden Godsdienst, met kundigheid in oordeel, naer vereisch te ſchryven. — In ieder dezer genoemde ſtukken zullen aen oplettende Lezers nog al verſcheiden aenmerkingen voorkomen, die hunne nadere overweging zullen afvorderen. Tot een ſtael hier van ſtrekke des Hoogleeraers voorſtel, „dat, zelfs volgens de verzekering van den Bybel, zodanige Niet-Christenen, die, buiten hunne ſchuld, het Christendom niet kennen en aannemen, by een getrouw gebruik maken van de mate der kennisſe en kracht, door God aen hun verleend, even zo wel als de Christenen, door de verdienſte van Jezus, zalig worden." Zyn Hoogeerwaerde geeft een te breedvoerig vertoog van dit voorſtel, om 't hier geheel te plaetſen; waerom wy ons tot deszelfs hoofdzaeklyken inhoud zullen bepalen. — Ene tegenwerping van 't Ongeloof geeft hem aenleiding, tot het behandelen van dit onderwerp: men legt naemlyk den Christelyken Godsdienst te last, „dat ver het grootſte deel der Menſchen, volgens deszelfs Leer, eeuwig verlooren gaat, en wel enkel en alleen, om dat zy den Christelyken Godsdienst niet kenden en geloofden; dien zy, volgens hunne byzondere omſtandigheden, niet *konden* kennen en gelooven."

In 't beantwoorden dezer tegenwerpinge, ſtaet de Hoogleeraer, in de eerſte plaetſe, toe, „dat verre het grootſte gedeelte der menſchen, niet alleen van den Christelyken Godsdienst niets weet, maar ook *in deze onkunde, of niet aanneming, buiten hunne ſchuld, leeft*, zonder daar van ene zedelyke oorzaak te wezen"; dat hen, gelyk hy tevens opmerkt, ontheft van de beſchuldiging van *ongeloof*. Zy kunnen van 't Euangelie niets weten, of verzuimen en verwerpen hetzelve, in de omſtandigheden, waer in zy zich bevinden, zonder *ongeloovig* te zyn. — Dit dus toegeſtaen hebbende, ontkent hy verder het verwyt. " Het is, zegt hy, ontegenſpreeklyk valsch, dat, volgens de Leer van den Christelyken Godsdienst, alle menſchen, die het Christendom niet kennen, alle Niet-Christenen, of die geen Christenen zyn, verdoemd worden. — Het Christendom verdoemt *alleen de ongeloovi-*

gen en ondeugenden; dat is te zeggen, zulken, die het Christendom kennen, doch, om ſtrafwaardige redenen, verwerpen, en zich tegen de overtuiging verzetten; of die anderszins in ondeugden leven".

Ter betooge hiervan, beroept hy zich op de leere van Paulus, Rom. II: 8, 9. en 2 Th. I: 8, 9.: als leerende, niet dat het oordeel der verdoemenisſe gaet over de Niet-Christenen, die 't Euangelie niet kennen; maer over dezulken, die, het Euangelie kennende, der Waerheid, het Euangelie niet gehoorzaem zyn. Verder op de klare getuigenisſen der Euangelieleere, dat God ieder mensch oordeelen zal, naer de mate zyner begrippen, bekwaemheden en vermogens. Matth. XXV: 14-30. Luk. XII. 48. Joh. XV: 22-24. Daer en boven op de uitdruklyke betuiging der Christelyke verkondiging, dat God de Niet-Christenen, of die geen Christenen zyn, (te weten buiten hunne ſchuld,) niet naer den inhoud van den Bybel oordeelen zal, Rom. II. 12. verg. 13, 14 en 15. En dat de Christenen zich hebben te benaerſtigen, tot ene uitmuntende Deugdsbetrachting, om dat ze, naer den inhoud van 't Euangelie, geoordeeld zullen worden. Jac. II. 12. verg. 8-11. en I: 21-25. Ten laetſte leid hy, uit de by hem erkende Leer van ene onbegrensde en algemene Genade en Verloſsing, af, dat het mooglyk moet wezen, dat zy, die, buiten hunne ſchuld, in onkunde en dwaling leven, nochtans door de verdienſte van Jeſus zalig worden. Wy kunnen en moeten des, zegt hy, hoopen, dat 'er in elke vreemde Religieparty, uit alle tydperken en gewesten der waereld, oprechte en vroome menſchen, ware vrienden van God zyn, welken, door de verdienſten van Jeſus, de eeuwige zaligheid zullen erlangen.

Dan eenige plaetſen uit de Bybelboeken, vervolgt hy, ſchynen deze hoop te doen wankelen, of zelfs wel in duigen te werpen; doch hy poogt te doen zien, dat het ook niet meer dan ſchyn is. — De woorden, Mark. XVI: 16., *die niet geloofd zal hebben, zal verdoemd worden*, zyn in dezen zin te verſtaen. „ Wie ongeloovig is, de prediking myner Religie hoort, en nogtans opzettelyk verwerpt (*), die zal. verdoemd worden". De plaets Heb. XI: 6, *zonder ge-*

(*) „ ἀπιστία betekent nooit het gebrek of de ontſtentenis van het geloove; maar de verwerping eener bekend gemaakte zaak. Zo was *Thomas* een ἄπιστος een ongeloovige, Joh. XX: 27.; en dus wordt ἀπιστεῖν Joh. XII: 46-48. verklaard, door ἀκούειν καὶ μὴ πιστεύειν, *hooren en niet gelooven*. Ook wordt hier klaarblyklyk geſprooken van zulken, *aan welke het Euangelium verkondigd wordt*, zo als het verband van dit vaers met het vyftiende leert".

geloof is het onmooglyk Gode te behagen, komt hier niet te pas; alzo 'er geſproken wordt van de overtuiging van onzigtbare dingen, die niet onder de zinnen vallen, in tegenſtelling van de overtuiging van zienlyke of zigtbare dingen. Het zeggen van Petrus Hand. IV: 12., *de zaligheid is in geen anderen; want daer is ook onder den hemel geen andere naem, die onder de menſchen gegeven is, door welken wy zalig moeten worden*, leert duidelyk, dat de verdienſte van Jeſus volſtrekt noodzaeklyk is ter zaligheid. „Maar, zegt de Hoogleeraar, zy, die, buiten hunne ſchuld, onkundig zyn, en van hun talent getrouwelyk gebruik maaken, worden, insgelyks, door de verdienſten van Jeſus, zalig. En dit kan zeer wel geſchieden, zonder dat zy iets daar van weeten: even zo, als een ſchuldenaar kan ontſlagen worden, ſchoon hy ook zynen borg niet kenne, of niet weete, op wat wyze hy voor hem voldaan heeft; ja, gantſchlyk niets *daar* van gehoord heeft, dat iemand voor hem borge geworden, of ingekomen zy". Zegt men, de Bybel maekt geduurig, *het geloof in Jeſus verdienſte*, tot de *eenigſte* voorwaerde van zaligheid, Joh: III: 16, en elders; 's Hoogleeraers antwoord luid aldus. —— „Die eisch des geloofs vooronderſtelt, gelyk alle bevelen der gewyde bladeren, geduurig de *mooglykheid* en *gelegenheid* daar toe. Des raakt dezelve alleenlyk de zulken, die van het Christendom kennis hebben, of konnen hebben. Aldus verſtaat elk de bevelen, te arbeiden, ryklyk aalmoezen te geeven, en alle andere geboden, alleenlyk ontrent zulke menſchen, aan welke dit te doen mooglyk is. Daarenboven verklaart Paulus uitdruklyk, dat geen geloof zyn kan, zonder prediking, Rom. X: 14. —— Gevolglyk moet men de *verdienſte van Jeſus* wel onderſcheiden van het *geloof aan de verdienſte van Jeſus*. Het eerstgenoemde is tot de zaligheid *volſtrekt* noodzaaklyk, doch het tweede alleenlyk *hypothetiſch* of *moreel*", dat is, op vooronderſtelling der kennisſe, die den mensch zedelyk verplicht. —— Dringt men verder aen, dat de Bybel den Heidenen, *als Heidenen*, alle zaligheid en hoope tot dezelve ontzegt, Eph. II: 12.; zo ontkent de Hoogleeraer zulks, en beweert, dat Paulus niet ſpreekt van de Heidenen, als *Heidenen*, maer als *ondeugende Heidenen*. „De Heidenen, zegt hy, hadden geen deel aan God, aan zyne genade en zaligheid, om dat zy, door de liefde tot de zonde, zig tegen de waarheid verzet hadden, Rom. I, leevende in zulke ſchenddaaden, die zelfs de gezonde rede en hun eigen geweeten veroordeelden; hoereerers, overſpeelers, dieven enz. 1 Cor. VI: 9-11. Eph. V. Des is dan.

de zin deeze: „ *Eertyds, toen gy van het Christendom vervreemd waart, beſtond uw leeven in allerley ondeugden; gy waart verre van God, en waart daarom ook van alle genade en zaligheid uitgeſlooten*". —— De Hoogleeraer dus ver de plaetſen der Euangeliſche Schriften, die zyne hoop ſchenen te doen wankelen, overwoogen hebbende, verledigt zig voorts ter oplosſinge van de twee volgende tegenbedenkingen, of ſchynzwarigheden.

„ *Maar*, zegt men, *indien het mooglyk is, ook by eene getrouwe beoefeninge der natuurlyke Religie, zalig te worden, dan is immers de Christelyke Religie overbodig.* —— De Christelyke Religie brengt den menſchen een tweeledig voordeel aan. (1.) Zy maakt ons de voorbereiding tot de zaligheid gemaklyk; naardien zy wegneemt, de groote gebreken der natuurlyke Religie, die voor de beoefening der Deugd zeer nadeelig zyn. (2.) Zy vermeerdert de zaligheid, naardien zy ons, door haare leeringen en Godlyke vermogens, tot eene meerder uitmuntende deugd in ſtaat ſtelt. Indien men dan beweeren wilde, dat de Christelyke Religie onnoodig zou zyn, om dat het toch ook niet onmooglyk is, by de natuurlyke Religie, zalig te worden, dan zou men mede alle konſten en weetenſchappen voor onnoodig en nutloos moeten verklaaren, om dat de menſchen, ook zonder deeze leeven, en wel vergenoegd leeven konnen. —— Eene Religie, die ons onderwyst, omtrent onze genadige aanneeming by God, de wet van God alleszins zuiver en volkomen leert, van Gods vriendſchap en vaderlyke liefde verzekering geeft, de eeuwigheid in een volkomen daglicht ſtelt, die ons leert bidden, bovennatuurlyke vermogens tot het goede verſchaft; welk een redelyke en billyke Rechter kan dezelve voor overbodig keuren"?

„ *Zy zal evenwel ten minſten indifferent weezen: Nadien men immers ook zonder dezelve zalig kan worden: Des is het niet noodwendig dezelve aan te neemen.* —— Geenszins! want daar is grootelyks onderſcheid te maaken, tuſſchen onkunde en dwaaling, waar in men *al* of *niet* voorzien kan. Schoon alle, die het Christendom, buiten hunne ſchuld, niet kennen of niet aanneemen, *deswegen* niet verdoemd worden; evenwel zal deeze verdoemenis treffen denzulken, die, uit nalaatigheid, uit onverſchilligheid jegens waarheid en dwaaling, uit liefde tot deeze en geene zonde, of uit eenige andere ſtrafwaardige oorzaak, en dus door hunne eigene ſchuld, het Christendom niet kennen of verwerpen. Hy, die van het Christendom onderweezen en overtuigd kan worden,

den, en dit evenwel niet doet, ontdekt klaarblyklyk onverſchilligheid jegens de waarheid en eene minachting voor God. Elk derhalve, die daar toe gelegenheid heeft, is ook op het ſterkſte verpligt, het Christendom aan te neemen; anders wordt hy inderdaad een *ongeloovige* en *ongehoorzaame*, en bygevolge — niet ſlegts een doolende, maar een *ondeugende*".

D. J. G. TOLLNER *Algemeen onderricht van de Symboliſche Boeken. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leiden; by* J. le Mair, 1774. *Behalven de Voorreden* 234 *bladz. in gr. Octavo.*

Met het toenemen der verſchillen, over de waerde en verbindende kracht der Symboliſche Schriften, die, zedert enigen tyd, in Duitschland, van de ene en andere zyde, ten ſterkſte gedreven zyn, heeft de Hoogleeraer de hand aen 't werk geſlagen, om dit Geſchrift op te ſtellen; niet zo zeer voor hun, die reeds party gekoozen hebben, als wel ten dienſte van aenkomende Godgeleerden, en onbevooroordeelde Lezers. Hy trachtte denzulken, in zodanige tyds omſtandigheden, die hem niet ongunſtig toeſcheenen, om ten meesten nutte der Kerke te ſchryven, de vereischte onderrichting in dit Stuk mede te deelen. Zyn Geſchrift wyst hun enigermate een middelweg aen; doordien het de nuttigheid en noodzaekelykheid der Symboliſche Boeken beweert; en te gelyk derzelver verbindend gezag beperkt, onder nevensgaende aenmerkingen, over den inhoud en de t'zamenſtelling der Symboliſche Boeken; op datze behoorelyk aen 't rechte oogmerk beantwoorden. — De Hoogleeraer komt in dit algemeen onderricht, beſtendig voor, als een vreedzaem Godgeleerde; die onderſcheid maekt, tuſschen de Godgeleerdheid en den Godsdienst, of de Schoolſche verſchillen, en 't geen wezenlyk tot den Godsdienst behoort. Men ziet alomme, dat hy 't 'er op toelegt, om de vrede der Kerke te bewaren, zonder de vryheid van onderzoek, den Proteſtanten zo heilig, te benadeelen: en bedoelt te toonen, hoe men Menschlyke Schriften, voor zo verre zy in de Kerk noodig zyn, heeft op te ſtellen, en dien een verbindend gezag toe te eigenen; zonder te kort te doen, aen de hoogachting voor de Godlyke Schriften; die de Proteſtanten altoos gehouden hebben, en nog houden, voor den enigen volſtrekt verbindenden regel van hun Geloof en Leven ter zaligheid. — 's Mans denkbeelden deswegens worden hier, in ene zeer wel geſchikte orde, ten

ten klaerſte ontvouwd. En hy behandelt dit onderwerp met zo veel beſcheidenheid, dat zyn Geſchrift, zelfs van wederzydſche partyen, zonder kwetzing gelezen kunne worden; en men zal 'er, hoe men ook over dit ſtuk denke, verſcheiden aenmerkingen in ontmoeten, die men, zo men niet te ſterk partydig zy, ener nadere overweginge wel waerdig zal oordeelen. —— 't Is voor een ieder ligt te begrypen, dat het in dit geval grootlyks aenkome, op den inhoud en de inrichting der Symboliſche Boeken; en daerom zal 't niet oneigen zyn, hier nog kortlyk te melden, wat de Hoogleeraer deswegens in 't breede voordraegt.

Het eind-oogmerk der Symboliſche Boeken is, volgens hem, de waerheid en de eensgezindheid in 't Geloof te bezorgen; derhalve moet ook derzelver inhoud en inrichting ter bereikinge van dit oogmerk ſtrekken. —— Hier toe nu worden, zegt hy, met betrekking tot het eerſte, den Inhoud, vier zaken vereiſcht.

1. Een Symbolisch Boek moet alleen *waerheden des Leerbegrips behelzen.* Alle zaken, die tot de orde van den openlyken Godsdienst enz. behooren, zyn wel eenſtemmiglyk te ſchikken, maer hebben geen plaets in een Symbolisch Boek, dat alleen een voorſchrift der Leere is.

2. Het moet *gene andere Leerbegrippen behelzen, dan zulken, waer van men iets met zekerheid bepalen kan.* Niet alleen alle problematike Stelzels, maer ook alle ſpitsvondige redeneringen der Godgeleerden, en alle waerheden, welke alleen door behulp van vernuftige overdenkingen, en geleerde hulpmiddelen, uit de Schrift te halen zyn, behoort men 'er buiten te houden. 'Er moeten gene anderen in geplaetst worden, dan klare waerheden der Schrift; tot welker kennis niets meer dan opmerkzaemheid en waerheidsmin noodig is.

3. Het moet *gene andere Leerbegrippen voordragen, dan die tot het algemeen Geloof behooren.* 'Er mag gene waerheid, welke ſlechts ene Godgeleerde, dat is, alleen tot de geleerde kennis van den Godsdienst behoorende waerheid is, ſymbolisch gemaekt worden. Het Voorſchrift der Leere zy eeniglyk bepaeld tot zulke waerheden, welken ter zaligheid noodig zyn, en van elk erkend moeten worden.

4. Een Leerformulier van de Kerk moet *met opzicht tot die Leerbegrippen volledig zyn.* Een Belydenisſchrift bepaelt zich tot de onderſcheidsleer ener Kerke, maer een Leerformulier breid zich uit tot alle de Leerbegrippen, die met zekerheid voor te dragen zyn, en tot het algemeen Geloof behooren. Het bepaelt zich derhalve ook niet alleen tot de leerſtellige waer-

waerheden; maer behelst, benevens de Geloofs-, insgelyks de Zedenkundige waerheden. En 't moet, zal 't recht volledig genoemd worden, niet ſlechts gaen over de bloote hoofdwaerheden des geloofs, en der zedenleere, maer zich ook uitſtrekken, tot de byzondere waerheden, omtrent welken de Heilige Schrift niet min duidelyk ſpreekt.

Dit is wat aengaet den inhoud; wat verder de inrichting betreft, hier omtrent zou de Hoogleeraer wenſchen, dat men de volgende regels in acht name.

1. *Alle Godsdienſtwaerheden, daer in begrepen, moeten op het duidelykſte en naeuwkeurigſte voorgedragen worden.* 't Geen de Kerk als Schriftmatig erkent, moet met zulke woorden gezegd worden, dat een ieder daer door volkomene zekerheid erlangt van het Leerbegrip zyner Kerke; en waerby de verdraeijing van zelve in 't oog zou loopen, wanneer iemand dezelven, zelfs tot de tegengeſteldſte Leeren, betrekken en misbruiken wilden.

2. *Dit moet geſchieden met woorden, welken een ieder verſtaen kan.* Godgeleerde kunstwoorden zyn 'er veeltyds niet geſchikt toe; en Bybelſche ſpreekwyzen zullen 'er niet altoos aen voldoen. De Godlyke waerheden kunnen met zulke woorden voorgeſteld worden, welken noch Oostersch noch kunstmatig zyn; en in zulken behoorde een Leerformulier vervat te wezen; op dat ook een ongeletterde in ſtaet zy, om de rechtzinnigheid zyner Leeraren te beproeven, en te beoordeelen, of hy zelf, en in welke ſtukken, een Lid zyner Kerke kan zyn en blyven. Intuſſchen is het zeker, dat de Bybelwoorden voor anderen getrokken moeten worden, als zy naeuwkeurig en duidelyk zyn; en dat men gene Godgeleerde kunstwoorden heeft uit te ſluiten, wanneer zy te gelyk gemeene woorden zyn.

3. Een Voorſchrift der Leere moet *wel volledig, doch niet te wydloopig zyn.* Het moet wel, van de hoofdwaerheden, tot op de daer onder begrepen waerheden nederdalen; maer 't moet nochtans zekere palen in acht nemen, en de ontleding niet voortzetten, tot op zulke waerheden, wier verband en ſamenhang met de voorgedragen niemand ontſnappen kan.

4. Het moet *de voorgedragen Leerwaerheden in ene zekere natuurlyke orde, in een geſchikt verband, voorſtellen.* Het voorſchrift der Leere moet niet ſlechts enkele waerheden, welken ene Kerk erkent, maer het geheele Leerſtelzel aen den dag leggen; zo als de verbinding van die waerheden één geheel uitmaekt.

5. Eindelyk moeten *de voorgeſtelde Leerwaerheden met be-*

wy-

wyzen voorzien worden. Dit eischt, zegt de Hoogleeraer, het oogmerk van een voorschrift der Leere wel niet rechtstreeks, doch 't heeft zyne nuttigheid; zo om te toonen, dat de opstellers niet naer willekeur handelden; als om een ieder aen te zetten, om niets op menschlyk gezag aen te nemen, maer alles aen de Schrift te toetzen. Daer benevens maekt zulks het onderzoek ligter; en 't geeft een meerder aenzien aen 't Leerformulier zelve.

Dit alles leid den Hoogleeraer ter aenpryzinge van een goed Katechetisch Leerboek; dat de Leerwaerheden, welken tot het algemeen geloof behooren, volledig, met de allereigenlykste woorden, voor een ieder verstaenbaer, naer ene zekere orde, en met bewysgronden voorzien, behelst. Van zodanig een Leerboek kan men ene proeve zien, in 't Geschrift, dat de Hoogleeraer uitgegeven heeft, onder den tytel van *Katechetische Text*, het welk in 't Nederduitsch het licht ziet, onder de benaming van *Korte Christlyke Godgeleerdheid en Zedekunde* enz.; waer van we nog kortling gewag gemaekt hebben (*).

Nadenking over my zelven, benevens eene Proeve eener Vertaling van J. C. LAVATERS *Stichtelyke Gezangen. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1774. *In groot Octavo*, 48 *bladz.*

Dit *Nadenken van my zelven* bestaet in ene gemoedlyke alleenspraek van een Christen, die zich onderzoekt, en een recht ernstig voornemen tot een Godsdienstigen wandel vormt. —— Hy bezeft de noodzaeklykheid van een ongeveinsd onderzoek. Hy is overtuigd, dat hy daer toe het oog moet slaen, op de voorschriften van het Euangelie, de geboden van den Heere Jesus Christus, om daer aen zyn levensgedrag te beproeven, als wetende, dat hy ten laetsten dage naer dezelven geoordeeld zal worden. Op dien toets ontdekt hy zo menigvuldige afwykingen, zo verkeerd ene gemoedsgesteldheid, dat het hem ligtlyk zoude doen wanhoopen, was het niet, dat de Godlyke genade in Jesus Christus, in 't Euangelie aengekondigd, hem hoope verleende. —— Dit doet hem, in ene hartgrondige boetvaerdigheid, God smeeken, dat hy hem niet wegneme uit het land der levenden, maer nog de

(*) Zie boven *bl.* 585.

tyd ter bekeeringe ſchenke. Hy is gevoelig aengedaen over de grootheid van Gods ontferming in den Zoon zyner Liefde, en vertrouwt op dezelve. —— Maer wat nu gedaen, om een beter Christen te worden? Zal hy Gode alles goeds van zyn volgend gedrag belooven? Zodanig iets durft hy zich niet onderwinden. Hy weet, dat hy daer toe door den Heiligen Geest wedergebooren, dien Geest deelachtig moet worden. —— Dan hoe zal hy dien deelachtig worden? zonder van zyne zyde de minſte pooging aen te wenden? Neen! Volgens het Euangelisch onderwys moet hy alle middelen der godlyke genade, die hy bereids ontvangen heeft, daer toe te werk ſtellen; en zulks verrichtende houd hy zich, naer luid der Euangelieleere, verzekerd van een gewenschten uitſlag. —— Uit dien hoofde vestigt hy, onder vuurige en deemoedige gebeden tot God, het ernſtigſte voornemen, om, met aenhoudende ſmekingen, dat God in hem werke het willen en het werken naer zyn welbehagen, zyne zaligheid te bewerken met vreezen en beeven. —— —— Dit ganſche beloop word, naer den gewoonen levendigen ſtyl van *Lavater*, met zeer veel kracht ten nadruklykſte voorgeſteld; en dient tot een ſtichtend voorſchrift van Godvruchtige bedenkingen. Eenſtemmig hier mede zyn voorts de daer aen verknochte Dichtſtukjes; behelzende een Bedezang, om den byſtand van Gods Geest, ene opwekking tot Deugd, een Verlangen naer Jezus, Gedachten des Doods, en een Verlangen naer den Hemel; 't welk den Dichter naer den dood doet wenſchen; dan waer omtrent hy zich in 't ſlot matigt, met deze betuiging.

Doch, myn hart! wees weder ſtille,
Jeſus blyft ook hier u by.
Hier zyt ge ook. —— alleen uw wille,
Jeſus, die geſchiede aan my!
Wil my met geduld maar ſterken.
Geef my kracht tot goede werken,
Dat ik my, voor de eeuwigheid,
Houd, van uur tot uur, bereid.

Een

Een Godsdienſtig Huisgezin voorgeſteld en aangeprezen, of Leerrede over Joſ. XXIV: 15b. *Uitgeſproken op den Dank- Vast- en Bededag, den* 16. *Feb.* 1774, *door* CAREL BOERS. *Dr. der H. Godgeleerdheid en Predikant te Waddingsveen en Bloemendaal. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1774. *Behalven de Voorreden* 112 *bladz. in octavo.*

VAn deze Leerreden, ons in 't voorleden jaer wat laet ter hand gekomen, dacht het ons niet oneigen thans echter nog enige melding te doen; daer zy, tegen den nu kort aenſtaenden Dank- Vast- en Bedendag, niet minder dan in 't voorige jaer, te ſtade kan komen; en ze daer en boven op zodanig ene wyze ingericht is, dat derzelver lezing altoos hare nuttigheid kan hebben.

De Eerwaerde *Boers* legt de treffelyke betuiging van Israëls braven Veldheer, *Aengaende my, en myn huisgezin, wy zullen den Heere dienen*, ten grondſlage ener Verhandelinge, om te toonen, wat het zy, zich met zyn huisgezin tot den dienst van God te verbinden; en de drangredenen aen te voeren, welken een ieder tot deze plichtsbetrachting moeten opwekken." —— In de ontvouwing der plichtsbetrachtinge zelve ſlaet hy onderſcheidenlyk gade, de geſteldheid van een Godsdienſtig huisgezin met opzicht tot God in 't byzonder; met betrekking tot deszelfs huislyken ſtaet, zo ten aenzien van de Hoofden, als van de onderhoorige Leden, 't zy Kinderen of Dienstboden; en eindelyk het vereischte gedrag van een Godsdienſtig huisgezin, beſchouwd in deszelfs verband tot de Maetſchappy in 't gemeen. Dit gedeelte behelst ene beknopte ontvouwing van de voornaemſte plichten, welken ons de Zedekunde voorſchryft; in eene zeer wel geſchikte orde by een gebragt; en indiervoege voorgeſteld, dat zelfs gemene verſtanden, naer 't bedoelde des Leeraers, het beloop zonder moeite kunnen nagaen, en de redelyke gronden van verplichting duidelyk mogen bezeffen. —— De voorſtelling dier gronden dus in de ontvouwing der plichtsbetrachting ingevlochten hebbende, kan hy het tweede gedeelte zyner Redenvoeringe gevoegelyk opkorten; en ingevolge hier van bepaelt hy zich, om kort en overtuigelyk te toonen, dat de voorgeſchreven plichten zeer billyk en rechtmatig in zichzelven zyn; —— dat de verwaerloozing, of betrachting, van dezelven zeer onderſcheiden gevolgen heeft; — en dat ten laetſte in de rechtſchapen uitoefening dezer plichten, een zeer wezenlyk ver-

maek

maek en genoegen gevonden word. — Aen deze in hare kracht voorgeſtelde drangredenen, hecht de Leeraer eindelyk ene ernſtige toepaſſing, die voornaemlyk geſchikt is, tot het afweren van bedenkingen; welken den gewenschten uitſlag van zyne zo welmenende voorſtellingen zouden kunnen verhinderen of verydelen; en afloopt met ene hartlyke aenmoediging, tot een vast beſluit, om *met zyn huisgezin den Heere te dienen.* — Onder de beletzelen, in deze Toepaſſing tegengegaen, is gene van de minſte, het misbruik van 't denkbeeld van *'s Menſchen onvermogen*; en 's Mans wyze van voorſtel, deswegens, is der overneminge wel waerdig.

„ Velen, zegt hy, houden wy ons verzekerd, zullen zich terſtond beroepen, op hun *onvermogen*, en zich zelven dier vertegenwoordigde plichten zoeken te verontſchuldigen. — Vergunt ons te zeggen, W. H.! dat het Leerſtuk van 's menſchen onmagt tot alle Geestelyk goed, te recht als eene grondwaarheid in onze hervormde kerkgemeente erkend en geëerbiedigd; gelyk vele anderen, aan een jammerlyk misbruik onderhevig en onderworpen is; terwyl dit zelvde misbruik de onzaligſte invloeden verſpreid op den zedelyken wandel van zeer velen".

„ *Gy klaagt over uwe onmagt, en beroept u op uw' onvermogen!* — maar, M. V.! wordt door deze uwe toevallige geſteldheid, de rechtmatigheid der plichten zelven weggenomen? — kunnen door de treurige verbastering van uwen porſpronkelyken toeſtand, de onveranderlyke gronden; op welke uwe verplichting tot derzelver waarneeming gevestigd is, ondermynd of vernietigd worden? Blyft gy niet in tegendeel, niet tegenſtaande dit uw onvermogen, op het ſterkst gehouden tot de betrachting van dezelven? — *Gy klaagt over uwe onmagt, en beroept u op uw onvermogen!* — maar hebt gy ooit met den vereischten aandacht overwogen, hoe gy zelven, door eene vrywillige verſlaafdheid aan de zonde, en eene aanhoudende najaging der ongerechtigheid, uw onvermogen dag aen dag bevestigd en vermeerdert, en dus zelven de noodlottige oorzaken en werktuigen van het zelve zyt? Hebt gy dus ooit bedacht, dat uwe onmagt zelve, u ten hoogſte voor den Heere ſchuldig maakt? — *Gy klaagt over uwe onmagt, en beroept u op uw onvermogen!* maar is deze uwe kennis van dezelve niet eerder aan de losſe overneming der denkbeelden, die hier omtrend, naar het woord van God, in onze Kerkgemeente geleerd en voorgeſteld worden, dan wel aan uwe eigen ondervinding toe te ſchryven? — maar inzonderheid: — *gy klaagt over uwe onmagt, en beroept*

roept u op uw onvermogen! —— dan! toont de wyze, op welke gy deze uwe klagte voorſteld, en vooral derzelver ſchadelyke uitwerking niet zeer genoegzaam, dat deze gantſche beroeping op uw onvermogen, niets anders is dan een ydel voorwendzel, waar door gy uwe trage onwilligheid eenigzins tracht te verſchoonen en te bewimpelen? Kunt gy ontkennen, dat, hoe zeer gy alleszins onvermogende zyt, om uwen plicht op eene Geestelyke wyze te betrachten, gy echter, met opzicht tot deszelvs ſtoffelyke uitoeffening meer kunt doen, dan gy wilt werkſtellig maken? 'er is meer, indien gy den beminnelyken aart van uwen Godsdienst kent; indien gy u vooral een recht begrip vormt van den troostryken inhoud van het heugchelyk Euangelium, kunt gy dan onkundig zyn, dat de ernſtige aandrang van uwe onderſcheidene verplichtingen in het zelve, hand aan hand gepaart gaat, met de uitnemendſte bemoedigingen en heerlykſte beloften van den Geest en Genade des Heere, die uw onvermogen genezen, en u tot de uitoeffening van ware deugd en heiligheid in ſtaat kan ſtellen? Zyn deze niet de heilryke verklaringen, die hier door den Zaligmaker worden voorgeſteld: *Biddet, en u zal gegeven worden* enz. Matth. VII: 7-11. —— Het beſef derhalven van uw onvermogen, vereenigd met juiste denkbeelden van deze genaderyke toezeggingen, moest, wel ver van uwe traagheid en onwilligheid te ſtrelen, eene gansch verſchillende uitwerking op u hebben. —— Het zelve moest u aanſporen om uwe onmagt als uwe ſchuld aan den Heere aan te klagen, u over dezelve voor Hem te verootmoedigen, met vuurige gebeden God om zynen Geest en hartverbeterende genade te ſmeken, en ernſtig aan te houden, op het verkrygen van den vereischten byſtand tot eene ware deugdsbetrachting, by eenen God, die oneindig goedertieren en barmhartig is; by eenen God, die met een eed heeft verklaard: Zo waarachtig als ik leeve, ſpreekt de Heere, zo ik lust hebbe in den dood des Godlozen! maar daar in heb ik lust, dat de Godloze zich bekeere van zynen weg, en leeve! bekeerd u, bekeerd u van uwe booze wegen! want waarom zoud gy ſterven? (*) —— Het zelve moest u aanſpooren, om de ootmoedige bede van den Godvruchtigen David na te galmen; Heere! gy hebt geboden, dat men uwe bevelen zeer bewaren zal. Och dat myne wegen gericht werden, om uwe inzettingen te bewaren! (†) alleen! —— berust in deze uwe ſmekingen niet, maar

(*) Ezech. XXXIII: 11.
(†) Pſ. CXIX: 4, 5.

maar ſtelt u yvrig in den weg, om derzelver vervulling te genieten; door dadelyk de hand aan 't werk te ſlaan. —— Begeeft u onder een eerbiedig opzien, naar den invloed van dien zo hoognodigen Geest des Heere, tot eene vlytige waarneeming van die plichten, die aan u zyn voorgeſchreeven".

Gods geſchonken middelen ter verkryginge van den Geestelyken ſmaak, aangedrongen, door J. E. VOET. *Te Utrecht by de* Wed. van Poolſum *en* A. van Paddenburg, *en te Amſterdam by* Loveringh en Allart 1774. *Behalven het Voorwerk* 152 *Bladz. in gr. octavo.*

Op des Autheurs Verhandeling over den Geestlyken ſmaak (*), volgt hier ene ontvouwing van de middelen, welken God geſchonken heeft, en van 's Menſchen verplichting om dezelven te gebruiken, ter verkryginge van dien Geestlyken ſmaak. —— De Heer *Voet* ſtelt zich in dit geſchrift voor, gelyk hy zegt, „de verkeerde bevatting van de leere der vrye genade tegen te gaan, in zulke menſchen, die van oordeel zyn, dat God het ganſche nageſlagt van Adam, zonder onderſcheid, om de overtreding van het proefgebod, zoo zwaar geſtraft heeft, dat niemand met zyne natuurlyke vermogens, en de kleine overgeblevene beginſelen van Gods beeld, al is het, dat Gods Woord en de gemene genade daar by koomt, iets doen kan tot zyne bekeeringe, dan met eene gansch onzekere uitkomst". —— En hier van tracht hy het tegendeel te bewyzen, „behoudende de rechtzinnige bevattinge van Gods voorverordineringe en vrye genade, als mede behoudende de Gereformeerde leer van 's menſchen elende, afhankelykheid en onmagt".

Ter bondiger behandeling van dit onderwerp, ontvouwt hy in de eerſte plaats, de gronden, waer op zyn gevoelen rust; met verklaring van 't geen hy voor middelen houd; en ene openlegging zyner denkbeelden, over 's menſchen afhanglykheid, deszelfs vryheid en vrywillige daden; als mede over de werking van Gods Geest, en het verband dat God tuſſchen middelen en einde geleid heeft, ter aantooninge, hoe het gebruik der middelen met de uitkomst aeneen hangt. —— Hier op gaet onze Schryver over, tot het voordragen van de middelen zelven, welken hy tot drie brengt.

(1.) De

(*) Zie *H. Vad. Lett.* I. D. bladz. 465.

(1.) De Aendacht; (2.) Gods Woord; (3.) Het Gebed. Deze drie dingen, zegt hy, kunnen en moeten niet anders gebruikt worden, dan ſamengevoegd; en niemand zal derzelver gebruik naarſtig, aanhoudend, op Gods bevel, en om een oogmerk, om daar door eenen Geeſtelyken ſmaak te ontfangen, als een bovennatuurlyk geſchenk van dien God, die 'er zyne eer in ſtelt, om zyne waarheid te bevestigen, en een ellendig mensch te helpen, die zich met Hem wil laaten verzoenen, myns oordeels, vruchteloos onderneemen, wyl het Gods verklaarde en gewoone werkorde is". Wyders verklaert hy nader de werking dezer middelen, met beantwoording der tegenbedenkingen tegen zyn gevoelen; en beſluit ten laetſte dit geſchrift met enige gevolgtrekkingen, die het gewicht van dit onderwerp, en 't rechte gebruik van alles, ten ernſtigſte aandringen.

Deze Verhandeling verdient niet minder ene aendachtige lezing, dan het onlangs gemelde Geſchrift van den Eerwaerden *Kleman* over de *Orde des Heils* (*), ten rechten verſtande van de Leer onzer Nederlandſche Kerke: en ze voegt zeer wel by de vyf voorige Geſchriften van den Heer *Voet;* die nu onder een algemeenen Tytel tot één Werk verzameld zyn. Te weten, onder dien van *De Redelykheid van den Geeſtelyken Godsdienst in eenige deelen van denzelven overwogen.*

Verhandelingen, ter beantwoordinge van een Voorſtel, opgegeeven door de Heeren Adminiſtrateurs van 't Stolpiaansch Legaat. Te Leiden by S. en J. Luchtmans 1774. *Behalven het Voorwerk* 326 *bladz. in groot Quarto.*

De in dit Stuk beantwoorde Vraag luid: „ Is den Mensch een *Zedelyk Gevoel* ingeſchapen, waer door hy in 't onderkennen van 't Zedelyk Goed beſtierd, en tot deszelfs betrachting aangeſpoord word?" Ter ontvouwinge van dit voorſtel hebben de Heren Adminiſtrateurs een aental van meer dan dertig, zo Latynſche als Nederduitſche, Verhandelingen ontvangen, en 't heeft hun goed gedacht, tien derzelven, waer onder één Nederduitſche, in 't licht te geven. —— Men vindt dit onderwerp, het welk, gelyk bekend is, zeer verſchillend beſchouwd word, hier op onderſcheiden wyzen voorgedragen; en zy, die de ene of andere party, in 't betwis-

(*) Zie *Hed. Vad. Letter-Oef. III. D. bl.* 535.

twiste verſchilſtuk over 't *Zedelyk Gevoel* handhaven, kunnen in deze Verhandelingen zo wel hunne partyen als medeſtanders vinden. Het onderwerp word, zo van de ene als andere zyde, met oplettendheid en oordeel behandeld; de verſchillende Schryvers zetten het zelve, een ieder naer zyne denkwyze, in een verſchillend licht; en deze Verhandelingen ſtellen dus den Lezer in ſtaet, om de Leer van 't *Zedelyk Gevoel* bykans van alle zyden na te gaen. Het doorbladeren van zulk ene verzameling, en 't aendachtig overwegen van de onderſcheiden denkwyzen, kan zyne nuttigheid hebben, ter verdere naſpooringe, en dus ter ontdekkinge van 't geen men, op goeden grond, als ene wolbewezen waerheid hebbe aen te nemen. En heeft het dit gevolg niet, het kan dan ten minſte nog dienen, om een beſcheiden Lezer te doen opmerken, dat men zeer verſchillend over dit onderwerp kan denken, zonder voor een ſchadelyken invloed op de Zedeleer te vreezen, dat alleszins uit deze Verhandelingen blykt; dewyl 's menſchen verplichting, hoe men 't ook beſchouwe, dezelfde blyft; en 't hem aen gene drangreden ontbreekt, om dit bezef van zyne verplichting in zyn gedrag te doen doorſtralen.

Antwoord van een Rechtsgeleerden aan zynen Vriend, met voorgeſtelde vereffening van de geſchillen nopens het Zedelyk Gevoel. Te Utrecht by J. v. Schoonhoven en Comp. 1774. *In groot Octavo. 64 bladz.*

Gelyk bemiddelaers van geſchillen 'er veelal op uit zyn, om iets te geven en te nemen, zo behandelt ook onze Regtsgeleerde dit Stuk. „ Hy wil (aan den eenen kant) toegeeven, dat 'er Iets is, dat den Mensch is ingeſchapen, en denzelven tot betragting van *'t Goede, in 't algemeen genomen*, aanſpoort. Maar (2) tevens aan de andere zyde vastſtellen, dat 'er mede Iets is, 't welk alleen door den tyd verkreegen wordt; en den Mensch beſtuurt in het onderkennen van deze of gene *byzondere takken van het Goede*. En hy zou (3) wenſchen, dat men met hem gereedelyk wilde erkennen, het eerſte dier Vermogens als *Natuurlyk*, en het tweede alleen als *Zedelyk*" —— 't Is, naer 't ons voorkomt, niet te vermoeden, dat deze vereffening aen de ene of andere party zal behagen; te meer daer de Schryver in dat *Iets* niets kan vinden, dat zedelyk verplicht; 't welk hier wel degelyk in aenmerking komt, en in deze vereffening geen plaets heeft. Met

opzicht tot het eerſte, is de menſch ſlechts *lydelyk*; het tweede *raed hem alleenlyk dat goede aen*; en 't denkbeeld van zedelyke verplichting ſteunt eerst op het bykomend bezef van *een wettigen Opperheer.*

Heelkundige Mengelwerken door CLAUDIUS POUTEAU, *Med. & Chir. Doctor, Oud Opperheelmeester in het groote Gasthuis te Lion, vertaald en vermeerderd door* P. M. NIELEN, *Heel- en Vroedmeester. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg 1774. *In groot Octavo.* 224 *bladz.*

't Voortreffelyk Werk van den Heer POUTEAU, reeds in 't Jaar 1760 in 't Fransch uitgegeeven, is genoeg onder de Liefhebbers der Genees- en Heelkunde bekend en geacht, zo dat wy vergeeffche moeite zouden doen, met 't zelve aan te pryzen. Deeze Mengelwerken bevatten verſcheide nieuwe ontdekkingen in de Heelkunde, en doen tevens nutte oude uitvindingen, die te onrecht in vergetelheid en onbruik geraakt waren, weder herleeven, en op nieuw bekend worden. De Heer NIELEN heeft, derhalven, onze Vaderlandſche Genees- en Heelmeesters, die de Franſche taal niet verſtaan, een grooten dienst gedaan, met de moeite op zich te neemen, van dit Werk uit 't Fransch in 't Nederduitsch over te brengen. De Overzetting is zeer wel uitgevoerd: en de Leezer vindt dezelve nog verrykt met de aanteekeningen en aanmerkingen van den Hr. NIELEN, getrokken uit de Schriften der voornaamſte Genees- en Heelkundige Schryvers van deezen tyd, en uit zyne eigene bedenkingen en ondervindingen; dezelve dienen zeer ter opheldering van verſcheide Stukken, welke hier verhandeld worden. Dit Werk zal by Stukjes uitgegeeven worden, waarvan dit, het geen wy nu verhandelen, het eerſte is: 't zelve bevat de volgende Stukken: *Eene Verhandeling over de Nuttigheden van het Dadelyk Brandmiddel* (Cauterium Actuale), *aangewend op de deelen die door vaste en verouderde Gigt-pynen* (Dolores Rheumatici) *zyn aangedaan, voorgelezen in de byzondere Vergaderingen van de Hooge School der Weetenſchappen, fraaije Letteren en Konſten van Lyon.* — *Nieuwe manier om de* Seton *te plaatzen ter behandeling van de Traanwegen.* — *Over het verbinden der Aarsfiſtuls.* — *Over de Ettergezwellen van de Lever, die gemaakt worden, ingevolge van Wonden aan het Hoofd.* — *Over de uitwerking van de Olyven-Olie tegen de beten der Adders.* — *Waar-*

— *Waarneemingen over het inwendig gebruik van de Camphor.* — *Buitengewoone Beenwortelingen.* — *Over de Operatie van het Steenſnyden.*

Wy zullen nu nog mededeelen tot een proef, de gevolgen, welke de kundige Overzetter trekt uit drie door hem medegedeelde gevallen, waarin de branding tegen de Jichtpynen aangewend was; in de twee eerſte gevallen met een goed gevolg, doch in 't derde zonder vrucht. „ Zie daar dan (zegt hy) in dit laatſte geval, de Branding vrugteloos aangewend. De geleerde VAN SWIETEN heeft deeze Bewerking ook vrugteloos beproefd gezien, in een geval van Jigtpyn, waar nogtans de geneezing door andere middelen wierd verkreegen. Uit het tweede en derde geval, ſchynt ook *beweezen* te worden, dat de werking van het vuur, of ſchoon de Jigtſtoffe daar door verdeeld en verdreven kan worden, nogtans niet tevens de lydende deelen zodanig verſterkt, dat zy door de Jigt-vogten niet weder op nieuw zouden aangedaan konnen worden. Eindelyk de langdurige verzweeringen, de laſt en de pyn, die dezelve verzellen, gevolgen van de Branding in verouderde Jigtpynen, vermeerderen niet weinig de aflchrik voor deeze wyze van geneezen. Dat egter dezelve met vrucht ook kan aangewend worden, en dat de Branding in der daad een waar middel tot geneezing van Jigtpynen zy, blykt uit de menigvuldige geneezingen door dit middel, als ook uit ons eerſte Geval, en uit de verligtingen van de pynen, die anderen daarvan gehad hebben. De Branding is dan een Middel ter geneezinge van verouderde en vaste Jigt-pynen; maar dat omtrent zyne kragten ter geneezinge van deze ziekte, niet meer in aanmerking koomt, als de andere beproefde middelen; van welke wy ondervinden, dat nu de een nu de andere voldoen, en dat die, welke in één geval de geneezing bewerkt hebben, vrugteloos worden aangewend in een ander, terwyl die, welke, in zommige gevallen te vergeefsch aangewend zyn, wederom ſlagen in de geneezing te bewerken in anderen. Dus heb ik gezien, dat verouderde en hardnekkige vaste Jigt-pynen, daar de ſmeeringen, ſtoovingen, pappen, pleisters, en zelfs de Spaanſche Vlieg-pleisters te vergeefsch aangewend waren, geneesden door de waaszem van doordringende refolveerende Kruiden die in water gekookt wierden, geholpen door droge wryvingen met heete doeken. Andere heb ik gezien, daar deeze laatſte geneeswyze, te vergeefsch aangewend wierd, maar daar de Spaanſche Vlieg-pleisters wederom den prys behaalden, wegens de geneezing die zy bewerkten enz. Zyn

alle deze; en andere middelen nuttig bevonden, door in verſcheide gevallen te voldoen? Zyn zy alle veel zagter dan de branding? En heeft de branding niets, dat met meerder zekerheid de vaste Jigtpynen geneest? Terwyl zy zekerlyk niet vry is, van somtyds met eenige kwaade toevallen verzeld te worden, daar de overige middelen niet aan onderworpen zyn, zo volgt, dat de Branding ter geneezinge van vaste Jigtpynen alleen dient aangemerkt te worden in den ſmaak van de oude Geneesheeren, die dezelve gegroet hebben, voor een middel ter genezinge van deeze Ziekte, dat te beproeven zy, als alle andere middelen te vergeefsch zyn aangewend".

Wederlegging der Aanmerkingen van den Heer P. STEENSTRA *over de Vuurmachines, door* R. L. BROUWER. *Te Amſt. by* J. Doll. 1774. *Behalven de Voorreden* 91 *bladz. in groot octavo.*

TOen ons het berigt van de voordeelen der Vuurmachines boven de Watermolens in handen kwam, is ons dat Project niet ongevallig voorgekomen (*); doch vervolgens heeft de Heer *Steenſtra*, in 't Mengelwerk, eenige Aanmerkingen wegens de Vuurmachines medegedeeld, behelzende zyne zwaarigheden over, en bedenkingen tegen dat Project (†). En ter wederlegginge hier van dient nu dit Tractaatje van den Heer *Brouwer*; ſtrekkende om te toonen, dat de zwaarigheden geen genoegzaamen grond hebben, en dat de bedenkingen op verre na zo gewigtig niet zyn, dat zy 't Project verwerpelyk maaken: dat men in tegendeel, alles behoorlyk nagaande, volgens eene gegronde Theorie, naauwkeurige berekening, en veeljaarige ondervinding in Engeland, een voordeeligen uitſlag van de geprojecteerde Vuurmachine mag verwagten. — Water- en Werktuigkundigen zien dus het voor en tegen; dat hen in ſtaat ſtelt, om alles met meerder opmerkzaamheid na te gaan. — Des Autheurs wederlegging verdient zeker overweeging, en 't geen hy voordraagt, is recht geſchikt om het Project te begunſtigen; daar hy, terwyl hy een nader verſlag geeft van deeze en geene byzonderheden der Vuurmachine, toont, dat zyne Theorie zeer wel beantwoordt aan de ondervinding van een kundig Engelsch Werkmeester, dien

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. I. D.* 1ſte Stuk, bl. 228.
(†) Zie ——— 2de St. bl. 621.

dien men deswegens geraadpleegd heeft. Jammer is het maar, dat de Opſteller van dit Geſchrift zig niet geſpeend heeft van den Heer *Steenſtra* op eene onheuſche wyze te behandelen; en zig genoodzaakt vindt, om openlyk de verdenking tegen te gaan, dat eene perſoneele afkeerigheid tegen den Heer *Steenſtra* hem tot dit ſchryven aangezet zou hebben. Kwaade verdenkingen en onwaardige behandelingen doen niets ter zaake; 't komt hier alleen aan op de geſchiktheid en de voordeelen der Vuurmachine, waar omtrent het een ieder gewis vry ſtond het zyne te berde te brengen, — Wy willen intuſſchen hoopen, dat de edelmoedige onderneeming te Rotterdam, daar men thans, ten koſte van eenige vermogende Voorſtanders van Kunſten en Weetenſchappen, zulk eene Vuurmachine in practyk zal ſtellen, aan de verwagting zal voldoen. Deeze proeve gelukkig ſlaagende, door de berekende voordeelen, in eene meerdere of mindere maate, te wege te brengen, zal dezelve ook anderen ter aanſpooringe ſtrekken; om zig, in de vereiſchte omſtandigheden, van Vuurmachines te bedienen, in plaats van Watermolens, daar 't voordeel, volgens de berekening, te groot moet zyn om het zelve te verwaarloozen. — Zie hier des Autheurs opgave van 't voordeel, in drie onderſcheiden gevallen, welken hy aan 't einde van dit Geſchrift onder 't oog brengt.

1. De drooggemaakte *Bovenkerker-Polder* is niet bezaaibaar geweest, dan na verloop van vier jaaren; welken tyd de Watermolens noodig gehad hebben, om dien Polder van veertien voeten diepte uit te maalen. En ééne Vuurmachine, doorwerkende, zou dit gedaan hebben in 222 dagen. — Verder, de onkosten van dit droogmaaken met elf Watermolens, waar onder drie uitmaalen, (welker uitwerking hier alleen te ſtade komt,) zullen beloopen hebben, eene ſomme van 140800 Gulden; waar tegens de kosten met ééne Vuurmachine, niet meer dan de ſomme van 24212 Guldens geweest zouden zyn. Hier by komen, behalven andere byzonderheden, dan nog de Producten, die het Land, zo veel vroeger bezaaibaar zynde, in dien tyd uitgeleverd zou hebben. — Wat wyders nog de jaarlykſche kosten betreft, om den Polder droog te houden; deezen komen met elf Watermolens op 5500 Guldens; en met ééne Vuurmachine, die in 78 dagen zo veel doet, als de elf Molens in een geheel jaar, loopen ze niet hooger dan tot 3588 Guldens (*).

2. Het

(*) Deeze en de volgende berekeningen worden in dit Geſchrift uitvoerig voorgedragen; wy oordeelden 't genoeg de uitkomſten

2. Het uitmaalen van de *Beemſter* geſchiedt, door behulp van 50 Watermolens, waar onder 12 Uitmaalers, ten koste van 25000 Guldens jaarlyks. En men zou, met ééne Vuurmachine, in den tyd van 312 dagen, zo veel doen, als 'er nu in een geheel jaar met 50 Watermolens verrigt wordt; ter jaarlykſche kosten van 14352 Guldens.

3. De *Oostzaaner-Banne* heeft drie Schepradmolens, welken, (wel 20 jaaren door een gerekend,) jaarlyks nader aan de 1000 dan aan de 900 Guldens noodig gehad hebben: men ſtelle dus voor de drie Molens 2800 Guldens. Indien men ter deezer plaatſe ééne Vuurmachine, in plaatſe dier Molens gebruikte, die in 22 dagen zo veel zou doen, als de drie Molens in een geheel jaar, dan zou men, tot de jaarlykſche onkosten, niet meer dan 1012 Guldens noodig hebben. Ook zou men zig in deeze Banne van eene Vuurmachine kunnen bedienen, die wel twee derde kleiner was, dan de hier geprojecteerde Vuurmachine.

„ Men ziet, zegt onze Schryver, ten beſluite, men ziet dan uit deeze voorbeelden het algemeen nut en voordeel, dat ons Vaderland, uit het gebruik van zulke Werktuigen zou kun-

ſlegts te melden. Alleenlyk zullen wy 'er nu nog byvoegen, de reeds voorheen geleide gronden of berekende uitkomſten, waar op deeze rekening ſteunt.

Een Schepradmolen, die het water ter hoogte van vier voeten opbrengt, brengt in een geheel jaar op 11,266,560 Tonnen. En eene Vuurmachine brengt op die hoogte, in één etmaal, 1,602,240 Tonnen; dat is, in ruim zeven etmaalen, zoo veel, als een Molen in een geheel jaar. Indien het Water zes voeten opgebragt moet worden, doet één Vuurmachine in 66 dagen zo veel als 3 Uitmaalers, die 't Water vier voeten hoog opbrengen, in twee jaaren. Als 'er dan nog agt voeten waters op 't Land ſtaan, en deezen ter hoogte van veertien voeten opgebragt moeten worden, doet ééne Vuurmachine, in dat geval, in 156 dagen, zo veel als 3 zulke Uitmaalers in de laatſte twee jaaren. En dus kon ééne Vuurmachine in 222 etmaalen gedaan hebben, 't geen drie Uitmaalers in vier jaaren, in den *Boven-Kerker-Polder*, verrigt hebben.

Een Watermolen kost 12000 Guldens. Eene Vuurmachine 14000 Guldens.

Een Watermolen kost aan jaarlyksch onderhoud en arbeidsloon gewoonlyk 500 Guldens. Eene Vuurmachine kost dagelyksch, geduurende den tyd dat zy werkt, 46 Guldens; en doet, in ruim zeven, ſtel acht etmaalen, zo veel als een Watermolen in een geheel jaar; dus loopen die onkosten op 368 Guldens.

binnen trekken. En ook met welk een nuttig gevolg men hier in *Amſterdam* Vuur-Machines zou konnen in het werk ſtellen, om de Doorſtraling van het water in de Gragten, waar over men zo veele jaaren al ontwerpen gezien heeft, te bevorderen; en om welk te verrigten het Water niet eens 4 voeten hoog behoeft opgebragt te worden: ook zou men in ſtaat zyn, in dit geval, met twee zulke Werktuigen meer te doen als met honderd Watermolens".

Reize door Sicilie en Malta, van P. BRYDONE, F. R. S. *Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1774. *In groot octavo* 164 *bladz.*

KOn de ſchryfwyze van den Heer *Brydone*, in 't voorige gedeelte deezer Reize, den Leezer uitlokken, om den eenen Brief voor, en den anderen na, met graagte te leezen; was het, onder het doorbladeren, als of men hem op reize vergezelde, even dat ondervindt men in dit tweede gedeelte. Hy vertrekt te ſcheep van *Catania*, naar *Syrakuſe*; doet ons de Oosterlyke Kust, benevens het merkwaardigſte daar omtrent, naauwkeurig beſchouwen, en brengt ons de voornaamſte bysonderheden van 't oudtyds magtige, doch thans zeer vervallen, *Syrakuſe* onder 't oog. Na een kort verblyf in *Syrakuſe*, daar een vermoeid Reiziger geen behoorlyk eeten, noch geſchikte ſlaapplaats vindt, begeeft hy zich in eene kleine zesriemige Boot, om naar *Malta* over te ſteeken, alwaar hy, na eene laſtige vaart, die hem intuſſchen egter gelegenheid geeft, om verſcheiden weetenswaardige zaaken voor te draagen, behouden aankomt. Op dit beroemde Eiland vertoeft hy eenige dagen; welken hy beſteedt om het zelve in de aanmerkelykſte bysonderheden nader te leeren kennen. Hy geleidt ons rondsomme in dat Gewest, en geeft ons een uitvoerig berigt van 't geen dienen kan, tot eene geregelde kennis van de geſteldheid des Lands, de zeden der Inwoonderen, en dergelyken. Na 't bezigtigen van *Malta* doet hy ons met de Boot wederkeeren naar *Sicilie*, en aldaar, aan de zuidelyke Kust, te *Agrigentum* voet aan land zetten. De overtogt, die gelukkiger ſlaagde dan de voorige, geeft mede nog al aanleiding tot het melden van eenige merkwaardigheden, en vervolgens verleent het beſchouwen van *Agrigentum*, met het omliggende Land, eene verſcheidenheid van voorwerpen, die hun vermaak en nuttigheid hebben. Den Heer *Brydone* verder vergeſelleide, hebben wy een ſtorm op Zee uit te ſtaan; dan behouden te *Agrigentum* wedergekeerd zynde, verkiest hy 't vaste Land, en reize over

(*) Zie *Hedend. Vad. Lett. Oef. III. D. bl.* 501.

over het gebergte naar *Palermo*, de hoofdſtad van *Sicilie* aan deszelfs noordlyke Kust gelegen; dat ons het binnenſte gedeelte van *Sicilie* aan die zyde voordraagt. In *Palermo* zelve vertoeft de Heer *Brydone* meer dan eene maand lang; 't welk hem gelegenheid geeft, tot een breedvoerig verſlag van 't geen die Stad betreft, en tevens van de zeden der Sicilianen, welken hy aldaar, door eene gemeenzaame verkeering, leerde kennen; doch hier van in 't volgende derde Deel nader.

Dit gedeelte der Reize van den Heer *Brydone* vervat, even als het voorgaande, verſcheide nutte waarneemingen, die ter opheldering van het Aardrykskundige, de Burgerlyke en Natuurlyke Historie, mitsgaders het Oudheidkundige, van deeze Gewesten behooren; en des Reizigers leevendige geestgeſteldheid doet hem, by een aantal van byzonderheden, leerzaame opmerkingen in zyn verhaal invlegten, die zyne Brieven niet weinig veraangenaamen; zelfs dan wanneer de Reisrogt geen gevallig gezigt verleent. Dus gevoelt hy zig, ten voorbeelde, op 't allerſterkſte aangedaan, van de voordeelen van een vry Gewest, op het zien eener Landſtreeke, zugtende onder het juk der Dwingelandye. Over 't gebergte naar *Palermo* trekkende, komt hy, na 't reizen door akelige wegen, in eene overvrugtbaare Landsdouwe, die van oudsher beroemd was, van wegen derzelver vrugtbaarheid, en die ook heden, zo ze bebouwd wierd, den arbeid des noesten Landmans ryklyk zou beloonen; doch nu genoegzaam verwaarloosd wordt, ter oorzaake van de Dwingelandy; die de Inwoonders, in een gezegend Land, tot de uitterſte armoede brengt. —— Op het gezigt hier van, kan de gevoelige *Brydone* niet nalaaten, van zig daar over indeezervoege te uiten.

„ Gevloekte tyranny! —— Gy ergſte van alle vloeken in dit leeven! —— welke veragtelyke voorwerpen worden wy in uwe handen! het is wezenlyk onbegryplyk dat eene Regeering, hoe ſnood en ondeugend die wezen moge, in ſtaat zy een Land, 't welk alles wat de weelde kan wenſchen, byna van zelf, oplevert, arm en elendig te maaken. Maar helaas! armoede en elende zyn altoos de gezellinnen van het Spaanſche juk beide aan deeze en de andere zyde van den Aardbol geweest. Ik hoop dat 'er een Hel voor deeze trotſche en barbaarſche Veroveraars zyn zal, en dat de Sicilianen en Mexikaanen aldaar het ampt zullen hebben om hen te pynigen. —— Zy roemen, dat de Zon nooit over hun Gebied ondergaat, maar zy vergeeten, dat, zedert het hun Gebied wierdt, zy de Zon in zynen loop niets hebben laaten zien dan verlaaten Velden, barre Wildernisſen, verdrukte Boeren, en luije, leugenagtige, dartele Munniken. —— Dit zyn de vrugten van hunne gevloekte veroveringen. —— Zy behoorden eerder beſchaamd te zyn dat de Zon dit alles zie! —— Andere Natiën zullen alleenlyk zeggen, dat de Zon nooit over hunne misdaaden ondergaat. —— Het gezigt deezer arme Lieden heeft my met verontwaardiging vervuld. Dit Dorp is om-

omringd door het fraeiſte Land in de waereld, wy konden daar egter geen Brood of Wyn krygen, en de arme inwooners ſchynen meer dan half dood van honger en gebrek.

Zy worſt'len met gebrek by Ceres ryke gaven,
En ſterven ſchier van dorſt by overvloed van wyn.

„ Geheiligde Vryheid; uwe zegeningen alleen zyn de zegeningen der Ziel; en welk een klein deel ons ook moge te beurt te vallen, met u is het egter aangenaam; maar zonder u zyn de rykſte giften der Natuur ſlegts zo veele vloeken. —— Gevloekt zyn dezulken die haar zo maaken!

Ik vloek hem, die het eerst tot ſchand' der heerſchappy,
De zielen kluist'ren wilde aan 't juk der ſlaverny,
En poogde duizenden tot één geloof te brengen.

„ Wy waren ", zegt hy wat laater, op dien zelfden togt, „ verwonderd over de verbaazende rykheid der oogſten, die alles wat ik ooit in Engeland, of Holland, alwaar de gelukkige grond door alle kunst van den Landbouw geholpen wordt, gezien heb, verre overtreft, terwyl de ongelukkige Landman het hier naauwlyks zo verre kan brengen, om dien te beploegen; ja hy zamelt zelfs de rykſte oogſten met een zwaarmoedig harte in. Tot welk een oogmerk zyn zy hem gegeeven? alleenlyk om als een dood gewigt op zyne hand te liggen, tot dat zy dikwils geheel bedorven zyn, dewyl de uitvoer verbooden is aan allen die geene buitenſpoorige ſommen in des Konings Koffers kunnen leveren. —— Welk eene ſtrydigheid is 'er tuſſchen dit en het kleine onbekende Land van Zwitzerland! —— de vreeslyke gevolgen van verdrukking kunnen zekerlyk in geene grootere tegenſtrydigheid overgeſteld worden tegen de zegeningen en bekoorlykheden der vryheid. Zwitzerland, een uitwas van Europa om zo te ſpreeken, alwaar de Natuur alle haare koude en ſtilſtaande vogten ſchynt nedergeworpen te hebben, vol Meiren, Moerasſen en Bosſchen, en door ontzachlyke Ysbergen, de barre maar geheiligde Wallen der Vryheid, omringd; Zwitzerland, genietende elke zegening op een grond alwaar elke zegening ſchynt geweigerd te zyn! terwyl Sicilie, door de weelderigſte hand der Natuur geſtreeld; Sicilie, alwaar de Hemel zyne rykſte zegeningen met de uiterſte mildaadigheid ſchynt nedergeworpen te hebben, zugt onder de veragtſte armoede, en ſterft met een bleek en ongedaan gelaat in het midden van den overvloed. — Het is de Vryheid alleen die dit duurzaam wonderwerk te wege brengt. — Onder haare ſterke handen zinken de Bergen, de Meiren worden opgedroogd; en die Rotſen, die Moerasſen, die Bosſchen, worden zo veele bronnen van weelde en vermaak. — Maar wat heeft de Maatigheid met de Weelde te doen?

doen? dunkt my, hoor ik iemand vragen; ik antwoord met den Digter:

't Genoegen woont hier, hier heeft d'eerſte eenvoudigheid,
Reeds lang verbannen uit beſchaafde Burgerſtaaten,
Maar door Natuur geleerd, de menſchen niet verlaaten.
De Vlyt verſchaft al wat de Maatigheid behoeft,
Gezondheid bloost en lacht, daar 't aan de tafel toeft.

„ Gy zult beginnen te denken dat ik gevaar loop om in deeze klaſſieke Velden ook Poëet te worden; — ik verzeker u egter, dat ik van alle de Bergen die wy overtrokken, nog geenen vermoed heb de Parnasſus te zyn; en ik geloof ook niet dat eene van de negen Dames dwaas genoeg zoude zyn om die te bewoonen, Melpomene misſchien alleen uitgezonderd, als die vermaak ſchept in naare vertooningen; ik zal 'er u nu egter zo ſchielyk als moogelyk afhelpen, en u wederom in de vrolyke waereld brengen".

Soortgelyke bedenkingen houden den geest van onzen Reiziger bezig, langs den geheelen weg naar *Palermo*, die hem geſtadig nieuwe voorwerpen aanbiedt, welken dit ſlag van treurige bedenkingen verlevendigen. — Doch laat ons, om vrolyker te eindigen, den Heer *Brydone* nog vergezellen tot in *Palermo* zelve, en hem zyne kingtige ontmoeting met eene Franſche Hospita hooren verhaalen.

„ Dewyl 'er maar een Herberg is, (dus ſchryft hy,) waren wy verpligt den vollen eisch, namelyk vyf Dukaaten daags, toe te ſtaan, en ons naar hunne voorwaarden te ſchikken. Wy zyn voor dat geld maar zeer maatig gehuisvest; en dit is evenwel de eenige Herberg die wy nog in Sicilie aangetroffen hebben, ja men mag inderdaad zeggen, dat het de eenige op het Eiland is. Dezelve wordt gehouden door eene woelige lastige Franſche Vrouw, die ik voorzie dat ons nog vry wat verveelen zal; men kan haar niet uit onze Kamers houden, en zy komt nooit binnen zonder ons te vertellen van zulk een Prins, of zulk een Hertog, die zo uitermaaten gelukkig waren, van aan haar huis gelogeerd te hebben; en wy kunnen gemaklyk hooren dat zy allen wanhoopig verliefd op haar waren; en inderdaad zy ſchynt het zeer kwalyk te neemen, dat wy niet geneigd zyn om de zelfde gevoelens te hebben. Ik ben reeds verpligt geweest haar te zeggen, dat wy eene zeer afgezonderde ſoort van menſchen zyn, en geen gezelſchap beminnen; ik vind dat zy ons hier niet te meer om agt; en deezen morgen (toen ik de Keuken voorby ging zonder haar toe te ſpreeken,) hoorde ik haar uitroepen, „*Ah mon Dieu, comme ces Anglois ſont ſauvages*" (*). Ik geloof dat ik meer agt op haar perſoon moet geeven, of dat zy anders ons meer geld zal afeiſchen; maar zy is zo vet als een Varken en zo lelyk als een Duivel, en zy ſmeert op ieder haarer gezwollene wangen zulk

(*) „ Myn Hemel, wat zyn die Engelſchen onbeſchaafde Lieden".

zulk eene dikke laag blanketzel, dat dezelve eer naar Marokyn-leder dan naar Menſchen-vel gelyken. Haar Afbeeldzel hangt in de Kamer daar ik nu juist ſchryf, zo wel als dat van haaren Man, die, (in het voorbygaan,) een zot is; deeze ſtukken zyn geen minder veragtelyke rariteiten dan de orgineelen. — Hy wordt vertoond met zyn Snuifdoos open in de eene hand, en een kopje Koffy in de andere; en ter zelfder tyd, *fait l'aimable a Madame* (†). Ik gaf agt op die drie dubbelde bezigheid, die iets byzonders ſcheen te bevatten. Zy zeide my dat dit haare uitvinding was, dat haar Man een groot liefhebber van Snuif en Koffy was; dog dat hy hier door toonde dat hy haar boven deeze twee dingen ſchatte. — Ik konde niet nalaaten dien geestigen inval toe te juichen. Madame is geſchilderd met een ontzachlyk Bouquet op haar borst, en een Oranjeappel in haar regterhand, zinnebeelden van haare aangenaamheid en zuiverheid; en zy heeft de minst aartige glimlach, die men zig kan verbeelden, op haar gelaat. Zy zeide my, dat zy van den Schilder begeerde, dat hy haar zoude ſchilderen *avec le ſouris ſur le viſage* (*), maar dat zy, alzo hy geen geest genoeg had om haar natuurlyk te doen lachen, verpligt was geweest een gedwongen lachje te vertoonen; „ *qui n'étoit pas tout a fait ſi jolie que le naturel, mais qui vaudrois toujours mieux que de paroitre ſombre*" (†). Ik kwam hierin volmaakt met haar overeen; en verzekerde haar, dat dit haar zeer wel voegde; „ *parceque les Dames graſes ſont toujours de bonne humeur*" (§). — Ik vond egter dat zy my zeer gaarne van het laatſte gedeelte van dat kompliment zoude ontſlagen hebben, het welk my meer deedt verliezen dan ik met het voorige gewonnen had. — „ *Il est vrai*" (zeide zy zeer verſtoord,) „ *je ſuis un peu en bon point, mais pas tant graſe pourtant*" (*). — Ik zogt my te verontſchuldigen dat ik alle de fynheid der taal niet verſtond; en ik verzekerde haar dat *en bon point* het woord was daar ik gebruik van meende te maaken. Zy nam de verontſchuldiging aan, en wy zyn wederom verzoend; want men moet den Duivel zyne geregtigheid geeven om in vrede met hem te leeven. Zy neeg, en herhaalde; „ *Oui, Monſieur, pour parler comme il faut, il faut dire en bon point.* — *On ne dit pas graſe*" (†). Ik verzekerde haar, tot den grond toe buigende, dat het woord voor altoos uit myn Woordenboek zoude uitgeſchrapt worden. Zy verliet my met een bevalligen glimlach, en eene neiging veel lager dan de eerſte, daar by

(†) „ Maakt hy den Galant by Mevrouw".
(*) „ Met een vrolyken glimlach op 't gelaat".
(†) „ Dat wel zo bevallig niet ſtondt als of het natuurlyk ware geweest, maar dat ten minſten beter was dan ſomber te ſchynen".
(§) „ Om dat de vette Dames altoos vrolyk zyn".
(§) „ Het is waar, dat ik wat gezet ben, maar evenwel zo ver niet, als 't u belieft".
(§) „ Ja, Myn Heer, om farzoenlyk te ſpreeken, moet men zeggen, *gezet*, men gebruikt het woord *vet* niet, als men van eene Dame ſpreekt".

by voegende; „*Je ſçavois bien que Monſieur étoit un homme comme il faut*" (§); —— ter zelfder tyd op haare teenen zo ligt als een veder wegwippende, om my te toonen hoe zeer ik my vergist had. Deeze Vrouw herinnert my (het geen ik altoos heb opgemerkt,) hoe weinig de Zeden der Franſchen door hunnen omgang met andere Natiën veranderd worden, om dat zy volſtrekt vaſtſtellen, dat geene dan hunne eigene Natie waardig is om nagevolgd te worden. —— Schoon zy hier nu twintig jaaren gewoond heeft, is zy nog zo volmaakt Fransch als of zy nooit buiten de Poorten van Parys geweest was; en zy beſchouwt iedere Vrouw van Palermo met de uiterſte veragting, om dat zy die Hoofdſtad niet gezien, noch de verhevene Muſiek van haare divine Opera gehoord heeft. Zy is ook (het verſchil van rang daar laatende,) een verwonderlyk kort begrip van alle Franſche Vrouwen, welker algemeene drift altoos beſtaan heeft in de begeerte van verwondering te verwekken, en van jong te ſchynen; en ik geloof, dit zoude altoos zo zyn, al leefden zy duizend jaaren. Elk die een oog ſlaat op de gepleisterde doodſche hoofden in hunne openbaare plaatzen, bedekt met een dik masker van blanketzel, zal daar ſchielyk van overtuigd worden. —— Onze oude Vrouwen, als zy boven de zestig jaaren zyn, doen gemeenlyk een ſprong naar de grenzen van tachtig, en ſchynen niet minder grootsch op haare jaaren, dan zy te vooren op haare jeugd waren. Ik ken verſcheiden deezer, die, des ben ik verzekerd, niet minder gelukkig, of minder vergenoegd zyn, en, ik mag daar wel byvoegen, die niet minder bewonderd worden met haare rimpels, dan te vooren met haare kuiltjes. Ik weet niet of eene vrolyke oude Vrouw, die vergenoegd is zo te ſchynen, grooter agting, of ſterker liefde, verwekt? gelyk ik aan den anderen kant niet weet, of eene uitgedroogde Toverheks, die iedere rimpel met vernis opvult, en op haar tachtigſte jaar zig den blos van vier en twintig zoekt te geeven, zig meer belachlyk, of veragtlyk, vertoont. Maar alzo het Middagmaal op tafel is, zal ik dit aan u overlaaten om te bepaalen. Vaar wel.

Ik ben, enz.

(§) „Ik zag wel, dat Myn Heer een welleevend Man was".

Godgeleerd Onderzoek over de zedelykheid van den hedendaagſchen Duitſchen Schouwburg, van J. M. GOEZE, *Leeraar by de St. Catharine Kerk te Hamburg. Vertaald door* J. J. RHENANUS, *onder het opzicht en met een Voorbericht van* L. G. CORDES, *Leeraar by de Lutherſche Gemeente te Zutphen. Te Arnhem, by* J. H. Möelman 1774. *Behalven het Voorwerk* 162 *bladz. in gr. octavo.*

IN 't Voorbericht voor dit Stukje verdeedigt de Eerwaarde *Cordes* zynen Amptgenoot, tegen eene haatelyke laſtering, die uit Duitschland

land ook in Nederland verſpreid is geworden op eene voldoende wyze. Hy geeft ten dien einde den inhoud van een Hoogduitsch Stukje, by die gelegenheid uitgegeeven onder den Tytel: *De onſchuld van den Heer* GOEZE, *tegen de boosaardige gedrukte, geſchreeven en mondeling uitgeſtrooide loogen en lasteringen, gehandhaafd.* Men had hem naamlyk te laste geleid, dat hy de Magiſtraat te Frankfort aan de Main had zoeken te beweegen, om zeker Periodiek Geſchrift te verbieden; en 't zo verre gebragt had, dat de Drukker in eene geldboete beſlaagen wierd. Daar benevens beſchuldigde men hem van eene verraderlyke handelwyze omtrent zeker Student, tot deszelfs groot nadeel. In 't een en 't ander geval is de Eerwaarde *Goeze* geheel onſchuldig, en valſchlyk betigt, als dugtige bewyzen, in dat Geſchrift bygebragt, aantoonen. ——— De Eerwaarde *Goeze*, die onbeſchroomd yvert voor 't geen hy waarheid oordeelt, ſchynt, gelyk dit meermaals gebeurt, niet zelden bloorgeſteld te zyn aan onbeſcheiden handelingen; dat alle waare verſtandige en weldenkende menſchen beſtendig zullen wraaken. Een Schryver, die voor zyne begrippen, welken hy waar en gewigtig oordeelt, openlyk uitkomt, en zyne onderwerpen met oordeel behandelt, verdient lof; al kan hy onze toeſtemming van zyn gevoelen niet verwerven. Men ziet's Mans bekwaamheid, en getrouwheid aan zyn geweeten; en 't is eene ſchandelyke laagheid van hem afkeerig te zyn, en nog haatlyker is 't, hem in zyne eer te benadeelen, om dat hy niet eveneens denkt als wy. ——— Het Stukje, dat wy thans onder handen hebben, is weder een Geſchrift van dien aart; deszelfs inhoud moet zekerlyk den yverigen Voorſtanderen van 't Schouwburg mishaagen; en 't is niet vreemd, dat het zelve, gelyk de Eerwaarde *Cordes* meldt, in Duitschland veele aanvallen geleden heeft.

's Leeraars yver tegen den Schouwburg, als zondig, heeft hem bewoogen, de zedelyke geſteldheid van den Duitſchen Schouwburg na te gaan; en onder het beſchouwen hier van te toonen, dat het Schouwburg, niet alleen zo als 't geſteld is, geen School der goede Zeden is; maar dat men nooit te verwagten heeft, dat het Schouwburg daar toe geſchikt zal weezen, en dat het zelve, niettegenſtaande alle voorwendſelen, waar mede men 'er voor pleit, als zondig veroordeeld behoort te worden. Aan deeze Verhandeling hegt hy vervolgens een onderzoek der Vraage: „ Of een Geestelyk Perſoon, die zich of nog tot het Leeramt voorbereid, of die het zelve reeds werkelyk bekleed, aan de Comedien, zo gelyk zy nu nog zyn, op eenige wyze deel neemen kan, zonder aan den Godsdienst, dien hy predikt, eenig nadeel toe te brengen, door eene gegeevene ergernis een ſchuld op zig te laaden, en tegen zyn character te handelen"? Overeenkomſtig met het voorgaande beantwoordt de Eerwaarde *Goeze* deeze Vraag, op eene ontkennende wyze; en beweert, dat een Geestlyke in geener maniere eenige gemeenſchap met den Schouwburg, als behoorende onder de zondige ydelheden deezer Waereld, mag

hebben. Verder geeft hy ten Toegifte twee Hoofdſtukken, getrokken uit een klein tractaatje van J. A. KOLBELE, dat ten tytel heeft, *Plichten der christelyke Dichters in het Dramatiſche*, als meerendeels met hem eenſtemmig in 't wraaken van den Schouwburg. —— De Eerwaarde *Goeze* heeft dit onderwerp niet oppervlakkig beſchouwd, maar 't zelve, volgens zyne denkwyze, oplettend nagegaan, en ernſtig overwoogen; doch wy hebben niet kunnen ontdekken, dat hy in 't weezen der zaake iets te berde gebragt heeft, dat zyn Geſchrift tegen den Schouwburg kragtiger maakt, dan veele andere Geſchriften van die natuur. Veelligt zou hy, indien hy recht kundig ware geweest, in de beſtiering van onzen Amſterdamſchen Schouwburg, dien wy boven anderen wel mogen noemen, een gematigder oordeel over dit onderwerp geveld hebben. Niet om dat dezelve vry is van alle gebreken, (zulk een Schouwburg is 'er niet te vinden;) maar om dat dezelve op eene zo geregelde wyze ingerigt is, dat braave en verſtandige Lieden zig niet hebben te ſchaamen, om deszelfs Tooneelſpellen by te woonen; wanneer ze 'er geen gewigtiger bezigheden door verzuimen, en van dit eerlyke tydverdryf een nuttig gebruik maaken. —— Alle Schriften tegen den Schouwburg, en dus ook dit van den Eerwaarden *Goeze*, hebben, naar ons inzien, dit met elkander gemeen, dat zy het ſtuk te ver trekken. Intuſſchen doen zy egter veelligt nog al eenige nuttigheid; in zo verre zy aanleiding geeven, om meer bedagt te zyn, op het verbeteren der gebreken; en de Leezers de misbruiken onder 't oog brengen, waar door zy 'er te ernſtiger tegen gewaarſchuwd worden. Bereiken dus zodanige Schryvers niet het geen zy bedoelen, zy kunnen zig egter vleien, eenigzins nuttig te weezen: en wat hier van ook zy, zy kwyten zig van hunnen pligt, door in openbaaren geſchrifte te wraaken het geen zy, in gemoede, zondig oordeelen; dat, naar 's Mans gedagte, beter is, dan zig daar omtrent onvoorzigtig op den Predikſtoel uit te laaten. Hier over denkt hy indeezervoege. Men vraagt, zegt hy, eindelyk,

„ *Hoe moet zich een gemoedelyk Leeraar ten opzichte van den Schouwburg op den Predikſtoel gedraagen?* moet hy denzelven laaken en verwerpen of kan hy zonder zyn geweeten te kwetzen ten opzichte van denzelven, een volkomen ſtilzwygen waarneemen? Myn gevoelen van deeze vraag is dit: Als een Leeraar op een' plaats ſtaat, in welke ergerlyke en onzuivere Schouwſpellen vertoond worden, die ook van den grootſten hoop begeerig worden nageloopen; zo is hy zekerlyk verplicht om zyn genugemis daar tegen met nadruk te uiten, en zyne gemeente daarvoor, als voor werken des duivels, te waarſchouwen. Maar ſtaat hy op een' plaats, in welke de ſchyn van eerbaarheid op den Schouwburg nog behouden word, in welke alleen de voornaamſten daaraan deel neemen, maar de grootſte hoop van zyne toehoorders zich niet daaraan verſlaaft; zo zoude hy weinig uitvoeren, indien hy een ſterken yver daartegen op den Predikſtoel bewyzen wilde. Want wyl hier de plaats niet is, waar hy zich in het

het onderzoek van deeze zaak kan inlaaten, wyl hy veele dingen, die tot een grondig onderzoek van dezelven vereischt worden, niet eens durft noemen, zonder by de Toehoorders een gelagch te verwekken; wyl de waanwyzen zyne algemeene gronden beſpotten, en daarna in gezelſchappen tien ſchyngronden tegen één van dezelven ter verdeediging van den Schouwburg zouden bybrengen: dan doet hy wyslyk, wanneer hy zich in deeze zaak maatigd, ſchoon ik overtuigd ben, dat het zyn plicht is, by geleegenheid te betuigen, dat de hedendaagſche Schouwburg tot de ydelheden der Waereld behoord, dat hy een oogenlust is, die niet van den Vader, maar van de Waereld is, en zyne Toehoorders tot een gemoedelyke beproeving van denzelven naar de voorſchriften der waare Godzaaligheid op te wekken. Maar ziet hy, dat de liefde daartoe recht zichtbaar de overhand neemt, dat dezelve aangepreezen, verdeedigd, en op alle moogelyke wyze opgeſmukt word, en dat zulks zelfs wel geſchied in openlyke Schriften, die onder zyne gemeente meenigvuldig verſpreid en begeerig geleezen worden; zo zal hy den besten weg inſlaan, wanneer hy zyn getuigenis daartegen ſchriftelyk geeft, en openlyk laat drukken, zonder zich der beleedigingen, ſmaadheden en lasteringen van de vrienden deezer groote *Diana*, die hy te vreezen had, te bekreunen. Dan zal hy in dit opzicht zyne ziel redden".

Tooneelpoëzy van N. S. V. WINTER *en* L. W. V. MERKEN. *Te Amſt, by* P. Meijer 1774. *In quarto* 549 *bladzyden.*

EEn vyftal van Tooneelſtukken, welker vier eerſten ten onderwerpe hebben, de Natuurlyke, Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheid, benevens de liefde voor het Vaderland, terwyl het vyfde ſtrekt om te toonen, dat de onſchuld niet altoos ongeſtraft verdrukt word, opgeſteld, door den beroemden *van Winter*, en deszelfs vermaarde Egtgenoote *van Merken*, kan niet wel anders dan den Liefhebberen der Dichtkunde aangenaam zyn. Het *Beleg van Leyden*, een der gewigtigſte gebeurtenisſen van dien tyd; het voorgevallene met *Jacob Simonszoon de Ryk*, die het voortreflykſte bewys van eene zuivere zugt voor Nederlands welzyn verleende; de geſchiedenis van *Monzongo*, welke het onbeſtaamlyke der ſlaavernye ontvouwt; het lot der *Camiſards*, dat ons het haatlyke der vervolginge om den Godsdienst voordraagt; en het wedervaaren van *Maria van Bourgondie*, uit haare onderdrukkingen gered: alle deeze onderwerpen zyn natuurlyk geſchikt, om ieder in te neemen. En derzelver uitvoering, zo in de wyze van denken, als in de manier van voorſtellen, toont dat dit Dichtkundige Paar ook in de Tooneelpoëzy gelukkig ſlaagt. —— Wy hebben, ten aanzien van Mejuffrouw *van Merken*, hier van onlangs eene proeve gehad, toen wy de afzonderlyke uitgave van *Jacob Simonszoon de Ryk* vermeldden; laat ons

nu het oog eene ſlaan, op een Tooneelſtuk van den Heer *van Winter*, in deeze Verzameling; dat ten opſchrifte heeft *Monzongo of de Koninklyke Slaaf*, en niet minder treffende uitgevoerd is.

De Dichter bedoelt in dit Stuk een ieder onder het oog te brengen, hoe onbetaamlyk het zy, den mensch van zyne natuurlyke vryheid te berooven, en iemand in ſlaaverny te doen leeven. Ten dien einde ſtelt hy ons *Monzongo*, Koning van Verragua, en Slaaf van den Spaanſchen Opper-Bevelhebber *Ferdinand Cortes* voor, en maalt ons, in 't lotgeval van dien Vorst, het haatlyke der ſlaavernye met de leevendigſte verwen.

Monzongo, van Vorst, onder den naam van *Zambiza*, onbekend, tot Slaaf vernederd, en gedwongen tot het aangaan van eene Egtverbintenis, met *Semire*, eertyds Prinſes van *Hispanjola*, nu insgelyks Slaavinne, vindt eenigen troost in zyne verbindtenis met de agtenswaardige en beminlyke *Semire*; die hem tederlyk bemint, en hem eenige Kinderen verwekt heeft. *Semire* geeft hem te kennen, dat *Cortes*, die nog al een meewaarig hart bezit, hen van een ſtaat te ſcheiden; zy zal *Cortes* met deszelfs Gemaale naar elders moeten vergezellen; en *Zambiza* zal moeten blyven; onderworpen aan 't gezag van den wreeden Onderbevelhebber *Alvarado*, aan wien *Cortes* het bewind, gedurende zyne afweezigheid, zal overdraagen. —— Het vooruitzigt dier ſcheidinge treft beider hart; en ze poogen vergeefsch dezelve voor te komen. — Een algemeen misnoegen der Slaaven tegen *Alvarado*, voor wiens ontmenschte beheerſching, op 't vertrek van *Cortes*, zy dugten, brengt eene t'zamenſpanning te wege, die zig verſterkt, op 't berigt dat *Zambiza* hun Hoofd wil zyn. In die omſtandigheden ontmoet *Zambiza* zyne voorige Gemaale *Melinde*, welke herwaards gekomen was, om na hem te verneemen; *Semire* had *Melinde* gelegenheid gegeeven, om haaren Egtgenoot, als een Slaaf uit *Verruga*, te ſpreeken, ten einde uit hem eenig berigt van *Monzongo* te verkrygen; en op deeze ontmoeting erkennen zy terſtond elkander. Deeze ontdekking geſchied, in 't afzyn van *Semire*; die intusſchen op de wagt ſtond, om hen, in gevalle van onraad, te waarſchuwen; dat egter zo ſpoedig niet verrigt kan worden, of zy zien zig verrast; 't welk ten gevolge heeft, dat *Semire* en *Zambiza* in boeiens geraaken. *Semire* verſtaat verder uit *Melinde*, dat *Zambiza* de Vorst *Monzongo*, en derzelver Gemaal is; dat haar, hoe teder zy hem ook beminne, doet afſtaan aan *Melinde*, en alles aanwenden om hem, voor *Melinde*, van de gedreigde doodſtraffe te bevryden. De Egtgenoot van *Cordes* ſtelt aan *Semire* voor, dat zy kans ziet, om *Zambize* heimlyk uit de gevangenis te redden, en gelegenheid te geeven, om met *Melinde* naar *Sempaola*, daar derzelver Grootvader het gebied voert, te ontvlugten, mits dat *Semire* geheel van hem afzie, en met haar Kroost blyve. *Semire* offert alles op aan 't behoud van *Zambiza*, begeerende alleen, dat het haar vergund zy, afſcheid

van

van hem te neemen. Het voorgeſtelde gelukt; *Zambiza* wordt ontkluisterd, vindt *Melinde* en *Semire* in een bosch, kan niet beſluiten met *Melinde* te vlugten, en *Semire* in ſlaaverny te laaten. *Semire* dringt 'er op aan; doch vrugtloos. *Zambize* openbaart haar de zamenzweering, en *Melinde* beſluit met hem het uiterſte te waagen. Intuſſchen worden zy door eene bende Spanjaarden omringd, en na eenigen tegenſtand geboeid; uitgenomen *Semire*, die hunne handen ontvlugtte. *Cortes*, van alles onderrigt, geraakt in verlegenheid; doch het berigt van een opſtand, met *Semire* aan 't hoofd, dwingt hem om bevel te geeven, tot de uitvoering der doodſtraffe aan *Zambize*. Dit egter word vertraagd door de tuſſchenkomst zyner Gemaale, die hem meldt, hoe *Melinde*, op het overlyden van haar Grootvader, als Erfvorſtin, ten throon gevorderd wordt; en hoe de Natie dreigt, van zig, in geval van weigering, met de Slaaven te zullen vereenigen. Hier uit ontſtaat een voorſlag van *Cortes* aan *Melinde*, na dat ze ontboeid is, om haar op den throon te plaatſen, op voorwaarde dat zy den vrede, die haar voorzaat geſloten heeft, beſtemme; 't welk zy weigert, willende met haar Egtgenoot ſterven, zo *Cortes* hem van 't leeven beroove. Middelerwyl ontvangt *Cortes* tyding, van 't voorgevallene met de Slaaven, en het ſneuvelen van *Alvarado*; dat agtervolgd wordt door 't voorſtellen van een verdrag, waar op de Slaaven den vreede aanbieden, en op welks verwerping zy beſlooten hebben, tot den dood te vegten. Te gelyk komt *Semire*, doodlyk gewond, om *Cortes* over te haalen; en deeze beſluit, ten laatſte, den opſtand te dempen, met aller eisch in te willigen. *Semire*, zig en haar Kroost van de ſlaaverny verlost ziende, drukt haar genoegen uit, over 't ontſlag van *Monzongo*, geſchikt om met *Melinde* het gebied van Sempaola te aanvaarden; rigt haare naar de omſtandigheden geſchikte rede, tot ieder, en geeft den geest. Dit verwekt eene ſterke aandoening by allen, en doet *Cortes* ten beſluite zeggen:

Laat ons haar' heilſtaat niet benyden,
Maar op haar zalig ſpoor het hart der Godvrucht wyden;
De les betrachten, die de Alwysheid ons gebied:
Doe ſteeds aan anderen, 't geen gy wenscht dat u geſchied?

Als men deezen inhoud nagaat, bezeft men terſtond, dat een Tooneelſtuk van die natuur, opgeſteld door den dichtkundigen *van Winter*, een aantal van Tooneelen behelst, die verſchillende hartstogten in beweeging brengen; en men zal in 't leezen ſteeds gevoelen, dat by dezelven op eene gepaste wyze, naar eisch der verſchillende characters, werkzaam doet zyn. Byzonder zal men 'er in kunnen opmerken, met hoe veel nadruks de Dichter pleit, voor de regten der natuur, die door de ſlaaverny zo jammerlyk verkragt worden. —— Men hoort deswegens *Zambize*, na dat hy *Alvarado* ver-

verzogt heeft voor te komen, dat hy van *Semire* en zyne Kinderen niet geſcheiden moge worden, en deeze dien voorſlag kwaalyk neemt.

Verbeeld u, zo uw hart door teêrheid is te ontroeren,
Een' man, een' vader, die zyn vrouw en kindren mint,
Op 't oogenblik, dat hy den band, die hen verbind,
Van één ziet rukken, en misſchien voor eeuwig ſlaaken.

ALVARADO, *trotsch.*

Het voegt wel aan een' ſlaaf hier van gewag te maaken.

ZAMBIZA, *moedig.*

Uw volk bragt door geweld my tot deez' laagen ſtand;
'k Was vry, en had voorheen zelfs aanzien in myn land,
Maar altoos doet natuur, al word men ſlaaf geboren,
De ſtem van huwlykstrouw en kindermin ons hooren;
Die ſpreekt in 't braaf gemoed. Zie Cortes en zyn Gaê.

ALVARADO, *ſchimpende.*

Gy ſtelt u moogelyk met hen gelyk?

ZAMBIZA.

Ó Ja;
In dees betrekking. Schoon ik zugt in ſlavernye,
Hy is een mensch, en ik ben 't ook. Geen heerſchappye
Of dienstbaarheid verdelgt ooit de inſpraak van 't gemoed.
Natuur, die deeze ſtem elk' ſtervling hooren doet,
Maakt ieder pand ons waard, aan 't welk ze ons heeft verbonden,
Waart ge in myn' ſtaat, gy had dees waarheid ondervonden.

Dit geſprek maakt *Alvarado* voorts driftiger, en doet hem *Zambiza* dreigen; dan deeze antwoordt:

'k Veracht uw dreigen. 'k Zal den wreedſten dood verkiezen,
Veelëer dan myn Semire en Kinders te verliezen.
Maar gy, leer van een' ſlaaf, dien gy veracht, van my,
Dat by dien laagen ſlaaf, in ſpyt der ſlaverny,
De trouw en teerheid zyn ten hoogſten top gerezen;
En dat welligt zyn lot uw lot had kunnen weezen.

Niet min nadruklyk is de taal van *Zambiza* tegen *Cortes*, toen hy niet anders dan de doodſtraf verwagtte, na zyne herhaalde gevangenneeming. Op het voorwendſel van *Cortes*, dat zy in deeze Gewesten gekomen waren, om

Het licht des Christendoms zyn' glans te doen verſpreiden;
Verblinde volken tot een eeuwig heil te leiden . . . .

Zo

Zo valt hem *Zambiza* in de rede, en zegt:

Ons heil? neen, uw belang dryft u naar dit gewest.
Uw roofziek oog is op den glans van 't goud gevest,
Van 't goud, dat u zo woest doet in deeze oorden dringen,
En dat onze onkunde u vermuilt voor beuzelingen.
Zo gy goedhartig waart, die zucht wierd ras voldaan;
Een ſchat ons weinig waard, wierd u ligt afgeſtaan:
Maar neen; uw gierigheid, nooit moê van meer te vergen,
Valt op ons aan, beducht dat wy u dien verbergen.
Gy plondert en verwoest op 't ſchriklykst Land by Land,
Daar gy de volken ſlagt, de Koningen verbrand:
Of ſtaakt de woede een wyl het menſchdom uit te roeijen,
Dan ſlaat ze volk by volk, met vrouw en kroost, in boeijen,
Doemt vrygeboornen tot een wreede ſlaverny.
Wat recht hebt gy hier toe? geen recht, 't is dwingiandy;
't Is openbaar geweld. De Godsdienst, noch de reden,
Verleende ooit ſchyn van recht tot deeze onmenſchlykheden.

CORTES.

Vermeetle!

ZAMBIZA.

Dit 's 't niet all': De volken met geweld
Tot ſlaverny gedoemd, in ketenen gekneld,
Zien met die kluisters ſlechts 't begin van hunne elenden.
Men durft, natuur ten ſpyt, de nauwſte banden ſchenden.
Men ſcheid de harten, die haar invloed ſaamen bind;
De Gade van haar' Gade, en de ouders van het kind;
En zend, in weêrwil van al 't klaagen, ſmeeken, weenen,
Dees zuid- of noordwaarts op, die oost- of westwaarts heenen;
En dwingt de onzaaigen, die gy dus wreedaartig ſcheid,
Op nieuw te bouwen naar uw wufte zinlykheid.
Word uit dien droeven echt een eenig kroost geboren,
Dan zien ze met dit kroost zich nieuwe elend beſchooren:
De onnoozlen zien zo ras het eerſte daglicht niet
Als 't onderlyke hart hun ſlaaſſche banden ziet.
Wie telt de lasten op waaronder zy verkwynen
In de oorelogen, op 't gebergte, en in de mynen?
Dees ſneuvlen door gebrek, die door mishandeling.
Van duizend onzer acht men 't leven zo gering,
Ja nog geringer dan 't behoud van een der honden,
Waar door ze, op last uws volks, onmenſchlyk zyn verſlonden.

CORTES, *ter zyde.*

Welk een verwyt!

ZAMBIZA.

Word, na dees duldelooze ſmart,
De wanhoop, fel getergd, meestreſſe van ons hart;

Bezielt ze ons om 't geweld met heldenmoed te keeren,
Doet ze ons ons leven of de vryheid fier verweeren,
Dan is de ſtraf gereed; de wreedheid vind vermaak,
Als ze offers opſpoort voor haar zinneloze wraak.

CORTES.

Ik deed my-zelv' geweld, op dat ik mogt ontdekken,
Verneêrde! tot hoe verr' uw trots zich uit zou ſtrekken,
'k Was tot dit oogenblik ligt met uw lot begaan,
Maar zie, na deezen hoon, u met verachting aan.

ZAMBIZA.

En ik, ik zie u aan met hartlyk mededoogen.
Ik hoonde u niet; 'k bragt u de waarheid onder de oogen,
Uw eigen hart beklaagt ons deerniswaardig lot;
Ik ben den dood getroost, 'k wacht dien op uw gebod;
Hoe zeer myn vrye taal u tegen my verbitter',
Hoe ſterk de gramſchap uit uw toornige oogen ſchitter',
Ik ſmeek nochtans uw gunst voor myne Gade en Kroost;
Beſcherm de onnoozelheid; dit zy myn jongſte troost.
Ik kan tot deezen prys u mynen dood vergeeven.
Vaarwel.

Het Verheerlykt Leyden, by het tweede Eeuwgetyde van deszelfs heuchlyk ontzet, in den jaare 1574, *in dichtmaat uitgeſprooken in de Gasthuis Kerk dier Stad, op den vierden van Wynmaand* 1774. *door* J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Gebooren Burger van Leyden. Te Leyden by* H. Coster *en* Heyligert *en* Hoogenſtraaten in Comp. 1774. *Behalven het Voorwerk* 95 *bladz. in gr.* 8*vo.*

HEt vieren van een tweede Jubelfeest, ter blyder gedagtenisſe aan Leydens ontzet, een der merkwaardigſte voorvallen in 's Lands Geſchiedenisſen van dien tyd, heeft veele Redenaars en Dichters opgewekt, om een openbaar getuigenis te geeven van hun dankbaar aandenken aan die heuchlyke gebeurtenis; zo ter verheerlykinge van den Albeſtierder, als ter vermeldinge van den roem van 's Lands Vaderen en Helden, in dat zo haglyk tydgewrigt voor 's Lands Vryheid. Wy hebben, ter dier oorzaake, verſcheiden grooter of kleiner ſtukies, met betrekking tot dit onderwerp, onder de oogen gehad; en 'er, ſchoon ze van eene verſchillende waarde geoordeeld mogten worden, nog al eelyken onder gevonden, welken een regtmaatigen lof verdienen. Met den aanvang hadden wy ons voorgeſteld, eene min of meer beredeneerde Lyst deezer Papieren te geeven; doch derzelver getal vermenigvuldigde zo ſterk, en de verſcheidenheid was dermaate groot, dat eene ſoortgelyke opgave te uitvoerig geworden zou zyn; waar tegen een ingekort be-

rigt

rigt van geen byzondere nuttigheid kon weezen. Uit dien hoofde hebben wy dat opzet laaten vaaren, en gewagt tot op de uitgave der Redenvoeringe van den Heer *van Berkhey*; die, na de voorſtelling, zo veel gerugts gemaakt heeft, dat dezelve noodwendig een byzonder berigt vordert.

Onze Dichtkundige Redenaar ſprak deeze zyne Redenvoering uit, ten aanhooren eener groote menigte; en hy ſlaagde in de uitvoering zo gelukkig, dat hy zig niet alleen van aller aandagt, maar ook van aller harten, volkomen meester maakte. Ieder was, onder de taal, die van zyne lippen rolde, enkel gehoor en gevoel; de hartstogten van droefheid en medelyden over den veegen ſtaat der Stad, van verontwaardiging over de Spaanſche dwinglandy, en 't onderdrukken der Vryheid, of van blydſchap op het heuchlyke ontzet van Leyden; deeze en dergelyke hartstogten tekenden zig op ieders gelaat, naar maate dat de Redenaar verſchillende voorwerpen voordroeg; de aandoeningen van aller harten volgden op zyne klanken. Men ondervond toen het vermogen der kunstlooze natuurlyke welſpreekendheid. Dit getuigt ieder die hem gehoord heeft; dit getuigt de Heer *de Kruiff*, in zyn Gezang den Redenaar toegezongen (*), zo natuurlyk en ſterk, dat wy niet konnen nalaaten, dit gedeelte uit zynen Zang over te neemen.

't Gezond verſtand, de ſchrik voor 't weeldrig valſch vernuft,
Verloor zyn werkzaamheid, en heeft nog lang gezuft.
Door zulk een ongemeen, verbaazend konstvermogen,
Werd ijlings onze ziel, als 't waar', zich zelve onttoogen;
Zij dacht, noch overpeinsde, en onder uw gehoor,
Hieldt ge alles, ſtreng, geboeid, tot zelfs het oog, en 't oor.
Is 't mooglijk dat een ſtem, een toon dus 't hart kan raaken,
En van den heelen mensch volſtrekt zich meester maaken!
Ons gantſche zenuwſtel, de zetel van 't gevoel,
U, ſchrandren Arts bekend, ſtond ook uw' wil ten doel.
Dat heerlijk Konstgewrocht gebruikte ge, als tot ſnaaren,
Om daar, op elke greep, uw' Zangtoon meê te paaren.
Gevaarlijk Mensch! 't zij 't hoon of loon verdiende, of ſtraf,
Wij hingen van uw mond, als loutre ſlaaven, af.

Zo beſtond de geheele menigte onder het uitſpreeken der Redenvoeringe; en op het eindigen was 't een verrukkend tooneel, te zien, hoe ſterken indruk zulks gemaakt had: aller monden juichten des Redenaars lof, en ieder verſpreidde denzelven langs de ſtraaten; des gansch Leyden wedergalmde. 'Er verliepen ook maar weinig dagen, of

(*) Te vinden aan 't hoofd der Eerezangen van verſcheiden Dichters, voor de Redenvoering geplaatst.

of een *Drietal van verpligte Dankoffers* (*), den Redenaar toegewyd, zag het licht, en elk reikhalsde voorts met een ſterk verlangen, om eene Redenvoering, die de Hoorders zo ſterk getroffen had, door den druk gemeen gemaakt te zien. — Zommigen, bewust, hoe de Heer *van Berkhey* niet gewoon is, zig ten naauwſte te bepaalen aan de regelen, welken de Wetgeevers van den Parnas voorſchryven; en dat hy geene zwaarigheid maakt, van 't involgen van Dichterlyke vryheden, die kieſche Dichters waaken, vonden hier in eenige zwaarigheid. Dan anderen oordeelden, dat men, ten wille van naauwgezetten, die 't door hunne keurigheid wel eens aan de andere zyde te verre brengen, het drukken eener Redenvoeringe, welke, met dat alles, haare treffende Schoonheden ten overvloede heeft, niet behoorde na te laaten: zeggende, gelyk de Heer *de Kruyff*, in den bovengemelden Zang, zig laat hooren:

Hy vitte dan, dien 't luſte, op taal- of konſtgebreken;
Wat konſt uw tong bezitte, is te uwer eer gebleeken.
Denkt iemand, dus vol vuurs, dus ſterk vervoerd, als gij,
Denkt zulk een aan het juk van letterſlavernij?

De ſtem der laatſten heeft de overhand gekreegen, en veeler verlangen is door de openbaare afgifte voldaan. Hier door hebben de Toehoorders thans gelegenheid, om zig met te meer vermaak te herinneren, het geen zy gevoeld hebben, op het uitſpreeken van verſcheiden voorſtellingen, die ze nu nog, niet zonder aandoening, kunnen leezen. Hier door kunnen ook anderen, die 't genoegen niet gehad hebben, van deeze Redenvoering te hooren, hunne ſchade eenigermaate vergoeden. En ſchoon dezulken 'er niet weinig by verliezen, zullen ze egter, onder 't leezen, wel kunnen opmerken, dat het Stuk recht geſchikt was, om de gemoederen van Vaderlandlievenden in 't algemeen, en van de Leydſche Burgery in 't byzonder, ſterk te treffen, daar een Vaderlander, een gebooren Burger van Leyden, het zelve, uit een gevoelig hart, met den vereischten nadruk, in plegtige omſtandigheden, op het vieren van een tweede Jubelfeest, uitſprak.

Na eene manlyke Vooraſſpraak, vangt de Heer *van Berkhey* zyne Redenvoering aan, met melding van den lof der Batavieren, in 't dapper voorſtaan der Vryheid; hy meldt ons hoe 't nakroost, der Voorvaderen waardig, hun voetſpoor gevolgd is, en hoe Leyden 'er beſtendig deel in gehad heeft. Dit brengt den Redenaar tot de tydsomſtandigheden, of 't wedervaaren van Leyden, waar van men het tweede Jubelfeest viert. Hier aan hegt hy eene voorſtelling van Leydens

(*) Dit Stukje is, onder dien tytel, uitgegeeven, te Leyden by *C. v. Hoogeveen Junior*, die verder eene keurige verzameling van Verzen op Leydens tweede Jubelfeest te voorſchyn gebragt heeft.

dens laatere lotgevallen; en toont, hoe de Vryheid alleszins een sterken steun gevonden heeft in Leyden; hoe 't Vaderland, in verschillende omstandigheden, heeft mogen roemen op de onverschrokken standvastigheid der Leydsche Burgery; en hoe die Stad mag boogen op Helden, welken de Vryheid verdeedigd, op Geleerden, welken de Weetenschappen aangekweekt, en op Burgers, welken de nutste Trafieken en Fabrieken voortgezet hebben. Ten laatste besluit hy zyne Redenvoering, met een ieder aan te moedigen tot eene dankbaare nagedagtenis aan 't voorleedene; eene verdere yverige bevordering van Leydens heil, en eene onwrikbaare handhaaving der Vryheid tot welweezen van 't Vaderland. In ieder gedeelte, in ieder byzonderheid, bespeurt men een Redenaar, die, getroffen van zyn onderwerp, zyne hartlyke gevoelens vurig uitdrukt; en, in 't midden zyner vervoeringen, de natuur bestendig volgt, wanneer hy deeze en geene treffende byzonderheden, met leevendige trekken, meesterlyk afmaalt.

Men neeme, tot een voorbeeld, de volgende beschryving van den jammerlyken hongersnood, met de nevensgaande woede der alvernielende Pest.

Intusschen, daar de schrik des Vijands buiten vloekt,
Wierdt, binnens wals, het hart door hongersnood verkloekt:
De wanhoop nam het in, de teering deedt de wangen
Besterven, en de huid als lederzakken hangen.
De zwarte Honger knaagde aan taaien paarden-bout;
Het kaf wierdt brood, men bleidt het afgekookte mout,
Met lillig ratten-vleesch, voor keur van kookerijen;
De mestvaalt wierdt een disch van moes en lekkernijen,
Waar aan en rijk en arm ter feeste wierdt genood,
Op 't walglijk worm-banket, het voedsel van den dood.
De Pest lag met een zweep, geroost aan Ætna's koolen,
Op 't veege ledikant, in 't zagte dons verhoolen,
En geesselde haar smet aan wieg en bakermat,
Daar 's moeders mager lijf schier bloed te zweeten zat.
Zij zag haar oudste kind in koorts-angst klappertanden,
Een jonger aan haar' schoot van honger de ingewanden
Verwringen, wijl het, nog besmeurd met paarden-bloed,
De dorre vingren lekt, uitzinnig en verwoed,
De leége broodbun knaagt, of rukt de linden-bladen
En 't dorrend herfst-loof af, doch kan zig niet verzaaden,
De zuigling krabde met de nagels, om een' drop
Bebloede moedermelk, de leége borsten op;
Terwijl het mondje, dat de zoogster kon verkwikken,
De blaauwe doodstuip lachte, in de allerlaatste snikken.
De zwangre Vrouw verging, 't gezwollen lijf wierd sluik;
Het ongeboren schoon te weenen in den buik,

En

En hart en ingewand en baarmoêr om te wroeten:
Terwijl de Vader ſtierf, en neerviel voor haar voeten;
De Moeder, met haar vrugt, daar zij geen aemtogt kreeg,
Op 't uitgemergeld lijk des Vaders nederzeeg.
De Vriendſchap zag het aan, en wou haar' pligt verrichten,
Doch moest voor doods geweld, bij de uitvaart, zelve zwigten:
De Broeder volgde 't lijk zijn's Broeders met gehuil,
Maar ſtortte, knikkend, naast hem neder in den kuil.
De rust, die 't huisgezin nog zogt in ſlaap te ſuſſen,
Hoorde aan de veege koets de doodlijke affcheidskuſſen;
En, daar zich de Echtgenoot ter rust had neêrgeleid,
Sliep zijne Bedgenoot den ſlaap der eeuwigheid.
ó Wee! ja driewerf wee! ik voel mij 't hart verſcheuren;
ó Leyden, Leyden, ach! ik moet uw' ramp betreuren!

Dan laat ons afzien van dit akelige Treurtooneel, en 't gezigt op eene aangenaamer Schilderye vestigen. Zie hier der Stede voorſpoed en der Burgeren vreugde, toen Leydens enge muurkring geſtadig uitgebreid werd, om den Burgeren meerder ruimte te geeven, tot het voortzetten hunner Fabrieken.

Alwaar in vroeger' tyd de ſterke vesten ſtonden,
Daar zag men 't fundament der Lakenhalle gronden.
De Voorſpoed woonde toen in ieder huisgezin;
De ſchatkist zwol van 't goud, de Koopman hadt gewin.
De Stad was, voor Euroop, een ſtapelplaats geworden
Van Grein en Lakenſtof; de ſpinnewielen ſnorden,
Terwijl de ſpinder zong, op dreunende oorlogsmaat:
De ſchrobbelaar zat, onder 't lommer, op de ſtraat,
Te neuren, wel te vreen, Wilhelmus van Nasſouwen.
Men hoorde 't veldgezang, bij 't kleppren der getouwen:
Dees deunde, dat het klonk, den veldſlag bij Nieuwpoort;
De krijgslist van Breda wierd elders weêr gehoord;
Een ander zong, hoe nu, door Frederiks kanonnen,
Het ſterk 's Hertogenbosch, heldhaftig was gewonnen.
De plootersgasten, bij het zuivren van de wol,
Verhieven, vlaakende, 't veroveren van Grol.
De zeêmbereider wrocht de fijnſte pergamenten,
Bij ſtapels, om 'er 's Lands triumphen op te prenten;
Daar de edle tekenkunst, hoe Nasſau zegepraalt,
Met ſtoute trekken der graveer-ſtift hadt gemaald.
De Rederijker zong rondeelen, referijnen,
En Geuze-liedjes. Gints zong 't meisje, by 't bobijnen,
En 't garen-dubblen, naast het twijnders molen-rad,
De kunst der Weeverij in haar geboorte-ſtad.
't Kamſlaagers knaapje, daar het rietjes zat te ſplisſen,
Wrocht fluitjes naar de kunst, om 's Lands geſchiedenisſen

Te neuren, op de maat van 's boomers jongens toon,
Die, juichende, op het blok van d'inflag, wierdt gekroôn.
De kinders dribbelden, daar moeder lakens nopte,
En baauwden vader na, daar hij de lade aanklopte,
En joeg de vlugge ſpoel, voor d'inflag, heen en weêr,
Op pſalm-gezangen toon, tot lof van d'Opperheer.
't Droogſcheerders zilvren ſchild rinkinkte op alle wegen;
Waar elk zich wendde, kwam hem blijde Welvaard tegen:
De raamen pronkten met fijn Laken en met Baai;
Stads ſtempels ſmolten ſchier, bij 't ſtemplen van de Saai.
De klaare Rhijnſtroom zag, in zijn criſtallen plasſen,
De verwers, barrevoets, aan de oevers, klisſeklasſen;
En, daar hij korts, door bloed, geverwd was, en beſmeurd,
Daar wierdt zijn vloer nu, door 't ſcharlaken, rood gekleurd.

Op 't herdenken van dien gezegenden toeſtand der Stad, wordt men met den Redenaar gevoelig, als hy ons herinnert,

dat ſnoode Schelmſtukken,
Van 't vuile zelfsbelang den handel haar ontrukken.

En men hoort hem met het uiterſte genoegen, als hy betuigt, hoe vuurig hy aangedaan zou zyn, indien een gelukkiger tyd eens mogte wederkeeren, zeggende:

Ach! zoo mijn leevens-tijd zoo lang nog word' gerekt,
Dat, door uw voorſpoed, weêr mijn zanglust word' gewekt,
En ik nog, beevende, de ſtompe pen kan voeren,
Dan zal mijn maat-gedicht uw teder hart nog roeren!
Dan zal de rimpel van mijn ſuf-gedagten geest
Op 't voorhoofd jongen, als mijn oog uw voorſpoed leest!
Mijn inktpot, uitgedroogd, zal ik met traanen ſproeijen,
Die, van vernoegen, mij uit de oogen zullen vloeiën;
En is mijn ſpeeltuig dan geen gouden ſnaaren waard',
Zo zij mijn grijze lok op de oude lier geſnaard!
Mijn ſchorgezongen ſtem zal, ſtaamrende, uit mijn' gorgel,
Als zij niet zingen kan, dan hikken, met uw orgel,
En, zoo dan de afgunst nog op Leydens welvaart mikt,
Blijf de eerſte kogel, voor mijn Leydſchen kop, geſchikt!

Vaarwel mijn Leyden, daar ik 't licht in heb genooten,
Uit oud en eerlijk bloed der Burgerij geſprooten!
Vaar wel mijn Leyden lief, mijn wieg, mijn bakermat!
Vaar wel! vaar eenwig wel, ô wijdberoemde Stad!

Dank-

Dankbetuiging aan den Nederlandſchen Dichter J. DE KRUYFF, *voor zyne beſchaving en verbeteringen, gebracht in* Het Verheerlykt Leyden van J. le FRANCQ VAN BERKHEY: *met betooning van verwondering over zyn ſterk Lofvers: benevens een Aanhangſel over de Loftuitingen voor dat Dichtſtuk geplaatst. Te Leyden by* J. Meerburg 1775. *In groot octavo* 16 *bladzyden.*

Volgens den Schryver van dit Dichtſtukje, is de Heer *de Kruyff* te pryzen van wegen zyne beſchaving en verbetering van *Het Verheerlykt Leyden.* Doch die lof, zo dezelve hem al mogte toekomen, (daar we zeer aan twyfelen, dewyl de Heer *de Kruyff*, naar ons berigt is, zulks niet gedaan heeft,) zegt niet veel; want het ſtuk is, gelyk deeze Dichter betuigt,

het ſtuk is vol met allergroſſte feilen,
Hoe net geplooid, getooid, gelikt het nu moog zyn.

Dit zo zynde, is *de Kruyff* niet te pryzen; dan hy wil hem egter dien lof geeven, terwyl hy hem van eene andere zyde gispt, en benevens *le Francq* met zyne Vrienden ten toon ſtelt. Hy begrypt naamlyk, dat *de Kruyff* een zeer beſtraffenswaardigen misſlag begaan heeft, met *le Francq*, in 't bovenmangehaalde Dichtſtukje, te hoog te verheffen; en dat *le Francq* kwalyk gedaan heeft, met toe te laaten, dat 'er te ſterkpryzende Lofverzen voor zyn Stuk geplaatst zyn. Dan over dit laatſte heeft men zig niet te verwonderen, alzo *le Francq*, naar 't zeggen van deezen Dichter, misdeeld is

van Gevoel, van Oordeel en van Smaak.
LE FRANCQ kan 't waare ſchoon, voorwaar, niet onderſcheiden
Van 't valſche, noch *bon ſens*, van woorden zonder zin.

Zo oordeelt deeze Schryver, doch men hoeft dit zyn Stukje ſlechts te leezen, om te zien, dat hy tot een haatlyk uiterſte overſlaat. — Heeft *de Kruyff* al te ſterk gepreezen, en heeft *le Francq* niet wel gedaan met de zwellende loftuitingen zyner Vrienden eene plaats te gunnen; 't zy eens zo. Deeze Dichter laakt aan de andere zyde te ſterk, en doet niet wel, daar hy de Vrienden van *le Francq* zeer onbeusch behandelt. Men ſtelle dit tegen over elkander, en onderzoeke, wie 't meest te berispen zy. — *De Kruyff* erkent, dat 'er gebreken in 't Stuk zyn; maar hy is 'er, over 't geheel, dermaate mede ingenomen, dat hy 't te ſterk pryze. Hier tegen is deeze Schryver, terwyl hy erkent, dat 'er zeer ſchoone trekken in voorkoomen, dermaate door de gebreken getroffen, dat hy 't Stuk te ſterk laake. *Le Francq* is zynen Vrienden ten wille, met hunne Verzen te laaten plaatzen; terwyl hy openlyk erkent, dat zy hem te hoog

hoog verheffen. Deeze Dichter poogt die Vrienden, (uitgenomen één,) als ware hy bevreesd, dat men ook hun te veel hoogagting zou toedraagen, in een veragtlyk licht te zetten; als menſchen, die, volgens de laatſte berigten van Parnas, by Apollo in 't geheel niet bekend zyn. — Wie, die een goed hart bezit, zou niet liever wenſchen te doen, 't geen *de Kruyff* en *le Francq* gedaan hebben, dan 't geen deeze Dichter doet? Wy twyfelen ook niet, of 'er zal eerſtdaags wel tyding van Parnas komen, dat Apollo de handelwyze van deezen Dichter wraakt.

Korte affchetſing der Toonmeeting of Maetklank van Lettergreepen in de Nederduitſche Vaerſen. In 's Gravenhage, by H. H. v. Drecht. *Behalven het Voorbericht 91 bladzyden.*

VOor jonge Lieden, die eenigen ſmaek der Dichtkunde verkrygen, kan deeze korte affchetſing van dienſt zyn, wanneer ze dezelve met oordeel gebruiken, 't geluk hebben van iemand aan te treffen, die hen verder opleidt, en daar benevens genegen zyn, om aan derzulker leerzaame onderrigtingen gehoor te geeven. Ze kunnen uit dit ſtukje zig een denkbeeld vormen; (1.) van de vereischte oplettendheid op de lengte en korte der Lettergreepen; (2.) het onderſcheid der voetmaaten in onze Nederduitſche Verzen nagaan; (3.) de voornaamſte regels, die men omtrent het Rym in agt heeft te neemen, leeren, en eindelyk (4.) zien, welken de hoofdſoorten onzer Nederduitſche Verzen zyn; hoedanige onderrigtingen voor eerſtbeginnenden haare nuttigheid hebben. — Zie hier, uit het laatſte gedeelte, uit veelen, een voorbeeld van ieder der hoofdſoorten. Ze zyn naamlyk, *Jambiſche*, *Trochæiſche*, *Dactyliſche*, *Amphibrachiſche* of *Anapæſtiſche*; en de drie eerſten zyn meer in gebruik dan de twee laatſten.

I. *Jambiſche* Verzen hebben ten voetmaat den *Jambus*, of klimmenden voet, beſtaande uit één korten en één langen Lettergreep, als *Geduld*. Men vindt denzelven gebruikt, in den nieuwberymden 19den Pſalm.

Het ruime Hemelrond
Vertelt, met blyden mond,
Gods eer en heerlijkheit:
De heldere lucht en 't zwerk
Verkondigen zijn werk,
En prijzen zijn beleid.

Ze worden van een tot zes voeten gemaakt, doch zelden langer.

II. *Trochæiſche* Verzen hebben ten voetmaat den *Trochæus* of daalenden voet, beſtaande uit één langen en één korten lettergreep, als *Vogtig!* Naar deezen voetmaat is de 38ſte Pſalm geſchikt

Groot

Groot en eeuwig Opperwezen
Zeer te vreezen
Straf mij in uw gramſchap niet:
Toon mij toch, dat uw kastijden,
In mijn lijden,
Uit geen grimmigheid geſchiedt.

Men maakt ze van één tot vier voeten; maar de vyf- zes- en zeven-voetige Trochæiſche Verzen zyn veelal wanluidend, en dus buiten gebruik; egter vind men 'er van acht voeten, die eene deftigheid van toon hebben; by voorbeeld:

Van een' Cæſar wil ik zingen, voor wiens uitgetoogen zwaerd,
Al wat vyand is moet vluchten, die noch moed noch krachten ſpaert enz.

III. *Daktyliſche* Verzen hebben ten voetmaat den *Daktylus*, of huppelenden voet, beſtaande uit één langen lettergreep, en twee korte lettergreepen, als *Zugtende*. Gemeenlyk eiſchen deeze Verzen, 't zy men ze van minder of meer voeten maake, dat men een lettergreep te min of te veel neemt, en dus een tweevoetig vers, ten voorbeelde, vyf of zeven lettergreepen geeft. Zo kan men zingen

Lieflyke dagen,
Die ons de Meymaand voorſpelt,
Stillen de vlagen,
Daar ons de Winter mée kwelt.

Op die wyze worden ze van één tot vier voeten gemaakt; langer zyn ze niet in gebruik; indien men dezelven egter wilde opſtellen, moest men, na den tweeden voet nog een halven *Spondæus* (*) inlasſchen, en

(*) *een halven Spondæus.* Onze Autheur ſchryft hier *een Spondæus*, doch men leeze een *halven Spondæus*; want hy bedoelt 'er mede één enkelen langen Lettergreep; als *Ryks*, *Vorst*, *Volk* en *fleekt*; waar tegen de *Spondæus* of vastſtaande voet, gelyk hy zelf gemeld heeft, uit twee lange Lettergreepen beſtaat, als *Keurvorst*. Deeze Voet is niet gebruikelyk in onze Nederduitſche Verzen: alleenlyk zou mén kunnen zeggen, dat de *halve Spondæus* nog gebezigd wordt in onze zogenaamde *Snikken*, die in 't ſtaande één langen Lettergreep hebben, en welken een ſleepende klank in 't ſleepende vergezelt. Van die voetmaat zyn de bekende Versjes van den Dichter *Huygens*.

Vrind	Vrinden
In 't	In den
Pest-	Haech
Nest	Staech
Daar de	Klaegh iok
Waarde	Laegh ick
Naar de	Weer
Aarde	Neer
Heen	In den
Treen enz.	Linden enz.

Onze Schryver zegt, dat deeze niet zeer gebruikelyke Snikken beſtaan uit Voeten van één Lettergreep, waar mede dan ook wel Voeten van twee Lettergreepen gemengd worden; dog wy noemen ze, overeenkomſtig met het bovengezegde, liever halve-voets Verzen die ſtaan of ſleepen.

en voorts het bovengemelde in agt neemen. Dusdanig een vers is het volgende, dat uit vier *Dactylen* beſtaat.

Machtige Heerſcher des Ryks, ſteeds dapper in alle gevaeren,
Wyze en Verſtandige Vorst, Onoverwinlyke Held,
Lofryk beſtuurende uw Volk! Voorzienigheid wil u beſpaeren,
't Zy gy den Scepter opſteekt, 't zy gy het Zwaerd voert te veld.

Dit Soort, zegt onze Schryver, komt al heel naby de Latynſche *Hexameters* en *Pentameters*, en klinkt niet ondefiig, wanneer het ongedwongen uit de penne gevloeid is. Daar in tegendeel *Hexameters* van eenige Dichters gemaakt, niet alleen wanſchiklyk zyn, maar tevens ruw en wanluidende klinken. —— Het voorbeding van onzen ſchryver, van *onbedwongen uit de pen te vloeien* is hier zeer noodzaaklyk; buiten dat vallen zy niet beter dan de *Hexameters*; en wy zouden 't niemand raaden, om 'er veel werks van te maaken; na veel hoofdbreekens zal 't tog meestal een gedwongen Vers zyn.

IV. *Amphibrachiſche* Verzen hebben ten voetmaat den *Amphibrachys* of zweevenden voet, beſtaande uit één langen lettergreep tusſchen twee korte lettergreepen, als *waanwyze*; en klinken indeezervoege:

De Dichters vermoejen zich zelden
Met Vaerſen geſchoeid op dees Maet;
In Zangen, voor reijen van Helden,
Vertoonen ze een vrolyk gelaet;
En kunnen, in Blyſpel en Kluchten,
Gezongen, de Herten verluchten.

V. *Anapæſtiſche* Verzen hebben ten voetmaat den *Anapæstus*, of rollenden voet, beſtaande uit twee korte lettergreepen, en één langen lettergreep, als *Bestevâer*. Tot een voorbeeld hier van zy het versje

't Is de Deugd, die zo ſchoon,
Overal ſpant de kroon.

Beide deeze ſoorten maakt men, even als de *Dactyliſche* Verzen van één tot vier voeten; ook worden ze wel onder de *Dactyliſche* Verzen begreepen, nadien ze van dezelven ſlegts daar in onderſcheiden zyn, dat de *Amphibrachiſchen* een korten lettergreep voor aan, en de *Anapæſtiſchen* twee korte lettergreepen meer hebben.

Men merke by dit bericht van onzen Autheur nog aan, dat men aan deeze drie laatſte ſoorten ook den algemeenen naam van *Trippelverzen* geeft, om dat ze niet, gelyk onze andere dichtſtukken, rollende vloeien, maar eenigzins huppelende ſprongen. Als mede dat men, in 't maaken van zulke Verzen meermaals de vryheid neemt om zig hier en daar van een *Jambiſchen* voet te bedienen. Dit ziet men onder anderen in 't Vers van den beroemden *Barlæus*.

Geluckige Sale, daer 't Weeutjen in ſpoockt,
Geluckkige Schouw, daer 't ſelden in roockt,
Wie ſchildert u dus, wie ſtelt u te pronck;
Wie maeckt u dus kruydigh, dus aerdigh, dus jonck? enz.

Het dichten van deeze en diergelyke verzen is eene ſoort van navolging der Latynſche Dichtkunde, die zelden wel gevalt in onze Nederduitſche Taal. Men kan dit ſlag van ſpeelingen juist niet volſtrekt wraaken, de Dichtgeest moet wat vryheid hebben; dan 't is niet raadzaam 'er zig ſterk op toe te leggen; want de rollende Verzen zyn den Nederduitſchen ooren aangenaamer dan die huppelende trippeldichten.

De ongelukkige Morgen. Datheniana. Te Hoorn by T. Tjallingius 1774.

De ongelukkige Avondſtond. Datheniana. Te Utrecht by S. de Waal 1774.

Datheenſche Eerzuil opgericht door Dathenarius. Te Hoorn by T. Tjallingius 1775.

STukjes van die natuur hadden hunne nuttigheid, toen men de berymde Pſalmen van *Datheen* nog in den openbaaren Godsdienſt gebruikte; om dus den zulken, die voor geen geſchikte redeneering vatbaar geoordeeld werden, het beſpotlyke dier berymminge onder 't oog te brengen. Maar thans, nu die berymning uit de Kerk geweerd, en 't bedoelde oogmerk bereikt is, ſchynen ſoortgelyke Schriften ontydig voor den dag te komen. De gemaakte verandering heeft eene algemeene goedkeuring; en zyn 'er hier of daar nog eenige weinigen, die 'er geen genoegen in neemen; 't is niet te wagten dat men dezulken door ſpotternyen zal winnen. Veeleer zou het een middel kunnen zyn, om hunnen geest te verbitteren; daar zy anders, door den tyd, ongevoelig, tot betere gedagten zouden komen. 'Er mag dan in deeze Papieren min of meer geestigheid zyn, 't is, naar ons inzien, te hoopen, dat men 'er voortaan een einde van maake. —— De *ongelukkige Morgen-* en *Avondſtond* behelzen eene grappige beſchryving van wederwaardigheden, waarin men zig van eenige Datheenſche ſpreekwyzen bedient; en ze zyn de zogenaamde aartigheid geheel verſchuldigd aan het te pas brengen dier ſpreekwyzen. —— De Datheenſche Eerzuil is een drieledig Stukje; vooraf gaat de *klaagende Datheen*, ſtortende zyne klagten uit over de hem aangedaane verſmaading: hier op volgt de *Eerzuil*, waar in de Dichter hem kwanswyze pryst; en ten ſlot is 'er aan gehegt een *Grafſchrift* op *Pieter Datheen*. Het Grafſchrift is het minſte; en 't geen de twee andere Stukjes merkwaardigſt

ligst maakt, is dat de plaatzen, uit welken de beſpotlyke ſpreekwyzen ontleend zyn, op den kant getekend ſtaan. Dus vangt de Dichter, ten voorbeelde, zyne Eerzuil aan.

	Pf.	vs.
Zwygt Pofhanzen, gantsch onreine,	49.	4.
Van Datheen; die ik alleene	1.	1.
Pryzen zal des morgens klaar,	3.	3.
Als 'k ontwaake zonder vaer;	3.	3.
Zal ik nu gantsch zeer bekwaame,	33.	4.
Zingen, en met Pſalters t'zaame	81.	2.
Geeven zynen lof niet ſlecht;		
Want hy is zeer koen en recht.	141.	4.
* *		
'k Zal hun brengen t'zaam tot ſchanden;	60.	7.
Al die hem tegengeſtanden;	44.	4.
Want zy hebben ganschlyk niet	41.	6.
Om te ſpotten; zo men ziet.	41.	6.
'k Zal tot ſpyt zyn lof voortbrengen,	67.	2.
'k Kan dat kallen niet gehingen;	37.	4.
Want ik acht Datheen, zeer koen,	59.	3.
Beter dan myn oude ſchoen.	60.	5.

De Jooden, Blyſpel. Vertaalt uit het Hoogduitſche van den Heer G. E. Lessing. *Te Amſterdam by* G. ten Boekelaar, 1774. *In octavo 66 bladz.*

Zeker Reiziger redt een Heer, uit de hand van twee ſchurken, die 't op deszelfs leeven toeleggen. De dankbaarheid van dien Heer haalt den Reiziger over, om eenigen tyd by hem te vertoeven. De Reiziger komt, by toeval, op een vermoeden, of niet de Opziender van 't Landgoed zynes Gastheers een der bovengemelde Schurken, die de gedaante van Jooden gehad hadden, onder eene Joodſche vermomming, geweest is. Een nader onderzoek wettigt dit vermoeden; daar 't blykt, dat de Opziender, en de Schout, zig als Jooden vermomd hebben, om hunnen Heer van kant te brengen. Het ontdekken hier van doet den Heer ten krachtigſte aan; dit noopt hem te meer, om hem, uit dankbaarheid, eene voordeelige egtverbintenis met zyne Dogter voor te ſlaan; dan de Reiziger openbaart, dat hy een Jood is, en zulks niet kan aanneemen: ook weigert hy vervolgens eene verdere aanbieding van een grooten ſchat, en zegt: „ De eenige vergelding, die ik u verzoek, is, dat gy in 't vervolg wat minder haatelyk en niet zoo algemeen over myne Broederen oordeelt. Ik heb my voor u niet verborgen gehouden, om dat ik my mynen Godsdienst ſchaamde. Dat zy verre. Ik zag dat gy genegen-

heid voor my, en afkeer van myn geſlacht had. En de Vriendſchap van een Mensch, hy zy dan wie hy ook zy, is my altyd zeer dierbaar geweest." —— Zodanig is het voornaame beloop van een Blyſpel, dat, ſchoon 't niet zeer treffende uitgevoerd zy, en meerendeels in 't laage valle, egter eene goede Zedeleer behelst; als leerende, hoe onvoorzigtig het zy, eene algemeene veragting te voeden voor de Joodſche Natie, als of 'er geen braave Lieden onder dezelve gevonden wierden; dat zekerlyk te mispryzen is. De ondervinding leert maar al te klaar, dat alle Christenen geen braave en alle Jooden geen ſlegte Menſchen zyn; men behoort nimmer iemand te veragten, om dat hy tot zekere Godsdienſtige Gezindheid behoort; de goeden en kwaaden zyn, zo wel in de eene als in de andere, onder elkander vermengd.

Begin, Opkomst en Verandering, zo in Regeering, Religie als Zeden van het nu in één hand gekomene Koningryk Pruiſſen; en door de overeenkomst der Hoven van Berlyn, Weenen en Petersburg, in de maand September des jaars 1772 ter uitvoer gebragt. Opgeſteld door P. BOL, *Sous-Luitenant onder de Troupen van den Staat, laatst Adjudant in 't Guarniſoen te Amſterdam. Alom te bekomen. In groot octavo 36 bladz.*

MEn zoeke in dit Stukje geene beredeneerde ontvouwing van de hoofdzaaken op den Tytel gemeld; het behelst alleenlyk eene oppervlakkige melding van de lotgevallen der Pruiſſen, in de allengs uitgebreide Pruiſſiſche Regeering. De Autheur maakt een aanvang met de bevolking van Pruiſſe, voor de geboorte van Christus; doch ſpringt het tydbeſtek van daar, tot op het jaar 797, toen het Euangelie in Pruiſſe en Poolen gepredikt werd, ſpoedig over; en geeft vervolgens, by manier van een Chronologisch verhaal, eene optelling van eenige merkwaardige gebeurtenisſen, die, tot op deezen tyd, het Pruiſſiſche Gebied uitgezet hebben. — Geſchiedkundigen zullen 'er niets uit leeren, en 't Gemeen zal 'er geen geregelde bevatting door verkrygen. Voorts zullen veelen, die de manier der uitbreiding van dat Gebied nagaan, en de tegenwoordige Regeering recht kennen, te over reden vinden, om zich te verwonderen over het ſlot van dit Geſchrift, 't welk, aldus luidt. „Zo dat Fredericus den Eerſte, Koning was; den Tweede Frederik, Verbeteraar: daar deezen Derde Frederik, Verſterker, Bevestiger en Vermeerderaar, van de glans, macht en waardigheid der Schepter en het gewicht der Kroon is, zynde in alles Groot, de vreugd en wellust zyner Onderdaanen en Bondgenooten, en de ſchrik zyner Vyanden." Men gebruikt meermaals in de loftuitingen der Vorſten, algemeene ſpreekwyzen, waarvan men den nadruk niet recht overweegt.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oordeelkundig en Schriftuurlyk Onderzoek over de Godlyke Ingeeving der Heilige Schrift, door J. G. TÖLLNER, *in deszelfs leven Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wysgeerte, op de Hooge Schoole te Frankfort aan den Oder. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem by* J. Bosch 1775. *Behalven het Voorwerk* 212 *bladz. in groot octavo.*

ALs men zich overgeeft tot ene vrye en onzydige naſpeuring van den Godsdienst, is 't natuurlyk, dat men niet blyft hangen in algemene ſtellingen, maer dezelven in alle hare byzonderheden zoekt te overwegen; alzo het dezen zyn, die bovenal een gezet nadenken vorderen. Een onderzoeklievende geest toch berust niet in algemeenheden; maer tracht dezelven van deel tot deel te doorgronden, of ten minſte de ernſtigſte poogingen aen te wenden, om te zien, hoe ver 't hem mogelyk zy. De Hoogleeraer *Töllner*, door zodanig ene zucht gedreven, gaf hier van meermaels blyken in zyne Schriften, en dezelve ſtraelt in dit zyn *Onderzoek* by uitſtek door. —— De algemene Stelling, *De Heilige Schrift is van God ingegeven*, ſtaet by hem zo onwankelbaer als by enigen verſtandigen Christelyken Godgeleerden; maer zyne onderzoekzucht bepaelt zich niet tot dit algemene; niet vergenoegd met een oppervlakkig denkbeeld, haekt hy naer ene duidelyker ontvouwing, naer ene meer onderſcheiden kennis van die *Ingeving*. Hy wenscht te weten, wat men, op ene verſtandige wyze, te denken hebbe van, en wat men op goeden grond zou mogen vaſtſtellen, aengaende *de wezenlykheid en eigenaertige geſteldheid* van de Godlyke Ingeving der Heilige Schrift. Hier omtrent zyn de gedachten der Godgeleerden verſchillend; en de Hoogleeraer heeft dit Stuk op nieuw onderzocht: hy heeft den uitſlag zyner poogingen, ter nadere beproevinge, in 't Hoogduitsch, openlyk medegedeeld; en thans word dezelve ook den Nederduitſchen Lezer in zyne tale aengeboden.

Het onderwerp is buiten twyfel gewichtig, en verdient, in 't midden van de verſchillende denkbeelden der Godgeleerden, wel ene ernſtige overweging. 't Is zeker niet genoeg voor een geoefend Christen, in 't algemeen te zeggen, de

Schrift is van God ingegeven ; hy behoort zich min of meer een geregeld begrip te vormen , van de ware geſteldheid dier Ingevinge. Daer toe nu bied de Hoogleeraer in dezen de behulpzame hand , met zyne aengewende moeite voor ieder aen den dag te leggen , en dus aenleiding te geven , om dit Stuk met meer oplettenheid na te ſpooren , dan gemeenlyk geſchied ; 't welk zyne nuttigheid kan hebben. —— Zy, die begeerig zyn , om dit onderwerp , zonder vooroordeel, te onderzoeken , zullen hier de verſchillende denkbeelden der Godgeleerden onpartydig voorgeſteld vinden ; en gewaer worden, dat de Hoogleeraer *Töllner* zyn gevoelen trapswyze oordeelkundig verklaert , zo dat het niet moeilyk valle , hem in zyne onderzoekinge te volgen. Zy zullen daer door des te beter in ſtaet geſteld worden , om het zwakke en ſterke van deze of gene gevoelens daer omtrent te leeren kennen; en dus zich zelve enigermate te bepalen tot het ene of andere gevoelen ; het zy dan , dat ze den Hoogleeraer toevallen , of enig ander denkbeeld meer gegrond oordeelen; want men kan een goed Christen zyn , en de Godlyke Ingeving der Heilige Schrift op verſchillende wyzen begrypen.

Het geheele geſchrift des Hoogleeraers bevat , buiten de Inleiding, vyf Hoofdſtukken, in welken hy de volgende orde houd. Eerstlyk handelt hy over het algemene denkbeeld der Ingevinge van zeker Voorſtel ; daer op beweert hy de waerſchynlykheid ener Godlyke Ingevinge van de Heilige Schrift; voorts bewyst hy de waerheid dezer Ingevinge; dit leidt hem vervolgens tot ene bepaelder ontvouwing van 't denkbeeld, rakende de byzondere geſteldheid der Ingevinge van de Heilige Schrift , waer toe hem zyn onderzoek gebragt heeft; en ten laetſte beſluit hy met de opgave eniger gevolgen , die uit dit onderzoek voortvloeien. De Vertaler heeft , om zich te minder te verhaesten , goedgevonden , dit alles in drie afzonderlyke Stukjes af te geven ; waer van thans het eerſte het licht ziet; behelzende de Inleiding en de twee eerſte Hoofddeelen.

De Inleiding zelve vervat , behalven ene ontvouwing van des Schryvers oogmerk , een naeuwkeurig bericht van de verſchillende denkbeelden , die men over de Godlyke Ingeving der Heilige Schriften verdedigd heeft , zo onder de Jooden, als onder de Christenen ; 't zy Roomschgezinden of Protestanten van onderſcheiden Gezindheden. En hier op vangt hy zyn Onderzoek aen , met ene verklaring van het algemene denkbeeld der Ingevinge van zeker voorſtel.

Volgens zyne bepaling is de Godlyke Ingeving van zeker voorſtel niets anders, dan ene *inwendige bovennatuurlyke werking*

king van God, *by zeker voorſtel*. Deze Ingeving, zegt hy vervolgens, heeft mogelyke onderſcheiden trappen; en men kan dezelven niet ongevoeglyk tot de vyf volgende hoofdtrappen brengen. Hy vangt in deze optelling aen, met de Godlyke Ingeving in hare grootſte volkomenheid; wanneer *alle* de ſtukken, die tot het doen van een voorſtel vereischt worden, zonder eenig toedoen van den Spreker of Schryver, *enkel bovennatuurlyk* gewerkt worden. In zodanig een geval moet de Wil, om een Voorſtel te doen, alle de voorgeſtelde zaken, het geheele Voorſtel, zo wel wat de Woorden als de Zaken betreft, ja de ganſche ſchikking van Zaken en Woorden, onmiddelyk van God, en wel *alleen onmiddelyk* van God afkomſtig zyn. — Een tweede trap van Godlyke Ingeving is, wanneer ſlechts *enige* ſtukken, die tot het doen van een voorſtel vereischt worden, *bovennatuurlyk*, de overigen daerentegen, *ten deele* op ene *natuurlyke*, en *ten deele* op ene *bovennatuurlyke* wyze veroorzaekt worden. — Tot een derden trap ſtelt de Hoogleeraer het geval, dat *alle* de ſtukken, die tot een voorſtel behooren, ten deele *natuurlyk*, ten deele *bovennatuurlyk* gewerkt worden. — En als een vierden trap van Ingeving beſchouwt hy deze inwerking, wanneer enige ſtukken van het voorſtel *gebeel en al natuurlyk* zyn, terwyl de anderen voor een gedeelte aen een *natuurlyken*, voor een ander gedeelte aen een *bovennatuurlyken* oorſprong moeten worden toegeſchreeven. De Hoogleeraer deze vier hoofdtrappen der Godlyke Ingevinge, onder ieder van welken verſcheiden trappen zyn, ontvouwd hebbende, toont ons aen, dat het Godlyk gezag van een voorſtel, by alle trappen der Openbaringe, even groot is. Het zy de Ingeving tot een hooger of lager trap behoore, 't is een voorſtel dat God ingegeven heeft; 't is dus een voorſtel van een Godlyk gezag, dat altoos, hoe de Ingeving ook geſchied moge zyn, even groot is; dewyl het Godlyk gezag geen trappen hebben kan. — Ten laetſte voegt hy hier nog by, als een vyfden mogelyken trap van Ingeving, wanneer een Voorſtel wel ten *eenenmale natuurlyk* gewerkt is, maer evenwel naderhand op ene *bovennatuurlyke* wyze door God bekrachtigd word. Dit leid hem verder ter nadere bepalinge van 't geen in aenmerking komt, wanneer iemand een voorheen ingegeven Voorſtel, of den inhoud van een ingegeven Voorſtel, 't zy het een ander, het zy het hem zelven ingegeven zy, aen anderen voordraegt. En hier op wyst de Hoogleeraer aen, langs welke wegen men zich zelven verzekeren

kan, dat iemand ene Ingeving genooten heeft; of welke de kenmerken der Ingevinge van een Voorſtel zyn.

Na deze opheldéringen over de eigenaertige geſteldheid, de onderſcheiden mogelyke trappen, en de kenmerken der Ingevinge, verlediget zich de Hoogleeraer in 't tweede Hoofdſtuk, tot een betoog van de waerſchynlykheid ener Godlyke Ingevinge der Heilige Schrift; met oordeelkundige aenmerkingen over de bewysgronden, die deze waerſchynlykheid ſtaven. Verder gaet hy te gelyk oplettend na, het geen de Ingeving der Heilige Schrift by ſommigen onwaerſchynlyk maekt, uit hoofde datze niet noodzaeklyk was; welk denkbeeld men dan aendringt, door de ſtelling, dat God geen noodlooze wonderwerken doet. De Hoogleeraer erkent de niet-noodzaeklykheid der Ingevinge; maer beweert tevens, dat het waerſchynlyke hier het onwaerſchynlyke verre over weegt; en beſluit voorts dit Hoofdſtuk met ene beantwoording der tegenwerpinge, uit de niet-noodzaeklykheid van dit Wonderwerk afgeleid. Deze beantwoording is dienvoege ingericht, dat zy ons het bewys voor de waerſchynlykheid ten krachtigſte onder 't oog brenge; waerom wy dezelve den Lezer geheel zullen mededeelen.

„ Wat aangaat de ſtelling, dat Godt geene Wonderwerken doet buiten noodzaaklykheid; 'er wordt, (zegt de Hoogleeraar,) in de natuurlyke Godtgeleerdheid beweezen, dat Godt, naar zyne hoogſte Wysheid, niet alleen dan Wonderwerken doet, wanneer zyne oogmerken door natuurlyke middelen IN HET GEHEEL NIET, maar ook wanneer en zoo dikwerf zy daar door NIET ZOO GOED kunnen bereikt worden. Van daar de zoogenaamde WONDERWERKEN TER VERBETERINGE (*Verbeſſerungs-Wunder*). En ik houde het voor een denkbeeld, het welk met Godts volmaakte Wysheid ten eenenmaale ſtrydig is, dat de Allerhoogſte volgens dezelve alleenlyk dat, en zoo veel zoude doen, als tot bereikinge van zeker oogmerk volſtrekt NOODZAAKLYK en onontbeerlyk is. Hy doet naar zyne Wysheid buiten twyfel insgelyks, het geen tot dat einde NUTTIG is. Geen wys Vorst bepaalt zyne voorzorg voor zyne Onderdaanen alleenlyk tot zulke dingen, die tot derzelver onderhoud en welvaart volſtrekt ONONTBEERLYK zyn. En geen wys Vader doet alleen dat, het geen ter bezorginge van het geluk zyner Kinderen ten eenenmaale ONONTBEERLYK is. Maar wie kan twyfelen, of eene Godtlyke Ingeeving ware den gewyden Schryveren zeer NUTTIG, om het oogmerk, het welk Godt met de Schrift beoelde, te bereiken, dat is, de waerheden van den Godts-

dienst,

dienst, die Hy geopenbaart had, naar behooren en onvervalscht te doen overleeveren. *In de eerſte plaatſe*, moest buiten eenigen kyf de KEUZE van zaaken en woorden veel volkomener; en meer overeenkomſtig met het oogmerk uitvallen, indien zy daar toe op eene bovennatuurlyke wyze door Godt beſtiert werden, dan wanneer dit alleenlyk aan hunne inzichten, of wel aan natuurlyke aanleidingen, om liever dit, dan iets anders voor te ſtellen, werdt overgelaaten. Hier by komt noch, dat wy in zulke gevallen van de VOLMAARTHEID der Heilige Schrift, ten aanziene van ALLE de Waarheden, die ter zaligheid te weeten noodig zyn, kunnen verzekert worden. *Vervolgens* ſtonden de Heilige Schryvers zonder twyfel niet ſlechts minder bloot aan het gevaar van DWAALEN, indien zy eene Ingeeving genooten; maar ook in dit geval eerst werdt het in zekeren zin ONMOOGLYK, dat zy zouden gedwaalt hebben. En *ten laatſten*, het geen voornaamlyk in aanmerking komt, dan alleen verkreegen hunne Schriften eene VOLKOMENE GELOOFWAARDIGHEID. Want hunne bekwaamheid en oprechtheid in het mededeelen van den geopenbaarden Godsdienst, kan natuurlyker wyze nooit zoo ver gegaan hebben, dat alle gevaar van doolinge by hun ten eenenmaale zoude verdweenen zyn. Maar indien zy, het geen zy ſchreeven, door eene bovennatuurlyke medewerking van Godt geſchreeven hebben; dan zien wy zeer duidelyk de onmooglykheid, dat zy iets bezyden de waarheid zouden hebben kunnen ſchryven. Ten aanziene der Apostelen komt hier noch eene byzondere omſtandigheid by. Indien zy zonder Ingeevinge, op eene natuurlyke wyze, bekwaam zouden geweest zyn, om ons de leer van *Chriſtus* uit het onderricht, het welk zy van Hem ontfangen hadden, onvervalscht en zuiver over te leveren; dan moesten zy eensdeels dit geheel onderricht met alle de OPLETTENHEID, waar toe zy maar bekwaam waren, ontfangen hebben; maar ook ten anderen, het moest door hen wel VERSTAAN en begreepen zyn. Maar, zo wy de Evangeliſche geſchiedenisſen gelooven willen, heeft het hun aan het eene zoo wel als aan het andere ontbroken: en zonder den Heiligen Geest, dien zy na hunnes Meesters Hemelvaart ontfingen, zonder de herinnering zyner Redevoeringen en Lesſen, die hun daar door, volgens zyne belofte, bezorgt werdt, zouden wy geene behoorlyke en geloofwaardige overleevering van dezelve ontfangen hebben. Hier by kwam, dat onze Heiland hun noch niet ALLES, het geen Hy door hen der Waereld wilde bekend maaken, had kunnen mededeelen. Zy moeten derhalven

volſtrektelyk Godtlyke Ingeevingen genooten hebben. Hier uit volgt nu wel niet terſtond, dat zy deeze Ingeevingen insgelyks hadden by het vervaardigen hunner Schriften. Maar de waarſchynlykheid wordt daar door evenwel zoo groot, dat zy niet wel grooter zyn kunne. Heeft Godt zoo veele en zoo groote Wonderwerken gedaan, om den geopenbaarden Godsdienst in de Waereld te brengen, en te bevestigen; dan is het ten hoogſten onwaarſchynlyk, dat hy niet het geringſte op eene onmiddelbaare wyze zoude gedaan hebben, om denzelven in de Heilige Boeken onder de Menſchen te bewaaren en voortteplanten. En zoo het waar is, dat ten minſten de voornaamſte Opſtellers dier Boeken, op andere tyden, eene Godtlyke Ingeeving gehad hebben, is het niet te denken, dat hun dezelve by een zoo gewichtig gedeelte van hun Ampt, als het vervaardigen hunner Schriften was, geheel en al zal ontbroken hebben."

De Heerlykheid van God in Jeſus Chriſtus, overwoogen in vyf Verhandelingen, door J. E. VOET. *Te Dordrecht by* P. van Braam 1774. *In groot octavo* 136 *bladz.*

IN deze Verhandelingen ſtelt de Heer *Voet* zich voor, opweklyk aen te toonen, hoe Gods *Wysheid*, *Kracht*, *Goedertierenheid*, *Rechtvaerdigheid* en *Waerheid* zich op het luisterrykſte in Jeſus Christus vertoonen. Het Stukje, dat wy thans onder handen hebben, bepaelt onze aendacht, na ene voorafgaende Inleiding, welke de noodige gronden legt, en des Autheurs oogmerk ontvouwt, tot de Godlyke *Wysheid* in Jeſus Christus, die hy aldus omſchryft.

De Godlyke Wysheid is de volmaektheid in het Opperweezen, *waer door Hy het beſte einde bedoelt, door de beſte middelen:* — en Gods Wysheid in Christus is dan, *de Openbaring van die Wysheid, zo in den perſoon van Jeſus Chriſtus, als door Hem aen, en in, gevallen zondaren.*

Ter ontvouwinge hier van maekt hy zyne Verhandeling tweeledig. In 't eerſte Lid overweegt hy, hoedanigen zy zyn, in welker eer en zaligheid de groote Koning een welgevallen heeft; en in 't tweede draegt hy voor, wat God in Christus voor hun gedaen en geſchonken heeft, om zyn doelwit te bereiken: welk laetſte gedeelte dan ook uitgeſtrekt is tot het toekomende; om ons op te leiden, ter beſpiegelinge van Gods Wysheid in Jeſus Christus, zo als dezelve zich, naer Gods onwankelbare toezeggingen, in eeuwig-

wigheid zal vertoonen. Onze Autheur, den Lezer dus onder 't oog gebragt hebbende, hoe de hoogſte Majeſteit in Jeſus Chriſtus het beste einde, door de beste middelen, aenvanglyk bereikt heeft, bereikt, en eens volmaekt bereiken zal; trekt hier uit eindelyk enige gevolgen, om deze beſchouwing ter betrachtinge over te brengen. — De Heer *Voet* behandelt dit onderwerp op ene leerzame en gemoedelyke wyze, die geſchikt is, om de Lezers met ene eerbiedige erkentenis hier van te vervullen, en ten ernſtigſte aen te ſpooren, om die erkentenis invloed te doen hebben op hunnen wandel; ter verſterkinge waer van ook de verdere Verhandelingen zullen moeten dienen. Naer het voorgeſtelde oogwit, en volgens de manier van uitvoering, zal dit Geſchrift eigenaertig voegen by 's Mans voorheen uitgegeven Schriften, die onze Nederlandſche Kerk, niet te onrechte, vry algemeen gretig ontvangen heeft. — Zie hier, tot een ſtael zyner ſchryfwyze in dezen, hoe hy ons Gods Wysheid doet opmerken, in de predikinge van Jeſus Christus, welke diende om den Zondaer te onderrichten, in 't geen hy, op ene redelyke wyze, moest aen- en afleeren.

„ Hy ſchikte zich, (zegt hy,) naar de vatbaarheid zijner tijdgenooten, en leerde hen op de eenvoudigſte wijze dat geene, 't welk rechtſtreeks, en langs den kortſten weg, hen overtuigen kon van zonde, en wat tot hun heil diende. Hij ſprak met meerder aangenaamheid, grooter zeggenskracht, en ſterker overredinge, dan ooit eenig leeraar onder hen gedaan hadde, zoo dat niemand zijne wijsheid wederſtaan konde; ſchikkende zijn onderwijs naar den bijzondren toeſtand van die Hem hoorden, want Hij kende den raad van God, en de prophetie van Jezaias, en wie zij waren, die Hem gegeeven waren om te verloſſen. De Schepper der natuur bevestigde bijkans daaglijks door ongehoorde wonderen, dat Hij het was, die door Hem tot hen ſprak: en dit had de *wijsheid* nodig, om dat zijn onderwijs aanliep tegen de denkbeelden en heerſchende neigingen van bijkans alle menſchen. Hij leerde den hoogmoedigen en die op hunne gerechtigheid ſtout waren, dat niemand, zonder wedergeboorte, en een nieuw ſchepſel te worden, kon zalig worden; en dat deeze herſchepping alleen afhing van de genadige bewerking van den Heiligen Geest, zonder dat eenig ſterveling dit nieuwe leven in zichzelven konde verwekken. — Hoe moest derhalven bij allen, die zijn leere aannamen, aanſtonds al die hoogmoed, en verwachting van zichzelven, tot de uiterſte laagte vervallen! — Hij leerde de Jooden, dat alle hun-

ne offeranden, en heilige plegtigheden hun in dit ſtuk onnuttig waren, aangezien die hen in Gods oogen niet konden rein maaken van hunne geeſtelijke melaatsheid, en zij derhalven te vergeefsch op hunne voorrechten vertrouwden. —— Hij vertoonde onophoudelijk, dat het ware geluk en de zaligheid, zelfs in dit leven, niet te vinden waren in alles, wat de waereld najaagde, maar dat integendeel de onregelmatige opvolginge van het genoegen der zinnen, den mensch hoe langs hoe meer van zijn waarachtig geluk verwijderde, aangezien zijn heil, niet anders, dan, overeenkomſtig den aart van zijn redenmagtigen en onſterfelijken geest, alleen gevonden kon worden daar in, waar in de hoogſte zaligheid van zijn Schepper was gelegen, die hem wel eer daar toe naar zijn gelijkenisſe geformeerd had, en derhalven in de kenniſſe van, en de blakende liefde tot, dien God, waar aan het zalige vergenoegen was verbonden. Stavende zijn leere met de voorſmaak zijner toezeggingen aan de betrachters, en de volzekere hoope van een zalige onſterfelijkheid. —— Hij leerde, dat niet zij, maar Hij, God voor hun verzoenen zou, door zijn kruisdood, en dat Hij, na zijn opſtandinge, hun eeuwige koninglijke Hoogepriester zijn zou in den Hemel. —— Hij wekte hen op, en gebood hun, in Hem te gelooven, en zich op Hem te verlaaten, verzekerende, dat hij niemand, die om raad en hulpe tot Hem kwam, zou afwijzen, maar hun zijn Heiligen Geest, wanneer zij tot hunne bekeering daar om verzochten, zou geeven, om hen in alle waarheid te leiden; verplichtende hen op het ſterkſte om de opwekkingen en het onderwijs van dien Geest optevolgen, ten einde zij hunnen hoogmoed en hunne aardsgezindheid zouden afleeren en zichzelven verlochenen, laatende zich door het willig draagen van hunne nuttige tegenſpoeden wijzer en beter maaken, opdat zij uit dankbaarheid in de blakende liefde tot God en hartelijke liefde tot hunnen naasten Hem mogten navolgen.

Bij zijn twaalf jaaren verwonderden de Meesters in de Godgeleerdheid zich reeds over zijn verſtand, maar nadat de Heilige Geest op hem was nedergedaald, ademden zijn woorden en zijn daaden niet anders dan een Goddelijke wijsheid: zijn tijdig zwijgen zelf verwekte verwondering en verbazing. —— Zijn lesſen en bevelen troffen de gewetens van alle onbevooroordeelde en vatbare verſtanden. —— Zij voelden ſomtijds, dat de God der natuure ſprak, en dat de God van Israël, en de voorige Propheten, met dezen grooten Bethlemiter dezelfde taal voerden; —— dat het geweten gedwongen wierd de wijs-

wijsheid en volmaaktheid zijner zedelesſen toeteſtemmen; — dat noch de listige ſtrikvraagen, noch de booze verzoekingen hem konden verſchalken, — dat niets zijn oog en hart verwijderen kon van zijn beſtendig doelwit, om de eer van God in het behouden van al wat mogelijk was te behartigen. — Daar toe bewees Hij een algemeene weldadigheid. — Daar toe deed Hij wonderen, daar zij noodig waren, zonder verſpilling. — Hij nam, zonder feilen, tijd en wijze in acht. — Hij verlengde den tijd of verdubbelde de krachten. — Hij zweeg of ſprak, verbloemd of duidelijk, 't zij in den tempel of in de woestijne, alles en altoos naar dat het meeste nut zulks vorderde. — Hij zaaide aan alle plaatſen, maar zulk een ſoort van zaad, als de geſteldheid der gronden magtig was om te draagen. — Nooit vergat Hij, aan alle de voorzeggingen hunne vervulling te geeven, opdat 'er geen jota verbij ginge. — Hij deed dit alles onafgebroken, met al de zachtmoedigheid van Mozes, en al het ijvervuur van Elias. — Hij offerde zyn' naam, zijn genoegen, zijn rust, zijn krachten, zijn eer, en alles wat Hij hadde, volvaardig op aan de eer van zijnen Vader, en aan het beste einde, en Hij miste nooit in de verkiezing der beste middelen: want, al werkten die ſomtijds niet op dien tijd, wanneer Hij dezelve gebruikte, werkten dezelven op zijnen tijd in de volgende jaaren en eeuwen, en zij werken nog tot op dit oogenblik. — En met één woord Gods wijsheid vertoonde zich in de Opperſte wijsheid op aarde".

Aanmerkingen over den aart en het gedrag van JUDAS ISCARIOTH. *Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* Bennet *en* Hake 1774. *Behalven het Voorwerk* 64 *bladz. in groot octavo.*

Judas Iscarioth verraed zyn Meester; maer, ziende dat hy veroordeeld was, getuigt hy deszelfs onſchuld, zeggende; *Ik heb gezondigd, verradende het onſchuldig bloed!* — Dit getuigt een Man, die volkomen kundig was aengaende de oogmerken van Jeſus; die bekwaem was om 'er een juist oordeel over te vellen; die verheugd geweest zou zyn, zo hy enig bedrog had kunnen opſpeuren en aen den dag brengen; die in 't geheel geen waereldlyk belang kon hebben, om Jeſus te blyven aenkleven, maer in tegendeel alle reden had, om het haetlyke, dat hy van Jeſus mogte weeten, te ontdekken.

Zulk een Getuigenis, van zodanig een Man, in omſtandigheden van dien aert, bevestigt ten ſterkſte, dat Jeſus inderdaad de geen was, dien hy beleed te zyn, naemlyk de ware Meſſias, de Zoon van God, de Zaligmaker der Waereld. — Het uitbreiden en aendringen dezer denkbeelden, ter ſtavinge van dit bewys, maekt den inhoud der bovengenoemde Aenmerkingen uit; en men ziet, in dit Stukje, het gewoone bewys voor des Heilands onſchuld, dat men uit het getuigenis van Judas ontleent, in volle kracht voorgeſteld. De Schryver beſchouwt den aert en het bedryf van dien Verrader, onder de overweging van het gedrag, dat Jeſus met hem gehouden heeft, en de omſtandigheden, in welken Judas zig bevond, van alle zyden; en toont hoe alles te ſamen loope, om dit bewys, ten voordeele van den Christelyken Godsdienst, te verſterken; nadien 't onmogelyk was, dat Judas onkundig ware van 't bedrog, zo Jeſus ene bedrieglyke rol geſpeeld had; en hy, hoe men ook zyn character moge beſchouwen, alle bedenklyke beweegreden had, om dit bedrog te openbaren. Wyders bekrachtigt de Autheur zyne redenering deswegens, door het voorſtellen van 't gedrag van Jeſus omtrent Judas, tot op de uitvoering van 't verraed; als mede van 't gedrag der overige Apostelen na al het voorgevallen: het welk ten ſterkſte dient, om elk oplettenden te overtuigen, dat hier geen geſmeed bedrog, of vrees voor ontdekking van bedrog plaets had; dat Jeſus van de zuiverheid zyner oogmerken bewust was, en de Apostels overtuigd waren, hoe zy niets dan de waerheid voorſtonden. —— Onze Autheur beſluit ten laetſte dit Geſchrift, dat, ſchoon wat gerekt, het bewys echter bondig voordraegt, met ene bedenking, die den Christenen niet te ſterk ingeboezemd kan worden. Opgemerkt hebbende, hoe het Ongeloof ſteeds een ongelyken ſtryd geſtreden heeft, als het de geloofwaerdigheid der getuigen voor den Christelyken Godsdienst poogde te verzwakken, vervolgt hy aldus.

„ Gave God! dat ik zeggen kon, dat het hun niet beter, tegen onze beoefening en levenswijs, gelukt was: dan hoe beklaagenswaardig zij daar in zijn geſlaagt, kan elk die oogen en ooren heeft, niet onbewust zijn. —— Terwyl, aan den anderen kant, veele Voorſtanders van het Christendom meer toegelegd hebben, om hunne beginſelen te beveiligen, dan om het leeven te verbeteren. — Maar het is voorzeker nu hoog tyd, om de oogen te openen, en tegen losbandigheid en ongeloof in de breſe te ſtaan. Doch zonder de eerſte te ſmuiken kunnen wij niet verwachten het laatſte, met eenig voor-

voordeel, te zullen tegengaan; want zo lang de Menſchen ondeugend zijn, zullen zij eene ſterke neiging hebben, om de banden, welke het Chriſtendom op hunne begeerlykheden zou leggen, van zich af te werpen, en, ware het mooglyk, zich van dien angſt te bevrijden, waar mede het zelve den godloozen natuurlijk vervult."

Theologi ac Jurisconſulti, Virorum in Belgio clariſſimorum, de Disciplina Eccleſiaſtica, recentes Commentationes. Accedit J. H. MÆSTRÆI, V. D. M. *pro ſystemate ſuo Disciplinæ Evangelicæ ad ill. Ictum* J. H. BOEHMERUM *reſponſio. Traj. ad Rhenum, typis* J. a Schoonhoven et ſoc. 1774. *Absq. Præf.* 123 *pp. in octavo m. f.*

HEt hoofd-onderwerp van het bovengenoemde Stukje is de *Kerklyke Tucht*, welke aengaende een *Nederlandsch Godgeleerde*, benevens een *Regtsgeleerde*, hunne verſchillende gedachten voordragen. By deze twee Verhandelingen heeft men gevoegd, het Antwoord van den Godgeleerden *le Maitre*, aen den Regtsgeleerden *Boehmer*, rakende deszelfs bedenkingen over 't gevoelen van dien Godgeleerden, nopens het Euangeliſche Kerkbeſtuur, als ſteunende op een Godlyk Regt, te weten in de zaek zelve; terwyl de byzondere ſchikking, behoudens het wezenlyke, tot het Menschlyk Kerklyk Regt behoort. Dit laetſte Geſchrift is reeds in 't jaer 1737 gedrukt; doch nademaal het hier te Lande niet te bekomen was, heeft men 't gerade gevonden, het zelve, by deze gelegenheid, door een nieuwen druk gemeen te maken, op het aenſtaen veler hoogachters van 't beroemde Werk van *Boehmer*.

De Eerwaerde *le Maitre*, wiens gevoelen den Nederduitſchen Lezer kennelyk is, uit de onlangs afgegeven *Brieven over de Kerkelyke Tucht* (*), tracht in dit antwoord zyne denkbeelden te verdedigen tegen de aenmerkingen van dien Regtsgeleerden, en vooral zich zelven te zuiveren van de verdenking van de hand te lenen, aen de gehate *Hierarchie*, of Geestlyke Opperhoofdigheid. Ten rechten verſtande van 't verſchil, dat 'er, na deze verklaring, tusſchen die twee Heren overbleef, is dit Geſchrift van een wezenlyken dienst; en de voorſtanders van den Regtsgeleerden zullen wel doen, als zy den Godgeleerden hooren; om deszelfs gevoelen niet buiten zyne verklaring, en tegen zyn oogmerk, uit te breiden.

(*) Zie *N. Vad. Lett.* II. D. bladz. 531.

den. — En zy die lust hebben, om de verſchillende denkwyzen over de Kerklyke Tucht verder na te gaen, vinden, in de twee eerstgemelde Verhandelingen, op nieuw daer toe gelegenheid; zo van de zyde enes Godgeleerden, als van die enes Regtskundigen; welken, ter wederzyde, hun gevoelen indiervoege beweren, dat men, naer welken kant men ook moge overhellen, het geſchrift van den enen en den anderen, zonder kwetzing, kunne lezen.

Naer de gedachten van onzen Nederlandſchen Godgeleerden ging de Euangeliſche Tucht, in de Apoſtoliſche Kerk, (tot welker ontvouwing hy zich bepaelt,) niet over allerleie perſoonen, die zich aen een verkeerd gedrag ſchuldig maekten, maer over dezulken, die, na herhaelde vruchtlooze vermaningen, een hardnekkig en ongeregeld leven leidden, of zich in Leer of Zeden ergerlyk gedroegen; in zo verre dat men hen onwaerdig oordeelde, om den naem enes Christens te dragen. — Denzulken, zegt hy, werd het Avondmael niet ſlechts geweigerd, of men *ſchortte* hen niet van 't Avondmael, (gelyk men thans ſpreekt,) terwyl ze nog voor Leden der Kerke erkend werden; maer men ſloot zulke ongeregelde of ergerlyke perſoonen, buiten alle gemeenſchaplyke verkeering met de Leden der Kerke; 't welk onvermydelyk ten gevolge had, dat zy verſtoken waren van de gelegenheid, om met de Leden der Kerke het Avondmael te onderhouden; welks weigering ook inzonderheid bedoeld werd. Ze werden dus, buiten de gemeenſchaplyke verkeering met de Leden der Kerke geſlooten zynde, van de Kerklyke onderhouding des Avondmaels geweerd; dat is, gelyk men tegenwoordig ſpreekt, men *excommuniceerde* dezulken, dat men ook *bannen* of *afſnyden* noemt, in onderſcheiding van de zogenaemde *ſchorting* van 't Avondmael; welke indiervoege, op zich zelve, geen plaets had in de Apoſtoliſche Kerk, en nog lang daer na in de Christelyke Kerk onbekend geweest is. — Met deze afzondering, vervolgt onze Godgeleerde, paerde men generleie ſoort van vervloeking; ook had dezelve geen opzicht tot de inwendige, maer alleen tot de uitwendige Kerk, voor zo ver de Kerklyke Tucht ſlechts iets uitwendigs is; even zo als de wederopneming van den afgeſnedenen geen verklaring is van deszelfs verzoening met God, maer met de beledigde Kerk. — Wyders heeft men, zynes oordeels, deze afzondering niet aen te merken, als ene ſtraf, maer alleen als ene openlyke verklaring der Kerke, dat zy de gemeenſchaplyke verkering met zulk een perſoon ſchuwt, en hem niet meer voor een Lid der Kerke erkent. 'Er geſchied veel eer

ene

ene afzondering der Kerke van den perſoon, dan des perſoons van de Kerk; en de uitoeffening der Tucht komt eer in als een plicht der Kerke, ten haren eigen opzichte, dan als ene ſtrafoefening over den perſoon, wiens gemeenſchaplyke verkeering men oordeelt te moeten vermyden. Uit dien hoofde heeft dan deze afzondering, insgelyks, geen de minſte betrekking, tot de burgerlyke regten van zodanig een perſoon; en de Kerklyke Tucht verkrygt ene gedaente, welke haer niet eigen is, wanneer ze ook daer invloed op heeft, door ene ontſtane vermenging van het Burgerlyke met het Kerklyke. —— Wat verder de Magt, tot het in 't werk ſtellen dezer Tucht, aengaet, dezelve is, volgens onzen Schryver, oorſpronglyk by de geheele Gemeente; doch de Leken kunnen dezelve afſtaen aen de Kerklyken, of andere daer toe goedgekeurde Mannen; die 'er, onder behoorlyke bepalingen, naer vereisch, een goed gebruik van hebben te maken. —— Vraegt men voorts nog, of de uitoefening van deze Kerklyke Tucht ſteune op een Godlyk, dan op een Menschlyk Regt, zo is het antwoord van den Godgeleerden; dat dezelve, ſchoon niet uitdruklyk door Jeſus Christus geboden, echter op een Godlyken grondſlag gevestigd is; als zynde door des Heilands Apostelen der Kerke aenbevolen, Rom. XVI: 17, 1 Cor. V: 1, 2, 11. 2 Cor. II: 6. 2 Th. III: 6-15. Tit. III: 10. 2 Joan. vs. 10; naer een voorbeeld, dat Jeſus, in 't geval van ene byzondere verongelyking, geſteld, Matth. XVIII: 15-17, en volgens het gezag, dat hy den Apostelen gegeven heeft, Matth. XVIII: 18. —— Ten beſluite merkt onze Schryver nog aen, dat deze Kerklyke Tucht niet alleen plaets had, zo lang de Kerk, onder ene ongelovige Overheid, beſtond; maer ook nog heden ſtand houd, onder ene Christelyke Waereldlyke Regeering; daer zy niets gemeens heeft met dezelve, en natuurlyk, uit dien aert van 't Christelyk Genootſchap zou voortvloeien, al ware zy van geen Godlyke inſtelling. By die gelegenheid meld hy tevens, in 't voorbygaen, kortlyk, hoe de Overheid omtrent een Christelyk Genootſchap, voor zo ver 't een Godsdienſtig Genootſchap zy, zich te gedragen hebbe. 1. Zy heeft dat Genootſchap, eenmael toegelaten zynde, in deszelfs regten en voorregten, te beſchermen. 2. Zy heeft toe te zien, dat niemand door deeze Tucht onregtvaerdig of onbillyk behandeld worde, en dat de Kerk dezelve regtmatig oefene. 3. Zy heeft alle Burgerlyke uitwerking van dezelve te weren, zo veel 't mogelyk zy: en, als de Kerk- en Burgerſtaet dermate aen een verknogt is, dat de Kerklyke Tucht een onvermydely-

lyken invloed heeft, op het Burgerlyke, dan behoort dezelve aen de Burgerlyke Overheid gelaten, of ten minſte aen derzelver goedkeuring en bevestiging overgegeven te worden. Voor 't overige is 't de zaek der Waereldlyke Regeering, met alle oplettendheid zorg te dragen, dat het Burgerlyke geen nadeel lyde door de Kerklyke Tucht; en dat nimmer doolingen of wanbedryven, die den Burgerſtaet niet ontrusten, door burgerlyke of halsſtraffelyke vonnisſen gewrooken worden. —— Dus ver onze Godgeleerde; laet ons nu nog beknoptlyk de ſtellingen van den Regtskundigen nagaen.

Hy erkent gene eigenlyk gezegde Regering, van meerder over minderen, in de eerſte Christen-Kerk; en beweert, dat alle Kerklyke Beſtiering, als Beſtiering, alleen betreklyk is, tot de uitwendige of zichtbare Kerk. Hy ſtaet toe, dat zodanig ene Beſtiering onontbeerlyk is, en houd ſtaende, dat dezelve, gelyk alle uitwendige Beſtiering, eigendunkelyk is; kunnende ieder byzondere Kerk, zulk ene Beſtiering vaſtſtellen, als zy voor derzelver uiterlyken welſtand heilzaemst oordeelt. Deze Beſtiering, zegt hy verder, is geheellyk aen de Waereldlyke Overheid onderworpen, en 't ſtaet aen dezelve daer omtrent zodanige beperkingen te maken, als zy ten algemeenen nutte oorbaerst acht. Hier benevens merkt hy aen, dat de Kerklyke ſchikkingen, onder ene ongeloovige Overheid, de Magt ener Christelyke Overheid, als de Kerk zig vervolgens onder dezelve bevind, niet bepalen. Intusſchen eischt de voorzichtigheid, zegt hy, dat ene Kerk gevestigd, en in 't Gemenebest als een geoorlofd Genootſchap aengenomen zynde, zorg draegt, om zich door openbare Brieven te verzekeren; op dat de Overheid, wanneer zy tot ene andere Gezintheid mogte overgaen, niet roeklooslyk iets verandere, in de openbare en byzondere oefening van den Godsdienst. —— Wat de Kerklyke Tucht aengaet, dezelve betreft mede, volgens zyne gedachten, alleen de uiterlyke Kerk; en ſtrekt zich uit over de zodanigen, die der Kerke ene openbare ergernis gegeven hebben, 't zy in de Leer, ten opzichte van zulke leeringen, die tegen de Christelyke grondwaerheden aenloopen, 't zy in de Zeden, door een openlyk ontſtichtend gedrag te leiden. Alle de Leden, zegt hy, zyn 'er aen onderworpen; en in zo verre is ook de Overheid afzonderlyk te vermanen, in geval van vergryp ter openbare ontſtichtinge; maer ene openlyke beſtraffing, en volgende afſnyding van de Gemeente, behoort ten opzichte der Overheid niet te geſchie-

ſchieden. Betreffende het onderſcheiden gebruik van *ſchorten* van 't Avondmael, en *affnyden*, met weigering van 't zelve, komen zyne gedachten hier op uit.

De zogenaemde *ſchorting* is een gebruik, dat, zyn oorſprong verſchuldigd zynde aen de Oorbiecht, in de 13de Eeuw ontſtaen is; geen grond heeft in de Heilige Schrift, en niet overeenkomt, met den aert van een Kerklyk Genootſchap. De Kerklyke Tucht is tweezins; ze word uitgeoefend, door ene *Broederlyke Vermaning*, of *Affnyding*. Over het eerſte is geen verſchil; doch het laetſte, ſchoon in 't algemeen erkend, word echter onderſcheiden begrepen. Ze beſtaet, zegt hy, myns oordeels, in ene gemene vermyding van zulk een ergerlyk Lid, dat, na herhaelde vermaningen, onberouwlyk voortvaert; waer van men den overigen Leden der Kerke kennis geeft. Of het raedzaemst zy, deze noodzaeklyke kennisgeving in 't openbaer te doen, hier over moet de Overheid oordeelen; als wier zaek het is, toe te zien, dat het Gemeenebest, door de bedryven van byzondere Perſoonen, geen nadeel lyde. —— Verder meent hy, dat de Kerk geen regt heeft, om deze *Affnyding*, of liever *Myding*, vergezeld te doen gaen, van ene weigering van het Avondmael. En ik oordeel derhalve, zegt hy, ten laetſte, „ dat de Afſnyding, in den gebruiklyken zin verſtaen, welke iemand, op het gezach ener Kerklyke Orde, of der Kerklyken, van 't gebruik der Christelyke Bondzegelen uitſluit, (waer door zodanig een, gelyk de ondervinding leert, een openlyk ſchandael aengedaen word, 't welk de Overheid alleen toekomt, iemand op te leggen,) *ipſo jure nul*, of naer regten niet beſtaenbaer is; dewyl zulk ene Affnyding, naer 't ſchynt, geen grond heeft in Gods Woord, met den aert der Christlyke Kerke niet overeenkomt, en met de gronden der ware Staetkunde ſtryd". —— Intuſſchen erkent hy, met den beroemden *Puffendorf*, „ dat de Affnyding ene loflyke inſtelling is, die der Burgerlyke Overheid ook van veel dienst kan wezen; mits dat het geheele bewind in handen der Overheid zy; en 'er zorg gedragen worde, dat de Kerklyken de Heilige Tucht niet misbruiken".

Die enigzins ervaren is in 't verſchil over de Kerklyke Tucht, byzonder zo als het zelve voorlang tusſchen de Godgeleerden en Regtskundigen gedreven is, bemerkt ligtlyk, dat zo de een als de ander, dezer Schryvers, de uiterſten vermyd. En zulk ene ſchryfwyze is vry wel geſchikt, om elkander nader te komen, het welk ten gevolge kan hebben, dat Godgeleerden en Regtskundigen, die 'er dus over denken, elkander

der beter beginnen te verstaen; dat zyne nuttigheid kan hebben, schoon 't niet voldoe aen dezulken, die 't stuk aen de ene of andere zyde sterker dryven.

Huislyke Geneeskunde, of Verhandeling over de Verhoeding en Geneezing van Ziektens. Door WILLIAM BUCHAN, *M. D. Te Utrecht by* G. van den Brink, Jansz. 1775. 810 *Bladz. in groot Octavo.*

DIt voortreffelyk Werk, waaruit wy reeds voorheen eenige Stukken in ons *Mengelwerk* overgenomen hebben, is by afzonderlyke Stukjes uit 't Engelsch vertaald, uitgegeeven, en nu met de uitgaave van 't vyfde Stukje volkomen. —— 't Pryzenswaardig oogmerk van den Heer BUCHAN, in 't opstellen en uitgeeven van dit Werk, is geweest, „ om de welmeenende poogingen van menschlievenden, tot verlichting der elenden van hunnen medemensch te ondersteunen; gevaarlyke en schadelyke vooroordeelen uit te roeijen, onweetende en ligtgeloovige, voor de schelmery van Kwakzalvers en bedriegers te bewaaren, en den Menschen aan te toonen, wat in hun eigen vermogen is, te doen, zoo ter voorkoming als geneezing van Ziekten;" dit alles zyn voorwerpen der aandagt eens Geneesheers wel waardig; en in hoe verre 't zelve aan de poogingen van den Auteur heeft beantwoord, blykt by de uitkomst. —— 't Is in Engeland zo gretig ontvangen, dat 'er binnen korten tyd drie Uitgaaven van gegeeven zyn: eer men in staat was, van een tweede uitgaave te bezorgen, waren 'er reeds meer dan vyf duizend exemplaaren van verkocht. —— Schoon wy reeds de onwaardeerbaare Raadgeevingen van de Heeren TISSOT en BIKKER bezitten, kan dit Werk evenwel van groot nut zyn voor onze Landgenooten, dewyl 't algemeener is, en van meer Ziekten handelt, dan 't gemelde, daar by strekt 't zich breeder uit, over de behoedmiddelen tegen de Ziekten, en geeft zeer nutte regelen ter bewaaring der gezondheid aan de hand, 't welk van zeer veel belang is. —— In de beschryving der Ziekten, verklaart de Auteur duidelyk, de oorzaak en toevallen der Ziekte, en geeft tevens een leefregel op, welke 't dienstigste is in die ziekte; als ook de Geneesmiddelen. —— Schoon wy erkennen, dat 'er eenvoudige en kragtige geneesmiddelen door den Auteur aangeraaden worden, moeten wy egter den onbedrevenen in de Geneeskunde voorzichtigheid tot voorkoming van kwaade gevolgen, aanbeveelen, en liever raa-

raden, 't geeven van kragtige geneesmiddelen uit te ſtellen, tot dat ze daar over met des kundigen geraadpleegd hebben. —— De Aanmerkingen van den Schryver, aangaande de Voeding en Behandeling der Kinderen, verdienen byzondere aanmerking, dewyl dezelve meestendeels gegrond zyn op een uitgebreide praktyk in 't Vondelinghuis. Weinige Kinderen ſtierven onder de behandeling van den Heer BUCHAN; dog wanneer ze alleen aan de zorge van gehuurde Voedſters, zonder eenig opzicht of onderrechting, overgelaaten werden, bleeven weinigen der zelven in 't leeven. De Auteur getuigt dit zo klaarblykelyk ondervonden te hebben; „ dat 't hem een droevig dog volkomen bewys opleverde, van de waarheid deezer ſtelling: *dat byna de helft van 't Menſchelyk geſlacht, in de Kindsheid, verlooren gaat, door verzuim of verkeerde behandeling*".

De vier eerſte Stukjes van dit Werk zyn naar de tweede Engelſche uitgaave vertaald, dog 't laatſte naar de derde: waarby gevoegd is, een *Aanhangzel*, beſtaande in een Lyst van de meest noodige geneesmiddelen, en de wyze van dezelve te bereiden, 't welk een nut byvoegzel is. De Vertaaling van dit Werk is, door een onbekende hand, vry wel uitgevoerd, en dezelve is vermeerderd met eenige kundige aantekeningen en een Voorrede van den Zeer Gel. Heer J. E. LYKLAMA à NYHOLT *J. U. & M. Doctor* te Yſſelſtein. —— Wy zullen hier nog laaten volgen, 't geen de Auteur aanmerkt, over de Uitwerkſelen van felle Koude: „ Wanneer iemand lange agter een, aan zeer vinnige koude blootgeſteld is, zyn de gevolgen daar van ſomtyds doodlyk, wyl het bloed in de uiterſte deelen daardoor geſtold, en eene te groote hoeveelheid van het zelve naar de harſenen gedreeven word; dus ſterft de lyder aan een zoort van beroerte, die met een ſterke ſlaapzucht begint. Een reiziger, die, in de vinnige koude reizende, zig begint ſlaperig te gevoelen, behoort zig in beweeging en wakker te houden, en zyne poogingen te verdubbelen, om het dreigend gevaar, waaraan hy blootgeſteld is, te ontwyken. Uit deezen ſlaap, die hem een verzaging van zyn lyden toeſcheen, zoude hy nimmer weder ontwaaken. —— Gelukkiglyk heeft men zelden in deeze Landſtreeken eene zoo heevige Koude; het gebeurt egter dikwyls, dat de handen of voeten van Reizigers, of arbeiders, zodanig verkleumd en bevrozen zyn, dat ze gevaar loopen van eene verſterving, ten zy men zig van geſchikte middelen bediene, om dit ongeval te verhoeden. Het is een zeer gemeen gebruik, de handen of voeten, wanneer dezelve zeer koud of byna bevrozen zyn, by het vuur te

houden; nogtans bewyzen rede en ondervinding beide, het onvoorzigtige en gevaarlyke van zoodanig een gedrag. —— Geen Boer is 'er, die niet weet, dat bevrozen vleesch, vrugten, of wortelen, by het vuur gelegd, of in warm water geſtoken wordende, ſchielyk door verrotting, die een ſoort van verſterving is, aangetast worden, en dat de eenige weg, om dezelve in voorigen ſtaat te herſtellen, is, ze in zeer koud water een tyd lang te leggen. Dezelve waarneeming grypt plaats, en wordt bevestigd in Menſchen en Dieren, die zig in dit geval bevinden. Wanneer de handen of voeten grootlyks door koude verkleumd of verſtyfd zyn, moet men dezelve, of in koud water ſteeken, of zagtelyk met ſneeuw wryven, zoo lange tot zy eenigſins haare natuurlyke warmte en gevoel weder bekomen, vervolgens brengt men den lyder in een vertrek, het welk een weinig warmer is, en laate hem eenige koppen thee, of aftrekzel van Vlierbloemen met Honig gezoet, drinken. Ieder mensch heeft gelegenheid om op te merken, dat, wanneer zyne handen koud zyn, 'er geen beter weg is, om dezelve te verwarmen, dan ze in koud water te waſchen, en ze een tyd lang ter deeg te wryven. —— Wanneer iemand zodanig door de koude bevangen is, dat men geene tekenen van leeven by hem beſpeurt, is het noodig, hem het geheele lyf over, met ſneeuw, of, by gebrek van deeze, met koud water te wryven; of, het geen nog beter is, wanneer men 'er gelegenheid toe heeft, hem in een bad van yskoud water te zetten. 'Er is de grootſte reden, om deeze middelen te beproeven, en 'er mede aan te houden, wyl men zeer verzekerd is, dat lieden, die vyf of zes dagen lang onder de ſneeuw gedompeld, of aan een vriezende lugt blootgeſteld geweest zynde, geduurende verſcheidene uuren, geene de minſte tekenen van leeven gaven, des niet te min weder volkomen herſteld zyn. —— Ik denke, dat de Vyt, de Winterhanden en Wintervoeten, zoo wel als alle andere ontſteekingen der uiterſte deelen, die in het koude jaargetyde, zoo gemeen zyn onder de Lieden ten platten Lande, grootendeels veroorzaakt worden, door ſchielyken overgang van koude tot hitte. Naa dat zy van zeer felle koude zyn blootgeſteld geweest, ſteeken zy oogenblikkelyk hunne handen of voeten by het vuur, of zoo zy 'er gelegenheid toe hebben, in warm water, waardoor, zo 'er al geen verſterving op volgt, egter zelden een ontſteeking agter blyft. Veele van de kwaade gevolgen van dit ſoort, zouden gemakkelyk verhoed worden, door alleenlyk de hierboven voorgeſchrevene middelen in acht te neemen".

Ona-

Ontwerp van eene Geſchiedenisſe der Philoſophie door D. A. FR. BUSSCHING, *Koningl. Pruyſſ. Opper-Conſiſtoriaalraad, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Door* J. H. M.....N. *Eerſte Deel. Te Rotterdam by* J. F. Ebert 1775. *Behalven het Voorwerk* 154 *bladz.*

ENe geſchiedkundige ontvouwing van de opkomst en den voortgang der Philoſophie, opgeſteld door een kundig Man, die zyn oordeel in een oplettend onderzoek van dit ſtuk geſleepen heeft, kan veelzins van nuttigheid zyn; niet alleen voor de zodanigen, die zig gezet verledigen tot de oefening der Philoſophie, maar ook voor een ieder die eenigen lust heeft, ter uitbreidinge zyner kundigheden, in verſcheiden Weetenſchappen. De eerſten hebben die zeker hoognoodig, zullen ze eenigermaate gegrond oordeelen, over de verſchillende denkwyzen, die van tyd tot tyd geheerscht hebben, zomtyds afgenomen, en in laatere dagen weder in zwang gebragt zyn. En de laatſten, ſchoon ze hier in zo ervaren niet behoeven te weezen, kunnen uit zodanig eene ontvouwing, buiten het aangenaame dat het geſchiedkundige verleent, wel inzonderheid leeren, hoe deeze en geene denkwyzen opgekomen zyn, wat 'er aanleiding toe gegeeven heeft, wat medegewerkt kan hebben, om dezelven voort te zetten, te vertraagen of weder te doen herleeven: als mede welke vorderingen 'er trapswyze in gemaakt zyn; en wat, ſtaande die vorderingen, onzeker gebleeven is; mitsgaders wat men van onze hedendaagſche kundigheden voor oud of nieuw, al of niet verbeterd, te houden hebbe. Deeze en meer ſoortgelyke kundigheden, welken het nagaan der Philoſophiſche Geſchiedenisſe aan de hand geeft, zyn ongetwyfeld in verſcheiden opzigten van weezenlyken dienst; en 't kan dus niet anders dan aangenaam zyn, hier toe eene geſchikte handleiding te erlangen. — Een ieder nu des begeerig, kan dezelve vinden in dit *Ontwerp* van den doorgeoefenden *Busſching*, die 'er zyn werk van gemaakt heeft, om deeze Geſchiedenisſe ten naauwkeurigſte en onpartydigſte, zo veel hem mogelyk was, te ontvouwen. Hy verleent ons, in dit Geſchrift, een beknopt verſlag van 't merkwaardigſte, dat den levensloop, het character en de verdienſten der voornaamſte Philoſoophen betreft. Hy geeft ons eene proef van eene geſchiedenis der gewigtigſte Leerſtellingen; en toont ons, wat enkele Philoſoophen toegebragt hebben, tot het vermeerderen en bevestigen van veele kundigheden daar omtrent, om ons te gelyk te doen zien, hoe ver wy al of niet

tot eene gegronde zekerheid van veele daar toe betrekkelyke denkbeelden gekomen zyn. Dit alles draagt hy voor, in eene beknopte leerwyze, met aanhaaling van alle zodanige Geſchriften, in welken een oefengraage deswegens breeder onderrigting kan vinden; en zyn Geſchrift kan dus zelfs van dienſt zyn, voor hun, die het uitvoeriger Werk van den Hooggeleerden *Brucker* willen beoefenen; van wien hy, hoewel hier en daar verſchillende, met de verdiende hoogagting ſpreekt.

Het eerſte Deel, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, verſchaft genoegzaame bewyzen van 's Mans kundigheid en oordeel, om den Leezer na 't vervolg te doen verlangen. Het bepaalt zig, na eene voorafgaande Inleiding, ter ontvouwinge van 't Onderwerp, en een algemeen verſlag van de zogenoemde Barbaarſche Philoſophie, tot de Philoſophie der Grieken; zo als dezelve, van den tyd van *Orpheus* af, tot op *Ariſtoteles* en deszelfs aanhangers in Griekenland voortgezet is. Wy zullen ons, om 'er eene proeve uit te berde te brengen, bepaalen, tot het hoofdzaaklyke van 's Mans berigt, wegens *Ariſtoteles*, het hoofd der *Peripatetiſche* Philoſoophen.

Ariſtoteles, een van de vermaardſte Mannen der waereld, gebooren te *Stagira*, kwam in den ouderdom van 17 jaaren te *Athenen*, en was 20 jaaren lang een Leerling van *Plato*, die hem, wegens zyn voortreffelyk verſtand, boven alle anderen beminde, en de ziel zyner Schoole noemde; doch hy was tevens van gevoelen, dat hy, ter oorzaake van zyne zeer groote leevendigheid, te rug gehouden moest worden. Zyne leesgierigheid was onverzadelyk. Op den dood van *Plato*, wiens Leerſtoel door *Speuſippus* bekleed werd, verliet hy *Athenen* uit ſpyt; en vervolgens werd hy aan 't Hof van den Koning van *Macedonie* beroepen, om deszelfs Zoon *Alexander* te onderwyzen. Koning *Philippus* en deszelfs Gemaalin, waren dermaate met hem ingenomen, dat zy hem eene Eerzuil lieten oprigten. Toen *Alexander* Koning geworden was, verliet *Ariſtoteles* het Hof, en ging weder naar *Athenen*. Ondertuſſchen hield hy, tot dat *Callisthenis* in 's Vorſten ongenade viel, briefwiſſeling met den Koning, en bewoog hem, om, met groote kosten, zo veelerleie dieren, als mogelyk was, in *Griekenland* en *Aſie* te verzamelen, welker natuur *Ariſtoteles* onderzogt. Hy verkoor te *Athenen* de wandelplaats (*peripaton*), in het *Lycæum*, tot eene plaats, alwaar hy de Philoſophie onderwees; en ſchoon zyne ſchool noch de eerſte noch de eenige was, waar in men onder het wandelen philoſopheerde, heeft zy egter den naam der *Peripatetiſche*, inzonderheid, gevoerd. Hy leerde tot in

het

het dertiende jaar met groote toejuiching; doch, op den dood van Koning *Alexander*, borst de dus verre geheime vyandſchap openlyk tegen hem uit; en hy vond goed, tot behoud van zyn leeven, naar *Chaleis* te vlugten, alwaar hy, omtrent anderhalf jaar daarna, in 't 63ſte Jaar zynes ouderdoms, ſtierf. Men begroef hem te *Stagira*, en bouwde op zyn graf een altaar en tempel.

Wat zyn lichaam aan aanzien en ſterkte ontbrak, zogt hy door opſchik en maatigheid te vergoeden. Hy is, van oude tyden af, zo wel buitenſpoorig gepreezen als berispt. Men kon hem den roem niet betwisten, dat hy een groot Verſtand, een der grootſte Geleerden, en een waare Philoſophiſche Geest geweest is. Dat hy de waarheid gezogt en bemind heeft, verzekeren niet alleen zyne eigen woorden; maar zyne ondernomene moeilyke en diepzinnige onderzoekingen en navorſchingen getuigen ook hetzelve: hy heeft haar ook dikwerf gevonden. *Cicero* en *Quintilianus* pryzen mede zyne ſchryfwyze; anderen, in tegendeel, berispen zyne kortheid en duisterheid, voornaamlyk in de aanhaaling der meeningen van ouder Philoſoophen, en verdenken hem ook, dat hy ſomtyds dezelve daarom verkort en verminkt aanhaalt, om ze zo veel ſpoediger te kunnen wederleggen. Zyne groote eergierigheid, en zyne heftige neiging om alle andere Philoſoophen tegen te ſpreeken, was hier van de oorzaak. Het getal zyner ſchriften is groot; en ſlegts is het kleinſte gedeelte daar van overgebleeven; welker egte deugdlykheid te vergeefsch betwist is. Zy waren, ten tyde van *Cicero*, nog weinig te Rome bekend, en de eerſte afſchriften van dezelven, welken aldaar kwamen, waren vol feilen. Men rekent, dat veertien of vyftienduizend perſoonen zig met de verklaaring deezer ſchriften hebben ingelaaten. Men heeft altoos die geenen, die hy van de *Redenryk-* en *Dichtkonst* geſchreeven heeft, voor de besten van allen gehouden, waar uit men nog heden ten dage leert. Daar naast is zyne *Historie der Dieren* het meest te waardeeren, als behelzende ontelbaare goede waarneemingen en aanmerkingen, die in eene orde gebragt zyn, welke zynen *Philoſopbiſcben* Geest tot eer ſtrekt.

Voorts geeft de Heer *Buſching* een nader verſlag van de Philoſophie van *Ariſtoteles*; dan, om dit Artykel niet te uitvoerig te maaken, zullen wy alleen het voornaamſte nog melden, van 't geen hy wegens de Natuurkunde voordraagt.

De boeken van *Ariſtoteles*, die de Natuurkunde betreffen, moeten met onderſcheid beoordeeld worden. In de *agt boeken van de natuurlyke grondoorzaaken*, beſtrydt hy, niet zon-

zonder onbillykheid en hardigheid, de Philoſoophen, welken, vóór hem, van dezelven gehandeld hebben. Hy zelf ſtelt drie *Grondoorzaaken*, welken egter niet natuurkundig, (zo als zy zyn moesten,) maar bovennatuurkundig, of anders niets, dan afgezonderde begrippen, niets daadelyks, niets werkzaams zyn: naamlyk, de *geſtalte*, het *gemis*, of het gebrek eener noodige eigenſchap, en de *ſtof*, die het onderwerp van beiden is. Van de ſtof zegt hy op de eene plaats, dat ze byna en in zeker opzigt eene zelfſtandigheid is; op eene andere plaats egter, beweert hy volſtrekt, dat zy eene zelfſtandigheid is, en verklaart haar aldus: dat zy aan en voor zig zelve noch iets, noch eene grootte, noch anders iets zy van dat geen, waar door een ding beſtemd is. Deeze zeer duistere woorden, welken, zelfs onder de aanhangeren der *Ariſtoteliſche Philoſophie*, grooten twist veroorzaakt hebben, willen, naar de meening van *Mosheim* niets anders zeggen, dan dat de ſtof, wanneer zy buiten het lichaam en voor zig zelve, dat is, als een afgezonderd begrip, beſchouwd wordt, niets van de eigenſchappen der lichaamen bezit, of dat zy iets onlichaamlyks is; het welk reeds veele *Pythagoristen* en *Plato* geleerd hebben. Wat hy van de natuur gezegd heeft, is zo duister, dat men 'er niets zekers van kunne vastſtellen. Hy zegt, de natuur is de grondoorzaak, waarom de dingen of zelfſtandigheden, waar in zy aan en voor zig zelven en niet toevalliger wyze is, zig zo wel beweegen als rusten. Natuur heet eensdeels de ſtof dier dingen, welken de grondoorzaak der beweeginge en veranderinge in zig zelven hebben, anderdeels en voornaamlyk de form en gedaante, zo als het verſtand zig dezelve voorſtelt. En deeze form is het einde of de oorzaak, waarom al het overige geſchiedt. *Mosheim* oordeelt, dat de form of natuur van *Ariſtoteles*, de natuurlyke warmte is, van welke hy geloofde, dat zy in alle dingen en de oorzaak van alle voortteeling is. Anderen draagen deswegens andere giſſingen voor. *Ariſtoteles* geeft ook eene zeer afgetrokken en duistere verklaaring van de beweeging, en houdt een eerſten veroorzaaker derzelver, voor noodwendig, en deeze is God. Hoe dezelve de beweeging kan hervoortbrengen, terwyl hy egter zelf onbeweeglyk is, kon hy niet verklaaren. Het is ook vreemd, dat *Ariſtoteles*, om den eerſten Stigter der beweeginge te bewyzen, eene eeuwige beweeging moet vooronderſtellen, welke egter met zyne overige grondſtellingen niet beſtaan kan. Hy ſtelde ſlegts tweederleie beweeging, eene rechtlynige van het middelpunt naar den omkring, of omgekeerd, en eene cirkelvormige. Van

de eerſte leidde hy de vier *Elementen*, en van de tweede den *Æther* of Lugthemel af. In zyne *drie boeken* van den *Hemel* leert hy, dat de hemel zig cirkelvormig beweegt, en dus noch zwaar noch ligt is; dat 'er ſlegts ééne waereld, en dat dezelve eeuwig, of zonder begin en einde, is; dat de gedaante des hemels en der ſterren rond is enz. In de *twee boeken* van de *voortteeling* en *verrotting* beweert hy, dat geſtadig nieuwe dingen geheel eigenlyk ontſtaan, en andere geheel eigenlyk weder vergaan, of dat onophoudelyk uit mogelyke dingen daadlyke worden, en daadlyke dingen vernietigd worden. Hy onderſcheidt de verandering, vervorming en vergrooting van de voortteeling. Hy meent, dat uit water lucht, en uit lucht vuur, zo als wederom uit vuur lucht, en uit lugt water gebooren wordt. In deeze boeken komen ook fyne en ſcherpzinnige gedagten voor; by voorbeeld, het is beter te zyn, dan niet te zyn. God heeft het geheelal (de waereld) daar door vervuld, dat de voortteeling niet ophoudt. Wat noodzaaklyk is, kan niet niet zyn; wanneer derhalven iets noodwendig is, zo is het onophoudelyk; en wanneer het onophoudelyk is, is het noodzaaklyk. Zyne *vier meteorologiſche boeken* zyn vol van ſcherpzinnige, en gedeeltelyk gelukkige onderzoekingen der lugtverſchynſelen. Men vindt egter ook in dezelven veele valſche gedagten, waar onder vooral uitmunt, dat door middel van de natuurlyke warmte, in verrotte dingen, *Inſecten* of leevende weezens ontſtaan; eene dwaaling, die zoo lang voor de waarheid gehouden is, tot *Franc. Redi*, in de tweede helft van de 17de Eeuw, de waare voortteeling der *Inſecten* ontdekt heeft. —— Al het gezegde wordt in bygevoegde aantekeningen nader bevestigd, door het aanhaalen van zodanige plaatſen of Schryvers, waar in men zulks geſtaafd kan vinden; van welke aantekeningen wy hier kortheidshalve geen gebruik gemaakt hebben.

Bedenkingen over de nieuwe Apologie voor SOCRATES *van den Heer* J. A. EBERHARD *Lutersch Predikant te Berlyn, door* D. TH. HUËT *Leeraar in de Walſche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg. *In groot octavo* 124 *bladz.*

MEn kan deze *Bedenkingen* van den Eerwaerden *Huët* zeer geſchiktlyk voegen, by de *Apologie voor de Leer der Verzoeninge* door den Eerwaerden *Tiſſel* onlangs (*); als twee

(*) Zie *H. Vad. Lett.* III. D. bladz. 491.

twee Geſchriften, ter wederlegginge van enige gevoelens, door den Eerwaerden *Eberhard*, in zyn *Apologie voor Socrates*, voorgeſtaen. De Eerwaerde *Tiſſel* bepaelde zich alleen tot de Leer der Verzoeninge, volgens de gronden der Lutherſche Kerke; maer de Eerwaerde *Huët*, de Leer onzer Nederlandſche Kerke in 't oog houdende, gaet de onderſcheiden Hoofdſtellingen van den Eerwaerden *Eberhard* na; en deelt zyne bedenkingen over de gevoelens en de bewyzen van den Schryver, dien hy voet voor voet volgt, mede. 'Er ſtraelt in 't ſchryven van den Eerwaerden *Huët* een vry ſterken yver door, dien hy nochtans door beſcheidenheid zodanig weet te matigen, dat zyne manier van voorſtelling denzulken, die van hem in gevoelen verſchillen, niet kwetze. Veelal legt hy 't 'er op toe, om te toonen, dat de Eerw. *Eberhard* de gevoelens zyner partyen op 't haetlykſte voordraegt, en de verſchillen tot uiterſten brengt, waer tegen de Eerwaerde *Huët* meermaels een middelweg inſlaet. —— Op zodanig ene wyze behandelt zyn Eerwaerde onder anderen, ten voorbeelde, het gezegde van *Augustinus*, door *Eberhard*, als ten hoogſte te wraken, aengevoerd; *Alle deugden der Heidenen zyn blinkende zonden.*

„ In die uitſpraake van den *Biſchop van Hippo*, zegt onze Leeraer, zyn twee dingen te beſchouwen; de *Gedachte*, en de *Uitdrukking.*"

„ Aangaande de *Uitdrukking*, ik beken rond uit, dat zy my hard en weinig naauwkeurig voorkomt. (1.) Hoe gebrekkig de heidenſche deugden door hunne beweegredenen en inzichten mogten weezen, zy waren, echter, in zich zelve, geen zonden. Het zou zeer vreemd klinken, ſtaande te houden, dat het zonde was in *Scipio*, de eerbaarheid zyner gevangene te ontzien; in *Epaminondas*, de leugen te haaten; in *Aristides*, rechtvaardig te zyn; in *Regulus*, zynen eed te houden; in *Fabricius*, de geſchenken van Pyrrhus te verachten; in *Socrates*, onbillyke bevelen niet te willen volbrengen; in *Cicero*, zynen Zoon goede leſſen te geeven; en in *den jongen Plinius*, zyns Moeders leven met gevaar van het zyne te redden. Want, ingetogenheid, liefde tot de waarheid, rechtvaardigheid, enz. zyn goede en van God gebodene dingen, en derhalven geen zonden: en die ze deeden, *deeden wel.* (*a*) (2.) De woorden, *blinkende zonden*, ſchynen my eerder te kunnen beduiden, *kwaade daaden*, bekleed met een glimp van goedheid, dan, in zich zelve *goede*, doch door haare grondbeginſelen of inzichten gebrekkelyke *daaden.*"

Maar

(*a*) Jac. II: 19.

Maar de *Gedachte* van *Augustinus*, ſchoon niet wel *uitgedrukt*, kon echter wel zo *leelyk* en zo *verſchriklyk* niet zyn, als men voorgeeft. Dewyl hy erkend heeft, *dat het geen zonde is, eenen naakten te kleeden; de groote daaden van verſcheide uitſteekende mannen onder de Heidenen voor pryswaardig gekeurd, en hen vertoont als voorwerpen van verwondering en voorbeelden, van navolging:* zo blykt, dat hy, wanneer hy dezelve *blinkende zonden*, en *ondeugden liever dan deugden* noemde, alleen zag op het kwaad dat het in zich heeft, niet, *eene goede daad te doen*, maar die te doen uit berispelyke inzichten, als by voorbeeld, tot zyne eige eere, en alleen om bewonderd te worden. Men mooge zeggen, dat *niets van 't geen ons tot heilige gevoelens en goede daaden opleidt berispelyk zyn kan:* Dit is wel waar in opzicht tot de *gevoelens*, om dat *een goed gevoelen* niet dan uit *een goed beginſel* kan voortkomen. Maar zo is het niet gelegen met *de daaden*, dewyl het zeer mogelyk is, dat men eene, in zich zelve, goede en loffelyke daad verrichte, uit inzichten, die haar alle pryswaardigheid ontneemen, en zelfs den geenen die ze doet, ſtraffbaar maaken. En dit is zo onbetwistbaar, dat iemand, die eene *kwaade* daad zou bedryven, waanende dat zy *goed* is, minder ſchuldig zou weezen, dan iemand die eene *goede* daad zou uitrechten, denkende dat zy *kwaad* is. Het is zekerlyk voordeelig voor de burgerlyke t'zamenleeving, dat 'er fraaie daaden in geſchieden, zelfs door ſlechte beginſelen. Het is beter dat een ſtaatzuchtige zyn Vaderland, uit louttere ſtaatzucht, eenen dienst doe, dan dat hy het zelve benadeele. Het is beter dat een gierigaard zich van kwaade handelingen onthoude, uit vreeze dat zy ontdekt en geſtraft zullen worden, dan dat hy alles durve doen, wat die verfoeielyke hartstocht bekwaam is op te geeven. Maar noch die ſtaatzuchtige, noch die gierigaard, zullen daarom deugdzaame menſchen zyn. Laat een liefdeloos, maar hoogmoedig mensch, wiens belang is voor milddaadig door te gaan, eene ryke aalmoes aan eenen armen geeven: de goedheid van die daad, en het nut dat 'er de arme van trekt, beletten niet dat die man een Veinzaard zy, en maaken zyne daad geenzins waardig beloond te worden. En de Heiland heeft verklaard, dat de geenen, die *werken van weldaadigheid*, of *godsdienſtige plichten*; met zulke oogmerken doen, *geene vergelding* te wachten hebben (*b*).

„ Ik wil geenzins daar mede zeggen, dat alle de deugden der

(*b*) Matth. VI: 1—6.

der Heidenen uit zo berispelyke gronden ſprooten. Het zou noch billyk zyn, noch met den aart der liefde overeenkomen, alle hunne *goede handelingen* te veroordeelen, op de *enkele mogelykheid*, dat zy uit een *onrechtmaatig oogmerk* voortkwamen. Ik zal gaarne toegeeven, dat zy zomtyds loffelyke daaden verricht hebben, uit loffelyke inzichten, als by voorbeeld uit menschlievendheid, uit liefde tot het vaderland, ja zelfs uit godsvrucht, zo veel men die ſtellen kan in menſchen, die den waaren God zo weinig kenden, en zo ſlecht eerden. En welken trap van deugzaamheid Hy in die daaden gevonden hebbe, meen ik dat geen ſterveling bepaalen kan. Maar men moet, aan eenen anderen kant, ook toeſtaan, dat veelen der fraaie daaden der Heidenen, die ons bekend zyn, zulke oogmerken niet gehad hebben, en geſprooten zyn uit eige belang of ydele eerzucht: dat veelen der doorluchtigſten de oprechtheid hunner deugden door groote gebreken zeer verdacht gemaakt hebben: en dat, in zekere gevallen, de naam van deugdzaam te zyn, by hen veel zwaarder gewogen heeft, dan de deugd zelve."

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. XV Deel. Te Haarlem by J. Bosch 1774. *Behalven het Voorwerk, en de bygevoegde Berigten, 536 bladz. in groot octavo.*

EEn beoefenaar der Genees- en Heelkunde vindt in dit Deel op nieuw verſcheide Verhandelingen en Waarneemingen, die hem dienſtig kunnen zyn, in 't beſchouwende en 't practicaale; zo met betrekking tot de ziekten der Beenderen, als tot de ongevallen van Steen, mitsgaders tot de Kanker- en Knoestgezwellen, als mede tot de gevolgen eener toegeſtopte Galbuize van de Galblaas. Hier bepevens is eene Proeve over des Menſchen leeven en deszelfs duuring hunner overweeginge waardig, inzonderheid met opzigt tot het behandelen van ſtervende Lyders; welken Vrienden en Maagen, met de Geneesheeren, niet behooren te belemmeren; maar met allen ontzag te behandelen, als 'er geen gegronde hoop meer overig is. — Deeze laatſte Verhandeling kan ook genoegen geeven aan hun, die ſmaak hebben in de Geestkunde, of de uitwerkingen van het verband tuſschen Ziel en Lichaam naſpeuren. En zy, die, de zedelyke werkingen der Ziele onderzoekende, vermaak hebben in 't nagaan van de verſchillen daar omtrent, kunnen hier te recht geraaken, in 't doorbla-

de-

deren eener Verhandelinge, over het gewigt en de waarde van het geſchil, nopens den grondſlag van 's Menſchen Zedelykheid; als mede over de onderſcheiden begrippen van den aart en de natuure des Geweetens.

Voorts ontmoeten Wis- en Bouwkundigen eene Verhandeling over de Gewelven, mitsgaders een Onderzoek over het voordeel van Hellende Vlakten. Men leert uit dit Onderzoek, hoe eene hellende Vlakte, (ſchoon 't waarheid zy, dat men 'er geen grooter aantal van Gebouwen, die loodrecht op het waterpas opgetrokken worden, op kunne vestigen, dan op de waterpaſſe vlakte, die zy bedekt,) egter meer Planten kunne draagen, dan de waterpaſſe vlakte, die haar tot een voetſteun dient. De Schryver van dit Onderzoek gaat de grootheid van 't voordeel der hellende Vlakte, zo ten dezen opzigte als anderszins, na; met nevensgaande aanmerkingen, die betrekkelyk zyn, tot de regels van het Landmeeten; en te gelyk tot de Vrugtbaarheid en Bevolking van Landen, die gedeeltelyk uit waterpaſſe vlakten, gedeeltelyk uit heuvelen en dalen beſtaan, boven de Landen, die alleen waterpaſſe vlakten hebben.

Hun, die de Natuurlyke Historie beoefenen, worden hier insgelyks nog al eenige byzonderheden medegedeeld. Een nader berigt, dan men tot nog ontvangen had, van de Kaneelboomen, inzonderheid op Ceilon. Eene Kruidkundige Verhandeling, welke ons toont, dat *de Heide in de Woestyne*, volgens onze gewoone vertaaling, Jez. XVII: 6. en XLVIII: 6. de *Myrica*, of *Tamarisch boom*, en wel de *Egyptiſche*, is. Twyfelingen of zwaarigheden over de wyze, op welke de Slakkenhoorns gevormd worden, waar mede dit onderwerp der verdere naſpooringe aanbevolen wordt. Een verhaal van eenige byzonderheden, by het graaven van eenen Put in Vriesland, dat de in 't voorige Deel gemelde berigten verſterkt. En eindelyk een nauwkeurig verſlag van een zeldzaam Vischje, *Lopbius Histrio* geheeten; waar van wy het hoofdzaaklyke, om deszelfs zonderlingheid, zullen opgeeven.

De Heer *A. E. v. Braam Houckgeest*, (tegenwoordig mede een der Heeren Directeuren van de Maatſchappy,) ontdekte dit Vischje, in 't jaar 1770, op zyne reize naar de Oostindien, omtrent de kust van 't *Land der Eendragt*, liggende bezuiden het Eiland *Java*. Hy had het voorheen, op eene voorige t'huisreize, in 't jaar 1763, reeds waargenoomen, toen hy zig in den *Wester-Oceaan*, in de zogenaamde *Kroos-Zee*, bevond; maar was het toen, door een onvoorzien toeval, op die reize weder kwyt geraakt. Nu ontdekte hy het

ins-

insgelyks, ter eerstgemelder hoogte, in zulk eene soort van Groenten, welke de Zeelieden gewoon zyn *Kroos* te noemen. Hy bezorgde het Vischje, ten spoedigste, eene ruime bak met water, en een bos Kroos in het zelve. Zo dra het Diertje zig in vryheid, in zyn Element bevond, spreidde het zynen luister ten toon; het was uitgedoscht in eene glanzige goud-geele coleur, met zwart bruine vlakken, omzoomd met een witten rand. Deeze schoone gedaante trof den waarneemer; maar hy werd nog sterker aangedaan, toen hy gewaar wierd, dat dit Vischje twee eigenlyke Armtjes aan zyne zyden had, met een lid als een Elleboog; en aan de einden met dubbelde of tienvingerige gevliesde Handjes voorzien was; waar mede het kleine Krabbetjes en Garnaalen van tusschen het Kroos vatte, die aan den bek bragt, en voorts op at. Vervolgens ontdekte hy, tot zyne groote verwondering, dat het, behalven die twee Armtjes, nog voorzien was, van twee zeer zigtbaare Handjes, met vyf vingeren of straalen, wier puntjes verre buiten het vlies uitkwamen. Deeze handjes zaten in de plaats der Borstvinnen, en vervulden niet alleen derzelver gebruik, maar dienden het Beestje tevens tot een noodig middel, om zig een weg tusschen het Kroos te baanen, en dus zyne prooi te kunnen vervolgen. Het gebruikte naamlyk deeze Handjes, om het geen den weg belemmerde ter zyde af te weeren; slaande de vingers om de takjes van 't Kroos, terwyl 't zig voorwaards perste; dus drong het zig, als met geweld, door de engten, en intusschen greep het met zyne uitgestrekte bovenhandjes de vervolgde prooi, zo dra die onder zyn bereik was; brengende dezelve voorts in den bek. — Dus heeft de Voorzienigheid zorg gedraagen voor 't bestaan van dit Vischje, geschikt om zyn voedzel in zulke digte bosschen van verward Kroos te zoeken; waar in een gemeen gevind Vischje zig zekerlyk zou verwarren.

Het Lichaam van dit Vischje is ongeschubd, en zeer glad van huid; de Oogjes zyn zeer klein, maar schittterend; op den Neus is een hoorntje geplaatst, welks punt met een pluimpje voorzien is; ook vindt men 'er nog een wat grooter, een weinig hooger, aan den voorkant van den rug, welke hier eene bultige hoogte heeft. De Rugvin, die uit veertien straalen bestaat, is zeer breed en opstaande. De Staart is aan het einde gerond, en heeft zestien straalen; en de Staartvin bestaat uit twaalf straalen. Voorts staat, ten opzigte van de Buik- en Borstvinnen, of liever bovenbeschreeven Armtjes en Handjes, omtrent de tienvingerige Handjes nog te melden,

dat

dat het Vischje, als het 'er zig van bedient, dezelven dubbeld vouwt, beſluitende dus het gegreepene als in eene ſleuf; wanneer zig ter wederzyde vyf Vingertjes of ſtraalen bevinden. Het Vischje heeft ter zyde van het Hoofd geen Kieuwendekzels; doch ze bevinden zig ter plaatze, die men gevoeglyk den Elboog der Armtjes mag noemen, alwaar eene tamelyke ſleuf is.

By dit berigt van 't jaar 1770. heeft zyn Ed., van Canton in China gerepatrieerd weezende, in 't jaar 1773, nog eene byzonderheid van dit Vischje gemeld. In de *Kroos-Zee* weder zulk een Vischje bekomen hebbende, werd hy gewaar, dat het zelve, boven voorſchreeven Vinnen, nog voorzien was, van drie en twintig kleine Vinnetjes, allen van gedaante als Veertjes, en geplaatst aan den Buik, tusſchen den Bek en de Staartvin. Deze Byvinnetjes waren geſtadig in beweeging als het Vischje zwom; het geen eene fraaie vertooning uitleverde, en het Diertje veel leevendigheid en cieraad byzette. Bovendien had dit Vischje nog een zonderling uitwas aan de linkerzyde, ſchuin onder den agterkant der Rugvin; het vertoonde zig als een veerſtoppel, welke nog geſlooten is. Ook vermoedt zyn Ed., dat dit het begin der groeijing van eene ſoort van pluimpjé is, dewyl hy zig herinnert, dat het Vischje, 't welk hy voor tien jaaren in die zelfde ſtreek gevangen had, mede zulk een onregelmaatig uitwas had, dat veel grooter was, en zig als eene Pluim vertoonde; doch het ſtaat my niet voor, zegt hy, dat ik het gevonden heb aan het bovengemelde Vischje, het welk ik in de Indiſche Zee gevangen had.

Wyders behelst dit Deel ook nog verſcheiden Stukken, betrekkelyk tot de Natuurkunde, het waarneemen van Lugtverſchynzelen en dergelyken, die den Liefhebberen deezer Oefeninge niet ongevallig zullen zyn. Hier toe behoort eene Verhandeling over het punt van volmaakte Duidelykheid in het Zien; eene Waarneeming van een Orkaan in 't jaar 1770; mitsgaders van ongewoone Lugtverſchynſels in 't jaar 1771; beſtaande in Byzonnen, Hoozen, een rooden Zons- en een witten Maans-Regenboog. By deeze komt een Antwoord op de Vraag der Maatſchappye; *Welke zyn de beste Middelen om Vaarwaters te verdiepen, het zy de Ondiepten gekomen zyn, door Verzandigen, Kleijen, Slikken ofte anderszins?* De Maatſchappy heeft den Schryver van dit Antwoord den prys eener Gouden Medaille toegeweezen, uit hoofde dat het verſcheiden nuttige aanmerkingen, en deeze en geene weetenswaardige bevindingen behelst. Het zelve wordt hier egter

ter afgegeeven met eenige tegenbedenkingen, voor zo verre dit Antwoord, ſchoon in veele opzigten pryswaardig, niet gehouden kan worden voor volledig, als voldoende niet zo naby aan de Vraag, als mooglyk is. Behalven dit Stuk, betrekkelyk tot onze Vaarwaters, behelst dit Deel ook nog een Project tot voorkoming van Ysdammen in de Rivieren van ons Vaderland, waar van de Opſtellers zig een gewenschten uitſlag belooven. Het middel zelve wordt indezervoege voorgedraagen.

„ Men dient, eer het 's Winters aan 't vriezen gaat, een genoegzaame *quantiteit* Denne-Masten; ten minſten van 70 voeten lengte, 16 duimen diepte, en 20 duimen breedte, de Rivier op te voeren. Deze op haar beſtemde plaats gebragt zynde, en met ſtam en top gekoppeld aan malkander, ter wydte van de Riviere, vastgemaakt langs een der Dyken of Oevers, en wel aan dien kant, daar de ſtroom dezelve gemakkelyk kan doen overdryven. —— Zoo dra het nu begint te vriezen, moet men het eene einde derzelve boven den ſtroom laaten omdryven, na den overſtaanden Dyk of Oever, en aldaar vast maken, indiervoegen; dat de Dennen van zelf met wasſend of vallend water, ryzen en daalen kunnen. — Maar vooral moeten de Dennen gelegd worden, (zoo het weezen kan,) op die plaats, daar de Rivier op zyn naauwſte en diepſte is; —— om reden, dat de Dennen van den eenen Dyk of Oever de Rivier dan gemakkelyker kunnen bezetten, zonder van ter zyde eenige plaats open te laaten, wyl 'er by een wasſende Rivier anders Ys door zou pasſeeren, en dit, aan het werken komende, de Dennen ſomtyds los zouden raaken. — Zoo dra het nu begint te vriezen, komt het ys LANGZAAMERHAND, *als het nog weinig kracht of lichaam heeft*, zich tegen de Dennen vast hegten. Hier plaats nemende, verkrygt het tyd, *in dikte, ſterkte, en quantiteit voor dezelve*, van uur tot uur toe te neemen. —— Deeze *naauwte* vervuld zynde, komt al het andere afkomende Ys, *uit de wydte, met een minder ſnelheid, en daar uit voortkomende kracht*, LANGZAAM *en als* REGULIER, zig tegen het reeds zittend Ys vastzetten, en maakt dat de Dennen niets meer te houden hebben, om dat de Yſchollen, tegen dezelve tot een vereenigd vast lichaam geworden zynde, alleen in ſtaat zyn het verder afkomend Ys te keeren. —— *Hier door beeft men dan het Ys in zyn eerſte werking en ſnelheid geſtuit.* — De ondervinding leert nu, dat diergelyke Yskeering *mogelyk* is. Want 's Winters ziet men menigmaal, in de Rivieren, hoe voor een omgevallen Boom, Hoofd, of ander beletſel, het dryvend Ys word

word gekeerd, en voor het zelve zoo vast gaat zitten, dat men daar over kan gaan, offchoon het in de Rivier nog dryvend is. —— Het Ys nu, dat onder de Dennen door mogt gaan, en beneden de eerfte ligging derzelve geboren word, kan men zo nauw bepalen, op de *diftantie* van één of meerder uuren daar beneden, door het leggen van andere Dennen, op dat het Ys, tusfchen dezelve komende, geduurig in deze tusfchenruimte gekeerd kan worden. —— De Vloed beneden nu geen Ys te keeren hebbende, is 'er bygevolg geen gevaar, dat het Ys op de gronden behoeft te gaan zetten; nadien aldaar geen ander Ys zal komen, als het geen beneden de laatfte ligging der Dennen, en vervolgens tot aan Zee geboren word, en dus, by de zoogenaamde Kentering tusfchen Ebbe en Vloed, tyd heeft om toe te vriezen. —— Hier door heeft men dan de ftreek; die het Ys, naar de fnelle beweeging des ftrooms, moet neemen, zoodanig bepaald, dat daar uit geen nadeelige gevolgen te dugten ftaan. —— En om dat de Rivier boven door de Dennen geflooten is, kan het by dooijend weêr niet aan de gang raaken, en moet blyven zitten, tot het geheel uitgedooid, en de Rivier beneden open is, waar door men dan van het gevaar, het welk hier uit anders ontftaan kan, bevryd is en blyft." —— Dit Project wordt, onder de daar toe vereischte bedenkingen, wegens het vormen en vastzetten der Ysdammen, opgegeeven, met beantwoordinge der zwaarigheden, die men 'er tegen in zoude mogen brengen.

Ten laatfte levert ons dit Deel, behalve de gewoone Metereologifche Waarneemingen op Zwaanenburg, geduurende het jaar 1773, nog eenige naauwkeurige Waarneemingen, raakende de Afwyking der Compasnaald op Spaarendam, in de jaaren 1771, 1772, 1773. Dezelven kunnen by de voorige reeds medegedeelden gevoegd worden; en de Heer Waarneemer ftaat ons vervolgens meer dergelyken aan de hand te geeven.

Reisboek door Italien. Uit de nieuwfte Reisbefchryvingen en eigen aanmerkingen t'zamengefteld, door D. J. VOLKMAN. *Nu ten dienfte der Hollanderen uit het Hoogduitsch vertaald. Vyfde Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1774. *In groot octavo* 424 *bladz.*

OP het geleide van den Heer *Volkman*, het beroemde *Rome* verlatende, vervolgen wy, met dit Deel, onze Italiaanfche Reize, door het Koningryk Napels, dat insgelyks veele merkwaardig.

digheden behelst. Den postweg van Rome houdende, ontvouwt hy ons de voornaamste byzonderheden in die streek, tot op *Terracina*, en vier mylen verder, daar de Kerklyke Staat eindigt. Te *Terracina* gekomen zynde, laat hy ons de *Pomptynsche* plaatsen, tusschen *Terracina* en *Nettuno* bezigtigen; onder een verslag van 't meermaals geopperde, dan tot nog niet uitgevoerde ontwerp, om deeze moerasstige streek droog te maaken; waar mede de Pauslyke kamer over de 2500,000,000 vierkante voeten van den heerlykſten grond winnen zou, en daar door het gebrek aan graan, dat dikwils zo verschriklyk en kostbaar voor den Kerklyken Staat is, voorkomen kunnen. Dan men spilt te Rome liever het geld aan andere inzigten.

De grenzen van 't Napelsche Ryk betreedende, zien wy voor ons *Fondi*, de eerste kleine Stad van dit Gebied, liggende in een gezegenden oord. Ter rechterhand vertoont zig eene vlakte, met ryke koornakkers en laanswyze geplante wynstokken. Ter slinkerzyde ontdekt men olyf- citroen- en oranjeboomen, die met hunne geele vrugten pragtig in 't oog vallen. Onder de boomen brengt de grond veldvrugten voort. De ganſche landsdouw schynt een Paradys te weezen, vooral in Maart, als alles frisch en groen is, en de narcissen en andere bloemen in 't wild op de velden groeien: in welken tyd ook alles in beweeging is, door 't afplukken der rype boomvrugten, om voor den frisschen bloesem plaats te maaken. Langs zulke aangenaame wegen rydt men, van *Fondi*, over *Itri*, naar *Mola*; in welker streek de jasmynen, granaaten en myrten het geheele jaar door bloeien, en de geheele omtrek zig, langs eene krommende kust naar *Gaëta* vertoont, als een steeds bloesem- en vrugtdraagenden tuin. Men ziet van *Mola*, aan de andere zyde, tegen *Napels*, de eilanden *Ischia* en *Procida*. Kleine beekjes, van de bergen afvlietende, loopen slangswyze door de vlakte, en storten zig in de zee, die ongemeen vischryk, en altoos met visschersschuiten bedekt is. In een woord, het land is een paradys, wierd het maar door beter soort van menschen bewoond; het gemeene volk althans, heeft 'er een boosaartig en valsch character.

Van *Mola* doen wy met onzen Leidsman een buitenstap naar *Gaëta*, en vervolgen verder de reis, over *Jezza*, *Capua* en *Aversa*, onder 't beschouwen van 't merkwaardigste, naar *Napels*; in welke Stad hy ons, na een voorafgaand berigt van derzelver Geschiedenis gegeeven te hebben, de voornaamste byzonderheden met oplettendheid doet beschouwen. De Heer *Volkman* verleent ons, by die gelegenheid, eene naauwkeurige melding van alles wat het oog van Kunstkundigen alhier kan vestigen, en geeft ons tevens een juist verslag van 't geen de Natuurlyke Historie, de Regeering, den Koophandel en Fabrieken van Napels betreft; met eene nevensgaande onderrigting van de leevenswyze en zeden der Napolitaanen; als ook van hunne beoefening der Kunsten en Weetenschappen. En dit alles is, volgens de gewoone schryfwyze van den Heer *Volkman*, meermaals opgemerkt, doorvlogten met oordeelkundige bedenkingen, die tot

les-

lesſen in verſcheiden Kunſten konnen dienen; 't welk ook in zyne volgende berigten gemeenlyk plaats heeft; daar hy ons, op dezelfde leerzaame wyze, niet alleen door de Landſtreek rondſom *Napels*, maar ook verder door de daar omſtreeks liggende plaatſen, welken eene byzondere bezigting vorderen, blyft geleiden. Dus ontvouwt hy ons de bezienswaardige plekken om en aan *Napels*; mitsgaders te *Pozzuoli*, *Baja* enz. zeewaards; en daar benevens aan de andere zyde der Stad. Hier geleidt hy ons naar 't Lustſlot *Portici*; geeft ons een berigt van de ontdekking van 't onde *Herculanum*, van de oudheden aldaar gevonden, en te *Portici* bewaard. Verder doet hy ons den *Veſuvius* beklimmen, onder het melden van 't geen hier omtrent, in vroegere en laatere tyden, waargenomen is, met oordeelkundige aanmerkingen over dat alles; 't welk deeze beſchryving van den *Veſuvius* te gewigtiger maakt. Van daar geleidt hy ons, door de puinhoopen van *Pompeji*, *Stabia* en *Pesto*, om ons etlyke overblyffels der Oudheid aldaar te vertoonen; en ten laatſte bezigtigen wy in deeze ſtreek het Koninglyke Lustſlot *Caſerta*; waar op de Heer *Volkman* van *Napels* naar *Rome* te rug reist.

Deeze te rug reize geſchiedt over de Abtdye van *Monte Caſſino*, en geeft dus gelegenheid tot het beſchouwen dier voortreffelyke Abtdye; van waar de weg over *Arpino*, *Apagni* enz. ons te Rome brengt. Wyders doet de Heer *Volkman* nog eenige byzondere Reistogten door den Kerkelyken Staat, die ons de overige merkwaardigſte plaatſen doen doortrekken, en alwaar verſcheiden byzonderheden des Reizigers aandagt vestigen. Als daar is, eene Reis van *Rome* over *Citta Caſtellana* en *Terni* naar *Spolotto* en *Foligno*; mitsgaders van *Foligno* over *Aſiſi*, *Perugia*, *Cortona* en *Arezzo* naar *Florence*; als mede eene andere van *Foligno* over *Loretto*, *Ancona*, *Senigaglia*, *Fano* en *Peſaro* tot aan *Rimini*; waar mede dit Vyfde Deel afloopt. —— Om, uit de menigvuldige merkwaardigheden in dit Deel voorkomende, nog éene bepaaldelyk te kiezen, zullen wy, daar we voor eenigen tyd den *Etna* beklommen, thans den *Veſuvius* beſtygen, en, volgens het berigt van den Heer *Volkman*, met den Pater *della Torre*, in den mond van dien Vuurberg nederdaalen.

De Veſuvius ligt, geheel van 't Apennynſche gebergte afgezonderd, aan den oostlyken hoek der baai van Napels, vier mylen van de Stad, in eene heerlyke vrugtbaare landsdouwe, welker bodem, door de innerlyke warmte, en de menigvuldige uitgeworpen asch, ſalpeter en zwavel, dermaate vet gemaakt wordt, dat hy vyftigvoud vrugten voortbrengt. De gedaante van den berg is piramidaal, zyne loodrechte hoogte wordt gerekend op 300 vademen of 900 ellen. Men beklimt deezen berg langs drie wegen, van welken de reizigers dien over *Reſina*, ſchoon de moeilykſte, gemeenlyk kiezen. Men rydt van de Magdalenenbrug over S. Giovanni a Teduccio, wendt

links over Barra en Catini naar S. Sebastiaan, 't welk een weg maakt van twee uuren. Hier op gaat men op muilezels zitten, en rydt tot eene hermitage S. Salvatore. De hermiet, aldaar woonagtig, ontvangt de vreemdelingen, voor eene kleine erkentenis, met ooft en wyn, het welk, vooral by de terugkomst van eene zo vermoeijende reis, zeer aangenaam is. Van hier gaat men te voet, door een vrugtbaar dal, dat, tusschen den *Vesuvius* en twee bergen, de *Somma* en de *Ottaiano* gelegen, den Vesuvius half omringt, en 3000 vademen lang is, dee de berg omtrent 6000 vademen in den omtrek hebbe: de andere helft van dien omtrek, *Atrio del Cavallo* genoemd, is ongelyk en onvrugtbaar. Dit dal en het Atrio scheiden de kaale zandige spits van den Vesuvius, rondsomme, van zynen vrugtbaaren rug, zo dat de heerlykste landeryen en wynbergen, ongeveer tot aan de helft van zyne geheele hoogte reiken. De helft van den Vesuvius is, naar de waarneemingen van *della Torre*, omtrent 140 vademen loodrecht boven de Zee verheven. Hy bevondt de hoogte des kwikzilvers den 1 July 1762, op het *Atrio* 26 duim 4 lynen, en op den top des bergs 25 duim 7½ lyn, en aan het strand der zee 27 duim 6¾ lyn. (*) Dit dal is meest met puimsteen, schuim, stukken van lava en asch gevuld, en met dezelfde stoffen is de overige spits van den Vesuvius bedekt. Als men het dal door is, begint men den berg te beklouteren; het zand en de asch waar mede hy bedekt is, geeft toe, en doet dikwils den voet even zo veel te rug glyden, als men hem voorwaards gebragt heeft. De hette en de scherpe brokken schuims maaken, dat de laarzen ten deele verschroeien, ten deele scheuren, en dat deeze reis byna altyd een paar oude laarzen kost. Na een weg van anderhalf uur afgelegd te hebben, van de hermitagie af gerekend, bereikt men de oppervlakte des bergs; alwaar, by den brand van 't Jaar 1755, nog een kleiner berg, die 80 voet hoog is, een rug van 200 voeten, en beneden een omtrek van 770 vademen heeft, omhoog is gereezen; zynde ontstaan uit de groote menigte van steenen, schuim, asch en zand, welke de berg in dat jaar op zyne oppervlakte wierp.

Als men deezen kleinen berg beklommen heeft, vertoont zig de binnenste opening van den mond, die zyne gedaante zo dikwyls verandert, dat 'er men niets bepaalds van zeggen kan. De rand is omtrent vier voeten dik. Van hier klimmen sommigen, als de rook niet al te zwaar is, omtrent 100 voet naar beneden; dog de minste reizigers hebben lust zig in een gevaar te begeeven, waar van geen nut te trekken is. De weg is zeer steil; dewyl men langs de hier en daar uitsteekende steenen moet afklouteren. Pater *della Torre* daalde in het jaar 1752, den 2 May, in den mond neder. Hy zag veele reu-

(*) Dit verschil van 1 duim 11½ linien, of 23½ linien, geeft eene hoogte van omtrent 2090 Engelsche voeten, als men zig aan dezelfde rekening houdt, volgens welke de loodrechte hoogte van den Etna 11205 voeten beloopt. Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. III. D. bl. 507.*

ſteten, waar uit een heete damp voortkwam. De grond was met eene ongelyke poreuſe korst, een duim dik, overtoogen; van bulten had die eene geelagtige, en van binnen eene witte kleur; daar onder lag eene tot kalk geworden ſtof, die veel zwavel ſcheen te bevatten, en dan kwam de natuurlyke maſſa van den berg, die 'er gelyk een glansagtige ſteen uitzag. De ſteenen lagen ordentlyk in lagen, gelyk als op andere bergen, en waren niet door het geweld van 't vuur op elkander geſmeeten. Gevolglyk is de berg niet, gelyk ſommigen meenen, allengskens door verſcheiden uitbarſtingen ontſtaan. Beneden had de mond, even als boven, 900 vademen in den omtrek, tot op de diepte van 100 voet, want dieper, was het niet mooglyk te komen. Dog hy zag veele ontoeganglyke holen, aan een van dewelken men het binnenſte maakſel, en de beddingen van den berg onderkennen kon. De hoofdopening was de eigenlyke afgrond, waar uit een dikke ſchadelyke zwaveldamp oprees. De grond der binnenſte vlakte, waar op hy ſtond, had veele openingen, en was hier en daar naauwlyks tien duim dik.

Den 16 October van dat jaar, waagde *della Torre* deeze gevaarlyke reis in den mond des bergs nog eens. Alzo de wind den rook van de groote hoofdopening afdreef, klom hy op een kleinen heuvel van 12 voet, die een weinig over deeze opening heen ſtak, en zag in den regten afgrond benedenwaarts, dog kon niets dan een ſterk vuur, gelyk als in den oven eener yzerſmekery ontdekken. Om van de diepte te oordeelen, wierp hy 'er een ſteen in. Dog deeze was pas half weg beneden, toen *della Torre* eensklaps een zwaare damp te gemoet kwam, die hem byna verſtikt had, indien hy niet in alleryl te rug geloopen was. Egter dagt hy, uit den weg dien de ſteen afgelegd had, dat het vuur wel op een diepte van 90 vademen zyn kon. En was het zelfs nog dieper, zo bleef het dog altyd ver boven de oppervlakte der zee verheven.

In July 1754, hadt zich de lava, die uit de bovenſte opening des bergs geloopen was, aan deszelfs rand verhard, en toen de berg in 1755 begon te woeden, bleeven de ingeworpen ſteenen op den rand liggen, en daar uit ontſtond de kleine berg, die den inwendigen kolk allengskens vulde, en omtrent 80 voet boven de oude oppervlakte uitſtak. Hy wies in April van dat jaar zodanig aan, dat hy maar 23 voet van den ouden rand af was, zo dat men 'er gemaklyk kon in neder klimmen. Tegenwoordig kan men, wegens den rook, zelden tot in den afgrond zien, gelyk voor eenige jaaren, 't welk veelligt by de eerſte uitbarſting weder veranderen zal. Men moet nu zig vergenoegen met ſteenen naar beneden te ſmyten, om daar uit van de diepte, die niet zeer groot is, te oordeelen. Somwylen hoort men een onderaards geraas, als of de wind met gehuil uit diepe holen uitbrak. De oppervlakte des binnenſten kolks neemt allerleie kleuren aan, naar dat de dampen meer of minder deelen van een zeker mineraal met zig voeren. Nu ſchynt hy geel van den zwavel,

dan wit van den aluin, nu weder groen van den vitriool, dan graauw, van de menigte der yzerdeelen, welken de berg bevat.

Voorts geeft de Heer *Volkman* een beknopt verſlag, van de vroegere en laatere uitbarſtingen van deezen berg; mitsgaders eene kortbondige verzameling van de voornaamſte natuurkundige aanmerkingen, welken tot de oorzaaken en uitwerkzelen hier van betrekking hebben.

C. F. GELLERTS *Geeſtelijke Gezangen en Liederen. In het Neder-duitſch vertaald. Te Amſteldam, by* G. Warnars 1774. *Behalven het Voorwerk* 210 *bladz. in groot octavo.*

ERnſtige gedagten, in eene welberedeneerde Godsdienſtigheid, met nadruk voorgeſteld, zetten dit Geeſtlyke Gezangboek eene weezenlyke waarde by; en de Godvrugtige *Gellert* geeft, in deeze verzameling van Liederen, treffende voorbeelden van die ſoort van Dichtſtukken, welker navolging zig dezulken wel mogen voorſtellen, die zig opgewekt gevoelen tot het dichten van Geeſtlyke Gezangen. Ook zullen de zodanigen wel doen, wanneer ze des Autheurs Voorreden met aandagt leezen; nadien dezelve eenigzins eene Verhandeling van dit onderwerp behelst. —— De Dichtkunst behoort, gelyk hy kortlyk doet zien, vooral den Godsdienſte toegewyd te worden; en 't is laaghartig zig hier op niet toe te leggen, om dat de Geeſtlyke Dichtkunde by veelen min geagt is. Hy toont verder, dat de ſlegte Liederen, die, hoewel vroome en welmeenende, egter ongeoefende, of tot dit ſtuk niet wel geſchikte menſchen, opgeſteld hebben, grootlyks de oorzaak deezer minagtinge zyn; en beweert, dat zulks Dichtkundigen te meerder moet aanſpooren, om 'er zig op toe te leggen. Wyders merkt hy nog aan, dat dit tegenwoordig te noodiger is, daar de beſchaafdheid van zeden, en keuſigheid van taal, de oude Gezangboeken, hoe voortreffelyk ook anders de inhoud veeler Liederen zy, minder geſchikt maakt ter ſtigtinge, dan in voorige dagen. De ſmaak van onzen tyd vordert, dat bekwaame Dichters het hunne toebrengen, om nuttig te zyn, door 'er zig verſtandig en gemoedlyk naar te ſchikken. —— Na deeze opwekkende aanmoediging, brengt hy den Dichteren beknoptlyk onder het oog, wat men inzonderheid in agt hebbe te neemen, by het opſtellen van zodanige Geeſtlyke Dichtſtukken, die hy voornaamlyk tot twee ſoorten brengt; te weeten *Leergezangen* en *Gezangen voor het hart*. In de eerſten zegt hy, moet vooral duidelykheid en kortheid heerſchen; en in de laatſten de taal van 't hart, eene leevendige, bondige, vuurige, en egter te gelyk eene taal, die zo verſtaanbaar als verſtandig is. —— Dat de Hoogleeraar zelf, deeze en zyne verdere Leſen, omtrent de Geeſtlyke Dichtkunde, zeer wel gade geſlagen heeft, kunnen de Gezangen en Liederen, in deeze verzameling, ten overvloede getuigen; en dus ſtrekt de uitgave van

van dit Werkje, zo, om Dichtlievenden door lesen en voorbeelden te leeren, als om Godvrugtige Leezers en Zingers, op eene verstandige wyze, gemoedlyk te stigten. —— Naar de gelegenheid des tyds, by welken dit Stukje afgegeeven wordt, strekke het volgende Gezang op het Nieuwe Jaar ter proeve.

1.

Hij roept de Zon, beveelt de Maan,
Om jaaren af te tellen;
Wijst ons een veil'ge wooning aan,
En doet de tijden snellen.
Hij ordent jaar, en dag, en nacht.
Koom! laat ons hem, den God der magt,
Roem, prijs en dank bewijzen.

2.

ó Heer, die eeuwig waart en leeft!
U zij van dankbre tongen,
Daar 't jaar zich weêr verwisseld heeft,
Een heilig Lied gezongen,
Voor leven, welvaart, troost en raad,
Voor vrede en rust, voor ieder daad,
Die ons door u gelukte.

3.

Laat ook dit jaar gezegend zijn,
Aan ons op nieuw gegeeven.
Geef kracht, op dat wij niet in schijn
Maar waarlijk deugdzaam leven.
Gij hoedt ons, redt ons uit den druk,
Ja zelfs vergroot gij ons geluk,
Zo wij uw Rijk eerst zoeken.

4.

Laat mij, zo ver' het u behaagt,
Des levens rust verblijden:
Doch zo mij 't aardsch geluk belaagt,
Geef mij dan kruis en lijden.
Versterk maar met geduld mijn hart,
En laat mij niet, in nood en smart,
Eens anders heil misgunnen.

5.

Help vaderlijk uw volk, ó Heer!
Als in het jaar voorleden.
Ontferm u der verlaetnen weêr;
En wil den naekten kleeden.
Geef heil tot elke goede daad.
Dat uw Voorzienigheid den Staat
En onzen Vorst bewaare!

6.

Dat wijsheid en gerechtigheid
Op hunnen ſtoel zich troone!
Dat deugd zich in ons land verſpreid',
Tevredenheid daar woone:
Dat trouw en liefde bij ons zij:
Dit, lieve Vader, bidden wij
In Christus onzen Heere!

De Natuurlyke Zoon, of de beproeving van de Deugd. Tooneelſpel. In vyf bedryven en in Onrym. Door den Heer DIDEROT. *Uit het Fransch vertaald. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1774. *Behalven het Voorberigt enz.* 122 *bladz. in gr. octavo.*

HEt gevoelen, dat de ſchoonheid der Deugd op zigzelve kragts genoeg heeft, om den Mensch tot braave daaden aan te ſpooren, wordt hier Tooneelswyze voorgedraagen. *Dorval* bemint *Rozalia*, die eene hevige genegenheid voor hem opvat, terwyl *Clairville*, haar Minnaar, van haare liefde meende verzekerd te zyn. *Clairville* is de Vriend van *Dorval*; en *Conſtantia*, de Zuster van *Clairville*, eene Vriendin van *Rozalia*, draagt *Dorval* eene zuivere liefde toe, en vleit zig, hoewel ongegrond, zonder dat *Dorval* daar toe regtmaatige aanleiding gegeeven heeft, dat *Dorval* haar bemint. —— *Dorval* beſtrydt zyne liefde tot *Rozalia*, om den pligt der vriendſchap niet te kwetzen: hy geeft geen gehoor aan *Conſtantia*, om dat zyn hart niet vry is. —— *Clairville* komt in leevensgevaar, *Dorval* redt hem, en behoudt zyn Mededinger in 't leeven. —— Inkomende berigten van de rampſpoeden, welken *Lyſimond*, de Vader van *Rozalia*, op zyne t'huisreize, op Zee ondergaan zoude hebben, ſtellen *Rozalia*, naar 't ſchynt, in een laagen ſtaat; hier door zou haare Huwelyksvereeniging met *Clairville* ongelukkig worden, en 't ſchynt raadzaamst, die verbindtenis te ſtaaken; of *Clairville* moet zig grootlyks vernederen. *Dorval* weet die gerugten te maatigen; en, door eene beſchikking zyner goederen, te wegen te brengen, dat die hinderpaal geen plaats meer hebbe. —— *Conſtantia* heeft eindelyk, door haare deugd, zo veel vermogen op *Dorval*, dat hy beſluite, om *Rozalia* en *Clairville* gelukkig te zien, zig aan *Conſtantia* te verbinden. —— Dus offert *Dorval*, alleen door 't ſchoon der Deugd bewoogen, zyne *hartstogt*, zyn *leeven*, zyne *goederen* en zyn *vryheid* op, aan de Vriendſchap; terwyl hy *Rozalia* beweegt, om haare genegenheid op *Clairville* te vestigen, en haar eindelyk overhaalt. —— Ten laatſte verſchynt de Vader *Lyſimond*, die ſlegts eene geringe ſchade geleden had, en zeer wel bemiddeld was. Hy openbaart zig, als de Vader, niet alleen van *Rozalia*, maar ook van *Dorval*, zynen natuurlyken Zoon; en geeft zyne toeſtemming tot de wederzydſche ver-

eeni-

eeniging van *Rozalia* met *Clairville*, en van *Dorval* met *Constantia*. Nu zien ze eerst recht wat *Dorval* gedaan heeft; dat hen allen van blydschap verrukt doet zyn; terwyl de Vader, van 't voorgevallene onkundig, ten uiterste verwonderd staat over de sterkte hunner aandoeningen.

Alle de hier toe voorgestelde Tooneelen zyn zeer hartstogtlyk; ieder Persoon gedraagt zig, en spreekt bestendig, overeenkomstig met zyn character; ook loopt de schikking van 't geheele Stuk, met eene ongedwongen ontknooping, in eene natuurlyke orde. De uitvoering beantwoordt dus zeer wel aan de regels der Kunste; en de Zedeleer strekt, om het beminlyke der Deugd te doen opmerken. Men ziet in *Dorval* een mensch, die 't schoon der Deugd gevoelt, en, daar door gedreeven, op eene edelmoedige wyze handelt. Zulks brengt ons onder 't oog, wat het schoon der Deugd vermag op welgestelde gemoederen. En daar die invloed niet onnatuurlyk is, kan men 'er uit afleiden, welke verhevene deugden men van de Menschen zou mogen verwagten, wanneer zy deeze beweegrede versterkten, door alle de drangredenen, welken ons aan de hand gegeeven worden, door de Godlyke Openbaaring, die deeze beminnelyke Deugd op het sterkste aanpryst, en deszelfs betragting ten ernstigste beveelt.

Brief aan den Lord Bisschop van Landaff. Door W. LIVINGSTON. *Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg. 1774. *Behalven de Voorreden* 34 *bladz. in groot octavo.*

Deeze Brief strekt ter wederlegginge van het denkbeeld, dat het in de Americaansche Colonien aan een genoegzaam getal van Christen-Leeraaren ontbreekt; dat men schandlyk verzuimt daar voor zorg te draagen; en dat 'er onder de Colonisten eene ongebonden Godloosheid heerscht. De ongegrondheid hier van, wordt in dit Geschrift ten klaarste aangetoond; en de Schryver geeft den Bisschop duidelyk te kennen, dat de Bisschoplyke Kerk van Engeland den Colonisten geen byzonderen dienst kan doen, daar men, buiten derzelver behulp, den Godsdienst in de Colonien behoorlyk handhaaft.

Verhandeling over het Recht van het Britsche Parlement, om belastingen te leggen, op de Noord-Amerikaansche Volkplanters. Door J. TUCKER, *Dr. in de Godg. Deken van Glocester. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1775. *Behalven de Voorreden* 56 *bladz. in groot octavo.*

Josiah Tucker is een ernstig voorstander van 't Recht van 't Parlement, en hy voert zyne zaak in deezen, op eene bescheiden

wyze, uit, met beantwoording van de voorwaamſte gronden en tegenbedenkingen der Volkplanters. Zyn Geſchrift is by uitſtek wel geſchikt, om ons de denkwyze van die Party te ontvouwen; en het drieledig voorſtel, dat hy in 't ſlot voordraagt, is der overweeginge wel waardig. Een der drie volgende ſtukken zal, zegt hy, waarſchynlyk beſlooten worden. (1) De Volkplanters door het geweld der wapenen tot hunnen pligt te dwingen. Zulks is, naar zyne gedagten, zeer wel mogelyk, maar niet raadzaam, als nadeelig voor Engeland. (2) Dit bedwingen nog eenigen tyd uitteſtellen. Men mogt hier op denken, als men hoopen kon, dat zulks van dienſt zou weezen; dan alles geeft veel eer grond, om te vermoeden, dat men tog tot het uiterſte zal moeten komen, en dit zo zynde, was 't beter terſtond te beginnen. (3) Engeland zou kunnen beſluiten, de handen geheel af te trekken, en geen andere verbindtenis met de Volkplantingen te houden, dan als of zy zo veele onafhanglyke Staaten of Koningryken waren. Indien dit geſchiedde, zegt hy, zouden de Volkplanters eerlang de nadeelige gevolgen daar van ondervinden, „ Strenglyk gegeesſeld en getuchtigd door hunne eigene roede, zullen zy hunne heerſchzugtige aanvoerders vervloeken, en die valſche Vaderlanders met afgryzen aanzien, die hen in zo veele rampen inwikkelden, en oververzadigd van de bittere vruchten der Americaanſche gemeenebeſtgezindheid, zullen zy hartlyk wenſchen en verzoeken, wederom met het oude vaderland vereenigd te zyn". —— Onze Schryver zou 'er voor weezen, dat Engeland den laatſten weg inſloeg; en vaeliigt geeft men ons eerlang eene Nederduitſche vertaaling eener Verhandelinge van denzelfden Autheur, waar in hy dat denkbeeld als het beſte poogt aan te dringen.

MARIA *of de egte Gedenkſchriften eener uitmuntende Dame van rang en middelen, en van eenigen haarer Vrienden. Uit het Engelſch. Twee Deelen. Te Rotterdam by* J. Burgvliet en Zoon 1774. *Behalven het Voorwerk* 682 *bladz. in octavo.*

IN deeze Gedenkſchriften verleent men eene leerzaame geſchiedenis, onder 't verhaal der lotgevallen van eene jonge Dogter, ongelukkig blootgeſteld aan veele wederwaardigheden, door den euvelmoed van losbandige Perſoonen; doch ſteeds gelukkig gered, met behoudinge haarer eer; en ten laatſte, met ontdekkinge haarer Ouderen, tot een gewenscht Huwelyk gebragt. Het beloop der Geſchiedenisſe is natuurlyk, en bepaalt zig zeer wel in 't waarſchynlyke, ten minſte in 't mogelyke, zo dat 'er niets gedwongens in plaats hebbe. De wyze van verhaalen heeft een eenvoudig voorkomen, dat inneemt en uitlokt. De byeenkoménde gevallen leveren eene groote verſcheidenheid van characters uit; en ieder character wordt eigenaartig in deszelfs werkzaamheid geſteld, op zo-

danig eene manier, als men dezelven meermaals in de menschlyke zamenleeving aantreft. Alle de daar uit volgende ontmoetingen en bedryven, zyn geſchikt, om het laage en verachtlyke der Ondeugd duidelyk te doen opmerken; waar tegen het verheven en beminlyke der Deugd zig alomme ten luiſterrykſte vertoont. Men ontmoet dus in *dit* Geſchrift, onder een onopgeſmukt verhaal, in een natuurlyken ſtyl, eene zedenkundige voordragt, van de werkzaamheden van verſchillende gemoedsgeſteltenisſen; die zeer wel geſchikt is, om den Leezer van alle losbandigheid af te ſchrikken, en hem de Deugd in te boezemen. Bovenal wordt de Menschlievendheid jegens den Evenmensch, eene onverwrikbaare verknogtheid aan de gronden der Deugd, en eene ſtille gelaatenheid onder 't Godlyke Beſtuur, in de leevendigſte voorbeelden, alhier ten ſterkſte aangepreezen. Uit hoofde van dit alles, verdienen deeze Gedenkſchriften wel geteld te worden, onder die ſoort van leerzaame Schriften; welken ſtrekken kunnen, om der Jeugd, op eene aangenaame wyze, nuttige zederegels ter beſtieringe van hun gedrag in te prenten.

MARIAMNE, *Treurſpel. Gevolgd naar het Franſche van den Heer* DE VOLTAIRE. *Door* P. V. BRAAM. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1774. *Behalven de Voorreden*, 60 *bladz. in octavo.*

Herodes bemint zyne Egtgenoot *Mariamne*; zyne Zuster *Salome* maakt haar verdagt by den Vorst; minnenyd en wantrouwen vervullen des Konings gemoed; zyn hart wordt geſlingerd door ſtrydige hartstogten; *Mariamne*, haarer onſchuld bewuſt, ſtaat pal in het dreigendſte gevaar; *Herodes* beveelt haar dood; het vonnis wordt ten ſpoedigſte uitgevoerd, en de Koning vervalt in eene ſoort van raazerny, zo dra zyn bevel gehoorzaamd is. *De Voltaire* heeft dit onderwerp reeds in zyne jonger jaaren, op eene treffende wyze behandeld; in hooger ouderdom heeft hy 't Stuk merkelyk veranderd; dan, men heeft zig in deeze Nederduitſche navolging, aan de vroegere Franſche uitgave gehouden; ſtellende den jeugdigen en gloeienden Dichter, boven den meer koelen en gryzenden Wysgeer. Tot deeze verkiezing ſchynt niet weinig medegewerkt te hebben, dat de navolging dier vroegere uitgave, reeds voor jaaren, meer dan ter helfte gebragt was, 't welk het beſluit natuurlyk tot die zyde deed overhellen. —— Edoch, wat hier van ook zy, ſchoon men den jeugdigen en gloeienden Dichter zich ter navolginge voorgeſteld hebbe, men heeft hem in zyne levendigheid, vloeibaarheid en kragt van taal egter niet nagevolgd. Men leest hier de *Mariamne* van de *Voltaire* op Nederduitſche maat, doch mist zyn Dichtkundigen geest; de navolging geeft ons regelmaatige verzen, maar geenszins den nadruk der taale van *de Voltaire*. Tot eene

proeve dient het slot van 't Treurspel, daar *Nabal* den Vorst berigt geeft van *Mariamnes* uiteinde, onder eene ernstige betuiginge haarer onschuld. Op het verhaal hier van, vervolgt het Tooneel in deezervoege.

HERODES.

Gij sterft! en ik, ik zou' nog leeven!
Aanbidlijke Ega! schim van haar, die ik deed sneeven,
Bebloed en aklig rif der schoonste vrouw, weläan,
Ik volg u na in 't graf. Hoe! wat wilt gij beslaan?

(*Hij trekt zyn zwaard, 't welk hem door Idamas en Nabal ontnoomen wordt.*)

Trouwlooze burgers, gij ontweldigt aan mijn handen
Den moorddolk, rood van 't bloed der allerwaardste panden;
Koom! straf mij, Mariamne! al! wreek u mijn Vorstin,
Verscheur dees' boezem, die nog brandt door uwe min!
Ik sterf.

(*Hij valt in eenen Leeningstoel.*)

NABAL.

De Vorst bezwijkt: dees ijslijkst aller rampen
Verbijstert hem geheel.

HERODES.

Helaas! wat doodsche dampen
Bedwelmen mij? Wat heeft mijn geesten overmand?
Wat knaagend zielsverdriet berooft mij van 't verstand?
Gij laat mij dan ten prooije aan mijne schrikgedachten?
Mag ik Salome noch mijn Mariamne wachten?
Gij schreit? Hoe nu! ontstelt u mijn gezicht zoo zeer?
Bedroefd Jerusalem, ontvlucht ge uw' Opperheer?
Zal ik voor al wat leeft voortaan een afschrik weezen?
Wat deed ik toch? Wie zal dit knaagend leed geneezen?
Wat stervling leeft 'er, die dees bitterheid verzoet?
Waar is de Koningin? 't is tijd dat ik haar groet.

NABAL.

Hoe! Mariamne, Vorst?

HERODES.

O ja, want geen vermoogen
Herstelt mijn rust, dan dat van haare aanminnige oogen;
Dier oogen, die ik vrees, en egter eeuwig min.
Geen leeven is mij zoet, dan bij mijn Koningin.
De naam dier Schoone alleen verligt mijn zielsbezwaaren.
De wolk van mijn verdriet begint reeds op te klaaren.
Weläan, zij koome.

NABAL.

Vorst.

HERODES.

Ik wil haar zien.

NABAL.

Mijn Heer!
Gehengt u dan 't verhaal van haaren dood niet meer?

HERODES.

Wat zegt gij, wreede?

NABAL.

Zijn verstand heeft hem begeeven,
Hij kent zich zelf niet meer.

HERODES.

Hoe! Mariamne om 't leeven!
Waarom bestraalt ge mij, verveelend redelicht?
Gehaatde dag, waar toe beschijnt ge mijn gezicht?
Gij, prachtig hof, beverwd met laauwe purperplassen
Van zulk een dierbaar bloed, stort neêr in puin en asschen.
Valt, trotse torens, valt, bedekt dit gruwlijk oord,
De plaats, waar Mariamne onmenschlijk is vermoord.
Hoe! Mariamne is dood! en ik deed haar ontzielen!
Koom, wapen u ter straf, wil 't vloekgedrogt vernielen,
Neêm wraak voor uw Vorstin, beroofde burgerij.
Uw woede span, ten zoen van mijne dwinglandij,
Al haare krachten saam. Doe, uit uwe opperzaalen,
Waar zy nu zegepraalt, de bliksems nederdaalen,
Getergde Hemel, dat al de aarde uw wraake aanschouw!
Verdelg een' aartsdijran, den moorder van zijn Vrouw.

C. F. GELLERT's *Fabelen en Vertelsels, in Nederduitsche vaerzen gevolgd. Derde Deel. Te Amsteldam by* P. Meijer 1774. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 155 *bladz. in groot octavo.*

MEt de afgifte van dit derde Deel, wordt deeze Verzameling beslooten, en de Leezers zullen de daar in vervatte Fabelen en Vertelselen niet min geestig vinden, dan in de twee voorige Stukjes. By dezelven komen hier nog de Leerdichten van den zedekundigen *Gellert*; die, in een deftigen styl, ter aanspooringe tot een deugdzaamen wandel dienen; en eener herhaalde opmerkzaame leezinge waardig zyn. De beroemde *Gellert* geeft, het zy hy ernstig schryve, het zy hy boerte, steeds doorslaande blyken, van zyne gegronde Menschenkennis; en 's Mans Schriften, zo van de eene als van de andere natuur, moeten uit dien hoofde, daar zy, naar de ver-

verſcheidenheid der onderwerpen, alzoos oordeelkundig uitgevoerd zyn, vry algemeen behaagen. —— Zie hier, om uit dit laatſte Stukje, even als uit de voorgaanden, nog een Vertelſel mede te deelen, zyne vertelling van den *Snapper*.

De grootſte plaag, geſchikt om wijzen 't oor te kwetſen,
Het puik der zotten, fiks op zwetzen;
Een onvermijdbaar ongemak;
Een Snapper, die met ôl en ach! met kracht van reden,
Van nieuwspapieren, van de minſte kleinigheden
En, wat het ergſt nog was, meest van zich-zelven ſprak,
Die telkens weêr, op dat geen ſtof hem zoude ontbreeken,
Van 't geen hy ſtraks verhaalde, op nieuw begon te ſpreeken.

Zulk een welſpreekend Heer zag onlangs, vol van waan,
Een' deftig' man, die peinsde en zweeg, verachtlyk aan,
En fluisterde iemand, die naby hem ſtond, in de ooren,
Die man heeft zekerlyk het ſpreeken afgezworen.
Ik wed het is een zot, en weet niet wat hy wil.

Dat denk ik niet, (doet dees hem mede fluistrend hooren:)
Een zot, Mijnheer! zwijgt nimmer ſtil.

J. L.

De Reizende Franschman, onderzoekende de voornaamſte Galanteryen der Nederlanderen, of de zonderlinge gevallen en minnaryen van den Heer Pierre Curieux *in Holland. Tweede Stuk. In octavo*, 223 *bladz.*

BY de uitgave van het eerſte Stuk, hebben wy deezen Roman al geſteld onder de ſchadelyke Romans, die der Onkuischheid voedzel geeven; (*) en dit tweede Stuk heeft 'er ons niet anders over doen denken, daar 't op denzelfden voet ingerigt is. *Pierre Curieux* is een overgegeeven *Debauchant*, die vermaak ſchept in 't verhaalen van *Debaucheries*, en wel op zodanig eene wyze, dat ze ſmaaklyk voor zyns gelyken verteld worden. 'Er is een tyd geweest, dat dit ſlag van Romans veelvuldig te voorſchyn kwam; doch ze zyn in de laatſte Jaaren zeldzaamer geworden; en de *Reizende Franschman* is een der ſlegtſten van die ſoort, welke ons in langen tyd ter hand gekomen zyn.

(*) Zie *Hedend. Vad. Lett. Oef. III. D. bl.* 471.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Noodige Opbelderingen der Kerklyke Geſchiedenisſen tot den tyd van Conſtantinus den Grooten, ontleend uit twee Latynſche Werken, over dat Tydbeſtek, van den Hoogge-leerden J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hooge Schoole te Gottingen. Behoorende tot des Autheurs Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen. Tweede Deel. Te Amſt. by* F. de Kruiff, A. v. d. Kroe *en* Yntema en Tieboel, 329 *bladz. in gr.* 8vo.

VOlgens belofte in de Voorreden van het Eerſte Deel deezes Werks, zien wy het Tweede ſpoedig volgen. In onze aankondiging des gemelden Deels, hebben wy een genoegzaam berigt gegeeven, van den aanleg en aart deezer *Noodige Opbelderingen*; waar op wy ons thans mogen beroepen, en onze Leezers derwaards wyzen (*).

Tegenwoordig moeten wy hun den Inhoud van dit Deel, onder 't ooge brengen, en 't een en ander ter Proeve uitkippen. Zes en twintig Opbelderingen zyn 'er in dit Stuk, de Tweede Eeuwe betreffende, begreepen. I. *Wegens de uitgebreidheid des* Christendoms, *in de Tweede Eeuwe.* —— II. *Hoe men de Getuigenisſen van* EUSEBIUS *en* HIERONYMUS, *dat* PANTENUS *het Euangelie den* Indiaanen *verkondigd heeft, te verſtaan hebbe.* —— III. *Wegens de voortplanting van het Euangelie, onder de* Germaanen, *en de grondvesting der Kerken by hun.* —— IV. *Van de eerſte Prediking der* Euangelie leere *onder de* Britten. V. *Wegens den eerſten oorſprong der* Christlyke Kerke *in* Gallie. —— VI. *Over de menigte der* Christenen *in de Tweede Eeuwe.* —— VII. *Wegens de* Overzettingen *der* Heilige Schriften, *in de Tweede Eeuwe, en byzonder van de* Italiaanſche Overzetting. —— VIII. *Over de* Wonderwerken, *ter ſtaavinge en voortplantinge* van den Christlyken Godsdienst, *in deeze Eeuwe verrigt.* —— IX. *Van de oneerlyke Middelen en Kunſtenaaryen, in deeze Eeuwe, ter voortplanting van den* Christlyken Godsdienst, *aangewend.* —— X. *Over het* Blixemend Legioen, *onder* Keizer MAR-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. III. D.* 1ſte Stuk, bl. 573.

MARCUS AURELIUS ANTONINUS. — XI. *Over de vervolgingen der* Christenen *onder* MARCUS AURELIUS ANTONINUS. — XII. *De Wysbegeerte, in deeze Eeuwe, onder de* Christenen *ingevoerd, en de geſchillen deswegen ontſtaan.* — XIII. *Of* AMMONIUS SACCAS *den* Christlyken Godsdienst *verlaaten, dan of by de Belydenis daar van aangekleefd hebbe? Als mede over de Gevoelens, door* AMMONIUS *en zyne Navolgers, wegens* CHRISTUS *omhelsd.* — XIV. *Over het gezag der* Apostoliſche Kerken *in deeze Eeuwe.* — XV. *Van de Byéénvoegingen der Kerken, en den Oorſprong der Kerkvergaderingen.* — XVI. *Over de Uitlegging der Schriftuure in deeze Eeuwe.* — XVII. *Hoe de Leeraars de Leerſtellingen des* Christlyken Godsdienst, *uit de Wysbegeerte, verklaarden, als mede wegens de verborgene Leer der* Christenen. — XVIII. *Over de* Asketen, *de* Myſtiken, *en de Tweevoudige Zedeleere.* — XIX. *Wegens de verandering in den openbaaren Godsdienst en Tugt, door de Tweevoudige Leer en Zedekunde ingevoerd.* — XX. *Wegens de Geſchillen over het* Paaſchfeest *ontſtaan.* XXI. *Van de* Joodschgezinde *en andere* Christenen *in* Palestina. — XXII. *Over de* Nazareners. — XXIII. *Van de* Ebioniten. — XXIV. Over SATURNINUS, *en de Stellingen, door hem beweerd.* — XXV. *Over de Stelling van* BASILIDES, *dat 'er Driehonderd vyf-en-zestig Hemelen, en even zo veel Rangen van Engelen waren; en het woord* Abraxas, *door hem gebezigd.* — XXVI. *Van* MONTANUS, *en den Aanhang, door hem opgerigt.*

Onze keuze van een Proefſtukje bepaalt zich thans byzonder tot de *Afdeeling*, handelende *Over de menigte der* Christenen *in de Tweede Eeuwe.* De Hoogleeraar laat zich hier over dus hooren. — „ TERTULLIANUS ſchynt veelen toe, eene Godſpraak te uiten, wanneer hy, in zyne verdeedigende Aanſpraak, den *Romeinen* te gemoete voert. ‘ Wy zyn van ‘ gisteren, en vervullen egter alle uwe Plaatzen, uwe Steden, ‘ Eilanden, Kasteelen, Bevoorregte plaatzen, Vergaderingen, ‘ Legers, Wyken, Rangen, uw Paleis, uwen Raad en Regt- ‘ bank. De Tempels alleen hebben wy u overgelaaten.‘ (*). „ Doch, myns bedunkens, viert deeze Kerkvader, uit zynen aart tot grootſpraak genegen, hier bot aan deeze geaartheid, en gaat de maat te buiten. Neemt deeze redekunſtige, en zekerlyk bedriegelyke, onderſcheide optelling weg, en zyne woor-

(*) TERTULLIANUS *Apologet.* Cap. XXXVII. p. 311. *Ed. Haverkamp.*

woorden zullen deezen zin hebben. ‘ In de *Romeinſche* ‘ *Wereld* zyn zeer veele *Chriſtenen*, bykans is 'er geen rang ‘ van lieden te bedenken, of men vindt ze daar onder‘.

„ In den tegenwoordigen tyd, leggen 'er veelen het op toe, om de Gemeenten der Tweede Eeuwe te verkleinen en te verminderen; doch zy worden door zeer verſchillende beweegredenen aangedreeven, om dezelve als gering te doen voorkomen. —— De *Deïſten*, de geſlagene vyanden van den *Chriſtlyken Godsdienſt*, zyn hier op uit, ten einde zy dus het bewys, 't geen deszelfs verdeedigers uit de ſpoedige Voortplanting ontleenen, kragtloos maaken: zy hoopen hun dit bewys geheel te ontneemen, met aan te toonen, dat, in de twee eerſte Eeuwen, ſlegts weinig Menſchen, en dan nog lieden van geringen ſtaat, den naam van CHRISTUS beleeden hebben. (*) De *Presbyteriaanen*, de tegenſtanders des Biſchoplyken Kerkbeſtuurs, doen hier mede hun best, om daar door aan te toonen, dat de Biſchoppen van de Tweede Eeuwe ſlegts weinig bewinds hadden, en gansch zeer verſchilden van de Hedendaagſche Biſchoppen, die over geheele wyduitgeſtrekte Landſchappen gezag voeren. Een Leeraar van twee, of ten hoogſten van zeshonderd Menſchen, gelyk zy beweeren, dat de Biſchoppen van de Tweede Eeuwe waren, kan beter met een Dorpleeraar, dan met een Biſchop van den tegenwoordigen tyd, vergeleeken worden. —— Deeze kleinheid der *Chriſten Gemeenten*, in de Tweede Eeuwe, vindt ook ieverige voorſtanders onder de Proteſtantſche Geſchilvoerders tegen de *Roomſchgezinden*, wanneer zy, naamlyk, willen aantoonen, dat die ganſche reeks van Martelaaren en Belyderen, door de *Roomſche Kerk* geëerd, grootendeels verciert is; en dat de Beenderen en Heilige Overblyfzelen, welke ſteeds van de *Roomſchen*, uit de onderaardſche begraafplaatzen, voor den dag gebragt worden, veel eer voor de Beenderen en Overblyfzelen van Slaaven en geringe lieden, dan voor die van *Chriſten-Martelaars*, te houden zyn. Dus ziet men meermaalen, hoe Menſchen, in oogmerken en raadſlagen gansch verſchillende, met elkander werken, en, uit verſchillende inzigten, één lyn trekken.

„ Verſtandige en opregte lieden, die de zaak van den Godsdienſt zulker wyze voorſtaan, dat zy tevens de belangen der Waarheid aankleeven, zullen gereedlyk toeſtemmen, dat van de

(*) Men vergelyke hier mede, het gezegde in de XVI. Afd. der *Opheldering* der Eerſte Eeuwe, bl. 109. enz.

de verbaazende menigte *Christenen*, door veelen in de Tweede Eeuwe geſteld, niet weinig kan worden afgetrokken; doch geloofwaardige en onlochenbaare gedenkſtukken en getuigenisſen, niet alleen van *Christenen*, maar van vyanden des *Christendoms*, weerhouden hun, om zich te voegen by de zodanigen, volgens wier begrip de Gemeenten, in het *Roomſche Ryk*, in deeze Eeuwe, weinig en klein waren. Zy hebben, op dat ik niets zegge van de zaaklyke bewysſtukken, het heerlyk getuigenis van eenen aanzienlyken Man PLINIUS, Landvoogd van *Bithynie*, die, in 't vroegſte der Tweede Eeuwe, den Keizer TRAJANUS doet weeten, hoe dit Landſchap zo zeer met *Christenen* was vervuld, dat de zaaken der Goden groot gevaar liepen: ‘ Dit ſtuk, dus ſchryft hy, ‘ kwam ons aanmerkelyk genoeg voor, om 'er over raad te ‘ pleegen: in 't byzonder ter oorzaake van het groot getal der ‘ geenen die 'er zyn ingewikkeld: want veelen, van allerlei ‘ ouderdom, van *allerlei rang*, en van beiderlei kunne, ge‘ raaken in gevaar, of zullen 'er in geraaken‘. De woorden van *allerlei rang*, wenschte ik wel, dat byzonder in opmerking genomen wierden, by de zodanigen, die zichzelven en anderen zoeken diets te maaken, dat Boeren, Slaaven, de heffe des Volks, en oude Wyven, van de gemeenſte ſoort, de eerſte *Christen Kerken* vervulden: en geen Mensch van eenig aanzien of waardigheid, den naam van CHRISTUS beleedt; dit is zeker valsch, indien PLINIUS de waarheid ſpreekt. De Landvoogd voegt 'er nevens. ‘ Die beſmetting heeft ‘ zich niet alleen in de Steden, maar ook over de Dorpen en ‘ het Land verſpreid‘. Het geheele Landſchap, derhalven, en niet ſlegts een gedeelte van 't zelve, was met *Christenen* vervuld. Eindelyk geeft hy niet duister te kennen, dat kortlings de zaak der Goden in hachlyk gevaar was, en 'er meer den *Christlyken Godsdienst*, dan die der Goden, handhaafden. ‘ In de daad, het blykt genoeg, dat de Tempels, welke ‘ reeds byna verlaaten waren, weder bezogt, de heilige Pleg‘ tigheden langen tyd geſtaakt, weder hervat, en de offeranden ‘ weder tamelyk verkogt worden, daar men te vooren zeer zelden ‘ een kooper toe vondt.‘ (*) Men moet vaſtſtellen, dat PLINIUS, een voorzigtig en bedagtzaam Man, hier den Keizer, zynen Meester, een vertelzeltje in de hand ſtopt, of toeſtaan, dat, in dit Landſchap, ten zynen tyde, meer Chriſtenen dan Afgodendienaars geweest zyn, ten minſten dat verre het

(*) PLINIUS Epiſtol. Lib. X. Ep. XCVII: p. 821. *Ed. Longol.*

het grootſte gedeelte der inwoonderen overgeheld hebbe, om den voorvaderlyken Godsdienst te verlaaten. —— Dit ſterkſpreekend getuigenis, meenen zy, die het klein getal der *Chriſtenen*, in de tweede Eeuwe ſtellen, te kunnen verzwakken, met aan te merken, dat PLINIUS in zynen Brieve aan TRAJANUS, meer op den trant eens Redenaars ſpreekt, dan als een Geſchiedſchryver eenvoudig verhaalt. En dat men, derhalven, zyne woorden geen volkomen geloof kan geeven. Om toegeevende te zyn, ſtaa ik eens toe, dat PLINIUS den Keizer tot medelyden en goedertierenheid jegens een volk, 't geen hy voor onſchuldig kende, willende beweegen, daarom het getal der *Chriſtgeloovigen* wat grooter heeft doen voorkomen; ten einde zulks mogt dienen om 's Keizers gemaatigdheid en genade te ſchielyker op te wekken; doch hier toe kan, evenwel, niet gebragt werden, 't geen hy van de voorheen bykans, verlaate Tempels, geſtaakte Plegtigheden en verzuimde Offerandén vermeldt. Hier uit immers kon TRAJANUS alleen beſluiten, dat de zaak der *Chriſtenen* afnam en verminderde. In het overige zyns Briefs beſpeurt men geene bloempjes des Redenrykkunſte; maar hy ſtelt de zaak onbewimpeld met eenvoudige woorden voor (*). —— LUCIANUS, aan wien men geen zodanig oogmerk als aan PLINIUS, met mogelykheid, kan toeſchryven, verſterkt dit getuigenis des Landvoogds op 't allerkragtigst. Hy voert ALEXANDER, eenen Godloozen Bedrieger, wiens leeven en doemwaardige daaden hy beſchryft, klaagende in, ' dat *Pontus* met Godlochenaars ' en *Chriſtenen* vervuld was, die de ſchandelykſte dingen van ' hem, lasterlyk, durfden verſpreiden '(†). Die zelfde ALEXANDER vreesde zo zeer het doordringend oog der *Chriſtenen*, van welker menigte hy zich omringd vondt, als dat der *Epicuristen*, geenzins ligtgeloovige maar ſcherpziende Menſchen: waarom hy die beide, met een plegtige inſtelling, van het bywoonen zyner Verborgene Godsdienstplegtigheden weerde. ' Indien 'er een ' Godlochenaar 't zy een *Chriſten* of *Epicurist*, kome, die vlie' de '(§)! Onder den algemeenen naam van *Godverzaakers* begrypt deeze ſnoodaart de *Chriſtenen* en de *Epicuristen*, en onderſcheidt ze vervolgens in *Epicuristen* en *Chriſtenen*. Het is bekend, dat de *Chriſtenen* niet min dan de *Epicuristen*, door hunne vyanden met den naam van *Godloochenaars* beſtempeld

(*) Men zie de Ophelderingen der Eerſte Eeuwe, Iſte D. bl. 188.
(†) LUCIANUS *in Pſeudomanti* §. 25. p. 232. Tom. II. *Opp. Ed. Geſner.*
(§) —— §. 38. p. 244.

peld wierden. En niemand denke, dat het den *Christenen* in *Pontus* tot ſchande en oneer ſtrekke hier van ALEXANDER gelyk geſteld te worden met de *Epicuristen*, wier oogen en ooren tegen bedrog gewapend waren; het dient veeleer tot hunnen lof. Men vindt 'er heden ten dage, die aan de eerſte *Christenen*, ik weet niet welk eene ligtzinnigheid en domheid, toeſchryven: waar uit zy opmaaken hoe deeze eenvoudige lieden waare wonderwerken en tekenen niet konden onderſcheiden van bedriegeryen, of natuurlyke, doch ongewoone, veranderingen in de natuur voorvallende. Maar zy kwamen deezen ALEXANDER, een geſleepen en doortrapten bedrieger, die zo veele anderen, geenzins dommen en onkundigen opligtte, in een gansch tegenovergeſteld licht voor, als voorzigtige, en oplettende Menſchen, kloekzinnige oordeelaars over wonderen en tekenen, door de ſchalkheid der geenen, die met gauwigheden en kunſtenaaryen het volk om den tuin leidden, niet ligt te beleezen. — Deeze vrees van ALEXANDER, voor de *Christenen*, levert een kragtig bewys op, om derzelver menigte in de Landſchappen des *Romeinſchen Ryks* aan te toonen: en zyn zeggen is geenzins onderheevig aan 't geen men tegen het ſchryven van PLINIUS zoude kunnen inbrengen. Hy vergroot de zaak niet om iemand over te haalen of te beweegen; hy is alleen bedagt om zyn eigen zaak en naam te handhaaven".

Van de Wonderwerken ſpreekende kunnen wy niet naalaaten nog eene en andere aanmerking, de wonderwerken deezer Eeuwe betreffende, over te neemen, en het hoofdzaaklyke der VIII *Afd.* op te geeven. Naa opgemerkt te hebben hoe vry eenpaarig de wonderdaadige gaven van den Heiligen Geest den geenen toegekend worden, die, in deeze Eeuwe, zich benaarſtigden om den *Chriſtelyken Godsdienſt* voort te planten; en 'et geen genoegzaame reden zyn, om aan de Getuigenisſen, deswegen voorhanden, geloof te ſlaan, vervolgt MOSHEIM: „Niettemin is 'er, eenige jaaren geleden, in Engeland iemand opgeſtaan, anderzins een Man van kloek vernuft, en zeer groote geleerdheid, CONYERS MIDDLETON, die, in een vry breedvoerig Werk, de ganſche *Christenheid* van ligtgeloovigheid, in dit ſtuk, beſchuldigt, en het beſtaan heeft alles wat zo veelen der Ouden, by monde en geſchrifte van de buitengewoone Gaven des Heiligen Geests en de wonderdaaden, in de eerſte eeuwen overgeleverd hebben, voor valsch uit te kryten.

„ MIDDLETON ſtaat toe, dat, in de *Apoſtoliſche Eeuw*, veele buitengewoone Gaven geſchonken en veele Wonderwerken geſchied zyn: maar by ontkent, dat na den dood der

A-

Apostelen, iets van dit buitengewoone en wonderdaadige zou zyn overgebleeven: waar uit hy dit besluit opmaakt, dat alles, wat men verhaald vindt van de Wonderwerken der Tweede en Derde Eeuwe, verdichtzels zyn van bedrieglyke Menschen of droomen van onkundigen en dwaazen. Wyders meent hy de volstrekte noodzaaklykheid om zulks te beweeren, duidelyk te toonen; door dien de Wonderbaare werken der Heiligen, van de *Roomsche Kerke* in hooge agting en eerbiedenis gehouden, op diezelfde gronden rusten als die wonderwerken der vroegste Eeuwen; en wy, diensvolgens, de valschheid der laatstgemelden niet kunnen beweeren, zo lang wy de egtheid der eerstgenoemden staande houden. — Wy staan toe, deeze rede heeft een schoon voorkomen, en schynt eens verstandigen Mans, eens *Christens*, niet onwaardig: want de waarheid en Godlykheid der *Euangelieleere*, hangt niet af van het Geloof in de Wonderwerken, welke gezegd worden, in de Tweede en Derde Eeuwe geschied te zyn; maar is genoeg bevestigd, indien het vast gaa, dat CHRISTUS en de Apostelen het vermogen gehad hebben, om weezenlyke Wonderdaaden te verrigten.

„ Doch geleerde Mannen, dit Werk nader inziende, hebben ontdekt, dat MIDDLETON, door de laatere Wonderwerken te steeken, ook eene wonde aan de Wonderdaaden van CHRISTUS en de Apostelen heeft zoeken toe te brengen: en het Geloof aan alle gebeurtenissen, de krugten der Natuur te boven gaande, te verzwakken. Want de bedenkingen en zwaarigheden door hem aangevoerd, ter wederlegginge van de Wonderdaaden der Tweede en Derde Eeuwe, zyn van dien aart, dat ze zeer wel tot die der Eerste Eeuwe kunnen worden overgebragt: weshalven, de eerste daar voor bezwykende, de laatste onmogelyk staande kunnen blyven.— Dat myne evengemaakte aanmerking wegens het wydstrekkend en verregaand gevolg van MIDDLETONS gevoelen regtmaatig is, wyst het redesbeleid diens geleerden Mans zelve uit: immers loopt het daar heen, dat, wanneer men de egtheid en bondigheid daar van erkent, het gezag der Wonderen, ter staaving van den *Christlyken Godsdienst* verrigt, zeer wankel staat. De hoofdsom van alle zyne geleerde en breeduitgewerkte beswyzen is deeze; dat de Schryvers der drie eerste Eeuwen, welker Schriften wy bezitten, van Oordeelkunde ontbloot, niet altoos omzigtig en bedagtzaam genoeg en veel al te ligtgeloovig waren: en, overzulks, alles, wat zy verhaalen van de Wonderwerken, ten hunnen tyde geschied, en zelfs van die zy zeggen met eigen oogen aanschouwd te hebben, on-

der de verdichtzels moet geteld worden. Even eens als of niemand, dan een gesleepen en ervaaren Oordeelkundige, een waar van een valsch wonderwerk kon onderkennen, en hy, die, in eenige gevallen, ligter gelooft dan hy behoorde, altoos wierd bedroogen, altoos dwaalde. —— Wy zouden het kunnen dulden, indien deeze geleerde Man beweerd hadt, dat eenige dier gevallen, welke verhaald worden in de vroegste Eeuwen, wonderdaadig en strydig met den gewoonen loop der Natuure geschied te zyn, zeer twyfelagtig waren. Doch door zodanig eene algemeene redenkaveling, welke aan ontelbaare uitzonderingen onderhevig is, welke geen duidelyk en noodzaaklyk verband heeft, de zamenstemmende getuigenisſen van zo veele braave, en in veele opzigten bedagtzaame, Mannen te willen vernietigen, strekt, zo ik my niet gansch bedriege, tot een vry vast bewys van een zeer roekloos gemoed, en een hart, 't welk den Godsdienst heimlyke laagen legt (*).

„ Gelukkig is het dat de geleerde MIDDLETON, kort voor zyn dood, uit de Schriften zyner Tegenstanderen, de zwakheid en ongegrondheid zyner redenkavelingen schynt begreepen te hebben: want, in zyn laatste antwoord, naa zynen dood in 't licht gekomen, bekent hy openlyk, schoon heftiger kampende dan het noodig was, overwonnen te zyn, en geeft zynen Tegenschryveren den lauwerkrans der overwinninge. Hy ontkent, daar in, te hebben willen beweeren, dat 'er geen Wonderwerken, in de oude *Christen Kerk*, naa der Apostelen aflyvigheid, zouden geschied zyn, hy betuigt veel eer toe te stemmen, dat de ALLERHOOGSTE, doorgaans, als de zaak het eischte, den *Christlyken Godsdienst*, met de blyken zyner oneindige magt ondersteund hebbe; dat alles, wat hy beweerde, alleen hier op uit kwam, dat 'er geen geduurig en standhoudend vermogen, om Wonderwerken te verrigten, naa de Apostolische Eeuwe, in de *Christlyke Kerke* geweest is, en men, derhalven, geen geloof kan slaan aan de zo-

(*) [Het is bekend genoeg, zegt een *Engelsch Schryver*, die een kort Verhaal van MIDDLETON's Leeven geeft, dat de Geestlykheid in *Engeland*, over 't algemeen, hem voor een' *Deist* hieldt. Dan hy merkt dit altoos aan als een' vuilen laster, en enkel het uitwerkzel van kwaadaartigheid. Het is zeker, dat hy meer dan ééns, in zyne Schriften zich zelven voor een Belyder van den *Christlyken Godsdienst* verklaart; nogthans kan men, onpartydig spreekende, niet ontkennen, dat hy te veel gronds gaf om te vermoeden, dat zyn Geloof binnen zeer nauwe perken omschreeven was. *The Universal Magazine*. Vol. LI. p. 342.]

zodanigen, onder de oude Verdeedigers van den *Christlyken Godsdienst*, die zich dus een altoosduurend vermoogen aanmaatigden, dat wil zeggen, zo ik anderzins de meening begrype, dat 'er, onder de Leeraaren van de Tweede en Derde Eeuwe, niemand geweest is, die, wanneer hy wilde, Wonderwerken kon doen. Doch op deeze wyze wordt de Staat des geſchils geheel veranderd".

Kerklyke Geſchiedenis der Waldenzen in de Valeijen van Piemont, tot op deezen tyd. Door J. F. MARTINET A. L. M. enz. *Tweede vermeerderde Druk. Te Amſt. by* de Wed. Lovéringh en Allart. 1775. *Behalven het Voorwerk* 352 *bladz. in groot octavo.*

HEeft de Eerwaarde *Martinet* eene algemeene goedkeuring weggedraagen, wegens zyne aangewende vlyt, in 't naſpooren van de Geſchiedenisſen der Waldenzen, welker lotgevallen de opmerking der Hervormden bovenal waardig zyn; men zal het hem zekerlyk nu ook dank weeten, dat hy alles aangewend heeft, om deezen zynen arbeid nog verder voort te zetten. In den jaare 1765, gaf hy zyn verſlag dier gebeurtenisſen eerstmaal in 't licht; en toen die uitgave gunſtig ontvangen wierd, dagt men wel dra, om dit Geſchrift anderwerf ter drukperſe te brengen. Dit gaf onzen arbeidzaamen Schryver aanleiding, om op nieuw eenige naſpooringen te doen, met betrekking tot de nog duistere tydperken, en andere byzonderheden, welken eene nadere opheldering verdienden. En ſchoon hy, met opzigt tot het eerstgenoemde niet naar wensch geſlaagd zy, alzo baldaadige krygsknegten en ongenadige vuurvlammen, de gedenkſtukken dier tyden dermaate verwoest hebben, dat 'er niets van te vinden zy; is 't hem egter, ten aanzien van 't laatſte, gelukt, nog al verſcheiden merkwaardige berigten te erlangen, die de tweede afgifte deezer Geſchiedenisſe niet weinig konden verbeteren. Bykomende aanmerkingen, nieuw verkreegen gedenkſchriften en nadere bewyzen, zetten hier deeze en geene voorvallen of omſtandigheden in een duidelyker licht: en daar benevens is deeze Druk vermeerderd, met een uitvoeriger verhaal van 't geen den Waldenſen overgekomen is, in de Valeie van *Pragelas*; wanneer de Hervormde Godsdienst aldaar, in den jaare 1730, geheel en al uitgerooid werd. —— Dit gedeelte van de Geſchiedenis der Waldenzen is voor de Nederlanders te opmerkelyker, om dat onze *genaturaliſeerde Waldenzen*, of

de Waldenzen, die men thans, in ons Land, voor echte Nederlanders houdt, oorſpronglyk uit deeze Valei afkomſtig, of gebooren zyn uit Ouders, welken aldaar gewoond hebben. Het verkrygen van echte onuitgegeeven Gedenkſtukken, daar toe betrekkelyk, heeft den Eerwaarden *Martinet* in ſtaat geſteld, om 'er een naauwkeurig verſlag van te geeven, dat in 't hoofdzaaklyke hier op uitkomt.

De Valei *Pragelas*, gelegen in Dauphiné, tuſchen het Markgraafſchap Suſa en 't Graafſchap Lucerne, was, by de Utrechtſche Vrede, toen de Koning van Frankryk 'er van afſtond, wedergekeerd onder de heerſchappy haarer oude Meesters, de Hertogen van Savoyen; en zyne Sardiniſche Majeſteit erkende de getrouwheid, welke de Hervormde inwoonders dier Valeie hem, ſtaande den Oorlog, zedert dat hy 'er, in den jaare 1708, bezit van genomen had, betoond hadden. Uit dien hoofde leefden te Waldenzen, aldaar woonagtig, een tyd lang al vry gerust: alleenlyk werden ze, nu en dan, door de Roomſche Geestlykheid, min of meer in hunne vrye Godsdienstoefening belemmerd. Doch deeze belemmering nam eerlang hand over hand toe; voornaamlyk in den jaare 1726; en ſloeg vervolgens over tot eene gewelddaadige vervolging, die de Waldenzen, in 't jaar 1730, volgens een Koninglyk Edict, noodzaakte, den Roomſchen Godsdienst te omhelzen, of het Land te ruimen, met agterlaating hunner goederen. Intusſchen wendde het Engelſche Hof, benevens de Zwitſerſche Cantons, met Nederlands Algemeene Staaten, alle ernſtige poogingen, ten voordeele der Waldenzen, aan, ten einde zyne Sardiniſche Majeſteit te beweegen, om de Hervormde inwoonders der Valeie *Pragelas* hunne weleer verleende vryheid, als vooren, te laaten genieten. Doch de allerſterkſte voorſpraaken werden verydeld, door den invloed van doldrifſtige yveraars aan 't Turiniſche Hof, die zyne Majeſteit tegen deeze Dallieden ophitſten; waar door des Vorſten Edict van Wiedemaand des jaars 1730, in Slagtmaand deszelfden jaars, door een nader beſluit des Konings bekragtigd werd. Zulks bragt een algemeene verſlagenheid te wege; deed de toen nog overgebleeven Hervormden de Valei verlaaten, en naar Zwitſerland trekken, werwaards reeds veelen hunner Geloofsgenooten gevlugt waren. Hier vonden zy, in zo verre, wel eene veilige ſchuilplaats, maar geen middelen van beſtaan; dat hen, armoedig of berooid zynde, Zwitſerland tot een te zwaaren last maakte. De Zwitſers vervoegden zig des tot de Algemeene Staaten, om, boven de reeds verleende penningen, een kragtiger onderſtand voor deeze ongelukkigen te verwerven;

ven; en aan Hunne Hoog Mogenden voor te ſlaan, of men, hier te Lande, geen gelegenheid zoude hebben, om die gevlugte Waldenzen, op eene behoorlyke wyze, aan de kost te helpen. Dit gaf gelegenheid tot het doen eener algemeene Collecte in ons Vaderland, ten behoeve der Waldenzen; waar door men in ſtaat geſteld werd, om hen, met eene aanzienlyke ſomme, te onderſteunen. Voorts raadpleegden 's Lands Staaten, wegens de beste middelen, om deeze ongelukkigen zig elders te laaten vestigen, daar zy zig zouden kunnen geneeren; dan men ontmoette van alle zyden zwaarigheden; 't welk ten gevolge had, dat 'er de Zwitſers mede belast bleeven. —— De Eerwaarde *Martinet*, het voorgevallene, geduurende dien tyd, in de voornaamſte omſtandigheden, naauwkeuriger, dan het tot nog openlyk gemeld was, beſchreeven hebbende, geeft ons voorts het volgende berigt van den uitſlag der zaake.

„ De *Zwitſers*, zegt hy, met hen belast blyvende, vernieuwden, in Herfſtmaand des jaars 1733, hun verzoek by de *Algemeene Staaten*, dat ze deeze Lieden, die zich nu, drie jaaren, in derzelver Gewest hadden opgehouden, wilden vergunnen zich in ons Vaderland neder te zetten; waar ze meenden, dat ze hun beſtaan zeer wel zouden vinden; het geen hun in *Zwitſerland*, anders dan onze oorden gelegen, onmooglyk viel. De *Gedeputeerden* van *Holland* namen aan, dien voorſlag in hunne Staatsvergadering te brengen, en daar over te raadpleegen. En, wanneer de *Zwitſers* andermaal dat verzoek hervatten, beſlooten de *Algemeene Staaten* aan hun te ſchryven; (*) dat 'er zich, van den beginne af, groote zwaarigheden hadden opgedaan, en nog opdeeden, tegens het ontvangen, plaatzen en onderhoud verſchaffen der gevlugte Dallieden, wanneer ze allen gelykerhand overkwamen; doch dat het den geenen, welken genegenheid en bekwaamheid hadden, om zich in deeze Landen neder te zetten, vryſtondt herwaarts over te komen, en dat men den zodanigen, welken eenigen byſtand noodig hadden, naar bevind van zaaken zou verzorgen. Hier op zakten vierhonderd *Waldenzen*, van tyd tot tyd, herwaarts af. Deezen zyn naderhand van meer anderen gevolgd; doch omtrent de helft der uitgeweeken bleef in *Zwitſerland* agter. De hier aangekomenen, onzer taale niet kundig, werden eerst onder de *Walſche* Gemeenten verdeeld en onderhouden; zy zogten daar na een eerlyk

(*) *Reſolutie van H. H. Mog.* 28 *Herfſtmaand* 1733.

lyk beſtaan, en, de Voorzienigheid hunne onderneemingen zegenende, hebben zy, niet lang daar na, het genoegen gehad van hun eigen gewonnen brood, met ruste, in ons vreedzaam Vaderland te mogen eeten. Eenigen van deezen, die, toen kinders zynde, met hunne Ouders zyn overgekomen, leeven nog, met andere kindskinderen dier overleden' Vaderen, onzer Natie dermaate ingelyfd, dat men ze thans niet voor vernederlandſche *Waldenzen*, maar voor Afſtammelingen der egte oude *Hollanderen* aanziet. —— Op deeze wyze is de zuivere Godsdienst, die al mede, van der Apostelen, of wel van de vroegſte tyden, in de Valei *Pragelas* gebloeid heeft, geheel uitgeroeid, en 'er doet zich tot nog toe geene hoop op, dat dezelve aldaar weder overgebragt of herſteld zal worden."

Gelukkiger lot is ten dien opzigte, (om zulks ter deezer gelegenheid nog kortlyk te melden,) den drie Piemontſche Valeien, *Lucern*, *St. Martin* en *Perouſe*, ten deel gevallen; alzo de Koning de Hervormde Waldenzen, aldaar woonagtig, ſteeds beſchermd heeft, wanneer de Roomſche Geestlykheid hen zogt te benadeelen. —— Onze Geſchiedſchryver, dit verhaalende, meldt tevens hoe die Waldenzen hunne dankbaarheid jegens den Vorst, door hunnen yver voor, en getrouwheid aan Hem, in alle omſtandigheden, en vooral in den oorlog van 't jaar 1742, en vervolgens getoond hebben; het welk dien edelmoedigen Vorst ook drong, om hunne Voorregten op een vasten voet te bewaaren; waar van hy, in de jaaren 1756 en 1761, doorſlaande bewyzen verleende.

„ 'Er rees naamlyk, zegt de Eerwaarde *Martinet*, tusſchen de *Roomſche* Dallieden en de *Waldenzen* eenig verſchil omtrent de Voorregten, die de eerſte wilden beſnoeijen. Die zaak werdt voor de Regtbank gebragt en bepleit, en hoewel onze Geloofsgenooten dezelve, ter eerſte en tweede *inſtantie*, (gelyk men zegt) verlooren, werdt hun *Appèl* by het Hof aangenomen, en, de ſtukken van het verſchil wel overwoogen zynde, het twistgeding, ten hunnen voordeele, uitgeſprooken. Eene tweede proef, dat de Koning de *Waldenzen* buiten verdrukking wilde doen leeven, gaf hy, ik meen, in het jaar 1761. Hoorende, dat zyne *Roomſche* Onderdaanen eenige moeilykheden den *Waldenzen* aandeeden, ſtuitte hy dezelven ten eerſte, en beduidde hun, dat zy de *Waldenzen*, in het ſtuk van Godsdienst, geene onaangenaamheden mogten aandoen. Uit deeze twee laatſte voorvallen kan men zien, dat

die

die Koning met alle billykheid regeerde, en de *Waldenzen* by hunne oude Voorregten bewaarde, gelyk hy daar in is voortgegaan, tot zynen dood. Dan men moet ook, aan de andere zyde, van hun getuigen, dat ze zich, als getrouwe en vreedzaame Onderdaanen, gedroegen, die niets meer wenschten dan ſtil en vreedzaam te leeven, *God te vreezen*, en *den Koning te eeren*.

„ In den voorigen jaare 1773, hebben zy hunnen goedertieren Vorst, *Karel Emanuel Victor*, een hoogen ouderdom bereikt hebbende, verlooren, en deszelfs Zoon tot Opvolger gekreegen. Soortgelyke verwisſelingen van Regeering waren hun voorheen meer dan eens nadeelig; dan de jonge, thans regeerende Koning, *Victor Amadeus* de III, wien het niet aan verſtand mangelt, heeft reeds proeven van zyne zugt vóór het welzyn zyner Onderdaanen gegeeven, des zy thans niet anders dan rust, onder zyne vreedzaame heerſchappy, kunnen te gemoet zien."

De waarheit van zyn luister berooft, door de Philoſophie van WOLFF; *in zyn werktuighelyke Wereld, waar door* ARMINIUS *op nieuw herleeft. Aangeweezen door een Liefhebber der Waarheid. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1775. *In groot octavo* 100 *bladz.*

WY hebben meermaels aengemerkt, dat 'er tegenwoordig, in de Kerk van Nederland, wel inzonderheid twee ſoorten van Godgeleerden gevonden worden, die in de verklaring van de Leer der Kerke zichtbaer uit elkanderen loopen; naemlyk zulken, die de vastgeſtelde Leer der Kerke ten ſtrengſte, en zulken, die dezelve op ene gematigder wyze verklaren. Tegen deze laetſte ſoort nu is dit ſtukje ingericht, door een Schryver, die 't 'er op toelegt, om de gevoelens derzulken, als gevaerlyk, af te malen. Zy voeren, gelyk hy aenduid, de zogenoemde werktuiglyke Waereld van *Wolff*, en den vryen Wil van *Arminius* ter Kerke in; op dien grondſlag kant hy zich yverig tegen deze denkwyze. —— 's Mans ſchryftrant toont alomme, dat hy zeer geſchikt is, om alle gevoelens in de uiterſten te beſchouwen; en 't is overbekend, dat zodanige Menſchen, hoe zeer zy ook anders Liefhebbers der Waerheid mogen zyn, ligtlyk de partydige gevoelens te ver trekken. Ook zal iemand, die dit Geſchrift onpartydig doorbladert, hier van, in 't zelve, een

een nieuw bewys vinden; alzo hy meermaels gewaer zal worden, dat de Autheur zich, vermoedelyk door zyn yver, heeft laten vervoeren, om gevoelens te beſtryden, die 'er of niet zyn, of althans door dezulken, welken hy bedoelt, op die manier niet omhelsd worden. —— Zulk ene ſchryfwyze ſtrekt meer om te verbitteren, dan om te verbeteren; meer om partyen, door haetlyke gevolgtrekkingen, te verwyderen, dan om de waerheid in vrede te bevorderen.

Brief over de Orde des Heils, volgens welke God zyn Genade en byzonder de Genade des Geloofs, den menſchen deelachtig maakt. Door een Lid der Hervormde Kerk aan zyn Vriend. Te Amſterdam by Ch. van Eſen. 1774. *In groot octavo* 40 *bladz.*

HEt denkbeeld, *dat God*, volgens zyn eigen *vaſtgeſtelde Orde des Heils*, onlangs voorgedragen (*), *zyn genade, aen het wel betrachten van onzen plicht, verbonden heeft*, komt den Schryver dezes Briefs, in genen deele, aennemelyk voor. Volgens zyne gedachten, die hy, als ene tegenſtelling voordraegt, *is onze plicht aen Gods genade verbonden*, en volgt *uit* en *op* dezelve; zo dat de genade ons niet alleen tot den plicht *bekwaem maeke*, maer ook *verplichte*. En de ganſche *Orde des Heils* is, volgens hem, alleen hier in gelegen. „ Dat de oneindige genade en goedheid Gods, van onze geboorte, tot aan onzen dood, niets onbeproeft laat, om ons den plicht des Geloofs niet alleen te leeren, maar ons daartoe, door allerlei beminnelyke beweeg- en drangredenen, tracht op te wekken; gevolgelyk dat niemant, wie hy ook zy, die onder het Euangelium leeft, rede hebbe, om te klagen, dat hem de plicht des Geloofs is opgelegt, en hy uit zich zelve geen vermogen heeft om die te volbrengen." —— De Autheur ontvouwt deze zyne denkbeelden, en dringt de bewyzen ter ſtavinge van dezelven met alle beſcheidenheid aen; des de Brief, zonder kwetzing van party, gelezen kunne worden, om de verſchillende denkwyzen met elkanderen te vergelyken; en na te gaen hoe ver zy elkander al of niet beſtryden.

(*) Zie *Hed. Vad. Letter-Oef. III. D. bl.* 535.

Ver-

Vertoog over de vryheid, die men heeft, om zig in den Echt te begeeven met iemand, wiens begrippen in den Christelyken Godsdienst met de onzen verſchillen. Te Amſteldam by F. H. Demter. *In groot octavo* 24 *bladz.*

EEn oppervlakkig en langdradig Vertoog, dat het verſchil niet zeer nauwkeurig behandelt, en 't ſtuk meer beſchouwt uit het gezichtpunt der Min, dan uit dat der Voorzichtigheid; waer by nog komt, dat de Autheur den Rykdom en den Godsdienst onder een mengt, en niet bepaeld by zyn ſtuk blyft. Dat Christenen vryheid hebben om met Christenen te huwen, ſchoon ze den Christelyken Godsdienst verſchillend begrypen, is gereedlyk na te gaen; maer 't is niet min duidelyk te bezeffen, dat zulke gehuwden van weerszyde geſchikt moeten zyn, om ene Christelyke Verdraegzaemheid te kunnen oefenen; en dat, by mangel hier van, zulke Huwelyken, vooral indien de Godsdienſtige begrippen wyd van elkander loopen, niet aen te raden zyn. Voorzichtigheid behoort des Ouders, Voogden en Bekenden te beſtieren, om de Jeugd, in deze en andere ongelyke Huwelyken met zachtmoedigheid te beſtieren, om een ongelukkigen Echt, zo veel hun redelykerwyze mogelyk is, voor te komen: en de Jeugd behoort wel nauwkeurig te overwegen, of zy recht geſchikt zyn om in zodanig een Huwelyk gelukkig te leven. Het ſta hun des vry zodanig een Huwelyk aen te gaen, als 't hun, overeenkomſtig met hunne geſteldheid en denkwyze, raedzaem is. —— Het aenminnig Huwelyk, hoe zielſtreelend ook, heeft zyne zwarigheden, en 't is onvoorzichtig die zwarigheden te vermeerderen, als men reden vind om te duchten, dat men 'er niet tegen beſtand zal zyn; 't welk maer al te veel ongelukkige Huwelyken maekt.

Hertſterkte in JEHOVA. *Door* J. WILLEMSEN. *S. S. Th. Prof. en Predikant te Middelburg. Lid van het Zeeuwsch Genootſchap te Vliſſinge en van het Haagſche,* Konſtliefde ſpaart geen Vlyt. *Te Middelburg by* H. Sas en J. Dane. 1779. *Behalve het Voorwerk* 202 *bladz. in groot octavo.*

GEmoedlyke en opwekkende Verzen worden hier, onder den tytel van *Hertſterkte in Jehova*, medegedeeld, als een geſchikt ſtukje, om gevoegd te worden, by *Sions Zielbanketten* van den Heer *J. Willemſen*, in zyn leven Kiesheer

van

van Middelburg, en Grootvader van onzen Hoogleeraer. Beide deze Geſchriften komen zeer wel by elkánder, als zynde, naer het oogmerk der Opſtelleren, volgens hunne denkwyze, ingericht, om de Lezers, naer onderſcheiden gemoedsgeſtalte, te ſtichten, door opwekkende vermaningen, hartlyke raedgevingen, ernſtige aenmoedigingen, gemoedlyke beſtuuringen en opwekkende troostredenen, om hen te verſterken in de oefening der Godzaligheid, uit het Geloof door de Liefde werkende, in de Hoope des eeuwigen Levens. —— Christenen die aen de leiding van zodanige Leeraren gewoon zyn, kunnen 'er een ſtichtelyk gebruik van maken, door deze Verzen te lezen of te zingen; nademael zy in alle opzichten ſtrekken ter aenſpooringe in ene geloovige gehoorzaemheid.

Kort begrip der gebeele Schriftuurlyke Historie. In 't Engelsch opgeſteld door J. WATTS D. D. *Vertaald, en met eene korte Aanleiding tot de H. Tyd- en Aardrykskunde, en de daar toe behoorende Landkaartjes vermeerderd. Derde Uitgave. Te Utrecht by de Wed.* J. J. van Poolſum, *enz. Behalven het Voorwerk* 464 *bladz. in octavo.*

DE Eerwaerde *Watts* heeft dit Geſchrift opgeſteld, wel byzonder ten dienſte van de Jeugd, en de gemene ſoort van Menſchen, om hun een Handboek te verleenen, door welks gebruik zy, op ene ligt vatbare wyze, geleid konden worden, tot ene regelmatige kennis der Geſchiedenisſe des Ouden en Nieuwen Verbonds. En hy is in de uitvoering daer van zo gelukkig geſlaegd, dat men zyn *Kort Begrip* wel onder de nuttigſte Schriften van die ſoort moge plaetzen. Het behelst, by wyze van vragen en antwoorden, naer de gemene vatbaerheid geſchikt, ene kortbondige ontvouwing van de merkwaerdige geſchiedenisſen, die in de Schriften des Ouden Verbonds vervat zyn. Daer aen is verknogt, ene ſoortgelyke Aeneenſchakeling van de Historie des Ouden en Nieuwen Verbonds, behelzende de Geſchiedenis der Jooden, zedert hunne wederkeering uit de Babyloniſche Gevangenis, tot op de verwoesting van hunnen tweeden Tempel; ten einde dus een verſlag te geven van die gebeurtenisſen, welken in de gewyde Boeken niet aengetekend zyn. Op dit bericht volgt wyders zodanig ene voordragt van de Godſpraken, die tot Jeſus Christus betreklyk zyn, en in hem hare vervulling erlangd hebben. Eindelyk geeft de Autheur ene diergelyke onderrichting van de Geſchiedenis des Nieuwen Verbonds. En men heeft

heeft goedgevonden de Nederduitſche Vertaling te vermeerderen, met ene beknopte voorſtelling van algemene denkbeelden der Heilige Tyd- en Aerdrykskunde, met nevensgaende Kaertjes, die ten duidelyker begrip van de Heilige Geſchiedenisſen ſtrekken. — Men verleent dus in dit Geſchrift ene gemeenzame onderrichting in 't Geſchiedkundige der Bybelbladen, die doorvlochten is, met Oudheidkundige ontvouwingen, en vergezeld gaet van Tyd- en Aerdrykskundige onderwyzingen; waer door iemand, met weinig moeite, in ſtaet geſteld word, om zich een geregeld denkbeeld te vormen, van de voornaemſte kundigheden, welken ten rechten verſtande der Bybelbladen dienen, en niet kunnen nalaten een heilzamen invloed op de betrachting te hebben. 't Is, uit dien hoofde, by uitſtek geſchikt, tot pryzen voor de Jeugd, om hun ter verdere aenmoediginge te ſtrekken; en men kan 'er zich, gelyk de Eerwaerde *Watts* voorſtaet, met nut van bedienen, als een Huisboek, dat Kinderen en Dienstboden aenleiding kan geven, om den geest met nuttige kundigheden te verryken. Door zodanig een gemeenzaem gebruik, (dat zelfs voor meer geoefenden niet geheel vruchtloos zou zyn,) zou menig Huisvader en Huismoeder dikwerf ene gunſtige gelegenheid hebben, om ongevoelig de heilzaemſte leſſen in te boezemen, en een leerzamen onderzoeklust aen te kweken, waer van zy zelven de aengename gevolgen ſteeds meerder zouden ondervinden.

Het tweede Eeuwgety van Bergens Kerkverwoesting, gevierd in het herbouwd Kerkkoor aldaer, den 21ſten February 1774. *Met eene Leerreden over Pſalm* XLVI. 9. *Door* ANDREAS KOK, *Predikant te Bergen. Te Alkmaar by de* Wed. J. Maagh en Zoon 1774. *Behalven het Voorwerk* 190 *bladz. in quarto.*

BErgen, thans ene zeer aenzienlyke Vrye Heerlykheid in Kennemerland, deelde nevens andere Dorpen, in dat Gewest, in den jare 1574, in de onheilen van die dagen, en wel byzonder trof hare Kerk het lot, dat zy door 't vuur verteerd werd, op den 21ſten February des jaars 1574; naer uitwyzen van het onderſchrift ener oude Kerkſchilderye aldaer. Dit heeft den Eerwaerden *Kok*, in 't verloopen jaer 1774, aenleiding gegeven, om op het twede Eeuwgetyde ene daer toe betrekkelyke Redenvoering uit te ſpreken, en dezelve vervolgens met uitvoerige Aentekeningen in 't licht te geven. Het voorname doelwit dier Redenvoeringe, waer toe de Text ſlechts ter aen-

leidinge ſtrekt, is een bericht te geven van *Bergens Kerkgeſchiedenis*; uit welk geſchiedkundig verhael zyn Eerwaerde, ten beſluite, enige ſtichtelyke bedenkingen ter betrachtinge afleid. Ten aenzien van 't Geſchiedkundige, dat in ene Leerreden van die natuur bovenal in aenmerking komt, behoort dit Geſchrift onder dezulken, welken ter opheldering van enige byzondere Geſchiedenisſen in ons Vaderland kunnen ſtrekken; des de Leerreden in zodanig ene verzameling plaets verdiene. Zyne Eerwaerde heeft zig bevlytigd, om Bergens vroeger Kerkſtaet na te ſpeuren, te onderzoeken wat men van de verwoesting dier Kerke met enige waerſchynlykheid mogte bepalen, en eindelyk de gevolgen hier van tot op de herſtelling te melden; dat hy van verſcheiden Oudheidkundige aenmerkingen vergezeld doet gaen; welken velen Lezeren niet ongevallig zullen zyn.

Lykreden op het zalig afſterven van Paus CLEMENS den XIVden. *Uitgeſproken op den 20ſten van Wynmaand des jaars* 1774. *Door* A. W. *Roomsch-Katholyk Pastoor. Te Leyden by de* Wed. P. de Does, *en* F. de Does P. Z. 1774. *In groot octavo* 22 *bladz.*

HEt voorgevallene, onder de regeering van Paus *Clemens den XIVden*, maekt dezen Opperbeſtierder der Roomſche Kerk boven anderen opmerkelyk; en de Pastoor, welke deze Lykreden vervaerdigd heeft, ſtelt hem ons, in ene onopgeſmukte Lofreden, in een gunſtig licht; als iemand die zich, in zyne beſtiering der Kerke, manlyk gekweten heeft, ſchoon hy voorzage dat hy zich bloot ſtelde aen den haet ener aenzienlyke Orde. De Leerrede is, naer 's-Mans denkwyze, zeer geſchikt uitgevoerd.

Het Gebeim der Suttoniaanen ontdekt, enz. Door J. J. GARDANE, *Hoogleeraar in de Geneeskunde; Geneesheer te Montpelier; Koninglyke Opzichter van de Koninglyke Maatſchappyen der Wetenſchappen te Montpelier, te Nanci, en in de Academie te Marſeille. Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* If. du Mee. 1775. *In gr.* 8vo. 43 *bladz.*

HEt oogmerk van den Heer GARDANE in deeze fraaije Verhandeling, is niet om aan den dag te brengen 't Geheim,

heim, 't welk de Suttoniaanen voorwenden te bezitten, maar wel om aan te toonen, dat hunne verbeterde Inëntingswyze aan 't mededeelen van 't pokſmet, door een oppervlakkig ſteekje, en 't toelaaten van de vrye lucht, de groote Voordeelen verſchuldigd is, welke men 'er met recht aan toegekend heeft. De Heer GARDANE begint op de volgende nadrukkelyke wyze, zyne Verhandeling: „ *'t is de vraag niet meer*, (zegt hy) *van te onderzoeken of de Inenting nuttig of ſchaadelyk is; nog minder is 't geſchil om te weeten of men dezelve moet toeſtaan of verbieden: de dood van* LODEWYK *den XV beeft 'er ongelukkig de noodzaaklykheid van beweezen, en de uitkomst van deeze bewerking is niet meer twyffelachtig: zedert de gelukkige herſtelling van onzen jongen* KONING *en van de doorluchtige Princen en Princeſſen, wier edelhartige kloekmoedigheid voor altoos alle ydele vreeze en angſtvalligheid, die zich tegen deeze beoeffening verheft hadden, moet verbannen.* 'Er blyft dan niets meer overig, dan de eenvoudigſte wyze der Inënting, de gemakkelykſte en zekerſte, zo veel mogelyk is, openbaar te maaken, en dezelve onder 't bereik van de geheele wereld te brengen; op dat het Geheim in het welke zich zekere Inënters verborgen hebben, ontdekt worde, en het gemeen de Voordeelen geniete, welke het voortbrengt." De Auteur deelt ons vervolgens mede 't gevolg, welke de Suttoniaanen in Vrankryk gehad hebben, en beſchryft hunne manier van de Ingeënten te behandelen, en in hoe verre dezelve noodzaakelyk zy. De Inëntingen, volgens de wyze van SUTTON gedaan, met oppervlakkige ſteekjes en de toelaating van de vrye lucht, doch zonder zyn onfeilbaar geneesmiddel, vergeleeken met die, gedaan door de Suttoniaanen, welke 't gewaande Geheim bezaten, zullen dit laatſte vraagſtuk oplosſen. Men heeft zedert langen tyd van een eenvoudige manier van inënten te *Indoſtan*, in *China* en in de *Levant*, gebruik gemaakt, met zeer goed gevolg: men ente te zelfs, met voordeel, de Kinderziekte op deeze wyze, in 't Hertogdom *Pembrok* in Engeland in, voor dat nog de Inënting van deeze ziekte in Europa algemeen bekend was: en lang voor de Suttoniaanen, welke eerst in 't jaar 1767, met hun onfeilbaar (*ſpecifiek*) Geneesmiddel ter baan kwamen. „ De opſchudding dies tyds, door deeze Inënters verwekt, trok de aandacht van alle de Geneesheeren en Heelmeesters te Londen tot zich, welke zich byna álle voor deeze handelwyze verklaarden, zich beyverende om dezelve te kennen, aan te pryzen en te verſpreiden. Maar HAWKINS, wien 't Geheim der Suttoniaanen onbekend was, vergenoegde zich de Inſtee-

kingen na te volgen, ſchreef een maatigen leefregel aan den Ingeënten voor, deed hen de verſche lucht inademen, en ſlaagde even zo goed als zy. De Geneesheer DIMSDALE bereidde zyne Lyders op zyne wyze, dezelve inëntende volgens die der Suttoniaanen, en was niet minder gelukkig." De Heer Watſon, was niet minder gelukkig in zyne bekende Proefneemingen. In Vrankryk heeft de Hr. GATTI, zeer vermaard Inënter te Parys, dezelfde goede gevolgen van de Inënting der Kinderpokjes gehad, door alleen zyne ingeënten aan de vrye lucht over te geeven, en een behoorlyken Leefregel met eenvoudige Geneesmiddelen voor te ſchryven, maakende tevens gebruik van de oppervlakkige inſteekingen, zonder de Poeijers of de Pillen van SUTTON te kennen. De Heer JAUHERTOU, een ander Inënter, niet minder bekwaam, welke zich naar Londen begeeven had, om de handelwys der Suttoniaanen te zien, heeft, na zyne te rugkomst, zeer gelukkig ingeënt, enkel volgens hunne wyze, en zonder hun onfeilbaar Geneesmiddel. 't Is eindelyk bekend, dat de Inënting van zyne Majeſteit, van de Princen en van Mevrouwe de Gravinne van Artois, enkel is aanbetrouwd aan de Heeren *Richard* en *Jaubertbou*, onder 't opzicht van de Heeren LIEUTAUD en van LASSONE, dewyl zy in Parys reeds zoo veele lieden van den eerſten rang, volgens de wyze van SUTTON, hadden ingeënt; dog altyd zonder hun onfeilbaar (*ſpecifiek*) Geneesmiddel." Op deeze Voorbeelden vertrouwende, heeft onze Auteur zelf met goed gevolg ingeënt, zich alleen bepaalende tot de eenvoudige Inſteekingen en de toelaating van de vrye lucht. Meer voorbeelden van andere Geneesheeren, welke dit bevestigen, worden hier bygebragt. „ Een laater Voorbeeld, meer dan de voorige doorſtralende, is de Inënting van DEN KONING, van beide DE PRINCEN zyne Broeders, en van Mevrouwe de GRAVINNE van Artois. Men heeft geen toevlucht, hoe genaamd, gehad, nog tot *het Poeder*, nog tot eene *Suttoniaanſche Pil*." Verder is 't een ſterke proef, dat 't Geheim van de Suttoniaanſche wyze van Inënten van geen belang is; wat 't Geheim aangaat, dewyl veelen zich uitgegeeven hebben 't Geheim te bezitten, ſchoon ze 'er van onkundig waren, en des niet te min, gelukkig ingeënt hebben: onze Auteur brengt 't voorbeeld van *Worlok* en anderen by, welke zich uitgaven 't Geheim van *Sutton* te bezitten en de Inënting gelukkig oefenden, ſchoon 't naderhand bleek dat ze geen bezitters van 't Geheim waren. In 't tweede Hoofdſtuk, bevestigt de Auteur door de reden en ondervinding de behandeling der Suttoniaanen, in 't inënten van de Kinder-

ziek-

ziekte: en in 't derde Hoofdſtuk, ontheft hy dezelve van de byvoegſels der Suttoniaanen, en brengt dezelve onder 't bereik van den gemeenen man. 't Geen wy oordeelen dat onze Leezers reeds genoeg uit 't bygebragte zullen kunnen opmaaken. De Auteur beſluit vervolgens zyne Verhandeling met den volgenden wensch: „ Dus is de eigentlyke *Suttoniaanſche* bewerking, ontdaan van alle overtollige byhangſels, die, welke de goede uitkomst altyd bekroond heeft, in een woord, die, welke men moet volgen, om zich in zekerheid te hoeden voor de wederkomst der Kinderpokken. Mogte het voorbeeld van onzen Doorluchtigen Vorst, zoo menigmaal bygebragt, zyne onderdaanen beweegen, om 'er zich in vertrouwen aan over te geeven. Heeft het PARLEMENT van Parys, eenige jaaren geleeden, goed gedacht, om de Inënting op te ſchorten, tot zoo lange dat de Genootſchappen der Godgeleerdheid en Geneeskunde dezelve zouden toelaaten of verbannen, zoo moeten de kundigheden, zedert dien tyd verkregen, en vooral de gelukkige ondervinding welke zyne Majeſteit 'er van gehad heeft, ten deezen dage doen hopen, dat het genoemde verbod, 't welk niet dan ſlechts by voorraad plaats konde hebben, verzacht worde. Men kan zelfs zeggen, dat deeze twee Genootſchappen, die in den grond altyd de Inënting waren toegedaan, niet met onverſchilligheid de vervulling van deezen wensch zullen zien (*)."

Natuurlyke Historie, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naaukeurige Afbeeldingen. Tweede Deel, Tweede Stuk. Te Amſterdam by* de Erven van Houttuyn. 1774. *Behalven het Voorwerk* 616 *bladz. in groot octavo.*

MEt dit Stuk gaat de Natuuronderzoekende *Houttuyn* over tot de beſchouwing der tweede Clasſe van 't Ryk der Planten, waar onder hy de *Boomen*, buiten den *Palmboom*, in de eerſte Clasſe geplaatst, betrekt. Door die benaaming ſluit hy de *Heesters* uit deeze Clasſe, om die in de derde Clasſe op zigzelven na te gaan. En ten einde hier in eenige vaste be-

(*) De Facultéit der Geneeskunde heeft, tot de vryheid der Inënting, in twee van hunne Vergaderingen beſloten; en de Heer RIBOLIER, Deken van de Sorbonne, verleende, op den zelfden tyd, zyne Goedkeuring aan een Werk van den Heer DU BOURG, ten voordeele der Inënting.

bepaaling te hebben, zo verſtaat hy in dit geval, door *Boomen*, in onderſcheiding van de Heesters en Kruiden, zodanige Plantgewasſen, als men gemeenlyk dus noemt, die naamlyk een *enkelen Houtigen Stam* hebben, van eene merkelyke hoogte, en ten minſte eens Mans langte overtreffende. De overige laagere Plantgewasſen, ſchoon zy al eene tamelyke Boomagtige geſtalte hebben, zal hy vervolgens onder de Heesters brengen; behoudende egter de vryheid, om de kleinere Boomen of Heesters, die niet gevoeglyk van de grooteren afgezonderd kunnen worden, ook in deeze Clasſe te plaatzen.

In den aanvang deezer Boombeſchryvinge geeft hy, buiten het geen hy in 't eerſte Deel der Plantgewasſen gemeld heeft, een berigt van de algemeene eigenſchappen der Boomen, en 't geen verder, ten aanzien van de Boomen over 't geheel, in de Natuurlyke Historie opmerking vordert: waarop hy, in de onderdeeling der Clasſe, de Methode der Sexe volgende, de byzondere Geſlagten der Boomen, in een geregelde Rangſchikking beſchryft. Nadien 'er, gelyk hy aantekent, onder de Eenmannige Plantgewasſen, *Monandria*, dat is, die maar één Meeldraadje hebben, geen gewas voorkomt, dat den naam van Boom kan voeren, zoo begint hy met de Tweemannigen, *Diandria*, en brengt het in dit Stuk tot op de Twintigmannige, *Icoſandria*, waar in het getal der Meeldraadjes twintig of daaromtrent is. De verſcheiden Geſlagten met derzelver ſoorten, onder ieder deezer Rangen voorkomende, beſchryft de Heer *Houttuyn* meerendeels zeer naauwkeurig, in zo ver hy 'er duidelyke berigten van heeft mogen opſpeuren; waar toe hy, naar uitwyzen van den inhoud, geen moeite ontziet, en alle oplettendheid aangewend heeft. —— Zie hier eene bovenal aanmerkingswaardige byzonderheid van eenen der *Rhizophora* of *Wortelboomen*.

De Boomen van dit Geſlagt, zegt onze Autheur, behooren tot die geenen, welken natuurlyk, in de beide Indiën, op den Zee-oever, of aan de Monden der Rivieren groeien, en dus de Stranden niet alleen beſchutten voor den ſlag der Golven, maar ook het Land byna ongenaakbaar maaken. En dit Geſlagt, wegens de verwarring zyner Wortelende Uitloopers vermaard, heeft van daar den Griekſchen Geſlagtnaam *Rhizophora*; waarom de Heer *Houttuyn* het ook den algemeenen naam van *Wortelboom*, die by ſommigen in 't Nederduitsch gebruikelyk is, geeft; te meer daar dezelve duidelyker is, dan die van *Runboom*, met welken men anders deeze Boomen benoemt, om dat derzelver Bast ſomtyds tot Leertouwen gebruikt wordt. De Kenmerken van dit Geſlagt worden opgegee-

geeven te beſtaan, in de Kelk en Bloem, beiden, in vieren gedeeld te hebben, en eene zeer lange Haauwagtige Vrugt, die Vleeschagtig aan den Grondſteun is. —— Men telt 'er zeven of acht ſoorten van, die tot de Boomen behooren, welken ons de Autheur afzonderlyk beſchryft. —— Onder deeze Boomen is by uitſtek merkwaardig de zogenaamde *Mangle*, of *Wilde Runboom*, op de Kusten en aan de Monden der Rivieren van Aſia, Afrika en Amerika zeer gemeen.

In Oostindie noemt men denzelven, gelyk de anderen, *Mangi Mangi*, in Westindie *Mangle*; by de Franſchen heet hy *Manglier* of *Paletuvier*, by de Engelſchen *Mangrove*, by de Portugeeſchen, in Braſil, *Mangue*, of ook *Salgueira*, en by de Braſiliaanen *Guapareiba*. De onzen, in Suriname, noemen hem *Duizendbeen*, en in de Barbiesjes heeft hy een algemeener naam van *Zeekants-bout*; doch by alle de Europeaanſche Natien, werden zy ook wel *Oesterboomen* geheeten, en op Malabar *Wilde Runboomen*. De Heer *Jacquin* heeft 'er, uit hoofde van de zonderlingheid, eene breedvoerige beſchryving van gegeeven; waar van de Heer *Houttuyn* zig in deezen bedient. Wy kunnen ons met alle de byzonderheden niet wel ophouden, zonder dit Artykel te breedvoerig te maaken; en zullen daarom deswegens alleenlyk melden, 't geen hy ons wegens de Wortelſchieting uit de Takken berigt, waarin deeze Boom boven anderen aanmerkelyk is.

„ Het jonge Mangles-Boompje, zegt die Heer, heeft naauwlyks de hoogte van twee of drie Voeten bereikt en een Kroontje begonnen te maaken, of uit den Stam komen, wat hooger dan de anderen, nieuwe Wortels voort, welke, Boogswyze naar de Aarde gekromd, en met de enden daar in gelaten, tot voeding en ſteuning dienen van den Boom. Op diezelfde manier gaat hy gewoonlyk tot de hoogte van twaalf Voeten voort, als wanneer zig een Bosſchagie van Wortelen vertoont, die uit den Stam, en de oudſte Takken, tot vyf Voeten boven den Grond, voortgekomen zyn. De Boom, deeze grootte bekomen hebbende, geeft weinige Wortels uit, maar begint als dan zyne Kroon naar alle kanten uit te breiden, als geheel bezig met het voortbrengen van Takken. Eindelyk geeft hy ook, zelfs tot de hoogſte Takken, Wortels uit, zonder eenige bepaalde plaatzing, Takkig zynde en gereed om t'eeniger tyd in den Grond te booren. Alle deeze Wortels, gelyk ook veelen der voorgaanden, met een hoek van omtrent tagtig Graaden, of wat binnen den winkelhaak uitgeſprooten, gaan eerst regt voort, dan krommen zy zig, door hun eigen zwaarte, naar den grond. Zy zyn rond, roestkleurig, eerst broosch,

dan taay en vast, met eenen dikken Bast, en een vezelachtig Merg; aan hunne ſtompe Punt bekleed met een Klokswyz', Hoornachtig, zwart Vlies, het welke 'er afgaat, als zy in den Grond gekomen zyn. Door kneuzing of breuk deeze Punt verlooren hebbende, groeijen zy niet meer uit, maar boven het gekwetſte deel krygen zy drie, vier of meer nieuwe Worteltakken."

„ Uit het gezegde kan men opmaaken, hoe digte en uitgebreide Bosſchagien deeze Boomen, door den tyd, op onbearbeide en overſtroomde Oevers kunnen voortbrengen, en welk een verbaazende Vertooning zy aan de Europeaanen uitleveren. Naby dezelven te overnagten, op dat ik niet zegge te woonen, zou, wegens de ſchrikkelyke menigvuldigheid van de kwaadaartigſte Muggen, voor onze Natie tot eene groote ſtraf verſtrekken kunnen, hoewel de Wilden taamelyk gehard daar tegen zyn; maar midden in die Bosſchen zelf zou het naauwlyks een Mensch kunnen uitſtaan. Hier onthouden zig menigvuldige Reigers, Koeten en ander ſlag van Vogelen. Men vindt 'er ſchoolen van Krabben en Kreeften onder. Het ſamenweefzel der onderſte Wortelen verſchaft de Indiaanſche Jaagers een vasten grond en als een Brug, waar mede zy zonder gevaar over Modder en Water kunnen loopen. Aan de boogen der Wortelen, die onder Water ſtaan, groeijen de in de Reisbeſchryvingen zo vermaarde Boom-oesters, naar welken de Amerikaanen niet minder gretig dan wy naar de onzen zyn. De Vrugten worden, zo wel als de Bast, tot het Leertouwen gebruikt."

De Heer *Houttuyn* merkt verder aan, dat deeze Boom, de wonderlykſte, mogelyk, op den Aardkloot bekend, tevens een der nuttigſten is; als dienende ter beſcherminge van de Zeekusten der Indiën, en tot eene wykplaats voor eene meenigte Wilde- en Waterdieren, die zekerlyk, zo wel als de Menſchen, van de Vrugten gebruik maaken. „ Doch men moet, zegt hy, hem wel onderſcheiden van den Wonderboom der Banjaanen, een ſoort van Vygeboomen aan de Vaste Kust van Indie, die dergelyke Wortels uit de Takken laaten nederzakken, en daar door ook geheele Bosſchagiën maaken, in welken de Moederſtam naauwlyks te vinden is. Deeze naamlyk behooren tot het Geſlagt der Vygeboomen, gelyk wy in 't vervolg zien zullen, en daarom wordt de thans beſchreevene ſoort, door SLOANE, *Mangle* met Peereboomsbladeren en lange Haauwen, *die naar den Indiaanſchen Vygeboom gelykt*, getyteld. Het Hout is, wegens zyne Knoest- en Kwastigheid tot Timmerwerk niet bekwaam, doch zo zwaar, dat de Indiaanen wel Ankers maaken van de Wortelen, die zy dan ook dikwils met Dryfſteenen tot een Boey voorzien, zo RUMPHIUS aanmerkt."

Rei-

Reize door Sicilie en Malta, van P. BRYDONE, F. R. S. *Uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1774. *In groot octavo.*

MEt onzen Reiziger laatstmaal te *Palermo* gekomen zynde, is het der moeite waardig met hem deeze Stad wat nader te bezigtigen; te meer daar hy 'er eenige weeken vertoeft, en 't laatſte gedeelte van 't tweede, benevens het meerder gedeelte van dit derde Stukje, tot deeze Hoofdſtad van Sicilie en deszelfs Inwoonders, betrekkelyk is.

Palermo, gelegen aan de Noordlyke kust van *Val di Mazara*, aan den mond van de rivier *Oreto*, is, hoewel zo groot niet, fraaier dan Napels; de regelmaatigheid, de gelykheid en netheid van derzelver ſtraaten en gebouwen, maaken haar veel aangenaamer; en zy is vol volks, dat meestal het voorkomen van overvloed en vrolykheid heeft. 'Er zyn twee groote ſtraaten, die elkander naauwkeurig ſnyden in het middelpunt der Stad, alwaar zy een fraai en regelmaatig vierkant formeeren; dat met zeer ſchoone gebouwen, van eene gelyke hand vercierd is. Uit het middelpunt van dit vierkant ziet men, deeze geheele aanzienlyke Straaten door, tot op de vier groote Poorten van de Stad, daar dezelve op uitloopen; welker fraaiheid en evenredigheid eene bekoorelyke uitwerking voortbrengen. De vier Poorten, pragtige en ryklyk vercierde bouwſtukken, zyn ieder op den afſtand van omtrent eene halve myl, dewyl de diameter van de Stad niet meer dan van één Engelſche myl, of ruim een kwartier uurs gaans is. De mindere ſtraaten loopen in het algemeen evenzydig met de grooten; zo dat men, in ieder gedeelte van de Stad, ſlegts eenige minuten wandelende, altoos zekerlyk op een der Hoofdſtraaten komt. De *Porta Felice*, verre weg de fraaiſte Poort, opent op de *Marino*; eene aangenaame plaats ter wandelinge, die een der groote vermaaken van den Adel van *Palermo* uitmaakt. Dezelve wordt aan de eene zyde door de Muur der Stad, en aan de andere door de Zee bepaald; waar door 'er, zelfs in het brandende jaargetyde, altoos eene aangenaame koelte is. De voornaamſte Adel heeft wyders haare Landpaleizen, in twee kleine ſtreeken, de eene, *La Bagaria*, aan het Oosten, de andere, *Il Colle* geheeten, aan het Westen van de Stad; en 'er zyn in ieder ſtreek verſcheide uitgezogte huizen. — Wanneer men den berg *Pelegrino*, van welks voet *Palermo* minder dan twee mylen gelegen is, beklimt, verleent deszelfs top een verrukkend gezigt. — Men ziet de meesten der *Liparifche* eilanden in een zeer helder licht, gelyk ook een groot gedeelte van den berg *Etna*, ſchoon op den afſtand van byna de geheele lengte van *Sicilie*. De *Bagaria* en de *Colle*, met een groot getal fraaie Landhuizen en Tuinen bedekt, maaken hier eene ſchoo-

ne vertooning, en *Palermo* laat 'er zig ten voordeeligſte zien. Het ligt aan het einde van eene ſoort van natuurlyk Amphitheater, door zeer hooge rotſen en bergen geformeerd; maar het land, dat tuſſchen de Stad en die bergen in ligt, is eene van de tykſte en ſchoonſte plekken gronds in de waereld. Het geheel ſchynt een pragtige tuin, met vrugtboomen van allerlei ſoort vervuld, en bewaterd door klaare fonteinen en heldere beekjes, die deeze aangenaame vlakte doorſlingeren, en door hunne menigvuldige wendingen en draaijingen te kennen ſchynen te geeven, hoe noode zy dezelve verlaaten; ——— Ook is de weg van *Palermo* naar *Monreale*, op kosten van den Aartsbisſchop dier Stad, tot eene aangenaame wandeling gemaakt. Dit *Monreale* ligt byna op den top van een vry hoogen Berg; dan de weg is, met veel oordeel, aan de zyde van dien Berg geſneeden, en loopt met loopgraaven, of zigzaagen, zagtelyk naar boven. Dezelve is met verſcheide fraaie Waterfonteinen verſierd, en aan ieder zyde met veelerleie bloemdraagende Heesters geboord. De Valei aan den voet van den Berg is zeer ryk en fraay: zy vertoont zig eelyke mylen lang als een boomgaard van Oranjeboomen, en is waarlyk een verrukkend tooneel voor het oog, terwyl zy de lugt met den keurigſten en aangenaamſten reuk vervult.

Dit bevallige van *Palermo*, en deszelfs omliggende ſtreeken, wordt verder nog veraangenaamd door de vriendlyke en vrolyke verkeering der Inwoonderen, die den Heer *Brydone* met vermaak eenigen tyd aldaar deed vertoeven. Het deedt hem zelfs dermaate aan, dat hy, na een verblyf van meer dan eene maand, op de gevoeligſte wyze afſcheid nam; wanneer hy zig van *Palermo* naar *Napels* ſcheep begaf, met oogmerk om den volgenden Winter te Rome door te brengen; gelyk hy in den laatſten Brief van dit verhaal zyner Reize naar *Sicilie* en *Malta* meldt.

Staande dit langduurig verblyf te *Palermo*, onder eene aanzienlyke verkeering met menſchen, die hem alle vermaak en genoegen wilden toebrengen, had hy de ſchoonſte gelegenheid, om al het merkwaardigſte van *Palermo* te bezigtigen; de zeden en gewoonten der Inwooneren te leeren kennen; en verder nadere onderrigtingen te ontvangen, van 't geen de Natuurlyke en Burgerlyke Historie, het Godsdienſtige en Waereldlyke van *Sicilie* betrof. Dat onze Reiziger hier van een oplettend gebruik gemaakt heeft, getuigen zyne Brieven in dit laatſte Deel ten overvloede; welken in dit opzigt niet minder aanmerkelyk zyn, dan de voorgaanden; terwyl zy teffens, even als de voorige Brieven, doormengd zyn met naauwkeurige waarneemingen over voorkomende byzonderheden, oordeelkundige aanmerkingen, en geestige invallen, daar hem deeze of geene omſtandigheden aanleiding toe geeven. ——— Van dien aart is, onder veele anderen, zyn Brief, betreffende de bygeloovigheid omtrent de Heilige *Roſolia*, de Beſchermſter van *Palermo*, dien wy den Leezer zullen mededeelen; na kortlyk gemeld te hebben, dat 'er jaarlyks,

te

te *Palermo*, een zeer prachtig Feest, ter eere van deeze Heilige, gevierd wordt, 't welk onze Schryver bygewoond, en in 't breede beſchreeven heeft, als een der opmerkelykſte Feesten van Europa. Dit berigt behelst een alleszins leezenswaardig verhaal van ſtaatlyke Feestviering; doch 't is te uitgebreid, om 't hier eene plaats te geeven; liever bepaalen wy ons des tot den bovenbedoelden Brief.

„ Ik heb, ſchryft de Heer *Brydone*, onderzogt, wie die Ste Roſolia zyn moge, die zulk een voornaam aanzien in dit gedeelte der waereld bekomen heeft; maar, niettegenſtaande men haar met zulk een yuurigheid aanbidt, heb ik egter niemand gevonden die een draaglyk verhaal van haare heiligheid heeft kunnen geeven; zy wyzen u tot fabelagtige vertellingen, die zelfs veel van elkander verſchillen. En in weerwil van alle de geſchenken, die zy haar gedaan, de Kerken die zy haar gebouwd, en de gedenktekenen die zy haar opgeregt hebben, komt het my gantsch niet onwaarſchynlyk voor dat 'er nooit zulk eene perſoone beſtaan heeft: ik begaf my naar alle de Boekwinkels, maar kon niets vinden tot haar betreklyk, uitgezonderd een Heldendicht, waar van zy de Heldin is. Het is in de Siciliaanſche taal; en het is inderdaad één der grootſte byzonderheden die ik gevonden heb. De Poëet ſtelt haar boven alle Heiligen, uitgezonderd de Moeder-Maagd, en het ſchynt met den grootſten tegenzin dat hy het van zig verkrygen kan, om zelfs aan deeze den voorrang te geeven. Ik vind in dit zonderling maakzel, en de nooten die daar bygevoegd zyn, dat Ste Roſolia de Nigt van Koning WILLEM DEN GOEDEN was; dat zy zeer vroegtydig tekenen van haare heiligheid begon te vertoonen; dat zy zig op haar vyftiende jaar van de waereld afzonderde, en de zamenleeving verliet; zy begaf zig in het gebergte aan de Weſtzyde van de Stad; en men hoorde niets meer van haar, dan omtrent vyf honderd jaaren daar na. Zy verdween in het jaar elf honderd negen en vyftig; het Volk dagt, dat zy naar den Hemel opgenomen was; tot dat in het jaar zestien honderd vier en twintig, terwyl de Peſt hevig woedde, een heilig Man een gezigt hadt, dat de beenderen van Ste Roſolia in een kelder, omtrent den top van den berg Pelegrino, lagen; dat indien zy met verſchuldigden eerbied opgevat, en driemaal om de muuren der Stad rondgedraagen wierden, deeze onmiddelyk van de Peſt bevryd zoude zyn. In 't eerst ſloeg men weinig agt op dien heiligen Man, en hy wierdt weinig beter dan als een Droomer aangezien; hy volhardde egter in zyne vertelling, maakte gerugt, en won aanhangers. De Magiſtraat zondt, om het Volk te voldoen, naar den berg Pelegrino, alwaar die gewigtige ontdekking gedaan wierde. ——— Het heilig gebeente wierdt gevonden, ——— de Stad wierdt bevryd van de Peſt, ——— en Ste Roſolia wierdt de grootſte Heilige van de Almanak. ——— Kerken wierden opgeregt, Altaaren toegewyd, en Miniſters aangeſteld voor deeze nieuwe Godheid, welker waardigheid en aanzien ſedert met ongelooflyke kosten in ſtaan.

ſtaande gehouden. Nu komt het my meêr dan waarſchynlyk voor, dat deeze beenderen, die nu zo veel geëerd worden, en om welke deeze Stad tegenwoordig in zulk een gewoel is, behooren aan eenigen armen elendigen, die misſchien vermoord wierdt, of door gebrek in het gebergte ſtierf. De heilige Man heeft daar waarſchynlyk een zeer goed verhaal van kunnen geeven; hy wist het moogelyk uit de eerſte hand.

„ Het is, inderdaad, verbaazend hoe dom en beestagtig het bygeloof de menſchen dikwils maakt. ——— Ik durf zeggen, dat de beenderen van Ste Roſolia even weinig regt hebben op de eer, die hen beweezen wordt, als die van den armen s. VIAR, welke ergens in Spanje onder een gebrooken Zark gevonden wierden, waar van deeze de eenige leesbaare letters waren. De Historie, meen ik, wordt door Dr. MIDDLETON verhaald. De Priesters vonden dat de beenderen de regte ſlag hadden van Wonderwerken te verrigten, en waren van gevoelen, dat dit, te gelyk met s. VIAR op den ſteen, een genoegzaam bewys van zyne heiligheid was. Hy bleef lang in hoogagting, en zy trokken geen onaanzienlyk voordeel van zyne bekwaamheden, tot dat zy ongelukkig den Paus verzogten om hem eenige voorregten te ſvergunnen. De Paus (LEO DE TIENDE geloof ik,) niet geheel voldaan over zyne heiligheid, begeerde daaromtrent nader onderrigt te worden. ——— Men zondt een lyst van zyne Wonderwerken over, verzeld van den Steen met s. VIAR op denzelven. Het eerſte gedeelte van de proef liep wel af, maar wat het tweede betreft, de Oudheidkundigen ontdekten, dat de Steen een brok was der Grafzark van een Romeinſchen PRÆFECTUS VIARUM, of Opziener der openbaare wegen, aan wiens beenderen zy zo veel verſchuldigd waren; en hy belastte dat de arme s. VIAR, ſchoon waarſchynlyk een braaver Man dan de meeste der Almanaks-Heiligen, uit de Kalender zoude uitgeſchrapt worden.

„ De farzoenlyke lieden veragten hier de bygeloovigheid van het gemeen ſterk, en misſchien is de bygeloovigheid de voornaamſte oorzaak van hun ongeloof. Inderdaad, ik heb altoos gevonden dat de Deïstery meest heerscht in die Landen, alwaar het Volk domst en bygeloovigst is. ——— Een doorſleepen en geoeffend verſtand, verontwaardigd over hunne dwaasheid, denkt zig niet verre genoeg van dezelve te kunnen verwyderen, en loopt dikwils gevaar zig in het tegenoverſtaande uiterſte te ſtorten. ——— Wanneer de Reden door eenig byzonder Leerſtuk van den Godsdienst, of eenige wyze van aanbidden, ſterk beledigd wordt, is dezelve door haare misnoegdheid zeer geſchikt om het geheel te verwerpen. Het kwaad daarenboven is, dat in deeze Landen de geweldigſte voorſtanders van den Godsdienst gemeenlyk zeer zwak en onkundig zyn, en zekerlyk kan één zwak Advokaat, in welk eene zaak het zy, maar vooral in eene daar Godsdienſtige verborgenheden in aanmerking komen, en waar in dus groote voorzigtigheid en behendigheid vereischt

eischt wordt, meer kwaad doen door zyne verdediging, dan vyf, ûg tegenkanters door hunne zwaarigheden. ——— Ja! zwakke Boeken, door onnoozele welmeenende lieden ter verdediging van den Godsdienst geſchreeven, hebben, vertrouw ik, meer ongeloovigen gemaakt, dan alle de werken van BOLINGBROKE, SHAFTESBURY of VOLTAIRE zelf. Deeze zoeken het Volk alleenlyk te doen gelooven dat 'er eenige ſpotternyen tegen den Godsdienst gezegd kunnen worden; maar die deftige bſokkende Domooren wenden al hun vermoogen aan om ons te overtuigen, dat 'er weinig ten voordeele van denzelven te zeggen is. ——— De algemeene dwaaling van deeze Wurmen is, dat zy 'er altoos op uit zyn om die zelfde verborgenheden, welken de eerſte beginzels van onzen Godsdienst ons leeren dat onbegryplyk, en derhalven geene voorwerpen van verſtand of rede zyn, met verſtand en rede overeen te brengen. Ik hoorde eens een onkundigen Priester verklaaren, dat hy niet de minſte zwaarigheid vondt, om de verborgenheid der Drieëenheid, of die der Vleeschwording, te begrypen, en dat hy wilde onderneemen dezelve voor de geringſte verſtanden vatbaar te maaken. Een Heer die hier by tegenwoordig was, zeide hem, dat hy niet twyffelde, of hy konde dit, met zulke bekwaamheden als hy bezat, wel doen. ——— De Priester beſchouwde dit als een kompliment, en boog zig. ——— Nu, denkt gy niet, dat eenige weinige zulke onderwyzers als deeze, den Godsdienst door hunnen yver meer moeten benadeelen, dan alle deszelfs tegenkanters door hun vernuft kunnen doen? Hadden deeze Helden zig agter de bolwerken van geloof en verborgenheid gehouden, zouden hunne partyen hen nooit hebben kunnen treffen; maar zy zyn dwaas genoeg geweest om deeze ſterkten te verlaaten, en hen uit te daagen om op de vlakke velden van verſtand en reden te ſtryden. —— Een ſterk bewys zeker dat zy ſlegte Generaals zyn! Zulke verdedigers moeten zelfs de beste zaak in de war brengen en bederven.

„ Maar ſchoon de wel opgevoedde lieden hier de domme bygeloovigheid van het Gemeen veragten, gaan zy egter regelmaatig naar de Mis, en onderhouden de Inſtellingen der Kerk met grooten eerbied en betaamlykheid, en zy zyn zeer in hun ſchik met ons, dat wy ons naar hunne wyze van Godsdienſtoeffening ſchikken, en hunne gebruiken en plegtigheden niet openlyk veragten. Ik beken dat hunne oplettendheid om zwakke gemoederen geen aanſtoot te geeven, en zig uitwendig naar 't Gemeen te ſchikken, ons een gunſtig gevoelen van hunne harten en verſtand beiden geeft. Zy roemen geenzins op hunne ongeloovigheid; en zy verveelen u daar zo veel niet mede als de Franſchen, die u dit geduurig in de ooren luiſteren, en die, ſchoon zy beweeren minder te gelooven, inderdaad meer gelooven dan eenige Natie op het vaste land.

„ Ik weet niets dat een ſlegter gevoelen van iemand inboezemt, dan dat men hem dingen, die voor geheiligd gehouden worden, openlyk ziet veragten, en daar zelfs den ſpot mede dryven. Dit is

eene

eene openbaare belediging tegen het oordeel van het Gemeen. — Een onzer Landslieden gaf, omtrent twee jaar geleeden, eene groote ergernis in dit artikel, en het Volk ſpreekt nog ſteeds met veragting en verfoeijing van hem. ——— Het gebeurde, op zeker dag, in de groote Kerk, geduurende de opheffing van de Hosti, terwyl iedereen geknield lag, dat hy ſtaan bleef, zonder eenig bewys van eerbied voor de plegtigheid te toonen. Een jong Edelman, die digt by hem was, gaf hem hier over zyne verwondering te kennen. „ Het is vreemd, Myn Heer," zeide hy, „ dat gy, die de opvoeding van een fatzoenlyk Man gehad hebt, en van wien men gevoelens van een fatzoenlyk Man verwagt, zulk eene openbaare belediging wilt geeven." „ Hoe! Myn Heer," antwoordde de Engelschman, „ ik geloof niet in de Zielsverhuizing." ——— „ Ik even weinig," hernam de ander, „ en egter ziet gy dat ik kniel."

Wy willen den Leezer (hoewel wy reeds buiten ons beſtek loopen) nog mededeelen de Beſchryving der Illuminatie van het vierkant der groote Kerk te Palermo, ter gelegenheid van het pragtig Feest ter eere van *Roſolia*. ——— „ Ten elf uuren (zegt onze Reizlger) begaf zig de Onderkoning, door zyn gezelſchap gevolgd, te voet op weg, om het vierkant en de groote Kerk te gaan bezigtigen. — Wy maakten een verbaazenden trein uit; ——— want ſchoon de Stad geheel verlicht was, wierden wy egter vergezeld door de Bedienden van den Onderkoning en van den Adel, met groote Flambouwen, om ons den weg te wyzen.

„ Zo dra de Onderkoning in het vierkant kwam, hefften de vier Orchesten eene Symphonie aan, en gingen voort met ſpeelen tot dat hy hetzelve verliet. ——— De menigte rondom de groote Kerk was ontzachlyk, en zonder de tegenwoordigheid van den Onderkoning, zoude het ons onmoogelyk geweest zyn daar in te komen; maar zyn gevolg maakte ſpoedig ruimte, en de groote deur eensklaps inkomende, zagen wy het luisterrykſte tooneel der waereld. De geheele Kerk ſcheen eene vlam van licht; het welk van tien duizend heldere en ſchitterende oppervlakten van verſchillende kleuren, en op verſchillende hoeken te rug gekaatst, een uitwerkzel voortbragt, het welk, dunkt my, alle de beſchryvingen van betovering, die ik ooit geleezen hebbe, verre overtreft. Inderdaad, ik dagt niet dat menſchelyke konst iets konde voortbrengen 't welk zo verwonderlyk pragtig is. ——— Ik geloof, dat ik reeds gemeld heb, dat de geheele Kerk, muuren, gewelfzels, pilaaren en pilasters, geheel bedekt waren met Spiegels, doormengd met Goud- en Zilver-papier, Konſtbloemen, enz. met grooten ſmaek en pragt geſchikt, zo dat men niet een duim ſteen of pleisterwerk zien konde. ——— Nu, maak u een denkbeeld, indien gy kunt, van één onzer groote Hoofdkerken, op deeze wyze verſierd, en met twintig duizend Waschkaarſen verlicht, en gy zult eenig flaauw begrip van dit luisterryk tooneel hebben. —

Ik

Ik erken, dat het grootelyks myne verwagting overtrof, ſchoon de beſchryvingen, welke men ons daar van gedaan had, die verwagting zeer hoog hadden doen klimmen. —— Toen wy van onze eerſte verwondering, die ons waarlyk ons zelven als ontvoerde, en ons verſcheiden uitroepingen van verbaasdheid, zonder dat wy 'er om dagten, had doen maaken, beſpeurde ik, dat alle de oogen van den Adel op ons gevestigd waren; en dat zy zig ten uiterſten vermaakten, met de mymering waar in wy gedompeld waren. —— Inderdaad, dit tooneel overtreft, naar myn gevoelen, al het oveſige der vertooning verre.

„ Ik heb dikwils van de verlichting van de St. Pieters Kerk, als van iets verwonderlyk fraei's, hooren ſpreeken: dit is het inderdaad; maar het is zekerlyk hier by niet meer te vergelyken dan de Planeet Venus by de Zon. —— De uitwerkzels zyn inderdaad van eene verſchillende ſoort, en kunnen niet wel tegen elkander geſteld worden.

„ Dit tooneel was te ſchitterende om het eenigen langen tyd te kunnen uithouden; en de hitte, veroorzaakt door het ontzachlyk getal lichten, wierdt welhaast ondraaglyk. —— Ik poogde het getal van Lusters te berekenen, en ik telde meer dan vyf honderd; maar myn hoofd wierdt duizelig, en ik was verpligt het op te geeven. —— Zy verzekeren ons, dat het getal der Waschkaarſen niet minder dan twintig duizend bedraagt. —— Daar zyn agt en twintig Altaaren, veertien aan iedere zyde; deeze zyn allen met de uiterſte pragt verſierd, en het groote Altaar is nog het ſnisterykſte van allen.

„ Wanneer men de kostbaare bouwſtoffen beſchouwt, welke de binnenbekleedſels deezer Kerk uitmaaken, is het moeijelyk daar eenig denkbeeld van grootheid en majeſteit by te voegen; dus was het ten minſten met my, toen men my daar eerst van verhaalde; ik verzeker u egter, dat de pragtige eenvoudigheid, en eenheid van beſdoeling, dit uitwerkzel belet, en een voorkomen van waardigheid aan het geheel geeft.

„ Het is op dit gedeelte der vertooning dat zig het Volk van Palermo het meest laat voorſtaan; zy beſchouwen al het overige als eene beuzeling in vergelyking van dit; en ik denk waarlyk dat 'er in de waereld niets van deeze ſoort is, dat daar by haalen kan. —— Het is vreemd dat zy zulke groote onkosten verkiezen te doen, en zig zo veele moeite geeven, voor eene vertooning van ſlegts eenige weinige uuren; want zy zyn deezen morgen reeds begonnen om de Kerk van haaren pragtigen opſchik te berooven; en men heeft my verhaald, dat dit verſcheiden weeken zal aanhouden."

Hit-

Historie van Groot-Brittanie, van den inval van JULIUS CÆSAR, *tot de Staetsverandering in 't jaer* 1688, *of komſte van* WILLEM III, *op den Troon. Door* D. HUME, *Schildknaep. Uit het Engels vertaeld. Agtſte Deel. Te Rotterdam by* Bosch en anderen 1774. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 424 *bladz. in groot octavo.*

IN dit agtſte Deel, waar mede deeze Staatkundige ontvouwing der Geſchiedenisſe van Groot-Brittanie afloopt, draagt ons de Heer *Hume*, met zyne gewoone oplettendheid, voor, de Regeering van *Karel den* II, en deszelfs Broeder *Jacobus den* II, tot aan de vlugt van dien Vorst, en de daar op gevolgde verheffing van den Prins van Oranje, of *Willem den* III, op den Throon van dat Ryk. Het voorgevallene, geduurende het hier beſchouwde tydbeſtek van 't jaar 1674 tot het jaar 1689, dat in veele opzigten merkwaardig is, zo ten aanzien van Groot-Brittanie, als van de Nederlanden, die 'er niet weinig aandeel in hadden, levert den ſchranderen *Hume* verſcheiden onderwerpen, die zyner Staatkundige overweeginge waardig zyn. En 't verſlag dat hy hier van verleent, met zyne nevensgaande aanmerkingen over het zelve, is by uitſtek wel geſchikt, om den Leezer, raakende deeze en geene gewigtige byzonderheden, eene nadere onderrigting te geeven. Wyders heeft hy aan 't ſlot van dit Deel nog gevoegd, eene oordeelkundige beſchouwing van de Engelſche Regeering, als mede van den ſtaat der Geldmiddelen, Wapenen, Koophandel, Zeden en Konſten, tuſſchen de herſtelling en de omwenteling, dat ons een juist denkbeeld van verſcheide byzonderheden hier toe betrekkelyk verleent. — Men ziet dus, in dit laatſte Deel, dat onze Geſchiedſchryver zyn Werk met de eigenſte opmerkzaamheid voltrokken heeft, waar mede hy het zelve begonnen had; en zy, die eene gegronde kennis van de lotgevallen van dit Ryk begeeren te erlangen, zullen wel doen, als zy dit oordeelkundige Geſchrift van den Heer *Hume* oplettend doorbladeren. — Om ons voorgenomen beſtek, met de uitgave van 't eerſte Deel, te agtervolgen, zullen wy den Leezer nu, uit dit laatſte, nog mededeelen de characters der twee Vorſten, welker Regeering de Geſchiedſchryver in 't zelve ontvouwd heeft. ——— Betreffende den eerſten, naamlyk *Karel den* II, drukt hy zig in dezervoege uit.

„ Indien wy het karakter van Karel II. beſchouwen in het verſchillend licht, waar in het beſchouwd kan worden, zal het onderſcheide voorkomen, en gelegenheid geven tot verſchillende en zelfs ſtrydige gevoelens. Aangemerkt als een mensch, komt hy voor als het beminnelykst en innemendst mensch, gelyk hy in de daed, in dit licht beſchouwd, gezegd moet worden onberispelyk geweest te zyn.

zyn. Zyn lust tot schertsery was zoo gematigd met betamelykheid, dat ze nimmer beledigend was: zyne geneigdheid tot schimpen was zoo gemengd met beschheidenheid, dat zyne vrienden nimmer vreesden, 'er het voorwerp van te zullen worden: zyn verstand was niet zoo zeer van het geslepenste, of verhevenste, begaefdheden, die de nayver en vrees opwekken in gezelschappen, als wel een eenvoudig, innemend, beschaafd en gepast soort van verstand: en schoon hy mogelyk meer sprak, dan de strikte regels van gedrag toelaten, schepten de menschen echter zulk een behagen in de minzame en openhartige wys, op welke hy redeneerde, dat zy altoos voldaan van hem, en voor hun zelf, den Vorst verlieten. Dit zeker is het voortreflykst deel van 's Vorsten karakter, en hy schynt zulks zeer wel geweten te hebben, want het was zyn grootst vermaek, wanneer hy de koninklyke waerdigheit afleggen, en een gemeenzaem medgezel wezen mogt".

„ Omtrent de plichten der gemeene levenswys, was zyn gedrag, schoon niet buiten tegenspraek, echter over 't geheel prysly k. Hy was een gemaklyk en edelmoedig minnaer; een heusch en verplichtend echtgenoot, een vriendelyk broeder, een toegeevend vader, en een goedaertig meester. De vrywillige vriendschappen, echter, welken deez' Vorst aenging, ja zelfs zyn gevoelen van dankbaerheit, waren zwak; en hy was zyne staetsdienaers of hovelingen nimmer oprechtelyk toegenegen. Hy geloofde, dat zy hem met geen ander oogmerk dienden, dan uit eigenbelang, en was derhalven steeds gereed om hen, op zyne beurt, wanneer het hem goed dacht, aen zyne rust en gemak op te offeren".

„ Met het verhael van het byzonder karakter van Karel, moeten wy palen stellen aen onze lofspraek van denzelven. De andere deelen van zyn gedrag mogen eenige verantwoording lyden, maer verdienen weinig roem. Hy bezat indedaed veel eer de bekwaemheid, om een goed burgerlyk leven te leiden, dan om een Koning te wezen: daer hy orde, zuinigheid en goede huishouding deed blyken in den eerstgenoemden stand, daer was hy overdadig, onbedachtzaem en verwaerloozend in den anderen. Als Souverein beschouwd, was zyn karakter, schoon niet geheel ontbloot van deugden, over het geheel gevaerlyk voor zyn volk, en schandelyk voor zich zelf. Achteloos omtrent het belang van de natie, zorgeloos omtrent haren roem, afkeerig van haren godsdienst, nayverig omtrent hare vryheit, verkwistend omtrent hare schatten, en eeniglyk spaerzaem omtrent het vergieten van bloed, stelde hy dezelve bloot, door zyne daden, aen het gevaer van een binnenlandschen oorlog, en zelfs aen het bederf en de schandelykheit van eene buitenlandsche overheeringe. En nogthans kunnen alle deze spoorloosheden, getrouwelyk en oprecht onderzocht, ten grootsten deele toegeschreeven worden aen de gevoelloosheid van zynen aert; een gebrek, dat,

hoe ongelukkig in een Vorst, door ons onmogelyk met groote gestrengheit beschouwt kan worden".

„ Men heeft aengemerkt, van Karel, dat hy nooit iets zotlyks zeide, noch immer iets wyselyks deed; een schimp die, schoon te ver gaende, echter eenigen grond schynt te hebben. Toen de Koning hoorde, dat men dit van hem zeide, antwoordde hy, dat die zaek gemaklyk op te helderen was; want dat het geen hy sprak uit hem zelf kwam, en het geen hy deed, volgens den raed zyner staetsdienaers geschiedde".

„ Indien wy acht geven op de zucht van magt, de menschelyke natuur eigen, en daer by voegen, dat de Koning opgevoed was in vreemde landen, en onder de ridders, een party, die natuurlykerwys de laetste overmeesteringen der Koninglyke heerschappy, door volksvergaderingen, verzwaren moest, is het niet te verwonderen, dat de burgerlyke vryheit geen yverig voorstander in hem vond. Gekweld door binnenlandsche partyschappen, de lasteringen en klachten moede, gedrukt door schulden, gebuikt in zyne inkomsten, zocht hy, schoon met zwakke poogingen, naer een regeringsvorm, die eenvoudiger in zyn samenstel was, en gemaklyker in zyn bestuur viel. Doch zyn aankleven aan Vrankryk behelst, na al de moeite die wy genomen hebben, om 'er onderzoek op te doen, iets, moeten wy bekennen, geheimzinnigs en onoplosbyks. De hoop van zich volstrekt in gezag te maken, door behulp van Lodewyk, schynt zulk een hersenschim te wezen, dat ze naeuwlyks met zulk eene hardnekkigheit opgehouden konde worden, by een Vorst van zo veel oordeel als Karel; en wat aengaet zyne onderstanden van geld, het is zeker, dat hy grooter sommen verspilde in één jaer, geduurende den oorlog met de Nederlanders, dan hem door Vrankryk overgemaekt zyn, in zyne ganschè regering. Ik word derhalven geleid, om te denken, dat Karel, in dit opzicht, voornaemlyk gedreven werd, door genegenheit en eene vooringenomenheit, ten voordeele der Fransche natie. Hy merkte dat volk aen als vrolyk, geestig, welgemanierd, welsprekend, hoflyk; deszelfs Vorst toegedaen en volstandig in het Katholyk geloof; eigenschappen, om welken hy hen hartelyk beminde. Het tegengestelt karakter der Nederlanders had hen tot voorwerpen van zyn wéerzin gemaekt, ja zelfs hadden hem de onhoflyke handelwyzen der Engelschen zeer onverschillig doen worden omtrent dezelven. Der menschen denkbeelden van hun belang worden veeltyds verminderd door derzelver toegenegenheden; en het is niet gantschelyk zonder voorbeeld, dat iemand geleid kan worden door volks vooroordeelen, die nooit veel geregeerd is geworden, door byzondere en persoonlyke vriendschappen". —— Dus ver het character van *Karel den II*; wat nu wyders deszelfs Broeder en Opvolger *Jacobus den II* aangaat, hier van geeft ons de Heer *Hume* de volgende afbeelding.

„ Wy mogen dezen Vorst, indien wy zyn persoonlyk karakter, en

en niet zyn openlyk gedrag, in aenmerking nemen, vryelyk meer ongelukkig dan misdadig noemen. Hy bezat vele der hoedanigheden, die een goed burger uitmaken: ja zelfs eenige van die, welken, waren zy niet verzwolgen geworden door bygeloovigheid, een goed Souverein uitleveren. In het huisbondelyk leven was zyn gedrag onberispelyk, en zoo als zelfs onze goedkeuring verdient. Gestreng, maer open in zyne vyandschappen, standvastig in zyne besluiten, vlytig in zyne ontwerpen, dapper in zyne ondernemingen, getrouw, oprecht en eerlyk in zyne handelingen met alle menschen. Zulk een karakter bezat de Hertog van York, toen hy op den troon van Engeland kwam. In dien hoogen stand zynde, was zyne zuinigheit omtrent 's lands gelden opmerkelyk; zyne naerstigheit voorbeeldlyk; zyne benyvering omtrent de zeezaken gelukkig, zyn aenmoedigen van den koophandel stedig, en zyn nayver omtrent 's Volks eer prysiyk. Wat dan ontbrak 'er, om hem tot een uitmuntend Souverein te maken? Eene ware achting en toegenegenheit voor den godsdienst en de staetsgesteltenis van zyn land. Hadde hy die wezenlyke hoedanigheit bezeten, dan zouden zelfs zyne middelbare gaven, geholpen door zoo veel deugden, zyne regering luisterryk en gelukkig gemaekt hebben: maer die ontbrekende, werden alle de uitmuntenheden, welken hy bezat, gevaeriyk en schadelyk voor het Koninkryk".

„ De oprechtheit van dezen Vorst (een deugd waerop hy zich zeer verhovaerdigde,) is sterk in twyffel getrokken, in die herhaelde beloften, gedaen tot bewaring van de vryheden en den godsdienst van de natie. 't Is waer, dat zyne regering geweest zy, eene gedurige aenranding van beide; echter is het bekend, dat hy, tot aen zyne laetste ademhaling toe, gebleven is by de betuiging, dat hy nimmer voorhad, de wetten om te keeren, of anders te verkrygen dan eene verdraegzaemheit, en eene gelykheit van voorrechten voor zyne Katholyke onderdanen. Doch dit geschil kan maer alleen raken, het persoonlyk karakter van den Koning, en niet ons oordeel over zyn openbaer gedrag. Dan toegestaen zynde, uit eene neiginge tot eerlykheid, dat hy in deze zyne betuigingen oprecht was, het volk, evenwel, is gelyklyk te rechtvaerdigen, in hem wederstaen te hebben. Zoo hoog was zyn gevoelen van zyn wettig gezach, dat het zyne onderdanen weinig of geene rechte vryheid overliet, anders dan die, welke afhing van zyn opperste wil en welbehagen; en zulks zyn yver voor de bekeeringe, dat, wat ook zyne meening geweest zy, het klaerlyk bleek, dat hy zich niet bepaelde by eene bloote verdraegzaemheit en gelykheit van voorrechten; maer den Katholyken al de magt in handen gaf, alle gunst bewees, en alle aenmoediging verschafte: bekeerden uit belang, derhalven, zouden hem haest by meenigte toegevloeid hebben. Hy vleide zich, dat zoo niet het grootste, ten minste het voornaemste deel des volks, tot zynen godsdienst overkomen zoude, en hy zou

binnen weinig ryds het billyk zoo wel als godvruchtig geoordeeld hebben, alle 's lands bezittingen aan dezelven uit te deelen. Wreedheden en vervolgingen, jegens de Ketters, zouden schielyk daerop gevolgd hebben, en dus welhaest de vryheit en de Protestantsche Godsdienst omgekeerd zyn geworden, niet tegenstaende wy niet denken moeten, dat Jacobus, in het begin zyner regeringe, waerlyk een ontwerp tot dat einde gemaekt hebbe. Over het geheel toegestaen zynde, dat deez Koning goede hoedanigheden bezeten, en goede voornemens gehad hebbe, zyn gedrag alleen strekt, om die zelfde reden, tot een sterker bewys, hoe gevaerlyk het is, te dulden, dat eenig Vorst, besmet met dat bygeloof, den Kroon dezer Ryken drage".

Proeven van Poëtische Mengelstoffen. Door het dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunstliefde spaart geen vlyt. *En Prysvaarzen. Tweede Deel Te Leyden by* C. v. Hoogeveen Junior 1774. *Behalven het Voorwerk* 310 *bladz. in groot octavo.*

Overeenkomstig met de Spreuk, *Kunstliefde spaart geen vlyt*, toont het Haagsche Genootschap, in dit tweede Deel, dat het zelve by aanhoudendheid voortvaart, in de oefening der edele Dichtkunde; daar 't op nieuw Proeven van Poëtische Mengelstoffen aanbiedt. Zy behelzen, gelyk de Tytel aanduidt, verscheiden soorten van Dichtstukken, en dezelven zyn door verschillende Persoonen vervaardigd; waar van de een bekwaamer is dan de ander. Over 't geheel genomen, zyn de poogingen van 't Genootschap zeker loofwaardig, en ze verdienen buiten tegenspraak aangemoedigd te worden; dan 't is, onzes agtens, den Leden of Bestierderen te raaden, dat zy zig niet verhaasten, om hunne jaarlykse Proeven te sterk te vermenigvuldigen. Door veel te gelyk te willen geeven, loopt men gevaar van niet keurig te zyn in de Verzameling der Stukken. Weinig, en uitsteekend goed, strekt meer tot eer van een Genootschap, dan veel, daar niet weinig middelmaatigs onder gevonden wordt. Benevens de Dichtstukken van 't Genootschap, en deszelfs Aankweekelingen, vervat dit Deel ook drie *Prysvaarzen*, welken *de waare vereischten in een Dichter* tot een onderwerp hebben. Met het eerste heeft de Heer *Simon van der Waal* den gouden Eerpenning weggedraagen. Op het tweede is aan Mejuffrouw *Juliana Cornelia de Lannoy*, de zilveren Eerpenning toegeweezen; en bovendien is aan den Heer *Willem van der Jagt*, op het derde Prysvaars, by looting, een tweede zilveren Eerpenning te beurt gevallen. —— Ieder deezer Prysvaarzen behelst leerzaame lessen voor jonge Dichters; en boven al, geeft de Heer *van der Waal*, eene

eene regelmaatige ontvouwing van de vereischten, die een Dichter, welke naar de volmaaktheid ſtreeft, zig trapswyze meerder eigen moet poogen te maaken, daar hy ons

—— in *kunde*, *ſmaak*, *vernuft*, *gevoeligheid*,
En in *verrukking*, als in zo veel echte trekken,
Het heerlijk, 't godlijk beeld, eens Dichters doet ontdekken.

Deeze hier opgenoemde vereischten ontvouwt de Heer *van der Waal* in de voorgeſtelde orde, op eene treffende manier. Men oordeele hier van eenigzins, uit het geen hy, wegens den *Smaak*, het *Vernuft* en het *Gevoel* voordraagt; waaromtrent hy zig aldus laat hooren.

Gewis, 't waar vruchtloos naar den eerlauwrier gedongen
Zo U de *ſmaak* ontbrak, de *ſmaak* eischt teedre tongen,
Om nektar en ambroos te proeven voor de gôon.
Gelijk een kundig oog, ondanks al 't grootſche ſchoon,
Den kleinſten misſtand in een praalgebouw moet waaken,
Dus kan geen dichtgebrek aan 't kiesch gehemelt ſmaaken.
Smaak is een woudre gift, en waar die gantsch ontbreekt,
Wordt hij door tijd, noch vlijt, noch kundigheên gekweekt.
Maar als 't muzijkgeboor, bij 't klinken van de ſnaaren,
Zo groeitze, waar natuur haar teelt door vlijt en jaaren.
ô Hemelwaarde gaaf! gij ſchenkt den geest *gezicht*,
Gehoor, *gevoel* en *reuk*, gij voert uw eigen licht
Geſtadig mede, en doet ontwijffelbaar beſpeuren,
Hoe ons de kunst natuur vertoont in echte kleuren.
Al 't onnatuurlijk doemtge, en 't nutloos keurt gij af,
Al 't overtollige wraakige, en 't laage vindt gij laf;
Doch 't goede, 't beter, 't best weet gij ons fiks te wijzen,
En 't aangenaame en 't nutte als 't meest volmaakt te prijzen.
Getrouwe Leidsvrouw van het êel *vernuft*! met reên
Roep ik u aan, als waartge een godheid hier benêen,
Beſtuur mijn' geest, doe mij uw' bijſtand klaar bezeffen,
Zo leertge mij, ô Smaak! 't *vernuft* gelukkig treffen,
Daar ik die ſchoone ſchetze in mijne Dichtſchildrij.
Vernuft is 't wezen en de ziel der Poëzij,
Wel hem die *vindingrijk* heur aart weet te onderſcheiden,
En wiens *verbeeldingskracht* zich nimmer laat misleiden,
Als ijdle *geestigheid* zich in haar kleed vertoont;
Die ſnoode, die de jeugd van 't ſpoor der eere troont,
Ze in ſpelingen verwart, haar ſtout in 't wild leert ſchermen,
En ze eindelijk den ſchijn voor 't wezen doet omêrmen.
Het waar *vernuft* verleent den Dichter ſcheppenskracht,
Als hij in de eenzaamheid op haaren invloed wacht,

Hij denkt en wil, zij doet hem 't geen hij wenscht aanſchouwen;
Van waar? of hoe? wie zal, wie kan 't naar eisch ontvouwen?
Natuur ſchijnt op zijn wenk hem gantsch ten dienst te ſtaan,
Eén denkbeeld roept hij, en zij voert 'er duizend aan.
'Er rijst een Chaos; dan, in weinig oogenblikken,
Begint zich alles op zijn hoefſlag reeds te ſchikken.
Hoe werkt en woelt het vuur! .... daar daagt het ſchemerlicht!
De onorde wijkt allengs, en de onvolmaaktheid zwigt.
Straks groeit het onderwerp in grootte en ordeningen;
Hier rijst de vruchtbre grond, en ginds, in ruimer kringen,
Verſpreidt een ſchoone dag, als van een' heldren troon,
Op al 't gevormde eerlang een' gouden zonneglans,
Die 't ſtelſel wisſeling van licht en ſchaauw zal geeven.
Hoe groeit de ſchoonheid! ... nu vertoont natuur haar leven! ...
Wat ſieraad daagt 'er op! ..., hoe veel verſcheidenheên
Van beelden werken t'zaam, en vormen 't kunſtig Eén.
En meent men ſtrijdigheid of hier of daar te ontdekken,
Dit moet aan 't groot geheel tot meerder luister ſtrekken.
Dan, daar in 't kunstgewrocht al 't ſchoone bij verdwijnt,
Is, dat het om den mensch alleen ontworpen ſchijnt;
Die ſtaat in 't middenpunt, daar alles t'zaam moet loopen.
Wat lusthof, zet ge dus, o rijk *vernuft*! niet open!
Wat zaligheen voor 't hart, 't welk, waar 't natuur ontmoet,
Haar ſchoonheên kent en voelt, zich zelv' met wellust voed.
Zwijg troſsche Stoicijn! uw hart zal u wêerleggen,
Wenge u gelukkig waant, door u 't *gevoel* te ontzeggen;
Wees wijs, wees ſterk van geest, wat lot u zij bereid,
Doch droom van geen vermaak in ongevoeligheid.
Wijk uit mijn zang! gij kent geen Dichtbeſpiegelingen.
U roem ik, u, geſchikt voor de eeuwigheid te zingen,
ô Teedre! uw groote ziel voelt blijdſchap of verdriet,
In onderſcheiden graad, in alles wat gij ziet.
Gij kent uw' aart gevormd om zaligheên te ſmaaken,
Om de Aartsgoedgunſtigheid al zingend groot te maaken;
En om 't vermaak te zijn van uw' natuurgenoot;
Wat goddelijk geneugt, ô Dichter! ô hoe groot! ...
't Is voor geen ſterfling, voor geen engien uit te drukken,
En 't eindigt nooit dan in vervoeren en verrukken.

Mazes aloude Schaduwkleer, vertonende de voortreffelykheid van Vorst Meſsias. In vier Boeken, door CHR. KLAARBOUT. *Te Amſterdam by* de Wed. Loveringh en Allart 1774. *Behalven het Voorwerk* 392 *bladz. in quarto.*

NIemand zal den Heer *Klaarbout* beſchuldigen, dat hy den Meſsias te weinig vindt in de Schriften van *Mazes*; want de min-

minſte gelykenis; hoe ver ook gezogt, is hem genoegzaam tot eene overbrenging. Als zulks nog geſchiedde by wyze van zinſpeeling, mogt men 't aan zynen Dichtgeest toeſchryven; dan daar hy 't voorſtelt onder 't denkbeeld van eene bedoelde ſchaduwleer des Allerhoogſten, is 't vreemd, dat hy 't ſtuk dermaate tot een uiterſte gebragt heeft. Een geſpiek met een Ongeloovigen heeft hem, zo als hy in zyne Voorreden zinduidt, aanleiding gegeeven, tot het behandelen van dit onderwerp; maar hy bezeft niet, dat men het Ongeloof in de hand werkt, als men zyne verbeeldingen, voor de Leer des Allerhoogſten, opgeeft. 't Is jammer, dat verſtandige Vrienden hem niet wederhouden hebben; een welmeenende yver, mag men denken, heeft hem vervoerd, en 't kan wel zyn, dat de raad van kundiger niet heeft mogen baaten. Wy zyn niet vreemd, van 'er dus over te denken; te meer, daar hy dit Werk op Rym geſchreeven heeft, in gedagten, gelyk hy in zyne Voorreden zegt, „ dat de Dichtkunst toch iets verhevens heeft"; waar van dit Werk egter niets bezit. Op dat men niet denke, dat wy ons in 't een of 't ander opzigt te ſterk uitdrukken, zo leeze men des Autheurs voorſtel, over het afgebeelde van 't *Manna*, by de eerſte inſtelling van den *Sabbath*, by 't niet vallen van 't *Manna* op den *Sabbath*, en 't weder vallen op den eerſten dag der weeke; 't welk aldus luidt.

Het Manna werd, als zy den zesden dag daar telden,
Des morgens dubbeld ingezameld van de velden;
Van welk het eene deel vervolgens werd geſpaard,
En onverderflyk voor den Sabbathdag bewaard;
Naardien de hemel dan haar voorraad hield verborgen,
Tot op den eerſten dag, die volgde, aan den morgen,
Wanneer al 't volk dan zag het heilig manna weêr
Gevallen, als de rym, op al de velden neêr:
Wyl door het wys geheim der dingen hier omſchreven,
Den grooten Hemelvorst te kennen wordt gegeven,
En wel hoe Hy als Borg, in 't needrig vleesch gedaald,
Is door het Man en door den Sabbath afgemaald.
Want liet Hy zich, ten zoen, des daags voor Sabbath, slagten,
Dat brengt, omtrent het Man, my weder in gedagten,
Hoe niemand op het veld of elders, op den dag
Van Sabbath, ooit het Man gevonden heeft of zag:
En waarom ook de Borg, na 't draegen van de zonden,
By zynen dood, niet op den Sabbath werd gevonden:
Dewyl Hy in het graf moest rusten van het werk,
Dat Hy had aangebragt ten nutte van zyn Kerk;
Doch waar uit Hy ook zou na korten tyd verryzen,
Op dat Hy ons de kracht zyns lydens zou bewyzen.
En opgestaan heeft Hy zich weêr als 't Man vertoond,
Op de eerſten dag der week, waar op Hy werd gekroond

Met Eer en Majeſteit, dewyl Hy toen op aarde
Zyn Goddlyk Rykxgebied op 't luisterrykst aanvaardde;
Zo dat Hy nu, bekleed met glans en heerlykheid,
Van zyn geduchten throon vertoont zyn majeſteit,
Waarom een ieder zich voor Hem moet nederbuigen,
En van de grootheid van zyn Godlyk Ryk getuigen.
En dus zag Israël in 't Manna afgebeeld,
Het geen waar op den dag der ſchaduw heeft geſpeeld,
Gelyk daar van de zin nog nader is te vinden
In 't woord, waar in wy zien de ſchaduwen ontbinden,
Waarom ik dan voor my met zekerheid beſluit,
Dat dit, aan Jacobs zaad, leerbeeldig werd beduid.

De Oefeningen in de war, of de Oefenaars geſtoort. Spraakverbeelding tuſſchen Redenlief *en* Femelziek. *Alom te bekomen. 8 bladz. in groot octavo.*

HEt voorſtel van den Amſteldamſchen Kerkenraad, ter beteugelinge van 't onregelmaadige, dat in 't houden veeler Oefeningen plaats had, met de gevolgen van dien, door 't groot agtbaare Burgermeesterſchap goedgekeurd, en dus openlyk afgekondigd, heeft veelen Oefeninghouders zeer geſtooten. Denzulken nu gaat de Opſteller van dit Rymſtukje te keer. *Femelziek* klaagt over de gemaakte bepaalingen, en *Redenlief* toont dat ze ten uiterſte billyk zyn; dat een verſtandig en godvrugtig Oefeninghouder, (hoedanig ieder behoort te zyn,) geen rede hebbe, om de gemaakte ſchikkingen ten kwaade te duiden. Wordt het getal der Oefeningen hier door verminderd, dat baart, zegt hy, geen zwaarigheid, dewyl ze 'er niet noodig zyn; en wil men ze egter houden, dan is 't betaamlyk zulke heilzaame inrigtingen in agt te neemen. —— Met betrekking tot dit laatſte drukt hy zig indezervoege uit.

En is het my vergund te vragen,
Waar toe in deze Stad eene OEFNING dient?
Wat zyn 'er in een jaar niet weinig dagen,
Of een GOD- en Bybelvriend
Kan in gewyde Tempelchoren
De Heilleer uit den mond van 's Hemels Tolken horen;
Terwyl hy zig met een verlust,
In Stigtelyke Pſalmgezangen,
Of ziet hy tot een Oeffening zyn verlangen
Geſtrekt, 't is hem bewust,
Dus hy geen nutter Oeff'ning kan begeeren,
Als in het daaglyks Catechizeeren (*)

Den

(*) De gedurige Catechizatien, welke daaglyks zo aan de Huizen der Leeraars, als in de Oude, Zuider en twee Capelkerken gehouden worden, geven ons geduurige gelegenheid, ons daar in te verlustigen, en 'er voordeel mede te doen.

Den zuivren Godsdienstgrond te leeren.
Een waarlyk vroom en Godgewyd gemoed
Kan in deez Stad genoeg gelegenheden vinden,
Om zig gantsch aan den dienst des Hemels te verbinden,
Wanneer zyn Godsmin blaakt in zuiv'ren Hemelgloed.
Schoon hy een afkeer heeft van die vergaderingen,
Die 't zy in ſtilte, of in het openbaar,
Zig, als een t'zaamverknogte ſchaar,
Bepalen aan hun OEFENINGEN.
En vind hy lust een deelgenoot
Van zulk een zaamenkomst te wezen,
't Is billyk dan, dat hy in dezen,
Gehoorzaamt aan het geen den Kerkenraad beſloot.

Brief aan een Vriend, behelzende eenige Aanmerkingen over zeker Project van eene Ordonnantie voor de Kamer van Deſolate Boedels, binnen de Stad Amſteldam. Te Amſterdam by H. Keyzer 1774. *In groot octavo* 136 *bladz.*

Kort en Zaaklyk Antwoord op die Aanmerkingen. Alom te bekomen. In groot octavo 30 *bladz.*

Gepast Weder-antwoord. Te Amſterdam by H. Keyzer. *In groot octavo* 20 *bladz.*

Bylage, behelzende een Brief van den Heer en Mr. H. NOORDKERK, *in den jaare* 1755 *geſchreeven, over een ſoortgelyk Onderwerp. In groot octavo.*

DE menigvuldige Fdliſemenlen in de laatſte jaaren, en de daar omtrent gehouden handelingen in veele gevallen, hebben opletlenden van tyd tot tyd doen uitzien naar middelen, van beterè directie, omtrent zodanige Boedels. Dit heeft onder anderen op de baan gebragt, een Project van eene, zo men oordeelde, verbeterde Ordonnantie voor de Kamer van Deſolate Boedels binnen Amſteldam. Het Project heeft, gelyk het gemeenlyk in zodanige gevallen gaat, de goedkeuring van ſommigen weggedraagen, doch aan anderen niet behaagd. Reeds voor eenigen tyd was het een onderwerp veeler geſprekken; en ten laatſte heeft zeker Brieſſchryver zig in openbaaren druk daar over uitgelaaten, met het mededeelen van eenige Aanmerkingen over het zelve; behelzende verſcheiden zwaarigheden, die ſtrekken, om te toonen, dat het Project niet ter uitvoeringe gebragt behoort te worden, en dat het inderdaad inpracticabel is. —— Op het aanvoeren deezer zwaarigheden is een ſcherp Antwoord in 't licht gegeeven, en 't zelve is van een ſoortgelyk Wederantwoord gevolgd; welke beide Schriften niets ter opheldering van de zaak doen. —— 't Is te wenſchen,

dat

dat de Verdeedigers van 't Project, zo ze 'er nog iets op zien, voortaan gematigder handelen; op dat het Stuk met beſchedenheid onderzogt moge worden; waar toe ons de eerſte Brieffchryver, op eene behoorelyke behandeling, naar uitwyzen van dien Brief, niet ongeſchikt voorkomt. —— De daar benevens nog afgegeeven Bylage, of Brief van den geagten *Noordkerk*, in den jaare 1755, over een ſoortgelyk Onderwerp geſchreeven, verdient de opmerking van allen, die zig op dit ſtuk toeleggen; als behelzende oordeelkundige remarques, die ook nog heden van nut kunnen zyn, ter verbeteringe van de tegenwoordige Ordonnantie der Deſolaate-Boedels-Kamers. Men is ter wederzyde eens, dat die Ordonnantie haare gebreken heeft; de vraag is, hoe dezelve te verbeteren? Het onderzoeken en beantwoorden hier van eischt oplettendheid en bedaardheid; en 't onderwerp is, in zyne gevolgen, de overweeging van des kundigen wel waardig.

Verhandeling over het Krygsgerechte der Frieſche en Naſſauſche Regimenten, Rechthoudende binnen Leeuwaarden. Alomme te bekomen. 22 *bladz. in quarto.*

EEne vrees, dat men 't 'er op zou toeleggen, om het Krygsgerechte der Frieſche en Naſſauwſche Regimenten, in Friesland, te mortificeeren, ſchynt aanleiding gegeeven te hebben tot het opſtellen deezer Verhandelinge. Dezelve is geſchreeven by wyze van een Antwoord op eenige Vraagen, betrekkelyk tot dat Krygsgeregte; zo met betrekking tot deszelfs toeſtand, als het nut van deszelfs in ſtand houding. En de Schryver heeft goedgevonden de Vraagen te beantwoorden, door 't mededeelen van twee Vertoogen, die, in de jaaren 1748 en 1750, aan zyne Doorl. Hoogh. Glor. ged. WILLEM den IV, ingeleverd zyn; behelzende de regtmaatigheid van dat Krygsgeregt; en de noodzaaklykheid van het beſtendig te doen beklyven, op dien voet, als het van oudsher geweest, en in laater tyd vaſtgeſteld is. Van deeze Vertoogen, die, door een Man van aanzien opgeſteld, de bedoelde uitwerking by den Vorst hadden, bezat onze Schryver een Affchrift, en 't is hem raadzaam voorgekomen, dezelven het licht te doen zien; op dat men algemeener moge weeten, hoe 't met dit Stuk gelegen zy. Wyders geeft hy te kennen niet te willen twyfelen, of Nederlands tegenwoordige Erfſtadhouder, WILLEM de V, zal ook, in dit opzigt, de voetſtappen van zynen beroemden Vader volgen. En hy maakt zig ſterk, dat de aanzienlyke Schryver der opgemelde Vertoogen, zo men al eens den Vorst naar eene andere zyde wilde overhaalen, niet min gelukkig dan voorheen zou ſlaagen; mitsgaders dat 'er onder de Leden van de hooge Regeering en Miniſters van Friesland gevonden zouden worden, die den heilzamen

men *Raad* van dien Heer by zyne Hoogheid zouden appuyeeren, en met Hem Hoogstdenzelven overreeden, om in de Militaire Regtsoefeningen in Friesland geen verandering te onderneemen, of tragten te maaken. Voorts beſluit hy deeze Briefswyze Verhandeling, met eene korte melding van eenige voorvallen, betrekkelyk tot de Militaire Jurisdictie in andere Provintien, waar uit men kan afneemen, dat 'er ten deezen opzigte nog al eenige onregelmaatigheden plaats hebben.

Merkwaardige gevallen van Margareta en Antonetta, of de verlooren Moeder en wedergevonden Dochter. In 's Gravenhage by H. v. Drecht 1774. *In octavo* 126 *bladz.*

IN dit verhaal ſtelt men der Jeugd op eene leerzaame wyze onder 't oog, de gevaaren van onvoorzigtige Minnehandelingen, die *Margareta* op den oever van haar verderf bragten; en *Edelwaard* op 't punt deeden ſtaan, van zig in te wikkelen, in eene ongeoorloofde verbintenis met zyne hem onbekende Dogter *Antonetta*. De jammerlyke gevolgen, die zodanige Minnehandelingen met zig kunnen ſleepen; de rampen, waar voor een Minnaar zyn geliefde voorwerp blootſtelt; de onheilen die eene Maagd over 't hoofd hangen, als zy zig niet omzigtig bewaart; de verdere gevolgen, welken daar uit kunnen voortvloeien; mogen der Jeugd, als 't op eene bemaamelyke wyze geſchiedt, dat in deezen plaats heeft, wel eens leevendig afgemaald worden, of het ook ten afſchrik mogte dienen. Buiten dit byzondere nut, dat deeze Roman kan hebben, ſtrekt dezelve voorts, wel inzonderheid, om denkbeelden van Menschlievendheid, Edelmoedigheid en Erkentenisſe in te boezemen. Het character van *Edelwaard*, (zyn gemelde misbedryf daar laatende,) is voorts ten deezen opzigte beminnelyk; en dat van *Adriana*, de Vriendinne van *Margareta*, ten hoogſte loflyk; ook beantwoordt *Antonetta*, aan erkentlykſte, het geen zy aan *Edelwaard* en *Adriana* verſchuldigd is. *Adriana* heeft haar in haare tederſte jeugd ten Voedſter verſtrekt, door ongelukkige omſtandigheden is zy in andere handen geraakt, en tot den Bedelzak vervallen. *Edelwaard*, met haar ingenomen, heeft haar in gunſtiger ſtaat geſteld; en uit *Adriana* vernomen hebbende, dat zyne *Margareta* overleden was, als mede dat zy *Antonetta* als de vrugt zyner Minnehandelinge erkende, heeft hy zig voorts jegens haar gedraagen, als een eigenaartigen Vader voegde. Het ganſche verhaal, zo ten aanzien deezer Hoofdcharacters, als met betrekkinge tot de verdere perſoonen en omſtandigheden, die in deeze Geſchiedenis te paſſe komen, hangt zeer wel aan een; en behelst verſcheide nutte Leſſen, die, op eene gevallige wyze, het haatlyke der Ondeugd en het beminnelyke der Deugd

Deugd voordragen; des dit Geſchrift te tellen zy, onder de zedekundige Romans, welker leezing van eenige nuttigheid kan zyn.

De Utrechtſche Frederik, of de Hollandſche Filoſoof 1774. *In octavo* 244 *bladzyden.*

VOlgens den breedvoerigen Tytel behelst dit Geſchrift, „ de Geboorte van den opgenoemden Frederik; tweeſpalt in deszelfs huis; vlugt naar Amſterdam; omzwerven om een beſtaan; ongerustheid van zyn Vader over zyne vlugt; levenswyze van een Boschmensch, vergeleken met de levenswyze in deze Landen; grappig verhaal van een Dominé en een Koster; kunstſtreken der Comptoirbeſtelders, en ſchets van het character der Grooten en Kooplieden; dienstneming van Fredrik by een bejaard Heer; geſprek van's Werelds beloop; list van een Kamenier om Frederik tot Onkuisheid te verleiden; leven van een naturalist, en herkeering door het bywoonen van het akelig afſterven van een zyner Vrienden; betrapping van 't voorafgaande Min-avontuur door de Meid; minnenyd en wraakoefening van de jonge Juffer; en opzegging van zyn dienst; eenzaame klagt van Frederik over zyn onſchuld, en ontdekking van Liefde voor de jonge Juffer; gevolg van dit geval; huwelyk, en verheffing tot gelukſtaat". Het hoofdoogmerk ſchynt te weezen, om te doen opmerken, „ dat de Deugd voor een wyl tyds wel gedrukt kan worden; maar dat zy daar na des te heerlyker over haare vyanden triumpheert". De Schryver bedoelt dus eene goede zedelyke Leering, en de uitvoering is over 't geheel geſchikt, om de denkbeelden van een deugdzaam hart in te boezemen; doch de wyze van voordragen is niet uitlokkend; men leest eene drooge vertelling, daar 't gevallige aan ontbreekt. 't Komt in Schriften van die natuur, waar in men een leerzaam vermaak zoekt, niet alleen op de zaaken aan, maar 'er wordt tevens vereischt, eene manier van de gebeurtenisſen te ontvouwen, die een regten invloed op de verbeeldingskragt heeft; waar door de Leezer bewoogen wordt, om 'er min of meer deel in te neemen, dat zyne aandagt vestigt. —— Wel te vertellen is ieder een niet gegeeven; en onze Schryver, ſchoon hy het goede voorhebbe, heeft 'er althans tot nog den ſlag niet van.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De nuttigheid en noodzaakelykheid van de Christelyke Openbaaring, aangetoond uit den ſtaat van den Godsdienst, in de oude Heidenſche Weereld. Door JOHN LELAND. *Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Tweede Deels Eerſte Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1774. *Behalven het Voorwerk* 370 *bladz. in groot octavo.*

GElyk de Heer *Leland*, in 't eerſte Deel, het gebreklyke van den Godsdienst der oude Heidenſche Waereld, ten aenzien der kenniſſe van den éénen waren God, getoond heeft, zo verledigt hy zich nu, om zulks te ontvouwen, ook met opzicht tot de regelmaet der zedelyke plichten; om zyn bewys, voor de nuttigheid en noodzaeklykheid der Chriſtelyke Openbaringe, op te maken. — Ter duidelyker voordragte hier van, brengt hy eerst enige algemene aenmerkingen te berde, rakende den mensch, als een zedelyk vrywerkend ſchepſel, en de verſcheiden wegen, door welken hy gezegd kan worden, tot de kennis van zynen plicht te komen; als mede betreffende het geen God gedaen heeft, om den mensch tot deze kennis te brengen. — Hier op gaet hy over tot een onderzoek, naer 't gebruik dat de Heidenen hier van gemaekt hebben, en doet van alle zyden zien, dat hunne Zedekunde ten uiterſte gebreklyk was. Dit vertoont zich in hunne Godsdienſtige inzettingen; zulks is blykbaer in hunne Burgerlyke Wetten; en 't zelve ſtraelt ten krachtigſte door in de leſſen van hunne Philoſoophen en Zedekundigen. — In 't onderzoeken hier van, heeft de geleerde *Leland* geen moeite geſpaerd, om alles na te ſpoören, wat men, hier toe betrekkelyk, by de beſchaefdſte Natien, en geoefendſte Leermeesters der Ouden kan vinden; en hy deelt zyne deswegens gedane ontdekkingen, op ene oordeelkundige en leerzame wyze, mede; ten betooge dat het Heidendom, ten tyde der komſte van den Zaligmaker in de Waereld, ten aenzien van de zeden, in het allerjammerlykst verderf gezonken was. — En hier aen hecht onze geoefende Schryver, als in tegenſtelling van de Heidenſche Zedekunde, een kort vertoog van de Euangeliſche Zedeleer, zo als die in de Heilige Schrift word voorgedragen; met ontvouwing van de groote voorrechten,

welken zy bezitten, die deze Leer naer behooren gebruiken. Voorts maekt hy hier uit zyn bewys op, voor de Godlykheid der Christelyke Openbaringe, het welk hy inderdaed voorſtelt.

„ Het volgt, zegt hy, natuurlyk uit het gene over dit onderwerp is te berde gebragt, dat de verwonderlyke zuiverheid van de Euangeliſche Zeedenleere, en het eenpaarig oogmerk van de *Christelyke* leerſtukken, geboden, voorrechten en inſtellingen, om waare heiligheid van herte en wandel te bevorderen, een zeer overtuigend bewys van de *Christelyke* Openbaaring opleeveren. Een bewys, welk eenen ſterken indruk op het gemoed moest maaken, en die Openbaaring by uitneemendheid aan de achting en eerbied van het menſchdom, en byzonderlyk aan alle onpartydige liefhebbers van waarheid en deugd behoorde aan te pryzen. De eerſte Verkondigers daar van, waaren ten uiterſte eenvoudig, ongeveinsd en oprecht, ontbloot van alle weereldſche voordeelen, menſchen, van welke men in geenen deele konde ſtellen, dat zy liſtige bedriegers waaren. Bezielt door eenen reinen, brandenden en welbeſtierden iever voor de eer van God en de zaligheid der menſchen, ſtelden zy zig bloot aan de zwaarſte lydens, ſmaadheeden en verdrukkingen, om een leerſtelzel van Godsdienst in te voeren, welks oogmerk was, om de oeffening van eene algemeene gerechtigheid te bevorderen. Eene Godlyke heiligheid ſchittert daar in overal door. In het zelve is niets, dat de begeerlykheeden en ondeugden der menſchen vleit en koestert; niets dat een geest van weerelschgezindheid, eerzugt, gierigheid, of wellust, aanblaast. En van het Euangeli kan al zoo min gezegd worden, dat het een werk van *Entbuſiasten*, of verhitte herzenen, als dat het eene uitvinding van liſtige en baatzugtige bedriegers, is. Wanneer wy overweegen, dat de eerſte verkondigers van den *Christelyken* Godsdienst, voor het grootſte gedeelte, menſchen van geene geleerdheid en opvoeding waaren, en nochthans het volk leerden, om de billykſte en verheevenſte begrippen van den Godsdienst te vormen, een Godsdienst in veelerlei opzigten teegen de vooroordeelen, die zy zelven zoo geestig hadden ingezwolgen, ſtrydende, en verre overtreffende, het geen de weereld te vooren gekend hadde; waar by zy ook voorſtelden, het allervolmaaktſte leerſtelzel van zeeden, welk oneindig verheevener was, dan het geen dienaangaande door de beroemdſte *Heidenſche* Filozoofen, mannen van het grootſte verſtand en ſchranderheid, geleerd wierd, ja zelfs ten hoogſten voortreffelyker, dan de beſte *Joodſche* Leeraars, die door hunne

ne verkeerde uitleggingen den rechten zin van *Mozes* en de Profeeten vervalschten, ooit geleerd hadden; ik zegge, wanneer wy alle deeze dingen overweegen, dan word de waarheid van het geen zy voorgaven, ten krachtigſten bevestigd; te weeten, dat de leeringen, die zy leerden, en de geboden, die zy in den Naam van God voordroegen, niet van hunne eigen uitvinding, (eene zaak waar toe hunne onbekwaamheid op de zigtbaarſte wyze bleek,) maar, gelyk zy zelven beleeden, van eenen Godlyken oorſprong waaren. Dit wierd noch meer bekrachtigd door zoo veele Godlyke getuigenisſen, die uit den heemel aan de Godlyke zending van onzen Zaligmaaker, en de genen, die bevel hadden, om het Euangeli in zynen Naam te verkondigen, gegeeven wierden. Nimmer waaren 'er gebeurtenisſen, die meer geloof verdienden, of die doorluchtigere blyken van eene buitengewoone Godlyke tusſchenkomst opleeverden. Zy gingen kennelyk alle menschlyke magt te booven. En dierhalven moesten zy gewrogt zyn geweest, of onmiddelyk door de hand van God zelven, of door de magt van goede weezens, verheevener dan de menſchen, welken, onder Gods beſtiering werkende, nimmer hun getuigenis aan eene leugen zouden geeven. En wat de booze geesten betreft, hoe groot wy hun vermoogen ook ſtellen, men kan zig echter met geene mogelykheid verbeelden, dat zy hunne hulp verleenen zouden, om achtbaarheid by te zetten, aan een leerſtelzel van Godsdienst, en zeeden, welk openlyk ſtrekt, om de menſchen van de Afgodery, ondeugd en boosheid, te bekeeren, tot de kennis, gehoorzaamheid en dienst van den eenigen waaren God, en tot de oeffening van waare deugd en Godsvrucht. Zoo zigtbaar en overtuigend waaren deeze bewyzen van den Godsdienst van *Jeſus*, die, in zulken korten tyd, een verbaazenden voortgang maakte, in weerwille van alle die hinderpaalen, en teegenſtand, dien hy ontmoette, en welke, naar den mensch geſprooken, onoverkoomelyk ſcheenen. En overal, waar deeze Godsdienst oprechtlyk geloofd en omhelsd wierd, bragt hy eene wonderbaarlyke verandering te weege. Nooit was 'er in de weereld eene maatſchappy van menſchen zoo heilig en deugdzaam, en van zoo eene voorbeeldige Godsvrucht, liefde, reinheid en maatigheid, als de eerſte *Christenen*. En dienvolgens was de aanmerkelyke hervorming, die deeze Godsdienst, in het leeven en de zeeden van de genen, die denzelven aannamen, ten weege bragt, eene van de voornaame hoofdpunten, waar op de oude Verdeedigers van de *Christelyke* leere gedurig aandrongen, en voor de waarheid, waar van zy zig op de Hei-

denen zelven beriepen. Zy ſcheenen als lichten in de weereld, in het midden van een krom en verdraaid geſlagt. En daar in volhardeden zy zo lang, als zy den Godsdienst en de zeedenleere, in de Heilige Schrift ter needer geſteld, aankleefden. En naar maate zy van deezen volmaakten regel afweeken, wierden zy ongereegelder in hunnen wandel, en vervielen van hunne eerſte deugdzaamheid, of vervielen, door eene buitengemeene reinheid, booven het gene in het Euangeli word gevorderd, voor te wenden, tot bygeloovige uiterſten. Zoo wys, zoo voortreffelyk, zoo billyk en rechtmaatig, 'is de Euangeliſche zeedenleere, welke door *Chriſtus* en zyne Apoſtelen is voorgedraagen, dat alle de onderneemingen van de volgende eeuwen, om dezelve tot eenen hoogeren trap van voortreffelykheid te brengen, inderdaad by derzelver oirſpronklyke volmaaktheid zyn te kort geſchooten".

't Is waer, men brengt hier tegen in, dat 'er een groot bederf van zeden onder de Chriſtenen plaats heeft. Dan dit neemt, gelyk de Heer *Leland* aenmerkt, de nuttigheid der Euangeliſche Leere niet weg; een ſtrafwaerdig misbruik en verzuim, waer van hy verſcheiden oorzaken optelt, brengt dit bederf te wege. „ Maar het blyft, zegt hy, altyd eene onbetwistbaare waarheid, dat, indien de bedwangmiddelen, welke de *Chriſtelyke* Godsdienst gebruikt, teegen de ondeugd en Godloosheid, wierden wechgenoomen, het bederf noch veel grooter en algemeener zyn zoude, dan het thans is. Veele duizenden, die anders ondeugend en ongebonden leeven zouden, worden door de leeringen en geboden van het *Chriſtendom* opgewekt, om een maatig, rechtvaardig en Godzalig leeven te leiden. En offchoon het Chriſtendom dermaate verbasterd zy, mag men echter billyk beſluiten, dat 'er onvergelykelyk veel meerder en grooter voorbeelden, van eene verheevene en reedelyke Godsvrucht, en eene voorbeeldige reinheid van zeeden, te vinden zyn, onder de genen, die belyden het Euangeli te gelooven en aan te neemen, dan onder hun, die van eene andere belydenis, of karakter, zyn. De beste en zeekerſte weg dan, om de menſchen weeder te brengen, tot de oeffening van waare Godvrucht en deugd, is, dat men trachte, hun te verpligten, tot eene vaste aankleeving aan die hemelſche leere, en aan die zuivere en voortreffelyke wetten van het Euangeli, welke, buiten alle tegenſpraak, de beste hulpmiddelen en grootſte aanmoedigingen tot eenen heiligen en deugdzaamen wandel geeven. En het is een voorrecht, dat ons tot de dankbaarſte erkentenis roept, dat wy, hoe groot het bederf van leere en wandel ook zy,

waar

waar in de genen, die het *Christendom* belyden, vervallen zyn, of vervallen konnen, ſteeds eenen volmaakten reegel, of voorſchrift, in de Heilige Schriften voorgeſteld vinden, tot welken wy onze toevlugt moogen neemen, en waar uit wy, door eene naauwkeurige opmerking van dezelven, zeekere en onfeilbaare onderrichtingen, ten aanzien van elk gedeelte van den Godsdienst, en de oeffening eener algemeene Godvrucht en gerechtigheid, ontvangen konnen".

De kracht van God in JESUS CHRISTUS *overwoogen door* J. E. VOET. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1774. *In groot octavo* 161 *bladz.*

OP de voorige beſchouwing van Gods *Wysheid* in J. Ch., volgt in deze tweede Verhandeling ene overweging van Gods *Kracht* in J. Ch.; welk onderwerp de Heer *Voet* op ene ſoortgelyke wyze behandelt, als hy het eerstgemelde gedaen heeft. (*) Hy vangt aen, met ene onderſcheiden verklaring der woorden, *Vermogen*, zynde ene bekwaemheid om te kunnen werken, en *Kracht*, beſtaende, in de werkzaemheid van 't vermogen, dat eenige verandering uitwerkt, welker trappen aengeduid worden, door de woorden *Sterkte* en *Geweld*. Hier van zegt hy, heeft men het woord *Magt* wel te onderſcheiden, als betekenende het Gezag om te gebieden: echter maekt hy gene zwarigheid van het woord *Almagt*, naer de gewoone ſpreekmanier, in den zin van *Alvermogen* te gebruiken. Dit leid hem verder tot enige aenmerkingen over etlyke ſpreekwyzen der Heilige Schryveren hier toe betreklyk, en voorts over de Godlyke werking; welker Kracht zich ontdekt, in eene *onmiddelyke*, in ene *middelyke bovennatuurlyke*, en in ene *middelyke natuurlyke* werking. Uit hoofde dezer laetstgemelde werking komt vervolgens in overweging, wat men hebbe te denken van de eigen krachten der redemagtige en vrywerkende wezens. Hier omtrent verklaert de Heer *Voet* zich voor het gevoelen van hun, die beweren, „ dat God aan „ elk wezen ieder oogenblik die kracht geeft, welke dat we„ zen bezit; welke kracht dan voor dat oogenblik de eigen „ kracht van dat wezen is; en welke kracht het redelijk vrij„ willig werkend ſchepſel oogenblikkelijk gebruikt, naar zijne „ eigen tegenwoordige neigingen en zedelyke geſteldheid". Ook

(*) Zie *Hed. Vad. Letter-Oef. IV. D. bl.* 58.

Ook komt het hem, meer dan waerſchynlyk, voor, „ dat, „ ſchoon de kracht oogenbliklijk van God zij, 'er evenwel „ plaats moet overblijven, voor de vrijwillige werkingen van „ den redelijken en zich zelven bepalenden wil, welke beſte„ dinge der verleende kracht, de daaden zedelijk natuurlijk „ goed of kwaad maakt; wijl anders de mensch niets verſchil„ len zou van een lijdelijk werktuiglijk ſamenſtelſel, dat ſlechts „ door een kracht van buiten zich geregeerd wierd, en alle „ grond van Gods rechtvaardig oordeel zou vervallen". —— Onze Autheur deze denkbeelden verder opgehelderd hebbende, ſtelt zich ene tweeledige beſchouwing voor, ter aentooninge van *Gods Kracht in J. Ch.* Voor eerst vestigt hy het oog op het geen den perſoon des grooten Middelaers betreft; en dan op het geen in zyne leden, die zyn geestlyk lichaem uitmaken, geſchied, ter openbaringe van Gods Kracht in hem. Na de ontvouwing hier van, dringt hy het voorgeſtelde ter betrachtinge aen, om een ieder Christus te doen erkennen, zo wel voor de *Kracht*, als voor de *Wysheid* van God; en allen te bewegen, om die Kracht, welke God hun in Christus verleent, naerſtig te beſteden, in de dankbare erkentenis van zyne genade, en een onwankelbaer vertrouwen op de Godlyke beloften. — Onder het aendringen hier van, kant hy zich ten ernſtigſte aen, tegen het misbruik dat men maekt van de Leer der krachtloosheid des Zondaers, of liever tegen het grove wanbegrip dat men van die Leer vormt; waer door men zich kwanswyze bevreesd maekt van *in eigen kracht* te zullen werken. 't Is der moeite waerdig, een en ander gedeelte van zyne aenmerkingen hier over, by deze gelegenheid, den Lezer onder 't oog te brengen.

„ Men is, zegt hy, bezorgd voor zich zelven, en waarſchouwt anderen, om niets te onderneemen, of te doen *in eigen kracht*. Heeft dan een mensch eigen kracht, welke hem niet gegeeven is van boven? — Heeft hij een beſtaan of werkvermogen uit zich zelven, 't welk niet *ieder oogenblik* beſtaat, door den bepaalden wil alleen van God? — En, zoo het een werkvermogen en kracht is, die God t'elken oogenblik ſchenkt, ſtaat dan dat vermogen en die kracht niet onder eene wet? — Heeft God ooit gelast, om die kracht niet te gebruiken, of werkeloos te laeten liggen? — Is de mensch van dat vermogen en die kracht geen verantwoording aan God ſchuldig? — Ik weet wel, dat men met alle reden zich heeft willen verzetten tegen het gevoelen, dat men aan *Pelágius* toeſchrijft, als of een mensch door zijn *eigen kracht* zich zelven bekeeren kon; en dit hebben wij hier boven gezien, dat

dat volſtrekt onmooglijk is, en dat de herſchepping, of de ſchenking van het nieuwe levensbeginſel, van *Gods kracht in Christus*, alleen afhangt. Maar te beſluiten, dat een mensch, om dat hij geen genoegzaame kracht heeft, om zich zelven een nieuw leven te geeven, daarom geen eigen kracht heeft, in den zin van een gegeeven kracht, welke onder een wet en onder beloften ſtaat, is het zelfde als te beſluiten, dat een mensch geen geest heeft; — of te beſluiten, dat hij die gegeeven kracht niet gebruiken moet, is te beſluiten, dat de gegeeven kracht, (zij ſtrekke dan zoo ver als zij wil,) ſtaat buiten verantwoordinge. — Wat is dit anders, dan de voorgewende onmagt te maaken tot een bolwerk voor het verſtand des vleeſches, en, 't zij weetende of onweetende, de ſchuld op God te ſchuiven, en niet een rechtzinnig, maar een onzinnig *lijdelijk* Christendom invoeren. Iemand gebruikt, of, laat ik liever zeggen, misbruikt dan zijn kracht, wanneer hij *zijn* werkvermogen beſchouwt als zijn eigen buiten God, als of het hem niet geſtadig van boven gegeeven wierd. Wanneer hij zich zelven beſchouwt, als of hij een wezen had, dat een oogenblik beſtond buiten God, en als of zijn werkvermogen en kracht niet ſteeds van Gods krachten voortkwam, maar hij die als zijn *eigen* kracht, buiten eenige wet, naar zijn *eigen* zinnelijkheid, kon en mogt gebruiken. — Maar een mensch werkt nooit in eigen kracht, wanneer hij alles, wat hij is en vermag, erkent, als geduurig hem van boven gegeeven, om te gebruiken naar het voorſchrift, dat God hem gegeeven heeft. In het natuurlijke zelfs moet hij daarom denken en zeggen, naar de leere des Heiligen Geestes, „ik zal reizen, wanneer God wil en ik leeve". — En welke gaven of welke krachten iemand ook hebben mag, hij heeft altoos, en in alle gevallen, zijne *eigene gaven van God.*

„Deeze misvatting, zegt hy verder, is zelfs geſlopen in het hart van minkundige Christenen. Zij droomen en vreezen geduriq voor *eigen* krachten, en zij hebben ze niet, in dien zin, waar in zij die opvatten. — Indien men hen al volgt in hunne gedachten, en hen aanmerkt naar den ouden mensch alleen, hebben zij ſlechts een vermogen, om, overeenkomſtig hun bedorven natuur, die krachten te misbruiken, maar zoo ras zij die krachten, welke zij vinden en hebben, gebruiken naar de voorſchriften der reden en van Gods Woord, dan gehoorzamen zij Gods bevelen, doch altoos op die wijze, als Paulus gelast aan de Diakenen, *dat zij hun werk doen zouden, als door kracht, die God verleent.* — En wanneer men hen aanmerkt naar den inwendigen mensch is het nog meer af

te keuren, dat men de krachten, die men heeft, hoe gering zij ook zijn mogen, niet gebruikt, onder voorwendſel dat zij te gering zijn."

Ene gegronder kennis en dankbare erkentenis dezer Leere zou, gelyk de Heer *Voet* vervolgens aenmerkt, ene geheel andere uitwerking hebben, en daerom luid, onder andere voorſtellingen, zyne opwekkende vermaning aldus. „Laat toch de traagheid ons niet werkloos maaken, en ons vooral toch niet het grove wanbegrip van krachtloosheid heimlijk doen gebruiken, tot een ſchild tegen het beſchuldigend geweten. Dit is, zoo 't mij toeſchijnt, der conſcientie op den mond kloppen. Het is wel waar, dat een Christen niet heeft de geestelijke krachten in die maate, als hij wel wenschte; maar hij zou onverſtandig ſpreeken, die zeide; dat een Christen geen krachten hadde, in dien zin als ik gezegd hebbe: want dit zou het zelfde zijn, als of hij zeide, dat een Christen niet leefde, en van de genade vervallen was. —— Laat ons ons dagelyks gewennen, om de krachten te gebruiken, welke wij in ons vinden, en dat zal niemand op den duur vruchteloos doen; want dan wordt Gods kracht volbragt in zwakheid. Indien men dit niet doet; indien men geen voedzel zoekt, door waaken en bidden; indien men niet dagelijks gebruik maakt van zijn krachten, om te eeten en te drinken, zoo veel men krijgen kan bij een algenoegzaam en mild God in Christus, dan kan het niet anders wezen, of men moet flauw zijn, en niet of nauwlijks leeven, en dus altoos twijfelen, of men leeft of niet. —— God geeft genade voor genade, en vernieuwing of vermeerdering van krachten, in evenredigheid van de tegenwoordige wel gebruikte krachten, waar door kinderen tot jongelingen opgroeijen. —— En, bij tegenſtelling, gaat het met de zedelijke en geestelijke krachten, welke niet gebruikt worden, als met het ijzer, dat door den roest zijn veerkracht geheel of ten deele verliest."

Predikatien over de Brief aan de Hebreen, door J. A. GLINDTKAMP, *Predikant in de Lutherſche Gemeente te Purmerende. Te Amſterdam by* J. Sluiter 1775. *Behalven het Voorwerk* 84 *bladz. in quarto.*

HEt oogmerk van den Eerwaerden *Glindtkamp* is, zyne gedane Predikatien over den Brief aen de Hebreen in openbaren druk uit te geven, en het gedeelte, dat thans het licht ziet, ſtrekt ter proeve van de manier zyner uitvoeringe. De twaelf eerſte verzen van 't eerſte Hoofdſtuk deezes Briefs wor-

worden hier in vyf Leerredenen afgehandeld; en men kan, uit de daer in gehouden predikwyze, afnemen, dat zyn Eerwaerde niet zo zeer ene Letterkundige, als wel ene Leerſtellige ontvouwing van dezen Brief bedoelt. Ieder Leerrede naemlyk bevat, onder ene beknopte verklaring van de ſpreekwyzen, ene gezette behandeling van de daer in voorgedragen Leerſtellingen, die hy ten beſluite kortlyk ter betrachtinge overbrengt. Dus behelst vs. 1 en 2; (1.) Het onderſcheid des tyds van de Openbaring der Heilige Schrift, zo wel van het Oude als Nieuwe Testament. En (2.) ene beſchryving van Christus als God en Mensch. Vers 3 en 4 vestigt des Leeraers aendacht, (1.) op de voortreflykheid van den perſoon Jeſus Christus als onzen Zaligmaker; en (2.) op de benaming van Hem, waer door Hy is verheerlykt en geſteld boven de Engelen. Uit de woorden vs. 5 en 6 neemt hy aenleiding om te handelen, (1.) over de eeuwige geboorte van Gods Zoon van den Vader, naer zyne Godheid, en (2.) over den tyd der aenbiddinge van Gods Zoon door de Engelen, en de aenbidding zelve. Het voorſtel vs. 7, 8 en 9 bepaelt hem tot de beſchouwing, (1.) van het onderſcheid der Natuur en het Wezen van Christus en de Engelen, mitsgaders (2.) van 't Ryksbeſtier van Gods Zoon, als Koning, benevens de eeuwigduurendheid en gerechtigheid van zyn Ryk. En eindelyk leert hy ons, uit vers 10, 11 en 12, (1.) Gods Almacht, bewezen in de Schepping der veranderlyke en onvolmaekte Waereld, als mede (2.) Gods Onveranderlykheid en Volmaektheid daer tegen over geſteld. —— Deze Predikatien zyn dus grootlyks ingerigt, om de voornaemſte deelen van een Godgeleerd Zamenſtel, onder het verklaren van den Brief aen de Hebreen, voor te dragen, en derzelver gebruik, by manier van Toepaſſing, onder 't oog te brengen: het welk zyn Eerwaerde indiervoege verricht, dat het zynen Geloofsgenooten ene leerzame ſtichting kunne geeven.

Een bepaald en naauwkeurig onderzoek van de thans heerſchende denkbeelden over de Vryheid van den Wil, welke onderſteld word wezendlyk tot de zedelyke werkzaamheid, Deugd en Ondeugd, Belooning en Straffe, Lof en Schande te beboren. Door J. EDWARDS. A. M. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1774. *Behalven het Voorwerk* 628 *bladz. in groot octavo.*

EEn ieder, die ervaren is in de Bovennatuurkundige Godgeleerde verſchillen, weet, dat 'er al van vroeger tyd

zeer hevig geſtreden is, over de denkbeelden, die men zig van 's Menſchen Vryen Wil, of van 's Menſchen Vryheid heeft te vormen; en 't is bekend, dat de behandeling van dit verſchil te tederer zy, om de gevolgen, die uit de onderſcheiden bevattingen afgeleid kunnen worden. Dit laetſte heeft, door alle tyden heen, het geſchil te gewichtiger gemaekt, en is veelligt één der oorzaken geweest, dat de partyen elkander te minder hebben kunnen verſtaen. — Aen onze vooroordeelen tegenſtand te bieden, omtrent één enkel Leerſtuk, ſchoon 't zomtyds zyne moeilykheid mogte hebben, zou egter gemeenlyk met weinig moeite kunnen geſchieden; maer, wanneer het afleggen van dit vooroordeel voor dat Leerſtuk, (gelyk het meermaels gaet,) vry wat invloeds heeft op andere Leerſtellingen, die daer mede in een naeuw verband ſtaen, valt die tegenſtand bezwaerlyker. Ene reeks van Leerſtellingen, die men tot nog voor waerheden aengenomen heeft, en welker baerblyklykheid ons duidlyk ſchynt, op te geven; met het afſtaen van een zeker Leerſtuk, en 't omhelzen van een ander Leerſtuk, dat ons tot het aennemen van geheel andere Leerſtellingen leid; heeft zo veel in zig, dat het niet vreemd zy, dat het Menſchen van verſchillende denkwyze zeer moeilyk valle, elkander in zodanig een Stuk te overtuigen, en tot het omhelzen van een gevoelen, ſtrydig met hunne voorheen aengenomen denkbeelden, te beweegen. Hier toe word aen de ene zyde de zuiverſte Liefde voor de Waerheid, en aen de andere zyde de bondigſte betoogtrant, of allerduidelykſte voorſtelling vereiſcht. By mangel van 't eerſte, dat ene ſterkte van geest vordert, welke niet gemeen is, kan 't laetſte weinig of niet baten: en by gebrek van 't laetſte, dat in ingewikkelde onderwerpen niet gemaklyk gaet, of zomwylen geen plaets kan hebben, vind zich de werkzaemheid van 't eerſte, hoe gewillig de onderzoeker zy, min of meer belemmerd. — Men ziet ook uit dien hoofde, daer 't niet zelden aen de ene of andere zyde, en dikwerf ter wederzyde, hapert, niet veel zuivere voorbeelden van zulk een overgang tot gewichtige Leerſtellingen, met derzelver gevolgen. Indien we echter den Nederduitſchen Uitgever van dit Geſchrift van den Eerwaerden *Edwards* gelooven mogen, (en 't is ver van ons hem van ontrouw te verdenken,) dan is hy eenigermate een voorbeeld van die natuur. *Chriſtianus Batavus*, onder welken naem hy ſchryft, is, volgens het geen hy in zynen Opdracht meldt, in vroeger dagen ingenomen geweest met het Remonſtrantſche Stelſel, wegens des Menſchen Vryheid, maer op het lezen van dit Geſchrift is 't hem voorgekomen, dat het Contrare-

mon-

monſtrantſche ſtelſel „ eene ſchone eenvoudigheid en aanminnige overeenſtemming had met de waarheden van den Chriſten Godsdienst." —— Zulks heeft hem bewoogen, om dit Werk van den Eerwaerden *Edwards* in de Nederduitſche taal over te brengen, en het zelve aen de Eerwaerdige Opzienders van het Genoodſchap der Remonſtrantsch-Hervormden in Nederland op te dragen, in hoope dat het zelve, ter verdere naſpooringe van de waerheid, beantwoord zal worden, of aenleiding geven, om het verſchil over 's Menſchen Vryheid nader te bepalen.

Of dit voorſtel het bedoelde gevolg al of niet zal hebben, hoe het verband van oorzaken en gewrogten in dezen zal zyn, of aen welke zyde de ſterkſte beweegreden, om den Wil in dezen te bepalen, gevonden zullen worden, zal de tyd moeten leeren. Intuſſchen zullen wy den Lezer, voor tegenwoordig, een algemeen verſlag van 't Werk van den Eerwaerden *Edwards* geven; waer van men, tot welke party iemand in dit geſchil ook overſtelle, op het doorbladeren zal moeten zeggen; dat het alomme blyken draegt van des Autheurs ſchranderheid en arbeidzaemheid. Doch daer benevens zullen zy, die de vroegere en latere Twistſchriften over dit onderwerp gelezen hebben, en dit Stuk op nieuw nagaen, wel dra bemerken, hoe het niets behelst, dat wezenlyk nieuw genoemd kan worden, of geſchikt is, om het verſchil in een helderer daglicht te ſtellen: iets dat ook, na alles wat 'er over dit onderwerp, 't welk van wederzyde zyne duisterheden heeft, geſchreven is, naeuwlyks verwacht kan worden.

Het Werk zelve is vierledig. In 't eerſte Deel worden ons verſcheiden Woorden en Zaken, die tot dit Onderwerp behooren, verklaerd. Het tweede Deel is geſchikt, ter overweginge, of 'er zodanig eene ſoort van Vryheid van den Wil is, als die, waer in de *Arminianen* het Wezen der Vryheid van alle Zedelyke Werkers plaetzen; en of 'er immer zodanig ene zaek was, of begrepen kan worden te zyn. De derde afdeeling ſtrekt om te onderzoeken, of zodanig ene Vryheid van den Wil, als de *Arminianen* ſtaende houden, noodzaeklyk is tot de Zedelyke Werkzaemheid, Deugd en Ondeugd, Lof en Schande enz. Eindelyk worden, in 't vierde Deel, de voornaemſte gronden der redeneringen van de *Arminianen*, ter onderſteuning en verdediging hunner denkbeelden over de Vryheid, Zedelyke Werkzaemheid enz. op zichzelven, en tegen de tegenovergeſtelde Leer overwoogen. Aen dit alles hecht de Eerwaerde *Edwards* een beſluit, waer in hy, buiten enige ſcherpheden tegen de *Arminianen*, (dingen die gemeenlyk

lyk over en weder gekaetst worden, en noch aen de ene noch aen de andere zyde iets uitdoen,) voorſtelt, hoe de beſlisſing van dit Geſchilſtuk een algemenen en doorloopenden invloed heeft, op de meeste overige Geſchilſtukken, tusſchen de *Calvinisten* en *Arminianen* (*). Voorts komen by dit Werk nog des Schryvers *Aanmerkingen*, op de *Proeven over de Grondbeginzelen der Zedekunde en der Natuurlyke Godsdienst*; ſtrekkende om te toonen, hoe zyne verdedigde ſtelling, aengaende 's Menſchen Vryheid, zeer verre verſchilt van de ſtelling des Proeven-Schryvers, die volſtrekt ontkent, dat de Menſchen in het werken enige Vryheid hebben. Waer tegen de Eerwaerde *Edwards* beweert, dat de Mensch, in zyne zedelyke Daden, ene ware Vryheid heeft, en dat de zedelyke noodzaeklykheid van de Willingen der Menſchen, die in 't algemeen plaets heeft, daer mede niet onbeſtaenbaer is. De Mensch naemlyk heeft, zyns oordeels, ene Vryheid, dat is, een vermogen en gelegenheid om te doen, en zich te gedragen, zo als hy wil, of overeenkomſtig met zyne Verkiezing; maer deze zyn Wil, of zyne Verkiezing heeft ene voorafgaende bepalende oorzaek, waer mede 's Menſchen Willingen verbonden zyn; zo dat des Menſchen werkzaemheden vry, maer zyne Willingen zedelyk noodzaeklyk geſchieden. — Dit is de hoofdſtelling van den Eerwaerden *Edwards*, tegen hen, die 's Menſchen Vryheid onbeſtaenbaer oordeelen, met ene zedelyke noodzaeklykheid der Willingen. Tot een ſtael van 's Mans redeneertrant, wel byzonder betreklyk tot dit laetſte, diene een gedeelte van het geen hy te berde brengt, ter aentooninge, „ dat de Willingen van Ze„ delyke Werkers, 't zy men onderſtelle, dat ze met eenige „ voorgaande zaak verbonden zyn of niet, nogthans nood„ zaaklyk moeten zyn, in zodanig een zin, dat het de Vry„ heid der Arminianen omverwerpt". Hier toe ſtrekt zyn volgend tweeledig Bewys.

„ Ieder daad van den Wil heeft eene oorzaak, of heeft 'er geene. Wanneer zy eene oorzaak heeft, dan is zy, volgens het geene reeds bewezen is, niet gevallig, maar noodzaaklyk; zynde het uitwerkſel noodzaaklyk afhangende, en een gevolg van deszelfs oorzaak, [of 't geen den Grond of Rede in zich heeft,

(*) De Eerwaerde *Edwards* gebruikt deze benamingen het geheele Werk door; verdeedigt zulks in zyne Voorreden, als iets dat alleen onderſcheidingshalve geſchied, zonder daer mede iets haetlyks te bedoelen.

heeft, waerom iets is, en wel eerder zo is, als het is, dan anders;] en zulks is waar, laat de oorzaak zyn, welke zy wil. Wanneer de Wil zelfs de oorzaak is, door eene voorgaande Daad van Verkiezing en Bepaling; moet nogthans de bepaalde en veroorzaakte Daad een noodzaaklyk Uitwerkſel zyn. De daad, welke het bepaalde Uitwerkſel is der voorgaande Daad, welke hare oorzaak is, kan de kracht harer oorzaak niet benadelen; maar moet geheel aan hare Bepaling en Bevel onderworpen zyn, even zeer als de bewegingen der handen en der voeten. De opvolgende bevolen Daden van den Wil zyn even lydelyk en noodzaaklyk, met betrekking tot de voorgaande bepalende Daden, als de delen van het lighaam zyn, ten opzigte van de Willingen, welke dezelve bepalen en bevelen. En derhalven, wanneer alle de vrye Daden zodanig zyn, wanneer zy alle bepaalde uitwerkſels zyn, door den Wil zelfs bepaald, dat is, bepaald door eene voorgaande Verkiezing, dan zyn zy allen Noodzaaklyk; zy zyn alle onderworpen aan, en worden beſlisſend vastgeſteld door de voorgaande Daad, welke hare oorzaak is: ja zelfs de bepalende Daad zelve; want deze moet door eene andere Daad, welke dezelve voorgaat, indien zy eene vrye en vrywillige Daad is, bepaald en vastgeſteld worden, en dus ook noodzaaklyk zyn. Zo dat hier door alle de vrye Daden van den Wil noodzaaklyk zyn, en niet vry kunnen zyn, ten zy dat ze noodzaaklyk zyn: om dat zy, volgens het Denkbeeld der *Arminianen* over de Vryheid, niet vry kunnen zyn, ten zy dat zy door den Wil bepaald worden; welke door eene voorgaande Verkiezing moet bepaald worden; welke hare oorzaak zynde, bewyst, dat dezelven noodzaaklyk zyn. En nogthans zeggen zy; dat de Noodzaaklykheid ten eenenmaal onbeſtaanbaar is met de Vryheid. Zo dat, de Daden van den Wil, volgens hun ontwerp niet vry kunnen zyn, ten zy dat ze Noodzaaklyk zyn, en nogthans kunnen zy niet vry zyn, ten zy dat zy niet noodzaaklyk zyn.

„ Dog wanneer het ander gedeelte van het tweeledig Bewys aangenomen word, en geſteld word, dat de vrye Daden van den Wil geene oorzaak hebben, en met niets, het geen dezelven voorgaat en bepaalt, verbonden zyn, met oogmerk, om haare eigentlyke en volſtrekte Gevalligheid ſtaande te houden; en dat men toeſtond dat zulks mooglyk was; zal het hun nogthans geenſins helpen. Want, wanneer de Willing door eene volmaakte Gevalligheid, en geheel zonder eenige oorzaak geſchied, dan is het zeker, dat geene Daad van den Wil, geene voorgaande Daad van de Ziel de oorzaak is, en dat geene Bepaling of Verkiezing der Ziel, 'er eenigſins de hand

hand in gehad heeft. De Wil of de Ziel was inderdaad het Onderwerp van het geen toevallig aan haar geſchiedde, maar zy was de oorzaak niet. De Wil is niet werkzaam in het veroorzaken of bepalen, maar enkel het lydelyk onderwerp; ten minſten volgens hun Denkbeeld van Werking en Lyding. In dit Geval, verhindert de Gevalligheid de Bepaling van den Wil, even zeer als een eigentlyke oorzaak, en belangende den Wil, dezelve was noodzaaklyk, en kon niet anders zyn. Want te onderſtellen, dat het anders konde geweest zyn, wanneer het den Wil of de Ziel behaagd had, is te onderſtellen, dat de Daad van eenige voorgaande Daad van Verkiezing of behagen afhing; ſtrydig met het geen thans onderſteld is; het is te onderſtellen, dat dezelve anders kon geweest zyn, wanneer derzelver oorzaak dezelve anders gemaakt of bevolen had. Maar dit komt niet overeen met derzelver Gebrek aan eene Oorzaak of Gebieder in het geheel. Dezelve moest zo veel de Ziel betreft noodzaaklyk zyn, en eene welke van geene vrye daad der Ziel afhangt. Maar het geen zonder eene oorzaak is, hangt van geen vrye daad der Ziel af; om dat het, volgens de onderſtelling, van Niets afhangt, en met Niets verbonden is. In zodanig een Geval, is de Ziel noodzaaklyk onderworpen aan het geen het Toeval doet geſchieden, van tyd tot tyd, even zeer als de Aarde, die Werkloos is, noodzaaklyk onderworpen is aan het geen op dezelve valt. Maar dit is niet beſtaanbaar met het denkbeeld der *Arminianen* van de Vryheid, het welk beſtaat in het Vermogen van den Wil, om zichzelven en zyne eigene Daden te bepalen, en daar in geheel werkzaam te zyn, zonder Lydelykheid, en zonder aan Noodzaaklykheid onderworpen te zyn. —— Dus behoort de Gevalligheid tot het Denkbeeld der *Arminianen* over de Vryheid, en ze is 'er nogthans onbeſtaanbaar mede".

Ontledende Proef over de Vermogens der Ziel. Door CHARLES BONNET. *Lid van de Koningl. Maatſch. in Engeland enz. Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, *en te Rotterdam by* Bennet en Hake 1774. *In groot octavo* 326 *bladz.*

IN dit tweede Deel agtervolgt de oplettende *Bonnet*, de beſchouwing en overweeging van het Beeld, het welk hy zig heeft voorgeſteld, zo als het door de Wysgeerte bezield wordt, om deszelfs werkzaamheden trapswyze te verklaaren; ten einde dus, naar eene regelmaatige ontleding, voort te gaan, ter opheldering van de uitwerkſelen, die uit de verbintenis van

ons

ons Lichaam en onze Ziel voortſpruiten. Hier toe heeft hy aanvanglyk, als voorheen gemeld is, (*) het Beeld eerst een *Roos* doen ruiken, 't vervolgens in eene ſlaapzugt laaten vervallen, en daar op aan 't zelve, weder ontwaakende, eene *Nagelbloem* onder den neus gebragt. De verklaaring der verſchynſelen, hieruit voortſpruitende, in 't eerſte Deel aangevangen, wordt in dit tweede Deel wyder uitgebreid; en de ontleding wordt verder voortgezet; door het Beeld den reuk van een *Violier* gewaar te doen worden, en daar op dien van de *Jasmyn*, *Lely* en *Tuberoos* te laaten volgen. Het gadeſlaan der werkzaamheden, hier uit voortvloeiënde, leidt onzen Autheur, van ſtap tot ſtap, tot eene voortgaande ontvouwing zyner denkbeelden, over de werkzaamheden der Ziele met het Lichaam vereenigd. —— Men vindt dus, in dit Werk, eene aaneengeſchakelde verklaaring van des Schryvers opmerkingen, over dit gewigtige onderwerp; en eene oplosſing der voornaamſte Vraagen daar toe betrekkelyk, des zy, die zig op de naſpooring van dit Stuk toeleggen, met zeer veel nuts gebruik kunnen maaken van deeze ontledende Proef; welke de Heer *Bonnet*, met de uiterſte oplettendheid, en een doordringend oordeel geſchreeven heeft. —— Zie hier tot een ſtaal, uit dit Geſchrift, (om een voorbeeld te neemen dat niet ingewikkeld, en voor ieder oplettenden terſtond vatbaar is,) des Autheurs voorſtelling wegens de Onſtoflykheid van de Ziel der Beesten, en zyne aanmerkingen over de Stoflykheiddryvers.

„ Het Dier, zegt hy, begaaft met eene Ziel, gevoelt het geen in zig omgaat, gelyk wy gevoelen het geen in ons omgaat. Zyn Ziel, gelyk de onze, *onſtoffelyk*, is, gelyk de onze, bekwaam te Gevoelen, te Willen, te Werken. Want ik zie niet, dat het gelykvormiger zoude zyn, met de zuivere Wysbegeerte de Stoffelykheid van de Zielen der Beesten toe te ſtaan, dan het is de voorgegeevene ſtoffelykheid van onze Ziel toe te ſtaan (†). Indien de Beesten eene Ziel hebben, zo *oordeelt* deze Ziel, zy vergelykt. Het *Oordeel* is de Gewaar-

wor-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. I. D. bl.* 474.

(†) „ Welke poogingen, (zegt de Heer *Bonnet* in 't voorgaande,) de geenen ook doen mogen, die ſtellen, dat alles *ſtof* is, zy zullen nooit op een voldoende wyze de *eenvoudigheid* van het Gevoel uitleggen. Het is om te voldoen aan dat Gevoel van het *Ik*, altyd *een*, altyd *eenvoudig*, altyd *onverdeelbaar*, dat wy toevlugt nemen tot het beſtaan dezer *onſtoffelyke* Zelfſtandigheid, welke wy *Ziel* noemen".

wording van de Overeenkomst of van de Tegenſtrydigheid, welke 'er is tuſſchen twee of meer denkbeelden. Deze Denkbeelden zyn derhalven aan de Ziel tegenwoordig: zy heeft nog het Gevoel tegenwoordig van haar Overeenkomst, of haar Tegenſtrydigheid. Indien het *Ik*, welk dit alles bemerkt, *uitgeſtrekt* is, zoo kan het Deel van dat *Ik*, welk door een dezer Denkbeelden aangedaan is, het zelfde niet zyn als dat, welk door het ander aangedaan is. Hoe zoude het *Ik* anders de twee Denkbeelden kunnen onderſcheiden, hoe zou hy dezelven anders met malkander niet verwarren? Ik zeg even zoo veel van het gevoel der Overeenkomst of der Tegenſtrydigheid, welke ook een ander Deel van het *Ik* zoude moeten aandoen. Hoe zoude hy zich derhalven alle de Dingen kunnen eigen maaken door een één en eenvoudig Gevoel; het zelfde *Ik*, dezelfde *Eenheid* in elk Denkbeeld zyn, en in alle te gelyk in een zelfde onverdeelbaar oogenblik".

„ Die geenen, welken, door een yver, weinig verlicht, voor den Godsdienst, de Onſtoffelykheid van de Zielen der Beesten hebben tegengeſproken, hebben niet gedacht, dat zy daar door gelegenheid tot een' aanval op de Onſtoffelykheid van de onze gaven. Zy hebben haar alle *Vryheid* geweigerd, even als of de *Vryheid* noodzakelyk de *Zedelykheid* onderſtelde. Zy hebben de vernietiging van de Zielen der Beesten ſtaande gehouden, als of het Leerſtuk van de Onſterflykheid onzer Ziel verbonden was aan de vernietiging van die der Beesten. Het ware wel te wenſchen geweest, dat men den Godsdienst nooit vermengd had met het geene geen Godsdienst is. Men weet niet wat hem meer nadeel gedaan heeft, of de twyfelingen der Twyfelaren, of de, als waarachtig, voorgedragene Voorſtellen der Godsgeleerdheid".

„ Zulken welken, uit veel verſchillender beweegredenen, aan de Beesten *een inwendigen Zin* hebben toegeſtaan, gelykvormig met de uitwendige Zinnen, hebben alleen de Wysbegeerte geſtooten. Zy hebben laaten denken, dat onze Ziel ook niet wel anders kon zyn, dan een *inwendige Zin*. De inwendige Zin is *ſamengeſteld*; de Ziel is *eenvoudig*. Maar, de *Onſterfelykheid* onzer Ziel rust niet op haare *Eenvoudigheid*. God zoude de Onſterfelykheid kunnen verleenen aan een Gedeelte van Stof, zelfs zeer ſamengeſteld, zeer bezintuigt. Maar, de *Eenvoudigheid* der Ziel ſtelt haar buiten het bereik der Werkingen, welken de Ontbinding van het Lighaam te weeg brengen: het is in zich dan niet onmogelyk, dat zy het Lighaam overleve: het is ook niet onmogelyk dat

zy

zy vernietigd wierde; door Hem, die haar met het Lighaam vereenigde. Men moet dan bewyzen, dat Hy haar niet *wil* vernietigen; en deze bewyzen verſchaft de Godsdienst. Een Stoflykheiddryver zoude derhalven zeer weinig gevorderd zyn, in zyne tegenwerpingen tegen den Godsdienst, wanneer hy de ſtoflykheid der Ziele zoude bewezen hebben: hy zoude de valsheid der Zaken nog moeten aantonen, welken de Waarheid van den Godsdienst ſtaven; ik zeg niet alleen van den *Geopenbaarden* Godsdienst, ik zeg zelfs van den *Natuurlyken* Godsdienst; want het Geheelal is *iets* welk eene *Oorzaak* onderſtelt, en hier van trekken wy af het Beſtaan en de Eigenſchappen van de Oorzaak. Nu, onder deze Eigenſchappen, zyn 'er, welken de bewaring der Ziel onderſtellen, welke ook haare natuur zy, of ſtoffelyk of geestelyk".

„ Menſchen welken den Godsdienst beminnen, om dat zy hem kennen, en welken hem kennen, om dat zy hem doorgrond hebben, moesten zich verzekeren tegen de uitvallen van de *Stoflykheiddryvers*. Hun alarmen doen hen eene eer aan, welke zy niet verdienen. Wy zyn gelukkig genoeg, dat onze hoop niet rust op den oneindigen kleinen bazis van een Punt der Overnatuurkunde. Dit is de Pyramide op zyn punt zetten, als men den Godsdienst doet afhangen van de afgetrokkene Vraag, of de Ziel *Stof* of *Geest* is?"

Men voege, als niet ongepast by dit onderwerp, des Autheurs opheldering van een algemeenen grondregel van de werkingen der Beesten, geſchikt om dezelven op eene verſtaanbaare wyze uit te leggen. De Schryver van *l'Eſſai de Pſychologie* heeft zig deswegens aldus uitgedrukt. „ De *Dadelykheid* „ der Aandoeningen, en de Graad van haar driftigheid, bewy„ zen de bewegingen van het Dier: het vermaakt zich in de „ *oeffening* zyner Zintuigen, en in eene *zekere* oeffening. Dit „ Vermaak is gemeenlyk gegrond op een *Beboefte*, deze *Be„ boefte* is het op het *Werktuig*. Hier uit komen *Werkingen* „ voort, welken de Menſchen met verwondering aanſchou„ wen, en welken de Wysgeer opmerkt". En de Heer *Bonnet* betuigt te gelooven, dat men ras in het gevoelen van dien Schryver zal komen, wanneer men wel doorgrond zal hebben, het geen men uitdrukt met het, genoeg duistere, woord *Drift*. By de voorbeelden door dien Schryver gegeeven, voegt de Heer *Bonnet* nog het volgende, om deeze gedagten klaarder te maaken.

„ Men zegt, dat de Spinnekop een Webbe ſpand, om Vliegen in te vangen. Het zoude naauwkeuriger gezegt zyn; de Spinnekop vangt Vliegen, om dat zy een Webbe ſpand. De

Spinnekop heeft het *ingeboren* Denkbeeld van de Vlieg niet, zy voorziet niet, dat zy in dezen Strik vallen zal. De Spinnekop kent de overeenkomſten niet van zyn Weefzel met dat van de vlucht en de kracht der Spieren van de Vlieg. De Spinnekop ſpand een Webbe om aan een *Behoefte* te voldoen. Deze Behoefte is, de zyachtige ſtof te loozen, welke zyn Darmen inhouden. Deze Behoefte is zonder twyffel verzeld van Vermaak: overal heeft de Natuur het Vermaak aan de Behoefte verbonden. De Vorm en het Maakzel van het Weefzel zyn de natuurlyke *Uitvloeiſelen* van de *Bezintuiging* van het Inſect. Zyn Lighaam is het *Weefgetouw* welk het Werk uitvoert. Maar de Ziel gevoelt de Bewegingen van dit Weefgetouw, en zy vermaakt zich in zyn bewegingen. Het Verſtand, welk in den grond de Werktuiglykheid van de Spinnekop zoude kennen, zoude in deze *Werktuiglykheid* de *reden* zien der *Stralen* en der *Veelhoeken* van de *Webbe*. Dus, aan deze Behoefte van de Spinnen voldoende, verzorgt zich de Spinnekop, zonder 'er op te denken, zyn onderhoud".

„ Wanneer wy derhalven een Dier bezig zien met het maken van een Werk, zoo is het niet van het *Einde*, welk wy in het Werk ontdekken, dat wy moeten beginnen, om het beweegmiddel te vinden, welk het Dier bepaalt om het te maken. De afgetrokken Kennis van het *Einde* komt niet in het Hoofd van het Dier. Het ſtelt zich, gelyk wy, geen *Oogwit* voor, en verkiest niet, gelyk wy, de eigenaartigſte middelen, om 'er toe te komen. Hy *voorziet* niet, dat hy zich eens in omſtandigheden zal bevinden, welke zyn werk nuttig of zelfs noodzakelyk zullen maken. Wy voorzien zelfs niet, dan om dat de Ondervinding van het voorledene ons ook onderricht van het Toekomende. Wy paren de middelen by elkander, en met de verſcheiden *mogelyke* gevallen, waar van de Ondervinding ons Denkbeelden heeft verſchaft. Maar een Dier, welk een Werk niet meer dan eens in zyn Leven verricht, en welk het nochtans zoo volmaakt verricht, als of hy het honderdmaal gedaan hadde; een Dier, welk zich nooit in eenige omſtandigheden heeft gevonden, gelykvormig met die, welken zulk een Werk zouden vereiſchen; een Dier, eindelyk, welk niets als zuivere *gevoelige* Denkbeelden heeft, zoude die op zulk een wyze, en door dezelfde beweegmiddelen, kunnen werken als wy?"

„ Te willen dat dit Werk, welk ons zeer ſamengeſtelt en zeer vernuftig ſchynt, de vrucht zy van het Verſtand van het Dier, is het een Verſtand te verleenen, veel beter als het onze; om dat het met juistheid de eerſtemaal verricht het geen

wy

wy niet zouden kunnen verrichten dan na verſcheiden herhalingen. Men behoeft 'er zelfs maar een oogenblik op acht te geven, om te onderkennen, dat deeze juistheid zelve aanwyst, dat het Werk is voortgebracht door een heimelyke Werktuigelykheid. De *wiskunſtige* werking der Byen ſtelt dit in vol daglicht".

„ Men begrypt hier door hoe veel valſche wonderen 'er in de Historie der Dieren zyn ingeſlopen. Die geenen, welke dezelve behandelt hebben, hebben zelden genoeg Wysbegeerte in hun Verſtand gehad. Zy hebben de Dieren doen redeneeren, gelyk zy zelfs in zulke gevallen zouden geredeneert hebben: zy hebben, zonder het te bemerken, het Redenlooze Dier in een Mensch, en de Honigby in een Wiskunſtenaar hervormt. Maar wie ziet hier niet, dat de Wiskunſtenaar hier de AUCTEUR van de Honigby is?"

„ Het is derhalven van eenige dadelyke *Behoefte* van het Dier, dat men moet beginnen, om het beweegmiddel te zoeken, welke het bepaald te werken; en het is in de geſteltheid der Zintuigen, dat men de *reden* moet zoeken van het byzondere maakzel van het Werk, welk wy beſchouwen. Dit onderzoek zal ons zaken opleveren, meer geſchikt voor het belang onzer nieuwsgierigheid, dan de valſche wonderen, welken men haar heeft toegeſchreven, en welken men heeft aangenomen zonder onderzoek. 'Er zal misſchien een tyd komen, waar in men rondborſtig de *Berisping* van de Historie der Dieren zal kunnen ondernemen".

Korte Verhandelingen wegens de gebreeken der Oogen enz. Door SANT CROOS, *Junior, Chirurgyn en Vroedmeester. Te Amſt. by* F. H. Demter, 84 *bladz. in groot octavo.*

NA een korte beſchryving van 't Oog, verhandelt de Auteur de gebreken van de oogleden; en vervolgens de Cataract. Hy wederlegt 't gevoelen der Ouden, en ſtelt dit ongemak te zyn eene verduistering van de *Lens Crystallina*; dog dit is een zaak die reeds lang afgedaan is, die niet verdiende in den tytel voor dit Werkje opgegeeven te worden, als *een geheel nieuw ſyſtema op welke wyze de Cataract zich formeert*. Hy beſchryft verder de beide bewerkingen, van de nederdrukking en de uithaaling der Cataract (*depreſſie* en *extractie*), en, na nog eenige gebreken gemeld te hebben, verhandelt hy de ontſteekingen der oogen (*opthalmia*), en geeft

'er de verſcheide ſoorten van op, met derzelver verſchillende geneeswyze: hier op laat hy volgen, eene beſchryving der abſcesſen die aan 't oog voorvallen, de ongemakken van de *Retina*, de *Gutta ſerena*. De Auteur deelt hier ook mede, ten voordeele van zyn evenmensch, de bereiding van de *Lapis divinus*, welke hy zegt, dat van ſommigen voor een groot geheim gehouden wordt: dezelve wordt bereid uit Aluin, Salpeter, en Vitriool met een weinig Campher, en is in veele Ziekten der oogen dienſtig; ook is 't gebruik van ieder der ingredienten in 't byzonder bekend genoeg. Hy geeft vervolgens nog de bereiding op van twee Balſems: *Balſ. Commend. Berne* en *Balſ. Fiorauenti*; dog diergelyke compoſitien zouden een Eeuw geleeden meerder geacht geweest zyn. In 't algemeen merken wy aan, dat deeze Verhandeling niet net is uitgewerkt en geen nieuw licht geeft in 't verſtaan der gebreken van de oogen. De ſpelling, byzonder der Kunstwoorden, is zeer gebrekkelyk: wy verwachten, dat de Auteur hierop meer acht zal geeven, in 't vervolg, wanneer hy zyne belofte zal voldoen, van 't uitgeeven zyner Waarneemingen in de Vroedkunde, en de mededeeling van de bereiding van de *Bougies* van Mr. *Daran*, die den Auteur ſchynt bekend te zyn.

Verhandeling van de Sectio Cæſarea *of Keizers ſneede. Door* L. J. KOEDYK. *Te Utrecht by* G. van Veer 1774. 51 *bladz. in groot octavo.*

DIt Werkje is eerst alleen door den Schryver opgeſteld om zich te oefenen: vervolgens heeft hy het tot een proeve zyner vorderingen, aan een aanzienlyk Kollegie, opgericht volgens den uiterſten Wille van wylen de Baroneſſe Douariere VAN REEDE, Vry-Vrouwe van RENSWOLDE, in geſchrifte aangebooden. Daarna in dienst der Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappye, als Oppermeester in de Heelkunde aangenomen zynde, werd hem geraaden, deeze proef, nog vóór zyn vertrek, in 't licht te geeven, voornamentlyk, om hem in Indiën tot een bewys van zyne kundigheden te kunnen dienen; dog verſcheide beezigheden, en voornamentlyk zyn verhaast vertrek, ſtelden hem buiten ſtaat niet alleen van dezelve verder te beſchaaven, maar zelfs van ze onder zyn opzicht te doen uitgeeven, 't welk hy daarom aan een ander in zyne afwezendheid aanbevolen heeft. Deeze kleine Verhandeling is wel in ſtaat, om te dienen tot 't bedoelde oogmerk: daarin word

word op een duidelyke wyze aangetoond, de byzondere gevallen, welke deeze bewerking vereiſchen; de tyd en de plaats wanneer, en waar dezelve moet in 't werk geſteld worden, en eindelyk de wyze hoe ze te doen.

Handvesten, Privilegien enz. der Stad Dordrecht, opgezogt, overgezien, met de oorſprongkelijke Stukken vergeleeken, en met Geſchied- en Oudheidkundige Aanmerkingen opgehelderd, door Mr. P. H. V. D. WALL. *Lid van den Oudraad der Stad Dordrecht, enz. Derde Afdeeling. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1774. *In Folio* 170 *bladz.*

MEt de uitgave deezer derde Afdeelinge, brengt de Heer en Mr. *van de Wall* zyne keurige byeenzameling van Dordrechts Handvesten, Privilegien enz. tot op den dood van Vrouwe *Maria van Bourgondien*. Een arbeidzaame geest doet hem geene moeite ontzien, om alles, wat tot zyn onderwerp betrekkelyk is, met de uiterſte naauwkeurigheid na te ſpooren, ten einde deeze verzameling zo volledig te maaken, als hem mogelyk is. Daar benevens komt hem zyne gegronde kennis van 's Lands Geſchiedenisſen en Regeeringswyze, met betrekking tot de lotgevallen en verwisſelingen, die ons Vaderland ondergaan heeft, in deezen onvermoeiden arbeid zeer te ſtade, ter opheldering van verſcheiden duisterheden, die in deeze en geene Stukken voorkomen. Men vindt hier naamlyk niet ſlegts byeengebragt, het geen Dordrechts Handvesten, Privilegien enz. betreft; maar eene dooroefende Geſchiedkunde en ervaren Regtsgeleerdheid leent hier de hand aan 't opſtellen veeler oordeelkundige opmerkingen en aantekeningen; waar door veele oudheidkundige byzonderheden, ten aanzien van Taal, Gebruiken, Gewoonten, Voorvallen en diergelyken, in een helder licht geſteld worden. Ter dier oorzaake heeft men dit Werk van den Heer en Mr. *van de Wall*, buiten het algemeene nut, dat ſoortgelyke Verzamelingen van Stede-ſchriften hebben, aan te merken, als een Werk, dat den Beoefenaaren van 's Lands Geſchiedenisſen en Regtsgeleerdheid by uitſtek dienſtig kan weezen, ter nadere onderzoekinge en ten beteren verſtande van veele zaaken, die ons in oude Schriften voorkomen. Men mag des denzulken de oplettende leezing van dit Werk zeer wel ten hoogſte aanpryzen, in de verzekering, dat zy hunnen tyd niet vrugtloos zullen beſteeden. —— Het ware ons weinig moeite, eene reeks van byzonderheden van dien aart by te brengen; doch eene breede aan-

tekening van den Autheur over de beſtendige kragt van 't *Groot Privilegie* van Vrouwe *Maria*, van 14 Maart 1477. heeft ons te veel behaagd, om 'er den Leezer het hoofdzaaklyke niet van mede te deelen; waarom wy ons voor tegenwoordig liever daar toe bepaalen.

De vraag is; of dit *Groot-Privilegie*, in 't vervolg, door de Landsheeren, altoos van die kragt en waarde geoordeeld zy geworden, dat zy zig daar aan, gelyk aan de Privilegien van vroegere Graaven, verbonden rekenden; en of het derhalve nog heden, als eene onveranderlyke Wet, met grond, ingeroepen moge worden? Ter beantwoordinge dier Vraage, geeft hy ons eerst een geſchiedkundig berigt, van 't geen 'er, ter bevestiginge van dit *Groot-Privilegie*, van tyd tot tyd is voorgevallen, dat in 't wezenlyke hier op uitkomt.

De Edelen en Steden poogden, kort na dat dit Privilegie verleend was geworden, het zelve eene beſtendige duurzaamheid by te zetten. Zy deeden *Maximiliaan van Oostenryk*, na dat hy met *Maria van Bourgondie* in den Egt vereenigd was, by zyne inhuldiging, als Kerkelyke Voogd en Momboir van Vrouwe *Maria*, in de Lente des jaars 1478, met eede belooven, dat hy ook dit Privilegie, door zyne Gezellinne verleend, zou onderhouden. Deeze belofte werd in het Jaar 1480 bekragtigd, door eene plegtige verzekering van *Maximiliaan* en *Maria*, dat men zou onderhouden en doen onderhouden, alle de Privilegien, by de Hertogin verleend, en door *Maximiliaan*, by zyne inhuldiging, bevestigd. Eenſtemmig hier mede luiden zyne herhaalde beloften in den jaare 1482 en 1488. Dan zyn Zoon *Philips* de II, aan de Regeering gekomen zynde, was hier omtrent weigeragtig; verklaarende, by zyne inhuldiging, in 't jaar 1494, rondlyk, " dat hy zulke „ Privilegien, als de Staaten, na den dood van Hertog *Karel* „ den I, verkreegen mogten hebben, van onwaarde hield, en „ te niet deed". Ook zeiden *Maximiliaan* en *Philips* kort daar na uitdruklyk, " het voorſz. Privilegie mitsgaders al den in„ houd van dien, wederroepen en te niet gedaan te hebben"; waar aan ook het volgende gedrag van *Philips* beantwoord heeft. Dit zelfde voetſpoor hield *Maximiliaan*, (als Voogd over *Karel* den II, den minderjaarigen Zoon van *Philips*, die hem opvolgde,) by de inhuldiging van zyne Dogter *Margareet* als Landvoogdesſe, in den jaare 1507. Egter bezwoer hy, in den jaare 1508, toen hy zig in perſoon als Voogd over zynen Kleinzoon deed inhuldigen, niet alleen de Handvesten, die by wylen zyn Zoon *Philips*, „ maar ook die by de Graa„ ven en Graavinnen van Holland, deszelfs Voorzaaten ver„ leend

„ leend waren", zonder onderſcheid te maaken, of zulks voor of na den tyd van *Philips* en *Karel van Bourgondie* geſchied ware: dat men waarſchynlyk aan eenig tot nog verborgen Staatkundig inzigt heeft toe te ſchryven. Wat hier van ook de rede geweest zy, 't is althans van geen gevolg geweest; want *Karel* de II, meerderjaarig geworden zynde, deed, by zyne inhuldiging, in den jaare 1515, den Eed, op eene dergelyke wyze als de Landvoogdesſe gedaan had; gaande de Privilegien van zyne Grootmoeder met ſtilzwygen voorby. Dan dit Stuk nam een anderen keer, toen *Karel* zynen Zoon *Philips* den III tot aanſtaanden Heer deed inhuldigen, in den jaare 1549. Want deeze beloofde getrouwlyk te zullen houden en doen onderhouden, „ alle de Privilegien en Vryheden, by zyne Voor„ zaaten, Graaven en Graavinnen van Holland, den Lande „ van Holland en Westvriesland verleend". —— Dat *Karel* zynen Zoon 's Lands Vryheden dus liet beëedigen, zonder de Privilegien van *Maria* uit te zonderen, zal te minder vreemd voorkomen, als men nagaat, dat *Karel*, om de opvolging van zynen Zoon, *tot toekomenden Overſten, Heer en natuurlyken Prins*, aan de Landzaaten eenigzins ſmaaklyk te maaken, eene byzondere toegeevendheid moest betoonen. Dit kon hem beweegen, om den Staaten te vergunnen, dat zy den Eed, dien *Philips* by zyne inhuldiging deed, zo uitvoerig en kragtig lieten ſtellen, als zy goedvonden. En deezen Eed heeft *Philips* vernieuwd en bevestigd, toen Hem de Nederlanden, in 't jaar 1555, overgedraagen werden, en hy de Regeering daadlyk aanvaardde. Dus heeft dan *Philips* de III alle de Privilegien, zonder onderſcheid, bezwooren; en derhalve is het buiten twyfel, dat ook het *Groot-Privilegie* van Vrouw *Maria* daar onder betrokken moet worden.

„ Daar nu de laatſte der Hollandſche Graaven, zegt de „ Heer en Mr. *van de Wall*, het zelve bevestigd heeft, daar „ mogen wij, naer onze gedagten, met grond beſluiten, dat „ dit Privilegie, wijl zulks noch door *Philips*, noch door de „ Staaten na Hem, ooit is wederroepen geworden, niet het „ minſte van zijne kragt verlooren hebbe; maar integendeel, „ als één der voornaamſte grondſlagen van de burgerlijke Vrij„ heid, waar op 's Lands Ingezetenen zig veiliglijk beroepen „ moogen, behoore te worden aangemerkt". —— Om deeze zyne gedagten nog verder onwraakbaar te vestigen, verledigt hy zig voorts, om de tegenbedenkingen en zwaarigheden, van anderen bygebragt, op te losſen.

1. Het Groot-Privilegie kan, zegt men, van geen kragt gerekend worden, alzo het eener jonge Hartoginne met geweld

is afgedrongen. —— Dan 't blykt niet, dat 'er eene gewel-dige afperſing plaats gehad heeft, het hoofd van 't Privilegie getuigt eer het tegendeel; en als men nagaat, hoe zeer de Graaflyke magt door dit Privilegie beſnoeid wierd, zal men zig niet verwonderen, als men de heerschzugtige Graaven, en derzelver Vleiers, gebruik hoort maaken van dit voorwend-zel, om het gezag van haar Privilegie te verbreeken. En wat de jongheid van *Maria* betreft; zy bereikte toen den ouder-dom van twintig jaaren; des haar Privilegie, van die zyde be-ſchouwd, niet minder van kragt en waarde zy, dan de Privi-legien, welken *Floris* de V, en *Karel* de II, den Landzaaten, op hun vyftiende jaar, verleenden. Daar benevens vervalt ook die bedenking geheel en al, wanneer men in aanmerking neemt, dat Privilegien, welken zy, in dit zelfde jaar, aan Haarlem, Amſterdam en andere Steden, wegens derzelver Magiſtraatsbeſtelling verleend heeft, in volgende tyden, en zelfs nog heden, zonder op haare jongheid agt te geeven, ſtandvastig gevolgd zyn geworden.

2. Eene tweede tegenwerping ontleent men, uit de vernie-tiging haarer Privilegien, aan Braband geſchonken, door *Phi-lips den Schoonen*, in den jaare 1494. —— Maar, behalven dat dit Holland en Zeeland niet aangaat, moet men ook in agt neemen, dat *Philips* de III, by zyne inhuldiging in het jaar 1549, weder alle de Privilegien van zyne Voorvaderen, de Hertogen en Hertoginnen van Braband, even gelyk in Holland, zonder uitzondering, bevestigd heeft.

3. Meerder ſterkte ſchynt men in den eerſten opſlag te vin-den in het gezegde van de Staaten van Holland, by hun be-ſluit van den twintigſten April des jaars 1554. Een nader Oc-trooi van den Keizer zullende verzoeken, waarby de Vreem-delingen uit de Ampten en Bedieningen geweerd zouden bly-ven, werden de Gemagtigden gelast, om zig te gronden op het Privilegie van Koning *Philips*, en niet op dat van Vrouw *Maria*, *alzoo* (dus ſpreeken de Staaten) *het zelve gerevoceert en te niete gedaan is.* (1) —— Doch men mag, uit den aart der omſtandigheden in dien tyd, zeer wel afleiden, dat dit geſchiedde, om den Keizer, die zyn Zoon het groot Privile-gie, ſlechts uit Staatkunde, had laaten bezweeren, te ligter in hun belang over te haalen. Zy tastten den Keizer op zyn zwak aan, om te beter hun zin te bereiken. Men kan niet wel twyfelen, of dit toeſtaan en erkennen der Staaten ge-ſchied-

(1) *Reſ. van Holland van 16 Maart, 9 en 20 April 1554.*

ſchiedde ook alleen uit Staatkunde; als men bemerkt dat zy, in 't jaar 1566, toen de Keizer het bewind aan zynen Zoon reeds had afgeſtaan, in hun beſluit van den vyfden February, onbewimpeld verklaaren, dat zy, aangaande de Beſchryving der Staatsvergadering, zullen blyven in het geheel, zonder iets te vernieuwen, als bevonden hebbende, *bij de Privilegie van de Hertoginne Maria daar toe geregtigd te zijn.* (2) Hier door toonden de Staaten, dat zy de deugdelykheid van dit Privilegie in geen de minſte twyfeling trokken. En zo hebben de Staaten dit Privilegie meermaals, als eene voornaame en ſteedsduurende Grondwet, ingeroepen. —— Ten bewyze hier van vervolgt de Heer en Mr. *van der Wall* aldus.

„ Onder de aaloude Handvesten, die, bij gelegenheid van de raadpleeging over het verſchijnen der Penſionariſen en Secretariſen ter Staatsvergadering, in 's Lands Registers (3) zijn aangetoogen, wordt onder anderen mede opgeteld, het meergemelde *Groot-Privilegie* van *Maria van Bourgondien.* Jaa, dat nog ſterker ſpreekt, en 't geen door niemand, voor zoo veel ons bewust is, ooit is opgemerkt geworden; de Staaten gronden het Beſluit van den zesden Julij des jaars 1677, waar bij Gecommitteerde Raaden verpligt worden, om, wanneer bij de Ridderſchap en Edelen, of bij de Burgemeesters en Regeerders van de ſtemhebbende Steden, verzogt wordt, de Vergadering te beſchrijven, eeniglijk en alleen op het *Groot Privilegie*, zeggende: *Is naer voorgaende deliberatie, en in achting genomen ſijnde dat het Groot Privilegie van Vrouwe Maria van Bourgondien, den Edelen en Steden in den jare 1476 verleent.; met uitgedruckte woorden medebrenght, dat de ſteden van Hollandt ende Weſtvrieslandt, ende malcanderen ſoo dick ende menichwerven ben dat believen ſal, die een den anderen mogen beſchrijven, ende met elokanderen in dachvaerden ende anders vergaderen, ter plaetſe daer benluyden goetduncken ſal, omme aldaer te ſpreeken van ſaken den voornoemden landen, off ſteden, off eenich van dien aengaende, ſonder daer op te moeten verwerven verder verloff ofte conſent van den Prince van den Lande, goetgevonden en verſtaen, mits deſen te verclaeren, dat enz.* Wat kan men meer begeeren, om het begrip der Staaten, wegens de waardij van het *Groot Privilegie*, duidelijk aan den dag te leggen, dan deeze aangehaalde woorden?

„ In-

(2) *Reſ. van Holland van 't jaar* 1566. *Fol.* 5. (3) *Reſ. van Holland van* 25 *January* 1658. *Fol.* 13.

„ Indien wij bij dit alles nu nog voegen, dat de oorſpronkelijke Afſchriften van het zelve nooit verſcheurd of te rug zijn gegeeven, gelijk ten opzigte der Privilegien van Keizerin *Margareta*, en anderen, die vernietigd zijn geworden, heeft plaats gehad; jaa dat meest alle de Punten, in het *Groot Privilegie* vervat, in vroeger tijd, bij de Staaten zelven zijn voorgeſtaan, en, zoo veel de geſteldheid der laatere Regeeringsform zulks toelaat, nu nog onderhouden worden, dan moogen wij te regt dit beſluit maaken, dat men zig op het zelve, als op eene onveranderlijke Grondwet, door den laatſten der Graaven plegtiglijk bezwooren, en door de Staaten meer dan eens ſtilzwijgend bevestigd, veiliglijk beroepen mooge. Op dien voet begreep men het ook voorheen in Zeeland, gelijk eene Geregtelijke Verklaaring, gevonden onder de nagelaaten Charters en Papieren van 's Lands Advocaat *van Oldenbarneveld*, uitwijst.(4) Dezelve wordt op den onderaangehaalden Inventaris in deezervoege vermeld. „ Atteſtatie verleent voor Burgemeester, „ Schepenen en Raaden van Middelburg in Zeeland, bij Mr. „ *Jan Bekercke*, Penſionaris derſelve Stadt, oudt 54 jaren, „ ende *Adriaen Proost*, bedient hebbende het Secretaris ampt „ derſelver Stadt, den tijt van 20 jaren, ten verſoecke van „ *Jan Boer*, vuyten name van Mr. *Jacob van den Eynde*, „ Advocaat van Hollant, hoe dat ſij geduyerende haerluyder „ dienst, diverſche malen geſien ende gehandelt hebben, het „ originale Privilegie ofte nieuwe Keure, bij vrouwe *Maria* „ den Staten van Hollant ende Vrieslant, den 14 Martii 1476 „ gegeven, innehoudende veele articulen, disponerende op „ diverſche ſaecken, berustende op den Stadhuyſe derſelver „ Stadt, en dat ſij depoſanten haer geduyrende haeren tijt, „ met veel articulen in de voorn. Privilegien begrepen, be„ holpen hebben, in rechten ende anderſints'.

„ Meerder getuigenisſen, tot ſtaaving van de duurzaamheid van het *Groot Privilegie*, zouden wij uit de Schriften der beroemdſte Regtsgeleerden kunnen te berde brengen; dog te zeer over-

(4) „ Aangehaald op den Inventaris der Charters, gevonden in het Sterfhuis van *J. v. Oldenbarneveld*, gemaakt door Mr. *Anthonis van der Wolff*, Zoon van den Secretaris der Heeren Staaten van Holland, op den 1 April 1641, ingevolge de Commisſie, aan hem, door Heeren Gecommitteerde Raaden, den 4 Februarij, bevoorens daar toe opgedraagen, onder No. 301. Te vinden in een Recueil van verſchelden Charters van Holland, bijeengebragt, door den Heer *Gerard Schaap*; aan mij weleer, door wijlen den Heer *Meerman*, ten gebruike medegedeeld".

overtuigd, dat die op zig zelven, indien niet geſterkt door dugtige bewijzen, van geen genoegzaam gezag zijn, om 's Lands Privilegien tegen aanſpraak te beveiligen, gaan wij die liefst met ſtilzwijgen verbij".

Verhandeling van het Hollandsch, Zeelands ende Vrieslands Verſterfrecht, in den grond verklaard, door Mr. H. V. D. VORM, R. G. *Zevende Druk. Verbeterd en vermeerderd door* Mr. V. J. BLONDEEL. *Te Amſteldam by* P. Schouten 1774. *Behalven het Voorwerk en de Lyst der Stukken* 661 *bladz. in groot octavo.*

Voorſtellingen van Gevallen, welke in de Verſterfrechten van Zuid- en Noordholland kunnen voorkomen. Nevens de Verdeelingswyze van Boedels, in die gevallen, naar beide voornoemde Sterfrechten. Te Amſteldam by P. Schouten 1775 *Behalven de Voorreden* 104 *bladz. in groot octavo.*

Niet zelden heeft men de woorden *verbeterd* en *vermeerderd*, by de herhaalde uitgave van een geagt Werk, in een zeer flaauwen zin op te neemen; hoe gemeen zulks ook zy, heeft het nogtans in dit geval geen plaats. De Heer en Mr. *Blondeel* heeft daadlyk dit Geſchrift, op veelerleie wyzen, nuttiger gemaakt, dan het nog toe het licht gezien had. Buiten en behalven zyne hier en daar, bygevoegde opheldernde aantekeningen, en echter naauwkeurige uitgaven van zommige reeds bygebragte Verſterfrechten, vindt men hier eene aanmerkelyke verzameling van Verſterfrechten, en daar toe behoorende Stukken, welken tot nog niet gemeen gemaakt waren; mitsgaders eenige tot dit onderwerp betrekkelyke Verhandelingen, welke de aandagtige leezing der Regtskundigen verdienen. Zyn toeleg is geweest, om zig te bepaalen tot de Verſterfrechten van ons Gemeenebest; en hy heeft zich bevlytigd om dezelven zo volledig te verzamelen als hem mogelyk ware. Hierin is hy vry gelukkig geſlaagd, en hy hoopt op gunſtigere gelegenheden, om 't eene en 't andere, dat hy niet magtig heeft konnen worden, nog door den tyd te erlangen.

By deeze vernieuwde en dus in veele opzigten nuttiger uitgave van dit Werk, heeft men ook nog gemeen gemaakt de bovengenoemde *Voorſtellingen*; welken geſchikt zyn, om het Verſterfrecht en de Verdeeling des Boedels, zo naar het Zuid- als Noordhollands Verſterfrecht, in de meeste gevallen, in eenen opſlag onder het oog te brengen. Dit Stukje is op zig zel-

zelven eene gereede handleiding, en voegt zig zeer wel by het voorgemelde Geſchrift. —— Jonge Regtsgeleerden kunnen zig van 't eene en 't andere met vrugt bedienen; ook zullen ervaaren Practiſyns reden vinden, om de moeite van den Heer en Mr. *Blondeel*, in 't byeenzamelen van deeze Stukken enz. danklyk te erkennen; en zy allen die eene gegronde kundigheid van dit onderwerp begeeren te verkrygen, of in zekere gevallen 'er belang in ſtellen, om het ſtuk van Verſterfrecht of Verdeeling des Boedels na te gaan, erlangen hier door eene gunſtige gelegenheid, om grootdeels met eigen oogen te zien, wat de Wetten en Reſolutien daar omtrent bepaalen.

Tweede Eeuwgedachtenis der Middelburgſche Vryheid, door A. 'S GRAVEZANDE, *Bedienaar van 't Heilig Euangelium te Middelburg, en Lid van 't Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Te Middelburg by* P. Gillisſen 1774. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 528 *bladz. in gr. octavo.*

BY gelegenheid der plegtige vieringe van 't tweede Eeuwfeest van Middelburgs Vryheid, heeft de Eerwaerde *'s Gravezande*, niet alleen, benevens zyne Amptgenooten, eene openlyke Kerkreden daar over uitgeſproken, maar zig ook vervolgens bevlytigd, om zyne Aantekeningen, wegens die heuchelyke omwenteling van zaaken, in orde te brengen. Hier aan zyn wy het bovengenoemde Geſchrift verſchuldigd; het welk in zig vervat, eene Hiſtoriſche Aaneenſchakeling van de gebeurtenisſen der Stad Middelburg in Zeeland, ten tyde der Nederlandſche Beroerte. De Geſchiedkundige *'s Gravezande*, in 't ontvouwen van ſoortgelyke onderwerpen reeds bekend, door zyne weluitgevoerde *Tweebonderdjaarige Gedachtenisſe der Synode van Weſel, van* 1568(*), heeft uit zynen voorraad van Schriften, raakende Nederlands Lotgevallen, byeen verzameld, het geen tot de omſtandigheden van Middelburg betrekkelyk was. Deezen zynen voorraad, zo uit gedrukte als ongedrukte Papieren, heeft hy nog grootlyks mogen vermeerderen, doordien hem Middelburgs Wethouderſchap de vryheid verleende, om eenige Oude Papieren, ter Griffie van hun Ed. Achtb. berustende, te mogen nazien, en het noodige tot zyn oogmerk daar uit te trekken. Van dit alles, en 't geen

(*) Zie *Nieuwe Vad. Letter-Oef. III. D. bl.* 398.

geen hem verder ter hand mogte komen, heeft zyn Eerwaarde zig met oordeel en oplettendheid bedieud, om eèn aaneengeſchakeld verhaal van Middelburgs lotgevallen in die dagen te geeven.

Het Geſchiedverhaal neemt zyn aanvang met een voorafgaand beknopt berigt van de gelegenheid, by welke Zeeland, uit het Huis van Bourgonje, in dat van Oostenryk is overgegaan; als mede van den oorſprong en voortgang der Nederlandſche Beroerte, onder Keizer *Karel* en deszelfs Zoon *Philippus*; met de gevolgen van dien, byzonder te Middelburg. Daar op wordt de Middelburgſche Geſchiedenis naauwkeurig ontvouwd, van den beginne dier beroerte, tot op de overgave der Stad, aan Prins *Willem den I*, in 't jaar 1574; met melding van veele byzonderheden, welken ter opheldering der Geſchiedenisſen van dien tyd kunnen ſtrekken. — Zie hier, om 'er een ſtaaltje uit mede te deelen, hoe 't bygekomen zy, dat *Middelburg* zig niet terſtond, na 't overgaan van *Vliſſingen*, dat op den 6 April des jaars 1572 voorviel, gelyk men eenigzins zou hebben mogen hoopen, voor 's Prinſen zyde verklaarde.

„ Men zou, zegt zyn Eerwaarde, in de Stad *Middelburg* het voorbeeld der *Vliſſingers* gereedlijk gevolgd zijn, indien de Burgerij naar eigen zin had moogen handelen. Want in deezen tijd waaren 'er zommigen van de Ingezeetenen der Stad, die, door middel van *Beaulieu*, geheime briefwisſeling (1) onderhielden met den *Prinſe van Oranje*, welke zich tans te *Dillenburg* ophield. En 't liet zich aanzien, door blijkbaare teekenen, dat 'er gistingen in de gemoederen waaren, en dat 'er opſtand in de Stad ſneulde.

„ Doch men was hier eenigermaaten op zijne hoede; want niet alleen had de tijding van den *Briel*, reeds daags voor Paasſchen, de waakzaamheid der Regeerders opgewekt; maar ook zal het gebeurde in *Vliſſingen* de oogen geopend hebben; te meer,

„ (1) *Charles Beaulieu* was Koopman te *Antwerpen*, en Neef van den Secretaris *Vaſſeur*. Hij had veele Vrienden in 's Konings Raad, waar uit hij veele geheimen vernam, die hij aan den Prins te *Dillenburg* overſchreef. Ook ontving hij te *Antwerpen* de Brieven, welke de Prins aan de verſcheiden Steden, *Vliſſingen*, *Middelburg*, *Veere*, *Zierikzee*, *Dord*, *Gouda*, *Enkhuizen* en *Rotterdam*, ſchreef, en zond dezelve verder. Ook was Hij 't, die vervolgens de Brieven van *Mondragon*, welken onderſchept wierden, t'elkens ontſijfferde; volgens *van Rheid bl.* 13 en 18".

meer, daar de Gouverneur van Zeeland, *Antoni van Bourgonje*, Heer *van Wacken*, hier zijn gewoon verblijf had; waar bij nu kwam de tegenwoordigheid van *Philip de Lanoi*, Heer *van Beauvois*, die zijn best, om wel verre van *Middelburg* te beweegen, tot het volgen van het *Vlisſingſche* voetſpoor, integendeel alle poogingen tot het tegengeſtelde aanwendde.

„ En 'er is niet aan te twijffelen, of de Biſchop *de Castro* zal, nevens de Geestelijkheid, naar vermogen zich hebben werk gegeeven, om de ingezeetenen van *Middelburg* af te maanen, van de navolginge van 't voorbeeld der *Vlisſingers*.

„ Dewijl *Philibert van Serooskerke*, tans Rentmeester Bewesterſchelde, en *Martin di Poſa*, Stads Bailliu van Middelburg, beide groote ijveraars waaren voor den Koning, en tegen hen allen, die de Hervorming waaren toegedaan, en de belangen van den *Prins van Oranje* voorſtonden: zoo zullen zij niet hebben nagelaaten alles aan te wenden, wat hun mogelijk was, om de Regeering de geſchiktſte maatregels te doen neemen, ter bewaaring van de Stad voor den Koning. Dit was te meer noodig, indien de Walſche Krijgsknechten, die, onder bevel van Capitein *Artus de St. Quintin*, hadden in de Stad gelegen, daar uit even voor de gebeurtenisſen te *Vlisſingen* vertrokken waaren, waar voor eenige waarſchijnelijkheid is. En indien 'er derhalve te deezer tijd, toen *Vlisſingen* het juk affchudde, geen Krijgsvolk in *Middelburg* zij geweest.

„ Altans na 't gebeurde te *Vlisſingen*, den 6 April, vergaderde Wet en Raad buitengewoon, op Dingsdag den 8. „ Alzoo 'er zekere apparentie en inditie aan Wet en Raad tot „ kennis was gekoomen van eenige Seditie of Oproer, door „ Heimelijke Vergaderingen van volk, bij nacht met wapenen, binnen deeze Stad gebeurd; als ter cauſe (of oorzaak) dat zekere Walſche Soldaaten voor de Stad waaren, „ dat men dezelve in de Stad zouden neemen'. (2) Dit doet ons duidelijk zien, dat 'er geheime t'zamenrottingen waaren, en 't ſchijnt aan te wijzen, dat 'er kommer was, dat men de Walſche Soldaaten, (die uit Vlisſingen gedreeven waaren,) zoude willen inneemen, 't geen waarſchijnelijk het gevoelen van *Wacken* en *Beauvois* is geweest, en waar tegen gistingen in de gemoederen der Burgerij beſpeurd werden. Weshalven Wet en Raad beſloot, van nu voortaan, den naastkomenden nacht, tusſchen den 8 en 9 April te beginnen, met het houden

„ (2) *Register ten Raade* 8 *April* 1572, *na Paaſchen. fol.* 105. *verſo*".

den van eene waake, van zes perſoonen, uit elke der drie *Schutterijen*, en zes uit de *Rhetorica*, mitsgaders twee van de *Wet*, en twee van den *Raad*, als Hopmannen; die 's avonds ten negen uuren zouden op 't Stadhuis koomen; waar van de helft alle uuren langs de ſtraaten zouden omgaan, en één altijd bij half uuren, de ſchaarwaake (of ſchildwacht) houden voor 't Stadhuis. En om te beeter te waaken voor den Roomſchen Godsdienst, beſloot men, (niet onwaarſchijnelijk ter begeerte van den Biſſchop,) dat men, den volgenden morgen, de drie Schutterijen op 't Stadhuis zoude ontbieden; en alle bijzonderlijk doen beëedigen, „ het [Roomsch] Katholijke Geloof voor „ te ſtaan, zijne Majeſteit, den Gouverneur, Bailliu, Bur„ gemeesters en Schepenen onderdanig te zijn"; doch te gelijk vond men goed, om de Soldaten, welke uit *Vliſſingen* waaren gedreeven, en die nu den 8 April voor de Stad waaren, omtrent XX. of LXX. in getal (3), in de Herbergen, buiten de Stad in de Voorſteden te doen verblijven, en daar voor goed te ſpreeken, en 't verteerde te betaalen.

„ Doch den volgenden dag, den 9 April, heeft men bij advis, raad en ordonnantie van den Heer *van Wacken*, als Gouverneur, beſlooten, om merkelijke en dringende redenen en gevaaren, die daar uit mogten ſpruiten, ſtil te zitten, met het beſluit, om de drie Schutterijen te doen vergaderen, en te doen beëeden. (4) Trouwens, hoe ligt hadden de Schutterijen het voetſpoor van *Vliſſingen* konnen volgen; te meer, dewijl veele der Burgeren tot de Hervormde Leer overhelden.

„ Mogelijk had men reeds kennis, dat *Jakob de Rijk*, (uit Engeland wedergekeerd zijnde,) bij de Vliſſingers was aangekoomen, en hen eenigzins had geſterkt, en dat aldaar ook de zaaken langs zoo ernſtig wierden; dewijl op deezen dag *Petrus Alvarez Pacheco*, met twee andere Spaanſche bevelhebbers, in die Stad zijnde aangeland, aldaar was gevangen genoomen. (5)

„ Echter nam de Regeering van Middelburg op deezen dag in overleg, of 't niet noodig waare, twee Uitleggers ſcheepen, met volk en geſchut voorzien, het één voor *Arnemuiden*,

„ (3) Dit getal is, door eene twijfelagtige aantekening, onzeker".

„ (4) *Register ten Raade fol.* 106".

„ (5) *Le Petit. X. p.* 225. *N. C. Lambregtſen* Diſſert. 53. *E. v. Meteren*, IV. 8, fol. 64. verſo. *J. W. te Water*, Inhuld. van Z. H. bl. 24".

den, en het andere voor *Middelburg*, te plaatſen: doch daar over geraadpleegd zijnde, met den Gouverneur, den Heer *van Wacken*, oordeelde men, om zeer gewigtige redenen, en 't gevaar dat daar mede vermengd was, geene Scheepen met volk en geſchut uit te leggen; dewijl dezelve beſchadigd konden worden, door die van *Vliſſingen* en *Veere*, welke *van contrarie opinie of tegengeſteld gevoelen waaren.* (6)

„ Dit beſluit verdient eene bijzondere opmerking; uit hoofde, dat niet alleen die van *Vliſſingen*, maar ook van *Veere*, toen, den derden dág na de omwending van *Vliſſingen*, reeds worden gezegd van ander gevoelen te zijn geweest; daar nochtans die Stad eerst, op den 4 Meij, openbaar aan de zijde van den *Prins van Oranje* is overgegaan. Doch men kan hier uit afneemen, dat de Ingezeetenen van Veere, te dier tijd reeds, van dezelve gezindheid zijn geweest, en daar van blijken gegeeven hebben. Trouwens, de *Vliſſingers* ſchreeven den 26 April aan de Nederlanders in Engeland, dat de *Veerenaars* en de Landlieden hun openbaar hunne hulp hadden aangebooden. Waar toe ook oorzaak konde gegeeven hebben, dat de Prins, uit *Dillenburg*, ook aan de Gemeente van *Veere* had geſchreeven, indien zulks voor deezen tijd waare geſchied. (7) En dat de twee *Veerſche* Viſſchers, *Lijn Taijen* en *Koeijevleesch*, zeer ſpraaken tot roem van de Watergeuzen, om dat zij, van dezelve gevangen en in den *Briel* opgebragt zijnde, zonder rantſoen, op de voorſpraak van *Kuik*, waaren vrijgelaaten, en weer te *Veere* binnengeloopen; moogelijk ter bekoominge van hun ontſlag ook begunſtigd zijnde, door *Marinus Brand*, wiens naam beroemd was onder de veroveraars van den *Briel* (8), en die een *Veerenaar* genoemd wordt". (9)

Dit

„ (6) *Register ten Raade fol.* 106".

„ (7) Van dit ſchrijven gewaagt *E. van Rheid* bl. 13. En *J. v. Iperen* trekt zulks aan in 't 200 jaarig Jubelfeest, bl. 39. En de Brief der Vliſſingers zelve, zie achter *te Water* Tweede Eeuwfeest, bl. 61".

„ (8) *C. Cleijn* Dankoffer bl. 73. *J. v. Iperen* als boven.

„ (9) Of hij zoo genoemd is, om dat hij in *Veere* was gebooren, of aldaar pleeg te woonen, is mij onbekend; het laatſte zou waarſchijnelijk zijn, indien hij dezelve geweest is, met *Marinus Brandt* van *Chæftinge* geboortig, die in 't najaar van 1570, te Middelburg gevangen zijnde, met zes anderen was uitgebrooken, uit 's Gravenſteen, en deswegens den 18 Nov. en 4 Dec. 1570, door den Rentmeester Bewesterſchelde was ingedaagd. *Reg. van Publicatien fol.* 69.

Dit gedrag van de Magiſtraat wederhield in die eerſte dagen dezulken, die den *Prins van Oranje* genegen waren; en toen de Vliſſingers, gelyk de Eerwaarde *'s Gravezande* verder meldt, hunnen aanhang op *Walcheren* verſterkten, was de Wethouderſchap van *Middelburg* in tyds bedagt, om de Stad te beveiligen; dat egter zo ſpoedig niet geſchieden kon, of de Vliſſingers waagden, voor dat de verwagte verſterking gekomen was, een aanval op de Stad, den 20 April; die nogtans vrugtloos afliep. Van dien tyd af, ſtond *Middelburg*, dat intuſſchen in ſtaat van tegenweer geſteld werd, beſtendig bloot voor heimelyke en openbaare aanvallen; terwyl de vyandlykheden geſtadig op *Walcheren* voortgezet werden. Dit had ten gevolge, dat *Middelburg* van tyd tot tyd meer benaauwd wierd; en dat de benaauwing, met het afloopen van de maand October in 't jaar 1573, de gedaante eener opzetlyke Belegering verkreeg, die haar vervolgens tot de uiterſte benaauwdheid bragt; en welke den Gouverneur *Mondragon* (10) ten laatſte deed beſluiten, om, op 's Prinſen voorſtel, zig in eene onderhandeling ter overgave in te laaten. Het Verdrag werd getroffen op den 18 Feb. 1574, waar in de Regeering twee dagen laater bewilligde. De Spaanſche bezetting ruimde de Stad op den 21 dier maand, en de Prins nam den volgenden dag, door zyne Commisſariſſen, bezit van *Middelburg*; welke Stad hy kort daar na met zyne tegenwoordigheid vereerde, om in eigen perſoon de eerſte noodige ſchikkingen op alles te maaken.

Betoog van Zeelands Regt tot het ſtigten eener Hooge-Schole, briefsgewyze voorgedragen, door PIETER PAULUS. *Te Leyden by* P. v. d. Eyk en D. Vygh 1775. *In groot octavo* 130 *bladz. waar by nog komen de Bylagen* 257 *bladz.*

HEt is bekend, dat, zedert eenige jaaren, den Staaten van Zeeland, door de Staaten van Holland, het regt betwist is, tot het oprigten eener Hooge-Schoole; toen naamlyk Hunne Edele Mogenden dit ſtuk in ernſtige overweeging ge-

(10) De geweezen Gouverneur Heer *van Wacken*, den 21 Juny 1573 geſneuveld zynde, was opgevolgd door *Chriſtophorus de Mondragon*, Ridder, Heer *van Remercicourt* enz., die Middelburg tot het uiterſte verdeedigde, en niet dan uit nood, op gunſtige voorwaarden, overgaf.

genomen hadden, by gelegenheid dat de Executeurs der testamentaire dispoſitie van wylen den Heer en Mr. *Pieter Mogge*, in zyn leeven Oud-Burgemeester en Raad der Stad Zierikzee, en wegens de Provincie Zeeland gewoon Afgevaardigde ter vergaderinge der Algemeene Staaten, ingevolge den inhoud van het Testament, op den zevenden April 1757, de Staaten van Zeeland verzogt hadden, om, binnen de voorſchreeven Stad Zierikzee, eene Hooge-Schoole te mogen oprigten, en dat ze daar toe Octroi geliefden te verleenen, *in optima & amplisſima forma.* Ook weet men, dat de Zeeuwen de bewyzen, door de Staaten van Holland, toen tegen hen aangevoerd, in verſcheiden Misſiven aan de Staaten van Holland, gepoogd hebben te wederleggen. Intuſſchen is egter de zaak by veelen twyfelagtig gebleeven: en zulks heeft den Schryver van 't opgenoemde *Betoog*, (naar men ons onderrigt een uitmuntenden Jongeling,) by gelegenheid van het tweehonderdjaarige Jubelfeest der Leidſche Hooge-Schoole, uitgelokt, om dit geſchil eens naauwkeurig te onderzoeken. Het onderzoek hier van heeft hem overtuigd, *dat de Provincie van Zeeland nog heden het regt heeft tot het ſtigten van Hooge-Schoolen*; en hy is daar door bewoogen, om dit Regt der Zeeuwen in een helder licht te ſtellen.

Ten dien einde brengt hy den Leezer vooraf de twee volgende hoofdzaaken onder 't oog. „ *Vooreerst*, dat het regt, „ tot het ſtigten van Hoogeſchoolen, onder anderen, een „ regt is, dat, buiten het bereik van tegenſpraak, allen onaf„ hanglyken ſouvereinen toekomt. *Ten tweeden*, dat de Pro„ vincien van Holland en Zeeland, ſchoon, in vroeger tyd, „ door een en denzelfden Graaf beſtuurd, nogthans altoos „ geweest en gebleven zyn twee onderſcheidene ſouvereine „ Graaffchappen, die, elk in 't zyne, alle de deelen der Op„ permagt hebben mogen oefenen, zonder dat het een, door „ de wetgevende, of wetuitvoerende magt van 't ander, in „ de uitoefening van eenig deel met regt heeft kunnen belet „ worden". —— Verder merkt hy aan, dat men het denkbeeld der vernietiginge van Zeelands Regt, tot het opregten eener Akademie, eeniglyk afleidt, uit het ſlot van het Octrooi voor de Hooge-School van Leiden, den 6 January 1575, 't welk aldus luidt. *Zonder dat wy nogtans willen, eenige andere gelyke Schoolen, tot eeniger tyd in Holland ofte Zeeland gefondeerd of opgeregt te worden; het welk wy voor ons en onze ſucceſſeurs expreſſelyk verbooden hebben, ende verbieden by deſen.* Het komt derhalve, in 't verſchil van Zeelands Regt, er maar op aan, of dit ſlot, ten opzigte van Zeeland, eenige kragt

kragt hebbe? En zulks, zegt onze Schryver, indien 't plaats had, „ zou zynen oorſprong moeten hebben; of daar uit; „ dat de Staten dier Provincie in 't Octrooi hebben toege„ ſtemd; of 't zelve zig, naderhand, hebben laaten welge„ vallen". Indien het tegendeel hier van getoond kan worden, is 't baarblyklyk, dat dit ſlot het Regt van Zeeland niet kan benadeelen; en hier toe oordeelt de Autheur, door 't bybrengen van bondige bewyzen, volkomen in ſtaat te zyn.

Hier mede ter zaake treedende, ſtelt hy zig voor, de twee volgende punten te betoogen. „ *Vooreerſt*, dat het regt tot „ het opregten eener Univerſiteit binnen den Lande van Zee„ land, voor de Heeren Staten dier Provincie, door de in het „ gemelde Oktrooi van Leiden ingevoegde clauſule; geenszins „ te niet gedaan is; maar dat de Heeren Staten van Holland „ *alleen* de voorſ. Univerſiteit hebben geſtigt, en *alleen* het „ bovengemelde Oktrooi verleend. *Ten tweeden*, dat het regt „ tot het opregten eener Hoogeſchole binnen den Lande van „ Zeeland, door het Oktrooi, aan die van Leiden verleend; „ niet heeft kunnen te niet gedaan worden".

De Autheur wel voorziende, dat men hem ligtlyk zal vraagen, „ uit wat grond, en met wat inzigt, de Heeren Staten van „ Holland dan den naam van die van Zeeland, in het gemel„ de Oktrooi, dus verkeerdlyk, gebruikt en ingevoegd zou„ den hebben"? geeft op die vraag ten antwoord, dat zulks aan drie verſchillende oorzaaken toegeſchreeven kan worden: „ (1) Of aan een oogmerk, om daar door de ſtigting van de „ Univerſiteit alleszins te bevorderen. (2.) Of aan een ver„ keerd begrip, waar in men, in vroegere tyden, in Holland „ ſchynt geweest te zyn, dat, namelyk, Zeeland onder Hol„ land begrepen was, en die beiden maar *één* Graafſchap uit„ maakten. (3.) Of aan een gedurig misbruik, dat men, „ in meer dan eenerlei opzigt, van den naam van Zeeland, „ in Holland, gemaakt heeft". —— Maar, zegt hy ten laatſte na 't ontvouwen deezer oorzaaken, „ het zy hier me„ de gelyk het wil, 't zy dat uit één der drie bovengemelde „ oorzaken, 't zy uit eenig ander inzigt, 't plaatſen van den „ naam van Zeeland in het meergemelde Oktrooi moet wor„ den afgeleid: dit is en blyft, in allen gevalle, eene uitge„ maakte zaak, dat de Heeren Staten van Holland die in„ ſertie, *op eigen gezag*, hebben gedaan, zonder konſent, „ ja zelfs zonder kennis, van die van Zeeland, en dat, dus, „ de in het zelve Oktrooi ingevoegde clauſule, ten opzigte „ van Zeeland, thans geen verbindende kragt hebben kan".

Na het voorſtellen van dit alles trekt onze Schryver zyne be-

bewysgronden te zamen, en beſluit 'er uit, *dat de Heeren Staten van Zeeland als Souvereinen van denzelven Lande*, ALS NOG, *het regt hebben, om, des goedvindende, eene Univerſiteit binnen die Provincie op te regten.* En vervolgens gaat hy over, tot het beantwoorden van eenige zwaarigheden of tegenbedenkingen, die uit het voorheen beweezen opgelost worden. —— Ten laatſte beroept hy zig nog, ter bevestiginge van 't geen hy beweerd heeft, op het getuigenis van den Historieſchryver BOR, op het verhaal van den Heer ORLERS, en op het geen de Heer WAGENAAR desaangaande geſchreeven heeft; als waar uit blykt, dat de Hooge-School te Leiden is opgerigt geworden, niet door de *Heeren Staaten van Holland en Zeeland*, maar ALLEEN *door de Heeren Staaten van Holland.*

„ Vooral, zegt hy', is hier aanmerkelyk het ſchryven van den wydberoemden WAGENAAR, op het einde van 't *zesde* Deel van zyn eeuwig werk, *de Vaderlandſche Historie*; die, ſchoon in deze eeuw eerst gebloeid hebbende, zo veel geloof verdient, ten dezen opzigte, als een gelyktydig Historieſchryver, om dat hy zyn zeggen met de egte notulen der Heeren Staten van Holland zelven geſtaafd heeft. Dus ſchryft hy daar: „*De Prins*', DE EDELEN EN STEDEN *booden, eerlang, den Leidenaaren, in erkentenis hunner ſtandvastigheid*, VRYHEID VAN TOLLEN VOOR EENIGE JAAREN, *of eene Hoogeſchool des Lands, in hunne ſtad aan. Zy koozen 't laatſte. En werdt toen enz.* Doch onder het overſchryven dezer plaatſe word ik beſchaamd, de pen te hebben opgevat, ter verdediging van Zeelands regt, tot het ſtigten eener Akademie. —— Blykt uit dit tweeledig voorſtel, of zy *vryheid van tollen voor eenige jaaren*, of eene Hoogeſchole, tot loon van hunne dapperheid, begeerden, niet klaarder dan de helle middag, dat de *Staten van Holland* ALLEEN voor verleenders van het Oktrooi gehouden moeten worden? Want hoe toch konnen die van Zeeland den Leidenaaren, in de Provincie van Holland, daar zy niets te zeggen hadden, *vryheid van tollen* helpen geven? —— Deze aanmerking dunkt my doet vry wat af, en bevestigt ten vollen, dat het Oktrooi voor de Hoogeſchole te Leiden, tot dat ſoort van Reſolutien behoort, waar van ik 'er te vooren eene ganſche meenigte heb opgegeven (*), waarin de

(*) Zie hier, uit veelen, de twee volgende voorbeelden.

„ Men leest in de notulen van Holland, van den tweeden Oktober, 1576, dat de Heeren Staten van *Holland en Zeeland*, aan de Kommisſarisſen der Veilofgelden binnen *Delft*, zekere ordres heb-

de naam van Zeeland zoo maar is geplaatst geworden, en zo veel te pas komt, als 't vyfde wiel aan een wagen".

Veelen, die, door de bovengemelde clauſule van 't Oktrooi voor Leidens Hooge-School, vooringenomen geweest zyn tegen het Regt der Zeeuwen, zullen op het doorbladeren van dit Betoog, bemerken, dat 'er gewigtige Bedenkingen tegen de kragt van die clauſule te berde gebragt kunnen worden. En daar de Autheur zyne bewysgronden ſtaaft, door 't bybrengen der vereischte uittrekſelen uit verſcheiden Staatspapieren, die in de Bylagen byeen verzameld zyn, ſtelt hy zyne Leezers in ſtaat, om dit Stuk naauwkeuriger te onderzoeken en met meer grond te beoordeelen. Voor 't overige zullen de Liefhebbers der Vaderlandſche Geſchiedenisſen in 't algemeen, onder het beoordeelen van het hier voorgeſtelde, meermaals aanleiding vinden, om hunne aandagt te vestigen, op ettelyke byzonderheden, die, buiten dit verſchil, hunne opmerking verdienen; waar door dit Geſchrift wel geteld mag worden, onder dezulken, die ter opheldering van 's Lands Geſchiedenisſen ſtrekken. Daar benevens is de Autheur in de wyze der uitvoeringe, of de manier van zyn onderwerp te behandelen, ten aanzien van de ſchikking der zaaken, en den gebruikten ſtyl, zo wel geſlaagd, dat wy met verlangen te gemoet zien, het geen hy, volgens zyne belofte, ter verklaaringe der *Unie tusſchen Holland en Zeeland*, ſtaat mede te deelen; dat in verſcheiden opzigten van nuttigheid kan zyn.

Rei-

hebben gegeven, om zig naar te gedragen; terwyl, uit die van den agtſten daarna, blykt, dat 'er zelfs geene Zeeuwſche Gedeputeerden in Holland aanwezig waren, immers geenen met behoorlyke volmagt voorzien, om op zaken, de voortduring der Unie rakende, te helpen beſluiten.

„ Zoo vindt men in die van den agttienden Oktober, 1576., dat de Staten van *Holland en Zeeland* hebben gedisponeerd op een verzoekſchrift van de gemeene ingezetenen van de dorpen *Scheeveninge*, *Waſenaar*, *Voorſchooten*, *Valkenburg*, *beide de Katwyken*, *Rhynsburg*, *Oestgeest*, *Saſſem*, *Voorhout*, *beide de Noordwyken en Noordwykerhout*; en dat de Heeren Staten van *Holland en Zeeland*, op denzelfden dag, gunſtig hebben toegeſtaan, het verzoek van die van den Rade Provinciaal in Holland, om vermeerdering van loonen; terwyl, het gene aanmerkelyk is, in de notulen, van den vyf en twintigſten derzelfde maand Oktober, ſtaat aangeteekend, dat de Heeren Staten van Holland *alleen* op gelyk verzoek van de Sekretarisſen van denzelfden Hove goede aandagt hebben genomen".

Reizen rondom de Weereld, door eenige Engelſche Bevelhebbers, uit derzelver Dagregisters in orde gebragt, door den Heer J. HAWKESWORTH. *Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1774. *In quarto* 351 *bladz.*

IN deeze Verzameling ontmoet men vier zeer wel opgeſtelde Uittrekſels, van aanmerkelyke Reizen; welken, op bevel van zyne Groot-Brittanniſche Majeſteit, gedaan zyn, tot het doen van ontdekkingen in het Zuider Halfrond. Men vindt in dezelven eene naauwkeurige onderrigting van de volbrokken Reistogten, met melding van de gedaane ontdekkingen, en de merkwaardige byzonderheden, welken den Engelſchen Bevelhebberen voorgekomen zyn. De Beoefenaars der Aardrykskunde, die der Natuurlyke Historie, en zulken die vermaak ſcheppen in 't nagaan veeler zeldzaame gevallen, zullen dit Werk met genoegen kunnen doorbladeren, alzo het, in 't eene en 't andere opzicht, een ryken voorraad van Stoffen behelst. De uitgeſtrekte Zuidzee, de menigvuldige Eilanden in dezelven, de verſchillende Inwoonders in die Gewesten woonagtig; de onderſcheiden voortbrengſels der Natuure aldaar, leveren den oplettenden beſchouwer eene reeks van byzonderheden, die zyner overweeginge waardig zyn; en de naſpooringen der Engelſchen zyn in verſcheiden opzigten niet vrugtloos geweest. Tot een voorbeeld hier van ſtrekke, het berigt dat zy ons van *Nieuw-Zeeland* geeven, waar van men tot nog weinig kennis had.

De Heeren van de Admiraliteit, onzeker of dit Land een Eiland, dan Vastland, ware, hadden wel byzonder bevolen, de Kust daar van langs te zeilen, tot aan den veertigſten graad Zuiderbreedte, en dan, indien het Land zig verder ſcheen uit te ſtrekken, naar 't Noorden te zeilen, om 'er de Kust van op te neemen. In gevolge van dien last, verzuimde de Luitenant *James Cook* niet, alles ter nadere ontdekkinge aan te wenden; hy zeilde ten dien einde byna zes maanden langs de Kusten van Nieuw-Zeeland, om dezelven overal op te neemen; en ontdekte by die gelegenheid, dat Nieuw-Zeeland een Eiland uitmaakt van omtrent drie honderd mylen lengte; waar van ons verder de volgende beſchryving gegeeven wordt.

„ *Nieuw-Zeeland*, dat in twee Eilanden verdeelt is door een ſtraat, welke de *Straat van Cook* genaamt werd, ligt tuſſchen de 34° en de 48° Zuiderbreedte, en tuſſchen de 181ſten en de 194° Westerlengte. Het Noordelykſte van deze Eilanden word,

word, door de Inboorlingen van 't land, *Eabeinowauwe*, en het Zuidelykſte, *Tovy*, of *Tavai-Poenammo* geheten. Dit laatſte is voor het grootſte gedeelte een bergachtig land, en naar allen aanſchyn dor en onvrugtbaar; wy hebben op het ganſche Eiland geene andere Eilanders ontdekt, dan die, welke wy in het Kanaal van *Koninginne Charlotte* gezien hebben, en die, welke beneden de Sneeuwbergen naar ons toekwamen.

„ *Eabeinowauwe* ziet 'er voordeeliger uit; de grond, 't is waar, is bedekt met heuvels en zelfs met bergen; maar dezen zyn tevens bezet met hout, en in elke valei vind men een beek met versch water. De grond dier valeijen, als mede der vlaktens, waar van 'er veelen zyn daar geen hout wast, is over 't algemeen niet zwaar, maar vruchtbaar, en geſchikt om alle zaden, planten en vrugten van *Europa* weelig te doen wasſen. De Kruiden die wy 'er vonden, deden ons denken, dat 'er de Winters zachter, en de Zomers niet heeter, maar beſtendiger dan in *Engeland* moesten zyn.

„ Buiten de honden en ratten, zagen wy 'er geen andere viervoetige dieren, en de ratten zelf zyn 'er zeer weinig in getal. De honden zyn huisdieren, die 'er gevoed worden om ten ſpyze te dienen. Op de Kust vind men Zeekalven, zelfs zagen wy 'er een Zeeleeuw. Men vind 'er insgelyks Walvisſchen, maar de Eilanders ſchynen de Wapenen of het geheim niet te kennen, om die te vangen.

„ Vogels zyn 'er niet veele, en buiten de Meeuw zyn 'er geene die volmaakt gelyk zyn, met die van Europa. 't Is waar, men heeft 'er Eendvogels en Watergavens van veelerlei ſoort, en die zeer gelyk zyn aan die van Europa, om by dezelfde namen genoemt te worden, door lieden die dezelve niet naauwkeurig beſchouwt hebben. 'Er zyn ook Valken, Steenuilen en Kwakkels, die op 't eerſte gezicht zeer weinig verſchillen met die van ons Weereldeel; en verſcheide kleene Vogels, wier zang oneindig zoetluidender is, dan alle die wy ooit elders gehoort hebben.

„ De Inſecten zyn 'er niet overvloediger dan de Vogels, en bepalen zich tot een kleen getal Kapellen en torren, tot vleeschvliegen zeer gelyk aan die van *Europa*, en tot een ſoort van moskieten en zandvliegen, die misſchien dezelfde zyn met die van Noord-Amerika. Wy hebben 'er echter zeer weinige zandvliegen en moskieten gezien, welke met regt als een ſtraf beſchouwt mogen worden, in alle landen daar zy veelvuldig zyn.

„ Indien 'er de landdieren zeldzaam zyn, de Zee integen-

deel grimmelt 'er van visch; in alle de kreeken vind men overvloed van zeer gezonde visch, die zoo goed van smaak is, als die van *Europa*. De verscheidenheid der soorten is 'er zoo groot als de overvloed; wy hebben 'er eene menigte verschillende soorten van Makereelen gezien, en onder anderen dezelfde soort, die langs de Kusten van *Engeland* gevonden word. De Visschen zwemmen by scholen in diep water, daar zy door de Inboorlingen met netten gevangen worden, en aan ons tot een zeer geringen prys verkogt wierden. De lekkerste Visch, welke de Zee ons aan deze plaats verschafte, was een soort van Zeekreeft, met verscheide stekels op den rug, en rood van kleur, uit het harte der Zee komende. Wy zagen 'er insgelyks den *Elephant*, *Pejegallo* of haanvisch, zo als ze *Frezier* noemt, en verscheide andere meer.

„ Wy vonden 'er zeer weinige groentens om te eeten, maar ons volk at, na zoo lang op Zee geweest te hebben, met zoo veel smaak als nut, van de wilde sellery, en wilde kers, welke alhier de ganſche Kust langs groeit. Het hout wast hier in overvloed, en men vind 'er zware en hooge boomen onder, die goede masten en scheepstimmerhout leveren zouden".

De Nieuwe Reisiger, of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld. Uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Zeventiende Deel. Te Dordrecht by* A. Blussé *en* Zoon. *In groot octavo.*

MEt dit Deel komt de *Nieuwe Reiziger* in *Engeland*. Een *Franschman* zet den voet op *Engelsche* bodem, en brengt 'er zyn afkeer van dien strydigen Landaart mede. Deeze straalt door in zyne Opgave van de vroegere en wel byzonder der laatere Geschiedenissen van *Engeland*, die een groot gedeelte van dit XVIIde Deel beslaan; deeze bespeurt men ten klaarsten in die Brieven, welken den Regeeringsvorm, den Aart, de Geestgesteldheid der *Engelschen* betreffen, en het overige deezes Deels uitmaaken. De brief zelfs, waar in hy de rede van deezen Afkeer geeft, de twee honderd en zeventiende, strekt ten blyke dier partydigheid.

Dan desniettegenstaande kan dit Deel, zo wel als de voorgaande, met genoegen geleezen worden; de leevendigheid der beschryvinge is uitlokkende, en buiten die byzonderheden, naar de geest der Partydigheid de pen bestuurde, genoeg te kennen om 'er niet door misleid te worden, als men niet geheel een vreemdeling is in 't geen *Engeland* raakt, treft men de weetenswaardigste zaaken aan, en ook die den Leezer verlustigen. Wy zullen het thans onze Leezers doen, met een en ander staaltje, hier toe dienende, by te brengen.

„ Hen-

„ Henrik de agtſte is de eerſte, die eenige keuren nopens de paerdenkweekeryen van het Koningryk gegeven heeft. De eigenaer of hoefpachter van een park, van eene myl uitgeſtrektheids, is verpligt daer op twee merriën te onderhouden; en door eene andere inſtelling is het verboden deze Merriën te laten beſpringen van paerden, die minder dan vier voeten hoog zyn, gemeten van den hoef der voorſte voeten, tot boven aen den ſchouder. Deze paerden worden voor de ſtoutmoedigſten en bekwaemſten tot het oorlog gehouden. Men verkoopt 'er veelen aen de naburige volken; en een groot gedeelte wordt na de volkplantingen overgevoerd. De meestgeagtſte worden in het landſchap Inkooln geteeld. Zy, die deeze dieren aenfokken, doen de merriën door Barbaryſche, Turkſche en Napelſche paerden dekken; en aen deze manier erkennen de Engelſchen hunne Guildings, wier ſnelheid men overal roemt, verſchuldigt te zyn. De vermaerde loop van Fontainebleau naer Parys, in één uur, zeven en veertig en een halve minuten, is een bewys van hunne verbazende gezwindheid.

„ De beruchtſte paerdenloopen van geheel Engeland geſchieden voornamelyk te New-Market, een dorp twee mylen van Kambridge in de maenden April en September, en duren vyftien dagen. De Koning heeft 'er een klein huis; en de grootſte heeren begeven 'er zich uit alle landſchappen des Koningryks naer toe. Hier zyn de rangen onder elkanderen vermengd; en de hoedanigheid van burger is genoeg, om in het renperk te mogen treden. De handwerker betwist den prys aen den edelman, en wint denzelven. De karoſſen, die een gedeelte der toezienderen aengevoerd hebben, zyn op drie of vier ryen geſchaerd, zonder de minſte verhindering, zonder onlust, en voornamelyk zonder eenigen eisch van voorrang.

„ Het zien van eene talryke vergadering van lieden van allerlei ſtandt, van den verhevenſten tot den laegſten in rang, van menigvuldige wel opgezeten ridderen, van zindelyke en ſchitterende rytuigen, op een begraesden grondt in het open veldt, by zacht en helder weder, het beſchouwen van de omwendingen van alle de toekykeren, die, in eenen kring van twee of drie mylen, den paerdenloop met belang volgen; het onderzoeken van de levendige nieuwsgierigheid der eenen, en der onrustige vervoeringe van den anderen; getuigen te zyn van het geſchreeuw en de geweldige bewegingen der geenen, die deel in de weddenſchappen hebben; dit alles is, om dus te ſpreeken, de vertooning van eenen veldſlag, waer van men het gezigt heeft, zonder 'er den ſchrik en de gevaren van uit te ſtaen; en men kan niet ontkennen, dat een diergelyk tafereel waerdig is, een geheel volk te verlustigen.

„ Deze paerdenloopen, die aenmerkelyke weddenſchappen veroorzaken, verdeelen alles, wat 'er zich tegenwoordig bevindt, in twee partyen. Zy zyn een lotſpel, dat gevaerlyk geworden is, en

verſcheidene huisgezinnen in het verderf ſtort; doch het onderhoudt ook veel volk, en doet alle jaren groote geldſommen van Londen in de landſchappen vloeijen. Dit onderwerp wordt dagelyksch gewigtiger, door de menigvuldige reizen van den adeldom op zyne landeryen, en door de vertiering van de waren des lands. Het gewonnen geldt wordt, op de plaetzen zelve, in feesten en vermaeklykheden verkwist, en deze ſoort van razernij brengt dus eene goede uitwerking voort, door het beſteden der onnoemelyke geldſommen, welke de hoofdſtadt zoude inzwelgen.

„ De plaets, alwaer de loop geſchiedt, is omringd met palen, die derzelver ingang aen de toezienders beletten; en ſomtyds is 'er noch renperk noch afſchutting; de paerden loopen in het midden der meenigte, die ſlechts zo veel wykt als noodig is, om hun den doortogt vry te laten, terwyl zy hen met gebaer en ſtemme aenmoedigt. Het paerdt vertrekt driemael van een' beſtemden oordt, en komt insgelyks te rug. De prys wordt niet toegewezen dan aen den geenen, die, in deeze drie loopen, tweemael eerst aen het doel komt; en indien hy in de twee eerſte overwint, heeft de derde geene plaets.

„ Eer de loop begint, wordt de ridder, de zadel en de ganſche toerusting van het paerdt voor de oogen der regteren, gewogen, ten einde de last gelyk zy voor alle de paerden, die tot deeze oefening worden toegelaten. Gy kunt u de ſnelheid dezer dieren niet verbeelden; zy ſchynen te vliegen, en beſteden geene zeven minuten om eene myl af te leggen. Derzelver beryders loopen minder gevaer van vallen, ('t geen echter ſomtyds gebeurt) dan van den adem, door de ſnelheid van den loop, te verliezen. Op den hals van het paerdt hangende, houden zy, om de lucht te breken, den ſteel van den zweep ſtyf vooruit. De overwinning zyn zy dikwerf verſchuldigd aen de kennis, welk zy van hun Rydier hebben, en aen hunne beſturing van 't zelve, door het op zyn pas aen te prikkelen of te vieren.

„ De overwinnaer, aen het doel gekomen, kan zich naeuwlyks redden, uit de meenigte, die hem geluk wenscht, hem liefkoost en omhelst, met eene uitſtorting des harten, bezwaerlyk uit te drukken. Men overlaedt hem met toejuichingen, welke men eenen manne, die het vaderland best gedient had, zou geven. Het paerdt zelf wordt een aenzienlyk dier, wiens naem en overwinning, in alle openbaere geſchriften, met prael wordt aengekondigd, men ſnydt deszelfs afbeelding in koper; de edellieden ten platten lande behangen 'er hunne kunstvertrekken, de waerden hunne herbergen mede; en de plaetſnyder vertiert een dergelyke prent ſchielyker dan hy die van Milton, Locke of Newton zoude verkoopen.

„ Een Engelsch Schryver boodt, by intekening, een boek aen, onder dezen tytel, Historie van alle paerden, die te New-market, en in andere beroemde wedloopen van Engeland, den prys behaeld

„ hebben, ſedert derzelver inſtelling tot aen het tegenwoordige jaer, „ met hunne geſlachtrekening en hunne afbeeldingen in koperen „ platen. Men heeft 'er de namen der ſtalknechten, die dezelven „ bereden, en der heeren, wien zy toebehoord hebben; by ge„ voegd; en tot onderrichting van den leser, geeft men 'er het „ naeuwkeurigſte verſlag van alle de aenmerkelykſte weddenſchap„ pen, die voor en tegen yder paerdt gedaen zyn'.

„ Het uiterlyk gelaet deezer dieren geeft niet altoos derzelver waerde te kennen. Zy zyn geheel en al vermagerd; en het hoofd, 't welk zy aen het einde van een' zeer langen hals vooruitſteeken, beneemt hun alle bevalligheden, waervan de eerſte is het hoofd wel te houden. Dit ras is echter het meeste geacht; en in 't algemeen hebben de Engelſchen zulk eene byzondere genegenheid voor de paerden, dat zy hen zelden ſlaen: de groote baleinen zweep, waer mede de voerlieden en koetſiers gewapend zyn, dient hun om ze veeleer door teekens dan door ſlagen te beſtuuren."

Het wedden, by de Paardenloopen zo gebruiklyk, is een algemeen heerſchend zwak der Engelſchen. „ Hunne weddenſchappen, gelyk de Abt DE LA PORTE aenmerkt, gaen dikwerf over belachlyke zaken, als eenige ganzen, verſcheidene mylen ver, eenen geregelden en doorgaenden tred te doen houden, zelfs op vier voeten te gaen, en eer dan een paerdt dat achterwaerds deinst, aen het doel te komen. Een Lord beroemt zich zo ſnel als een der beste paerden van Engeland te loopen; en wanneer hy zich in diergelyke loopen wikkelt, bereidt hy zich daertoe door aderlatingen, artzenyen en geweldige zweetingen, en verkrygt dus, ten koſten van zyne gezondheid zelve, den roem van den besten looper des lands te zyn. Een ander verwedt duizend guinees, dat hy eenen weg van negen en twintig honderd mylen zal doen afleggen, in negen en twintig achter een volgende dagen, door negen en twintig paerden, door een eenigen man bereeden, zoo dat yder paerdt honderd mylen op eenen dag zal afloopen. Het goede denkbeeldt, 't welk een edelman van zyn paerdt heeft, kost hem dikwyls een goed gedeelte van de inkomst zyner landeryen. Een werkman waegt, zonder tegenzin, de vrugt van verſcheiden jaren van zynen arbeidt, en ſomtyds worden 'er tien louizen tegen één verwed van lieden, wien niets meer overblyft, als zy dezelve verliezen. De manier om eene zaek in het Engelsch te bevestigen, is te zeggen: ik wed tien tegen één dat het waer is."

De nieuwsgierigheid, ſchryft onze *Nieuwe Reiziger*, is een zeer hevige hartstogt by de Engelſchen. „ Toen THEODORUS Koning van Korſika uit Londen vertrokken was, ter volvoeringe van zynen krygstogt, bedacht de burger, by wien hy gehuisvest had, lastig gevallen door den toevloed van het volk, dat de kamer van dezen gewaenden vorst wilde zien, dezelve niet dan voor geld te toonen. Hy bepaelde zich tot een' ſchelling voor yderen perſoon, en verzamelde, in luttel tyds, twaelf honderd guinees.

„ Een

„ Een ondeugende potzemaker hadt op de hoeken der ſtraeten van Londen doen aenplakken, „ dat op zekeren dag, op een bepaelduur, en op zodanig een tooneel, een man in eene flesch, die een pint konde bevatten, zou kruipen. De aenzienlykſte lieden van Engeland, door de drift tot het zeldzaeme verleid, begaven zich na dit ſchouwſpel, en betaelden den ingang. Toen de zael vol was, vertoont zich de guichelaer op den kant van het tooneel, en zeide dat men in geen eenige herberg der ſtad eene flesch, die de juiste maet van een pint inhield, had kunnen vinden, dat men dusdenaenſchouweren vergiffenis verzogt, en gereed was hun het geld aen de deur weder te geven, indien zy het begeerden: waer op de ſchalk oogenbliklyk verdween. De toekykers, zich bedroogen ziende, raekten in woede, verwekten een afgryslyk geweldt, en verbryzelden de banken en fieraedien: ſommigen verlooren, in het oproer, hunne degens, anderen hunne pruiken, hoeden enz., maer het geld kon niet weder gegeven worden; en de bedrieger had middel gevonden, om te vlugten, zonder dat men hem konde ontdekken.

„ De meesten beſchouwen het zeldzaeme als eene roemryke uitwerking van de Brittanniſche vryheid, en ſtellen meer eer in ongemeen dan verſtandig te ſchynen. Sommige daeden, zonder van de gewone orde af te wyken, bedriegen zelfs de verſtandigſten, alleen door de manier op welke zy voorgeſteld worden. Een inwooner van Londen, die geene kinderen hadt, gaf al zyn goed, by uiterſten wil, aen de armen; en deze daedt, die, ſchoon lofwaerdig in zichzelve, echter niets uitſtekender in zich hadt, werd langer dan eene maendt, in alle de nieuwspapieren, bekend gemaekt, alleenlyk uit hoofde van dezen zonderlingen drai: „ Ik maek tot myne „ erfgenamen de geenen, die hongerig zyn, die dorſtig zyn, die „ naekt zyn".

„ Een man, zyn been gebroken hebbende, met over de ſloot te ſpringen, ſneed zich het andere been af, uit liefde tot de gelykvormigheid: en deze daedt, met lof in de tydſchriften aengekondigd, werd ontvangen met eene verwondering, die niet vruchteloos was voor haren uitvinder".

Het volgende Achttiende Deel, dat mede over *Engeland* loopt, zal ons voorbeelden van eenen anderen aart opleveren.

Mengeldichten van het Kunstgenootſchap, onder de Zinſpreuk: Prodeſſe canendo. *Voor het jaar* 1774. *Te Rotterdam by* Bennet en Hake 1774. *Behalven de Voorrede, 406 bladz. in quarto.*

TE regt draagt deeze Verzameling van Latynſche en Nederduitſche Maatgezangen, den naam van Mengeldichten, alzo ze niet alleen over verſchillende ſoorten van onderwerpen gaan, maar ook

ook van zeer onderſcheiden Perſoonen opgeſteld zyn. Men vindt de Stukken, ter dier oorzaake, gelyk men natuurlyk kan verwagten, van onderſcheiden ſmaak, en verſchillende manieren van uitvoering. Daar zyn 'er onder, die *Dichtſtukken* genaamd mogen worden; doch het getal derzulken, die op zyn best den naam van *Verzen* kunnen draagen, is wat groot; en eenigen derzelven ſchynen ſlegts naar den naam van *Rymen* te dingen. —— Zo het Genootſchap kon beſluiten; om eene meer oordeelkundige keuze, (waar toe wy ſommigen der Leden niet onbekwaam kennen,) te gebruiken, zou zulks mogelyk, door den tyd, het Genootſchap een weezenlyken luister kunnen byzetten. By mangel hier van, is het Genootſchap, zo 't ons toeſchynt, liever de *Stilzwygendheid* aan te raaden, welker lof ons in het volgende Klinkdicht deezer Verzamelinge aldus gemeld wordt.

'k Zal voor Stilzwygendheid een' friſchen lofkrans vlechten;
Zy is dien dubbel waard, haar hield Pythagoras
In achtinge op zyn ſchool', waar hy zyn ſpreuken las,
Om in het hart den troon der wysheid' op te rechten.

Zou Paulus in een' dromm' van muitren 't pleit beſlechten,
't Geen hem verdrukt, hem baat des volks Stilzwygendheidt,
Tot dat zyn mannetaal den Haat aan banden leid
En hy in gunst van haar den Laster dood mag vechten.

Naar 't Openbaringboek, vertraagde ze een' halve uur,
In 't hemelhoog gewelf, den vreesſelyken duur
Der plagen, ſtortende uit de zeven wraakfiolen.

Wie acht ſlaat op Gods Zoon, in zyne omwandeling',
En ziet, hoe vaak hy zweeg, als heil aan 't Zwygen hing,
Zal, ſtarende op Hem, nooit van 't veilig Zwygſpoor dolen.

Een friſche lofkrans, Leezer! regt geſchikt voor de *Stilzwygendheid.*

Eenige Gedichten, welke kunnen dienen en gebruikt worden, in Roomsch Catholyke Armkantooren en Godshuizen, van oude en jonge Perſoonen, met een aanhangſel van Gebeden. Door J. BENT. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1775. *In quarto* 46 *bladz.*

DE onlangs gemaakte ſchikkingen, ter geregelder beſtieringe en beter ondersteuninge van den Armen-Staat der Roomsch-Catholyken in Amſterdam, heeft gelegenheid gegeeven tot het opſtellen deezer byeenverzamelde Stukjes; die, naar de denkwyze der Roomsch-Catholyke Kerke, ſtichtelyk zyn. Men oordeele hier van uit

uit het volgende Vers, voor *de Heeren Aalmoesseniers van het Catholyke Armkantoor te Amsteldam.*

Hier staat de zetel van het Catholyk medogen!
Menslievendheit, tot hulp bereidt,
Droogt met den sluijer van haar kwynende vermogen,
De traanen van Nooddruftigheit.
Verhongerde Armoed' vindt hier 't spystrezoor ontsloten;
Herstelling van 't gescheurde kleet;
En deelt Gods zegen met verrykte Kruisgenooten,
Bewoogen door haar harteleet.
Ik meen dat de Engelen hier om 't asschutzel zweeven;
Ja JEZUS zelf met open borst
Den deelschat, afgepast, vermeerdert onder 't geven;
Zyn Bloet laat vloeijen voor den dorst!
Zie daar de koelbak om het strafvuur uit te bluszen
Waar weldaat voor de misdaat pleit!
Maar wie kon Godes wraak, reets rookende, immer zuszen?
Meêdeelende Barmhartigheit!

De Engelsche Vondeling of Adelyke Schrynwerker. Tooneelspel. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by G. ten Boekelaar 1774. *Behalven het Voorberigt 64 bladz. in octavo.*

HUgo Spencer, een Schrynwerker, gehuwd met *Betty*, een Schrynwerkers Dogter, ziet zig blootgesteld voor de eerst listige en vervolgens geweldige aanslagen van Lady *Lallin*, welke alles in 't werk stelt, om *Hugo* buiten Engeland te krygen. Dan haar Broeder Lord *Kiston* ontdekt, dat *Hugo* een Vondeling is, geregtigd tot de nalaatenschap van 't Adelyke Huis der *Spencers*, welke nalaatenschap Lady *Lallin*, onder zig tragt te houden. Lord *Kiston* vernietigt de aanslagen van zyne Zuster, en bewerkt, dat de Koning den Vondeling *Hugo* in zyn rang als Lord herstelle. Zulks sleept intusschen mede, dat het Huwelyk van *Hugo* met *Betty*, als volgens het regt onwettig, vernietigd staat te worden. Dit staat *Hugo* dermaate tegen den borst, dat hy van zyne waardigheid wilde afzien, zo hy *Betty* moest verlaaten; het valt *Betty* hard van haaren Egtgenoot gescheiden te worden; doch zy offert haare liefde op aan de waardigheid van *Hugo*, en tragt den Koning te beweegen, om *Hugo* te verpligten tot het aanvaarden zyner waardigheid, schoon zy hem dan als Gemaal moete verliezen. Intusschen dat zulks geschied, heeft Lady *Lallin*, door misleiding, eene Koninglyke orde weeten te verkrygen, die geschikt was, om *Hugo* met zyn Huisgezin Engeland te doen ruimen. Maar Lord *Kiston* verwerft intusschen des Konings toestemming, ter wettiginge van 't Huwelyk van *Hugo* met *Betty*, en alle de gedreigde onheilen neemen een einde. —— Van

20

zodanig een inhoud is dit Tooneelſtuk, dat eene verſcheidenheid van characters behelst; die allen op eene eigenaartige wyze hunne werkzaamheid oefenen. Bovenal ſpeelt de zuivere Huwelyksliefde hier een aangenaamen rol, en de dwarsboomende omſtandigheden maaken het ſtuk ſteeds gewigtiger. Ook treft de edelmoedigheid van Lord *Kiston*, in tegenoverſtelling van 't inhaatlige gedrag zyner Zuſter, ieder gevoelige Ziel ten ſterkſte. De geheele uitvoering van dit Tooneelſtuk is van die natuur, dat dezelve zeer wel geſchikt zy om te behaagen, en edelmoedige gevoelens in te boezemen.

Brief van een Heer in de Provintie van Holland, aan een Heer in de Provintie van Friesland. Alomme te bekomen 15 *bladz. ein groot octavo.*

VErdeeldheid van inzigten der Roomsch-Katholyken in Leeuwaarden, over de bedieninge der Statie aldaar, heeft eenige onluſten verwekt, en zommigen aanleiding gegeeven, tot het inleveren van een Request, aan de Edel-Mogende Heeren Staaten van Friesland. Ter dier gelegenheid is deeze Brief geſchreeven, om aan te toonen, hoe onregtmaatig en van hoe hachlyke uitzigten de poogingen derzulken zyn, die de *Exjeſuiten* ſchynen te begunſtigen. Hier omtrent drukt zig onze Brieſſchryver wel inzonderheid aldus uit.

„ Voor zo verre UE, niet buiten rede, van gevoelen zijt, dat men, door middel van eene gunſtige *Dispoſitie* op dit Request, vooral zou beöogen, om de *Exjeſuiten* aan de hand te gaan, en die uit andere Landen inkoomende geweezen' Vaderen, hier, bij vervolg van tijd tot tijd, tot den Dienst, zonder op hunne vernietiging acht te ſlaan, te bevorderen, en ſtatien toe te voegen, met agterſtellinge van 's Lands Ingezetenen; en wel onder een voorwending, dat het Pauſelijk Brevet hier te lande niet heeft kunnen afgekondigd worden; zulks vermeen ik, dat niet dan rustverſtoorende gevolgen zou kunnen na zig ſleepen, en dus zou ik, onder verbetering, en allernedrigſt, van gevoelen zijn, dat 's Lands Vaderen wel degelijk voor het heil en de rust hunner Roomschgezinde Burgeren en Ingezetenen zorgen zouden, met *dien aangaande eene nadere bepaaling te maaken*; aangezien boven alles, wat hier voor ten bewijze zou kunnen aangevoerd worden, geene redelijke welmeenende Roomschgezinden immer de nieuwinkoomende *Exjeſuiten*, hier bij aanhoudenheid, met een goed gemoed, ten dienſte zouden kunnen geſchikt zien; en des het vuur der verdeeldheid, het gene men ligt vermoeden kan, dat door die Vaderen, en hunne aanhangeren, méer en méer zou aangeblaazen worden, beklaaglijke uitwerkſels zou kunnen hebben. —— Buiten dat zou het een dwaasheid zijn, de ſchadelijkheid deezer Societeit, waar van wij, niet alleen door zoo veele en doorwrogte onwéerlegbaare Geſchriften, ten haaren aanzien, overtuigd moeten zijn; maar waar van de ſpreekende be-

bewijzen in het gedrag der Roomſche Mogendheden, en van den H. Stoel, geheel de Kristenheid overtuigen moeten in 't breede te willen ophaalen. Het zou des alzins te dugten ſtaan, dat door het verder inhaalen deezer geweezene order, in ons lieve Vaderland, de haatelijkſte Stellingen ſtonden voortgeleerd en voortgeplant te worden; en eindelijk, het geene God verhoede, min of méer gelijke verwarringen veroorzaakt, als die, welke andere Landen hebben doen beeven, en een der hoofdredenen hunner verbanning, ſtooring, en vernietiging in de Roomſche Landen uitgemaakt hebben. Trouwens ons Vaderland heeft voor deezen het nadeelige hunner gevoelens en oogmerken ook wel eens ondervonden, en daar tegens middelen moeten beraamen".

Het wonderlyk lotgeval van twee Broeders en één Zuster, zynde geboorен Haagenaars. Te Amſterdam by A. Leeuwendaal *en* P. Kramer 1775. *Behalven de Voorreden* 468 *bladz. in octavo.*

OP den tytel wordt ons gemeld, dat deeze Geſchiedenis beſchreeven is, door den Schryver van den *Bedelenden Edelman*, of *Edelmoedigen Bedelaar*. 't Kan waar weezen; doch dan is die Autheur niet gevorderd in deeze ſchryfwyze. De trant van verhaalen is min gevallig, en de manier van voorſtellen is min leerzaam, in dit dan in 't andere Geſchrift. Ondertuſſchen mag men 't eene onkwetsbaare vertelling noemen, daar 't Gemeen zig mede kan vermaaken.

Echte Levensbeſchryving van JOHN RANN, *en eenige byzonderheden rakende* MISS SMITH, *zyne begunſtigde Dulcinea, als mede een byzonder verhaal, rakende* LANE *en* TROTMAN. *Uit het Engelsch vertaalt. Te Rotterdam by* S. v. Waasberge 1775. *In octavo* 64 *bladz.*

IS iemand nieuwsgierig, om eenig denkbeeld te hebben van de leevens- en handelwyze der Hooge-Weg-Rooveren in Engeland, die kan in dit geſchrift te regt geraaken; doch hy zal 'er voorts geen byzondere nuttigheid uit trekken. Het behelst een bloot verhaal van Rooveryen, Liefkoozeryen en Geregtlyke Handelingen; welker verſlag geen de minſte gevalligheid heeft. Zodanige vertellingen hebben ſomtyds nog eenige betekenis in 't eigen Gewest, daar zulke Lieden hunne euveldaaden gepleegd hebben; maar zyn der overzettinge in eene andere taal niet waardig.

Brief van een Hollandsch Zee-Officier, aan zynen Broeder den Majoor in 's Hage. Alomme te bekomen, 8 *bladz. in groot octavo.*

EEn vrolyke Officiersbrief over de Augmentatie van onze Navale en Landmagt, en 't vleiende denkbeeld van de verhooging der Soldye; waar nevens in een P. S. gevoegd zyn, eenige ſtreeken over het tort dat jonger vermogende Officiers, zomtyds onder, die minder vermogen hebben, aandoen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door P. DODDRIDGE, *Doktor en Profesſor der H. Godgeleerdheid te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neerlandsch overgezet. Derde Deel. Tweede Stuk. Te Amſteldam by* P. Meyer 1774. *In groot octavo* 336 *bladz.*

HEt Stuk van den Hoogleeraer *Doddridge*, dat wy thans onder handen hebben, begint met dat gedeelte van 't Boek, genaemd de Handelingen der Apostelen, 't welk ons een bericht geeft van de vervolgzucht en bekeering van dien *Saulus*, die ook *Paulus* genoemd word; en loopt ten einde met de Redenvoering van *Paulus* in den Areopagus te Athene, en de gevolgen daer van. Het behelst dus ene uitbreidende opheldering, met nevensgaende aenmerkingen, van 't Geſchiedverhael van Lukas, van het negende tot het zeventiende Hoofdſtuk ingeſlooten; waer uit wy, tot een nieuw ſtael van 's Mans oordeelkundige uitlegging, zyne voordragt van de laetstgenoemde Redenvoering des Apostels zullen overnemen.

„ *Paulus*, zegt hy, *in 't midden van den Areopagus ſtaende*, daer hy door een groot aental Volks gevoeglyk gehoord kon worden, richtte zich tot hun in een zeer gepaste redenvoering, en *zei: Gy Mannen van Athenen*, het ſchynt, als of ik my met te gunſtiger vooruitzigt van eenen goeden Uitſlag tot u wenden mag, over die zaek, die my nu roept, om tot u te ſpreken, daer *ik bemerke, dat gy by uitſtek geneigd zyt tot den eerdienst der onzigtbaere Magten.* (*a*)"

Want

(*a*) *Bij uitſtek geneigd tot den eerdienst der onzigtbaere Magten.*] De Engelſche ſpreekwyze [*Exceedingly addicted to the Worſhip of Inviſible Powers*,] die zeer wel overeenkomt met de oirſpronkelyke betekenis van δεισιδαιμονεστέρους, heeft, 't geen ik denk, dat een *Overzetting der Heilige Schrift* altoos, indien mogelyk, hebben moet, namelyk *de Dubbelzinnigheid van den Grondtekst*; die Dr. HAMMOND, en byzonder REVIUS *on Valla* bewyzen, dat zoo wel een goeden als quaeden zin kan hebben. (vergel. Hand. XXV. 19.) Terwyl noch het woord *Bygeloovig*, noch dat van *Godsdienſtig* die dubbelzinnigheid bezitten. —— Dr. LARDNER *Credib. B.* I.

Want als ik de ſtraeten van deze uitmuntende en ſchoone Stad *alomme doorwandelde, en de Voorwerpen* en werktuigen *van uwen openbaeren Eerdienst zag*, (*b*) *vond ik eenenaltaer, op wien dit* aenmerkelyk *opſchrift ſtondt*, „ AAN DEN ONBEKENDEN GOD" (*c*); zoo begeerig komt het ons voor, dat gy-lie-

C. 8. §. 7. *Vol. I. p.* 427-430. (gelyk ook Mr. FLEMING *Christology Vol. II. p.* 431.) hebben wel aangemerkt, dat *aen dit woord de ergſte betekenis te geven*, die het hebben kan, niet wel overeenſtemt met *het betamelyke*, dat een zoo wel opgevoed man als PAULUS, buiten twyffel in agt genomen zal hebben, voor zoo eene beſchaefde vergadering; terwyl het daer en tegen, volgens onze Vertaling, zyne *Redenvoering* niet alleen op *eene niet beledigende*, maer zelfs op *eene zeer verpligtende wyze* opent, die ik ook nóg verder in de *Omſchryving* heb trachten uit te drukken. Deeze naeuwkeurige *Uitlegger* toont, dat *Vreemdelingen te Athenen* gewoon waren, hunne openbaare Redevoeringen *te beginnen, met eenige Pligtpleging* aen de plaets en aen haare Inwoonders. Men kan zich niet genoeg verwonderen, over den juisten Middelweg, dien PAULUS hier verkoren heeft".

„ (*b*) *De Voorwerpen* en werktuigen *van uwen openbaeren Eerdienst.*] Deze is de juiste betekenis van σεβάσματα, waer aen geen *Engelsch* woord, alleen gebezigd, naeuwkeurig voldoet. Vergel. 2 *Thesſ.* II. 4."

„ (*c*) AEN DEN ONBEKENDEN GOD.] Het uitdrukkelyk getuigenis van LUCIANUS (*Philopat. ad fin.*) bewyst genoegzaem, dat 'er *zoodanig een Opſchrift te Athenen was*; en toont, hoe overtollig, zo wel als onverdedigbaer de onderſtelling van HIERONYMUS is, als hy onderſtelt, dat *de Apostel*, ter bereikinge van zyn oogmerk, dezen draei zou gegeven hebben, *aen een Opſchrift*, dat *een Meerderheit van Goden* in zich behelsde. Van waer dit gewigtig Verſchynſel deszelfs oirſprong had; of waer op het in 't byzonder zag, is moeilyker te zeggen. WITSIUS (*Melet. pag.* 85.) verſtaet 'er met HEINSIUS (*in loco*) JEHOVAH door, wiens naem, door de *Joden* zelf niet wordende uitgeſproken, dus aenleiding tot deze Omſchryving kan gegeven hebben; en hier toe neigt ook Mr. BISCOE *Boyle's Lect. C.* VIII. §. 12. *p.* 322-325. Dr. WALWOOD (*Pref. to the Banquet of Xenophon* pag. 18, 19.) gist, dat SOCRATES *dezen Altaer* opgericht zou hebben, om zynen Eerbied voor den *eenigen en waeren God* te toonen, van wien de *Atheners* geen Denkbeeld hadden, en wiens onbegrypelyk Beſtaen hy dan door dit Opſchrift te kennen zou geven, dat het bereik van hun of ook van zyn eigen verſtand ver te boven ging. En hier in zou ik met vol genoegen berusten, zoo ik *eenig oud Getuigenis* ter ſtaving van dit Gebeurdenis vinden kon. Dit zoo niet zynde, moet ik, om andere gisſingen daer te laten,

lieden zyt, om geene Godheit, 't zy bekend of onbekend, zonder eenigen eerbied voorby te gaen. Ik zou my dan onuitſprekelyk gelukkig agten, indien ik u by deze gelegenheit die Onderrichtingen mogt mededeelen, die u konden brengen tot de waere Kennis van den Godsdienst, en die Godsdienstigheden, die gy zo gereed bewyst, Hem leeren behagen, die 'er het alleenwaerdige Voorwerp van is: *Hem dan, dien gy op deze wyze dient, zonder Hem* byzonder *te kennen*, [Hem] *verkondige ik u* nu in 't openbaer".

„ Deze is de Godheit, die ik u kom predikken, namelyk *de* Eene Aenbiddelyke en Eeuwige *God*, *die de werelt*, *neevens alles dat daer in is*, *gemaekt heeft*: En het is blykbaer zeker, dat de uitmuntendheid zyner Natuure zoodanig moet zyn, dat Hy, *de* onbetwistbaere en Opperſte *HEER* aller Heerſchap-

ten, de voorkeur geven aen die, waer van BEZA en Dr. HAMMOND gewag maken, en welke Mr. HALLET (*Disc. on Script. Vol. I. p.* 307, 308.) in 't breede gepoogd heeft op te helderen en te bevestigen; ſchoon ik denke, dat geen dezer geleerde Schryvers ze in haar gunstigst en natuurlykst Licht geplaetst heeft. DIOGENES LAERTIUS verzekert ons in zyn Leven van *Epimenides* (zie *L. I. p.* 29. c. met de *Not.* van CASAUBONUS en MENAGIUS,) dat 'er in den tyd van dien Wysgeer, (omtrent 600 *Jaaren voor CH.*) een *verſchrikkelyke Peſt* te *Athenen* woedde; om welke af te wenden, *Epimenides*, na dat geen dier Godheden, waer aen zy geoffert hadden, bequaem of genegen ſcheen om hen te helpen, den raed gaf, dat men *een ſchaep* nae den *Areopagus* zou brengen, en het dan los latende, van daer zou volgen, tot dat het zou gaen leggen, waer op men *het* dan zou *offeren aen den God*, (want dit meen ik, dat de woorden προσήκουσι Θεῷ betekenen,) wiens *Tempel of Altaer dan naest by hun zyn zou*; nu is 't waerſchynlyk, dat het *ſchaep*, dewyl *Athenen* toen nog *zoo wel* niet geweest zal zyn van deze *Gedenktekenen van bygeloof*, als naderhand, is gaen leggen op plaetſen, daer *geen van dezen naby waren*; en dit gaf aenleiding *tot het oprichten van Altaeren*, by de Geſchiedſchryvers [ἀνώνυμοι] *Altaeren zonder naem* geheten, die ieder ten opſchrift hadden ἀγνώστῳ Θεῷ *aen den onbekenden God*, meenende daer meê de Godheit, die de plaeg gezonden had, 't zy wie ook deze ware; een van welke Altaren ten minſte, ſchoon misſchien ten deele herſteld en vernieuwd, tot PAULUS *tyd* en lang daer na is overgebleven. Daer nu *de God*, dien PAULUS verkondigde, als *HEER van allen*, waerlyk de *Godheit was*, *die de Peſt gezonden en weggenomen had*, mogt *de Apostel* den *Athenaers* met groot regt zeggen, dat hy hun Hem verkondigde, *dien zy*, *zonder Hem te kennen*, *dienden*; gelyk ik meen, dat de woorden aen het einde van 't 23ſte vers, allerbillykst kunnen worden overgezet".

ſchappyen *van Hemel en Aerde*, niet *woont* [en *niet* bepaeld kan worden] *in tempelen met handen gemaekt*".

„ *Noch Hy wordt gediend door menſchen handen*, in gebeden opgeheven, of met de kostbaerſte offers vervuld, *als of Hy iets ontbeerde*, dat wy geven, of dat wy doen konnen (*d*): Want hy is zelf inderdaed de groote algemeene Weldoender, van wien alle onze genietingen, alle onze werkvermogens zyn afgedaeld, *gevende Hy zelf* geduurig *aen allen*, aen het geheele menſchelyk Geſlagt, *het leven*, *en den Adem*, *en alle dingen*, die zy Hem immer konnen toewyen of zelf bezitten".

„ *En Hy heeft het geheele geſlagt der menſchen uit één bloed gemaekt*, en doen voortkomen uit één oirſprongelyk Paer, dat het onmiddelyk werk was van zyne alvermogende Maigt en Goedheit (*e*), 't welk nu door de zorge zyner Voorzienigheit zoo ver is voortgeplant, als noodig was *om den ganſchen Aerdho-*

„ (*d*) *Noch hy wordt gedient door menſchen handen enz.*] Dr. BENTLEY (*at Boyle's Lect. Serm.* II. *p.* 43.) en veele andere *Uitleggers* hebben met regt aangemerkt, dat dit ziet op *een dwaes denkbeeld* onder de *Heidenen*, dat *de Goden gevoed wierden met de rook der Offeranden*. Derzelver Aanbidders *kleedden ook hunne Beelden* met blinkende kleederen, en *pasten hen op* in andere dienſten, zeer qualyk voegende aen de Majeſteit en Heiligheit der Goddelyke Natuure wezendlyk eigen".

„ (*e*) *Hy heeft het geheele geſlagt der menſchen* [πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων] *uit één bloed gemaakt enz.*] Door deze Uitdrukking toont de Apostel hun, op het duidelykſte, dat hy, of ſchoon hy *een Jood* ware, aen geene *bekrompene Verbeeldingen* verſlaafd was, maer *alle menſchen* als *zyne Broeders* aenzag. Ik zie geen reden om te denken, gelyk ELSNER doet, dat *de Apostel* hier eenigzins zag op *een gevoelen* van ſommigen der *Wysgeeren*, daer JULIANUS gewag van maekt, „ dat het geheele Menſchelyke Geſlagt zou zyn voortgekomen uit eenige droppels *Heilig bloed*, die van JUPITER nedervielen". (ELSNER *Obſerv. Vol. I. p.* 447, 448.) Het zou, denk ik, te laeg voor hem geweest zyn, zich van zoodanig *eene dubbelzinnige Uitdrukking* te bedienen. Indien men tegenwerpt, (gelyk ik weet dat men doet,) dat men uit geene beginſels der Rede bewyzen kon, dat *alle menſchen* van *één oirſprongelyk paer* afſtamden, antwoorde ik, dat *de Apostel* geen byzonder bewys behoefde te geven van *ieder Artikel* zyner leere, waer van hy hier een hoofdzakelyk berigt opgaf. Hadden zy hem uitgehoord, hy zou hun buiten twyffel *behoorlyke blyk* gegeven hebben, dat hy *last van God* had, om dit te leeren, en dat het daerom behoorde aengenomen te worden, *op het gezach* van den Ontdekker".

bodem te beſlaen, en te *bewoonen*, *hebbende* in zynen eeuwigen en onfeilbaeren raed, *de Tyden afgeperkt*, *te voren* [*aen ieder*] in zynen onderſcheiden rang *toegewezen* (*f*), *en de* verſcheidene *grenspaelen van hunne* verſchillende *woningen* bepaeld?

„ Alles in de beſtelling zyner Voorzienigheit doende uitloopen tot dat groote einde; *op dat zy* opgewekt wierden [tot het naſpooren van] hunnen Maker, *en den HEERE* [als zoodanig] *mogten zoeken*, *of zy mogelyk* midden in de duisternis, die hun eigen verbastering en vooroordeel over hun gebragt hadden, *nae Hem tasten mogten*, *en* zoo gelukkig zyn van *Hem* te *vinden*, in wiens Kennis hunne hoogſte Gelukzaligheit gelegen is; die in waerheit, *hoewel Hy* zoo weinig door het gros der menſchen gekend en geëerbiedigd wordt, nogtans *niet ver is van een ieder onzer.*

„ *Want in Hem leven wy* geduurig, *en worden wy bewogen*, *en beſtaen wy* (*g*): De duuring van alle onze vermogens tot werken, en zelfs van ons beſtaen, is altoos toe te ſchryven aen zyn beſtendige en onafgebrokene Werking op ons, volgens die vastgeſtelde Wetten van werking, die Hy zig wyslyk heeft gelieven voor te ſtellen: *Gelyk ook eenige van uwe eigene Dichters* met 'er daed *gezegd hebben*, en byzonder ARATUS in die aanmerkelyke woorden: *Want wy zyn zyn geſlagt* (*b*). „ *Wy*

„ (*f*) *De Tyden afgeperkt*, *te voren aen ieder* in zynen onderſcheiden rang *toegewezen.* De Uitdrukking προτεταγμένους καιρούς betekent *de wysheit*, zoo wel als *de wezendlykheit* dezer *Godlyke Beſtelling* van Gebeurdtenisſen, als by GOD, in zyne eeuwige Raedsbeſluiten, onder het geleide zyner Voorzienigheit, vastgeſteld, 't welk ik daerom in de *Omſchryving* getragt heb te doen blyken. Dit wierp het *Epicuriſche* ſtelzel ten eenemaele omver".

(*g*) „ *In Hem leven wy*, *en worden wy bewogen*, *en beſtaen wy.*] Geene woorden konnen die *geduurige* en *noodzakelyke Afhangelykheit* aller voortgebragte Wezens van *hun eerſte en Almagtige Oirzaek* in hun beſtaen en alle hunne Werkingen beter uitdrukken, die door de waere *Wysbegeerte* zoo wel als *Godgeleerdheit* geleerd wordt. De Gedagte is, in gelyke woorden als deze, by een oud *Grieksch Dichter* te vinden; maer PAULUS gebruikt ze niet by wyze van *aenhaling*; zoo dat ik liever met LE CLERK denke, dat die *Dichter* ze hier uit ontleend heeft; hoewel het zeker is, dat veele der *Ouden* zich te voren dikwyls over dit zelfde ſtuk hebben uitgelaten. Zie GATAKER, *ad Antonin. L. IV.* §. 23. en *L. V.* §. 27.".

(*b*) „ *Want wy zyn zyn geſlagt.*] Deze woorden τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν, (die ik verkoren hebbe in de *Overzetting* in een *Dichtkun-*

„ *Wy dan*, met alle de edele vermogens en bequaemheden eener redelyke Natuure, alleen *het geſlagt van GOD zynde*, en dragende ſlegts een geringen ſtraal dier volmaekte en oirſprongelyke heerlykheit, die van hem affchittert, *moeten ons* voorwaer *niet verbeelden, dat de Godheit gelyk zy aen* iets, dat zelfs minder is dan wy, iets dat zoo gering en nietig is, als *goud of zilver of ſteen*, (van welke laetſte ſtof, hoe laeg zy ook zy, de meesten der Afgoden gemaekt zyn,) hoe fraei ook deze *bewerkt* worden, *door de konſt en uitvinding der menſchen.*

„ Zoodanig waren wel de grove begrippen, die lang onder een groot deel der menſchen gevoed werden; maer gy wordt nu geroepen, om deze onregelmatige denkbeelden te verbeteren, en u zelven, volgens redelyker en verhevener gevoelens van Godsdienſt te beſtieren. *Want, hoewel God*, als 't ware, *de tyden van die onwetendheit overzag*, en geen Aenklagte doet tegen dat bederf in den Eerdienſt; noch de volken ſtreng ſtraft, die daer in vervallen zyn, zoo lang zy nog iets van Natuurlyke Deugd, menſchelykheit en vroomheit hebben overbehouden (*i*); *Hy* komt nu op eene openlyke en plegtige wy-

dige Orde te ſchikken, als best voldoende ter navolging van het *Oirſprongelyke*,) weet men dat gevonden worden by ARATUS, een Dichter van *Cilicien*, PAULUS Vaderland, die bykans 300 Jaeren voor zyn Tyd leefde. —— Ik verwonder my, dat zoo weinig Schryvers hier byvoegen, dat deze woorden, met verandering van één letter alleen, gevonden worden in het *Lied van* CLEANTHES *voor* JUPITER, als den opperſten God; 't welk ik te liever aenhale, daer het buiten twyffel het zuiverſte en fraeiſte ſtuk van den *Natuurlyken Godsdienſt* van zoo eene Uitgebreidheit is, dat ik in de geheele verzameling der *Heidenſche Oudheit* kenne; en 't welk, zoo ver ik my kan herinneren, niets behelst, dat *eenes Christens*, ik had byna gezegd, *eener gewyde Penne*, onwaardig is. Het is te vinden in H. STEPH. *Poeſ. Philoſoph. p.* 49 *& ſeq.* DUPARTS *Latynſche Overzetting* in CUDWORT's *Intellect. Syſtem. B. I. C.* 4. *p.* 432, 433. [Men zie ook FABR. *Bibl. Gr. T. II. L. III. Cap.* 15. *p.* 397.] en het ſpyt my, dat ik mynen Lezer na geen goede *Engelſche Overzetting* hier van wyzen kan. De Apostel heeft mogelyk zoo wel op CLEANTHES als op zynen Landsman ARATUS gezien, als hy deze aenhaaling deed; gewagende van iets, dat *eenige van hunne eigen Dichters gezegd hadden*".

(*i*) *GOD* (als 't ware) *de Tyden van* die *onwetendheit overzag.*] Dit drukt ὑπεριδὼν uit; 't welk Mr. HOWE uitbreidt: „ Hy liet de ſtraelen van zyn oog over hun eenigzins henen ſchieten"; (HOWE's *Works Vol. II. p.* 23.) dat is, Hy liet niet blyken, dat Hy agt op hun

wyze tusschen beiden, en *gelast nu alle menschen, overal*, waer de klank des Euangeliums komt, wel uitdrukkelyk *zich te bekeeren*, en tot zynen Dienst en Gehoorzaemheit te rug te komen, zoo zy op hunne Behoudenis en eeuwige Zaligheit agt slaen.

„ En dit eischt hy met een soort van vriendelyken ernst en aendrang, als iets dat onmiddelyk geschieden moet, *om dat Hy eenen* grooten en ontzachgelyken *Dag bepaeld heeft, op welken Hy de geheele werelt in Regtvaerdigheit zal oordeelen*; en een beslisschend Vonnis van gelukzaligheit of elende over een ieder vellen, volgens deszelfs waere Karakter en gedrag; dit zal Hy doen *door* [*dien*] beroemden *Man, dien Hy*, door wonderdadige Tusschenkomsten aengewezen, en tot dit gewigtig werk *beeft aengesteld; waer van Hy allen menschen* volkoende *verzekering gegeven heeft*, door Hem van den dood optewekken, volgens deszelfs openlyke en bekende Voorzegging, waer in Hy heeft getoond, hoe bequaem Hy was, om ook anderen optewekken (*k*).

hun sloeg, door uitdrukkelyke boodschappen aen hun te zenden, gelyk hy deedt aen *de Joden*, en nu ook aen *de Heidenen*, zoo als volgt, *gelastende alle menschen overal sich te bekeeren.* —— De Lezer zal gemakkelyk begrypen, dat *'er eene Deftigheit* in deeze laetste uitdrukking is, passende aen iemand, die by zich zelven bewust was, dat hy waerlyk *een Afgezant* was *van den Vorst des Hemels*, die, (op dat ik hier zinspeele op die aenmerkelyke Geschiedenis LIVIUS, *Lib. XLV.* C. 12.) *een Cirkel trekken kon* rondom den grootsten Alleenheerscher, en een *beslisschend Antwoord* eischen, eer deze daer uit stapte. Dit *algemeene Bevel van Bekeering* verklaerde, in de sterkste bewoordingen, *algemeene schuld*, en diende verwonderlyk wel, om *den hoogmoed* der verwaendsten aller *Stoicynen* te treffen; en wierp ten zelfden tyde al *den ydelen ophef van het Noodlot* ter neder; want wie kan *zich bekeeren* van eenige daed, die meent, dat *hy niet anders kan doen, dan hy gedaen heeft*".

(*k*) „ Het verhael van Lucas leert ons, dat PAULUS deeze Redenvoering niet verder bragt; doch wy hebben ons geenszins te verbeelden, dat dit het al was, wat de *Apostel* voor had te zeggen; maer de *Ongevoeligheit* van eenige der *Wysgeeren*, en de *Dartelheid* van anderen uit hun, deedt hem afbreken; en dus vervielen ze tot *regtvaerdige Verdoemenis*, en werden schuldig aen het *verwerpen van een Evangelie*, waer van zy de blyken op eenen enkelen dag hadden konnen ontdekken; maer zy wilden zich de moeite niet geven van een ernstig onderzoek. *En dit is het oordeel ook* onder *ons*".

Ontleedende Verklaaring van den eerſten algemeenen Zendbrief des Apostels JOHANNES. *Door* A. VOGET, *in zyn Hoog-Eerw. Leven Dr. en Prof. der H. Godgel. en Kerkl. Geſchieden. op de Hooge School te Utrecht. Tweede Deel. Te Utrecht, by* G. T. en A. v. Paddenburg. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 715 bladz. in quarto.*

TOen wy voor enigen tyd, met de afgifte van 't eerſte Deel dezer Verklaringe, een verſlag gaven van 's Hoogleeraers godvrugtigen arbeid, in 't ontvouwen van dezen Brief, bepaelden wy ons, tot het mededeelen van een ſtael van 's Mans Uitlegkunde, wanneer het tweede Deel ons ter hand gekomen zou zyn (*). In gevolge hier van zullen wy, als oordeelende reeds genoeg gezegd te hebben van de wyze van uitvoering, den Lezer nu onder 't oog brengen, het hoofdzaeklyke van des Hoogleeraers aenmerking over des Apostels woorden, in 't achttiende vers van 't vierde Hoofdſtuk. *Daer is in de liefde geen vreeze; maer de volmaekte liefde dryft de vreeze buiten; want de vrees heeft pyn, en die vreest is niet volmaekt in de liefde.* —— Men weet dat dit Apostoliſche voorſtel aen verſchillende uitleggingen onderhevig is; zie hier wat de Apostel, naer des Hoogleeraers gedachten, bedoele.

De groote vraeg, van welks beantwoording, de verdere ontvouwing meerendeels afhangt, is; van welk ene liefde ſpreekt Johannes in dezen? Heeft hy het oog op *de liefde der uitverkoorenen tot God*, of op *de liefde van God tot de uitverkoorenen*? Zekerlyk, zegt onze Uitlegger, niet op het eerſte, maer op het laetſte. Men ſlae ſlechts den zamenhang gade. In 't 16de vers ſprak de Apostel uitdruklyk van *de liefde, die God tot ons heeft.* Wyders, na dat hy het eerſte lid van vs. 12, *indien wy elkander lief hebben, zo blyft God in ons*, uitgebreid had vs. 13—16; zo begint hy met het zeventiende vers de tweede ſtelling van vs. 12, *indien wy elkander lief hebben, zo is Gods liefde in ons volmaekt*, uit te breiden. In deze tweede ſtelling is Gods liefde, deels, *de liefde van God tot de uitverkoorenen*; hoe die in hun *volmaekt* zy, toont de Apostel vers 17 en 18: deels, *de liefde der uitverkoorenen tot God*; en hoe die in hun *volmaekt* zy toont de Apostel aen vs. 19, 20 en 21. Voeg hier nog by, dat Johannes in 't 17de vers niet ſpreekt van ene liefde *in ons*, maer *by ons*, μετὰ *met*, of ook, *tot*, *omtrent* ons. Verg. Luk. I. 58 en 72. Men mer-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* II D. bl. 93.

merke tevens aen, dat onze liefde te zwak is, om een grond te zyn van onze *vrymoedigheid in den dag des oordeels*; en te onvolmaekt, om *alle vrees buiten te dryven*, gelyk 'er van deze liefde vs. 17 en 18 getuigd word: zodanig iets kan men niet regt toeëigenen aen onze liefde tot God, maer wel aen Gods liefde tot ons. —— Daer en boven laet des Apostels ſtelling, dat in die liefde, waer van hy ſpreekt, *geen vreeze is* geen twyfel daer omtrent over. Want als men de liefde in het gemeen betracht, zo blykt, dat, indien in de liefde *geen vreeze is*, zulks voortkomt uit aanmerking des beminden, en niet des beminners. By voorbeeld, ik moet mynen vyand liefhebben, die is niet zonder vreeze; en zo de liefde die ik voede tot een vriend, alle vreeze in my zal uitdryven, zo moet by die liefde dat vertrouwen tot dien vriend in myn gemoed zyn, dat ik my van zyne volle en onveranderlyke liefde verzekere; en dus is het veeleer de kennis en zekerheid van de liefde eenes anderen tot my, dan enkel myne liefde tot hem, die de vreeze doet wyken. —— Men heeft dan hier te denken, op de liefde van God tot ons, zyne liefde van welwillen, weldoen en welgevallen, gezamenlyk uitmakende, die eeuwige, zo aenvanglooze als eindelooze liefde, waer mede Hy de uitverkoorenen lieft en als geliefden behandelt. —— Op dien grondſlag verklaert de Hoogleeraer des Apostels woorden in dezen zin.

's Apostels ſtelling is tweeledig. De eerſte luid; *'Er is in de liefde geen vreeze.* In het geheele beſlag, aert en werkzaemheden van Gods liefde tot de uitverkoorenen, is niets dat eenige aenleiding, ſtoffe of rede aen hun geve om te vreezen. Wel byzonder is 'er in die liefde, geen pynlyke vrees, welke hier, als uit de volgende ſpreekwyze, *de vrees heeft pyn*, genoegzaem blykt, bovenal bedoeld word. 'Er is in die liefde van God niets, dat aenleiding geeft tot die ſlaefſche vrees, waer mede lyfeigene ſlaven hunne Heeren, die magt van leven en dood hebben, en waer mede Satans- en Zondeſlaven, die nog onder de tucht en vloek der Wet zyn, vreezen en beven.

't Is zo ver van daer, dat integendeel *de volmaekte liefde*, gelyk de Apostel zich in zyne tweede ſtelling uitdrukt, *de vreeze buiten dryft.* Als die liefde van God tot de uitverkoorenen hare volle kracht in hun oefent, verdryft dezelve alle pynlyke vreeze. Dan moet de vreeze, niet alleen van wanhoop, maer ook van klein-geloove, zwak-geloove en mistrouwen geheel van hun wyken.

Als men daer benevens in acht neemt, dat ontkennende ſpreekwyzen, volgens den ſtyl der Heilige Schryveren, meer-

maels het tegendeel bevestigen, (zie Jes. XLII: 3, 1 Cor. XV. 58.) zal des Apostels stelling nog nadruklyker voorkomen. *Daer is in de liefde geen vreeze*, dit staeft, dat die liefde Gods, in hunne harten uitgestort, door den Heiligen Geest, ene hoop geeft, die niet beschaemt. Rom. V: 5, *De volmaekte liefde dryft de vreeze buiten*, zegt in kracht, zy geeft vrede met God, de vrymoedigheid, en de toeleiding door het geloof tot die genade, in welke wy, die gelooven, staen en roemen in God, en in de hoope van Gods heerlykheid. Rom. V: 1, 2, 11.

Dus verre de twee stellingen; nu volgt derzelver bewys. Ten bewyze der eerste, *dat 'er in de liefde geen vreeze is*, zegt de Apostel, *want de vreeze heeft pyn*, of, gelyk het Griekſche woord eigenlyk zegt, *straffe*. Alle zoort van vreeze is met pyn vergezeld, zy is lastig, moeielyk, verdrietig; maer de slaefſche vreeze voor de verdoemenis is reeds ene straf, de voorstraf van de helſche. — Deze uitspraek strekt tot een bondig bewys van de eerste stelling. In de liefde van God tot de uitverkoorenen is geen rede, stof of aenleiding van vreeze: want de vrees heeft straf. Immers, Gods liefde tot de zynen is, om hen van de vreeze der straffe te bevryden. Derhalven kan 'er in die liefde niet vreeslyks zyn, om dat de vreeze ene straffe is. Nemen wy het woord in de betekenis van *pyn*, hoe zou 'er in die liefde stoffe van vreeze zyn? Gods liefde toch bedoelt niet hen te pynigen, maer hen vrolyk en verblyd te doen zyn, op dat zy in eeuwigheid juichen, om dat hy hen overdekt. Ps. V: 12, 13.

Even zo bevestigt de Apostel zyne tweede stelling, *de volmaekte liefde dryft de vreeze buiten*, door te zeggen, *die vreest is niet volmaekt in de liefde*. In hem die vreest, met ene slaefſche vreeze, is Gods liefde tot de uitverkoorenen niet volmaekt, eigenlyk, niet *volmaekt geworden*; zodanig een erkent en gevoelt de grootheid van Gods liefde nog niet recht; wel inzonderheid, in zulk een heeft Gods liefde tot hem die overvloedige kracht en vrucht nog niet uitgewerkt, dat hy, door *Broederliefde* zo *in deze waereld zy, gelyk God is*. Dit is volgens vs. 17. het kenmerk, waer aen wy weten, *dat Gods liefde tot ons volmaakt is*; en het gebrek in die Broederliefde maekt het kenmerk, dat men van God geliefd is, duister. — Deze uitspraek bevestigt de tweede stelling volkomen. De volmaekte liefde van God tot zyn volk dryft de vreeze buiten: want die vreest is niet volmaekt in de liefde. Zo volgt de Apostel ook in dit 18de vers zyn gewoonen styl, dat hy, door het tegenstrydige met het gestelde, zyne stelling staeft en opheldert. Is dit waer, dat in hem, die vreest, Gods liefde tot hem niet volmaakt is

ge-

geworden, gy merkt, dat hy door die vreeze pyn gevoelt, die met de liefde Gods, zo zy in hem volmaekt geworden was, niet zoude konnen beſtaen. Is het nu zo, dat in hem, by wien Gods liefde volmaekt is geworden, de vreeze buiten gedreeven is, zo volgt weêr, uit hoofde van tegenſtelling, dat, die nog vreest, ook nog niet volmaekt geworden is, in de kennis, gevoel, kracht en vrucht, van Gods liefde tot hem. En zo blykt tevens tot het oogmerk van vers 17. dat die vrymoedigheid tegen en in den dag des oordeels, uit hoofde van de volmaking van Gods liefde by de uitverkoorenen, zo groot is, dat zy t'enemael zonder alle mogelyke vreeze zy.

De waarheid en Godtlykheid van het Euangelium, tegen het Ongeloof bevestigd door N. BOOM. *Predikant der Lutherſche Gemeente te Haarlem. Te Amſterdam by* R. Weege. *In groot octavo* 291 *bladz.*

IN dit Geſchrift levert ons de Eerwaerde *Boom* een aental van opheldernde Aenmerkingen, over verſcheiden plaetſen in de vier Euangelien, en in de Handelingen der Apoſtelen. Ze beſtaen ten deele uit eigen overweging, en ten deele uit ene oplezing van 't geen oordeelkundige Schryvers hem aen de hand gegeven hebben, naer welker Schriften hy den Lezer verder henen wyst. Voornaemlyk heeft hy bedoeld zyne gedachten te laten gaen, over zulke plaetſen, die door het Ongeloof misduid worden; als mede over zodanige voorſtellingen, die hem aenleiding gaven, om de waerheid en Godlykheid der Euangelieleere te doen opmerken. — Deze verzameling ſtrekt dus tot ene handleiding, die hare nuttigheid kan hebben.

Veertien Leerredenen over de Heiligmaaking, uitgeſproken te Stryen, en nu aan 't ligt gegeven door THEODORUS BYMHOLT, *Leeraar te Stryen. Te Gromingen by* J. Oomkens 1775. *Behalven de Voorreden* 408 *bladz.*

HEt onderwerp in deze Leerredenen verhandeld, word door den Eerwaerden *Bymholt* aldus omſchreeven. „ De Heyligmakinge is die gewiſſe weldaad van het vaste en welverordineerde genadeverbond, waar door de Heylige God, uyt vrye genade, om het dierbaar offerbloed van de Heyligheyd der Heyligheden, door de inwendige en kragtdaadige bewerkinge van den Heyligen Geest, den wedergeborenen, geregtveerdigden, en nu aanvankelyk geheyligden menſche, on-

onder de middelen van zyn Heylig woord en Heylige Bondzegelen, meer en meer reinigt van de vuile beſmettinge des vleeſches en des geestes, en, naar zyn Heylig Beeld, trapswyze, vernieuwt, om alzo den Heyligen God gelykformiger te worden, aan dien Heyligen God en zynen Heyligen Dienst toegewyd te worden, nauwer en nauwer, en door die Heylige bewerkinge den Heerlyken God in tyd en eeuwigheyt behaaglyk te zyn, tot prys van Gods eere, uytwerkinge van zyne eygene Zaligheit, en inwinninge of ſtigtinge van zynen evenmensch." —— Deze dus omſchreven Weldaed word hier, in derzelver onderdeelen, practicael ontvouwd, en ernſtig aengedrongen, ten einde een ieder aen te moedigen tot ene geſtadige vordering in Heyligmaking. Zyn Eerwaerde heeft dit ſtuk ſtichtelyk en opwekkend uitgevoerd; maer op ene zo langdradige wyze, en met zo vele uitweidingen, dat zyn Geſchrift natuurlyk moete vervelen, aen dezulken, die aen een beknopter leertrant gewoon zyn.

Les Fondemens de la Jurisprudence Naturelle par Mr. PESTEL, *Profeſſeur en Droit Public a Leyde. Traduits du Latin ſur la ſeconde Edition. A Utrecht chez* J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1774. *Sans l'Avertiſſement &c.* 254 *pp. in octavo gr. p.*

MEt deeze ontvouwing van *de Grondſlagen der Natuurlyke Regtsgeleerdheid*, levert ons de Heer *Pestel*, Hoogleeraar in 't Regt te Leiden, een beknopt Zedekundig Zamenſtel; waar in de Natuurlyke Zedenleer geleidlyk voorgedraagen wordt; en de redelyke pligten van den Mensch, als Mensch, en als een Lid der Menschlyke Maatſchappye, in eene geregelde orde voorkomen. —— Zins men de Natuurlyke Regtsgeleerdheid naar eisch gewaardeerd heeft, is het Menschdom meerder opgeleid, om zyne natuurlyke betrekkingen en verpligtingen na te ſpeuren; en deeze naſpeuring is eigenaartig geſchikt om invloed te hebben op de betragting en werkzaamheid, zo der Overheden als der Onderdaanen; waar van het geluk der Maatſchappye grootlyks afhangt. —— Ter bevorderinge van zulke kundigheden, ter aankweekinge van zodanig een gedrag, en dus ter bewerkinge van zo heilzaam een gevolg, ſtrekken alle de onderrigtingen, welken de Hoogleeraar in dit Geſchrift mededeelt. Met dit oogmerk is het zelve tweeledig opgeſteld; behelzende voor eerst eene naſpooring van den weg tot waar Geluk, naar 't welk ieder Mensch

Mensch haakt; en dan ten tweede eene verklaaring van de Wetten der Natuure, mitsgaders van de wyze om dezelven op onze daaden over te brengen.

In 't eerſte gedeelte wordt ons het waar Geluk voorgeſteld, als die ſtaat des menſchen, waar in hy zig verzekeren kan van altoos waare vermaaken te genieten, die de onvermydelyke ongeneugten overtreffen. Tot zodanig een ſtaat heeft de Mensch eene brandende begeerte; en God heeft hem niet alleen den weg daar toe gebaand, maar ook de middelen aan de hand gegeeven om dien te kennen. De Hoogleeraar, dit getoond hebbende, gaat verder, om ons onder 't oog te brengen, hoe wy de bronwel van ons Geluk in ons zelven hebben te zoeken; hoe 't Geluk van ieder in 't byzonder vermeerderd wordt, door 't behulp der Maatſchappye; en van hoe veel belang het voor ieder Mensch is, zynen Naasten nuttig te weezen; en hoe de Godsdienst, daar mede vereenigd, het waar Geluk des Menſchen volmaakt. Op het ontvouwen der kundigheden daar toe betrekkelyk, mitsgaders der pligten daar uit voortvloeiende, dringt hy ten ſterkſte aan, op de aankweeking der Deugd; of die ſterkte des Gemoeds, waardoor wy het goede en kwaade gemaklyk onderſcheiden, en daar benevens een ſtandvastig voorneemen bezitten, om het goede te doen, uit hoofde dat het overeenkomt met 's Menſchen Natuur en Gods Wil. —— Deeze gemoedsgeſteldheid wordt hier duidlyk verklaard, in derzelver noodzaaklykheid en nut voorgedraagen, met aanpryzinge der middelen, die ter verkryginge van dezelve geſchikt zyn.

Het tweede daar aan volgende gedeelte behelst, in de eerſte plaats, eene ontvouwing van de bepaaling, den oorſprong, volmaaktheid en verdeeling van de Wetten der Natuur, met eene nevensgaande voordragt van de bepaaling en volmaaktheid der Philoſoophiſche Zedeleer, welke niet aanloopt tegen de Zedeleer van het Euangelie, maar door dezelve met nieuwe en ſterker beweegreden aangedrongen wordt. —— Deeze Philoſoophiſche Zedeleer, die op eene duidelyke wyze verklaart, welk een verband 'er plaats heeft tuſſchen de Wetten der Natuur èn het Geluk der Menſchen, als mede hoe men zich overeenkomſtig daar mede heeft te gedraagen, ſchryft ons wel veele en onderſcheiden pligten voor; dan alle die pligten, gelyk de Hoogleeraar wyders doet zien, beſtryden geenzins elkander; ze zyn integendeel volkomen eenſtemmig, en vallen gelyklyk onder de betragting van hem, die, volgens zyne natuurlyke begeerte, zyn waar Geluk beſtendig zoekt te bevorderen. Verder leert hy ons opmerken, dat zulks boven

ven al plaats heeft, ten aanzien van de pligten jegens de Maatſchappy. Hoe meer een mensch, geſchikt om in eene Maatſchappy te leeven, medewerke tot het geluk van anderen, des te meer vermaak zal hy in zig zelven vinden, en des te meer voordeelen zal hy van de Maatſchappy hebben te verwagten. — Dit leidt hem voorts tot een onderzoek naar de kenmerken van volmaakte en onvolmaakte pligten; dat is, hoe men wel zal onderſcheiden die pligten, waar toe iemand met geweld gedwongen kan worden, en die pligten, welken ieder gehouden is waar te neemen, doch waaromtrent geen dwang plaats kan hebben. Hier mede gaat verknogt eene ontvouwing van de Regtvaardigheid en Billykheid. En op deeze verklaaring der regelen, die onze daaden beſtieren, verledigt zig de Hoogleeraar ter overweeginge van de regelen, die betrekking hebben op onze beoordeeling van ieder daad in 't byzonder, of het geen tot de toerekening der zedelyke daaden behoort. — Zulks ontvouwd hebbende geeft hy ons vervolgens eene nadere verklaaring van het Natuurlyk Regt en deszelfs verſchillende deelen; waar op hy ten laatſte overgaat, ter behandelinge van de Natuurlyke Regtsgeleerdheid, of de heblykheid van te oordeelen over de regtmaatigheid of onregtmaatigheid eener daad, door eene onderſcheiden kennis van 't Natuurlyk Regt. In dit laatſte gedeelte geeft hy ons een geregeld verſlag van de volmaaktheid der Natuurlyke Regtsgeleerdheid, mitsgaders van derzelver gebruik in de beoefening van 't Regt der Volkeren, 't algemeen en 't byzonder Regt, de Wetgeeving en de Staatkundige Beſtiering.

Uit deeze voorſtelling van den algemeenen inhoud kan men genoegzaam afneemen, dat dit Geſchrift een zeer nuttig Zamenſtel behelst; het welk de grondſlagen der Natuurlyke Regtsgeleerdheid op eene geregelde manier ontvouwt, en by uitſtek geſchikt is tot eene bekwaame handleiding in 't beoefenen deezer gewigtige Weetenſchap. De Hoogleeraar heeft, in 't voordraagen van ieder der gemelde hoofdbyzonderheden, zig alleszins bevlytigd, om alles wat tot zyn onderwerp betrekking had, beknopt en klaar by een te brengen, met invlegtinge van oordeelkundige aanmerkingen over verſcheiden onderwerpen, waar toe hem het verband der zaaken aanleiding gaf. Dus ontmoeten we onder anderen, om hier van nog een byzonder voorbeeld te geeven, 's Mans gedagten over de ſtelling van *Montesquieu*, raakende de verſchillende Grondbeginzels der *Monarchike*, *Despotike* en *Republikeinſche* Regeeringswyze; te weeten, de *Eer*, de *Vrees*, en de *Staatkundige Deugd*.

De

De Hoogleeraar *Postel* laat zig hier over uit, by gelegenheid der vraage; „welk is het beste middel, om te maaken, dat ieder een de Regeeringswyze van zyn Land beminne, en deszelfs Wetten eerbiedige, in ſtede van dezelven te haaten?" Het komt hem voor dat de drie opgemelde dryfveeren, welken de hoogeagte *Montesquieu* zeer ſterk heeft doen werken, meer geſchikt zyn, om de Regeeringswyze ſtand te doen houden, als wel om het geluk des Volks te vermeerderen; dat egter het hoofddoelwit van alle Regeeringswyze behoort te zyn; waar in men 't 'er altoos op moet toeleggen, om den Burgeren het hoogst mogelyk goed te doen erlangen. Daar benevens geeft hy in bedenking, of één enkele dryfveer, een enkel grondbeginzel wel genoegzaam is voor ieder Regeeringswyze?

Zullen de Burgers, zegt hy, in eene Monarchie, wel met allen mogelyken yver zamenſpannen, om het beste van de Maatſchappy te bevorderen, indien ze ſlegts gedreeven worden, door eene willekeurige *Eer*, die afhangt van 's Vorſten wil, en onderſcheiden is van die *Eer*, welke aan de waare Deugd verknogt is? Zal de Monarch zelf, door dat grondbeginzel, geen Despotiek Vorst worden? Indien des Vorſten denkbeeld over de *Eer* verſchilt van dat des Volks; wiens gevoelen zal dan de bovenhand hebben? Byaldien des Vorſten denkbeeld over de *Eer* verſchilt van 't denkbeeld, dat tot op heden plaats gehad heeft, zal de Staat dan niet waggelende zyn? —— De Deugd is den *Perſen* nuttig geweest; waarom zou zy, altoos en overal dezelfde, in eene Monarchie niet nuttiger zyn, dan de *Eer*, onafhangelyk van de Deugd?

Kan men beweeren, dat de *Vrees*, onder eene *Despotike* Regeering, een genoegzaam middel is, om de Onderdaanen te verbinden, tot het niet ſchenden der Wetten, die ze verfoeien, om dat ze hun nadeelig zyn? Zullen zy aangemoedigd worden, tot goede daaden, terwyl zy bezeffen, dat dezelven nergens anders toe dienen, dan om hun juk te verzwaaren? Kan die *Vrees* op den duur ſtand houden? Zal ze niet in Wanhoop veranderen? *Want hy, die van allen gevreesd wil worden, beeft zelve voor allen te vreezen.* Men haakt naar 't verderf van hem, dien men haat.

Mogen eindelyk de *Ariſtocratiſche* of *Democratiſche Republiken* op goeden grond hoopen, dat zy nog lang in bloei zullen blyven, zonder de eenvoudigheid der zeden, zonder de waare deugd, zonder den geest van Godsdienſt en Eerbied voor God, die de Burgers aanſpoort, om alles aan te wenden ten gemeenen beste? Hoe zal men de Weelde der handel-

dry-

dryvenden, die onvermydelyk ten verderve van het Gemeenebest ſtrekt, beteugelen, als de zeden verbasterd zyn? En is, ten laatſte, is deeze Regeeringswyze zo onbeſtaanbaar met de *Eer*, dat zy 'er naauwlyks, of geheel niet, in nagejaagd worde?

'Er is, naar 't oordeel des Hoogleeraars, een veiliger en veel geſchikter middel, om de Burgers, onder welke Regeeringswyze zy zig ook mogen bevinden, te beweegen, om alles aan te wenden, wat ten gemeenen beste kan dienen; een middel, dat de Natuur zelve aan de hand geeft. De Natuur, zegt hy, heeft, behalven de vrees voor ſtraf, die op de kwaade daaden volgt, en 't gevoelige vermaak, dat de getrouwe betragting der pligten van de Maatſchappy vergezelt, nog twee kragtdaadige beginzels gegeeven, om de menſchen tot het waarneemen der Wetten over te haalen. Het eerſte is, een leevendig bezef *van de talryke voordeelen, welken ieder Burger zig zelven bezorgt*, door zyne pligten jegens de Maetſchappy te vervullen. Het tweede is, de neiging ter *navolginge*. Deeze twee grondbeginſels kunnen, in allerleie Regeeringswyzen, met vrugt gebezigd worden.

Om de eerſte dryfveer in haare volkomen werkzaamheid te ſtellen, moeten de Hoofden der Maatſchappyen te wege brengen, dat de Burgers overtuigd zyn, dat niets hun voordeelig is, dan 't geen ten gemeenen beste ſtrekt. Het middel, om hen hier van te overtuigen, is, hen te doen begrypen, dat men niets oordeelt ten *gemeenen beste* te ſtrekken, dan 't geen medewerkt, ten voordeele van de *byzondere Leden* der Maatſchappye; dat is te zeggen, men moet ieder hunner doen bezeffen, dat zyne *lydzaambeid* en *gehoorzaambeid* hem, zo al niet regelrecht, ten minſte van ter zyde, een weezenlyk voordeel zal bezorgen. Als zy van deeze waarheid ten volle overtuigd zyn, zullen zy 't als eene dwaasheid wraaken, dat iemand zig zou aankanten, tegen iets, het welk geſchiedt, *ter behoudenisſe van den Staat, en ten Algemeenen Nutte*, of dat hy zyn eigen belang zou afſcheiden van dat van 't Algemeen. Men zou dan begrypen, dat hy, die te kort ſchiet aen den Staet, tevens aan zig zelven te kort ſchiet.

De menigte die niets bezeft of opmerkt, dan 't geen zy gevoelig gewaar wordt, ontdekt het verband niet, dat zekere vaſtſtelling met haar belang heeft, indien 'er de uitwerking niet onmiddelyk op volgt. De klagten over de Beſtiering ontſtaan niet altyd, uit de misſlagen der geenen die aan 't hoofd van 't Bewind zyn: maar men klaagt dikwils, om dat men niet bemerkt, hoe noodzaaklyk het zy, ſchikkingen te maa-

maaken, die voor de byzondere Leden min aangenaam, doch voor den Staat ten uiterſte nuttig zyn.

De verlichte Burgers, die door ondervinding geleerd hebben, dat alles zyne ongevalligheden heeft, vereffenen de voordeelen en nadeelen. De rampen, die een gevolg zyn van Staatkundige dwaalingen, of van de gebreken der Beſtierderen, trekken dezulken niet af van de betragting hunner plichten. Zy weeten dat hy, die, ten nutte van de Maatſchappy, doet het geen hy kan, ſchoon hy 'er geen voordeel van trekke, en aan verſcheide rampen onderhevig zy, intuſſchen geen reden heeft, om berouw te hebben over zyn gedrag.

Met opzigt tot de zodanigen, welken niet denken, komt het tweede middel te ſtade; hunne *neiging ter navolginge*, welke hen beſtiert, zonder dat ze bemerken, dat ze beſtierd worden. Het Gemeen houdt de oogen gevestigd op de Grooten, die hen beſtieren; zy bootſen derzelver gedrag na; als waren zy zo veel beter, als zy meer boven hen verheven zyn. —— Het is diensvolgens de zaak van hun, die het Bewind in handen hebben, en de Voornaamſten in den Staat zyn, dat ze zig onderſcheiden, door een gedrag, 't welk overeenkomt met de Regeeringswyze en 't Algemeene Welweezen. Dat zy het Gemeen een voorbeeld geeven van eene zuivere en oprechte Liefde voor 't Vaderland. Dat zy de Deugd in eere houden. Dan zal eene Patriotſche geest de Natie beſtieren; en de menigte, zig naar hun voorbeeld inrigtende, zal vólyverig zyn voor 't Algemeene Welweezen. De *vrees voor ſchande*, zal de ondeugd tegenſtand bieden. *De eer en 't vermaak aan de openbaare agting verknogt*, zal een ieder aanſpooren tot het verrigten van braave daaden. —— Een goed Burger te zyn, verleent zeker een edel vermaak: maar hoe veel uitſteekender vermaak geniet men niet, als men, door zyn voorbeeld, een goed Burger gevormd heeft?

Uitgezochte Genees- en Heelkundige Verhandelingen en Waarneemingen, enz. Door ALB. LENTFRINCK, *Med. Dr. Eerſte Deels tweede Stuk. Te Dordrecht, by* P. van Braam, *en te Rott. by* A. Bothal 1774. *In groot Octavo.*

DE inrichting en 't oogmerk van dit Werk, hebben wy in 't Derde Deel van onze *Hedend. Vaderl. Letteroef.* medegedeeld; met den Inhoud van 't eerſte Stukje. Dit tweede behelst ook wederom, verſcheide keurige Genees- en Heelkundige Waarneemingen van den volgenden Inhoud. ——

Aanmerkingen omtrent de Verteering van de Maeg na den dood, door JOHN HUNTER. Deeze Verhandeling word ook in ons Mengelwerk van 't voorgaande Deel reeds gevonden. — *Waarneeming van een Kraakbeenige verandering van het Borstvlies en Hartezakje*, door DE HORNE. —— *Waarneemingen omtrent de Geneeskundige kracht van den wilden Kastanjeboomsbast*, door J. P. EBERHARD. — *Waarneeming wegens een geregelde jaarlykſche ontlasting van twee Steenen*, door den mond, benevens eenige aanmerkingen over de voortbrenging van deeze ſoorten van Steenen in 't algemeen, en de Stoffen waar uit zy ſamengeſteld zyn, door H. FOUQUET. — *Ontdekking*, rakende de echte manier van de bereiding der zo genoemde Pillen van den Hr. KEIZER, tegen de Venusziekte. —— *Brieven aan den Hr.* A. DE HAEN, over de doodelykheid der Kinderpokjes te Londen, door L. ODIER. —— *Waarneeming over eene zonderlinge Ziekte van de Opperhuid*, door DE LA MOTTE. —— *Aanmerkingen over den aart van de Opperhuid en de Huid*, door BANAUD. —— *Waarneeming van eene zware ſchudding der Herſenen*, met eene doodelyke Beenbreuk in den Bodem van het Bekkeneel, waarby de langwerpige boezem van het harde Herſenvlies is doorgeſneden, door H. CALLISEN. —— *Waarneeming van eene dubbele Baarmoeder en Scheede*, door denzelfden. — *Waarneeming van eene enkele Baarmoeder met eene dubbele Scheede*, door den zelfden. — *Waarneeming van een zeer zeldzame uitgezette Maag*, by de Ontleeding ontdekt, door ANDERSON. Deeze Waarneeming vindt men ook in dit Deel van ons *Mengelwerk* bl. 103. —— *Waarneeming van eene aanmerkelyke Piszweeting*, door J. F. MECKEL. — *Waarneeming van eene krampachtige ſluiting van de Kaak*, geneezen door een verbazende hoeveelheid van Heulſap, door A. GLOSTER. — *Waarneeming wegens de nadeelige gevolgen van eene ſterke gifte van het Heulſap*, door D. CLERK. Deeze Waarneeming is reeds geplaatst in 't eerſte Deel van ons *Mengelwerk* bl. 611. — *Algemeene Aanmerking*, rakende het groote getal der zo genoemde ſpecifique Middelen, die, van tyd tot tyd, ter geneezing van de Vallende Ziekte, zyn aangeprezen. — *Waarneeming van eene Vallende Ziekte*, door de Orange-Bladen geneezen, door M. MARX. Wy laaten hierop volgen, een zeldzaame Waarneeming van een geregelde ontlasting van Steenen, door den Mond.

„ Eene jonge Dochter, oud zes-en-twintig Jaren, van eene zwakke en zwaarmoedige geſteltenisſe, en daarenboven zeer ongeregeld in de ontlastingen, harer Kunne eigen, gevoelt be-

beſtendig, ſedert zes achtereenvolgende Jaren, op het einde van den Zomer, eene algemeene ongeſteldheid, met gewaarwordingen van loomheid, en ſomwylen vliegende pynen in de Ledematen, afkeer van alle ſoorten van ſpyzen, moeijelyke ademhaling, die by het opklimmen van een trap, of door het gaan, aanmerkelyk toeneemt, kleine droge kuch en ligt gevoel van prikkeling in de Keel. Alle deeze toevallen vermeerderende, klaagt de Lyderes over hevige pynen in de *Larynx*, of het Strottenhoofd, en kan niet dan met zeer groote moeite iets doorzwelgen. Ten deezen zelfden tyde word zy een beginſel van doofheid, aan het regter oor, gewaar, en lydt by tuſchenpoozingen, over dag, eene zwaare *hemicrania*, of hoofdpyn aan deeze zelfde zyde; haar ſtem word van dag tot dag zwakker; de aanhoudende en ſtuipachtige hoest verwekt een hol en ſchrikbarend geluid; de belemmerde ademhaling wordt hoe langer hoe grooter; hier by komen Slaapeloosheden, vergezeld van benaauwdheden, drabbige en naar geſtampte Tiggelſteenen gelykende Pis, een harde, ingedoke, en ſtuiptrekkende Pols, enz. By deeze gelegenheden, de Vingers langs het zydelyke bovenſte regter gedeelte van het Strottenhoofd heen brengende, beſpeurt men een bepaalde, beſlotene en zeer pynelyke zwelling, van eene olyfwyze gedaante; welke diep en een weinig ſchuins, tuſchen de bovenſte hoornen van het ſchildvormige Kraakbeen, en die van het Tongbeen, omtrent onder de *Musculus Thyropharyngeus* of de *Syndesmopharingeus* geplaatst is. De grond, of het achterſte gedeelte van den mond, welken ik, by myn eerſte bezoek aan de Lyderesſe, naauwkeurig heb onderzocht, gaf, op dien tyd, niet dan geringe blyken van ontſteeking of roodheid, aan het achterſte en benedenſte gedeelte van de Pharynx, of het Keelgat, waar mede echter het verhemelte van den mond, en de amandelklieren weinig aangedaan ſcheenen te zyn. Dan, de omſtandigheden, na verloop van vyftien dagen, zich evenwel verergerd bevindende, lydt het gezwel, dat, van dag tot dag, beide grooter en gevoeliger is geworden, nu geene de geringſte drukking meer; het zelve is tot zynen hoogſten trap van grootte gevorderd, dat is, het heeft ten maaſten by de grootte van een Olyf verkregen, welkers beide zydelyke oppervlakten plat gedrukt zyn, zonder dat evenwel het zelve eenige baarblykelyke verhevenheid, of de minſte verandering aan de huid maakt: alle doorzwelging is der Lyderesſe, voor dien tyd, verboden, zo dat zy zelfs bezwaarlyk eenige droppen Vleeschnat of eene Syroop door de Keel kan krygen. De hoest, die reeds eenige etterachtige Fluimen heeft opgebracht, bedaart hier op aanmerke-

lyk; doch het gevaar, van te verſtikken, ſchynt hier door toe te neemen; het aangezicht wordt bleek, en zet zich op; de wangen en lippen worden blauw, of van eene bleeke paerſche koleur, gelyk men in veele Longziekigen beſpeurt; de ſtem wordt daarenboven ten eenenmale verſtomd; het regter oor is volkomen doof; en wanneer het ſomwylen gebeurt, dat deeze jonge Dochter zich, des nachts, op de zyde, die met het gebrek gemeenſchap heeft, namelyk op de rechter zyde, tot ſlapen nederlegt, veroorzaakt deeze ligging haar eene algemeene Verlamming, of verdooving, die haar bezwaarlyk toelaat, eene tegengeſtelde ligging aan te nemen. Dees ten uiterſte gevaarlyke toeſtand houdt nog twee of drie dagen aan; en de Lyderes op het punt om te verſtikken, ſchynt oogenblikkelyk, onder zo veelvuldige kwalen te zullen bezwyken, wanneer zy eindelyk, eensklaps, iets hards en ongemakkelyks in haare Slokpyp voelende opklimmen, aan het uitrogchelen geraakt, en zonder eenige pooging of hoest, twee Steenen loost, gelyk zy zich nog onlangs van twee dusdanige Steenen, ter grootte van eene Cicererwt, ontlast heeft. Deze Steenen zyn ligt geel, zeer hard, ruw en van eene onregelmatige gedaante. Oogenblikkelyk na de uitrogcheling of ontlasting dezer Steenen, verdwynen alle de bovengenoemde toevallen, uitgezonderd alleen een ligt ongemak in de Keel; 't welk nog eenige dagen, met een geringe Kuch, blyft ſtand houden. — Zie daar eene getrouwe en onvervalſchte Schildery van deeze byzondere Ziekte, en deszelfs uiteinde". Verder worden 'er in deeze Verhandeling eenige aanmerkingen en uitlegging van die zonderlinge toevallen gemaakt.

Onanismus. *Naar den zesden Druk vertaald, uit het Fransch van den Heere* TISSOT, *door* P. M. NIELEN, *Genees- Heel- en Vroedmeester. Tweede Druk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg, 1771. *gr.* Octavo, 231 *bladzyden.*

WY wyzen onze Leezers te rug, op 't geen wy aangaande de eerſte Uitgaave van dit Werk, in de *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* Vyfde Deel gezegd hebben: alleen voegen wy 'er by, dat deeze tweede Uitgaave met eenige Aanmerkingen, door den Vertaaler, vermeerderd is.

Natuurlyke Historie, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naaukeurige Afbeeldingen. Tweede Deel, Derde Stuk. Te Amſt. by* de Erven van F. Houttuyn 1774. *Behalve den Bladwyzer der Boomen, en 't Regiſter der Geſlagten, 688 Bladz. in groot octavo.*

OP de beſchryving der Twintigmannige Boomen, *Icoſandria*, tot welke optelling het voorige Stuk liep, volgt, in het tegenwoordige, eene beſchouwing van de Veelmannige Boomen, *Polyandria*, in welken het getal der Meeldraadjes ver boven de twintig, en ſomtyds tot eene verbaazende menigte klimt. Verder draagt de Heer *Houttuyn* ons hier voor de Claſſe der Tweemagtigen, *Didynamia*, wier Bloemen vier Meeldraadjes hebben, waar van twee langer twee korter zyn. De Eukelbroederigen, *Monadelphia*, dus geheeten, om dat de Meeldraadjes als op een Voetſtuk zitten, te ſamen gegroeid zyn, of uit één grondſtuk voortkomen, en niet, gelyk gewoonlyk, ieder op zig zelven, uit den bodem van de Bloem ontſpringen. De Dubbelbroederigen, *Diadelphia*, welker Meeldraadjes dubbeld te ſamengegroeid zyn, of uit twee Grondſtukken voortkomen. De Veelbroederigen, *Polyadelphia*, wier Meeldraadjes uit drie of meer afgezonderde Lichaamen, ſpruiten. De Manwyvigen, *Gynandria*, wier Meeldraadjes, op de eene of andere manier, met den Styl te ſamengevoegd zyn. De Eenhuizigen, *Monoikia*, dus genoemd, om dat, op éénzelfden Stam, Mannetjes- en Wyfjes-Bloemen, van elkander afgezonderd voortkomen. De Tweehuizigen, *Dioikia*, in welken de Mannetjes- en Wyfjes-Bloemen, op byzondere Stammen van een zelfde Soort, groeien. En eindelyk de Veelwyvige Boomen, *Polygamia*, in welken dezelfde Soort Mannelyke of Vrouwelyke en Tweeſlagtige Bloemen draagt.

De Heer *Houttuyn* meldt ons, onder het nagaan der Boomen, die tot deeze verſchillende Claſſen behooren, eene menigte van byzonderheden, welker byeenzameling den beoefenaaren der Natuurlyke Historie van veel nuttigheid is, en den nieuwsgierigen Lezer in 't algemeen een ruimen overvloed van ſtoffe verleent. Om 'er iets uit mede te deelen, zullen wy, daar we onlangs (*) berigt gaven, van de zeldzaame wortelſchieting uit de Takken der *Rhizophora* of *Wortelboomen*, en by die gelegenheid gewag maakten van eene ſoortgelyke werking van ſommige Indiſche Vygeboomen, ons thans bepaalen tot

(*) Zie boven bl. 118.

tot des Autheurs beſchryving van den Indiſchen *Wortel Vygeboom*, dien hy dus kentekent, VYGEBOOM *met Lancetswyze effenrandige, geſteelde Bladen, veele Vrugtſteeltjes by elkander en Wortelſchietende takken*, en by welke gelegenheid hy het volgende meldt.

„ Voor eerst komt hier in aanmerking de van ouds vermaarde *Indiſche Vygeboom* van THEOPHRASTUS, waar van CLUSIUS en anderen de Afbeelding gegeven hebben, die elders nogthans veel natuurlyker is vertoond (*a*). By den eerstgemelden, die ten tyde van ALEXANDER den Grooten, wiens Togt naar Indie wereldkundig is, geleefd heeft, vindt men van eenen Indiſchen Vygeboom gemeld, die uit zyne Takken Wortelen nederwaards ſchoot, welke, in den Grond gevestigd, als een Heining maakten om den Boom, en een uitgebreid Prieel, waar in veel Menſchen hun verblyf konden houden; zodanig zelfs dat die Vorst, met zyn geheele Krygsmagt, daar onder gelegerd was geweest. De dikte van den Stam was meer dan zestig, doch dikwils veertig Voeten. Bladen hadt hy, niet kleiner dan een Schild; doch ongemeen kleine Vrugten, byna als Erwten, naar Vygen gelykende. Wel twee Stadiën Gronds werdt door deezen Boom, die een ontzaglyke hoogte hadt, beſchaduwd. LINSCHOTEN, die eenigen tyd te Goa is geweest, geeft de Afbeelding van een Boom aldaar groeijende, en van de Portugeezen *Wortelboom* genaamd; doch de bosjes van Wortelen, die dezelve tot zyne Takken uitgaf, doen hem meer gelyken naar den Kormandelſchen Vygeboom, dien mede eene wortelſchieting der Takken toegeſchreeven wordt; iets, dat aan verſcheide Oostindiſche Vygeboomen, van byzondere Soorten, eigen ſchynt te zyn.

„ De vermaarde HERMANNUS hadt een dergelyken Boom gezien, die zo groot was, dat verſcheide duizenden van Menſchen onder deszelfs Schaduw konden rusten. De Indianen hielden 'er hunne Markten onder. Zyn Stam was echter zo overmaatig dik niet, maar uit de Twygen liet hy andere Takken nederzakken, die in den Grond Wortels ſchooten. Hy had voos Hout, vol Melk, met eene groene Schors, en Bladen, dik en glad, van boven groen, van onderen wollig, zynde zagt op 't aanraaken. De Vrugten, die, even als de gewoone Vygen, onmiddelyk uit de Takken voortkwamen, waren rond en rood, van grootte als groote Kerſen, van boven met een Kroontje, bevattende van binnen een fyn Zaad. Hy noemt

(*a*) „ In de *Hedend. Hist. of Tegenw. Staat van alle Volkeren*, III D. bl. 537."

noemt denzelven den Malabaarſen Vygeboom, met eene roode ronde Vrugt. Of deeze, nu, de *Katou-Alou* van den Malabaarſen Kruidhof, die van de Nederlanders aldaar *Glas Vygeboom* genoemd wordt, zy, zou men, alzo dezelve de Bladen langwerpig rond heeft, mogen twyfelen: want die van deezen Indiſchen Vygeboom worden in figuur by de Bladen van den Kweepeeren-Boom vergeleeken.

„ Als eene Verſcheidenheid wordt hier toe betrokken de *Weſtindiſche* met Lancetvormige Bladen, door SLOANE genaamd *Zeer groote Indiſche Vygeboom*, met een langwerpig Blad, die zig uitbreidt door Wortelſchietende Touwen, uit de hoogſte Takken nedergelaaten, hebbende eene kleine Kogelronde Bloedroode Vrugt. Deezen hadt die Autheur op Jamaika gevonden, en hy vraagt, of het ook de *Tsjela* van Malabar zy, welken ons Volk den *Vledermuizen-Boom* tytelt, volgens COMMELYN. Het zoude alleenlyk de grootte van de Vrugt moeten zyn, die daar van den verwonderlyken Amerikaanſchen Vygeboom onderſcheidt, welke door de Franſche Schryvers, ROCHEFORT en DU TERTRE, is voorgeſteld, en waar van gezegd wordt, dat dezelve de Wortels, die in den Grond vatten, van Takken of Twygen, wel veertig of vyftig voeten hoog, nederlaat; maakende dus dat de Boom zig als een groote Houtſtapel, gelyk PURCHAS zegt, vertoone. Deeze heeft eene zwartachtige Schors, volgens SLOANE, en Vrugten als de *Caprificus* of Wilde Vygeboom, groeijende op woeste, Steenachtige, dorre Velden, van de Karibiſche Eilanden, overal".

„ Van het onderſte van den Stam geeft hy naar alle kanten „ Wortels uit, die verſcheide Ellen langs den Grond voort„ loopen, zig hier en daar tegen de Rotſen ombuigende, en „ verwarrende met anderen, hebbende eene bleek gryze Schors. „ De Stam wordt, in dikte en hoogte, van weinige Boomen „ overtroffen, hebbende de Schors byna glad en donkerer „ grys, het Hout week. Boven verdeelt hy zig in verſcheide „ Twygen, naar alle kanten uitgebreid, wier Takken hier en „ daar met Bladen bezet zyn, van vyf Duimen lang en half zo „ breed, glad, donker groen, met een Middelrib en dwarsribben, op Steeltjes van een Duim lang zittende. Uit de Oxels „ der Bladen komt eene Vrugt voort, in 't eerst als een Erwt, „ vervolgens de grootte krygende van de wilde Vygen, dan „ volkomen Klootrond, van buiten groen, van binnen met „ veele roode Korreltjes gevuld, naar die der Europiſche Vygen gelykende, maar ſmaakeloos. De Boom geeft overal een „ Melkachtig Sap of Wey uit; waar men hem ook kwetze.

, Dikwyls ziet men deeze Boomen den een of anderen ouden
, Boom omvatten, dien zy vervolgens verſtikken, laatende
, uit hunne Twygen lange Vezels neder, tot aan de Aarde
, toe, die zig onder elkander en met andere deelen van den
, Boom vereenigen, waar door de Stam hol wordt, en dikwils
, afbreekende de Wegen verſperr, als wanneer hy omtuima-
, lende weder Wortels ſchiet, wordende dus de Top des
, Booms in den Wortel veranderd '.

„ Van dergelyke verwarring der Stammen, Takken en Wortelen, die de Bosſchen in de beide Indiën byna ondoordringlyk maakt kan men een nader denkbeeld bekomen uit de omſtandige beſchryving, welke RUMPHIUS geeft van de *Breedbladige Waringa*, of *Waringe-Boomen*, die men van Java Oostwaards aan, over Baly en Celebes, tot in alle Molukſche Eilanden vindt. Het zyn groote wyd uitgebreide Boomen, die ieder op zig zelve een geheele Wildernis maaken, verſpreidende zig van den Wortel aanſtonds in verſcheide Twygen, als ware het een Kruid of Plantgewas, en ieder Twyg is zo wonderlyk vol Reeten, Holen en Kuilen, dat 'er millioenen van Slangen en ander Ongediert in zo éénen Boom kunnen nestelen. De Twygen groeijen boven dien dikwils aan malkander, en geeven Wortels uit naar den Grond, die nieuwe Boomſtammen maaken, even als meermaal gezegd is; zo dat men dikwils te vergeefs zou zoeken naar den Hoofd- of Moederſtam. Doch het gaat daar mede, even als by ons met de Hazelnooten, Vlier en andere ſterk uitloopende boomen, die, op zig zelf in 't wild groeijende geheele Wildernisſen worden, daar menze, door het havenen, tot fraaije Boomen maakt. By de Hutten en Negeryen krygt de Waringe-Boom, door het afhaalen der verwilderde Takken en Slierten, eene wy regelmaatige figuur. De Bladen zyn langwerpig rond; de Vrugten als Olyven worden van het Gevogelte en ander Gedierte zeer bemind, doch van de Menſchen weinig gegeten; als zynde hard en droog zonder merkelyken Smaak. Zy komen, zegt RUMPHIUS aan alle Waringen *zonder bloezel* voort, gelyk de Vygen. LINNÆUS zegt, dat de Bloemen rood zyn, of dat deeze Soort *roode Bloemen* heeft, *Flores rubri* (*). Hier door

(*) Aangaande het bloeien der Vygeboomen heeft de Heer *Houttuin*, in 't voorgaande eenig berigt gegeeven, dat wy ter deezer gelegenheid hier nog zullen plaatzen.

„ De Ouden, zegt hy, hebben zig verbeeld, dat de Vygeboom de eenigſte onder het Geboomte ware, die geen Bloemen had. Ouden

door zal men die roode Zaadkorreltjes in de Vygen, waar van SLOANE ſpreekt, naar alle gedagten verſtaan moeten, en dus ſchynt de Vrugtmaaking ook veel overeenkomst te hebben met die van onze Europiſche Vygeboomen".

dertusſchen was van het bloeijen des Vygebooms in het oude Testament, Hab. III. 17, geſproken. CORDUS, die in het voorſte der Zestiende Eeuw ter wereld kwam, en te Rome ſtierf in 't jaar 1544, was de eerſte, door wien men eenige opheldering kreeg, en daar by bleef het wel anderhalve Eeuw: want de beroemde TOURNEFORT ſtelde, in 't laatst der Zeventiende Eeuw, op het gezag van CORDUS, de Bloemen voor, die binnen in de Vyg begrepen waren. Doch behalve deeze Bloempjes, welke men enkel als *Flores pistillati*, en dus niet anders dan Vrouwelyk kon aanmerken, nam de jonge LA HIRE, weinige Jaaren daar na, in de Vygen, boven dien, ook Mannelyke Bloempjes waar, welke boven by het Oog zaten, en de Vrouwelyken in 't midden van de Vyg. Men vindt ze beiden zeer duidelyk beſchreeven en afgebeeld, in de Vertoogen van de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen van Parys, op 't jaar 1712. MAGNOL, een der Leden van de Koninglyke Societeit van Montpellier, hadt dergelyke Mannetjes Bloemen in de Vygen reeds eenige Jaaren vroeger waargenomen (*). —— Dit laatſte zou tot eene aanmerkelyke bevestiging ſchynen te ſtrekken van de Waarneeming van gedagten Franſchen Akademist; maar alle moeite, welke de beroemde Keizerlyke Lyfarts en Hofraad TREW, met de twee grootſte Mikroskopisten van onzen Leeftyd, LEDERMULLER en den Heer Baron VAN GLEICHEN, beiden door hunne Werken bekend, aanwenden kon, om gedagte Mannelyke Bloempjes in groene Vygen te vinden, was vrugteloos. Inmiddels hadt de Italiaanſche Kruidkenner, FONTEDERA, in de holligheid der Vrugten van den *Caprificus*, Mannelyke Bloemen ontdekt, en derhalve heeft onze Ridder denzelven zedert voor het Mannetje van den Europiſchen Vygeboom gehouden; behalven welken 'er ook zouden kunnen zyn, die in 't Voorjaar Vrugten met Mannelyke Bloemen, eerſt ryp afvallende, en in 't Najaar Vrugten met Vrouwelyke Bloemen, die in den volgenden Voortyd eerst ryp wierden, voortbragten, van dien Italiaan *Erineoſyca* genaamd (†)".

(*) „ *Hiſt. de la Societé R. de Montpell. Lyon* 1766. *p.* 266."

(†) „ Aangaande dit alles kan men een zeer uitvoerig berigt vinden in de beſchryving der Planten van de X *Decades Phaen. Sel.* TREWII, *delin. per* EHRET (welk Werk ook in 't Nederduitsch is vertaald en uitgegeven,) *ad Tab.* 73 & 74, alwaar men alle de deelen van den Vygeboom ten duidelykſte en uitvoerigſte vindt afgebeeld".

Berichten en Prysvragen over het ſtorten van Olie, Traan, Teer, of andere dryvende Stoffen, in Zee-gevaren, voorgeſteld door FRANS VAN LELYVELD. *Te Leyden, by* Johannes le Mair 1775. *Behalven de Opdragt* 125 *bladz. in groot octavo.*

IN een Land, gelyk het onze, is het zeer natuurlyk zyne gedagten te laaten gaan, over alles wat de Scheepsvaart en den Koophandel eenigermaate kan begunſtigen, en hy die in ſtaat is, om iets toe te brengen, tot het verminderen der Zeegevaaren, ter betere beveiliginge van Schip en Goed, en tevens ter behoudenisſe van veelen zyner Evenmenſchen, die zig aan de woede der golven blootgeſteld vinden, verdient ongetwyfeld in ons Vaderland alle redelyke aanmoediging. Men zal uit dien hoofde de onderneeming van den Heer *van Lelyveld*, in dit Geſchrift, zekerlyk pryswaardig oordeelen; daar hy 't 'er op toelegt, om een onderwerp van die natuur na te vorſchen, en de verdere onderzoeking hier van te begunſtigen.

Die Heer naamlyk heeft, gelyk uit zyne alhier medegedeelde *Berichten* blykt, opgemerkt, hoe Wysgeeren waargenomen hebben, dat het ſtorten van Olie ſtrekt om het Water effen te maaken; en hoe onze Zeelieden gemeenlyk by ondervinding getuigen, dat 'er, in Brandingen en Zeeſtortingen, niets beter is, dan Olie, Traan, Teer of andere vette en ſmeerige Stoffen, in Zee te gieten, om de golven ter bedaaringe te brengen, of derzelver woedende ſtorting te doen afneemen. Hy heeft verder, in een nader onderzoek naar de geloofwaardigheid deezer ondervindinge, beſpeurd, dat veele Zeelieden van dit hulpmiddel een geheim maaken. Zy ſchynen vry algemeen te erkennen, dat het een nuttig hulpmiddel is; maar veelen willen niet weeten dat zy 'er zig ooit van bediend hebben; en beweeren ook, dat men 'er geen gebruik van behoort te maaken, dan in de uiterſte noodzaaklykheid. 't Is hem voorgekomen, dat de rede van deeze agterhoudenheid, en voorgeſtelde behoedzaamheid, te zoeken is, in het denkbeeld, dat dit ſtorten van Olie, Traan enz., het welk ter behoudinge van het ſtortende Schip dient, tevens ten uiterſte gevaarlyk is, voor andere Schepen, welken in dien zelfden cours volgen; ter oorzaake dat de Zee, als dan, veel geweldiger wordt, dan vóór de ſtorting. Hy heeft genoegzaam ontdekt, dat veelen onzer Zeelieden zeer ſterk met die gedagten ingenomen zyn; en daar door wederhouden worden van by tyds Olie te ſtorten; ja dat ze het, uit die vrees, wel eens zo lang uitſtellen, tot

dat

dat het te laat zy, om zig van dit middel te bedienen. — Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van eene menigte van Berigten, welken den Heer *van Lelyveld* van onderſcheiden perſoonen ter hand gekomen zyn, die hy, in dit Stukje, byeen verzameld, en, met eenige tusſchengevoegde aanmerkingen, medegedeeld heeft.

Het ontvangen van deeze Berigten, het ſchynbaare nut van dit middel, en de overweeging van 't gevaar, 't welk men wil, dat het zelve zou vergezellen, heeft dien Heer genoopt, het zyne toe te brengen, om de des kundigen aan te ſpooren, tot eene gezette overweeging van dit gebruik, en deszelfs nuttigheid of ſchadelykheid. Ten dien einde ſtelt hy zynen Landgenooten de volgende Vraagen ter beantwoordinge voor.

1. Of het gebruik van Olie, Traan, Teer, of andere dryvende ſtoffen, in Zee te werpen, om dezelve ſlecht, of effen, te maken, by de Nederlandſche Zeeluiden, algemeen bekend is, zoo wel op de Koopvaardy- en Oorlogſchepen, als by de Viſchers; en of zy zulks alleen by geruchten en overleveringen weten, dan by ondervinding?

2. Welke, en hoedanige Proeven hier van te vinden zijn; welke gevallen 'er gebeurd zijn, wier echtheid men bewyzen kan, waar in men zich bediend heeft van Olie, Traan, Teer enz. en, met welke omſtandigheden die gevallen vergezeld gegaan zijn?

3. Of men alleen de Stortingen, dan of men ook de Brandingen; en of men ook eenige andere gevaren der Zee kan verminderen, door Olie, Traan, Teer, of andere dryvende ſtoffen?

4. Of, en in hoe verre de Raap-olie hier toe beter is dan de Olijf- of Lijnzaat-Olie of Traan of Teer: En welke andere ſoorten van Olie, Smeer of Vettigheid, tot het zelfde einde, met het zelfde nut gebruikt kunnen worden?

5. Of men bepalen kan, de veelheid en kostbaarheid van deze en die ſtoffen, welke dit of dat ſoort van Schepen noodig heeft, om zich te behoeden, voor een Storting, voor een Branding, en voor hoe lange?

6. Op welk een wyze, en aan welke zyde van het Schip, de Olie, Traan enz. gewoonlyk in Zee geſtort wordt, en, by nader onderzoek, zoude behooren geſtort te worden?

7. Of het in ſommige gevallen, en in welke, beter is, de geheele quantiteit Olie, Traan enz. op eens in Zee te ſtorten, dan, langzaam, ſtraalswyze?

8. Of het, by gelegenheden van ſtranding, op plaatſen daar geen

geen ſtroomen zijn, ſomtijds beter is, in de ſloepen of booten, waar mede men voorheeft te ſtranden, Olie, Traan, Teer enz. met zich te neemen, en, by aanhoudendheid uit te ſtorten, of ſomtijds beter, een zekere quantiteit van het wrak af in Zee te ſtorten, en, in die ſlaak, voor wind, voor Zee, te ſtranden?

9. Welke en hoedanige de gevallen zijn, waar in men zich, op dit of dat ſoort van Schepen, met vrucht bedienen kan, van het ſtorten van Olie, Traan, Teer enz.

10. Of het ſtorten van Olie, Traan, Teer enz. alleen van dienst kan wezen in kleine omſtandigheden, voor een boot of Viſſchersſchuit, en in groote gevallen van ſtortingen voor Koopvaardy-, Oostindieſche of Oorlog-Schepen, volſtrekt onuitvoerlijk is?

11. Of het eene maakſel van Schepen niet meerder gevaar loopt van Brandingen en Stortingen dan het andere, en by welk ſoort van Schepen het dus noodzakelijkst is, zich te bedienen van Olie, Traan, Teer enz.?

12. Of het ſlechten der Zee, door het ſtorten van Olie, Traan, Teer enz. ſlechts van korten duur is, en van hoe langen duur dit Middel zou kunnen gemaakt worden?

13. Of men de duuring van het ſlechten der Zee, niet zoude kunnen beſtendiger maken, door eenige andere dryvende ſtoffen in Zee te werpen, dan wel, Olie, Traan, Teer, of andere vloeiſtoffen?

14. Of de uitwerkſels van Olie, Traan, Teer, of andere dryvende ſtoffen, even dezelfde zijn, in Zeën, die meerder zout, als die minder zout zijn? en van welk nut deze middelen kunnen zijn, op de Zuiderzee, op het Y, op de Maas, op de Meer, of andere zoete wateren?

15. Of de algemeene gedachte, in welke de Zeelieden zijn, dat de Stortingen en Brandingen heviger en geweldiger worden, na dien tijd, dat 'er Olie, Traan enz. is uitgeſtort geweest, dan voor dien tijd, in de daad, op ondervindingen, en welbevestigde Proeven, berust, dan of dit een vooroordeel is?

16. Of de gedachte der Zeelieden, dat die Schepen, welke dichteby, of achter een ander Schip komen, het welk Olie, Traan enz. uitgeſtort heeft, onvermijdelijk vergaan, en door de Zee overſtelpt worden; of ten minſten meerder gevaar lopen van de woede der Zee, na de uitſtorting van Olie, Traan enz. niet mede een vooroordeel is? En zo neen, of 'er geen behoedmiddelen voor in 't werk te ſtellen zijn?

17. Of de Olie, Traan, Teer enz. in Zee, of in zoet water,

ter, uitgeſtort, eenig nadeel toebrengt aan de Paling- of andere Viſcheryen, dan of dit mede een voorooordeel is?"

De Heer *van Laiveld* heeft goedgevonden, deeze Vraagen aan alle weldenkenden en des kundigen voor te ſtellen, met vriendlijk verzoek, dat zy, indien zy in ſtaat zyn, een of andere Proeven, Berigten of Voorſtellen of Aanmerkingen, van welk een aart of uitgeſtrektheid dezelven mögen weezen, betreklyk tot dit onderwerp, op te geeven, de goedheid gelieven te hebben, van ten nutte van het algemeen, werkzaam te zyn, en hunne Brieven of Geſchriften aan hem te doen toekomen.

„ En, om van mynen kant, zegt hy, alles in 't werk te ſtellen wat in mijn vermogen is, en eenige onzer Landsgenooten, ware het mogelijk, aan te moedigen, om ook uitgewerkte Verhandelingen, en uitvoerige en volledige Berichten, ter bereiking van het heilzaam oogmerk, opteſtellen, heb ik beſloten, een Premie van dertig Ducaten, of een Herepenning, van gelyke waarde, aan te bieden, aan den geen, die de beſte Verhandeling, of de naauwkeurigſte Berichten, met voldoende Proeven bevestigd, nopens enige, of alle der voorgedragen, of andere onderzoekwaardige ſtukken, met betrekking tot het mindenen der Zeegevaren, zal gelieven in te leveren".

„ Dewyl het noodig is, hier toe eenen bepaalden tijd vast te ſtellen, wordt een ieder, welke zyne pogingen hier toe gelieft te beſteden, verzocht, zijn geſchrift aan my te zenden, voor den eerſten Mey des volgenden jaars 1776; na welken tijd, drie welbekende Heeren, op wier oordeel en kundigheid, hier omtrent, vertrouwd mag worden, en wier namen, by de uitgave niet zullen verholen blyven, alle de gezonden ſtukken zullen onderzoeken, en oordeelen, aan welken Schryver de genoemde Premie behoort vereerd te worden; en, ingevalle gebordeeld wordt, dat twee, of meer Schryvers waardig zijn, de Premie te ontfangen, zullen ook twee of meer Premiën vereerd worden".

„ En, op dat alle onzydigheid, in het beoordeelen, zoo veel mogelijk, bewaard worde, gelieven de Schryvers hun Stuk, niet met hunnen Naam, maar met een ſpreuk te teekenen, en hun naam en woonplaats te ſtellen in een verzegeld briefje, boven op het welk de ſpreuk ſtaat, waar mede hun Stuk geteekend is, op dezelve wyze als in diergelyke gevallen gebruiklijk is; zullende alles wat geoordeeld wordt, van eenig nut voor 't algemeen te weezen, in denzelfden vorm als dit ſtukje, in het volgend Jaar, gedrukt en uitgegeven worden".

„ En,

„ En, wanneer wy zoo verre gekomen zijn, meenen wy, dat het de rechte tijd zal wezen, om dit onderwerp, opzettelyk Natuurkundig, te behandelen, waar toe wy, als dan, wederom een of meer Premiën zullen aanbieden, voor die geenen, welke de beste Phyſiſche Verhandelingen zullen gelieven te ſchryven, over die ſtoffen, welke wy nader zullen opgeven".

't Is te wenſchen, dat het edelmoedige voorſtel van den Heer *van Lelyveld* ingang zal vinden, en veelen aanſpooren om dit Stuk met oplettendheid na te gaan; (*) ten einde men eene gegronde zekerheid desaangaande moge verkrygen, en te beter in ſtaat geſteld worden, om dit verſchynſel, zo als het dan proefondervindelyk zal voorkomen, natuurkundig te verklaaren. Om hier toe den Liefhebberen te meer de behulpzaame hand te bieden, heeft de Heer *van Lelyveld* nog by dit Geſchrift gevoegd, eene Vertaaling van drie Engelſche Brieven, van de Heeren *Benjamin Franklin*, *William Brownrigg* en Mr. *Farish*, over het ſtillen der golven, door middel van Olie, voorgeleezen in de Koninglyke Societeit te London, den 2 Juny 1774. Deeze Brieven zyn te aanmerkelyker, om dat ze het eenigſte ſtuk zyn, het welk tot hier toe, opzetlyk, over dit onderwerp, geſchreeven is". En of wel de Phyſiſche

(*) Volgens een berigt in de Leydſche Courant van 28 April, hebben de *Ed. Heeren Bewindhebberen van de Nederlandſche Geoctroyeerde Oost-Indiſche Compagnie*, ter nadere ontdekking hier van, eene loflyke reſolutie genomen. „ Zy hebben naamlyk, by hunne Reſolutie, genoomen in de *Vergadering van Zeventienen*, op den 10 April laatstleeden, de reſpective Kameren geauthoriſeerd, om door de Schippers of Gezaghebbers van derzelver Schepen, *nadere Proeven* te doen neemen van *het ſtorten van Olie*, tot voorkoming of mindering van Zeegevaaren, en van derzelver genoomen Proeven, en het gevolg van dien, in de reſpective *Journaalen* naauwkeurige Aanteekening te doen houden, enz. Wyders zyn de reſpective Kameren gequalificeerd, om tot het doen der voorſz. Proeven, een bekwaame Quantiteit van Olie met de Schepen mede te geeven, en ten einde de Obſervatien der Scheeps-Overheeden, zoo omtrent de Werking der Olie als de Uitkomst van dien, des te beter te regelen en te faciliteeren, in de Scheepsdoos een *Exemplaar* te leggen van het bovengemelde Tractaatje. —— Voor het overige hoopt men, dat door andere *Commercieerende Maatſchappyen* en *Rederyen*, en door onze *Collegien* ter ADMIRALITEIT zelve, eerlang dit loflyk Voorbeeld zal gevolgd worden, om tot nadere ontdekkingen te komen, in een Stuk, dat zoo veel aandagt meriteerd".

ſche redenen van *Dr. Franklin*, zegt de Heer *van Lelyveld*, den kundigen, in alles, niet volkomen, voldoen mogen, meenen wy echter, dat zy dienen kunnen, om onzen Landgenooten aanleiding te geven, om, over dit onderwerp, te denken, hunne kundigheden, nopens dit ſtuk te vermeerderen, en iets nieuws voor den dag te brengen, tot roem voor de Hollandſche Natie, en ten nutte van den Evenmensch, waar toe wy bidden, dat God zynen zegen verleene".

Reize van Engeland naar Indie en van Perſie naar Engeland. Door EDWARD IVES. *Voorheen Wondheeler op het Schip van den Admiraal* WATSON, *en van 's Konings Gasthuis in de Indie. Uit het Engelsch vertaald. Eerſte Deel. Te Rotterdam by* Beman, Bennet en Hake. *Te Utrecht by* v. Paddenburg, v. Schoonhoven en Comp. 1775. *Behalven het Voorwerk* 324 *bladz. in groot quarto.*

HEt dreigende gevaar, dat der Engelſche Oostindiſche Maatſchappye over 't hoofd hing, toen de Franſche, door 't aangaan van magtige verbintenisſen, ſteeds grooter voortgangen maakte, bragt te wege dat 'er, in 't jaar 1753, een Engelsch Esquader uitgerust werd, om de Comptoiren aldaar te ondersteunen. Met dit Esquader ſtak de Heer *Ives*, in de qualiteit van Chirurgyn, op het Admiraals-Schip, in Zee, in den jaare 1754; hy voltrok de reis naar *Indie*, bediende des Konings Gasthuis, en verbleef aldaar, tot op het overlyden van den Admiraal *Watſon*, in 't jaar 1757; wanneer hy, zyn ontſlag verworven hebbende, beſloot, over *Basſora*, en door de groote woestyn van *Arabie*, naar *Engeland* te rug te keeren.

De beſchryving deezer Reistogten, waar van het eerſte Deel thans in 't Nederduitsch het licht ziet, dat met des Schryvers aankomst te *Basſora* afloopt, behelst een merkwaardig verſlag van de Engelſche krygsverrigtingen, geduurende dien tyd, in Oostindie; en verleent ons een naauwkeurig bericht, van den toenmaaligen ſtand der Engelſche Comptoiren aldaar. Het verhaalen hier van, onder 't melden van verſcheiden togten, naar verſchillende plaatſen, en van 't geen den Reisgenooten wedervaaren is, geeft den Schryver aanleiding, tot het optekenen veeler weetenswaardige zaaken, betreffende den ſtaat der Indiſche Gewesten, en de zeden en de gewoonten der Inboorelingen van die Landſtreek. In 's Mans ſchryfwyze beſpeurt men allerwege de trekken van iemand, die oplettend is,

is, en geloofwaardigheid verdient; die ook daaruit, als hy van omſtandigheden ſpreekt, die hy zelf niet heeft kunnen gadeſlaan, uitdruklyk meldt, dat hy gebruik maakt van de berigten zyner Vrienden. Daar toe behooren wel byzonder eenige waarneemingen over de Inwoonders, mitsgaders over de dierlyke en plantaartige voortbrengzels van Indie; welken hy in zyn Werk ingevlogten heeft, uit de geſchroeven waarneemingen van zyne overleedene, verſtandige en waardige Vrienden, den Eerwaarden Heer *Cobbe* en den Heer *George Thomas*. Voorts heeft de Heer *Ives*, op zyn verderen reistogt, na afſcheid van 't Esquader genomen te hebben, gelegenheid gehad, om zelfs nog verſcheiden byzonderheden waar te neemen, en geloofwaardige berigten te ontvangen, van veelerleie omſtandigheden, der omliggende Gewesten; waar van hy een geregeld verſlag geeft. —— Uit hoofde van dit alles, heeft deeze Reisbeſchryving haare byzondere nuttigheid, zo ten aanzien van het Geſchiedkundige; als van de Aardrykskunde en de Natuurlyke Historie; welke hier, met betrekking tot deeze Gewesten, in verſcheiden omſtandigheden nader opgehelderd, of met nieuwe getuigenisſen geſtaafd worden. Om 'er den Leezer nog iets uit mede te deelen, zullen wy ons bepaalen, tot het melden van eenige merkwaardigheden, die de Schryver te berde brengt, als hy gewag maakt van *Madras*, daar 't Esquader eenigen tyd vertoefde.

„ De Stad *Madras*, of het Fort *St. George*, zegt hy, is de voornaamſte bezitting, die onze Oostindiſche Maatſchappy op de kust van *Corromandel* heeft, en ligt, tuſſchen den 13 en 14 graad Noorder breedte, op een zandigen en dorren grond". De lugt is 'er zo onverdraaglyk heet, dat, indien 'er geen *Zeewinden* waren, die dezelve op eene verkwikkende wyze verkoelden, zy volſtrekt onbewoonbaar zou zyn. Niettegenſtaande dit ongemak, is de plaats buitengemeen volkryk. Veele onzer landslieden, welke alhier gezeten zyn, hunne waardigheid onder de Inboorlingen willende ophouden, leeven in volle Oosterſche pragt. De Gouverneur van 't Fort is met groot gezag bekleed, weinig verſchillende van de Oppermagt. Hy is niet alleen het Opperhoofd van deeze plaats, maar ook van alle onze andere bezittingen op de Kust van *Corromandel*. Hy en de onder hem ſtaande Raad gebieden het leger, regeeren den ſtaat, en begeeven alle bedieningen, die eer of voordeel aanbrengen. In eén woord, *Madras* is van zulk eene groote aangelegenheid voor de Maatſchappy, zo wel wegens deszelfs inwendige magt, als wegens den uitgeſtrekten koophandel, die aldaar gedreeven wordt, dat zy onbeſchryflyke moei-

moeite en onnoemelyke kosten gedaan heeft, om de vestingwerken, zo sterk als doenlyk is, te maaken. Het Fort, dat voornaamlyk ter beschermíng van de plaats aangelegd is, is een regelmaatig vierkant, met een Glacis en bedekten weg, en de gansche Stad is omringd met wallen, die wel voorzien zyn van geschut.

„ De gebouwen van *Madras* of de Stad van het Fort *St. George*, alwaar niet dan Engelsche woonen, zyn fraai, en gebouwd naar den nieuwen Europeaanschen smaak; maar de huizen van de Stad der Zwarten zyn zeer laag, en hebben platte daken; sommige derzelven zyn met paunen bedekt, en andere met riet, doch in geen van beiden ziet men schoorsteenen. De Inboorlingen bereiden gemeenlyk hunne spyzen buitenshuis, en als zy al van binnen vuur aansteeken, dat zelden gebeurt, moet de rook noodzaaklyk door den luifel van het huis, welk naauwlyks eenige bovenkamers heeft, trekken. Dus is 't gesteld met de huizen der Koop- en Ambagtslieden, die binnen de Stad woonen; en wat die van het armste zoort van volk, welk in de voorsteden en op het land woont, betreft, dezelve zyn niet anders dan hutten, bedekt met takken van *Cajan*, en zo ongemeen laag, dat hunne elendige bewooners 'er niet regt op in staan konnen, en 'er in willende komen, genoodzaakt zyn, op handen en voeten te kruipen; doch, schoon de huizen en tuinen, toebehoorende aan het volk van dit land, zelden meer dan een agtste van een akker beslaan, zal men zelden minder dan tien of twaalf persoonen in een huisgezin vinden, behalven nog een verken, en eene buffelskoe; zo talryk zyn de inwooners deezer landstreek".

Voorts geeft de Heer *Ives* een nader verslag van de zeden en leevenswyze der Inwoonderen in Indie; waar onder bovenal opmerkelyk is, de noodzaaklykheid van veele Dienstboden te moeten hebben. Een Europeaansch Heer of Koopman, die wat veel by de hand heeft, kan 'er niet minder dan twaalf of vyftien huuren; want dewyl zy meest allen van onderscheiden *Kasten* zyn, zo mogen zy, die van een hoogere afkomstig zyn, niet het minste doen, dat het werk van eene mindere *Kaste* is. Dus heeft men, by voorbeeld, een bedienden van staatsie, om het gezelschap in te leiden, boodschappen te ontvangen, en daar bp aan de deur bescheid te geeven; een knegt om den Heer op te passen; een boekhouder, om de huislyke zaaken in agt te neemen; een knaap om zynen Heer, in de vereischte gelegenheden, met een Zonnenscherm te dekken; een jongen om boodschappen te doen, een ander om laager diensten te verrigten, enz. De huur van eenigen deezer

zer bedienden is zeer gering, doch het groot getal maakt dat dezelve hoog loopt. — Onze Autheur merkt deswege nog aan, dat deeze gewoonte geen nutlooze uitvinding der Staatkunde onder de Indiaanen is. „ Vermits het Volk, zegt hy, uit den aart lui en vadzig is, krygt iedereen dus een behoorlyk beſtaan, daar zeer weinig moeite aan vast is, het geen zy alle zoeken; want hoewel ieder deezer bedienden tweemaal zo veel konde winnen, in den tusſchentyd, dat zyn meester hem geen werk geeft, blyft hy egter daar mede vergenoegd; bewust zynde, dat hy een beſtaan, hoe ſober het ook zy, heeft, verkiest hy liever zynen tyd te verſpillen en te verſlaapen, dan zig zelven en zyn huisgezin, door eenige moeite te neemen, te verryken."

Wat verder de Indiaanſche werklieden betreft, ze zyn, volgens het berigt van den Heer *Ives*, gansch niet onbedreeven in kunſten, die met handen geoefend worden, doch hunne gaven ſchynen ſlegts den tweeden rang in uitmuntendheid te behaalen, alzo zy in veele opzigten in handigheid by de Europeaanſche kunſtenaars, vooral in werken daar groote naauwkeurigheid toe vereischt wordt, te kort ſchieten. — Ook vond hy, dat hunne Geneeskundigen zeer weinig bekwaamheid hadden. — Zie hier intusſchen hunne wyze van de Kinderziekte in te enten, waar in zy gemeenlyk gelukkig ſchynen te ſlaagen.

„ Schoon de gewoonte om de Kinderziekte in te enten, onder de Inboorlingen in andere deelen van *Oost-Indie* niet gewoon zy, is zy egter zeer in zwang te *Bengale*, en de wyze, op welke die geſchied, is in veele opzigten zonderling, en verſchillende van de geene, die in *Engeland* gebruikelyk is. Zy neemen, volgens het berigt, dat men den Heere *Thomas* en my daarvan gegeeven heeft, een weinig etter van de pokken eens perſoons, die deze ziekte voordeelig heeft, en doen dien in een fleschje of potje. Vervolgens doopen zy de punt eener naalde in deze pokſtoffe, en prikken den perſoon, die de inenting ondergaan zal, by herhaaling kringswyze op het vleesagtig gedeelte van den arm. Is het een volwaſſen perſoon, dan wordt hy op beide armen geprikt. Na dat het bloed van de wond afgeveegd is, wryven zy nog wat etter daar over en beveelen den lyder zig driemaal daags in koud water te baaden, en de verkoelendſte ſpyze te nuttigen, die hy met mogelykheid kan bekomen, als watermeloenen, concommers, ryst, water enz. Zo ras egter de koorts begint te ontſteeken, dat tegen den vyfden of zesden dag gebeurt, wordt den lyder het baaden en gebruik van verkoelend

voed-

voedſel ontzegd, en men laat hem zuiker en melk gebruiken: de koorts duurt gemeenlyk drie dagen, waar na zy geheel afgaat. Den tweeden dag, na dat de pokken uitgekomen zyn, wasſchen zy 't geheele lighaam met koud water, het welk de puisten doet zwellen, en hier mede houden zy de drie volgende dagen aan, en zulks wel twee of drie reizen ieder dag; neemende intusſchen denzelfden eetregel van melk en zuiker in agt. Wanneer de pokken beginnen op te droogen, beſprengen zy den lyder met roozewater, of als men dat niet hebben kan, met het zap van *Suttamullie*, *Suctapot*, *Culmee*, en roode of groene *Turmeric*. Indien de pokken zamenloopen, laaten zy hem *St. Janszaad* kaauwen, en leggen geduurig *Bangbladen*, (zynde een zoort van hennip) op de meest bezette deelen. Het is eene gemeene manier onder de *Portugiezen* en ſommige *Indiaanen* op de kust van *Mallabar*, als de pokken fraai ſtaan, 'er asſche van hout en koemist zeer dik op te leggen, in de verbeelding, dat zulks de pokſtoffe zal inzuigen, en de korſten gemakkelyker doen afvallen. Zy laaten het aan de natuur over, om zig van dit mengſel van asſche en den puistagtigen uitſlag te ontlasten. Hunne hoop, om de genoezing op die manier te wege te brengen, ſchynt gegrond te zyn, op de hoedanigheid der asſche die zy veronderſtellen dat de verrotting en de ſcherpigheid der vogten tegenſtaat, en naar zig trekt. Ik laat het aan 't oordeel van bekwaamer regters over, om te beſliſſen, of deze manier redelyk is of niet, hoewel ik bekennen moet, dat de lyders, die door deze walglyke ziekte aangetast worden, doorgaans herſteld worden."

Van het laatstgemelde had de Heer *Ives* eene proeve in 't huisgezin van den Zeeroover *Angria*, kort na de overgave van *Geriab* (*). „Twee Kinderen van *Angria*, zegt hy, en eene zyner Vrouwen, werden door de Kinderziekte aangetast. Ik paste dezelven, op verzoek van den Heer *Watſon*, geſtadig op, en beſchikte hun de geneesmiddelen, welke ik hun noodig oordeelde te zyn. Zy betoonden zig altoos zeer dankbaar voor 't geene ik deed; doch ik heb naderhand ontdekt, dat zy van geen een van myne geneesmiddelen gebruik gemaakt

(*) *Geriab*, niet ver van *Bombaai*, was de voornaamſte Veſting van een eigendunkelyk wreed Tyran *Angria*, gemeenlyk den Zeeroover genaamd. De Heer *Ives* geeft een breed verſlag van den zegenpraal der Engelſche wapenen over deezen *Angria*; wiens ſterke veſting *Geriab*, van drie onderſcheiden kanten, in zo veele plaaten vertoond wordt.

maakt hadden. Zy verkoozen de gemeene manier, (boven beſchreeven,) door hunne geneeskundigen in dit land in gebruik gebragt, volgens welke de lyder met gezifte houtaſche, zo ras de pokken beginnen te zwellen, beſtrooid wordt, en zulks meer of min, naar maate van de meerdere of mindere hoeveelheid der pokſtoffe. Een van dit huisgezin hadt zamenvloeiende pokken, en wierdt, van het hoofd tot de voeten, met aſche overdekt, waar door het gantſche lichaam, tegen het einde der ziekte, 'er uitzag, als of het met asch beplakt was. Het geheele huisgezin van *Angria* wierdt nogtans van de ziekte herſteld."

Poëzy van LUCAS PATER. *Te Amſterdam by* P. Meijer. *In quarto* 472 *bladz.*

HEeft de Heer *Pater* zyne Dichtlievende Genootſchappen, aan welken hy deeze zyne Poëzy toewydt, verpligt, door, op hun verzoek, dezelve in 't licht te geeven, hy heeft 'er te gelyk dienst mede gedaan, aan allen die de Dichtkunst beminnen. —— Een gezond oordeel, eene leevendige verbeeldingskragt, eene zuivere taal, eene vloeibaare maat, een gepaste manier van voorſtellen, en een onopgeſmukte ſtyl, brengen natuurlyk te wege, dat ieder, wiens ſmaak niet verbasterd is, deeze Dichtſtukken met graagte doorbladert. Onze Dichter behandelt in dezelven veelerleie ſoorten van onderwerpen; dat hy in zyne Toewying niet onaartig aldus uitdrukt.

'k Heb Maak, bereid om op Gods last te ſterven,
Als 't groote Tegenbeeld des Heilands afgemaald,
'k Schetſte in een ieder Paar, dat lang elkaêr moest derven,
De wondre kracht der Min, daar zy op 't glansrykst' praalt.
Ik heb Verdienſte en Deugd een' lauwerkrans geſchonken;
De grafzerk met cypres, de Trouw met mirt getooid;
En als me een ledig uur in dichtlust wist te ontvonken,
Verſchiet van ander loof ſomtyds daar by geſtrooid.

In deeze verſcheidenheid van onderwerpen vindt men geſtadig een verſchillendheid van ſtyl, gepast naar den onderſcheiden aart van 't behandelde Stuk; en 'er heerscht, in genoegzaam alle de ſtukken, eene natuurlyke manier van voorſtelling, die, zonder weidsch optooizel, door haare eigen ſchoonheid behaagt. —— Dit is, mag men wel zeggen, iets, het welk den Heer *Pater* bovenal eigen is; hy houdt de waare verhevendheid in 't oog, daar 't onderwerp zulks vereischt, doch behoedt zich voor 't winderige, door de natuur te volgen; en heeft

heeft hy een gemeenzaamer ſtuk onder handen, hy ſchryft natuurlyk, zonder tot een laffen ſtyl te vervallen. Zyne Poëzy levert ten dien opzigte veele voorbeelden, die de opmerkzaamheid en navolging van jonge Dichters waardig zyn. Heeft men ſmaak in die ſchryfwyze, men leeze dan den volgenden Brief des Dichters aan *Silvia*, als een uitmuntend voorſchrift van den Brievenſtyl; waar in onze Dichters menigwerf geen maat weeten te houden, maar, of aan de eene of andere zyde, tot eene onnatuurlyke ſchryfwyze overſlaan. Dezelve luidt aldus.

Ik voel my aangeſpoord dit blad aan u te ſchryven,
Nu ik in de Amſtelſtad uw dierbaar byzyn mis;
In hoop dat ik daardoor de kwelling zal verdryven,
Die ſints uw laatst vaarwel my bygebleven is.
Thans ben ik wederom behouden t'huis gekomen,
Van myn' getrouwen Vriend, van Lycidas verzeld.
'k Heb naar den welſtand van uw' Vader ſtraks vernomen,
En hem ons vreemd geval en myne komst gemeld.
Ik heb myne Ouders, al myn Vrienden weêrgevonden;
Maar wien ik ook ontmoete, ik derf myn Zielvriendin,
Myn waarde SILVIA, die my houd vastgebonden
Met ſterke koorden van een waare en kuiſche min.
Maar laat u myne pen iets van myn' togt verhaalen:
Ik kwam te 's Gravenhage in goeden welſtand aan,
Daar ik een vreugd gevoelde, onmooglyk af te maalen,
Door 't wandlen in 't Voorhout, by 't ſchynen van de maan.
Wy zyn met chaiſe en paard op zondag uitgereden
Naar 't prachtig Huis in 't Bosch, van omtrek ruim en groot;
Van daar naar Zorgvliet, daar we een' kleinen uitſtap deeden,
Het oord, daar Vader Cats weleêr de zorg ontvlood.
Na dat zich ons gezicht geſtreeld had in 't beſchouwen
Van keurlyk huisſieraad, van laanen, net beplant,
Van grot- en beeldwerk, elk op 't kunſtigſte uitgehouwen,
Zyn wy weêr voortgeſpoeid naar 't Scheveningſche ſtrand.
Hier ſchoen de eenvoudigheid gelyk op nieuw herboren
In viſſchers hutjes, by hun pinkjes opgerecht:
Dit boerſche ſtrandgezicht kon ons op 't hoogſt' bekooren,
Schoon ik de Kunst vooràf den prys hadt toegelegd.
Van daar in 's Gravenhage op 't ſpoedigſt' weêrgekomen,
Genooten wy te ſaam' een lekker middagmaal.
Daarna heb ik den weg naar 't Prinslyk Delft genomen,
En Willems graf beſchouwd, geſticht met pracht en praal.
De groote Willem, de eer der Helden, Hollands Wonder,
Door een' gevloekten ſchoot van Gerards omgebragt,
Die ſchoone Oranjezon ging hier voor eeuwig onder;
Hier wierd een heldre dag de doodelykſte nacht.

Maar 'k wil uw blydſchap thans door geene treurſtof krenken:
Ik trok in 't einde uit Delft en kwam te Sion aan:
Die ruime Lustplaats zal my dikwils doen herdenken
Hoe haar verrukkend ſchoon ons hart had aangedaan.
De vallende avondſtond deed ons weer t'huiswaarts keeren,
Daar ik Amintas vond met zyne Bedgenoot,
Wier byzyn 's andrendaags 't genoegen deed vermeêren,
In 't wandlen door de Haag naar Kerken, klein en groot.
Hier kon het prachtig Hof ons boven all' behaagen:
Ik was geheel verrukt door 't vorſtelyk ſieraad
Toen wy de Treveszaal en Staatenkamer zagen.
Wat glans! wat majesteit, daar 't all' verſtomd voor ſtaat!
Maar 't is me onmooglyk u haar bouwörde uit te leggen.
Ach! had ge ons daar verzeld, gewandeld aan myn zy'!
Myn trouwe Reisvriend heeft my dikwils hooren zeggen:
't Genoegen waar' volmaakt, waar' SILVIA hier by.
'k Vertrok op dingsdag weêr naar 't kunſtenkweekend Leiden,
Welks Burgt en Hoogeſchoole en Kruidtuin ik bezag.
Hier deed ons Dorilas een' milden disch bereiden,
En bragt ons voorts ter plaats daar Haarlems trekſchuit lag.
Toen dacht ik: Moogiyk is myn Schoone t'huis gebleven,
En niet van Amſterdam naar Kuilenburg gegaan.
Zy zal deez' avond my nog welkomkusjes geeven,
Wanneer ik haar myn reis, myn' welſtand doe verſtaan.
Ik moest naar de aankomst van een ſchuit van Haarlem wachten:
Zy nadert; lost haar vracht, en gy, gy ſtapt aan 'land.
Ó Vreemde ontmoeting! hoe verrukt ge myn gedachten!
'k Vergat myn' Gaſtheer, door de blydſchap overmand.
Maar ach! ik moest te ras uw lief gezelſchap derven.
Genoegen, pas geſmaakt! wat waart gy kort van duur!
De zelfde ſchuit, die my uw byzyn deed verwerven,
Die u te Leiden bragt, voert my naar Haarlems muur.
Doorluchte Letterſtad, door geen geweld te ontluistren!
Ó Graf van Spanjes roem, zyns Veldheers trots ten ſpyt!
Ach! moest voor uwe Vest myn levenszon verduistren!
Kan 't zyn dat gy myn oog haar heldren glans benyd!
Ik voer al peinzend voort; niets kon myn ſmart verzachten:
Myn ligchaam keerde wel, maar 't harte volgde u na
Ter plaats daar Amaril zat op uw komst te wachten.
Keer ook, ó ſchoone Maagd! keer, lieve SILVIA!
Ik wacht een' blyden brief, die 't uur my zal bepalen
Wanneer gy weder denkt naar Gysbrechts erf te gaan.
'k Heb voorgenomen op halfweg u af te haalen,
Indien ik uw vertrek van Haarlem moog' verſtaan.
Vaar wel, myn Waardſte! dat de Hemel u geleide!
Wees van uw' Vader, van myn' Lycidas gegroet.
Beſef met wat verlangst ik uwe komst verbeide.
Kus uw Vriendin voor my; wees vroiyk: keer met ſpoed.

De

De Deſerteur Toneelſpel. In vyf Bedryven in ongrym, van den Heer MERCIER. *Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam by* Jan Doll 1774. *Behalven het Voorberigt* 110 *bladz. in groot octavo.*

EEn jonge Franschman, *Durimel* genaamd, onregtmaatig behandeld door zyn Colonel, had, in eene onvrywillige beweeging, zyn arm bewoogen, om zig te wreeken. Dit was hem tot eene ſtrafwaardige misdaad gerekend, men had hem in de gevangenis geworpen, en hy was, by eene gunſtige gelegenheid, dezelve ontvlooden; dat hem een Deſerteur maakte, en volgens de Wet des doods ſchuldig ſtelde. Omzwervende gelukte het hem zyn beſtaan te vinden, in 't beſtieren van den handel eener Weduwvrouwe; en dermaate te voldoen, dat hy op 't punt ſtond van een gewenscht Huwelyk met de Dogter dier Weduwvrouwe aan te gaan. — In die tydsomſtandigheden gevalt het, dat het Regiment, waar toe hy behoorde, ter plaatze van zyn verblyf inrukt; hy wordt ontdekt, en gevangen genomen. De Ridder *Saint Franc*, Majoor van dat Regiment, in 't huis dier Weduwvrouwe ingequartierd zynde, heeft die haatlyke Wet, *De Deſerteur moet ſterven*, altoos te ſtreng geoordeeld; en 't is hem te harder gevallen dezelve menigwerf ter uitvoeringe te moeten doen brengen, daar hy altoos vreesde, in de gevonnisde Deſerteurs, een gedeſerteerden Zoon te ontmoeten. En ziet, dit heeft eindelyk in deezen plaats. *Durimel* is de Zoon van *Saint Franc*. 'Er is, behoudens de eer van den Vader, geen mogelykheid om 't doodvonnis te vermyden; en *Durimel* kan niet beluiten zyn leeven te behouden, tot nadeel van 's Vaders eer; 't welk ten laatſte de voltrekking van 't vonnis ten gevolge heeft, waar van de Weduwvrouw en derzelver Dogter, op de uitvoering, het jammerlyke berigt ontvangt.

Deeze treffende Geſchiedenis, doormengd met wel aaneengeſchakelde tuſſchenbedryven, wordt hier, onder het voorſtellen van verſcheiden natuurlyk werkende characters, op de leevendigſte wyze ten Tooneele gebragt. Het hoofdoogmerk van den Heer *Mercier*, in 't vervaardigen van dit Toneelſtuk, is, aan te toonen, „dat de zo algemeene Wet, *De Deſerteur moet ſterven*, in veele gevallen te ſtreng, te wreed, en misſchien onregtvaardig is." Het Toneelſtuk beantwoordt zeer wel aan dat doelwit, en de inrigting der bedryven verleent verſcheiden aandoenlyke Toneelen, die zeer natuurlyk uitgewerkt zyn.

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beſchouwd. Vyfde Deel. Te Amſt. by de Wed. P. J. Entrop. *In groot octavo* 564 *bladzyden.*

MEermaals hadden wy gelegenheid om van dit Werk gewag te maaken, als behelzende leerzaame Vertoogen, die nu eens ernſtig dan eens boertig opgeſteld zyn. Veeltyds hebben wy den Leezer een voorbeeld van de laatſte ſoort onder 't oog gebragt; thans lust het ons een voorbeeld van de eerſte natuur op te geeven, en te toonen, hoe het aanpryzende character van een eerenswaardigen Geestelyken, in deeze Papieren, geſchetst werdt; tot een voorbeeld voor hun die geſchikt zyn, om de *Menschliefde*, *Godsvrugt* en *Godsdienst* algemeener te maaken.

„ Zodanig een Geestelyke, die aan dat oogmerk beantwoordt, is THEOPHILUS, een voorwerp van algemeene liefde en hoogagting. Zyne vrywillige genegenheid tot den geestelyken ſtand zette hem van der jeugd af aan, om de daartoe verëischte bekwaamheden te erlangen. Hy overdacht zeer wyslyk, hoe moeilyk het hem zyn zou, om anderen in den Godsdienst te onderwyzen, wanneer hy zelf daarvan geene duidelyke en uitvoerige begrippen verkregen, en deszelfs leerſtellingen in haaren ſaamenhang en gegrondheid ingezien hadde. Hy gewende zich aan eene gezonde wyze van denken, en vergrootte de natuurlyke bekwaamheden van zyn wakker brein, door zynen zorgvuldigen yver in de voortreffelyke konſten, en door zyne oefening in alle weetenſchappen, die tot den Godsdienst en de kennis van deszelfs waarheden behooren. Hoe is het ook anders immer mogelyk, dat de overheid haar oogmerk door de geestelyken in eene Republiek kan bereiken, wanneer zy domooren en weetnieten een ampt opdraagt, dat zo veel nadenken, zulk eene zuivere kennis, zulk een naauwkeurig onderzoek van de waarheden, en zo groote zegepraal over de vooröordeelen verëischt. Zelfs voor de geringſte en eenvoudigſte gemeentens ten platte lande kan geen *idiost* tot Leeraar, zo men zegt, goed genoeg zyn; hy behoort integendeel des te meer verſtand te hebben, om de met de moedermelk ingezogene vooröordeelen uit te roeijen, alle bygeloovigheid te verdryven, traage menſchen uit hunne ſlaapzucht op te wekken, de eenvoudigheid te verlichten, en waarheid en licht in elks boezem te ontſteeken. —— THEOPHILUS bezit eene gegronde kennis van al wat deels tot waarneeming, deels tot verligting van zyn ampt dienen kan, zonder dat hy zich juist met de fynheid der ſchoolen en de nuttelooze vraagen der hairkloovers veel bekommert. Zyn verſtand is van de waarheden die hy leert, ten vollen overtuigd, en deeze overtuiging geeft aan zyne woorden nadruk en aan zyn onderwys het leven. Men hoort zyn hart gewaagen wanneer zyne tonge ſpreekt. Zyne natuurlyke welſpreekenheid, zyn aangenaam voorſtel, en zyne gepaste houding, ver-

verwekken reeds de oplettenheid van elk Toehoorder. Dan redeneert de zachte ſtem der menſchelykheid, en de verharde word vermurwd; dan ſpreekt de majeſteit der waarheid, en de ſlaaperige ontwaakt; hier wischt hy de bedroefden de traanen van de oogen, en daar verſchrikt hy de halſtarrigen. Het onderwyzen der kinderen is voor hem één van de gewigtigſte bezigheden zyns ampts, waarin hy eene zonderlinge verdienſte ſtelt. De natuur des menſchen en de deugd, is zyne ſteedsduurende, zyne beminnelykſte ſtudie. Deeze leert hem de laage hartstochten der menſchen in derzelver bronnen opzoeken en beteugelen, zy ontſluit hem ſchier het hart zyner Toehoorderen, om elke vroome goede aandoening daarin te planten. Onder zyne handen verkrygt de deugd haare natuurlyke ſchoonheid, in welke zy op ieder edeläartig gemoed, dat zy ontdekt, een byzonder vermogen heeft. Hy leert de menſchen, den menſchen kennen, opdat ze met God des te beter zouden bekend worden, en hy laat de belooningen en ſtraffen hunner daaden aan de gewysden van hun eigen geweeten over, ten welken einde hy ze eene ſtem van God in hunne eigene harten laat hooren. —— Door het naarſtig gebruik van goede boeken, en door den gemeenzaamen omgang, heeft hy eene zekere kennis der waereld verkregen, die hem menige fout van zyne medebroederen doet vermyden, en hem gemakkelyk uit menige zwaarigheid red. Hy is zo weinig een propheet, als hy verlangt wonderen te doen; hy heeft zo weinig openbaaringen, en ziet zo weinig vuurige ſtraalen tot zyne onderrechting van den hemel daalen, als hy over komeeten of andere vreemde verſchynſelen zucht. Zyn verſtand bepaalt altoos zyne anders niet onvruchtbaare verbeeldingskracht, en alle zyne levendige bevindingen zyn geene bevindingen van geestdryvende opwellingen, maar van een hart, dat waarheid en orde voelt, dat met geloof, liefde en dankbaarheid tegen den God der liefde vervuld is, en in welk ieder vroome en liefderyke neiging altoos werkzaam is. Hy bemint zyne welvaart, maar zonder laf-hartig eigenbelang; en deeze is ſlechts het geringst gedeelte van het geheele ſtelſel des geluks, waaraan hy arbeid. De algemeene welvaart is zyn wensch, door de uitbreiding van den Godsdienst; en de deugd, zich en anderen zalig te maaken, en ſteeds meer geluk in de waereld te brengen, is zyne yverige pooging, en de gedachte, van ſlechts maar éénen gelukkig te hebben gemaakt, is zyne grootſte belooning. —— Hy denkt 'er nooit aan, om zich eenige heerschzucht of eene uitſteekende heiligheid aan te maatigen. Hy eert de overheid als zyne heeren, en deeze bemint hem als haaren vriend. Zyn aanzien handhaaft zich zelf, zonder dat hy moeite behoeft aan te wenden om het door eenige listen te onderſchraagen. Niemand kent hem zo goed als hy zichzelven kent; hy weet zyne gebreken, en juist deeze maaken hem des te wyzer, gemeenzaamer en menschlievender. De oprechtheid doet hem de reine taal des harten ſpreeken, en verheft hem ver boven al wat veinzen

heet. Word hy beledigd, hy is zachtmoedig; word hy tegengesprooken, hy is verdraagzaam; ontmoet hy hindernisſen, hy overwint ze met lydzaamheid en ſtandvastigheid. Hy vleit de grooten niet, en hy eert de geringen; en nodigen hem de eerſten al gedurig ter maaltyd, hy onthoud de laatſten echter geenszins zyn gezelſchap, maar is zelfs wél zo genegen om deeze dan om die te bezoeken. Zyn wandel is een levendig voorbeeld der leeringen die hy predikt, deeze ſticht en onderwyst even zo zeer als zyne leeringen zelve. Zyn yver om ſteeds te doen wat recht en billyk is, en de overtuiging der goedkeuring van God en zyn geweeten, geven hem eene kalmte des geeſtes en opgewektheid der Ziele, die zelfs over alle zyne handelwyzen haar licht verſpreid, ja, zy geven hem de vrymoedigheid van iemand, die weet dat hy zich geen opzetmelyk kwaad verwyten kan. Zyn minzaame omgang, zyn teder hart, dat tot vriendſchap gevormd is, zyne dienſtvaardigheid, zyne bekwaamheid om zich naar elk te ſchikken, maaken hem op alle gezelſchappen beminnenswaardig. Geen duister noch betrokken gelaat ſtoort eene gedoorloofde vrolykheid, en de blymoedige jeugd bemint hem zo zeer, als hem de ernsthaftige ouderdom waardeert. Hy ſpreekt van deugd en Godsdienſt, zonder die meesterachtige en gedwongene wezenstrekken, die anders alsdan doorgaans eene algemeene ſtilte verwekken, en het geſprek word daardoor algemeener en nuttiger. Hy redeneert niet altoos als een prieſter, maar hy ſpreekt ook als een aangenaam, als een braaf gezellig, als een teder echtgenoot, als een verſtandig huisvader, als een voorzichtig geleerde, en dat wel altoos als een rechtſchapen en wellevend man. Hy zou zich nog minder van anderen onderſcheiden, hy zou misſchien nog aan meer vermaakelykheden deel neemen, misſchien zou hy ſomwylen ook wel *Concerten* en welingerichte ſchouwſpeelen bezoeken; indien hem daarin niet eene ſtipte voorzichtigheid, om iemand daardoor gelegenheid tot aanſtoot of ergernis te geeven, die den indruk van zyn ampt mogt verflaauwen, weêrhield. Geen gemak, geene waereldſche bezigheden, geen aardſche voordeelen kunnen hem in den yver, waarmede hy alle zyne pligten waarneemt, tegenhouden. Geene hutte is hem te gering, geene rust te aangenaam, geen weder te guur, dat hy niet op het verzoek der geenen, die zyn' troost en hulpe, zelfs buiten den openbaaren Godsdienſt, verlangen, bereid zou zyn. —— Zyne medeburgers op het pad der deugd te leiden, hen met vaderlyke armen van den oever des grafs terug te trekken, hunne Zielen tot haare wezenlyke waardy te verëdelen, hen langs alle trappen huns levens en zelfs tot voor de poorten der eeuwigheid met den vriendelykſten raad en troost te verzellen, is zyn lieſſte werk. Hy ſchaamt zich de traanen der menſchelykheid niet, die ieder braave Ziel by de krenking der heiligſte rechten voelt, en echter is zyn verdriet, zyn yver daarover vol bezadigdheid en beſcheidenheid. Hy leid de dwaalenden met vriendelykheid, door redenen en eenige toegee-

gaevenheid wederom op den weg der waarheid te rug. Nooit maakt hy uit zyne zaak de zaak van God; nooit veröordeelt hy terſtond dien, die anders dan hy denkt; hy heeft eenen afkeer van allen ketteryver, en de geest der vervolging is geen geest van den Godsdienst, dien hy predikt en gevoelt. THEOPHILUS is een eerlyke menſchenvriend, een Christen, die naar alle vermogen werkt, om het gemeenebest eene menigte van rechtſchapene mannen, braave burgers, menſchenvrienden en christenen te bezorgen; wien een gewigtig gedeelte van de openbaare opvoeding is toevertrouwt, en die de Zielen hervormt, dat ze het beeld van God gelyk moogen zyn; hy is een man, die, terwyl hy hier den ſtaat door edelmoedige, eerlyke en vroome burgers gelukkig zoekt te maaken, ook tevens voor de eeuwigheid werkt, om haar een' ryken oogst van gelukzalige bewooners te verſchaffen. —— Hoe eerwaardig; hoe glinſterend en hoe navolgenswaardig is dus het beeld van THEOPHILUS! Hoe moet daar *liefde* en *éendracht* bloeijen, waar zulke Leeraars de Priesters des volks zyn! Waar zulke voorbeeldige Godsgezanten de arke des Heeren op dépaarige ſchouders torſten! Ja, waar de dienstknechten des Allerhoogſten het Volk met zulk eenen braaven wandel vóórgaan!"

Inſtructions d'un Pere a ſes Filles. Ouvrage Poſthume de feu Mr. GREGORY, *Docteur en Medecine & Profeſſeur a l'Univerſité d'Edimbourg. Traduit de l'Anglois en François, par* M. BERNARD. *A Leyden chez* C. de Pecker 1775. *Sans les Prefaces de* 88 *pp. en octavo.*

WAnneer jonge Juffers, tegen dien tyd, dat zy openlyk in de Waereld ſtaen te verſchynen, deze *Leſſen van een Vader aen zyne Dochters*, met oplettendheid doorbladeren, en de alhier gegeven onderrichtingen recht ter harte nemen, zullen zy haer gedrag in de voornaemſte omſtandigheden hares levens, op eene verſtandige wyze leren regelen. Ouders of Voogden mogen haer zulks, van wegen den algemenen nuttigen inhoud, zeer wel aenpryzen; en 't zal der tedere Sexe, zo 't hart niet te vroeg verdorven zy, niet vervelen, nu en dan enige oogenblikken te beſteden, om dezen Vader zyne Dochters te hooren onderrichten. Geen ſtroeve Zedemeester geeft hier langdradige te ſterk gedrongen vermaningen; geen afgetrokken Wysgeet vordert hier ene gepynigde aendacht; neen! Een Christen-Wysgeer, die de menschlyke natuur heeft leren kennen, deelt hier, op ene beknopte wyze, ene reeks van verſtandige Leſſen mede, die voor de minſte oplettendheid vatbaer zyn, en wier rechtmatigheid zich terſtond doet gevoelen. Een teêrhartig Vader poogt zyne Dochters zodanige grondregels van gedrag in te boezemen, die niet konnen nalaten, een heilzamen invloed op haren volgenden levenswandel te hebben. —— Hy maekt een aenvang met haren Godsdienst, vestigt zyne aendacht op hare Houding en Gedrag in hare verkering in de Waereld, re-

regelt hare uitſpannende Vermaken, en brengt haer onder 't oog; wat zy, ten opzichte van de Vriendſchap, de Liefde en het Huwelyk in acht hebben te nemen. —— Zie hier het hoofdzaekelyke van enigen zyner aenmerkingen over de zogenoemde *Coquetterie*; waer toe wy ons te eerder bepalen, om dat ze en jonge Heren en jonge Juffers gelyklyk betreffen.

Ene jonge Juffer behoort, volgens de onderrichting van dezen Vader, zeer omzigtig te zyn, als ze zig immer in de vriendſchap der Heren ingewikkeld vind; op dat haer eer, onder den ſchyn van Vriendſchap, geen gevaer loope; op dat ze, tegen haer oogmerk, geen Minnaer vinde, daer ze een Vriend zogt. Ze moet zig daer benevens wel wagten van een jong Heer, die een byzondere hoogachting voor haer toont, terſtond voor een Minnaer te houden; op dat ze zich niet beſpotlyk gedrage. —— Deze leſſen geven den Vader aenleiding, om haer de onſchuldige *Galanterie* te leeren kennen; en te gelyk te doen opmerken, waer aen zy den Galanten Heer en den Minnaer van elkander zal onderſcheiden; 't welk hy haer voordraegt met tuſſchenkomende aenmerkingen, over 't betaemlyke gedrag van ene jonge Juffer, in hare voorkeuze. —— Verder ſtelt hy haer voor, hoe zy zich te gedragen hebbe, wanneer zy een jongen Heer voor haren Minnaer erkent. Is zyn perſoon haer niet onverſchillig, neigt haer harte hemwaerds, zo heeft zy met omzichtigheid de natuur te volgen, en 't betaemlyke in 't oog te houden. Is de perſoon integendeel de gunſtling van haer hart niet, zo is 't haer plicht, om hem zulks op ene voegzame wyze te kennen te geven, zonder hem in 't onzekere te houden; dat, gelyk hy toont, op verſchillende wyzen, naer onderſcheiden omſtandigheden, kan geſchieden. Zulk ene handelwyze, zegt hy, zal op edelaertige gemoederen van ene gewenschte uitwerking zyn, en 't zou wreedheid wezen, met hun de *Coquette* te ſpelen. De *Coquetterie* is alleen geöorloft omtrent zodanige jonge Heertjes, die ene jonge Juffer zoeken te dringen, om zichzelven genoegzaem te verklaren, eer zy zich duidelyk openbaren. Dezulken kunnen niet te ſtreng geſtraft worden, door ene *Coquette* behandeling; maer een gedrag van dien aert is omtrent rechtſchapen Minnaers ten hoogſte te wraken; wat ook zommige Juffers ter verſchooning hier van mogen bybrengen. —— De ongegrondheid dier voorgevens getoond hebbende, waerſchouwt de Vader zyne Dochters tegen het gedrag van zodanige Juffers, die vermaek hebben in zulk ſoort van misleidingen, en raed haer in tegendeel, tot ene openhartiger handelwyze, waerom hy ook niet wil, dat ze de minnehandeling van zodanig enen, indien dezelve een geheim zy, immermeer aen anderen zullen openbaren. —— Dus zyne Dochters een afkeer ingeboezemd hebbende tegen de Vrouwlyke *Coquetterie*, waerſchouwt hy haer vervolgens tegen die der Mannen. ——

Deze, zegt hy, is nog veel minder te verſchoonen dan die der Dames, als zynde ongelyk ſchadelyker; en ze word, ter goeder geluk,

luk, ook zeldzamer gevonden. Weinige Heren zullen het der moeite waerdig achten, om de genegenheid ener Dame aen te kweken, of 'er zich meester van te maken, zo ze niet door beginſels van ydele Eerzucht of deftele Ongeregeldheid gedreven worden. De Eerzucht of het Vermaek zyn de twee dryfveren van hun gedrag; en geen jong Heer, om zo te ſpreken, zal 't 'er op toeleggen, om het hart van ene Juffer tot zich te trekken, alleen uit het ydele vermaek van ene *conquête* of overheerſching, om zich te beroemen, dat hy gezegenpraeld heeft over 't hart van ene jonge Juffer, die zich in hare onnoozelheid niet verdedigen kan. De Heren hebben ook daer en boven gemeenlyk niet veel op, met het geen geheel en al in hunne magt is. Maer als een aertig Heer, met een buigzaem vernuft bedeeld, goed kan vinden, zyne verplichting tot oprechtheid en menschlievendheid over 't hoofd te zien, is 't hem weinig moeite, het hart van vyftig Dames te overmeesteren; het valt hem gemaklyk zyne *Coquetterie* zo fyn aen te leggen, dat het haer allen onmogelyk zy, éne enkele uitdrukking te berde te brengen, die den naem van ene Liefdesverklaring kan voeren.

Die dubbelzinnigheid van gedrag, die kunst, waer door men iemand in ene beſtendige twyfeling over de ware geſteldheid van ons hart houd, is het groote geheim der *Coquetterie* zo by de Heren als by de Dames. En dat hatelyk geheim is aen onze zyde veel wreder, dan aen die der Dames. Wy kunnen onze *Coquetterie* zo ver voortzetten als wy willen, en dezelve zo lang plegen, als het ons behaegt; zonder dat de Dames ooit het recht verkrygen om 'er zich over te beklagen, of reden van ons gedrag te vorderen: waer tegen een Heer zyne keten kan verbreken, en ene Dame noodzaken, om zich uitdrukkyk te verklaren, wanneer hem zyne twyfelachtige ſtaet begint te vervelen.

't Is, gelyk onze Schryver aenmerkt, der moeite wel waerdig, op dit Stuk byzonder ſtil te ſtaen, en 't zelve den jongen Jufferen onder 't oog te brengen, eer zy openlyk in de Waereld verkeren. Met hare inrede in de verkering ontbreekt het haer aen ondervinding en kundigheid; hare driften zyn in volle kracht, en haer oordeel heeft nog dien trap van ſterkte niet verkregen, dat het in ſtaet zy, om de driften te beteugelen. Dit maekt zodanige onderrichtingen noodig. Onze jonge Juffers behooren beginſels van eer en edelmoedigheid te bezitten, die haer ongeſchikt maken, om een braef Man te misleiden; maer zy moeten ook tevens een zo fynen en veiligen geest van onderſcheiding bezitten, dat zy geen gevaer loopen, van door anderen misleid te worden.

By de Drukkers deezes, *Yntema en Tieboel*, ligt eene Nederduitſche Vertaaling, uit het Engelsch, van dit Werkje in gereedheid, en zal eerlang worden uitgegeeven; wanneer wy gelegenheid zullen hebben, de Nederlandſche Jufferſchap nader met dit fraaije Werkje bekend te doen worden.

Dis

Dispositien der merkwaardigste Orgelen, welken in de zeven Vereenigde Provincien, als mede in Duitsland en elders aangetroffen worden; benevens eene Beschryving van het nieuw en uitmuntend Orgel in de St. Jans Kerk te Gouda. Door J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda. Te Gouda by* J. v. d. Kloe 1774. *Behalven de Voorreden* 200 *bladz. in quarto.*

DIt Geschrift, het welk tot een Vervolg op des Autheurs *Luister van het Orgel* strekt, behelst een naauwkeurig verslag van de inrigting en gesteldheid veeler Orgelen, zo in ons Vaderland, als buiten het zelve. De voornaamste Orgels, byzonder in ons Vaderland, worden hier beschreeven op zodanig eene wyze, dat jonge Orgelmakers daar in eene reeks van duidelyk voorgestelde Modellen vinden; en jonge Organisten, die naar vacante plaatsen staan, eenigermaate de gesteldheid van 't Orgel, dat zy zullen bespeelen, te beter leeren kennen. Hier benevens levert de beschryving, zo van inlandsche als buitenlandsche Orgelen, niet alleen een grooter overvloed van Modellen, maar ze brengt tevens den Orgelmakeren eene verscheidenheid onder 't oog, die hen kan aanspooren, om het beste van anderen over te neemen, en hunne Kunst nog steeds tot meerdere volmaaktheid te brengen. Daar toe deelt hun de Autheur ook nu en dan eenige aanmerkingen mede, die 'e byzondere van deeze en geene Orgelen betreffen. Uit dien hoofde kan dit Geschrift aan alle dezulken, die zig op het maaken en bespeelen der Orgelen toeleggen, van een weezenlyken dienst zyn. Om den zodanigen nog meer behulpzaam te weezen, heeft hy 'er bygevoegd, drie verschillende Affschriften van Orgeleffekten, met een ontwerp van een geruiggeschrift, wegens een geëxamineerd Orgel; als mede nog een door hem uitgedagt voorbeeld van eene Orgeldispositie. Eindelyk ontmoet ons nog, agter aan dit Geschrift, eene breedvoesige beschryving van het zo zeer beroemde *Goudsche Orgel*; welks uitwendige gedaante, inwendige toestel, voortreffelykheid in de behandeling en verdere geschiktheid, alhier naauwkeurig worden voorgedragen.

Historische Gedenkschriften van GAUDANCE DE LUCQUES. *Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* H. Backhuysen 1775. *Behalven het Voorwerk* 446 *bladz. in groot octavo.*

MEn heeft, in het Voorwerk, quasswyze, alle moeite aangewend, om deezen Gedenkschriften een zweem van echtheid

by

by te zetten, dan met dit alles kan men dezelven niet wel geloofwaardig maaken. *Gaudance* geeft hier, aan de Inquisitie te Boulogne een verhaal van zynen Leevensloop, die zo zeldzaam is door eene reeks van wonderbaare ontmoetingen en lotgevallen, dat het de waarschynlykheid te boven gaa. Hy vlegt daar in een berigt van eene Natie, woonende midden in de uitgestrekte woestynen van Africa, daar dezelve reeds 3000 jaaren, by 't overige Menschdom onbekend, geleefd zou hebben, in een Gewest, dat slegts langs eenen enkelen weg, by de Hoofden van dat Volk alleen bekend, toeganglyk is. Deeze Natie wordt beschreeven, als een by uitstek beschaafd en deugdzaam Volk, dat zeer geschikt zou zyn, om de Euangelische Leer te omhelzen. *Gaudance* zou hier van, omtrent het jaar 1720, aan de Inquisitie te Boulogne verslag gegeeven hebben, en deeze zou overgehaald zyn, om Missionarissen te verkiezen, ten einde dezelven derwaards te zenden, om aan die beschaafde en deugdzaame Heidenen het Euangelie te verkondigen. Men zou beslooten hebben de reize derwaards te doen, op het geleide van *Gaudance*, die, de ongebaande Woestynen in 't heen en wederstrekken doorgetoogen hebbende, voorwendt dien weg te kunnen naspooren, welken de Hoofden van dat Volk niet dan met de uiterste oplettendheid konnen houden. Jammer is het, dat men 't verhaal niet voltrokken vindt, door een berigt van de reistogten dier Missionarissen, en den gelukkigen uitslag hunner poogingen; want hier door zou het wonderbaarlyke van dit Geschrift voltooid zyn geworden; doch daar 'er reeds meer dan 50 jaaren na die resolutie van de Inquisitie verloopen zyn, is 'er niet meer van te wagten. ——— De Leezer verliest 'er ook niet by; want deeze Gedenkschriften zyn nog gevallig noch leerzaam. De leevensloop van *Gaudance* is, buiten het onwaarschynlyke, door het langdraadige en veelal niets betekenende, lastig om te leezen. En in de beschryving der opgemelde Natie, onder den naam van *Mezzoraniers*, die het voornaamste van dit Geschrift uitmaakt, straalen noch Godsdienstige noch Staatkundige inzigten op eene verstandige wyze door. — Wat vertaalt men niet al!

Zeldzaam verschynsel in het Konklave te Rome. By gelegenheid van de verkiezing van een Paus. Alom te bekomen, in groot octavo, 7 bladz.

DE Satan verschynt in 't Conclave, en doet groote belofte, als men hem tot Hoofd der Kerke wil maaken; dan op deszelfs vertrek vertoont zig een Hemelsch Afgezant, die het Conclave tot het Euangelie wyst, en 't Conclave laat zig, op het vertrek des

des Engels, na overweeging van beider redenen, indeezerwoeg hooren.

't Is waar, als wij 't gemoed, en d'alleroudſte Boeken
Der Vadren van de Kerk naauwkeurig onderzoeken,
Vooral 't Orakelblad, dan blijkt het klaar en wis,
Dat Christus 't Hoofd der Kerk en Hoogepriester is.
Maar zoo wij bij 't gemeen, als zulk een, hem verklaaren,
Help zalige Marij! hoe zal uw Dienaar vaaren?
De wellust, die ons ſtreelt, het aanzien en geluk
Zal ras verwisſeld zijn met armoe, ſmaad en druk.
Moet Christus voorgang zijn de gids van leer en wandel,
Daar ligt de gantſche kraam van onzen rijken handel!
't Is met het Vagevuur, de helft van ons beſtaan,
Met Aflaat, Roozekrans, en Kloostergoed gedaan.
Vaar wel dan Hofgezin! Vaart wel dan Levereijen!
Wij zullen, als van ouds, weer netten moeten breijen,
Of, als de honger bijt, in 't naast bezaaide land
Een tarwegraan of tien gaan eeten uit de hand.
Wien lust die levenswijs? 't Is waar, men zal ons geeven,
Zegt deze Rhetorijk, een kroon van 't eeuwig leven.
Maar 't mogt eens anders zijn! Geen ſchrander Filoſoof
Stelt ſtukken van dien aart ten voorwerp van 't geloof.
Hoe groot ook de afſtand zij van waarheid en van logen,
Wat op geen proeven rust, valt moeilijk te betoogen.
Op een onzek're hoop te waagen zeker goed,
Is louter ſijmlarij van een ontſteld gemoed.
Wij zijn in 't vol genot van aardſche zaligheden,
En vergenoegen ons met een vermaaklijk heden.
Het was een ſneedig man, die zei: laat mij Parijs,
En 'k laat u, zonder twist, het hemelsch Paradijs.

De Opſteller van dit verhaal toont dat hy niet misdeeld is van de gaaf van ſchertſen; maar 't komt ons voor, dat ze hier in 't Godsdienſtige misbruikt wordt; de Godsdienst heeft dat wapen niet noodig. Vooral *Geust men*, naar 't oude Spreekwoord, *te grof*, wanneer men de Leden van het aanzienlykſte Collegie der Roomsch Catholyke Kerke als Ongeloovigen ten toon ſtelt.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Zedeleer der Heilige Schrift, door J. L. v. MOSHEIM. *Kancelier van de Koningl. en Keurv. Hooge School te Gottingen. Vertaald door* A. A. v. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Vyfde Deel. Te Utrecht, by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1774. *Behalven de Voorreden* 808 *bladz. in quarto.*

OP de inwendige Heiliging der Ziele, in 't voorige beſchouwd, volgt de uiterlyke Heiliging des Levens, welke de Hoogleeraer *Mosheim* nu voorts ten onderwerpe zyner overweginge ſtelt. Hy merkt dezelve aen, als een gevolg en werking van de inwendige heiliging; en verſtaet 'er door, „ eene ſchikking en bepaaling van onze gedachten, woorden en werken, overeenkomſtig met den Wil des Allerhoogſten." Dit verband tusſchen de inwendige en uitwendige heiliging getoond, de geſteltenis der laetſte ontvouwd, en de noodzaeklykheid van dezelve afzonderlyk te onderwyzen aengedrongen hebbende, verdeelt hy zyn onderwerp in ene geſchikte orde. — De uiterlyke heiliging behelst algemene plichten, die allen Christenen aengaen; en byzondere plichten, die maer zekere perſoonen, in hunne byzondere betrekkingen en ſtanden, betreffen. — De algemenen komen eerst in aenmerking; en dezen worden verdeeld in plichten jegens God, jegens ons zelven en anderen. Na 't voorſtellen dezer verdelinge bevlytigt zich onze Zedeleeraer, om te toozen, dat 'er nooit een wezenlyke ſtryd tusſchen deze onderſcheiden plichten plaets heeft; en ſchryft tevens enige regels voor, naer welken men zyn gedrag te richten heeft, wanneer het ſchynt, dat enige wetten gebroken moeten worden, om anderen te vervullen. En hier op maekt hy een aenvang van de ontvouwing der voorgemelde plichten, met in de eerſte plaets het oog te vestigen op de plichten jegens God.

Deze plichten dragen den algemenen naem van Godsdienst, welke benaming dan aenduid, de getuigenisſen onzer overtuiginge, aengaende Gods volmaektheden, die de Wet van ons afvordert. Zulks getuigen wy, door innerlyke aendoeningen der Ziele, of door uiterlyke bedryven; en 't zyn deze laetſten, als vruchtgevolgen van de eerſten, die nu nog wel

byzonder te overwegen ſtaen. In dien zin is een plicht jegens God, „ een werk, of uiterlyk bedryf, waar door ik betuig, dat ik God van harte, en boven alles, vreeze, liefhebbe en eere". Onze Hoogleeraer zyne denkbeelden deswegens breder opgehelderd hebbende, verdeelt den Godsdienst verder, in een Beſtendigen en Toevalligen; waer van de eerſte die plichten behelst, welken ten allen tyde waergenomen moeten worden; en de laetſte uit plichten beſtaet, die op zekere gevallen en gelegenheden wachten, en daerom niet altyd te vervullen zyn. Tot den eerſten of beſtendigen Godsdienst, tot welks beſchouwing dit Vyfde Deel bepaeld is, brengt de Hoogleeraer in de eerſte plaetſe de *Aendacht.*; doch hy beroept zich des aengaende, op het geen hy, wegens de *Aendacht*, reeds in 't eerſte Deel voorgeſteld heeft; en gaet vervolgens om de verdere plichten, hier toe betrekkelyk, afzonderlyk te verklaren. Uit dien hoofde vind men wyders, in dit Deel, ene ontvouwing en betooging van onze verplichting (2.) tot het *leezen der Heilige Schrift*, (3.) tot het *Gebed*, (4.) tot het *bywonen van den openbaren Godsdienst*, en (5.) tot het *eeren en looven van God.* —— Ieder dezer plichten behandelt onze Zedeleeraer, naer zyne gewoonte, zeer onderſcheiden, met ene oplettende overweging van de verſchillende denkbeelden, die zommigen ten nadeele der ware Godzaligheid voeden; en ene oordeelkundige behandeling van de voornaemſte vraegſtukken, die gemeenlyk ten aenzien dezer plichten te berde gebragt worden. —— Zo gaet hy, by voorbeeld, ten ernſtigſte tegen, dezulken, die den inwendigen en uiterlyken Godsdienst van elkanderen ſcheiden, om te toonen, dat deze twee zaken beſtendig gepaerd moeten gaen. Zo verzet hy zich ten ſterkſte tegen allen eigenwilligen Godsdienst, en grond den Godsdienst alleen op Gods Wet. Zo behandelt hy met alle gematigdheid, de verſchillen, over het gebruiken van de Formulieren, over de gave des Gebeds, en meer dergelyken. Het nagaen van deze en gene onderwerpen, in de ontvouwing dier plichten, geeft hem wyders dikwerf aenleiding; tot het malen van treffende characters, en 't ophelderen van verſcheiden plaetſen der Heilige Schriften, ter afweeringe van ſommige misverſtanden. —— Tot een voorbeeld van dit laetſte, zy hier des Hoogleeraers aenmerking nopens het Apoſtoliſche Gebod, 1 Cor. X. 31, 32., *Het zy dan dat gylieden eet, het zy dat gy drinkt, het zy dat gy iets anders doet, doet het al ter Eere Gods. Weest zonder aenſtoot te geven, en den Jooden, en den Grieken, en der Gemeente Gods.*

Men

Men heeft, zegt de Hoogleeraer, deze plaets op veelerleie wyzen te ſcherp opgevat; hy oordeelt het niet noodig, alle de verſchillende verklaringen in aenmerking te nemen; maer bepaelt zich, om de ongegrondheid van de uitlegging derzulken aen te toonen, die 'er uit afleiden, „ dat alles wat niet tot Gods Eer geſchieden kan, dat alles, wat ter bevorderinge van Gods Eer, of in ons zelven, of buiten ons, niets toebrengen kan, den Christenen verboden word". Onze Zedekundige Schriftverklaerder toont ten duidelykſte, dat deze uitlegging onbeſtaenbaer is met de omſtandigheden, in welken wy menſchen leven. Hy merkt wyders aen, dat deze plaets behoort onder die Schriftuurlyke voorſtellingen, welken onbepaeld ſchynen te wezen, doch, onder ene redelyke voorwaerde, bepaeld verſtaen moeten worden; wanneer de zin deze is. „ Alles moet tot Gods Eer geſchieden, wanneer het zodanig is, dat het tot Gods Eer geſchieden kan. Alle daaden, welke zo ingerigt kunnen worden, dat zy, die ons zien, onze godzaligheid daar uit afneemen, en tot Gods Eer opgewekt kunnen worden, moeten zo verricht worden, dat de Eer des Heeren ook door onze daaden vermeerderd werde". Dezen zin ſtaeft zyn Hoogeerwaerde uit het oogmerk des Apostels, in den zamenhang, volgens welken het Apoſtoliſche gebod hier op uitkomt. „ Een Christen moet zyne vrye daaden zo niet verrichten, dat anderen daar uit gelegenheid kunnen neemen, om kwaad van zyn hart, en van zyne eerbied voor God te denken, en zonden te pleegen: hy moet zo eeten en drinken, en de overige dingen, die de Wet aan zyne vryheid heeft overgelaaten, zo uitvoeren, dat anderen hem voor een knecht des Allerhoogſten houden, en, door zyn gedrag, ten dienſte en tot eerbied voor den Heere aangemoedigd worden". —— Vraegt men hier op verder naer een algemenen regel, zo is zyn antwoord van dezen inhoud.

„ Het is, ik zal niet zeggen, zeer moejelyk; het is niet mogelyk, een algemeenen regel en een voorſchrift te geeven, naar welke deze pligt der Christenen, om Gods Eer, door de werken van hun ampt en beroep, en andere onbevolen daaden te bevorderen, volbragt kan worden. De verrigtingen en bezigheden der menſchen zyn ontelbaar, en verſchillen, wat haare natuur aangaat, ongemeen zeer. En, die ze uitvoeren, verſchillen onderling nog veel meer, door hunne kragten der ziele, door hunne neigingen, door hunne wyze, om zig de dingen voor te ſtellen, en door hunne in- en uitwendige omſtandigheden. Wat deezen of geenen wel aanſtaat, dat ſtaat den anderen niet wel aan. Wat in den eenen

als een teken zyner inwendige gehoorzaamheid aan God wordt aangemerkt, dat ſchynt, wanneer 't een ander doet, een bewys van ſchynheiligheid, of van een zwakken en ſomberen Geest te zyn. Deeze kan, door de maatiging zyner ſtem, door de wyze, van zyne gedagten voor te draagen en te bekleeden, door de houding van zyn wezen, door de beweeging zyns lighaams, hen, die hem zien en hooren, groote gedagten van zyne godzaligheid, en een byzondere hoogagting inboezemen. Duizende anderen, die hem tot een Leeraar aanneemen, en naar zyn voorbeeld God willen eeren, worden, door hunne navolging, by het beste oogmerk veragtelyk. Deze ſpreekt ſlegts drie of vier woorden, wanneer hy wil beveelen, vermaanen en leeren, en men vreest en eert hem. ô Welk een man! die door zyne ſpaarzaamheid meêr ſtigt, dan veele anderen door hunne verkwisting, en door zyne bedaardheid de waereld verkondigt, dat zyne ziel met verheven gedagten en gewigtige beſpiegelingen onledig is. Een ander laat zig door dien lof ter navolginge beweegen, maar men houd hem voor onweetend en eenvoudig. Zoude hy niet meer zeggen, zoo hy meer konde zeggen? Zoude hy zoo kaarig zyn met zyne Wysheid, indien hy ryk aan Wysheid ware? Niet dan eene eenige daad der menſchen, onder zoo veele gekoozen, en de proef genomen, of men door algemeene regels kunne toonen, hoe zy zig moeten gedraagen, die ze tot Gods Eer willen verrigten; dan zal de onmogelykheid van dit voorneemen blyken. De Apostel wil, dat de Christenen tot Gods eer zullen eeten en drinken. 't Is een bewys voor zyne wysheid, dat hy dit algemeen bevel niet duidelyker verklaart, en deszelfs uitvoering door geen byzondere regels geleerd heeft. Hy geeft eene algemeene wet, en hoopt, dat de vreeze des Heeren, en de kloekheid, elk zullen onderregten, hoe hy ze, naar zyne byzondere omſtandigheden, beſtemmen en gebruiken moete. Laaten wy verder gaan, dan hy, en voorneemen, eene kunst, om tot Gods Eere te eeten en te drinken, te ontwerpen. Hoe zal ons dit voorneemen gelukken? Naa veele moeite zullen wy eindelyk leeren, dat de gedagten, gevoelens en zeden der volkeren, de tyd, de ſtaat, de levenswyze, de neigingen, de genoodſchappen, en veele andere dingen meer, mede in aanmerking genomen, en teffens by de kunst, die wy willen ontwerpen, gevoegd moeten worden. En, wanneer wy ons zullen voorſtellen, dat in alle deze dingen niets zeker, beſtendig en onveranderlyk is, dan zullen wy ten laatſten beſluiten, dat des Apoſtels onbepaald bevel het beste zy. Ik ken verſcheiden,

en

en veelen zullen ze met my kennen, 'die, ongetwyfeld, met een goed oogmerk, eene uitlegging van dit bevel hebben ondernomen; zo moet de Christen te werk gaan, wanneer hy, ter Eere des Heeren, eene reis tot vermaak wil doen: zo moet hy zig gedraagen, wanneer hy ten eenigen tyde zekere vermaaken aan het Hof moet bywoonen; welke hem juist niet aangenaam zyn: zo moet hy zig houden in waereldſche gezelſchappen, waar in men meer lacht en boert, dan verſtandig ſpreekt: zo moet hy jaagen, viſchen, ryden, ten einde God door hem gepreezen werde. Maar ik weet mede, dat ze, door deze ſtukken hunner ſchriften, den minſten roem by de verſtandigen verdiend hebben, en dat zy, die zig naar hun voorſchrift hebben toegelegd, om God te eeren, zig zelven mede, by goede en braave gemoederen, niet zelden hebben onteerd. Veele dingen lyden geen ſtrikte en ſtrenge regels, en worden veel gelukkiger door 't hart, dan door de kunſt, geregeerd. Een van dezen is de pligt, waar van wy ſpreeken. Een waarlyk geheiligd hart, dat niet zyne eigen, maar des Heeren Eere zoekt, en de zeden en gedagten der menſchen kent, onder welken hy leeft, zal de natuur van elke natuurlyke daad zo leiden, dat hy in alle dingen een welvoeglykheid, met de roeping der Christenen overeenkomſtig, waarneeme. 'Er zyn Christenen, die meer, dan noodig is, duchten, dat ze den naam en roem van een Christen by de Waereld verliezen, en daarom meer, dan noodig is, hun werk maaken, om 't uiterlyke beeld van een Christen voor oogen te leggen. Deze zouden de Eer, die zy wenschten, ligter en zekerer verkrygen, wanneer ze minder om haare verkryging bekommerd waren. De Geleerde, die alles, wat hy doet en ſpreekt, met geleerdheid vermengt, verkrygt by veelen dikwils niet, dan het oordeel, dat hy zo geleerd niet is, als hy wel meent te zyn. Veele Christenen, die zig al te ſterk toeleggen, om den argwaan van liefde tot de waereld en zig zelven, van zig af te weeren, behaalen even zo veel.

„ Wie den Heere gehoorzaamt; wie by zyne gewoone werken en bezigheden ſteeds hier aan denkt, dat een knecht Gods den Heere, dien gy dient, ook voor de menſchen moet belyden; wie hem door zyne Levens- en handelwyze, in zo verre het de tyden, de zaaken en omſtandigheden toelaaten, werklyk belydt; wie daarby eindelyk den ſchyn van geveinsdheid, van bygeloovig- en eenvoudigheid mydt; die heeft alles gedaan, wat Gods Wysheid, onder het Nieuwe Verbond der Genade, van hem begeert. Laaten wy zorg draagen, dat wy God, op deeze Hem behaaglyke wyze, eeren, en de on-

wy voorheen gewag gemaekt hebben (†), en beantwoord zeer wel aen 't geen hy elders beweerd heeft, dat alles in den Godsdienst een grond tot vreugde, en tot vreugde aen God, moet zyn (§); waer mede het niet ſtrookt, onze verplichting tot den Godsdienst, voornaemlyk, of ten minſte zo zeer als op andere gronden, daer op te gronden, dat wy Gods dienſtknechten zyn, als mede op de Godlyke oordeelen, die wy, in gevalle van Ongehoorzaemheid, te verwachten hebben.

De twede Verhandeling heeft tot een onderwerp de Boetvaerdigheid en het Geloof, waer omtrent de Heer *Töllner* betuigt, eenigermate van zyne voorige gedachten veranderd te zyn. Weleer was hy van oordeel, dat Boetvaerdigheid en Geloof ons niet voorgeſchreven zyn, *om baer zelven wil*, maer ſlechts als voorafgaende hoedanigheden, en alleenlyk *wegens de daer mede ſamenhangende Geboorzaemheid*; dan 't is hem nu zeer klaer, dat derzelver einde en nuttigheid niet te bepaelen is, tot de Gehoorzaemheid alleen, maer dat ze, *zo wel om baer zelven wil*, als om de gevolgen voorgeſchreven en nodig zyn. De gegrondheid van dit gevoelen tracht hy in deze Verhandeling te ſtaven, wel byzonder om dezulken, die veelligt zouden ophouden, Boetvaerdigheid en Geloof te prediken, te overreden, dat zy niet ophouden; en ſommigen, die dat prediken, te bewegen, dat zy 't voortaen beter prediken. —— Ten dien einde legt hy 't 'er op toe, om te toonen, dat Boetvaerdigheid en Geloof, op en in zich zelve beſchouwd, ſchoone en Godvruchtige daden zyn. Hier op gaet hy over ter nadere verklaringe van de wyze, op welke men de Boetvaerdigheid en het Geloof, zynes oordeels, behoort te prediken; als mede om te doen zien, hoe men ter wederzyde mistaste, wanneer men *niets dan Geloof en Boetvaerdigheid predikt*, of wanneer men dezelven *weinig of in 't gebeel niet predikt*. Eindelyk beſluit hy deze Verhandeling met een voorſtel, dat velen ongetwyfeld vry wat wonderſpreukig zal voorkomen; naemlyk deze. „ 's Menſchen Betering moet niet met de Boetvaerdigheid maer met de Liefde begonnen worden". Men moet den Zondaer niet trachten te bekeeren, door hem ene vrees voor Gods Straffen, maer door hem Liefde tot God en den Naesten in te boezemen; wanneer het niet zwaer zal vallen, hem tot kennis van het onrecht der ongehoorzaemheid en ondankbaerheid jegens God te brengen; en een

(†) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. III. D. bl.* 104-106.

(§) Zie TÖLLNER *vermiſchte Aufzätze* in de *erſte Sammlung des Zweiten Bandes No. VIII. Bladz.* 291. en volgg.

een oprecht berouw over die ongehoorzaemheid en ondankbaerheid in hem te verwekken. Dat deze Stelling zeer wel overeenkomt met des Autheurs denkbeelden, in de voorgaende Verhandeling, opgegeven, is gereedlyk te bemerken.

Ten laetſte behelst dit Stukje nog ene Verhandeling van den Heer *Spalding* over de hoofdzaek in den Godsdienst; ſtrekkende, om te bewyzen, „ dat aen 's Menſchen zyde, ware Oprechtheid des Harte en des Levens, de hoofdzaak in den ganſchen Godsdienst zy". Dit voorſtel word kortlyk opgehelderd en bewezen; en verder verledigt zich de Heer *Spalding*, om enige tegenbedenkingen uit den weg te ruimen, die grootlyks gegrond zyn op de gedachte, dat de beweerde ſtelling onbeſtaenbaer is met andere ongetwyfelde waerheden der Euangeliſche Leere. —— Men vreest naemlyk, dat 'er dus doende ene Verdienſte der Werken opgerecht word, ten nadeele van Gods vrye Genade en Barmhartigheid. —— Andere duchten, dat Gods vrye en ontfermende Begenadiging, door de Verlosſing van Jeſus Kristus, hier door haer onwaerdeerbaer gewicht en luister verliezen zal. Het een en 't ander is, gelyk onze Autheur doet zien, geheel ongegrond; en 't is zo ver van daer, dat die ſtelling integendeel den Mensch ten krachtigſte wapent, tegen het dwaze denkbeeld van ene verdienſtlyke Werkheiligheid; en hem ten ſterkſte aenzet om aen Gods oogmerken, in 't ſchenken van dit middel ter onzer Verlosſinge, te beantwoorden. —— Wyders vind de Heer *Spalding*, een merkelyken tegenſtand by ſommigen, in hunne gewoone tegenſtelling van het ware Geloof en de Godzaligheid; 't welk hem de ongerymdheid hier van beknoptlyk doet ontvouwen; nadien het zaligmakend Geloof, (zelfs niet in de gedachten,) nooit van de ware Godzaligheid afgeſcheiden kan worden. —— Daer benevens toont hy aen, hoe men hier niet te vreezen heeft, dat 'er door deze Stelling te veel aen 's Menſchen Krachten toegeſchreven, en der Godlyke Genade iets ontnomen word; dewyl de Verbetering des Menſchen, op dezelfde wyze, als het Geloof, door de Godlyke Genade gewerkt word. —— Hier mede de tegenbedenkingen opgelost hebbende, beſteed hy het overige zyner Verhandelinge, om aen te toonen, hoe hoognoodig het zy, alle verkeerde inboezemingen deswegens tegen te gaen; en zig te bevlytigen, om, onder den Godlyken Byſtand, in oprechtheid des Harte te leven. „ Dit is, zegt hy, onze hoogſte Pligt; maar, God dank, het is ook ons hoogſte Geluk: en wel den genen, die het op deze wys tot zyne hoofdzaak maakt, naar Jeſus Leer den Wil van God te doen!"

Verzameling van Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen, benevens eenige andere Stukken van Vernuft en Smaak. Grootdeels uit het Engelsch. Eerſte Deel, eerſte Stuk. Te Leiden, by L. Herdingh 1775. *Behalven het Voorbericht* 91 *bladzyden.*

NAer luid van 't Voorbericht bedient men zich, in deze Verzameling, van twee Engelſche Werkjes; waer van 't eerſte een aental van uitgelezene Predikatien van beroemde Godgeleerden van de voorige Eeuw behelst; en 't twede beſtaet uit ene opgadering van kleine Verhandelingen en losſe Stukjes, welken men waerdig geoordeeld heeft, der vergetelheid te ontrukken, of ze voor verzwerving te bewaren. Men heeft ten oogmerk uit deze Schriften ene keuze te doen, ter verzamelinge van enige Stukken, om die den Nederduitſchen Lezer mede te delen; en tevens gebruik te maken van alle zodanige nutte korte Verhandelingen of losſe Vertogen, welken onze bekwame Nederlanders aen 't oordeel der Uitgevers dezer Verzamelinge mogten gelieven te onderwerpen; waer toe zy dezulken uitnoodigen. —— Dat ene verzameling van die natuur zyne nuttigheid kan hebben, lydt geen tegenſpraek; en de Stukjes, in dezen aenvanglyk byeengebragt, geven geen ongunſtig getuigenis; nadien ze, zo ten opzichte der onderwerpen, als ten aenzien der uitvoeringe, zeer wel geſchikt zyn, om den Lezer een leerzaem onderhoud te verſchaffen. —Overeenkomſtig met de tweeërleie ſoort van opgenoemde Engelſche Werkjes, vervat deze Verzameling tweeërleie ſoort van Verhandelingen.

In de eerſte plaetſe ontmoet men ene ontvouwing van Godgeleerde en Zedekundige Onderwerpen, die, met agterlating van 't geen tot den vorm der Predikatien behoort, by manier van Verhandelingen, voorgedragen worden. Dr. *Clagett* leert ons hier een verſtandig gebruik maken van 't denkbeeld, dat 'er niets nieuws onder de Zon is, dat 's menſchen lotgevallen en plichten, door alle tyden heen, genoegzaem met elkander overeenkomen. Dr. *Owtram* doet ons de Voorzienigheid opmerken, en de nuttigheden dier Leere gade ſlaen. Daer benevens tracht ons Dr. *Clagett*, den ſterkſten afkeer in te boezemen tegen de dagelykſche gewoonte van 't ligtvaerdig zweren in de verkering; met aen te toonen, uit welke heillooze beginſels dat zweren voortſpruit, en tot welke ſchandlyke voorwendzels dezulken, die deze gewoonte nog enigzins willen verſchoonen, hunne toevlucht moeten nemen.

By

By deze Verhandelingen komt, in het twede gedeelte, geſchikt voor Stukken van Vernuft en Smaek, eerst ene Beſchryving der Grotte van Antiparos, zo beroemd van wegen derzelver Krystalformering, waer van hier een naeuwkeurig bericht gegeven word. Daer aen volgt ene Verdediging van het nut der Wetenſchappen in den Staet, ter wederlegginge van hun, die de Wetenſchappen, zo al niet voor gevaerlyk, ten minſte voor nutloos, tot het welzyn ener Maetſchappye houden; waer tegen onze Schryver aentoont, hoe de Wetenſchappen natuurlyk een heilzamen invloed op het geluk van een Staet hebben, en daedlyk dienen, om denzelven te vestigen, of deszelfs bloei te vermeerderen. Hier by komt ten laetſte ene beknopte Levensbeſchryving van Vader *Paulus Sarpi*, den Schryver der Historie van het Trentſche Concilie, een Man, die in verſcheiden opzichten merkwaerdig geweest is; en den Venetianen bovenal dienst gedaen heeft, door 't voorſtaen hunner Rechten, tegen de maetregels van 't Roomſche Hof, en byzonder de raedſlagen der Jeſuiten; welker uitrooijing hy van 't hoogſte belang oordeelde, ter hervorminge van den Godsdienst.

DAVIDIS MACBRIDE, M. D. Introductio Methodica in Theoriam & Praxin Medicinæ.

Geſchikte Inleiding in de beſpiegeling en beöefening der Geneeskunde. Uit 't Engelsch in 't Latyn vertaald, door JOH. FRED. CLOSSIUS, *A. L. M. Phil. & Med. Doct. Lid van de Haarlemſche Maatſchappy der Weetenſchappen. Te Utrecht, by* Joh. v. Schoonhoven 1774. *In twee Deelen, in groot Octavo. I. D.* 362. *II. D.* 447 *bladz.*

DE Heer MACBRIDE heeft zich met recht een grooten naam verkreegen, door zyne Proefondervindelyke Verhandelingen (*), over Genees- en Natuurkundige onderwerpen, waar in verſcheide nieuwe Proeven gevonden worden, die veel toebrengen tot het verklaaren van de Verteering van 't voedzel in de eerſte wegen; van den aart en de eigenſchappen der vaste lucht; van de verſcheide wyze van werken, en vermogen van de verrotting tegenſtaande middelen (*Antiſeptica*): vervolgens maakt hy daarin aanmerkingen, over de Scheurbuik, en geeft ee-

(*) *Experimental Eſſays on Medical and Philoſophical Subjects. The Second Edition. London*, 1767.

eene nieuwe wyze op van dezelve voor te komen en te overwinnen, door 't gebruik namentlyk van een aftrekzel van Mout. Die de gemelde bekoorlyke Verhandelingen gelezen heeft, zal zeker met graagte 't Geneeskundig Werk, daar wy nu van handelen, naſpooren, in hoop van daar in ook verſcheide nieuwe ontdekkingen over de Geneeskunde te vinden; dog hierin zal de Weetgierige zyn oogmerk niet bereiken. Wy willen hier mede niet te kennen geeven, dat 'er geene nieuwe en voornaame Zaaken in gevonden worden: dog die zyn geene ontdekkingen van den Auteur, wiens oogmerk in dit Werk is, om de voornaamſte Geneeskundige zaaken, uit de beste Schryvers, in een geſchikte order by een te brengen. 't Werk is in twee Deelen verdeeld. In 't eerſte Deel worden de beginzels van de beſpiegelende Geneeskunde verklaard, en is in zeven Boeken verdeeld. 't Eerſte bevat een algemeene beſchryving van 't menſchelyk Lighaam met een korte Schets van de Dierlyke Natuurkunde. 't Tweede eene ontleeding der Ziekten, en een algemeene beſchouwing van 't Ziekelyk geſtel. In 't derde Boek word getoond, hoe men de toevallen, welke wezentlyk (*eſſentialia*) zyn, aan een byzondere Ziekte onderſcheiden kan, van de bykoomende (*adventicia*) en buitengewoone toevallen; insgelyks hoe men de Ziekten op een *Systhematiſe* wyze in Klaſſen, Orders, Geſlachten en Zoorten verdeelt. In 't Vierde word in 't byzonder onderzocht, den aart der verſchillende Orders van Ziekten, en verdeelt dezelve in hunne ondergeſchikte Geſlachten. In 't Vyfde worden regels opgegeeven, aangaande de Pols, de Ademhaaling, 't Bloed, de Pis, en andere uitwerpzels, in zo verre ze als tekens gebruikt worden, om daar uit de ſtaat der Ziekte te kennen, of de uitkomst te voorzeggen. In 't Zesde, wordt in 't kort dat gedeelte der Geneeskunst, 't geen de *Systhematiſche* Schryvers *Hygiæna* noemen, of eene algemeene wyze om de gezondheid te bewaaren, afgemaald. In 't Zevende, wordt eindelyk een algemeene Geneeswyze opgegeeven. —— In 't Tweede of Beoefenende Deel, worden de byzondere zoorten der Ziekten beſchreven, met de Geneeswyze. 't Zelve is in twaalf Boeken verdeeld, waar van tot nog toe maar negen 't licht zien, de overigen zullen volgen, naer 't getuigenisſe van den Auteur, indien hy verneemt, dat dit Werk tot hier toe de goedkeuring der Geleerden wegdraagt: waar aan wy niet twyfelen. De order van dit Werk is wel ingericht, en de Ziekten worden daarin duidelyk en kort met de Geneeswyze beſchreven, volgens de rangſchikking, welke tegenwoordig op de Schoolen meest aangenomen wordt, om ze met SAUVAGE,

LIN-

LINNÆUS, VOGEL, CULLEN, enz. in Klasſen, Geſlachten en Zoorten te verdeelen. De Vertaaling van dit Werk in 't Latyn, is door den beroemden Geneesheer CLOSS ondernomen, en cierlyk uitgevoerd. Agter dit Werk is geplaatst een Byvoegzel, waarin een Verhaal gevonden wordt, over de uitwerking van *Wort*, of een trekzel van Mout, in 't geneezen van de Scheurbuik ter Zee: 't welk zeer de opmerking van onze Landgenoten verdient.

Verklaaring der korte Stellingen van H. BOERHAAVE, *over de Kennisſe en Geneezing der Ziekten, door* G. B. VAN SWIETEN, *IIde en IIIde Deel in vyf Stukken. Te Amſt. by* J. Morterre 1774. 850 *bladz. in quarto.*

WY geeven onze Leezers, die uit onkunde aan de Latynſche Taal, van 't Werk in zyne oorſpronglyke Taal geen gebruik kunnen maaken, kennisſe van de vordering van deeze Overzetting. De uitvoering daarvan kan dienen tot het bedoelde oogmerk. In dit Tweede en Derde Deel, worden de Koortſen en derzelver Toevallen verhandeld.

Redenvoering over den aart der Natuurkunde, door PYBO STEENSTRA. *Te Amſt. by* Yntema en Tieboel 1775. *In groot octavo* 57 *bladzyden.*

BY 't aanvaarden van een Meetkundig Collegie over de Natuurkunde, dagt het den Lector *Steenſtra* niet oneigen, zynen Toehoorderen eene korte ſchets te geeven, van den aart van 't onderwerp, dat hy voorneemens was te verhandelen. Dit heeft hem bewoogen tot het opſtellen deezer Redenvoeringe, welke inzonderheid geſchikt is, om te toonen, hoe Waarneemingen en Proefneemingen ons den weg baanen ter kennisſe van de gebeimen der Natuure; en hoe de Wiskunde ons in ſtaat ſtelt, om dien weg met vrugt te bewandelen. —— De Heer *Steenſtra* ontvouwt dit zyn onderwerp met zeer veel naauwkeurigheid, en doet ons onderſcheidenlyk zien, hoe de Wiskunde de Waarneemingen en Proefneemingen vergezellen moet, zal men tot eene gegronde beoefening der Natuurkunde komen, en dezelve tot voordeel der Maatſchappye doen ſtrekken. —— Een voordragt van dien aart was zeer geſchikt naar des Lectors oogmerk, daar hy ten oogmerk had een Collegie aan te vangen, over de *Meetkundige Natuurkunde*, welker

ker handelwyze, volgens zyne omſchryving, beſtaat, „in zekere bepaalde, door waarneeming en ondervinding welgevestigde, wetten van de Natuur, voor elk byzonder gedeelte der Natuurkunde, tot een eerſten en onveranderlyken grondſlag te leggen; die 'er zo veel als de vaste Theory van uitmaaken, en daar op de Meet- en Rekenkunde toe te paſſen; om 'er, met behulp dier nutte hulpmiddelen, andere grondregelen uit af te leiden, de zekerheid dier gronden volledig te bewyzen, en tot nuttig gebruik der Maatſchappy werkſtellig te maaken".

Onder het doorbladeren deezer Redenvoeringe is ons eene aanmerking van den Heer *Steenſtra* voorgekomen, over de klagten wegens de ſtrydigheid van de Theory met de Praktyk. En dewyl deeze klagten hier beantwoord en wederleid worden, in eene tuſſchenkomende bedenking, die op zich zelven ſtaan kan, zo hebben wy 't der moeite waardig geagt dezelve in deezen over te neemen; ten einde den Leezer die aanmerking onder 't oog te brengen. Onze Redenaar, geſproken hebbende van het beſchouwende en werkdaadige der Beweegkunde, neemt daar uit gelegenheid, om de denkbeelden, die men van het onderſcheid der zo zeer by ons bekende, en zo dikwerf gebruikelyke benaamingen van Theory en Praktyk, ſchynt te moeten vormen, ter loops op te helderen.

„ Wy zullen hier door, zegt hy, kunnen beoordeelen, of de genen, die zo dikwerf omtrent Prakticaale Weetenſchappen, welke de werking der hoofdſtoffen van de Natuur tot onderwerp hebben, over ſtrydigheid van de Theory met de Praktyk klaagen; wel het regte denkbeeld aan de betekenis deezer beide benaamingen van zulke Weetenſchappen hegten. Zo wy den oorſpronkelyken aart deezer *beide* byzondere *deelen van een en dezelfde Weetenſchap* wel inzien; zo wy ons by de ſtrikte betekenis der benaamingen van Theory en Praktyk, *Beſchouwing* en *Uitvoering*, geene *Perzoonen* maar *Werkingen* van Perzoonen houden; bemerken wy terſtond dat ze omtrent hunne werkzaamheden *beterogeen* of ongelykſlagtig zyn; vermits het een in de werking van de ziel of van het verſtand, en het ander in de werking van het lichaam of van de handen beſtaat. De *kennis* van het onderwerp, van deszelfs byzondere deelen, van de onderlinge betrekking dier deelen en derzelver werkingen op elkander, *is de grondſlag van de Theory*; die *kennis verſchaft de Grondregelen* en voorſchriften, welke de grondſlag van de Praktyk zyn; de gantſche werkzaamheid der *Praktyk* beſtaat ten eenemaale in het werkſtelligmaaken der Grondregelen; en *in de uitvoering* der voorſchriften: want het opſtellen der Grondregelen, en opgeeven der voorſchrif-

ſchriften in de *kennis* van het onderwerp gegrond zynde, moet noodzaaklyk by dat gedeelte, by het welk die kennis huisvest, gevormd worden; moet derhalven noodzaaklyk alleen van de Theory, dat is van de Weetenſchap afkomen; en kan by geen mogelykheid een gevolg der Praktyk of bloote uitvoering zyn: deeze Grondregels en Voorſchriften zyn nogthans het eenigſte dat de Theory en Praktyk eener Weetenſchap met elkander gemeen hebben, daar over zouden ze derhalven ſtrydig moeten zyn. Maar hoe kan 'er tuſſchen die beide byzondere, doch naauw met elkander verknogte deelen, eener weetenſchap over die Grondregelen tegenſtrydigheid zyn? Hoe kan de *band* andere Regelen en Wetten *willen* voorſchryven; ſtrydig met de geenen, daar hem de werking der ziel, het verſtand, toe noopt. De geenen dan die van overéénkomst en onoverééńkomst gewaagen, of tegenſtrydigheid der Praktyk met de Theory van een en dezelfde werkdaadige weetenſchap voorwenden, moeten noodzaaklyk andere betekenisſen aan deeze benaamingen hegten, dan de Natuur der zaake ſchynt te vereiſchen; of anders daar in dwaalen, dat ze *Praktyk* met *Ondervinding* vermengen.

De band die de Theory en Praktyk van een en dezelfde weetenſchap aan elkander verbind, is, dat de Theory aan de Praktyk de Grondregelen voorſchryft, die de Praktyk in haare uitvoering behoort te volgen. Maar die Grondregelen moeten niet werktuigelyk gevolgd worden, zy zyn altyd *Hypothetice*, onderſtellen altyd zekere gevallen en omſtandigheden; daarom moet elk die ze werkſtellig zal maaken, in het geval daar hy zich bevindt, de omſtandigheden nauwkeurig raadpleegen; om vooraf wel verzekerd te zyn, hoe verre ze met de algemeene onderſtelde gevallen en omſtandigheden, daar de Grondregelen op berusten, overéénkomen; eer hy tot de uitvoering dier Grondregelen overgaat. Bovendien mogen geene Grondregels in werkdaadige Weetenſchappen, die op het een of ander gedeelte der Natuurkunde gebouwd zyn, om dat ze de natuurlyke werkingen van een hoofdſtof der Natuur tot onderwerp hebben, voor een vaste Theory van die Weetenſchappen te ſcheep komen, daar men zich met gerustheid op vertrouwen mag; dan wanneer *ze op gegronde Waarneemingen en welverzekerde ondervindingen, van denzelfden aart als het onderwerp is, berusten; en bovendien beweezen kunnen worden met de wetten der Natuur en haare gewoone werking volkomen eenſtemmig te zyn.* Daar een van beiden aan de Theory van zulke weetenſchappen ontbreekt, gaat ze mank; of mist ten minſten van de vereischten, om

wel

welken ze verdienen zoude te mogen worden vertrouwd. De ondervindingen behooren derhalven tot de Theory, zy zyn de grondſlag waar op de Theory gebouwd moet worden; die kunnen met de Theory verſchillen, en de onvolkomenheid der laatſte bewyzen, wanneer ze op geen genoegzaam welgegronde ondervindingen gevestigd is. Maar de Praktyk en Theory van een en dezelfde weetenſchap, altyd dezelfde Grondregelen hebbende, kunnen niet ſtrydig met elkander zyn; zy kunnen beide te zamen met de ondervinding verſchillen: want deeze kan na rype overweeging van alle byzonderheden, uit veele voorkomende gevallen, een onderſcheid ontwaar worden; tuſſchen de *waare* omſtandigheden van den aart en de natuur van het onderwerp, en de *onderſtelde* omſtandigheden; op welkers overéénkomst met de wetten der Natuur de Regelen, die de Praktyk om tot een rigtſnoer in haare uitvoeringen te gebruiken, van de Theory ontfangen heeft, gebouwd geweest zyn. Elk derhalven, die gelegenheid heeft, het zy door eige ondervinding, het zy langs andere wegen, egte en welgronde Waarneemingen te bekomen; die bovendien van de waare oorzaaken der waargenomene en ondervondene verſchynzelen volkomen onderrigt is; en de vereischte kundigheden van de wetten en werkingen der Natuur bezit, om 'er de waarneemingen en ondervindingen aan te kunnen toetzen; is buiten twyffel bevoegd, om over de deugdzaamheid der Theory te mogen oordeelen; of haare Grondregelen en Voorſchriften te mogen veranderen; want van zulken heeft ze met het grootſte regt haare verbetering en volkomenheid te wagten.

Maar voornaamelyk verwarren de geenen, die van ſtrydigheid tuſſchen de Theory en Praktyk ſpreeken, de onderwerpen die behandeld worden met de voorwerpen die ze behandelen; in plaats van het ſtrydige in de Theory en Praktyk te vinden, zyn het de *Theoretici* en *Praktici*, die niet zelden over veele zaaken zeer verſchillende, ja dikwyls regtſtreeks ſtrydige, gevoelens hebben en Regelen opgeeven. Een ſtrydigheid, waar van de oorzaak niet in de weetenſchap zelve, maar in de verſchillende kundigheden of begrippen van beiden huisvest. *Errores non ſunt Artis ſed Artificum*, zegt NEWTON. Die ſtrydigheid heeft daaruit haaren oorſprong, dat een *Regtſchapen Theoreticus* zyne kundigheden verkrygt uit, en zyne Grondregelen vestigt, op de beste en nauwkeurigſte Waarneemingen, Ondervindingen en Proefneemingen; die van de beroemdſte Mannen, de ervaarenſte Meesters in de kunst gedaan, met de wetten der Natuur vergeleeken, en overéénkom-

komſtig bevonden zyn; waar van hy zich dikwils bovendien nog door herhaaling uit eigene Waarneemingen en Proefneemingen, aan de algemeene wetten der Natuur getoetst, verzekert. Terwyl een eigentlyk gezegt *Practicus* zyne kundigheden alleen op een zekere zoort van ondervindingen vestigt, die hem de omſtandigheden van zyn beroep doorgaans, als van zelven, aan de hand geeven; zonder zich van die ondervindingen, door herhaalde waarneemingen, of met den waaren Aart en de Natuur der zaak overéénkomende Proefneemingen te verzekeren; en nog veel minder dezelve aan de wetten der Natuur te toetzen: vermits men zulke kundigheden in eigentlyk gezegde Praktici niet onderſtellen mag. Want ik ſpreek hier niet van zulke Praktici, die eigentlyk zo als MANFREDI zegt, *fyne Theoretici zyn, zonder dat ze zelve het weeten, om dat ze uit hunne naarſtige en langduuringe ondervindingen en waarneemingen, voor zich zelven de waare Regelen van de kunst ontdekt, en een waare Theory hebben opgemaakt; ten minſten van dat gedeelte der werking van de Natuur, daar de omſtandigheden van hun beroep hun gelegenheid toe gegeeven hebben, zedert veele jaaren zich op toe leggen. Zo zulke Praktici*, zegt de vermaarde LECCHI, *over byzondere gevallen met Theoretici geraadpleegd worden, zyn ze vooreerst bekwaam, om van den waaren ſtaat en toeſtand der zaaken, de regte opgaave te doen; om dat ze beter de hoofdzaaken weeten, daar eigentlyk de Spil op draait; en verſchillen nooit met regtkundige Theoretici, om dat ze de redenen, die de laatſten van hunne gevoelens bybrengen, verſtaan kunnen; en meest al uit hunne voorige ondervindingen bevestigen.* Immers de ondervinding is de zekerſte Leermeesteres; ſchoon ze veel te *dikwyls*, en niet zelden met ſchade en gevaaren, haare leſſen moet *herhaalen*, als ze door geen Theoretiſche ooren worden aangehoord; zy wil met oogen van kundigheid worden opgemerkt, of is anders in haare leeringen zeer langzaam.

Longa per aſſiduas complexi ſæcula curas,
Per varios uſus artem experientia fecit,
Exemplo monſtrante viam.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken, de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende. Ten dienſte van onze Vaderlanders, uit de nieuwſte en beste In- en Uitlandſche Schryvers, ſamengeſteld. Te Amſterdam by A. v. Kroe, 1775. *Behalven de Meteorologiſche Waarnemingen* 156 *bladz. in gr. octavo.*

VErſcheidenheid van onderwerpen, die opmerking verdienen, maakt dit Stukje niet minder gevallig voor verſchillende Leezers, dan een der voorgaanden. Eene Verhandeling over de Thee, ontvouwt ons derzelver herkomst, groei, inzameling en bereiding; die Verhandeling gaat vergezeld van twee weluitgevoerde Plaaten, welken ons eene naauwkeurige afbeelding van dat Gewas, en deszelfs byzonderheden geeven. Hier aan volgt een berigt van de Proeve, welken Vader *Bertier* aangedrongen heeft, ten bewyze, dat de Lichaamen des te zwaarder op de Aarde weegen, naar maate dezelven hooger boven de Oppervlakte der Aarde verheven zyn, op eenen geringen afſtand van dezelve: waar by gevoegd zyn, de Aanmerkingen van den Heer *le Sage*, mitsgaders die van den Heer *de la Perriere*, ter wederlegginge van 't geen de Vader *Bertier* uit zyne Proeve wil afleiden. Verder ontmoet men een verſlag van waarneemingen op Zee gedaan, om de lengte en andere voorwerpen, de Zeevaart betreffende, te bepaalen. Hier benevens levert men ons eene Verhandeling over het Rottekruid, ter beantwoordinge der vraage, betreffende deszelfs invloed op de Metaalen; waar in de Schryver tragt te betoogen, dat het Rottekruid, eene byzondere halfmetaalagtige zelfſtandigheid, onafhangelyk van de andere Metaalen, is. Als mede dat 'er geen grond zy, om te beweeren, dat de Natuur het zelve geſchikt zou hebben, tot het vormen der Metaalen; daar 't blykbaar is, dat de Natuur, met het zelve in de Mynen voort te brengen, geen ander oogmerk heeft, dan deszelfs eigen beſtaan; zo dat het Rottekruid niet meer, dan andere metaalagtige zelfſtandigheden, by geval in de Mynen zy. 't Is 'er, volgens onzen Autheur, zelfs zo mede geſteld, dat het Rottekruid, in ſtede van nuttig voor de Metaalen te zyn; in tegendeel zeer ſchadelyk voor dezelven geagt moete worden. Eene volgende Verhandeling gaat over de werking der Electriciteit op het Menschlyke Lichaam, en over derzelver gebruik in verlamdheden; ter aantooninge, wat men natuurlyk al of niet van dit hulp-

hulpmiddel kan verwagten; en ter onderrigtinge van de wyze, op welke men zig, in daar toe geſchikte gevallen, van zelve behoort te bedienen. Wyders geeft men ons eene beſchryving van eene Grot in het Park van Dunmore, digt by Kilkinny in Yrland, die in alle opzigten, en byzonder van wegen haare Kryſtalliſatien, aanmerkelyk is. Voorts vinden wy hier een onderzoek, betreffende den oorſprong en de nuttigheid van den Keulſchen Traſſteen, waar van wy, ter oorzaake van deszelfs veelvuldig gebruik ook hier te Lande, de voornaamſte byzonderheden wat breeder zullen opgeeven.

Deeze Steen draagt, hoewel dezelve natuurlyk *Duckſteen* heete, niet onvoegelyk den naam van *Traſſteen*, om dat de *Traſ*, door het vermorſſelen, uit denzelven ontſtaat. Dit voortbrengſel der Natuure is een ligt zeer poreus ſoort van Steen, waar van het gemeenſte ſoort eene geelagtige witte koleur heeft. Het beſtaat zomwylen uit een mengſel van verſcheiden andere ſoorten van Steenen; doch het meerendeel is eene waare Tophusagtige ſtoffe, en de fyne Puimſteen heeft 'er, in de meeſte Stukken, de overhand in, over de andere ſoorten van Steenen; des de Keulſche Traſſteen gezegd mogo worden, voornaamlyk te beſtaan, uit fynen Puimſteen en eene Tophusagtige ſtoffe. Daar 't nu bekend is, dat de *Toph*, een zeer poreuſe Kalkſteen, en de *Puimſteen*, een ruwe, zeer ligte en poreuſe Steen, gemeenlyk gevonden worden, onder de uitwerpſelen der vuurbraakende Bergen, zo heeft men een goeden grond, om te beweeren, dat de Keulſche Traſſteen het voortbrengſel van brandende Bergen is. Ook ſtrekt eene nadere onderzoeking van de zamenſtelling van deezen Steen, alleszins, om dat gevoelen te bevestigen; des 'er geen rede zy om te twyfelen, 'dat 'er eertyds vuurbraakende Bergen geweest zyn, ter plaatſe daar deeze Steen gevonden wordt; overeenkomſtig met het geen men in andere Landen ontdekt, daar zulke Bergen nog zyn, of eertyds hunne uitwerking volbragt hebben.

'Er zullen dan eertyds vuurbraakende Bergen, en onderaardſche verbrandingen, geweest zyn, (die, gelyk in verſcheiden deelen der Waereld, van onheugelyke tyden reeds hebben opgehouden te branden,) om en aan de plaatſen, daar de Duckſteengroeven, niet verre van de Stad *Andernach*, Landwaards in gelegen zyn. Zy liggen naamlyk in het Regtsgebied *Burgbroel*, digt by het Karmellieter-Klooſter *Tunneſtein*, alwaar de bekende Zuurbron *Tunneſtein* ontſpringt, die waarſchynlyk zynen oorſprong uit de lagen van den Tufſteen heeft. Uit de veelvuldige zeer oude Gebouwen, en de ſterke afvoering deezer Steenen, naar Holland, is af te nee-

men, dat die Steengroeven van een hoogen ouderdom, en ene ontzaglyke uitgeſtrektheid zyn; daar men reden heeft om te vermoeden, dat al de Tuffſteen van oudsher daar omſtreeks gegraaven is. Egter is het te denken, dat deeze Steen ook wel op andere plaatſen in Nederduitschland te vinden zou zyn, indien men behoorelyke oplettendheid gebruikte, en de vereischte moeite aanwendde. Verder ſtaat hier nog aan te merken, dat deeze Keulſche Duckſteen onderſcheiden wordt, voor eerst, in witten geelagtigen Trasſteen, en ten tweeden in witten graauwagtigen Trasſteen; doch de laatſte is zeldzaam, en 't is te vermoeden, dat die graauwagtige, welken men onder den gemeenen Duckſteen in oude muuren vindt, voor deezen uit oude Steengroeven gehaald zyn. — Wat nu wyders het nut en gebruik van den Keulſchen Duckſteen, zo oudtyds als heden betreft, hier van geeft ons de Autheur het volgende berigt.

„ In oude tyden heeft men zig van den Trasſteen bediend, om de grootſte Kerken en andere Gebouwen, in Keulen en in de omliggende Steden, daar van op te bouwen. Het ſchynt, dat men reeds van oude tyden, hier, de duurzaamheid van dit ſoort van Steen, die Eeuwen verduuren kan, geweten heeft, haardien men zig van denzelven, tot verſcheidene ten dien tyde pragtige en kostbaare Gebouwen, bediend heeft. Ook kan de groote voorraad, die van ouds, waarſchynlyk, zeer groot geweest is, of het gemak, waar mede de Duckſteen bewerkt kan worden, oorzaak geweest zyn, waarom dezelve, zo zeer, tot grote Gebouwen is gebruikt. Ondertuſſchen is dit zoort van Steen de opmerking der Natuurkundigen volkomen waardig. De Duckſteen is ligt en zagt; hy kan met weinig moeite bearbeid worden; en egter overtreft hy, in duurzaamheid, vele andere ſoorten van Steenen. In Keulen ziet men Muuren van oude Kerken, die van Duckſteen zyn opgebouwd, welken zig egter zo vast vertonen, als of zy eerst voor eenige Jaren opgemetzeld waren, daar zy nogthans, reeds eenige Eeuwen, den tyd getrotzeerd hebben, en waarſchynlyk nog, tot in zeer late tyden, onbeledigd zullen blyven. Het gene ik wyders, aan oude van Duckſteen opgebouwde Muuren, als iets zonderlings, heb aangemerkt, beſtaat hier in, dat 'er in de vlakke zyden van vele gehouwene Duckſteenen, welke ten allen tyde aan de Lugt, Regen en Zonneſchyn hadden blootgeſtaan, vele kleine holtes en gaten gezien worden, gelyk ik dit inzonderheid, aan de Stifts Kerk van St. Cunibert, te Keulen, heb waargenomen. In den beginne ſcheen dit my toe, de duurzaamheid van den Duck-

Duckſteen te wederſpreken. Dog, wanneer ik dit naauwkeuriger onderzogt, en het zelfde ook aan andere Muuren van Duckſteen bemerkte, liet ik eenige Duckſteenen uit oude Muuren breken. En ik ontdekte de oorzaak der kleine holtes, die men in zommige oude Duckſteenen vind, welke vele Jaren, in de open Lugt, en aan allerlei Weder, hebben blootgeſtaan. Deze kleine Kuilen ontſtaan, alleenlyk, van de uitgevallen ſtukjes fyne Puimſteen, die in de oude Duckſteenen vervat waren. Ik wierd hier van ten vollen overtuigd, toen ik waarnam, dat de vlakke zyden van de uitgebrokene Steenen, welke aan de Lugt hadden bloot geſtaan, vol waren van deze Kuilen, en daarentegen, dat de zyden, welken ingemetzeld waren, en waarop de Lugt, om dat zy bedekt geweest waren, niet had kunnen werken, nog al den Puimſteen in zig behouden hadden. Het ſchynt, dat deze fyne Puimſteen, uit hoofde van de broosheid van deszelfs maakzel, de vernielende Lugt niet lang kan wederſtaan". —

„ In later-dagen, maar men kan den juisten tyd niet wel bepalen, heeft men opgehouden, om den Duckſteen te gebruiken. Veelligt heeft men gezien, of dat deze Bouwſtof te kostbaar was, en heeft dus, in derzelver plaats, het gebruik van Tichelſteenen ingevoerd, of men heeft bevonden, dat men van den Duckſteen meerder voordeel, door den uitvoer, kan trekken. Het hedendaagsch gebruik en nut van den Keulſchen Trasſteen is zeer gewigtig. Het voorname nut van denzelven beſtaat thans daarin, dat men van denzelven, een zeer duurzaamen en harden Cement bereid. De Duckſteen word zeer fyn geſtoten, of op een Molen, gelyk in Holland, vermorzeld. Deze vermorzelde Duckſteen word Tras genoemd. Van deezen fyn geſtampten Trasſteen, neemt men één Zak (*Malter*), volgens de Keulſche maat, tot één ſchepel gebluschte Kalk, vermengt denzelven, begietze met water, en roert ze wel door malkander. Hier uit ontſtaat dan de Cement, dien men ſpoedig moet gebruiken, naardien hy ſchielyk droogt, verhart, en als in een nieuw ſoort van Steen verandert. Men bedient zig in deze Gewesten, en in Holland, van dezen Cement, om Muuren, Kelders, Regenbakken, Waterbogen en andere Gebouwen in 't water, daar mede te beſtryken. Ervaarene Bouwlieden hebben my verzekerd, dat eene juiste en bepaalde hoeveelheid van Tras en Kalk veel toebrengt tot de duurzaamheid van den Cement, dat is, dat 'er van het een niet te veel, nog van het andere niet te weinig zyn moet. Eindelyk eene lange ondervinding, welke in zodanige werken de beste Leermeester is, heeft geleerd,

leerd, dat deze Cement de Muuren, welken daar mede beſtreken en bedekt worden, ongemeen duurzaam maakt, zodanig, dat ze allerlei weder, vogtigheid en hitte, vele Jaren kunnen wederſtaan. Om die reden, heeft men in later tyden den Keulſchen Duckſteen, in eene groote hoeveelheid, en met veel voordeel van het Land, naar Holland vervoerd, alwaar men reeds langen tyd, in Watergebouwen, een nuttig gebruik van denzelven gemaakt heeft. Ook zou 'er een gedeelte van, uit Holland, naar Amerika en Oost-Indiën, tot dergelyk een nuttig gebruik verzonden worden".

Ten laatſte meldt onze Schryver nog, dat deze Keulſche Trasſteen zeer veel overeenkomst heeft, met de Puteoliſche of Pozzuoliſche Aarde, die men voor as van een vuurbraakenden Berg houdt; 't welk hem te meer in zyn gevoelen verſterkt, dat de Keulſche Trasſteen een voortbrengſel van vuurbraakende Bergen is.

Na het doorbladeren van dit onderzoek over den Keulſchen Trasſteen, biedt men ons in dit Stukje aan, eene tweede Verhandeling van den Heer *Merian*, betreffende het voorſtel van den Heer *Molyneux*, wegens de bekwaamheid van een blindgebooren in 't onderſcheiden zien, zo als hy 't gebruik van zyn gezigt verkrygt. In de eerſte Verhandeling had hy de ontkennende ontbinding overwoogen, en in deeze tweede deelt hy zyne aanmerkingen mede, over de toeſtemmende ontbinding van dit Voorſtel, die, gelyk hy toont, insgelyks zyne zwarigheden heeft; dat in eene volgende Verhandeling nog nader nagegaan zal worden. Daar benevens behelst dit Stukje nog eenige Berigten van de Maatſchappy, ter herſtellinge van naar allen ſchyn verdronkene Menſchen, te London opgerigt, in den jaare 1774; waar uit blykt, dat men daar ter plaatſe, ten deezen opzigte, niet min gelukkig ſlaagt dan in ons Vaderland; 't welk onze Hollanders, aan wier inrigting men 't maaken van zodanige Maatſchappyen, in andere Gewesten, verſchuldigd is, de billykſte reden geeft, om zig over den uitflag hunner onderneeminge te verheugen; en een ieder moet aanſpooren, om ſoortgelyke poogingen te ondersteunen. Eindelyk komt ons hier nog voor, een Brief van den Heer *Hell*, Keizerlyken, Koſlinglyken Hof-Astronomicus te Wenen, betreffende de onlangs gedaane ontdekkingen der zonderlinge uitwerkingen van de Staalmagneeten in verſcheiden Zenuwziekten. Die Heer heeft deezen Brief geſchreeven, om eenige Kwakzalveragtige berigten in de Nieuwspapieren deswegens geplaatst, en misbruiken die 'er uit konden voortſpruiten, tegen te gaan. Zyne Staal-magneeten ſchynen eene gunſtige uit-

uitwerking te hebben, naar luid van deezen Brief; doch 'er worden nader proefneemingen vereischt, om 'er ſtaat op te maaken; en hy waarſchouwt de Lyders tot omzigtigheid; ook betuigt hy niet als Geneesheer te handelen, maar 't gebruik zyner Magneeten den Geneesheeren over te laaten; weshalven dezulken, die daar omtrent nader onderrigting begeeren, zig niet tot hem, maar tot de Geneesheeren te Weenen, die 'er zig van bedienen, door hunne Brieven of anderszins hebben te vervoegen. Voorts wordt dit Stukje, naar gewoonte, beſlooten met de Meteorologiſche Waarneemingen van den Heer *R. Holl*, Cad. Bomb., zo als hy dezelven, zedert May tot September 1774, te Breda aangetekend heeft; welken hy vergezeld doet gaan, van een berigt wegens zyne Waarneemingen aldaar, dat ten blyke van zyne oplettendheid verſtrekt.

Verklaaring der Unie van Utrecht, door PIETER PAULUS. *Vooraf gaat de Vertaling van 't Latynſche Werk van Mr.* N. BONDT, *beſtaande (behalve den Opdragt en de Voorrede) in de verklaring der Inleiding, en van 't eerſte, tweede en derde Artikel der Unie van Utrecht. Eerſte Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1775. *Behalven de Opdragten en Voorredens* 469 *bladz. in groot octavo.*

Thans kondigen wy, onder den bovenſtaanden Tytel, onzen Landsgenooten een Werk aan, dat buiten twyfel over het gewigtigſte onderwerp gaat, het welk iemand, met opzigt tot ons Vaderland, immermeer behandelen kan. De Unie van Utrecht toch mag men, met het hoogſte regt, de eenige Grondwet deezer Landen noemen, en op haar rust het gebouw der zeven vereenigde Landſchappen. 't Is derhalven geen wonder, dat veelen van over langen tyd gewenscht hebben, dat iemand, des kundig, derzelver verklaaring eens opzetlyk ondername: dan waarſchynlyk heeft het gewigt der ſtoffe dezulken, die anders niet ongeſchikt ter uitvoeringe van dit ontwerp waren, van dit werk doen afzien, tot dat eindelyk de Heer *Nikolaas Bondt*, nu beroemd Advocaat te Amſterdam, in 't jaar 1756, 'er de hand aan begon te leggen. Deeze thans vermaarde Regtsgeleerde deed, door zyn Geſchrift over de Utrechtſche Unie, in zyne Jeugd al vroeg blyken, wat men, by voortgang van zyne bekwaamheden, mogt verwagten. Hy gaf eene zeer naauwkeurige *Historie van de Unie van Utrecht* in 't licht, en voegde by dezelve eene verklaa-

klaaring van de *Inleiding*, en der *drie eerſte Artikelen*; welke vrugt zyner penne., door onze Landslieden, met veel genoegen ontvangen werd. Men hoopte diestyds, dat hy, naar zyne toezegging, die gewigtige taak, welke hy dus loflyk op zig genomen, en met roem aangevangen had, eerlang volledig zou uitvoeren; doch zyne opkomende bezigheden, zedert hy zig aan de Practyk had overgegeeven, lieten hem wel dra te weinig ledigen tyds, des hy zig geduurig te veel belemmerd vonde, om hier in naar wensch te ſlaagen. —— Dit heeft eindelyk, in onze dagen, den Jongeling *Pieter Paulus*, van wiens ſchranderheid en beleezenheid wy onlangs eene treffende proeve zagen (*), het beſluit doen neemen, om deeze dus afgebroken taak op te vatten, en 't werk, door den Heer *Bondt* aangevangen, te agtervolgen. Hy heeft, om zynen Landsgenooten van te meer dienst te zyn, in 't Nederduitsch geſchreeven; en daarom, met de afgifte van dit eerſte Deel, ook eene nette vertaaling van 't opgemelde Werk, onder toeſtemminge van den Heer en Mr. *Bondt*, voor zyn Geſchrift geplaatst; waar door onze Vaderlandſche Leezers in ſtaat geſteld zyn, om het geheele Stuk, zo als 't aangevangen en nu agtervolgd is, na te gaan.

Onze Schryver, zig voorgeſteld hebbende, in het voetſpoor zynes Voorgangers te treeden, heeft het egter noodig geoordeeld, eenig verſlag van zyne onderneeming, in eene voorafgaande *Inleiding tot de Verklaring der Unie*, te geeven; en deeze Inleiding behelst byzonderheden, waar op de Leezers hunne aandagt met nut zullen vestigen. De Heer *Paulus* toont hier op het klaarſte, ten bewyze van de wettigheid der Unie, dat Graaf *Filip*, reeds voor dien tyd, van het bewind deezer Landen vervallen was. Hy brengt ons verder onder 't oog, dat men de Unie van Utrecht, hoe verſtandig dezelve ook opgeſteld zy, egter niet moet aanmerken, als in alle deelen even zo geſchikt voor den tegenwoordigen tyd, als voor dien, waar in dezelve opgeregt werd; zo dat zy, in onze laatere omſtandigheden, geene de minſte hervorming zoude behoeven; waar van het tegendeel blykbaar is. Wyders hegt hy hier nog aan, eene uitvoerige en nauwkeurige Historie van het Staatsregt deezer Landen, met eene regt ſchrandere beoordeeling der Schryveren, die over dit onderwerp geſchreeven hebben, en aanwyzing der bronnen, uit welken men putten moet, om eene grondige kennis van ons Staatsregt te verkrygen;

(*) Zie boven bl. 173.

gen; uit welk alles dezulken, die zig op deeze oefening toeleggen, een ryken voorraad van gegronde kundigheden konnen verkrygen. —— Na 't voorſtellen deezer Inleidinge, gaat de Autheur in dit Deel over, tot het verklaaren van 't vierde, vyfde en zesde Artikel der Unie, met oogmerk, om de verdere Artikelen vervolgens insgelyks optehelderen. —— 'Er ſtraalt in 't een en 't ander, by eene oordeelkundige belezenheid, zo veel weezenlyke geleerdheid en ſchranderheid door, dat het ons niet vreemd doe, dat zommigen daar uit gelegenheid genomen hebben, om het in twyfel te trekken, of de Jongeling *Pieter Paulus* wel inderdaad alleen de Opſteller van dit Geſchrift zy. 'Dan 't eenpaarig getuigenis van zyne gegronde Studie en loflyk gedrag op de Utrechtſche en Leidſche Hooge-School, vereenigd met de verzekering van hun, die hem van nabý kennen, verbant, des aangaande, alle ſchaduw van twyfeling; doet Nederland op deezen jongen Schryver roemen; en ieder welmeenend Vaderlander wenſchen, dat hy zyne opgenomen taak ten einde moge brengen, en verder nog lang leeve, ter bevorderinge van den bloei der Regtsgeleerde Oefeningen in onze Vereenigde Gewesten. —— Weinig moeite zou het zyn, verſcheiden gewigtige byzonderheden, uit deeze zyne *Verklaaringe der Unie*, te berde te brengen; 't moeilykſte zou zyn, eene keuze te doen; dan wy zien 'er voor tegenwoordig van af; een volgend Deel zal 'er ons op nieuw wel gelegenheid toe geeven; liever vestigen wy thans het oog, op eene byzonderheid uit de *Inleiding*, en wel de bovengemelde, wegens het ophouden van 't gezag van Graaf *Filip* over deeze Landen; waaromtrent des Schryvers denkbeelden in 't hoofdzaaklyke hierop uitkomen.

Zal de Unie, *zegt hy*, wettig weezen, dat is, zal ze opgeregt zyn, door zulken, die daar toe van regtswege gemagtigd waren; dan moet zy voortgebragt zyn, in een tyd, toen onze Vooronderen zig met regt tegen *Filip*, den Geweldenaar, verzetteden; en deze moet, in dien tyd, van het bewind vervallen geweest zyn; of, om het klaarder uit te drukken, de magt van *Filip* moet toen reeds in ons Vaderland opgehouden hebben. Men vindt 'er, en zy hebben den doorſchranderen Preſident van *Bynkershoek* aan 't hoofd, die willen, dat 's Graaven magt niet ophield, voor het jaar 1581; dat is, na den tyd, dat men hem openlyk had afgezwooren; doch onze Autheur, behoudens alle verdiende hoogagting voor anders denkende Geleerden, is van oordeel, dat men op goeden grond mag beweeren, dat *Filips* gezag, ten tyde van het Utrechtſche Verbond, bereids, in deeze Landen, ophield.

Het ſtaat vooraf vast, en 't is door anderen genoegzaam beweezen, dat de Nederlanders zig met regt aan de Heerſchappy van *Filip* onttrokken hebben: de vraag is alleen, heeft het gezag van *Filip*, eerst in 't jaar 1581, of al vroeger, opgehouden? Beweert men 't eerſte, dan is de vraag, op welken grond de Unie van Utrecht ſteune? Hield des Graaven magt eerst op in 't jaar 1581, dan hield ze nog ſtand in 't jaar 1579, toen de Unie, na voorafgaande onderhandelingen, den 29 January, met groote plegtigheid, te Utrecht, van het Stadhuis, afgekondigd wierd. En hield ze toen nog ſtand, hoe kon men dan, in dien tyd, een onderling Verbond aangaan, van die natuur als deeze Unie is? 'Er wordt tog in 't zelve, zonder op andere byzonderheden ſtaan te blyven, die de Autheur onderſcheidenlyker meldt, eene ganſche byzondere regeeringswyze beraamd, niet ſlegts in afweezigheid van den Graaf, en zynes ondanks, maar, dat verder gaat, om tegen hem gebruikt te worden. Zulk een Verbond kon niet wettig aangegaan worden, zo lang des Graaven magt duurde: en men heeft de Unie ſlegts met oplettendheid te leezen, om te zien, dat de Graaflyke Regeering geen plaats kon hebben, zou zy ſteek houden; des men uit den inhoud moete beſluiten, dat *Filip*, ten deezen tyde, reeds van 't bewind vervallen gerekend moet worden. —— En op dien grondſlag ſteunt ook de regtmaatigheid van 't aangorden der wapenen, tegen *Filip*, vóor dien tyd, en de openlyke afzwering in 't jaar 1581. Hier toe was men geregtigd, voornaamlyk, van dien tyd af, dat *Filip*, vermaand, om zig aan den eed, den Volke gedaan, te houden, egter voortging met het ſchenden van 's Lands Voorregten en Vryheden; waar in hy den hoogſten top beklom, toen deeze Landen, op zynen wenk, door den wreeden *Alva*, gefolterd wierden. Van deezen tyd, haalt men, zonder tegenſpraak, de ſterkſte bewyzen der dwingelandy van onzen Graaf *Filip*, en in dien tyd verloor hy, zo ooit, de regeering deezer Landen. —— Dit gaf, gelyk onze Schryver nader doet zien, den Nederlanderen regt, om de wapenen tegen hem op te vatten; nadien toen alle de vereischten van een Geweldenaar in hem te ſamen liepen; waar door hy, van regtswege, van het bewind verſtoken werd; en 't ſtond toen niet meer in der Staaten magt, om hem voor Vorst te erkennen, daar hy in een Geweldenaar veranderd was. Van dien tyd af, en dus reeds lange voor 't jaar 1581, waren de Ingezetenen deezer Landen gevolglyk niet meer voor Onderdaanen van Graaf *Filip* te houden; dien zy niet regtmaatig met wapenen konden te keer gaan,

gaan, zo lang zy hem voor hunnen Graaf, en geen Geweldenaar, erkenden.

's Lands Staaten, zult gy mogelyk zeggen, verklaarden hem egter niet openlyk van 't bewind vervallen, voor 't jaar 1581; dan hier uit volgt niet, dat hy daarom, tot dien tyd, een wettig Heer deezer Landen was. Was dit waar, dan zou hy veel eer ten onregte afgezworen zyn, alzo het hard te bewyzen zou vallen, dat hy toen meer Dwingeland was dan voorheen. Ook verklaaren hem 's Lands Vaderen, van regtswegen, (*ipso jure*) van de regeering vervallen te zyn, ten bewyze dat hy, overlang, had opgehouden Vorst te weezen. Ook kan men uit deeze handelwyze niet beweeren, dat zy hem, tot op dien tyd, voor Vorst erkend hebben. De Unie tusschen Holland en Zeeland, in 't jaar 1575 gemaakt, en in 't volgende jaar vernieuwd, het Utrechtsche Verbond, de reeds gevoerde Oorlog, en hun gansche gedrag voor dien tyd, bewyst, dat zy *Filip* al vroeger voor geen wettigen Heer meer hielden. Een doorslaand bewys hier van, is het Geldersche besluit van 't jaar 1577; volgens het welke dezulken, die de Unie met Overysel, in 't voorige jaar, tegen de Spanjaarden gemaakt, niet wilden tekenen, voor Vyanden des Vaderlands verklaard worden; toen men allen Officieren gelastte, om de goederen te verkoopen van allen, die Don *Jan* langer hulde deeden. Door zulke en dergelyke bedryven gaf men duidelyk te kennen, dat men *Filip* van het bewind vervallen rekende. Ook is 't bekend, dat veelen, reeds in 't jaar 1575, van meening waren, om hem openlyk af te zweeren. En veelligt is men 'er niet eerder toe overgegaan, om dat men vreesde, dat zodanig een pas hen, by Uitheemschen, die thans hunne zyde hielden, en van wie zy ook op eenigen onderstand hoopten, verdagt zou maaken, en hun voor altoos derzelver gunst beneemen: gelyk zo ook, by de uitkomst gebleeken is, dat zommigen buiten 's Lands dit openlyk afzweeren, (hoewel ten onregte, daar *Filip* een Geweldenaar geworden was,) ten kwaade geduid hebben. Onze Autheur merkt verder aan, dat dit Plakaat van afzweering voornaamlyk inkomt, als eene openbaare verklaaring, van 't geen de Staaten regtmaatig gedaan hadden.

„ Ei lieve! zegt hy, is dit Plakaat der Algemeene Staten blootlyk genoeg, om den Koning voor altoos vaarwel te zeggen? Moesten 'er geene redenen voorafgaan, die dezen uitstap regtveerdigden? Of bezat dit Plakaat alleen de magt, om alles regt te maken? Neen zeker! Was *Filip* tot op dien stond, *wettig* Heer der Landen geweest, men had hem toen

met

met geen regt kunnen afzweren. De handeling der onzen, zou als dan nooit van onregt vry te pleiten zyn. Maar Filip was voorlang, door zyn gedrag, van het bewind vervallen. Filip was overlang een Geweldenaar. En toen hy zulk een geworden was, hield hy op, Vorst te wezen, en het bleef niet langer in der Onderzaten wille, hem al of niet te gehoorzamen. —— Dit Plakaat zal dan nergens anders toe ſtrekken, dan om gansch Europa, en allen, dien het zoude mogen aangaan, te toonen, dat ze niet meer als Onderdanen van Koning Filip wilden aangezien worden, maar als een vry volk, dat zig der Spaanſche dwingelandy onttrokken had, en voortaan zodanig gehouden wilde wezen: ook, vooral, om hen, die tot nog toe waanden, dat de kryg, welke hier te Lande gevoerd wierd, ſlegts een burgertwist was, eerlang by te leggen, uit dien waan te brengen, en hen het regte verband der zaken te doen kennen".

't Is waar, alles werd, tot op dien tyd op 's Konings naam uitgevoerd, en Vader WILLEM zelf noemde zig des Konings Stedehouder. —— Maar dit was niets anders, dan een ſlimme vond van *Oranje*, om langs dien weg by Uitlanderen, zyner zaaken onkundig, en ook zelfs by de ſchamele Gemeinte, te meer ingang te vinden. Ook erkende de Koning *Oranje* hier niet meer voor zynen Stedehouder; daar hy, door *Alba*, uit des Konings naam, in 't openbaar, van gekwetſte Majeſteit beſchuldigd was, en zyne goederen verbeurd verklaard waren. Het klinkt des belachlyk, als men in 't hoofd van de Giftbrief, ter ſtigtinge van Leidens Hooge-School, hoort leezen: *Filip, by de gratie Gods enz. hebben by rype deliberatie en* Advis van onzen lieven Neef, *Ridder van onze Orde, Willem, Prinſe van Oranje, binnen de voorſ. Stede Leiden opgeregt, eene vrye openbare Schole, enz.* Het is toch, (behalve dat de gedagtenis van Vader WILLEM, by den Koning, toen reeds vervloekt was,) niet mogelyk, dat *Oranje* zodanig een voorregt, inderdaad op 's Konings naam, aan Leiden kon verleenen; daar 't aan die Stad, volgens het algemeen gevoelen, vergund werd, ter belooninge van haaren dapperen tegenſtand, tegen de Spanjaarden, die de Stad, uit naam van *Filip*, op bevel der Landvoogdes belegerden; en door den heldenmoed der Leidenaaren het beleg moesten opbreeken. Zulk een tegenſtand kon *Filip* dus op die wyze niet vergelden (1).

Daar-

„ (1.) De Koning zelf heeft, naderhand, in 't jaar 1582, een ſcherp Plakaat tegen het opregten dezer Hooge Schole gegeven, welke te vinden is in 't *Plakaatboek van Vlaand. II. D. bl.* 3, en ver-

Daarenboven verklaart *Oranje*, in dien zelfden Giftbrief, *Alba*, en allen, die het met hem hielden, en naderhand *Jan van Oostenryk*, 's Konings Bevelhebberen, op naam van *Filip*, voor vyanden des Vaderlands; 't welk te belachen en tegenzeggelyk is. —— In deeze en ſoortgelyke gevallen nu nog te beweeren, dat men niet tegen den Koning, maar tegen de onbarmhartige uitvoerders zyner onchriſtelyke bevelen geoorlogd hebbe, verdient naauwlyks overweeging; daar 't thans ontegenzeggelyk is, dat men zulks, in dien tyd, alleen om ſtaatkundige redenen voorgewend heeft, en ieder nu weet, op hoe losſe ſchroeven dit voorwendzel ſteunde.

Maar, zegt men, „hoe zal men het dan met verſcheiden Privilegien, voor de afzweering, op naam van *Filip*, aan zommige Steden geſchonken, maaken? Moeten die allen dan kragtloos verklaard worden? Dit immers loopt tegen het gemeene welzyn aan?" —— Onze Autheur is van oordeel, dat zy, zo 'er geen andere redenen waren, om dezelven ſtaande te houden, voorzeker, zouden moeten vallen; doch hy beweert, dat men dezelven anders kan en behoort te verdeedigen, waar over hy zig indezervoege uitlaat.

„De Privilegien, die op 's Konings naam, voor dat men hem afzwoer, ſommigen Steden, by voorbeeld, Amſterdam (2), geſchonken zyn, kunnen, als van den Koning ge-

ge-

verdient naargelezen te worden, als toonende, hoe valſch men voorgave, dat deze Akademie door den Koning geſtigt was". Onze Autheur heeft dit Plakaat ook bygebragt in zyn *Betoog van Zeelands Regt, tot het ſtigten eener Hooge-Schole*, en hy merkt by het gewag maken hier van, bl. 32., ook aan, dat de Roomſche Vorſten, in dien tyd, geen Hooge-Schoolen mogten ſtigten, zonder uitdrukkelyk verlof van den Paus. Een verlof, 't welk de Koning zekerlyk niet verzoeken noch verkrygen kon, ter opregtinge eener Hooge-Schoole, welke ſtrekken moest, ter bevorderinge van een Godsdienſt, om welken te weeren, de Pauſen zig dit regt vooral bleeven aanmatigen; des het zeker zy, dat de Koning die Hooge-School niet heeft *kunnen* opregten. Eenſtemmig hier mede luidt ook het verhaal van *Meerbeek*, in zyne *Chronyk van de gantſche Waereld bl.* 388: alwaar hy, volgens des Autheurs aanhaaling, aldus ſchryft. *Na dit ontzet* (van Leiden) *kwam de Prince van Orange daar binnen. Eenigen tyd daerna, wierd van de Staten daer geſticht een Hooge-School of Univerſiteit, zonder daar toe te hebben, Octroy of Conſent ván den Koning ofte Paus, ofte andere Princen.* Conf. ROTMARUS *apud* LIMNÆUM. *Jur. Publ. L. VIII. C.* 1. §. *XL.*

„(2) Over dit voorregt is, in 't Jaar 1689, een groot geſchil geweest, tuſſchen die van Amſterdam en den Prinſe van Oranje, be-

geven, geenerleie kragt hebben. — Filip toch was toen geen wettig Heer der Landen meer. Maar 't is, om dezelven nog volkomen hunne kragt te doen behouden, genoeg, dat ze van Oranje verleend zyn. Deze immers was, in dien tyd, DE HOOGE OVERHEID DER LANDEN, welke de Staten van Holland en Zeeland hem, eerst in hunne Unie van 't jaar 1576, en, naderhand, in 't jaar 1580, hadden opgedragen. En uit dien hoofde moet men de Voorregten, door hem aan ſommige Steden verleend, agten, als door 's Lands Staaten zelven gegeven, die hem daar toe met de noodige magt voorzien hadden. En hoe toch zal men die Privilegien verdeedigen, wanneer men al hun gezag van den Koning wil afleiden. Want het is allerzekerst, dat zy van deezen, ten hoogſten, wierden afgekeurd, en hy 't ongaarne zag, dat ze, egter, van kragt waren. Hy ook haatte niets meer, dan 't gedrag van Oranje, die zig, zyns ondanks, zynen Stedehouder bleef noemen. — "Het is dus klaar, dat, zal men deze Voorregten ſtaande houden, wy vooral hunne verbindende kragt niet by den Koning zoeken moeten. — Zyn 'er ondertuſſchen nog andere Privilegien, (hoedanigen ik 'er nogthans geenen ken,) welken, *door den Koning zelf*, ſommigen geſchonken zyn; en wil men dezen ook gelden doen, men moet zig alzoo min op den Koning beroepen. — Filip toch was toen geen wettig Heer der Landen meer. — Maar daar men zig, openlyk, van dezelven begon te bedienen, had men ze van onwaarde moeten verklaaren; en, daar dit niet geſchied is, mag men ze aanmerken, als ſtilzwygend van 's Lands Staten zelven gegeven; die, metderdaad, toonden, dat het hunne wil was, dat zulke Steden deze Voorregten genoten. En wanneer men ommeziet, naar dat hachlyk tydgewrigt, waar in onze Vaderen zig toen bevonden, zal men zig niet verwonderen, dat zy deze Voorregten, ſtilzwygend, op nieuw ſchonken.

bewerende zyne Hoogheid, dat dit Privilegie, als geſchonken in een tyd, dat Filips gezag reeds was opgehouden, geene kragt kan hebben. Men kan dit zien uit een Boekje, in 't Jaar 1690 uitgekomen, onder den naam: *Juſtificatie van de ſwevende Proceduren tuſſchen den Prince van Orange en Amſterdam*, aangehaald by *Bynkershoek*, in *Quæſt. Jur. Publ. L. II. C. 1. p. 189. edit. in 4to.* Zie over het geſchil zelf *Wagenaar* in de *Vaderl. Hist. XVI. D. bl. 51-96.* en de *Beſchryv. van Amſterdam I. St. II. D. XXI. B. bl. 698-703.* Edit. in Folio. Men merkt 'er uit, dat men, al vroeger, anders, nopens het duren van 's Konings magt, gedagt heeft. Doch men paste dit toen kwalyk toe".

ken. Het ontkennen, namelyk, van dezelven, had natuurlyk oneenigheid moeten verwekken, en dit zou hun Gemeenebest, nog zoo losjes getimmerd, en niet beſtand tegen eenig geweld van binnen, t'eenemaal, ter neder geſmakt hebben". Hier mede ſtapt onze Schryver van dit onderwerp af; brengende voorts, in zyne *Verklaaring van de Unie, bl.* 156 en verv., by gelegenheid, nog eenige aanmerkingen te berde, die ter bevestiginge van zyn gevoelen ſtrekken, daar de handelingen, zo van den Prins als van de Staaten, zins het jaar 1568, duidelyk onderſtellen, dat *Filip* geagt werd van het bewind vervallen te zyn. Het is ook omtrent dien tyd, dat 's Konings magt, volgens het oordeel van onzen Schryver, opgehouden heeft. „ Men heeft dit, zegt hy, tot dien tyd te brengen, toen de Nederlanders, onder de beſtiering van Prins Willem I, de Wapenen openlyk hebben opgevat, 't welk gebeurde in 't jaar 1568. —— En wanneer men dit toeſtaat, worden veele ongerymdheden, anderszins in onze Vaderlandſche Historie voorkomende, weggenomen; gelyk, binnen kort, breeder zal getoond worden, door mynen kundigen tydgenoot en vriend J. N. DE BRUYN *in Diſſ. inaug.*"

Stichtelyke Gedichten van MARIA BOSCH *en* AGATHA DEKEN. *Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel 1775. *Behalven het Voorwerk, en twee bygevoegde Lykdichten,* 396 *bladz. in quarto.*

MARIA BOSCH en AGATHA DEKEN, waar van de eerſte overleeden is, den 19den van Slagtmaand 1773, leefden te ſamen als Godvrugtige Boezem-Vriendinnen, en in deezen Bondel zyn eenige Dichtſtukken, zo van de eene als andere, vereenigd; zynde egter ver het meerendeel van de hand der laatstgenoemde, en nog leevende, Dichteresſe. —— Men ontmoet in deeze Verzameling eerst een aantal van Klinkdichten op de voornaamſte byzondere gebeurtenisſen, die eenig opzigt hebben tot 's Heilands Lyden, Dood, Opſtanding, Hemelvaard, en de daar aan volgende Zending van den Heiligen Geest; welk gedeelte van dit Werk beſlooten wordt, met een Beurtzang der Geloovigen, na de uitſtorting van den Heiligen Geest op den Pinkſterdag. — Het overige, en wel het voornaamſte, gedeelte van deezen Bondel vervat verſcheiden Gedichten, over Zedekundige onderwerpen; waar toe ook de Verjaarzangen en diergelyken, welken daar onder gevonden worden, betrekkelyk gemaakt zyn. Onze

ze Dichteres beſluit deeze Verzameling met een zielroerend Dichtſtuk, ter nagedagtenisſe haarer Vriendinne; en plaetst voorts nog, agter haar Werk, twee Zangen, welken haar, kort na den dood van *Maria Bosch*, toegezongen zyn. — Eene zuivere zugt voor eene ernſtige deugdsbetragting, in eene geloovige omhelzing der Euangelieleere, ſtraalt alleszins in deeze Bladeren door; en ieder Stuk is geſchikt, om den oplettenden Leezer nutte lesſen ter geloovige gehoorzaamheid in te boezemen. Opwekkende denkbeelden van die natuur worden hier, in vloeibaare verzen, voorgedragen, in een onopgeſmukten ſtyl, die de aandagt vestigt, het harte roert, en den geest vervult met indrukſelen, welken, naar eisch gade geſlaagen zynde, niet nalaaten kunnen, een heilzaamen invloed op het gedrag te hebben. — Geloof en Heiligmaaking, als onafſcheidbaar van elkanderen, zyn de hoofdonderwerpen waar toe ons de Dichteresſe beſtendig opleidt; dit toont ons, (om uit veelen een bepaald voorbeeld te melden,) inzonderheid haar Dichtſtuk, dat ten opſchrift heeft:

DE GODSDIENST.

Zy verdeelt het zelve in drie Zangen. De eerſte Zang ſtelt ons den Godsdienst der Natuure voor; in den tweeden doet zy ons den Geopenbaarden Godsdienst beſchouwen; en de derde toont ons de heilgevolgen van eene rechte beleeving van den Godsdienst. Het ganſche Stuk is over 't geheel treffende uitgevoerd, doch te lang om hier te plaatzen: genoeg zy het den laatſten Zang tot eene proeve by te brengen. Dezelve luidt aldus.

Was onze GODSDIENST in haar zuiverheid bewaard;
Was 't Christendom niet aan zyn' Oorſprong zo ontaart;
Had de arme Mensch, te trotsch op zyn bedorven reden,
Door heerschzucht aangeſtookt, niet veel ſpitsvindigheden
In 't onvervalschte deeg van 't geestlyk brood gekneed;
Had zyn verwilderd brein geen dwaalingen geſmeed,
Geſchikt om 't heilloos zaad van ongeloof te zaaijen;
Zocht de een de Godheid niet met kinderſpel te paaijen,
Terwyl weêr de andre meent dat hy iets groots verricht,
Als hy zyn voorhoofd plooit, en 't rimplend aangezicht
Met veel verachting wendt naar zyn Geloofsgenooten;
Was 't Hoofd der Kerk, Gods Zoon, niet uit de Kerk geſtooten;
Had elk de Waarheid in zachtmoedigheid betracht;
Zich voor gewetensdwang, dat ſchriklyk kwaad, gewacht,
En 't voorſchrift ſlechts gevolgd, door Jezus ons gegeeven,
Dan zou het Christendom op aard' recht hemelsch leeven;
Elk woonde aan eigen haart dan vrolyk en gerust;
Dan wierdt Gerechtigheid door Liefde en Vreê gekust;

De

De Leeuw en 't zoogend Lam zou vreêzaam t' zaamen woonen,
En de eene Christen nooit den andren Christen hoonen;
Dan had men nooit van twist, van haat en nyd gehoord;
Dan hieldt onkreukbre Trouw zich eerlyk aan haar woord;
Dan zou geen ſlinkſche list, om voordeel te verwerven,
De nyvre Koopmanſchap vervalſchen en bederven;
Dan bleef de Maatſchappy door eer en deugd behoed,
In 't ongeſtoord genoc van 't ruim en eerlyk goed;
Dan, in de ſchaduw van Gods toevoorzicht gezeten,
Zou elk zyn eigen brood vernoegd en dankbaar eeten:
De onſchuldige Armoê dan, te vreden in haar lot,
Was ryk genoeg in haar verééniging met God.
De blyde Rykdom ſmaakte een dubbel vergenoegen,
Door ieder raad, en troost, en byſtand toetevoegen.
Den Dienſtknecht, ſteeds getrouw en yvrig in zyn' pligt,
Viel, om zyns Heilands wil, de moeilykſte arbeid ligt.
Dan zag de Christen-Heer, geneigd tot zacht regeeren,
Van ieder zich, met hart en mond en daaden, eeren.
Dan, dan vond de Ouderdom zyn wellust in de Jeugd,
Zyn troost in 't waar' geloof, zyn ſterkte in reine deugd.
Dan zou het dierbaar Kroost, godvruchtig opgetoogen,
Alzins bekoorlyk zyn in 's Allerhoogſtens oogen;
Dan wierden de Ouders door hun Kindren hooggeächt,
't Geluk alöm vergroot, en 't ongeluk verzacht.
Dan zag men elk, in zyn betrekking, all' zyn pligten,
Tot nut der Maatſchappy, met liefde en vreugd verrichten.
De Christenwaereld ware één enkel Huisgezin:
De Christenkerk zou dan, gelyk in haar begin,
Van één geloof, één leere, en één verwachting weezen,
En God met ééne ziel, één' ernst en yver vreezen.
Dan wierdt het zeedlyk kwaad gelykerhand beſtormd.
De gulde en zalige Eeuw, in 's Dichters brein gevormd,
Zou dan in waarheid zich aan elks gezicht vertoonen:
De Hemelmajesteit zou dan onze aard' bewoonen:
Dan koos de Geest van God verblyf in onzen geest.
Dan ging de Bruidkerk met haar' Goël bly ter feest,
Om Englennektar uit zyn liefdebron te proeven:
Dan zou haar geen verlies, hoe groot, hoe zwaar bedroeven:
Zy lagchte om 't wentlend heil van 't wyfelend geval:
Zy juichte in God, en ſtond in 't zwaarſte lyden pal:
Zy zou dan zelfs den Dood voor zich ten Vriend verkiezen;
Zich-zelf behouden, door zich-zelven te verliezen.
Dan, gantsch onttrokken aan al 't ondermaansch gewoel,
Zou elk haar ſtille kalmte en zalig voorgevoel,
Uit haar verbleekt gelaat, uit haar vervallen wezen,
Uit all' de trekken zelfs van 't aanzicht kunnen leezen.

Dan leidde zy, vol vreugd, het logge ligchaam af,
En ſchreef, zo 't moogłyk waar', nog op haar eigen graf:
Wie troost en blydſchap zoekt in 't onvolmaakte leeven,
Die moet, met al zyn hart, aan Jezus GODSDIENST *kleeven.*
Hy is voor eeuwig dood, die 't tydłyk leeven derft,
Zo hy niet in 't geloof aan Jezus GODSDIENST *ſterft.*

Dus heeft myn Zangeres haar Dichtwerk afgeſponnen.
„ Triumf, Meſſias! gy, gy hebt den prys gewonnen.
„ *Uw* GODSDIENST overtreft de GODSDIENST der *Natuur.*
„ Dat dan uw Koningryk door alle de eeuwen duur'!
„ Laat elk eerbiedig voor uw' zetel nederknielen.
„ Regeer, ô Hemelvorst! regeer in onze zielen;
„ Bewaar óns hart, en leg de driften aan den band;
„ Verfyn ons oordeel, en verbeter ons verſtand.
„ Neig onzen wil ten goede, en heilig ons inwendig.
„ Maak waare Godsvrucht, door uw' Geest, in ons beſtendig.
„ Bewaar, myn Koning! ach! bewaar toch Neêrlands Jeugd.
„ De hoofſche dartelheid legt ſtrikken voor haar deugd:
„ De Vrygeest zoekt zyn zaad in haar gemoed te planten;
„ Spot met uw hemelleer, en laſtert uw gezanten;
„ Schertst met uw' zoendood, en vertrapt uw dierbaar bloed.
„ Genade, Aardsheiland! zo uw magt haar niet behoedt,
„ Is 't omgekomen met uw leer', met deugd en zeden,
„ En ons geſlacht zal raz uw wet met voeten treden.
„ Beſtier gy de Ouders, in 't beſtieren van hun kroost:
„ Leer, overtuig hen dat hun kindren nimmer troost,
„ Noch waare vrede en vreugd en vriendſchap zullen vinden,
„ By ſpotters met uw' dienst, by wufte en dorde vrinden.
„ ô! Mogt ook deeze Zang, uw GODSDIENST toegewyd,
„ Verzeld van uwen Geest, in deez' ontaarten tyd,
„ Nog menige eedle ziel haar wis verderf ontrekken!
„ Dit zou uw GODSDIENST zelfs tot eer en luister ſtrekken.
„ Gy hebt myn pen beſtierd; gy hebt myn' geest verlicht.
„ U zy dan ook all' de eer van dit myn needrig Dicht!
„ Ik heb uw leere in haar eenvoudig ſchoon beſchreeven:
„ Laat elk die ſchoonheid zien in myn gedrag en leeven.
„ Dan roepe ik, als de dood myn veege lippen ſluit,
„ ô *Christen*-GODSDIENST! nog uw kracht en ſchoonheid uit.
„ Dan, als de GODSDIENST der *Natuur* my niet kan baaten,
„ Zal ik gerust en bly my op uw hulp verlaaten.
„ Dan ſterve ik in uw' arm, verzekerd dat de dood
„ Met u my voeren zal in 's Vaders liefdeſchoot,
„ Om, van het logge vleesch, van 't zondig ſtof ontſlagen,
„ Volmaakten DIENST aan GOD voor eeuwig optedragen,
„ Daar werkzaamheid en rust, en arbeid en genot,
„ Verëénigd zullen zyn in de eeuwige eer van God.

Hoe-

Hoewel ons berigt van dit *Stichtelyk Dichtwerk* reeds wat breed uitgeloopen is, zo kunnen wy egter niet voorby, onzen Leezer ook een Staaltje mede-te deelen van de Dichtader van wylen Mejuffrouwe MARIA BOSCH, en daar toe valt ons eerst onder het oog het Klinkdicht,

DE TYD.

Hoe ras vervliegt de Tyd! hy ſnelt, op vlugge vlerken,
Door 't onömvatbaar ruim der wentelende eeuwen heen;
Hy is de maatſtok van ons leeven, hier beneên,
En geeft elks duurzaamheid haare onverzetbre perken.

Verëeuwigt vry uw' naam, ô Eerzucht! door uw werken;
Bouw vry paleizen van arduin of marmerſteen;
Richt eerezuilen op; roem op uw krygstrofeen;
Laat u, door blinde drift, in dwaazen waan verſterken.

De kunst graveere uw' roem in de allerhardſte rots;
Dat hy den nyd braveere, en leev' den Tyd ten trots:
Door hem, helaas! wordt ras uw naam zelfs niet gevonden.

Maar, vlugge Tyd! vernielt ge al 't zichtbre door uw magt:
Doet ge alles bukken voor uwe onweêrſtaanbre kracht,
Gy, gy wordt zelve eerlang door de Eeuwigheid verſlonden.

Oratorium of Geestelyke Zamenſpraek, in Maetzang; voorſtellende de treurigheid by het lyden en ſterven onzes Heilands. Gevolgt naer het Hoogduitsch van J. U. KONIG. *In 's Gravenhage by* H. v. Drecht. *Behalven het Voorbericht* 19 *bladz. in octavo.*

IN dit Stukje zien onze Nederlanders eene proeve van die *Oratorias*, welken hier en daar by onze Nabuuren gebruikelyk zyn. Men verkiest eene Bybelſche Geſchiedenis, die men by manier van ſamenſpreekende Perſoonen voordraagt, en met Zang en Muziek uitvoert. Het hier voorgeſtelde *Oratorium* is gemaakt door *J. U. Konig*, en in de Paaschweek des jaars 1711, des Maandags, Dingsdags en Woensdags avonden plegtig uitgevoerd. De Vertaaler heeft dit opſtel met eenige veranderingen in 't Nederduitsch overgebragt, om den Proteſtanten hier te Lande, waar onder ſoortgelyke *Oratorias* niet in gebruik zyn, 'er een voorbeeld van te geeven, om 'er zig met ſtigtinge van te kunnen bedienen. De uitvoering kan opwekkend weezen, wanneer men aan zulke Maatzangen gewoon is; maar de ongewoonte van geestlyke onderwerpen in dien ſmaak alhier

te behandelen, maakt zulks ongeſchikter voor onze Natie; die intuſſchen een godvrugtig gebruik van 't voorgeſtelde kan maaken. — Om den Leezer eenig nader begrip van de inrigting van zulk een *Oratorium* te geeven, zullen wy 'er in deezen het eerſte gedeelte van plaatzen.

KOORZANG

der Christelyke Gemeente.

Ziet hier Godts Lam, het draegt de ſchuld
Der Waereld, zwaer beladen;
Ziet, hoe het boet, met veel geduld,
Des Zondaers Euveldaeden;
Ziet in wat een bedrukten ſtaet
Het zich ter Slagtbank voeren laet,
Om 't Menſchdom te bevryden.
Het ondergaet hier Angſt en Nood,
Smart, Striemen, Wonden, Kruis en Dood.
Ziet hier zyn ſmertlyk Lyden.

EEN DER VROUWEN UIT JERUSALEM.

Weent nevens my! verhef, verhef een Rouwgeklag!
Want Jeſus, ach!
Word in den dood gegeeven.
Volgt Hem: Hy wyst den weg naer 't Eeuwig-leven.
Gy, Dochters Zions! treurt op dezen dag.

KOOR DER VROUWEN.

Weent nevens ons! verhef, verhef een Rouwgeklag.

DE LYDENDE HEILAND.

Gy Dochters van Jeruſalem!
Verheft om my geen droeve ſtem:
Weent over my niet; maer weent over u, en tevens
Om uwe Kinderen! Ziet de Tyd genaekt,
Waer in men zeggen zal (door angst geraekt)
Hoe zalig zyn de Onvruchtbre, nevens
Die nooit gebaerd heeft, noch de Borst den zuig'ling bood:
En tot de Bergen (in dien nood)
Valt op ons neêr! Waer zullen wy ontvlieden?
Bedekt ons Heuv'len! Want doen zy dit aen
Het Groene Hout, wat zal voortaen
Niet aen 't Verdorde Hout geſchieden?

ZANG.

ZANG.

Beweent, Beweent, ô droeve Schaeren!
U zelf, niet my.
Want ziet de dagen ſtaen te komen
Van Angſt, Benaudheid, Schrik en Schrômen
En naar Geſchrey.
Ach! dat wy niet gehooren waren!
Beweent, Beweent, ô droeve Schaaren!
U zelf niet my.

KOORZANG
der Christelyke Gemeente.

Wanneer het Uur voorhanden is
Dat ik van hier zal ſcheiden,
Wil my dan ter behoudenis,
Heer JESU CHRIST! geleiden;
En myne Ziel, in haeren nood,
Wanneer zy worſtelt met den dood,
Kloekmoedig helpen ſtryden.

Beſchryving der plegtigheden by het tweede Eeuwfeest van de Leydſche Akademie. Door P. V. D. BOSCH, *Remonſtrantsch Predikant, en Lid van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden. Met Plaaten. Te Leyden by* S. en J. Luchtmans 1775. *In groot octavo* 104 *bladz.*

TEr gelegenheid der plegtige vieringe van dit heugelyke Eeuwfeest heeft men eene menigte van Schriften te voorſchyn zien komen, zo Hiſtoriſche Verhaalen als Dichtſtukken; doch wy hebben geoordeeld den Leezer meer te zullen verveelen, dan hem vermaak te geeven, met eene eenzelvige melding van een groot aantal van Papieren tot dit onderwerp betrekkelyk; waarom wy 'er van afgezien hebben, in verwagtinge, dat 'er nog wel iets voor den dag zou komen, het welk eene gezette melding vorderde. En aan deeze verwagting voldoet ten laatſte de hier bovengemelde *Beſchryving*, die opgemaakt is uit de berigten der zodanigen, en onder het toeverzigt van dezulken, die van alles de vereischte kundigheden, en zelfs eenigermaate deel in de gemaakte ſchikkingen hadden. Men vindt des in deeze Beſchryving een verhaal dier plegtigheden, waar op men ſtaat kan maaken; en de Eerwaarde *van den Bosch* heeft het opgeſteld, in een ſtyl, zeer wel geſchikt naar den aart van het onderwerp; uit welken hoofde dit Geſchrift verdient bewaard te worden, by ſoortgelyke Schriften over by uitſtek openbaare plegtigheden in ons Vaderland; die, buiten het aangenaame, ook hun-

ne nuttigheid hebben, gelyk onze Schryver in den aanvang regtmaatig aanduidt. Al het merkwaardige, by deeze plegtige gelegenheid voorgevallen, zo ten aanzien der voorafgemaakte ſchikkingen, als der daar op gevolgde uitvoering, wordt in deeze Beſchryving zeer onderſcheiden voorgedraagen; zo dat dezulken, die 'er tegenwoordig geweest zyn, zig het voorgevallene gereedlyk kunnen herinneren, en anderen 'er met weinig moeite een geregeld denkbeeld van kunnen vormen. Het verhaal gaat vergezeld van eene Plaat, behelzende eene juiſte Afbeelding van den Tempel van 't Vuurwerk, op kosten van de Heeren Studenten vervaardigd, en afgeſtoken den 9 en 10 van Sprokkelmaand. Daar benevens ſtaan de Uitgeevers eerlang nog twee Plaaten af te leveren, waar op de Schryver zig in zyn verhaal beroept: welker eene de orde, die den 8 van Sprokkelmaand, in het gaan, van de Akademie naar de St. Pieters Kerk, heeft plaats gehad, vertoonen zal; terwyl men in de andere eene afbeelding zal zien van de Statie, met welke de vier Heeren, die den 9 van Sprokkelmaand met de Kap gepromoveerd zyn, na hunne Promotie, door de Stad werden omgeleid. Met de afgifte deezer Plaaten zal dit Stukje zyn volle beſlag hebben, en 't merkwaardigſte zo wel afgebeeld als beſchreeven zyn.

Dichtſtukken van K. WESTERBAAN, W. Z. *In zyn leeven Remonſtrantsch Predikant; laetst te Rotterdam. Te Leyden by* Karel Delfos 1774. *In groot octavo* 78 *bladz.*

Het gewag maaken van de zo evengemelde Beſchryving der Plegtigheden op het tweede Eeuwfeest van de Leydſche Akademie, herinnert ons de *Dichtſtukken* van de Eerwaarden *Westerbaan*; die, door een of ander toeval, by ons agter de hand geraakt waren. Ze bevatten des Autheurs *Zwaenenzang*, en den al vroeger uitgegeeven *Teugel voor den yver des Predikſtoels*, benevens zyn *Eeugetyde der Utrechtſche Academie*, met veel plegtigheids gevierd den 27 van Lentemaand 1756, na verloop van honderd jaaren ſedert haare Inſtelling. —— In deeze Dichtſtukken, die men ter 's Mans gedachtenisſe, ook als Dichter, der vergetelheid heeft willen ontrukken, ſtraalt alleszins een Manlyk Dichter door, die in kragt van zeggen uitgemunt heeft; 't welk den Leezer eenigermaate kan opmerken, uit den volgenden inhoud van de aanſpraak der Wysheid aan den Utrechtſchen Raad. — De Dichter naamlyk doet de Wysheid in den Raad verſchynen, terwyl de Heeren vergaderd zyn, om Stads oirbaar te overweegen. Zy ſtelt den Vaderen voor, dat Utrecht niets meer ontbreekt, dan eene welingerigte Oefenſchool in de verheevener Weetenſchappen, ontvouwt de gunſtige omſtandigheden, en moedigt hen aan, om, zonder uitſtel, tot deszelfs oprechting te beſluiten; zeggende.

ſlaet

ſlaet vaerdig
De handen in elkaêr, en maekt dezelve zael,
Die 't eedverbond zag ſmeên gereed tot mijn onthael.
Zo vry een grond wil best de vrye kunſten queeken,
Daer durft de Leeraer vry en onbewimpeld ſpreeken,
Geleerdheids oefening bloeit allerbest in 't land,
Daer vryheid heerscht. Beſchermt dan wakker 't heilig pand.
't Palladium zal noit uit uwe vesten keeren,
Zoo lang 'er priesters zyn, die hier de Wysheid eeren.
De Godgeleerdheid hebb' voor anderen den rang:
Zy, pas den klaeu ontrukt van ſnoô geweetensdwang,
Vergeete noit den ſchrik der helſche martelvuuren.
Waekt door uw toezicht, om den teugel zoo te ſtuuren,
Dat niêmand 't hart hebbe, in een vrygeſtreên gewest,
Geloofsdwang voor te ſtaen: daer die heerscht, heerscht de pest,
Die 't volkrijkst land in 't kort ontbloot van onderdaenen,
Daer Jood en Turk om lacht, en 's Heilands Bruid de traenen
Om biggelen langs de wang. Zy heele dan veeleer
De droeve wonden van dat lichaem door haer leer:
Zy putt' haer kennis uit geopenbaerde dingen,
Maer trachtte niet te diep in Gods geheim te dringen:
Zy doele op 't nutte, maer op 't noodige vooral,
En toon de jeugd met ernst den weg, die, eng en ſmal,
Uit deeze wereld loopt naer 't onverderflijk leven.
De wyze Themis moet hier ook haer leſſen geeven,
Den grondſlag leggen, daer natuur haer recht op bouwt,
Daer volk aen volk, en mensch aen mensch zich op vertrouwt;
Wat elk den anderen is verſchuldigd, en wat ſtaeten
Ten top van glori voert, 't bezit der onderzaeten,
Beyrijdt voor eigenbaet, bedrog en overlast;
Wat loon op weldoen, en wat ſtraf op boosheid past.
Hier koôm' Geneeskunst by, die de oorzaek van de quaelen
Ontdekt, daer zieken hulp in hunne ſmert by haelen,
En 't leven rekken door haer kennis van 't geſtel
Der kleene wereld; Kruid- en Scheikunde, even wel
En even wys gepaerd, tot onderſtand der kranken.
Hoe zal elkeen u voor zulk wijs beſluit bedanken,
Wanneer gy in uw School vernuften, doorgeleerd
In Oudheid, Taelkunde en Historiën begeert;
Als Wijsbegeerte, 't zout van alle weetenſchappen,
Met Wis- en Sterrekunst zal op den kanſel ſtappen?
Dan zullen werelden gewagen van uw' naem,
En UTRECHT zweeven op de wieken van de Faem.

De Wysheid voorſpelt verder den roem der Utrechtſche Schoole, en 't voordeel dat dezelve der Stede zal toebrengen. Middelerwyl

verheelt zy niet de rampen die Utrecht over 't hoofd hangen. Zy weet het.

Een yslyk onweêr dreigt haer hoogverheeve kruin,
't Welk ſteden ſloopen zal, en torens van arduin,
En veſten, ſterk geboud, geweldig neder donderen.

Dat onweder zal ook haar Heiligdom treffen, en haare Voedſterlingen doen vlieden; dan de Albeſtuurder zal eerlang eene uitkomst geeven: en ſchoon 'er, na verloop van dertig jaaren, een nieuwe krygsorkaan ontſtaan moge, de Wysheid raadt Utrecht den moed niet te laaten zinken; als verzekerd dat haar gelukſtaat dan gevestigd zal worden; waar over zy zig, in 't ſlot haarer aanſpraake, aldus laat hooren.

Dit's de tijd,
Dat UTRECHTS naem wordt aen d'onſterflijkheid gewijd.
Europe moê geſtrêen, en afgemat van rampen,
Ziet uit naer rust, en wenscht een einde van het kampen;
De vorſten noemen tot de handelplaets der peis
Eenpaerig deeze Stad. Dit zal in eene reis
Een groot gedeelte van 't geleên verlies betaelen.
Hoe zal ze dan in pracht op haeren middag praelen!
En bloeien in geluk en welvaerd! als ze een ſtoet
Van vredehandelaers in haere veſten groet,
Het oorlogs ondier ziet met uitgeteerde longen,
Aan 't end geloopen, al zijn moordgeweer ontwrongen,
En nimmermeer voorheen zoo lang gelegd aen band.
Tot welk een hoogmoed, tot hoe treffelijk een' ſtand,
Rijst dan uw voedſterwieg in ſchoonheid van gebouwen!
O! kost gy ze eens zoo lang na uwen dood beſchouwen,
Zy deed u twyff'len of uw oog wel UTRECHT zag.
Uw Hoogeſchool komt dan nog trotſcher voor den dag,
En beter tot gebruik, wanneer de Raed uw treden
Navolgende, al hunn' vlijt en ſchatten gelds beſteeden,
Aen twee Geſtichten; en hunne Academituin.
Dit 's 't lot van uwe Stad, dus zal ze haere kruin
Om hoog verheffen, en ten end van honderd jaeren,
Het Eeufeest vieren van haer School, ten hemel vaeren
Met dankb're galmen, en gebeden, op dien ſtond,
Wanneer Euroop zich maekt gereed, om 't vrêverbond
Te ſluiten, daer uw Staet, tot ſcheidsman toe verkooren
Met Albion, altoos de lof van is beſchooren.

Hier mede eindigt de aanſpraak der Wysheid, en de Dichter geeft voorts een verhaal van de oprêgting der Doorluchte Schoole te Utrecht, die eerlang tot eene Academie of Hooge-School verheven werd; waar van men diestyds het Eeuwfeest vierde.

Ver-

Verhandeling over de Voorzetſels der Werkwoorden, benevens een Aanhangſel over de Naamwoorden die, in hunne buiging de Letter D of T vereiſchen, en eene Lyst van vertaalde uitheemſche Woorden, uit de Schriften van den Ed. Heer P. C. HOOFT. *Door* H. PIETERSON. *Te Amſt. by* A. D. Selſchap en P. Huart 1774. *Behalven de Opdragt 87 bladz. in groot octavo.*

TAalkundige Liefhebbers vinden, in de bovengenoemde Verhandeling, eene ontvouwing van 't regelmaatige onzer Taale, betreffende de Scheidbaare en Onſcheidbaare Voorzetſels onzer Werkwoorden. Men ſchryft, by voorbeeld, *Ik zie aan* en *ik voorzie*, maar niet, *ik aanzie*, *ik zie voor*. Deeze verſchillende ſchryfwyze is niet willekeurig; dit erkent ieder: maar men vraagt, welke regelmaatigheid heerscht 'er, ten deezen opzigte, in onze Taal? De Heer *Pieterſon* zulks onderzoekende heeft 'er de volgende Regels op gevonden.

1. „ Alle Voorzetſels zyn ſcheidbaar, of gaan van hunne Werkwoorden af, daar het Lydend Deelwoord gemaakt wordt, met het woordleedje GE, tusſchen het Voorzetſel en het Werkwoord te plaatſen". *Aandoen* heeft ten deelwoord *AanGEdaan*, en men ſchryft, *Ik doe aan.*

2. „ Alle Voorzetſels zyn in tegendeel onſcheidbaar, daar die Deelwoorden, zonder GE, tusſchen het Voorzetſel en het Werkwoord, gebruikt worden". *Onderdrukken* heeft ten deelwoord *Onderdrukt*, en men ſchryft, *Ik onderdruk.*

Dit onderſcheid heeft ook plaats in gelykklinkende woorden van verſchillende betekenis; *overweegen*, op nieuw weegen, en *overwinnen*, winst behaalen, verſchillen dus van *overweegen*, overpeinzen, en *overwinnen*, veroveren: men ſchryft des regelmaatig, *Ik weeg over*, en *Ik win over*, als zynde de deelwoorden *overGEwoogen* en *overGEwonnen*; maar, *Ik overweeg* en *Ik overwin*, nadien men de deelwoorden ſchryft, *overwoogen* en *overwonnen.*

Volgens deeze bepaalingen behooren ook de Werkwoorden, die van Naam- en Werkwoorden te zaamengeſteld zyn, en het woordleedje GE, in de deelwoorden, niet tusſchen beiden, maar voor aan plaatſen, onder den tweeden regel. *Pinkoogen* heeft ten deelwoord *GEpinkoogd*, en men ſchryft, *Ik pinkoog.* In tegendeel heeft *Raad leeven* tot een deelwoord *RaadGEleefd*, en men ſchryft *Ik leef raad.*

Onze Autheur dit, met nevensgaande aanmerkingen over eenige woorden opgehelderd hebbende, toont vervolgens aan, in welke tyden van het Werkwoord de Scheiding, in de Scheidbaaren, plaats heeft, dat ons den volgenden regel verleent.

„ Deeze verplaatſing valt in de *Tyden* der *Aantoonende* en *Gebiedende Wyzen* alleen voor, waar van de *t'zamengeſtelde* en *toekomende tyden* echter zyn uitgezonderd; zy word in de *Aanvoegende* zo

min als in de *Onbepaalde wyze* gebezigd". Men ſchryft, *Ik heb voor* en zo vervolgens, maar *Dat ik voorhebbe* enz.

Het gebruiken van dit Werkwoord *Voorhebben*, doet den Schryver ſtil ſtaan, op de verkeerde uitdrukking:

Wy zullen, in het gene wy VOOR *te zeggen* HEBBEN, *aldus te werk gaan.* Men ſchryft beter, *Wy zullen, in het gene wy te zeggen* VOOR *hebben*, enz. maar dan zondigt men tegen den bekenden regel, welke eischt, dat men ſchryve; *Wy zullen, in het gene wy voorhebben te zeggen*, enz. Wyders merkt hy, ter dier gelegenheid, met opzigt tot dit TE aan, dat de bovengemelde Regels, makende de Voorzetſels, ook eene vaste bepaaling maaken, in 't plaatſen van dit TE, voor of agter de Voorzetſels; wanneer een werkwoord een ander in de onbepaalde wyze, met byvoeging van TE beheerscht.

„ Dit woordje wordt altyd voor het Voorzetſel, dat tot de *Onſcheidbaaren* behoort, en altyd agter het Voorzetſel, of tuſſchen het Voorzetſel en 't Werkwoord geplaatst, als het Voorzetſel *Scheidbaar* is. Men ſchryft, *gy zyt niet af TE keeren*, en, *hy zogt ons TE onderſcheppen.*

Op deeze algemeene ontvouwing dier Regelen, laat onze Taalkundige een berigt volgen van de uitzondering, of liever van de regelmaatige afwyking, als 'er Bywoordjes of diergelyken in de reden te pas komen, die de Scheiding verhinderen. Hier benevens merkt hy aan, dat zulks egter geen plaats heeft, in de vraagende en ontkennende ſpreekwyzen; wanneer in tegendeel de Scheiding geëischt wordt. Men ſchryft, *Wanneer wy hem wederzien;* en *Wanneer zien wy hem weder?* als mede *Wy zien hem niet weder;* doch met een bywoordje, in 't ontkennende, *Wanneer wy hem niet wederzien.*

Eene ſoortgelyke of liever tegenovergeſtelde uitzondering heeft ook plaats in de Aanvoegende wyze, als men de woordekens, welken die wyze vordert, uitlaat. Men ſchryft, *Dat hy het Kruisſpoor inſlaa*, maar *Hy ſlaa het Kruisſpoor in.* Doch hier in maakt het redeſchiftende woordje OF eene uitzondering, als eiſchende de Scheiding, by voorbeeld:

Zo laet ons al 't gevaar eerst weegen, niets beſtaan,
OF al de Hofraad ſteek' hier zelf zyn zegel AAN.

Voorts geeft de Heer *Pieterſon*, ten ſlot dier Verhandelinge, nog den volgenden algemeenen Regel.

„ In eene volkomen rede of ſpreekwyze gaan alle de *Naamvallen*, de *Bywoorden* en de *Ontkennende woordekens* altyd voor het Voorzetſel; dat is het Voorzetſel wordt het allerlaatst geplaatst: en zulks geſchiedt ook, als 'er een ander Werkwoord in de rede volgt, dat geboogen wordt". Men ſchryft; *Betrouw ons het beste TOE;* en zo ook, *Beeld u, wilt ge hooren, niet IN, dat logentaal voor my verborgen blyft.*

Dee-

Deeze aanmerkingen over de ſcheidbaare en onſcheidbaare Voorzetſels kunnen hoge nuttigheid hebben; nadien zy het regelmaatige gebruik naauwkeuriger aanwyzen, dan 't ons tot nog elders anders voorgekomen is: des de Schryver geagt moge worden, hier in wel geſlaagd te zyn; al ware 't, dat men 'er eenige meerdere uitzonderingen op mogte ontdekken. Min gelukkig is zyne verdere onderzoeking, over de verbuiging der Woorden met D of T; waar van hy in een volgend Aanhangzel gewag maakt, uitgevallen; alzo hy daaromtrent geen algemeene regelmaatige bepaaling heeft kunnen vaſtſtellen.

Men vraagt welke Naamwoorden en Deelwoorden hebben eene D of eene T in hunne Buiginge? Onze Schryver heeft veel moeite aangewend, om een algemeenen regel te vinden; doch zyne poogingen waren vrugtloos. Met de *Deelwoorden* is hy geſlaagd.

„ Als de onvolmaakt voorleeden tyd der Aantoonende Wyze eene D, of als die eene T heeft, wyst dezelve de verbuiging der Deelwoorden". Men ſchryft, *Ik beminde*, dus ook, *de beminde Koning;* maar *Ik dagt*, gevolglyk mede, *de gedagte zaak.*

Verder heeft hy opgemerkt, dat 'er iets regelmaatigs plaats ſchynt te hebben, in de *gelyknaamige Naamwoorden*, 't welk hem deezen Regel heeft doen opgeeven.

„ De gelyknaamige Naamwoorden, die van het Manlyke of Onzydige Geſlacht zyn neemen de Letter D in de buiginge, en die van het Vrouwlyke zyn, de Letter T aan". Dus maakt *Graad*, Manlyk, *Graaden*, en *Graat*, Vrouwlyk, *Graaten.* —— Maar deeze Regel doet weinig ter zaake, daar dezelve, behalve dat die aan veele uitzonderingen onderhevig kan zyn, zig ſlegts over een klein getal van woorden uitſtrekt. Boven dien is dezelve niet gegrond in den aart der taale; dewyl de bepaaling van de Geſlachten der Woorden grootlyks van 't gebruik afhangt.

Onze Autheur heeft wyders zyne uiterſte poogingen aangewend, om een algemeenen regel te vinden; doch 't is hem eindelyk voorgekomen, dat dezelve misſchien nooit te vinden zou zyn. Zulks heeft hem doen beſluiten, tot het maaken van daar toe betrekkelyke Woordlysten; die hy eger, op het aanraaden zyner goede Vrienden, nog niet in 't licht gegeeven heeft; en waar mede hy zal wagten, „ tot dat zich gelegenheid opdoe, welke hem verzekert, dat hy den Lief hebberen daar mede zal vergenoegen". —— Het komt ons voor dat de Heer *Pieterſon* wel gedaan heeft, met aan den raad zyner goede Vrienden gehoor te geeven; dewyl wy tot nog niet zien, dat zulke Woordlysten van een weezenlyk nut kunnen zyn. Onze Spraakkunſtenaars mogen het verſchil op de baan gebragt hebben, of men *Lant*, *Out* en *Bemint*, dan *Land*, *Oud* en *Bemind* hebbe te ſchryven; dan 't is buiten kyf gebleeven, dat men in de Verbuiging moet ſchryven, *Landen*, *Ouden* en *Beminden*; en dat de woorden *Herten*, *Bloote* en *Gehaaten* afkomſtig zyn van *Hert*, *Bloot* en

Ge-

Gebaat. Ook is onze Taal, als men zig bepaalt tot de ſchryfwyze van *Land*, *Oud*, *Bemind* en diergelyken, zo regelmaatig ten deezen opzigte, dat een Vreemdeling, in 't ſchryven, niet wel kunne mistasten; des 't niet noodig zy, naar den bedoelden regel te zoeken. —— Men zou dan op de vraag, welke Naam- en Deelwoorden hebben in hunne Verbuiging eene D of T? eenvoudig mogen antwoorden; zulks hangt af van de oorſprongiyke uitſpraak en ſpelling der woorden, naar dat ze in hunnen oorſprong een zagter of ſcherper klank hebben, en dus met eene D of T eindigen. Men ſchryft *Harde Harten*, om dat men, naar de verſchillende uitſpraak, Een *Hard Hart* ſchryft. ——— Wil men verder gaan, en naar een regel zoeken, waarom men niet ſchryft, Een *Hart Hard*, en dus *Harte Harden*, maar wel *Een Bloot Brood*, en dus *Bloote Brooden*; zal men naar iets zoeken, dat aan geen regel onderworpen is, dewyl zulks grootlyks afhangt van den tongſlag der Ouden, en 't verdere gebruik. Men zou even zo wel naar een regel der Geſlachten mogen zoeken, en vragen, waarom is *Hand* Vrouwlyk en *Voet* Manlyk? ——— 't Is des, naar ons inzien, den Autheur niet te raaden, met het vervaardigen zyner Woordlysten voort te gaan.

Met meer genoegen vinden wy in dit Aanhangſel nog eene *Lyst van vertaalde Uitheemſche Woorden, getrokken uit de Schriften van den Edelen Heere* P. C. HOOFT, met aanwyzing der plaatſen, waar dezelven in 's Mans hoog geagte Schriften te vinden zyn. Zodanig eene Lyst toont ons, hoe men, op den voorgang van dien Taalkundigen, verſcheiden gebruikelyke Basterdwoorden in goed Nederduitsch kan overbrengen. En ſchoon 's Mans keurigheid, in 't vermyden der Basterdwoorden, al eens te verre gegaan mogte zyn, kan egter zyn voorbeeld van nuttigheid weezen; daar 't der navolginge waardig is, voor zo ver 'er de duidelykheid in 't voorſtellen geen nadeel door lyde.

Bericht van den toeſtand der Negotiatien ten behoeve van eenige Planters op de Deenſche Americaanſche Eilanden, ten Comptoire van A. ter BORCH en ZOONEN, *in de jaaren* 1768 *en* 1769 *opgericht, mitsgaders van de daaromtrent zedert den jaare* 1773 *gehouden Directie. Waar by komt een Placaat van* 21 *May* 1774, *van zyne Koninglyke Majeſteit van Denemarken en Noorwegen &c. &c. Te Amſt. by* G. Lequien.

Koninglyke Ordonnantie van opgemelde zyne Majeſteit wegens die Negotiatien, op dato 1 *Maart* 1775. *Te Amſt. by* A. v. d. Kroe *en elders.*

UIt deeze Papieren kunnen de Heeren Geinteresſeerden in die bekende Negotiatien zien, tot hoedanigen ſtand deeze netelige zaak

zaak gebragt zy; en hoe zyne Deenſche Majeſteit eindelyk een weg heeft ingeſlaagen, om alle de deswegens ontſtaane verſchillen, ten ſpoedigſte, op eene regtmaatige wyze, ten einde te brengen. Men beſpeurt uit dit verſlag, dat menigvuldige malverſatien de zaaken, buiten eene geregtlyke behandeling, in eene onherſtelbaare wanorde gebragt hebben; en 't is blykbaar, dat het, zo niet onmogelyk, althans ten uiterſte bezwaarlyk zou zyn, de zaaken voor de ordinaire Gerechten in de Westindien, (daar het regte reſort der Debiteuren is,) ten einde te brengen. Uit dien hoofde, heeft zyne Koninglyke Majeſteit ten laatſte beſlooten, alles wat zyne Onderdaanen hebben te remitteeren, wegens de bewuste beleening, te ſequestreeren en in depoſitum te neemen, tot tyd en wyl dat de wettige ſchuld opgemaakt, en de wettige Crediteuren bekend zullen zyn: en voorts de geheele zaak betrekkelyk te maaken, tot eene daar toe aangeſtelde Commisſie, die gehouden zal worden in de Koninglyke Reſidentie-Stad Copenhagen. Zyne Deenſche Majeſteit ſtelt in die Ordonnantie voor oogen, hoe, in deeze confuſie van zaaken, zulks de min kostlykſte, ſpoedigſte en veiligſte weg zy; om, aan de eene zyde, zyne Onderdaanen te beſchermen voor alle benadeeling, ten einde hun bederf en ruïne, die uit onwettige en onregtmaatige Schuldeiſchen ontſtaan kunnen, voor te komen; en, aan de andere zyde, alle Vreemden te beſchutten in hun wetlyk verworven Regt; om dus een ieder, naar 's Lands algemeene Wetten, ter beveiliginge van ieders Eigendom, aan zyn Regt te helpen. Door dit middel zullen de wettige en onwettige Schulden of Eiſchen ten laatſte onderſcheiden, en de zaaken, in zo verre zy de Planters betreffen, afgedaan kunnen worden. —— Ingevolge hier van heeft de Commisſie het geordonneerde Proclama afgegeeven, dat aldus luidt.

„ Wy dagvaerden allen en en yder, het ſy ſyne Koninglyke Majeteyts eige Onderdaenen of Vreemde, die van de Inwoonders van de Deenſe Americaenſe Eilanden, St. Croix, St. Thomas en St. Jean wat te eiſchen hebben mogten, deriverende of connexie hebbende, met die van *Abraham ter Borch* en Soonen voorgeſtaene Geld-Negotiatie, voor die aen geſeide Inwoonders gedaene Beleening, het ſy op hypothecariſche Obligatien, Obligatie-Wisſels of Reverſen van Lyfrenten, voor eenige met of ſonder Hypothequen geleende Capitaelen, en mede die eenig Eisch hebben, ſpruitende dit uit of in eenige wyſe bykomende die van *Abraham ter Borch*, het ſy voor ſig of in Compagnie met Soonen, buiten de voorſeyde Negotiatie, gedaene Particuliere Beleeningen of gegeevene Crediten, om peremptorie ſelfs, of door Gemachtigden, *ſub pœna præcluſi & perpetui ſilentii* te verſchynen voor Ons in de Commisſie, ſoo gehouden zal worden hier te Copenhage, ten Huyſe van myn Staats-Raed *Sevel*, in de Friederichsbergſtraet, 's naemiddag te 4 uuren den 3 July en volgende dagen in het naestkomende jaar 1776, om daer voor te toonen, en te produceeren haere in Handen hebbende Originele Bewyſen,

ſen, waer door ſy haere eiſchen op een of andere wyze te legitimeren geloven, en verificeerende Copyen daar van in te leveren".

Ter ſelver tyd en ter ſelver plaetſe inroepen en dagvaerden wy hier door, peremptorie, en *ſub pœna præcluſi & perpetui ſilentii*, geſamentlyke Inwoonders van de Deenſe Americaenſe Eilanden St. Croix, St. Thomas en St. Jean, die op eenige wyſe in Connexie ſtaen mogten met de Negotiatie, onder Directie van *Abraham ter Borch* en Soonen, of met *Abraham ter Borch* en Soonen in Particulier, en voor ſig ſelfs, om te verſchynen, het ſy ſelfs of door Gemachtigden, en daer te produceren haere duydelyk opgeſtelde, en met wettige Bewyſen voorſiene Verklaeringen en Reekeningen, over het gene dat ze van *Abraham ter Borch* en Soonen, het ſy volgens aen de Negotiatien uitgegevene Obligatien, of van hem en Soonen in het beſondere mogten ontfangen hebben, of op andere wyſe hun gecrediteerd ſyn mogt, en wat ſy daerentegen op een of andere wyſe tot Betaeling mogten hebben geremitteerd, om daer uit klaerlyk te kunnen ſien, wat yder een netto ſchuldig is, daer na een wettelyke Liquidatie te maken; en de Disputen tuſſchen de Partyen, nae des Lands Wetten, te decideren".

ZINGHA, *Koningin van Angola. Eene Afrikaanſche Geſchiedenis. Uit het Fransch van den Heere* M. L. CASTILHON. *Naar de tweede Uitgave, door* L. S. P'. ZN. *Te Rotterdam by* Ary Vis 1775. *Behalven de Voorreden* 256 *bladz. in groot octavo.*

MEn geeft deeze Afrikaanſche Geſchiedenis van Koninginne *Zingha* op, voor eene waare Geſchiedenis; dan de menſchlyke natuur ſchrikt dermaate voor zulke tafereelen van ongebondenheid en wreedheid, dat men de hier van gegeeven berigten naauwlyks kunne gelooven. Volgens dit verhaal zou een aanzienlyk gedeelte van Neder-Æthiopie bewoond worden, door woeste Volkeren, die Menſcheneeters zyn, hunne eigene Natie, ja hunne eigen Kinders ſlagten, en zig in de hoogſte maate aan alle ongebondenheid en wreedheid overgeeven. Onder deeze Volken zou *Zingha* eene hoofdrol geſpeeld hebben, en eindelyk ter bekeering gekomen zyn; by die gelegenheid zouden de Roomſche Zendelingen aldaar den Christelyken Godsdienst geplant hebben; doch die poogingen zouden, kort na den ſpoedig invallenden dood van *Zingha*, verydeld zyn. De Schryver deezer Geſchiedenisſe wyst den Leezer tot de bronnen, uit welken hy zyn verhaal geput heeft, en poogt hetzelve alle waarſchynlykheid by te zetten, in een aanhangſel, behelzende eenige *Beſpiegelingen* en aanmerkingen over de natuurlyke wreedheid der *Giagen*, onder welken *Zingha* heerſchte, en een naauwkeurig berigt hunner zeden, gewoonten, en van de woestheid hunner plegtigheden. Het bygebragte ten deezen opzigte verdient

dient zeker opmerking, en maakt, dat men het geheele Stuk niet wel als een volſtrekt verdichtſel kunne verwerpen: dan daar alles tot den uiterſten trap van buitenſpoorigheid gebragt wordt, is 't egter niet vreemd te denken, dat de zeden van dit Volk, en de bedryven dier Koninginne, met al te ſterke koleuren gemaald zyn. Daar benevens is het verhaal van den Heer *Castilhon*, daar hy de lotgevallen der Koninginne beſchryft, in zodanig een ſmaak opgeſteld, dat men ten duidelykſte de ſpeelingen der verbeeldingskragte in 't zelve zie doorſtraalen: dit verlevendigt ſomtyds het verhaal, maar zet het zelve geen geloofwaardigheid by, in deeze en geene byzonderheden. Hy heeft haar, in 't midden van haare afſchuwelyke wanbedryven, willen doen voorkomen, als een Heldin met uitmuntende gaven bedeeld, en doet haar met Godsdienſtige oogmerken een Christelyk uiteinde hebben. Intuſſchen is 't te vreezen, dat hy, op het berigt der Roomſche Zendelingen, wat ſterk met zyne Heldinne ingenomen geweest zy, en zulks invloed op zyne penne gehad hebbe. —— Wat hier van ook moge weezen, het verhaal behelst, overeenkomſtig met het eenpaarig getuigenis der Reizigeren, die eenig berigt van deeze Gewesten gegeeven hebben, een verſlag van eene zeer wreede Natie, beheerst door eene Koningin, die alles aan haare Staatszugt opofferde; en ons, zo verre de Historie naar waarheid zy, in een treffend voorbeeld toont, tot welke buitenſpoorigheden de Menschlyke natuur kan overſlaan; buitenſpoorigheden zo groot, dat men dezelven in dit geſchrift, niet dan met afſchuwen kunne leezen.

Geſchiedenis en zonderlinge Levensgevallen van eenen Hottentot, door hem zelven beſchreven. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by H. v. Drecht *en te Utrecht by* A. Stubbe 1774. *In octavo* 153 *bladz.*

Een Franschman, by Schipbreuk, aan de Caffersкust aangeſpoeld, door eene Hottentotſche behouden, door haar bemind, en met haar in den Egt vereenigd, verkrygt by haar een Zoon, dien hy *Kori* noemt, welke het hoofdonderwerp deezer Geſchiedenisſe is. De Vader was, door de woede der Natie tegen Vreemdelingen, omgebragt, en *Ducbala*, (dus heette de Moeder,) had haar Kind tot in 't tiende jaar opgevoed; wanneer *Kori*, by gelegenheid van een inval der Hollanders, die 't Vlek, 't welk hy bewoonde, verwoestten, gevangen genomen, en naar de Kaap gevoerd werd. Hier geraakte hy, door gunst van des Gouverneurs Gemalin, in gelukkige omſtandigheden; dan een minnehandel met des Gouverneurs Dogter, *Leonora* bragt hem in 't uiterſte gevaar, 't welk hy egter ontkwam, door voorſpraak van eene Gezelſchaps-Juffer van *Leonora*, die op hem verliefd

liefd was. De Gouverneur ſprak hem, op voorwaarde eener Egtverbintenisſe met die Juffer *Babet*, vry; en verpligtte hem, met *Babet*, naar Batavia te gaan, alwaar hy hem tot zyn Agent aanſtelde. *Kori* leefde met *Babet*, in erkentenisſe haarer Liefde, vergenoegd, zelfs kon ze de gedagten op *Leonora* genoegzaam uit zyn hart uitwisſchen; en hy kon het haar vergeeven, toen zy hem, in eene doodlyke krankte, openbaarde, dat zy de oorzaak van zyn ongeval was, door zyn minnehandel met *Leonora* aan den Gouverneur te ontdekken. Op het overlyden van *Babet* beſloot hy weder naar de Kaap te rug te keeren; alwaar hy, den Gouverneur overleeden zynde, zig met *Leonora* in den Egt vereenigde. In die omſtandigheden overhandigde hem de Moeder van *Leonora* een Boekje, 't welk zy hem, by zyne eerſte komst, ontfutſeld had, en in 't welke zy, op den rand der bladen, een kort berigt van den levensloop van den Vader van *Kori*, (ter onderrigtinge van zynen Zoon, indien hy immer in ſtaat mogt worden, van 't zelve te kunnen leezen,) had aangetekend gevonden. By het doorbladeren hier van ontdekte hy, wel inzonderheid, dat zyn Vader, na eene mislukte Min jegens *Paulina*, de Dogter van een ryken Koopman te Brest, door deszelfs beſtiering naar *Goa* ingeſcheept was, en op die reis de bovengemelde Schipbreuk geleeden had. Hier op openbaarde zig de Moeder van *Leonora*, als die *Paulina*; welke hem een kort berigt gaf van haare lotgevallen, en tevens ontdekte, wat haar bewoogen had, om hem altoos by uitſtek gunſtig te zyn; hoe zo ſteeds gewenscht had, dat de Zoon van haaren eerſten Minnaar mogte huwen, met *Leonora*, de vrugt van haar Huwelyk met den Gouverneur, na dat zy verſtaan had, dat het Schip, op 't welk haar Minnaar naar Goa vertrokken was, met Man en Muis was vergaan. —— Alles liep dus, gelyk Historien van die natuur gemeenlyk doen, naar wensch ten einde; en *Kori* vertrok met *Leonora* en *Paulina* naar Frankryk, alwaar ze, na deeze wisſelvalligheden, een beſtendig gelukkig leeven leiden. —— De manier van vertellen is vry geſchikt, en 't Stukje laat zich, door Leezers van dien ſmaak, in een uur van uitſpanning, met genoegen doorbladeren.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verhandeling over de Wonderwerken ; geſchikt om te toonen, dat zy bewyzen zyn eener Godlyke Tuſſchenkomſte, en volſtrekte blyken van de Godlykheid der Zendinge en Leere van eenen Propheet. Door HUGH FARMER. *Uit het Engelsch vertaald. Te Goes, by* J. Huysman. *En is mede te bekomen, te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel. 1774. *Behalven het Voorwerk* 469 *bladz. in groot octavo.*

ZYn de Wonderwerken in zichzelven *volſtrekte* bewyzen van de Godlykheid der Zendinge en der Lere van een Propheet? Of heeft men de Wonderwerken aen te zien, als *voorwaardlyke* bewyzen, welker Godlykheid aen den inhoud der Lere getoetst behoort te worden? Een beſlisſend antwoord op dit Voorſtel hangt af van de beantwoording der Vrage: kunnen ook Wezens van verhevener vermogens, dan wy Menſchen, Wonderwerken verrichten, buiten een byzonderen last van God; of kan 'er geen Wonderwerk geſchieden, zonder Godlyke Tuſſchenkomst? Beweert men het eerſte, dan kan men zich op het Wonderwerk als Wonderwerk niet verlaten, maer men moet den inhoud der Leere nagaan, om over de Godlykheid van 't Wonderwerk te oordelen. Houdt men integendeel het laetſte ſtaende, dan verſtrekt een Wonderwerk, op zichzelve, tot een ontegenzeglyk bewys, waer in men berusten kan. —— 't Is bekend, dat beide deze gevoelens, Mannen van naem tot Voorſtanders hebben; en zy, die dit onderwerp immer onpartydig overwoogen, bemerkten ligtlyk, dat 'er, zo aen de ene als andere zyde, redenen ter beide gebragt worden, die opmerking verdienen; uit welken hoofde dit ſtuk nog ſteeds veler aendacht tot zich trekt. Zulks heeft ook, onder anderen, den Heer *Farmer* bewoogen, om zyne gedachten daer over te laten gaen; en zyne deswegens geſchreven Verhandeling heeft iemand onzer Landgenooten uitgelokt, om dezelve uit het Engelsch in 't Nederduitsch over te brengen; waer door onze Nederduitſche Lezers in ſtaet geſteld worden, om 's Mans redeneerwyze hier omtrent in overweging te nemen.

De Heer *Farmer* omhelst de zyde van hun, die beweren, dat 'er geen Wonderwerk geſchiedt, zonder enige Godlyke

Tusschenkomst, en dat gevolglyk de Wonderwerken in zichzelven zekere Bewyzen zyn; welk gevoelen hy indiervoege ontvouwt en betoogt, dat zyne redeneringen ener aendachtige overweginge waerdig zyn. De Voorstanders van dit gevoelen zullen hunne denkbeelden ten krachtigste versterkt vinden; en 'er veelligt nog al 't een en 't ander in ontmoeten, dat ter opheldering hunner gedachten kan strekken. En zy, die een ander gevoelen toegedaen zyn, zullen wél doen, wanneer zy deze Verhandeling, met alle mogelyke aflegging van vooroordelen, overwegen; des Autheurs manier van voorstellen, zo dezelve hun al niet overtuigend mogte toeschynen, zal hun hier of daer nog wel eens het zwak van hun gevoelen doen opmerken; zy zullen daer benevens het gevoelen der andersgezinden hier door te beter leren beoordelen; en een herhaeld onderzoek, onder het nagaen van zo oordeelkundig ene Verhandeling, zal van dienst kunnen zyn, ter nadere ontdekkinge der Waerheid.

Volgens den Heer *Farmer*, is een Wonderwerk *eene Werking strydende met den loop der Natuure*. „ De uitwerkzels, door de geregelde werking van de Natuurwetten, voortgebragt, of welken met den vastgestelden loop der dingen overeenkomstig zyn, worden, *zegt hy*, Natuurlyk genoemd; dezulken integendeel, welke met deze bepaalde vaststelling, en met den gewoonen loop der dingen, stryden, achte ik Wonderdadig". Onder het opheldren dezer beschryving, met beantwoording der tegenbedenkingen, ontvouwt hy ons, in den aenvang van zyn Werk, zyne denkbeelden over de natuur der Wonderdaden. Hy toont tevens aen, dat men derzelver mogelyke bestaenlykheid op geen grond kan loochenen; en draegt ons wyders voor, welke verschillende begrippen 'er, over derzelver uitwerkende oorzaken, veelal plaets hebben. Reden gevende, waerom hy deze en gene begrippen hier over niet kan toestemmen, komt hy ten laetste tot het denkbeeld, „ dat ze altoos aen eene *Godlyke Tusschenkomst* moeten worden toegekend; indiervoege, dat dezelven nooit gewrocht worden dan, of onmiddelyk door GOD zelven, of wel door zulke andere Wezens, als Hy tot derzelver verrichting last en magt geeft". Dit is 't gevoelen, 't welk hy vervolgens, zo door de Reden, als door de Openbaring, tracht te voldingen; waer toe het twede en derde Hoofdstuk geschikt is. —— Het geen hy ten dien einde uit de Rede alleen bygebragt heeft, trekt hy aen 't einde van 't twede Hoofdstuk aldus te samen.

„ Ik hebbe doen zien, dat de Reden aan ons Menschen, maar

maar één eenig Allerhoogst, Oorſpronglyk, Almagtig Wezen leert kennen, welk in ſtaat is en vryheid heeft, om allerwegen, en op zulk eene wyze, als hem behaagt, te werken, en welks Oppermogendheid en Almagt de eenige evenmatige oorzaak is, welke wy in ſtaat zyn, in den gantſchen omtrek der beſtaanlykheid, te ontdekken, van die Uitwerkzelen en Gewrochten, welken wy *Wonderdadig* noemen. Aan dat Wezen derhalven alleen, is het natuurlykst, deze Gewrochten toe te ſchryven. De beste Bewyzen, welken de Reden kan uitvinden en aandringen, ten betooge des beſtaans van hoogere geſchapene Verſtanden, betoogen nog veel klarer en krachtiger, dat deze hoogere Geesten, alleenlyk binnen dien byzonderen kring, in welken zy door den Schepper zelven geſteld en bepaald zyn, werken kunnen. 'Er is, op gelyke wyze, aangewezen, dat de *opmerking en bevinding* van alle Eeuwen ten vollen betoogen, dat deze Geesten of hoogere Werkers geene vryheid altoos hebben, om Wonderen op deze lagere Waereld te verrichten; zynde in dezelve nimmer eenige zoodanige Gewrochten voortgebragt, dan welken gevoeglyk aan GODE kunnen, en ook alleenlyk moeten, toegeſchreven worden. Naardien de Wetten der Natuur, de vastgeſtelde Regels der Godlyke Regeering en Onderhouding zyn, welken wezenlyk tot de ordre en het geluk der Waereld behooren; zoo moet het wel zeer onredelyk voorkomen, te onderſtellen, dat GOD aan iemand zyner Schepzelen de magt, om deze Wetten te wederſtaan, of te ſtremmen en te ontroeren, zoude geſchonken hebben. De Wonderen nu, blyken en proeven zynde van de heerſchappy over die Wetten, bevestigen teffens de onmiddelyke tusſchenkomst, en het gezag van dat Oneindig Groot en Magtig Opperwezen, door welk zy het eerst zyn vastgeſteld. Ook moeten zulke *Deïsten*, die het beſtaan van *Engelen* en *Duivelen* loochenen, in 't byzonder en vooral toeſtaan, dat de Wonderen, indien er ooit eenigen verricht zyn, GOD alleen en niemand anders, voor derzelver Oorzaak en Bewerker hebben, en dat de vastgeſtelde loop der dingen, alleenlyk door zynen onmiddelyken wille, kan veranderd worden. Indien aan lagere Wezens de vryheid gegeven ware, om de wyze orde der Natuur te ſtremmen of te ontroeren, zoo zouden wy ons beste bewys, voor het Beſtaan en de Voorzienigheid der Godheid zelve, verliezen; en de eigenlyke grondſlag van alle de hulde en dienst, welken hy van ons eischt, zoude om verre geworpen worden. Ook is het Gevoelen, welk ik hier te keer ga, in alle Eeuwen ten hoogſte nadeelig, ja verderflyk geweest voor de ware

Godsvrucht, en is meest overal eene vruchtbare Moeder van eindelooze Bygeloovigheden en Afgoderyen geworden. En waarlyk, indien eenige hoogere Wezens, met de daad, die Wonderdoende of Wonderdadige Magt bezaten, welke men hun toeſchryft, zoo zoude de oefening dier Magt, door *goede* en *kwade Geesten* of *Werkers* teffens, het Menschdom gewisſelyk, of aan noodzaaklyke en onverwinlyke Dwalingen blootſtellen, of ten eenenmale het aanzien, geloove en gebruik der Wonderen vernietigen, als welken dan nimmer onder 't denkbeeld konden vallen, van Proeven en Toetſen der Waarheid, of echte Betoogen wegens eene Godlyke Zending, te wezen".

Onze Autheur hier mede het eerſte gedeelte zyner taek afgehandeld hebbende, verledigt zich in het derde Hoofdſtuk, om te doen zien, dat de Schriften, zoo van het Oude als Nieuwe Verbond, altoos de Wonderen vertoonen, als de byzondere Werken van God, en dezelven nimmer aen enige andere Wezens toeſchryven, ten zy wanneer dezen werken, volgens Gods onmiddelyken last. Ter vollédiger uitvoeringe hiervan, gaet hy onderſcheidenlyk na, het berigt, dat ons de Heilige Schryvers geven, wegens de goede en kwade Engelen, en nopens de Zielen der afgeſtorven Menſchen, 't welk, gelyk hy tracht aen te toonen, onbeſtaenbaar is met derzelver Vryheid en Wonderen te werken. Dit leid hem verder tot ene beſchouwing van 't geen de Heilige Schrift opgeeft, wegens de Natuur en de Eiſchen der Heidenſche Goden; ten betooge, dat de voorſtellingen onzer gewyde Schryveren, volſtrekt onbeſtaenbaar zyn, met de onderſtelling, dat deze Goden de magt zouden bezitten, om Wonderen te verrichten. Vervolgens legt hy 't 'er op toe, om aen te toonen, hoe de Sterre-Wichelaers, Waerzeggers en Tovenaers der Oudheid, die voorgaven, door den byſtand der Heidenſche Goden, toekomende dingen te kunnen voorſpellen, of wonderen te werken, in de Heilige Schrift, als bloote Bedriegers aengemerkt, en voor onbekwaem verklaerd worden, om hunne Voorgevens te onderſchragen, door enige Werken of Voorzeggingen, welken het Menschlyk vermogen of verſtand te boven gaen. Te dier gelegenheid wederlegt hy te gelyk de gronden, op welken de Christenen het crediet en 't vermogen der oude Toverkunde hebben willen beweren. Daer benevens poogt hy ons te doen zien; hoe de voorwendingen der valſche Propheten, wegens ene Godlyke Ingeving, en omtrent de magt van wonderen te verrichten, tot ſteun en voortplanting der Dwaling en Afgodery, in de gewyde Schriften

ten gebrandmerkt ſtaen, als bloote gewrochten van Menſchelyke loosheid en bedrog. —— Tot dus verre bepaelde zich de Heer *Farmer* tot een ontkennend bewys, terwyl hy 'er alleen op toelei, om te toonen, dat de Heilige Schrift het vermogen, om eenig wonder te doen, ontkent en beneemt, aen alle die ſoorten van Wezens, welken men ooit opgeworpen heeft, als bekwaem tot het verrichten van Wonderen, buiten een onmiddelyken last van God. En hy leidt 'er uit af, dat de Heilige Schrift hierdoor gevolglyk loochent, dat 'er ooit één enkel Wonder, buiten de onmiddelyke tusſchenkomst van God, zoude verricht zyn. —— Dit ontkennende bewys, doet hy nu vervolgens vergezeld gaen van een ſtellig betoog, waer in hy 't 'er op toelegt, om den Lezer ten klaerſte onder 't oog te brengen, dat de gewyde Schriften, overeenkomſtig met den waren ſtaet van 't oude geſchil, tusſchen de *Propheten van* GOD en de *Afgodendienaars*, alle de Wonderdaden vertoonen, als de Voorrechten van den enigen en eeuwigen GOD, en als bewyzen, dat Hy alleen de HEER van allen, en de enige ware GOD is. En dit, *zegt hy*, verrichten zy op eene manier, welke duidelyk toont, dat 'er geen de minſte ſchroom in iemand kan overblyven, als of enig hooger Wezen, hoe genaemd, behalven GOD, de magt bezat, tot het voortbrengen dezer uitwerkzelen. —— Eindelyk poogt hy dit alles nog te verſterken, door voor te dragen, hoe de Heilige Schrift, eenparig, alle de Wonderwerken vertoont, als, in zichzelven, volſtrekte betoogingen van de Godlykheid der Zendinge, en der Lere van Gods Propheten; en hoe dezelve ons nimmer leid, om de Leer, in haer vervat, aen te merken, als een toets van derzelver Wonderdaden, als gewrochten van ene Godlyke Tusſchenkomst. —— In de gehele behandeling van dit Stuk, doormengd met een aental van Oudheid- Tael- en Oordeelkundige aenmerkingen over dit onderwerp, heeft de Heer *Farmer* verſcheiden plaetſen der Heilige Schrift licht zoeken by te zetten, terwyl hy deze en gene gebruikelyke verklaringen, die op andere gronden ſteunen, tegengaet: dan wel bezeffende dat dezulken, die anders denken, hem enige byzondere gevallen zouden tegenwerpen, zo verzuimt hy niet, ook zulks in acht te nemen.

Dit doet hem met het vierde Hoofdſtuk overgaen, ter beſchouwinge van zulke Gevallen, die velen aendringen, als dadelyke voorbeelden van de wonderdoende Magt der booze Geesten. Als daer is, het geval der Toveraren in Egypte, de opwekking van Saul door de Toveresſe te Endor, en 's Heillands verzoeking in de Woestyn, door den boozen

Geest. De twee eerſte Voorbeelden gaet hy in 't brede na, en met betrekking tot het laetſte geval, beroept hy zich op zyne eertyds deswegens uitgegeven Verhandeling. (*) Het geen de Egyptiſche Tovenaers verrichten, beſtaet, naer zyne gedachten, in enkele kunſtenaryen; en 't bedryf der Toveresſe te Endor is loutere bedriegery door die Vrouw gepleegd, of ene Wonderdaed, die God zelf gewerkt heeft, om Saul dus zyn Godlyk Oordeel aen te kondigen; des het ene noch het andere diene, om het denkbeeld te handhaven, dat booze Geesten Wonderen verrichten kunnen.

Hier mede acht de Heer *Farmer* zyne zaek voldongen, en ten overvloede bewezen te hebben, dat 'er geen Wonderwerk geſchied, zonder enige Godlyke Tusſchenkomst. Dit nu vaſtſtaende, leid hy daer uit, by wettigen gevolge, af, dat de Wonderwerken, als ze gevoeglyk toegepast worden, een Godlyk getuigenis infuiten, ten voordele van den Perſoon, uit hoofde van denwelken zy verricht zyn, en ten behoeve van de Leer en de Boodſchap, welke hy, in den naem van GOD, moet afleggen. Ter ontvouwinge en ten aendrang van dit Bewys, ſchikt onze Autheur het vyfde of laetſte Hoofdſtuk van zyn Geſchrift; waer in hy aentoont, hoe de Wonderwerken op ene gevoeglyke wyze toegepast behooren te worden, met ene nevensgaende waerſchouwing tegen zodanige misvattingen, als hier omtrent by zommige Schryvers voorkomen; op dat men wel gade ſla, onder welke omſtandigheden de Wonderen, aengemerkt als Godlyke Tusſchenkomſten, de zekere Bewyzen ener Lere opleveren.

„ De Wonderen, *zegt hy*, kunnen door GOD verricht worden, zonder de tusſchenkomst van enig Mensch, en ook tot andere einden, dan dat, om de Zending eens Propheten te bevestigen, of ontegenzeglyk te ſtaven. Tot zulke getuigenisſen voor, en bevestigingen van, eenen Propheet, kunnen zy niet dienen; dan onder zoodanige omſtandigheden, als eenige betrekking tusſchen die Werken en zyne Zending te kennen gaven. Als het niet klaarlyk blykt, dat zy, op zynen aandrang en ter zyner begunſtiging, gewrocht zyn, zo kan men geenszins weten, dat zy eenige betrekking meer op hem, dan op eenig ander Perſoon, zouden hebben. Even noodwendig is 't, dat de Propheet duidelyk en met nadruk zyne Zending van God bevestige, derzel-

(*) Zie een Bericht hier van in de *Nieuwe Vad. Letter-Oef. I. D. bl.* 1.

zelver inhoud en oogmerk juistelyk verklare, en zyne Wonderen, als een blyk en bewys van dezelve, bybrenge en aandringe; op dat derzelver waare doelwit niet voorby gezien noch verkeerdelyk opgevat worde; gelyk het geval was in het Wonder van *Paulus* te *Lystre*, *Hand.* XIV. 11. 't welk in 't eerst by de *Lycaöniers* kwalyk verstaan werdt, door derzelver onoplettendheid op de Leere, welke hy hun predikte. Indien de Wonderen niet verklaard worden, tekenen eener Godlyke Zendinge te wezen, kunnen zy zulks ook niet bedoelen, noch behooren niet, als zoodanigen, aangemerkt en erkend te worden. Even zoo schynt het een verder vereischte te zyn, dat de Persoon, die voorgeeft, met eenen Godlyken last bekleed te zyn, en, ter bevestiging daar van, zich op Wonderdaden beroept, zynen last alvoorens verklaare, en zyne boodschap aankondige, wanneer hy tot het verrichten van Wonderen overgaat, of terwyl hy, met het verrichten derzelven, bezig is, ten einde hy dezelve niet tot een verkeerd einde toepasse, of verdacht gehouden worde, van ze aldus te willen toepassen; en op dat het Verband tusschen dezelven en tusschen het Stuk, welk hy 'er door te bewyzen staat, des te gereeder door de Aanschouwers onderscheiden en begrepen en tastbaarlyk gevoeld moge worden.

„ Want Wonderen, die eene Godlyke tusschenkomst zullen betoogen, moeten als Godlyke Geloofsbrieven geacht en aangenomen worden, onder de volgende omstandigheden: wanneer het namelyk ten klaarste blyke, dat zy, op den aandrang, of ter gunste van eenen Persoon, gewrocht worden, die zich beroept op eene Godlyke zending, eene boodschap in GODS naam, of op zyn' last overlevert, en zich beroept op die Werken, alvorens, of geduurende den tyd van derzelver verrichting, ten betooge van de Godlykheid zyner Leer en Zending. De daden, welken GOD voor hunnen Autheur en Bewerker hebben, moeten, in dit geval, aangemerkt worden, als eene Verklaring van zynen Wille, of als zyn onmiddelyk Antwoord op het, tot hem, gedane Beroep, en als tekenen of getuigenissen wegens zyne goedkeuring van den Persoon, die zich eene Zending van hem aanmatigt, en belydt een Ontdekker of Verklaarder van zynen Wille aan 't Menschdom te zyn. Op deze wyze kan GOD gezegd worden, deszelfs last te verzegelen, en zyne goedkeuring aan den inhoud en 't oogmerk van denzelven te hechten; even gelyk wy Menschen onze goedkeuring betuigen, wegens 't geen een ander, in onzen Naam, spreekt, door zeker byzonder teken;

of, gelyk als den inhoud van zeker Geſchrift, ſchoon niet door ons zelven opgeſteld en geſchreven, tot onze eigene Acte of Verbandſchrift maken, door 'er ons Handſchrift en Zegel onder te zetten. Het is klaar, dat de Wonderen, in het geval, hier vooronderſteld, zoo wel de Godlykheid der Leere bevestigen, als die van den Perſoon, die gebruikt wordt, om dezelve aan de Waereld te verkondigen; want dus geeft GOD zyne goedkeuring, zoo wel aan de verzekering, als aan de uitvoering van deszelfs last. Het is naauwlyks van nooden, om hier by te voegen, dat, indien de Godlyke Tusſchenkomſten ten behoeve van eenen Perſoon, die zich beroept op eenen Last, van GOD ontvangen, de *Godlykheid* zyner Leere bewyzen, zy dan te gelyk derzelver (*a*) *Waarheid* bevestigen. Want het is onmogelyk, gelyk elk gereedelyk zal toeſtaan, dat GOD zyn Zegel aan eenen Leugen hechten zoude (*b*), of een onmiddelyk getuigenis verleenen ten behoeve van iemand, die of valſchelyk voorgeeft, eenen Godlyken last ontvangen te hebben, of zich ongetrouw betoont in de uitvoering van denzelven. GOD is te wys om bedrogen te kunnen worden, van anderen, en te rechtvaerdig en te goed, om zyne Schepzelen te willen bedriegen".

Voor 't overige telt de Autheur in dit Hoofdſtuk nog op, de voordeelen van dit Bewys, wel byzonderlyk in de invoering en vaſtſtelling van ene Godlyke Openbaring. En hy vleit zich, gelyk hy in 't ſlot betuigt, dat men op het overwegen van deze Verhandeling, „ klaarlyk zal beſpeuren, dat het geene Tegenwerping altoos, tegen den *Joodſchen* en *Chriſtelyken Godsdienst* kan zyn, dat dezelven beiden, op den Grondzuil van onmiddelyk-Godlyke Wonderdaden, geveſtigd zyn".

„ (*a*) De Vrouw van *Sarepta* betuigde jegens den Propheet, die haaren Zoon ten leven verwekt hadt, *dat zy hier aan wist, dat hy een Man*, of een Afgezant *van* GOD *ware, en dat het Woord des* HEEREN, *door zynen Mond geſproken, de Waarheid behelsde.* 1 Kon. XVII. 24. en dit is, in de daad, de taal der Natuur en van 't gezond Verſtand".

„ (*b*) Zie PLATO *in Republ. L.* 2. *p.* 431, *Edit.* FICINI."

Aan-

Aanmerkingen van B. DE MOOR, *Hoogleeraar der H. Godtgeleertheid aan Hollands Hoge School, en Leeraar van Christus Gemeente te Leiden, op de* Orde des Heils, *in ene Verhandeling voorgeſtelt door* D. KLEMAN, *Leeraar der Gereformeerde Gemeinte te Voorburg. Te Leiden by* P. Delfos Jun. 1775. *Behalven het Voorwerk, met drie bygevoegde Leerredenen* 212 *bladz. in quarto.*

Dankbetuiging aan den Hoogleeraar, voor zyne geleerde Aanmerkingen tegen de Orde des Heils. *Te Leiden by* C. Delfos, P. Z. 1775. *In quarto* 14 *bladz.*

HEt Geſchrift van den Eerwaerden *Kleman*, voor enigen tyd gemeld, (*) niet beantwoordende aen de gemene denkwyze van onze Godgeleerden, is, gelyk natuurlyk te verwachten was, aen veler tegenbedenkingen onderhevig. Wel byzonder heeft het oplettend doorbladeren van 't zelve den Hoogleeraer *de Moor* opgewekt, om zyne aenmerkingen over die Verhandeling in 't licht te geven; ten einde de ongegrondheid der daer in beweerde ſtellinge, naer zyn oordeel, aen te toonen, en den invloed dier denkbeelden, welken hy als zorglyk beſchouwt, tegen te gaen. —— Om hier in gelukkigst te ſlagen, heeft hy de Verhandeling, in haer geheel, als een Tekst gedrukt, en zyne bedenkingen, nopens derzelver inhoud, en byzondere voorſtellen, by manier van Aenmerkingen, onder den Tekst gevoegd; waer door de Lezer te gemaklyker in ſtaet geſteld word, om de verſcheidenheid der begrippen na te gaen, en de Aenmerkingen van zyn Hoog Eerwaerden te beoordelen.

Zy, die niet geheel onervaren zyn in het hier behandelde verſchil, zullen wel dra bemerken, dat de Hoogleeraer inzonderheid bevreesd is voor ene inſluipende Arminianery; en uit dien hoofde zyne redeneringen gemeenlyk indiervoege inricht, als men van ouds her gewoon was tegen de Arminianen te redentwisten. Uit dien hoofde zullen zy, die het gevoelen van den Eerwaerden *Kleman* mede in dat licht beſchouwen, gereedlyk overſlaen, om de bedenkingen van zyn Hoog-Eerwaerden toe te vallen. Dan zy die oordelen dat de Stellingen van den Eerwaerden *Kleman*, in 't wezen der zake, merkelyk verſchillen, van de Remonſtrantſche Stellingen, welken op

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* III D. bl. 535.

op het Dordrechtſche Synode gewraekt zyn, en 't gehele Stuk dus anders inzien, zullen in 't algemeen van gedachten zyn, dat des Hoogleeraers bedenkingen het Stuk te ver trekken; en dat zyne redeneringen, tegen het Remonſtrantſche Stelſel ingericht, dus doorgaens geen doel treffen, met opzicht tot het Stelſel van den Eerwaerden *Kleman*, voor zo ver het daedlyk van het Remonſtrantſche Stelſel onderſcheiden is. Het laetſte denkbeeld heeft te meer natuurlyk by velen de overhand, daer 't blykbaer is, dat 's Mans gedachten geenszins inſtemmen, met die der Remonſtranten; van waer wy reeds voorheen gezegd hebben, „ dat 's Mans leiding niet wel voldoen zal aen de begrippen van hun, die tot ene andere Gezintheid behooren;" overeenkomſtig waer mede ook zyn Hoog-Eerwaerde in dit Geſchrift betuigt, „ dat de Aucteur dier Verhandelinge, in het voordragen van zyne gedachten, ons een opſtel mededeelt, 't welk doorgaans onzen Godtgeleerden niet zal behagen, en even weinig den genen, die buyten zyn, met welken wy over deze dingen geſchil hebben, zal voldoen." — Intuſſchen moet men, tot welke zyde iemands oordeel over des Hoogleeraers redeneerwyze in dezen overhelle, erkennen, dat zyn Hoog-Eerwaerde het Stuk, als een doorzichtig Godgeleerde, en redelyk beſcheiden behandeld heeft. Jammer is het maer, dat de Hoogleeraer alle verdere onderzoeking van de duisterheden, die 'er plaets hebben, in 't overeenbrengen der Lere van Gods krachtdadige Genade, met de Lere van 's Menſchen Vryheid, ſchynt te willen affnyden; daer hy, op het verzoek van den Eerwaerden *Kleman*, dat een ander zich bevlytige, „ om, (zo hy mogte doolen,) naar zyne betere gedachten, dezen knoop te ontbinden;" aentekent. *Dit is van onze rechtzinnige Godtgeleerden al voor meer dan hondert jaren gedaan, zoo verre zulks 's menſchen eindig begrip en vermogen toelaat.* In dit denkbeeld ſtaende, ſchryft zyn Hoog-Eerwaerde ook, by gelegenheid dat de Eerwaerde *Kleman* gewag maekt van 't gebrek van onderzoek in dezen, het volgende: *Ik meen, dat Godt onzen voortreffelyken Godtgeleerden, wien het aan geen vlytig onderzoek ontbroken heeft, al voor meer dan anderhalve eeuw, in dit moeijelyk ſtuk, 't welk voor ons niet ten vollen is te doorgronden, zoo veel licht gegeven heeft, als men uyt zyn Woord, den eenigen onfeilbaren regel van ons geloof, daar omtrent bekomen kan.* — Wy vertrouwen vastlyk, voor zo ver wy de eer hebben van zyn Hoog-Eerwaerden, in zyne edelmoedige gevoelens, en zucht voor een onbevooroordeeld onderzoek der waerheid, te kennen, dat hy zulk eene manier van uitdrukken niet volſtrekt

ſtrekt naer de Letter verſtaen wil hebben; en dezelve alleen ten ſterkſte te kennen geeft, des Hoogleeraers overtuiging van de rechtmatigheid der vroegere oplosſingen dezer zwarigheden. Anders toch zou het vrye waerheids-onderzoek, één der aenmerklykſte grondſteunen van 't Protestantendom, indien men inderdaed ten ſterkſte dus moest denken, te veel gevaers loopen.

Voorts ſtaet omtrent de afgifte dezer Aenmerkingen nog te melden, dat de Hoogleeraer, om zyn werk te bekorten, zich in dezelven dikwils beroept, op zyn *Commentarium ad* MARCKII *Compendium Theologicum*, mitsgaders op zyne *Voorreden* voor de *Verklaering van het eerſte Hoofdſtuk van Petrus tweeden Brief*; en dat hy eindelyk, ter nadere opheldering van zyne denkwyze over dit onderwerp, 'er nog bygevoegd heeft, twee Leerredenen over Openb. III. 20, en ene Predikatie over Matth. XXIII. 37, zo als hy dezelven reets voor vele jaren ontworpen en uitgeſproken heeft. Tot een ſtael hier van, waer uit men des Hoogleeraers begrip over dit Stuk in 't algemeen genoegzaem kan afnemen, verſtrekke zyne beantwoording der bedenkingen, op 's Heillands voorſtel, Openb III. 20. *Indien iemand myne ſtemme zal booren, en de deure opendoen, ik zal tot hem inkomen.* Aengemerkt hebbende, dat een ieder *dit verband tuſſchen de plichtsbetrachting en genadebelofte, aldaer vermeld, moet billyken*, vervolgt hy aldus.

„ Alleenlyk zult gy misſchien vragen, of dan het hooren van Jeſus ſtemme, en het opendoen van de deure, afhangt van onzen vryen wil en in onze eigene magt ſtaat, dat Jeſus zulks hier dus onder beding voorſtelt, en daar aen de toezegging van enen uitnemenden genadeloon vasthegt? Ik antwoord in generleye wyze, terwyl de Schrift leert, dat de mensch van zich zelven tot alle goed ondeugend is. 2 Cor. III. 5. Phil. II. 13. En in 't byzonder gelove en bekeering beide als gaven Godts aanmerkt. Joh. VI. 44, 45. Philipp. I. 29. Jer. XXXI. 18. Ezech. XXXVI. 26, 27. 't Is de Heere Jeſus zelf, die den ſleutel Davids heeft, die opent ende niemant ſluyt, ende Hy ſluyt ende niemant opent: deze moet door zynen Geest het herte des menſchen openſluyten, het ſteenen herte verbryzelen, de ſlagboomen en grendels van zondige begeerlykheden doen wegſpringen, Act. XVI. 14. *Ende ene zekere vrouwe, met name Lydia, een purperverkoopſter van de ſtad Thyatiren, die Godt diende, hoorde* [ons:] *welker herte de Heer beeft geopent, dat zy acht name op het gene van Paulus geſproken wierd.* Maar ook kan men uit onze text niet wel beſluyten, wat daar zy van de krachten van den natuurlyken

mensch

mensch ten goede; terwyl de Heere Jesus spreekt tot ene Gemeinte, die van Hem niet alleen door zyn Woord geroepen was, maar onder welke daar ook zekerlyk zullen geweest zyn, die met zaligmakende gaven des Geestes verrykt waren.

„ Zegt gy; Indien de mensch geene krachten heeft, om deze voorgestelde plichten te betrachten, dat de Heere dan te vergeefs onder zulk een beding de belofte doet in onzen text. Immers neen, Toehoorders: want merkt gy dit voorstel in 't gemeen aan, zonder bepalinge tot deze of gene soort van menschen, zo dienen diergelyke betuigingen, om den mensch te onderrichten van zynen betamelyken pligt, en te toonen, met hoe groten genadeloon deszelfs betrachting zekerlyk verbonden is. *Aug. de Corrupt. & Gratiâ C. III.* „ ô Mensch! erken in de bevelen wat gy moet hebben, in de bestraffingen wat gy door uwe schuld niet hebt; maar beken in 't gebed van waar gy ontfangen zult 't gene gy verlangt te hebben.' En elders: (*de Gratiâ & Lib. Arb. C.* XVI.) „ Daarom beveelt ons Godt sommige dingen, die wy niet kunnen doen, op dat wy mogen weten wat wy niet kunnen doen, op dat wy mogen weten wat wy van Hem te verzoeken hebben.' Vat ge dit woord op met betrekkinge op de uitverkoornen, geroepen, gelovigen in onze Gemeinte, zo is 't een zedelyk middel, waar door de Heere den redelyken mensch uytwendig vermaant tot betrachting van dat gene, waar toe Hy hem teffens inwendig krachten verleent: maar by die inwendige werkinge zynes Geestes, wil Hy wel de vermaningen en beloften van zyn Woord voegen, om dus op een redelyke wyze den mensch te leeren opwekken de gave Godts die in hem is, en goed gebruyk maken van de genade aan hem verleent. Terwyl die zelve vermaningen en beloften dienen, om de verworpenen te onverantwoordlyker te maken, en hun alle voorwendsel te benemen, als of zy hunnen pligt niet hadden geweten, of tot denzelven niet genoeg en waren opgewekt. Zeer wel losen onze *Kanttekenaars* die bedenking, welke hier van Pelagiaanschgezinden gemaakt word, op num. 54. schryvende. „ Dit en word niet gesteld in den vryen wille des menschen, maar deze vermaning is een middel, waar door Christus de deuren van onze herten opent, dewyle Hy hier spreekt tot leden van zyne Gemeinte, waar van veelen alreede des Geestes Christi deelachtig waren, welke gave door zulke vermaningen meer ende meer verwekt word, gelyk Paulus tot Timotheus spreekt 2 Tim. I. 6, 7; want niemand en komt tot Christus, dan die het van den Vader gehoort ende geleert heeft, dien de Vader trekt, en dien het van den Vader gegeven is, Joh. VI. 44, 45, 65. Zoo dat niemand voor Christi

ver-

vermaningen zyn herte opendoet, dan dien Godt zelf het herte eerſte opent om op zyn woordt acht te nemen, gelyk David bidt, Pſ. CXIX. 18. ende van Lydia betuygt word Act. XVI. 14, ende van alle gelovigen Philipp. II. 13."

Op het gemeen maken van dit Geſchrift, heeft men ook eerlang in 't licht gegeven ene *Dankbetuiging aan den Weleerwaarden Hooggeleerden* B. DE MOOR, *voor zyne geleerde Aanmerkingen tegen de Orde des Heils*; waer in de Dichter zyne welmenende dankbaerheid te kennen geeft, in overtuiging dat de Eerwaerde *Kleman* dwaelt, en hier door volkomen wederlegd is; als blykt uit de twee volgende Coupletten, die den Lezer tevens 's Mans Dichttrant doen kennen.

Heb dank DE MOOR, voor uw doorwrochte Reên,
Die de *Orde des Heils* van KLEMAN ons ontleen,
Daar elk zich kan de dwalingen beſeffen.
Dat het nu ſtrekk' ten nutt' van onze Kerk:
Die Leeraar zelfs bedaart zyn dwaling merk',
En 't hart niet meer hier tegen ga verheffen.
Hy weet' dat men vry meerder roem behaalt,
Daar Nedrigheid dan Hoogmoed zegepraalt.

* *

Hy doe ons zien, 't de lust was van zyn geest,
Om dwaalde Hy, zelv' op het allermeest',
Daar Gy bedaart en liefd'ryk dit betoogde,
De dwaling van zyn leering in te zien:
De gruwelrots van eigen kracht te vlien;
Zoo zien wy dat Hy 's menſchen nut maar be-oogde,
Door 't geene Hy beſpieglend heeft bedacht,
't Geen, nu getoetst, berooft is van zyn kracht.

Brief over het Leven des Geloofs op de Beloften, waar in de Orde des Heils Schriftuurlyk en Gemoedelyk word voorgeſteld, door den nu zaligen W. à BRAKEL, *getrokken uit zyn groot Werk* Redelyke Godsdienst. *Te Dordrecht by* A. Blusſé *en* Zoon. *In groot octavo* 52 *bladz.*

DE Uitgever van dezen Brief geeft in de Voorreden te kennen, hoe hy 't niet onvoegzaem gedacht heeft dit Stukje op nieuw afzonderlyk in 't licht te brengen, ten einde te meerder gelegenheid te geven, om te zien, hoe het Leerſtelſel van de *Orde des Heils* wierd ingedacht door onzen Zaligen *Brakel*. Dan hy betuigt tevens; „ wy willen niet twis-

twisten, de zaak verdedigt zig zelve by alle die geestelyke kennis hebben, en wien het daar aan mangelt, zy dezelve opregt toegebeden, wy misſen die allen in onzen ouden ſtant, en kunnen daar in niet anders doen, dan gebrokene bakken uit te houwen die geen water houden; ons bedorven hart ſtelt de pligt voor aan, maar de vrye Genade ſtelt die agter aan." Men zou uit zulk ene voorſtelling, overeenkomſtig met het geen de Titel ſchynt aen te duiden, ligtlyk afleiden, dat deze Brief op ene byzondere wyze betrekkelyk was, tot het thans zwevende verſchil over de *Orde des Heils*, of met opzigte tot dat verſchil met een byzonder nut gelezen kon worden. Dan 't heeft in alle delen het voorkomen van ene Boekverkoopers vinding, om 't vertier te bevorderen; want de Eerwaerde *Brakel* behandelt hier geen onderwerp, dat tot dit geſchil behoort, of men zou 'er duizend andere Schriften, die over 't leven des Geloofs handelen, even goed toe kunnen betrekken.

Zyn Eerwaerde heeft dezen Brief, in Juny des jaers 1703, aen een Godzaligen Koopman in Nieuw Nederland geſchreven, en voorts door den druk gemeen gemaekt; als behelzende, gelyk de Titel luid, *een Opwekkinge en Beſtieringe tot en in de Bekeeringe, Heiligmakinge ende 't leven door 't geloove op de beloften.* Overeenkomſtig met dit opſchrift beſtaet de inhoud in ene gemoedlyke voorſtellinge van des Zondaers rampzaligen ſtaet buiten Christus, en de noodzaeklykheid der wedergeboorte door Gods genade; met ene ontvouwing van 't geen God in den Zondaer werkt om hem tot Geloof en Bekering te brengen, en van de werkzaemheid des Zondaers door de Genade; met ene aenmoediging om hier in niet nalatig te blyven, aen Godts genadewerking te beantwoorden, daer in te volharden, en geſtadig toe te nemen, onder 't dragen van 't kruis, dat daer mede vergezeld gaet. Hier toe wordt, gelyk zyn Eerwaerde vervolgens de Lezers onder 't oog brengt, het leven door 't geloof op de beloften vereischt, en zulks geeft hem aenleiding om te handelen over het gebruik van de beloften, en een ieder aen te ſpooren, om 'er een recht gebruik van te maken. Voorts ſluit hy dezen Brief met enige beſtierende levensregelen aengaende het gedrag der Christenen in hunne verkering in de Waereld. —— Zy, die 't, naer deze Opwekkingen en Beſtieringen van den Eerwaerden *Brakel*, daar op toeleggen, om, met een oprecht oogmerk, onder de Godlyke genade, hun zedelyk gedrag, in een waer Geloof en ene ongeveinsde Bekeering, beſtendig ten goede te doen toenemen, zullen, hoe verſchillend zy ook over de *Orde des Heils* mogten denken, zich gedragen,

gen, gelyk den zodanigen betaemt, die weten, ('t geen men ter wederzyde als ene onbetwistbare kundigheid vasthoud,) dat ware Geloovigen en oprechte Bekeerden zich benaerſtigen *om hunne Zaligheid te bewerken met vreeze en beven; terwyl God in hun werkt beiden het willen en het werken naar zyn welbehagen.*

Het Hooge en Schoonſte Lied van SALOMO, *met korte, in den Text gelyste Parapbraaſen of Uitbreidingen van* J. S. BRAUN. *Het Hoogduitsch gevolgd. In 's Gravenhage by* H. C. Gutteling en Comp. 1775. *In groot octavo* 37 *bladz.*

NAer den inhoud der korte Schetſe van den Heer *Braun* is dit Lied gedicht door *Salomo*, waerſchynlyk in zyne jeugd, of in zyn eerſten leeftyd, voor zynen zondeval; met oogmerk, om de vereniging der Kerk des Nieuwen Testaments, onder de ſchildery van een Huwelyk, voor te ſtellen. Op dien grondſlag heeft hy dit Dichtſtuk uitgebreid; en de Nederduitſche Uitgever heeft deze Uitbreiding in dien ſmaek ingelascht, in onze Nederduitſche Overzetting; van welker ſchikking men zich een denkbeeld vormen kan, uit de volgende Uitbreiding van Hoofdſtuk V. vers 2 – 6. —— In dit gedeelte, zegt de Heer *Braun*, word ons de Bruid beſchreven, zo als zy in enige traegheid geraekt is, de eerſte zuiverheid en liefde verlaten heeft, en deswegen, tot hare ſmerte, enige verwydering van den Bruſidegom heeft moeten ondervinden: waer over zy zich, *ſprekende tot de dochters van Jeruſalem*, aldus laet hooren.

„ Ik ſliep, maar myn hart waakte: de ſtem mynes Liefſten, die *aan myne kamer* klopte, was: doe my open, myne zuster, myne vriendin, myne duive, myne volmaakte! want *ik ben in den nacht naar u gegaan*, myn hoofd is vervuld met daauw, myne haairlokken met nachtdruppen; *ik heb veel uitgeſtaan, om uwen wille; laat my na binnen komen.*

Maar ik antwoordde hem koelzinnig; terwyl ik de eerſte liefde verlaten had, aldus: ik heb mynen rok uitgetoogen; hoe! zal ik hem weder aantrekken? *wilt gy my deeze moeite vergen?* ik heb myne voeten gewaſchen; hoe! zal ik ze weder bezoedelen? *kont gy dit begeeren? gy komt ontydig.*

Maar wat gebeurde hier op? Myn Liefſte trok zyne hand van het gat der deure, *of klopte ſterk aan de opening die daar in was;*

was; want hy werdt gemelyk over myne gemaklykheid, en myn ingewand werdt ontroerd om zynent wille.

Ik ſtond *terſtond* op, om mynen Liefſten open te doen; en myne handen drupten van *vloeijende* Myrrhe, op de handhaaven *of trekkers* van het ſlot. *Ik had my te ſchielyk, en derhalve in haast, te ſterk gezalfd, om hem te behaagen.*

Ik deede mynen Liefſten open, maar myn Liefſte was geweeken, hy was doorgegaan *en vertrokken.* Myne ziel ging uit, van wege zyn ſpreeken, *ik dacht niet anders, dan te zullen bezwyken, naardien hy eerst zo liefderyk met my ge-ſprooken had*; ik zocht hem *vervolgens*, maar ik vond hem niet: ik riep hem; doch hy antwoordde my niet."

Zy die min of meer geraedpleegd hebben met de menigte van Uitleggeren over dit Lied, welken het meest aengenomen gevoelen, rakende het hoofdbedoelde van 't zelve, voorſtaen, zullen in dit Geſchrift van den Heer *Braun* geen wezenlyk nieuws, of ene nadere verzekering van den bepaelden zin, ontdekken. Men beſpeurt hier, even als in vele andere Schriften over dit onderwerp, ene vry eigendunkelyke ſchikking, die een vindingryke geest, naer 't verſchillend plan, dat hy maekt, veelvuldig veranderen kan; by gebrek van een tot nog genoegzaem vasten grond van bepaling. Hier uit ontſtaen dan verſchillende ontvouwingen van deze en gene byzonderheden, welken naer dat plan ingericht zyn; en die de Lezers zullen goed- of afkeuren, naer mate dat het plan hun behage of mishage.

Geſchenk aan Bedroefden. Door J. FLAVEL, *Predikant te Dartmouth, in Engeland. Uit het Engelsch vertaalt, door* ****. *Met eene aanpryzende Voorrede, van het Genootſchap, onder de Zinſpreuk:* Idem omnes ſimul ardor agit. *Te Rotterdam by* Bennet en Hake 1775. *Behalven het Voorwerk* 162 *bladz. in groot octavo.*

JEſus ontmoette, volgens het verhael van Lucas, in zyn Euangelie H. VII. 12 en 13, ene bedroefde Weduwe, ſmertlyk aengedaen, over het ſterven van haren eniggeboren Zoon, die ten grave gedragen werd; en de Heer, op het gezicht hier van, innerlyk met ontferminge bewoogen, zeide tot haer WEERT NIET. — De Eerwaerde *Flavel* ontvouwt ons den toeſtand dezer Vrouwe, en overweegt den opbeurenden raed des Heren; met overbrenging van denzelven,

ven, op de gewoone omſtandigheden van zulken, die teerbeminde Kinderen of geliefde Vrienden, door den dood, verliezen. Het voorgeſtelde dus beſchouwende, trekt hy 'er de volgende algemene Lering uit. „ Dat Christenen hunne droefheid, over hunne afgeſtorven Vrienden, offchoon veele drukkende en verzwaarende omſtandigheden in derzelver dood te ſaamen loopen, behooren te maatigen." En in 't verder behandelen dezer Leringe ſtelt hy zich voor, de tekens van onmatige droefheid te ontdekken; die droefheid als zondig af te raden; de voorwendſels af te keren, en eindelyk de geneesmiddelen tegen dezelve voor te ſtellen. ——— In 't een en 't ander ontmoet men verſcheiden gemoedlyke bedenkingen, die ter onderrichtinge, vertroostinge en waerſchuwinge kunnen ſtrekken; waer van men zich, (ſchoon men zelfs in deze en gene byzonderheden 's Mans denkwyze omtrent Gods genadewerking niet geheel en al moge toevallen,) met vrucht kan bedienen. En dus zal men, om dit ter dezer gelegenheid nog voor te dragen, zeer wel doen, als men zyne volgende Regels van Beſtuur, of geneesmiddelen tegen de onmatige droefheid, die hy verder uitbreidt, verſtandig in acht neemt.

„ 1. Indien gy niet buitenſpoorig wilt treuren, over het verlies van eenig genoegen in de ſchepſelen, behoed dan uzelven, dat gy uw vermaak en liefde niet buitenſpoorig of onmaatig in dezelven zoekt, terwyl gy ze nog moogt genieten.

2. Zyt naauwkeurig en zorgvuldig om uwe plichten te betrachten omtrent uwe Lievelingen, terwyl gy hen nog by u hebt, indien gy niet overſtelpt wilt worden door droefheid, over derzelver verlies.

3. Zo gy door uwe droefheid over het verlies van beminde voorwerpen niet wilt overweldigd worden; keer u dan in uw leed tot God, en zoekt uwe ſmert, al biddende, in zynen ſchoot uit te ſtorten.

4. Zo gy het verlies van uwe dierbaare Vrienden met gemaatigdheid draagen wilt, moet gy God in den voortgang van uwe verdrukkingen, meest; maar de tweede oorzaaken en omſtandigheden van de zaak, minder, in het oog houden.

5. Zo gy uwe verdrukking gemaatigd draagen wilt, vergelyk die dan by de verdrukkingen van andere menſchen, en dat zal uwen geest grootlyks bedaaren.

6. Vermyd en ontga ook zorgvuldig, alles wat uwe

ſmert vernieuwen kan, of uw ongeduld zou kunnen opwekken.

7. Gedenk eindelyk ernſtig, in den dag uwer droefheid, over den dood uwer Vrienden, aan uwen eigen dood, als reeds naderende, en dat gy alleen, door eene kleine tuſſchenruimte, in een punt des tyds, van uwen Vriend afgeſcheiden zyt".

Redevoering ter inwyding van de Gemeentelyke School te Altona opgerecht; uitgeſprooken den 12 *Sept.* 1774, *door* P. BEETS. *Leeraar der Mennoniten te Hamburg en Altona. Gedrukt voor de School; en te bekomen te Hamburg, by* Jacob de Vlieger Junior *en elders. In groot octavo* 64 *bladz.*

ENe *Redenvoering* zeer wel geſchikt, naer de tydsomſtandigheden, daer 't den Mennoniten te Altona gelukt was, ene Gemeentelyke School aldaer op te richten, ten einde hunne Jeugd op ene geregelde manier te onderwyzen, zo Burgerlyk als Godsdienſtig, en dezelve tevens ter beoefeninge der beſchavende Wetenſchappen op te leiden. De Eerwaerde *Beets* ontvouwt, in de eerſte plaetſe, de nuttigheden dier Schoole; toont vervolgens op welke gronden zyne gunſtige verwachting van dezelve ſteunt; en vermaent wyders zyne Toehoorders, om het hunne ter bevorderinge van het gewenschte oogmerk toe te brengen. Hier by is gevoegd ene Aenſpraek van *Hendrik van den Berg*; den Informator, die, gelyk hy betuigt, in de Mogenheden des HEREN zyne Bedieninge ter onderwyzinge van de Jeugd, aenvaert, zich den Curatoren der Schoole, benevens den Leden van den Kerkeraed, aenbeveelt, met verzoek dat zy hem alleszins de behulpzame hand bieden; en verder de Kinderen aenmoedigt, om hem alle genoegen te geven. Voorts vind men 'er nog aen gehecht de School-Ordening, waer uit men de inrichting dezer Schoole leert kennen; die zeer wel aen 't voorgeſtelde einde beantwoord. —— Deze School is byzonder geſchikt voor de Gemeente der Mennoniten te Hamburg en Altona; en 't ſtaet den leden der Gemeente vry te verkiezen, of zy hunne Kinderen voor niet believen te laten onderwyzen, dan of zy aennemen het daer toe geſtelde Schoolgeld te betalen. Intuſſchen zullen ook die Kinderen welken van Gereformeerde Ouders zyn, (doch gene Lutherſchen, om de Lutherſche Schoolen niet te benadelen,) in deze School aengenomen worden. En men heeft daer en boven zodanige ſchikkingen gemaekt, dat 'er mede gelegenheid zy, om 'er Jongelingen in de gehele of halve Kost, en jonge Dochters in de halve Kost te beſteden.

Vrien-

Vriendelyken Raad aan de Drinkers van Jeneever, Brandewyn en andere gedistilleerde Sterke Dranken. Door S. HALES *Dr. in de Godgeleerdheid, en Klerk van het Kabinet van H. K. H. de Princes van* WALES. *Naar den vyfden vermeerderden Druk. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1774. *In groot octavo* 36 *bladzyden.*

IN dit Stukje worden de nadelige gevolgen van zich te verſlaven aen 't gebruiken van Sterke Dranken op 't duidlykſte ten toon geſteld; zo ten aenzien van de lichaemlyke gezondheid, als de welgeſteldheid der Ziele, en den Godsdienst. De Eerwaerde *Hales* gaet deze ſchandlyke en ſchadelyke ondeugd bondig te keer, met bewysredenen afgeleid van den heilloozen invloed, die dezelve heeft op ons tydlyk welwezen, dat hy verſterkt met drangredenen, die betrekking hebben tot ons eeuwig geluk. En in 't aendringen hier van legt hy 't 'er byzonder op toe, om te toonen, dat deze ondeugd, zo ze heblyk geworden zy, ſchoon moeilyk tegen te gaen, echter zeer wel uitgerooid kan worden; ter bevorderinge waer van ook de nevensgaende raed van een beroemd Geneesheer dient. —— Het ware te wenſchen, dat deze en ſoortgelyke aenmerkingen, als hier bygebragt worden, tegen ene ondeugd, die nog maer al te ſterk in ons Vaderland heerscht, ene wezenlyke uitwerking hadden?

Geneeskundige Proefneeming met den door Konst gemaakten Magneet, door den Heere J. C. UNZER, M. D. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met een Voorreden vermeerderd, door* J. R. DEIMAN, M. D. *Te Amſt. by* P. Conradi 1775, 112 *bladz. in groot Octavo.*

SEdert eenigen tyd, hebben de Proefneemingen met den Zeilſteen de aandacht der Geneeskundigen opgewekt, om de werking van denzelven op de Zenuwen, en ontegennatuurlyke geſteldheden, van 't Menſchelyk Lighaam na te ſpeuren. In 't Eerſte Deel van de Natuur- en Geneeskundige Bibliotheek door den Hooggel. Heer ED. SANDIFORT, in 't jaar 1765 uitgegeeven, vindt men onder de Geneeskundige Nieuwigheden 't volgende: „Aan de ſchielyke geneezing der Tandpyn door middel van den Zeilſteen, ſloeg men weinig geloof, wanneer dezelve eerst bekend gemaakt wierd; doch naderhand heeft men op verſcheide plaatzen deeze Proeve met goed gevolg in het werk geſteld; zelfs heeft de Hooggel. Heer KLÄRICH zyne

Proeven, die hy over deeze zaak genomen heeft, aan de Koningl. Societ. der Weetenſchappen te *Gottingen* medegedeeld. Van Maart tot July, heeft hy 130 menſchen van deeze groote pyn geneezen, door de aangedaane Tanden met den Zeilſteen aan te raaken, en onder deezen waren 'er maar 18, die de pyn weder gekregen hebben; in twee, die onder het opgegeeven getal niet begrepen zyn, heeft dit middel geen de minſte hulp toegebragt. —— De Lyder moet altyd het gezicht naar het Noorden keeren. Gemelde Heer heeft den Zeilſteen ook by de Jigt, en voornamentlyk in de doofheid beproefd. Hy heeft eenen Lyder gehad, die over ſuizen der ooren klaagde, en daar by aan de eene zyde zeer moeijelyk hoorde. Deeze moest, geduurende een Maand, dagelyks driemaal, eenige minuten, een ſtuk ſtaal, dat door den Zeilſteen bekragtigd was, in het oor houden, waar door het ongemak geheel geneezen is. In anderen zet hy zyne Waarneemingen nog voort. Hy heeft opgemerkt, dat de Zieken eene hitte, jeukte, zagte prikkeling, en klopping in de ooren, en zweet op het voorhoofd, even als by het electriſeeren, beſpeurd hebben"; de goede uitwerkingen van den Zeilſteen, in het geneezen der Tandpyn, worden verder in 't zelfde Werk nog bevestigd, door den Heere HOLMANN Hoogleeraar te Gottingen; als ook door den Heere BOESNIER DE LA TOUCHE; de laatstgemelde heeft waargenomen, dat men, den Noordpool op de Tand plaatzende, en den Zeilſteen byna loodregt houdende, de pyn in drie, vier, of vyf minuten kan wegneemen. De Heer D'ARQUIER, Sterrekundige en Lid van de Academie te Toulouſe, getuigt insgelyks, ſchoon hy hier aan in 't eerst geen geloof had geſlagen, door dit middel aan omtrent 40 Perſoonen in de Tandpynen hulp te hebben toegebragt. —— Anderen hebben vervolgens door Proeven getoond, dat het niet altyd noodig is, het aangezicht na het Noorden te draaijen, noch ook den Noordpool op den Tand te houden. —— Niet lang geleeden, heeft men in de Nieuwspapieren gemeen gemaakt, een Brief van den Geneesheer MESMER te Weenen, waarin de *Theorie* van de werking van den Zeilſteen op 't dierlyk Lighaam, op eene zonderlinge wyze verklaard word. „ In den Jaare 1766 deed ik (zegt onze Arts) reeds eene korte Verhandeling van den invloed der Planeeten, voornamentlyk der Zon, Maan, en der Aarde in de Dierlyke Lighaamen, het licht zien; ik tragtte te bewyzen, dat gelyk deeze groote lighaamen, volgens de Newtoniaanſche Grondſtellingen, uit hoofde der zwaarte, die zy tegens elkander, voornaamlyk tegen de Zon, hebben, naar evenredigheid haarer grootte, afſtand en geplaatstheid, als zo

vee-

veele groote Magneten zig aantrekken, in den loop te rug houden, verhaasten, ja zelfs uit den loopkring trekken, en gevolglyk in haare regelmaatige beweeging verhinderen, dat zy op gelyke wyze op den Aardbol in zyn geheel, en op alle daar op zynde deelen in het byzonder werken. Gelyk de Zon en Maan, volgens haare ſtanden tegen elkanderen met betrekking tot de Aarde en haaren afſtand, de afwisſelingen der Ebbe en Vloed in de Zee, zo wel als in den geheelen Dampkring veroorzaaken, even zo, toonde ik, heeft 'er een gelyke Ebbe en Vloed, uit dezelfde oorzaaken, in 't Menſchelyk Lighaam plaats; ik voegde 'er by dat, daar de aantrekkende kragt der gemelde Bollen, alle byzondere deelen, zo wel vaste als vloeibaare, van onzen Aardbol doordringt en op onze Zenuwen werkt, dat 'er by gevolg in onze Lighaamen een wezentlyk *Magnetismus* plaats hebbe. Ter verklaaring van myn ſtelzel, haalde ik verſcheide voorbeelden van periodieke Ziekten aan; en verzogt den Artſen dezen *Magnetismum Animalem*, onder de verwyderde oorzaaken der Krankheden en geneezing te tellen; en raadde hun om Waarneemingen desaangaande te doen. —— In het voorleeden Jaar kreeg ik gelegenheid, om, volgens myn ſtelzel, ontdekkingen te doen, die den Geneeskundigen niet onverſchillig kunnen zyn; in myn Huis ſtortte een Vrouwsperſoon van 28 jaaren, die, van der jeugd aan, blyken van een zwak Zenuwgeſtel gegeeven had, in eene allervreeslykſte Convulſive krankheid, die omtrent twee jaaren by pooſen duurde. By eene Hysterike Koorts voegden zich trekkingen, braakingen, ontſteeking der Ingewanden, opſtopping van Water, woedende Tand- en Oorpyn, Flauwten, Lamheid, die ettelyke dagen aanhield, en meer andere dergelyke toevallen. Door de kragtdaadigſte middelen, die ik aanwendde, herſtelde ik haar gemeenlyk binnen drie a vier weeken; dog zy raakte telkens wederom in haaren voorigen toeſtand. Ik liet ondertuſſchen niet na, om, volgens myne gemelde Theorie, Waarneemingen te doen, en kwam zo verre, dat ik het toe- en afneemen van de aanvallen der Ziekte voorſpelde. Eindelyk kwam my in den zin, om in het lighaam der Lyderes eene, om zo te ſpreeken, kunſtmaatige Ebbe en Vloed met de Magneet te veroorzaaken. Ik ontdekte myn voorneemen aan mynen Vriend den K. K. Astronomist, Heer HELL; die my daarin verſterkte, en zig aanbood, nadien hy uit het Magnetisch ſtaal, voor 14 jaaren reeds van hem uitgevonden, eenige ſtukken van verſcheide vormen, om ze naar myn oogmerk aan verſcheide deelen des Lighaams, bekwaam te kunnen leggen, liet vervaardigen. Toen nu myne Lyderes in de

Maand July een nieuwen aanval kreeg, bond ik twee geboogene Magneeten aan de Voeten, en hing haar een derde in de vorm van een hart op de Borst. Daadlyk verhief zich een hevige pyn van de Voeten aan, en ſtroomde opwaards. —— De Magnetiſche ſtroom ſcheen aan verſcheide plaatſen zig nu eens te ſcheiden, dan eens met geweld by een te trekken, het welk trekkingen veroorzaakte. In weerwil van den afkeer der Lyderesſe tegen de Magneeten, bond ik 'er haar nog meer aan de beenen. Hier op merkte zy, dat de Magnetiſche ſtroom de pyn, die in de bovenſte deelen des Lighaams had toegenomen, met geweld nederwaards trok. Deeze op en nedertrekking duurde den geheelen nagt, en bragt aan de geheele zyde, die in een voorigen aanval lam was, een ſterk zweeten voort, waar op de pynen met alle de toevallen allengskens verdweenen, en ſedert bevind ze zich volkomen herſteld". —— Op 't bericht van 't gemelde geval, nam de Heer J. C. UNZER, Doctor te Altona, en Neef van den Heer J. A. UNZER, Schryver van den Arts, voor, zulk een nieuw en krachtig middel te onderzoeken. Hier toe gaf 't geval van een Vrouw, die ſedert eenige jaaren aan verſcheide ongemakken en Zenuwziekten geſukkeld had, waarby onze Auteur geroepen werd, gelegenheid. Hy vond de Lyderes, aan de geheele regter zyde van haar Lighaam, volkomen lam, zo niet eenige uitwendige beweeging de Zenuwtrekkingen te voorſchyn bragt; haar regter oog was geſloten, zonder eenig vermogen om het ooglid eenigzins te kunnen opligten: de regter arm en 't regter been waren opgekrompen, en op 't minſte aanraaken ondraagelyk pynlyk. Haar Kin ſcheen op het regter ſchouderblad vast gegroeid te zyn, en het hoofd liet zich op geenerlei wyze, beweegen. 't Was den 6 Febr. 1775, dat de Doctor een begin maakte met 't aanleggen van de Magneeten. Geduurende 23 dagen, geeft hy een zeer nauwkeurig Verhaal op, van de werking en toevallen door den *Magneet* veroorzaakt, waar van de Leezing, wegens de langdraadigheid, niet aangenaam is; daarom ſtrekt hy zyn Dagverhaal ook niet verder uit, dan tot den 23ſten dag, zynde den 1ſten Maart 1775, „de Ziekte is voorby, (getuigt hy den 1 April 1775,) de Lyderes heeft geene trekkingen, noch lammigheid, noch kramp, maar het vrye gebruik van haare Leden. Met de volkomen geneezinge, moet het by zulk een verzwakt Lighaam bezwaarlyk zyn, maar misſchien is zy door het ſtormagtig veranderlyk Weer, door een daarby voorgevallen verkoudheid, en andere gebreken in de levenswyze, vertraagd geworden". De Auteur belooft zekerlyk in 't vervolg het te zullen gemeen maaken, indien

de

de Lyderes weder mogt erger worden. Zyn oogmerk was niet om eene geneezing, maar eene Proefneeming te beſchryven. De Heer J. R. DEIMAN, M. D. te Amſterdam, heeft de gemelde Proefneeming van den Hr. UNZER, in 't Nederduitsch vertaald, uitgegeeven, en met een Voorrede vermeerderd, waarin hy ons een Proef mededeelt, met den door Konst gemaakten Zeilſteen genoomen. „ Eene Vrouw, oud omtrent zeven-en-vyftig jaaren, had door eene voorafgaande beroerte eene Verlamming des linker arms gekregen, en wel voornaamlyk was de onderarm zodanig getroffen, dat zy niet het geringſte gevoel of beweeging in denzelven had. Deeze Verlamming ging gepaard met eene doofheid van 't linker oor, zo dat zy bykans niets met het zelve hooren konde. Aangezien nu deeze gemelde Verlamming, reeds by de twaalf weeken voortgeduurd had, en de Lyderes, van het begin af, onder myne behandeling geweest was, hebbende ik reeds de beproefdſte hulpmiddelen in dit geval, hoewel te vergeefsch, by haar aangewend, zo beſloot ik eene Proeve met den Magneet te neemen. Het zyn in 't geheel 11 dagen, dat de Lyderes de Magneeten gedraagen heeft; de hooſdpyn is, na dat dezelve zyn afgenoomen, inderdaad allengskens verminderd, en de Vrouw bevind zich tot hier toe volkomen van haare Verlamming herſteld". De Leezer vindt hier eene nauwkeurige en korte beſchryving van de verwonderlyke werkingen van den Zeilſteen op de Lyderes. Dees Proef is, voor zo verre ons bekend is, de eerſte, welke in ons Land hiervan genoomen is.

Hedendaagſche Historie, of het Vervolg der Algemeene Historie. VIde Deel. Te Amſt. by de Wed. de Groot en Zoon enz. 1774. *In quarto* 474 *bladzyden.*

FRankryks lotgevallen, onder het laatere gedeelte der regeeringe van *Lodewyk den XIII*, benevens de geſchiedenisſen van dat Ryk, ſtaande de minderjaarigheid en het volgende bewind van deszelfs Zoon *Lodewyk den XIV*, worden in dit Deel ontvouwd. En tevens geeft men ons in een Aanhangſel een beknopt berigt van de voornaamſte byzonderheden, welken even voor het overlyden van den laatstgenoemden Vorst, en eenigen tyd daar na, plaats gehad hebben, het welk deeze Geſchiedenis tot op het jaar 1764 brengt. De gewigtigſte voorvallen van dien tyd worden in eene geſchikte orde voorgedraagen; en dit Deel vervat een geregeld verſlag van 't merkwaardigſte, vooral onder de regeering van *Lode-*

wyk den XIV; een Vorst, die zekerlyk in veele opzigten roemwaardig was, en ongetwyfeld in een onbetwistbaaren roem gedeeld zou hebben, zo hy denzelven niet ontluisterd had, door eene te verregaande Staatzugt met derzelver gevolgen. —— 't Is des niet vreemd, dat de Franſche Geſchiedſchryvers, het Staatzugtige van hunnen Vorst over 't hoofd ziende, als onuitputbaar in deszelfs loftuitingen zyn, wanneer zy van dit Tydperk gewaagen. Men kan zulks der Natie eenigermaate toegeeven; dan wy kunnen niet nalaaten van te betuigen, dat wy, in 't doorbladeren van 't geen de Engelſche Geſchiedkundigen deswegens in dit Deel melden, met verwonderinge bemerkt hebben, hoe zy bykans alleszins in 't voetſpoor der Franſchen treeden. Zy ſchynen de Franſchen meerendeels als blindlings gevolgd te hebben, zonder een behoorlyk onderſcheid te maaken, tuſſchen het geen de Geſchiedenis leert, en 't geen de Lofredenaar op zyne wyze vermeldt; zelfs in zo verre dat zy, even als dit ſlag van Franſche Lofſchryvers, onze Hollandſche Natie, nu en dan, daar door in een haatlyk licht ſtellen: 't geen men van geen Engelschman, vooral met opzigt tot een Staatzugtig Vorst, en een vry Volk, verwagt zou hebben. —— Wie moet zig, om uit veelen maar één enkel voorbeeld aan te voeren, niet verwonderen, als hy, met betrekking tot het afloopen der onderhandelingen van de Vrede te *Geertruidenberg*, het volgende leest.

„ Te *Geertruidenberg* waren de Franſche ſtaatsdienaars aan allerleie ſoort van beledigingen blootgeſteld. Men gaf dagelyks hoonende boekjes uit, hunne verblyfplaats was vry ſlegt, en de taal der Hollandſche afgevaardigden was zodanig, als men van onbeſchaamde burgers, trotsch op het voorregt, om op een voet van gelykheid met de afgezanten van een' grooten monarch te handelen, verwagten moest".

Men weet tog, uit de Geſchiedenis, hier tegen, dat de Franſchen geen regtmaatigen grond van klagten hadden over perſoonlyke beledigingen; als mede dat de Staaten tegen alle pasquillante geſchriften op de vereiſchte wyze gewaakt hadden; en 't is niet minder bekend, dat het klaagen der Franſchen, over de ſlegtheid hunner verblyfplaatze, grootlyks daar uit ontſtond, dat zy liever in den *Haag*, of eene der nabygelegene Steden, ter onderhandelinge gekomen ſouden zyn; 't welk de Staaten niet goedvonden, oordeelende dat het raadzaamer was eene handelplaats te bepaalen, die, op de grenzen van Holland, en verre van den *Haag* gelegen, den Franſchen minder gelegenheid gaf tot ſchadelyke kuiperyen. Dan 't geen

hier

hier boven al eener Engelſche penne onwaardig was, is de Hollanders te beſchryven, als of 't hunnen afgevaardigden niet paste, zig op een gelyken voet te ſtellen, met de afgezanten van een groot Monarch; even als of een onafhangelyk Souverein Volk, een vry Gemeenebest, in de natuur, minder ware, dan een Volk, dat onder eene volſtrekte Alleenbeheerſching leeft; en als of de Wet der Volken eene ongelykheid ſtelde tusſchen de wederzydſche Staatsmannen dier Volken, wanneer zy in onderhandeling treeden; een denkbeeld zeker, dat ten uiterſte ongerymd, en nooit in de gedagten der Vorſten opgekomen, of althans nimmer opzetlyk beweerd is, wanneer zy met ons onafhanglyk Gewest in onderhandeling gekomen zyn. —— Meer dergelyke ſtaaltjes van vleiery der Franſchen, en minagting der Hollanderen, zyn ons in dit Deel voorgekomen; dan, in ſtede van ons daar langer mede op te houden, willen wy den Leezer liever nog een aanmerkelyk voorval, dat de Franſche Geſchiedenisſen betreft, mededeelen; en wel een beknopt verſlag geeven, van 't geen ons in deezen gemeld wordt, wegens de oneenigheden tusſchen de *Mazarins* en de *Frondeurs*, die in den jaare 1647, en vervolgens, het Franſche Ryk te jammerlyk ontrustten.

De Kardinaal *Mazaryn*, aan 't hoofd van den Raad der Koninginne, aan welke de Voogdy over den minderjaarigen Vorst toevertrouwd was, geplaatst zynde, was al vroeg een voorwerp van veeler nyd; en zyne maatregels haalden hem trapswyze den haat veeler Grooten en van 't Gemeen op den hals; dat boven al, by gelegenheid van eenige ſchikkingen op de Geldmiddelen, twee partyen deed ontſtaan, die 't Ryk in wanorde bragten. Het Parlement en het Hof raakten eerlang openlyk tegen elkander aangekant. In die omſtandigheden hield de Koningin, op den laatſten dag van Zomermaand, 1648, eene geregtlyke vergadering, herriep zekere wetten, en verbood het Parlement te vergaderen. Maar de Kamers kwamen egter den volgenden dag by een. En in deeze vergaderingen namen de partyen de naamen aan van *Mazarins* en *Frondeurs*(*), die

(*) De eene party droeg den naam van *Mazarins*, ter oorzaake van haare groote toegeevendheid voor den Kardinaal; en deszelfs tegenſtanders noemde men *Frondeurs* of *Slingerdars*, om dat zy, tegen het Hof zynde, alle de beſluiten van het Hof, als met ſlingers ter neder wierpen. Ook wil men dat hun deeze naam gegeeven werd, om dat zy dreigden den Kardinaal ter neder te werpen, gelyk *David* den grooten *Goliath* had doen vallen, door middel van zynen Slinger of *Fronde*; van waar ook de hier uit ontſtaane Burgerkryg den naam draagt van den Oorlog der *Fronde*.

die hun als ſmaadnaamen gegeeven waren. De Kardinaal, ondervindende, dat alle inſchiklykheden te vergeefsch waren, beſloot geweldiger maatregels te neemen, en liet den 26 van Oogstmaand den Preſident *Blancmenil* en den Raadsheer *Brouſſel* opligten. Deeze daad bragt geheel Parys in verwarring; men ſloot alle de openingen der ſtraaten, en vernieuwde de borstweeringen; de onlusten namen den volgenden dag toe, en de Koningin vond zig genoodzaakt, te belooven, dat beide de gevangenen op vrye voeten geſteld zouden worden. Voorts bragt het Hof, door toegeevendheid, met het treffen van een Verdrag, waar in het Parlement voor dien tyd genoegen nam, zo veel te wege, dat die onlusten met het einde van dit jaar afliepen. Edoch de rust was van geen duur; het Parlement gaf wel dra voor, dat 'er eene inbreuk op het verdrag gemaakt was; en de onlusten klommen tot die hoogte, dat het Koninglyke Huis niet meer veilig ſcheene in *Parys*, de men den 6 van Louwmaand 1649, beſloote naar *St. Germain en Laye* te vlugten. Hier op verklaarde het Parlement, twee dagen laater, den Kardinaal voor een verſtoorder der gemeene rust, en een vyand van het Koningryk. Alles ſchikte zig van dien tyd af tot een Burgerkryg, en de ziel van de party der *Frondeurs* was de Medehelper van den Aartsbisſchop van *Parys*, naderhand zo berugt, onder den naam van Kardinaal *de Retz*. Andere Parlementen en andere Provintien kreegen toen ook het muiten in 't hoofd, en 't geheele Ryk geraakte in verwarring; zo dat het alomme tot een burger-oorlog uitborſte. De verdere onheilen hier van werden egter afgewend, door een verdrag, het welk den 11 van Lentemaand geſlooten werd; waar door men de rust herſtelde; doch waar mede de haat ter wederzyde geenszins verminderd was. Ter dier oorzaake zag men ook de onlusten in 't begin van 't volgende jaar weder herleeven. De Prins van *Condé*, de Prins van *Conti* en de Hertog van *Longueville* werden in hegtenis genomen; en op derzelver gevangen neemen ontſtond 'er een opſtand in *Normandye*, *Bourgonje* en *Guienne*, die evenwel ſpoedig geſtild werd. Des niettegenſtaande namen de zaaken nogtans in 't jaar 1651 zodanig een keer, dat de Kardinaal zig genoodzaakt vonde, het Koningryk te verlaaten: zelfs gaf het Parlement, toen de Prinſen weder gekomen waren, last om een vonnis tegen den Staatsdienaar op te maaken, en ſloot, by eene wet, alle vreemdelingen uit den raad des Konings, als mede de Kardinaalen, ſchoon zy inboorelingen van Frankryk zyn mogten. Dan een nieuwe draai der zaaken, gaf aan de Koninginne gelegenheid, om den Kardinaal te herroepen; het welk het

Par-

Parlement dermaate verbitterde, dat het, door een vonnis van den 29 van Wintermaand, dien Staatsdienaar geheel en al verbande, en zelfs eene belooning van 15000 kroonen aanbood, aan elk, die hem, leevend of dood, magtig zou worden, welke ſom men, uit den verkoop van des Kardinaals boeken en vaste goederen, zou betaalen. Dan dit wederhield den Kardinaal niet; hy kwam wel dra te *Poitiers*; geleid door zes duizend man, en omringd door een drom van dappere Officieren. In die dagen was de Hertog van *Orleans* aan de zyde der *Frondeurs* en verſterkte het Leger van den Prins van *Condé*; waar tegen de Markgraaf van *Turenne* de zyde van 't Hof hield. De wederzydſche Legers raakten ſlaags op den 2 van Hooimaand 1652, en *Parys* opende de poorten voor den Prins van *Condé*, als overwinnaar. De Koning verplaatſte het Parlement van *Parys* naar *Pontoiſe*, alwaar hy zig toen bevond; dat hem overhaalde, om, ter bevorderinge van de algemeene rust, den Kardinaal van 't Hof te verwyderen; die zig vervolgens naar *Sedon* begaf. Intuſſchen nam de aanhang des Konings te *Parys* dermaate toe, dat de Prins van *Condé* moede wierd van 'er langer te blyven; 't welk hem, op den 14 van Wynmaand, die Stad deed verlaaten: waar op de Koning, den 21 van die maand, eene zegepraalende intrede in zyne Hoofdſtad deed, welke de Hertog van *Orleans* ten zelfden tyde verliet. De Koning hield den volgenden dag zyne raadsvergadering; waar in het Parlement vier verklaaringen bekragtigde; naamlyk, dat het weder byeen zoude komen, eene algemeene vergiffenis, een verbod van zig ooit weder met ſtaatszaaken te bemoeien, en de verbanning van drie Preſidenten en negen Raadsheeren. Ook werd de Medehelper van den Aartsbiſchop, toen Kardinaal *de Retz*, het hoofd der *Frondeurs*, vervolgens in hegtenis genomen, en gevangen naar *Vincennes* gezonden. Het leed ook niet lang, of de Kardinaal *Mazaryn* kwam weder ten Hove. De Koningin begreep, dat het Koninglyk gezag niet geheel herſteld was, zo lang de Kardinaal buiten het Koningryk bleef; en de Heer *de Navailles* werd daarom, tegen het midden van Louwmaand 1653, met eene ſterke bende afgezonden, om hem van *Sedan* te haalen. Wanneer hy de Hoofdſtad naderde, kwam de Koning, en deszelfs broeder, de Hertog van *Anjou* hem te gemoet, en hy keerde met hun in de koets te rug. Hy werd genoodigd om in het *Hotel de Ville* het middagmaal te komen houden, om deze inhaling zo openlyk te maken als mogelyk was. Voorts werden de vonken van oneenigheid, die in verſchillende plaatzen overbleeven, langzaamerhand uitgedoofd; en de Koning werd,

den

den 7 van Zomermaand 1654, te *Rheims* gekroond. Eindelyk kwam ook, in 't jaar 1656, de Hertog van *Orleans*, zyne verſchillen met den Kardinaal vereffend hebbende, ten Hove. Na acht dagen, met zyne Majeſteit en Eminentie, te *Compiegne* vertoefd te hebben, begaf hy zig naar *Blois*, alwaar hy het overſchot zynes leevens in vrede en gerustheid ging doorbrengen, zo dat 'er nu geen ſchadauw van de *Frondeurs* overbleeve. De Hertog van *Orleans*, de Prins van *Conti* en de Hertogin van *Longueville*, die zig met hun vereenigd had, hadden van den Koning vergiffenis verkreegen. De Kardinaal *de Retz*, die uit zyne hegtenis gevlugt was, bleef nog door Europa omzwerven. En de Prins van *Condé*, die zig, zedert zyn vertrek uit *Parys*, in de armen van den Spanjaard geworpen had, mogt men aanmerken als een Spaanſchen Generaal. Ook lag 'er een vonnis tegen hem, in den jaare 1654 opgemaakt, by 't welke hy, na dat hem een dag geſteld was om op te komen, als een Verraader ter dood veroordeeld was, met verbeurdverklaaring van alle zyne eertytels en ſtaaten. Dan met dit alles verkreeg die Prins egter, by het treffen van de Pyreneeſche Vrede, den 14 van Sprokkelmaand 1660 plegtig afgekondigd, brieven van vergiffenis en eene voldoende herſtelling. Hier benevens zag hy zig, na verloop van eenige jaaren, en wel in 't jaar 1668, aan 't hoofd van een Leger des Konings, dat geſchikt was, om het *Franche Comté* te bemagtigen. Dit gaf hem te kennen, dat zyn voorige gedrag als vergeeten was; hy maakte zig in tien dagen meester van dat Graafſchap, en kreeg 'er de beſtiering van, tot eene belooning zyner overwinningen. Middelerwyl was de Kardinaal *Mazaryn*, om dit ten ſlot nog te melden, den 9 van Lentemaand 1661, reeds overleeden; waar door *Lodewyk* verlost werd van den band eener geſtrenge voogdyſchap; des die Vorst eindelyk weezenlyk Koning konde zyn, om zo wel den ſcepter te zwaaien, als de kroon te draagen; daar hy ook eerlang doorſlaande blyken van gaf.

Verhandelingen over de Opveilingen. Uit het Latyn van den Heer A. MATTHÆUS, *in leven Hoogleeraer te Utrecht, vertaald, en hier en daar met aantekeningen opgehelderd. Eerſte Stuk. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg *en* J. C. ten Bosch 1774. *Behalven het Voorbericht* 308 *bladz. in quarto.*

IN dit Werk van den Hoogleeraar MATTHÆUS vindt men byeenverzameld, genoegzaam alles, wat eenige betrekking heeft

heeft tot het regt omtrent openbaare Verkoopingen, vooral by Decrete; mitsgaders Verhuuringen of Verpagtingen, en Aanbesteedingen. Dit eerste Stuk, 't welk ruim een vierde van 't geheel beslaat, geeft ons in de eerste plaats de verklaaring van Woorden, die in de Opveilingen voorkomen; beschryft ons verder nader, wat men door Opveiling te verstaan hebbe, en op hoedanig eene wyze daar in gehandeld worde. Voorts gaat de Hoogleeraar na, de onderscheidene soorten van Opveilingen, als mede, wanneer de Verkoopingen noodzaaklyk by Opveiling geschieden moeten; mitsgaders het hedendaagsche regt aangaande de Opveilingen. Na deeze voorbereidselen komt de Hoogleeraar bepaalder tot de byzonderheden, welken hier omtrent in aanmerking komen. —— Hy vangt deswegens aan, met eene overweeging van de Aanzegging of bevel ter voldoeninge (*Sommatie*) aan den Schuldenaar; en handelt vervolgens over het schryven der goederen of Panding; het stellen der Verzorgers over de gepande Goederen; benevens de te Koopstelling of het uitzetten der Kaarten. Dit leidt hem tot het gewag maaken der pligten van den Oproeper of Erfhuismeester, en deszelfs Klerk of den Schryver. En daar mede gaat hy over ter ontvouwinge van 't geen in agt te neemen staat; ten aanzien van het doen van Bod by de Veiling, of het Verhoogen van den Koopprys, als mede met betrekking tot de Tegenstellingen, (*Oppositien*), wanneer 'er *Opposanten* gevonden worden, die zig tegen de Verkooping stellen. —— Deezen zyn de Hoofdartykels, welken hier, in hunne byzonderheden, nagegaan en verklaard worden; ter opheldering van alle zodanige Regtskundige voorstellingen, die daar omtrent plaats hebben; en welken de Nederduitsche Uitgeever hier en daar, in zyne Aantekeningen, nog verder toelicht. Tot een voorbeeld hier van strekke het hoofdzaaklyke van 't geen ons in deezen voorgedraagen wordt, ter beantwoordinge der vraage: „ Of des Schuldenaars Huisvrouw, voor zo veel aangaat haare *Douarie* of Weduwegift, zich tegen de Verkooping kan stellen?" als mede ter oplossinge van eenige daar aan verknogte vraagen.

Hier omtrent staat in 't algemeen aan te merken, dat de Huwelyksgiften gewoonlyk verdeeld worden, in bedongenen of besprokenen (*conventa*) en by de plaatslyke keuren vastgestelden, *consuetudinaria* geheeten. De Fransche Regtsgeleerden verleenen aan de laatsten aanzienlyke voorregten; doch zodanige keuren hebben onder ons geen plaats, en gevolglyk komt zulks niet te stade. Alle *Douarien* ontstaan by ons uit enkel beding by de Huwelykſche Voorwaarden; en zulke

Doua-

Douarien geeven, gelyk de Hoogleeraar doet zien, der Weduwe geen regt, om de Verkooping eenigzins te beletten; zelfs kan ze, zyns bedunkens, niet eens in *oppoſitie* komen, ter bewaaringe van haar regt; dat is, ten einde het goed niet worde verkocht, dan behoudens haar regt van *Douarie*. By de *Coſtume* van Utrecht *Rubr.* XII. *art.* 1. wordt omtrent Echtgenooten uitdrukkelyk bepaald. *Zy zullen geene goeden, die zy aan malkanderen brengen, hunzelven te voren toebehoorende, of aanval of ſamengewin aan malkanders hand mogen verbinden of maaken, of zy zullen daar af moeten betaalen, die ſchulden, die zy ſchuldig zyn of mogen worden.* Ook worden de ſchulden, volgens die zelfde *Rubr. art.* 3. tuſſchen man en vrouw zodanig gemeen, dat beiden voor 't geheel aanſpreekelyk zyn, en wel niet ſlechts voor de ſchulden, die ſtaande huwelyk, maar ook voor zulken, die vóór het voltrekken van 't zelve, by een van beiden gemaakt zyn: behoudens egter het verhaal van den langſtleevenden, op de erfgenaamen van den overleeden. Hier uit blykt zonneklaar, dat de langſtleevende, volgens de *Utrechtſche Coſtume*, zig met geen het minſte regt tegen de verkooping der goederen van den eerſtſtervenden kan ſtellen, dan wanneer die bereid is, alle de ſchulden te voldoen. — En op dien grondſlag beantwoordt de Hoogleeraar alle de volgende vraagen daar aan verknogt.

„ Zou de Vrouw, in gevalle haars Mans goederen, of eenige bepaalde zaaken, aan haar uitdruklyk zyn verbonden, ter verzekeringe van haare Weduwegift, uit dien hoofde niet moeten voorgaan boven de ſchuldeiſchers uit handſchrift, of zulke ſchuldeiſchers uit onderpand, welken laater in tyd zyn?" — Volgens het beſchreeven regt gaat zy zekerlyk voor; dan, zo men onze ſtedelyke keuren raadpleegt, geenzins: daar dezelven zodanig een verband niet van waarde oordeelen, ten zy alle de ſchulden alvoorens betaald zyn.

„ Zou de Vrouw, wanneer de Man, ten' behoeve der Vrouwe, eenige Morgengave vaſtgeſteld, of haar eenig Huwelyksgoed geſchonken had, uit dien hoofde evenwel niet in *oppoſitie* kunnen komen, om die goederen voor zig te behouden?" — In 't gemeen ſchynt men dit met JA te moeten beantwoorden, dewyl de eigendom dier Goederen zuiverlyk en terſtond op de Vrouw overgaat: zo dat zy die zelfs by de ſcheiding des gemeenen boedels eerst en vooral, als haar byzonder eigen goed, vooruittrekt. Dan naar onze bovengemelde Stads *Coſtumen* heeft juist het tegendeel plaats. Ondertuſſchen, ingevalle de ſchuldeiſchers het hunne genoeg konden bekomen, uit des Mans verdere goederen, zou men niet

ten

ten onregte kunnen ſtellen, dat de Vrouw vorderen moge, dat men het erf, waar op haare Morgengave gevestigd is, niet aanſpreeke, voor dat het verdere goed van haaren Man niet toereikend bevonden zy.

„ Maar, byaldien de Vrouw wel eenige goederen ten onderſtand van 't huwelyk aan, doch geenzins in gemeenſchap gebragt heeft, met uitdrukkelyk beding, dat zy die, ten ſcheiden des huwelyks, vry voor zich zoude behouden; vermag zy zig dan tegen de verkooping ſtellen, welke geſchiedt ter zaake van de ſchulden, by haaren Man, of wel by beiden gemaakt?"

In *Holland* kan zy, naar het gevoelen der Regtsgeleerden (*a*), wel zekerlyk die Verkooping haarer Goederen beletten, zo

(*a*) „ Ik twyfel, (zegt de Nederduitſche Uitgever in zyne aantekening,) of men dit zeggen van onzen Schryver wel zoo algemeen moge opvatten. Want ſlaat men de Rechtsgeleerden op, welken iets over deeze vraag hebben aangeteekend, zal men juist aller gevoelens hier omtrent niet eenparig vinden. Sommigen willen der Vrouwe alleen toeſtaan haar goed weder te vorderen, indien zy de helft der ſchulden voldoet, gelyk MATTHÆUS hier zegt. Anderen gunnen dezelve, om zich als ſchuldeiſchereſſe ten boedele aan te geven, ook zonder iets in de ſchulden te betalen, ja 'geven haar zelfs recht van vooraanſtelling, of præferentie. Beide gevoelens ondertusſchen zyn, myns bedunkens, zeer wel gegrondt, en geenzins tegenſtrydig, mits men byzondere gevallen onderſtelle, en behoorlyk onderſcheide, (zoo als men behoorde te doen, ſchoon zulks by niemand dan alleen by GROENEWEG. op DE GROOT *II B. XII D.* §. 17. *n.* 17. duidelyk genoeg geſchiedt, want ingewikkeld word dit onderſcheid reeds gemaakt by DE GROOT zelven, gelyk wy zoo aanſtonds zullen zien, en by anderen,) of de gemeenſchap van winst en verlies mede zy uitgeſloten, dan niet. Want byaldien de echtgenooten by huwelykſche voorwaarden alleen de gemeenſchap van de wederzyds aan te brengen goederen hebben uitgeſloten, en de Vrouw vervolgens haar aangebracht goed ten ſcheiden van het huwelyk heeft vry bedongen, zonder van de winſten en verliezen, ſtaande huwelyk te vallen, eenig vermaan te doen, zoo volgt uit den algemeenen en bekenden regel: *al het gene niet uitdrukkelyk uit de gemeenſchap is geſloten, word gerekend onder de gemeenſchap te blyven:* dat ook de winſten en verliezen, ſtaande huwelyk te vallen, tusſchen de echtgenooten gemeen zullen zyn. DE GROOT *Inl. II B. XII D.* §. 11. WESEL *ad Novell. Conſt. Ultraj. Art. VI. n.* 31. en de verder aangehaalden by den *Præſid.* SCHORER *ad* GROTIUM *L. I. P. V.* §. 24. *n.* 40. en by nader gevolg: dat de Vrouw, vermits deze, by haren Man of beide echtgenooten gezamenlyk gemaak-

zo zy maar overbodig is te betalen de helft van alle de ſchulden. DE GROOT *Inl. II. B. XII. D.* §. 13. NEOSTAD. *de pactis antenupt. Obſ. IX. pr. en in de aantek.* als mede *Obſ. VIII. a pr.* en dit wordt met name goedgekeurd by de *Coſt. van* ANTWERPEN, *Tit. LXV. art.* 11 *en* 14. Doch by ons kan dit gevoelen al wederom geen plaats vinden, daar onze *Coſtume* de Vrouw niet ſlegts voor de helft, maar voor het geheel der ſchulden aanſpreekelyk ſtelt.

Men ſtelle eindelyk, dat de Echtgenooten, by huwelykſche voorwaarden, verdraagen zyn, dat 'er geen gemeenſchap zou zyn van de ſchulden, by elk der onderhandelaaren voor 't aangaan van 't huwelyk gemaakt. „ Wanneer dan het een of ander ſtuk goeds, by de Vrouw ten huwelyke aangebragt, door de ſchuldeiſchers aangeſproken en uitgewonnen wordt, wegens eene oudere ſchuld van den Man, voor de voltrekking van 't huwelyk reeds gemaakt, zal ten minſte nu de Vrouw zig niet kunnen ſtellen, tegen de veiling van haar goed?"

By ons volſtrekt NEEN. Zulk een beding geldt niets ten nadeele der ſchuldeiſcheren (*b*); ten ware de huwelykſche voor-

maakte ſchulden, als verliezen moeten aangemerkt worden, daarin de helft moet dragen; en dus hare goederen niet anders te rug bekomen kan, dan na dat zy die helft betaald heeft, of bereid is te betalen. En op dit geval is eigenlyk alleen toe te paſſen het zeggen van DE GROOT ter plaatſe *hier boven* by MATTH. aangehaald."

„ Stel nu in tegendeel, dat by huwelykſche voorwaarden niet alleen de gemeenſchap der goederen zelven, maar ook met name die van winst en verlies zy uitgeſloten, of wel, dat de Vrouw aan zich bedongen hebbe, de vrye keure, om na ſcheiding van 't huwelyk te deelen in winst en verlies, hoedanig een beding zekerlyk wettig en van waarde, ja zelfs zoo onredelyk niet is, als de *Præſident* VAN BYNKERSHOEK tracht te beweren, *in Quæſt. jur. priv. L. II. Cap.* 1. gelyk zulks breeder word getoond by den gemelden *Præſident* SCHORER *ad* GROTIUM. *d. P. V.* §. 24. *n.* 40. In dezen gevalle ſpreekt het van zelve, dat de Vrouw, ook zonder betaling van eenigen der ſchulden, (uitgenomen die, waar voor zy zich zelve mede verbonden heeft, 't zy by mondelinge, 't zy by ſchriftelyke toezegging, en dus voor zoo verre van haare huwelykſche voorwaarde heeft afſtand gedaan,) gerechtigd zy om haare goederen, ten huwelyk aangebracht, te rug te eiſchen. *Coſt. van* ANTWERPEN *Rubr. LXV. art.* 11 *en* 14. en *Rubr. LXVI. art.* 12. *Plakaat van Keizer* KAREL. 4. *Oct.* 1540 *art.* 8. COREN *Conſ. VII.*

(*b*) „ Dit gevoelen word echter, (volgens den Nederduitſchen Uitgever,) op vry goede gronden tegengegaan by WESEL *ad Novell. Conſt.*

voorwaarden openlyk zyn afgekondigd, [of behoorelyk *geregistreerd* en te boek geſteld.] Hier in verſchilt egter het Hollandſche Regt weder; nadien de afkondiging der huwelykſche voorwaarden aldaar van geen volſtrekte noodzaaklykheid is (*c*), om de gemeenſchap der ſchulden voor het huwelyk gemaakt uit te ſluiten. Zie DE GROOT *Inl. I. B. V. D.* §. 24. COREN *Conſ.* VIII, NEOSTAD. *de Pactis antenupt. Obſ.* XXI.

Conſt. Ultraj. art. VI. n. 16. gelyk dan ook by dezelfde *Ordonn. decis.* geene openbaare afkondiging of te boekſtelling, maar alleen het byweezen en onderteekenen van een' beamtſchryver word vereiſcht."

(*c*) „ Het tegendeel, (zegt de Heer Aantekenaar,) word uitdrukkelyk bepaald by het *Plakaat van* HOLLAND *van* 30 *Juli* 1624. *art.* 4. (*Gr. Plak. B. I D. col.* 377. 8. en in 't *Recueil der Inſtr. van den Hove No.* 42.) volgens 't welke geene huwelykſche voorwaarden, waarby bedongen is, dat de ſchulden alleen ten laste van den Man zouden zyn, van waarde worden gehouden, zoo dat de Vrouw daar door bevrydt zoude zyn, ten ware dezelven behoorlyk zyn aangebracht en te boek geſteld. Doch GROENEWEG. leert *ad l. ult. Cod. de Jure dot.* (V. 12.) dat dit *Plakaat* door een geduurig tegenſtrydig gebruik buiten kracht zy geraakt. Zulks onze Schryver vóór zoo verre gelyk heeft, wanneer men hem verſtaat, als ſprekende van de dagelykſche gewoonte en het tegenwoordig gebruik, of onbeſchreven recht, doch geenszins ingevolge het *Hollandſche* beſchreven reçht: ſchoon ik zie, dat de *Amſterdamſche Advokaat* BAREL in denzelfden misſlag vervallen zy, in zyne onlangs uitgegeven Verhandeling, *over het zoogenaamd enkel en dubbel verband. IV Hoofdſt.* §. 10. *bladz.* 109.

Beginzelen der Regtkunde in Friesland en elders gebruikelyk, door U. HUBER, *in leven Oud Raad 's Hofs van Friesland; overgebragt op het nieuwe Statuaire Regt enz., mitsgaders met Aantekeningen opgehelderd, door Mr.* S. BINKES, *Raad Ordinaris in denzelven Hove. Eerſte Deel. Te Leeuwarden, by* A. Ferwerda 1774. *Behalven het Voorwerk* 437 *bladz. in octavo.*

REgtkundigen hebben altoos de nuttigheid van dit Werkje van den geagten *Huber* erkend, als behelzende eene geſchikte handleiding voor min geoefende Perſoonen, die 'er belang in ſtellen, om een eenigzins regelmaatig denkbeeld van de Regtkunde hunnes Gewests te bezitten. Dan daar het

Statuaire-Regt, zedert den tyd van dien Schryver, in verſcheiden opzigten, merkelyke veranderingen heeft ondergaan, was dit Stukje, voor 't laatere Geſlagt, eenigzins gebreklyk geworden; 't welk zommigen deed wenſchen, dat iemand de hand aan 't werk mogte ſlaan, om dit gebrek te gemoet te komen. En hier toe heeft zig eindelyk de Heer en Mr. *Binkes* wel willen verledigen, om zynen Landsgenooten in deezen dienst te doen. Ten dien einde heeft hy dit Geſchrift overgebragt op het nieuwere Statuaire Regt van Friesland, en de verdere Wetten en Placaaten tot op den tegenwoordigen tyd, daar toe betrekkelyk. Verder heeft hy het geen de Autheur, by wyze van Uitbreiding, in zyne Aantekeningen gevoegd had, in den tekst ingevlogten; daar mede zyn voorts verſcheiden Artykels van den nieuwen Uitgeever vereenigd; zo dat alles in eene voegzaame orde geſchikt zy. Daar benevens heeft hy, onder het verſchoeien en vermeerderen deezer *Beginſelen*, overal 's Mans *Hedendaagſche Regtsgeleerdheid* tegen dit Werkje nagegaan, en daar uit gelegenheid genomen, om den Schryver uit dat groote Werk, daar hem zulks nuttig en noodig ſcheen, op te helderen; welke opheldering, met andere nevensgaande aanmerkingen, by manier van Aantekeningen, geplaatst zyn. ——— Door deezen arbeid is dit Geſchrift, ten aanzien van 't gebreklyke, dat de tyd te wege gebragt had, verholpen, en in veele opzigten ten nuttigen gebruike verbeterd en vermeerderd. —— Zie hier, om een ſtaaltje van de opheldernde Aantekeningen te berde te brengen, 't geen onze Regtsgeleerden ons leeren, wegens de *bekooping over de helfte*, die eene byzondere rede van *Koopsverbreeking* zyn kan.

„ Iemand naamlyk, die toonen kan, dat hy, doen de koop geſchiedde, over de helfte bekocht is (*); ſchoon buiten bedroch,

(*) *Over de helfte bekocht is.* Maar wat moet men hier verſtaan, door *over de helfte* bekogt te zyn? De *auctеur* in de *Hedend. Regtsgel.* 3. 6. 3. zegt, dat dit plaatſe heeft, als het goed *de helfte meer*, of *eens zoo veel*, of *tweemaal zoo veel* waardig is, hebbende die woorden *eene* betekenis, en *in Prælect. ad Tit. ff. de rescind. vend. n.* 2 & 3. ſpreekt hy op denzelven trant; jaa de meeste Regtsgeleerden nemen het op gelyke wyze, elsſchende dat de *læſie* gaa boven een *alterum tantum*, eer zy uit dezen hoofde *Coopsverbreeking* toeſtaan. Maar dat deze ſtelling, die eene *læſie boven een alterum tantum*, of boven *de waarde der geheele Coopſomme* vereischt, maar ten deele waar is, zal aanſtonds blyken. De eenige wet daar de geheele *Regtsgeleerdheid* van *Coopsverbreekinge* uit hoofde van *bekopinge*

op

droch, kan eyſchen, dat de prys ter zeggen van goede lieden werde gereguleert, of dat de koop herdaen moge worden.

Wort

op rust is de *l.* 2. *Cod. de rescind. vind.* en die zegt, dat een *Verkoper die zyn goed te min verkogt heeft, verbrekinge van de Coop of anders* Suppletie *van de Coopſomme tot de* waare prys *kan bekomen*; en om niet onzeker te laten, wanneer het goed geagt moeste worden te *min* verkogt te zyn, word op 't einde der Wet geleerd, wat door te *min* verſtaan moeste worden, in *deeze* woorden, *minus autem pretium eſſe videtur, ſi nec dimidia pars* veri pretii *ſoluta ſit*; derhalven konde dan de *rescisſie* geſchieden als de *Verkoper de helft* van de *eigentlyke waarde* niet voor zyn goed ontvangen hadde, by voorbeeld: Het goed was waardig 500 *guldens*, en de *Verkoper* hadde minder dan 250 *guldens* daar voor bedongen, in zulken geval was de Coop *verbreekbaar*; en ſchoon nu de *læſie* over het *alterum tantum* der Coopſomme, en over de *helft der ware prys* in dezen op het *zelfde* uitkoomt, zoo wil ik nogthans wel hebben opgemerkt, dat de duidelyke woorden der Wet behelzen, dat de Coop *verbroken* word om *læſie* over de *helft der ware prys* van het *goed*; en niet om *læſie* over het *alterum tantum der Coopſomme.*

„ Gelyk nu de Wetten van het *Codex* doorgaans alleen het regt behelſen, ten aanzien van *byzondere gevallen*, die aan de *Keizers* wierden voorgeſteld, zoo is het ook ligt te bevatten, waarom in deze Wet *alleen* aan een *Verkoper* dit regt word gegunt, zonder van een *Koper* eenige meldinge te maken, namentlyk; om dat de *Keizers* van een *Verkoper* of *deszelvs Erven*, en niet van een *Koper* wierden gevraagd wat *regtens* was. Dog het geen aan de woorden der Wet ontbreekt is door de *Doctoren geſuppleert*, en deze Wet, uit *gelykheid* van *reden* en na *billykheid*, ook tot de *Kopers* uitgebreid. Dus kunnen de *Kopers*, wegens *læſie over de helft der ware prys*, thans ook *rescisſie* bekomen, of anders *reductie* van de Coopſomme tot de *waare prys*. Men neeme nu eens wederom het zelve *voorbeeld*, en het onderſcheid tuſſchen eene *læſie over de helft der ware prys* en over het *alterum tantum der Coopſomme*, zal aanſtonds geblyken. Het goed is waardig 500 *guldens*; indien nu de *læſie* over het *alterum tantum* zal zyn, moet de Koper meer dan 1000 *guldens* beloofd of gegeven hebben; maar zo hy meer dan 750 *guldens* beloofd of gegeven heeft, is hy gelædeert over de *helft der ware prys*, en die *læſie* geeft hem regt tot *verbrekinge van de Coop*, of tot *reductie* der Coopſomme. Voorwaar een *notabel* onderſcheid, en een duidelyk bewys, dat *die* Regtsgeleerden dwalen, die de *termen* van over *de helft*, en over een *alterum tantum* bekogt te zyn, door malkander gebruiken; ſchynende zy daar door misleid te zyn, dat *deze termen* in den *perſoon* van een *gelædeerden verkoper* op het zelfde uitkomen, zonder dat zy bedagt hebben, dat dezelve in den *perſoon* van den *Koper* zo veel verſchillen".

Wort ook niet onderſocht, of de Koper de prys geweten heeft, of niet, *als hy maer het goedt niet met opzet heeft willen hebben, het koste wat het mochte*; in welken gevalle dit recht hem niet ſoude konnen worden gegunt.

Dit remedie heeft alleenlyk plaats in *koop* en *verkopinge*, ſchoon by uitroep gedaen, niet in andere kontracten, hoewel velen het willen uitrecken tot alle handelingen van onderling verbant.

t' En heeft ook geen plaets in koop, *ſo wanneer het verkochte goed onſeecker is*; als van vruchten noch ſullende wasſen, ook van ervenisſe, om dat men daar *meede* niet kan weten, hoe veel 't weert is dat gekocht wort, om *dat het is een algemein begryp van goederen ſoo wel toekomende als tegenwoordige*".

Beſpiegelingen van een Christen. Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Vooraf gaat eene Aanſpraak, behelzende eenige Aanmerkingen over het beſchouwend leeven eenes Chriſtens. Door TH. V. SCHELLUYNE, *Oudſten Predikant van de Hervormde Gemeente te Amſterdam. Te Amſt. by* G. Bom 1775. *Behalven het Voorwerk* 229 *bladzyden.*

EEne ernſtige en gemoedlyke Vooraſſpraek van den hooggeachten *Schelluyne*, die het beſchouwend leven eens Christens, in 't ontvouwen van deszelfs onwaerdeerbare voordeelen aenpryst, ſtrekt niet oneigen tot ene ſoort van Inleiding op deze Beſpiegelingen; waer in de Autheur zich voorgeſteld heeft, de oneindige bekoorlykheden der Scheppinge, by wyze van beſpiegeling, indiervoege te ontvouwen, dat de ziel met Godsdienſtige aendoeningen vervuld worde. Met dat oogmerk vestigt hy onze aendacht op de vier Getyden van den Dag, en brengt ons voor den Geest, hoe de Morgen, de Middag, de Avond en de Nagt, ons ruime ſtof ter leerzamer overdenkinge verleenen. Daer benevens leert hy ons gadeſlaen, hoe ieder Maend voor den oplettenden vrugtbaer is, in 't aenbieden van verſchillende onderwerpen, welken geſchikt zyn, om onze gedachten hooger op te leiden. En hier by komen nog Morgen- en Avondbeſpiegelingen, op ieder dag van de Week, welken van dienst kunnen zyn, om ons dagelyks leerzame denkbeelden te verlevendigen, die ons ter Godsvrugte aenſpooren. —— De Opſteller dezer Beſpiegelingen ſchildert gemeenlyk de Natuur eigenaertig, zonder enig vreemd of wild optooizel, en leidt de gedachten ongedwongen tot Godsdienſtige overdenkingen; des het velen ene nutte handleiding konne zyn, om hun, onder het licht der Openbaringe, het Boek der Natuure, als verſtandige Christenen, te leeren doorbladere n. Om

'er

'er ene ongezogte Proeve uit te geven, zullen wy, ons naer den tyd regelende, de volgende Beſpiegeling over de maend *July* mededelen.

„ De Zon doorgloeit de lucht en de aarde; het gras verſterft onder haare brandende oogen; daarom ſcherpt de Maaijer zynen doodelyken ſikkel en ontbloot zyne opgezwollen leden. Geene koele Westewind breekt de ſtille hitte meer af. De ſterke dryvende Paarden, die geteerende hoopen van droog gras, op hunnen belaaden wagen naa huis brengen, gaan met traage, korte ſchreden, zorgloos voor hunne winterkost. Zelfs de vloed, die anders zoo ſnel, zoo gekroest vliette, en zich door deeze afgemaaide weiden ſlingerde, welke van duizend ſtervende bloemen waasſemden, vloeit langzaam en gelyk. Gindſe langwerpige kerk met haaren tooren van eenvoudige kunst, met die kleine landwooningen, welke haar omringen, ſpiegelt zich volkomen in den vloed, zoo ſtil vliet hy, als de Saalweide in een ſtillen vischvyver. De oudſte onder de Maaijers op de weide geniet, als een byzonder voorrecht, de verkwikkende ſchaduw van eenen lommerryken boekeboom; leunende op zyne ryf, met opgeſchorte handen, met de bloote borst; terwyl het zweet nog van zyn voorhoofd biggelt, grypt hy een fles met koelen ſterken drank. De Jeugdige kragten vermoeijen ook onder den arbeid en de hitte. Ginds zit een ſterke Maaijer, en haart zynen ſikkel; de ſlagen van zynen hamer, en hoe langzaam volgen dezelven, wetten de ſcherpte, welke menige doornſtruik in zyne ſikkelſneede ſtomp gemaakt hadt. Ondertuſſchen branden zyne arbeidende Medehelpers van onverwinnelyken moed. Zy haasten zich, hoe veele zweetdroppelen 'er ook van hunne wangen vallen, om hun zwaar dagwerk te voleinden. De eene ſterke houw van hun ſnydend werktuig volgt den anderen, en legt de tedere kruiden en bloemen met millioenen neder. Hen volgen de vlytige verſaamelaarſters op den voet, en ſaamelen die kleine wierook dampende heuvels, of keerenze om, omze des te drooger op den ledigen grond te draagen. De veranderlykheid en onzekerheid deezer zoele dagen wakkert hunnen vlyt, en de eene arbeid van den Zomer doet den anderen haasten.

„ Hoe weinig heeft de ſtormagtige bezigheid, ginder op die bewaſſene hoogte, daar het woud van wild jachtgeſchrei beeft, gemeen met deezen vreedzaamen arbeid. Wat voor eene wreede naarſtigheid bevleugelt de ſchreden des Jagers; met welk eene woede ſtort eene ſchaar van honden een prachtig Dier van den heuvel in den vloed neder. Geene verhitting, geen val, geen ſtroom, geen doornenbosch, geene ſteile klippen, niets houdt de vervolgers te rug. Wie gaf hun het recht tot deeze bloeddorſtige onderneeming? Is hun vermaak een bewys van recht voor de marteling van het Wild? Is 't niet genoeg, om de leden hard te maaken en zich te verlustigen, dat men het nazet, of het zelve beloert en met het roer nederdondert? Hoe weinig is de Rede de Wetgeeſſter in de menſchelyke bedryven, en hoe menigmaal beheerscht hen de eigen zin en de bedorven ſmaak?

Om wellustig te kunnen zyn, ontſchuldigt men zich met eene fynheid van keuze; van inzien, en van zeden; om wreed te mogen zyn en te konnen woeden, met de ſterkte der leden, en de regelen der gezondheid. Hoe veel roemwaerdiger leeft de ſtille, vlytige Landman, en de edele nadenkende Stedeling; den eerſten beloont de moederlyke Natuur met haare gewoone zegenryke gaven, en deeze laatſte verkrygt ook haare verhevener en fynere geſchenken. Voor deezen zyn die ſloten op gindſe rotſen aan den uitvloed van den breeden ſtroom gebouwd. Hoe prachtig en gemakkelyk ook de munten zyn, hoe aangenaam ook het breede, verre uitzigt, hoe ryk de Bezitters deezer onuitſpreekelyke bekoorlykheden; zoo heeft de nederige Landman toch den toegang en een vriendelyke ontvanging te verwagten. Hoe bekoorlyk vermengt de Menschheid zich, door deezen affland, wederom met zich zelve.

„ Dat groote kunſtige Schip, dat zyne verbeetering op den droogen oever verwagt, doorzeilt de woeste vloeden, en zyne rykdommen verbeeteren het gantſche gezellige leven. De vlytige geniet daar van, en de edelmoedige met zegen en een vrolyk harte. Voor deezen Wyzen aandoenlyken Leerling der Natuur verſchynt zy ook bloeijende in de woestyne; en de zondige overleggingen zyner Medemenſchen worden door zyne toepaſſing leerryk en vrugtbaar. De Waterval, die van de ſteile rotſen afſpeelt, tekent hem de ſchreeden en wetten der leevenlooze Natuur af. De onrustige en zyne gezondheid verwerkende Woekeraar bereekent hem de ſpanning der menſchelyke dryfveeren. De Beſchouwer der Natuur geniet een leerryk en zoet vermaak, wanneer hy haar, door duizendvouwdige opgangen in 't menſchelyk leven, zich ziet verheerlyken, en haare oneindige nuttigheden in het verband met de menſchelyke naarſtigheid bekend maaken. Meer dan eene grondwet uit het Ontwerp van den grooten Bouwmeester; meer dan een regel tot de menſchelyke gelukzaligheid; meer dan een uitzigt, vol van hope in ons leven na den dood, bieden zich aan ons verſtand aan, wanneer wy onze waarneemingen onderzoeken. De regelmaatigheid der levenlooze Natuur houdt niet op aan deeze grenspaalen van het leven. De dierlyke drift, of afkeerigheid heeft haare wetten, haare aanwyzingen, en grenzen. Het menſchelyk inzien, het gevoel des harten en der leden, heeft zyne orde, en overeenſtemming. Van dit laatſte kan de grootſte uitzondering gemaakt worden; want daar de vryheid grootst is, daar is het misbruik ongebonden. Den Menſche, het vrye, of dat het zelfde is, het redelyke ſchepſel, alleen is de keuze vergund, terwyl het Dier alleen lichaamelyke driften volgt. Dit weet van geene kunſtige vreugde; het heeft geen voorgevoel van ſmerten; vreest voor geene gevolgen, zyn vermaak berust in het tegenwoordige. De Mensch brengt het voorledene by, ziet in het toekomende; gevoelt en vergelykt het tegenwoordige. Hy ziet de eere zynes Scheppers, als het alles te bovengaande oogmerk, alle andere oogmer-

merken der ſcheppinge vereenigen, in haar alle het zigtbaare en onzigtbaare ſaamenvloeijen: eenſtemmig, getrouw, zich zyner bezigheden en waarde bewust, daar toe te arbeiden, den hoogſten regel van het menſchelyk geluk te zyn. De geſaamentlyke nuttigheden voor den Mensch; de gantſche verheerlyking van God, niet tot duizenden van Jaaren deezer Waereld, nog minder tot de ogenblikken van onze doorreize door dit waereld lichaam te bepaalen; zy de eerstgeboorene pligt deezer overweeginge?

„ Zoo de Mensch, die hier zoo vele voorrechten boven de Dieren heeft, ſlegts eene duuring, met de zelven gelyk, zou hebben, dan hadt, indien hy die voorrechten al niet te vergeefs ontvangen hadde, God nogthans, hier ten minſte, zyn waargenomen richtſnoer eens verlaaten. Kan eene eeuwige Wysheid ſcheppen, en geene overeenſtemming over baare ſchepſelen uitbreiden? Onrust, en verwagting van toekoomende droefenis heeft menigmaal een verbaazend geweld over een onbevestigd hart; waarom verdwynen deeze indrukken zoo ligt niet als de beelden van ons afgelegde leven? en waarom verheffen deeze zich menigmaal zoo ſterk, en koomen in verbintenis met dat onrustbaarende gewin? Zoo dit niet enkel verblinding, of ſpeeling van onze verbeeldingskragt is; dan moet een toekomend leven geen ledige gedachte zyn.

„ De begeerte tot voortduuring en verbeetering van zyn geluk, ſchynt den Mensch zoo natuurlyk, zoo onvermydelyk te zyn, men beſchouwe hem van welken kant men wil, dat duizend vergeefſche poogingen hem niet vermoeijen, noch hindernisſen als bergen, hem van zyn voorneemen konnen affchrikken. Hoe menig moeijelyk middel, hoe veele kunſten, welke arbeid en onrust, en hoe menige ongerechtigheid, als hy geen Christen is, zal de Mensch beproeven om zyn leven te verlengen. Altyd zal hy ontevreden, en morrende tegen zyn lot, den dood volgen en van deeze ſchouwplaats aftreden, zoo de hope der Eeuwigheid hem niet ſchadeloos ſtelt voor 't verlies deezes levens. Men trooste den ongelukkigen, die hier als in een Doolhof omzwerft; men trooste hem zonder hem het uitzigt in de andere edeler Waereld nog beter te openen, en alle troost zal voor zyn bekommerd hart, als een ſtompe griffie voor harden marmerſteen weezen. Hy wenscht zich nog een langer leven toe; hoe verdrietig zyn lot ook weezen moge; hy verdubbeld zynen wensch, hoe meer men hem van het ophouden in den dood wil overreden. De Held, de Wyze, de Rechtvaerdige, de waarlyk groote oneigenbaatige Man, is zeer gevoelig omtrent zyne eere; geene zorge is by hem te groot, om ze te beſchermen, en zynen Naam, als hy ſterft, met roem bekroond, tot de Nakomelingſchap over te brengen. Standbeelden, Zegeteekens, Opſchriften, Paleizen, Stichtingen, Weldaaden voor gantſche Geſlachten, getuigen van deeze Drift der Menſchen; die altyd zoo geſteld en zelden van het gevoel van pligt bezield was. Gelukkig hy, dien eene welgeregelde begeerte tot Eer, eene herinnering en een hulpmiddel zyner deugd geweest

is. Het zy eens zoo, deeze menſchelyke Neiging misſe nog zoo dikwyls haar doel; de Mensch droome nog zo menigmaal, dat hy zich zelven in zynen naroem konne overleeven; hy grype naa de ſchaduwe, en laate het wezen van de Eere ter zyde; zoo blykt hier uit toch de duistere verwagting van een toekomend leven, en het verlangen; om na den dood nog wat goeds te genieten. Dus voert de Natuur des Menſchen dene zekere richting naa de andere Wareld met zich, en te gelyk het betoog daar van, dat de Dood den gantſchen Mensch niet vernietigt.

„ Zou God u ooit tot niet doen keeren,
Hy ſchiep u veel te groot, te ſchoon;
Zie welk een glans, wat grooter eeren,
Waar mede uw' Ziele Drift u kroon".

„ Zoo heeft God zich in den Menſche verheerlykt, dat hy hem reeds voorbereid heeft tot grootere bekwaamheden, en daartoe aangeleid. Eene nadere opening nopens zyne natuurlyke Drift, nopens zyne duistere, veelbeteekenende Voorſtellingen, nopens zyne wenſchen, die tot in het oneindige dringen; nopens de gebrekkelykheid zyner kennisſen, en kragten, die het andere niet tegenſpreeken, moet den Menſche zeer welkom zyn.

„ De gantſche Natuur ſpreekt van de wysheid, liefde, en gerechtigheid van God. De Rede des Heidens ſtemt zelfs deeze uitſpraak toe, en nogthans ſchynt de loop van 't menſchelyk leven met deeze onwederſpreekelyke waarheid te ſtryden. Want niet alle Oprechten leven gelukkig op deeze Aarde, en al waren zy het ook, zoo zyn zy het toch niet alleen, gelyk zy moesten. Want de Onrechtvaerdige gaat zoo dikwyls, en onverhinderd en gelukkig, in zyne ſchandelyke bezigheden voort; en al geniet hy al de bezolding zyner zonden, zoo heeft hy ze toch, naar de uitſpraak der menſchelyke gerechtigheid, veel eer en zwaarder verdiend. Menigmaal ſterft in tegendeel de lydende Vroome, en zyn beste geluk ſchynt te weezen de bevryding van zynen nood. Hy wordt wechgerukt uit dit land, dat van de onrust en ydelheid gedrukt wordt; terwyl de trotſe Misdaadiger den dood trotſeert en hier zynen Hemel vindt.

„ De Vroome ſterft, en zyne kroon
Ontvangt zyn Geest voor Godes troon;
Zyn ſtof verlangt na zyne rust.
Zoo eilt een Held, na langen ſtryd,
Als overwinnaar, op zyn tyd,
Ten roem der zege en buit met lust.

„ De ſtraf, die grimmend opwaards ſteigt,
En d'Aardbol met verwoesting dreigt,
Verſlaapt zyn lichaam in het graf;
Tot eens de wareld, wars van leed,
Om wraake roept, verheft deez' kreet:
Heer, ſtraf de boosheid, breek haar af!"

Ta-

Tafereel van Natuur en Konst. Twaalfde Deel. Te Amſterdam by P. Meijer 1774. *In octavo* 344 *bladz.*

DIt Deel behelst een vervolg van de beſchouwing der merkwaardigheden, die het Duitſche Ryk, benevens Boheme, Hongarye en Zwitſerland, uitleveren, zo ten aanzien van de Overblyſſelen der Oudheid en andere zeldzaamheden, als ten opzigte van de Zeden, Wetten, Gewoonten en Overleveringen, mitsgaders met betrekking tot de Staatsveranderingen en andere voornaame Gebeurtenisſen. —— De uitgebreidheid van het beſtek, en de verſchillendheid der Ryken, verleenen hier, omtrent het een en 't ander, een ruimen voorraad, die ſtoffen van onderſcheiden natuur aan de hand geeft, uit welken hoofde ook dit gedeelte den nieuwsgierigen Leezer welgevallig kan zyn. Zie hier, ten voorbeelde, het hoofdzaaklyke van een uitvoeriger berigt, raakende de omwenteling, door welke Zwitſerland eene vrye Republiek geworden is, welker ontvouwing de oplettenheid van vrygevogten Nederlanders verdient.

Keizer *Albert* de Iſte gaf voornaamlyk aanleiding tot deeze omwenteling van Zwitſerland, dat zedert een geruimen tyd een leen van het Ryk geweest was; en 't welk de Keizer aan den Huize van Oostenryk onderdaanig en erflyk maaken wilde. Zyne geweldenaryen, en 't plaagen der Landvoogden, onder zyne toelaating, voornal in de drie kleine Kantons *Schweits*, *Uri* en *Unterwalden*, deeden drie kloekmoedige mannen, welken met regt de verlosſers der Zwitſerſche Natie genoemd mogen worden, het beſluit opvatten, om de vryheid met den degen in de vuist te handhaaven. *Werner Stuffacher* uit Schweits, *Arnold van Melchtal* uit Unterwalden, en *Walther Furst* uit Uri, gingen daar toe eene verbindtenis aan, op den 13den October des jaars 1307; en haalden wel dra, op eene geheime wyze, zo veel volks over, dat zy zig in ſtaat bevonden, om iets van gewigt te onderneemen. Dit had eerlang ten gevolge, dat de drie gemelde Kantons zig der dwingelandye onttrokken, en een verbond, tot elkanders beſcherming maakten, voor den tyd van tien jaaren; mits dat elk in zynen pligt, ten aanzien van het Ryk, volharden zou. Keizer *Albert* beſloot wel hen weder onder zyne magt te brengen; maar de dood verydelde dit ontwerp; en zyn opvolger *Hendrik*, deezen Kantons gunſtig zynde, verleende hun open brieven, waar door zy vry erkend werden; zo dat zy voor geene andere Overheid, dan die van hun Land, te regt geſteld mogten worden; onder voorwaarde dat ieder dier Kantons den Keizer honderd ſoldaaten zou leveren, om den oorlog in Italie te voeren. *Leopold*, Hertog van Oostenryk, zogt het beſluit van zynen Vader *Albert* werkſtellig te maaken; doch deeze pooging liep ten nadeele van 't Huis van Oostenryk. En in

den volgenden twist over de Keizerlyke verkiezing, na den dood van *Hendrik*, hielden zig de drie Kantons aan de zyde van *Lodewyk van Beijeren*; terwyl hunne nabuuren, die van *Fredrik van Oostenryk* aankleefden; waar door de verbonden Kantons in de toenmaalige onlusten van Duitschland deelden. Inmiddels hervatte ook *Leopold* van Oostenryk zyne krygsonderneemingen; dan eene dubbele overwinning beſliste de zaak ten voordeele der Kantons. En deeze dubbele overwinning heeft den grond gelegd van het Zwitſchers Eedgenootſchap, alzo de drie Kantons, welken zig te vooren met elkander voor den tyd van tien jaaren verbonden hadden, na dezelve te *Brun* een eeuwig verbond aangegaan en bezwooren hebben, waarom zy den naam van *Eedgenooten* verkreegen, welken zy nog heden draagen. Wy en anderen noemen hen *Zwitſers*, waar van waarſchynlyk de reden is, dat het Kanton *Schweits*, het eerst en langst voor de vryheid geſtreeden hebbende, ook het magtigſte geweest is onder de drie, welke zich het eerst door een verbond vereenigden. Keizer *Lodewyk* bevestigde dit Verbond, in 't jaar 1316, niet alleen, maar hy verklaarde daarenboven de Oostenrykſche Vorſten ſchuldig aan gekwetſte Majeſteit, en alle hunne goederen in Zwitſerland, ten voordeele van het Ryk, verbeurd.

Eenige jaaren daar na maakte *Lodewyk* vrede met de Oostenrykers; dan zulks herſtelde de rust niet in Zwitſerland. De Oostenrykſche bevelhebbers bezwaarden nog ſteeds de nabuurige Landen; dat menigwerf nieuwe onlusten baarde, en aanleiding gaf tot eene geheime verſtandhouding met de verbonden Kantons. Uit dien hoofde ging het Kanton *Lucern* reeds in den jaare 1333 tot het verbond der Eedgenooten over. *Zurich* vereenigde 'er zig insgelyks mede, in 't jaar 1351. De Oostenrykers tragten deezen voortgang van 't Eedgenootſchap wel te ſtuiten; doch vrugteloos; en 't leed niet lang, of de Kantons *Glaris* en *Zug* namen insgelyks deel in 't verbond; waar nevens zig ook het Kanton *Bern* in den jaare 1353 voegde. —— En deeze opgemelde acht Kantons worden nog heden de acht oude plaatzen genaamd.

Naderhand poogde *Karel de Stoute* van Bourgondie deeze nieuwe Republiek te verdelgen; maar de Zwitſers, zig te weer ſtellende, ſloegen hem in Zwitſerland tot tweemaal toe, naamlyk by Granſon en Morat, en in den jaare 1477 by Nancy in Lotheringe, in welk laatſte gevegt hy ſneuvelde. Na deezen Bourgondiſchen oorlog traden nog vyf Kantons in het Eedgenootſchap, naamlyk *Freyburg* en *Solothurn* in den jaare 1481; *Bazel* en *Schafhauzen* in den jaare 1501; en *Appenzell* in den jaare 1513; en deezen worden de vyf nieuwe plaatzen genoemd. —— Hier mede beſlooten zy, om zo te ſpreeken, het verbond, na dat zy in twee volle eeuwen dertien Kantons by een verzameld hadden. Zy maakten ook een beſluit, hoe zy elkander in rang zouden volgen, en ſtelden daar omtrent de volgende orde vast. 1. *Zurich*; 2. *Bern*; 3. *Lucern*; 4. *Uri*; 5.

5. *Schweits*; 6. *Unterwalden*; 7. *Zug*.; 8. *Glaris*; 9. *Bazel*; 10. *Fryeburg*, 11. *Solutburn*; 12. *Schafhauſen* en 13. *Appenzell*. —— Vervolgens hebben eenige Kantons met acht kleine Staaten nog een zeer naauw verbond geſlooten; doch dezelven zyn geen *Cives* of Eedgenooten, maar alleenlyk *Socii* of Bondgenooten. De andere kleine Landeryen, die tuſſchen de Kantons liggen, behooren mede wel tot het Zwitſerſche verbond, doch alleenlyk als *ſubditi* of onderdaanen, die in de regeering niets te zeggen hebben. In het begin wendde het Huis van Oostenryk wel eenige poogingen aan, om deeze nieuwe Republiek over hoop te werpen; maar de Zwitſers handhaafden hun Eedgenootſchap met een gewenſchten uitſlag; en ze zyn ook, in den jaare 1643, by het ſluiten der Weſtfaalſche Vrede, door alle de Mogenheden, voor vryе Lieden erkend geworden. ——— By deeze melding van 't opregten der Zwitſerſche Republiek, zal 't niet oneigen zyn nog te voegen, het geen de Autheur voordraagt, wegens de verbindende vergaderingen der Kantons; en derzelver verſcheidenheid ten opzigte van den Godsdienst.

„ De Zwitſers, zegt hy, hebben geene beſtendige vergadering van afgevaardigden der dertien Kantons, om over de gemeene zaaken van de Republiek te handelen, gelyk in de vereenigde Nederlanden plaats heeft; maar wanneer 'er iets van belang voorvalt, wordt 'er een buitengewoone landdag uitgeſchreeven, waarop de heeren afgevaardigden der byzondere Kantons verſchynen. In zaaken van groot gewigt, inzonderheid die, welke uitheemſche Mogendheden betreffen, komen niet ſlegts de eedgenooten, maar ook de bondgenooten by elkanderen. Doch zaaken van minder gewigt worden door de dertien Kantons afgedaan; ſomtyds komen 'er zelfs maar eenige Kantons te zamen. ——— Wanneer uitheemſche Gezanten iets voor te dragen hebben, verwittigen zy 'er den Raad van Zurich van, dié dan, als de eerſte in rang, terſtond eenen buitengewoonen landdag uitſchryft; die egter altyd op kosten van den Gezant gehouden word.

„ En wat den Godsdienst betreft; het is onder de Zwitſers eene gemeene overlevering, dat zy in den jaare 630 het eerst tot den Christelyken Godsdienst zyn gebragt geworden. Toen de dwaalingen van het Pausdom zich over geheel Europa verſpreidden, is ook Zwitſerland van dezelven niet bevryd gebleeven. Men vond egter van tyd tot tyd in dit land ſommigen, die regtzinniger gevoelens hadden, en niet ſchroomden zich openlyk tegen de leer der Roomschgezinden te verzetten. Doch de Hervorming zelve is, in Zwitſerland, eerst door Ulrikus Zwinglius met ernst aangevangen, en naderhand door Kalvinus kragtdaadiglyk voortgezet. Geheel Zwitſerland was egter niet tot het omhelzen der Hervorminge te beweegen; zeven Kantons ſchoon de kleinſte en zwakſte, bleeven 'er zich tegen verzetten, en de vier magtigſte namen ze aan, terwyl in de twee overige

rige Kantons ſommige den Hervormden, anderen den Roomſchen Godsdienst toevielen. De Zwitſers zyn dan tegenwoordig ten deele Roomschgezind en ten deele Gereformeerd. De vier Gereformeerde Kantons zyn *Zurich*, *Bern*, *Bazel* en *Schafhauzen*. De zeven Roomschgezinden zyn *Lucern*, *Solothurn*, *Zug*, *Uri*, *Unterwalden* en *Freyburg*. De twee, die ten aanzien van den Godsdienst gemengd zyn, heeten *Glaris* en *Appenzell*. Dit verſchil van Godsdienst verwekte in het eerst eenen binnenlandſchen oorlog; doch dewyl men door denzelven geene geſchillen kon beſlisſen, kwam men eindelyk overeen, dat de Godsdienst in ieder Kanton, en in de landen der Bondgenooten en Onderdaanen, zo als dezelve was blyven, en dat men elk by zyne vryheid laaten, zoude. Hier door zyn de Zwitſerſche Landſchappen nog heden ten deezen opzigte verdeeld. En om alle vermenging van Godsdienst, die oneenigheden zou kunnen baaren, voor te komen, is in den jaare 1653 vastgeſteld, dat allen, die van Godsdienst veranderen, hunne goederen verkoopen, en zig in een ander Kanton nederzetten moeten, waar de Godsdienst, welken zy hebben aangenomen, geoefend word. — Men mag aan de Hervormde Zwitſers den lof geeven, dat zy zeer yverig zyn in het waarneemen der openbaare Godsdienst-oefeningen. Behalven de gewoone predikatien zyn 'er plaatſen, waar zy dagelyks Bedeſtonden houden, die ongemeenen toeloop hebben. Het word onder hen voor zeer groote ſchande gehouden, geen Lidmaat van de Kerk te zyn, uit welken hoofde zy zich al zeer vroeg in de gronden van den Godsdienst laaten onderwyzen. In Zwitſerland word ook de kerkelyke tugt zeer wel gehandhaafd, en zonder aanzien van perſoonen jegens ergerlyke zondaars geoefend, het geen niet weinig toebrengt, tot de zedige en ingetoogene leevenswyze, die onder de Zwitſers veeltyds plaats heeft."

Dichtlievende Bedenkingen, door Mr. A. van ALLEPLAS. *Tweede merkelyk verbeterde en vermeerderde Druk. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel 1774. *In groot octavo* 236 *bladz.*

GEwigtige ſtoffen zyn de onderwerpen deezer Dichtlievende Bedenkingen. *'s Heilands Geboorte*, deszelfs *Verheerlyking door Lyden*, en *'s Hemels Heerlykheid met 's Waerelds vernieuwden Luister*. Het laatſte Dichtſtuk doet ons de oogen ten Hemel heffen, om het talryk Starrenheir te beſchouwen, en onze aandagt te vestigen op die Hemelſche Lichaamen, welken, met onzen Aard- en Waterbol, een ſamenſtel uitmaaken, in 't welke Gods aanbidlyke Eigenſchappen op het heerlykſte doorſtraalen. Onder 't voorſtellen hier van leidt de Dichter ons op, om na te gaan, welk eene Heerlykheid zig in dat alles vertoont, en tevens op te merken, hoe veele wonde-

deren in dat alles voor ons onnaſpeurelyk zyn. En dit doet zynen geest hooger klimmen; hy bezeft hoe veel gronds 'er is, om te denken, dat die Hemelſche Lichaamen bewoond zyn, door redemagtige Schepſelen, die den lof van hunnen Maaker verkondigen; en hoe 'er een tyd ſtaat te komen, dat de Gezaligden zig, in de eindelooze eeuwigheid, zullen vermaaken, in 't doorgronden van alle die wonderen, die wy nu maar gebreklyk kennen; wanneer 's Waereld's vernieuwde luister den Gezaligden eene onuitputbaare ſtof zal verleenen, om den grooten Schepper, Onderhouder, Beſtierder en Zaligmaaker, in de eindelooze eeuwigheid te verheerlyken. —— Om deeze denkbeelden te duidelyker te ontvouwen, en met meerder nadruk aan te dringen, heeft hy by dit Dichtſtuk eenige opheldernde Aanmerkingen gevoegd; die eene verklaring behelzen van verſcheiden byzonderheden, welken in 't zelve voorkomen. In deeze Aanmerkingen heeft de Heer en Mr. *van Alleplas* eene reeks van Hemelloopkundige Waarneemingen, uit de beste Schryveren over dit onderwerp, by een verzameld; die den opmerkzaamen aanleiding geeven tot het verheerlyken des Allerhoogſten. Wel inzonderheid legt hy 't in deeze aanmerkingen toe op het bevestigen der laatstgemelde denkbeelden naar 't tweeledig hoofdoogmerk, dat hy 'er zig in voorgeſteld heeft. Om naamlyk, in de eerſte plaats te toonen, „ hoe veele redenen, uit het geene zelfs door waarneemingen in ons Stelſel kenbaar is, 'er zyn om te beſluiten, dat die Hemelſche Lichaamen verblyfplaatſen zyn van redelyke en Godverheerelykende wezens; en dat de grootheid van onzen God, dien Bouwheer van 't heeläl, hierin zonderling te erkennen is, wiens werken hier door eenen nieuwen luister ontvangen. Als mede, om in de tweede plaatſe te doen zien, hoe veel gronds 'er zy, om blymoedig te verwachten, dat deeze grootſche aftekeningen van 's hemels onuitputbaare en nimmer genoeg te bewonderen kunst en almagt, eens nader by gebragt zullen worden; of liever, dat 'er een tyd zal komen, waarin de gezaligden zullen toegelaaten worden, om alle de heerlyke trekken van de meesterſtukken der goddelyke hand, nu zo onvolmaakt gezien, van naby te beſchouwen, zich daarin te verlustigen, en Gode daar voor eenen zielvervoerenden lof en dank toe te brengen, wanneer het in vollen nadruk waar zal zyn; *de hemelen vertellen Gods eer, en het uitſpanſel verkondigt zyner handen werk.*" —— Dit gevoelen dat bykans allen Hemelloopkundigen behaagt, en met regt een ſtreelend gevoelen genaamd mag worden, ſtelt onze Schryver in deeze aanmerkingen ten aanneemelykſte voor; en wel op eene wyze, die geſchikt is, om den Leezer grootſche en verrukkende gedagten van God en den Gelukſtaat na dit Leeven in te boezemen.

Even zo erkent men, in 't geheele beloop deezer Dichtlievende Bedenkingen, een ſtigtelyk Schryver, die zynen Naasten ten goede poogt op te wekken, door deszelfs aandagt te vestigen, op

Gods

Gods wegen, zo in de Natuur als in de Genade; en vooral op het heilryke werk der Verlosſinge door Jeſus Christus. Tot een ſtaal zyner Dichtwyze ſtrekke 's Mans beſchryving van Jeſus, in zyne Omwandeling onder hoon en laster, in zyn Lyden, in zyne Opſtanding en zegenpraalende Verheerlyking; waar over de Heer en Mr. *van Alleplas* zich dus laat hooren.

Beſchouw hem in zyn manlyk leven,
Tot d'uitvoer van zyn werk bereid,
Door God, wiens wenk 't heelal doet beeven,
Bekleed met magt en heerlykheid (*):
Hoe opent ſtraks de hel haar kaaken!
Hoe woedt zy met veréénde magt,
Tot zy, door bloed en moord te braaken,
Hem eindlyk wreed heeft omgebragt!

Met hoe veel ſchelden, heilloos ſmaaden,
Zag deeze Gods- en menſchen-vriend
Zich vaak getergd en overlaaden,
Wat liefde en eer hy had verdiend:
Daar hem de vuile laster hoonde,
Alsöf zyn werk geen zichtbre blyk
Van Gods maar 's duivels magt vertoonde!
Wat hoon was ooit dien hoon gelyk?

Al opent hy, wat gunstbewyzen!
Der blinden oog, der ſtommen mond;
Al doet hy dooden ook verryzen;
Ja ſchoon zyn magt zelfs duivlen bond;
Zyn eigen volk, op hem gebeeten,
Is 't dat hem eer en rust ontrooft:
Hy, hy die alles heeft bezeten,
Vindt niets ter rustplaats voor zyn hoofd.

Voldoet hy niet aan 't joodsch verlangen,
Praalt hy niet met een' grootſchen ſtoet;
Hy wordt gehaat; hy moet gevangen;
Men moet zich baden in zyn bloed.
De Wreedheid zal zich ras verzaaden,
Nu Gierigheid, door 't geld verblind,
Hem doet met ſnood bedrog verraaden,
Door Judas zyn' geveinsden vrind.

Nu

(*) Toegerust tot zyne amptsbediening, en door den Vader verheerlykt, en verklaard als door hem gezonden. Zie MATTH. III. vs. 16 en 17. en XVII. vs. 5.

Nu 't godloos Sanhedrin, verbolgen,
De wraak den losſen teugel geeft,
Nu durft men hem ontmenscht vervolgen,
Die in hun oog onwaardig leeft;
Nu, nu kan hem geene onſchuld baaten:
Zyn heil'ge leer' kwam hem te na.
Een Baräbbas wordt losgelaaten.
Maar Jezus moet naar Golgotha.

Daar moet hy ſchande op'ſchande ervaaren;
Daar wordt hy door het heidensch Recht,
In 't midden van twee moordenaaren,
Aan 't yslyk moordhout vastgehecht,
Als waar' hy de ergſte guit. Is 't wonder
Dat zelfs de Zon een rouwkleed draagt,
En gaat op heldren middag onder,
Ten blyk hoe haar die moord mishaagt?

Wyl 't bloedend lyf blyft vastgeklonken,
Door hand en voet, op 't moordſchavot,
Wordt gal en edik hem geſchonken,
Door 't ſmaalend joodsch en heidensch rot:
Tot hem, wyl vast zyn ſmarte groeide,
De dood den jongſten adem vergt,
En Jozef, die dien moord verfoeide,
Het ligchaam in zyn rots verbergt.

Nu ſchynt de hel te triumfeeren,
By 't nedervellen van dien Held:
Maar Jezus, als de Heer der Heeren,
Belacht haar vruchteloos geweld:
Zyn magt weet haast het graf te ontſluiten:
Voor deezen Vorst is niets beſtand:
Geen duivel kan zyn opſtaan ſtuiten:
Hy heeft het leven in zyn hand.

Daar koomt hy glansryk zegepraalen,
In ſpyt van hel en dood en graf.
Hoogmoedig Rot! hoe zult gy daalen,
By 't voelen van zyn' richtersſtaf!
Hoe wreeken zich zyn yzre handen
Welhaast aan deez' verdwaasden troep,
Die zo ontmenscht hem aan dorst randen!
Hoe zuur bekoomt hen 't moordgeroep!

Hoe

Hoe yslyk zal hun angst niet weezen,
Als hen de wanhoop ſterven doet,
Om 't heilloos ſchreeuwen: *Weg met deezen*,
Om 't plengen van dit ſchuldloos bloed!
'k Hoor Rome vast de zwaarden wetten;
't Verwoestend heir maakt zich gereed;
Dit zal hun ſtad en volk verpletten,
't Geen zelf dit onheil heeft geſmeed.

Wat zie ik?.. Hemel!.. wat vertooning!..
Myn Vorst vaart op, in eer en magt:
De hemel wacht hem nu als Koning:
Hy heeft zyn werk op aard' volbragt.
In 's Vaders gloriryken tempel,
Het hofpaleis van d'Englenſtoet,
Wordt hy al juichende, aan den drempel,
Door dank en eer en lof begroet.

Proeve van Dichtlievende Mengelingen. Door J. A. BACKER. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1774. *Behalven het Voorwerk* 170 *bladz. in groot octavo.*

IN deeze Mengelingen ontmoet men verſchillende ſoorten van Dichtſtukken; doch het zy dezelven de Min, het Huwelyk, de Geboorte, den Dood of andere omſtandigheden van die natuur betreffen, of deeze en geene lotgevallen of bedryven van 't Menschlyke Leeven aangaan, of bepaaldlyk den Godsdienst en 't Zedelyke ten onderwerp hebben, men vindt dat de Heer *Backer* zig, zo wel in 't eene als in 't andere geval, op eene gepaste wyze weet uit te drukken, en zyn ſtyl aan den aart der zaake te doen beantwoorden. Een ongedwongen manier van ſchryven, op een vloeibaaren trant, maakt des Dichters voorſtellingen, zo in 't eene als in 't andere ſlag van onderwerpen, gevallig. Het volgende Dichtſtukje over het GENOEGEN kan 'er den Leezer een ſtaal van leveren.

Wie naar het aardſche heil verlangt,
Moet naar geen ydle ſchatten ſtreeven,
Naar goud, dat zyn bezitter prangt;
't Genoegen is de ziel van 't leven.
't Genoegen eenmaal recht geſmaakt,
Gaat al wat wellust heet te boven,
Kan angst, verdriet en kwelling dooven:
Het hart, eens door dien gloed geraakt,
Getuigt ſtilzwygend dat vermogen,
En drukt zyn blydſchap uit door de oogen.

Geen

Geen Ceſar heeft dat zoet geproefd,
Schoon 't hoofd met eerlaurieren pronkte,
Dat aanzien hield zyn hart geſchroefd;
De Staatzucht was 't die hem ontvonkte.
Geen Brutus had dien held vermoord,
Had hy, met zynen ſtaat te vreden,
De Roomſche Vryheid niet vertreeden,
Maar 't ſtil genoegen aangehoord,
En, van alle ydle praal verſtoken,
't Gevaar van 't listig hof ontdoken.

't Genoegen is een telg der deugd;
Zy ſchuwt de dwaaze wereldgrooten;
Haar zuster is de gulle vreugd;
Zy wordt by de armoê meest genoten.
Daar ryst zy dikwerf op haar peil,
En toont, in zachte wezenstrekken,
Die zelfbelang noch haat ontdekken,
Den voorſmaak van het eeuwig heil;
Een heil, door tong noch pen te treffen,
Zo wy haar invloed niet beſeffen.

Nogtans, ô aardbekoorlykheid!
Hebt gy het ovrig deel der menſchen
Dien zachten invloed niet ontzeid.
Gy haat alleen 't onmatig wenſchen
Naar Wysheid, Rykdom, Eer of Staat,
Schoon 't vryſtaa deezen naar te ſtreeven.
Zo wy oprecht en deugdzaam leeven
Vliegt gy gulhartig op 't gelaat.
Dan wandlen wy langs roozenpaden,
Daar nyd noch laster ons kan ſchaaden.

Geleî my met uw zachte hand,
ô Tedre Schoonheid! nooit volprezen,
Die 't heir der driften legt aan band;
Dan ſtaat my nimmer ramp te vreezen.
Geleî, geleî myn prille jeugd,
(Een tyd, waar in wy zorglyk doolen
Op 't pad, daar de ondeugd ligt verſcholen,)
Langs 't regte ſpoor der blanke deugd.
Zo leer ik ſteeds myn' Schepper eeren,
En 't hemelsch boven 't aardsch waardeeren.

De Beemſter-Kermis in twee Zangen, door JAN BARTELINK. *Te Leyden by* C. v. Hoogeveen Junior 1774. *Behalven het Voorberigt* 34 *bladz. in groot octavo.*

Dit Stukje is vry wel geſchikt, naar den aart van het onderwerp, en behelst eene leevendige beſchryving van de Kermisvreugde, die den Opſteller gelegenheid geeft, tot het maalen van verſchillende characters, en daar uit voortvloeiende zedelyke bedenkingen, die hy egter gemeenlyk kort afbreekt, om zyn ſtyl niet te ongelyk te maaken. Tot een voorbeeld hier van ſtrekke zyne beſchryving van een Boeren-onthaal, met een gedeelte zyner verdere ontmoetingen, dat hy dus voorſtelt.

Nu zal ik bij den boer ter gulle tafel gaan,
Daar trede ik in zijn ſtulp, zijn vrouw ſpreekt mij dus aan.
„ Wees welkoom Steeman, ik zel Krelis laeten haelen,
„ Jij mot, wijl 't kermis is, met ons ook kermismaelen,
„ Beloven maekt hier ſchuld, dat is hier jae, en vast,
„ Nouw koom jij op ons feest by Marij Jans te gast,
„ Nouw doen jij wel, mijn Vaer, nouw moet het 'er na laiken;
„ Loop jij ten eerſten maid, om nae jouw taet te kaiken,
„ En zeg, dat hy terſtond moet komen". De boerin
Gaf mij terwijl een pijp, en dra kwam Krelis in.
'k Wierd van deez' Landman met mijn vriendenſchaar ontvangen,
Met meerder blijdſchap, dan een ſteeman kan verlangen.
't Gulhartig paar ſchenkt eerst den brandewijn, men roert
De ſuiker met den drank voor ons, en voor 't geboert,
Men lepelt beurt om beurt, in 't ronde neêr gezeten,
En Marij roept haar volk ter tafel om wat te eten.
Men bidt: de huiswaard deelt zijn brood den gasten om,
Ruim dikgenoeg geſneên, en zegt, zijt wellekom.
Ik zie de boerenmeid mede op den darsch verſchijnen,
Zij brengt ten ronden disch grauwe erwten met rozijnen.
Hier wordt de kermisharst gulhartig voorgezet,
Hij lacht den eetlust aan door 't goudgeel rundervet,
Waar in men ſmaaklijk bijt; men drinkt uit volle kruiken
Het bier, zo veel elk wil in matigheid gebruiken.
Een ſtapel van beſchuit, en ſuiker, ja nog méer,
Zet deze blijde vrouw op hare tafel néer,
Zij toont heur vriendlijkheid. Geen Konings gulden zalen
Vermogen landmans haard in wellust op te halen,
Het hof is vol met list; terwijl de hoovling zwoegt
In laffe vleierij, leeft veeman vergenoegd,

En

En melkt het koenat uit de boter-rijke ſpeenen,
Dat door der vrouwen vlijt tot zuivel zal vereenen:
Zacht Zangſter! dwing deez' toon, en zing een ander lied,
Want zulk een wijs voegt u bij 't feest der boeren niet.
Ik zal dan lager klank op mijne ſnaren zetten,
En op het joelen van de veldelingen letten.
Ik neem mijn affcheid van 't vergastend Beemſterpaar,
Ik dank deez brave lien, ik voeg mij bij de ſchaar
Der kermisknapen, bij de bollebuisjes kramen.
Daar zit Tryn Joris met heür' lieven Piet te ſamen
Beſloten om den hoek des tents op hun gemak,
En ſlingeren de ſtroop op 't rokende gebak.
Piet veegt, met zoen op zoen, het vet van heur beſmulde
En zoete lippen af; hy raakt de net gekrulde
En weiſche lokken met den voorpunt van zyn' hoed.
Hier ſtaande wierde ik van een' rymelaar ontmoet.
De vent barst uit een' mond, zo wijd als zeven monden,
Den toeſtand van Euroop, en Neerlands gruwelzonden.
Hij ſchreeuwt tot ſchande van de nimfen van Parnas;
Hij was geen Dichter die Apol geheiligd was;
Hij ging voorheen ter ſchool bij Midas domme neven.
Zo wordt de poëzij, welëer ten top geheven,
Thans ſchandelyk verrapt; want zulk een remeltaal,
Alleenlijk uitgebromd om 't klinkende metaal,
En langs de ſtraat gevent door laffe wegpoëten,
Doet al te ſterk de pers van Vader Coster zweeten.
Des ging ik gram van hier, en zag in ſchraal gewaad
Een ſnoeshaan op de markt; hij zwoer, dat Hippocraat
Zyn Vader was geweest, enz.

De Dichter ſchetst verder het character van een Kwakzalver met zyn Hans niet onaartig, dan 't bygebragte is genoeg, om de manier der uitvoeringe van dit Stukje onder 't oog van den Leezer te brengen.

Brief aan de Wel Ed. Heeren Leden van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen te Haarlem. Door J. v. d. LINDEN, GOVERTSZ. *Te Dordrecht, by* P. v. Braam 1774. *In groot octavo* 41 *bladzyden.*

VOlgens het geen wy onlangs gemeld hebben (*), heeft de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, den Schryver eener Verhandelinge over de beste middelen om Vaarwaters

(*) Zie boven *bl.* 81.

ters te verdiepen, begiftigd met eene gouden Medaille, ſchoon die Verhandeling niet in alle deelen voor voldoende gehouden wierd. Ze zag uit dien hoofde het licht, met eenige Tegenbedenkingen. Dit is den Schryver *v. d. Linden* geenszins vreemd voorgekomen, ter oorzaake van de moeilykheid der Vraage; maar hy is eenigermaate geſtoord over den inhoud der bedenkingen; als zo verre gaande, dat zyne Verhandeling in 't geheel, of ten minſte in 't voornaamſte, hem toeſchyne gewraakt, en als onnut, ja zelfs ſchadelyk verklaard te worden. Zodanig iets kan hy niet wel overzenbrengen met de, ſchoon gelimiteerde, goedkeuring zyner Verhandelinge door de Maatſchappy, dan op de veronderſtelling, dat deeze bedenkingen tegen zyne Verhandeling niet voortkomen uit den ſchoot der Maatſchappye, maar de pennevrugt van een byzonder Lid zyn; welke de Maatſchappy niet verder, dan andere Verhandelingen haarer Leden, voor haare rekening neemt. Op die veronderſtelling rigt hy zyne wederlegging, in deezen Brief, tegen dat byzonder Lid, 't welk die Tegenbedenkingen mogt opgeſteld hebben. Hy tragt in deeze wederlegging zyne Verhandeling tegen dien Schryver te verdeedigen, met beantwoording van deszelfs Geſchrift; 't welk hem verſcheiden aanmerkingen te berde doet brengen, die op de gemaakte Tegenbedenkingen wel overweeging verdienen. Voor 't overige ſchynt het ons toe, dat de Autheur deeze en geene ſpreekwyzen, in de Tegenbedenkingen, in wat al te ſterken zin opneemt; hoewel wy tevens erkennen moeten, dat de Schryver der Tegenbedenkingen niet kwaalyk gedaan zou hebben, indien hy zig hier en daar wat zagter uitgedrukt had: dan dit valt zo in den ſtyl van 't ſchryven van Tegenbedenkingen, dat men 'er juist de naauwſte agt niet op geeve. Intuſſchen hoopen wy, dat dit den Autheur niet zal wederhouden, van verder mede te werken, in 't geene ten nutte van 't Vaderland kan ſtrekken, en der Maatſchappye ook ten deezen opzigte de behulpzaame hand te bieden. Volgens zyne eigen veronderſtelling tog, die ons zeer gegrond voorkomt, dat deeze Tegenbedenkingen die van een byzonder Lid zyn, kan hy zig niet wel beklaagen over de Maatſchappy, als welke hier door een bewys van haare onpartydigheid verleent, en de Leezers aanleiding geeft, om het ſtuk van de eene en andere zyde na te gaan.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Noodige Opheldering der Kerklyke Geſchiedenisſen, tot den tyd van Conſtantinus den Grooten, ontleend uit twee Latynſche Werken, over dat Tydbeſtek, van den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hooge Schoole te Gottingen. Behoorende tot des Autheurs Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen. Derde Deel, Eerſte Stuk. Te Amſt. by* F. de Kruiff, A. v. d. Kroe, *en* Yntema en Tieboel, 304 *bladz. in groot octavo.*

DE Twee voorgaande Deelen deezer *Noodige Opheldering*, waar van wy, ten behoorlyken tyde, genoegzaame aankondiging gedaan hebben (*), betroffen de Twee Eerſte Eeuwen der *Christlyke Kerke.* Het tegenwoordige Deel loopt over de Derde en een gedeelte der Vierde Eeuwe, te weeten tot op den tyd van CONSTANTINUS DEN GROOTEN. De menigte en het gewigt der Stoffe heeft, buiten twyfel, te wege gebragt dat dit Deel, gelyk het ook een ruimer Tydperk doorloopt, de twee andere in grootte zo veel overtreft, dat het twee gevoeglyke Stukken uitmaakt; in denzelfden ſmaak behandeld als de voorgaande.

Wy bepaalen ons thans tot het eerſte Stuk, waar in de volgende Zestien Ophelderingen begreepen zyn. —— I. *Onderzoek*, of JULIA MAMMEA, *de Moeder van* ALEXANDER SEVERUS, *den* Christlyken Godsdienst *ombelsd hebbe.* —— II. *Naſpeuring, of* ALEXANDER *den* Christlyken Godsdienst *beleeden, en Eerbewyzen aan* CHRISTUS *toegebragt hebbe.* —— III. *Onderzoek, of de Twee* PHILIPPUSSEN *den* Christlyken Godsdienst *beleeden hebben.* —— IV. *Over de vervolging en het Bevelſchrift van Keizer* SEVERUS. —— V. *Wegens de Vervolging onder* DECIUS TRAJANUS. —— VI. *Van den Afval, onder de Vervolgingen van* DECIUS TRAJANUS; *en byzonder van de Getuigſchriften, ten dien tyde aan eenigen gegeeven, die bekend ſtaan* onder den naam, *Libellatici.* —— VII. *Over de* Brieven van Verzoening en Vrede, *door de Martelaars gegeeven, en den Twist deswegens entſtaan.* —— VIII. *Over de Vervolging on-*

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* III D. 1ſte St. bl. 573; en IV D. 1ſte St. bl. 97.

onder GALLUS. — IX. *Van de Vervolgingen der* Christenen *onder* VALERIANUS, *en de oorzaaken van de verandering diens Keizers ten hunnen opzigte.* — X. *Wegens de genegenheid, door Keizer* AURELIANUS *den* Christenen *toegedraagen, en de Vervolging, door hem tegen hun aangerigt.* — XI. *Het Kerkbeſtuur in eene Alleenheerſching veranderd, en de Oorſprongen daar van aangeweezen.* — XII. *Over de Zeden der Kerklyken; en de Mede ingeleide Vrouwen, door zommige Geestlyken gebouden.* — XIII. *Schets van het Character en de Gevoelens van* ORIGENES. — XIV. *Over de wyze op welke* ORIGENES, *de Heilige Schrift verklaarde.* — XV. *Over de* Mystike Godgeleerdheid. — XVI. *Over de Geſchillen wegens* ORIGENES *gereezen*, en het gedrag van DEMETRIUS, *Biſſchop van* Alexandrie, *ten opzigte diens Kerkleeraars.*

De breedvoeriger ontvouwing der opgemelde byzonderheden, welke MOSHEIM, in deeze *Ophelderingen* oplevert, zal ongetwyfeld zodanige Leezers voldoen, die zich niet vergenoegen met te weeten dat iets gebeurd is; maar tevens wenſchen te weeten, wat daar toe aanleiding gegeeven en mede geloopen hebbe. Iets 't welk byzonder geldt ten opzigte van de Vervolgingen; hier in derzelver oorſprong, voortgang en uitſlag voorgedraagen. En zal het niemand, die weet hoe groot eene rol ORIGENES in de *Christlyke Kerke* geſpeeld, en welk eene wyduitgeſtrekte invloed zyne denkwyze en Schriftuurverklaaring gehad hebbe, vreemd dunken, dat MOSHEIM zo lang op hem blyft ſtil ſtaan. Zyne Geſchiedenis maakt, door het verband, 't welk dezelve heeft met het voorgevallene in die dagen, een goed gedeelte van den inwendigen Staat der Kerke, in dat tydsbeſtek uit, weshalven wy eene oplettende leezing daar van elk aanpryzen. Te breedvoerig is dit uitgewerkt om hier plaats te kunnen vinden. En, in ſtede van hier en daar een ſtuk uit te neemen, bepaalen wy ons ter opgave van de *Naſpeuring of* ALEXANDER SEVERUS *den* Christlyken Godsdienst *beleeden, en Eerbewyzen aan* CHRISTUS *toegebragt hebbe.*

„ Hoe veel blyken eener ſlegte bygeloovigheid, die het leeven van Keizer ALEXANDER SEVERUS ontluisteren, het denkbeeld van zyne *Christenheid* wederſtreeven, heeft onlangs de zeer bekwaame, en, door veelvuldige geleerdheid, met regt beroemde PAULUS ERNESTUS JABLONSKI gemeend, zich uit alle die zwaarigheden te kunnen redden. Want hy heeft, in eene vernuftig opgeſtelde Verhandeling (*), het waarſchynlyk zoe-

(*) *Comment. de Alexandro Severo Christianorum Sacris per Gnosticos initiato.*

zoeken te maaken, dat ALEXANDER aan zekeren Leeraar uit de *Gnostiken* het oor zou geleend, en heimlyk den Christlyken Godsdienst omhelsd hebben, op die wyze als de *Gnostiken* denzelven verſtonden; maar dat hy openlyk zyn gevoelen ontveinsde, 't welk volgens de begrippen der *Gnostiken* vry ſtondt, dat hy voor aller oog den Goden der *Romeinen* eer bewees; doch in 't verborgen die aan CHRISTUS toebragt. Dit gevoelen ſteunt alleen, (want alles wat hy verder uit LAMPRIDIUS en anderen bybrengt, om 't zelve te ſtaaven, vervalt, dit ſteunzel weggenomen zynde, te eenemaal,) op een oud Edel Geſteente, door JACOBUS DE WILDE uitgegeeven, op 't welke het bekende Naamsteken van CHRISTUS gezien wordt, met dit byſchrift: SAL. DON. ALEX. FIL. MA. LUCE, welke voorletters hy wil, dat deezen zin uitleveren, SALUS DONATA ALEXANDRO FILIO MAMMÆÆ LUCE, i. e. CHRISTI, dat is. *Het Heil aan Alexander, den Zoon van Mammæa geſchonken, door het Licht van Chriſtus*, wiens naam het bygevoegde Naamsteken behelst. —— CAROLUS DU FRESNE hadt dit Geſteente reeds tot ALEXANDER SEVERUS gebragt (*), ſchoon GISBERTUS CUPERUS oordeelde, dat het zelve zekeren ALEXIUS, den Zoon eens Keizers betrof (†). TOBIAS ECKHARDUS hieldt ook dit Geſteente voor geen onverwerpelyk bewys van ALEXANDERS heimlyk omhelzen des *Christendoms*, en dit zelfde bedryf zyner Moeder (§). Dan de beroemde JABLONSKI heeft het, in bovengemelde Verhandeling, op zich genomen, om dit gevoelen alle kragt by te zetten, en hy vindt, 'in dit Geſteente, met ECKHARDUS geen waarſchynlyk bewys: maar zekere en boven tegenſpraak verheevene blyken, dat ALEXANDER heimlyk tot een *Christen* aangenomen geweest was'. Maar deeze zekere, en boven alle tegenſpraak verheevene, blyken heeft men alleen te zoeken in de Letteren MA, gevoegd by de woorden ALEX. FIL., welke Letters hy oordeelt alleen op *Mammea* te kunnen ſlaan. 'Deeze Letters, ſchryft hy, zyn een vast en onwederſpreekbaar bewys, dat deeze Steen geſneeden is, ter eere en tot gedagtenis van ALEXANDER, den Zoon van *Mammea*'. Doch, om de waarheid rondborſtig te bekennen, ik zie niets, 't geen ons dringt vast te ſtellen, dat deeze Letters geenen anderen Naam dan die van *Mammea* kunnen aanduiden. 'Er zyn, gelyk elk weet,

(*) CAROLUS DU FRESNE *Diſſ. de Inferioris Ævi numismat.* §. XXIV.

(†) GISB. CUPERUS *Notis ad Lactantium de Mortib. Perſeq.* p. 239.

(§) TOBIAS ECKHARDUS *Testim. non Christianorum de Christo*, p. 157.

weet, verſcheide, zo Mannen als Vrouwen naamen, die met de Letteren MA beginnen. Wanneer nu iemand een deezer naamen, in ſtede van dien van *Mammea* wil ſtellen, weet ik niet wat dien giſer van zyne gemaakte giſing kan afbrengen. Indien het woord *Keizer* (*Imperator*) of het teken IMP, voor den naam van ALEX. geplaatst was, zou hy in 't nauw gebragt kunnen worden; doch 'er is, gelyk die geleerde Man zelve erkent, niets op het Geſteente, 't welk de Keizerlyke Waardigheid te kennen geeft.

„ Eene breeder beoordeeling van deeze byzonderheid voor anderen overlaatende, zal ik alle de getuigenisſen der Ouden, wegens ALEXANDERS goedgunſtigheid, jegens de Christgeloovigen, in 't midden brengen, en aantoonen hoe daar uit niets meer kan opgemaakt worden, dan dat hy den *Christlyken Godsdienst* draaglyk, en de wyze van GOD te eeren, door denzelven voorgeſchreeven, niet ongerymd of ſchadelyk voor den Burgerſtaat gekeurd; maar tevens, dat hy dien niet boven andere Godsdienſten geſteld, of heiliger en eerwaardiger geoordeeld hebbe!

„ LAMPRIDIUS ſchryft, in 't Leeven diens Keizers. „ SEVERUS heeft de *Jooden* by hunne voorregten gehouden, en de „ *Christenen* geduld (*)'. In deeze woorden kunnen wy ſlegts een flauwe blyk van toegenegenheid beſpeuren. De Keizer begunſtigde de *Jooden* meer dan de *Christenen*. Den eerstgemelden gaf hy de voorregten weder, hun deels door de voorgaande Keizers ontnomen: den laatstgenoemden verleende hy geene voorregten; maar geboodt alleen, dat de oude Wetten, tegen hun vastgeſteld, zweegen, dat wil zeggen, hy ſtelde zelve niets tegen hun vast; doch hy heeft die oude, zeer onregtmaatige, en de *Christenen* zeer drukkende, Wetten, gelyk wy naderhand zullen zien, niet afgeſchaft: weshalven hy den Belyderen van JESUS Naam wel eenige, doch ſlegts eene maatige, gunst betoonde. Hy die de kragt van Godlooze wetten beneemt, verdient dank; doch veel grooter dank is men verſchuldigd aan hem, die deeze Wetten afſchaft en vernietigt; maar den allergrootſten aan hem, die voorregten ſchenkt aan hun, die voorheen door de Wetten werden veroordeeld.

„ Laat ons voortgaan. Die zelfde LAMPRIDIUS verhaalt, dat Keizer SEVERUS, de Beeldtenis onzes Zaligmaakers, onder de Beeldtenisſen van andere groote Mannen, by zyne Huisgoden geplaatst hebbe. „ In de morgen-uuren volbragt „ de

(*) LAMPRIDIUS, *in Vita Severi*, Cap. XXII. p. 914.

; de Keizer zyn Godsdienst, in het Vertrek, waar zyne Huis-
, goden ſtonden, waar hy de vergoode Vorſten, doch de bes-
, ten en voornaamſten, hadt; en de heiliger Mannen, onder dee-
, zen ook APOLLONIUS, en, naar 't verhaal eens Schryvers van
, die tyden, CHRISTUS, ABRAHAM, ORPHEUS, met dergelyk
, ſlag van Godheden en de Beeldtenisſen zyner Voorouderen'.
Over deeze woorden heeft, weinig jaaren geleden, de zeer beroemde CAROL. HENR. ZEIBICHIUS eene zeer geleerde Verhandeling geſchreeven (*), in welke die geleerde Man poogt aan te toonen, en, zo veel ik zien kan, vry duidelyk getoond heeft, dat, uit deeze plaats, in geenen deele, kan beweezen worden, dat ALEXANDER onzen Zaligmaaker Godlyke eere zou toegebragt hebben. Alleen blykt 'er uit, dat de Keizer CHRISTUS onder het getal der *Heilige Mannen*, naamlyk der zodanigen, die in Heiligheid, Godsvrugt en Wysheid, boven anderen, uitſtaken, geplaatst, en niet minder gehouden hebbe, dan APOLLONIUS, ABRAHAM en ORPHEUS. — Laaten wy, om niet te ſtyfzinnig te ſchynen, toeſtaan, dat 'er eenige waarſchynlykheid is, in het gevoelen der zodanigen, die denken, dat LAMPRIDIUS, met deeze woorden, den Keizer het bewyzen van eenige eere aan CHRISTUS toeſchryft; laaten wy toeſtaan, dat de waarheid der zaake, door den Geſchiedſchryver opgetekend, boven allen twyfel verheeven is; ſchoon iemand, nauwer dingende, dezelve in twyfel zou kunnen trekken; dewyl LAMPRIDIUS zich alleen op het getuigenis van eenen enkelen Perſoon beroept; laaten wy eindelyk toeſtaan, dat CHRISTUS hier door den Geſchiedſchryver met den Naam van GOD vereerd werde, als mede dat de woorden; , en hy , hadt dergelyk ſlag van Goden (†)', die door veelen als verminkt aangezien worden, egt en onverminkt zyn, dit alles toegegeeven zynde, zal deeze plaats des Leevensbeſchryvers geen bewys opleveren, dat ALEXANDER den *Christlyken Godsdienst*, met de waarheid overeenkomſtiger, beter en waardiger dan andere Godsdienſten, gekeurd hebbe. In tegendeel toonen deeze woorden middagklaar, dat de Keizer den *Christlyken Godsdienst* alleen onder de waarſchynlyke en draaglyke Godsdienſten plaatſte, en in 't gevoelen ſtondt der zodanigen, van zynen tyd, die alle Godsdienſten op gelyke waarde ſchatten, en oordeelden, dat ze alleen van elkander verſchilden in pleg-

(*) Deeze Verhandeling van ZEIBICHIUS is te vinden in MENCKENII *Novis Miscellan. Lipſienſ.* Tom. III. p. 42.

(†) [De woorden in 't oorſpronglyke zyn. *Et hujuscemodi Deos habebat.*]

plegtigheden, inſtellingen en wyzen van Eerdienst. Want hy voegde de Hoofden der drie voornaamſte Godsdienſten van zynen tyd zamen: ORPHEUS, die groote Leeraar der Verborgenheden, en Voorſtander der Goden, verbeeldde het Heidendom; ABRAHAM, de Stamvader der *Jooden*, het *Joodendom*, en CHRISTUS de Christenheid: dit levert geen gering blyk op, dat de Keizer dezelfde waardigheid aan de Godsdienſten dier drie Inſtelleren toekende. ——— Hier komt nog by, dat allen, die SEVERUS in zyn groot Vertrek, tot het plaatzen der Huisgoden geſchikt, eerde, en voor Godlyk hieldt, zyns agtens, geene heilige, deugdzaame en verſtandige Mannen geweest waren. , Hy hadt, ſchryft LAMPRI-, DIUS, in zyn grooter Huisgoden-Vertrek, onder de Godlyken , en besten, ook ALEXANDER DEN GROOTEN geheiligd'. Terwyl hy geenzins ontkende, dat die Overwinnaar, by zyne Deugden, teffens zeer groote gebreken hadt. , Hy veroor-, deelde, zegt de meergemelde Schryver, ALEXANDERS dron-, kenſchap, en de wreedheid tegen zyne Vrienden betoond'.

„ Van geen meerder kragts dan de twee voorgaande bewyzen, voor de genegenheid, die ALEXANDER SEVERUS aan CHRISTUS zou toegedraagen hebben, is een derde getuigenis, 't geen men, ter ſtaavinge hier van, uit dien zelfden Leevensbeſchryver ontleent, als hy zegt. , Hy, (naamlyk SEVERUS) heeft , voor CHRISTUS eenen Tempel willen ſtigten, en hem onder , de Goden aanneemen'. Hy heeft, derhalven, alleen voorgehadt den *Christlyken Godsdienst* by de andere te voegen, en geenzins dien, als den eenigen waaren, en GODE waardigen, zynen Volke willen aanpryzen. Dit blykt nog klaarder uit de rede, waarom hy van dit voorneemen afſtondt. , Doch hy , is hier in wederhouden van de zodanigen, die, de Orakelen , raadpleegende, bevonden hadden, dat, indien dit doorging, , alle Menſchen *Christenen*, en de overige Tempels verlaaten, , zouden worden'. Want deeze woorden behooren niet, gelyk veelen denken, tot ADRIANUS, die gezegd wordt dit zelfde, gelyk ALEXANDER, voor gehad te hebben, maar tot onzen Keizer. Hy weigerde, overzulks, de Godlyke eerbewyzen aan CHRISTUS niet; maar hy begeerde, dat CHRISTUS, nogthans, op die wyze zou geëerd worden, dat men de Goden der *Romeinen* niet verwaarloosde. En, wanneer hy verſtondt, dat deezen in veragting zouden geraaken, wanneer CHRISTUS onder de Goden werd aangenomen, wilde hy liever, dat CHRISTUS de Godlyke eerbewyzen zou derven, welke hy hem toeſcheen waardig te weezen, dan dat de *Goden* verſmaad, en van hoogagting beroofd wierden. ——— Doch ik

zie

zie duidelyk, wat den Keizer bewoogen heeft, om het in den zin te krygen, dat hy CHRISTUS onder de Goden der *Romeinen* zou doen plaatzen. De oude Wetten der Keizeren, tegen de *Christenen* aangekondigd, wederſpraken zyne zugt, om de *Christenen* boven alle bereik van ſtraffe en verongelyking te verheffen, 't geen zyne Moeder op 't ernſtigst begeerde; hy durfde uit vreeze voor het Volk, en de verbittering der Priesteren, deeze Wetten niet afſchaffen. Derhalven bezogt hy, om zynen wensch en dien zyner Moeder te verkrygen, of het ook mogelyk ware, CHRISTUS tot den rang der Goden des Gemeenebests te verheffen: indien deeze aanſlag gelukt was, zouden die oude Bevelſchriften tegen de *Christenen* van zelve vervallen weezen, en niet door hem, maar door den Raad, de Vergoding van CHRISTUS goedkeurende, weggenomen zyn.

„ 't Geen LAMPRIDIUS aantekent, wegens ALEXANDERS navolging van de handelwyze der *Christenen*, in het aanſtellen van Overheids perſoonen, is, ſchoon het eenigzins ter eere van de *Christenen* ſtrekke, voor hun zo loflyk niet als veele Geleerden wilden. „ Wanneer hy ten oogmerke hadt, Land-, voogden aan de Wingewesten te geeven, of Beſtuurders aan „ te ſtellen, deedt hy derzelver Naamen aanplakken.....en „ oordeelde het eene moeilyke zaak te weezen, dat, daar de „ *Christenen* en de Jooden dit deeden, ten opzigte van de zodani-„ gen, die Priesters zouden worden, dit niet zou geſchieden, „ omtrent de Beſtuurders der Landſchappen, aan welke de goe-„ deren en het leeven der Menſchen werden toevertrouwd'. Ik zal 'er niet op ſtaan blyven, dat de *Christenen* en de *Jooden* hier byéén gevoegd worden: maar deeze vergelyking der *Christen Priesteren* met de *Beſtuurders* der *Romeinſche Wingewesten*, door den Keizer, in de aangehaalde woorden gebruikt, wyst uit, dat het *Christen Priesterampt*, by hem, min zwaarwigtig en heilzaam was, dan het Ampt des Landbeſtuurs: want hy beſluit, gelyk men in de Schoolen ſpreekt, van het mindere tot het meerdere. Indien men zo veel zorg draagt, in het verkiezen van Priesteren, onder de *Christenen*, hoe veel meer is men verſchuldigd, die bezorgdheid te hebben in het aanſtellen van *Landvoogden* en *Overheden*, Perſoonen, aan wien men de bezittingen en het leeven der Burgeren toevertrouwt? Op dien trant kan iemand niet ſpreeken, die denkt, dat de *Christen-Priesters* den weg tot behoudenis der Zielen aanpryzen, en het rechte middel toonen om GOD te verzoenen. Zodanig iemand zal de goederen en het leeven der Burgeren,

niet waardiger keuren, dan de behoudenis der Zielen, waar van de *Christen-Priesters* hun werk maakten.

„ Het zelfde valt aan te merken, op 't geen ALEXANDER gezegd wordt verklaard te hebben, in het geſchil der *Christenen* met de Kroeghouders. , Wanneer, verhaalt LAMPRIDIUS, , de *Christenen* zekere plaats, die een gemeene plaats geweest , was, ten gebruike genomen hadden, en de Kroeghouders daar , tegen inbragten, dat die plaats hun toebehoorde, heeft hy , daar op geſchreeven, dat het beter ware, dat GOD daar, op , welk eene wyze ook, gediend, dan dat dezelve den Kroeghou- , deren gegeeven werde'. Deeze woorden toonen een Godsdienſtig hart, en pryzen den *Christlyken Godsdienst* eenigermaate aan: want de Keizer bekent, dat GOD van de *Christenen* gediend wordt: waar uit volgt, dat men dien Aanhang, in de Maatſchappy kon dulden; doch hy geeft tevens te kennen, hoe hy de wyze, op welke de *Romeinen* den Godsdienst verrigten, beter keurt dan die der *Christenen*, ten minſten laat hy door het zeggen, , op welk eene wyze ook (*)', in twyfel, of hy hem de *Christen* wyze van Eerdienst goed dan kwaad zy. Deeze uitdrukking past niet in het ſchryven van iemand, die JESUS CHRISTUS voor den Zoon van GOD, en, ik zal niet zeggen, voor den eenigen Zaligmaaker der Wereld; maar alleen voor eenen Leeraar houdt, wiens Leerſtellingen en Geboden, by hem heiliger, en met de waarheid overéénkomſtiger zyn, dan die van anderen.

„ Weinig of niets doet het af, om het *Christendom* van ALEXANDER te bewyzen, dat die Vorst, volgens het berigt van LAMPRIDIUS, zo veel ſmaaks vondt in het Voorſchrift, hem door de *Jooden* of de *Christenen* overgeleverd. *'t Geen gy niet wilt dat u geſchiedde, doet dat niet aan eenen ander*, dat hy 't zelve tot een Opſchrift in zyn Paleis, en andere openbaare Gebouwen, plaatſte: want de geſlaagenſte en bitterſte Vyanden der *Christenen* hebben noit gelochend, dat 'er, onder de Zedelyke Voorſchriften des *Christendoms*, veele uitmuntende en treffelyke gevonden werden.

„ Even min ſteuns vinden zy, die denken, dat ALEXANDER, hoewel hy nimmer deswegen openbaare Belydenis gedaan hebbe, den Christlyken Godsdienst voor den besten en heiligſten hieldt, voor hun gevoelen, in 't geen EUSEBIUS ons verhaalt. , Dat ALEXANDERS Huis voor een groot deel uit *Christenen* beſtondt (†)'. Wat wonder immers, dat een Keizer,

(*) [*Quomodo cunque* in 't oorſpronklyke.]

(†) EUSEBIUS *Kerklyke Geſchiedenisſen*, VI Boek, XXVIII Hooſdſt. bladz. 350.

zer, die zich, in alles, naar den zin zyner Moeder ſchikte, duldde, dat zy *Chriſtenen* in haar huis nam? En hy die alle Godsdienſten op gelyke waarde en even hoog ſtelt, agtende dat ze alleen in wyze van eerdienst van elkander verſchillen, kan Menſchen van allerlei Belydenis tot zyne bedienden neemen".

Letterkundige Verhandeling over de veranderingen in de Studie der Kerklyke Geſchiedenisſen. Door Dr. CH. W. FR. WALCH. *Prof. in de H. Godgel. en Wysbeg. te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Stuk. Te Utr. by* G. en A. v. Paddenburg, 1774. *In groot octavo* 276 *bladz.*

IN eene voorige Verhandeling heeft de Hoogleeraar *Walch*, den beoefenaaren der Kerklyke Geſchiedenisſen onder 't oog gebragt, op hoedanig eene wyze zy deeze hunne Studie, in onze dagen, hebben aan te leggen, om dezelve van vrugt te doen zyn; en thans verleent hy hun in deeze tweede Verhandeling een oordeelkundig berigt, nopens de bronnen der Kerk-Historie. Het geen wy van de nuttigheid der eerſte Verhandelinge reeds gezegd hebben (*), is ook ten vollen toepaſſelyk op deeze tweede; en zy die hun werk maaken van deeze aanpryzenswaardige Oefening zullen weldoen, als zy den Hoogleeraar in dit Stuk raadpleegen. Een Man, door en door ervaren in dit onderwerp, ontdekt niet alleen de bronnen der Kerklyke Historie, maar hy tragt ons in ſtaat te ſtellen, om van derzelver zuiverheid of onzuiverheid regtmaatig te oordeelen, en onderrigt ons op hoedanig eene manier wy van de eene en de andere, daar ook de onzuiveren van dienst kunnen zyn, een verſtandig gebruik hebben te maaken. Zyne leertrant is niet meesteragtig, maar beſcheiden; en hy legt het 'er op toe, om ons de onzydigheid te leeren bewaaren.

De Verhandeling is vyfledig. Het eerſte gedeelte gaat over de Bronnen der Kerk-Historie in 't algemeen; de volgende afdeeling ſtelt ons de beoordeeling dier Bronnen voor; in 't derde lid ontvouwt ons de Autheur, wat men in agt hebbe te neemen, omtrent het verklaaren der Bronnen; hier op toont hy ons, hoe men de uitgaven van de Bronnen oordeelkundig behoort te onderſcheiden; en eindelyk wyst hy ons aan, waar in het regte gebruik van de bronnen der Kerk-Historie beſtaat.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. II. D. bl.* 210.

ſtaat. —— Zie hier de regels, welken hy denzulken voorſchryft, die 'er 't vereischte gebruik van willen maaken.

„ *Voor eerst*, zegt hy, begeere ik, dat, wanneer men de oude ſchriften als bronnen der Kerkhistorie wil leezen, men niet eer beginne, voor dat men vooraf de algemeene gronden der Kerkgeſchiedenis geleerd heeft. Het zy men nu deze door een mondeling, of ſchriftelyk onderwys van anderen tragte te verkrygen, het is noodig, om 'er voort de kennis, maar niet te gelyk het eigen leezen der bronnen, mede te vereenigen; en dit zyn voor de geenen, die naar eene grondige kennis der Kerkhistorie ſtaan, altyd de beste Leeraars, welke by elke voornaame gebeurdtenis de bronnen aanwyzen. Dit is de beste voorbereiding tot een zeer nuttig eigen gebruik der bronnen. Men kent vooraf niet alleen de getuigen, maar men weet ook, wanneer men ze leest, waarop men letten moete. Voorts moet de voornaamſte vlyt daaromtrent gaan, dat men kennis verkryge van goede boeken, om van elk ſoort de beste drukken naar hunnen inhoud, 't welk by verzamelingen zeer noodig is, en volgens hunne waarde, te weeten. Wanneer wy weeten, waar wy elke bron en wel best moeten zoeken, dan is onze moeite half verligt.

„ *Ten anderen*, dewyl men reeds door deze voorbereiding in ſtaat is, om dat geen, wat in het algemeen nuttig, en wat ooit tot zekere oogmerken dienſtig is, te onderſcheiden; zo zal men ook het onderſcheid der bronnen, daar uit ontſtaande, beoordeelen. Voor een' Godgeleerden zal 't alleszins nuttig zyn, wanneer hy zig voornaamlyk op de ſchriften der oude Kerkleeraaren, met de openbaare geloofsbelydenisſen, en met de acten der *Concilien*, voor zo verre zy op het leerſtellige zien, bekend maake. Ik gunde elk jongen Godgeleerden, den tyd en de gelegenheid, om de ſchriften der voornaamſte Kerkvaderen, ten minſten tot *Augustinus* toe, en wanneer 't getal te groot is, ten minſten de voornaamſte derzelven zelf te leezen, en wel van allerlei ſoort van inhoud, exegetiſche, dogmatiſche, poleemiſche, moreele en homiletiſche, niet in overzettingen, maar elk in zyn Origineel, en zulks volgens de beste drukken, inzonderheid ten opzigte van de Critik. Eene oefening in deze bezigheid, met weinig moeite te verkrygen, zal niet alleen elk overtuigen, dat het maar al te gemeen vooroordeel, dat de bronnen door de geleerde bewerkers der Kerkhistorie genoegzaam gebruikt, ja zo uitgeput waren, dat wy 'er niets meer in kunnen ontdekken, heel ongegrond is, maar ook zelfs het eigen gebruik der bronnen in alle opzigten aanbeveelen. Naa de Kerkvaderen zouden de Godgeleerde ſchriften

ten

ten der midden-eeuwen, van eenen *Johannes* van *Damascus*, eenen *Anſelmus*, eenen *Bernhardus*, eenen *Thomas* van *Aquino* dezelfde naarſtigheid verdienen; en dan vervolgens de historieſchryvers, die zig met kerklyke zaaken beezig houden. Door zulk eigen leezen wordt, behalven andere voordeelen, ook dit nut te wege gebragt, dat men den byzonderen ſmaak van elke eeuw, en van een volk, in de Historie en de ſtellige Godgeleerdheid naauwkeurig leert kennen; en ons doorzigt in de Kerkhistorie wordt daardoor tot eenen trap van bondigheid gebragt, die zig zeer ſchielyk verbreidt, en op het algemeene een' grooten invloed hebben kan. Want, wanneer men eerst maar eene bekwaamheid heeft, om zulke ſchriften te beoordeelen, en te verſtaan, dan is het niet moeijelyk, om elk ander werk, wanneer men het, volgens zyne oudheid, zynen inhoud en zyne bepaaling, op zyn rechte plaats ſtelt, op dezelfde wyze te behandelen.

„ Wie nu zulk eene bekwaamheid heeft verkreegen, dien zal het dan geen werk wezen, om tot eigen onderzoekingen in de Kerkhistorie voort te gaan, en dit is het *derde ſoort* van 't gebruik der bronnen der Kerkgeſchiedenisſe. Hier moet zig dan elk naar de omſtandigheden rigten, waar in Gods wyze Goedheid hem geſteld heeft, zo dat hy noch iets onderneeme, waar toe hem in- of uitwendige kragten ontbreeken, noch zich aan werken begeeven, wier uitvoering hem zonde hinderen, om gewigtigere pligten van zyn beroep te vervullen. Wanneer aan weerskanten niets verzuimd word, en een Geleerde voorneemt, zyne naarſtigheid tot de Kerkhistorie zo te beſteeden, dat hy een zeker ſoort van gebeurdtenisſen, of wel eene byzondere gebeurdtenis naauwkeuriger wil onderzoeken, dan beveelen wy hem de volgende voorſchriften aan. Zyne *eerſte* zorg moet wezen, dat hy uit de natuur der zaake oordeele, wat voor een ſoort van bronnen hem de gezogte berichten levere; de *tweede*, dat hy alle bronnen kenne, welke daar by gebruikt moeten worden. By dit ſtuk is het een wezenlyk voordeel, dat men, zo veel mogelyk is, de werken der voorgangeren te hulp neeme, om te zien, wat ze voor getuigen in dit of dat verhaal of voorſtel beezigden, alleen met het mistrouwen, dat ze, voor eerst, niet alle gekend, ten anderen, geen oordeelkunde genoeg gebruikt, en onechte en vervalschte getuigenisſen met echte vermengd hebben. De *derde* pligt is, dat hy ze in haar regten rang ſchikke, en wel, deels in het algemeen volgens de Critik, deels naar de graaden van geloofwaardigheid, en de reden zyns oordeels van alle zyden wikke en weege. De *vierde*, dat hy den regten zin derzelve nagaat.

Al-

Alleszins zyn hier weder de voorgangers in het werk een goede hulp, doch ſlechts eene hulp; nooit onfeilbaare rechters, nooit authentike uitleggers. Wanneer men nu verzekerd is, van alle getuigenisſen gehoord te hebben, van hunne geloofwaardigheid overtuigd te zyn, en ze wel te verſtaan; dan brenge men, uit de geloofwaardige getuigenisſen, hunnen geheelen inhoud tot byzondere ſtellingen, zo dat men geene omſtandigheid overſlaa, die zy niet zeggen, en 'er geene, die zy niet zeggen, byvoege. By elke ſtelling noeme men de getuigen, die haar bekragtigen, en de getuigen, die ze niet aanhaalen. Zeer dikwils nu zal het geval voorkomen, dat de getuigen zig weêrſpreeken. Als dan moet eerst de ſtrydigheid naauwkeurig bepaald worden, of zy op het geheele, dan ſlegts een gedeelte van de gebeurtenis ziet; voorts, of het een waare, dan ſlegts een toeſchynende ſtrydigheid zy; en als dan, in het laatſte geval, de reden, waar door deze weggenomen werde, maar in het eerſte geval de reden, waarom de één getuige boven, of naa den anderen, geſteld moet worden, opgegeeven en aangetoond worden. Dit is de eenige weg, waar door wy tot een grondige kennis der historiſche waarheid geraaken; zy moet den Schryver geene wetten geeven, om 'er zyn voorſtel altyd naar te rigten, hoewel waarheidlievende leezers zeer te vrede zyn zullen, wanneer de Schryver hen in ſtaat ſtelt, om hem op deezen weg te volgen, maar zy moet door hem worden waargenomen, voor dat hy zyn voorſtel opſtelt, om zig zelven van de waare geſteltheid eener gebeurdenisſe, die hy, en wel zo, verhaalen wil, te overtuigen; en hem zal 't alleszins ter aanbeveelinge dienen, wanneer hy volſtrekt niets zegt, zonder de uitſpraaken zyner getuigen heel echt op te geeven.

„ Ik ben verzekerd, (zegt de Hoogleeraar voorts, ten beſluite deezer Verhandelinge,) dat myne leezers de voordeelen zien, die voor de Kerkhistorie ontſtaan moeten, wanneer zig zulk een gebruik van haare bronnen geſtadig meer verbreiden mogt, en, dat het geſchiede, met my wenſchen. Voor my zal 't een geluk zyn, wanneer deze kleine Verhandeling over de bronnen iets tot dit einde toebrengt, dat onder onze Godgeleerden dit ſoort van naarſtigheid niet alleen verwekt, maar ook verligt werde. Dit goed oogmerk zal mogelyk ook eene ontſchuldiging wezen, wanneer men in deze verhandeling fouten en gebreken merkt, en inzonderheid mogelyk naauwkeuriger letterkundige berigten verwagt heeft, welke voor dit maal, zonder de verhandeling tegen haar oogmerk te vergrooten, niet gegeeven, en buiten dat uit andere, zelfs laatere ſchriften, ligt geleerd kunnen worden".

Be-

Beſchouwende Godgeleerdheid, door ADRIAAN BUURT, *Predikant te Amſterdam. Zesde Stuk. Te Amſterdam by* P. Schouten *en de* Wed. Loveringh *en* Allart, 1775. *Behalve den korten Inhoud, en de Bladwyzer over 't geheele Werk*, 331 *bladz. in groot octavo.*

HIer mede loopt de *Beſchouwende Godgeleerdheid* van den Eerwaerden *Buurt* ten einde; en dit laetſte Stuk gaet over *de verſchillende huisboudingen Gods met zyne Kerke*; welk onderwerp die geoefende Godgeleerde, naer zyne denkwyze, oplettend behandelt. Ter geleidelyker voordracht zyner denkbeelden deswegens, draegt hy ons in de eerſte plaetſe voor, ene algemene beſchouwing van 't onderſcheid dezer huishoudingen, welke zyn Eerwaerde tot drie brengt. Hy ſtelt zig des voor, Gods Kerk te beſchouwen, zo als zy van Hem geleid is, (1.) van de eerſte bekendmaking van 't Genadeverbond, tot de wetgeving op Sinaï; (2.) van die wetgeving tot de komst des Heilands, en (3.) na die komst; welken niet oneigen genoemd mogen worden, de huishouding van de dagen der Belofte, die des Ouden en des Nieuwen Verbonds. Vervolgens overweegt hy ieder dezer huishoudingen op zichzelve, en wel indiervoege; dat hy (1.) het een en 't ander, betreffende de *gebeurtenisſen*, in aenmerking neemt; en voorts handelt, (2.) over de *leere des heils*; (3.) over de *Sacramenten*; (4.) over de *regering* der Kerke, en (5.) eindelyk over de *voorregten* en *gebreken* onder iedere huishouding. — Zyn Eerwaerde ontvouwt elk dezer Artikelen, onder iedere huishouding, ten naeuwkeurigſte; en verwyst den Lezer, met opzicht tot deze en gene byzonderheden, die het Werk te zeer zouden doen uitdyen, tot de Schriften van anderen, in welken die onderwerpen breder nagegaen worden. Het Geſchiedkundige gedeelte, behelst een aental van aenmerkingen, die getuigenis dragen van 's Mans bedrevenheid in de Historie-Oudheid- en Tydrekenkunde; en in 't Godgeleerde betoont hy zig alleszins beſcheiden; des men zyne gedachten, ſchoon men niet eenſtemmig met hem mogte denken, met genoegen kunne nagaen. Zie hier, tot ene proeve uit dit laetſte Stuk, het gevoelen van onzen Godgeleerden, over den *Aert van het Sinaïtiſche Verbond.*

Met den aenvang van 't behandelen van dit onderwerp, herinnert hy den Lezer uit het voorgaende, hoe Gods Verbond met Abraham, *Gen.* XVII. 7. enz. zeer veel overeenkomst had met het Sinaïtiſche, en dus als ene voorbereiding tot

tot het zelve beſchouwd mag worden. Eenſtemmig hier mede houdt hy 't ook, even als dat met Abraham, voor een uitwendig verbond; dat is te zeggen, „ zodanig een verbond, waar van een ſterveling bondgenoot kan wezen, zonder deel te hebben aan de inwendige roeping, die een goed is van het Testament der Genade". En hy ſtelt 'er zich niet tegen, als iemand het een uitwendig Nationaal of Volksverbond genoemd wil hebben, om dat het met een gantsch Volk opgerecht is. Uit dien hoofde beſchryft hy dit Verbond aldus.

„ 't Was ene overeenſtemming tusſchen God en Israël, dat dit volk, zekere wetten, die God hun door de hand van Mozes, of anderzins, wilde geven, en die genoegzaam alleen hun uitwendig gedrag betroffen, vlytig nakomende, Canaan gelukkig bezitten zoude: doch, in geval van weerbarſtigheid, met verſcheidenerlei zware rampen op aarde zoude worden bezogt".

Op dat men dit zyn gevoelen te beter verſta, acht hy het dienſtig enige aenmerkingen te maken, voor dat hy tot het betoogen zyner ſtellingen komt; welken de navolgenden zyn.

„ 1, Wy moeten het Sinaïtiſche Verbond niet vermengen met het Werkverbond; (*) 't geen plaats had tusſchen God, en den mensch in den ſtaat der regtheid: als mede niet met het Genade-Verbond.

„ 2, Wy moeten denken, dat alle de bondgenoten uit de menſchen daar en boven ſtonden, of in 't verbond der Genade, of onder een verbroken Werkverbond. Het Genade-Verbond werd onder het Oude Testament, en te voren, opgeregt, gelyk het nu nog geſchied: te weten tusſchen God en de ziel des kragtdadig geroepen zondaars.

„ 3, 't Komt ons voor, dat de 10 geboden het korte formulier van Gods verbond met Israël behelzen. Toen dit volk aan Horeb ſtond, verkondigde de Heer hun *zyn verbond*, *dat Hy hun gebood te doen*; *de* 10 *woorden*. Zie *Deut.* IV. 10-14. En de *tafelen*, waar op de *woorden des verbonds* geſchreven waren, *Exod.* XXXIV. 28, worden de *tafelen des verbonds*, ja het *verbond des HEREN* genoemd; *Deut.* IX. 11, 15. 1 *Kon.* VIII. 21. Desgelyks droeg de ark, waar in zy, en niets

(*) „ Oordeelt men, dat het Sinaïtiſche verbond een Werkverbond genoemd kan worden, wegens het verband tusſchen het werk en den loon, zo als dat daar in plaats had; erkennende nogtans, dat het in zynen aart zeer verſchilde van het verbond tusſchen God en den regten mensch: wy kunnen dit wel toeſtemmen. De Heer VENEMA, in zyne *Disſert. S.* geeft ons ook een breedvoerig berigt van dit verbond".

riets anders, bewaard werden 2 *Chron.* V. 10, den naam van *arke des verbonds*; *Num.* X. 33. De inhoud dezer 10 geboden wordt, in ene zeer bevallige orde, kortelyk verklaard, en enige voorſchriften gegeven, hoe Israël zig, in zynen togt naar Canaan, en het bezit nemen van dat land te gedragen had, *Exod.* XX. 22. tot H. XXIV. 1. Dit geſchiedde vóór de ſtaaving des verbonds: en moet dus, om over den aart van het zelve, in zyne eerſte opregtinge beſchouwd, gelukkig te denken, wel in agt genomen worden. Over de orde, die 'er in 't aangehaalde deel van *Exodus* te vinden is, als mede over den aart des verbonds, daar wy tans over handelen, enz. verdient de *Huisbybel* van den Heer HARTMAN te worden nagezien.

„ 4, Had het verbond Gods met Noach, *Gen.* IX, en dat, 't welk Hy, *Gen.* XVII 7. *enz.* met Abraham en zyn zaad opregtte, eene aanmerkelyke betrekking tot het verbond der Genade: dit is niet minder waar, ten opzigte van het Sinaïtiſche Verbond. Men kan dit afneemen uit het inzigt Gods, in de verbondsopregting met Abraham, die als ene voorbereiding tot het Sinaïtiſche verbond was; toen de Oneindige Wysheid Abraham verkoos, om in zyn huisgezin en nakomelingſchap, met uitſluitinge allengskens van 't grootſte deel des Menschdoms, tot de komst des Meſſias, de zuivere leer der Genade ongeſchonden te doen bewaren. En men wordt hier in bevestigd, als men de rede nagaat van Israëls plegtigen dienst, welke ene menigte van leerzame ſchilderyen der ware verzoeninge voor oogen ſtelde. Verg. *Rom.* X. 4. en *Gal.* III. 24.

„ 5, Uit kragt van 't gemelde verbond, leefde gansch Israël onder ene uitwendige Godsregeringe; *Regt.* VIII. 23, 1 *Sam.* VIII. 7. Zelf moet men de Koningen, die zy, na een merkelyk verloop van tyd, kregen, maar als een ſoort van Onderkoningen aanmerken. De throon altans, waar op Salomo zat, wordt genoemd de *throon des Heren*; 1 *Chron.* XXIX. 23. En Abia ſprak van het ryk, wiens Koning hy was, als een *Koninkryk des Heren.* 2 *Chron.* XIII. 8.

„ 6, In dit uitwendig Godsryk hadden twederlei wetten plaats. 1, De Burgerlyke; waar onder ook die, dewelke men anders Zedelyke noemt, begrepen waren, zo als zy den Israëliten, als bondgenoten van het uitwendige verbond, waren voorgeſteld. Zie HARTMANS *Huisbybel. I. D. p.* 231. Deze maakten te zamen als het Landregt Israëls uit. 2, Het andere ſoort van wetten noemt men Ceremoniële: en deze betroffen de Hofhouding van den Goddelyken Koning; en waren byzonder geſchikt, als boven aangeduid is, om 't volk Gods door gepaste ſchaduwen, of Prophetiſche ſchilderyen, tot de kennis

nis der lere des heils op te leiden. Hier toe nogtans dienden ook meer andere wetten; en 't ſchynt in zommige gevallen niet gemakkelyk te bepalen, wat men enkel tot Israëls Burgerlyke, en wat men enkel tot de Ceremoniële wetten van dat volk brengen moet; wanneer men 't woord Ceremonieel in ene betekenis neemt, die zeer gewoon is; namelyk voor ſchaduwagtig. (*)

„ Nu gaan wy over om de gronden op te geven, waar op ons gevoelen ſteunt.

„ Onze eerſte ſtelling is; *dat het Sinaïtiſche verbond niet voor zodanig moet gehouden worden, als dat, 't welk de Allerhoogſte met onze eerſte Vooronderen, vóór den val heeft opgeregt.* Dit beſluiten wy.

„ 1, Uit de beſchouwinge der partyen; waar van de éne was gansch Israël, en dat niet alleen volgens hun eigen voorgeven; *Deut.* V. 2, 3. XXIX. 14, 15. *Heb.* IX. 19. De begenadigden, onder hen, hadden nogtans een afkeer van het zoeken van hun heil in eigen geregtigheid. En de onbegenadigden waren van alles, waar uit men enige regte liefde tot God en den naasten verwagten kan, verſtoken.

„ 2, Uit *Exod.* XX. 2.: daar de grote Wetgever de uitleiding uit Egypte tot enen grond der wetgevinge legt, zonder van de Scheppinge te ſpreken.

„ 3, Uit het beloofde goed in de 10 geboden; te weten een gelukkig leven in Canaan; zonder dat 'er enige melding wordt gemaakt van het eeuwige leven in den Hemel.

„ 4, Daarenboven quamen in het Werkverbond geen verzoeningen door offeranden enz., noch een Middelaar, als Mozes was, te paſſe.

„ De andere ſtelling, die wy oordeelen nog maar alleen te moeten betogen, ter billykinge van onze gedagten over het Sinaïtiſche verbond., is, *dat men het zelve van 't Genadeverbond moet onderſcheiden.*

„ 1, De overweging, dat gansch Israël in dit verbond geſtaan heeft, pleit mede hier voor zeer ſterk.

„ 2, Gelyk ook *Exod.* XX. 2.; daar van de verlosſinge, die de Meſſias voor al zyn uitverkoren volk zoude te weeg brengen, niet wordt geſproken.

„ 3, En niet minder het derde bewys, voor onze eerſte ſtelling bygebragt.

„ 4, On-

[(*) De twee laetſte aenmerkingen hebben wy uit een volgende gedeelte van dit Hoofdſtuk overgenomen, en hier ter plaetſe 'er bygevoegd; om dat de Autheur ons enigzins derwaerds wees.]

„ 4, Onder die dingen, die Israël in de 10 geboden zyn voorgeſchreven, wordt in 't geheel geen gewag gemaakt van 't geloof in den Meſsias.

„ 5, De Heiland is geen Borg geweest van 't Sinaïtiſche verbond; *Heb.* VII. 22, in zyn verband beſchouwd.

„ 6, Dat verbond was, zelf in zyn wezen, veranderlyk, en is door Israël vernietigd; *Jer.* XXXI. 32. verg. *Exod.* XXXII, en Paulus redeneering, *Heb.* VIII.

„ En behalven dit alles, is 'er ene menigte Schriftuurplaatſen, die men buiten onze onderſtelling in 't geheel niet, of ten minſten niet dan zeer gedrongen, kan verklaren.

„ Doch, indien het Sinaïtiſche verbond een uitwendig verbond is geweest, en de 10 geboden het korte formulier daar van behelsden; hoe kan dan de Wet geestelyk genoemd worden, *Rom.* VII. 14.?

„ 1, Wy erkennen, dat de wet, die Adam volmaakt betragten moest, zoude hy zalig worden, en die in 't hart der menſchen is geſchreven, allergeestelykst is; zo dat zelf de eerst opkomende begeerlykheden, naar 't geen wy niet begeren mogen, mede tot de zonden behoren. De verpligting tot dankbaarheid der verlosten, uit een veel rampzaliger dienshuis, dan het Egyptiſche, is niet min gewigtig en uitgeſtrekt, dan die was van den regten mensch. En die gelukkigen konden onder 't O. Testament, gelyk zy nog kunnen, uit de voorſchriften van het Sinaïtisch verbond, zeer veel leren, aangaande hun gedrag; wanneer zy alles met een geestelyk oog beſchouwden (*).

„ 2, Hier uit volgt egter niet, dat Israël, uit kragt van 't gemelde verbond, verpligt was, tot ene regt geestelyke gehoorzaamheid, ſchoon zy allen daar toe verbonden waren, uit kragt van één der twee andere verbonden, waar onder zy leefden. 't Is waar, dat in het tiende gebod gezegd wordt, *gy zult niet begeren.* Doch hoe bewyst men daar uit, dat een Israëliet, enkel beſchouwd als een bondgenoot van het Sinaïtiſche verbond, onder de zedelyke noodzaaklykheid was gebragt, om zyne begeerten verder te beteugelen, dan 'er vereischt

„ (*) De natuur der zake leert ook, dat de wetten aan Israël gegeven, en, onder anderen, *het tiende gebod*, aanleiding gaven, om de wetten, die in 't hart van ieder mensch zyn ingeſchreven, doch by de meesten ongemeen verduisterd waren, met aandacht te beſchouwen; en dus tot beter verſtand derzelve te komen. Vergelyk *Rom.* VII. 7."

eischt werd, om een goed burger in het uitwendige Gods-ryk te wezen? 't Blykt, uit *Exod.* XXXIV. 24, klaar genoeg, dat חָמַד, *begeren* vertaald, niet altyd in den grootſten nadruk moet verklaard worden. *conf.* VENEMA, *l. c. p.* 308.

„ Uit het gezegde is ligtelyk op te maken, hoe Paulus van ene geestelyke wet kon ſpreken, zonder over het Sinaïtiſche verbond anders dan wy, te denken.

„ Strydt egter *Lev.* XVIII. vergeleken met *Ezech.* XX., 11, 13, 21. *Matth.* XIX. 17. enz. *Rom.* X. 5. en *Gal.* III. 12, niet tegen ons gevoelen? Hier op antwoorden wy.

„ 1, Dat het zeker is, dat aan de naauwkeurige uitwendige betragtinge der voorſchriften van het Sinaïtiſche verbond, het gelukkig leven in Canaan was verbonden.

„ 2, Dat, wanneer iemand omtrent dit verbond zo verkeerde, als het groot oogmerk Gods, in 't opregten van 't zelve vorderde; dat is, indien hy daar door tot ene gelovige verkeering omtrent den Meſſias werd opgeleid: hy 't eeuwige leven, als een onafſcheidelyk goed van 't Genadeverbond, tot zyn deel verkreeg.

„ 3, Ene grote menigte blinde Israëliten hield 't Sinaïtiſche verbond voor zo een Werkverbond, door welkers betragting zy het eeuwige leven meenden te kunnen verdienen. Zo zy deze onderſtelling met enigen ſchyn bekleden wilden, moesten zy erkennen, dat 'er ene volmaakte onderhouding van alle de geboden vereischt werd om behouden te worden. 't Was genoeg, om hun het dwaze van hunnen waan, als of zy dus door ene regtvaardigheid die uit de Wet was, de zaligheid verkrygen konden, onder het oog te brengen, dat men hun aantoonde, hoe noch zy, noch iemand der ſtervelingen, enigzins in ſtaat waren tot ene volmaakte gehoorzaamheid, enz.

„ Wanneer men dit in 't oog houdt, kan men de aangehaalde texten zeer wel met ons gevoelen vereffenen".

Theologiſche Gedachten, tot beantwoording van de Vraag; waar van daan komt het tegenwoordig verderv, zo wel in Leer als Leven in de Kristenheid? *Door* CHRISTIAAN ZIEGUERER, *Predikant te Grusch in Groubunterland. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* C. D. *Te Utrecht by* P. v. Nieuwenrode. *In groot* 8*vo.* 43 *bladz.*

NAer 't gevoelen van den Eerwaerden *Zieguerer*, is de oorzaek van het tegenwoordig verderf, zo wel in Leer als Leven, in de Kristenheid, te zoeken, in de predikwyze der

der Wet- of Zedenleeraers; die zich, gelyk hy 't uitdrukt, „ met macht bemoeien, om hunnen troon regt vast te maaken, en het Evangelium van de verzoening eens armen zondaars met God, den lesten ſtoot te geeven". —— Men ziet, uit het ganſche beloop van dit Geſchrift, dat deze Leeraer onder dat ſlach van Godgeleerden behoort, die tot uiterſten overſlaen; en de Leer derzulken, die op het betrachtende deel van den Godsdienst aendringen, met gevolgen bezwaren, daer hunne Leer geen rechtmatige aenleiding toe geeft. Wanneer men toch die ſoort van Leeraren, welken in dezen bedoeld worden, (die men, gelyk de Voorreden aenduid, ook overvloedig in ons Vaderland vind,) hoort, en derzulker Schriften leest, ontdekt men middagklaer, dat zy Geloof en Heiligmaking onafſcheidelyk aen een verbinden, en dat zy, onder 't voorſtellen van 's Menſchen Plicht, de Leer der Genade in geenen deele uit het oog verliezen. Zy dringen, 't is waer, ſterker aen op 's menſchen plichtsbetrachting dan anderen; die het Geloof en de Genade op zodanig ene wyze predikken, dat het bykans ſchyne, als of ze ſchroomagtig waren, om de woorden plicht, deugdsbetrachting, goede werken, of diergelyken te gebruiken. Dan, des niettegenſtaende, dringen die eerstgemelden tevens beſtendig aen op de Leer des Geloofs, en der Genade; daer zy hunne Toehoorders vermanen, tot ene gelovige omhelzing der Euangelieleere; hun onder 't oog brengen, hoe ze deze hunne geloovige omhelzing moeten bewyzen uit hunne werken; hen opwekken om Gods Genade, hun aengeboden, (ten einde in ſtaet geſteld te worden, om hun geloof te verſieren met een heiligen wandel,) ernſtig ter harte te nemen, en naerſtig te gebruiken; en hen daer benevens uitdruklyk leeren, dat zy, niet uit enige verdienstlykheid hunner zeer gebreklyke werken, maer door Gods Genade in Jezus Christus, ten laetſten dage, hunne eeuwige Zaligheid zullen erlangen. —— Zulke Leeraers te beſchouwen, of te vertoonen, als zodanigen, die de oorzaken zyn, van 't verderf der Christenen in Leer en Leven, komt ons zo handtastelyk ongerymd voor, als we immer iets gelezen hebben; daer zodanig ene Leer, ſchoon naer verſchillende leidingen op onderſcheiden wyzen voorgedragen, eigenaertig ſtrekt, om de Christenen te onderwyzen en te verſterken, in de Leere der waerheid, die naer de Godzaligheid is, in de hoop des eeuwigen leevens. —— Deugdlievende Christenen, gelyk alle waerlyk rechtzinnige geloovigen zyn, mogen wel eens in overweging nemen, of het raedzaem zyn zou, in plaets van dezen Leertrant, de Predikwyze van den Leeraer

Zieguerer te volgen, die, op de vraeg, *hoe zullen wy dan onze Predikaties inrigten?* indezervoege antwoord.

„ Even zo als het onze Principaal *Jesus* hebben wil, om na den inhoud van zyne *Instructie* [bevel] te handelen; predikt zegt de alleenwyze *Jesus* zelvs, predikt het Evangelium aan alle Kreätuuren; dat is, bid uwe toehoorders, dat zy zich om *Jesus* wil laaten met God verzoenen, nodigt hun om binnen te koomen, maar schrikt hen niet af, of vervloekt hen niet, wyst ook niemand van de hand af, of sluit geen eenig zondaar uit, spreekt dus veel liever met hun: myn Heiland neemt de zondaars aan, ja met een woord alle zondaars, Troost, troost toch myn volk, spreekt met Jerusalem hartlyk &c. Verkondigt dus uwe aanvertrouwde Toehoorders, wie daar wil, die kan Zalig worden, en wanneer zy allen wilden, zouden zy ook allen konnen Zalig worden; laat dan de Broeder van den verlooren Zoon maar altyd toornen, hy is immers de Vader niet; en spreekt tot hun, gy kunt om niet, zonder geld!, uit genade Zalig worden; steld hun leevendig, roerend en overtuigend voor, dat zy uit de Ongelukkigsten de Gelukkigsten konnen worden, besluit uwe vermaning met hun toe te roepen; ô hoe Zalig zult gy zyn! wanneer gy by u gewaar zult worden, dat gy door Gods Bloed verlost zyt, dat het zelve ook voor u gestort, en dat Jesus de Gekruiste uw Heer en God zy, en dat hy voor u gestorven zy, om u voor Ewig tot een Bruid te verwerven; ô wat voor een Zaligheid zal dit voor u zyn! hoe te vreede in dit leeven! hoe getroost in het lyden! hoe blymoedig in het sterven! hoe vreugdenvol aan geenen dage! ô hoe Zalig in den Hemel! predikt bestendig op deeze wyze, en gy zult ondervinden, dat het Euangelium eene kragt Gods tot Zaligheid zy, voor Leeraars en Toehoorders; ô hier mede kan men den zondaar regt in de engte dryven, zo dat hem alle ontschuldiging benoomen worde, en de opschuiving van de bekeering heeft dan geen plaats meer! de gedachte de ongelukkigste te zyn, en de gelukkigste te konnen worden, om het in *Jesus* gemeenschap zo aangenaam te kunnen hebben, ja alreeds hier Zalig te zyn, deeze gedachten zeg ik, wanneer die eens zyn verwekt geworden, verdwynen zo schielyk niet weêr, neen ik mag hier besluiten; wanneer de vis aan 't haakje vast is, valt hy 'er zo schielyk niet weêr af."

De orde des Heils wederlegt door JOHANNES LINDEMAN, *Leeraar der Hervormde Gemeente in de Lier. Te Delft by* E. v. d. Smout 1775. *Behalven het Voorbericht* 34 *bladz. in gr. octavo.*

ZY, die de Aenmerkingen van den Hoogleeraer *de Moor* op de *Orde des Heils* gelezen hebben, zullen in dit Geſchrift niets byzonders vinden, dat ter opheldering van dit Stuk kan dienen. De Eerwaerde *Lindeman* ſchryft, zo hy 't noemt, ene Wederlegging, maer brengt niets anders by, dan zodanige bedenkingen, welken in de *Orde des Heils* reeds tegengegaen zyn, 't zy door wederlegging, 't zy door aentooning, dat zy des Autheurs gevoelen niet treffen. Zulke bedenkingen op nieuw aen te voeren, is geen wederleggen, maer ſlechts het oude, dat reeds tegengegaen is, weder opwerpen: eene wederlegging zou in dit geval vereiſchen, een betoog dat de Schryver van de Orde des Heils die ſoort van bedenkingen niet behoorlyk had tegengegaen; 't welk in dit geſchrift op generleie wyze geſchied; des het, als ene wederlegging, in 't wezenlyke van dit geſchil, van gene betekenis zy.

Brief aan den Hooggeleerden Heer J. J. LE SAGE TEN BROEK, *Dr. in de Godgeleerdheid, en Hoogleeraar in de Wysbegeerte, op de Hoogeſchool van Stad en Lande. Door* P. HOFSTEDE, *S. S. Th. Dr., Profeſſor en Predikant te Rotterdam, Te Rott, by* J. Bosch en R. Arrenberg 1775. *In gr. octavo* 64 *bladz.*

IN dezen Brief geeft de Hoogleeraer *Hofſtede* een naeuwkeurig verſlag van 't voorgevallene te Rotterdam, by gelegenheid van 't invoeren der nieuwe Pſalm-Beryminge; en wel byzonder van de middelen, welken men aengewend heeft, om het Kerkgezang te verbeteren. Zyn Hoogeerwaerde meld ten dien einde, het geene men ter voorbereidinge hier van gedaen heeft; deelt vervolgens een berigt mede, van zyne diestyds gedane Predicatie, en wel inzonderheid van het toepaſſende gedeelte. Het behelst voornaemlyk, ene zeer wel ingerigte aenpryzing der nieuwe Pſalmberyminge, met nevensgaende aenmerkingen daer toe betreklyk, en voorts de noodige onderrichting aen de Gemeente voorgeſteld. Wyders beſchryft zyn Hoogeerwaerde, de oplettende beantwoording der Gemeente hier aen, en den gelukkigen uitſlag van dit alles. Intuſſchen geeft hy tevens te kennen, hoe de Rotterdamſche Gemeente, by deze gelegenheid, het zingen van den bekenden *Bedezang*

van Uitenhove, vóór de Predicatie, weder in gebruik gebragt heeft. By dit alles maekt hy nog in 't flot van zynen Brief gewag, van enige uitſtekende ſchikkingen, welken men onlangs te Rotterdam gemaekt heeft, ter betere bezorginge en beſtuuringe van den Armen-ſtand; welke inrigtingen hy verder poogt aen te moedigen. —— Zyn Hoogeerwaerde heeft dit gehele Bericht indiervoege opgeſteld, dat het niet alleen aen de nieuwsgierigheid kunne voldoen; maer tevens geſchikt zy, om andere Gemeentes ter navolginge op te wekken.

Onderwys om Davids-Pſalmen in het Hollands en in 't Frans te zingen, doormengt met Hiſtoriſche Aantekeningen. Tot nut, vermaak en ſtigtelyke leering ſaamengeſteld, door J. K. en A. T. *Te Haarlem by* A. Tolk 1775. *In octavo* 89 *bladz.*

Dit Stukje behelst ene oppervlakkige ontvouwing van de algemene kundigheden, die tot het Pſalmzingen vereischt worden. Het voordragen hier van gaet gepaerd met een bericht van de opſtelling en 't gebruik der Franſche en Nederduitſche Pſalmen, inzonderheid ook van de nieuwe Pſalmberyming. Voorts is het doorvlochten met Hiſtoriſche berichten, tot het opſtellen en gebruiken der Pſalmen betreklyk; waer by nog komt, de Sommierlyke Inhoud van de Pſalmen. —— Voor hun, die iets zaeklyks over dit onderwerp gelezen hebben, is in dit Geſchrift niets van aenbelang te vinden; maer 't Gemeen kan het zelve met genoegen doorbladeren; te meer, daer de aenmerkingen ene mengeling van ernſtige en boertige berichten vervatten, daer 't Gemeen zich mede kan vermaken. De Boekverkooper *Tolk* heeft 'er noch aen gehecht, ene proeve van zyne onder handen hebbende uitgave van de nieuwe Pſalmberyminge, welke zich zeer wel voordoet.

Reedenvoering over de Wellust, uitgeſprooken in eene Loge der Vrye Metzelary, met een Aanſpraak, gedaan ter Inſtallatie van een tot Vry Metzelaar aangenomen, als nog eenige korte Aanſpraaken aan byzondere Leden dezer Broederſchap. Verrykt met een Voorreden. Gedrukt voor den Autheur. In groot octavo 15 *bladz.*

Zonder ons in te laten in gisſingen over 't oogmerk der uitgave dezer Redenvoeringe, die men, naer 't voor-

ge-

geven in de Voorreden, op 's Heren Straet, in ene der voornaemſte Steden van Holland gevonden heeft, hebben wy den Lezer over 't algemeen ſlechts te berichten, dat hy 'er niets byzonders in zal vinden, 't geen de Vry-Metzelary betreft; hoedanig iets men uit den Tytel natuurlyk zou verwachten. Men heeft kwanswyze alles wat daer toe zou behooren 'er uitgelaten, en alleen het wezenlyke der Redenvoeringe gegeven. Wat derzelver inhoud aengaet, het onderwerp is goed, en de daer in voorkomende lesſen zyn aen te pryzen; maer de uitvoering is oppervlakkig; en wy vertrouwen dat 'er, zo men op de berigten af moge, uitgewerkter Redenvoeringen in die Broederſchap voorgedragen worden.

De Redenaer ſchetst hier de haetlyke gevolgen der Wellust, en leert ons, dat wy, zo wy gehoor willen geven, aen de lesſen der Wysheid en Welſprekendheid, die ons het pad der Deugden aenwyzen, dat wy dan de matigheid boven de wellust hoog zullen achten. Hy pryst ons wyders de Matigheid en Arbeidzaemheid aen, als middelen, om ons te bewaren voor de Wellust, met derzelver droevige en gevaerlyke gevolgen. Deze lesſen worden der Broederſchap, ten ernſtigſte, ingeboezemd, en vooral den nieuw aengekomen Broeder aengeprezen. Verder rigt de Redenaer zyne aenſpraek aen dezulken, die onlangs met den naem van Medebroeder begroet zyn, mitsgaders aen de Broeders Bezoekers; om een ieder aen te ſpooren tot het betrachten van zynen plicht; waer op de Redenvoering ten laetſte met ene algemene aenſpraek beſlooten word; waer van het ſlot aldus luid.

„ Laat onze lust altoos zyn yverig te Arbeiden, nuttige Samenſpraaken te hebben, Uitſpanningen te neemen, die ons verkwikken, en niet onze dagen doen verkorten. Och! of wy noch dikwils te ſaamen Vergaderen, en elkanderen Toewenſchen mogen, alle Voorſpoed, Kracht en Verligting; en zoeken te Beſchermen tegens de bekoorlyke en inneemelyke driften van de WELLUST!"

Indien de Broederſchap deze en ſoortgelyke lesſen wel ter harte neemt, en naeuwkeurig acht ſlaet op het gedrag der Leden van hun Genootſchap, zal het hun ter eere ſtrekken; en 't ware te wenſchen, dat ieder een, het zy hy tot zodanig een Genootſchap behoore, of buiten het zelve zy, de ſchandlyke en ſchadelyke gevolgen der Wellust, die hem de dagelykſche ondervinding ten duidelykſte leert, zo verſtandig mogte opmerken, dat hy daer door genoopt wierde, om Ne-

derlands welzyn, door matigheid en arbeidzaemheid te bevorderen, in ſtede van deszelfs ondergang door Wellust te verhaesten.

Raadgevingen, betrekkelyk de Gezondheid en Ziekten der Geleerden enz. Door den Heer TISSOT, *Med. Dr. en Profeſſor, enz. enz. Naar den laatſten Franſchen Druk vermeerderd, enz. Door* L. BIKKER, *Med. Doct. enz. enz. Te Utrecht by* G. van den Brink 1775. 264 *Bladz. in groot octavo.*

IN 't derde Deel der *Nieuwe Vaderl. Letteroefeningen*, wordt reeds een nauwkeurig Berigt van deeze Verhandeling gevonden, waarin 't zelve met recht, als een uitmuntend Stuk, den Geleerden wordt aangepreezen. Wy hebben onze Leezers derhalven alleen mede te deelen, de Veranderingen, welke 't gemelde Werk ondergaan heeft. De Heer TISSOT, by nadere overweeging, gevonden hebbende, dat 'er in zyne eerſte Franſche Uitgaave verſcheide gebreken overgebleven waren, heeft daarom dienſtig geoordeeld, 't zelve van nieuws over te zien, te verbeteren, en met nieuwe aanmerkingen te vermeerderen. Naar deeze tweede Uitgaave in 't Fransch is het, dat deeze Vertaaling vermeerderd en verbeterd is; ook zyn 'er de Uitbreidingen van den Vertaaler, van de eerſte Uitgaave, ingelaaten: 't geen verder dient, tot aanpryzing van deeze tweede Uitgaave, is, dat 'er de met recht Beroemde Rotterdamſche Geneesheer L. BIKKER de Vertaaler van is, die 't zelve ook tevens met eenige van zyne opmerkingen vermeerderd, en 'er eindelyk een nieuw hoofdſtuk by gevoegd heeft, bevattende eenige byzondere Geneeskundige Voorſchriften, „ waarvan de Ziekelyke Geleerden, en alle andere zwakke zenuwzieke Lyders, by gebrek van eenen Geneesheer, met nut gebruik zullen kunnen maaken". De Heer BIKKER belooft in de Voorrede, ons zo dra mogelyk, eene Verhandeling te zullen mededeelen, onder den Tytel van *Onderzoek naar Regels om te ſtudeeren, of het Verſtand in Konſten en Weetenſchappen te oeffenen, zonder de gezondheid te krenken.* Hy heeft namentlyk, onder het overweegen van dit Werk, „ aanleiding gekregen, om te denken, of men ook niet door Geestkundige beſchouwingen, voor zo verre dezen in den kring der Geneeskunde toegelaaten worden, eenig licht en nut aan dit onderwerp zou kunnen toebrengen. En indedaad, (ſchryft hy) ik meen gevonden te hebben, dat men den Geleerden om hun ver-

verſtand te oefenen, zonder hunne gezondheid te krenken, behalven de diëtetiſche Regels, die in dit Werkje vervat zyn, ook zou kunnen voorſchryven, eenige regels en beſtieringen die meer tot de werking en oefening des verſtands zelve, en, afgetrokken beſchouwd, bepaald en betrekkelyk zyn; hoedanige Regels en Beſtieringen ik niet weete, dat door iemant zyn opgegeeven". Wy zien met verlangen deeze Verhandeling te gemoete, en twyfelen niet, of ze zal aan onze Verwachting voldoen.

Naleezing van den Artz of Geneesheer, enz. Vierde Deel. Te Amſterdam by de Erven van F. Houttuyn, 1775. 264 *Bladz. in groot octavo.*

MEt dit Deel wordt deeze *Naleezing* beſloten. Wy hebben ons oordeel over 't eerſte Deel van dit vertaalde Werk, in 't tweede Deel der *Hedend. Vad. Letteroef.* (bl. 508) gegeeven, en gevonden, dat de overige drie Deelen aan 't gunſtige berigt, welk wy van gemelde Deel gegeeven hebben, volkomen beantwoorden. De *Artz* van den Heer *Unzer* zal altoos een geagt Werk zyn, by hen die gaarne het nuttige met het aangenaame gepaard zien.

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ van BERKHEY, M. D. *Met noodige Afbeeldingen. Derde Deels, Vierde Stuk. Te Amſt. by* Yntema en Tieboel 1774. *In groot octavo* 236 *bladzyden.*

IN dit Stuk gaat de Heer *van Berkhey* over tot het beſchouwen van de natuurlyke en door gewoonte eigen geworden gebruikelykheden onzer Landzaaten; verſtaande daar door zulke Gewoonten, die onafſcheidelyk van het natuurlyke beloop des menſchlyken Leevens zyn, of de Volksgewoonten en Landseigen Plegtigheden der Natie, omtrent het gebooren worden, paaren en ſterven. Hier omtrent bepaalt hy zig in deezen tot het geen het Huwen, mitsgaders de Geboorte en de Opvoeding der Kinderen, betreft; met oogmerk om, in een volgend Stuk, dit Deel te ſluiten, met eene beſchouwing van den gemeenzaamen omgang der Natie, en hunne ſtaatlyke gewoonte van begraaven.

Ter ontvouwinge van het eerstgemelde vestigt hy aanvang-

lyk zyn oog op het Huwelyk, en wel op den tyd van huwen, dat in de Steden gemeenlyk vroeger dan ten platten Lande geſchied. Verder aangemerkt hebbende dat de meeste Huwelyken, vooral onder dienſtbaaren en Landlieden, tegen de maand Mai of Allerheiligen voltrokken worden, laat hy zyne gedagten gaan, over de veelvuldigheid der Huwelyken; waar omtrent hy eenige berekende optellingen mededeelt, die ten bewyze van 's Lands Volkrykheid ſtrekken. Hier aan hegt hy wyders een verſlag van de gebruiklykheden der Natie, in 't aangaan en voltrekken van 't Huwelyk; dat hem verſcheiden byzonderheden, met nevensgaande aanmerkingen, ter opheldering van ſommige ſpreekwyzen en gebruiken, doet voordraagen. Het Huwen afgehandeld zynde komt de Vrugtbaarheid der Natie in overweeging; dat hem weder aanleiding geeft tot het mededeelen van eenige deswegens gemaakte optellingen en berekeningen, die een genoegzaamen grond verleenen, om onze Landzaaten onder de vrugtbaarſte Volken van Europa te tellen. Onze Autheur heeft, zo in dit Stuk als met opzigt tot de bovengemelde veelvuldigheid der Huwelyken, ettelyke aantekeningen byeen verzameld, en moedigt verder de Liefhebbers aan, om zulks nader te onderzoeken, 't welk zyne gedagten, wegens de volkrykheid en vrugtbaarheid, zo hy vertrouwt, nog nader zal bevestigen. —— Is iemand dit onderzoek te droog en te laſtig, ſchept hy meer vermaak in vrolyker beſchouwingen, hy kan, even als in 't voorige over de Huwelyks gebruiken, te regt geraaken, in 't volgende gedeelte, daar de Heer *van Berkhey* ons eene beſchryving geeft, van de gewoonten der Natie, die betrekking hebben tot de gezegende Vrouwen, de Geboorte en de eerſte Jeugd der Kinderen; welk onderwerp van vreugde de Autheur op eene vrolyke wyze, zonder egter de goede zeden te kwetzen, behandelt. De genoeglyke byeenkomſten, de gaſtmaalen, de plegtigheden, de vreugdepartyen, en meer diergelyken, welken in deeze dagen van 't vrugtbaare Huwelyk plaats hebben, ſtelt onze Schryver op een leevendigen trant voor oogen. En 't geen hy daar omtrent meldt, is doorvlogten met waarneemingen, die aan oude gebruiken, en derzelver hedendaagſche overblyffelen, licht byzetten, en ook nu en dan dienen, om de Natie tot oplettendheid, in 't behandelen der tedere Wichten, aan te zetten; waar door hy 't nutte en vrolyke gepaard doet gaan. Eindelyk behelst dit Stuk nog eenige oordeelkundige aanmerkingen over de algemeene gewoonte der Natie, in de opvoeding der verder opgewaſſen Jeugd, die ter aanmoediginge van eene geregelde en nutte handelwyze in deezen

zen dienen. — Dus heeft de Heer *van Berkbey* zyne Landsgenooten in hun Huwelyk en tyd van Paaring beſchouwd, als mede hun Kroost van de Wieg en Bakermat af, tot den Huwbaaren ſtaat, nagegaan, met ontvouwing van de merkwaardigſte gebruiken en plegtigheden, die daar omtrent onder hen in zwang zyn. — Men vindt 'er zekerlyk veele bekende zaaken in; zulks kon in 't behandelen van zodanig een onderwerp niet ontgaan worden; maar men ontmoet 'er tevens verſcheiden zaaken in, die minder algemeen bekend zyn, en 's Mans nevensgaande opmerkingen toonen alleszins, dat hy geen moeite geſpaard heeft, om 's Lands gebruiken naauwkeurig na te ſporen, en, zo veel hem mogelyk was, op te helderen. — Tot een voorbeeld hier van, uit veele anderen, ſtrekke, het geen hy bybrengt, wegens de Kraamkloppertjes te Haarlem en te Enkhuizen; waar van hy, overmits zulks aan die twee Steden by uitſtek eigen is, indeezervoege wat breeder gewag maakt.

„ Het is naamlyk in deeze Steden van oudsher gebruikelyk, dat men, zo dra eene Vrouw bevallen is, een Houten plankje met eene ſtift, een *Kloppertje* genaamd, aan de Huisdeur hegt. Dit plankje, van gedaante als een Tafeltje, is van vooren overtrokken met roozenroode Zyde, waar over eene net geplooide Kant geſpannen ſtaat. Men plooit deeze Kant aan de vier hoeken, waaierswyze, en de Naaister ſchikt dezelve voorts in diervoege, dat 'er zig in 't midden een langwerpig vierkant van fraai gebloemd of geſtoken Kantwerk vertoone, daar zy de bevalligſte inrigting aan poogt te geeven. Onder dit Kantwerk ſteekt zy een wit papiertje, van zulk eene grootte, dat het ongeveer de helft van dit langwerpige vierkant beſlaa. Dit papiertje, dat 'er onverhinderd uitgetrokken kan worden, blyft in 't zelve, wanneer de Jonggebooren een Meisje is; maar ziet een Knegtje het daglicht, dan haalt men het papier van onder de Kant, op dat het Kloppertje zig in vollen luister vertoone, en de roode Zyde, over 't geheele langwerpige vierkant, gelyk voorts over 't geheele Kloppertje, door het Kantwerk heen ſchittere. Dit onderſcheid van een geheel of half ontdekt Kloppertje ſtrekt dus tot een kenteken der geboorte van een Zoon of eene Dogter. Vermogende Lieden gebruiken tot deeze Kloppertjes zeer kostelyke Kant, en verder doet een ieder daarin naar zyn ſtaat, of wel boven denzelven. Men heeft 'er gemeenlyk zo veel mede op, dat menſchen, van minder vermogen, 'er hunne ſpaarpenningen, om zoo te ſpreeken, aan beſteeden; en 't is onder dezulken al vry gewoon, 'er zelfs zorg voor te draagen, wanneer zy 't Hu-

Huwelyk zullen aangaan. Het jonge Paar, dat een gegrond vooruitzigt, of ten minſte hoop heeft, op eene aanſtaande Vrugtbaarheid, voorziet zig daar toe van de noodige Kant, of ook, wanneer het Kloppertje vereischt wierd, de Penningen te kort mogten komen, om dezelve te koopen. De Bruidegom vereert de Bruid meermaals, (of de Bruid voorziet zig zelve,) een Kanten Strik met een Roozenrood Lint, om voor de borst aan de Bruids-Bouket te ſtrikken, van zulk eene lengte en breedte, dat dezelve toereiken kan, om in 't vervolg voor een Kloppertje te dienen. Anderen ſchikken tot dit Kraamſieraad de min of meer kostlyke Kanten haarer Mutzen of Halsdoeken, enz. In gevalle dat 'er Twee- of Drielingen gebooren worden, hegt men twee of drie zulke Kloppertjes aan de Huisdeur. Een dood gebooren of overleeden Kind maakt hierin geen verandering, om dat men over zulke jonge Wichten niet rouwt; maar als de Ouders in den rouw zyn, draagen de Kloppertjes ook daar van getuigenis; naar evenredigheid der zwaarte van den rouw. En als de Ouders in den zwaaren rouw zyn, neemt men niet alleen, gelyk ook wel in ligter rouw geſchied, in plaats van roode, zwarte Zyde, tot een grond, waarop de Kant affteekt; maar bedient zig daar benevens van Kamerdoek, of Linnen, in ſtede van Kant. By de onvermogende Lieden, die zulk een ſierlyk toegerigt Kloppertje niet kunnen bekostigen, word de Ring van den klink der Huisdeure ſlegts met wit Linnen bewonden; ter aanduidinge dat 'er eene Kraamvrouw huisvest; 't welk oudtyds vermoedelyk reeds geſchiedde, om elk een te waarſchouwen, ten einde hy de Deur met het minſte gerugt opene; waar toe ook de Klink, veelal van Yzer, gemeenlyk met eenig Linnen overtrokken word. En 't is te denken, dat men, in deeze manier van waarſchouwing, den eerſten oorſprong dier Kloppertjes, en de rede van derzelver benaaming, heeft te zoeken.

Men bewond, in vroegere dagen, alomme, en dit is zelfs nog heden, door geheel Holland, op zulke plaatzen, daar men Ringklinken aan de Huisdeuren heeft, vry algemeen, den Ring met Linnen, om de Kraamvrouw door geen onbeſuisd geweld aan de Deur te ontrusten. In laateren tyde, toen de Ringklinken, aan de Deuren van deftige Burgerhuizen, buiten gebruik geraakten, en de Kloppers aan de Deuren in zwang kwamen, kon een ſoortgelyk teken aan de Kloppers van denzelfden dienst weezen. De pragt heeft vervolgens dit eenvoudig teken waarſchynlyk in een ſieraad veranderd, en de zoogenoemde Kraamkloppertjes ingevoerd; welken deezen naam niet oneigen verkreegen hebben; te meer, daar ze gemeen-

meenlyk in 't midden der Huisdeure gehegt worden, ter plaatſe daar men oudtyds veelal gewoon was de Deurkloppers te hebben. Ze kunnen ook nu, dus op de Huisdeur gehegt, even als te vooren de omwonden Ringen, ter waarſchouwinge ſtrekken; als dienende tot een teken dat 'er eene Vrouw in de Kraam ligt; 't welk een ieder oplettend moet maaken, om, daar de Schellen in de plaats van de Kloppers gekomen zyn, niet geweldig te ſchellen, of ander geraas aan de Deur te laaten hooren, ten einde de Kraamvrouw niet te ontroeren (*).

Is deeze giſſing naar den oorſprong der Kloppertjes, en de rede van derzelver benaaming, niet volſtrekt naar waarheid, zy heeft althans het voordeel van zeer natuurlyk te zyn; en wy hebben, niettegenſtaande alle onze navorſchingen, 'er niets gegronder voor kunnen vinden. Sommigen willen wel, dat men dit gebruik te *Haarlem* zou moeten afleiden, van 't voorgevallene by 't inneemen dier Stad, in den jaare 1573; toen de Spaanſche Bevelhebber, gelyk men verhaalt, zyne Krygslieden beval, de Huizen der Kraamvrouwen ongemoeid te laaten. 't Is eene zeer algemeene overleverlng, dat men dit ſieraad, ter gedagtenisſe hiervan, ingevoerd zou hebben; doch het heeft geen den minſten grond in eenig oud geſchiedverhaal van dien tyd; en geen der vroege Schryveren, ten minſte zoo ver wy hebben kunnen ontdekken, maakt eenig gewag van deeze inſchiklykheid des Spaanſchen Bevelhebbers voor de Kraamvrouwen. En nademaal een dergelyk gebruik gevonden word te *Enkhuizen*, in Noordholland, daar zulk een voorval geen plaats gehad heeft, is deeze overlevering te minder aanneemelyk. Ook word het te *Enkhuizen* veel eer gehouden voor een middel, dat de Overigheid in zwang gebragt heeft, of in gebruik laat blyven, om de Hoerery, of eenige gevolgen daar van, was 't doenlyk, te meerder voor te komen: dewyl ieder aldaar gehouden is, zoodanig een teken, 't zy dan eenvoudig, of min of meer zwierig, aan de Huisdeur te hegten, wanneer zig eene Kraamvrouw, ze zy dan gehuwd of ongehuwd, in 't Huis bevind.

Zoodanig een Kloppertje nu, ('t zy dan van waar ook oorſpronglyk,) word, als het dag is, terſtond uitgeſtoken, zoo dra het Kind ter waereld gekomen is; en blyft voorts, worden-

(*) De Haarlemmer Brieſſchryver is, in zynen Brief aan den *Hollandſchen Spectator*, (X. Deel. No. 273.) ook van die gedagte, „ dat de Haarlemmers deeze loflyke prevelegie, van een Kloppertje „ uit te ſteeken, hebben, om de rust en ſtilte voor de Kraamvrouw „ te favorizeeren".

dende alleen des avonds ingehaald, aan de Huisdeur, tot dat de Kraamvrouw haar Kerkgang doet; wanneer men het, zoo als de Vrouw ter Kerke gaat, afneemt. Gewoonlyk moet dit Kloppertje dien geheelen tyd uithouden; maar keurige en vermogende Lieden maaken wel gebruik van verſcheiden Kloppertjes, nadien ze niet zelden door regen en wind al vry wat verſlenſen. Ook hebben ſommigen wel een gemeen Kloppertje voor ſlegt weer, een beter by mooi weer, en een best op Zondag, of by plegtige Kraamviſiten en dergelyken. Staande den tyd, dat het Kloppertje uitſteekt, mag, gelyk men gemeenlyk zegt, een Schuldeiſcher den Kraamheer, als zyn Schuldenaar, niet met geweld maanen; een Stadsboode hem geen gerechtlyke inſinuatie doen; een Drankpeiler, een Broodweeger, of dergelyke, hem niet moeien, noch een Gerechtsdienaar in zyn Huis eenig exploict doen. Dan deeze en meer ſoortgelyke zoogenoemde Privilegien van 't Kloppertje, heeft men, naar ons van goederhand berigt is, niet aan te merken, als gevolgen van eene vastgeſtelde Wet of Stedekeur; maar ze ontſtaan uit eene algemeene Costume, die, om de Kraamvrouw niet te ontſtellen, gewoonlyk in agt genomen word; volgens welke zoodanig iets niet geſchied, dan om zeer dringende reden. En dit is eene Costume, welke, niet alleen te Haarlem en te Enkhuizen, maar ook elders in Holland, al vry algemeen plaats heeft, om dus het Huis, in 't welk zig eene Kraamvrouw bevind, niet, buiten noodzaak, te ontrusten: waarom ook de Kraamheer, in ſommige plaatſen van ons Gewest, vry is van 's nagts ter Wagt te gaan, zoo lang de Vrouw in de Kraam ligt; op dat hy t'huis moge blyven, en zy zig niet verontruste over de afweezigheid van haaren Man. — Zeker Grosſier, om dit ter deezer gelegenheid ten ſlot nog te melden, ondervond, gelyk men ons verhaald heeft, dat zyn Kloppertje hem niet beveiligen zou, ingevalle van misbruik; toen hy zyne Vrouw zoo lang in de Kraam hield, of haar niet ter Kerke liet gaan, dat het den Peiler in 't oog liep, en deeze hem deswegens waarſchouwde; aanduidende, dat hy al lang genoeg het Kloppertje hadt laaten uitſteeken. Ook hebben wy ons veelligt al lang genoeg met dit Kloppertje bezig gehouden; en 't word tyd 'er een einde van te maaken; met den Leezer verder te wyzen naar de nevensgaande Afbeelding van dit Kraamſieraad, 't welk wy in Plaat gebragt hebben, zo ten gevalle onzer hooge Zuid-hollanders en anderen, wien dit gebruik minder bekend is, als om deeze byzonderheid, (of die Mode, gelyk veele anderen, eens in onbruik mogte komen,) te beter voor de Nakomelingſchap

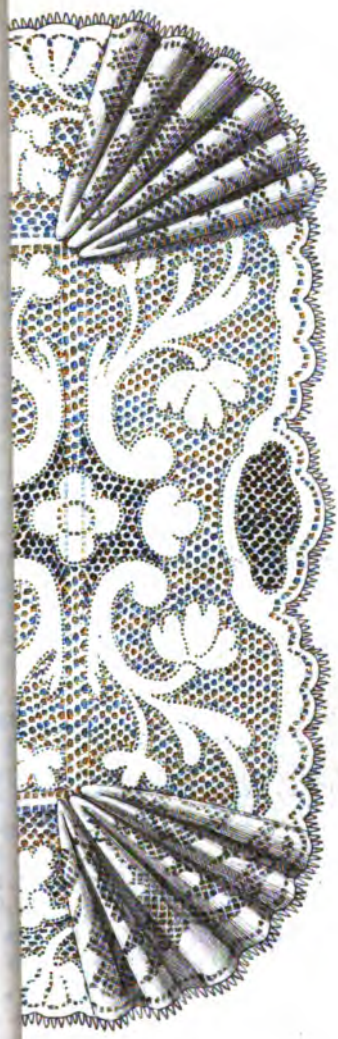

LOPPERTJE.

ſchap te bewaaren. Men maakt ze of grooter of kleiner; de hier getekende is van de gewoone grootte; en uit het voorgezegde kan men afneemen, dat dit een Knegtjes-Kloppertje is; welks langwerpig vierkant, aan 't bovenſte gedeelte, met een wit papiertje onder de Kant gedekt zou zyn, zoo 't Kloppertje voor een Meisje geſchikt ware".

By dit verſlag heeft men nog in een *Naberigt* gevoegd, het hoofdzaaklyke eener aantekeninge van den Heer *Idſinga*, in zyn *Staatsrecht der Vereenigde Nederlanden*, met betrekking tot het beveiligen der Kraamvrouwen in onze Gewesten, 't welk aldus luidt.

„ Volgens het aldaar bygebragte, heeft men al van oudsher byzondere zorg gedraagen, voor de beveiliging der Kraamhuizen en Kraamvrouwen. In den Zoenbrief der Friezen, met Hertog JAN VAN BEIEREN, van den eerſten September 1421, word wel uitdruklyk bepaald, dat men ter wederzyde alle *dyeven — craemſchenderen*, enz. *ſal vervolgen*; en in den Verbondsbrief der Schieringers en Vetkoopers, van den eerſten February 1422, verbinden zy zig insgelyks onderling, om *de craemſchenders over te ſenden en te vervolgen*. Men vind wyders meermaals gewag gemaakt van Duitſche Wetten, daar toe betrekkelyk; en 't blykt dat de Wet, ter beveiliginge der Kraamvrouwen en der Kraamhuizen, ook zelfs in tyden van openbaare tweeſpalt en kryg, over geheel Duitschland, in 't jaar 1442, algemeen gemaakt is. Uit dien hoofde waren de Kraamhuizen, gelyk de Kerken en Godshuizen, hier en daar, onſchendbaare *Azyla*, of toevlugtplaatſen. Dit nagaande, bezeft men terſtond, dat de gezegdens van verſcheiden oude Schryvers, wanneer ze verhaalen, dat in den kryg, ſomtyds *noch Kerk*, *noch Kraam*, geſpaard wierd, niet ſlegts te kennen geeven, eene verregaande wreedheid, maar tevens aanduiden, dat zulk een bedryf tegen de algemeene Wetten, of ten minſte gewoonten, aanliep. De Heer IDSINGA tekent verder aan, hoe deeze voorzorg voor de Kraamvrouwen, ook in de laatere Landrechten, ſtand gehouden heeft; wel byzonder meld hy, dat, volgens de Landrechten, in de Provinciën en Landen over de Lauwers, geene Mans, welker Vrouwen in de Kraam liggen, op gerichtlyke daagingen, in de Gerichten behoeven te verſchynen; en dat zulke Huizen, zo lang van recht en *rechtsexecutien*, en na dat van Wedde en Westwoldingerland, op halsſtraffe, bevredigd en vry zyn.

„ Zoodanige Wetten en Gewoontens, zegt hy eindelyk, „ zyn, zoo in andere nabuurige Landen, als in Holland, im„ mers hier en daar, ſchoon 'er de oorſprong altyd zoo klaar

, niet

, niet van te ontdekken is, in gebruik. Waar van zeer ver-
, moedelyk afkomſtig is, de gewoonte, om de Kloppers van de
, deuren der huizen, waarin een Kraamvrouw is, met een lin-
, nen doek, ofte met eenig ander teeken, te bewinden en te
, onderſcheiden; als 't welcke niet ſlechts geſchiedt, om de
, zulcke, die na den toeſtandt van Moeder en Kindt zouwden
, willen verneemen, ofte om andere reedenen, aan zulck een
, huis mogten koomen, bedachtzaam te doen zyn, om zachtjes
, aan te kloppen of te bellen, gelyk zommigen 't ſchynen te
, neemen, maar ook voor Gerichtsdienaars, om 'er in dien tyd
, geen *exploicten* te verrichten, gelyk ook, zoo ons bericht is,
, hier en daar in Holland, geen onderzoek op het broodt, of 't
, gewigt van 't zelve, in zulke bakkers huizen, daar de Vrou-
, wen in de kraam liggen, gedaan wordt" '.

„ Overéénkomſtig hier mede heeft men ons intuſſchen het volgende berigt ook nog uit Enkhuizen ter hand geſteld".

, „ Den oorſprong van 't teken aan de Kloppers der Huizen,
, daar Kraamvrouwen zyn, weet men niet: 't is een gebruik van
, onheuchelyke tyden herkomſtig. — In de voorige Eeuw werd
, het agtergelaaten by ſommige Vrouwen, die van onegte Kin-
, ders bevielen, waarom de Regeering, daarin willende voor-
, zien, goedvond te ſtatueren, dat de Vroedvrouwen zorg moes-
, ten draagen, dat het teken aan de Kloppers der zodanigen ge-
, ſteld wierdt op eene geldboete. —— Ten tyde der Pagteren
, mogt in een huis, daar men zulk een teken aan zag, geen
, onderzoek geſchieden. —— Thans worden aan die Huizen
, geen Exploicten, Dagvaardingen of Geldmaaningen gedaan;
, doch men vindt geen Keuren, die zulks verbieden. —— En
, eindelyk zyn, volgens de Brand-ordonnantien, en die van
, den Burger-Krygsraad, de Mannen der Kraamvrouwen, gedu-
, rende den tyd van dat teken, vry van togt en wagt" '.

Wysgeerige Beſpiegelingen over de Egyptenaaren en de Chineezen. Door den Heer DE PAUW, *Kanonnik van Xanten. Uit het Fransch vertaald. Slot van 't tweede Deel, en laatſte Stuk. Te Deventer, by* L. Leemhorst 1775. *In octavo* 353 *bladz.*

OVereenkomſtig met het geen wy reeds eens en andermaal van deeze Wysgeerige Beſpiegelingen gezegd hebben, behelst ook dit laatſte Stuk, waar mede de Autheur van dit zyn onderwerp afſtapt, eene reeks van oordeelkundige aanmerkingen over de Egyptenaaren en de Chineezen; die ons deeze Volkeren in een geheel ander licht ſtellen, dan ze gemeenlyk be-

beſchouwd zyn. Hy bepaalt zig hier, tot het beſchouwen van den Godsdienst en de Regeering dier Volkeren, waar omtrent hy ons verſcheiden byzonderheden opheldert; en waar uit hy wel inzonderheid, naar 't hoofddoelwit deezer Beſpiegelingen, ten duidelykſte toont, dat men zeer ongegrond eene vroegere gemeenſchap van de Chineezen met de Egyptenaaren beweert, daar 't genoegzaam blykbaar is, dat zy geene overeenkomst van eenig belang met elkander hebben. Hunne verſcheidenheid van Godsdienst en Regeering verſterkt alle de voorige bewyzen van den Heer *de Pauw*; en 't nagaan deezer twee onderwerpen doet hem een aantal van byzonderheden desaangaande ontvouwen, welken hem meermaals aanleiding geeven tot leerzaame aanmerkingen, die het Godsdienſtige en Staatkundige betreffen; des de Leezers dit ſlot zyner Wysgeerige Beſpiegelingen met nut zullen kunnen doorbladeren. — Tot eene proeve hier van, ſlaa men het oog op de gedachten van onzen Schryver over den Egyptiſchen Eerendienst der Dieren, welken ter opheldering van deeze, voor onze Natie, zo zeldzaame Godsdienſtigheid ſtrekken; waarom wy ons te eerder bepaalen, om 'er op ſtaan te blyven. Men heeft, gelyk hy poogt te toonen, zeer goede gronden, om te beweeren, dat de oude Godsdienst der Chineezen een tak geweest is van den Schytiſchen Godsdienst; en dat men den oorſprong van den Egyptiſchen Godsdienst integendeel in Ethiopie heeft te zoeken; van waar de Egyptenaars de meesten hunner Godsdienſtige gebruiken, volgens *Diodorus*, hebben (*); waar toe onze Autheur dan ook den Eerendienst der Dieren brengt.

„ Men ziet, zegt hy, duidelyk, dat de Egyptenaars daar van geen uitvinders waren, maar dat zy dien met zig gebragt hadden uit Ethiopie, alwaar hy begonnen ſchynt te zyn, met de Slangen, en dien kleinen Os, welken men houdt voor den *Bubalos* der Natuurkenners. Dit Dier, 't welk als de dwerg van zyne ſoort is, heeft hoornen, welke naar die van de Maan gelyken, en de geest der Afrikaanen is dikwyls door veel geringer overeenkomſten getroffen geworden. Voor het overige hegtede zig de volkplanting, die bezitting kwam neemen van de valei van den Neder-Nyl, wel verre van die bygeloovige gebruiken te laaten vaaren, hoe langs hoe meer aan dezelven, zo dra zy opgemerkt hadt, dat zekere dieren, zo als de katten, de wezels, de Ichneumons of Pharoos-rotten, de ſperwers, de gieren, de nagtuilen, de oijevaars en de Ibis of ſlangendooders, van zulk eene ontwyffelbaare nuttigheid zyn, dat

(*) *Diod. Sic.* L. III. C. 3.

dat het noodig is hen onder byzondere beſcherming der wetten te neemen, in een land, 't welk, zonder hen, volſtrekt niet bewoonbaar zoude zyn. De Turken, die zig zelven niet voor afgodisch houden, vergunnen niemand, wie het ook zyn moge, Ibisſen of ſlangeeters te dooden, welke dieren door de Grieken en Romeinen eveneens geſpaard wierden. Van welken Godsdienst die geenen zyn mogen, welken, na verloop van eeuwen, dit land zullen overmeesteren, zal men hen ſteeds dieren zien eerbiedigen, die met reden de zuiveraars van Egypte genoemd zyn". —— Op dien grondſlag dat de Eerendienst der Dieren grootlyks ſteunde op derzelver nuttigheid, gelyk *Cicero* (*) reeds opgemerkt heeft, verklaart ook de Autheur den dienst, welke veelen als onbegrypelyk toegeſcheenen heeft, die eenige Steden den Krokodillen beweezen.

„ Het was, zegt hy, niet dan in 1770, wanneer ik my toeleide, om de plaatsbeſchryving van Egypte, meer in 't byzonder, te kennen, dat ik ontdekte, dat de drie voornaamſte Steden, die Krokodillen gevoed hebben, zo als *Coptos*, *Arſinoë* en *Crocodilopolis*, de tweede Stad van dien naam, zeer verre van den Nyl gelegen waren, aan kanaalen, waar in die rivier afvloeit. Zo men dus ſlegts verwaarloosd hadt de grafften open te houden, zouden die dieren, die zig niet zeer diep landwaards in begeeven, nooit nog te *Crocodilopolis*, nog te *Arſinoë*, nog te *Coptos* hebben kunnen koomen, alwaar men hen beſchouwde als het zinnebeeld van water, goed om te drinken, en de velden te bevrugten, zo als men uit *Ælianus*, en inzonderheid uit eene plaats van *Euſebius*, weet (†).

„ De Regeering konde verzekerd zyn, dat zo lang die dienst in aanzien zoude blyven, de bygeloovigen niet zouden misſen, de kanaalen met de uiterſte naauwkeurigheid te onderhouden. Aan den anderen kant berustte men op de *Oxyrinchiten*, wegens de onderhouding van het groote kanaal, heden bekend onder den naam van *Kalitz il menhi*; zonder welke onderhouding de Visch, dien zy onder den naam van *Oxyrinchus* eerden, niet tot hen zoude hebben kunnen komen.

„ Het is waar, dat men nog twee andere Steden kent, die Krokodillen onderhielden, zo als *Crocodilopolis*, de derde Stad van dien naam, en *Ombos*. De Heer *d'Anville* ſtaat verlegen, wanneer het 'er op aankomt, om de onzekere plaatzing van *Ombos* te bepaalen; maar men moet dezelve dieper landwaards in, naar den voet van de Arabiſche kust, brengen; want wy weeten, dat de Inwooners van die Stad groote grafften gegraaven

(*) *Cicero de Nat. Deorum L. I. C.* 36.
(†) *Euſeb. Præp. Evangel. L. III. C.* 11.

ven hadden, om hunne velden te beſproeien, en dat zy in die graften zelven hunne Krokodillen te eeten gaven. En ſchoon men de nette ligging van *Crocodilopolis* de derde niet kent, toont het geval der andere Steden van dien naam, dat men dezelve niet aan den oever van den Nyl moet plaatzen (*).

„ Na dit alles begrypt men, waarom zy, die de Arſinoïtiſche Landvoogdy, of de Provintie van *Feijum* bewoonden, aan *Strabo* een Krokodil lieten zien, welken zy *Suchu* of den *Regtvaardigen* noemden, en met gouden banden en oorringen verſierden: want als men agt geeft op hunne plaatzing, was dit Dier voor hun het zinnebeeld, niet van *Typhon* gelyk anderen willen, maar van het water, herwaards heen geleid door aftappingen, waar van de geheele welvaart dier Provintie afhangt, dewyl het niet moogelyk zoude zyn, daar zes maanden te leeven, zo men de kanaalen aan den kant van *Illahon* liet verſtoppen. Ook is het gelooflyk, dat de Arſinoïten, uit hunne Krokodillen, voorſpellingen wisten te haalen, aangaande den toekomenden ſtaat der overſtrooming van den Nyl, waar in zy nog meer belang hadden, dan de Steden op den oever van die rivier gelegen". — Zo was 't met den dienst der Krokodillen, en gelyk de Autheur verder meldt, ook met dien van andere Dieren gelegen.

„ Voor 't overige, *zegt hy*, is het zeker, dat eenige geheiligde Dieren enkel geheimzinnige en tot de Wichelary dienende eigenſchappen hadden, zonder dat men andere eigenſchappen kan ontdekken, van welken kant men hen beſchouwe. Zodanig was de Tor, welke men aan de Zon toegewyd hadt. Ondertusſchen moet men niet gelooven, dat het indedaad zulk een lelyk Inſekt geweest zy, als dat waar van *Plinius* ſpreekt. Na wel gelet te hebben op de beſchryving van *Horapollo*, die het zelve vertoont als ſchitterende van dien glans, welken de oogen der katten in de duisternis hebben, heb ik bemerkt, dat de Egyptenaars de groote vergulde Tor, welke eenige *Cantharis* of Spaanſche Vlieg noemen, die men gemeenlyk in de tuinen ziet, alwaar zy de mieren verſlindt, en de wormen verjaagt, tot een zinnebeeld van de Zon genomen hebben. Dit Inſekt is als met eene vergulde plaat bedekt, en wanneer het licht onmiddelyk op de ſchilden zyner vleugelen valt, ſchynt het eenigzins ſtraalen te maaken, het geen de Latynſche Vertaaler van *Horapollo* uitdrukt, door de woorden, *radiis inſignita* of met ſtraalen verſierd, ten naasten by gelyk de oorſpronglyke uitdrukking medebrengt.

„ De andere geheiligde Torren van Egypte zyn geweest de *Ko-*

(*) *Ælian. de Nat. Anim. L. X. C.* 21.

Monoceros of Eenhoorn, die ſlegts één hoorn op zyn borſtſtuk heeft, en het vliegende Hert, of de vliegende Stier, dat 'er twee heeft, welke het als knyptangen ſluit. Alle de bygeloovigheden, betreklyk tot die drie verſchillende ſoorten van Inſekten, moeten als zeer oud beſchouwd worden, en het kan zyn, dat dezelve verſpreid waren onder de Ethiopiers, en de andere inwooners van Afrika, zelfs voor den tyd, dat Egypte bevolkt was. Men ziet reeds Torren in ſteen uitgehouwen in de Koninglyke begraafplaatzen van *Biban-el-Moluk*, die ouder zyn dan de Pyramiden. Men vindt ook voetſpooren van die bygeloovigheden, niet ſlegts in den geheiligden Krekel van Madagascar, maar zelfs onder de Hottentotten, die, gelyk men in de algemeene Historie der reizen aanmerkt, de perſoonen, waar op de Tor, met gouden vlekken getekend, of de vliegende Stier van de Kaap, zig koomt nederzetten, met eerbied beſchouwen, om dat dit in hunne oogen een zeer gelukkig voorteken is. Maar daar men zig meer over moet verwonderen, is, dat dergelyke vooroordeelen in Europa ingeſloopen zyn, ten opzigte van eene Tor, welke het gemeen belachlyk *lieven Heers beestje* noemt. Het is niet geloofiyk, nog zelfs mogelyk, dat die bygeloovigheid gehaald zy, uit de ſchriften van den Oudvader *Ambroſius*, dewyl het volk de ſchriften van den Oudvader *Ambroſius* nooit leest, en volſtrekt niet weet, dat die Schryver Christus of den Meſſias verſcheiden maalen by eene Tor vergeleeken heeft, zonder dat men dus verre heeft kunnen giſſen, waar op zulk eene vreemde vergelyking gegrond zy. Daar zyn ook eene oneindige menigte plaatſen in Europa, alwaar men het gezang van den Krekel als een gunſtig voorteken beſchouwt, en men is daar zonderling hardnekkig om Inſekten te bewaaren, welker ſcherp en eentoonig geluid byna onverdraaglyk is, wanneer zy tot eene zekere maate onder de vuurſteden vermenigvuldigen. Maar hoedanig de Godsdienſtigheid van zekere Europeaanen ten opzigte van de Krekels zyn moge, gelykt dezelve egter niet naar die der Afrikaanen, die dezelven opkoopen; en de ryke lieden zouden in goeden ernst gelooven, in ſlegte gunst te ſtaan by den Hemel, zo zy daar geene geheele zwermen van hadden, welke zy bewaaren in ovens, tot dit oogmerk voordagtelyk gemaakt.

„ Men moet als een grondregel vaſtſtellen, dat de geest van het gemeene volk door geringe dingen ſterk getroffen kan worden; en het is ſlegts eenige jaaren geleeden, dat Franſche Boeren eene ſoort van Godsdienſtige eer aan de tonnetjes van eene Rups, die op de groote brandnetel aast, begonden te be-

bewyzen, om dat zy geloofden blykbaare voetſpooren der Godheid daar in te ontdekken; zo dat de Heer *Des Landes* verzekert, dat de Priesters zelven de altaaren daar mede verſierd hadden, gelyk men dezelven in Spanje verſiert met Krieken, in kleine kooitjes beſlooten, en Kanarie-Vogeltjes, die geduurende de mis zingen.

„ Zo de verbeelding van den mensch in onze gemaatigde lugtſtreeken zo verre heeft kunnen verdoolen, zal zig niemand onder ons verwonderen, dat de Afrikaanen, welker geest door het vuur van den dampkring ziedend wordt, gelykheid gevonden hebben tuſschen de hoornen van de maan, en de hoornen van den dwergſtier, welken men *Bubalos* noemt; tuſschen de tor, welke men den vliegenden Stier heet, en den Stier van den Zodiak of Dierenriem". —— Op die wyze zogten de Egyptenaars, gelyk de Heer *de Pauw* aanmerkt, in hunne *Fetiches*, of zinnebeeldige voorwerpen, allerhande overeenkomſten met de Starren, de Maan, de Zon en de eigenſchappen der Godheid; waar van hy ons nog verſcheiden voorbeelden aan de hand geeft; doch, in ſtede van ons voor tegenwoordig daar mede verder op te houden, willen wy den Leezer nog liever mededeelen des Autheurs antwoord, op eene vraag, die men zo dikwils gedaan heeft; naamlyk; „ waarom men by verſcheiden Volken der Oudheid zulk een dwaazen Godsdienst, en zulke wyze wetten vond?'

„ De rede daar van is, zegt onze Schryver, dat het grootſte gedeelte van den Godsdienst uitgevonden was in den tyd, waar in de menſchen nog wild waren; de wetten integendeel wierden gemaakt, wanneer het woeste leven opgehouden hadt. En de grondregel, die by de beroemdſte Wetgeevers der Oudheid plaats hadt, die ook de groote grondregel der Egyptiſche Priesteren was, dat men in het ſtuk van Godsdienst geene nieuwigheden moest invoeren, deedt by Natien, anders wel beſchaafd, veele Godsdienſtige gebruiken, die van de Barbaaren kwamen, ſtand houden. —— De dwaaling dier Wetgeeveren beſtaat hier in, dat zy het weezen van den Godsdienst niet onderſcheiden hebben van de dingen, die daar ſlegts bygevoegd waren. Daarenboven, gelyk hunne wetten hen noodwendig haatelyk maakten, aan allen, die door de ondeugd bedorven waren, zo wilden zy zig met geene gevaaren op gevaaren belaaden, of zig insgelyks haatelyk maaken aan die geenen, die door bygeloovigheid verblind waren. —— Hier by komt nog, ten aanzien van Egypte in 't byzonder, dat de leefregel in Egypte betrekkelyk was tot de lugtſtreek, als mede dat veele feesten en plegtigheden tot den landbouw, tot de

overſtrooming van den Nyl en tot de Starrekunde betreklyk waren; uit welken hoofde de Prieſters geloofden, dat die dienſt zo beſtendig als de Natuur zelve, dat is te zeggen, onveranderlyk, moest zyn. Daar benevens zagen zy de landen zeer wel beteeld; zy zagen de order en de overvloed in de Steden heerſchen, derwyze dat zy zig in het hoofd bragten, dat dit land nooit zo bloeiende zoude geworden zyn, zo de Godsdienst niet goed geweest ware. Maar, zonder te ſpreeken van het geen men in onze dagen opmerkt, het is zeker, dat de Oudheid ons een groot getal zeer bloeiende landen aanbiedt; ſchoon de Godsdienst, welken men daar beleedt, ſlegts een ſamenweeſſel van even tastbaare ongerymdheden en harſenſchimmen was. In zulke gevallen doet de Regeering, en doen de wetten alles".

Reisboek door Italien. Uit de nieuwſte Reisbeſchryvingen en eigen Aanmerkingen t'zamen geſteld, door D. J. VOLKMAN. *Nu ten dienſte der Hollanderen uit het Hoogduitsch vertaald. Zesde Deel. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1774. *Behalven de Voorreden en een algemeenen Bladwyzer op het geheele Werk,* 342 *bladz. in groot octave.*

BY het doorbladeren van dit laatſte Deel komen wy ten einde onzer Italiaanſche Reize. Na het noordlykſte gedeelte van den Kerklyken Staat bezigtigd te hebben, trekken we, door het Venetiaanſche Gebied, in 't Hertogdom Mantua; en van daar, over een gedeelte van 't Venetiaanſche, naar Pavia, in het Milaaneeſche; om verder de reis voort te zetten naar de Republiek Genua; en dezelve te doen afloopen, met het beſchouwen van 't Graafſchap Nizza; dat ons in de Savooiſche Landen brengt, uit welken deeze Reis was aangevangen. ——— De Heer *Volkman* doet ons, even als in 't voorgaande, het merkwaardigſte der doorreisde Gewesten in agt neemen; wel byzonder om ons alles, wat tot Kunſten en Weetenſchappen betrekkelyk is, met oordeel te leeren gadeſlaan; welke ſchryfwyze, gelyk we meermaals aangeduid hebben, de nuttigheid van dit Reisboek niet weinig vermeerdert, en 't zelve boven veele andere beſchryvingen van Italie aanpryst. 't Is ook uit dien hoofde, dat het den Reiziger niet alleen den weg aanwyst, maar hem tevens leerzaame onderrigtingen geeft, op dat hy het rechte voordeel van 't reizen trekke, dat zeker Heer, die Lid is van verſcheiden Academien in Italie, de Nederduitſche Overzetting van dit Werk ten hoogſte heeft aangeraaden; gelyk wy, met de afgifte van 't eerſte Deel reeds gemeld hebben, toen we gewag maakten van 's Mans Voorreden (*), en

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* II D. bl. 341.

en te kennen gaven dat hy 't vervolg zyner Voorreden verder nog ſtond mede te deelen. Dit vervolg is ondertuſſchen, tot op de uitgave van dit laatſte Deel agtergebleeven; en ziet nu, hoewel eenigzins in een anderen ſmaak, dan hy zig in den beginne voorgeſteld had, het licht. Hy heeft dit vervolg op een zeer vryen trant, als by manier van invallende gedagten, die egter tot zyn hoofdoogmerk te zamen loopen, geſchreeven; en alles, buiten het geen hy in 't ſlot wegens deeze Nederduitſche uitgave meldt, toont, dat hy niet ongeſchikt is, om gegronde leſſen voor de Opvoeding te geeven, en te leeren hoe men behoort te reizen; des dit gedeelte zyner Voorreden, zo wel als het geen voor het eerſte Deel geplaatst is, eene opmerkende leezing verdiene. Dezulken, aan wien de opvoeding der Jeugd toevertrouwd is, die zig ſchikken om verſtandig te reizen, en die hunne verkeering in de Waereld voor zig en anderen nuttig willen maaken, zullen de aanmerkingen van onzen Schryver hier omtrent met vrugt kunnen overweegen; en men zal dezelven zeer wel gepast vinden voor dit Reisboek van Italie, dat, ook met betrekking tot andere leerzaame Reizen, den Reizigers oordeelkundige Leſſen inboezemt. —— Begeert men nu ten laatſte, ook nog uit dit Deel, eene aanmerkelyke byzonderheid, men ſlaa dan, om uit veelen eene keuze te doen, het oog op eene der ſtaatlykſte plegtigheden van Europa, het trouwen van de Venetiaanſche Republiek met de Adriatiſche Zee, als een bewys van de heerſchappy der Republiek over dezelve (*). —— De Heer *Volkman* raadt de Reizigers, hoe beroemd ook het Karneval te *Venetien* zy, liever gedurende het grootſte gedeelte van 't Karneval, als men 't zo ſchikken kan, te *Rome* te weezen, en 't 'er veel eer op toe te leggen, om, op Hemelvaartsdag, de plegtigheid van het trouwen met de Zee, te *Venetien*, te zien; waar van hy het volgende berigt geeft.

„ Het trouwen met de Zee is de grootſte plegtigheid te *Venetien*, en als een tweede Karneval. Is het op Hemelvaarsdag ſlegt weder, of ſtormt het, zo wordt de plegtigheid tot den volgenden Zondag, en

(*) Raakende deeze plegtigheid, door onzen Autheur beſchreeven, ſtaat aan te merken, dat men derzelver inſtelling toeſchryft aan Paus *Alexander den* III, omtrent het jaar 1170; 't welk ſommigen aanleiding gegeeven heeft, om de heerſchappy der Republiek over de Adriatiſche Zee voor eene Pauslyke gift te houden. Op dien grondſlag vroeg, zo men verhaalt, Paus *Julius de* II, eens aan den Ambasſadeur van Venetie, *waar men de Bulle vond, by welke Alexander de III de Republiek met die heerſchappy begiftigd had?* 't welk de Ambasſadeur beantwoord zou hebben, met te zeggen, *Zyne Heiligheid zoeke ſlegts het Diploma van de gifte van Conſtantyn den Groote, en zyne Heiligheid zal op de volgende bladzyde de Bulle van Alexander den III vinden.* Ondertuſſchen is 't blykbaar, dat de Venetiaanen zig dit regt, alleen door de wapenen, maar niet door eene Pauslyke gift, aangemaatigd hebben, dat *Alexander de III* het zelve ſlegts, door de inſtelling deezer plegtigheid, bevestigd heeft. Doch wat hier van zy, men laat de Venetiaanen deeze heerſchappy, daar niemand door benadeeld wordt; onbetwist handhaaven, door eene jaarlykſche plegtigheid.

en des noods nog langer uitgeſteld. De rede is, dat de *Bucentoro*, of het Vaartuig, waar mede deeze plegtigheid verrigt wordt, een ſchip van parade is, op 't welk men zig wel op de *Lagune*, maar niet by eene onſtuimige zee, vertrouwen kan. Het uitſtellen des feests hangt meest van den loots af, die zyn hoofd te pand moet ſtellen, dat hy den Doge en de *Signoria*, of de Raadsheeren, die met hem ſcheep gaan, behouden weder te rug zal brengen.

„ De bovengemelde *Bucentoro* (1.) is een bark 107 voet lang en 22 breed. De tegenwoordige is in 1728 gebouwd, en kan misſchien een eeuw duuren. (2.) In het onderſte verdek zyn op elke zyde zès en twintig riemen, en op het tweede is een groote kamer, zeer met ſnywerk, vergulde ſels en ſpiegels verſierd, en met donkerrood fluweel bekleed. Het beeldwerk verbeeldt de eigenſchappen der deugden en jaargetyden (3). Ten einde der kamer ſtaat de ſtoel of troon des Doge, rondsom zitten de Raadsheeren en vreemde ſtaatsdienaars. De *Bucentoro* wordt den avond van Hemelvaartsdag uit het arſenaal gehaald en naar de plaats van *St. Marcus* gebragt, en blyft daar nog eenige dagen, na de plegtigheid, ten anker liggen.

„ Als de Doge met zyn ſtaatlyk gezelſchap plegtig ſcheep gegaan is, wordt de *Bucentoro* door kleine vaartuigen met riemen, door middel van touwen, voortgetrokken. De vlag van *St. Marcus*, waar op een leeuw ſtaat, ingelyks het zonneſcherm, *ombrello*, des Doge, en de agt vaandels der Republiek, worden 'er opgeſtoken. Dus vaart de Doge tot aan 't eiland *Lido*, twee mylen van de Stad, waar de *Lagune* (4.) eindigt, en de zee begint. Hier wordt de plegtigheid voltrokken. De Doge naamlyk ryst op van zyn ſtoel, en werpt een gouden ring, van kleine waardy, in de zee, zeggende *Deſponſamus te Mare, in ſignum veri & perpetui dominii.* („ Wy huwen met „ u, o Zee, tot een blyk van onze wettige en eeuwigduurende heer„ ſchappy.") Daar op keert hy te rug, hoort met de geheele Signoria de Mis, te *St. Nicolo del Lido*, in een Benediktyner Klooſter op dat

(1.) „ Sanſovino zegt, dat dit verbasterde woord van *Ducentorum* af komt, om dat het bevel luidde, dat 'er een ſchip van 200 mannen, *navigium ducentorum hominum*, gebouwd moest worden.

(2.) „ Dit vaartuig naamlyk wordt, gelyk de andere ſchepen van de Republiek, in 't Arſenaal, onder hooge verdekken bewaard, zo dat het, door zon of regen, geen nadeel kunne lyden.

(3.) „ Men verkoopt den vreemdelingen een klein gedrukt berigt van eenige vellen, dat niet alleen het beeldwerk, maar ook de historie van den *Bucentoro* beſchryft, met de plegtigheid van het trouwen met de Zee; alles in den opgeblaazenen en wydloopigen ſtyl der Italianen. Het heeft ten tytel, *La nuova Regia full' acque nel Bucentoro*".

„ (4.) De *Lagune* is eigenlyk een gedeelte van de zee, maar dat niet diep genoeg is, en te weinig gemeenſchap met het overige der zee heeft, dan dat men 'er de beweeging der baaren beſpeuren zoude. Men kan de diepte der Lagune met ſtokken peilen, en de Raad draagt zorg, dat zy niet geheel verſlyke, alzo de veiligheid van Venetien daar in gelegen is, dat 'er geen vast land ontſtaa, en 'er ook geen groote ſchepen by de ſtad komen kunnen".

det Eiland, en gaat aan de plaats van *St. Marcus*, met dezelve plegtigheden, van boord, als hy 'er aangekomen was".

„ De *Bucentoro* wordt altyd door twee galeyen begeleid, om, in geval van een onverwagten ſtorm, den adel over te neemen, alzo dat vaartuig het geweld der baaren niet wederſtaan zou. De gezanten, met ſchoon opgeſchikte peotten (5.), insgelyks de vreemdelingen, en alles wat maar gondels (6.) heeft, begeleiden den ſleep. Men telt drie of vier duizend vaartuigen, rondom den *Bucentoro* zwervende, die zeer langzaam onder 't geſchal der muziek voortvaart; ook is 'er muziek op verſcheiden andere peotten. De ſoldaaten ſtaan onder de wapenen op 't eiland *Lido*, het geſchut wordt gelost, en de klokken geluid; in één woord, alles brengt iets toe tot de plegtigheid van deeze niets beduidende verrigting, die voor een vreemdeling een nieuw en ſchoon ſchouwſpel is, dat men anders nergens ziet. Als de ſleep het eiland *St. Helene* voorby vaart, komt de Patriarch met zyn gevolg op den *Bucentoro*, om het water te wyen, het welk voor het ſmyten des rings in de zee geſtort wordt".

„ Geduurende dat de Doge de mis te *St. Sebastiano* op de kleine plaats van *St. Marcus* hoort, wordt ieder die een *masque* en *bauta* aan heeft, (7.) op den *Bucentoro* gelaaten, om dien te bezien. Vreemdelingen worden zeer beleefd ontvangen. Het is te verwonderen, dat by die menigte menſchen geen ſoldaaten gebruikt worden, om

„ (5.) De *Peotten* zyn een ſoort van barken, op de zyden open, met een hemel van damast of andere ſtof. De grond is ook met kleeden bedekt, en kan tien of twaalf menſchen bevatten. Sommige aanzienlyke lieden ſieren hunne peotten aartig op, en geeven den roeyeren een livry, anderen geeven hun allerlei masques; maar de heeren zelven draagen nooit anderen, dan de gewoone masques".

„ (6.) De *Gondels* hebben de gedaante van lange ſmalle ſchuiten, die zeer ſnel vaaren, ligt te regeeren zyn, en gemeenlyk twee ſchuitenvoerders op hebben. Elk van hun heeft een riem, en weet de gondel met eene ongemeene bekwaamheid te beſtieren, zo dat de gondels, als zy malkander ontmoeten, met groote ſnelheid, zonder ſtooten, de eene de andere voorby ſchieten. In 't midden der gondels is een kamertje, waar vier, of ten hoogſten zes menſchen zitten kunnen. Agter is een' planken beſchot, op beide zyden zyn venſters, die men op en toe kan ſchuiven. De banken zyn laag, gelyk een Sofa, en de plaats aan de linkerhand is de voornaamſte, om dat de voorſte gondelier op de regterzyde ſtaat, en dus het gezigt aan de regterhand beneemt. Vooraan zyn de gondels met yzer beſlaagen, om des te beter in evenwigt, en voor ſtooten en ſchade beveiligd te zyn. Volgens de wetten moeten zy allen zwart geverwd, en van binnen met zwart baai bekleed zyn, om eene nutteloze pragt voor te komen. De vreemde gezanten kan men wel niet bepaalen, dog zy rigten zig gemeenlyk naar het algemeene gebruik".

„ (7.) De Venetiaanſche *Masque* beſtaat in een mantel, *Mantella*, van zwarte zyde, gelyk die der Abten; de borgers draagen 'er van rood of graauw linnen, om dat die ſterker zyn. Op het hoofd heeft men eene *Bauta* of Kap, die 't hoofd tot aan de kin bedekt, en tot beneden de ſchouders reikt. Het aangezigt is met een witte masque, *Volto*, bedekt, die tot aan den mond gaat, en men zet 'er een hoed met witte pluimen op, om ze vast te houden. De Venetianen drukken den hoed zo diep over de masque, dat zy maar even zien kunnen, en dewyl de vreemden daar aan niet gewoon zyn, kent men ze daar aan,

om order te houden. Twaalf mannen, met groote roode ſtokken, zyn genoeg, om alle wanorder voor te komen. Als de plegtigheid voorby is, gaat elk op de plaats van *St. Marcus* wandelen, alwaar jaarmarkt gehouden wordt, en eene menigte van kraamen opgeſlaagen zyn. Deeze kraamen worden des avonds, wanneer men weder door dezelven gaat wandelen, verlicht. Elk koopman zoekt dan zyne waaren op eenige aartige wyze ten toon te ſtellen, 't welk een aangenaam gezigt geeft. De kraamen ſtaan ſtraatsgewyze, en zyn meest vol met goudwerk, galanteriewaaren, ſchilderyen, en andere dingen welken in 't oog vallen. Boven de doorgangen zyn zeilen geſpannen voor de zon en den regen, alzo de jaarmarkt veertien dagen duurt. Dien gantſchen tyd gaat men gemaskeerd, alleen den eerſten pinxterdag en den avond te vooren uitgenomen".

„ De Doge geeft intusſchen, op dien plegtigen dag, den geheelen adel en den gezanten, een pragtige maaltyd. Na 't eindigen daar van begeeft zig ieder naar de kleine bisſchoplyke ſtad *Murane*, die twee mylen van *Venetien* in de *Lagune* ligt. Hier zyn ter wederzyde het groote Kanaal, van de houten brug ten einde het zelve, tot daar de huizen beginnen, dyken, welken de Venetiaanen *Fondamenta* heeten. De lengte van 't kanaal bedraagt ongevaar twee honderd vadem. Op de eene zyde vaaren de gondels en peotten naar beneden, onder een boog der brugge door, zwenken dan, vaaren door een anderen boog, en langs de andere zyde weder te rug. Dit maakt een verrukkelyk gezigt. De gondeliers of *Barcoli* weeten hunne gondels met een ongelooflyke bekwaamheid te regeeren, waarom men zegt, dat de gondels te *Venetien* meer verſtands hebben dan de menſchen. Het water wordt door het ſlaan der riemen geheel in ſchuim veranderd. De menigte der menſchen, het geroep en geſchreeuw, de vermenging der groote peotten met de gondels, maakt een zeer fraye vertooning. De gondels zoeken malkander voorby te vaaren, en wanneer de roeyers zo moede zyn, dat zy niet langer kunnen, vaaren zy op zyde om uit te rusten, en zig voor ieders oogen een ſchoon hembd aan te trekken. (8.) De venſters aan beide zyden des kanaals, zyn met een ongelooflyke menigte aanſchouwers van beide ſexen en allerlei rang bezet. Men vindt 'er ook veel van den landadel, en andere menſchen van Terra Firma".

De

aan. Dit is de algemeene dragt der beide ſexen; men onderſcheidt de vrouwen alleen aan de rokken, die onder den mantel uitkomen. Op zulk eene wyze maskeert men zig gewoonlyk; maar in den eigentlyken karneval kan men zig op allerlei wyze maskeeren; doch de meesten, vooral de lieden van fatzoen, zyn met hun gewoonlyken mantel, en een *bauta*".

„ (8.) De Venetiaanen hebben eene vermaaklykheid, die zy *Regalta* heeten, en als 'er groote heeren in de ſtad zyn, geeven. Het is een eigenlyke wedloop van gondels op *Canal grande*, van de punt van *St. Antonio*, tot aan 't paleis *Foscarini*, waar toe pryzen van 15 tot 40 dukaaten geſteld worden. Het laatst wierd dit ter eere des Hertogs *van York* gedaan". — Het meerendeel deezer Aantekeningen hebben wy hier en daar uit dit Werk ontleend, om dat het verhaal deeze kundigheden, als voorheen opgegeeven, vooronderſtelde.

De dood van ADAM. *Treurſpel van den Heere* KLOPSTOCK. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* ROELOF ARENDS. *Te Dordrecht by* H. Wanner 1774. *Behalven de Voorreden, 40 bladz. in groot octavo.*

HEt ſterfgeval van Vader *Adam* wordt in dit Toneelſtuk op eene by uitneemendheid ſterke hartstogtelyke wyze uitgevoerd, en de vindingryke *Klopſtock* heeft, in een kort beſtek, eene reeks van omſtandigheden by een verzameld, die, in eene voegzaame orde geſchikt, dit Treurſpel zeer treffend maaken.

De kortaanſtaande Egtverbindtenis van *Selima*, eene Dogters-dogter van *Adam*, met *Heman*, eenen zyner jongſte Zoonen; het wedervinden van *Sunim*, *Adams* jongſten Zoon; deszelfs komst met drie Moeders, die haare Kinderen voor de eerſtemaal tot *Adam* brengen, en de vreugde van *Eva* deswegens, vormen op dien akelen dag, op welken *Adam* den Dood wagt, gelyk hy te kennen geeft aan zynen Zoon *Seth*, die zulks ook allengskens den overigen kennelyk doet zyn, een contrast, dat hier zyne vereischte uitwerking heeft. —— Het overvallen der doodsangſten, die Adam ſmertlyk grieven; zyne geſprekken daarover met *Seth*; zyn beſluit om zig een graf te maaken aan den voet van *Abels* Altaar; het verſchynen van den *Doodsengel*, die hem aankondigt, dat hy, voor 't ondergaan der Zonne, zal ſterven; het afneemen zyner vermogens, daar hy den Dood by 't graf wagt; de komst van *Kaïn*, die zynen Vader vloekt, om dat hy hem het leeven gaf, en wenscht, dat de doodangſten van zevenduizenden ſtervenden hem op zynen dood mogen aangrypen; het ſmertlyke hier van voor *Adam*, het wanhoopige gevoel van *Kaïn* daar over, het getroffen gemoed van *Seth* op dit voorval, de redenwisſelingen van *Adam* en *Seth* by die gelegenheid; mitsgaders het neigen der Zonne naar den ondergang, dat *Adams* laatſte oogenblikken aanduidt; alle deeze byzonderheden verleenen verſcheiden aandoenlyke Tooneelen.

Zy, die zeer geſteld zyn op het ſterke hartstogtlyke, zullen over 't geheel genoegen vinden in deeze uitvoering; maar zy, die met ons meer voor het tedere gevoelige zyn, (daar de natuur van 't onderwerp het zelve toelaat,) zullen veelal, het ſtuk was te ſterk uitgewerkt, oordeelen; en agten, dat het ten minſte al zo gevoegelyk ware, de omſtandigheden op die wyze in te rigten, dat *Adam*, op eene bedaarder wyze, den dood voelde naderen. —— Had de Heer *Klopſtock* in dien laatſten ſmaak gedagt, zo zou naastdenkelyk de onnatuurlyke rol van den *Doodsengel* geen plaats gehad hebben; en waarſchynlyk zou de haatelyke rol van *Kaïn* dan ook wel agtergebleeven zyn; het Stuk zou 'er niet door verlooren, en mogelyk, door eenige andere bykomende denkbeelden, meerder fraaiheid verkreegen hebben. Dan deeze opgemelde ſtukken kwamen te ſtade,

in

in de toenmaalige denkwyze van den Dichter, die, naar 't ſchynt, voorhad, om *Adam* onder het vreeſelyke des Doods te ſtellen; ingevolge zyner gedagten, dat de bedreiging, GY ZULT DEN DOOD STERVEN, zo veel zegt, als, „ Gy zult het ſmertlyke des doods op de gevoeligſte wyze ondervinden". Dit zyn bedoelde houdt hy genoegzaam tot aan het uiteinde in 't oog; egter zo niet, of hy laat Vader *Adam* eindelyk, nog eenigzins in bedaarder oogenblikken, den geest geeven, dat met het afloopen van 't laatſte Tooneel in deezervoege voorgedraagen wordt. —— Het geheele bovengemelde Huisgezin, uitgenomen *Kaïn*, is by *Adam* vergaderd, en *Seth*, die de bepaaling van den Doodsengel gehoord had, gaat na buiten, en zegt, zo als hy te rug komt,

„ Mijn Vader! want heden is 't geen dag van verſchoonen, geen dag van zwijgen! de Zon gaat onder! de Cederen beginnen haar reeds te bedekken. (*) Geef ons uwen zegen, mijn Vader!

ADAM.

Zij gaat onder? —— Koom, koom, ô Dood, kom tog. Ik kan u niet zegenen mijne Kinderen. Die u geſchapen heeft, zegene u! Ik kan u niet zegenen! de vloek rust op mij!

TE SAMEN.

Geef ons uwen zegen! Geef ons uwen zegen! —— ——

ADAM.

Ik heb geenen zegen! —— *Bij zich zelven.* Hij is nog niet voorbij, de onuitſprekelijke angst! hij klimt nog! met deze nieuwe nepen klimt hij! Mijn leven, het leven mijner eerſte dagen verheft zig nog eenmaal volkomen in mij! Mijne eerſte onſterfelijkheid, zij, zij is het die in mijn gebeente beeft! —— Waar word ik heengevoerd? —— Ook de donkerheid valt van mijne oogen! maar, ach! zij valt; op dat ik deze doodelijke velden zie! —— Keert uwe gapende blikken van mij, gij ſtrakziende oogen! Gij roept luide, bloed, bloed der verſlaagenen! gij roept luide, drabbig, zwart, te ſchrikkelijk bloed! Wend uwen ſtroom, en vlugt! of dat het ginds gebergte u bedekke! —— Ach! en deze Moeder, die met wringende handen ten hemel roept! en dees doode Jongeling met ſtomme lippen! hij was haar eenigſte Zoon! Die voortgeſleurde arm! dees rookende ſchedel! Vliedt! Vliedt! Ontfermt u mijner, mijn Kinderen, die mij eenzaam overleeft! en voert mij weg van deze velden!

SETH,

(*) De taal des Doodengels, naamlyk, luidde aldus. „ Zoo zegt hij, die u „ uit ſtof tot eenen mensch ſchiep: Eer de Zon onder het Cederwoud gedaald „ is, zult gij DEN DOOD STERVEN! Eenigen uwer Nakomelingen zullen ontſluimeren: maar gij zult DEN DOOD STERVEN! Dat zult gij, wanneer ik wederkome, en op deze rotze trede, en haar doe daveren, dat zij inſtort! Uw „ oog zal donker zijn, en niet zien; maar uw oor zal de donderende rotze „ hooren, eer de Zon onder het Cederwoud gedaald is".

SETH, *die ten hemel ziet.*

Zoo deze wringende handen, zoo dit hart, dat met zijn hart breekt — — —

ADAM.

Is Seth, is mijn Soon Seth zoo nabij mij? Ik hoorde uwe ſtemme, Seth. Ach, ik heb zoo zagt geſluimerd.

SETH.

ô Hemel, hij trekt zijne lippen tot lagchen! — Koomt, Koomt! Koom Eva! Koom Heman en Selima; en gij, Sunim! Koomt hier Moeders! laat ons voor 't laatſte zijnen zoetlagchenden mond zien! Wij zijn hier allen. Zegen ons, mijn Vader!

ADAM.

Koomt hier mijne Kinderen! Waar zijt gij, Seth, dat ik mijne regterhand op u legge, op u, Heman, mijn ſlinker. Selima buige zich naast Heman, en Sunim naast Seth. Koomt Moeders, en brengt mij uwe Zoonen hier. Eva zegene haare Kinderen met mij!

Zij knielen om hem.

EVA, *terwijl zij ten laatſten ook nederknielt.*

Gij moet mij ook zegenen, Adam!

ADAM.

Zal ik Eva ook zegenen? Daar hebt gij mijnen zegen; Volg mij ſpoedig! Gij werdt ſtraks na mij geſchapen, ô Moeder der menſchen! Zoo moet gij ook na mij ſterven! Hier is mijn graf!

EVA.

ô Adam, dat waren woorden eens Engels, die gij ſpraakt!

ADAM.

Dit is mijn zegen, mijne Kinderen! dit is mijn zegen, met welken ik de Naneven uwer Naneven, met welken ik het gantſche menſchelijk Geſlagt zegene. —— De God uws Vaders, die ſtof ten mensch verheven, en hem eene onſterfelijke ziele heeft ingeblazen! wiens verſchijningen ik gezien hebbe! die mij gezegend, en geoordeeld heeft! Hij, de groote Aanbiddelijke, geve u —— veel ſmart —— en veel vreugde! en zoo make hij u dikwils indagtig, dat gij ſterven moet, om weder onſterfelijk te worden. Wat maar de Aarde geeft, en 't lichaam des doods maar ontvangt, neemt dat, als de wandelaar, die zich niet aan de bron nederzet, maar zijns weegs ſpoedt. Zijt wijs, op dat uw hart edel werde! zijt zoo edel, dat gij den uitnemenden prijs der elende dezes levens ten volle leert verſtaan. Bemint u onder malkander! gij zijt broeders! Menſchelijkheid moete uwe blijdſchap zijn! Die zij de uitſtekendſte Man onder u, die de menſchelijkſte is! Het moete u aan Seths niet ontbreken, die u aan God doen denken! En wanneer de God uws Vaders en uw God, den beloofden Heiland, tot denwelken ik nu ga, u zendt: zoo heft

uw

uw hoofd op, en ziet naar den hemel, bidt aan en dankt, dat gij geſchapen zijt! —— Maar ook dan nog zijt gij aarde, en moet tot aarde worden! ——

Terwijl hij deze laatſte woorden ſpreekt, wordt 'er een dommelend gedruis van verre geboord.

SETH, *die vol angſt opſpringt.*

Hoort gij de rotſen beven?

EVA.

Haar beven nadert meer en meer.

ADAM.

Regter der Waereld, ik kome! (*terwijl de rots krakend inſtort*) ô Dood! — gij zijt het! Ik ſterve!

Handleiding in de Spiegel-Perſpectief. Opgeſteld door C. PHILIPS JACOBSZ. *Kunstgraveerder in Amſt. Te Amſt. by* S. J. Baalde 1775. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 59 *bladz. in octavo.*

IN deeze handleiding, ter beoefeninge van de Spiegel-Perſpectief, verleent de kundige *Philips* den Schilders en Tekenaars, de noodige onderrigtingen in dit aanmerkelyke gedeelte der aangenaame Doorzigtkunde. Zy kunnen hier uit leeren, hoe men eene getekende of geſchilderde Kamer, met de voorwerpen, die 'er zich in bevinden, naar de wiskundige regelen der Doorzigtkunde, volgens de wetten der Natuur, moet overbrengen, in een vlakken Spiegel, die aan den wand hangt, voor zo ver de ſtraalen der voorwerpen den Spiegel bereiken kunnen. De Autheur veronderſteit in dezulken, die gebruik zullen maaken van de hier voorgeſchreeven Regelen, dat ze zig reeds vooraf in de Doorzigtkunde geoefend hebben; en hy toont denzulken, die de algemeene gronden der Perſpectief verſtaan, alleenlyk, hoe ze, overeenkomſtig met dezelven, de Spiegel-Perſpectief hebben te behandelen. Ten dien einde toont hy, met eene nevensgaande verklaaring van de bewerking, in 13 Plaatjes, wat men omtrent de opgegeeven Voorbeelden in agt hebbe te neemen, om dezelven naar behooren uit te voeren. Daar benevens geeft hy nog vier Plaatjes met de daar toe behoorende verklaaringen, zo om te toonen, dat de voorgeſchreeven regels op Wiskundige gronden ſteunen, als om eenige daar toe behoorende byzonderheden op te helderen. En eindelyk leert hy, in de verklaaring van het achttiende of laatſte Plaatje, hoe men, op eene zeer gemaklyke wyze, veele en onderſcheiden afſtanden, op de ſluitlinie van een Tafereel, wiskundig kan bepaalen.

Men heeft dit Stukje aan te merken, als een Aanhangzel op des Autheurs, *Uitvoerig Onderwys in de Perſpective of Doorzichtkunde*, in den jaare 1765, uitgegeeven (*). In 't zelve had hy ontvouwd, de

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 236.

de *Ichnographie*, de *Orthographie*, de *Scenographie* en de *Sciagraphie*; dit laatſte had hem ook gelegenheid gegeeven, om te handelen over den weerſchyn der voorwerpen, in het Water, en dus voegde by het voorgaande nog zeer wel, eene behandeling van de *Katoptroſciagraphie*, om, ter meerdere voltooijinge van dit Onderwys, nog aan den dag te leggen, hoe men alle voorwerpen, volgens de regels der Doorzigtkunde, in vlakke Spiegels kan overbrengen. En daar de opletende *Philips* in dit gedeelte, niet minder dan in de voorgaanden, ſteeds de Natuur gevolgd, en zyne voorbeelden op eene zeer vatbaare wyze ontvouwd heeft, mag men verwagten dat de Liefhebbers dit Aanhangzel niet minder gunſtig zullen ontvangen; en dat de beoefenaars der Teken- en Schilderkunde 'er insgelyks een nuttig gebruik van zullen kunnen maaken.

Korte Beſchryving van het beroemde en prachtige Orgel, in de groote of St. Bavoes-Kerk te Haerlem, door J. RADEKER, *Organiſt en Klokkeniſt der gemelde Stad. Te Haerlem, gedrukt by* J. Enſchedé en Zoonen 1775. *In groot octavo* 32 *bladz.*

ZY die het onlangs gemelde Geſchrift van den Heer *Heſs*, over de *dispoſitien der merkwaardigſte Orgelen* (*), bezitten, mogen 'er deeze Beſchryving van 't Haarlemſche Orgel, door den Heer *Radeker*, wel byvoegen. Dezelve geeft ons een naauwkeurig verſlag van dat voortreflyk Kunſtſtuk, zo uit- als inwendig; 't welk de Liefhebbers in ſtaat ſtelt om 't Haarlemſche Orgel, volgens dit berigt, te beter te vergelyken, met het Goudſche Orgel, naar de beſchryving van den Heer *Heſs*. Beide deeze Meeſterſtukken, daar Holland op mag roemen, verdienen wel nader gekend te worden; en 't zal dus den Liefhebberen niet onaangenaam zyn, dat beide de Heeren Organisten zig bevlytigd hebben, tot eene gezeene beſchryving dier Kerkorgelen, welken zy, onder eene algemeene toejuiching, beſpeelen.

(*) Zie boven *bl.* 234.

Aanmerkingen over de ſchadelykheid van de Linnen Gewaschte Slopkouſen voor de Soldaaten. Benevens Gedagten aangaande het Viſiteeren der nieuw aangeworven Recruuten tot Soldaaten. Door W. WILDRIK, *Med. Dr. en Chirurgyn Majoor, In's Hage, by* H. H. v. Drecht 1775. *In gr. octavo* 48 *bladz.*

DIt Stukje vordert de opmerking der Heeren, die tot den Militairen Stand behooren. Volgens de hier opgegeeven beredeneerde berigten, zyn de thans gebruikelyke Slopkouſen den Soldaaten zeer nadeelig; en des Schryvers bygevoegde gedagten dienen ter na-

nadere opheldering, van 't geen men te verſtaan heeft, „ door de „ gebreken, die de Recruuten hebben, waar door zy tot 's Lands „ dienst onbekwaam zouden zyn, of binnen kort apparentlyk wor„ den". Onze Autheur toont hoe ver men zulks, zyns oordeels, heeft uit te breiden; en verzoekt verdere onderrigting, indien hy hier in mis geast mogte hebben.

Deductie van GERARD SWAM. *Als Directeur der Asſurantie-Societeit te Amſterdam. Te Amſt. by* M. de Bruin 1775. *Met de Bylagen 76 bladz. in Folio.*

IN dit Geſchrift tragt de Directeur *Swam* zig zelven te zuiveren van de gerugten en beſchuldigingen, welken ten zynen laste verſpreid zyn; mitsgaders te toonen, door welke oorzaaken het Crediet der Societeit ondermynd is. Ten dien einde geeft hy een verhaal van 't voorgevallene, ſedert de opregting der Societeit; en beantwoordt voorts de bedenkingen en redeneeringen, die men tegens zyn gedrag te berde brengt; waar over het Gemeen nu, van die zyde, in ſtaat geſteld wordt om te oordeelen.

De ongelukkige Levensbeſchryving van een Amſterdammer. Te Amſt. by H. Koning 1775. *Behalven het Voorwerk 284 bladz. in octavo.*

EEn Oostindisch-Vaarder, in zyne vroege Jeugd al bedorven, door in Kroegen en Kitten te loopen, beſchryft hier zyne ſlordige leevenswyze, en verhaalt tevens de fielteryen en losſe buitenſpooriglieden van veele anderen. Het is niet noodig eenigzins deftige Leezers daar tegen in 't breede te waarſchuwen; het gezegde is genoegzaam, om te doen opmerken, dat het geen Boek voor hun of hunne Kinderen is. Wat het ruw Gemeen betreft; wy kunnen ons niet vleien, daar op eenigen invloed te hebben; en 't is in 't algemeen met het zelve tog zo geſteld, dat zy 'er niets in leezen, dan 't geen zy dagelyks bedryven. —— 't Was gewislyk over 't geheel beter, dat zulke ſlordige Schriften nimmer voor den dag gebragt werden; ze worden nog altoos van zeker ſlag van Menſchen met vermaak, ter meerder ontſteekinge hunner hartstogten, geleezen. Dan ze doen egter, naar ons oordeel, minder kwaad, dan dertelende Romans, die onder een ſchoonen ſchyn voorkomen: dezulken verſpreiden een heimelyk vergif in nog onbeſmette harten; die een afkeer zouden hebben van zulke ruwe voorſtellingen, die niet geſchikt zyn, om eenigen invloed te hebben, dan op gemoederen, die reeds bedorven zyn. Intusſchen is het opſtellen en verſpreiden van zodanige Geſchriften ten hoogſte te wraaken, als onbeſtaanbaar met een regt deugdzaam character.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Inleiding tot de Oordeelkundige Bybelverklaaring enz. van TH. CHR. LILIENTHAL. *Beſtaende in een Voorbeboedzel en Tegengift omtrent de beſmettinge van 't Ongeloof. Door* J. M. HOFFMANN. *Predikant van Maasſluis, en Lid van de Zeeuwſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Vliſſingen. Te Amſt. by* de Wed. Loveringh *en* Allart 1775. *In groot octavo* 379 *bladzyden.*

Dit Geſchrift van den Eerwaerden *Hofmann* is, overeenkomſtig met 's Mans oogmerk, geſchikt tot ene Inleiding op het bekende Werk van den Hoogleeraer *Lilienthal*; aen welks hoofd het eigenaertig geplaetst kan worden. Maer aengemerkt deszelfs algemenen inhoud en uitgebreide nuttigheid, hebben de Uitgevers tevens beſloten, om het ook als een Stuk op zich zelve het licht te doen zien. Ze hebben ten dien einde, buiten de Exemplaren tot het Werk van *Lilienthal* behoorende, nog een aental van Exemplaren geſchikt, om dezelven te kunnen afgeven, aen de zodanigen, die het Werk van *Lilienthal* niet bezitten. Ten gevalle van dezulken, komt dit Geſchrift voor, met den afzonderlyken Tytel, *Voorbeboedzel en Tegengift omtrent de beſmettinge van 't Ongeloof, enz.* Hier door is dit Geſchrift voor een ieder te gereder te bekomen; en velen, die tegen de kosten van 't groote Werk opzagen, zullen 't den Uitgevers ongetwyfeld dankbaer erkennen, dat ze hun deze gelegenheid aen de hand gegeven hebben. — Het Stuk zelve is van die natuur, dat het zich zeer wel ſchikke tot ene Inleiding op het bovengemelde Werk; doch het is te gelyk zodanig opgeſteld, dat het ook zeer wel op zich zelven gelezen kunne worden; en 't gaet over een onderwerp, daer ieder, die den Christelyken Godsdienst ter harte neemt, belang in moet ſtellen.

De Eerwaerde Schryver geeft ons, na enige voorafgaende Aenmerkingen, over den ſchadelyken invloed van 't Ongeloof, de noodzaeklykheid van 't zelve op ene rechtmatige wyze tegenſtand te bieden, en 't geen daeromtrent in bedenking komt, by zommigen, die 't Ongeloof ſlechts met verontwaerdiging behandelen, of den waereldlyken Rechter te hulp roepen wil-

len, de volgende ontleding van zyn Ontwerp. „ Myn onderzoek, *zegt hy*, zal zich bepaalen":

I. Tot den oorſprong, de opkomſte, den voortgang en tegenwoordige geſteldheid van 't Ongeloof, en de vrygeestery, beneffens eene lyst der voornaamſte voorſtanders daar van, van alle tyden, en onder allerley Natien.

II. Zal ik getrouwlyk ontwerpen hun algemeen zaamſtelzel.

III. Opſpooren de eigenaartige bronnen, oorzaaken, aanleidingen en kenmerken, die verwekt en bevorderd hebben deze kwaal, en waar aan ze kan onderkend worden.

IV. Voordraagen eenige algemeene gronden en regels, ter gelukkiger beſtrydinge van 't Ongeloof, noodwendig in acht te neemen, en ter deezer gelegenheid beproeven, welke het beste leerbeleid in deezen zy.

V. Daar op laaten volgen eene wederlegging der voornaamſte tegenwerpingen, of zoogenaamde *Loci communes* der Deïsten, en der valſche redeneeringen, waar mede ze byna allen eenpaarig op het Christendom aanvallen.

VI. En eindelyk beſluiten met een voorraad van uitgelezene middelen ter voorkoming en geneezing van de beſmettingen des Ongeloofs".

Zyn Eerwaerde heeft dit Plan, hoewel met enige verſchikking (*), in 't oog gehouden, ieder gedeelte regelmatig behandeld, en alles, ten beſluite, met ene trouwhartige vermaning aengedrongen. In 't ontvouwen van alles, heeft hy een gepast gebruik gemaekt van de beroemdſte Schryvers over dit onderwerp, het zaeklyke daer van beknopt medegedeeld, en de Lezers verder tot zodanige Schriften gewezen, daer zy een breder verſlag van enige byzonderheden kunnen aentreffen. Hy heeft voorts getracht ieder Stuk met oordeelkundige aenmerkingen in 't klaerſte licht, ten overtuigendſte, voor te dragen; en alleszins een geregeld verſlag te geven van 't geen ſtrekken kan, om den Lezer tegen het Ongeloof te wapenen. Men vind des in dit Stuk beknoptlyk byeengebragt, 't geen het Geſchiedkundige der Deïstery betreft, het algemene Samen-

(*) De verſchikking is betreklyk tot het derde, vierde en vyfde Lid; dewyl de Autheur eerst de hoofdgrieven, of zogenaemde *Loci communes* der Deïsten tegengaet, dan handelt over het rechte beleid in de beſtryding van 't Ongeloof, en voorts de bronnen of oorzaken dezer kwale opſpeurt, waer op dan eindelyk de raedgevingen ter voorkominge en geneezinge dier beſmetting volgen: welke orde wel zo geleidelyk is.

menſtelſel ontvouwd, de voornaemſte gronden tegengeſproken, de beste manier van beſtryden onderzogt, de bronwellen aengetoond, en de behoedmiddelen voorgeſchreven. Hier door verkrygt de Lezer ene in zyne ſoort volledige Verhandeling over dit Onderwerp, welke, nevens andere Schriften, ter beſtrydinge van 't Ongeloof, overweging verdient, en met nuttigheid doorbladerd kan worden. Zulks mag, over den geheelen inhoud van 't Werk, in 't algemeen wel gezegd worden, maer bovenal is 't by uitſtek waer, ten opzichte van 't geen de Eerwaerde *Hoffmann* bybrengt, rakende de bronnen en oorzaken van het thans heerſchend Ongeloof. De naſpooring hier van behelst verſcheiden opmerkzame waerſchouwingen, zo ten aenzien van 't gedrag als van de Leer, welker inachtneming niet te ſterk aengeprezen kan worden. Van die natuur is, onder vele anderen, met betrekking tot het gedrag, de volgende.

„ De alomdoorbreekende *luxe*; de overgroote weitſche en wellustige trein van leven, de verregaande pracht in huizen, tafels, kleedingen, uitſpanningen en vermaaklykheden, gevoegd by eene vuurige gehechtheid aan gezelſchappen, by dewelken de geest van waereldliefde op den throon zit, merke ik, op de byzonderſte wyze, aan, als eene kwaal, die een der bronnen van Vrygeestery uitlevert, in verſcheide oogpunten beſchouwd wordende.

„ Deeze ongeſtalte word grootelyks gebooren uit onredelyke volgzucht van de zoogenoemde mode; een tyran, die blindeling word aangebeden, en zyne geweldenary oeffent onder allerlei ſlag van natiën, en over allerlei ſoort van menſchen, byzonderlyk over de ſwakke kunne, welke op haare beurt de mannen in bekooringe leidt. Trouwens, het gemeen lichaam der ſtervelingen is zelden gewoon over zaaken uit haare eigen gronden te redeneeren, maar wel in 't gemeene ſpoor te treeden, zonder voorafgaande vrye en onzydige beproevingen, op het bloot gezag van eenige weinigen, die zich als keurmeesters ſtoutelyk opwerpen onder hunne medemenſchen.

„ Door deeze valſche grondbeginſels beſtierd, bluscht men uit, alle gevoelens van eer, geweeten, deugd en Godsdienst. Men denkt en werkt niet naar de juiste regels van billykheid en rechtmaatigheid, welke de Godsdienst inboezemt; de begunſtigde ſpeelpoppen, welke de uiterlyke zinnen ſtreelen, zyn het groot en beſtendig voorwerp hunner driften en bejaagingen. De oppervlakkige kennis, welke deeze Lieden hebben van de gronden, den aart en de plichten der Religie, zoo

men 'er eenige heeft, is niet beſtand tegen de geestige boerteryen, fyne ſchimpſcheuten en losſe bedenkingen, waardoor men gewoon is dezelve aan te randen, in de galante gezelſchappen der zoogenoemde groote waereld, en die voorgeeven alleen den goeden ſmaak in erfpacht te bezitten. Voor de ongelukkige invloeden daar van ſtaan voornaamlyk bloot de jeugdige jaaren, in weelde opgegroeid, waar in men doorgaans, op zulke gezelſchappen en in zodanige flikkerende levenswyze, zeer verlekkerd is, waar in de reden flauw, de hartstochten ſterk, het oordeel onryp, en, daarentegen, de verbeelding heftig en ziedende is. De keurige aanmerking van den grooten BACON komt hier wel ter ſnêe: „ een weinig kennis maakt den mensch geneigd tot Godverzaakery; maar eene diepe kennis leidt hem tot Godsdienſtigheid".

Benevens dit voorſtel, ten opzichte van het gedrag, komt ook het volgende, ten aanzien der Leere, niet minder in aenmerking.

„ Als men de Leerſtukken van den Godsdienst niet voorſtelt in haare waare gedaante, niet volleedig, maar verminkt, niet in haare behoorlyke aaneenſchakeling, maar afgebroken, by ſtukken en deelen, en zich alleen bepaalt tot eenige begunſtigde byzonderheden.

„ Als men, in de handhaving van de Christlyke belangen, zich bedient van ſlechte en gebrekkige bewyzen, (Zie Hoofdſt. V. (*)) dan maakt het ongeloof daar uit gevolgen op,

(*) Onze Autheur wyst hier mede den Lezer tot het geen hy zegt, in zyn *Onderzoek en beproeving van het rechte beleid, in de beſtryding van het ongeloof*, waer in hy, gelyk meermaels in dit Werk, dit onderwerp aendringt, en zich, onder anderen, met den aenvang aldus uitdrukt.

„ De Godsdienst der Openbaaringe ontfangt veeltyds zwaare *wonden in 't huis haares Liefhebbers*. Daar is niets nadeeliger aan de Christlyke belangen, dan dat de voorſtanders van dezelven niet gebruiken goede en welgeklonken wapenen; dat men ze tracht te bevorderen, door grondbeginſels, die niet zeer verdedigbaar zyn, en daar toe overneemt onderſtellingen, die met het echt en oorſpronglyk Christendom geen eigenaartig en noodzaaklyk verband hebben, en op eene wyze en door middelen, welken met den geest van het Euangelie niet overeenkomen. Het is eene droevige en niet te min waarachtige aanmerking, dat veele wapenen, welke het Ongeloof immer gebruikt heeft, door de Christenen zelven aan de hand gegeeven zyn, wanneer ze in de verdediging van den Godsdienst meer ſcheenen te yveren *voor* en belang te ſtellen *in* ſchoolſche leerbegrip-

op, ten nadeele van de waarheid, ſchoon anders de waarheid, in haar eigen natuur, afhangt van haare eigen gronden.

„ De verſcheidenheid van gezintens onder de Christenen; de verſchillende Schriftuur-uitleggingen; eene ongeſchikte, ruwe leer- en preekwyze; het onverſtandig, ontydig, onbepaald en onbedacht declameeren tegen het gebruik der reden in het onderzoek en de beproeving van den Godsdienst; het twisten over zaaken van weinig belang; de bitterheid tusſchen verſchillende gezinten, die in den grond eens zyn; het lichtvaerdig en ongegrond verketteren; de onderneeming en gewaande hooge vlucht van zekere verſtanden, om het onbegrypelyke te verſtaan, het oneindige te beſchikken, en onuitſpreeklyke dingen te bepaalen; het opwerpen van onnoodige Vraagſtukken, waar door het beſchouwend gedeelte van het Christendom veel zwaarder word gemaakt, dan het beoeffenend gedeelte; het vermenigvuldigen van Leerbegrippen, die op heiligheid, deugd en gelukzaligheid geenen regelrechten en onmiddelyken invloed hebben; vraagſtukken, welke niet zo zeer raaken de Openbaaring van Gods Wil of het Testament van den Verloſſer, dan wel eenige codicillen en aanhangſels van ons eigen maakſel. Zie OSTERVALD *Oorſprongen van het bederf der Christenen*, p. 351. SENECA zegt; *Simplex est & aper-*

grippen en onderſtellingen, en hunne begunſtigde gevoelens en bevattingen, dan voor het zuivere en oorſprongkelyke Leerſtelſel, zoo als het Jeſus Christus en zyne Apostelen hebben overgeleverd. Volgens deeze onbeſtaanbare denkbeelden vormt het Ongeloof de ſchildery van de Christelyke Religie, en beſluit dat dezelve een geheel onredelyk en ongerymd ontwerp zy.

„ Dit is de reden, waarom kundige en weldenkende Godgeleerden, (en deeze alleen zyn geſchikt om het Christendom recht te verdeedigen,) zich verpligt hebben gevonden, het Christendom vooraf te ontkleeden, van alle de vodden en lompen, waar mede het bygeloof en een mengelmoes van menſchen-leeringen, door verloop van tyden, 't zelve ontcierd hebben, eer ze in ſtaat waren de bewyzen van partyen te ontklemmen, en het zelve op onwrikbare gronden van waarheid te bouwen; gelyk ze ook telkens in de wederlegging der ſchyngrieven van partyen genoodzaakt geweest zyn, onderſcheid te maaken, tusſchen *goud*, *zilver* en *koſtelyke ſteenen*, en tusſchen *hout*, *hoy* en *ſtoppelen*". Men vergelyke hier mede des Autheurs *Proeve* bl. 9, 10 en 11. geplaetst voor de *Waarſchuwing tegen 't Ongeloof*, door J. WATTS, in den jare 1764 in 's Hage by *J. Thierry* uitgegeven; welk Geſchrift niet ongepast by dit Werk gevoegd kan worden".

aperta veritas in obſcurum. — *Docemur diſputare non vivere.* Zie ZIMMERMAN, *de ſimplicitate Theol.* Tom. II. p. 1. p. m. 379. —— Deeze allen bevorderen meer of min, of rechtſtreeks, of van ter zyden, den geest des ongeloofs. Die hier van klaarder wil overtuigd zyn, leeze de volgende aangehaalde Schryvers. KNIBBELAAR, p. m. 300, 302, 305, 313, 326, *in fine.* STAPFER *Zedenleer*, III. D. p. 305 — 315. *Polem.* II D. p. 41, 42. OSTERVALD, p. 296 — 349. ZIMMERMAN, p. 263 — 273.

„ Eindelyk, gelyk een algemeen vergift, te gelyk doodelyk is voor de tegenſtrydigſte geſteldheden, zo werken de bovengemelde ongeſtaltens, waar in men den zuiveren Godsdienst ongelukkig heeft ingewikkeld, zoo wel op de naauwgezette, als op losbandige belyders. —— En, deeze laatſte denken, dat het eenige middel, om uit dien doolhof van veele Godsdienſten te geraken, is, die allen vaarwel te zeggen; en dit is geene loutere gisſing of beſpiegeling.' Zie OSTERVALD. p. 375, 376.

Gods Goedertierenheid in JEZUS CHRISTUS, *overwogen door* J. E. VOET. *Te Dordrecht, by* P. v. Braam 1773. *In groot octavo* 180 *bladzyden.*

„ IK onderneem, (zegt de Heer *Voet* met het hoogſte regt, zo als hy aenvangt,) de beſpiegeling van het aangenaamſte Leerſtuk der Godlyke Openbaring, waar van het Redenlicht geen denkbeeld heeft, en 't welk een Zondaar onder de Wet ongelooflyk voorkomt; en dat evenwel de kracht is van het Euangelie; en het zieltreffendſte gedeelte van Jezus onderwys, namelyk *de Goedertierenheid van God in Hem*". Dit troostryk onderwerp behandelt onze Autheur niet min nadruklyk dan de voorgaenden; en zy die zich met den Heer *Voet* hebben kunnen verenigen in zyne beſchouwingen van Gods *Wysheid* en *Kracht* in J. Christus, zullen deze overweging van Gods *Goedertierenheid* in J. Christus, met geen minder opwekking doorbladeren.

Ter duidlyker behandeling van dit gewigtig Stuk heldert de Schryver vooraf op, zyne denkbeelden wegens Gods Goedertierenheid, en de Eenheid der Geloovigen met Christus. Verder toont hy, waer toe hy zich in dezen bepaelt, en hoe ver zyn onderwerp zich uitſtrekt; waer op hy zyne Verhandeling vierledig maekt. Hy doet ons naemlyk, de Godlyke Goedertierenheid in J. Christus opmerken, (1.) in 't ſchenken van de-

dezen geliefden Zoon aen de Waereld; (2.) in de bewyzen van Gods Goedertierenheid aen hem als 't Hoofd zyner Kerke; (3.) in de bewyzen van Gods Goedertierenheid aen anderen, door dien Heiland in zyn leven op aerde; en (4.) in de proeven van die Goedertierenheid, aen zyne geheimzinnige leden. Ieder dezer ſtukken draegt de Heer *Voet* onderſcheidenlyk voor, en doormengt derzelver ontvouwing met practikale aenmerkingen, ten einde den Lezer te bewegen, om 'er een recht gebruik van te maken; waar toe, gelyk hy dit ten beſluite aendringt, vooral een heblyk geloof vereischt word, „ dat wij alles, wat wij natuurlijk, en geeſtelijk goed noemen en ontfangen, altoos ontfangen in J. Christus". Overeenkomſtig met dat denkbeeld, heeft men, zo als hy meermaels in deze Verhandeling aenmerkt, ook *Gods zogenaamde gemeene of algemeene Goedertierenheid* op die wyze te beſchouwen, en 't is 's Menſchen plicht, daer mede werkzaem te zyn: waeromtrent de Autheur zich indezervoege uitdrukt.

„ Zij allen, die eenigerlei weldadigheden dan genieten, zijn, het zij wetende of onwetende, die aan Jezus Christus verſchuldigd. Zelden vindt men onbekeerde menſchen, welke op deeze waarheid de nodige aandacht vestigen, en daarom dringt hen ook Gods liefde niet tot wederliefde. —— Die, in den ſterkſten zin, geen ſlaaven zijn der zonde, maar eenig waarachtig belang ſtellen in hun beſtaan na dit leven, behooren te waaken over hunne zielen, tegen de ſtille, en veelzins geheime, wanhoop; en dit zouden zij doen, wanneer zij alles goeds, wat zij nog hebben, aan de Goedertierenheid van God om Christus wille, toekenden. Want, of zij als leden van Christus eeuwig voorgekend zijn, is een ſtuk, dat God nooit gewild heeft, dat van vooren zoude worden uitgevonden en opgemaakt, maar de taal des Heiligen Geestes is; „ dat uit „ het werk des geloofs, den arbeid der liefde, en de ver„ draagzaamheid der hoope onzen Heere Jezus Christus, de „ verkiezinge van God zal geweeten worden (*a*)". Indien men zich de Goedheid in God voorſtelde, als een natuurlijke en van dat beminnelijke Wezen onafſcheidbaare, deugd, waar door hij, overeenkomſtig de gegeeven bepaaling, een beſtendige geneigdheid heeft, om zoo veel heil aan elk redelijk en gevoelig wezen mêe te deelen, als zedelijk mogelijk is, dan zou men leeren gelooven, dat God is, en dat Hij een beloonner is der geenen, die Hem zoeken. Men kan, zoo 't mij voorkomt, met geen mooglijkheid, zich een alwijzen, en almagti-

(*a*) 1 Th. I. 3, 4.

tigen, Geest voorstellen, welke zich zelven voldoet, en vermaakt met anderen wel te doen, of men gevoelt de waarheid, dat Hij dan zeekerlijk de zoekenden zal laaten vinden, den kloppenden zal open doen, en den biddenden zal laaten ontfangen. Maar hoe veel sterker worden alle deeze waarheden, wanneer iemand, die den hervormden Godsdienst gelooft, zich voorstelt, dat al die beweegmiddelen, om een medewerker te worden van zijn eigen geluk, als de kennis van den eenigen waarachtigen God, en van den Middelaar Gods en der menschen, en van den weg des levens, en van al de aankloppingen in zijn geweeten, hem, alleen om Jezus Christus wille, reeds geschonken zijn, en God derhalven niet alleen zijn goedheid aan hem in zijn Woord betuigd, maar ook zulke groote en onwaardeerbaare bewijzen van zijne Goedertierenheid in Christus aan hem reeds heeft geschonken, en dus zijne genade niet in verband laat volgen op de plichtsbetrachting maer de plichtsbetrachting altoos vordert op de voorgekoomen genade, waar door het ook niet anders wezen kan, of God moet, uit hoofde zijner gerechtigheid, in geval van aanhoudend ongeloof, genoodzaakt worden, om dezulken aan *veele* slagen te onderwerpen, daar de dienstknegt, die den wille van zijn meester niet geweeten heeft, alleen met *weinige* slagen geslagen zal worden. De Goedertierenheid Gods leidt tog wel tot bekeeringe (*a*); maar laat zich niet bespotten".

Om het bovenstaende denkbeeld van den Autheur, wegens Gods Goedheid, als bestaende in ene *beestendige geneigdheid*, tot het mededelen van allerlei zedelyk mooglyk heil, in deszelfs vollen nadruk den Lezer voor te dragen, zullen wy hier 's Mans volgende aenmerkingen daer over nog plaets geven.

„ In het zedelijke worden aan God *liefde*, *goedheid* en *goedertierenheid* toegeschreeven; en deeze woorden worden somtyds door elkanderen gebruikt; wanneer men echter naukeuriger denken en spreeken wil, verstaat men door de *Liefde* die zedelijke gesteldheid van God, waar door hij genoegen of vermaak schept, gelijk uit zijne eigene volkomenheden, zoo ook uit die van andere redelijke wezens. — Door *Goedheid*, (indien men 'er niet door verstaat Gods heerlijke Heiligheid,) die geneigdheid van God, om allerlei heil, dat zedelijk mogelijk is, aan zijne redenmagtige en gevoelige schepselen mede te deelen. —— En door *Goedertierenheid* de mededeeling zelve, zoo door zyne Voorzienigheid, in het gemeen, als door

(*a*) Rom. II. 4.

door den H. Geest in het Koningrijk der Genade, en dan zal zij dezelfde wezen met de weldadigheid.

„ De Liefde is dan de grond van de Goedertierenheid; want de goedertierenheid kan niet bevat worden, indien men geen liefde in den geest onderſtelt. —— Maar de liefde is die geſteldheid van den geest, waar door men ook vermaak ſchept in het heil van een ander. —— God moet dan inwendig een vermaak ſcheppen, om van zijn eigen zaligheden aan anderen mêe te deelen; en om dat dit de grondſlag, en het eerſte beweegmiddel, is tot alles, wat God buiten zich geſchapen heeft, en vooral van het grootsch Ontwerp in Christus Jezus, beſluit Joannes alle Gods deugden daar onder, zeggende: *God is liefde* (*a*).

„ De liefde van God, en die der menſchen, zijn daar in onderſcheiden, dat onze liefde ontſtaat uit de aangenaame hoedanigheden van anderen, of uit natuurbetrekking; maar, wijl Gods liefde het beweegmiddel is tot de ſchepping, blijkt daar uit, dat de liefde in den onveranderlijken God natuurlijk is, en niets heeft kunnen ontleenen van iets, dat niet aanwezig was. Hier in is de liefde, zegt de bovengenoemde Apoſtel, niet dat wij God lief gehad hebben, maar dat Hij ons heeft lief gehad.

„ Sommigen, die meer op de klanken der woorden, dan op de genoegzame reden der zaaken, denken, maaken hier omtrent deeze zwarigheid; „ dat God alle mooglijke geluk„ zaligheid, en vergenoeginge, in zich zelven eeuwig bezit„ tende, niet voegzaam kan begreepen worden, eenige ver„ meerdering van genoegen, van, uit, of door zijn ſchepſe„ len te kunnen ontfangen". ——— Maar deezen behoorden te denken, dat God, zijn hoogſte vergenoeging vindende, in de beſchouwing van zich zelven, zijne liefde niet beſchouwt, als een bloot vermogen of werkeloos; maar in haare dadelyke neiging; om van haar eigen heil mêe te deelen: en dus is het volſtrekt onmooglijk, dat God geen vergenoeginge en vermaak ſcheppen zou, in de uitwerkſelen van die werkende liefde. Maar, denkt iemand mogelijk hier tegen, dan heeft God minder genoegen gehad, toen 'er geen voorwerpen waren, aan welken Hij van zijn heil konde mêedeelen. Hier op antwoord ik, dat, indien 'er geen voorwerpen waren voor de ſchepping dezer aarde, God als dan die vergenoeging heeft kunnen trekken uit zijn eeuwig beſluit, of volmaakt heilige berusting in het goedvinden der Opperſte Wijsheid, en derhalven heeft

(*a*) 1 Joh. IV. 8.

heeft God de hoogſte vergenoeging in, en door, zich zelven.

„ Ik mag wel lijden, dat men hier uit dit gevolg trekke, dat dan de ſcheppinge der Waereld zedelijk-noodzaaklijk was tot Gods vergenoeginge, mids dat glj die zedelijke noodzaaklijkheid alleen verſtaat en brengt tot *Gods liefde:* want, was die liefde van God eeuwig, dan was 'er niets in zyne heiligheid, 't geen de uitvoering der liefde kon beletten; het ontbrak ook noch aan wijsheid, noch aan kracht: wat was 'er dan betaamlijker of voegzaamer, dan dat God aan deze zijne vrije en aan Hem natuurlijke liefde voldeed? En in dien zin ſpreek ik van eene zedelijke noodzaaklijkheid, welke niet buiten God, maar in Gods zedelijke hoogſte volmaaktheid zelve, en in zijne eeuwige liefde haaren grondſlag heeft.

„ Maar (ik voor mij) kan boven dat alles, met geen mogelijkheid, het beminnelijke Opperwezen mij voorſtellen, als een volmaakt Stoïcijnsch Philoſooph, die ongevoelig zijn zou, en zoo neutraal, dat het verderven en behouden voor hem *even* aangenaam zijn zoude. Om dat bij mij dan de rede ophoudt van de ſchepping; en vooral van de eeuwige voorſchikking van zijn eigen geliefden Zoon.

„ Ik wil, zoo weinig als iemand, een leerſtuk trekken, uit de menſchlijke leerwijze van Gods woord, welke droefheid, berouw, of vreugde en blijdſchap aan God toeſchrijft: ik weet, dat de menſchelijke hartstochten in God niet vallen; maar ik weet ook, dat de aangenaame of onaangenaame gewaarwording van een' Geest, die liefde zijn zal, en derhalven van God, niet voegzaam afgetrokken kan worden. Het is in mijn oogen een onvolmaaktheid geen gevoel te hebben. Een gevoel zonder verſtand is een loutere dweeperij, maar een verſtand zonder gevoel ſchijnt mij een dor ding te wezen. De waereld zoo lief te hebben, dat men zijn eenigen geliefden Zoon daar voor overgeeft, en zelf evenwel geen gevoel, dat is geen aangenaame gewaarwording van genoegen, daar uit te trekken, is voor mij onverſtaanbaar. Ten minſten al de Propheeten, en al de Apostelen, hebben in een gansch anderen ſmaak geſchreeven. Indien mijn gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid bij God ſlechts redelijk goedgekeurd of afgekeurd wordt, zonder dat God daar uit eenig gevoelig genoegen of ongenoegen ontfangt, wil ik gaarne bekennen, dat bij mij de ſterkſte aanſporinge tot de deugd vervalt, daar het tegengeſtelde in mij den ſterkſten prikkel tot de wederliefde geeft, en de grond van het grootſte vermaak in mijn leven is".

De Heer *Voet* houd dus een middelweg, tuſſchen hen, die overhellen, om zelfs onze menschlyke zwakheden, Gode toe te ſchry-

ſchryven, en deszulken, die God als een gevoelloos Wezen beſchouwen; het welk de nadere overweging van denkende Bybellezers vordert, ten regten verſtande van alle zodanige ſpreekwyzen, als by voorbeeld, Spr. XV. 9. *De weg der Godloozen is den HEERE een gruwel, maer dien, die de gerechtigheid najaegt, zal hy lief hebben.* — Men moet, wel is waer, deeze en ſoortgelyke ſpreekwyzen niet te ſterk dringen; men heeft aen, gelyk de Godgeleerden ſpreken, *Gode bequaemelyk* te verſtaen; maer, wanneer doet men dit? als men God tot een gevoelloos Wezen maekt, of wanneer men hem beſchouwt, als een Wezen, dat een gevoelig genoegen of ongenoegen ontvangt, met afrekking van alle menschlyke zwakheden?

Het leven van den grootſten en besten aller Menſchen JEZUS, *door* J. J. HESZ, *Bedienaar des Godlyken Woords te Zurich. Vertaald, volgens den derden Hoogduitſchen Druk. Te Haarlem, by* J. Bosch 1775. *Behalven het Voorwerk* 196 *bladz. in gr. octavo.*

MEn zal zig mogelyk verwonderen, over het op nieuw vervaerdigen van een Levensbeſchryving van 's Waerelds Heiland, na dat dit onderwerp reeds op veelerlei wyzen behandeld is; dan deze verwondering zal terſtond een einde nemen, zo dra men 't byzondere oogmerk van den Eerwaerden *Hesz* gade ſlaet; dewyl men als dan ten duidelykſte zal zien, hoe hy dit onderwerp in een nieuw gezichtspunt plaetst, dat by uitſtek zyne nuttigheid kan hebben. Hy bedoelt naemlyk, gelyk hy in de Voorreden te kennen geeft, „ de daaden en lotgevallen van onzen Verloſer, als Mensch, te beſchryven, naar alle omſtandigheden, dewelken ons dezelven zigtbaar maaken, en inleiden, tot midden in de eigenlyke geſteldheid der zaaken". Zyn voorneemen is, te toonen, „ hoe 't gedrag van Jezus geduurig den grooten Perſoon, dien hy moest blyken te zyn, den perſoon van eenen Meſsias, betaamende geweest is; naar welke zedelyke grondregels Hy gehandeld heeft; hoe Hy in de verſcheidene betrekkingen, in dewelken Hy met God, met het menschlyke Geſlacht, met zyne Natie, met derzelver Hoofden en Leeraaren, met zyne Discipelen, Bloedverwanten enz. ſtond, altoos zyn karakter heeft ſtaande gehouden; hoe Hy de zaak van den besten Godsdienst, onder omſtandigheden, dewelken de grootſte hinderniſſen en zwaarigheden medebragten, tot het uit-

uiterſte toe, heeft verdeedigd; hoe Hy de verſcheidene oogmerken, om zich, als den Weereld-Verlosſer, bekend te maaken, en te gelyk de vooroordeelen der Natie, met opzicht tot den Mesſias, met woorden en werken te beſtryden, met groote wysheid heeft zamen verbonden; hoe zoo wel de driften zyner Vyanden, als de zwakheid zyner Discipelen, mede op het tooneel verſcheenen, en beiden, ondanks hunnen wil, zich met de Godlyke Oogmerken hebben moeten vereenigen, om zoodanige gebeurtenisſen tot ſtand te brengen, dewelken den gewichtigſten invloed op het beste van het menschlyke geſlacht hadden". — Met zulk een hoofdoogmerk heeft de Eerwaerde *Hesz* het Euangelisch verhael van 't leven van Jezus Christus, aendachtig, overwoogen; en vervolgens deze Levensbeſchryving opgeſteld; om den Lezer dit alles, op de overtuigelykſte wyze, ten klaerſte voor te dragen. Een opletend Lezer vindt hier des niet alleen een aeneengeſchakeld verhael, waer in de Euangeliſche berichten in ene eenſtemmige orde gebragt en opgehelderd worden; maer onze Schryver doet hem tevens geſtadig de aendacht vestigen, op het merkwaerdige in 's Heillands verrichtingen en geſprekken, dat ons alomme zyn luisterryk character doet erkennen; ter vermeerderinge onzer hoogachtinge voor hem, als den besten en deugdzaemſten aller menſchen; ter verſterkinge van ons geloof in hem, als den Mesſias; en ter aenſpooringe tot ene gehoorzame betrachting zyner Godlyke Leere.

By de eerſte uitgave van dit Geſchrift, hadt zyn Eerwaerde zich ſlechts bepaeld tot de drie laetſte jaren van des Zaligmakers leven, of de geſchiedenis die zyn openbaer leven bevat. Maer met de derde uitgave heeft hy 'er, by manier van Inleiding, bygevoegd, ene ſoortgelyke ontvouwing van de Geſchiedenis der eerſte Jeugd van Jezus; om 'er ons wel byzonder in te doen opmerken, hoe de inleiding van Gods Zoon in de waereld, zo als de Euangelisten die beſchryven, uitnemend wel voegde, op de geheele overige geſchiedenis van Jezus Christus (*). Het in 't Nederduitsch vertaelde gedeelte, dat

(*) „ Ik vreeze, zegt onze Autheur desaangaande, (als hy ſpreekt van de wonderbaare ontvangenis van Jezus,) dat men deeze gebeurtenis meesttyds al te veel *op zich zelven* en *afgebroken* van de overige Euangelieſche Geſchiedenisſe, beſchouwt, wanneer men ze zoo ligt in twyffel trekt; als wanneer dan zekerlyk eene zodanige inleiding in de weereld ons zeldzaam moet voorkomen. Men behoorde ze meer in ſamenhang met de geheele overige Geſchiedenisſe van Jezus te beſchouwen, die een gebouw is, uit zulke deelen ſamenge-

dat thans het licht ziet, behelst deze Inleiding en voorts het eerſte Boek van 's Heillands openbare Leven; 't welk een aenvang maekt, met de eerſte verrichtingen van Joannes den Dooper, en afloopt, met het verdryven van Jezus uit Nazareth. De drie overige Boeken, welken de verdere geſchiedenisſen van onzen Verloſer voordragen, zullen ten ſpoedigſte volgen, en 't gehele Werk zal dan uit drie Delen beſtaen. — Om den Lezer nu, uit dit gedeelte, een ſtael van 's Mans ſchryfwyze te geven, hebben wy 't niet ondienſtig geacht, hier onder 't oog te brengen, 't geen zyn Eerwaerde aengemerkt heeft, wegens Gods wyze ſchikking, in 't genoegzaem onbekend houden van Jezus, geduurende deszelfs Jeugd. — Hier over laet hy zich, op het verhael van de vlucht naer Egypte, en 't wederkeeren naer Nazareth, indezervoege uit.

„ Zoo wys ſchikte het de Voorzienigheid, dat het kind Jezus van Jeruzalem verwyderd blyven, en zelfs van die geenen niet verder gekend worden zou, die echter van zyne geboorte op zoo buitengewoone wyze bericht ontvangen hadden. — Want, nademaal Jezus niet openlyk als Meſsias zich vertoonen zou, *voor* dat hy zynen volkomen Manlyken ouderdom bereikt had, zoo zoude eene vroegere kennis van Hem, veel eerder alleen gelegenheid tot zwaarigheeden en twyffelingen hebben gegeeven, dan dat zy nuttigheid aangebragt hadde. Men zag het vervolgens genoeg aan de Burgers van Nazareth, hoe dat hunne Vooroordeelen tegen Jezus verſterkten, dat zy Hem zoo veele jaaren als Kind, als Jongling, als des Timmermans Zoon, als Broeder of Neef van gemeene menſchen, — gekend hadden. Ik denke, dat het zelfde vooroordeel nog veel onoverwinnelyker zou geworden zyn, wanneer ook te Jeruzalem zy, die zich eerst over zyne geboorte, als de geboorte van hunnen Meſsias, verheugd hadden, Hem thans dagelyks omtrent hen hadden gezien, Hem in zyne kindſche en jonglings jaaren ſteeds hadden gekend, en echter — (uitgezonderd den grooten aanvang der gaaven zyns geestes,) zoo lang niets Ongewoons, niets Wonderbaars aan Hem gemerkt hadden. Zouden zy dan wel zoo lang daarnaa, in zyn dertigſte jaar, (onderſteld, zy hadden het beleefd,) ook nog geneegen geweest zyn, om dat Godlyke in zynen perſoon te erkennen, waar van zy zoo vee-

gezet, die, op zich zelven genomen, de wonderbaarlykſte figuur maaken, maar, in hunnen ſamenhang gezien, het werk van eenen *Godlyken* bouwmeester zyn".

veele jaaren geene ſpooren meer gezien hadden? Geen Jood te Jeruzalem, die wonderen en tekenen eischte, zou, indien hy Hem zoo veele jaaren gekend hadde, even zoo min als de Burgers van Nazareth, de groote verwachting hebben onderhouden, die men toenmaals van Hem voedde, toen *Simeon* en *Anna* van hem ſpraken, en uitheemſche Geleerden na Hem vroegen."

„ En zou het wel der Wysheid van God betaamd hebben, Hem reeds als een Kind, en als Jongling van tyd tot tyd wonderen te laaten doen, enkel op dat deeze groote verwachting onderhouden wierd? My dunkt veel eerder, dat een zoodanig *verbergen* van zyne grootheid, gelyk dat was, dat hy in het kleine Stedeken Nazareth dertig jaaren in het duistere leefde, en zonder eenig opzien te verwekken, tot zyn groote beroep ryp wierd, Gode meerder voegde, dan dat Hy, of in eene Eenzaamheid, van het gezelſchap der menſchen afgezonderd geleefd, of zich, reeds in zyne kindſche jaaren of Jonglingſchap, door wonderdoen bekend gemaakt had. Het laatſte zou insgelyks daarom van weinig nut geweest zyn, om dat hy zoodanige wonderen toch nog niet met zyne *Leere* zou hebben kunnen begeleiden, zonder welke dezelven op verre naa niet zoo vruchtbaar zouden geweest zyn. Beiden dienden gepaard te gaan, Godlyke *Leeren*, en Godlyke *Werken*. En zoo lang Hy met de *eerſten* niet voor den dag kwam, voegde het ook niet, dat Hy met de *laatſten* in het oog liep (*a*)."

„ Daarenboven zouden zoo vroege Wondertooneelen voor zyn toekomend Messias-Ampt ook daarom eerder nadeelig dan voordeelig zyn geweest, nademaal op die wyze het tydperk (de *Epoque*) waardoor zyn gemeen (*privaat*) van zyn openbaar leven afgezonderd wierd, niet meer zoo beſliſſend en in het oog loopende, zou hebben kunnen zyn, als het haar Gods ontwerp moest weezen. Niet een wonder, in vroegere jaaren gedaan; niet eene pooging om de oogen tot zich te trekken, en

(*a*) „ Zelfs in het *Euangelium infantiæ Christi*, alhoewel daar in zoo veel fabelachtigs van wonderen, die de Heiland in zyne kindsheid verricht zou hebben, verhaald word, vind men op het laatst, naa het geen in zyn twaalfde jaar te Jeruzalem gebeurde: *ab hac die arcana & ſecreta ſua occulere cæpit, & legi operam dare, donec annum triceſimum complevit.* [Dat is, van dien tyd af begon Hy zyne geheimen en diepten te bedekken, en op de Wet toe te leggen, tot dat Hy zyn dertigſte jaar bereikte."]

en gerucht te maaken, om den menſchen de voormaalige wonderbaare ouſtandigheden zyner geboorte te herinneren; niet dat was het, maar de Stem van den Hemel by zynen Doop, en het getuigenis van Joannes den Dooper, het geen Hem te eeniger tyd voor den Zoon der Godheid ſtaatlyk zoude verklaaren. Hy moest, om eigenlyk te ſpreeken, niet eerder *Meſſias* zyn, en niet eerder als *Meſſias* te werk gaan, dan wanneer God zelf Hem daar voor verklaarde. Men mogt zich, geduurende deeze dertig jaaren, omtrent zynen Perſoon bedriegen, en Hem voor den *Zoon van Jozeph*, den Timmerman, houden. Hy zogt dat niet te verhinderen; Hy ſprak en handelde geduurig zoo, als of dit oordeel, het geen men van Hem velde, grond hadde; en alhoewel Hy reeds in zyn twaalfde jaar, in de Tempelſchole te Jeruzalem, een proef van zyn buitengemeen verſtand gaf (*b*), en by deeze gelegenheid zyn agterblyven met die byzondere reden rechtvaardigde; „ dewyl het Hem betaamde, in het huis van zynen Va„ der te weezen"; zoo wilde Hy echter zich daar door niet onttrekken, de verbindtenis waar in Hy ſtond met Maria en Jozeph, daar Hy van elk eenen voor den *Zoon van Jozeph* gehouden werd: „ maar hy ging weder met hun na Naza„ reth, en was hun gehoorzame Zoon." En ik twyfel byna, of ook zelfs tuſſchen Hem en zyne Ouderen wel veele zoodanige Geſprekken zyn voorgevallen (*c*), die op zyne *Godheid*, en op de belofte des Engels, en op de aloude Godſpraken van hem betrekking hadden. Als kind en als jongling gedroeg zich Jezus by alles, wat zyn Hemelſche Vader reeds ten zynen opzichte geſchikt had, of vervolgens zou ſchik-

(*b*) „ Deeze gebeurtenis, die anders ook tot de Geſchiedenisſe van Jezus eerſte jeugd behoorde, word hier voorbygegaan, om dat zy, in de Geſchiedenisſe der drie laatſte jaaren van J. Ch. leven, uitvoerig verhaald word."

(*c*) „ Het antwoord, 't geen Hy *Luc.* II. 19. aan Maria gaf, ſchynt haar en Jozeph zeer vreemd en onverwacht voorgekomen te zyn. Te weeten Maria ontving, op de betuiging haarer verlegenheid, (gelyk de Autheur het zeggen van Jezus uitbreid,) ten antwoord: hoe kost gy my voor verlooren rekenen? Wist gy niet, dat ik nergens bezigheden hebben kon, die my in de Stad te rug hielden, dan juist *in het Huis van mynen Vader?* Een antwoord, 't geen hun wel géén twyffel overliet, dat hun Zoon gantsch niet uit gebrek van achtinge jegens hen was te rug gebleeven; maar de waare reden van Zyn gedrag, en waarom Hy den Tempel zoo nadrukkyk *het Huis van zynen Vader noemde*, verſtonden zy niet."

ſchikken, geheel lydende. Hy ging niet het minſte af van den ſtand, waar in dezelve Hem geplaatst had. Aan Jozeph en Maria onderworpen, bleef Hy, zoo lang als dat Gode behaagde, in die bepaalde geſteldheid, en heeft dat alleen zich voorbehouden, dat Hy omtrent een paar dagen langer, dan zy, in het huis van zynen Vader bleef, en daar met de Leeraaren geſprekken hield."

Vraagen voor Kinderen, ofte Inleiding ter onderwyzinge in de Zedenkunde door het Ascetiſche Genoodſchap te Zurich. Uit het Hoogduitsch op een vrye wyze vertaalt. Te Nymegen by J. v. Campen 1775. *Behalven het Voorwerk* 226 *bladz. in gr. octavo.*

MEn draegt ons in deze bladeren een zedekundig onderwys der Kinderen in Vragen voor; het welk dient, om derzelver verſtand, al vragende uit te lokken, door dat middel hunne denkbeelden trapswyze op te leiden, en hun overtuigende gronden en begrippen van hunnen plicht in te boezemen. Het Genootſchap heeft de Vragen gemeenlyk vry wel ingericht naer de vatbaerheid der Kinderen, en dezelven in zodanig ene orde gebragt, dat de Kinderen natuurlyk van het eene tot het andere denkbeeld overgaen. Uit dien hoofde kan een ervaren Onderwyzer, die zich behoorlyk naer de Kinderen weet te ſchikken, met vrucht gebruik maken van deze handleiding. Dezelve is drieledig: het eerſte gedeelte beſchouwt den Mensch in 't algemeen; het twede ſtelt den Mensch voor in zyne betrekking tot andere Menſchen; en het derde of laetſte gaet over den zedelyken Mensch, in de meer gewigtige Daden, Bezigheden en Toevallen des levens. —— Tot een voorbeeld dezer maniere van onderwyzen ſtrekken eenigen der volgende Vragen, met betrekkinge tot het onderlinge regt, dat Broeders en Zusters op de voorzorg hunner Ouderen hebben; en de plichten, die zy den Ouderen en elkanderen verſchuldigd zyn.

1. „ Hebben uwe Ouders nog meer Kinderen, als u?

2. Zorgen zy voor u alleen of ook voor deze anderen?

3. Gy zyt blyde, dat gy Ouders hebt; zyn uwe broeder, uwe zuster ook niet blyde, dat zy Ouders hebben?

4. Van wien hebben zy onderhoud en kleederen, gelyk gy ook hebt?

5. Gy zyt nu nog klein: zoud gy kinderen voor malkan-

kanderen indiervoegen kunnen zorgen, als Vader en Moeder voor u zorgen?

6. Heeft niet het eene kind zo wel als het andere de zorge der Ouders van noden?

7. Wat zoudet gy zeggen, als uw broeder, uwe zuster begeerden, dat de Ouders voor hen alleen zouden zorgen; haar maar alleen, of haar meer goeds doen dan u?

8. Waarom zouden zy daar in geen gelyk hebben? zyn zy alleen maar haare Ouders?

9. Wat zouden zy zeggen, indien gy wildet hebben, dat de Ouders alleen voor u, —— of voor u meer dan voor de andere zouden zorgen?

10. Waarom dat ook niet? zyn zy alleen uwe Ouders?

11. Moet alzoo onder broeders of zusters de eene niet meêr zyn, en niet meêr willen hebben, dan de andere?"

Op zodanig ene manier gaet dit onderwys voort, ter ontvouwinge van de onderlinge plichten; en begeert men een ſtael van ene andere natuur, zie hier, hoe de Opſtellers dezer Vragen een Kind opleiden, tot een bezef van 't onderſcheid van ſchuldigheid en onſchuldigheid, met de gevolgen daar van.

1. Zegt men ook van de menſchen, die ſterven, zy hebben niet wel gedaan, dat zy geſtorven zyn? waarom niet?

2. Gy hebt ook al tand- en buikpynen gehad; die pynen hebben u zekerlyk zeer gedaan? was het dan met u niet wel geſtelt, dat gy deze pynen had? waarom niet?

3. Maar wanneer men u gezegt hadde, dat het eeten van onrype vrugten, of van die ronde ſwarte beziën, die in de bosſchen wasſen en glinſteren, als de ſwarte ſteene knoopen, de buikpyn veroorzake, en gy had die nogtans gegeten, en de buikpyn volgde nu daar op, waar over zoud gy dan berouw hebben? Waarom zoud gy daar over berouw hebben?

4. Gy ziet dus; dat 'er een onderſcheid is, tusſchen het gene wy zelfs kunnen doen en laaten, en tusſchen het gene ons tegen onze magt en wille overkomt. Als gy naby het vuur ſtaat, en het vuur uwe kleederen aanſteekt, en gy u brand, wien moet gy de ſchuld geven: het vuur, of u zelve? waarom?

5. Is het iemand, die pyn heeft, onverſchillig, of hy 'er zelfs ſchuldig aan is, of niet? Wanneer kan hy zig beter te vreeden ſtellen? En wanneer heeft hy nog grooter ſmerte daar van?

6. Indien gy u, zonder uwe ſchuld, gebrand hebt, waar over zyt gy dan te onvreeden?

7. Maar, indien gy 'er ſchuld aan gehad hebt, waar over zyt gy dan nog meêr te onvreeden?

Langs dien weg prent de Onderwyzer het Kind verder in, hoe noodzaeklyk het zy, daer wy gehouden zyn te willen het geen aengenaem, en te vlieden 't geen onaengenaem is, naeuwe acht te geven, op het onderſcheid tuſſchen het beſtendige en kortſtondige aengenaeme, of tuſſchen het geen meer of minder vermaek en misnoegen baert: 't welk dan wyders aenleiding geeft, om het Kind te doen begrypen, hoe noodwendig het zy, de Begeerten door het Verſtand te beſtieren.

Genees- en Heelkundige Proeven en Aanmerkingen vervat in de Philoſophical Transactions *van derzelver eerſte uitgave, tot den tegenwoordigen tyd: verzameld en vertaald door* HENDRIK VAN SOMEREN. *Eerſte Deel, eerſte en tweede Stuk. Te Amſterdam, by* F. de Kruiff, *en* A. van der Kroe 1774, *en* 75. 304 *Bladz. in gr.* 8vo.

't IS buiten tegenſpraak dat 'er in de Verhandelingen door 't Koninglyk Genootſchap te Londen, 't welk reeds langer dan een Eeuw is in weezen geweest, veele voortreffelyke en nutte Waarneemingen en Proeven gevonden worden, die zeer dienen ter bevordering van de Genees- en Heelkunde; dog 't was zeer moeijelyk niet alleen voor de eerstbeginnenden, maar ook voor de Oeffenaars van de Kunst, 'er gebruik van te maaken, dewyl dezelve hier en daar in een groot en kostbaar Werk verſpreid waren. 't Is waar de Geneesheer s. MIHLES heeft, reeds in 't jaar 1745, een verzameling van Waarneemingen en Proeven betrekkelyk tot de Genees- en Heelkunde getrokken uit de Verhandelingen van 't Kon. Genootſchap, in 't licht gegeeven onder de tytel: *Medical Eſſays and Obſervations relating to the Practice of Phyſic and Surgery, abridg'd from the Philoſophical Tranſactions.* Dog dezelve waren in onze taal niet overgezet, en dus van geen dienst voor de geenen die geen Engelsch verſtonden; daar by zyn 'er nu reeds 30 jaaren verloopen na die gemelde uitgaave, in welken tyd 'er een menigte Genees- en Heelkundige Verhandelingen van groot belang door 't Genootſchap gemeen gemaakt zyn, welke na dien tyd niemand, voor zo verre wy weeten, afzonderlyk byeen verzameld heeft. De onderneeming van den Heer VAN SOMEREN kan daarom van zeer

zeer veel dienst zyn voor onze Nederlandſche Genees- en Heelmeesters, dewyl zyn voorneemen is „ om alle de Waarneemingen, Proeven, enz. welken, betrekkelyk tot de Genees- en Heelkunde, in de *Philoſophical Transactions*, gevonden worden, te vertaalen en 'er de Aanmerkingen van den Hr. s. MIHLES, by te voegen": zo dat dit Werk volkomener zal worden dan 't gemelde Engelſche. —— 't Zal onze Leezers niet onaangenaam zyn, denken wy, dat wy hier overneemen uit dit Werk 't uittrekzel van een zonderling Ontleedkundig Bericht, geſchreven en nagelaten door den beroemden HARVÆUS, betreffende THOMAS PARRE, geſtorven te Londen in 't jaar 1635, in den ouderdom van 152 jaaren en 9 maanden. Men vindt daarin aangetekend „ 1. Dat THOMAS PARRE was een behoeftig Landman, van *Shropshire*, van waar hy gebragt was, door den Heer THOMAS, Grave van *Arundel* en *Surry:* dat hy, na negen Vorſten overleefd te hebben, ſtierf in het tiende jaar van den Tienden, in den ouderdom van 152 jaaren en 9 maanden. 2. Dat deszelfs Lighaam, den 16 November 1635, geöpend wordende, nog zeer vleeschagtig wierd bevonden, zyne Borst nog haairig, de Teeldeelen wel geſteld, het welk niet weinig ſtrekt, ter beveſtiging van het verhaal, dat hy, wegens zyne onkuisheid, eene openbaare tugtiging zou hebben ondergaan; inzonderheid, aangezien hy, na dien tyd, namentlyk, in den ouderdom van 120 jaaren, met eene Weduwe trouwde, welke erkende, *Eum cum ipſa rem habuiſſe, ut alii mariti ſolent, & usque ad 12 annos retroactos ſolitum cum ea congreſſum frequentaſſe.* Wyders dat hy eene breede Borst had, geen ſlappe maar aan zyne Ribben gehegte Longen, welken door veel bloed waren uitgeſpannen; zyn Aangezigt was loodverwig, even als of hy, kort voor zyn dood, een moeijelyke Ademhaling had gehad, en na denzelven, bleef 'er eene langdurende warmte onder zyne Okzelen, en in den omtrek van de Borst, welke tekenen, benevens anderen, in zyn Lighaam zo blykbaar waren, als zy immer zyn, in die door eene verſtikking ſterven. Zyn Hart was groot, dik, ſpierägtig en vet. Het bloed in het Hart zwartagtig en ontbonden. De Kraakbeenderen van 't Borstbeen waren niet beenagtiger, dan in anren, maar buigbaar en zagt; zyn Ingewanden waren gezond en ſterk, inzonderheid de Maag; en men had in hem opgemerkt, dat hy dikwyls gewoon was, zo wel by nagt, als by dag, te eeten, hoewel hy zig met oude Kaas, Melk, gemeen Brood, klein Bier, en Hui te vreden hield; en het geen zeer merkwaardig is, beſtaat hierin, dat hy, des middernagts, kort

voor zynen Dood, nog at. Zyne Nieren waren zeer gezond en met vet overdekt; alleenlyk ontdekte men, op derzelver voorſte oppervlakte, eenige wateragtige weiagtige Blaasjes, naar Ettergezwellen gelykende, waarvan een omtrent de grootheid had van een Hen-ei, een geelagtig water bevattende, en hebbende eene rondagtige holte in die Nier gedrukt: dezen waren, volgens de gedagten van zommigen, veroorzaakt, door dat hy kort voor zyn dood eene opſtopping van water had gehad; hoewel anderen van gevoelen waren dat zyn Pis opgeſtopt was, door de wederopneeming van al het Weivogt, in de Longen. 'Er was de geringſte blyk niet van eenige ſteenagtige ſtoffe, nog in de Nieren, nog in de Blaas. Zyne Ingewanden waren ook gezond, behalven een weinig witagtig. Zyn Milt was zeer klein, nauwelyks in grootheid een Nier gelyk zynde. In één woord, alle deszelfs inwendige deelen ſcheenen zo gezond te zyn, dat indien hy niet van lugt en levenswyze veranderd ware, hy misſchien nog een langen tyd had kunnen leven. 3. De oorzaak van zyn Dood, wierd voornamentlyk aan de verandering van Lugt en Voedzel toegeſchreven; voor zo verre hy, uit eene heldere, dunne, en vrye lugt komende, in de dikke lugt van Londen was overgegaan, en na aan eene beſtendige, eenvormige, en enkelvoudige Huismans-Levenswyze gewoon te zyn, wierd hy in een aanzienlyk Huisgezin aangenomen alwaar hy zwaare ſpyzen at, en rykelyk van de beste wynen dronk, waardoor de natuurlyke werkingen der deelen zyns Lighaams te veel bezwaard wierden, de Longen verſtopt, en de geſteltenis van zyne geheele Lighaam in wanorder geraakte; waarop niet anders volgen kon dan eene ſpoedige Ontbinding. 4. Zyne Herſenen wierden volkomen en vast bevonden: en hoewel hy, verſcheidene Jaaren voor zyn Dood, het gebruik zyner Oogen miste, en niet veel geheugen had, nogthans had hy zyn Gehoor en Gewaarwordingen zeer wel, en was zelfs tot het honderd en dertigſte Jaar van zynen ouderdom bekwaam, om eenig Huismanswerk, zelfs het dorſchen van Koorn, te doen".

Natuurkundige Verhandelingen, of Verzameling van Stukken, de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie &c. betreffende. V. Deel. Eerſte St. Te Amſterdam by A. v. d. Kroe 1775. *In groot octavo* 162 *bladz.*

HEt ſtreelende gezang der Vogelen is 't eerſte onderwerp, dat deeze Verzameling ons voordraagt, waar omtrent de

de Schryver verſcheiden proeven en aanmerkingen te berde brengt, die niet ongeſchikt zyn, om den weg te baanen ter nadere proefneemingen, over dit vermogen van 't Pluimgedierte. Natuurkundigen en Zangkundigen worden hier door aangeſpoord, om nauwkeuriger te onderzoeken, in hoe ver de verſchillende Zang den Vogelen natuurlyk eigen of aangeleerd zy; hoe dezelve min of meer overeen te brengen zy met onze Zangnooten en Muzikaale afdeelingen; welk eene evenredigheid het gezang van onderſcheiden Vogelen tot elkander hebbe, waar aan de verſcheidenheid van hunnen Zang toe te ſchryven zy, met meer dergelyken. —— Eene daar aan volgende Verhandeling gaat over de oorzaak eener misleiding van 't Zintuig het Gezigt, door welke het zwart in eene roode koleur veranderd wordt. Het blykt naamlyk, uit de hier opgegeeven proeven, dat men in zodanigen ſtand, met betrekking tot het Zonlicht kan ſtaan, en de voorwerpen in zulken ſtand voor zig kan hebben, dat het zwart zig rood vertoone. Dit dient eenigermaate ter opheldering van het anders als wonderdaadig beſchouwde geval van *Hendrik den IV*, welke verhaalt, dat men, zo als hy gereed was, om met den Hertog *de Guiſe* een ſpel met dobbelſteenen aan te vangen, in de tegenwoordigheid van vele Hovelingen, droppelen bloeds op de tafel had zien verſchynen; dat zy, naar maate men zig haaſtte, om dezelven af te veegen, wedergekomen waren; en dat men niet had kunnen ontdekken, van waar dit bloed uitvloeide. Volgens onzen Autheur is 't niet onmogelyk, naar uitwyzen zyner proeven, dit verſchynſel natuurlyk te verklaaren; en, zegt hy, „indien de Koning van Navarre eene Eeuw laater geleefd had; kon hy dezelfde gewaarwording gehad hebben, maar hy zou noch bloed, noch kwaad voorteken gezien hebben." —— Verder deelt men ons hier mede een merkelyk aantal van waarneemingen, nopens den overgang van Venus voorby de Zon, op den derden Juny 1769; die wel waardig zyn, om met andere Waarneemingen vergeleeken te worden. —— By deeze Hemelloopkundige beſchouwingen komen vervolgens naſpooringen van een anderen aart, door welken we geleid worden tot Aanmerkingen over eenige byzonderheden, betreffende de Natuurlyke Historie, in den omtrek der Stad *Compiegne*; in welker ontvouwing de Autheur zyn bedenkingen mededeelt, wegens verſcheiden Delfſtoffen en overblyffels van Zeedieren aldaar, en elders, in 't gebergte te vinden. —— Wyders ontmoeten we hier eene naauwkeurige Beſchryving, met eene nevensgaande Afbeelding, van een Amerikaansch Inſect, 't

welk zig, onder de gedaante van een Worm in de vrugt van den Palmboom opgeſlooten houdt; zig met de kern van den Cocosnoot geneert; aldaar in eene Pop verandert, en eindelyk, in de gedaante van een Schallebyter, uit zyn verblyf komt, om zyn geſlagt te vermenigvuldigen, en daar mede zyn leeven te eindigen. —— De onderzoekers van de Historie der Inſecten vinden voorts in deeze Verzameling waarneemingen, die hunne verder onderzoekingen afvorderen; 't komt 'er naamlyk op aan, om te bepaalen, wat men te denken hebbe, *van de mogelykheid der vermenigvuldiginge van zommige Inſecten, zonder paaring?*

Ter begunſtiginge van het denkbeeld der mogelykheid heeft de Heer *Jean Bernoulli* eenige *Facta* byeengebragt; en hy maakt dezelven gemeen, om de Liefhebbers ter verdere ontdekkinge hier van te beweegen. Voor eenige jaaren had hy van den Heer *Baster* een berigt van die natuur ontvangen, met betrekkinge tot een Wyfjes-Kapel, die het *verdord blad*, *het verdord eiken blad*, *Paquet*, *enz.* genoemd wordt. Deeze zou vrugtbaare Eieren geleid hebben, zonder dat ze eenige gemeenſchap met eenig Mannetje gehad had. —— Op dit berigt, het welk ontwyfelbaar ſcheen, wenschte onze Schryver egter ooggetuige te zyn van een ſoortgelyk verſchynſel. Het gelukte hem, in den jaare 1767, toevallig. Hy had eene Rups (*), die zig ter veranderinge in eene Pop ſchikte, in een Doosje gedaan; dit Doosje geraakte voorts uit zyn gezigt, en na verloop van 15 dagen bevond hy met het openen van 't Doosje, zyne doode Kapel, met eene talryke Famille, die voortgekomen was uit de vrugtbaare Eieren van deeze Kapel; by welke egter nimmer eenige Kapel geweest was. —— Deeze twee Waarneemingen gaan hier vergezeld, van 't geen hy, met betrekking tot dit onderwerp, by andere Schryvers over dit gedeelte der Natuurlyke Historie, opgeſpoord heeft, 't welk, buiten andere reden, niet veel kan zyn, om dat men, zulks meeſtal voor onmogelyk houdende, de onderzoekingen niet ſterk derwaards gewend heeft.

De Heer *Röſel* houdt het voor eene ontwyffelbaare zaak, dat de Eieren der Kapellen geene Rupſen kunnen voortbrengen, zonder eene voorafgegaane paaring; en *de Reaumur* ſtelt het insgelyks onmogelyk; eenſtemmig met het denkbeeld van *Swam-*

(*) Zie *de Reaumur Mem.* VII. *Tab.* XVIII. *Fig.* 1 en 3. T. I. en *Röſel Hist. der Inſecten.* I. D. II. Cl. der Nacht-Vlinders *Tab.* XVI. *bl.* 268: alwaar deeze Rups afgebeeld en beſchreeven is.

Swammerdam, en waarſchynlyk ook dat van *Malpighius*. Intusſchen was *de Reaumur* al op den weg gebragt door *Goedaart* en *Lister*, die gewag gemaakt hadden van eene Kapel uit de ſchoone borſtelagtige Rups, (*Chenille a brosſes*,) welke, zonder paaring, vrugtbaare Eieren geleid had; dan *de Reaumur* ſchreef zulks toe aan eene gebrekkige waarneeming. Wat hier van ook zy, de Hoogleeraar *Pallas* heeft 'er ons egter in laater tyd twee voorbeelden van gegeeven, in de Motkapellen; en men heeft my, zegt onze Schryver, „ ten huize van den vermaarden Heer *Huber*, Hoogleeraar in de Ontleedkunde en Geneesheer aan het Hof te Casſel, verzekerd, eenige voorbeelden van dezelfde natuur gehad te hebben, dog zonder dat men my de zoorten heeft kunnen noemen."

Voorts geeft ons de Heer *Bernoulli* een verſlag van zyne laatere onderzoekingen, om een grooter getal van Rupſen te leeren kennen, welker geboorte, zonder paaring, mogelyk is; doch zyne Waarneemingen hebben hem niets aan de hand gegeeven, dat beſlisſende genoemd kan worden. Wyders meldt hy, dat de bovengenoemde Heer *Baster* hem een nader verſlag van deszelfs waarneeming toegezonden heeft, ter verzekeringe, dat de Kapel niet gepaard was geweest; en dat hy hem by die gelegenheid ook het volgende ſchreef. —— „ De Kapel kon in dezen ſtaat niet bevrugt worden; nadien zy alleen, en geheel van alle anderen was afgeſcheiden geweest: was zy dan in den ſtaat van Rups bevrugt geworden? Dit is my onmooglyk te weten. Ik heb deze waarneming op het zelfde ſoort van Rupſen en op vele anderen herhaald, zonder dezelfde ontdekking te doen." En hierop ſchryft de Heer *Bernouilli* ten beſluite indezervoege.

„ Het geen ik hier verhaald heb, ſchynt de tegenwerping, welke men my gedaan heeft, te verſterken, dat de Eijeren, zo wel die van de afgezonderde Kapel van den Heer *Baster*, als die van de myne, bevrugt kunnen geworden zyn, op eene gevallige wyze, welke door ons niet bemerkt was. Ondertusſchen, wanneer ik deze twee Waarnemingen geheel verwierp, zou ik egter, uit aanmerking van die van den Heer *Pallas*, van den Heer *Goedaart*, van de zonderlinge overeenkomst, welke men bemerkt, tusſchen den Nagtvlinder van den Borſtelrups, en het eerſte zoort der twee door den Heer *Pallas* beſchreven, niet kunnen nalaaten te gelooven, de *Monogeneſia*, (of vrugtbaarwording zonder paaren,) waar over wy hier handelen, wezendlyk te zyn, ten minſte in eenige zoorten, of zelf mooglyk in een groot aantal. De wezend-

lykheit van deze tweede onderſtelling zou waarſchynlyk afhangen, van een zekeren trap van warmte. Belangende de eerſte, dezelve zou misſchien ook vereiſchen, dat men de reeds door meer dan een Natuurkundigen, indien ik my niet bedriege, ten berde gebragte giſſing aannam: dat eene en dezelve bevrugting voor drie, vier of meer geſlagten dienen kan. Wat hier van zy, de zaak ſchynt my toe waardig te zyn, dat men dezelve doorgronde, en aan herhaalde Proeven onderwerpe; het zou misſchien niet volſtrekt onnut zyn, dat dezelven met de Wyfjes der Dagkapellen ondernomen wierden; zynde 'er, zo veel ik weet, geen een voorbeeld, dat zodanige Kapellen Eijeren gelegd te hebben, zonder gemeenſchap met een Mannetje gehad te hebben."

Dit Stuk blyft derhalve der nadere onderzoekinge aanbevolen; en zo is 't ook eenigermaate geſteld met de hier vervolgens bygebragte Waarneemingen over den Bloedzuiger, als een Barometer aangemerkt. Het voorgeeven, dat men dit Inſect als een dierlyken Barometer zou mogen beſchouwen, is door proefneemingen eerder tegengeſproken dan bevestigd; en men ſchynt meer reden te hebben, om dit Diertje voor een zeer aandoenlyken Thermometer te houden; des het veelligt beter der moeite waardig zoude zyn, om agt te geeven op de uitwerkzelen der warmte op dit Diertje. —— By deeze Waarneemingen omtrent de Inſecten komt voorts eene ontvouwing der nadeelige gevolgen van 't begraaven der Lyken in de Kerken en binnen de Steden; welken aangaande de Autheur verſcheiden bedenkingen te berde brengt, en zyne gedagten met voorbeelden ſtaaft, ten einde een ieder aan te ſpooren, om dit ſchadelyke gebruik af te ſchaffen. Het is, door redeneering, en door ondervinding, buiten tegenſpraak zeker, dat de rottende, dierlyke, uitwaaſemingen, door de lugt te beſmetten, de doodelykſte uitwerkzels kunnen veroorzaaken; en 't is ligt te begrypen, dat de gewoone wyze van begraaven in de Kerken, daar toe aanleidelyk is. Laat ons, zegt de Schryver deezer waarſchouwinge, 'er maar een oogenblik op ſtil ſtaan, om te zien, of dit gevaar volgens dezelve niet byna onvermydelyk zy.

„ Een oneindig getal van Lyken wordt in de Kerken ter verrotting overgegeeven, het zy men die in de Aarde begraaft, en met een Zark overdekt, of in Grafkelders byzet, welke men dikwils verpligt is te openen, en welker ingang door een Steen geſlooten is, die zelden naauwkeurig ſluit; en welker gewelfzels voor het meerder gedeelte zeer oud, en doordringbaar

baar geworden zyn, door de vereeniging der vogtigheid, en dergelyke uitwaasſemingen. De beſmettingen, welken uit alle die rottende Lyken voortkomen, verſpreiden zig, en vermengen zig met de lugt die de Kerken vervult; hier uit ontſtaat dan eene beſmetting, die des te meer te vreezen is, om dat alles zamenloopt, om de beſmette dampen te doen ſtilſtaan, en meer en meer te verdikken. Deze ſtilſtand nu en de vogtigheid der lugt begunſtigen deze opeen gedrongenheid, welke enkel door de droogte en menigvuldige ververſching der Lugt verminderd kon worden, daar in onze Kerken nimmer voor gezorgd wordt."

Eene ſoortgelyke uitwerking, hoewel in eene mindere maate, hebben ook de Kerkhoven; waarom onze Autheur insgelyks wil, dat men dezelve buiten de Steden zal houden, en daar toe plaatzen verkiezen, welken, in de open lugt, op het Noorden en Oosten liggen, op een grond, die niet al te vogtig is, en aan alle winden, voornaamlyk den Noorden- en Oosten-wind, bloot ſtaan.

By alle deeze Stukken komt hier nog een berigt betreffende een Vaartuig, 't welk niet kan omſlaan, en dat, met verſcheiden gaten doorboord zynde, dryvende blyft. Men overlaade het zelve, volgens dit verhaal, zo, dat alleenlyk de Voor- en Agterſteven boven het water uitſteeken; en de Schuit ontlast, uit hoofde van deszelfs maakzel, zo veel water als zy ontvangt; des zy zig zelve ontlaste van het water, waar door alle andere Vaartuigen naar den grond zouden zinken. Dan dit berigt vereischt nadere opheldering, eer men 'er zig een regelmaatig begrip van kunne vormen. Het zelve gaat wyders vergezeld van eene in plaat gebragte afbeelding en beſchryving eener zeldzaame geboorte in het Koningryk *Murcia*; mitsgaders van een vervolg der berigten van de Londenſche Maatſchappy der Drenkelingen. En voorts wordt dit gedeelte deezer Verzamelinge, dat dus weder eene verſcheidenheid van opmerkenswaardige berigten vervat, beſlooten met de Meteorologiſche Waarneemingen van den Heer *Holl* te Breda, in 't laatſte gedeelte van het jaar 1774.

Wiskundige Beſchouwing van een hellend Water-Scheprad, nieuwlings door den Heere A. G. ECKHARDT *in 's Haage uitgevonden, door* H. ÆNEÆ, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Genoodſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. Tweede Stukje. Behelzende tevens eenige bedenkingen op een Tegenſchrift tegen het eerſte Stukje uitgekomen. Te Amſterdam by* G. Warnars 1775. *Behalven de Voorreden* 55 *bladz. in gr. octavo.*

Wis- en Water-beweegkundige Aanmerkingen over het eerſte Stukje van de bovengemelde Wiskundige Beſchouwing. Te Leyden by Luzac *en* van Damme 1774. *Behalven de Voorreden* 65 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit tweede Stukje agtervolgt de Heer ÆNEÆ zyn aengevangen onderwerp, waer van wy voor eenigen tyd gewag gemaekt hebben (*), en legt het 'er op toe om de verdere voordeelen der uitvindinge van den Heer ECKHARDT te ontvouwen, mitsgaders te doen zien, op hoedanig eene wyze de nadeelen of gebreken daar van te verhelpen zyn. 's Mans Theorie komt, in dit tweede Stukje, niet min aanneemelyk voor, dan in 't eerſte.

Midlerwyl zyn 'er tegen het eerſte Stukje eenige Aanmerkingen te berde gebragt, waar in de Schryver zig tevens voorſtelt de waare werking van ons gewoon Scheprad aan te wyzen, en melding maakt van een middel, om, volgens de Werktuigkundige gronden van MACLAURIN, EULER en anderen, deszelfs Uitwerkſels te vermeerderen. —— Wat het aangeduide voordeelige middel betreft, hier van kunnen wy den Leezer geen berigt geeven, nadien de Autheur niet goedgevonden heeft het zelve te beſchryven; maar 'er ſlegts als ten uiterſte voordeelig van te ſpreeken. Dan nopens de aanmerkingen tegen den Heer ÆNEÆ is 't blykbaar, dat ze niet vry van partydigheid zyn; en dat de Autheur beter gedaan zou hebben, indien hy de uitgave van het tweede Stukje afgewagt had, als 't welke eenige byzonderheden, daar hy nu te vroegtydig op ſtaan blyft, nader moest ophelderen. —— Het een en 't ander toont de Heer ÆNEÆ ten klaarſte, in zyne by dit tweede Stukje gevoegde bedenkingen op dat Tegenſchrift; waar in die Heer, onder het beantwoorden der tegenbedenkingen, zyn voorheen beweerde verder bevestigt.

De

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. III. D. bl.* 401.

De Heer ÆNEAE meldt ons wyders nog, in 't ſlot zyner Voorreden; „ dat HUN EDEL MOG. aan wier toeverzigt het beſtier der Droogmaakerij van Bleiswijk en Hilligersberg is aanbetrouwd, aan den Uitvinder goedgunſtiglyk hebben gelieven toe te ſtaan, om zoodanige veranderingen en verbeteringen aan zijne Molens te doen maaken, als Hij tot het algemeene welzijn best zal oordeelen; na welke veranderingen nog eenige beſlisſende Proeven ſtaan genoomen te worden." Men verwagt, na 't afloopen deezer Proeven, een getrouw berigt van den Heer ÆNEÆ in een derde Stukje; 't welk geſchikt is, tot een proefkundig verſlag van de uitwerking van dit Hellend Water-Scheprad; wanneer deszelfs voor- of nadeelen ten duidelykſte zullen moeten blyken.

Eenvoudige en teffens naukeurige manier om de Lengte op Zee te vinden. Zakelyk uit het Fransch en Engelsch vertaald, uitgebreid en gemaklyk gemaakt, ten dienſte der Stierlieden. Door W. A. WILLEMS. *Te Middelburg, by* Levinus Moens. *In quarto* 10 *bladzyden.*

HEt middel hier voorgeſchreeven, om de Lengte op Zee te vinden, is dat, waar van de Engelſchen en Franſchen zig meermaals met nut bedienen; het welk, ſchoon 't niet in den hoogſten trap aan 't begeerde voldoe, egter het Stuk zo verre brengt, dat een Stuurman, opletteud en der behandelinge kundig, buiten gevaar zy, van verre af te dwaalen. Men vind, naamlyk, de Lengte nagenoeg, door middel van des Maans affland van eene bekende vaste Ster te meeten, en ten zelfden tyde des Maans en des Sters hoogte. De manier op welke zulks geſchiedt, met de vereischte hulpmiddelen, worden in dit Tractaat beſchreeven; en wel zo als zulks gemaklyker gemaakt is, door den Ridder *de Borda*, zo als de Sterrekundige *de la Lande* dezelve voorgedraagen heeft, in zyne uitgegeeven *Connoiſance des Temps* voor den jaare 1775. —— Onze Schryver geeft een beknópt verſlag van de daar toe benoodigde waarneemingen, en wyze van berekening, welke laatſte hy, in een nevensgaand breedvoerig uitgewerkt Voorbeeld, duidelyk opheldert. Onder 't voorſtellen hier van geeft hy te kennen, dat de wyze van berekening, zonder eenige uitzondering, in alle gevallen en by alle gelegenheden, eenerlei is; des men alles, waar mede men werkt, wel te vooren *in blanco* kan laaten drukken, om 'er vervolgens de gedaane Meetingen in te vullen. En zulks heeft hem ook, ten gevalle der Stuur-

Stuurlieden, bewoogen om zulke Papieren *in blanco* te laaten drukken; waar van men zig met weinig moeite bedienen kan, en die by den Drukker van dit Geſchrift des Autheurs te bekomen zyn. Bedreevenheid in 't naauwkeurig waarneemen, en oplettendheid in de berekening, zyn hier de hoofdvereiſchten; eene kleine faalgreep daar omtrent zou eene groote misrekening kunnen veroorzaaken. Ter voorkominge hier van is 't niet ondienſtig dat de Autheur hen herinnere: „ dat men de Afſtanden nimmer beneden de tien Graaden moet neemen, en dat men zig veiligst bedient van een *Sextant*, om dat men dan 120 Graaden kan afmeeten, en dus meer gelegenheid heeft, om op één avond, op differente Sterren, de meting te doen; wanneer men, de uitkomſten gelyk zynde, overtuigt zal konnen zyn, dat men wel gewerkt heeft". Daar benevens raadt hy hun ook aan, liever een *Octant* of *Sextant* met een *Verrekykertje*, dan met een *Viſier*, te gebruiken, om dat men 'er veel naauwkeuriger mede kan meeten; waar van hy de voordeelen, al over eenige jaaren, getoond heeft, in zyne *Aantekeningen over 't Engelsch Octant met een Artificieelen Horizon*, door *B. Martin*, te vinden in de *Uitgezogte Verhandelingen VIII Deel.* te Amſterdam by *F. Houttuyn* 1763.

De Nieuwe Reiziger; of Beſchryving van de Oude en de Nieuwe Weereldt. Uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE, *XVIIIde Deel. Behelzende het Vervolg van Engeland. Te Dordrecht, by* Abraham Blusſé en Zoon, *in gr. octavo* 403 *bladzyden.*

DE zelfde aanmerking, met welke wy de aankondiging des laatstvoorgaanden Deels begonnen, betreft ook het tegenwoordige (*), waar in de Abt DE LA PORTE, te *Londen* gekomen, die Hoofdſtad, en de voornaamſte byzonderheden daar toe behoorende, beſchryft, als de Praalgraven der Abdye van *Westmunſter*, de Gerigtshandelingen, het Tooneel, de Gezelſchappen, de Stigtingen, de Zeemagt, de Geldmiddelen, den Koophandel, de Fabryken, de geaartheid en zeden der Inwoonderen, de Lusthuizen, Tuinen, Bouw- Schilder-, en Beeldhoukunst, de Overheden, en de Geestlykheid. Men moet zich ſteeds herinneren, dat een *Franschman* over de *Engelſchen* ſchryft, en dan zal men dit deel met geen minder genoe-

(*) Zie de *Hed. Vad. Letteroefen.* IV Deel 1 St. bl. 180.

noegen dan het voorgaande leezen. Zeer gelukkig en wel ter ſnede voert de Abt zyn' Vriend, den Heer DE BROSSIER, dikwyls herhaalende in: deezen ſtelt hy ons voor als iemand, die van *Franſche afkomst*, naa langen tyd in de Volkplantingen gewoond te hebben, nu te Londen leefde; hem in zyne wandelingen vergezelt, en onderrigting van veele zaaken geeft.

Onze keus heeft zich thans gevestigd, op het geen de *Nieuwe Reiziger* zynen Vriend doet zeggen van de *Engelſche Volkplantingen*, Grondſtichtingen die *Engeland* zo grooten invloed op de Staatkundige zaaken van *Europa* gegeeven hebben. Dit ſtuk zal voor tegenwoordig onzen Leezeren een nuttig onderhoud verſchaffen. De uitkomst heeft reeds, in veele opzigten, de aanmerkingen van dien Heer bevestigd, welke hier voorkomen in eenen Brief den 10 Sept. 1755 gedagtekend.

Naa dat de Abt DE LA PORTE beweerd heeft, hoe *Engeland* aan de Koopvaardy zyner Volkplantingen, aan derzelver bevolking en natuurlyke voortbrengzels, en aan hunne wederzydſche onderhandeling, de ſterkte en magt verſchuldigd is, die het tegenwoordig zo ontzaglyk maaken, laat hy zyn Vriend deeze taale voeren.

„ Deeze nieuwe verblyfplaatzen hebben wy van geene verdorvene Vrouwlieden, noch Schelmen, noch het uitſchot der Ziekenhuizen opgeregt. Waer toe zouden Lieden, in de misdaed, luiheit en ongebondenheit opgevoed, toch bekwaem zyn, voornaemlyk; wanneer de Vrouwen, zoo geſchikt om, door haere zachtheid en haer voorbeeldt, de Mannen weder te regt te brengen, nog ondeugender dan zy zyn? Dan indien onze Volkplantingen, in dit opzigt, zoo veel voordeel boven de uwen hebben, acht ik haer ook afhanglyker en gedwongener in haren Koophandel, 't geen ontwyfelbaer hare genegenheit voor de hoofdſtadt moet verminderen. Naeuwlyks beſchouwen deze Volken zich als Engelſchen; naeuwlyks tellen hen de Engelſchen onder hunne Landgenooten; en wie weet of zy niet ten eenigen dage onze Mededingers, misſchien onze Vyanden, zullen worden? Engeland zal, door de verhuizing zyner Inwoonderen, den arbeid verzwaerd zien; de Waeren zullen ſchaerſcher worden; en haer onmatige prys zal misſchien den Volkplantingen beletten daer van te koopen. Reeds zyn verſcheide onzer Kooplieden in America overgegaan: ſedert luttel tyds zyn 'er byna honderd uit een zelfde landſchap, van een zelfde beroep, en in dezelfde maend vertrokken. Men heeft weveryen in Nieuw-Engeland opgeregt: zelfs heeft men voorgeſlagen, het gezag van het Parlement te hulp te roepen, om

om het vertrek onzer werklieden te beletten; maer wat middel om 'er in te ſlagen, als het belang hun roept.

„ De bevolking dezer grondſtichtingen is, ſedert haren oorſprong, zoo talryk geworden, dat men 'er tegenwoordig by de drie millioenen Inwoonders vindt. Zy zyn tevens zoo ryk en magtig, dat zy bezwaerlyk de laſtige wetten, waer aen wy hen ſchynen te willen onderwerpen, langen tyd zullen erkennen. Bekwame Staetkundigen hebben reeds voorzegd, dat de nieuwe weereldt het juk der oude zal afſchudden, en dat het Engelſche America, als het bloeiendſte, het voorbeeld daer van aen de andere Volken zal geven. Tot heden toe hebben 'er de Volkplantingen dezelfde voorregten, welke zy in Europa hadden, behouden: men kan geene impoſten, dan die door hen zelfs of door hunne gemagtigden toegeſtaen zyn, onder hen heffen; en dit regt, dat hun door handveſten is bevestigd geworden, kan hun door het Parlement niet ontnomen worden. In de omſtandigheden hunner ligginge, zich niet in het Huis der Gemeenten te Westmunſter kunnende vertoonen, wordt hun geene eenige ſchatting wettelyk opgelegd, dan door hunne wederzydſche wetgeeving. Om dit zelfde regt in zyn eilandt te verdeedigen, heeft het Engelſche Volk zoo veel bloeds vergooten, zoo veele Koningen ontthroond, zoo veele ſtormen verwekt en getrotſeerd. Zou het een voordeel, 't welk het zelf zoo duur gekogt heeft, en dat misſchien de eenigſte grondſlag zyner onafhanglykheid is, aen drie millioenen zyner Broederen willen betwisten?

„ Onze Volkplantingen zyn opgeregt uit kragt van eene handveſt, door den Oppervorst verleend, en door het Parlement gewettigd. Dezelve heeft de waerdigheit van burger, welke de perſoonen, wien zy gegeeven is, bezaten, niet vernietigd. Hunne Nakomelingen bezitten ze nog, en zyn in de Nieuwe Weereld, het geene hunne Vaders in Groot Brittanje waren. Kinders van het zelfde Vaderlandt, zyn zy het zelve onderſtandt en gehoorzaemheit ſchuldig; doch eenen onderſtandt, evenredig aen hunne kragt, en eene gehoorzaemheit van Zoonen, niet van Slaaven. Hun lot moet, noch mag niet ongelukkiger zyn, dan dat hunner broederen. Doch niemand is in Engeland bezwaerd, zonder zyne toeſtemminge. Eene ſchatting, een impost, een regt is niet wettig, dan voor zo verre het door perſoonen, die het moeten betalen, of door de geenen, die hen in den Raedt des Volks vertoonen, goedgekeurd is. Onze Volkplantingen kennen al te wel hunne kragt, en hoe zeer het hun belang is, zich der afhangklykheit van

de

de hoofdſtadt te onttrekken, om vrywilliglyk van hunne voorregten af te ſtaen. Zy hebben geleerd, dat zy Engelandt kunnen ontbeeren, dat Engelandt hen naeuwlyks kan misſen, en dat deszelfs Koophandel met dien der Volkplantingen niet verbonden zynde, zich bezwaerlyk zoude ſtaende houden; daer in tegendeel de Koophandel der Volkplantingen bloeijender en voordeeliger zoude wezen, indien hy van dien van Groot-Brittanje ware afgeſcheiden. Dan zou hy zich vryer in alle de Weereldeelen uitſtrekken, en ontſlagen zyn van de kluisteren, waer in de vaderlandſche moeder hen geſloten heeft. Onze verblyfplaetzen in Noord-America, bezitten alle de Waren van Europa, behalve de geenen, welke de Engelſchen zelfs ontberen; doch die hun door Frankryk, Spanje en Portugal, goedkooper dan door Groot-Brittanje, kunnen geleverd worden.

„ De uitgeſtrektheit, de bevolking en het gewigt dezer Volkplantingen is zodanig, dat de wetgeving der hoofdſtadt haer niet met wysheit kan regeren, zonder door raedgevingen van derzelver gemagtigden verlicht te wezen. Engelandt heeft op haer al het gezag, welk het kan begeren: de uitvoering en de magt is geheel in de handen zyner Landvoogden: men kan zich, van alle burgerlyke vonnisſen, op deszelfs Vierſchaar beroepen; en zyn wil alleen beſlist over alle de verbintenisſen van Koophandel, welke het haer geoorlofd is aen te gaen en te onderhouden. Door het verzwaren van het juk eener heerſchappye, zoo wyslyk ſamengevoegd, zou men een nieuw weereldeel weder in den bajerdt van verwarringe, waer uit het niet dan door eenen gedurigen arbeidt van twee eeuwen gered is, nederploffen, en werkzame Lieden, die het bebouwd hebben, noodzaken zich te wapenen, en de regten, welke zy tevens van de natuur, en de wetten verkrygen, te verdeedigen.

Engelandt zal in zyne Volkplantingen geene onderwerping vinden, dan voor zoo ver het geene willekeurige heerſchappy noch volſtrekt gezag over dezelve oefent, daer in broeders en kinders doch geene onderdanen beſchouwt, tot hare hulp tegen vyanden van buiten toevliegt, zich beyvert om 'er de inwendige verdeeldheden te verhinderen en uit te dooven, en alleen door reden en weldaden regeert over Volken, in welke de erkentenis en genegenheit, de plaets der onderwerpinge en afhanglykheit bekleeden. Maer door het juk te willen leggen op een bloeijend landt, dat twee duizend mylen van zyne Heeren af ligt, en met Engelſche koppen bevolkt is, ſtelt men het zelve in de noodzakelykheit, om het af te ſchudden. Het ver-

vermogen ontbreekt aan 't zelve niet; en het zal 'er wel raden wil toe hebben.

„ Het Parlement van Engelandt oeffent, in zommige gevallen, over deze grondſtichtingen, de wetgevende magt; in andere omſtandigheden maken de Volksvergaderingen de wetten; en deze verſcheidenheit, die noodwendig veel verhindering in de openbare zaken moet te weeg brengen, is hun ſomtyds zeer nadeelig.

„ Ydere Volkplanting heeft haer byzonder Wetboek, dat onder hen eene onuitputbare bron van regtsgedingen is. Hier uit ontſtaet deze menigte van regtsgeleerden, die de landeryen en menſchen dezer nieuwe gewesten verſlinden. De rykdom en invloedt, welke zy in luttel tyds verkreegen hebben, hebben de dierbare klaſſe der burgeren, bezig met den akkerbouw, den koophandel, de kunſten en handwerken, die in alle maetſchappyen in 't algemeen onvermydelykst, maer in eene opkomende maetſchappy byna alleen van weezenlyk belang zyn, onder het juk hunner roofzucht gebragt.

„ De Landvoogdt der Volkplantingen, hoewel van het hof gezonden, is afhangkelyk van de Inwoonderen, en krygt van hun zyne wedden, waer door hy altoos verpligt is alle behendigheit te gebruiken, om hunne belangen met die der hoofdſtadt te vereenigen. Onophoudelyk moet hy aanhangen verwekken, op dat dezelve elkander opwegen, en allen een gelyk voordeel hebben in hem te ontzien.. Het oogmerk der Engelſchen, met het verzoeken van diergelyke Landvoogden, is hunne waggelende fortuin te herſtellen of te vermeerderen, indien zy ſlechts middelmatig is. Zy gaen naer Amerika, met voornemen om ryker te rug te komen; allen brengen zy het ten uitvoer: weinigen ontgaen het verwyt van onregtmatige middelen in 't werk geſteld te hebben; en het Parlement is, uit inzigt voor de Staetsdienaren, die hen beſchermen, byna altoos geneigd, om de oogen voor hun gedrag te ſluiten.

„ Indien 'er nog iets aan onze Volkplantingen ontbreekt, het is dat zy niet juist allen denzelfden landaert uitmaken. Men ziet 'er huisgezinnen, uit verſchillende gewesten van Europa, nu vereenigd, ſtraks verſpreid. In welken oord' het geval of de verkiezing hen verzamelt, behouden zy altoos de tael, de vooroordeelen en gewoonten van hun vaderlandt. Afzonderlyke ſcholen en kerken beletten hen zich te vermengen met het gastvrye Volk, dat hun een wykplaats geopend heeft. Altoos vreemd door den godlyken eerdienst, door de zeden, en misſchien door de gevoelens, koesteren zy de zaden van oneenigheid, die ten eenigen dage de omkeering en verdelging der ganſche Volkplanting kunnen veroorzaken".

Le-

Levensbeſchryving van M. LUTHERUS. *Door* J. M. SCHRÖCKH. *En Lierzang op* LUTHERUS. *Door* J. A. CRAMER. *Uit het Hoog- in 't Nederduitſch overgezet. Te Amſt. by* A. D. Sellſchap *en* P. Huart, 1774. *Behalven de Voorreden*, 159 *bladz. in gr. octavo.*

EEn ieder, die de Hervorming der Kerke in de zestiende Eeuw recht waardeert, gevoelt natuurlyk eene verreguande hoogagting voor den beroemden LUTHERUS: aan wiens onverſchrokken moed en ſtandvastigheid de Protestantſche Kerk de grootſte verpligting heeft. Dit denkbeeld wordt ons, door deeze *Levensbeſchryving* van dien voortreffelyken Kerkhervormer, op nieuw ten ſterkſte verleevendigd; en zulks maakt het doorbladeren van dit Geſchrift te aangenaamer. Men ontmoet in 't zelve een beknopt verſlag van 's Mans bedryven, doormengd met juiste aanmerkingen over de tydsomſtandigheden, in welken zy verrigt zyn; waar door de geſchiedenisſen van dien tyd, en 't gedrag van *Lutherus* in dien toeſtand van zaaken, in een helder daglicht geſteld worden. Hier mede gaat verknogt eene overweeging van de groote veranderingen, welken die Hervormer te wege gebragt heeft; van de heilzaame gevolgen, zo voor den Burgerſtaat, als voor de Geleerdheid in 't algemeen, en den Godsdienst in 't byzonder, waar toe 's Mans verrigtingen aanleiding gegeeven hebben. Ter dier gelegenheid draagt de Opſteller van dit Stukje ons voor, de uitmuntende hoedanigheden, die deezen Hervormer in ſtaat ſtelden, tot het aanvaarden en volvoeren van dit alles; mitsgaders de tydsomſtandigheden, welken den uitſlag zyner onderneemingen begunſtigden. Verder deelt hy zyne opmerkingen mede, over eenige misſlagen, die *Lutherus* te laste geleid worden; welken, zo men ze al in 't ſterkſte licht beſchouwt, voorkomen, niet als gebreken van 't hart, maar als natuurlyke en geſteldheids gebreken; in welker beſchouwing een onpartydig beoordeelaar ook de tydsomſtandigheden, in welken die Hervormer leefde, niet uit het gezigt behoort te verliezen. En eindelyk vindt men, aan 't ſlot deezer Levensbeſchryvinge, eene optelling van 's Mans Schriften, als mede van die Schriften, waar van onze Schryver zig bedienᵈ heeft, om alles, wat tot zyn onderwerp behoorde, na te gaan. —— By dit Geſchrift komt nog een *Lierzang*, in welken Luthers lof op ſchelle toonen uitgebromd wordt.

Uit het bovengezegde is genoegzaam af te neemen, dat deeze Levensbeſchryving van *Lutherus* niet ſlegts een verhaal van 's Mans leevensloop behelst, maar wel zodanig een verſlag van zyne verrigtingen, dat geſchikt is, om ons de gelukkige omwenteling van zaken in die dagen onder 't oog te brengen; van welker voorſtelling onze Schryver zig bedient, om den Leezer de heilryke gevolgen daar van te doen gade ſlaan, en hem aan te ſpooren om 'er een recht gebruik van te maaken. Men hoore t en d ezen opzigte zyne volgende taal.

„ Hoe volkomen ook de overtuiging was, door welke *Luther*

leerde en handelde, zo zyn wy hem ook zeer veel dankbaarheid en hoogachting ſchuldig, om dat hy de kerk niets heeft opgedrongen, en haar geen nieuw, of ſchoon zagter, jok heeft willen opleggen. Hy was een beſchermer der waare Christelyke vryheid; en men kent hem niet, wanneer men ons van dezelve, ten koste van zyn naam en aanzien, wil berooven. Hy heeft zelfs van veele Godgeleerde, of met de Godgeleerdheid verbondene ſtoffen veel vryer, dat is, onafhanglyker van de oude eerwaardige meeningen, geſchreeven, dan veelen zyner nakomelingen hebben durven doen. Hy heeft nooit begeerd, en kon ook, volgens zyne grondſtellingen, niet begeeren, dat overal in de Euangeliſche Kerk ene volkomene overéénſtemming in zulke leeringen, uitdrukkingen en bepaalingen, die de ziel van den Godsdienst niet uitmaaken, in het verklaaren der heilige ſchrift, in de keuze van bybelſche bewysplaatzen, en allerminst, in de beantwoording van letterkundige geſchilvraagen, zou heerſchen. Dit mogt beeten den breidel, van welken men zig naauwlyks hadt losgemaakt, onder een' onſchuldigen ſchyn, weder aandoen. Voor het overige, dit voorregt der Euangeliſche Leeraaren, hen door *Luther* nagelaaten, was waardig, nog korts geleden, van zulk een onder hun, die van deze vryheid met de vereischte kiesheid, geleerdheid en welgeoeffende beoordeeling, ten besten der kerk gebruik maakt, in een geſchrift, *de libertate ingenii in caufis religionis*, (over het vrye gebruik van 't Verſtand, in zaaken van den Godsdienst,) der vergetelheid ontrukt, en tevens voor alle misbruik in zekerheid geſteld te worden.

„ Het is waar dat *Luther*, ter verbetering van den Godsdienst en der Kerke, niet alles gedaan en volvoerd heeft, wat in de verdorvene kerk, die, gedurende zo veele eeuwen, door den ingewortelden kanker van veelvuldige dwaalingen, in alle haare deelen, zo deerlyk was aangeſtoken, kon gedaan worden; maar hy heeft doch alles gedaan, wat zyn doorzigt en kragten, de duur zyns levens, de werkzaamheden en hinderniſſen, met welken zyn Leven omringd was, hem hebben toegelaaten te doen. Hy heeft genoeg gedaan, om den grootſten en zeldzaamſten roem te verwerven, dat hy zyne en de volgende eeuwen heeft opgeklaard en in vryheid geſteld; dat hy een zaad heeft uitgeſtrooid, welk, zo lang 'er menſchen op den aardbodem gevonden worden, zal vrugt draagen. En genomen, hy hadt allerlei kwaad, in zynen tyd, met wortel en tak kunnen uitdelgen, zou hy dan ook de kwaalen hebben kunnen afweeren, die in den volgenden tydloop ontſtaan zyn? Of in 't algemeen die gebreken en misbruiken hebben kunnen verhoeden, welken de menschlyke zwakheid, de verandering in zeden en ſmaak, de vooroordeelen der Leeraars, de ſteeds afwisſelende toeſtand der weetenſchappen, en andere oorzaaken meer, geduurende alle de volgende tyden, onzen tyd zelf niet uitgeſlooten, voortgebragt hebben? Ik voor my houde het voor eene groote dwaaling, ſtaande te houden, dat *Luther* de kerk één voor altoos verbeterdheeft. Het is waar, de grond, op welken de

de kennis van den Godsdienst moet rusten, dien hy uit den poel van eene zo langdurende vergetelheid heeft hervoort gebragt en weder ingevoerd, is onverbeterlyk: en ook zyne andere grondstellingen zullen, over het gemeen genomen, altoos juist en heilzaam blyven. Maar in derzelver waare gebruik wordt zo ligtelyk misgetast, het wel aanwenden, bepaalen en uitbreiden derzelven, vooral omtrent zekere voorwerpen, die in vroeger tyd nog weinig bearbeid wierden, maakt zo dikwils nieuwe naspeuringen noodig; zelfs de wasdom of te ruggang in verscheidene takken der geleerdheid, heeft een zo aanmerkelyken invloed in het voorstellen van den Godsdienst en in de gesteldheid der kerke, dat dezelve bykans alle vyftig jaaren, en somtyds binnen nog korter tyd, de hervorming van enkele misbruiken, alzoo noodzaaklyk nodig heeft, als dezelve in de kerke der zestiende eeuw, over het geheel genomen, niet kon gemist worden. Wy hebben ons, zeventig of tachtig jaar geleden, genoodzaakt gezien, om de gebreken der Godgeleerde leerwyze op de hooge schoolen, de verbasterde predikwyze, de verwarring van het kerkrecht, de spoorlooze uitsprongen van den twistgeest, en andere gebreken meer, te hervormen. Naauwlyks beginnen wy nu adem te scheppen, na het voeren van een' geweldigen Oorlog, in onze eeuw ontstaan, over die wysbegeerte, welke de plaats der oude barbaarsche Philosophie scheen in te neemen, een Oorlog, die van wederzyde, met veel overhaasting en ten nadeele der Godgeleerde wetenschappen, is gevoerd geworden; naauwlyks leeren wy de verdraagzaamheid jegens Godgeleerde meeningen, die haar niet onwaardig zyn, uitoefenen; naauwlyks ——— Doch deze lyst mogt te lang worden, en onze nazaaten zullen het mis bewimpeld durven zeggen, wat by ons nog te hervormen is. Dat wy en zy dit alles kunnen inzien, dat wy moed, kragten, en goede voorschriften hebben, om het nog ontbreekende te verbeteren, dit alles hebben wy aan *Luther* te danken". — Ter gelegenheid van dit laatste gezegde, kunnen wy niet wel afzyn van nog op te merken, dat onze Schryver daar mede geenszins wil aanduiden, dat geen andere persoonen ook in dit Stuk het hunne toegebragt hebben. In tegendeel hy erkent in deeze Leevensbeschryving meermaals, dat verscheiden omstandigheden *Luthers* bedryven begunstigden, en dat ook andere bekwaame Mannen het hunne toebragten; wel byzonder toont hy aan, van hoe veel belang de bystand en vriendschap van *Melanchton* voor *Luther* geweest zy:

„ Nimmer, *zegt by*, scheenen twee mannen minder voor malkander gemaakt te zyn, dan dezen. De een verbryzelde alles wat hy aangreep, en wanneer hy groote oogmerken ondernam koos hy altoos sterke doch gewisse voor zagte en langzaame middelen; daar in tegendeel de vreedzaame inborst des anderen bykans niets dan zagtheid, toegeevendheid en geduld wilde gebruikt hebben. De liefde tot waarheid alleen sloot den naauwsten band van vereenigingtusschen hen beiden, en hunne wederzydsch gelyke yver voor den welstand der Kerke maakte, dat elk op die wyze arbeidde, welke

hem de nuttigſte voorkwam. Zy kenden, gelyk *Camerarius* zegt, (*de vita Ph. Melancht. C.* 67.) hunne wederzydſche gebreken, en zy verdroegen dezelven in malkanderen des te roemryker, hoe ligter in de toenmaalige tyden ſcheuringen verwekt wierden, en hoe meer de menſchen zelfs tot dezelven geneigd waren. Hunne zonderlinge vertrouwdheid, hoogachting en liefde voor malkander, leedt ook geen afbreuk door de verſcheidenheid van meeningen, die zomtyds wel eens plaats hadt. *Luther* erkende openlyk hoe veel de Kerk, en hy zelf, verplicht was aan de voortreflykheid zyns vriends; hy trok deszelfs ſchriften den zynen voor, deszelfs reedlykheid, liefdraagend hart, en gaaven om te leeren, ſchatte hy zeer hoog, en bediende zig beſtendig van deszelfs raad en hulpe. Maar *Melanchton* eerde *Luther* als een man van verheven Geest, die, zo wel hem, als ontelbaar veel anderen, een leidsman tot den waaren Godsdienst was geworden; hy vondt in hem veel dat buitengewoon was, en ſtelde zig uit dien hoofde des te meermaals gerust met deszelfs aanzien, en met het bewust zyn van deszelfs onſchuldige oogmerken. Hy leerde, ſchreef en redentwistte in openlyke vergaderingen, alles overeenkomſtig met *Luthers* oogmerken; zyne bezigheden, ten beste der hervorminge, waren bykans even zo talryk als die, welke *Luther* ondernam; doch zyn gemoed was 'er meer onder aangedaan; ene angstvallige bekommering over den toeſtand en het aanſtaande noodlot der Kerke bleef hem geduurig by. Hy deed al wat *Luther*, door andere bezigheden verhinderd, niet kon doen, en dat nogtans niet te vroeg gedaan kon worden: by ſchreef bereids in 't jaar 1521 het eerſte leerboek des Evangeliſchen geloofs. Deze zyne *Loci communes rerum Theologicarum* waren van zeer grooten dienst voor de hervorming. Men hadt dezelven in laater tyd niet moeten ter zyde leggen, maar liever mogen verbeteren: niets was beter in ſtaat geweest, om de edele en geleerde eenvoudigheid in Godgeleerde voorſtellen duurzaam te doen ſtand houden. Van nog grooter waarde en van denzelfden ſtempel was het eerſte belydenisſchrift, als mede het verdedigſchrift onzer Kerke, welke hy met onnavolgbaare duidlykheid, gepaard met grondige bewyzen en vredelievendheid, hadt opgeſteld. Hy hielp *Luther* niet ſlegts den vervallen Godsdienst herſtellen, maar hy is ook een der voornaamſte grondvesters der geleerdheid in Duitschland geweest; de Wysbegeerte, de Geſchiedenisſen, de fraaije Wetenſchappen, en inzonderheid het beoeffenen der oude Schryveren, die nog altoos in ieder ſoort van ſchoonheden voorbeelden voor ons blyven, dit alles is door hem, onder ons, eerst recht in zwang geraakt. Onze Kerk heeft daar door zo wel eer als voordeel verworven. En ingevalle het misſchien gebeurde, dat het gemoed van den een of ander door *Luthers* hevigheid wierdt afgeſchrikt, om zig voor de Evangeliſche gemeente te verklaaren, zo moest *Melanchtons* zagtmoedigheid, die met hem voor dezelfde zaak ſtreed, hen des te meer inneemen".

Dicht-

Dichtlievende Uitſpanningen, bevattende Evangelieſche Tafereelen. Door J. MACQUET, *Lid van de Maatſchappye der Nederlandſche Letterkunde te Leiden. Tweede Deel. Te Zierikzee, by* J. de Kanter en Zoon 1774. *Behalven het Voorwerk* 310 *bladz. in groot octavo.*

MEt de afgiſte van het eerſte Deel is reeds gebleeken, dat de Heer *Macquet* onder die Dichters behoort, welke hunnen Dichtgeest niet ongevallig weeten te regelen, naar den verſchillenden aart der onderwerpen (*). En even dit ſtraalt alleszins door in deeze Evangeliſche Tafereelen, die alleszins ſtrekken, om het gunſtige denkbeeld, dat wy ons van hem gevormd hebben, te bevestigen. Hy maalt ons hier, met treffende koleuren, de voornaamſte lotgevallen van 's Waerelds Heilland, zedert zyne Geboorte, tot op zyne Hemelvaard, en zitting aan Gods rechtehand, in verſchillende ſoorten van Tafereelen. Tuſſchen beiden brengt hy ons, in eenige niet min fraaie Schilderyen, tot eene leevendige beſchouwing van ſommigen dier meesterlyke gelykenisſen, of leenſpreukige voorſtellen, waar onder onze Hemelſche Leermeester zyne Leer met zo veel nadruks voorgedraagen heeft. By deeze Stukken komt een Tafereel van 't Pinkſterfeest, mitsgaders een van den Jongſten Dag; en ten laatſte deelt hy ons twee zeer onderſcheiden Schilderyen mede, die ons, op eene hartroerende wyze, de Eeuwigheid in de Helle, en de Eeuwigheid in den Hemel, doen beſchouwen. Ieder Stuk beantwoordt, in de uitvoering, aan de natuur van 't onderwerp, en de Liefhebbers van deftige Bybelpoëzy zullen dit tweede Deel hunner goedkeuringe, over 't geheel, wel waardig agten. 't Lust ons, ter bevestiginge van ons gezegde, hier nog eenige voornaame trekken, uit het Tafereel van den barmhartigen Samaritaan, onder 't oog te brengen, niet twyfelende of ze zullen aan liefderyke harten treffend voorkomen.

De Heer *Macquet* maalt ons natuurlyk een reizenden Jood, verdwaald in de woestyne, bevreesd voor ſtruikroovers, die zig aldaar vaak onthielden; hy ſtelt hem ons voor, als aangerand, mishandeld, geplonderd, en tot den dood gewond.

't Heel lichaem wordt een wonde, en ligt in 't bloed te dryven,
Naekt op een harden grond van koude te verſtyven.
De ziel hangt vluchtig op de lip, beſtorven, bleek.

In dien ſmertlyken toeſtand liggende, ziet hy, zo als hy 't hooſd al ſuizend opbeurt, een man in priesterlyke kleederen op den weg, die allengskens tot deeze plaats nadert. Dit geeft hem moed; hy ſmeekt hem, op zyde gekomen zynde, met vertrouwen, om deszelfs hulp.

Maar

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letter-Oef.* I D. bl. 612.

Maar och! hy hoort hem niet, hy wendt van hem zyne oogen!

Zulk eene onmededoogenheid valt den elendigen hard, en hy ſtort, onder het opofferen van zyne ziel aan Gode, in eene volſtrekte onmagt, die gevolgd wordt van een dunnen ſlaap,

Een korte rust geſtaêg door ſchrikken afgebroken.

Hier door egter een weinig verfriſcht, beurt hy, ontwaakt zynde, de zwakke leden een luttel van den grond, en 'er ſchynt zig iets troostlyks voor hem op te doen, daar hem een man nadert,

In wiens gezicht, zoo 't ſcheen, de goedheid zelve woonde,
Daar hy een minzaemheid in alle trekken toonde.
Dees zoon van Levi ſpreekt den flaeuwen Reizer aen;
O vriind, met wien ik ben tot in de ziel begaen,
Welk een rampzalig lot ſtortte u in deze ellenden?
Wat bragt u hier? Wie dorst aen u de handen ſchenden?
Hebtge iets tot tegenweer door moed of vlucht bezogt?
Wie zyt ge? Van waer kwaemt ge, en werwaert legt de togt?
Kent gy de ſnooden niet? — Ach naeuwlyks kan ik ſpreken.
'k Ontmoette een moorders bende in deze woeste ſtreken.
Ik ben. Ach red me, eer ik.... Een flaeuwte brak zyn rêen.
En Levi's zoon vervolgt: Uw angst en wonde en ween,
God weet het, gaen me aen 't harte. Uw wonde dient verbonden.
Maer ach (hy zucht) ik heb geen balſem voor de wonden.
'k Beklage u in myn ziel; maer de avond naekt, en ik
Moet verder heen; dit bosch en gy wekt me angst en ſchrik.
Wie u dus heeft geveld, die zoude ook my niet ſparen.
Vaerwel. De Hemel helpe u uit deez' doodsgevaren.
Hy vlucht.

De elendige geraakt hier op in een hooploozen toeſtand.

hy ziet den dag verdwynen,
De rare duisternis, het groeien zyner pynen,
Voorſpellen hem alreeds nog grooter ongeval,
En hoe dees nacht het hek zyns leevens ſluiten zal.
Zoo vreest een zeeman, fel gefold op holle golven,
Te worden met zyn kiel van 't woedend zout bedolven,
Wanneer de ſtorm verheft by 't zinken van den dag,
Hy geen geſtarnt ziet, waer hy ſtreek op houden mag,
Maer heel het halve rond bedekt met dikke wolken.
Dan roept hy, uit het hart der woende pekelkolken,
Den hemel bevend aen, en wagt bevreesd van daer
Nog hulp, waer aen hy zelf wanhoopt in dit gevaer.

In

In zynen jongſten nood, daer van de veege lippen
Zoo met den laetſten ſnik de ziel hem ſcheen te ontglippen,
Vangt hy dit troostend woord. O vrind, hoe ligt gy hier
Verdronken in uw bloed? Wat mensch of gruwzaem dier
Tastte u dus vreeslyk aen? Wie zyt ge? Maer uw wonden
Vereiſchen, eer u kragt en ziel begeeft, verbonden.
Die vriendelyke ontſluit zyn koffers ſtraks, giet wyn
En olie in de wonde, om de yſelyke pyn
En gloende ontſteking zagt te lenigen, te ſtreelen,
Allengs de diepe wond te zuiveren, te heelen.
O waerde, zegt hy, beur de leden van den grond,
Een godheid zorgt voor u, die my ter hulpe u zondt.
Het is nog tyd, ſchep moed; een kranke, in doodsgevaren,
Gevoelt door zorg en vlyt de ziekte allengs bedaren,
En krygt door tyd en rust zyn kragten als voorheên,
Schoon zyne kwael in 't eerst hem ongeneesbaer ſcheen.
Hy helpt den zwakken op, en voert den zwaergewonden
Te paerde naer het dorp, waer zy een herberg vonden,
En hy hem rust verſchaft. De lyder, wat bedaerd,
Bedankt den Vreemdeling, zoo liefderyk van aerd,
En vraegt hem zynen naem, en wat hem heeft bewogen
Om hem, naer wien Leviet en Priester naeuwlyks de oogen
Eens keerden, hulp te bién in zulken veegen ſtand.
't Befaemd Samaria is myn geboorteland.
De Rede leerde my myn medemenſchen te achten;
Hem mynes Naestens heil en voordeel te betragten.
Daar woont een vroom gemoed, waer deze deugden zyn.
De Godsdienst, zonder haer, beſtaet alleen in ſchyn.
Men kent geen trouw noch vrind in onbewolkte tyden.
De vrindſchap en de deugd ontdekken zich in 't lyden.
Zy ondergaan de proef, gelyk het goud in 't vuer.
De trouw is zuiver, blyft zy vast in aklig uer.
Nature leerde my u by te ſtaen, wiens leven
Zoo veeg was. Maar ik moet my verder heen begeven.
Ik redde u; dat 's genoeg. Hy zwygt, betaelt den waerd,
En kust den zieken man vaerwel, en ſtygt te paerd.

Zulk eene ſchildering is geſchikt om te behaagen; doch het verwondert ons, en wy kunnen niet giſſen, hoe 't bygekomen zy, dat de Heer *Macquet* hier ten laatſte ook geen gebruik gemaakt heeft, van dien ſchoonen trek, waar mede Jezus deeze gelykenis eindigt; als hy den Samaritaan, op deszelfs vertrek, tot den Waard doet zeggen; *Draag zorge voor hem; en zo wat gy meer aan hem te koste zult leggen, dat zal ik u wedergeeven, als ik wederkome.* Hy *redt* dus den Jood niet alleen uit het doodsgevaar; neen! *dat 's hem niet genoeg;* maar hy draagt ook, zo veel in hem is, zorg

voor deszelfs verdere herſtelling. Dit voltooit het character van den barmhartigen Samaritaan, dien de Zaligmaaker ons ten voorbeelde van navolging aanpryst; waaromtrent onze Dichter zeer wel zegt:

Dus leerde Emanuël, die ons gewisſer leſſen
Van deugd en liefde geeft, dan Platoos, Sokratesſen;
Hoe ieder hulp moet biên in allen tegenſpoed,
Geloofs- en landsgenoot, genoten dienst, en bloed,
En voordeel vordren van den mensch niet ſlegts de plichten
Van Vrindſchap, en den last des Naesten te verligten,
Den vreemdſten ſterveling, ſchoon nooit van u gezien;
Schoon niet aen hem verplicht, moet ge echter byſtand biên;
In 't nypen van den nood, indien ge God behagen,
En den verheven naem van deugdzaam man wilt draegen.

Voorts beſluit de Heer *Macquet* dit Dichtſtuk met eene klagte over de liefdeloosheid onzer Eeuwe, welke, ſchoon hier wat ſterk uitgedrukt, inderdaad verregaande is; des de Dichter maar al te veel rede hebbe, om zig, aan 't ſlot, indezervoege te uiten:

Medogenheid, hoe vroeg zyt gy van de aerd gevaren,
In haren lentetyd reeds tegen u gekant.
Gy volgde Liefde en trouw naer 't hemelsch vaderland,
Waer gy u oorſprong naemt. Ach, voor hoe luttel zielen
Zult ge in den jongſten dag voor 's Rechters voeten knielen,
En vallen in de roede! O goddelyke Maegd,
Barmhartigheid, die zoo veel roems op weldoen draegt;
Zoo veel gezags bezit in 't ryk der zaligheden,
Verlaet met uwen ſtoet nog eens het lachend Eden;
Bezoek nog eenwerf de aerde en ſchep een gouden tyd,
Aen liefde en vrede en trouw, by uw gebied, gewyd.

Uitgezochte Fabelen of Leerzaame Verdichtzelen der ſpreekende Dieren van ESOPUS EN PHÆDRUS. *Op eene nieuwe wyze in Vaarzen gebragt, en met veele navolgingen en ophelderende Aantekeningen verrykt. Door* HERMANUS THEODORUS TERKAMP. *Eerſte Deel. Te Batavia by* Lodewyk Dominicus 1773. *Behalven het Voorwerk* 154 *bladz. in groot octavo.*

HEt oogmerk van den Heer *Terkamp* is de beste Leevensregelen, die de Wysgeeren in de Zede- en Staatkunde opgeeven, in een geval van driehonderd Fabelbeelden, door twaalf Boeken verdeeld, waar van hy in dit Deel de drie eerſte Boeken voor af laat gaan. Ze beſtaan ten deele uit eigen vinding, ten deele uit

navolging zo van oude als laatere Fabeldichteren; en de Autheur toont in dezelven, dat zyne onderneeming aanmoediging verdient; te meer daar derzelver uitvoering veelligt in de Indiën nog eene byzondere nuttigheid, ter aanſpooringe van meerder oefening, kan hebben. Hoe 't zy, 't is althans niet onaangenaam te zien, dat 'er Nederlanders in dat Gewest gevonden worden, die hunnen geest ſcherpen, om anderen, op eene gevallige wyze, nutte Zedelesſen in te boezemen. —— Tot een voorbeeld der uitvoeringe ſtrekke de leerzaame Fabel van

DE KRABBE en HAAR JONG.

Een oude Krabbe zat op 't ſtrand,
En zag haar Kroost ſpantſeeren in het zand,
Met ſcheeve en waggelende pasſen,
Foei! riep ze, Zoon, wat gang is dat?
'k Dacht dat gy meer welleevendheid bezat.
Verlaat ('k beveel het u) deez' leelyke grimasſen,
En treed me deftig, als de Krabben van fatſoen.
„ Pardon! Mama, zei 't Jong, ik weet niet hoe die doen."
ô Botterik! Wel aan! zie toe; ik zal 't u wyzen.
Hier wandelde Mevrouw veel erger dan haar Kind.
Dat ziet zyn' puilende oogen blind,
En weet niet waarom het dus ſcherp zich hoort mispryzen.
Het treedt van Meetâf aan, zoo avrechts als voorheen.

* * *

Hy die zyn' Kinderen hunn' plichten voor wil leggen,
Maak dat 'er op hem-zelv' niets zy te zeggen;
Zoo niet, hy zal hen nimmer overreên.

Begeert men 'er nog een van een anderen aart, men leeze dan de volgende Fabel, die ten opſchrifte heeft

DE KRANKE SPERWER.

Een Sperwer, die in 't openbaar
Den vroomen vog'len dorst, als zinneloozen, ſtreepen,
Een ſchelmſche Sperwer, fel geneepen
Van doodângst, riep een' Ojevaar.
„ ô! Sprak hy, gy, die, om uwe zuiv're zeden
„ En Godvrucht, (*) alles by de Goôn vermoogt,
„ Koom een' rampzaligen ter hulp met uw' gebeden;
„ Dewyl die plicht geen uitſtel meer gedoogt.

„ Stroot

(*) „ [En Godvrucht] d'Ojevaar (om dat hy, met een hemelwaards geheven hoofd kleppende, eenigſinds het bidden naarbootst, en bovendien, als men zegt, zyne Ouderen, door hooge Jaaren blind en krachteloos, uit zynen buit voedt,) verbeeldt doorgaans in de Fabelen den Priester, of immers eenen godvreezenden en deugdzamen Man."

„ Strooi wierook, daar de vlammen blaaken,
„ In ruime maat op 't altaar-vlak.
„ Ik voel, ik voel den dood genaaken;
„ Och! of Kerkplichtigheid zyn ſchicht verbrak."

'k Wil gaerne, zegt hieröp d'uitheemſche vogel, ſmeeken,
Myn zoon! voor uw behoud; maar, och! ik twyffel ſterk
Of gy verhoord word; 't is met u geen Liefde-werk;
ô Neen! 't is Slaafſche-vrees, die u dus vroom doet ſpeeken.

Wat gruw'len hebt gy niet beſtaan?
Hoe ſtout dorst gy der Goden magt braveeren!
Het heilig altaar zelfs met dieſſchen klaauw' ontëeren!
Nu komt u Wroeging met haar' zweepen ſlaan...
Ja! riep de Sperwer, ja! 'k gevoel het, 'k moet vergaan.
Bid deugdzaame Ojevaar!.... hy riep, en 't was gedaan.

* * *

Hoe menig Booswicht ziet men, vol elenden
En wanhoop, als deez' Sperwer, 't leven enden!
De ſtoute Vrygeest, die met deugd en waarheid ſpot,
Vindt, trillende, in den dood zyn' Rechter en zyn' God.

De Fabrikeur van Londen, Tooneelſpel; gevolgd naar het Franſche van den Heer DE. FALBAIRE. *Te Amſterdam by* G. ten Boekelaar 1775. *In groot octavo* 90 *bladz.*

VAn tyd tot tyd komen ons meer Tooneelſtukken ter hand, die geſchikt zyn, om ons de burgerlyke voorvallen der zamenleevinge, op eene leerzaame wyze, af te maalen, en dus de onderlinge burgerlyke pligten aan te dringen, 't welk ongetwyfeld zyne nuttigheid kan hebben. Tot die ſoort is ook dit Tooneelſpel betrekkelyk; waar in een Fabrikeur van Londen, ongelukkig gemaakt door de Bankbreuken van anderen, gered wordt door een Heer, die daar door, toevallig, zig zelven, zyne Egtgenoot, en zyne Dogter behoudt.

Een Fabrikeur *Wilſon*, (om den hoofdinhoud maar kortlyk te melden,) wordt door Bankbreuken van anderen, tot de uiterſte armoede gebragt, zo als hy door 't Huwelyk vereenigd is met *Fanny*, welke, benevens haare Moeder, Mevrouw *Sonbridge*, haare middelen opgeofferd heeft ten behoeve van *Wilſon*; daar *Fanny* reeds te vooren een aanzienlyk Huwelyk met Mylord *Orſey* afgeweezen had, uit genegenheid voor *Wilſon*. Dit brengt den Fabri-

keur

heur tot wanhoop; hy beſluit in den Theems den dood te zoeken, ſchryft een brief aan zyne beminde *Fanny*, en zynen geweezen Medevryer Mylord *Orſey*, of ook hunlieder Egt het geluk van Mevrouw *Sonbridge*, van *Fanny*, en dat zyner twee Kinderen, by eene voorgaande Vrouw, mogte herſtellen. Met dat oogmerk verlaat hy het Huis, bezorgt de Brieven, en gaat Theemswaards. ——— In dat zelfde tydſtip bevindt zig ter zelfder plaatſe, met het zelfde oogmerk, om een einde aan 't leeven te maaken, Mylord *Falkland*. ——— Deeze Heer had in zyne Jeugd eene jonge Dame verleid, vervoerd en verlaaten; was, met eene andere gehuwd zynde, naar Jamaika vertrokken; maar nu, op het overlyden dier Vrouwe, wedergekeerd. Onder een ſmertlyk gevoel van zyn voorig wanbedryf had hy deeze Dame gezogt; ook was hy aan 't huis van *Wilſon* geweest, om naar haar te verneemen; doch zonder hem zelven te ſpreeken, toen hy verſtond dat de Fabrikeur *Karel Wilſon* heette, terwyl hy geaddresſeerd was aan 't huis van den Koopman *Robert Wilſon*. Aan 't huis van deezen laatſten had hy verſtaan, dat die Dame met haare Dogter, door ſchipbreuk, omgekomen waren. Dit berigt had hem het opgemelde beſluit doen neemen, en hy ſtond nu op 't punt om 't zelve ter uitvoer te brengen. ——— In zulk een toeſtand van geest ontmoeten *Wilſon* en *Falkland* elkander; zy ſchynen zig onderling te belemmeren; dat aanleiding geeft, tot een onderhoud, waar uit *Falkland* bemerkt dat *Wilſon* mistroostig is van wegen het verlies zyner goederen. Dit doet *Falkland* by zig zelven zeggen, „ laat ik, voor myn ſterven, ten minſte noch een „ goed werk doen;" hy ſlaat daar op aan *Wilſon* voor, hem zyne ſchade te herſtellen, hem in 't leeven te behouden, en hem aan zyn ongelukkig huisgezin weder te geeven; aan welken voorſlag *Wilſon* het oor leent, ten wille zyner Vrouwe en arme Kinderen. ——— Intuſſchen was de brief van *Wilſon* aan *Fanny* geſchreeven ſpoedig beſteld; het ontvangen van dien brief had het geheele Huisgezin in beweeging gebragt; en ieder bewoogen om *Wilſon* te zoeken, ten einde zyn ongelukkigen dood, ware 't mogelyk, voor te komen. Zy ontmoeten elkander omtrent de plaats, daar *Falkland* en *Wilſon* in redenwisſeling zyn; vervolgens ontdekt *Fanny* haaren *Wilſon*; deeze openbaart haar zynen weldoender, en wil *Fanny* met Mevrouw *Sonbridge*, terwyl de overige hen volgen, tot hem geleiden. Mevrouw *Sonbridge* en Mylord *Falkland* erkennen elkander, dat de tederſte ontmoeting te wege brengt; waar uit *Falkland* voorts verſtaat, dat by den Egtgenoot van zyne eigene Dogter behouden heeft; het welk hem, *Wilſon* aanziende, doet zeggen.

„ Hoe *Fanny!* is dit dan uw echtgenoot! Zyt gy, (*Wilſon omhelzende*,) zyt gy dan die zelfde *Wilſon*, by wien ik dezen morgen geweest ben, om bericht van myne waerde echtgenoote en kind te krygen? en alwaar ik my verbeeldde verkeerd te zyn? wonderlyk geval! had ik u ſlechts t'huis gevonden, was ons beider geluk

luk van dat tydſtip af gevestigd geweest. Nu, by *Robert Wilſon*, by wien ik weezen moest, komende, verſtond ik, door 't bericht van een Koopman van Newcastle, dat gy beiden met een Schip verongelukt waart. ô Myn zoon! (*zich naar Mevrouw Sonbridge en Fanny keerende.*) Indien ik hem niet ontmoet had, was het met my gedaan geweest; ik zou niet meer leeven. Op de tyding die ik van uw' dood ontfing, wierd ik wanhoopend, en wilde my .... de Hemel heeft ons elkander doen ontmoeten. Door zyn wanhopenden toeſtand te zien, verdween de myne. Voor myn ſterven, wilde ik een werk van barmhartigheid doen, met zyne rampen te herſtellen: en dit is de belooning, waarmede de Hemel my begunſtigd heeft." Hier op wil *Wilſon* zig voor de voeten van *Falkland* nederwerpen, dan Mylord, hem wederhoudende en omhelzende, zegt, „ Noem my uw' vader. Ja die ben ik, en wil zulks zyn. Ik belast u voor den welſtand van myne dochter te zorgen, en gy zult u beiden met my vereenigen, om .... (*hy werpt zich weder in de armen van Mevrouw Sonbridge.*) een minnares, een echtgenoote, die ik zo veel verdriet en ſmarte veroorzaakt heb, eindelyk gelukkig te maaken."

Dit geval, met etlyke gepaste tusſchenkomſten vereenigd, levert eene verſcheidenheid van aandoenlyke tooneelen, waar in verſchillende characters zeer natuurlyk voorkomen; 't welk de leezing van dit Tooneelſtuk gevallig maakt.

Brief van een Keulſche Schipper aan een Rotterdams Koopman, over de Nederduitſche Uitgave van het veel gewaagd Geſchrift, De Verdeeling van Poolen. *Hier is bygevoegd eene vertaaling van het Verdichtſel*, De twee ſtinkende Potten *genaamd. Alom te bekomen. In groot octavo 22 bladz.*

DE Keulſche Schipper heeft gelyk, in 't wraaken van de wyze, op welke gekroonde Hoofden in dat bekende Geſchrift ten toon geſteld worden; en zyne nevensgaande aanmerkingen, over 't gevaarlyk misbruik der Vryheid, zyn niet ongeſchikt. Zulks geeft hem aanleiding om te gewagen van 't haatlyke der Burgertwisten; en by die gelegenheid deelt hy nog mede eene vertaaling van een Engelsch Verdichtſel, ſlaande op de onlusten der Britten met hunne Colonisten; waar op hy ten laatſte onze gelukkige omſtandigheden in aanmerking neemt, en ieder ten beste raadt, om de Hooge Magten te eerbiedigen. Ook hier in denkt de Schipper niet kwaalyk. De inhoud van den Brief is dus niet te wraaken; maar de ſchryfwyze is over 't geheel wat talmagtig, en dus verveelend.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Derde Vervolg der Nalezingen op de byzonderheden over de Heilige Schrift, door PETRUS HOFSTEDE. *Te Rotterdam by* J. Bosch *en* R. Arrenberg 1775. *Behalven het Voorwerk en de Registers* 496 *bladz. in quarto.*

IN deze latere *Nalezing* vindt men, even als in de voorigen, enige nadere bedenkingen over etlyke onderwerpen in de *Byzonderheden* verhandeld, die ter opheldering of bevestiginge van het aldaer voorgeſtelde dienen; of ſtoffe verlenen, om deze en gene overwoogen ſtukken nader te toetſen. De Hoogleeraer brengt hier verſcheiden opmerkingen van die natuur te berde, waer toe zyne eigene leesgierigheid hem overvloedige gelegenheid geeft. Voorts hebben velen, uit 's Mans ſchryf- en handelwyze, te meer aenleiding gekregen, om hem hunne bedenkingen over zyne Byzonderheden, het zy by manier van Brieven, het zy by wyze van opzetlyke Verhandelingen, mede te delen. Deze, met verſcheiden andere Stukken, die hem voorgekomen zyn, van minder of meerder waerde, heeft hy, nu geheel, dan by wyze van uittrekſels, in zyne Nalezing ingevlochten, met byvoeging van zyne gedachten nopens derzelver inhoud. Ten laetſte heeft hy aen deze Nalezing nog gehecht, de Aenmerkingen van den Eerwaerden *Justus Tjeenk*, over den *Bybelſchen Sorek* of den *edelſten Wynſtok*. Hier door is deze Nalezing tot de dikte van een gevoegelyk Boekdeel gebragt; waerom men 'er ook niet ongeſchikt een algemenen Tytel, *Byzonderheden over de Heilige Schrift, door* Petrus Hofſtede, *Derde Deel*, by afgegeven heeft. Naer luid der Voorreden beſluit de Hoogleeraer hier mede zyne Nalezing, des de Liefhebbers, met dit Deel, dit geleerde Werk, vervuld met eene verſcheidenheid van tael- en oudheidkundige aenmerkingen, volledig kunnen maken; en zy, wier oefenzucht zich tot ſoortgelyke onderwerpen uitſtrekt, zullen 'er een ryken voorraed in vinden. —— Zie hier, om 'er eene byzonderheid uit voor te dragen, het hoofdzaeklyke van 't geen de Autheur bybrengt, ter ſtavinge van zyn gevoelen, over eene plaets uit *Lucianus*, tegen de giſſende uitlegging van den Hoogleeraer *Mosheim*;

terwyl hy de beſlisſing van deze verſchillende opvatting aen het gezonde Verſtand overgeeft.

Het is, uit het verhael, ons in de *Handelingen aer Apoſtelen* medegedeeld, en uit verſcheiden berichten, die wy in de *Brieven van Paulus* ontmoeten, overbekend, dat die Apoſtel een by uitſtek werkzaem leven geleid, en vele wederwaerdigheden doorgeſtaen heeft. Men kan, dit nagaende, niet wel afzyn van te vooronderſtellen, dat de Apoſtel een zeer ſterk lichaemsgeſtel gehad moet hebben. En ondertusſchen ſchynt hy egter een man van een zwak geſtel geweest te zyn. Althans men zeide van hem 2 Cor. X. 10. *De brieven zyn wel gewigtig en krachtig, maer de tegenwoordigheid des lichaems is zwak.* Hoe dit te vereffenen met al dat werk, met al dat zwerven, met al het worſtelen van dien Apoſtel? Ter wegneminge van deze zwarigheid, en ter beveiliginge van de waerheid der gewyde geſchiedenisſen, heeft onze Autheur, in zyne *Byzonderheden*, in bedenking gegeven, of 'er, ter aengehaelder plaetſe, niet veel eer geöogd wierd, op de *onaenzienlyke lichaemsgeſtalte* van Paulus, dan wel op deszelfs *zwakheid:* en zulks leidde hem tot het byeenzamelen van bewyzen, ter ſtavinge van dit denkbeeld, dat Paulus ene onaenzienlyke lichaemsgeſtalte had. Ten dien einde beriep hy zich onder anderen, op ene plaets, te vinden in de Schriften, die op den naem van *Lucianus* gaen, (*) alwaer een *Triephon*, in ene Samenſpraek onder den naem van *Philopatris*, dus ſprekende word ingevoerd. *Na dat ik gevallig dien Galileër heb aangetroffen, (dien kaalhoofdigen met een geboggelden* [of arends-] *neus, die door de lucht tot in den derden hemel gevoerd was geweest, en aldaar de voortreffelykſte dingen geleerd had!) beeft by ons door water vernieuwd, in de voetſtappen der zalige Geesten doen ſtaan, en uit de gewesten der Godloozen verlost.* —— De Hoogleeraer *Hofſtede* had dit gezegde toen op Apoſtel Paulus overgebragt; doch wat later heeft zeker verſtandig Vriend hem verzogt te willen lezen, en wikken, 't geen de Hoogleeraer *Mosheim* over die plaets aengemerkt had; bewerende, in navolging van *Gualtherus Moglius*, dat de Maker van die Samenſpraek aldaer, niet Apoſtel Paulus, maer misſchien den enen of anderen Christenleeraer van zyn tyd bedoelde.

„ Het is, zegt *Mosheim* (†), klaer, dat Triephon, welke

(*) *Opp.* T. III. p. 584. Ed. *Amſt.* 1743.

(†) In *Diſſert. Theol. Histor. de raptu Christi in cælum, quem Sociniani fingunt, adverſus L. M. Artemonium ſeu Samuëlem Crellium,*

ke zegt vernieuwd en wedergeboren te zyn, door dien *geneusden* en *kaalhoofdigen*, welke ten derden hemel is opgeklommen, van zulk een meester en leeraar ſpreekt, door wien hy *kwanswys* tot den Christelyken Godsdienst is overgehaald. Indien derhalven die Triephon iemand van de derde eeuw geweest is, gelyk Crellius wil, zo heeft hy met deze zyne woorden noch Paulus, noch Christus, [welk laatſte Crellius beweerde,] maar wel een Christen-Leeraar van zyn tyd konnen bedoelen. Waarlyk is 'er noch ſchaduw noch voetſtap in deze ſamenſpraak, dat de Opſteller dezelve zoude willen aangemerkt hebben als voorgevallen te zyn in de dagen van Christus of Paulus; daartegen wyst hy ons meermalen duidlyk naar dingen van zynen tyd, het welk een bewys ſchynt te zyn, dat hy noch om Paulus noch om Christus, wier tyden lang voorby waren, gedagt hebbe, maar den eenen of anderen voornaamen Christen-*Priester* van zyn eeuw heeft willen *ſteken*. De woorden ſtryden niet tegen deze uitlegging. Dat alle Christenen Galileërs genoemd worden, is niemand onbekend. 'Er konnen toen onder de Christen-Leeraers vele *geneusde* en *kaalhoofdige* geweest zyn. De weldaden, waar door Triephon voorgeeft aan dezen Galileër verpligt te zyn, konnen, in zeker opzigt, van alle Leeraars afdaalen. Ten laatſte, geen reden noodzaakt ons, om zyn *opklimming* in den derden hemel eigenlyk te verklaaren. Het woord ἀιροβατεῖν wordt, gelyk GESNERUS (*) al opgemerkt heeft, door Aristophanes van Socrates gebruikt, daar hy bezig is in het beſchouwen van hemelſche zaken; weshalven hier de zin kan zyn: ik heb een zeker Galileër aangetroffen, zoodanig met zyne gedagten en ziel van de aarde opgeheven, dat hy zig verbeeldde, (het geen de Christenen van Paulus verhaalen) den derden hemel beklommen te hebben. Een ieder gevoele, het geen hem goeddunkt. Ik dring niemand deze giſſing op."

Dit gevoelen heeft *Hofſtede* ter toetſe gebragt, en 't is hem voorgekomen; dat zyne overbrenging der tale van Triephon op Paulus wel zo aennemelyk is. Ter nadere bevestiginge beroept hy zich, in de eerſte plaets, op de overeenkomst dier beſchryvinge, met de algemene overlevering wegens des Apostels onvoordeelige lichaemsgeſtalte. Het geen hy dienaengaende

lium, §. XIV. postea inſerta *Syntagm. Diſſertat. ad ſanctiores Disciplinas pertinentium.* pag. 333. Edit. *Lipſ.* 1733.

(*) *In Notis ad Philop. p.* 584.

de in zyne *Byzonderheden* reeds voorgeſteld heeft, bekrachtigt hy in dezen, door twee glazen afbeeldingen, die den Apostel Paulus als een *kaelhoofdigen* vertoonen, en waer van men beweert, dat ze ouder zyn, dan de leeftyd van Keizer Conſtantyn den Groot. Dit bewys zet hy zo veel krachts by, als de natuur van 't onderwerp toelaet; dan, vervolgt hy, met meer vrymoedigheid durf ik, ten minſte tegen den Heer *Mosheim*, deze ſtelling aendringen, uit het getuigenis van den Schryver der zogenaemde *Handelingen van Paulus en Thecla*; die onze Schryver wraekt, als een verdicht geſchrift, maer welker echtheid, zo als ze door *Grabius* uitgegeven zyn, (*) by *Mosheim* erkend ſtaet. In dat Geſchrift naemlyk, en dus, volgens *Mosheim*, reeds in de eerſte Christeneeuw, wordt Paulus beſchreven, als *kort van geſtel, kaelhoofdig, met dikke kuiten* (ſucoſus) *ineengeloopen wenkbraeuwen en arendsneus.* De beſchryving beantwoordt zo volkomen aen die, welke Triephon van zyn Galileër heeft, dat men natuurlyk geleid worde, om ook daer op Paulus te denken. —— Hier by komt voorts nog, dat de verdere beſchryving ons genoegzaem bepaelt, om op niemand anders te denken. Die *kaalhoofdige, met een arendsneus, was door de lucht gevoerd tot in den derden hemel, en had aldaer de voortreflykſte dingen geleerd.* 't Is waer, ἁρπαζειν, *door de lucht varen*, word meermaels in een oneigenlyken zin gebruikt; dan hier word geſproken van ἁρπαζειν εις τριτον ουρανον, van *de lucht door te trekken tot in den derden hemel.* Deze ſpreekwyze is niet oneigenlyk gebruikelyk, en 't is eer te vermoeden, dat de Samenſpreker dezelve uit 2 Cor. XII. 2. ontleend, en dus op niemand anders dan op Apostel Paulus het oog gehad heeft.

Wat aengaet de benaming van *Galileër* aen Paulus, die een *Tarſer* was, gegeven; zulks kan niemand vreemd voorkomen, daer 't bekend is, dat men de Christenen in 't algemeen met dien verachten naem brandmerkte. En zo 't waer is, gelyk de Heer *Hoffſtede* oordeelt, dat deze Samenſpraek geſchreven is in de vierde Eeuw, en mogelyk wel door een Vriend van den Keizer *Juliaen*, zal 't te minder vreemd zyn, wanneer men nagaet, dat die Keizer ene wet gemaekt had, uit kracht van welke een ieder verboden werd, de Christenen met een anderen naem dan dien van Galileërs te noemen (†). In zoda-

(*) In *Spicilegio S. S. Patrum.* T. I. p. 95. Edit. *Oxon.* 1700.
(†) *Greg. Nazianz.* in *Orat.* III. *adv. Julianum. Opp.* T. I. p. 81. Edit. *Colon.* 1690.

danig een tyd zal men vooral Paulus, die om meer dan éne reden gehaet was, niet minder dan anderen met den verachtlyken naem van Galileër benoemd hebben. (*).

Raakende de overige ſpreekwyzen, *dat by de menſchen door water wist te vernieuwen, en uit de gewesten der godloozen te verloſſen*; ze kunnen zekerlyk in volle kracht alleen van Christus gebruikt worden; doch 't is bekend, dat ze, naer 't gemene gebruik, ook zeer wel op Paulus konnen ſlaen. In dien zin word hy, *die een zondaer van de dwaling zyns wegs bekeert*, gezegd, *ene ziel van den dood te behouden*, Jac. V. 20. En zo zend Christus Paulus tot de Heidenen, *om hunne oogen te openen*, en *ben te bekeeren van de duisternis tot het licht, van de magt des Satans tot God.* Hand. XXVI. 17, 18. Ook baert dit ten aenzien van 't verſchillend denkbeeld met dat van *Mosheim*, hier geen zwarigheid; want zo ze te hoog waren voor Paulus, konden ze altans op geen later Christenleeraer toegepast worden. —— Meerder zwarigheid ſchynt 'er te liggen, in de ſpreekwyze, *na dat ik gevallig dien Galileër aengetroffen heb.* Kon een Schryver, denkt men veelligt, die, als boven aengeduid is, waerſchynlyk in de vierde eeuw ſchreef, zo ſchryven van Paulus, die in de eerſte eeuw geleefd heeft?

„ Ik meen ja, zegt *Hoffiede*, indien men anders door den Galileër maar niet verſtaat den perſoon van Paulus, maar deszelfs Schriften, welke, in de dagen van Keizer Juliaan, zoo wel door de Platoniſche Philoſophen (ſchoon met een ander oogmerk) als door de Christenen, onderzogt werden. Wat is gemeener in alle talen, dan dat men, het werk van een ſchryver bedoelende, niet het werk maar den ſchryver noeme. Wy zeggen in het Nederduitsch: *Aristoteles heeft my geleerd: Plato is gedurig by my: Niemand bevat Cicero beter dan Grævius: Scaliger heeft een groot deel van zyn leven met Euſebius doorgebragt.* De Romeinen zyn gewoon in denzelfden trant te ſpreeken. *Gracchus in handen te hebben* is by CICERO (*a*) zoo veel als zyn boek te gebruiken; en nog heden ten dage zyn de Latinisten gewoon te verhalen, dat hun Seneca, Epictetus, of iemand anders der Ouden ontmoet

(*) Conf. *Mosheim.* in *Diſſert. ad Hist. Eccleſ. pertinent.* p. 187. Vol. I. Edit. *Alton.* 1743.

(*a*) „ Sed ecce in manibus vir, & præſtantiſſimo ingenio, & flagranti ſtudio, & doctus a puero C. Gracchus," in *Bruto* Cap. XXXIII.

moet is, wanneer zy iets, waar naar zy zogten, of het geen tot hun oogmerk diende, in derzelver ſchriften hebben aangetroffen (*b*). De Grieken drukken zig op gelyke wys uit. By den Euangelist leest men: *zy hebben Moſes en de Propheten* (die reeds zoo veel eeuwen overleden waren) *dat ze die horen*; (*c*) en by EPICTETUS (*d*) is het een en dezelfde zaak, *tot Chryſippus te komen* of *zyn boeken te lezen*. Ik zou meer getuigenisſen kunnen bybrengen, oordeelde ik de aangevoerde niet genoeg, en hier mede deze zaak afgehandeld.

„ Dus meen ik bewezen te hebben, dat zig alle de gezegdens van Triephon zeer gevoeglyk op den Apostel Paulus, en op hem alleen, laten toepaſſen. Dit zoo zynde, behoudt het bewys, daar uit ontleend, voor 's mans *onaanzienlyke ligbaamsgeſtalte* zyn volle kragt en waardy."

(*b*) E. G. Incido, hæc ſcribens (aut aliud quid agens) in Senecam.

(*c*) Luc. XVI. 29.

(*d*) Ἔρχομαι πρὸς Ἀυτὸν. *Enchirid. Cap.* LXXIII.

Proeven van den tegenwoordigen Smaak der Hoogduitſchers, in zaken van Godgeleerdheid en Wysgeerte. Vierde Stuk. In 't Hoogduitsch geſchreven door Dr. J. G. TÖLLNER, *met een Aanhangſel, bevattende des overledenen Schryvers Lergedagtenis, door den Heer* C. S. PROTZEN. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1775. *Behalven het Voorwerk* 132 *bladz. in groot octavo.*

HIer mede loopt de verzameling dezer Proeven ten einde, en men brengt dezelven thans by een, onder den algemenen Tytel, van *Vyftien uitgezogte verhandelingen enz. in het Nederduitsch vertaalt, en uitgegeven in vier Stukken, met voorberichten en aanmerkingen, door* JOHANNES PETSCH, *Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappy der Wetenſchappen.*

Meermaels zagen wy, in 't doorbladeren der voorige Stukken, dat *Dr. Töllner* geenszins de Man was, om zich door 't gezag van anderen te laten binden, maer op zichzelven dorst denken; en even dit ſtraelt ook in de hier bygebragte Proeven door. Zulks vertoont zich enigermate in de eerſte Verhandeling van dit laetſte Stukje, welke tot een onderwerp heeft, het *Vooroordeel der Oudheidt en der Nieuwheidt ener Kennis*. De Hoogleeraer toont 'er in aen, op welke gronden een

een gunſtig vooroordeel zo voor oude als nieuwe gevoelens ſteunt; doch hy doet tevens zien, dat die gronden geenzins toereikende zyn, om ons aen de ene of andere zyde te bepalen; en dat dus, in 't onderzoeken der Waerheid, de oudheid of nieuwheid van een gevoelen nimmer in aenmerking behoort te komen. „ Laten wy, zegt hy, de middelen, die ons ter onderſcheiding van waarheidt en valschheidt gegeven zyn, dankbaar gebruiken, en zo wel de genen met medelyden beſchouwen, die voor al het oude ſtryden, om dat het oud is, als de genen, die van al het oude walgen, om dat het oud is. Laten wy gemoedelyk met de waarheidt omgaan, en laten wy op onze hoede zyn tegen elken hinderpaal, die ons by het toetſen ener kennis in den weg zou kunnen gelegt worden, door de gedagten van hare Oudheidt of Nieuwheidt. Laten wy nooit de Oudheidt, maar de gronden der Kennis tot den Regel van ons oordeel over hare waarheidt of valschheidt aannemen!"

Ene hierop volgende Verhandeling ſtrekt ter beantwoordinge van enige *Bedenkelykheden*, wegens den *Goddelyken Oorſprong der Kerke, uit de Kerkelyke Geſchiedenis.* Men heeft 'er naemlyk gevonden, en de Schryver van 't zogenaemde *Uittrekſel uit* FLEURY'S *Kerkelyke Geſchiedenis* heeft zich by hen gevoegd, die, uit het beloop der Kerklyke Geſchiedenisſen, afleiden, „ dat de Kerk, in ſtede van een werk van God te wezen, naer allen ſchyn niets anders is, dan een werk van de List, de Eerzugt en de Eigenbaet der Priesteren." Tegen dezulken dringt Dr. *Töllner* etlyke overwegingen aen, die de onrechtmatigheid dezer gevolgtrekkinge in een duidelyk daglicht ſtellen. Men kan toch uit het kwade in de Kerk, zo min als uit het kwade in de Waereld, wettig beſluiten, dat dezelve geen werk van God is; en 't blykt te meer, dat het beſluit in genen deele doorgaet, wanneer men, op ene aendachtige beſchouwing, bemerkt, dat 'er met de invoering van den Christelyken Godsdienst tevens veel goeds, en meer goeds dan kwaeds in de Waereld gebragt is. Hier by komt nog, gelyk de Hoogleeraer verder toont, dat de bewyzen voor de Godlyke invoering van den Christelyken Godsdienst, door zodanige bedenklykheden, geenszins omvergeworpen worden. Zo lang deze bewyzen hare kracht behouden, en niet wederleid zyn, is 't, gelyk hy zeer wel betuigt, „ onbedachtzaam, het beſlisſchend oordeel te vellen, dat de Godsdienst een werk der menſchen was, om dat dezelve al vroeg door de menſchen ontheiligt en misbruikt werd."

Het onderwerp der derde Verhandeling is de *Deugd.* Men

vraegt desaengaende; Is de Deugd gehoorzaemheid; of behoeft zy 't niet te zyn? Moet de liefde Gods in ons uitgeſtort worden; of is het genoeg, dat wy ons zelven op ene redelyke wyze beminnen? Zie hier, zegt Dr. *Töllner*, myne belydenis van de Deugd. —— „ Zy *kan* Gehoorſaamheidt zyn. En zy *moet* Gehoorſaamheidt zyn. Maar *Kinderlyke* Gehoorſaamheidt. En niet Gehoorſaamheidt *alleen*." Ieder dezer voorſtellingen word hier afzonderlyk verhandeld. —— De Deugd *kan* Gehoorzaemheid zyn, door voort te vloeien uit de kennis van Gods Wil, en onze hoogſte verplichting om dien uit te voeren. —— Zy *moet* Gehoorzaemheid zyn, nadien de Deugd den Godsdienst volſtrekt noodig heeft; en God, daer de Deugd Gehoorzaemheid wezen kan, ook onfeilbaer moet willen, dat zy het zy. Deze ſtellingen zyn bovenal baerblyklyk onder de Openbaring, daer de Mensch uitdruklyke Godlyke Voorſchriften nopens zyne bedryven heeft; daer de Heilige Schrift 's menſchen plichten in geboden vervat, en de oefening dezer plichten beſchryft als een wandelen in de geboden des Heren, het volbrengen van den Godlyken wil, en een doen van 't geen voor hem welbehagelyk is. —— Maer zy moet ene *Kinderlyke* Gehoorzaemheid zyn; dit toont de natuur der Gehoorzaemheid, mitsgaders Gods Vaderlyk beſtier, ten klaerſte, en ieder kan zulks terſtond bemerken, wanneer hy nagaet, hoe dit inſluit, dat de Gehoorzaemheid niet zo zeer op Gods Souverainiteit, of hoogſte Heerſchappy en Magt, als wel op deszelfs vaderlyke betrekking, en dus, niet op vreeze, maer op liefde gegrond moet worden; waer by dan komt een drieledig vertrouwen. (1.) Dat alle Gods geboden vaderlyke geboden zyn, en derhalve niets anders dan voorſchriften tot ons best. (2.) Dat God niet meer gehoorzaemheid en gene volmaekter gehoorzaemheid vorderen zal, dan ons te betrachten innerlyk en uiterlyk mogelyk was. (3.) Dat God ons niet alleen gene onvermydelyk en zonder opzet geſchiede afwykingen zal toerekenen; maer dat hy ook alle zonden van zwakheid, ſchoon ons dezelven toe te rekenen zyn, vaderlyk verſchoonen zal. —— Eindelyk zy behoeft *niet enkel alleen* Gehoorzaemheid te zyn, dit wordt niet noodwendig vereischt. God heeft ook andere beweeggronden tot goede bedryven gegeven, en hy kan gevolglyk niet willen, dat dezelven ongebruikt zullen blyven. Hier toe behooren inzonderheid twee zaken; eerst het geen men *inſtinct* van de natuur noemt, en ten tweede de kennis van de nuttigheid dier bedryven. Wanneer wy 't eerſte, dat God in de menschlyke natuur, zo goed

en

en wyslyk geleid heeft, door 't doen van goede bedryven, involgen, beantwoorden wy zekerlyk aen zynen wil, door te beantwoorden aen 't oogmerk, waer toe hy 'er ons mede begiftigd heeft. En als wy ons door het tweede, tot het doen van goede bedryven, laten bewegen, gedragen wy ons overeenkomstig met den wil van dien God, die by alle onze gebodene bedryven niets anders dan onze gelukzaligheid begeert. En aen de rechtmatigheid van zulk een gedrag kunnen wy niet twyfelen, daer de Godlyke Openbaring allerwegen blykbaer gebruik maekt van zulke drangmiddelen. Zie Spr. XIV. 34. Matth. V. 25. Luc. VI. 38. Matth. VII. 1. 1 Tim. IV. 7, 8. —— Vraegt men eindelyk nog, ten aanzien van de Christelyke Deugd in 't byzonder, of dezelve voornaemlyk geoefend moet worden, uit de in het werk der Verlossinge begrepene beweeggronden tot gehoorzaemheid? Zo antwoordt de Hoogleeraer indezervoege. Het eigenlyk onderscheidende der Christelyke Deugd is zeker in het gebruik dier beweeggronden te stellen; maer 't zou, desniettegenstaende, eene kenlyke misvatting wezen, wanneer men alle andere beweeggronden tot gehoorzaemheid uit de Zedenleer van 't Evangelie wilde uitsluiten; daer Jezus Christus en zyne Apostels hunne vermaningen ook meermaels met andere beweeggronden onderschragen. Zie Matth. V. 41, 45. X. 28. Rom. XIII. 1. 1 Pet. IV. 10.

Tot het opstellen der vierde Verhandelinge, die ten opschrifte heeft *de Leer des Heilands en der Apostelen*, is aenleiding gegeven door ene *Recensie*, van des Autheurs *Onderricht over de Symbolische Boeken*, in de *algemeene Duitsche Bibliotheek*. De *Recensent* naemlyk stelde ter dier gelegenheid voor, „ dat men misschien gene waarheid voor eene grondwaarheidt van het Geloof te houden hebbe, *ten zy ze ergens in de redevoeringen des Heilands aangetroffen worde*, en gevolgelyk door Kristus onmiddelyk voorgedragen zy." Dan hier mede kan de Hoogleeraer zich niet verenigen; en zulks noopt hem, om te toonen, dat men de Leer der Apostelen, niet slechts als eene Uitlegging, (*Commentarius*,) van, maer als een Aenhang of Byvoegsel, (*Supplement*,) tot de Leer des Heilands heeft aen te merken. Hy betuigt niets vuuriger te wenschen, dan de Christelyke onderwyzing hoe langs hoe meer verlicht en verkort te zien; doch hy vindt het bedenklyk daer toe den bovengemelden weg in te slaen; en wenscht, ten besluite, „ in 't algemeen naukeuriger bepaalt te zien, wat en hoeveel in de kennis des Kristens, niet al-

leen des *eenvoudigen* —— maar ook des meer *vatbaren* —— doch niet *geletterden* —— *Kristens*, en wat en hoe veel flegts in de kennis des *Godgeleerden* behore."

Eindelyk deelt men ons hier, in ene vyfde Verhandeling, mede, des Hoogleeraers bedenking over de *gelykenis van den verloren Zoon*, Luc. XV. 11—32. Dezelve onderricht ons, zegt hy, van twee zaken; (1.) van den aert ener Gode behagelyke Boetvaerdigheid, en (2.) van Gods vreugde over dezelve; welke twee onderwerpen in deze Verhandeling opweklyk en leerzaem ontvouwd worden. Dr. *Töllner* dringt, uit de leerwyze van onzen Zaligmaker in die gelykenis gehouden, ten allerſterkſte zyn denkbeeld aen, dat de geheele Godsdienst rust op Gods vaderlyke betrekking tot ons; en wil dat wy de ware Boetvaerdigheid, en Gods genaderyke behandeling, ſteeds in dat licht zullen beſchouwen. Ter dier oorzake kant hy zich in dezen ten ernſtigſte aen tegen verſcheiden daer mede ſtrydige denkbeelden; welken dienen om den Zondaer, alleen door ſchrikbeelden voor God als een Rechter, tot de betrachting zyner plichten te rug te doen keeren; waer door dikwerf noch wezenlyke Boetvaerdigheid noch oprechte Gehoorzaemheid te wege gebragt word.

Wyders heeft men by deze Verhandelingen nog gevoegd, *De Lergedagtenis van* Dr. TÖLLNER, opgeſteld door deszelfs halven Broeder C. S. PROTZEN; die 's Mans levensloop en gedrag, zonder zich aen laffe vleiery ſchuldig te maken, op ene lezenswaerdige wyze voordraegt. En daer benevens heeft de Vertaler dezer Verhandelingen ons den Autheur, nog afzonderlyk, eenigzins in deszelfs character als *Theologisch Onderzoeker* doen kennen, door de opgave der regelen, naer welke de Hoogleeraer zich verplicht geacht heeft, het zyne ter bevorderinge van Theologiſche Onderzoekingen toe te brengen, en naer welken hy tevens wenschte, dat zyne Theologiſche Onderzoekingen beoordeeld mogten worden. Wy zullen dezelven, als nuttige regels, hier nog, by verkorting, opgeven.

1. Wie *Theologiſche* Onderzoekingen ondernemen wil, die moet vooral overwogen hebben, of hy den daar toe nodigen tyd hebbe, en de daar toe vereiſchte vermogens bezitte.

2. Men onderzoeke telkens, of de zaek ook der onderzoekinge waerdig zy, op dat men, ten koste van waerdiger onderwerpen, geen tyd en vermogen ſpille. Meningen, die ten enemael onſchadelyk zyn, en by welken alles, ten aanzien van het geloof en de godzaligheid, een en het zelfde blyft,

zou-

zouden dan eerst ter onderzoeking kunnen komen, wanneer 'er niets meer te onderzoeken ware, dat voor het geloof en de godzaligheid van gevolgen zyn kan.

3. Begrippen en ſtellingen, die in een eigenlyken zin theologisch, dat is iets van het geopenbaerde Leerſtelſel, zyn, moeten ook in een eigenlyken zin theologisch, dat is naer de Schrift, onderzogt worden; met ter zyde ſtellinge van alle Systemata of Geloofsregelen, en ſchynbare vernuftige bewyzen.

4. Elke theologiſche onderzoeking moet, overeenkomſtig de ſtrengſte wetten des Gewetens, geſchieden; dat is, men moet met eene heilige waerheidsbegeerte, met ter zyde zetting van alle vooroordeelen, met ene volkomen onpartydigheid onderzoeken; zonder vooraf enige de minſte bepaling te maken van 't geen men ontdekken wil, en zonder enige de minſte vreze van iets te ontdekken, waer van de kennis en belydenis bedenkelyk zy.

5. Wie zich geroepen acht, theologiſche waerheden gemeen te maken, onderzoeke wel, of het waerſchynlyk zy, dat zulks tot nut voor de waerheid en de deugd ſtrekken zal: en hy rigte alles tot het nut dat daer door veroorzaekt zal worden.

6. Wanneer theologiſche onderzoekingen ten nutte van 't Gemeen beſtemd zyn, dan kan het in vele gevallen nuttiger en noodwendiger zyn, dat dezelven over het gewigt, de noodwendigheid en den aert des voorſtels, of over het ware en valſche gebruik der theologiſche waerheid, dan over de waerheid van dezelve gemaekt worden. Vele verbeteringen van het leerſtelſel zouden minder tegenſpraek en aenſtoot veroorzaken, indien de groote verbeeldingen van derzelver gewigt, en daer door tevens van de gevaerlykheid eniger veranderingen ten dien opzichte, te voren verſtrooid waren.

Indien men deze regels, by 't onderzoeken van theologiſche waerheden, altoos in acht name, zou men met rede, door den tyd, nog al enige nuttige vorderingen mogen verwachten; welken men niet te gemoet kan zien, als partyzucht en tydlyke inzichten de overhand hebben.

Zevental van Vragen, neergelegd in den ſchoot van Néerlands Gereformeerde Kerk, om beantwoord te worden, door een iegelyk Leeraar of Lidmaat van die zelve Kerk. Te Utrecht, by S. de Waal 1775. *In groot Octavo* 4 *bladz.*

Agt Tegenvragen aan den Opgever der Zeven Vragen. Te Leyden, by C. Delfos 1775. *In groot octavo* 4 *bladz.*

Antwoord op een zevental van Vragen. Te Utrecht, by S. de Waal 1775. *In groot octavo* 8 *bladz.*

HEt gevoelen van den Eerwaerden *Kleman*, over de *Orde des Heils*, met de gevolgen van dien, is het Hoofdonderwerp dezer Geſchriften. De Opſteller der Zeven Vragen toont genoegzaem, dat hy dit gevoelen begunſtigt; en die der Tegenvragen ſtaet duidelyk aen de tegenzyde. Men ziet 'er ten klaerſte in die twee Hoofdpartyen van Nederlands Kerk, welken ons in de laetſte jaren in vele Schriften voorgekomen zyn; waer van de eene de Leer der Kerke in den ſtrengſten zin beweert; terwyl de andere dezelve op eene gematigder wyze verklaert. —— De Beantwoorder der zeven Vragen is meerendeels vry eenſtemmig met den Opſteller; en nademael deszelfs antwoord op de eerſte der Zeven Vragen enigermate mag aengemerkt worden, als te gelyk de twee eerſte der Agt Vragen beantwoordende, zullen wy dit gedeelte hier bybrengen; waer uit de Lezer de denkwyze van die zyde wat nader kan leeren. Men vraagt.

„ Of men een Predicant van onregtzinnigheid verdenken kan, die in de *Order des Heils*, en in het begrip van de eerſte Bekeering des Zondaars geene andere genade noodig ſteld, dan eene *verbeetering van de natuurvermoogens*, en de *gemeene gaven van den Geest*; voornamentlyk als men die laatſte uitdrukking opvat in den zin van Heb. VI. 5?" —— Ter dier gelegenheid word 'er van de andere zyde gevraegd.

1. „ Wat men verſtaat door de natuurvermogens en door de verbetering der natuurvermogens: hoe, en waar door worden dezelven verbetert, en wanneer zyn dezelve verbetert?

2. „ Wat men verſtaat door de gemeene gaven van den Geest: hoe verre ſtrekken zich dezen al, en niet uit?" —— En 't antwoord, dat wy boven bedoelden, luidt aldus.

„ *Men kan geen Predikant van onregtzinnigheid verdenken, die in het begrip van de eerſte bekeering des Zondaars geene andere genade nodig ſtelt, dan eene verbeetering van de na-*

natuurvermogens en de gemeene gaven van den Geest. Dit ſcheen my in den beginne anders toe, en 't quam my voor dat UE. in dezen verder dan de Heer *Kleman* ging, ja dan zelvs veelen van de geenen *die buiten ons zyn*, maar nu begryp ik, *dat daar toe waarlyk geen andere genade noodig is*; maar 't komt 'er ſlegts op aan, wat wy door *de natuurvermogens*, derzelver *verbeetering*, en de *gemeene gaven van den Geest* verſtaan. De Schryver van de *Order des heils* verklaart dit niet, en daarom zyn wy verpligt daar aan een zin te geeven, die met *de gewoone beteekenis der woorden* overeenkomſtig is. Gelyk de *natuurvermogens* hier niet wel anders kunnen beteekenen, dan *de vermogens van de ziel*, zo als ze in alle menſchen van nature zyn, namelyk *verſtand en wil*, zoo kan *derzelver verbeetering* niet anders, onzes eragtens, zeggen, dan de *verligting van het verſtand*, en de *beiliging der wil*, waar mêe *het geloov en de bekeering* onafſcheidenlyk vergezelſchapt gaan, en dan is 't zeker, dat de mensch, om tot een opregt *zoeken naar*, en *bidden* om *het geloov* en *de bekeering*, ja *tot het geloov en de bekeering zelv te komen* geen andere genade nodig heeft. De middelen nu die God gebruikt om ons hier toe te brengen, zyn *de gemeene gaven van den Geest*, en wat men daar door te begrypen hebbe, zal men best bepalen kunnen, door agt te geven, wat beteekenis die woorden hebben in de H. Schriftuur. En ik meene dat UE. hier toe met veel reden aanhaalt. Heb. VI. 5. ('t Verwondert my dat UE. 'er het vierde vers niet bygevoegd heeft, dat mogelyk een drukfout is,) als zynde dit bykans de eenige plaats, waar in de wederſtaanbaare werkingen van God, in de eerſte bekeering van den Zondaar, met den naam van *H. Geest* beſtempeld worden, en deze naam op alle andere plaatſen in de Schriften van het N. Testament gebruikt word, of van de *buitengewoone gaven van den Geest*, die aan de Apostelen en eerſte Kristenen geſchonken werden, of van de *Zaligmakende bewerkingen van 's Heeren Geest.* Daar is geen twyffel aan, of men moet alle de uitdrukkingen der aangehaalde text van *de gemeene werkingen van den Geest* verſtaan; want de Zaligmaakende en onweerſtaanbare daar door te begrypen, kan niet worden overeengebragt met *'t afvallig worden*, en de onmoogelykheid om zulken wederom te vernieuwen tot bekeering. Zoo zeker nu als het is, dat 't onmoogelyk is zulke menſchen te vernieuwen tot bekeering, als zy wederom afvallig worden, en hun voet te rug trekken van den drempel der bekeering; dewyl zy de eenige middelen, die God tot hun bekeering wil gebruiken, krachteloos maken en verydelen, en Gods Almacht aan

aan zyne wysheid en aan zyn raadsbeſluit bepaald is; zoo onmoogelyk is 't ook, dat dezulken, die, door deeze gemeene werkingen van den Geest, werkzaam worden gemaakt in het gebed, zonder verhooring zouden blyven, en dat God zelve dan al dat goede aan hun te vergeevs gewrogt zou hebben, en zyn eigen werk, ja de eenige middelen, die hy tot zaligheid verordend heeft, in zulke menſchen verydelen en krachteloos maken zou.

„ Dus heeft *de verbeetering der natuurvermogens* het geloov en de bekeering tot haare zekere gezellinnen; *de gemeene gaven van den Geest*, met het gebed gepaard, hebben die tot haar onafſcheidbaar vrugt-gevolg.

„ Indien de bevatting van den Heer *Kleman* in dit ſtuk met de myne overeenkomſtig is, weet ik niet wat ſchaduw van onregtzinnigheid daar in te vinden is".

De nadere verklaring van den Eerwaerden *Kleman*, die men te gemoet ziet, zal dit Stuk, vertrouwen we, in een helderer daglicht ſtellen, overeenkomſtig met het onderſcheid dat hy §. 10. in zyn Geſchrift ſtelt, tuſſchen de bovennatuurlyk werkende of hartveranderende genade van den Geest, en de gemeene gaven van den Geest, benevens de zedelyke werkingen des woords; waar van de hier eerstgenoemden, zegt hy, „ volgens de leere van Gods Woord en van onze Kerk, onwederſtaenbaer zyn, en de laetstgemelden wederſtaen kunnen worden".

Spiegel der Waarheid en der Dwalingen. Alom te bekomen. In groot octavo 8 bladzyden.

IN dezen Spiegel worden ons vyf Leerſtellingen, nopens des Menſchen vermogen of onvermogen tot waer geeſtelyk goed, voor 't gezicht gebragt; te weten, die van *Pelagius*, *Arminius*, der *Hervormden*, *Kleman* en *Voet*. De Spiegel vertoont ons ene tekening van die gevoelens, maer wy kunnen den Lezer denzelven niet aenraden; het glas is niet volkomen zuiver; men ſla liever het oog op de originelen. Zie hier de tekening van 't gevoelen van *Kleman*.

„ De Eerwaarde Heer *Kleman* erkend de bovennatuurlyke Genade, dog niet voorgaande, maar als een Vrugtgevolg van des Menſchen goeden Wil, pogingen en pligtbetragting, door zyn' overgeblevene zedelyke natuur-kragten, en 't vrywerkend vermogen van zyn' redelyken Geest, door het Woord onderweezen: dat de Mensch, in de natuurſtaat, zonder we-

wederbarende Genade en bovennatuurlyk ligt, de pligten en deugden van God voorgeſchreven, alzoo opregt, welmeenende en aanhoudende kan betragten, dat hy daarop de Zaligmakende Genade deelagtig word; waar door hy dan verkrygt, Regtvaerdiging, Kindſchap en eeuwige Zaligheid, door een zeker en vast Verband tuſſchen onze pligtbetragting in onzen natuurſtaat, en de Zaligmakende Genade nu en eeuwig: welk verband God geſtelt heeft door zyne eiſchen en beloften". — Men vergelyke hier mede het originele, zo als 't voorkomt in 's Mans Geſchrift §. 14; en oordele of de Spiegel wel juist tekene.

„ Ik eigen, zegt zyn Eerwaerde, den mensch niet meer toe, dan het geen hy als een redelyk ſchepzel van zynen Maaker, niet minder genadig en zonder zyne waardigheid, ontfangen heeft; niets dan 't geen hem na den zondenval hoogstgenadig is overgelaaten, natuurkragten namelyk, en op eene zedelyke wyze door het Euangelie der genade verbeeterde kragten. Ik erken dat hy alles ontfangen heeft, en hem in het eene zo min als in het andere eenige ſtoffe van roemen gelaaten werd. Ik geloove, dat hy als een redelyk en vry-werkend ſchepzel, zoo geholpen zynde, zich in den weg van pligt kan ſtellen, en dat moet ik gelooven, wil ik tot geen ſchreeuwende ongerymdheden vervallen. Maar ik geloove 'er by, dat hy daar door zich op geenerlei wyze der genade Gods waardig maakt, die nimmer op zyne behoorlyke pligtsbetragting noodzaaklyk zoude gevolgd zyn, was 'er niet door de Godlyke genade, gegrond op Christus Zoen-werk, zulk een verband verordend en vastgeſteld; en dat hy in de betragting van deezen pligt, gelyk in alle zyne handelingen, op de allervolſtrekſte wyze van de Godlyke invloeden afhangt, zonder welken hy niets doen kan". — Overeenkomſtig hier mede ſchryft die Heer in §. 10. — „ Dit verband is geen vrucht van des menſchen willen en loopen, maar alleen van Gods ontfermende zondaarsliefde; zelfs zyn de minſte goede gedagten en voornemens, die wy hebben, zuivere geſchenken van de Godlyke goedheid aan ons, ten aanzien van welken voor ons, rondsom afhanglyke ſchepzels, geen roem overblyft. — Wat moet ik noch meer zeggen, om alles aan Gode, en niets aan den mensch, toe te ſchryven?

Twee Verhandelingen over het zedelyk caracter der uitgetogen uit Egypten. Door J. P. BODDÉ, *Euangeliedienaar te Maertensdyk in het Sticht. Te Utrecht, by* H. v. Otterloo 1775. *In groot octavo* 108 *bladzyden.*

„ IS het niet allesins te denken, dat de Israëllers, als natuur-
„ lyke gevolgen van hunne harde en langdurige slaverny,
„ wanneer zy door den Godsman *Moses* uit Egypten wierden
„ uitgeleid, zeer onwetende en onhandelbare lieden geweest
„ zyn? Geeft Gods Woord op verscheidene plaatsen 'er ons
„ wel een ander denkbeeld van? En zou dus deze gedagte,
„ schoon meest door ongelukkige vrygeesten beweerd, wel
„ eenigzins tot nadeel van den geöpenbaarden Godsdienst
„ strekken, of ook wel eenigsins de sterke bewyzen voor de
„ gewyde stukken der oudheid verzwakken?" Dit drieledig vraegstuk is het onderwerp dezer Verhandelingen; in welks overweging de Eerwaerde *Boddé* enige opheldernde aenmerkingen geeft over den laetsten staet der Jooden in Egypten, hun gedrag in de Woestyne, en Gods handelwyze met hun in dien tyd. Zyn Eerwaerde toont ons in de eerste Verhandeling, hoe de ondervinding en rede het ten hoogste waerschynlyk maken, dat de Israëllers, als een natuurlyk gevolg hunner slavernye, over het gros genomen, ten tyde van hunnen uittogt uit Egypten, in natuurlyke, maer vooral Godlyke zaken, eene onbedreven en onhandelbare menigte geweest zyn. — By gelegenheid van dit voorstel, deelt hy, by manier van aentekening, nog twee bedenkingen mede. De eerste strekt, om in overweging te geven, of niet de Zonde aen Joseph gepleegd in het derde en vierde geslacht is t'huis gezogt? Als mede of het aenhangsel van het tweede gebod der tien woorden, *van de misdaed der vaderen te bezoeken aen het derde en aen het vierde lid*, niet betreklyk gemaekt moet worden tot de Israëllers, en hunne slaverny in Egypten? Ene daer aen volgende tweede aentekening is geschikt om te bewyzen, dat de verregaende Afgodery der Israëllers, zedert hunne versmading van het gewenschte Land en Bondsbreuk te Kades-Barnea, toe te schryven is aen het oordeel van een heilig God, die hen, als een rechtvaerdig Rechter, aen de afgodery en het wandelen naer hun eigen goeddunken, overgaf. — Op het voordragen hier van gaet onze Autheur, in de tweede Verhandeling, over, om te doen zien hoe zyn bovengemeld gevoelen, wegens het zedelyk character der uitgetogen uit Egypten, ten allerduidelykste gestaefd word, door de onfeilbare Bybelsche be-

berichten van het gedrag der Israëllers in de Woestyne. In het nagaen hier van leid hy ons tevens op ter beſchouwinge van Gods handelwyze met dat Volk in die omſtandigheden; mitsgaders om na te gaen, hoe men, in dat beſchreven character der Israëllers, de reden vind van hunne weerbarſtigheid; ten einde dus te toonen, dat het Ongeloof geen grond hebbe, om het verhael van Mozes, uit dien hoofde, te verdenken. —— 's Mans gedachten over dit onderwerp verdienen overweging. Men ſta het Ongeloof toe, dat de Israëllers uit de Egyptiſche Slaverny komende, een zeer, en, zo men 't wil, ten uiterſte onbeſchaefde menigte waren; maer dat dan het Ongeloof ook met ons erkenne, hoe 't gansch niet vreemd ware, dat zulk ene menigte zich op zodanig ene wyze gedragen heeft, als Mozes het gedrag van dat Volk in de Woestyn beſchryft; en dat zulks ons, het verhael van Mozes als een echt verhael erkennende, Gods wegen met dat Volk doe eerbiedigen.

Geneeswyze van de Ziekten en Kwalen der Paarden, getrokken uit 't Fransch van den Hr. VITET; *Doctor en Profeſſ. Medic. te Lions, door* REINER FONTEIN. *Te Amſt. by* G. Warnars; *te Harlingen, by* F. van der Plaats 1775. 168 *bladz. in groot octavo.*

't IS genoeg, ter aanpryzing van dit Werkje, te zeggen, dat de Hr. REINER FONTEIN, 't zelve waardig geoordeeld heeft, om 't in onze Taal over te zetten. Gemelde Heer heeft onze Nederlanders insgelyks verrykt, met een Werkje genaamd: *De Kunst van het oordeelen over Paarden*; waar van met lof gehandeld is, in de *Nieuwe Vaderl. Letteroef. Vde Deel.* 't Boek van den Heer VITET, Doctor en Profeſſor in de Geneeskunde te Lions, waar uit dit getrokken is, is in den jaare 1772, in drie Deelen in 8vo, uitgekomen, en handelt over de Paarden, Oſſen, Koeijen en Schaapen. De oordeelkundige Schryvers van het *Journal des Sçavans*, van de Maand Juny 1772, hebben 'er 't volgende van gezegt. „ Dit uitmuntend Werk is geen vrugt van eene verhitte verbeelding, maar van eene waare kennis, eeniglyk gegrond op de ondervinding. De Heer VITET heeft alle regt op de algemeene erkentenis; dewyl hy negen jaaren tot deeze moeijelyke en naarſtige onderzoekingen beſteed heeft, en, het geen nog veel edelmoediger is, twintig duizend guldens heeft opgeofferd, om herhaalde proeven op de Beesten te doen, en de verſchillende uitwerkingen

der Geneesmiddelen, op de eenen en anderen te kennen. De Lof, dien wy aan dezen Geleerden en belanglozen Onderzoeker geven, is minder dan zyn Werk verdient". De Heer FONTEIN voegt 'er in de Voorrede dit nog by; „ Ik heb nooit, (zegt hy) een Boek geleezen, waar in de tekens van de Ziekten der Paarden zo klaar, en de Geneesmiddelen zo eenvoudig en duidelyk, zyn beſchreven. Dit heeft my bewogen, om 'er dit Werkje uit te trekken; dewyl ik van gedagten ben, dat het aan myne Landsgenooten van veel nut kan zyn, en zo veel te meer, nadien 'er door eene kundige hand nooit, zo veel my bekend is, een boek over de ziekten der Paarden in onze Moedertale geſchreven is. Het boek, genaamd: *Heilzame Remedien voor de Ziekten der Paarden*, door PIETER ALMANUS VAN COUR, Hoefſmid in 's Gravenhage, wordt het meest by onze Paardemeesters en Smeden gebruikt; maar door dien hy geene kennisſe van Geneesmiddelen hadt, heeft hy de gemeene Recepten in navolging van anderen, overgenomen. De *Nederlandſche Stalmeester, door* J. W. F. VAN OEBSCHELWITZ, Adjudant onder Oranje Frieslands Cavallery, in den jaare 1763 in 's Gravenhage gedrukt, is ten opzigte van de Geneesmiddelen voor de Ziekten der Paarden, maar eene uitſchryving van PIETER ALMANUS VAN COUR. In den jaare 1772 is te Leeuwaarden gedrukt, *Huismans Handboek* of *Frieſche Stalmeester en Koeijen Doctor*; dit is wederom, aangaande de ziekten en Geneesmiddelen der Paarden, eene naauwkeurige naſchryving van OEBSCHELWITSZ, en de onkunde van deezen Uitſchryver is zo groot, dat het blykt, dat hy nooit met Paarden heeft omgegaan, of daar van eenige kennisſe gehad. Ik zal maar één bewys daar van bybrengen; op bladzyde 54 heeft hy, ten opzigte van het oor opzetten, OEBSCHELWITSZ woordelyk gevolgd; was hy nu niet op eene verregaande wyze onkundig geweest, hy zou aanſtonds gezien hebben, dat OEBSCHELWITSZ hier niet van heeft geweeten; dewyl tegenwoordig deeze Kunst in onze Provincie zo bekend en algemeen is, dat iemand, die eenige kennis van Paarden heeft, met de onkunde van OEBSCHELWITSZ den ſpot dryft. Deeze Aanmerkingen kunnen ons onderrechten, hoe wy tot nog toe door onkundigen geleid zyn, en onze kostelyke Paarden daar door in gevaar gebragt, om op raad van zulke boeken deerlyk mishandeld te worden". 't Eerſte Hoofdſtuk, 't geen over het *beryden en voeden der Paarden*, en het 54ſte dat over het *opzetten en kleiner maaken der ooren* handelt, is niet door den Heer VITET, maar door den Heer FONTEIN, opgeſteld. Wy oordeelen dit Werkje zeer dienſtig

ftig, niet alleen voor Landlieden, Stalhouders, Smeden; maar ook voor die, uit hoofde van hun beroep of uit liefhebbery, gewoon zyn Paarden te houden.

Zinſpreuken, by de Nederlandſche Rechtsgeleerden gebruikelyk, verklaard en opgehelderd, door A. MATTHÆUS. *In't Nederduitsch overgezet, door een Rechtsgeleerde. Te Amſt. by* S. v. Esveldt 1775. *Behalven eene Narede en den Inhoud* 236 *bladz. in quarto.*

IN dit Geſchrift, door den Regtskundigen *Matthæus* begonnen; doch ter oorzaake van zyn invallend overlyden niet voltrokken, vindt men eene verklaaring der negen volgende Regtsgeleerde Spreuken. 1. *Een Wyf maeckt geen Bastaert.* 2. *Man en Wyf hebben geen verſcheiden goet.* 3. *Erfnis is geen winſte.* 4. *Een Jaer rente is hondert Jaer rente. Een Jaer losſinge is hondert Jaer losſinge.* 5. *Niemant kan geven en houden.* 6. *De bloedige hant en neemt geen Erffnis.* 7. *Meubelen en hebben geen gevolg.* 8. *Het naeste Lyf. De Man voor 't Wyf. De outſte op der Straeten.* 9. *Præſcriptie van een derde deel van hondert Jaren gaet voor alle Segel ende Brief.* ——— Deeze Regels worden hier in derzelver betekenis ontvouwd, met nevensgaande oordeelkundige aanmerkingen over verſcheiden Oudheidkundige en Regtsgeleerde onderwerpen, die daar toe betrekking hebben; waar door het Roomſche Regt, en de Costumen van veele andere Volkeren, ter nadere verklaaringe van het Utrechtſche Regt in 't byzonder, opgehelderd worden. Uit dien hoofde vervat dit Werkje, niet min dan 's Mans overige Schriften, eene reeks van bedenkingen, die de Liefhebbers deezer Oefeninge met nut konnen nagaan. Laat ons, ter aantooninge hier van, 's Mans verklaaring van de tweede Spreuk, *Man en Wyf hebben geen verſcheiden goet*, eens doorloopen.

Naar het Roomſche Regt had 'er geen gemeenſchap van goederen tuſſchen de Egtgenooten plaats; ieder behield zyn eigen Patrimonium, en de beſchikking over het zelve; ten zy men, door Contract, daar omtrent anders ſtipuleerde. Het tegendeel hier van heeft by ons plaats. Alle gemeenſchaplyke goederen van Man en Vrouw worden by ons, door het Huwelyk, gemeen; ſchoon zulks door geene huwelykſche voorwaarde bedongen zy. Dit heeft plaats in Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht en Overyſſel, als mede hier en daar buiten de Nederlanden. De tyd, wanneer dit ſtand gegreepen

heeft, is niet wel te bepaalen, en even zo is 't onzeker, wat men voor den oorſprong deézer costume te houden hebbe. Onze Autheur vindt desaangaande niets beſlisſends; alleenlyk heeft hy opgemerkt, dat men, in de alleroudſte keuren van Utrecht, de vereeniging der perſoonen tot een grondſlag van de gemeenſchap der goederen legt, met deeze woorden: *Ende geen man, noch wyf haren man, mag den anderen eenig goet geven, zonder lyftocht alleen, want komen zy tot eenen tafel, ende tot eenen bedde, zo is 't gemene, want zy alleen een lyf zullen wezen.* Deeze rede is ook, zyns agtens, voldoende (*); en op dien grond verklaart hy voorts, tusſchen welke perſoonen deeze *gemeenſchap van goederen* plaats heeft; te weeten, tusſchen *Man en Wyf.* Dit vooronderſtelt een voltrokken Huwelyk. In gevolge hier van geeven trouwbeloften, zonder meer, geen regt tot die gemeenſchap; eene vleeschlyke converſatie, voor 't voltrekken van 't Huwelyk, doet hier ook niets ter zaake; even zo min het Concubinaatſchap op zig zelve. Doch wat zal men zeggen van het *putative* Huwelyk? 'Er is een Huwelyk aangaan tegen de Wetten, en ééne van beide de partyèn is ignorant van het beletzel, ſtel bloedverwantſchap, of minderjaarigheid? In zulk een geval behoort de Egtgenoot, zegt de Heer *Matthæus*, die het bedrog gepleegd heeft, alleen van de voordeelen des Huwelyks ontzet te worden, en de bedroogen party kan regtmaatig van de gemeenſchap profiteeren. Hoe is 't verder met het Huwelyk van een Bastaard? Hier omtrent valt geen twyfel, dan alleen in zulke plaatzen, daar de Fiscus of Graaflykheid den Bastaarden ſuccedeert; en 't komt den Autheur voor, dat 'er egter ook dan gemeenſchap van goederen plaats heeft; terwyl de Fiscus het regt behoudt, om de geregte helft van den gemeenen boedel, na 't ſcheiden des Huwelyks, tot zig te neemen. — De hier opgenoemde gevallen worden breeder ontvouwd, en wy hebben ze ſlegts aangeſtipt; maar ten laatſte komt 'er, met opzigt tot de Perſoonen, nog eene vraag over de tweede Huwelyken, waar omtrent wy des Hoogleeraars gedagten wat byzonderer zullen opgeeven.

Wordt de gemeenſchap van goederen alleen geintroduceerd door het eerſte huwelyk, of ook door de tweede, derde en ver-

(*) Zo is ze insgelyks by den Vertaaler; welke daar uit niet oneigen gist, dat men den oorſprong deezer costume heeft te zoeken, in dien tyd, toen de Christelyke Godsdienst, en met denzelven dat denkbeeld van 't Huwelyk, hier te Lande, is doorgedrongen.

verdere huwelyken? Wordt die gemeenſchap van goederen, als 'er Voorkinderen zyn, niet gederogeerd, door de *L. hac Edictali*? Geenszins, zegt de Hoogleeraar; de gemeenſchap grypt ſtand, zo wel in een tweede als in eerſte Huwelyk (*). —— Die geen, die zig in een tweede of verder Huwelyk begeeft, ſchenkt of laat niet na de helft der goederen, dit doet de Wet of het Statut. En dat zelfde Statut maakt geen diſtinctie van een eerſte of tweede Huwelyk, het ſpreekt van Man en Wyf, waar onder ook Weduwenaars en Weduwen begreepen zyn. De rede van het Statut, de naauwe vereeniging tuſſchen Man en Vrouw, als één Vleesch, pleit even ſterk voor een tweede of verder Huwelyk, als voor het eerſte. Het is des billyk dat de goederen, in een tweede of verder Huwelyk, mede tot één boedel gebragt worden; zo dat, in 't vervolg van tyd, de langſtleevende de helft van dezelven na zig neemt, en de wederhelft op de erfgenaamen van den overleeden overgaat. —— Hier by komt nog dat de *Lex hac Edictali* in Utrecht lang onbekend geweest is, en dierhalve door *non uſantie*, of liever door *contrarie uſantie*, is geantiqueerd; des zy niet herſteld of gerenoveerd moge worden, dan door de wetgeevende magt. —— 't Is waar, Voorkinderen kunnen hier door benadeeld worden; maar ze kunnen 'er ook, aan de andere zyde, door bevoordeeld worden.

Men vindt 'er die beweeren, dat het ſtatut, aan den langſtleevenden, na den dood des Egtgenoots, een derde gedeelte der goederen defereerende, uit het Roomſche regt verklaard moet worden, indiervoege naamlyk, dat het doorgaat in 't eerſte Huwelyk; maar is het een tweede Huwelyk, dat alsdan dat derde gedeelte niet meer mag bedraagen, dan het gedeelte van 't Voorkind bedraagt, aan welk het minſt is nagelaaten. Doch anderen, zegt onze Schryver, hebben het tegendeel met veel grooter regt geadſtrueerd en ſtaande gehouden.

„ Want als een wet, generaal ſpreekende, generaal opgenoomen moet worden, dan moet ook een ſtatut, dat generaal ſpreekt, generaal begreepen worden, om dat een noodzaakelyk argument van het *genus* of geſlagt, tot het *ſpecies* of ſoort, ook in de ſtatuten plaats heeft. Daar na laat, zo gy het dus wild hebben, dat eerſte gevoelen als dan eens doorgaan, als de hertrouwde om dat derde gedeelte te conſequeeren, nergens anders op ſteund, als op de woorden van het ſtatut, maar gedeſtitueerd is van de reede, meening en intentie.

(*) Zie ook zyn Tractaat, *de Criminibus tit. de adulteriis cap. 7. num. 24.*

tie van den Keurmaaker. Maar wy fundeeren ons niet alleen op de bloote uitſpraak, of klank der woorden, maar wy toonen en bewyzen, dat de reede van het ſtatut voor ons militeerd. Edog als de gemeenſchap niet ſpruit uit het ſtatut, maar de contrahenten zelfs, even en als of zy van het ſtatut afgegaan waren, de gemeenſchap by huwelykſche voorwaarden geïntroduceerd hebben, dan belyden wy zeer gaarne, dat de *Lex hac Edictali* plaats heeft, met HODIERNA *ad dict. Leg. quæst.* 6. *n.* 3 & 4. en met GROTIUS *Inleiding* 2. *B.* 12 *D.* §6. en NEOSTADIUS *de pact. ante nupt. obſerv.* 4. *in notis*, en eindelyk met COREN *obſerv.* 30. *n.* 29. (*en vooral in de nooten, en by zegt dat het dus in den Hoogen Raad van* HOLLAND *op den* 22 *May* 1586 *is gedecideerd tuſſchen* GERRIT LAURENS *cum ſociis, en* ELISABETH CORN. GYSBRECHTS, Wed. LAURENS GERRITSE, *en daar na is 'er by ons, zo veel wy weeten, nooit weer over gedisputeerd* (*).) En welke distinctie, door die van DEVENTER, auctoriteit van recht is bygezet, *part.* 3. *tit.* 2. §. 7. met de volgende woorden.

„ Als een Man of Vrouwe ſonder houwelyx voorwaerden comt te trouwen, met een Weduwenaer of Weduwe, die voorkinderen heeft, ſal als dan na ouder gewoonte deſer Stadt, gemeenſchap van goederen weſen, maer by houwelyx voorwaerden, testamenten of giften, ſullen ſodanighe Weduwenaers of Weduwen hare toekomende Echtgenoten, noch derzelver kinderen, niet meer mogen geven dan een kints deel, ende ſullen in ſulcken val de voorkinderen geen legitima voor af trecken.

„ Tot dus ver die van DEVENTER; welker eigen woorden ik daarom heb geoordeeld te moeten inlaſſchen, om dat de *Lex hac Edictali* ook lang in die Stad onbekend is geweest; waarom zy ook zo ſcrupuleus zyn geweest, de oude couſtume af te ſchaffen, zo dikwyls als 'er zonder huwlykſche voorwaarden, door het municipale recht zelve, gemeenſchap van goederen is aangegaan".

On-

(*) Het hier in parentheſi ſtaande is van den Vertaaler, welke, by gelegenheid der aangehaalde plaatze van GROTIUS, ook nog ſchryft: „ het ſtuit my een weinig tegen de borst, dat daar ter plaatze, al„ waar zyn Ed. ook leerd, dat by ons in HOLLAND gemeenſchap van „ goederen uit het tweede huwlyk ontſtaat, in de nooten tot ad„ ſtructie wordt aangehaald de *Lex hac Edictali*, daar die wet myns „ eragtens volſtrekt met de gemeenſchap van goederen ſtrydig is, „ maar in zo ver by ons nooit is aangenomen geweest, of zo ja, „ voor zo verre aan dezelve by het ſtatut is gederogeerd".

Onze Autheur dit afgehandeld hebbende gaat verder naauwkeurig na, welke goederen al of niet tot de gemeenſchap behooren; en overweegt vervolgens, van welken tyd af de goederen tusſchen Man en Vrouw gemeen worden; waar omtrent aan te merken ſtaat, dat de Utrechtſchen en Friezen vooraf gemeenſchap van tafel en bed eiſchen; daar zulks in Holland, en op meer andere plaatzen, ſtand grypt, zo dra het Huwelyk, in 't openbaar, ſolemneel ingezegend zy. Dit geeft aanleiding tot de vraag, wat regtens is, wanneer een huwelyk met een kouden of ter voortteelinge onbekwaamen gecontracteerd wordt? Eene vraag, die, naar verſchillende omſtandigheden, verſchillend beantwoord moet worden. Bepaalder antwoord valt 'er op de vraag; Kan 'er ook; ſtaande huwelyk, gemeenſchap van goederen gecontracteerd worden, als de gemeenſchap, by huwelykſche voorwaarden, uitgeſlooten is? De Hoogleeraar zegt neen. 1. De nabeſtaande acquireeren, door de huwelyks voorwaarden, meestentyds eenig recht of actie; het welk hun door zodanig eene herroeping, onbillyk, benomen zou worden. 2. Allerleie ſchenkadien tusſchen Man en Vrouw, ſtaande Huwelyk, zyn verbooden. Zie ARGENTR. *ad Conſuet. Britan. art.* 418. *gloſſ.* 1. *num.* 5. ANN. ROBERTUS *rer. judicat.* 4 & 1. LAMB. GORIS *adverſar. tract.* 1. *cap.* 8. buiten en behalven CHARONDAS, BACQUETUS en DURETUS. —— Hier tegen geldt niet, dat de huwelykſche voorwaarden, met wederzydsch conſent der Egtgenooten, gelyk ze gemaakt zyn, gedisſolveerd kunnen worden; want dit is alleen in zo ver waar, als daar door het recht, dat anderen verkreegen hebben, hun niet ontnomen wordt, of, door die verandering van huwelykſche voorwaarden, de Egtgenooten elkanderen niets komen te ſchenken (*). Men zegge ook niet, dat eene zaak ligtlyk tot derzelver eigen natuur wederkeert, en dus ook tot het gemeene ſtatutaire regt; want dit gaat niet altoos door, en vooral niet, wanneer 'er eene kragtiger rede des regts tegen is, als in het tegenwoordige geval: daar het verbod van te ſchenken de contrahenten belet, om tot het gemeene regt te rug te keeren. —— Even zo, vervolgt de Hoogleeraar, heeft men te antwoorden in 't omgekeerde. Als 'er, by 't aangaan

(*) „ Zou men ook, zegt de Vertaaler, daar niet by konnen voegen, dat de Vrouw, door het aangaan des huwlyks, haar perſoon verliest, en onder de Curateele van den Man wordt geſteld: ten tweede dat Man en Vrouw, door het huwlyk van twee één worden, en 'er mitsdien tusſchen hen geen wederzydſe handeling kan worden aangegaan? my dunkt Ja".

gaan van 't Huwelyk, gemeenſchap van goederen plaats heeft, kan men 'er, ſtaande het Huwelyk, niet van afgaan. Indien dit geoorlofd ware, dan zou de een den anderen, met te leurſtelling des regts, gemaklyk geſchenken kunnen doen: ja zelfs zouden de Crediteuren worden benadeeld, die, om dat de ſchulden al in de gemeenſchap waren vervallen, op beide de Egtgenooten recht en actie hadden verkreegen. NEOSTADIUS *de pactis antenupt. obſerv.* 8. GROTIUS *Inleiding* 2 *B.* 12 *D.* §. 5. MÆVIUS *ad jus Lubec.* 1. *art.* 5. *tit.* 7. *num.* 85. *& ſeqq.* Voegt 'er by MEYNARD *dec. Tholoſ.* 5 & 90. SANDE *de feudis Gelriæ tract.* 1. *tit.* 2. *cap.* 3. *n.* 2.

By de dus ver overwoogen ſtukken komt voorts nog in overweeging de plaats, ter oorzaake van het verſchillend regt nopens de gemeenſchap van goederen in onderſcheiden plaatzen. Het Huwelyk wordt voltrokken op eene plaats, daar de gemeenſchap van goederen vigeert, maar zo is het niet ter plaatze van 't domicilium der Egtgenooten, daar zy hun leeven zullen ſlyten; of de Man is op verſcheiden plaatzen geëtablisſeerd, en heeft verſcheiden domiciliums. —— Verder des Mans domicilium is, by voorbeeld, onder Utrecht, en zyne onroerende goederen liggen in Friesland. —— Nog eens, twee Frieſchen, in Friesland huwende, en daar hun domicilium houdende, verkiezen niet het regt van derzelver Vaderland, maar dat van Gelderland of Holland. —— De Hoogleeraar beantwoordt de daar toe betrekkelyke vraagen met de vereischte onderſcheiding; en beſluit voorts de verklaaring van de opgemelde Spreuk, met te toonen, hoe de gemeenſchap van goederen geen plaats heeft. 1. Als dezelve door de huwelykſche voorwaarden uitgeſlooten wordt. 2. Als de kinderen een huwelyk aangaan buiten conſent van hunne Ouders. 3. Als het huwelyk *ipſo jure* nul is, en te gelyk door die het wisten arglistig en ter kwaader trouw is gecontracteerd; blyvende egter de baate voor den dwaalenden, zo een van beiden arglistig misleid zy geworden. En ten vierde eindelyk. Als de onroerende goederen van den eenen Egtgenoot gelegen zyn, in eene provincie, welke geen gemeenſchap van goederen practiſeert, en die, daar op ſteunende dezelven niet in de gemeenſchap wil inbrengen, dan zal aan denzelven ook het voordeel van de gemeenſchap worden geweigerd, ter plaatze van het domicilium.

Op eene ſoortgelyke wyze behandelt de Hoogleeraar ook de overige Spreuken, met ontvouwinge der Regtskundige verſchillen, welken onder die hoofden in aanmerking komen. En by deeze verklaaring dier Spreuken heeft derzelver Regtsgeleer-

leerde Vertaaler gevoegd eene Narede, welke in de eerſte plaatſe dient, om, by gelegenheid der eerſte Spreuke, welke de Hoogleeraar, door zyn tusſchenkomend overlyden, niet had afgehandeld, den Leezer nog een berigt te geeven van het verſchil, over de Erfſuccesſie der Bastaarden, *ab intestato*; of, naamlyk, de Bastaarden ook by Verſterf ſuccedeeren hunne Maagen van 's Moeders zyde, en omgekeerd, of de Maagen van 's Moeders zyde den Bastaarden ſuccedeeren? De Heer Vertaaler behandelt dit onderwerp kortlyk, en verklaart zig, met GROTIUS, voor de bevestigende zyde. Verder behandelt hy in deze Narede het verſchil over de uitgeſtrektheid der Spreuk, *Meubelen*, of *roerende goederen hebben geen gevolg*. Te weeten, men vraagt, of die regel eeniglyk betrekking hebbe tot het *Pandregt*, dan of dezelve, zo wel op den *Eigendom* als op het *Pandregt*, toepaſſelyk zy? De Vertaaler der Verhandelinge van *Matthæus* over de *Opveilingen* houdt het eerſte gevoelen ſtaande, en hier tegen beweert de Vertaaler van dit Geſchrift het laatſte, op zodanig eene wyze, dat zyne bedenkingen wel eene nadere discusſie verdienen; te meer, daar de bepaaling van de uitgeſtrektheid van deezen Regel geen geringen invloed op veele gevallen van den Koophandel heeft.

Annotatien, betreffende het Notarisampt; *door* GERRIT van der JAGT. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1775. *In groot octavo* 46 *bladzyden.*

EEne beknopte verzameling van de hoofdkundigheden, welken tot het Notarisampt vereischt worden, die de Opſteller in eene geſchikte orde by een gebragt heeft. Jonge Lieden, welken ter beoefeninge van dit Ampt opgeleid worden, mogen dit Geſchrift als een nuttig Handboek aanmerken, dat zy gereedlyk kunnen doorbladeren, waar door het hun niet moeilyk zal vallen, zig de algemeene regels geheel eigen te maaken. En veelen zouden zig, naar 't ons voorkomt, 'er met te meerder vrugt van konnen bedienen, wanneer ze dit Stukje met wit papier doorſchooten, en 't tot eene ſoort van *Adverſaria* deeden ſtrekken; waar toe het niet ongeſchikt is.

Generale Keuren en Ordonnantien van het Bailluwſchap Waterland, met de byvoegzelen en veranderingen, van den Raadhuize te Sunderdorp, gepubliceerd 20 *Aug.* 1774. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1775. *In quarto* 49 *bladz.*

VOlgens eene vastgeſtelde costume geſchiedt 'er, in 't Baljuwſchap van Waterland, door den Baljuw, Burgemeesteren en Schepenen, om de drie of zes jaaren, eene algemeene herziening der Waterlandſche Keuren; om dezelven, naar vereisch der omſtandigheden, te arresteeren, of, daar 't noodig is, te altereeren, te melioreeren en te amplieeren. Ten dien einde beſchryft de Baljuw, tegen een gezetten tyd, eene Vergadering, waar van ieder der zes Hoofddorpen een Lid uitmaakt, en op welke de gezamenlyke Burgemeesters en Schepens met den Baljuw bepaalen, 't geen zy ten deezen opzigte oordeelen dienſtig te zyn. Deeze Vergadering wordt by Tourbeurten gehouden in één der zes Hoofddorpen, of Regtsbannen, te weeten die van Ransdorp, Zuiderwoude, Landsmeer, Sunderdorp, Broek en Schellingwoude, met den aankleve van dien. Overeenkomſtig daar mede is deeze Herziening, welke in 't jaar 1768 verrigt was te Landsmeer, in den jaare 1774 weder geſchied te Sunderdorp, met bepaling, dat de dus gearresteerde Willekeur, voor den tyd van zes jaaren, zal worden gecontinueerd; naar welke dé Ingezetenen zig derhalve hebbe te gedraagen; ten behoeve van welken, die meerendeels de generaale Keur bezitten, ook deeze Herziening afzonderlyk wordt afgegeeven.

C. F. GELLERTS *Leven door* J. A. CRAMER: *nevens de afbeeldingen en beſchryving der Gedenktekens, ter zyner eere opgeregt, enz. Uit het Hoogduitsch overgezet. Te Amſt. by* P. Meijer 1774. *Behalven het Voorbericht* 224 *bladz. in groot octavo.*

NAdemaal de Geſchriften van den Hoogleeraar *Gellert*, aan geen gering aantal van Leezers, veel ſtigting en vermaak hebben toegebragt, zo is 'er niet wel aan te twyfelen, of veelen zullen met genoegen doorbladeren eene Leevensbeſchryving van dien Man, welke geſchikt is, om hem, zo in zynen openbaaren Leevensloop, als in zyne Geestgeſteldheid en Gemoedsneigingen, bekend te maaken. Hier toe heeft de Heer *Cramer* zig alleszins bevlytigd; en zyne ſchryf-

wy-

wyze indiervoege ingerigt, dat hy den geagten *Gellert*, om zo te ſpreeken, van alle zyden vertoone. Zulks heeft hem gelegenheid gegeeven tot het melden van veele byzonderheden, welken dienen kunnen om eenig licht over deeze en geene van 's Mans Werken te verſpreiden; door ons onder 't oog te brengen, by welke gelegenheden en in hoedanige omſtandigheden dezelven opgeſteld en gemeen gemaakt zyn. Men vindt hier zyn gedrag en verrigtingen van zyne geboorte tot zynen dood, in voor- en tegenſpoed, in vrolyke en nedergeſlaagen gemoedsgeſteldheid; en ſchoon hy, in 't laatſte opzicht, meermaals ons medelyden gaande maake, verleent hy ons egter, in 't midden van zyne ongeſteldheid, veelal, doorſlaande blyken, die ons, desniettegenſtaande, den ſchranderen en deugdzaamen *Gellert* met verwondering en hoogagting doen beſchouwen. Deeze Leevensbeſchryving is voorts, door de uitgebreide verkeering van den Heer *Gellert*, en de aanzoeken derzulken, die hem hoogagtten, doorvlogten met een verhaal van verſcheiden merkwaardigheden, die betrekking hebben, tot zyne Land- en Tydgenooten; 't welk geene ongevallige verſcheidenheid maakt, en tevens zyne nuttigheid heeft. Wyders maakt de Heer *Cramer* in 't ſlot ook nog gewag van de byzondere bewyzen van hoogagting, welken men den Hoogleeraar betoond heeft, door 't opregten van Gedenktekenen tot deszelfs eer. Men heeft, ter dier gelegenheid, in dit Stukje ook medegedeeld eene afbeelding van het Gedenkteken, dat eenigen zyner toehoorders en vrienden, te Leipzig in de St. Jans Kerk, ter zyner gedagtenisſe vervaardigd hebben; en niet ongepast is 'er nog bygevoegd eene afbeelding en beſchryving van 't fraai Gedenkteken van Saxisch marmer ter zyner eere, 't welk den tuin van den Heer *Wendler* verſiert; dat den Schryver ook aanleiding geeft, om een byzonderer berigt van dat Saxisch marmer, en deszelfs gebruik voor te draagen. Voorts zyn 'er nog eenige in proza vertaalde Hoogduitſche Dichtſtukken, op den dood van den beroemden *Gellert*, aan dit Geſchrift verknogt, die 's Mans lof met treurgalmen vermelden. —— Men hoore ten deezen opzigte den Heer *Weiſſe*, daar hy, by 's Mans graf ſtaande, herdenkt, wie hy was, die 'er in beſlooten ligt; welk gedeelte wy te liever overneemen, om dat het ons de voortreffelykheid van *Gellert*, op eene leevendige manier, beknoptlyk afſchetst.

„ Ach GELLERT! —— Wie kan eenen GELLERT naar zyne verdienſten pryzen? Noem al wat goed is; 't is hier: den digter, den menſchenvriend, den kristen, den wysgeer, de vreugd des hemels, den luister der aarde! —— Onderwond

ik

ik my, de deugden, die met hem van onze aarde wegvlooden, zelfs naar de traanen, die om hem vergooten worden, op te tellen, 't zou my nog altoos ondoenlyk zyn, de ſom vol te maaken. En egter ſchreit een geheel volk. Ja geheel Duitschland ſchreit. Geen wonder! GELLERT was haar digter. —— Niemands gezang had te vooren de gemoederen zo geſtreeld. Geene veragting, maar een algemeene lof viel hem ten deel. Hy verwierf leezers en geene berispers, en verwekte gelyke aandoeningen in aller harten. —— In den tyd der oude digteren zou men gezegd hebben, dat Hybla's bye al vroeg zyne lippen bevogtigd, dat de Bevalligheden hem gewiegd, en de Zanggodinnen zynen mond met het water van de Aganippe gedrenkt hadden. Maar ons, ons gaf God dien edelen man, wiens hart zo zuiver was als zyn ſmaak. Hy was 't, die ons, door zyn gezang en door zyn leeven, tot leermeester en tot voorbeeld moest verſtrekken.

„ De waarheid, altoos geſchuwd, wanneer zy zig in een ſlordig gewaad, en niet zelden ook, wanneer zy zig geheel naakt vertoont, verloor dikwerf onder ons de kragt der zagte banden, waar door zy de harten tot zig trekt. Wy zagen haar in andere landen opgetooid door Gay en la Fontaine, en benydden hun vaderland. 't Was GELLERT, wien de menschlykheid de kragt der traanen gaf, wien de fabel haar lugtig gewaad leende. Hy trok het de waarheid aan. Straks pronkte zy met trekken van bekoorlykheid en harmonie. Elk opende voor haar met genoegen het hart, en naderde en omhelsde haar. Geheel Duitschland, van den troon tot de ſtulp, op deezen Orpheus verliefd, kreeg beter vermaak, en tevens betere zeden, misſchien ook een beter hart.

„ Het wyze fabelboek van GELLERT was de eerſte gift, waar mede de moeders haar teder kroost beſchonken. De kinderen ſtamelden GELLERT's naam, leerden zonder te ſchreien, en merkten zyne zedelesſen op. —— Beweent zyn verlies, myne waarde kinderen, bezield met liefde jegens uwen vriend. Gedenkt, met welk een zegenend gelaat hy u telkens toelagchte, wanneer hy u, met een ſtamelenden mond, eenige trekken uit zyne fabelen voor hem hoorde opzeggen.

„ ô Duitsch blyſpel! Menig zedig hart aanſchouwde u diestyds nog met afkeer of ſlaaperige onverſchilligheid. Hy was 't, die u de bevallige lagchjes, het aangenaam gevoel van zagte traanen, de deugd en de beſcheidene ſchertſery leerde. Van toen af behoefde gy niet meer van Franſchen of Britten het lighaam voor den Duitſchen dragt te leenen. Men

zag

zag thans op Duitſche tooneelen ook Duitſche zeden, en gaf agt op binnenlandſche gebreken.

„ Dog voor zulk een hart was de wereld veel te nauw; de menschlyke wysheid veel te bekrompen! 't Was niet genoeg dat hy nut deed; hy wilde door heilige gezangen ook voor anderen heilig zyn. Demoedig wierp hy zig voor Gods troon in 't ſtof neder, en ſmeekte met een ſtil gemoed om geest en kragten (*). De Almagtige hoorde zyn gebed, zag neder en blies den vroomen man geest en vermogen in. Hy zong. —— Zo geestryk, kragtig, ſchoon en treffend hadden weinige menſchentongen God, den Middelaar en den Godsdienst door haare liederen verheerlykt. Ieder toon was de Stem van 't hart.

„ Dus hief hy door zyn gezang duizenden zwakke zielen met zig opwaards naar 't ſtargewelf. De ſpotter zelf wordt aandagtig, en leent reeds met minder tegenzin het oor aan de voorſchriften des heils. Hy wordt getroffen, gelooft aan eenen God der Goden, verootmoedigt zig in 't ſtof, en bidt, en dankt, en erkent GELLERT, in alle eeuwigheid, voor 't werktuig zyner behoudenis.

„ Heil u, ô GELLERT! heil: Wanneer uw lofzang, als een morgenoffer, van de dankaltaaren opwaards ryst, heft de godvrugtige den dank voor u met zyne gebeden hemelwaards. Dikwils luikt de ſlaap hem de oogen, onder de ſtigtlyke overdenkingen, die hy aan u verſchuldigd is. In uw zoetvloeiend lied lokt hy de engelenwagt tot zig, en rust zagt, en wenscht in zyn droom den man, die hem deeze aangenaame verſterking gaf, nog vrede toe. Ja gy verſchaft hem zelfs troost op zyn ſterfbed. Daar ſpreekt hy in zyne laatſte oogenblikken, al ſnikkende, nog van u, en ſterft met uwen naam in den mond, terwyl zyn geest naar God vliegt.

„ Triumf, ô GELLERT! Hoe veel duizend zegeningen volgden uwe eigene ziel! Hoe veelen vloogen haar uit den hemel reeds te gemoet, toen zy haare bouwvallige woonſtede verliet. Ja, och! wie zegt my, hoe menigvuldige liederen van uwe vrienden, 't gezang der engelen, der zaligen beantwoordden, en den geheelen hemel deeden wedergalmen, toen uw ſterfuur naderde? en welk een eenpaarig gejuich 'er onder de hemellingen was, wanneer uw Engel met u in hunne ver-

(*) „ Hy zeide zelf, dat hy, voorneemens zynde geeſtlyke liederen te maaken, God vuuriglyk om zynen zegen aangeroepen had."

vergadering verſcheen! hoe toen de ſtem van duizend vroome getuigen galmde: „ hy is 't"... Dan waarheen? — Een verblindend ligt werpt my te rug in een diep ſtilzwygen. — Ik voel myne ſtoflykheid. — Ja, ik voel ze. — Ik blyf nog ſtaan by GELLERT's graf. — De droefheid breidt haare zwarte wieken over my uit.

„ Hier zie ik nu, wat ik, wat de gehele wereld verlooren heeft. Ik zie den jongeling met ſnelle ſchreden voortſpoeden naar den leerſtoel, weleer van eenen grooten drom omringd, waar hy den balſem van zyn onderwys plag uit te ſtorten, om den gemoederen deugd en vroomheid mede te deelen; waar de krygsheld, onder 't woeden van 't oorlogsvuur, vaak digt by den gryzaart en jongeling zat, en — (ô heerlyke belooning voor den leeraar!) met vredewenſchen vervuld, gaarne den laurwerenoogst vergat, en met een menschlyker hart naar 't leger wederkeerde. — Ik zie de leergierige armoede geſchaard voor de deur, die altoos tot haare toevlugt open ſtond, terwyl zy, aan de deur des rykaarts, haat en verwytingen, in plaats van liefde en medelyden, ontmoette. — Ik hoor de ſtem der vaderen, die u bidden, om een vader en vriend van hunne zoonen te zyn. En wie zag ooit, dat gy weigerde aan iemands bede het oor te leenen? Wie durft zig beklaagen u om byſtand aangeſproken te hebben? Wie der geenen, die de Zanggodin hier heeft aangekweekt, is zo vermetel, dat hy, ſedert uwe verdienſten, door geheel Duitschland, alom erkend worden, de verplichting durft verlochenen, welke hy aan u als leeraar heeft, ſchoon zelfs zyn hart u onteere?

„ Helaas! uw oor is thans doof; de deuren zyn geſlooten, de leerſtoel is eenzaam en ledig! — De jongeling ziet van verre derwaards, terwyl hy in heete traanen uitberst. „ Ach! zegt hy, daar, daar ſtond hy, die my van 't pad der dwaasheid afrukte, die my verlaatenen zyne liefderyke hand toereikte, en my den weg naar den hemel wees!" Ja, jongeling, hy heeft u begeeven! Door menigvuldige ſmerten afgeſlooid, rust hier zyn heilig gebeente. — Gun uwen vroomen leeraar zyne zagte rust! De vrede van God zy met hem! Och mogt ieder mensch, na 't voleinden van zynen levensloop, in die rust overgaan, welke hy geniet! Het zaad, 't welk hy, door zyne leſen en door zyn leeven, hier op aarde zo honderdvoudig geſpreid heeft, zal zelfs by den naneef opgroeien tot de heerlykſte vrugten, die in de andere wereld nog gedyen.

„ Gy kleine lievelingen, getuigen der vaderlyke ſmert, welk

welk een geluk is 't, dat gy hem nog gekend hebt! — Gekend? — Ach! ſlegts gekend! — Och of ik uwe harten door zyne hand gevormd zag! — Ik zal menigvuldigmaalen met u deeze hoogte beklimmen, en terwyl gy, vol kinderlyke vrolykheid, jonge bloemtjes plukt, u onder eenen vloed van traanen aanwyzen, welke heilige asch daar onder rust. — „ 't Is GELLERT's asch! God woonde in zyn hart, en menschlievendheid bezielde zyn gemoed. Zyn ernst was met vriendlykheid gepaard; zyne ſchertſery bleef altoos heilig; en weldaadigheid was zyn grootst vermaak. Bemind en ontzien van den gryzen ouderdom en van de tedere jeugd, waardeerde hy den Godsdienst en de kristlyke pligten veel hooger dan eene geheele wereld; en vond hy geene deugd, hy prees zelfs de Vorſten niet." — Dan zult gy beiden my op dit graf zweeren, u aan de egte wysheid toe te wyen, en GELLERT niet alleen als Digter te eeren, maar hem ook in vroomheid na te volgen."

Verzameling van Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen, benevens eenige andere Stukken van Vernuft en Smaak. Grootdeels uit het Engelsch. Eerſte Deel, tweede Stuk. Te Leiden by L. Herdingh 1775. *In groot octavo* 94 *bladz.*

VOor eenigen tyd hebben wy reeds gewag gemaakt van de natuur deezer Verzamelinge, en 't oogmerk des Uitgeevers, met dezelve in 't Nederduitsch gemeen te maaken; het diestyds afgegeeven eerſte Stukje kwam ons voor van dien aart te zyn, dat het den Leezer een leerzaam onderhoud konde verſchaffen (*); en in dit denkbeeld worden wy, na het doorbladeren van dit tweede Stukje, verder bevestigd. Deszelfs eerſte gedeelte behelst weder drie opmerkingswaardige Verhandelingen, in welken ons gewigtige zedekundige onderwerpen ernſtig ter betragtinge aangedrongen worden. — Het getuigenis van ons Geweeten, geſchikt om invloed op onzen wandel te hebben, wordt hier, door Dr. *South*; oplettend nagegaan. Zyn Eerwaarde leert ons, hoe wy het zelve, door Rede en Openbaaring, wel hebben te onderrigten; wyst ons aan, hoe het zelve, dus wel onderrigt zynde, een oppergezag omtrent onzen geestlyken toeſtand verkrygt, waar op wy ons volkomen mogen verlaaten, en een vonnis velt, dat door geen menschlyke magt wederſproken kan worden.

Hier

(*) Zie boven bl. 246.

Hier toe is het geweeten, gelyk hy toont, te beter in ſtaat, zo door de ſnelheid van deszelfs gezigt, als door deszelfs, onpartydigheid. „En gelukkig onzer, vervolgt hy, indien wy 'er ſteeds gehoor aan geeven; overmits eene getrouwe opvolging van 't Geweeten, buiten andere voordeelen, ons met eene vast vertrouwen op, en vrymoedigheid tot God, bezielt, wanneer wy tot hem in den gebede naderen, wanneer wy ons in eene aanmerkelyke beproeving of hevige benaauwdheid bevinden, en bovenal wanneer het tydſtip des doods nadert. In eene volgende Verhandeling verleent ons Dr. *Owram* eene hartlyke waarſchouwing tegen de Schynheiligheid, welke ondeugd hy ons treffende in derzelver haatlykheid afmaalt. Dit gedaan hebbende brengt hy ons onder 't oog, dat het moeilyker valle zig van deeze ondeugd te onthouden, dan veelen zig misſchien wel in den eerſten opſlag verbeelden; en zulks beweegt hem om ons aan te ſpooren tot eene waakzaame oplettendheid tegen dezelve; te meer daar men by mangel van opmerkzaamheid, met dit euvel al vry ſterk beſmet kan zyn, zonder 'er iets van te gevoelen. Ter voorkominge hier van raadt hy ons, voor alle dingen, den hoogmoed, de gierigheid en de ſtaatzugt te myden; wel byzonder behooren wy niet zo zeer het oog te vestigen op de tydlyke voordeelen van een Godsdienſtig leeven, die zomtyds kunnen feilen; als wel op de vrede met God en ons Geweeten in deze en de eeuwige gelukzaligheid in de toekomende waereld. Men doe eindelyk, zegt zyn Eerwaerde, dikwils een onpartydig onderzoek op zigzelven, men weege zyne oogmerken en beproeve zyne daaden, onder ernſtige ſmeekingen tot God, dat hy ons behoede voor alle verkeerdheid en op den eeuwigen weg leide. Op deeze waarſchouwing tegen de Schynheiligheid, volgt eene aanmaaning ter Nederigheid, waar in de Eerwaarde *Palling* ons opwekt ter betragtinge dier Deugd, welke beſtaat, „ in een zedig en gering denkbeeld van ons zelven, 't zy welke onze vermogens of omſtandigheden ook wezen mogen." Zyn Eerwaarde ontvouwt hier de natuur deezer Deugd, zo als dezelve in het hart huisvest, en wapent ons tegen alle hooggevoelenheid; hy wil dat wy regtmaatig over onze waarde, overeenkomſtig met onze verdienſte zullen oordeelen, en, door eene regte kennis van ons zelven, ons ootmoedig vernederen. Het nut en de noodzaaklykheid hier van wordt in deezen eenigermaate aangedrongen, doch een nader Vertoog in een volgend Stukje ſtaat dit breeder voor te draagen.

Het tweede gedeelte deezer Verzamelinge behelst wyders, vol-

volgens de voorheen gemelde ſchikking, eenige ſtukjes van een anderen aart, die men, by manier van uitſpanning, kan leezen. Ten dien opzichte deelt men ons hier mede eene Leevensbeſchryving van *Hendrik St. Jan*, Lord Burggraaf van Bolingbroke, geboren in 't jaar 1672. Dezelve verleent ons een verſlag van zyne opvoeding, jeugd en losbandige leevenswyze, tot op zyn acht-en-twintigſte jaar, toen hy de bekoorlykheden van 't Vermaak verwiſſelde voor de ſterker loknazen der Eerzugt, en eerlang zitting kreeg in 't Huis der Gemeente. Van dien tyd af komt hy voor als iemand, die alles aan zyne Staatzugt opofferde; het welk hem vervolgens, met de verheffing van Koning *George* den I, tot den throon van Groot Brittannie, in den jaare 1714, tot den val bragt. Met de omwenteling der zaaken van dien tyd, beſloot hy, in 't jaar 1715, Engeland in ſtilte te verlaaten, en zig naar Frankryk te begeeven. Hier op volgde eerlang in Engeland een vonnis, waar door hy aan hoogverraad ſchuldig verklaard werd; en kort daar na vervoegde hy zig aan de zyde des Pretendents, om deszelfs overtogt te begunſtigen. Dan 't leed niet lang, of de Pretendent, tegen hem ingenomen, ontſloeg zig van hem; en *Bolingbroke* ſcheen ook diestyds reeds den walg gekreegen te hebben van eene party, die geen beginſels had, waar op zy eenige hoop kon vestigen, geen eendragt, om die beginſels voort te zetten; noch vermogens om dezelven ter uitvoeringe te brengen. — Tot dit tydſtip loopt de hier voorgeſtelde Levensbeſchryving, welke by de eerſte gelegenheid vervolgd zal worden. Men vindt in dezelve een geregeld verſlag van 't beloop der zaaken in dien tyd, en der verſchillende rollen, welken *Bolingbroke* in die Staatwisſelingen geſpeeld heeft. — Op deeze Leevensbeſchryving volgt een Dichtſtukje, 't welk ten opſchrift draagt, de *Eenvoudigheit*, en dat zyne natuurlyke bevalligheid heeft; waarom wy 't zelve zullen overneemen. Het luidt aldus.

Hier in 't woud, ja hier alleen,
Hier, daer de onſchuld, vry van kommer,
Treedt en trippelt onder 't lommer,
Zet de EENVOUDIGHEIT haer ſchreen.

Zy verkiest dit Bosch ter woon;
Toont hier haer bekoorlykheden,
Elk der Nymphjes volgd haer treden,
Krygt door haer een zedig ſchoon.

't Lieflyk kweelend Pluimgediert,
Dat de zinnen kan betov'ren;
't Windje, dat door 't groen der lov'ren,
Aertig wappert, zweeft en zwiert;

't Bloemryk dal, dat de oogen ſtreelt
't Altyd friſſche groen der zoomen
Van de Kriſtallyne ſtroomen,
Wier geruisch alle ooren ſtreelt;

't Aklig duister van het Grot,
Dat het ſchuldig hart doet beven,
Maer der onſchuld rust kan geven,
Die hier Kerker vreest noch Slot;

Ook de ſteile en dorre Rots,
Die, zy moge onvrugtbaer ſchynen,
Hier toch prykt met Jasſemynen,
En ſchynt op haar bloempjes trots;

Alles, alles wordt hier ſchoon
Door Eenvoudigheit, wier Deugden
Ieders hart altoos verheugden;
En hier heerlyk ſtaen ten toon.

Haer gelaet, zoo zagt, zoo zoet,
Laet geen fiere ſtugheit blyken;
't Zuiver oog doet ontucht wyken;
Zy is vriend'lyk; zy is goed.

Mededoogen ſtiert haer hart,
Waer zich ook de ramp vertoone;
Waer gebrek of armoe woone,
Zy voelt ſmart van 's Naestens ſmart.

't Nette kleed, dat, zonder zwier,
't Schoon vergroot van lyf en leden,
Doet haer vry en luchtig treden;
Zy is deftig .... maer niet fier.

Lief in woorden, zoet van tael,
Kan 't vernuft haer nooit bekooren,
Dat verwyt of ſpot doet hooren,
Onſchuld is haer pracht en prael.

Wilt

Wilt gy dan in uwe Jeugd
Schoone KLORIS! achting winnen?
Blyf de EENVOUDIGHEIT beminnen,
Sier uw hart met waere deugd.

Dan zal, daer ge uw roem verbreidt,
DAMON's oog uw ſchoon ontdekken;
Dan uw Deugd zyn Zanglust wekken;
Liefde mint de EENVOUDIGHEIT.

Ten laatſte behelst deeze Verzameling nog eene zedelyke vertelling, onder den naam van FLORELLA, leerende hoe ieder in zynen leevensſtaat gelukkig kan zyn; en hoe dwaaslyk men zig zomtyds aan den luister van een hooger ſtand vergaapt. Op het voorſtel van een Beſchermgeest aan eene zo even verloste Vrouw, of zy haar Kind by uitſteekendheid mooi en verſtandig begeerde, wanneer het eerlang Koningin zou worden, maar met dit alles ongelukkig zou zyn, dan of zy liever verkoos, dat het eene leelyke Boerin zou worden, en in haer ſtaat blyven leeven; doch in deezen ſtaat genoegen zou ſmaaken, en daar mede te vrede zyn; verkoos de Moeder het eerſte lot voor haar gebooren Wicht. Haare begeerte werd vervuld; *Florella* trof door haare Schoonheid en Verſtand een jongen Vorst, die haar uit de Boerenſtulp ten Throon verhiefs dan 't leed niet lang, of men wist den Vorst minnenydige gedagten in te boezemen, en dermaate te vervoeren, dat hy zyne Gemaale tot den dood veroordeelde. Ook zou *Florella* het doodvonnis ondergaan hebben, zo niet de Beſchermgeest, met haare toeſtemming, haar in eene leelyke Boerin hervormd, en haar gelegenheid gegeeven had, om het doodsgevaar, dus onbekend, te ontkomen. Het ſlot der Vertellinge zegt ons, dat zy zig voorts vergenoegde, met als een leelyk, arm en onbekend Schepzel op haar Dorp te leeven, en de Schaapen te hoeden; alwaar ze zig ſteeds gelukkig agtte by haare kleene kudde, zonder ooit in de verzoeking te komen, van zig aan de eene of andere haarer bekenden te ontdekken.

Proeve van Oudheid- Taal- en Dichtkunde, door het Genootſchap, Dulces ante omnia Muſæ. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, J. v. Schoonhoven en Comp. 1775. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer*, 305 *bladz. in groot octavo.*

ZY die lust hebben in 't beſchaaven onzer Nederduitſche Spraake, en zig greetig oefenen in 't naſpooren van alles

wat daar toe betrekking heeft; die daar benevens vermaak ſcheppen in oudheidkundige naſpooringen, en de Dichtkunde voor eene hunner aangenaamſte uitſpanningen houden, zullen in deeze Verzameling een nieuwen voorraad vinden; die, door deszelfs verſcheidenheid, den eenen en den anderen niet ongevallig zal weezen.

Het Werkje vangt gepastlyk aan, met een Betoog der nuttigheid en noodzaaklykheid van de beoefening onzer Moedertaal; en deszelfs Schryver hegt 'er niet oneigen aan, een Vertoog, over de dienſtigſte middelen, ter verbeteringe der Nederduitſche Taal. Voorts ontmoet men hier, uit andere handen, Aanmerkingen over de oorzaaken van de verſcheidenheid der tongvallen; over den oorſprong onzer Moedertaal, en derzelver mindere of meerdere overeenkomst met de Perſiſche en Hebreeuwſche Spraaken. Deeze Stukjes gaan vergezeld van een aantal van bedenkingen over de afleiding, betekenis en 't gebruik van die en deeze woorden of ſpreekwyzen. Onder dezelven geeft men ons te gelyk eenige Aanmerkingen, betreffende de ſpelling, als mede over de Graffchriften, Byſchriften en Puntdichten; mitsgaders over de vroegere gewoonte van het onderhouden der S. Antonis Verkens, ook wel Straatverkens genoemd, hier te Lande; waar by nog komen eenige gisſingen over het oude Opſchrift aan de Kerk aan den Stichtſchen Berg. — By dit ſlag van voorſtellingen, die verſcheiden byzonderheden vervatten, welke naar den ſmaak der Liefhebberen deezer Oefeninge zyn, verleent men ons een drietal van Proeven van Welſpreekendheid, beſtaande in eene Beſpiegeling over den Vrede, eene Beſchouwing van de Rampen des Oorlogs, en eene Overdenking over den voorſpoed der Godloozen in dit leeven. — Ten laatſte heeft men 'er nog bygevoegd eene Proeve van Dichtoefening, die etlyke Dichtſtukjes van verſchillende ſoorten behelst. Tot een ſtaal hier van verſtrekke het volgende, dat tot een Opſchrift heeft, *De Voorzigtigheid aan een Godloochenaar.*

Met aandagt altijd te overwegen,
Wat tijd en toeval baren kan,
Hoe 't best ons vaak op 't eind valt tegen,
Dat past een regt voorzigtig man,
Die nooit begint, of iet zal kiezen,
Voor dat hij wel doorkeken heeft,
Of, zonder vrees voor wis verliezen,
Zijn keus veel eer hem voordeel geeft.

Wie

Wie kan dan u voorzigtig noemen?
Zeg, roekloos Godheidsloochenaar,
Die, als een dwaas, u durft beroemen,
Gerust te zijn in 't grootst gevaar,
Dat u voor eeuwig zal doen ſtranden,
Door eigene onbezonnenheid?
Want die de Godheid aan durft randen,
Voor dien is nooit geluk bereid!
Ik weet gij ſpot met zulke reden,
En liefkoost ſlegts een blind geval,
Offchoon onkundig, wat dit heden,
Of wat het morgen baren zal.
Uw ziel is ſlegts een ſtoflijk wezen,
En, ſchoon dat tegenſtrijdig is,
't Kan u niet van uw waan genezen.
Ach! welk een dikke duisternis
Verblindt, verdooft uw zielvermogens!
Kan dan 't eenvoudigst redenlicht
U ſchijn voor zijn, voor waarheid logens
Omhelzen doen? Of onderrigt
Natuur, ſteeds veerdig elk te leeren,
Ook u niet door 't geen ge om u ziet:
„ Daar is voorwaar een Heer der Heeren,
„ Die werkt en naar zijn wil gebiedt?
Of hebt ge alleen uw oog geſlooten?
Of kunt gij al 't bewijs van kragt
De reden van haar' klem ontblooten,
Daar ge in all 't overig menschdom lacht?
Neen, 'k ben verzekerd, uw geweten
Kan u ſomtijds, door eislijk woen,
Uw eigen ſtelling doen vergeten
Der Godheid dwingen huld' te doen:
Maar kan dit all uw' trots niet buigen,
Kan ſchuldsbewustheid dan, die 't hart
Zoo nijpend prangt, niet overtuigen
Uw brein, door zotten waan verward?
Bedenk ſlegts dit, (eer gij, bedrogen,
Uw ziel doet ſtranden op een klip,)
Hebt ge ooit vooräf wel overwogen
De winst of ſchade van uw begrip?
Wat kan een Godheidsloochnaar winnen?
Baat hem zijn waan, naar lijf of ziel?
Wat zoud hij, meent gij dan beginnen,
Wen 't eens niet naar zijn meening viel?
Of is dat winst, in 't heil der aarde,
Onzeker, ongeſtadig, kort
Te deelen; daar de groote waarde
Van beter heil verächtzaamd wordt?

Is 't kleine ſchâ, de ziel verloren?
Of ſtond ooit iemand daar voor in?
Of is 't onmogelijk eens te hooren:
„ Hij is, en leeft, dien gij uw min,
„ Uwe eer, en dienst, door all' uw leven,
„ Onttrokken hebt, wien ge in zijn Regt
„ En Majeſteit dorst wederſtreven?
Rampzalig dan, wordt eens beſlegt,
Dat all' uw waan ſlegts looze vonden
Zijn van een wederſtrevig hart,
't Geen, noch door Wet noch Recht gebonden,
Den Hemel zelf heeft uitgetart.
Ó! Ja: God zal u voor zig ſtellen,
Natuur, gewetenboek en 't Woord,
Eens oopnen, en dan vonnis vellen:
„ Weg, ſnoode, weg, ga eeuwig voord!
„ Voord! weg van mij, dien gij niet dulden
„ Kondt, toen zijn hand u heeft behoed,
„ Ga weg, vervloekte, en boet uw ſchulden
„ In 't vuur, daar ge eeuwig lijden moet!
Maar wij, wij die een Opperwezen,
Al was 't 'er waarlijk nooit geweest,
Erkennen, dienen, lieven, vreezen,
Wij zijn voor geen zoo'n kwaad bevreesd,
Wij kunnen nimmer ſchade lijden,
Al was dit all ſlegts ijdle waan.
Wie zoude uw losſe winst benijden,
Daar de onze zeker vast zal gaan?
Nu juichen wij reeds in 't genieten
Van waar geluk: en de eeuwigheid
(Die ons wel traag dunkt aan te ſchieten)
Heeft ons nog grooter heil bereid!
VOORZIGTIGHEID ſtierde onze gangen
Hier ſteeds naar 't Recht, door vrees voor God;
Dat ſchudde ons nooit, wijl ons verlangen
Geboet wordt door volmaakt genot
Van duurzaam heil, en vol genoegen
Van hemelheerlijkheid en vreugd:
Triumf! is 't hier met tranen ploegen,
Daar majen we eeuwig 't loon der Deugd!

Om by dit ſtaal van Poëzy ook iets uit het Taalkundige deezer Verzamelinge te voegen, zullen wy het hoofdzaaklyke van twee aanmerkingen over de ſpreekwyzen, *Komen doen* en *Komen te doen*, hier nog te berde brengen. Het overtollige en laffe misbruik van dit *Komen*, door veelen gemaakt, ſchynt anderen aanleiding gegeeven te hebben, om deszelfs gebruik, in

in zulk eene zamenſtelling, geheel af te keuren. Dan men heeft, volgens de Schryvers deezer Aanmerkingen, ook hier het misbruik en gebruik wel te onderſcheiden. — Het ſtrydt immers niet tegen de analogie of evenredigheid onzer taale, twee werkwoorden op die wyze by elkander te voegen, en 't is zelfs met andere woorden zeer gebruikelyk. *Men blyft ergens ſtaan; men gaat iets zoeken; men ſtaat iets van aanbelang te verrigten.* Zyn zulke ſpreekwyzen goed, dan klinkt het wat vreemd, dat men volſtrekt zou af keuren, te zeggen; *Hy kwam iemand zien; by kwam iets vraagen; by kwam een gebeim te verneemen.* — 't Is waar, het woord *komen* wordt, in ſoortgelyke uitdrukkingen, dikwerf gebezigd op eene manier, welke alle oplettenden moet ſtooten; doch daarom is het gepaste gebruik niet te veroordeelen. Dit heeft de Schryver der eerſte Aanmerkingen over dit onderwerp genoegzaam aangetoond; en die der tweede verleent ons een regel desaangaande, welken onze Schryvers wel in 't oog mogen houden.

„ Iets *komen doen*, en *komen te doen* zijn twee zeer onderſcheidene ſpreekwijzen. 'Er is geene reden, om de eerſte reden af te keuren, wanneer 'er een wezenlijk *komen* van de eene plaats naar de andere, of de vertooning daar van, bedoeld wordt. En de laatſte kan ook eene goede betekenis hebben, mits men oplette, dat in *komen te doen*, iets hachlijks of gebeurlijks moet plaats vinden, en dat de zin van, *by kwam te ſtaan*, zijn moet, *het gebeurde dat bij ſtoeg*".

Volgens deezen regel is 't niet te wraaken, als *Brand* ſchryft, *de Opperkoopman* quam *den Hr. de Ruiter verwellekoomen en aan land nodigen* (*a*): en *Francius* ſchreef niet te onpas, *Ik* kom *dit werk Uwe Wel Edelh. met alle eerbiedigheidt opdraagen* (*b*). — Uit dien hoofde kan men de ſpreekwyze van *Brand*, ziende op iets gebeurelyks, *in geval by aflyvig* quam *te worden* (*c*) niet wel veroordeelen; en *Francius* drukt zig zeer wel uit, wanneer hy zegt: *Al wat 'er in de weereldt is, hoe goedt bet ook zij, kan quaadt en ſchadelyk worden, wen 't in quaade banden* komt *te vallen* (*d*). In zoortgelyke voorſtellingen is het woord *komen* niet overtollig, maar heeft in tegendeel een weezenlyken nadruk, die zomtyds der ſpreekwyze kragt kan byzetten; doch in andere gevallen

(*a*) *Leven van de Ruiter* bl. 329.
(*b*) In den *Opdragt van Greg. Nazianz. van de Mededeelzaamheit* bl. 16.
(*c*) *Leven van de Ruiter* bl. 648.
(*d*) *Voorr. voor Greg. Nazianz.* bl. 50.

vallen, wanneer geen der opgemelde vereischten plaats heeft, maakt dit overtollig *komen* de reden gemeenlyk loom of lam. Men toetse hier aan het gezegde van *Vondel* (*a*).

Of d'ouderdom komt *bloet*, *van minne wars*,
En 't vier verkoelen.

Als mede dat van *Francius*, wanneer hy, van zyne vertaaling spreekende, zegt (*b*), *wen die aanzienlyke Kerkeleeraar Hollands* quam *te spreeken, en in die taale zich booren liet.* Voeg hier by dat het menigwerf zo verkeerdlyk gebruikt wordt, dat het een belachlyken zin schyne uit te leveren, volgens het voorbeeld dat *Nylöe* bygebragt heeft (*c*), om dit misbruik ten toon te stellen. *Petrus, na buiten gaande*, quam *te weenen*; dit luidt byna of Petrus, uit de zale van Kajafas gaande, te Wenen in Oostenryk was aangekomen. Dit misbruik, toen reeds door dien taalkundigen Leeraar gegispt, is nog heden meermaals te hooren, en men zou 'er, zonder egter het regte gebruik te verbannen, niet toe vervallen, wanneer men den voorgestelden regel in agt name.

(*a*) *Roomsche Lier aan David Mostert.*
(*b*) *Voorr. voor Greg. Nazianz.* bl. 39.
(*c*) *Nylöe Aanl. tot de Nederd. Taal.* bl. 6.

Spectatoriaale Schouwburg, behelzende eene Verzameling der beste zedelyke Tooneelspellen, byeengebragt uit alle de verscheiden taalen van Europa. Met nieuw geinventeerde Konstplaaten vercierd. Eerste Deel. Te Amst. by P. Meijer 1775. *In octavo* 290 *bladz.*

AAn 't hoofd van dit Geschrift ontmoeten we eene Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg, die onze opmerking vordert, zo ten aanzien van 't onderwerp zelve, als met opzigt tot het bedoelde, in deeze verzameling van Zedelyke Tooneelstukken. — De Opsteller dier Verhandelinge gaat in de eerste plaatze na, ter welker oorzaake, niet slegts deftige Wysgeeren in vroeger tyden, maar ook byzonder de Christen-Geestelyken, in bykans alle eeuwen der kerke, tegen den Schouwburg geweest zyn? Hy erkent, dat men veelal gewigtige reden gehad heeft, om de uitvoering veeler Tooneelstukken te berispen; doch hy doet tevens zien, dat de berisping niet altoos op zulke regtmaatige gronden steunde; en dat de Schouwburg daarom niet volstrekt veroordeeld kan worden, maar zyne nuttigheid in 't oog der verstandigen, die den Schouwburg, en deszelfs gebreken onderscheiden, behoudt. Het komt 'er derhalve, gelyk hy verder te kennen geeft, op aan, om den Schouwburg te beschaaven; en dit leidt hem om te onderzoeken, wat een beschaafde Schouwburg is, ten einde te toonen, met hoe weinig regt de-

zel-

zelve de verſchriklyke *exclàmaties* verdient, die 'er zo dikwils tegen gemaakt worden.

Vooraf toont hy aan, dat men den Schouwburg, dien ſlegts aanmerkende als iets dat een louter vermaak verſchaft, niet gegrond kan veroordeelen, als een ydel vermaak, dat met de Christelyke deftigheid ſtrydt. De Mensch, zegt hy, heeft uitſpanningen van vermaak noodig, en 't neemen van een onſchuldig vermaak mag zelfs voor een gedeelte van onzen pligt gehouden worden; welke aanmerking hy voorts ook op het bezoeken van den Schouwburg overbrengt. Vraagt men hier op; „ gaat men alleen uit een gevolg dier behoefte van uitſpanning, en met loffelyke oogmerken van herſtel, naar den Schouwburg?" zo antwoordt onze Schryver, ik geloof voor het naast van neen. Dan uit het misbruik kan de Schouwburg niet veroordeeld worden. Zy die zig nimmer inſpannen, en ſteeds uitſpanning zoeken, doen zekerlyk verkeerd; maar hierom is hy niet te wraaken, die zig, ten gelegen tyd, door een onſchuldig vermaak uitſpant. En hier uit, zegt de Autheur, kan men afleiden, dat hy, die in dit opzigt, even als in anderen, zig pligtmaatig gedraagt, net even zalig in den Schouwburg, als op zyn bed, of in de Kerk kan ſterven. Niet de plaats waar op zig zelve, maar 't oogmerk, en de gemoedsgeſteldheid, waar mede wy 'er ons bevinden, maakt ons aangenaam of onaangenaam in Gods oogen. ——— Dus ver beſchouwde de Opſteller deezer Verhandelinge het Tooneel ſlegts als iets, dat een louter vermaak verſchaft; maar hier op gaat hy over, om deszelfs heilzaamen invloed aan te toonen. Hy merkt het Tooneel aan als iets dat natuurlyk geſchikt is, om de Menſchen in de eerſte plaatze te ontbolſteren, en meer vatbaar voor een zedelyk onderwys te maaken; en hy poogt te doen zien, dat het vervolgens, uit eigen aart, (als 't maar wel geſchikt is en wel beſtierd wordt,) de Menſchen ten ſterkſte wapent tegen alle ongeregelde driften, en ten kragtigſte ter Deugd noopt. En dit zo zynde komt het hem voor, dat te vraagen, of het een Christen past in zulk een Schouwburg te gaan? byna het zelfde is, als te vraagen, of het een Christen past, die middelen te gebruiken, die hem tot de Deugd bekwaam kunnen maaken? Deeze zyne aanpryzing van zulken Schouwburg poogt hy verder te verſterken, door ons onder 't oog te brengen, hoe de Schouwburg byzonderlyk nuttig, ja noodzaaklyk wordt, onder eene Natie, die zekere vorderingen in de beſchaafdheid en in de weetenſchappen gemaakt heeft, en waar onder de weelde en het zedenbederf tot zekere hoogte geklommen zyn; om den voortgang van 't kwaad te kragtdaadiger te keer te gaan. „ Men verſchaffe, zegt hy, zulk eene Natie, waar onder men vergeefsch redeneert, predikt en ſchryft, een Schouwburg, daar zy vermaak gaan koopen; maar een vermaak, dat geene bittere oprispingen verwekt; daar hun geest, terwyl die wordt uitgebreid, tevens geleenigd wordt; daar hunne hartstogten, naar maate men die roert, tevens gezuiverd worden; daar zy een afkeer krygen van de dwaasheden, de buitenſpoorigheden en ondeugden,

welke de weelde zoekt in te voeren, en daar zy, door hunne verlustigingen zelve, meer kundigheden en een beter hart bekoomen". Hier toe wil hy dat Regenten en Dichters de handen in een zullen slaan, om der Natie een Schouwburg te schenken, daar de Leeraars zelven, zonder bloozen, tegenwoordig kunnen zyn; een Schouwburg, die den Predikstoel in de hand werkt, en geschikt is, om goede menschen en nuttige burgers te maaken. En daar benevens is zyn wensch, dat de Predikers, van hunne zyde, den Godsdienst niet als stuursch en ongezellig, maar in zyne waare gedaante, dat is te zeggen, als gul, vrolyk en vriendlyk vertoonen; dat zy hunnen Toehoorderen leeren zig ten allen tyde te verblyden, maar als Christenen, en op zulk eene wyze te verblyden, dat hunne ziel, na de genooten vreugd, nooit door doornen van berouw geprikkeld worde, maar dat het vermaak zelf een spoor tot meerderen yver, in 't betragten hunner hoofdpligten, zy.

Na deeze aanpryzing van zulk een Schouwburg legt de Schryver het 'er op toe, om de ongegrondheid en verkeerdheid van zommiger denkbeelden, tegen het bezoeken van den Schouwburg, te doen opmerken. Ze hebben, volgens hem plaats, by welmeenende Leeraars, dien 't ontbreekt aan een regt begrip; of by schynheilige Lieden; de laatste soort verdient eer veragting dan beredeneerde wederlegging, en de eerstgenoemde wordt hier tot een onzydig onderzoek der zaake opgewekt.

Voorts bepaalt zig de Opsteller deezer Verhandelinge, tot het mededeelen van eenige aanmerkingen nopens de onderwerpen van het Tooneel, en die soort van Stukken, welken hy byzonder wenscht, dat vervaardigd en vertoond zouden worden. Men vindt 'er die beweeren, dat 'er geene genoegzaame verscheidenheid van geschikte onderwerpen voor het Tooneel is; dan tegen dezulken houdt de Autheur staande, dat het een bekwaamen Tooneeldichter nimmer aan de vereischte stof zal mangelen, wanneer hy behoorelyk gade slaat, hoe de menschlyke hartstogten, in onderscheiden omstandigheden, uitwerkzelen voortbrengen, die wel gezegd mogen worden, in 't oneindige te verschillen. Verder moedigt hy onze Dichters aan, om, in navolging der Grieken, die hunne Helden of Heldinnen ten tooneele voerden, hunne Tooneelstoffen te zoeken in 's Lands Geschiedenissen, die ons nog een aantal van Helden van deugd, menschlievendheid en vryheid opleveren. Daar benevens toont hy den Liefhebberen een voetspoor, dat tot nog, hier te Lande, maar weinig betreeden is. „ Volg, zegt hy, het spoor van WINTER, in zynen *Monzongo*, of *de Koninglyke Slaaf*, en tast eene menigte ongeregeldheden aan, die in de samenleeving plaats hebben, en die uwer berisping te lang ontdoken zyn. Hebt gy den wellustigen loshoofd, of dommen verkwister geschilderd, die zig verarmt zonder vermaak te koopen, en schatten doorbrengt, zonder te bedenken, dat 'er elendigen in de wereld zyn? —— Hebt gy die Grooten geschilderd, die willens en weetens schulden maaken, welken zy nimmer denken te be-

betaalen; terwyl de eerlyke winkelier zugt, en de braave handwerker zyne verhongerde kinderen het brood niet kan geeven, dat hy in 't zweet zyns aanſchyns verdiend heeft?" Zulke en ſoortgelyke onderwerpen voor 't Tooneel zyn 'er veelvuldig voor handen. —— Zegt men, dit zyn geen geſchikte onderwerpen voor een Treurſpel, en voor een Blyſpel zyn ze te ernſtig, zo neemt onze Schryver daar uit aanleiding, om een algemeen vooroordeel hier omtrent weg te neemen.

Men denkt veelal, dat het Tooneel zig plotsiyk ſplitze, tuſſchen *Treur-* en *Blyſpel*; men houdt het ernſtige alleen voor het *Treur-* en het belachelyke voor 't *Blyſpel*; dan de ongegrondheid hier van wordt in deezen duidelyk getoond, met aanwyzing van de ſchadelyke gevolgen van dit vooroordeel. By die gelegenheid brengt ons de Autheur onder 't oog, hoe 'er eene ſoort van Tooneelſpelen zy, die men als gemengde Spelen zou mogen aanmerken, als waar in zig het ernſtige met het belachlyke vereenigt; men noemt ze *Drames*; en deeze ſoort wordt hier inzonderheid aangepreezen. Vraagt men, wat is een *Drama*? Onze Autheur geeft 'er de volgende omſchryving van.

„ Het Drama vertoont het menſchelyk leven zo als het is; het kiest zulke perſoonen, uit de hoogſte, of middelbaare, of laagſte klaaſe uit, als de Digter goedvindt: het doet elk derzelven vrolyk of ernſtig, wys of dwaas, ſpreeken zo als met zyn karakter overeenkoomt, en zo als het geheele beloop van het ſtuk vordert; het verdeelt dat ſtuk in zo veele of in zo weinige bedryven, als de natuur van de zaak medebrengt, en het wordt dus eene ſchildery, daar elk belang in neemt, om dat 'er alle ſtaaten van menſchen in verſchynen: eene zedelyke ſchildery, om dat de Deugd daar in haare wetten kan en moet voorſchryven; eene vrolyke ſchildery, die zig des te behaagelyker laat ſchilderen, om dat alle trekken der veragting en beſpotting op de wezenlyke dwaasheden en ondeugden vallen; eene ſtigtelyke ſchildery, wanneer de Deugd, na eenige tegenſpoeden doorgeworſteld te hebben, gelukkig zegenpraalt; eindelyk eene ſchildery der eeuw, om dat het altoos de karakters, de deugden, de ondeugden van yder land, en van ydere eeuw, zyn, die ten tooneele gevoerd worden".

Nademaal nu deeze ſoort van *Drames*, welken wy in onze dagen, in haare volmaaktheid, eerst van de Franſchen gekreegen hebben, gewoonlyk in *Proſa* geſchreeven worden, zo kant onze Schryver zig ten laatſte ook nog tegen het vooroordeel, dat men nopens de Tooneelſtukken in *Proſa* opgevat heeft. De ongewoonte geeft hier, gelyk hy aantoont, alleenlyk kragt aan de tegenbedenking; en 't is voor een ieder, die 't ſtuk onpartydig gadeſlaat, baarblyklyk, dat het Proſa, vooral in Tooneelſpelen van dien aart, buiten het natuurlyke, nog veele voordeelen boven het Rym heeft.

Onze Autheur, hier mede zyn ſtuk voldongen agtende, geeft ten ſlot te kennen, dat hy, door de overweeging van de nuttigheid dier ſoort van Tooneelſpelen, genoopt geworden is, om den Boekhan-

de-

delaar *Pieter Meijer* over te haalen, om eene Verzameling van zodanige *Dramas* in 't Nederduitsch vertaald, in 't licht te geeven; waar van dit eerſte Deel tot eene proeve verſtrekt. Het zelve behelst twee *Dramas*, getyteld, *De Behoeftige*, en *De Deſerteur*; waar uit men den aart deezer ſoorte van Tooneelſtukken nader kan beoordeelen. Indien men een verſtandigen ſmaak voor 't Tooneel heeft, zal men ongetwyfeld erkennen, dat ze 'er zeer wel voor geſchikt zyn; en 't is te wagten, dat veelen dezelven ongelyk nuttiger zullen vinden, dan het meerendeel onzer gewoone Blyſpelen; waar door de uitgave deezer Verzamelinge veelligt zou kunnen medewerken, om dien ſmaak te kragtiger te bevorderen, en den Schouwburg ook van die zyde te verbeteren.

Wy zullen ons thans niet ophouden met een nader berigt van den inhoud deezer *Dramas*, ten deele, om dat we reeds, by eene vroeger uitgave van den *Deſerteur*, van dat Stuk gewag gemaakt hebben (*), en verder, om dat dit Artykel reeds breed genoeg uitgeloopen is: ook zullen wy, by een volgend Deel, dat wy eerſtdaags verwagten, wel nadere gelegenheid hebben, om den Leezer eene breeder ontvouwing van een Tooneelſtuk van dien aart mede te deelen. —— Zulks bedoelende hebben wy ons in deezen te eerder bepaald, om den inhoud der voorafgaande Verhandelinge wat onderſcheidenlyker te melden; en den Leezer dus duidelyker onder 't oog te brengen, op welk eene wyze de Schouwburg hier verdeedigd en aangepreezen wordt; te meer daar de Schryver dit onderwerp, voor de Nederlanders, eenigermaate in een nieuw licht ſtelt; dat mogelyk van dienſt kan zyn, om de vooroordeelen tegen den Schouwburg te verzwakken, en deszelfs verbetering te bevorderen. Hy zal, dit voorzien wy, den Schouwburg, naar veeler gedagten, wat hoog verheffen; een gebrek, waar toe men in 't aanpryzen eener zaake ligtlyk overſlaat; maar zyn redeneertrant aangaande deszelfs nuttigen invloed wordt, ſchoon men 'er iets van afrekke, in 't weezenlyke der zaake daar door niet verzwakt; en een ieder, die alles oplettend nagaat, kan duidelyk bemerken, dat des Schryvers poogingen daadlyk dienen, om den Schouwburg nuttiger te maaken; dat niet wel te laaken is, en aan veeler wensch zou beantwoorden. —— Het is toch bekend dat de Schouwburg, die zyne Tegenſtanders en Voorſtanders heeft, bezwaarlyk tot de vereiſchte zuiverheid te brengen is, als mede dat men 't misbruik niet wel volſtrekt van 't regte gebruik kan weeren; en dit zo zynde, is het, aangemerkt het nuttige gebruik dat men van den Schouwburg maaken kan, den Voorſtanderen zekerlyk aangenaam, dat men de behulpzaame hand biedt, om het hoofdbedoelde van den Schouwburg, een zinlyk en tevens zedenverbeterend vermaak te geeven, te bevorderen, om dus den Schouwburg te verbeteren; dat ook de Tegenſtanders niet als kwaad kunnen veroordeelen.

(*) Zie boven *bl.* 227.

LU-

LUCIUS VALERIUS POTITUS. *Treurſpel. Te Amſt. by* J. Duim 1775. *Behalven het Voorwerk 72 bladz. in groot octavo.*

ROme onderdrukt, door de gewelddaadige overheerſching van *Appius Claudius*, en gered door den Voorſtander der Vryheid *Lucius Valerius Potitus*, is het hoofdonderwerp van dit Tooneelſtuk. Wel byzonder gaat het zelve, over den onregtmaatigen toeleg van *Appius* op het bezit van *Virginia*, eene Dogter van een Romeinsch Overſten *Virginius*, verloofd aan *Icilius*. De Maagd *Virginia* wordt, door *Marcus*, een neef van *Appius* geëischt, als eene ſlaavin, welke hem toebehoort; tot deezen aanſlag had *Appius* zynen neef, die van hem afhing, overgehaald, om dus, onder ſchyn van regt, zig meester te maaken van *Virginia*. Het gerugt van dien toeleg komt ter ooren van *Valerius*, en geeft by uitſtek aanleiding tot het ſmeeden van een voorneemen, tegen *Appius*, ter reddinge van Rome uit de Dwingelandy. Intusſchen vervordert *Appius* egter het Regtsgeding, en wyst, niet tegenſtaande de tastbaarſte blyken voor het tegendeel, de Maagd aan *Marcus* toe. Middelerwyl is ook *Virginius* in Rome gekomen, en deeze doorſteekt zyne Dogter voor den Regterſtoel, om haar te hoeden voor de ſchenddaad van *Appius*. In die omſtandigheden wordt Rome, door den aanhang van *Valerius* bemagtigd; *Appius* van zyne waardigheid ontzet, en het Opperbewind, voor eerst, aan *Valerius* in handen gegeeven. By deezen gewenschten keer van zaaken leeft *Virginia* nog; maar zy ſterft wel dra aan haare ontvangene wonde; en *Appius*, zig onherſtelbaar verlooren ziende, berooft zig zelven van 't leeven. — Dit Stuk vertoont, op eene treffende manier, het haatelyke der Dwingelandye; en de tusſchenkomende omſtandigheden verleenen eene verſcheidenheid van characters, die zeer wel in agt genomen wordt. Men hoore, tot een ſtaal hier van, het geſprek der twee Raadsheeren, *Valerius* en *Horatius*, op het verneemen van den ſchandelyken toeleg van den Tienman *Appius*.

HORATIUS.

Zien wy dan heden zulk een vrygebooren Maagd
Zo onrechtvaerdig voor den rechterſtoel gedaagd,
En zal zyn vonnis haar, naar allen ſchyn, verwyzen,
Wie ziet hem morgen niet tot hooger ſtellre ryzen?
Wie 't ganſche Land eerlang van Vryheid niet beroofd?
Wat hindert hem, dat hy geen eisch maake op ons hoofd?
Tot nog toe heeft hy ons geen ſlaaven durven noemen.
Voortaan zal hy dien naam, dien ſchandnaam, niet verbloemen.

VALERIUS.

Maar zou 't Romeinſche volk?

HORATIUS.

't Gemeen haakt naar gewin,
En 't volk, te lang verdrukt, en reeds te ſlaafsch van zin,
Laat zich door Appius, als 't vee, ter ſlachtbank leiden.

VA-

VALERIUS.

Hoe! lafheid, en belang?

HORATIUS.

Zy zyn beſmet door beiden.

VALERIUS.

ô Burgers, is 't met u dus deerlyk dan geſteld!
Wat hartstogt dryft u aan, om voor 't geducht geweld
Diens trotſchen dwingelands vrywillig neer te knielen,
En 't grootſte Heiligdom bedaard te zien vernielen!
Maar gy, byzonder, die op 's Tienmans gunſten hoopt,
En, om uw zelfbelang, den vryen Staat verkoopt.
Wat zal 't u baaten in zyn heerschzugt hem te ſterken!
Wat doet gy minder dan uw eigen val bewerken?
Wat minder, dan uw kroost in bange ſlaaverny
Te laaten zuchten om uw Landverraadery!
Hoe zal 't u vloeken, als bewerkers van de rampen,
Waar mêe het ſlaafſche volk dan vruchteloos zal kampen!
Maar ſtelt de vrees de zaak ook voor in valſchen ſchyn?
Hoe zou een Appius dus onbezonnen zyn,
Daar hy al zyn gezag door loosheid heeft gewonnen.

HORATIUS.

Hy heeft met overleg het werk aldus begonnen,
Zo lang hem iets ontbrak der koninglyke magt,
Zo vleide hy 't gemeen in eene ſchaapenvacht:
Maar nu 't zich alles aan zyn magt ſchynt te onderwerpen,
Zien wy hem openlyk het ſlagzwaard voor ons ſcherpen.
Hy is met zyn gezag, als Tienman, niet voldaan.
De trotsheid doet hem naar den hoogſten eernaam ſtaan,
Hy moet gekroond zyn, en den naam van Koning voeren.
Door 't ſchreeuwend ongelyk zal hy de Stad beroeren,
Op dat hy, in den ſchyn van 't kwaad te ſtuiten, 't zwaard
Doe dienen voor 't belang, waar op zyn boosheid ſtaart.

VALERIUS.

Daar wy dit onwêer van naby dan hooren woeden,
Hoe zullen wy 't geweld daar van het best verhoeden?
Wat middel gryp' men 't eerst in dezen nood ter hand?
Moet onze toevlucht zyn tot wanhoop of verſtand?
Waar moed en krygsbeleid niets in den nood vermogten,
Daar heeft een blinde drift ſomtyds met vrucht gevogten.

HORATIUS.

By alle braaven was de wanhoop ſteeds veracht,
Onaangezien de vrucht, die ze ooit heeft voortgebragt.
Laat ons, alleen voorzien met wapens van de reden,
En in hoedaanigheid van Raaden, tot hem treeden,
Daar hy zich zelv' door ſchuld genoeg voelt aangeklaagd,
Redde ons vertoog misſchien de Vryheid en de Maagd.

VALERIUS.

Wie eer, en pligt, ja zelfs de Goden, heeft vergeeten,
Bant ſchuldbewustheid uit zyn toegeſchroeid geweeten.
Men ſtuit geen tyger door hem aan te zien; geweld
Zy tegen 't oogmerk eens geweldenaars geſteld.
Een Raad der Stad te zyn, en 't volk te laaten kwynen,
Te zien de wetten en de Vryheid ondermynen!
Neen, neen, Horatius; wy kennen nog geen' Heer;
En, voert hy heerſchappy, dan is de tegenweer
Gewettigd. Wie zou niet, in hem ter néer te vellen,
Tot nut voor 't algemeen, een helden eere ſtellen!
Dat dan zyn vrienden zulks uitkryten voor een daad
Van bloeddorst, muitery, ja zelfs van Landverraad,
'k Zal al dien laster, mag ik Rome maar bevryden
Ontduiken door den dood, of, zo 'k blyf leven, lyden.
Wie aan zyn' pligt omtrent zyn Vaderland voldoet,
Vreest dwingeland, noch dood, noch laster, hoe die woedt!
Ik doe op 't oogenblik myn Zoon naar 't heir vertrekken,
Om 't onheil dat ons dreigt den legerknecht te ontdekken.
Zo blyk' den krygsman en den burger even klaar,
Dat zich ons Vaderland bevindt in 't hoogst gevaar.
Eer dat ik ſneuvel', of my als een' ſlaaf laat' binden,
Zal ik my alles voor de Vryheid onderwinden.

Het Boek Anonymi, genaamt Deutero Jubilon. In groot octavo 16 *bladzyden.*

Geeſtel van een Amſteldamſche Juvenalis, over het Boek genaamd Deutero Jubilon. Te Amſt. by P. Geysbeek 1775. *In groot octavo* 8 *bladzyden.*

HEt eerſte der bovengenoemde Geſchriften behelst een ſpottend verhaal van Leydens laatst gehouden Eeuwfeest; en de Schryver van 't zelve heeft kunnen goedvinden, om zyne ſpotternyen meerendeels met ſpreekwyzen, uit de Bybelbladen ontleend, voor te draagen: daar benevens ſchynt hy, om zulks meer in 't oog te doen loopen, verkoozen te hebben, zyn Geſchrift juist op die wyze te drukken, als de Bybelbladen veelal gedrukt worden. Zulk eene ſchryfwyze kan men niet wel anders aanmerken, dan als eene beſpotting der Bybelbladen zelven, die ten uiterſte te wraaken is. Uit het geheele beloop is genoegzaam te zien, dat de Opſteller behoort onder dat ſlag van lieden, die by ſommigen den naam van vernuftige Geesten draagen. Het zy eens zo; men moet dan eene geestigheid en vernuft in die ſchryfwyze vinden. Maar hoe? —— Wordt eene zaak in dien ſtyl gevalliger, dan in onze gewoone ſchryfwyze, geſchreeven? Zet dezelve meerder ſnedigheid aan een verhaal by? Verſterkt

die

die de ſpotterny, of maakt die haar geestiger op zig zelve? Is het gebruiken van dien ſtyl, het overneemen van die ſpreekwyzen, een byzonder blyk van des Autheurs vernuft? — Niets van dit alles, en 't geen men verder van die natuur zou mogen aanvoeren, heeft zekerlyk in deezen plaats. Alle de gewaande aartigheid, die 'er in gezogt kan worden, moet daar in gelegen zyn, dat men de ſpreekwyzen van een Boek, by alle Christenen in eene Godsdienſtige hoogagting, al ſpottende bezigt, en dus wel eens ernſtige dingen tot het *Burlesque* of het beſpottende overbrengt. Men zou tog in geene dier ſpreekwyzen, eenige aartigheid vinden, als ze niet uit den Bybel overgenomen waren. —— Welk een armhartig vernuft! welk eene laffe geestigheid! Men put al zyne gewaande aartigheid uit een ander Schrift, en die aartigheid hangt maar af van éene enkele omſtandigheid; om dat de Bybel by elk Christen in Godsdienſtige hoogagting is, en 'er dus een *contrast* of eene ſtrydigheid in die ſpottaal met deeze hoogagting gevonden wordt. —— En is de gantſche aartigheid hier in alleen te zoeken, wat heeft men dan van den Schryver te denken? —— Hy moet, zo hy niet ten uiterſte onbezonnen zy, een valsch denkbeeld van vernuft en geestigheid hebbende, geen rechte hoogagting voor de Bybelbladen bezitten, en vermaak ſcheppen in dezelven beſpottelyk ten toon te ſtellen, waer van wy de laagheid en haatelykheid, zo wy hoopen, voor onze Leezers, niet behoeven te beſchryven.

Zo men wyders lust heeft, om deezen knaap gegeesfeld te zien, men zie dan deszelfs te rechtſtelling, onder den bovengemelden *Geesſel van een Amſteldamſchen Juvenalis*; doch men maake 'er geen al te groote verwagting van. De ſlagen zyn byster ongelyk, en ſchynen ſomtyds den perſoon niet te treffen. Intuſſchen meent het deeze *Juvenalis* wel, als uit zyn laatſte aanſpraak blykt, wanneer hy tot *Anonymus* zegt.

Doch vind g' u hier of daar te ſchandeleus belogen?
Verdedig vry uw Eer, ik daag u tot de Pen;
Al waart gy *Goliath!* al had gy *Helsch* vermogen,
Ik zal u niet ontvlien! maar tonen wat ik ben.

Antwoord van N. HOEFNAGEL *aan vier Eerdieven. Alom te bekomen. In groot octavo* 28 *bladz.*

NAar luid van dit Antwoord heeft men *Hoefnagel*, door een Brief, (welke in 't Antwoord geplaatst wordt,) verzogt, om zeker Heer op het haatlykſte af te maalen; en, in ſtede van die Briefſchryvers ten wille te zyn, legt hy 't 'er op toe, om dien Heer tegen hunne laſtertaal te verdeedigen. Daar benevens verzendt hy den Briefſchryver tot een ander perſoon, die onder een zeer ſlegt character voorkomt, en welken hy bekwaam oordeelt om Eerdieven ten dienst te ſtaan. 't Kan weezen dat hy gelyk heeft; maar hy ſchryft te ruw voor beſchaafde Leezers.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Moſaisch Recht, of de Ziel der Wetten van MOSES; *haare betrekking, te dier tyd, op de Regeeringswyze, Zeden, Landſtreek, Koopbandel, aloude Gewoonten, enz. Door* JOHANN DAVID MICHAELIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Gottingen, Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. IVde Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch 1775. 414 *bladz. in groot octavo.*

GEwigtige beletzelen moeten den Eerw. Heer Vertaaler, of den Uitgeever van dit Werk verhinderd hebben, anders hadden wy reeds, voor het afloopen des voorleeden Jaars, het tegenwoordig Deel moeten ontvangen; hy hadt daar door ongetwyfeld de greetige Leezers van 't zelve verpligt: een Werk dat ſmaakt ziet men gaarne, zonder lange tuſſchenpoozen, agtervolgd; het heeft veelen reeds verdrooten, niet eerder dan nu zich daar in te mogen verlustigen. Dat dit hem aanſpoore, om met de Vertaaling van het Vde Deel ons te verraſſen!

By de Aankondigingen der Drie voorgaande Deelen, hebben wy te over geſprooken van de Schryfwyze des *Duitſchen Hoogleeraars* (*); hy houdt, in het tegenwoordig voor ons liggende, den zelfden voet. Hoe zeer in *Duitschland*, de geest van Verdraagzaamheid heerſche, heeft MICHAELIS het egter noodig geoordeeld, om, met den Aanvang van dit Deel, van *Kerklyke Zaaken* zullende handelen, eenige voorafgaande Aanmerkingen, den Leezer mede te deelen, tot verhoeding van Ergernisſe en om niet verbitterd te worden. Zy komen hier op uit, dat hy, het *Moſaisch Recht* verhandelende, van de Offeranden niet ſpreekt, voor zo verre zy voorbeelden van CHRISTUS zyn; maar ze alleen van de Rechtsgeleerde en Staatkundige zyde beſchouwt; en dus aan den Tytel zyns Werks beantwoordt. Hoe hy 'er anderzins over denke, kan de

(*) Zie de *Hed. Vad. Letteroefen.* I D. 1 St. bl. 319. & 617. III D. 1 St. bl. 285.

de Leezer uit zyne andere Schriften, en wel byzonder uit zyne *Typiſche Godgeleerdheid* zien (*).

Tot de *Kerklyke Zaaken*, brengt hy eerst de *Beſnyding*, en handelt van *de Perſoonen die beſneeden moesten worden.* —— Wyders *over de Beſnyding der Egyptenaaren* en *Abyſſiniers*, en treedt in een onderzoek, *of de Beſnyding der Egyptenaaren ouder zy dan die der Hebreeuwen, of omgekeerd?* Ook gaat hy de *oogmerken* dier Inſtelling naa. —— Voorts geeft hy de *Verdeeling der Offeranden* op; met aanwyzing, *hoe het niet geoorlofd was op alle plaatzen te offeren; maar alleen op die plaatze, die* GOD *vervolgens bepaalen zoude; en tot dien tyd toe daar alleen, alwaar de Tabernakel of de Verbondsarke gevonden werd.* —— Hy toont, *welken invloed de Offeranden hadden in het Burgerlyk Gemeenebest:* en ſpreekt in 't breede *over 't gebruiken van Wyn en Olie by de Offeranden.* —— Hier op draagt hy zyne aanmerkingen voor over de *Tienden.* —— Over de *Eerstgeboorenen* en de *Eerſtelingen.* —— Over den *Sabbath.* —— Over *de drie Hooge feesten*, de *Staatkundige gevolgen, oogmerken en 't nut der Feesten*, en *derzelver invloed op den Almanak.* —— Desgelyks deelt hy zyne *bedenkingen mede, over de andere Feesten der Israëliten;* —— en beſluit dit *met eene Berekening van alle de Sabbathen, Vierdagen, Feesten, en Boetdagen der Israëliten.*

Behalven deeze *Kerklyke Zaaken* vinden wy, in dit Deel, *Policiezaaken*; raakende de *Reine* en *Onreine Dieren; onreine en verboode Spyzen, 't verbod van Vet en Bloed.* —— Als mede Opheldering en der *Wetten van de Levitiſche Onreinheden van Menſchen, Huizen, Huisraad* enz. en onder deeze breedſpraakig over de *Melaatsheid.* —— Hier aan hegt MICHAELIS de *Verboden, om zekere dingen van verſchillende ſoorten niet by elkanderen te voegen, Klederwetten, Wetten die de Huizen, de Landpaalen* betroffen —— en *zekere Moden, het Lichaam zelf betreffende*, verbooden. —— En eindigt dit Deel met te handelen van *Gewigt, Maat* en *Elle*, en de *ſchikkingen door* MOSES *ten dien opzigte gemaakt.*

Alle deeze byzonderheden, door ons zeer kortlyk opgegeeven, gaat onze Hoogleeraar naa op den trant hem eigen, 'er verſcheide zaaken invlegtende, die men niet zou verwagten; doch welke, door de wyze, waar op zy 'er in komen, behaa-

(*) Te *Utrecht* uitgegeeven, onder den Tytel, *Ontwerp der voorbeeldige Godgeleerdheid.* Zie onze *Hed. Vad. Letteroef.* III Deel. II St. bl. 492.

haagen; ſchoon ze ons op verre naa niet alle even zeer voldeeden.

Het lust ons het voornaamſte op te geeven, van 't geen MICHAELIS zegt, wegens de *ſchikkingen* van MOSES *aangaande den Sabbath*. „ MOSES vondt reeds in zynen tyd eene overoude gewoonte, volgens welke het Volk den zevenden dag vierde; en waarſchynlyk hadden zelfs de Egyptenaaren hun dien rustdag laaten behouden; ten minſten hy beſchryft deeze viering als van Godt, onmiddelyk na de Scheppinge, ingeſteld. Gen. II. 1—3. en geeft nergens te kennen, dat zy oit afgeſchaft of buiten gebruik geraakt is. Het ſchynt derhalven, dat hy ze noch in zynen tyd, als een voorvaderlyk gebruik, onder de Israëliten gevonden heeft. En was dit zo, dan behoefde hy niet zoo breedvoerig te zyn om te beſchryven, waarin deeze rustdag beſtaan moest: want dit was door de gewoonte dan reeds genoeg bekend. Wy vinden derhalven by hem ten dien opzichte niets het geringſte, om daar uit op te maaken, hoe de Godheid op dien dag moest gedient worden, alleenlyk de Wet aangaande de openbaare Sabbaths-offeranden, uitgezondert (*), want hy liet alles zo als het Volk het, van den tyd hunner Voorvaderen af, gewoon geweest was, en vergunde aan 't zelve daarenboven de vryheid, om deszelfs Godsdienst, die niet altoos volkomen even ééns, en als op éénd leest geſchoeid kan zyn, zo in te richten, als door hunne omſtandigheden, behoeftens, of zekere ontſtaane misbruiken raadzaam zoude gemaakt worden.

„ Wy weeten derhalven eigenlyk geſprooken, met geene geſchiedkundige zekerheid, waar in de Godsdienst der oudſte Jooden, op den Sabbath beſtaan hebbe. Waarſchynlyk zullen zy, gelyk op andere Feestdagen, GODE Lofzangen, misſchien wel by een plegtigen dans toegezongen, en maaltyden gehouden hebben, tot welke zy, naar alle vermoeden, behalven hunne Vrienden, insgelyks Priesteren, Leviten en behoeftigen noodigden; woonden zy niet verre van het Heiligdom, dan zullen zy misſchien offeranden gebragt, en daar van Offermaaltyden aangerigt hebben. De Jooden hebben wezenlyk in laatere tyden, dit weeten wy uit de geſchiedenisſen, dergelyke Sabbaths maaltyden gehouden, waar op zy ook onbekende Lieden verzogten (†). Misſchien moesten de Ouderen ook, op dien dag hunne Kinderen, den Schepper van Hemel en Aarde leeren kennen, gemeenſchaplyke gebeden tot hem opzen-

(*) *Num.* XXVIII. 9, 10.
(†) *Luk.* XVI. 1. en de Aanmerkingen van Wetſtein op dit Vers.

zenden; of wat het gebruik op dien dag anders moge mede gebracht hebben. Alleenlyk wachtte men zich, om aan geene Synagogen in elke Stad te denken, in welke de Wet voorgeleezen en verklaard werd: want de Synagogen zyn veel laater opgekomen, en MOSES heeft het voorleezen van zyne Wet, zoo als dit naderhand geſchiedde, niet op elken Sabbath bevolen; maar alleenlyk op het Loofhutten-feest in het Sabbathjaar (*) ook heeft hy geen, eigenlyk zo genaamd, predikampt ingeſteld.

„ Veel weeten wy 'er derhalven niet van; maar het volgende vinden wy in de Boeken van MOSES uitdrukkyker.

„ De zevende dag moest gevierd worden, en wel ter gedagtenisſe, dat GOD op den zevenden dag gerust heeft van alle zyne werken: dezelve moest derhalven GODE heilig zyn, die in zes byzondere tydperken, door MOSES dagen genaamd, alles geſchaapen, en daar naa in het zevende opgehouden heeft iets nieuws voort te brengen. Gen. II. 1—3. XX. 11. XXXI. 17. Deeze viering van den Sabbath was derhalven een bekentenis, die men alle weeken wederom herhaalde, dat men den Schepper van Hemel en Aarde, als den waaren eenigen GOD, aannam en vereerde: en zy was dus nauwkeurig verbonden, met den grondregel der Moſaiſche Wetten, dienende om het Volk voor Afgodery te bewaaren, en den dienst van den eenigen waaren GOD ongeſchonden te houden, om welke reden ook het verwaarloozen deezer vieringe op leevensſtraffe verboden was.

„ De Sabbath moest een rustdag zyn, en wel eensdeels, gelyk ik reeds gezegd heb ter eere van GOD; maar ook anderdeels, op dat Menſchen en Vee zich eens zouden kunnen verkwikken, ten einde zy niet door onafgebrooken arbeid afgemat wierden. MOSES zegt dit met ronde woorden, Exod. XXIII. 12. *Op dat uwe Oſe en Ezel rust hebbe, en uw Knegt en de Vreemdeling zich verkwikke.* Om die zelfde rede was ook het rusten van den arbeid niet ſlegts aan die geenen geboden, die den waaren GOD op dien dag konden dienen; maar ook aan alle Vreemdelingen, die in het Joodſche Land woonden, menſchen die zekerlyk niet altoos, in hunne harten, den waaren Godsdienst lief hadden, en die ook tot geene uitwendige oefeningen van Godsdienst verbonden waren. Ja dit gebod ſtrekte zich zelfs uit tot de Dieren. Exod. XX. 10. Deut. V. 14, 15. Geen Mensch, die een inwooner van den Israëli-

(*) *Deut.* XXXI. 9—13.

tiſchen ſtaat was, mocht van deeze ruste verſteeken blyven; niemand moest zich, door onophoudelyken arbeid, zonder eenige tusſchenpoozingen van ruste en vermaak, voor den tyd, kunnen ten onbruik maaken, maar aan de Dieren moest dezelfde rust gegund worden.

„ Deeze rust moest ondertusſchen niet beſtaan in eene volkomene werkloosheid, of zorgvuldige onthoudinge van alle lichaamlyke beweegingen, of van alles, het geen men, door al te groote tederheid van een beſchroomd geweeten, als arbeid zou kunnen aanmerken. In de daad zodanig een dag, op welken ik my tot myne verlustiging met moeite beweegen, en waar op ik geduurig zwaarigheden in myn geweeten, hebben moest, door vreeze, dat ik my misſchien op dit oogenblik, door het uitſteeken van myne hand, of eenige andere beweeging van myn lichaam, mocht bezondigd hebben, zoude voor my juist vlak het tegenovergeſtelde van eenen dag van verkwikking zyn. Men zoude daar eer droefgeestig op worden, en altoos blyde zyn, wanneer hy haast ten einde was. Eene zo wonderlyke gedaante, ik beken het, heeft de Sabbath der Jooden, van tyd tot tyd, door verſcheide byvoegzelen der Phariſeeuwen, die op beuzelingen uitloopen, en waar tegen CHRISTUS zich menigwerf verzette, aangenomen; en hy zou 'er nog heden onbevalliger uitzien, indien men volgens de Zedenleere van ſommige Christenen, allen ommegang met menſchen, en het genoegen het welk men daar in vinden kan, op deezen dag voor ongeoorlofd wilde houden, en het gebod om niet te arbeiden tot allerlei verrigtingen der Ziele, dus ook tot alle inſpanning van gedachten, die juist niet rechtſtreeks den Godsdienst bedoelt, ja zelfs tot leezen en ſchryven uitſtrekken. Zulk een dag waar op niets, van 't geen men veranring noemt, vry ſtondt, zou eene weeklykſche en zeer gewichtige plaage zyn. Maar van alle die wonderlyke Wetten der Jooden, die men in den Talmud opgetekent, en nu en dan in de Schriften der Euangelisten van CHRISTUS beſtreeden vindt, ſtaat geen woord in het Wetboek van MOSES. Ook van den zoogenaamden Sabbaths weg, dat is, dat men op den Sabbath niet verder dan 2000 ellen buiten de Stad mocht gaan (*), weet hy niet; en dit is een byvoegzel van hunne Oud-

(*) Die begeerig is om meer van dit zonderling verdichtsel te weeten, zal het in *Lightfoot* zyne *Horæ Hebraicæ*, over Hand. I. 12. kunnen vinden. MOSES beval den Israëliten Exod. XVI. 29, *dat zy op den Sabbath in hunne tenten moesten blyven, en niet uitgaan, gelyk op andere dagen, om Manna in te zamelen.* Hier rukten de

Oudſten en Phariſeeuwen. Het is waar, niemand zou op den Sabbathdag, als boode voor loon hebben mogen gaan; ook mocht niemand op dien dag ryden; dewyl in zulk een geval zyn Paard, Kameel, of Ezel, geenen rustdag zou gehad hebben. Maar tot zyne verlustiging mogt men zo verre gaan als men wilde; en indien ſommige Israëliten zich misſchien op den Sabbath, met dansſen vermoeit hebben, ſtreedt dit niet alleen niet tegen de Wetten van MOSES, maar was eigenlyk met zyn oogmerk overeenkomſtig.

„ Het geen MOSES op den Sabbath gebied, [dit zal *verbieds* moeten weezen] noemt hy zelf עבודה of מלאכת עבודה, dat is, volgens de afſtamming van het woord *Dienſt-arbeid.* Maar dus wordt alle lichaamlyke arbeid genaamd; dewyl men, of zynen knegt beveelt denzelven te doen, of 'er eenen dagloonner toe huurt. Ieder een wist toen uit de oude gewoonte der Sabbathsvieringe, zo wel als uit het gebruik der Spraake, wat men onder deezen lichaamlyken arbeid, of gelyk het anders genaamd wordt, מלאכת *Bezigheid*, verſtaan moest: zo dat MOSES het nergens noodig oordeelde, 'er eene beſchryving van te geeven. Men vindt 'er een paar voorbeelden van in zyne Geſchiedenisſe: naamlyk wanneer iemand buiten het Leger ging, om Manna in te zamelen Exod. XVI. 22, 30. of hout te zoeken Num. XV. 32. Maar indien iemand op Sabbath iets hadt opgenomen, het welk hy voor zich vondt liggen, of, ter-

Rabbynen het bevel, *blyft in uwe Tenten*, of gelyk 'er eigenlyk ſtaat, *een iegelyk zitte op zyne plaatze*, uit den zamenhang, en verklaarden dat het overal verboden was, op den Sabbath buiten het Leger te gaan; dat, daar de Israëliten nu niet meer in een Leger woonden, dit zelfde Verbod voor de Stad goldt, en dus, dat niemand op dien dag buiten de Stad mogt gaan; nogthans de afſtand van 2000 ellen rondsom de Stad werden tot de Stad zelve gerekent, by gevolg verklaarden zy, ging iemand, die ſlegts 2000 ellen ver buiten de Stad ging, niet buiten dezelve: derhalven was het geoorloſd 2000 ellen ver buiten de Stad te gaan, en deeze 2000 ellen noemden zy den Sabbath-weg. — Eene beſpottelyke verklaaring! En het zonderlingſte daar by is, dat een Jood in Londen op die wyze zeer gemaklyk twee goede duitſche mylen ver op den Sabbath zou kunnen gaan, zonder den Sabbath te ſchenden. Andere dwaasheden der Rabbynen, ten opzichte van dien dag, zal ik niet bybrengen: maar deeze konde ik niet geheel en al met ſtilzwygen voorbygaan; om dat ik zie, dat in der daad ſommige Geleerden onder de Christenen van gedachten geweest zyn, dat de byzonderheden van den Sabbathsweg van MOSES afkomen.

terwyl hy juist voorby eenen Akker ging en airen afplukte, gelyk de Jongeren van CHRISTUS Matth. XII. 1. deeden, ziet men ligtlyk dat dit van eenen gansch anderen aart was, dan dat men uitging om Manna of Hout te zoeken. Zonder vitteryen kan men dit geenen lichaamlyken arbeid noemen; en een Sabbath, waar op dingen van die natuure verbooden waren, zoude meer een dag van ſtraffe, dan van verlustiginge geweest zyn.

„ MOSES maakt, in zyne Sabbaths-wetten, in het geheel geen gewag van den arbeid der Ziele; dewyl het, volgens de omſtandigheden en leevenswyze van zyn Volk, volſtrekt onnoodig was.

„ Eenige dingen, die zommige Godgeleerden, dewelke oordeelen dat het Gebod van den Sabbath, voor ons nog eene verbindende kracht heeft, noodzaaklyken arbeid noemen, en onder die benaaming voor geoorlofd houden, waren nochtans wel deeglyk begreepen, onder 't geen MOSES als lichaamlyken arbeid verboden heeft. Vuur aan te leggen, en ſpyze te bereiden, was op den Sabbath niet geoorlofd. Exod. XVI. 23. XXXV. 3. Hier handelt MICHAELIS in 't breede over de voeglykheid van die Wet in Palestina; en hy is van gedachten dat het verbod wegens vuur aanleggen enkel op het vuur in de Keukens ziet, en het vuur tot verwarming aangelegd niet betreft.

„ In noch een ander opzigt", vervolgt hy; „ voegen de Sabbaths-wetten van MOSES wel zeer goed voor Palestina; maar niet voor de luchtſtreek, onder welke wy leeven. Zy veroorlofden naamlyk zelfs in den zaay- en oogsttyd geenen arbeid, Exod. XXXIV. 21. Dit zou by ons zeer hard zyn, daar wy in den oogsttyd, dikwyls, regenachtig weder hebben; en in natte jaaren zou menig een zyne Vruchten moeten zien bederven, indien hy zich van het goede weder, wanneer dit eens op eenen Zondag viel, niet bedienen mocht, om dezelve te huis te haalen; en het is hierom dat de ſtrengſte Sabbathswetten in onze dagen, (zelfs de zodanigen, waar in ſommige Geestlyken, die voor het Godlyk recht des Sabbaths yverden, de hand gehad hebben), dit als een noodzaaklyk werk aanzien, en om des Oogsts wille, ten deezen opzigte, doorgaans eene uitzondering maaken. Maar dit was in Palestina niet noodig; want, ten tyde van den Oogst, hadt men daar over 't algemeen zulk beſtendig Weder, dat het 1 Sam. XII. 17, als iets zeer buiten gewoons werd aangezien; wanneer 'er geduurende den tarwen oogst een donderbui opkomt.

„ Zodanige lichaamlyke arbeid, die tot den Godsdienst behoorde, was op den Sabbath niet verboden: en de Godsdienst

maakte zekerlyk eene uitzondering van de letter deezer Wet. Zonder zwaaren arbeid kan geen dier geſlacht, en geoffert worden: en nochtans moest het dagelykſche morgen- en avond-offer op den Sabbath niet alleen niet verzuimd; maar zelfs op dien dag verdubbeld, en ook het vuur op den Altaar dagelyks met nieuw hout onderhouden worden. Lev. VI. 8, 13. Num. XXVIII. 3—10. Volgens eene juiste verklaaring van den inhoud deezer Wet, brachten de Jooden op den Sabbath noch andere Offeranden van allerleien aart; en CHRISTUS merkte daar op aan, dat de Priesteren in den Tempel den Sabbath braken, zonder zich te bezondigen; als mede dat men ook niet ſchroomde, op den Sabbath een Kind te beſnyden; wanneer het dan juist acht dagen oud was. Matth. XII. 5. Joann. VII. 23.

„ Het gevolg hier van was, dat 'er op den Sabbath by het Heiligdom, daar men offeren mocht, offermaaltyden werden aangericht: want alles wat daar toe behoorde, de toebereiding van alle ſpyzen, die daar by gebruikt werden, waren geene ontheiliging van den Sabbath, maar Godsdienst.

„ Eene opzetlyke ſchending van den Sabbath, door eenigen lichaamlyken arbeid, werd met den dood geſtraft. Exod. XXXI. 14, 15. Num. XV. 32 — 36. — Deeze Wet was zo ſcherp; dewyl het vieren van den Sabbath, een bewys moest zyn, dat men den Schepper van Hemel en Aarde voor zynen GOD erkende. Iemand, die den Sabbath ſchondt, werdt derhalven aangemerkt als deezen God te verlochenen, wiens dienst nochthans een der Grondwetten van den Israëlitiſchen Staat uitmaakte".

Hier zouden wy deeze onze Aankondiging beſluiten; doch 'er komen, in dit deel, twee byzonderheden voor die onze Vaderlandſche Leezers van naby raaken. — De eerſte betreft de *Melaatsheid der kleederen*: wat de wolle kleederen aanbelangt, deswegen heeft hy genoegzaame kundſchap bekomen om te ſtellen, dat die Melaatsheid ontſtondt, uit het gebruik van zogenaamde *Geſtorve wolle*, of wol van een Schaap dat niet gedood; doch aan eene ziekte geſtorven is; maar van deeze Wet voor zo verre zy op juchtleer en linnen betrekkelyk is, verklaart hy; „ kan ik niets met geſchiedkundige zekerheid zeggen: dewyl ik geene groote Fabrikeurs of Kooplieden in een van beide deeze ſtoffe kenne: en, met enkele gisſingen, wil ik myne Leezeren niet lastig vallen; dewyl die hen zo goed als my zullen in de gedachten komen. Maar misſchien vindt myn boek ook eenen Leezer, die daar meer van weet dan ik te Göttingen, daar van weeten kan, en my

zy-

zyne kundigheden in 't vervolg mededeelt: waarom ik inzonderheid myne Leezers in Holland verzoek: want onder deezen zal men noch wel de beste Kenners van deeze zaaken vinden. Alleenlyk verzoek ik van berichten, die men op zyn ſtudeerkamer bedacht heeft, en geleerde gisſingen verſchoond te blyven. Van hun, die groote linnen of Juchtleder-fabrieken, of den handel in linnen, juchtleder en pelteryen in het groot kennen, verwacht ik de opheldering, die hier vereischt worden".

De tweede byzonderheid is, ten opzigte van de *Melaatsheid der Huizen*, een uitſlag aan de muuren, het Salpeter in de gebouwen. Hier omtrent wenschte hy wel te weeten, hoe het geſteld is langs den zeekant van *Damiaten* tot *Alexandrie*; verklaarende: dewyl myn Boek het geluk heeft, en inzonderheid in Holland, veele Leezers te vinden, onder welke 'er misſchien wel zullen zyn, dewelke gelegenheid hebben, om van die Landen eenig nader bericht te bekomen, verzoek ik de zodanigen, om daar toe hunnen vlyt aan te wenden; en wanneer zy eenige berichten ontvangen hebben, dewelke zeker zyn, en tot eenige opheldering kunnen dienen, my dezelve mede te deelen.

Heilige Leerredenen over gewichtige Waarheden der H. Schrift. Door TH. CHR. LILIENTHAL, *Doct. der H. Godg. enz. Vertaald van* L. G. CORDES, *Leeraar der Euangelisch-Lutherſche Gemeente te Zutphen. Eerſte Deel. Te Amſt. by* A. Eichhorn 1774. *Behalven het Voorwerk* 335 *bladz. in groot octavo.*

IN deze Leerredenen komt de geleerde beſtryder des Ongeloofs, *Lilienthal*, voor, als een ernſtig en gemoedlyk Leeraer, die 't 'er op toelegt, om den Geloovigen een diepen indruk te doen erlangen van de erkende waerheden, en hen te bewegen, om dezelven ter betrachtinge over te brengen. Dit doet de Hoogleeraer in 't eerſte Deel, dat wy thans onder handen hebben, door de aendacht te vestigen, op het uiteinde des Geloofs, de zaligheid der Zieie. Ten dien einde, begint hy met ene beſchouwing van Lazarus op het ziekbed, in den Dood, in het Graf, en in zyne Opwekking. Deze vier Leerredenen werden achtervolgd van acht anderen, die tot dit onderwerp betreklyk zyn. Jezus is de bewerker onzer onſterflykheid; en de weg, langs welken wy 'er toe komen, is die van geloovige gehoorzaemheid aen hem. Jezus heeft, door

zyne Hemelvaerd, ons de plaets der eeuwige zaligheid bereid; en zal zyne geloovigen dien beſtendigen gelukſtaet zeker doen erlangen. Een Christen, zulks verwachtende, moet zich by tyds voorbereiden tot dit zalig einde; en daer toe te ſterker opgewekt worden, als hy nagaet, hoe volzalig het zelve zy; als hy bezeft dat 'er een dag ſtaet te komen, op welken wy door een alwetend Rechter geoordeeld zullen worden, niet ſlechts naer onze openbare of uiterlyke bedryven; maer ook, en wel inzonderheid, naer onze verborgen verrichtingen, naer de innerlyke geſteldheid onzer Ziele. Om een ieder nu voorts te krachtiger aen te ſpooren tot waekzaemheid, in ene geloovige gehoorzaemheid, brengt ons de Hoogleeraer hier ten laetſte nog onder 't oog, hoe 's Menſchen lotgeval, onmiddelyk na den dood, op ene onveranderlyke wyze bepaeld zy; des een ieder het van zynen plicht behoore te achten, om zich te benaerſtigen ter heiligmakinge in dit leven; terwyl het nog een dag van zaligheid is, en God ons, door zyne genade in Jezus, ter zaligheid roept. — Alle deze, buiten tegenſpraek, gewigtige onderwerpen behandelt de Hoogleeraer, op ene wyze, welke by uitſtek geſchikt is, om ſtichting te geven, en een ieder gemoedlyk op te wekken tot ene ernſtige plichtsbetrachting. Tot een voorbeeld hier van ſtrekke de hoofdzaeklyke inhoud der eerſte Leerreden, waer van wy, met dit oogmerk, ene beknopte ſchets zullen geven.

Het beſchouwen van Lazarus op zyn ziekbedde, geeft den Leeraer aenleiding om het ziekbed van geloovige Christenen te beſchryven; en wel, de twee volgende zaken in nadere overweging te nemen. I. Hoe een geloovig Christen ene ziekte, die hem overkomt, moet aenmerken; en II. hoe hy zich daerby moet gedragen.

Wat het eerſte betreft. (1.) Hy kan de ziekten, die hem overkomen, aenmerken, als ſlagen van dien, die hem lief heeft. „ Wie ſlechts verzekerd is, dat God hem uit genade zyne zonden vergeeven, en de ſtraffe der zonden kwyt geſcholden heeft, die merkt de lichaamlyke toevallen aan als kastydingen van Gods beminnende hand, ja als Weldaaden, die zyn waar heil ten doel hebben". (2.) Hy merkt ieder ziekte, die hem overkomt, aen als een voorbode des doods. Alle ziektens zyn wel niet doodlyk; doch een voorzichtig Christen bezeft wel, dat zelfs de ligtſte ziekte hem het afbreken van zyne aerdſche hutte aenkondigt: en uit dien hoofde „ oordeelt een wys Christen, dat hy den veiligſten weg inſlaat, wanneer hy aan zyne heenvaart denkt, en zich elke uure als zyne laatſte voorſtelt". (3.) Hy beſchouwt de ziek-

te,

te, ze zy doodlyk of niet, als een middel, dat, naer Gods wyze en goedertieren oogmerk, geſchikt is, om zyne eer te bevorderen. „ God beſtiert de omſtandigheden van de ziekten zyner Kinderen op eene zodanige wyze, dat zyne aanbiddelyke Volmaaktheden daar door te duidelyker geopenbaard worden, en dezelven tot zyne eer moeten ſtrekken. Ook word de Heiland door den geloovigen zieken verheerlykt, daar dezelve, door zyn voorbeeld, de klaarſte blyken verleent, van de kracht, die de Waarheden van ons allerheiligſt Geloof in nood en dood geeven; welke alle gewaande troostgronden, die de wysheid deezer Waereld uitgedacht heeft, oneindig verr' te boven gaan; zodanig, dat de Vrygeest zelfs in 't geheim wenſchen moet: *Myne ziel ſterve den dood van dien rechtvaardigen!*" (4.) Hy moet zyne ziekte als een ſtaet van beproeving aenmerken. Het ziet 'er somtyds duister voor hem uit: „ maar dit zyn juist die uuren, in welke zyn Geloof zal beproefd en veel kostelyker bevonden worden, dan het verganglyke goud, dat door 't vuur beproefd word". (5.) Eindelyk moeten geloovige Christenen hunne ziekten aanmerken, als herinneringen, die hen noopen, dat geene te beſchikken, het welk nog voor hun afſcheiden in order moet gebragt worden. „ Zo als de uurwyzer aantoont, hoe veele uuren 'er reeds van den dag verloopen zyn; zo word ook een oplettend Christen door de ziekte, die hem overvalt, herinnert, hoe veele uuren, dat 'er reeds van zyn leeven verloopen zyn; en dat misſchien de laatſte uure ook welhaast verſchynen zal. En dit zet hem aan, om den weinigen tyd, die hem, naar alle waarſchynlykheid nog overſchiet, zo te beſteeden, dat de lange nacht des doods hem niet te vroeg mooge overvallen".

Deze onderſcheiden aenmerkingen brengt de Hoogleeraer voorts in het tweede deel zyner Redenvoeringe ter betrachtinge over, toonende hoe een geloovig Christen hier omtrent werkzaem moet zyn, om zich overeenkomſtig daer mede te gedragen; dat gereedlyk uit het voorige op te maken is. — Genoeg zy het, tot een ſtael hier van, de overbrenging der eerſte aenmerkinge nog te berde te brengen.

„ Zyn de ziektens van GODS geloovige kinderen ſlagen van dien, die hen lief heeft, wat is dan noodzaaklyker, dan dat zich een Christen, dien GOD met eene ziekte bezoekt, vooreerst beproeft, of hy zich werklyk van GODS liefde beroemen kan? Hoe treurig moet het niet zyn, als de ſmarten der ziekte nog gepaard gaan met de onrust des geweetens, dat zich bewust is van zo veele overtredingen, waar door men zich de vyandſchap van GOD berokkend heeft? PAULUS daar-

daarentegen zegt: *Wy weeten dat die God liefhebben alle dingen ten beste dienen* (*). Ten einde men nu mooge overtuigd worden, of men tot de eerſten of tot de laatſten behoord, moet zekerlyk een ieder, dien God op 't ziekbed gelegd heeft, een oprecht onderzoek doen, hoe hy met GOD ſtaat. Een waar Christen laat wel geen dag voorbygaan zonder zich op deeze wyze te beproeven; maar zyne ziekte zal hem tog noopen, om deeze beproeving met meer ernst en yver te onderneemen. Vind hy zich vry van opzettelyke zonden, hy zal zich daarop toch niet voor onſchuldig houden. Zo veele zonden der jeugd zullen zich in zyn gemoed vertegenwoordigen; en veele zaaken zullen weder herleven, die reeds ſcheenen afgedaan te zyn. En waarom zoude 't niet met de blymoedige verzeekering, die eene ziel heeft van GODS genade en liefde, kunnen beſtaan, dat zy met eene ſmartelyke aandoening op de voorige zonden te rug ziet; vermits immers het gevoel van eene zo overvloedige Genade het hart nog meer moet doorgrieven, als men bedenkt, dat men tegens zulk een goedertieren GOD zo ondankbaar heeft kunnen zyn. En boven dien zal de godvruchtige zieke nog onnoemelyk veele misſlagen en overtredingen aan zich ontdekken, die, ſchoon zy tegen zynen wil geſchied zyn, toch daarom niet ophouden zonden te zyn. Zyn natuurlyk verderf zal zich in zyne grootheid aan hem vertoonen. En dit alles zal hem zodanig voor GOD verootmoedigen, dat hy belyden moet: *Gy, Heere! zy zyt rechtvaardig, maar wy moeten ons ſchaamen* (†). Maar terwyl hy tot de eindelooze Genade van zynen Verloſer op nieuws zyne toevlucht neemt, zo zal zyn geest weder gerust geſteld worden. De verzeekering van ontfangene vergeeving der Zonden zal hem opbeuren. En dan kan hy gerust alles verwachten, wat GOD over hem beſlooten heeft: nadien hy weet, dat het van de handen van eenen beminden en verzoenden Vader koomt."

Dit eerſte Deel ſtaet, naer luid der Voorreden, van nog drie andere gevolgd te worden. Het tweede zal gaen over het Geloof, als het middel ter verkryginge der zaligheid. Het derde zal de uitwerking hier van toonen, in het voorbeeld van Paulus. En in 't vierde of laetſte deel zullen 's Mans Leerredenen geplaetst worden, die hy by buitengewoone en byzondere gevallen heeft uitgeſproken.

(*) Rom. VIII. 28.
(†) Dan. IX. 7.

De

De Proſelyt door F. A. FIDDLER. *Naar den laatſten Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Amſterdam by* A. D. Sellſchap *en* P. Huart 1774. *Behalven het Voorwerk en 't Register* 657 *bladz. in gr. octavo.*

DIt Deel behelst, even als de twee voorigen, eene ſcherpe twistvoering tegen de Roomſche Kerk, die de Proſelyt ten vuurigſte voortzet (*). Het gaet wel bepaeldlyk over een twistgeding met den Pater *Aloyſius Merz*, die in *Augsburgs* Domkerk ene Predicatie gedaen had, in welke hy zich voorſtelde de vraeg te beantwoorden; *waerom* Augsburg, *ja gantsch* Duitschland, *na zo veel overtuigende twistredenen, nog niet Catholykſch was*? Men kon de oorzaek hier van, zo als hy trachtte te toonen, zoeken, en vinden, in de Onwetendheid, onbezonne Zorgloosheid, of vrywillige Boosheid der Protestanten. De Proſelyt gaf eerlang, in zyn *Antipapistisch Journal* ene recenſie van die Predicatie, met drie nevensgaende Brieven ter wederlegginge van dezelve, aen een Protestantsch Predicant, op deszelfs verzoek, geſchreven. Hier uit nam bovengenoemde Pater aenleiding, tot het voordragen van twee Predicatien, ter aantooninge dat het bygebragte in dat *Journal* geene wederlegging waerdig zy. Zulks gaf den Proſelyt op nieuw gelegenheid om die eerſte Predicatie, en tevens de twee volgenden, in 't breede te wederleggen; het welk in een aantal van Brieven geſchied; die met de voorgemelde Predicatien enz. den inhoud van dit derde Deel uitmaken. De Proſelyt is van oordeel, dat hy hier mede volſtaen kan, maer, zegt hy, „ indien de grappige kwakzalver Pater *Merz* den lust bekroop om my nogmaals *de tanden te laaten zien*, zo als hy zig, zeer beleefd, weet uit te drukken, dan ſtaa ik 'er niet voor in, dat ik hem niet nog een Deel toeweije, om hem in zulke ſcherpe loog te broeijen te zetten, dat hem de tanden zullen uitvallen. Met dit alles is het vermaakelijk met zulke ſnaakſche kwanten te kibbelen; zy ſtaan als zandhoopjes, en al krygen zy eens een degelyke oorvyg, zy maaken nogtans voort daar op allerlei aartige kromme ſprongen, om ons den tyd te verdryven. — Ik wensch den Heer *Dom-Prêeker* eene goede long, eene ruime keel, eene ſterke maag, een yzeren voorhoofd, doove ooren, eene radſnappende tong en een breinloos hoofd, dan

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. III. D. bl.* 396.

dan is hy van alles voorzien wat een volmaakt *Controvers-Preeker* voor het tegenwoordige en toekomende noodig heeft." —— Op zodanig ene wyze behandelt onze Proſelyt den Pater gemeenlyk in dit Geſchrift, en de Pater ſchetst den Proſelyt insgelyks op ene haetlyke wyze: overeenkomſtig daar mede is de geheele uitvoering van 't twistverſchil over de leeringen der Roomſche Kerke vol bitterheid; en men kan niet zeggen, dat 'er van weêrszyde iets bygebragt is, 't welk, zedert den aenvang der Reformatie, niet reeds menigvuldigmalen herhaeld is geworden. 't Mag wezen dat zulk ene ſchryfwyze van dienst kan zyn in een Gewest, daer deze geſchillen op 't hevigſte gedreven worden, maer onze Nederlandſche Lezers zullen 'er gene byzondere nuttigheid uit trekken; en men moet zelf ene bittere geestgeſteldheid bezitten, als men zodanige twistſchriften met vermaek zal lezen.

Redekundige en Schriftuurlyke Gedachten over den Verlosſer der Menſchen JESUS KRISTUS. *In 't Hoogduitsch beſchreeven door wylen* J. E. SCHUBERT, *Dr. en gewoon Hoogl. in de H. Godgel. enz. onder directie van* J. MULDER, *Rustend Predikant by de Lutherſche Gemeente te Amſterdam enz. vertaald door* H. VOLKERSZ. *Leeraar der Euang. Gemeente te Woerden. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* A. Eichhorn 1774. *Behalven het Voorwerk* 335 *bladz. in gr. octavo.*

TEr behandeling van het Godgeleerde Leerſtuk, rakende *Jeſus Kristus*, als den Verlosſer der Menſchen, heeft de Hoogleeraer *Schubert* dit zyn Werk in vyf Afdeelingen geſchift. Het eerſte gaet over het Godlyk Raedsbeſluit om de Menſchen te verlosſen; in 't tweede beſchouwt onze Autheur den Perſoon des Verlosſers; hier op gaet hy ten derde over ter verklaringe van 't Werk der Verlosſinge; dit leid hem vervolgens ter ontlediginge van 't drievouwig Ampt van Kristus, en hy beſluit met ene overweging van de twee Staten van Kristus, deszelfs Vernedering en Verhooging. De behandeling der twee eerstgemelde hoofdzaken ontmoet men reeds in dit eerſte Deel; waer in de Hoogleeraer de gewoone leerwyze zyner Kerke, met de daer toe betrekkelyke verſchillen, oordeelkundig en beſcheiden voordraegt. Dezulken derhalven, die dezer leerwyze toegedaen zyn, kunnen dit Stuk met

vrucht

vrucht ter verſterkinge in hun gevoelen doorbladeren; en zy, die vermaek ſcheppen in 't naſpooren van vele vroegere en latere geſchilſtukken desaengaende, kunnen hier ten overvloede te recht geraken, dat ook zyne nuttigheid kan hebben.

Tweetal van Leerredenen, gedaan door TAKO SIBELIUS, *Predikant te Gouda. Te Utrecht by* S. de Waal 1775. *In quarto* 61 *bladz.*

DE eerſte dezer Leerredenen, die het voorſtel van den wyzen Prediker, in zyn Boek H. IX. v. 13—16. tot een onderwerp heeft, is door den Eerwaerden *Sibelius* uitgeſproken by de opening van de Zuidhollandſche Synode, op den 4 July 1775. En de tweede is ene afzonderlyke Leerreden, by ene andere gelegenheid gedaen, over 's Heilands tael, Matth. XI. 16—19. Men beſpeurt in ieder Redenvoering een ernsthaftig Leeraer, die 't 'er op toelegt, om zyne Toehoorders aen te moedigen tot een rechtmatig voorſtaen van de Leer der Waerheid, hen te waerſchouwen tegen alle verguizing van dezelve, en op te wekken, om 'er ſtandvastig by te blyven, ſchoon men zich daer door aen ſmaedheden blootgeſteld mogte zien. Het Ongeloof en de Ongodsdienſtigheid, de Onvoorzigtigheid met de Traegheid, geven zyn Eerwaerden grootlyks aenleiding om deze denkbeelden te ſterker aen te dringen; welken ieder, naer zyne denkwyze en omſtandigheden met nut op zichzelven kan overbrengen.

Sions Tempelvreugd, by de voltrekking en inwyding van het tweede of laatſte Huis; voorgeſteld in eene Leerrede over Ezra VI. 14, 15 en 16. *Door* J. OUWEJANS, *Leeraar der Vereenigde Doopsgezinden te Rotterdam. Te Rotterdam by* H. Maronier 1775. *Behalven het Voorwerk en de Gebeden* 51 *bladz. in gr. octavo.*

BY gelegenheid der eerſte handhavinge van den openbaren Godsdienst in de nieuw gebouwde Kerk der verenigde Doopsgezinden te Rotterdam, heeft de Eerwaerde *Ouwejans* deze Leerreden als ene Inwydings Redenvoering van dat Geſticht uitgeſproken. Op ene voorafgaende ontvouwing van het bouwen en inwyden van den tweeden Joodſchen Tempel, volgt een overgang tot die van 't bouwen van dit Godsdienſtig

ſtig Huis, en ene aenſpraek als ter Inwydinge van het zelve. Het een en 't ander is doorvlochten met Geſchiedkundige en Godsdienſtige aenmerkingen, die zeer wel geſchikt zyn naer de tydsomſtandigheden; des de Leerreden ene plaets by anderen van die ſoort verdiene, in de verzameling derzulken, die daer in behagen ſcheppen.

Reden- en Schriftmatig Betoog, tegen het zogenaamd Redenmatig Betoog van P. O. *Nevens aanmerkingen over de Orde des Heils, van den Wel-Eerw. Heer* D. KLEMAN. *In een Brief aan de Hervormde Gemeente in Nederland medegedeeld, door* P. J. H. Z. *Te Amſteldam by* M. Schalekamp 1775. *Behalven de Voorrede 92 bladz. in gr. octavo.*

P. O. heeft getracht te betoogen, dat de Leer *van de algemene aenbieding der Zaligheid* ſtrydig zy met de aengenomen Leer der Hervormde Kerke. Hier tegen heeft zeker Briefſchryver getoond, dat die Leer noodzaeklyk voortvloeit uit de Leer der Hervormde Kerke. 't Is ons, onder 't nagaen dier Schriften voorgekomen, dat de Briefſchryver een vry goeden weg ingeſlagen had, om P. O. tot gematigder gedachten te brengen: (*) en 't ſchynt ons toe dat P. J. H. Z. vry wel inſtemt met den Briefſchryver, maer geoordeeld heeft, dat het noodig was, de byzondere zwarigheden van P. O. op te losſen, daer de Briefſchryver zich niet mede opgehouden had. Men kan dus dit Betoog enigermate als een Byvoegſel van dien Brief aenmerken, en daer uit verſterkt worden, in 't denkbeeld, dat die Leer, wel begrepen en verklaerd zynde, volgens de gronden der Kerkleere, in genen deele daer mede ſtryde. De Autheur verdedigt zyn Stuk manlyk; jammer is 't maer, dat hy zyne party juist tegenovergeſtelde haetlyke gevolgen te laste legt. 't Is vreemd, ſchoon 't niet zeldzaem plaets hebbe, dat men in Twistſchriften hier toe overſla; daer 't duidelyk na te gaen is, dat dit ſlechts dient om te verbitteren, en veeltyds ten gevolge kan hebben, dat de kracht van overtuiging daer door verzwakt worde. —— Wat voorts des Schryvers aenmerkingen, over 't gevoelen van den Eerwaerden *Kleman*, in 't byzonder betreft, ze komen in 't wezenlyke, met die van anderen, welken aen ene andere denkwyze gewoon zyn, overeen; en veelligt zullen ze, zo niet geheel, althans ten grootſten deele van zelven vervallen, wanneer zyn Eerwaerde zich nader verklaerd zal hebben.

Ex-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. III. D. bl.* 542.

Extract uit de Reſolutien van de Heeren van de Magiſtraat der Stad Schoonhoven, ter zaake van de Kerklyke Onlusten aldaar. In 's Gravenhage by P. v. Cleef 1775. *In quarto* 14 *bladz.*

UIt de voorige Papieren, wegens de Kerklyke Onlusten te Schoonhove, is gebleken, dat eenige Kerkenraeds-Leden aldaer hun zogenaemd Kerklyk Recht, tegen de Waereldlyke Overheid, ten ſterkſte dreven; en men ziet uit dit bovengemelde Extract, dat zy in 't vervolg van tyd nog niet van maetregelen veranderd zyn. De Regering had, volgens haer onbetwistbaer recht, ter voorkominge of afweringe van alle onordentlykheden in de Kerkenraedsvergaderingen, Commisſarisſen gezonden; doch dezelven waren door de meerderheid niet gereſpecteerd, dan na herhaelde reſolutien van de Magiſtraet. Men ſcheen dus te zullen obediëren; maer 't was niet meer dan ſchyn; want de refractaire Leden ſchikten het indiervoege, dat 'er, wanneer 'er Kerkenraed belegd was, ſlechts een incompetent getal van Leden aenwezend ware, en 'er dus geen Kerkenraed gehouden konde worden. Zulk ene handelwys, die het bovengemelde zenden van Commisſarisſen beſpotlyk maekte, deed de Magiſtraet ene Reſolutie nemen, waer mede zy de Heren Burgemeesters qualificeerden, om den Koster van de Kerk te gelasten, dat hy, met het denuntieren van de Convocatie, ieder Lid van den Kerkenraed had te vragen, of hy al of niet zou compareeren; en dat hy hier van ene pertinente opgave zou hebben te doen aen Heren Burgemeesteren. Waer op dan de Heren Burgemeesters voorts gequalificeerd waren, om de Convocatien weder te doen afzeggen, indien zy bevonden, dat 'er, volgens de gedane opgave, geen genoegzaem getal van Leden preſent zou zyn. Hier uit hebben enige Leden aenleiding genomen, om zich over de Magiſtraet te beklagen; men heeft die Reſolutie geduid, even als of het oogmerk daer van zyn zoude, het houden van Kerkenraed te beletten; en ze hebben daer op by Requeste verzocht, dat gemelde Reſolutie ingetrokken, en buiten effect geſteld mogt worden. Dan de Magiſtraet, hun heilzaem oogmerk dus misduid ziende, en tevens niet bemerkende, dat de Kerkenraed enige intentie had, om van hare onbetaemlyke denk- en handelwyze te rug te komen, heeft niet kunnen beſluiten de voorſz. Requeste toe te ſtaen. Doch, om hare goede intentie te toonen, en tevens te beproeven of de

meerderheid van den Kerkenraed eindelyk eens tot reden gebragt mogt kunnen worden, heeft de Magiſtraet goedgevonden die Reſolutie te ſupercederen voor den tyd van vier weken; „ blyvende niet te min de voorsz. Reſolutie in haar geheel, voor zo verre Haar Ed. Gr. Achtb. de voorsz. tyd verſtreeken zynde, naar bevinding van zaaken mogten oordeelen, deſelve dadelyk te moeten doen executeeren". —— 't Is te wenſchen, dat de Leden van den Kerkenraed der Regeringe een beſtendig genoegen moge geeven, en deze onlusten eerlang geheel doen eindigen.

Waaragtig Verhaal van't voorgevallene met Mr. FR. AD. van der MARCK, *ſtaande zyne veertienjaarige bediening van het Hoogleeraars-Ampt, in het Staats-Natuur- en Volkeren-Regt op de Hooge Schoole der Stad Groningen en Ommelanden. Beſchreeven door denzelven* FR. AD. V. d. MARCK J. U. D. *Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, en nu Hoogleeraar in de Regten, op de Hooge Schoole te Lingen. Te Lingen gedrukt voor* Bauer en Compagnie 1775. *Behalven het Voorwerk* 215 *bladz. met nog* 254 *bladz. aan Bylagen, in gr. octavo.*

IN dit Stuk vind men een uitvoerig verſlag nopens het voorgevallen met den Hoogleeraer *van der Marck*, van zyne aenſtelling tot op zyn ontſlag te Groningen, en daer op gevolgde herſtelling als Hoogleeraer te Lingen. De Hoogleeraer geeft een naeuwkeurig bericht van iedere merkwaerdige gebeurtenis, die betrekking tot zyn lotgeval heeft; met ontvouwinge van de eerſte aenleiding tot een opgevat ongenoegen tegen hem, en de verdere maetregelen tegen hem genomen, die ten laetſte zyn ontſlag te Groningen ten gevolge gehad hebben. Dit bericht gaet vergezeld van de noodige bylagen, die ter bevestiginge of opheldering van 't zelve ſtrekken. Men heeft hier door, in dit Stuk, ene verzameling van al het wezenlyke, dat men hier en daer, met betrekking tot deze geſchiedenis, in verſcheiden afzonderlyke papieren verſpreid vind; en word door dit verhael in ſtaet geſteld, om het achtervolgend beloop van dit geval, 't welk zo veel geruchts gehad heeft, na te gaen. De Hoogleeraer heeft het Geſchrift opgeſteld als een Man, die gevoelig is over ene, volgens zyn oordeel, hem aengedane verongelyking; doch hy heeft tevens de regelen van beſcheidenheid over 't geheel zo wel in acht weten te nemen, dat zelfs zyne partyen, zo ze enige gematigdheid be-

bezitten, zyne ſchryfwyze niet wel kunnen wraken. Voorts ſchynt hy, thans te Lingen het Hoogleeraar ampt bedienende, voor rechtzinnig erkend, tot Ouderling der Kerke aengenomen, en dus, in zyne eer herſteld zynde, geen oogmerk te hebben, om zich verder over deze Geſchiedenis uit te laten, als oordeelende zyn Stuk voldongen. Alleenlyk geeft hy te kennen, hoe hy zich voorgeſteld heeft: „ zyne veroordeelde *Leſſen* met *zedige Aanmerkingen* zonder ſteekelagtigheid, toepaſſelyk op het tegenwoordig geval, uit te geven"; waer uit de Lezer verder over 's Mans rechtzinnigheid of onrechtzinnigheid zal mogen oordeelen. Vraegt men intuſſchen, wat uitwerkingen zal het in 't licht geven van dit Verhael, het bericht van alle dergelyke kerklyke ondernemingen, by de Nakomelingſchap hebben? Zo is zyn antwoord; „ alleen dit; dat men daar uit ziet de onbezonnen driften der heethoofdige Kerkelyken, en my ſtelt onder de martelaaren van het Natuurregt, door onkundige eenſuure van zommigen ſchroomelyk gepynigd".

Specimen Medico-Practicum Febrem remittentem continuam Bilioſo-Putridam, Anno 1772. Antverpiæ & per plures Belgii ac Europæ Civitates epidemico impetu grasſatam exhibens. Authore PETRO VAN ELSACKER, apud Antverpienſes Medicinæ Licentiato practico. Antverpiæ, typis *J. Grange*, 1774.

Geneeskundige Proeve van een Gal-Rotkoorts, enz. In groot octavo, 187 bladzyden.

IN deeze Verhandeling, welke wy met genoegen geleezen hebben, wordt nauwkeurig beſchreven een ſoort van Koortſen, die de Heer VAN ELSACKER noemt Gal-Rotkoortſen; welke te Antwerpen, en op meer andere plaatſen van Europa, in 't jaar 1772, als een Volkziekte gewoed hebben. — De Auteur, de Les van HIPPOCRATES in acht neemende, onderzoekt vooraf de lucht, 't water, den grond, en den aart der Inwoonders te Antwerpen.

Deeze Geneeskundige Proeve is in drie deelen verdeeld. De eerſte bevat een Verhaal van 't beloop der Ziekte. — Deeze Ziekte begon niet op dezelfde wyze in alle Lyders. Eenigen waren reeds verſcheide dagen vooraf klagende en zwak, waar op dan gemeenlyk de Koorts volgde: anderen werden, zonder eenige voorafgaande onpaſſelykheid, onverwagt van deeze

Koorts aangetast. — In 't begin van de Koorts, beſpeurde men misſelykheid en braken, byzonder van bedorve galachtige ſtoffen. — De hette was niet buitengewoon hevig, maar ſcherp ſteekende, en brandde als 't ware de Vingers van die geenen, die de Pols voelden. — Geduurende den nacht was de Koorts gemeenlyk op zyn heevigſte, en verminderde in den ogtend. — Op de hette van de Koorts volgde geen zweeten, gelyk in zuiver afgaande Koortſen, en zo de Lyder al ſterk zweette, kreeg hy daar door geene verlichting; ook ging de Koorts gemeenlyk niet geheel af. — By deeze toevallen kwam gemeenlyk een zwaare hoofdpyn, meest in 't voorſte gedeelte van 't hoofd en boven de oogen: geduurende de Koorts, gevoelden ze een zwaarte in de leden, pyn in den rug, en wel voornamentlyk in de lendenen. — Veelen klaagden over pyn, die dan den hals, dan de borst en de ledematen bezette, even of 't vliegende Jichtpynen waren. — Eenigen werden ook, geduurende den loop van deeze Koorts, geel als in de geele Zucht, byzonder had dit in 't wit van de oogen plaats. — Deeze Koortſen hielden dus gemeenlyk verſcheide dagen, met verheffingen en verminderingen, aan. — Deeze Koortſen werden 't meest onder 't gemeene Volk, en 't minst onder de Grooten, waargenomen; de Auteur heeft, in den tyd van 7 Maanden, 212 Lyders aan deeze Koorts behandeld; hy meld niet hoe veel hier van geſtorven zyn. — In de tweede Verdeeling, wordt de aart en oorzaak van deeze Ziekte ontvouwd: de oorzaak 'er van was een bedorve en verrotte Galſtoffe, welke de overige vochten ſchielyk mede aandeedt: de ziekte was niet beſmettelyk. Al 't geen omſtandiger en nauwkeuriger, uit bygebragte Waarneemingen betoogd wordt. — In de derde Verdeeling, wordt de Geneeswyze van deeze Koorts aangetoond. Uit 't bovengemelde is 't niet ongemakkelyk op te maaken, dat 't oogmerk zyn moet om of de bedorve vochten, en de galrottige ſtoffen te verbeteren, en dus te veranderen, dat dezelve geen nadeel meer kunnen doen; of dezelve door geſchikte wegen buiten 't lighaam te brengen, en dus de oorzaak weg te neemen. De Natuur zelf toonde hier genoegzaam den weg aan, door in de Lyders een begeerte en trek naar zuure en verkoelende Dranken en Vruchten te verwekken, en door ontlastingen van de bedorve Galſtoffen, van boven en onder te weeg te brengen. Men had dit ſpoor maar te volgen; braak- en purgeermiddelen waren hier van grooten dienst. Met recht pryst de Auteur zeer in deeze gevallen aan, 't gebruik van eenige greinen van den Braakwynſteen (*Tartarus Emeticus*), in eenige oncen water ontbonden. —

A-

Aderlaatingen kwamen in 't gemeen in deeze Koortſen niet te pas, en de herhaaling 'er van deedt zichtbaar nadeel; doch in ſterke en bloedryke geſtellen, wanneer 'er toevallen waren, die dezelve vereischten, konde men 'er zonder vrees gebruik van maaken. —— De Koortsbast werdt ook in deeze Koortſen, volgens onzen Auteur, van geen grooten dienst bevonden. —— De Schryver laat hier op volgen, 't Verhaal van tien Waarneemingen, waar in zwaare toevallen voorkomen; dezelve zyn overwaardig om nauwkeurig overwogen te worden.

Natuurlyke Historie, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naaukeurige Afbeeldingen. Tweede Deel, Vierde Stuk. Te Amſt. by* de Erven van F. Houttuyn 1775. *In groot octavo* 564 *bladzyden.*

VAn de beſchryving der Boomen, zegt de Heer *Houttuyn* met den aanvang van dit Stuk, gaa ik over tot die der Heesteren. Hy omſchryft dezelven, in onderſcheid van de Boomen, die een enkelen houtigen Stam van eene merkelyke hoogte hebben, als Gewaſſen, die niet met éénen Stam, maar met verſcheiden Stammen of Steelen opſchieten, welken des Winters overblyven, en wier hoogte niet overmaatig is. Deeze omſchryving intuſſchen bepaalt hem niet, om geene Plantgewaſſen onder de Heesters te betrekken, dan alleen zulken, die 'er volkomen aan beantwoorden; men heeft deeze omſchryving te houden voor eene aanduiding van het algemeenſte kenmerk, en voorts in agt te neemen, dat 'er nog verſcheiden Heesteragtige Gewaſſen toe behooren, die 'er eene merkelyke overeenkomst mede hebben, en zig daar door van de Boomen en Kruiden onderſcheiden. 't Is, gelyk onze Schryver toont, niet wel mogelyk in de Kruidkunde altoos de naauwkeurigſte onderſcheiding van benaamingen in 't oog te houden; dat ook van geene weezenlyke nuttigheid geoordeeld kan worden, daar de Gewaſſen zo veel overeenkomst hebben, als in elkander loopen, en 't dikwils van buitenkomende omſtandigheden, 't zy van Groeiplaats, Cultuur of Havening en dergelyken afhangt, of ze onder de eene of andere benaaming te betrekken zyn. Uit dien hoofde zal hy in dit Stuk, vervolgens, onder de Heesters „ alle de genen begrypen, die hy van de Boomen uitgemonſterd heeft; mids dat zy overblyvende Stammen en Takken hebben, en overzulks ook alle de Klimmende of Slingerende Rankgewaſſen en kleine Boompjes; zonder zig evenwel zo naauw te bepaalen, dat hy niet ſom-

tyds eenige Heesteragtigen, wegens de overeenkomſtigheid, tot de beſchryving der Kruiden zou durven beſpaaren, of ook eenige Kruiden, in 't zelfde Geſlagt, onder de Heesters beſchryven". En hier op verledigt zig onze Autheur, na eene beknopte melding van de verſcheidenheid deezer Plantgewaſſen, waar door ſommigen meer met de Kruiden, en andere meer met de Boomen, als tuſſchen beiden geplaatst zynde, overeenſtemmen; mitsgaders van de verſchillende dienſten, waar toe zy ſtrekken; tot eene geregelde naſpooring van de Geſlagten der Heesteren, die hy, op eene dergelyke wyze als met de Boomen geſchied is, in Eenmannigen, Tweemannigen enz. onderſcheidt.

Tot de Eenmannige Heesters zou, volgens den Heer *Houttuyn*, alleen te brengen zyn, het geſlagt van *Salicornia*; voor zo ver dit ook Heesteragtige Gewaſſen behelst; dog deszelfs eerſte ſoort is gemeenlyk Kruidig, en uit dien hoofde heeft men 't eerder onder de Kruiden te betrekken. Dit doet onzen Autheur 'er ſlegts kortlyk gewag van maaken, en verder beſchryft hy ons de Twee- Drie- Vier- Vyf- Zes- en Achtmannige Heesters, dat is zulken, wier Bloemen zodanig een getal van Meeldraadjes hebben, waar door ze tot onderſcheiden Rangen behooren; die uit een minder of meerder aantal van Geſlagten en Soorten beſtaan; welken onze Autheur, naar gewoonte, met veel opmerkzaamheid beſchryft; dat hem ook hier en daar aanleiding geeft, tot het melden van verſcheiden byzonderheden, die zelfs buiten het Plantkundige veelen niet onaangenaam kunnen zyn. Tot een voorbeeld hier van zullen wy den Leezer eenige byzonderheden van dien aart, met betrekking tot onzen gewoonen Wynſtok, mededeelen.

Men ontmoet dit Gewas tegenwoordig, onder de gemaatigde Lugtſtreek, in alle de vier Waereldsdeelen; dog men heeft, gelyk onze Schryver opmerkt, rede om te denken dat het geen natuurlyk gewas in de middelſte deelen van Europa zy; en 't is waarſchynlyk dat de Wynſtok, uit Palestina, derwaards overgebragt zal weezen. 't Is althans aanmerkelyk, dat de Wyn in alle bekende taalen van Europa, na genoeg, den Hebreeuwſchen naam *Jain* behoudt. Hier van ſchynt eerst het Griekſche *Oinos*, en daar van het Latynſche *Vinum*, gemaakt te zyn, waar van het Spaanſche *Vino*, het Franſche *Vin*, het Engelſche *Wine* en 't Hoogduitſche *Wein*, zekerlyk zyne afkomst heeft. De Hongaaren evenwel noemen den Wyn *Bor*, en 't kan wel zyn, dat zo aldaar als op de Eilanden in de Middellandſche Zee, of ook aan de Kust van Barbarie, en elders in Afrika en Aſia, de Wyngaard natuurlyk groeit.

groeit. Voor 't overige ſchynt de planting van den Wyngaard, zo wel als de zaaijing van 't Koorn, veelal de uitbreiding en beſchaaving van 't Menschlyk Geſlagt gevolgd te hebben.

Wat de Hoogduitſche benaaming van dit Gewas, *Weinreben* of *Weinſtock*, en zo als wy ſchryven Wynſtok, betreft, dezelve is, zegt de Heer *Houttuyn*, ontleend van de gewoonte, die in veele deelen van Duitschland en Vrankryk plaats heeft. Men gebruikt naamlyk Stokken van ruim eens Mans langte, om 'er dit Gewas by te laaten opklimmen; gelyk by ons de Turkſche Boonen doen: en dan maakt eene Plantagie van zulke Wynſtokken, op bekwaame afſtanden van elkander gepoot, eigenlyk een zogenoemden *Wyngaard* uit. Dit egter is niet algemeen; men laat dit Gewas ook wel op zig zelven ſtaan, wanneer de Stam zelden meer dan eene Elle hoog wordt, en de Ranken langs den grond kruipen; anderen laaten het by Boomen oploopen; en 't is genoeg bekend, dat dit Gewas zig, door middel van Latwerk, naar alle omſtandigheden ſchikt; overmits het gemeenlyk dun van Stam is, en zwakke Ranken heeft. Intusſchen kan het egter door den ouderdom eene zwaarte en ſtevigheid bereiken, die de groote Boomen tart; waaromtrent ons hier het volgende gemeld wordt.

„ PLINIUS verhaalt Wonderen dienaangaande, welke geloofbaar zyn; dewyl men voorzeker weet, dat de Groote Deuren aan den ingang van de Domkerk, te Ravenna, gemaakt zyn van Wyngaardplanken, waar onder ſommigen wel twaalf Voeten lang, [en 14 a 16 duimen breed] zyn (*). Hy getuigt dat 'er een Beeld van Jupiter gehouwen was uit éénen Wyngaardſtam, en ſpreekt van een Tempel van Juno, door Kolommen daar van onderſchraagd. Hier uit blykt dan, dat de Wyngaard, in de Levant, wel Stammen hebben moet van een of twee voeten dikte. Zyn Hout is ongemeen vast en duurzaam (1); ook fraai van Kleur: zoo dat men zig ten hoogſte verwonderen mag over de vergelyking, welke daar van door den Profeet EZECHIËL gemaakt is, als ware het tot Timmerhout gantsch onbekwaam (2). Mooglyk zal daar gezien worden op de Ranken en Takken, die men jaarlyks weg ſmyt en ver-

(*) [Tegenw. toeſtand van 't Pausſelyke Hof. III D. bl. 26.]

(1) *Nec est Ligno ulli æternior natura.* PLIN. Hist. Nat. L. XIV. C. 1.

(2) EZECHIEL XV. Vers 2—6. Zou het deugen tot een ſtuk Werks? V. 4. Waarſchynlyk zal het toen nog niet in gebruik geweest zyn.

verbrandt, zonder de Stammen, die te waardig zyn, aan te raaken. Wy hebben 'er hier te Lande, zo dik als een Arm of Been, en over de honderd Jaaren oud. Dat zy zig byna onbepaald met hunne Ranken uitbreiden, is ons ook bekend. Gezegde Autheur verhaalt, dat zy te Rome de Olmeboomen ten ende uitliepen, en dat 'er, in de Voorhoven van Livia, een Gaandery was, tot een openbaare Wandelplaats verſtrekkende, Prieelswyze gedekt door éénen Wyngaard, die meer dan agt Ankers Most uitleverde (1).

Verder geeft ons de Heer *Houttuyn* nog een leerzaam verſlag van de verſcheidenheden der Wyngaarden, de dienſten van den Wyn, het verſchil der Wynen, en meer dergelyken; dan om in deezen niet te breed uit te weiden, zullen wy nog maar alleenlyk melden, 't geen hy ons, nopens het verbreeken der Druiven, om derzelver Sap by een te vergaderen, aan de hand geeft.

„ Tot het uitperſen van den Most waren van ouds, gelyk nog heden, zekere Perskuipen in gebruik. NEHEMIA zag in Juda eenigen die Perſen traden op den Sabbath (2). Waarom zyt gy rood aan uw gewaad, en uwe Kleederen als eenes die in de Wynperſe treedt? Wordt zinnebeeldig door de Kerk aan 's Waerelds Heiland gevraagd (3). Hier uit blykt, dat de Druiven, onder de Oosterlingen, oudtyds, in de Pers getreden werden, en buiten twyfel diende dit om ze te kneuzen; dewyl het Sap, door een enkele Draay-Pers, anders niet wel te krygen zou zyn uit zulke Vleezige Druiven, als men in die Landen heeft. De Druiven die waterig en zeer ſappig zyn, gelyk in Vrankryk en aan den Rhyn, geeven zelfs, op elkander in de Kuip geſmeeten door de enkele drukking eenig Sap uit, dat den edelſten Most en besten Wyn uitlevert: verder geeft de eerſte perſing den gemeenen, en de laatſte den ſlegten, wrangen Wyn. Uit de Pers laat men ze door een Kraan loopen in een Bak of Kuip, en daar uit wordt de Most in Vaten, Potten of Vlesſchen geſchept, om te bewaaren of te laaten gisten. Hier op wordt gezinſpeeld, wanneer JOËL zegt, de Perſe is vol en de Perskuipen loopen over (4), en HAGGAI noemt het een Wynbak, daar men den Wyn, van de Pers, uit ſchepte (5). „ Dee-

(1) *Eadem duodenis Musti Amphoris fœcunda.* PLINIUS ut ſupra. Een Romeinſche *Amphora* was, volgens ARBUTHNOTH, een Maat van ruim zeven Engelſche Gallons, en deeze houden ieder omtrent drie Mengelen Amſterdamſe Maat.

(2) NEH XIII. 15. (3) JES. LXIII. 2.
(4) JOËL III. 13. (5) HAGG. II. 17.

„ Deeze manier van uitperſinge van het Druiven Sap, in de Oosterſche Landen, wordt zeer opgehelderd door het Berigt van den vermaarden KAEMPFER, die het maaken van dien uitmuntenden Wyn, te Sjiras in Perſie, waar van men veele duizenden Kasſen jaarlyks naar Europa, inzonderheid naar Engeland en Portugal, plagt te voeren, aldus beſchryft. Tot de uitperſing dient een Steenen Bak, agt voeten in 't vierkant en vier voeten diep, als waar in agttienduizend Hollandſche Ponden Druiven gedaan, en te gelyk van vyf Mannen getreden kunnen worden; terwyl het Druiven-Sap door een Gat uitloopt in een laager geplaatſte Kuip; en daar uit wordt het zelve geſchept in zekere Aarden Potten, van boven naauw, die zo groot zyn, dat zy ieder by de vierhonderd Ponden Sap bevatten. Onder dit Sap mengt men van den Draf of Droesſem uit den Persbak, het welk tot Gest dient. Men dekt de Potten toe en houdt ze warm, laatende dagelyks van de Werkluy, met de bloote Armen, den Droesſem daar onder roeren. Dus ontſtaat, zegt hy, eene Gisting, welke in agttien of twintig dagen is voleindigd: dan giet men deezen nieuwen Wyn door een Teems, en doet denzelven in zuivere Potten of Vaten, gedekt met een ſtrooijen Hordje, als wanneer dezelve, nog dertig of veertig dagen ſtil geſtaan hebbende, zynen voortreffelyken Geur, Smaak en Kragt bekomt (1).

„ In de ganſche Archipel maakt men den Wyn, volgens de beſchryving van TOURNEFORT, op een zeer eenvoudige manier. Ieder heeft in zynen Wyngaard een Steenen Bak, met Sement beſtreeken, dien men met Druiven opvult, en, na dat dezelve 'er twee of drie Dagen in gelegen hebben, worden zy met Steenen gekneusd; het Sap, dat door een Gat in een Kuip loopt, welke laager ſtaat, doet men in Lederen Zakken, en brengt het dus naar de Stad of naar een andere plaats, waar die Most in Vaten of Steenen Kruiken uitgeſtort wordt, om ze te laaten gisten of werken. Men werpt 'er, inmiddels, drie of vier Handen vol fyne Kalk in, en doet 'er ook wel Water by, naar den eisch.

„ Het zy, nu, de Druiven, gelyk in Vrankryk, door middel van een Pers uitgedrukt; of door Menſchen getreden worden, gelyk in Perſie; of met de Handen gekneusd worden, gelyk in de Levant; het komt alles op 't zelfde uit. Evenwel valt daar in op te merken, dat de kunſtigſte behandeling, gelyk in alles, ook hier de beste uitwerking doet. Zo men de Druiven van de Steelen plukt, eer men die in de Perskuip werpt,

(1) „ *Amœnit. Exotica* p. 378".

werpt, dan beneemt men den Wyn zekere ſcherpheid, welke hem minder aangenaam zou maaken. Het eerst uitloopende Sap en de volgende wel van elkander af te zonderen, maakt dat men ſoorten bekomt van Wynen. Dus leveren zelfs de donker blaauwe Druiven (*) eerst een witten, dan een bleekrooden, en eindelyk een donker rooden Wyn uit. Maar het voornaamſte is de vermenging van verſcheiderley Soorten van Druiven onder malkander, geevende de eene ſoort de Rinsheid, een andere den Geur, een andere de Zoetheid en Kragt aan den Wyn. De trap van deeze vermenging, alleen door Ondervinding, te ontdekken, heeft zekere Wynen van Vrankryk, byna, tot de volmaaktheid van de beste Kaapſe Wynen gebragt".

(*) Hier omtrent merkt de Heer *Houttuyn* wat laater nog aan, dat de paarſche of blaauwe Druiven in haare Schillen een ſamentrekkend Sap hebben, 't welk de kleur geeft aan ſommige Roode Wynen, en dezelven ook eenigermaate ſamentrekkende maakt. Zodanige Wynen nu, zegt hy, zyn meer verſterkende, en daarom dienſtiger voor de Gezondheid, in koele Klimaaten, gelyk dat van onze Provinciën; 't welk mooglyk de reden zyn zal, dat het drinken van Rooden Wyn hier zodanig is doorgedrongen, dat men ſomtyds zelfs de Wynen koniklig kleurt.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Vierde Deel. Te Middelburg, by P. Gillisſen 1775. *Behalven het Voorwerk 675 bladz. In groot octavo.*

MEt de afgifte van dit vierde Deel levert ons de Vliſſingſche Maatſchappy weder ettelyke Verhandelingen, die haar ter eere ſtrekken, en zeer wel geſchikt zyn, om den Liefhebberen der Weetenſchappen, in meer dan één opzigt, genoegen te geeven. Het Voorwerk, dat een verhaal van den toeſtand en de verrigtingen der Maatſchappye, zedert de uitgave van het derde Deel behelst, toont dat men 'er zig alleszins bevlytigt, om die Maatſchappy met luister te doen bloeijen; en de afgegeeven Verhandelingen getuigen, dat het der Maatſchappye aan geen leerzaamen voorraad ontbreekt.

In de eerſte plaatze komen hier voor drie Verhandelingen, geſchikt ter beantwoordinge der voorgeſtelde Vraage: „ Mag een Natuuronderzoeker, uit de reedsgemaakte waarnemingen en proefondervindingen, verdere gevolgen trekken ter uitvorſchinge van de nog onbekende oorzaken der verſchynſelen?

Zoo

Zoo ja, hoe verre mag hy daar in voortgaan, en welke regelen moet hy daar omtrent in acht nemen"? Elk der drie Verhandelingen heeft haare weezenlyke waardy, en behelst eene reeks van nutte aanmerkingen over dit onderwerp; dienende grootlyks om te toonen hoe men een recht nuttig gebruik van het proefondervindelyke hebbe te maaken, ter geſtadige uitbreidinge der kundigheden; doch dat men daar in met alle vereischte omzigtigheid te werk behoort te gaan. De Heeren *J. Pap de Fagaras* en *Ph. Fermin* leveren hier omtrent eene reeks wel aaneengeſchakelde oordeelkundige bedenkingen, die aller opmerkzaamheid verdienen; dan de Eerwaarde *van Iperen*, wiens Verhandeling de voorkeur heeft weggedraagen, houd zig bepaalder aan den inhoud der Vraage, dan de eerstgemelde Schryvers; en geeft, by die gelegenheid, eene wel uitgewerkte en zeer geleidelyke ontvouwing van 't geheele ſtuk. Hy wettigt het hier bedoelde trekken van gevolgen; wyst aan, welk eene maat men daar in te houden hebbe; en geeft eindelyk wel overdagte regels aan de hand, naar welken men zig in deezen veilig mag rigten.

Gelyk de beoefenaars der Proefondervindelyke Natuurkunde behagen zullen ſcheppen, in 't doorbladeren dier Verhandelingen, zo zullen de Liefhebbers van het Oudheidkundige hier ook met genoegen zien, dat de Heer *Pieter van Damme* zyne onſchatbre Penningkaſſe als voor hun openzet. Die Heer naamlyk heeft, op verzoek der Maatſchappye, beſlooten een Proſpectus te geeven van zyne Penningkaſſe, beſtaande uit ruim twintig duizend Gedenkpenningen; behelzende de opvolgingen der Griekſche Koningen, Steden en Colonien der Roomſche Keizers, benevens de Romeinſche zo Burgemeesterlyke als Keizerlyke penningen in alle metaalen enz. Hier mede maakt hy in dit Deel een aanvang, met oogmerk om zyn *Proſpectus* verder te agtervolgen, op eene dergelyke wyze als 't hier begonnen wordt; te weeten, met eene beknopte melding van 't merkwaardigſte, en nevensgaande aanmerkingen, die ter opheldering van de oude Penningkunde dienen. Voorts noodigt hy alle deskundige Geleerden, die lust tot deeze oefening hebben, uit, om ter nadere ontdekkinge van verſcheiden byzonderheden, die nog min of meer onbekend zyn, ten algemeenen nutte, gebruik van zynen Penningſchat te maaken; welke aanbieding met regt edelmoedig genaamd mag worden.

Eene hierop volgende Verhandeling van den Eerwaarden *Paris*, behelzende Pſychologiſche en Moraliſche Aanmerkingen over het verband van Verſtand en Wil, is insgelyks der over-

overdenkinge waardig; vooral daar dezelve ſtrekken kan, om ons op te leiden ter verſtandige beſtieringe van onzen Wil. De Schryver deezer Aanmerkingen ontwikkelt hier niet ſlegts zyne gedagten, over den invloed, en vooral den zedelyken invloed van het Verſtand op den Wil; maar hy ſpoort tevens na, waar uit het voortſpruite, dat wy menſchen de voorſchriften van ons Verſtand zo dikwils onnut maaken, door de verkeerde neigingen van onzen Wil; en leert ons eindelyk wat ons te doen ſtaa, om de hier uit volgende wanorde te herſtellen, en de Deugd te betragten, die een gewrogt is van 't nauwe verband, de goede orde en overeenſtemming van Verſtand en Wil, de hoogere en laagere Zielskragten, of de Reden en de Zinnen. Ieder mensch, die deeze wanorde van den Wil en 't Verſtand in zig ondervindt, (en wie leeft 'er die ze niet ondervindt?) zal deeze Aanmerkingen, ſchoon hy des Schryvers denkbeelden niet in alles toevalle, met vrugt kunnen leezen, en 'er, overeenkomſtig met zyne denkwyze, een goed gebruik van kunnen maaken. — Tot deezen zedenkundigen tak behoort ook eene laatere leezenswaardige Verhandeling van den Heer en Mr. *Schorer*, over de dwaasheid en ſchandelykheid der Tweegevegten; waar in die Heer, als Zedekundige en als Regtsgeleerde, die allezins beſtraffens- en ſtrafwaardige manier van zyn *bonneur* te beſchermen, en *fatisfactie* af te vorderen of te geeven, zo als men 't noemt, op 't ernſtigſte tegengaat. Dit leidt hem wel byzonder met het afloopen der Verhandelinge, ter overweeginge van de oorzaaken, waarom de Plakaaten tegen dit wanbedryf tot nog niet genoegzaam geweest zyn, om het zelve uit te rooien, en van den besten weg om die razerny kragtdadig tegen te gaan; waar omtrent hy zig ten ſlot indeezervoege uitdrukt. „ Het eerſte en beste middel, om de *duëllen* voor te komen, is, geloof ik, dat de wetgevende aan de uitvoerende macht ernſtig toont, dat de uitvoering der wetten haar waarlyk in allen ernst ter harte gaat, gelyk bleek uit de handeling van *Gustavus Adolphus*, die daar door, zelfs in 't leger, de tweegevechten voorkwam (*); en ik twyffele zeer, of een Souverain, die maar pla-

(*) Het geval, waar op de Schryver hier doelt, heeft hy in 't voorgaande aldus bygebragt. „ Na dat *Gustavus Adolphus*, die Zweedſche held, de tweegevechten op ſtraffe des doods hadde verboden, kregen twee Generaals woorden, vervoegden zich tot den Koning, en verzochten verlof dit hun geſchil met het rapier te mogen beſlisſen. *Gustavus* hoorde wel met verontwaardiging dit verzoek;

plakaaten maakt, en, zoo als BIELFELD zegt, ſtilzwygende te kennen geeft, dat hy die niet wil uitgevoerd hebben, zich zelf van wreedheid kan verſchoonen".

Tuſſchen de twee laatstgemelde Verhandelingen is nog geplaatst een onderzoek van den Hoogleeraar *Hennert*, waar in die ervaren Wiskundige met veel oplettendheid nagaat, of de onzekerheid, die omtrent de waare gedaante der Aarde nog overblyft, zo groot zy, dat daar uit, voor de Starrekunde en Navigatie, misſlagen van belang kunnen voortſpruiten. En 's Mans aangewende moeite toont ons, dat 'er geen rede zy om iets van die natuur te vreezen. In de Theorie der Maan enz. baart zulks eene geringe verandering, die, als men ten uiterſte naauwkeurig wil zyn, met eene voorgeſtelde correctie verbeterd kan worden. Ook is 'er in de Zeevaart niet zeer voor te dugten; de gemeene paskaarten blyven, althans naar zyne gedagten, tot de Poolshoogte van 60 graaden naauwkeurig genoeg. „ Maar, zegt hy, van 60 graaden af behoort men te letten op den overgang van de ſpheriſche tot de knolronde gedaante der aarde, wanneer onze correctien omtrent de wasſende breedten beginnen te pas te komen. Zo veel is my altoos gebleken, en ik worde door deze onderzoekingen nog meer daar in geſterkt, dat de inſtructien der zeevarenden, die Noordwaarts opſtevenen, geheel anders moeten ingericht zyn, dan van zulken die naar den Evenaar zeilen".

Verder ontmoeten wy eene Verhandeling van den Eerwaarden *'s Gravezande*, over den Franſchen Schryfſtyl, doorgaans genoemd *Stilus Curiæ*, of Stijle van den Hove; welke den Onderzoekers onzer Vaderlandſche Historie niet ongevallig zal voorkomen. Onze Autheur, een kort verſlag gegeeven hebbende van verſchillende aanvangstyden, én tellingen der jaaren, bepaalt zig, naar zyn oogmerk in dit geſchrift, tot dien Schryfſtyl, volgens welken het jaar een aanvang nam met den *eer-*

zoek; doch liet het zich welgevallen, ſtond het hun toe, maar zeide, zelf daar by tegenwoordig te willen zyn, bepalende hun de plaats en tyd; welke gekomen zynde, begaf zyne Majeſteit zich derwaarts, verzelt van eene bende voetknechten, die de beide ſtryders in hun kring moesten beſluiten. Dan toen riep hy den ſcherprechter van het leger, en gaf hem dezen last: vriend, den overblyver van deze twee zult gy terſtond den kop voor de voeten leggen. Dit onthutſte die Kampvechters niet weinig; zy wierpen zich aan de voeten des Konings, ſmeekten vergiffenis, en ſedert hoorde men niet meer van tweegevechten in het Zweedſch leger ſpreken". Zie *Diction. des Portraits Historiques Tom. II. pag.* 168.

eerſten Paaschdag; uit welken hoofde men ook ſprak van *Paaschjaaren*. Hier omtrent deelt hy eenige opheldernde aanmerkingen mede, welker inagtneeming, gelyk hy vervolgens toont, haare nuttigheid kan hebben, voor hun die de Geſchiedenisſen der Middeneeuwen beoefenen. Men gebruikte naamlyk in dien tyd deeze telling; dog zo niet dat men 'er zig altoos aan hield; ſomtyds bediende men zig ook van de gewoone telling, beginnende het jaar met den eerſten January, of andere gebruikelyke aanvangstyden. Men onderſcheidde deeze telling van Paaschjaaren, veelal, wel onder de benaaming van *Stilus Curiæ*, of diergelyken; maar dit onderſcheid werd niet altoos uitdrukkelyk aangeweezen. Deeze en meer andere byzonderheden, die nopens deeze telling in aanmerking komen, baaren ſomwylen duisterheden; en, by mangel van oplettendheid hier op, ontſtaan 'er wel eens verwarringen in de geſchiedverhaalen, welken te recht te brengen zyn, als men naauwkeurig agt geeft, op den verſchillenden ſtyl, naar welken de jaaren gerekend worden. Ter meerdere oplettendheid hier omtrent verdient dit Geſchrift van den Eerwaarden *'s Gravezande* eene opmerkzaame leezing, als behelzende verſcheiden welgepaste aanmerkingen over dit onderwerp, en etlyke voorbeelden die ons het gewigt daar van duidelyk doen bezeffen. —— Wat den tyd betreft, (om hier van nog met een kort woord gewag te maaken,) geduurende welken men zig van deeze telling bediend heeft, hier omtrent merkt onze Schryver aan, dat men niet wel met zekerheid bepaalen kan, wanneer dezelve een aanvang genomen heeft; daar ſommigen denzelven brengen tot het jaar 870, en anderen nog hooger klimmen, te weeten tot het jaar 757; houdende den Franſchen Koning *Pipyn* voor den Inſteller deezer jaarsbepaalinge. Wat hier van zy, dezelve ſchynt althans van Franſchen oorſprong te weezen, en ter dier oorzaake den naam van den *Franſchen Styl* te draagen. Dezelve heeft voorts in 't Kerklyke ſtand gehouden, tot op het begin der veertiende Eeuwe, en is in 't Burgerlyke in gebruik gebleeven tot op het afloopen der zestiende Eeuwe; des men veiligst doe, als men, in 't leezen der Gedenkſchriften ſtaande dien tusſchentyd, daar aan ſteeds gedagtig zy. —— Niet ongelukkig bedient zig de Eerwaarde *'s Gravezande* ook van deeze telling, als hy dezelve, by toegift, overbrengt op 't verhaal der wondere baaringe van *Margareta*, Gravinne van Hennenberg, die in 't jaar 1276 in eene dragt, 365 kinders ter waereld gebragt zoude hebben.

„ Veelen, zegt hy, houden dit verhaal voor een raadſel, wil-

willende dat zy, in 't *einde* of 't *begin* van 't jaar, zoo veel kinders gebaard hebbe, als 'er toen dagen in 't jaar waren. Zo heeft noch onlangs de Schryver der *Natuurlyke Historie van Holland* (*) dit ſtuk, op dien voet, uitvoerig verklaard, in de onderſtellinge, dat zij (naar den *Roomſchen* of *Gemeenen* Stijl te reekenen) in 't *begin* van *Januarij* of *laatſte* van *December* ware bevallen. Doch de *Opſchriften* en haar *Grafſchrift* ſtellen de Baaring, DIE PARASCEUES (†), dat is op *Goeden Vrydag*, die de *tweede dag was voor Paaſchen*, zijnde in dat jaar 1276 de *Paaschdag* op den 5 April, en dus de *Goede Vrydag* op den 3 April 1276 (*a*). Zoo dat *deeze Oplosſing* van het Raadſel wel ſtand houdt naar den *Franſchen* of *Hofſtijl*, maar niet naar den *Roomſchen* of *Gemeenen* Stijl; konnende zij bevallen zijn op den *Goeden Vrydag*, en zo veel kinders hebben gebaard, als toen nog dagen in 't jaar waren, dat is, *twee* in getal" (§).

By deeze Verhandelingen komt nog eene Ontleed- en Vroedkundige Waarneeming van den Hoogleeraar *Bonn*, betreffende eene aanmerkelyk uitgezette Pisblaas en omgeboogen zwangere Baarmoeder. Onze ontleedkundige Geneesheer geeft een naauwkeurig verſlag van deeze zyne waarneeming; met aantooning in hoe verre dit geval overeenkome met een ſoortgelyk door den Hoogleeraar *van Doeveren* gemeld, en in hoe verre

(*) *J. le Francq van Berkhey* Nat. Hist. van Holland III D. 3 St. bl. 773.

(†) Zie de Oudheden van *Delfland* in 8vo bl. 466, 467. In het zoogenaamde *Epitaphium* of Graffchrift te Loosduinen ſtaat: *ipſo die Parasceues hora nona ante meridiem. J. F. le Petit*, Beſchr. der Vrye Nederl. Prov. in 4to bl. 148. *P. Scriverii* Toetsſteen op het oude Goudſche Chronyksken bl. 255. in 4to. en *P. Scriverii* Aanteek. op den Chronyk van Holland van den *Klerk* uit de laage Landen by der Zee, bl. 110."

(*a*) [Zo men hier, met den Eerwaarden *'s Gravezande*, denkt op den Franſchen Styl, zal men den Goeden Vrydag 1276 moeten overbrengen op den Goeden Vrydag 1277 naar onze gemeene telling, toen Paaſche inviel den 28 Maart; dat de baaring doet vallen op den 26 Maart 1277.]

(§) Dit wordt niet duister geſtaafd door de twee naamen *Johannes* en *Elizabeth*, welke voor 365 Kinderen niet genoeg onderſcheidende waren; ten zy men bovendien aan elken *Johannes* en *Elizabeth* nog eenen telnaam, als de *eerſte*, de *tweede* enz. of eenigen anderen bynaam hadde toegevoegd."

verre het door eenige byzonderheden daar van onderſcheiden zy. En om dit zyn verſlag te nuttiger te maaken, duidt hy ten ſlot nog aan, hoe men, niet ſlegts in 't beſchouwende, maar ook in 't beoefenende, deel der Vroedkunde, voordeel kan trekken uit zodanige ontleedkundige waarnemingen.

Ten laatſte levert men ons in dit Deel, buiten de Meteorologiſche Waarneemingen van den Heer *Baster* te Zierikzee, in de jaaren 1772, 1773 en 1774, nog eene Verhandeling van den Eerwaarden *te Water*, over het begraven der Lyken in de Steden en Kerken. Om dit gebruik ten kragtigſte tegen te gaan, de Ingezetenen van ons Vaderland, ware 't mogelyk, te beweegen, om afſtand te doen van deeze gewoonte, en hen over te haalen, om hunne Lyken, op daar toe geſchikte Kerkhoven, buiten de Steden, ter aarde te beſtellen, heeft zyn Eerwaarde alles bygebragt, wat hy denken kon, dat eenigzins geſchikt zou mogen weezen om invloed te hebben. Hy toont hier aan, dat dit gebruik in geenen deele de Oudheid op zyde heeft, daar 't in tegendeel bekend is, dat de oudſte Volkeren, en zo ook de eerſte Christenen, hunne Graſplaatzen buiten de Steden hadden. Verder merkt hy op, dat het ſchadelyke bygeloof de eerſte aanleiding tot deeze gewoonte gegeeven heeft; dat dezelve vervolgens onderſteund geworden is door de ydele eerzugt of verwaandheid, als mede door de baatzugt der Geestelyken; en dat het voordeel, 't welk de Kerken daar van trekken, nog heden medewerkt, om het zelve ſtand te doen houden. Hier aan hegt hy wyders eene ontvouwing van de ſchadelykheid deezer gewoonte, die eene overweeging van de natuurlyke gevolgen genoegzaam doet zien, en de ondervinding ten overvloede bevestigt. Voorts brengt hy te berde de aanmoedigende voorbeelden van de afſchaffing dier gewoonte in andere Landen; in de aanpryzende voorbeelden van beroemde Mannen, die, terwyl ze uitdrukkelyk begeerden buiten de Steden begraaven te worden, om hunnen Landsgenooten, na hunnen dood, niet ſchadelyk te zyn, deeze laatſte manier van begraaven ten ernſtigſte aangepreezen hebben. 't Is waar, 'er zyn ook anderen geweest, die 't gewoone gebruik voorgeſproken en verdeedigd hebben; dan zyn Eerwaarde toont, dat de beste ſchynredenen hier voor aangevoerd van gering belang zyn, en geen inbreuk maaken, op de ſtelling, dat deeze gewoonte ſchandelyk, nadeelig, onbetamelyk en alzins te verwerpen zy. Dit alles aangedrongen hebbende, zegt hy; „Het wordt dan meer dan tyd, om dit gebruik te laten varen, en tot de eenvoudigheid der vroegſte Christenen weder te keeren. —— De Nederlanders zyn,

ten

ten grooten deele, genegen en gewoon, hunne zeden te ſchikken naar den voorgang van andere landen en volken. Italien en vooral Vrankryk leeren ons, hoe wy moeten ſpreken, eten, drinken, ons kleeden, de jeugd opvoeden enz. Laat 'er ons liever van leeren, waar wy de dooden moeten begraaven." — Hy verwagt ook, wanneer men 't ſtuk eens ernſtig begint te overweegen, geen merkelyken tegenſtand; of dezelve moest van de zyde der Regeerkundigen en Overheden komen. „ Niet, (zegt hy,) om dat ze niet edelmoedig genoeg op dit ſtuk denken, of van het ſchadelyke van onze gewoone begraafwyze niet overtuigd zyn, maar *deels* uit bekommeringe, dat de verandering van een verouderd gebruik wellicht eenige opſchuddinge zou kunnen veroorzaaken, en dus nadeelige gevolgen met zich ſleepen; *deels* om dat het affchaffen der heerſchende maniere van het begraven der Lyken gepaard zou gaan met eene aanmerkelyke vermindering van de inkomſten der kerken, welken daar uit, ten deele, plegen onderhouden te worden." Deeze gedagten noopen hem, om ten laatſten nog eenige middelen te opperen, waar door die zwaarigheid grootlyks uit den weg geruimd zou kunnen worden; terwyl hy zig intuſſchen vleit met het denkbeeld, dat onze ſtaatkundigen wel maatregelen kunnen vinden, om deeze verandering in 't begraaven der dooden, zonder nadeelige gevolgen, is het niet eensklaps, ten minſten langzaamerhand en by trappen, te doen ſtand grypen. — Zyn Eerwaarde ſtelt dit Stuk zeer wel in deszelfs kragt voor; maar, alle omſtandigheden ingezien zynde, is 't te wagten, dat 'er nog al eenige tyd verloopen zal, eer die denkbeelden een weezenlyken invloed op onze Landsgenooten zullen hebben.

Ernſtige berispingen en aanmerkingen op de berichten en prysvragen van den Heer F. V. LELYVELD, *opgegeven, door* J. L. F. V. BERKHEY, *M. l. Dr. Lect. Hist. Nat. aan 's Lands Hooge Schole, Lid van verſcheide Genootſchappen. Te Leyden by* Heyligert *en* Hoogſtraten 1775. *In groot octavo* 128 *bladz.*

VOlgens den Tytel is dit Stukje geſchreeven, „ter handhaavinge van de Eer der Nederlandſche, en byzonder der Hollandſche en Zeeuwſche Visſchers en Zeelieden;" dan uit de manier van ſchryven, kan men ligtlyk opmaaken, dat eene zuivere zugt voor de Eer der Natie vooral niet meer het beweegrad van ſchryven geweest is; dan eene byzondere

wrok, die de Heer *van Berkbey* daar toe aangezet heeft. Dit ſtraalt 'er zo zigtbaar in door, dat hy niet twyfele of men zal zulks ten klaarſte opmerken; het welk hem, met het afloopen van dit Geſchrift, ook doet betuigen. „ Ik erken openlijk, dat ik dit ſtuk, hier en daar, bij de onderwijslievende en de Eer der Nederlandſche Zeelieden verdedigende aanmerkingen, dermate met het zout van ernſtige berispingen doorzult heb, dat men 'er eenige partijdigheid uit zoude kunnen opmaaken, en dienvolgens leg ik mij zelf onder de veroordeeling der Schrijvers van den nieuwen ſmaak, die doorgaans openbaar beſcheiden, en in 't geheim grievend ſchrijven; maar dewijl het een Zeemans zaak is, heb ik die ook wel op zijn Zeemans, of anders *goed rond goed Zeeuwsch* durven verhandelen, dat is de dingen bij den naam noemen; en zonder mij te bedienen van naamlooze Schriften of uitwegen, als of mijn Stukje van Amſterdam of elders kwam, zet ik 'er gerust mijn naam voor, om aan de welbeſneden pen van den Heer *van* LELYVELD *of eenige Huurlingen* gelegenheid te geven, zoo 't hem behage, mij op mijn beurt, mijne gebreken, die 'er denklijk hier en daar wel zullen te vinden zijn, ſcherpelijk aan te toonen, zoo 't zijn kan, met zijn Eds. naam 'er voor, dewijl wij beiden hier door gelegenheid krijgen, om elkander eens openlijk en voor de vuist onder de oogen te zien." 't Is intuſſchen te hoopen, dat de Heer *van Lelyveld* deezen ſcherpen en uitdaagenden ſtyl niet zal navolgen, en zig veel eer gedraagen, als had de Heer *van Berkbey* de pen niet tegen hem op gevat; en dat de Heer *van Berkbey*, uit de algemeene afkeuring van alle verſtandige en beſcheiden Leezers omtrent deeze ſchryfwyze zal leeren, om 'er zig voortaan van te onthouden. *Goed rond goed Zeeuwsch* te ſchryven ſluit wel in, te zeggen daar 't op ſtaat, maar niet zulks ten ſcherpſte te zeggen, uit een opgevatten wrok; dit ſchynt veel eer nog iets *Oud-Bataafsch* te weezen, en juist dat geen, 't welk in onze Voorvaderen met regt te veroordeelen was.

Wat verder den weezenlyken inhoud van dit Geſchrift aangaat, het zelve bedoelt grootlyks te toonen, dat de Heer *van Lelyveld* de getuigenisſen onzer Visſchers en Zeelieden met te weinig agting behandeld, en niet alleszins de juiste oplettenheid gebruikt heeft; en wel byzonder dat hy het algemeene denkbeeld van 't gevaar der Schepen, die in den cours van een Schip, dat Olie geſtort heeft, zeilen, te zeer als een ongegrond vooroordeel beſchouwd heeft. Hier tegen tragt de Heer *van Berkbey* te toonen, dat het ſamenloopend

ge-

getuigenis onzer Zeelieden, ſteunende op eene ondervinding van den tyd hunner Voorvaderen tot heden, beſlisſend geoordeeld mag worden; en hy legt het 'er byzonder op toe, om te bewyzen, dat het bovengemelde denkbeeld van gevaar wel degelyk gegrond is. Hy brengt ten opzigte van 't een en 't ander verſcheiden aanmerkingen te berde, die omtrent dit Stuk grootelyks overweeging verdienen. Ondertusſchen kunnen zyne aanmerkingen, nopens de zaak, ſtrekken, om de nuttigheid van dit middel te beter in agt te leeren neemen, en te naauwer op zyne hoede te zyn tegen het gevaar dat men te vreezen heeft; 't welk volkomen aan 't hoofdoogmerk van den Heer van *Lelyveld* beantwoordt; des de Heer *van Berkbey*, ſchoon hy niet weinig tegen hem hebbe, hem egter in de zaak zelve in de hand werke; door het voornaame bedoelde, het nader onderzoeken en beproeven van dit middel, aan te moedigen. Hier toe dienen ook zyne twee Vragen, die hy ten ſl ot voorſtelt, welken wy, gelyk we die van den Heer *van Lelyveld* gedaan hebben (*), nog zullen mededeelen.

1. „ Dewijl uit de ervaring en ondervinding onzer Nederlandſche Viſſchers blijkt, dat het ſtorten van Olie in Zeegevaar, Brandingen en Overſtortingen, een beproefd behoedmiddel is, om die gevaaren te ontkomen: in hoe verre zou het gebruik van ſpuiten, om Olie tegen eene aanſtuivende ſtorting aan te voeren, van nut kunnen zyn?

2. „ Nademaal het zeker is, dat een Schip, geene Olie geſtort hebbende, en zeilende tegen de kleinzing der Olieſtorting van een ander Schip, en de waterpaszoekende deining der Olieſlaak, in gevaar van vergaan geraakt: welke zijn de Zeemans tekenen voor een agterkomend Schip, om van verre te kunnen ontdekken, of de voorſte Olie geſtort heeft, om dit gevaar te ontzeilen?

„ Heeft eenig Schipper of Onderzoeker lust, hier op acht te geven, wij vertrouwen, dat dit veel af zal doen; en mogen ons de berichten toekomen, wij bieden ons hart en hand aan, om, met openlijke erkentenisſe aan de Zenders, derzelver aanmerkingen, tot nut der menschlijke Maatſchappij, en ter handhaving van de Eere der Natie, in 't ligt te brengen".

(*) Zie boven bl. 215, 216.

H. D. GAUBII *Oratio Panegyrica in auſpicium Seculi Tertii Acad. Bat. quæ Leidæ est; recitata die* 8 *Febr.* 1775.

AD. V. ROYEN *Carmen Seculare in natalem Ducenteſimum Academ. Bat. quæ est Leidæ; dictum ut ſupra.*

Solennia die 9 *Febr.* 1775 *peracta, cum ad concelebranda Sacra Academiæ Lugduno-Batavæ ſecularia quatuor Doctores, more Majorum, in æde Divi Petri crearentur. Lugd. Bat. apud* S. & J. Luchtmans, *in quarto cb. m.*

HEt vieren van 't tweede Eeuwfeest der Leydſche Akademie is een te aanmerkelyk tydſtip voor die Hooge-School, dan dat de plegtige Redenvoeringen, en ſtaatlyke Aanſpraaken, by die gelegenheid gedaan, niet bewaard zouden worden. Ze dienen ter voltooijinge van de berigten, en andere Schriften, die, raakende deeze plegtigheid, het licht zien; en de Liefhebbers zullen ze wel waardig vinden, om ze daar nevens te voegen. De Hoogleeraars *Gaubius* en *van Royen* vermelden, ieder op hunne wyze, den heerlyken luister, tot welken deeze Academie geſtegen is, en moedigen 's Lands Ingezetenen aan, om dien beſtendig te helpen handhaaven. Het een en ander Stuk behelst verſcheiden merkwaardigheden daar toe betrekkelyk, en verleevendigt de heugelyke gedagtenis van een aantal doorſchrandere Geleerden, die de Weetenſchappen aldaar hebben doen bloeien, en derzelver vrugten aangekweekt hebben (*). — By deeze twee Redenvoeringen, uitgeſproken op den 8 February, als den dag der Verjaaringe, komen nog de *Solennia*, of Plegtige Aanſpraaken, op den volgenden dag, by gelegenheid van het promoveeren der vier Heeren Candidaaten met de Kap. In deeze verzameling ontmoet men eerst de Redenvoering van den Hoogleeraar *Pestel*, ſtrekkende om te toonen, dat de Weetenſchappen bloeien, naar maate dat de Beſtierders van 't Volk dezelven hoog ſchatten en eeren; waar aan verknogt is zyne Aan-

(*) Beide deeze Stukken zyn ook reeds in 't Nederduitsch overgebragt. *De Feestrede* van den Hoogleeraar *Gaubius*, vertaald door *Pieter van den Bosch*, is afzonderlyk te bekomen by *S. en J. Luchtmans*; en 't *Dichtſtuk* van den Hoogleeraar *van Royen*, vindt men door Mr. *J. v. Royen*, A. Z. in Nederduitſche Verzen nagevolgd, in eene Verzameling van *Taal-en Dichtlievende Oefeningen*, waar van wy, wat verder, zullen gewaagen.

Aanſpraak, ter Promotie, aan de twee Heeren Candidaaten in de Regten, de Heeren *Vosmaer* en *Brantsma*. Op deeze volgt eene ſoortgelyke Aanſpraak van den Hoogleeraar van *Doeveren*, ter promoveeringe van den Heer *Forſten*, Candidaat in de Geneeskunde; en ten laatſte die van den Hoogleeraar *Allamand*, aan den Heer *van der Heim*, Candidaat in de Wysbegeerte. Ieder deezer Aanſpraaken, ſtellende, onder het plegtige promoveeren, eene verklaaring der zinnebeeldige eertekenen van de Heeren Candidaaten voor, is geſchikt naar de natuur der plegtigheid, in 't algemeen, en beantwoordt aan den aart van ieder Weetenſchap, in welke de Heeren Candidaaten gepromoveerd werden: des men in deeze Verzameling by elkander hebbe, het geen door de Hoogleeraaren, ter plegtige Promotie dier Heeren Candidaaten, toen ter tyd is voorgeſteld geworden.

Lofreden voor Keizer M. A. ANTONINUS, *uitgeſproken door den Heer* THOMAS, *Lid der Franſche Academie. Uit het Fransch vertaalt. Te Rotterdam, by* J. Bronkhorst 1775. *Behalven de Voorreden* 89 *bladz. in groot octavo.*

IN deeze Loffpraak ſtelt ons de Heer *Thomas* den ſchranderen en deugdzaamen Keizer *Marcus Aurelius Antoninus*, op eene treffende wyze, voor; hy bedient zig van eene kunſtige manier; welke hy natuurlyk doet werken; en waar in hy zo gelukkig ſlaagt, dat een oplettend Leezer niet wel kunne afzyn van de kragt zyner welſpreekendheid te gevoelen. De Heer *Thomas* verhaalt, met den aanvang, de plegtige Lykſtatie, die den overleeden Keizer ten grave vergezelde; meldt wel byzonder, hoe de Stoïſche Wysgeer *Apollonius*, die des Keizers Leermeester en Vriend geweest was, de lykbus naderde; en legt dien *Apollonius* vervolgens eene Loffpraak in den mond, welke hy ten aanhooren der menigte ſtaatlyk uitſpreekt. Ze ontvouwt ons 's Vorſten loflyk character, en roemwaardige bedryven, onder eene deftige voorſtelling van zyne opvoeding, verhefſing tot den throon, ſtaats- en krygsbeſtier tot op zynen dood. Men vindt in dezelve, als een eigenhandig geſchrift van den Keizer, ingevlogten den korten inhoud van 's Vorſten bekende Zedekundig Werk, waar in hy zig zelven de ernſtigſte betragting der Deugd voorſchryft. De Heer *Thomas* ſchikt wyders alles indiervoege, dat de Redenaar nu en dan afgebroken worde, door de menigte, die den regtmaatigen lof des Keizers erkent; of dat de Redenaar zelf,

uit eene voorkomende omſtandigheid, aanleiding heeme, om zyne Redenvoering op te ſchorten, of tot eene zekere byzonderheid te wenden. Door deeze ſchikking, die ons de aandoening des Volks tevens afmaalt, en gelegenheid geeft tot het voordraagen van verſcheiden byzondere trekken, verlevendigt de Autheur de Redenvoering van *Apollonius*, en ſtelt ons eenigermaate in een toeſtand, als of wy den Wysgeer, in die omſtandigheden, nog zagen en hoorden; 't welk deeze Lofreden te indruklyker maakt.

By gelegenheid van 't uitgeeven eener Nederlandſche vertolkinge deezer Lofſpraake, in welke die Keizer, ſchoon een Heiden, van wegen zyne uitmuntende hoedanigheden, als zeer pryzenswaardig voorkomt, heeft de Vertaaler het dienſtig geoordeeld, het character van dien Vorst te verdeedigen, tegen eenige beſchuldigingen, te berde gebragt in den *Beliſarius beoordeeld*. Hier toe is de Voorreden geſchikt; en dezelve behelst eene gezette wederlegging van 't geen in dat Geſchrift, ten laste van dien Keizer, aangevoerd is; waar door deszelfs pryzenswaardig character, overeenkomſtig met den inhoud der gemelde Lofreden, te luisterryker doorſtraalt; in beantwoording aan 't loflyk getuigenis van den Historieſchryver *Herodianus*; welke, niets verhaalende dan 't geen hy in zyn tyd gezien en gehoord heeft, zegt; „ dat des Keizers dood algemeen beweent werd, wordende hy van ſommigen genoemt den vromen Vader, van ſommigen den goeden Keizer, van anderen een regtſchapen Veldheer, en een voorzichtig Vorst, zonder dat men iemands zeggen voor onwaarheid hield ".

Levensbeſchryving van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Twee Deelen. Te Amſt. by P. Conradi *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats en Junior 1775. *Behalven de Voorberigten* 749 *bladz. in groot octavo.*

ZY, die vermaak ſcheppen in 't leezen van Leevensbeſchryvingen, (en deeze ſmaak is vry algemeen,) kunnen in deeze Stukken ten overvloede te regt geraaken. Dezelven behelzen te zamen een aantal van meer dan 50 Leevensbeſchryvingen van Mannen en Vrouwen, die zig, het zy door de Pen of den Degen, door Godsdienſtige of Burgerlyke verrigtingen, door het beoefenen van deeze of geene Weetenſchappen of Konſten, als mede door hunne Deugden of Ondeugden, beroemd of berugt gemaakt hebben. Het meerder gedeelte dier Perſoonen is van Nederlandſche afkomst, en voorts

zyn

zyn 't zodanigen, wier bedryven van een merkelyken invloed op verſcheiden gebeurtenisſen hier te Lande geweest zyn. Men heeft zig, als uit het bovengezegde af te neemen is, in deeze Verzameling niet bepaald, aan zekere Standen, maar Perſoonen van allerleie Staaten beſchreeven; en daar benevens heeft men niet goedgevonden eenige ſchikking van rang of ſoort in 't oog te houden, maar de Leevensbeſchryvingen van verſcheiden Perſoonen ſlegts op elkander te laaten volgen, zo als ze toevallig voor de hand ſchynen gekomen te zyn. Dus vangt het eerſte Deel aan met den ernſtigen *Calvinus*, en op deezen volgt de lugtige *Jan Steen*, die verder gevolgd wordt door de geleerde Vrouwe *Schuurman* enz. Op eene dergelyke wyze volgen elkander in 't tweede Deel, een *Paſtchier de Fyne*, *Ruiſch*, *Weyerman*, *Elizabeth Hoofman*, *Klaas Kompaan* en anderen. Zodanig eene mengeling is veelen, met de uitgave van 't eerſte Deel, zeer vreemd voorgekomen, dan de Uitgeevers hebben, gelyk ze in 't Voorberigt voor 't tweede Deel melden, geoordeeld, dat hier geen rangſchikking te pas kwame; en dat de leezing deezer Verzameling, door de eene of andere ordeſchikking, niet aangenaamer geworden zou zyn. In ſoortgelyke dingen mag men zig gemeenlyk nog al wat op de Boekverkoopers, die den algemeenen ſmaak der Natie, dat hunne zaak is, raadpleegen, verlaaten; en ze hebben niet ongegrond mogen denken, dat het gros der Leezers meer genoegen in deeze mengeling, dan in eenige rangſchikking zou vinden; dewyl ze hier door, als by verpoozing, nu iets ernſtigs dan iets grappigs, nu een onderwerp van die natuur, en dan weder een van een anderen aart ontmoeten; welke verſcheidenheid veeler leeslust gaande houdt. Hier toe is deeze dus ingerigte Verzameling zeer wel geſchikt; en zy, die geen lust of tyd hebben tot gewigtiger navorſchingen, of in een ledig uur zig door 't nagaan van den leevensloop van dien of deezen willen vermaaken, kunnen, in 't doorbladeren deezer Leevensbeſchryvingen, hunnen leeslust boeten, en den tyd met genoegen doorbrengen.

Tael- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootſchap Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Eerſte Deel. Te Leyden, by* C. v. Hoogeveen Junior 1775. *Behalven het Voorwerk* 254 *bladz. in groot octavo.*

BY de afgifte van dit eerſte Deel geeft het Kunstgenootſchap, in de Voorrede, een verſlag van zyne opregting

en voortgang tot op deezen tyd: waar by het vervolgens voegt het Samenſtel der Wetten, naar welken het zelve beſtierd en gehandhaafd wordt; waar uit men over den aart van 't Kunstgenootſchap genoegzaam kan oordeelen. Alles loopt zeer wel te ſamen, om 'er iets goeds van te verwagten; en de Dichtſtukken, in dit Deel byeengebragt, verſterken dat gunſtige denkbeeld, daar ze meestendeels een ontegenzeggelyk getuigenis draagen van de bekwaamheid der Leden, zo in 't opſtellen als in 't uitkiezen der Stukken, die men goed vindt gemeen te maaken.

Aan 't hoofd deezer Verzamelinge ontmoeten ons Prysverzen, op het tweede Eeuwgetyde der Leydſche Hooge School, als mede tot lof der Heeren *van der Does*, *van de Werff* en *van Hout*, Verdedigers van Leyden. Voorts behelst dezelve een aantal van Mengeldichten, over verſchillende Stoffen, en in onderſcheiden trant. Ten laatſte wordt dit Deel beſlooten, met een onderzoek over de benaamingen der Nederduitſche Naamvallen; waar in de Schryver het oude gebruik tegen eene laatere uitvinding verdeedigt. Men heeft 'er naamlyk gevonden, die beweerden, dat onze gewoone benaamingen, naar de gebruikelyke Latynſche geſchikt, te weeten die van *Noemer*, *Baarer* of *Teeler*, *Geever*, *Aanklager*, *Roeper* en *Afneemer*, of *Neemer*, gansch oneigen waren; en dat het beter zou zyn, die Naamvallen te benoemen met de benaamingen, *Werker* of *werkende perſoon* of *zaak*, *Eigenaar*, *Ontvanger*, *de Bewerktwordende perſoon* of *zaak*, *de Geroepen* of *Aangeſproken perſoon* of *zaak*, en *de Benomen perſoon* of *zaak*. Hier tegen is de opſteller van dit onderzoek van gedagten, dat de oude benaamingen veel eigener zyn dan die, welken men in laater tyd heeft willen invoeren. Zy, die 't nieuwe gebruik hebben willen invoeren, waren van oordeel, dat de benaamingen ſloegen, of behoorden te ſlaan, op de perſoonen of zaaken, van welken in zulk een Naamval geſproken wordt; waar tegen de Voorſtanders van 't oude gebruik beweeren, dat deeze benaamingen hier toe geenzins betrekking hebben, maar in tegendeel zien op de Naamvallen zelven, dat is, op de byzondere wyze van buiging of uitgang der woorden. Onze Schryver is een voorſtander van 't oude gebruik, en brengt verſcheiden bedenkingen te berde, die de voorſtanders der nieuwe benaamingen wel in overweeging mogen neemen. Gelyk dit Stuk opmerkzaamheid verdient, zo is 't ook over 't geheel met de Dichtſtukken in deeze Verzameling gelegen, en de Liefhebbers zullen ze in 't algemeen met genoegen doorbladeren; waar van wy den Leezer in verſchillende ſoort het

een

een of ander ſtaal aan de hand zouden kunnen geeven. Dan de voorige melding van de Redenvoeringen der Leidſche Hoogleeraaren bepaalt ons hier eenigzins, tot de Nederduitſche navolging van den Eeuwzang des Hoogleeraars *Adrianus van Royen*, welke men in deeze Verzameling ingevlogten heeft; waar uit wy, tot eene proeve, dat gedeelte zullen overneemen, 't welk den lof van *Boerhaave* en *Oosterdyk* betreft, dat, met opzigt tot den eerstgenoemden, aldus aanvangt:

Dees voer' voor ijders oog een ſchittrend voorbeeld aan,
Waar boven naauw' een dag roemruchter heeft gegeeven,
Of immer in de Kunst zal ſchenken, na deez' tijd.
Sla 't oud Geſchichtboek op, toon me éénen zo verheven,
Wien zulk een groote roem naar waarde word gewijd,
Die allen overtrof, en recht met de eer mogt praalen
Eens edlen Arts', wiens faam beſtendig bleef in duur:
Die 't hart van aarde en zee, zo vruchtbaar in metaalen,
Tot vloeiſtof heeft geſtookt door een aanhoudend vuur:
Wien Ceres ſchatting bood in maiſche lenteroozen,
Wien blanke Chloris diende en koſtbre vruchten bragt:
Voor wien de hellſche poel, en Charon, ouder 't loozen
Van duizend zuchten, beefde, om 't misten van de vracht:
Van wien men twist, of kunst meer gouds hem heeft gegeeven
Dan roems: wat grooter was zijn rijkdom of zijn eer:
Die England heeft verbaasd, dien Vrankrijk heeft verheven
Tot Lid der Maatſchappij, en andre Rijken meêr.
En durft men twijflen om een Praalgraf op te bouwen
Van koſtbren marmerſteen voor 's Mans geheiligde asch?
Dat, wie ten tempel treedt, bij 't eerbiedwaard' beſchouwen,
Leer' leeven naar zijn leer, leer' worden 't geen hij was!
Dat nu de luister van Machaons weetenſchappen,
Mijn *Oosterdijk*, begaafd met ziels en ligchaamsſchoon,
Mijn tweede boezemvriend, in zijne glorietrappen,
Zich op het eng tooneel van mijne Nimph vertoon',
Hier ſtraalen zijn verſtand en onbevlekte zeden,
Hier zijn bevalligheid, hem ingeſchapen, door;
Dit hoofd bekroonde zelfs de riipſte kundigheden
Van een verheven ziel, om ſtrijd met zuivren gloor.
Dees was in zijnen tijd, och, was hij nog in weezen!
By 't bed de kundigſte Arts van heel ons Nederland.
Geen looze beuzeltaal kon immer hem beleezen;
Geen zucht naar nieuwigheên bedwelmde zijn verſtand:
Geen vreemde kruiderij mogt voor zijn oog verſchijnen,
Zo lang 'er ſoortgelijk groeide op zijn wandelpad.
Thans wordt Geneeskunst, laas! belaaden met venijnen,
Als of men aan Natuur een wreede ſtiefmoêr had.

Hier meê bezoedelt zich, vermetel, menigwerven,
Geleerd en ongeleerd, acht regel noch geval.
'k Vrees dat men eindlijk nog gezondheid in het ſterven,
Deeze aard' ten hemel, dien in d'afgrond zoeken zal.
'k Zag door *Specifikaas*, daar de oude kunst verarmte,
IJlhoofdigheid, waar naauw' herſtel aan was, ontſtaan:
'k Heb ook metaalen, fier op *ſpecifieke* zwaarte,
Met *ſpecifick* gewigt voor ballast ſcheep zien gaan.
Och, hadden ze aan zichzelv' dier middlen kracht ervaaren,
Zij, aan wier zorg de mensch zich toebetrouwt in nood!
Dan zou hun vlugge kunst geen traage kwijning baaren,
Noch langs een' kortren weg ons leevren aan den dood.
De pink rijdt veiligst in het midden van de golven,
En op een ſtille zee vergaat zeer ſchaars een ſchip;
Maar 't wordt door 't woest geweld van 't ſtortend nat bedolven,
Indien 't door dollen ſtorm vervalt op bank of klip.
Dan, mag men goeden moed uit blijde tekens haalen;
't Gaat vast dat eedler tijd ons eens te beurte valt',
Waarin een laatre dag, misſchien, door heldre ſtraalen,
Der nieuwheidzoekren waan geheel verdrijven zal:
Wanneer geen muizen weêr in de akkers zullen ſchooien,
Noch mollen 't wandelſpoor omwroeten, waar wij treên;
Wanneer des naneefs zorg al 't onkruid uit zal rooien,
Waardoor des bouwmans hoop verdwijnt in ijdelheên.
Dit gaf mij lucht! —— 'k Wil nu tot mijnen Kunstheld keeren.
„ De Koninglijke weg ſprak hij) kent geen gevaar,
„ Dees leidde 't voorgeſlacht, wiens wijsheid we allen eeren,
„ Gezondheids tempel in: men volg' hunn' voetſtap naar."
Hy zong: 'k herdenk het nog; „ Het zagt beſtuurd vermogen
„ Verricht, het geen geweld onmooglijk kan beſtaan."
Dus, na bij d'aart der kwaale ontdekt had door zijn poogen,
Bragt ook zyn nijvre hand gewisſe redding aan.
Zulks tulg de jonglingſchap, die naar zijn leer mogt hooren,
Met burgers buiten tal, door hem van 't graf bevrijd.
Dat maegre wangunst dit, haar ondanks, dringe in de ooren:
Dat zij het hoore en daar heur tanden ſtomp aan bijt'!

CICERO *en* CATILINA, *Treurſpel. Het Franſche van den Heer* CREBILLON *meerendeels gevolgd, door* H. v. ELVERVELT. *Te Amſterdam by* H. Selleger 1775. *In octavo 76 bladz.*

HEt ontdekken der zamenzweeringe van *Catilina*, zyne ontveinzing, en de listige aanſlag van *Cicero*, die ten laatſte het behoud van Rome bewerkt, 't welk den ondergang van *Catilina*

ten

ren gevolge heeft, wordt hier ten Tooneele gevoerd. De Autheur heeft in de ſchikking van 't voorgevallene wel eene merkelyke vryheid gebruikt, doch egter zo niet, of 't waarſchynlyk mogelyke is ſteeds in 't oog gehouden, en de geſchiedenis voegt op deeze wyze zeer wel op het Tooneel. Het beloop der bedryven is natuurlyk en de characters zyn wel in agt genomen. Laaten wy ons hier ſlegts tot *Catilina* bepaalen; men hoore hem, by voorbeeld, als hy *Lentulus*, een der zamengezwooren, antwoordt op de vraag, met wat oogmerk hy *Nonius* had doen ombrengen. Dit, zegt hy,

Om vermetelen, die myn geheimen weeten,
Te doen verſchrikken, wen zy zich zo laf vergeeten,
Met, door één cogenblik te draalen in de zaak,
Zich bloot te ſtellen aan myn haat en felle wraak.
Gy kent my al te wel, om geen geloof te geeven,
Dat ik ſteeds een Verraêr beroofde van het leeven;
En dat myn wreedheid, die u zo veel affchrik baart,
Uit reên van Staat geſchiedt, en niet uit eigen aart.
Doch, 't geen we een misdaad in geringe menſchen noemen,
Zal elk in 't Opperhoofd eens Eedgenootſchaps roemen;
't Zy deugdzaam of ontaart, hoe 't zy, 't is altoos goed,
Dewyl zich alles naar zyn oogmerk ſchikken moet.
Men noem hem ſchelm, ondankbre, en vol van ſnoode vonden,
Hy zal ſteets groot zyn, als men hem niet kan doorgronden:
Als hy zich bukken kan, ook alles durft beſtaan,
En zich van ſchuld, voor 't oog der waereld, weet te ontſlaan.
Hy moet zich voegen naar den aart der Eedgenooten,
De deugd en ondeugd of vermindren of vergrooten,
En laaten aan 't gevolg de zorg zyns roems alleen;
Die eerst gevloekt word, word daarna weêr aangebeên.
Dewyl myn aanhang zo geducht is, moet ik waaken,
En my voor deezen hoop noch veel geduchter maaken.
Hadde ik geen menſchen dan die deugdzaam zyn, 't zou my
Ook weinig werks zyn, om 't nog meer te zyn, dan zy.
Gy en Cethegus zyt alleen myne achting waardig;
Het ovrige is een troep misdaadig, onrechtvaardig,
Die, nimmer vergenoegd, ten zy men hem verſchrikk',
Niets acht, dan dat men zich naar zyn gevoelen ſchikk'.
Een Hoofd, gemachtigd door één deugdelyk vermoogen,
Maakt elk gehoorzaam door één' opſlag zyner oogen;
Maar, eens gewapend ter ontrusting van een Staat,
Vind hy een helper in den minderen Soldaat;
En 't is een grooter konst, wat hy ook moog' verzinnen,
Dien te onderwerpen, dan een Leger te overwinnen.

Men bezeffe eens hoe zodanig een mensch te moede geweest zy, toen

toen hy, zynen aanſlag door het beleid van *Cicero* verydeld zynde, zyne benden verſlaagen, zyne eedgenooten gevangen, en zig als alleen overgelaaten, zonder hoop van zig te kunnen wreeken, vond; en men zal hem niet oneigen indeezervoege hooren ſpreeken:

ô Goôn! na zo veel daên van de edelſte waerdyë,
Schiet my niets ovrig dan een ydle razernye!
Ontbrak my wys beleid of moed in 't grootst gevaar,
Ik zou myn nederlaag aan 't lot vergeeven: maar,
Wat is 'er dat ik niet gedaan heb en verzonnen,
En wat toch moest ik doen, dat ik niet wierd' verwonnen?
ô Dappre Vrienden, waard een beter lot, gy zyt
Voor my geſneuveld, en ik leef na u, ô ſpyt!
Hoe! Sylla, min door moed, dan door 't geluk geſteven,
Kon zelf in éénen dag aan Rome een' Meester geeven,
En ik, de ſpeelpop van d'ontrouwen Ceſo, zie
My zelf tot tweemaal toe verwonnen, en door wie?
Door u, ô Cicero! daar Rome moest bezwyken,
Zyt gy 't, die haar behoud, en my beſchaamd doet wyken,
Zal myn verſtand, ontroerd door dit onedel hart,
Dan ſteets het offer zyn van 't zyne? ô bittre ſmart!
Na dat hy my 't gezach en 't ampt der Burgerheeren
Ontrooſt heeft, moet ik hem met roem zien triomfeeren!
Geluk der Helden, gy begunſtigt niet altoos
De waare Dapperheid, op dat ze roekeloos
De lauwren niet veracht', waar meê hy haar doet pronken,
Want gy hebt nu dezelve aan Cicero geſchonken.

De Vrouwenhater. Blyſpel; gevolgd naar het Hoogduitſche van den Heere GOTTHOLD EPHRAIM LESSING. *Te Rotterdam by* L. J. Burgvliet 1775. *In octavo 72 bladz.*

VRouwenhater, die in dit Spel de hoofdrol ſpeelt, is driewerf gehuwd geweest, en 'er telkens, volgens zyn berigt, ongelukkig in geſlaagd; 't welk hem vervoerd heeft, om alle Vrouwen met een haatlyk oog aan te zien, en 't aangaan van een Huwelyk als een der zotſte bedryven te beſchouwen. Uit dien hoofde tragt hy zyn Zoon te wederhouden van eene gewenschte Echtverbintenis; die hem egter door list, tegen zyn oogmerk, en buiten zyne verwagting, tot dat Huwelyk zyne toeſtemming doet geeven. Intusſchen beſluit hy, op 't voorſtel van een Advocaat, zyne Dogter aan een jong Heer te geeven, met welken hy in proces is; die hem, op deeze voorwaarde, het proces gewonnen geeft. *Vrouwenhater* laat 'er zig gereedlyk toe overhaalen, om zig daar door, zo als hy

hy zegt, aan een kaerel te wreeken, die hem zo veel onregts gedaan heeft; vaststellende dat hy zynen vyand hier door ongelukkig zal maaken; terwyl deeze Gelieven, even als de Zoon met zyne Beminde, zig over den uitslag verheugen, in 't vooruitzigt van een gelukkigen Echt.

KRISPYN, *Smit en Baron, Kluchtig Blyspel. Te Rotterdam by* A. Vis 1775. *In octavo* 75 *bladz.*

HEt character van *Krispyn* is hier, gelyk gemeenlyk, dat van een Bedrieger; waar van hy in dit Spel gebruik maakt, eerst onder 't voorkomen van een Smit, en vervolgens onder dat van een Baron; ter begunstiginge van een Huwelyk van een jong Heer met eene jonge Dame, door haaren Broeder en Voogd ten zorgvuldigste bewaakt, met oogmerk om haar aan een bedaagd Heer van groote middelen te laaten huwen. *Krispyn* slaagt door zyne bedriegelyke handelingen; hy brengt te wege, dat de Broeder en Voogd, onweetend, zyne toestemming verleene, tot een Huwelyk, dat hy alleszins gepoogd heeft te dwarsboomen, en waaromtrent hy waant alle vreeze te boven te zyn.

De geheele aartigheid van beide deeze Tooneelstukjes, zo van den *Vrouwenhaater* als van *Krispyn*, bestaat in de uitvoering der listige aanslagen, en eenige daar mede verknogte grappige Tooneelen. Ze zyn vry wel geschikt om 't Gemeen te vermaaken; maar oplettende Tooneelbeschouwers, vermoeden wy, zullen zeer algemeen oordeelen, dat ze 't heerschende gebrek veeler Blyspelen en Klugten bezitten. Men maakt naamlyk de characters veelal te sterk, en de listen te plomp; het eerste heeft nog al wat verschooning te wagten; (doch 't is beter geen verschooning te behoeven;) maar 't laatste stuit te sterk. Men eischt, schoon men al toegeevend zy, nogtans het waarschynlyk mogelyke op het Tooneel; en 't kan een oplettend Tooneel-beschouwer niet anders dan mishaagen, (of alle de omstandigheden moeten 'er naar geschikt zyn,) wanneer een mensch van jaaren en ondervinding zig laat misleiden, door handtastelyke listen. Voor 't overige zyn ze egter vry van alles wat de goede zeden zou kunnen kwetzen, en derzelver vertooning kan dus aan 't Gemeen een schuldeloos vermaak geeven.

De Opera gehandhaafd, door PAULATINUS PHILOCALUS. *Te Amsteldam by de meeste Boekverkoopers te bekoomen.* 1775. *In groot octavo* 95 *bladz.*

'ER is tot nog, gelyk de Schryver van dit Geschrift aanmerkt, in onze Nederduitsche Taal, niet opzetlyk over de Opera ge-

geſchreeven; en hy heeft, naar 't ons voorſtaat, gelyk. Ook komt ons zulks in geenen deele vreemd voor, daar de Natie nog maar voor weinig jaaren regt ſmaak heeft beginnen te krygen in deeze ſoort van Tooneeloefeningen; en men veelal nog hooger loopt met wel uitgevoerde deftige Treur- en geestige Blyſpelen dan met kunſtryke Opera's. Hoe ver dit heerſchende oordeel te wettigen zy ſtaat ons in deezen niet te bepaalen; maar wy kunnen, met betrekking tot dit Geſchrift, wel zeggen, dat het door onzen Schryver niet tegengeſproken wordt; alzo hy geen oogmerk heeft, om het een door het ander tegen te gaan. Een hoofdbedoelde, (zo 't hem regt ernst zy,) is de Opera als eene aangenaame uitſpanning, die ook de andere Tooneeloefeningen in haare waardye laat, aan te pryzen. Hier toe geeft hy den Leezer een verhaal zyner zinnebeeldige Reize naar de Opera, waar in hy hem het harttreffende en zielverrukkende van de Opera inzonderheid beſchryft, met beantwoordinge der tegenwerpingen of bedenkingen van de zodanigen, die de Opera als wanſtallig wraaken, of als zedenbedervend veroordeelen. — Daar aan hegt de Autheur eene Verhandeling, waar in hy 't 'er op toelegt, om den oorſprong van de Opera, en derzelver voortgangen te toonen, met eene nevensgaande ontvouwing van de Kunstvereischten, welken daar omtrent in aanmerking komen; benevens eene doorgaande aanpryzing der Opera, van wegen het gebruik der voortreffelyke Zangkunde. — Verder laat de Schryver 'er nog op volgen een Brief over de Opera, waar in hy, onder 't beantwoorden van eenige tegenbedenkingen, de nuttigheid van de Opera verdeedigt, en wel inzonderheid beweert, dat 'er binnen Amſterdam eene beſtendige en duurzaame Opera opgerigt behoorde te worden.

De Schryver deezer drie byeengebragte Stukjes komt dus voor, als de eerſte Schryver, die dit ontwerp in onze taal opzetlyk voorgedraagen heeft; men moet hem gevolglyk, (zo hy 't waarlyk wel meene,) aanmerken als iemand, die 'er belang in ſtelt, dat deeze Tooneelbeoefening aangemoedigd worde. Maar dit zo zynde had hy zyn Stuk wel wat meerder mogen beſchaaven, en alles in eene geregelder orde brengen. Het G ſchrift is in alle deelen zo oppervlakkig, de denkbeelden zyn zo onbepaald, en de manieren van voorſtelling loopen dikwerf zo in 't wilde, dat men 'er in 't weezenlyke der zaake niets aan hebbe, en 't zeer naar wildzang gelyke. Dit gaat zelfs zo verre, dat het ons wel eens heeft doen denken, of de Schryver ook in een anderen zin verſtaan wil weezen, dan hy ſchynt te ſchryven; 't welk ons hier boven, al één en andermaal heeft doen aanduiden, dat wy twyffelden, of het den Schryver regt ernst ware, en of hy 't waarlyk wel meende. Zie hier zyne beſchryving van *'t Land van de Opera.*

„ Het Land van de Opera is een aangenaam Gewest, daar men den tyd zeer wel verdryven kan. Het is gelegen op de grensſcheiding van het Land der Schouwburgen en dat der Concerten. Ongerymdheid en

Pragt

Pragt zyn de twee Hoofd-Rivieren, welke het bewateren, en op dezelve is eene ryke Scheepvaard van Verliefden, Cocquetten en Nieuwsgierigen, welke alle de Haven van Verrukking poogen in te loopen; doch niet elk bereikt die, om dat gewoonte zomtyds verveelingen baart, en het is deeze tegenwind, welke dit oogmerk dikmaals verydelt. Daar is een aangenaame en vermaaklyke toegang tot dit oord; deszelfs paden lagchen den Reiziger toe; doch de geene die het dikwils komen bezoeken, verteeren veel en voeden zig met klanken. De Volken, die het bewoonen, huppelen en zingen, en zy zelven doen dat zomwylen, als 't hen het minſte lust. Derzelver Taal is byzonder geleerd en kunſtig, doch zy die ze ſpreeken zyn altoos zo kunſtig niet als 'er de Taal is. Men leert gemeenlyk de Taalen om net uit te drukken het geen men denkt, weet of niet weet, maar in deeze drukt men zig uit, meer om te verrukken, dan om te weeten: *ex voluptate fides nascitur*. By de Inwoonders van dit Land word minder de Reeden dan de Bekooring gevonden; het hoofd vol Muzyk hebbende, baaren zy ook niets dan klanken, en denken byna niet anders dan op zingen: evenwel hebben zy het met hunne kunst zo verre gebragt, dat zy uit hunne Myzykboeken zeer fraai en verſtaanbaar zouden redeneeren, indien de Reeden op nooten kon worden geſteld; maar zy vergoeden dit voordeel ryklyk door het meeſterſchap, 't welk zy op onze harten verkreegen hebben, om dat men dit Land en zyne Inwoonderen alleen bezoekt om 'er verrukt te worden. —— Men leert 'er juist niet veel, maar men komt 'er niet om te leeren; men verſtaat 'er weinig, maar men komt 'er niet om te verſtaan of te bevatten, maar ſlegts om aangenaam vervoert, om verrukt te worden; en een Opera voldoet, zy voldoet aan haar oogmerk als ze dit uitvoert." — Dit is de taal van een Schryver, die, volgens den Tytel, de Opera handhaaft, niet ſlegts in derzelver geöorlofdheid en betaamelyke nuttigheid, maar ook in derzelver Zedenvorderlykheid. Voeg hier by zyn voorſtel raakende het nut van 't oprigten eener beſtendige Opera in Amſterdam.

„ Wat zou men, zegt hy, als dit geſchiede, eene menigte nieuwe Inwoonders herwaart trekken! Uitlanders die nu Amſterdam ſlegts doorreizen, en het alleen maar als ter loops zien, zouden 'er dus langer vertoeven: ja zig 'er zomwylen nederzetten, 'er blyven woonen, en dus hunnen Handel, Konst of Fabriek overbrengen. Buiten dien wat is 'er aan eene Opera zelve niet vast! hoe veele luiden zouden daar een beſtaan en hun voordeel by vinden! veelerleie Ambagten en kostwinningen kwamen aan dezelve te pas. Reken maar eens zoo een Magazyn van kostlyke kleederen, om allerleie Characters uit te beelden; wat niet een Kleêrenmaakers, Schoenmaakers, Linnen- en Wollennaaiſters, Borduurſters en Garneerſters, &c. zouden daar niet een ſchoone brat uithaalen! om op verſcheiden andere Neeringen en Kostwinningen niet te komen, welke by het *etableeren* eener Opera wel zouden vaaren. Hoe Volkryk zou dit onze Stad

niet

niet maaken! *London*, zedert maar weinig jaaren zoo groot geworden, heeft die Stad haare paalen zoo wyt uitgezet, reikt, ſtrekt zy zoo ver, heeft ze nog maar onlangs verſcheide omleggende Dorpen aan haar getrokken, waarom zou *Amſterdam* zoo te werk gaande, als zy gedaan heeft, ook niet even zeer welhaast te kleen worden, om de meenigte haarer Inwoonderen te bevatten, door zoo veel nieuwen toevloed van aangemoedigde Vreemden? Welhaast durfde ik haar een *Vyfde Uitlegging* van haare Steévesten voorſpellen. —— Tot heden ontbrak 'er nog een Opera behalve meer andere dingen aan; als wy deeze eerst hebben, zal de een of andere kunstkundige Duitſcher, of Italiaan ons die andere geheimen om eene Stad van ſmaak- en kunstliefde te vormen, om een Stad aanzienlyk, bekoorend, verrukkend en betoverend, en om een Stad bloeiende te maaken, ook wel leeren. Hoe veele Schouwburgen en nog meer Opera's heeft *London* niet! *Venetiën*, zoo veel minder als *London*; heeft 'er van de eerſte zeven, en van de laatſte vooral niet minder; *Berlin*, zoo veel minder als *London* en *Venetiën*, heeft, buiten zyne Schouwburgen, een allerkostbaarst en brilliansst Operahuis; en wy *Amſterdammers*, voor al niet minder ten minſte als die twee laatſte Steden, denk ik, hebben niet dan een onnozel houten Schouwburgje. Hemel! maar één Schouwburg! en niet meer; niet meer. Geen Opera .... geen verruklyk Operahuis binnen de wyde muuren van zoo een ryke en volkvolle Stad!..... dit verbaast yder Vreemdeling; by ziet 'er onzen ſmaak uit."

Deeze en ſoortgelyke ſtaaltjes, zou men zeggen, toonen, dat de Schryver 'er mede ſcherst; en dat men het gantſche Schrift heeft te houden voor eene Satyre, waar in de Schryver, onder den ſchyn van de Opera te verdeedigen, dezelve op eene belachelyke wyze poogt ten toon te ſtellen. Intusſchen is 'er egter de geheele inhoud niet naar ingerigt, en de Stukjes behelzen te veel ter weezenlyke begunſtiginge van de Opera als eene vermaaklyke uitſpanning. Hoe het ook zy, en wat de Schryver bepaaldlyk op 't oog gehad hebbe, de manier van voorſtellen voldoet niet, noch ter beſchimpinge noch ter verdeediginge; des de Autheur niets afdoe. —— Zy, die de Opera regt kennen, weeten, dat men dezelve in een zeer verſchillend licht kan plaatſen; maar met dit alles kunnen de Liefhebbers der edele Zangkunde, die het Gebruik en Misbruik behoorelyk onderſcheiden, 'er zig op eene aangenaame wyze van bedienen, even gelyk anderen zig bedienen van andere uitſpanningen, die meer in hunnen ſmaak vallen, op zig zelven zedelyk onverſchillig zyn, maar door misbruik zedelyk kwaad worden.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Kort Begrip der beſchouwende Godgeleerdheid van ADRIAAN BUURT, *Predikant te Amſt. In Vragen en Antwoorden opgeſteld, door deszelfs Huisvrouw,* JOSINA CAROLINA VAN LYNDEN. *Te Amſt. by* P. Schouten *en* de Wed. Loveringh *en* Allart 1775. *In groot octavo* 764 *bladzyden.*

IN dit geſchrift vind men het uitgebreide Werk van den Eerwaerden *Buurt*, beknopter, t'zaemgetrokken; en wel indiervoege dat het ene regelmatige ontvouwing van 's Mans denkbeelden voordraagt. Zyn Echtgenoote, ſteeds arbeidzaem in Letter-Oefeningen, heeft de moeite wel op zich willen nemen, om de ſchakels van dat Werk na te gaen, en den inhoud van 't zelve, by manier van Vragen en Antwoorden, binnen een korter beſtek te brengen; en ze is 'er zo gelukkig in geſlaegd, dat men geen rede hebbe, om te klagen, dat ze iets wezenlyks over 't hoofd gezien, of, door inkorting, duister gemaekt zou hebben. Dit Stuk beantwoord des in die, en zo ook in andere opzichten, aen de hoofdvereischten van een leerzaem Kort Begrip; 't welk voor allen, die de Godgeleerdheid, volgens de aeneenſchakeling van den Eerwaerden *Buurt* beoefenen, of 't een of 't ander gedeelte der Godgeleerdheid, naer 's Mans leiding, by voorkomende gelegenheden, eens beknoptlyk voorgedragen wenſchen te zien, van wezenlyken dienst kan zyn. Ten einde den Lezer te beter in ſtaet te ſtellen, om over de uitvoering te kunnen oordeelen, zullen wy hier een gedeelte uit dit Kort Begrip overnemen, van 't geen betrekking heeft, tot des Autheurs gevoelen, wegens den *Aert van het Sinaïtiſche Verbond*; 't welk wy onlangs uit het Werk zelve medegedeeld hebben (*); waer mede men dan het hier voorgeſtelde kan vergelyken.

V. „ Hoe merkt gy het *Sinaitiſche Verbond* aan?

A. Als een *uitwendig verbond*, waar van de beſchryving reets in 't voorgaande gegeven is. Wy hebben 'er niet tegen, dat men het een uitwendig *Nationaal* of *Volksverbond* noeme.

V. Geef ene nadere *beſchryving* van dit Verbond.

A. 't Was

(*) Zie boven bl. 349—354.

A. 't Was *ene overeenſtemming tuſſchen God en Israël, dat dit volk zekere wetten, die God hun door de hand van Moſes, of anderzins, wilde geven, en die genoegzaam alleen hun uitwendig gedrag betroffen, vlytig nakomende, Canaan gelukkig bezitten zoude: doch, in geval van weerbarſtigheid, met verſcheiden zware rampen op Aarde zoude worden bezogt.*

V. Hebt gy nog iets tot nader verſtand van uw gevoelen aan te merken?

A. Men moet dit verbond, 1, onderſcheiden van 't *Werkverbond* en van 't *Genadeverbond*, voorheen beſchreven.

2. Alle de bondgenoten van het *Sinaitiſche verbond* ſtonden daarenboven, of onder een *verbroken Werkverbond*, gelyk wy allen van nature, of onder *'t verbond der Genade*, 't welk toen, en te voren, zo als nu nog geſchiedt, tuſſchen God en de Ziel van ieder kragtdadig geroepen zondaar word opgeregt.

3. 't Komt ons voor, dat de 10 *geboden 't korte formulier* van 't verbond Gods met Israël behelzen. De *tien woorden* dragen den naam van *Gods verbond. Deut.* IV. 13. De *tafelen*, waar op die geſchreven waren, worden de *tafelen des verbonds*, ja *het verbond des HEREN* genoemd, *Deut.* IX. 11, 15. 1 *Kon.* VIII. 21. Aan de *Ark*, waar in zy, en niets anders, bewaard werden. 2 *Chron.* V. 10, werd de naam van *Ark des Verbonds* gegeven; *Num.* X. 33. En na dat de inhoud dezer 10 *geboden*, in ene zeer bevallige orde, kortelyk verklaard was, en enige voorſchriften gegeven waren, hoe Israël zig in zynen togt naar *Canaan*, en in het bezit nemen van dat land, te gedragen had, *Exod.* XX. 22 *tot* H. XXIII *ingeſloten*, wordt *de ſtaving des verbonds* H. XXIV. beſchreven.

4. Dit verbond had insgelyks ene zeer aanmerklyke betrekking tot het *verbond der Genade*. Men kan dit afnemen uit het geen voorheen gezegd is, over 't inzigt Gods in de opregting van dat verbond, waar van *Gen.* XVII. 7 enz. wordt geſproken; en over Israëls plegtigen dienst. Verg. ook *Rom.* X. 4. *Gal.* III. 24."

Wy zullen op dit Artykel niet langer ſtaen blyven, zo om dat het bygebragte aen 't voorgeſtelde oogmerk voldoet, als om dat het ons ten grooten deele tweemalen het zelfde zou doen ſchryven. Liever willen wy den Lezer nog een ander ſtaeltje uit deze t'zamentrekking mededeelen, en wel 't geen ons des Autheurs bedenkingen, wegens enige byzonderheden, rakende de tien geboden, onder 't oog brengt.

V. „ Wat is de reden van het onderſcheid tuſſchen den inhoud

houd der 10 *geboden*, zo als die *Exod.* XX, en zo als zy *Deut.* V, voorkomen?

A. 't Schynt ons toe, dat men de reden daar in moet zoeken, dat 'er *tweederlei tafelen der Wet* geweest zyn. God heeft, na dat de *eerſte* tafelen verbroken waren, in de *andere*, die vervolgens in de Arke des verbonds zyn bewaard geworden, iets gelieven te veranderen; 't zy om Israël, door de erinnering van hunne misdaad, te *vernootmoedigen*; 't zy tot nadere *verklaring* of *aandrang*.

V. Wie verſtaat gy door het *derde* en *vierde lid*, daar in 't *twede gebod* van geſproken wordt?

A. Die Israëliten, met welke God het Sinaitiſche Verbond opregtte. Deze maakten, voor een groot deel, het *derde* en *vierde lid* uit; van hun, die onder dat volk de eerſten waren geweest in de zonden van *afgodery* en *beeldendienst*. Men weet immers, hoe alle Israëliten in Egypten geenzins van *afgoderye* vry waren gebleven. 't Verdient ook opgemerkt te worden, dat, volgens zekere *ontleedtekenen*, die in de 10 geboden voorkomen, de aandrang van het *twede* gebod mede tot het *eerſte* moet betrokken worden.

V. Tot welke wetten brengt gy het *vierde* gebod?

A. Tot de *Burgerlyke*. Doch wy moeten ſteeds in 't oog houden, dat in Israëls *Landregt* de Koning in alle gevallen beſchouwd werd als een *Goddelyk* Koning. Daarom moesten de Israëliten niet alleen op dien dag *rusten*: maar ook *ene heilige zamenroeping* hebben, *Lev.* XXIII. 3. Dat op den *Sabbath* oudtyds *Godsdienſtige byeenkomſten* gehouden werden, blykt insgelyks uit 2 *Kon.* IV. 22, 23. Wy erkennen ook, dat 'er in dit gebod iets *ſchaduwagtigs* plaats had; *Col.* II. 16, 17 (*).

V. Wat

(*) Ten aenzien van dit gebod ſtaet ter dezer gelegenheid nog aen te merken, dat de Eerwaerde *Buurt* de inſtelling van den Sabbath, als een dag ter Godsdienſtige ruste, eerst brengt tot den tyd der wonderdadige bedeelinge van 't Man, *Exod.* XVI. 22 —— 31. Dit doet hem het *zegenen* en *heiligen* van den *zevenden dag*, Gen: II. 2, 3, gemeld, aenmerken; als den *zevenden* dag betroffen te hebben, niet als een *byzonderen* dag, maer als het *begin van dien gelukkigen ſtaat, waer in onze Aarde blyven zoude, indien de eerſte mensch ſtandvastig bleef*. Ook heeft hy 'er niet tegen, dat men hier aen een voorverhael denke, even als men iets dergelyks vindt, *Gen:* XXXII. 32. Doch dit geſteld zynde, zo valt de vraeg; waer op wordt 'er dan *Exod.* XX. 11, gezien; en deze word hier aldus beantwoord:

V. Wat hebt gy omtrent den *aandrang van 't vyfde gebod* aan te merken?

A. 't Komt ons niet onvoeglyk voor, 1, dat daar in, by wyze van tegenſtelling, op *Gen.* IX. 25, gezien wordt. 2. Ook vindt men de *belofte*, waar mede dit gebod wordt aangedrongen, ſchoon zy anders meer voorkomt, egter de *eerſtemaal* by dit gebod gevoegd. En 't gevoelen van hun, die menen, dat Paulus ons dit *Eph.* VI. 2, 3, wil leeren, komt ons niet onaanneemelyk voor. Zy vertalen de woorden dus: *Eer uwen vader en uwe moeder. 't Welke het eerſte gebod is met de belofte, op dat het u wel ga, enz.*"

„ Zo het ons voorkomt, op *Exod.* XVI. 23 enz. God had toen den *Sabbath* ingeſteld, om *Israël* in *ruste* aan de *zesdaagſche Scheppinge*, waar na Hy *rustte*, te doen denken; als een allergepaſtst middel tegen de *Afgodery*, waar door andere Volken zulke dingen als *Goden* eerden, die ene bedaarde overweging der Scheppinge leerde niet anders dan *ſchepſelen* te zyn".

Het regte gebruik van den Heidelbergſchen Catechismus, aangeweezen en aangepreezen in twee Oeffeningen, door J. NUPOORT, *Lidmaat der Hervormde Gemeinte te Schoonhoven. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg 1775. *Behalven de Voorrede* 149 *bladz. in gr. octavo.*

VAn de twee hier aengekondigde Oeffeningen ziet in dezen alleen de eerſte het licht, en de tweede, reeds onder de Pers zynde, ſtaet eerlang te volgen. De thans afgegeven heeft ten opſchrift; *Het Voorportaal van het Gebouw der Palziſche Godgeleerdheid geopend: ofte Voorbereide Oeffening tot de behandeling van den Heidelbergſchen Catechismus.* In dezelve heeft de Autheur ten doelwit dit Samenſtel der Waerheden aen te pryzen, en tot ene volgende behandeling daer van den weg te banen. Ten dien einde bepaelt hy zich, om, in de eerſte plaetſe, den Tytel of het Opſchrift, *Catechismus; ofte Onderwyzing in de Christelyke Leere, die in de Nederlandſche Gereformeerde Kerken en Schoolen geleerd word*, te verklaren; en vervolgens enige algemene aenmerkingen, rakende dit Samenſtel, en de rechte wyze van deszelfs behandeling voor te dragen; waer aen hy, ten beſluite, ene Toeeigening hecht, om dit Samenſtel aen te pryzen, en op deszelfs ernſtig gebruik aen te dringen. Deze Verhandeling, indiervoege geſchikt, behelst des ene overweging van die byzon-

der-

derheden, welken gemeenlyk min of meer nagegaen worden van dezulken, die zich tot het ontvouwen van den Catechismus bepalen; om vooraf een verſlag te geven van het geen, ten aenzien van dit Samenſtel, in 't algemeen, in aenmerking komt, zo met betrekking tot het Geſchiedkundige, als tot den Inhoud, en de manier van Onderwyzing daer in gehouden, mitsgaders het gebruik dat men 'er van te maken heeft. Zodanig ſlag van Verhandelingen vind men gemeenlyk aen 't hoofd der uitgebreide Verklaringen van den Catechismus; en de Opſteller dezer Verhandelinge heeft dat voetſpoor gevolgd; daer hy ten oogmerk had zich, in weeklykſche Oefeningen, ter Verklaringe van dit Samenſtel te verledigen; met kennis, na voorgaende goedkeuring, en onder het Opzicht van de Wel-Eerwaerde Heren Predikanten, ja op verleende Acte van Conſent by den Eerwaerden Kerkenraed der Hervormde Gemeente te Schoonhoven. — Deze Verhandeling ſchynt, naer het bedoelde oogmerk van den Autheur, zeer wel te zyn ingericht.

De Euangeliſche Leeraar, door J. FR. NARDIN, *Leeraar der Lutherſche Kerke te Blamont. Uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Vyfde en laatſte Deel. Te Amſterdam by* A. v. Goor 1775. *In groot octavo* 380 *bladz.*

WY hebben met de uitgave der voorige Deelen reeds één en andermael te kennen gegeven, dat deze Leerredenen niet zo zeer behooren onder dat ſlag van Redenvoeringen, die op het Verſtand, als wel onder die ſoort van Predicatien, welken op het Gemoed werken; en dus best geſchikt zyn voor hun die meer ophebben met gemoedlyke voorſtellingen, dan met verſtandlyke uitgewerkte beſchouwingen. Om hier van nu, ten beſluite, met de afgifte van dit laetſte Deel, eene proeve te geven, zullen wy den hoofdzaeklyken inhoud van 's Mans Leerreden, over *de Heiliging van den Dag der Ruste*, in dezen mededeelen; welk onderwerp zyn Eerwaerde behandelt, by gelegenheid van den Euangelietekst, *Luk.* XIV. 1—11.

Onze Leeraer vangt aen met ene klachte, over het verwaerloozen der heiliginge van den Rustdag, onder de Christenen; brengt zyne Toehoorders de onrechtmatigheid van dit gedrag enigermate onder 't oog; en verledigt zich verder om te toonen, dat deze heiliging moet geſchieden, (1.) *door wer-*

ken van Godzaligheid, en (2) *door werken van Liefdadigheid*, 't welk zyne Leerreden tweeledig maekt.

In 't eerſte Deel dringt hy, naer 't voorbeeld van onzen Zaligmaker, aen, op het heiligen van dien dag, door werken der Godzaligheid. „ Een der eerſte oogmerken, zegt hy, van de inſtelling eenes dags van Ruste, is geweest den menſchen gelegenheid te geeven, om op eene openbaare en plegtige wyze de hulde te doen, welke zy aan God, als aan hunnen Schepper, Weldoener en opperſte goed ſchuldig zyn." Zyn Eerwaerde getoond hebbende, dat een Christen hier toe verplicht is, leid daer uit af, dat het een Christen niet vryſta de openbare vergaderingen by te woonen of te verwaerloozen; en dat hy, eenſtemmig met het oude eenparig gebruik der Christenen, den eerſten dag der weke met hun behoort af te zonderen, om op dien dag zyne openbare hulde aen God te bewyzen. Hier toe moet hy, (zo werken van noodzaeklykheid hem niet verhinderen,) de Godsdienſtige vergaderingen der Christenen op dien dag bywoonen, biddende God, met een hart, vol van eerbied, liefde en vertrouwen, om zynen zegen. En daer in heeft hy te volharden, al is het, dat hy 'er al de ſtichting niet in mogte vinden, die hy 'er wel in zou kunnen wenſchen; om anderen te ſtichten, en de Godlyke genade en zegen over hunne zielen, en over zyn eigen, af te ſmeken.

„ Ondertuſſchen, (zo vervolgt onze Leeraer dit zyn voorſtel,) wanneer wy op de betrachting van dezen plicht aandringen, zo is onze mening niet, om u dien, als een juk, op te leggen. De liefde, welke gy voor God hebt, moet u alle gelegenheden, om Hem te verheerlyken, doen liefhebben. Even zoo min willen wy u aanzetten, om ſlegte Kerkgangers te zyn, die hunnen gantſchen Godsdienst doen beſtaan, in by veele leerredenen tegenwoordig te zyn, de vergaderingen naerſtig by te woonen, den geheelen zondag, van de eene kerk na de andere te loopen, en die, na dat zy drie of viermaal, op eenen dag, daar in zyn geweest, gelooven, dat zy daar mede dien dag volmaakt hebben geheiligd. Hier is de wet niet gemaakt voor de oprechten. Indien de Geest der Waarheid u heeft vrygemaakt, dan hebt gy de vryheid, om volgens uwe Godsdienſtigheid te werk te gaan, en die, benevens uw yver, zal u beſtuuren, om te gaan, daar gy de meeste ſtichtinge zult vinden. Het is de geest van God, welke daar over uitſpraak moet doen in uwe herten; wanneer gy u in het openbaar van uwe Geloften zult hebben gekweeten, dan kond gy de trekkingen van uw ge-

moed

moed volgen. Ik denke niet, dat het altyd gevoeglyk is, veele leerredenen aan te hooren, of by zoo veele dienſten tegenwoordig te zyn. De overdenking, de byeenzameling zyner zinnen, het gebed, het geſprek met God, de oprechte toepaſſing, welke men op zig zelven in het byzonder maakt van het goede, dat men heeft geleezen of gehoord, is noch veel noodzaaklyker; om dat zulks dient, om het Zaad van Gods Woord in de ziele te planten, en wortel te laaten ſchieten in het harte."

In gevolge hier van bepaelt zyn Eerwaerde het heiligen van den Rustdag, in dit opzicht, ook niet tot het bywoonen der openbare Vergaderingen; maer vordert, dat men, naer 't voorbeeld van Christus, den overigen tyd beſteede met zynen naesten te ſtichten, en zich zelven met Geestlyke en Godlyke zaken bezig te houden.

„ Een waar Christen, zegt hy, dat is te zeggen, Hy die den Geest van Christus heeft, volgd hierin het voorbeeld van zynen Verloſſer. Hy onderhoud zig met Gods Woord, Hy overdenkt het, Hy past het op zig zelven toe, het word hem tot merg en voedzel voor zyne Ziele. Hy verkeerd met zynen God, Hy put uit de ſchatten van zyne, in Jezus Chriſtus verborgen, Genade, nieuwe krachten, om, geduurende de week, heilig te wandelen. Heeft hy kinderen en dienſtboden, Hy onderwyst ze, Hy verklaart en past meer byzonder op hen toe, 't geen zy in de kerk gehoord hebben, hy doet hen Gods Woord leezen, hy bid met hen, hy verheerlykt God met hen door pſalmen, lofzangen en geestelyke liederen; en dus is Hy, in navolging van Abraham, Koning, Profeet en Priester, in zyn huisgezin. Verkeerd hy met zyne gebuuren, met zyne vrinden, of met anderen, dan is zyn voornaam doelwit, om zig onderling te ſtichten door Gods Woord, en door betaamelyke geſprekken, volgens de omſtandigheden en de perſoonen, by welke Hy zig zal bevinden. Het is waar, dit moeten dagelykze oeffeningen by de Christenen zyn; maar, het is vooral op de rust- en feestdagen, dat men daarin werkzaam moet zyn; want, kortom, deze dagen behooren geheel en al aan God, aan zynen dienst, aan de overdenking van Geestelyke en Godlyke zaaken, aan de Godzaligheid en aan de ſtichting te worden toegewyd."

De Eerwaerde *Nardin* begrypt zeer wel, dat velen hem, dus ſprekende, voor een al te geſtrengen Zedemeester zullen aenzien; vooral, daer deze Leer in genen deele ſtrookt met de gewoone handelwyze onzer lauwe Christenen; wier gedrag hy indezervoege afmaelt.

„ Veelen onder hen zyn in verbeelding, dat, wanneer zy ter kerke zyn geweest, en zig van eenige uiterlyke pligten hebben gekweeten, zulks voldoenend voor hen is; en zy gelooven gerechtigd te zyn, om het overige van den tyd door te brengen in vermaaken, verlustigingen, waereldsche verkeeringen, wellevende bezoeken, het ſpel, gasteryen en andere diergelyke bezigheden. Dit is zelv zo gemeen onder de meeste Christen volken, dat 'er mogelyk op geene dagen meer zondige werken gepleegd worden, als op dien dag. Men kan zeggen, dat Hy als de byeenverzameling is van alle de ongeregeldheden der menſchen."

Zulks beweegt onzen Leeraer om zyne Toehoorders te vermanen, tot ene betere beſteding van den tyd; en den rustdag den Heere en hunne ſtichting toe te wyden; waer op hy tot het tweede gedeelte zyner Leerreden overgaet, om naemlyk te toonen, hoe men dien dag behoort te heiligen, door werken van Liefdadigheid.

Het voorbeeld van den Zaligmaker en deszelfs leerwyze, in den Tekst, toont, dat het niet alleen geoorlofd, maer zelfs noodzaeklyk is, zynen Naesten op den Sabbathdag goed te doen, wanneer hy zulks noodig, en men 'er de gelegenheid toe heeft. Op dien grondſlag ſpoort hy een ieder aen, tot alle liefdadige verrichtingen naer 't lichaem, om zich hier in te bevlytigen op den Zondag, zo als de omſtandigheden van den naesten het vorderen, en iemands eigen omſtandigheden het hem toelaten. Daer benevens dringt hy wel byzonder aen, op de bewyzen van liefde jegens den Naesten, door dien tyd te beſteden, met aen de zaligheid van zynen Evenmensch te arbeiden, en elkander onderling te ſtichten, naer 't voorbeeld van Jezus in den Text.

„ Op dit voorbeeld, zegt hy, van dezen liefderyken Zaligmaaker, doet een Geloovige niet alleen goed aan den Naasten, ten opzigte van het Lichaam, maar Hy tracht het vooral te doen aan zyne Ziele, door zyne ſtichtelyke geſprekken, door zyne Christelyke vermaaningen, door zyne lieflyke onderrichtingen, en door zyne goede voorbeelden. Hy poogd hem van zyne doolingen weder te regte te brengen, uit het gevaar te redden, tot Godzaligheid op te wekken, in zyne droefheid te troosten, in zyne twyffelmoedigheden te raaden; met één woord, aan eene ziele goed te doen, op allerlei wyzen en in alle gelegenheden. Dus is het dat een Christen zig omtrent zynen Naasten behoord te gedraagen: dit zyn zyne bezigheden alle dagen, en voornaamlyk op den dag des Heeren. Maar is hy verplicht, om deeze liefdedienſten te bewyzen,

zen aan een iegelyk, dan behoord hy zig vooral daar van te kwyten omtrent zyn geſlacht, zyne kinderen en huisgenoo-ten, trachtende goed te doen aan hunne zielen, hen vermaanende, hen ſtichtende, en hen, door zyne voorbeelden en door zyn woorden, voorſchriften van Godzaligheid en Liefdaadigheid geevende".

Op zulk ene Heiliging van den Dag der Ruste kan men, gelyk de Leeraer vervolgt, Gods zegen verwagten; en hier op behoort ieder Christen het toe te leggen; altoos gedagtig zynde, 't geen onze Leeraer in den beginne heeft vastgeſteld, „ dat de heiliging van den Rustdag, welke alle zwaare en dienstbaare bezigheden, (werken van noodzaaklykheid uitgezonderd,) verbied, van ons zodanige bedryven vorderd, welke ter verheerlyking van God en tot ſtichting van den Naasten ſtrekken". Deze gemelde uitzondering van werken van noodzaeklykheid doet hem, ten laetſte, nog de volgende les aen de voorigen hegten, en daer mede zyne Leerreden indezervoege beſluiten.

„ Indien 'er andere bezigheden zyn, welke een kind van God zig op den Rustdag geoorlofd rekend, zoo zyn het werken van dringende noodzaaklykheid, die, zonder groot verlies, en zonder een onherſtelbaar nadeel, tot op een anderen tyd niet konnen uitgeſteld worden. Deze werken van noodzaaklykheid zyn des te meer geoorlofd, naardien zy in onzen Tekst gewettigd worden door het voorbeeld, en door de woorden van den Zaligmaaker zelven, die toelaat te eeten en te drinken, een kranken te geneezen, en een Dier uit een klaarblykelyk gevaar te redden; zoo ras als deze werken noodzaaklyk zyn, en uit een grondbeginzel van Christelyke Liefde voortkomen. Wanneer het herte met deze uitmuntende deugd vervult is, dan is het genoeg daar mede raad te plegen, om te weeten, tot hoe verre de plichten zig uitſtrekken, welken het ons oplegt, en de vryheid, welke Jezus Christus ons heeft verworven. Laat ons dan deze Godlyke deugd in haar waare bron, dat is te zeggen, in het liefdaadig herte van den Zoone Gods, putten. Wy zullen in Hem, niet alleen een volmaakt voorbeeld van Liefdaadigheid, maar, boven dien, den meester van den Sabbath, dat is te zeggen, der ruste, vinden; in Hem, zullen wy het Licht, het Leven, de Rust van onze Zielen, en de voorbereiding, om in de eeuwige Ruste in te gaan, welke God voor zyne Kinderen bereid, vinden".

Eenige Leerſtukken van den Proteſtantſchen Godsdienſt, en eene beoordeeling der gronden, op welken de zaligheid den Heidenen, door den Heer EBERHARD, *wordt toegewezen, verdedigd, door* Mr. H. V. ALPHEN. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. van Terveen 1775. *Behalven het Voorwerk* 532 *bladz. in groot octavo.*

IS het Werk van den Eerwaerden *Eberhard*, gelyk we by deszelfs Nederduitſche uitgave gezegd hebben (*), te tellen onder die Schriften, welken de opletzendheid vorderen van hun, die de *Theologia Polemica* of Twist-Godgeleerdheid beoefenen; dan is 't niet oneigen, denzulken ook het doorbladeren van dit Werk van den Heer en Mr. *van Alphen* aen te bevelen. Volgens den bekenden regel, *Audi & alteram partem*, of Hoor en Wederhoor, eiſcht dit Geſchrift de overweging der zodanigen, die zich op deze oefening toeleggen, om dus het twistgeding van wederzyde te beſchouwen.

Onze Autheur geeft, met den aenvang van dit zyn Geſchrift, ene regelmatige ontleding van 't Samenſtel van den Eerwaerden *Eberhard*, het welk hy tot negen byzondere ſtellingen brengt. Ieder dezer ſtellingen afzonderlyk na te gaen valt eigenlyk niet in 't plan, dat hy zich voorgeſchreven heeft; om naemlyk, niet zo zeer de byzondere begrippen onzer Hervormde Kerke, als wel de vry algemeen aengenomen Leerſtellingen der Proteſtanten, tegen dien Schryver te verdeedigen. Overeenkomſtig hier mede bepaelt hy zig inzonderheid tot zodanige Stellingen, die aenloopen tegen Leerſtellingen, welken, over 't geheel genomen, by 't meerendeel der Proteſtanten, ſchoon ze in de nadere verklaringe van deze en gene byzonderheden, daer toe behoorende, mogen verſchillen, geleerd worden; waerom ook de Tytel ſlechts van *Eenige Leerſtukken* gewaegt. Dit doet hem in dezen, alleenlyk, ſtaen blyven op de vier volgende Hoofdſtellingen van den Eerwaerden *Eberhard*.

1. „ De Leer der verzoeninge is ſtrijdig met de H. Schrift, de Deugden Gods, en de gezonde Reden.

2. De Leer, welke alle zedelijk goed, en alle verbetering der menſchen toekent aan de onmiddelijke werkingen der Genade, is ongerijmd; het natuurlijk vermogen van den menſch zelve is de oorzaak van beide.

3. De Heidenen hebben wezenlijke deugden geoeffend, en de-

(*) Zie *Hed. Vad. Letteroefen.* II D. bl. 368.

dezelve verdienen, als zodanig, eeuwig van God beloond te worden.

4. De Leer van de eeuwigheid der ſtraffen is een harsſenſchim: dezelve ſtrijdt met de Wijsheid en Goedheid Gods, en wordt, noch door de Openbaring, noch door de gezonde Reden, geſtaafd".

Men heeft, naer 't oordeel van den Heer en Mr. *van Alphen*, deze vier Hoofdſtellingen te houden voor zulken, daer 't hier voornaemlyk op aenkomt; en van welker waerheid of valſchheid de waerheid of valſchheid van 't geheele Samenſtel van den Eerwaerden *Eberhard* afhangt; des het niet noodig zy alle de verdere byzondere Stellingen ter toetſe te brengen; als welker waerheid of valſchheid gereedlyk af te leiden is, uit het toetſen der opgemelde Hoofdſtellingen.

Ingevolge hier van vind men in dit Werk, na de bovengedagte Opgave van het Samenſtel van den Eerwaerden *Eberhard*, (1.) de Leer der Verzoening aen de Openbaring en de Rede getoetst, ter verdeediginge dier Leere, volgens welke men gelooft, „ dat een zondig menschdom alleen door tusſchenkomst van eenen middelaar, die aan de Godlijke geregtigheid volkomen voldaan heeft, en wiens voldoening aan het zelve wordt toegerekend, met de Godheid bevredigd, en dus een deelgenoot van de eeuwige zaligheid worden kan". Vervolgens ſtelt onze Autheur zich (2.) voor uit de Openbaring te bewyzen de Leer der Genade, dat is, die Leer; „ welke alle zedelijke verbetering van den bedorven mensch aan de bovennatuurlijke werkingen van God toekent". Hier aen hecht hy (3.) ene beſchouwing der Heidenſche Godsdienſten; en een onderzoek van 't verband van de deugden der Heidenen met de eeuwige zaligheid; ter aentooninge: „ dat de zaligheid den Heidenen nimmer kan worden toegewezen, uit kragt van hunne eigene deugden". En ten laetſten overweegt hy (4.) de zwarigheden, tegens de Leer van de Eeuwigheid der Straffen; ten betooge „ dat men geen reden heeft, om de uitdrukkingen der H. S., aangaande de helſche ſtraffen, in geenen volſtrekten maar in eenen bepaalden zin op te vatten; daar 'er in de Leer van de eeuwigheid der ſtraffen geen tegenſtrijdigheden zijn, dezelve niet gegrond is op valſche vooronderſtellingen, en 'er geen ongerijmde gevolgen uit voortſpruiten". — Deze vier hoofdonderwerpen behandelt de Heer en Mr. *van Alphen* op zodanig ene wyze, dat men duidelyk kunne zien, hoe hy alle oplettendheid aengewend hebbe, om 't geen hy, ter ſtavinge van de opgemelde Leerſtukken, en ter wederleggінge van de daer tegen aenloopende Stel-

Stellingen, had by te brengen, in vollen nadruk voor te dragen; even als de Eerwaerde *Eberhard* niets verzuimd had, om zyn Samenſtel ten ſterkſte te verbinden, en zyne denkbeelden, in derzelver volle kracht, in 't treffendst licht te plaetſen. Zy derhalven die begerig zyn, om deze zo dikwerf betwiste Leerſtukken, zo als ze ten ſterkſte tegengeſproken en ten kragtigſte verdeedigd worden, na te gaen, kunnen in deze twee Schriften ene aenmerkelyke voldoening vinden, nadien ze ter wederzyde genoegzaem alles behelzen, wat men in 't wezenlyke, ten dezen opzichte, van de ene en andere party, kan verwachten.

Ongetwyfeld zullen 'er wel Protestanten gevonden worden, die zich met onzen Schryver niet in alles kunnen verenigen, en oordeelen, dat hy de Protestantſche Leerſtukken over de Verzoening en Gods Genadewerking in te ſterken zin verdeedigt; want 'er blyft, (buiten het Remonſtrantſche,) nog al een middelweg open. Maer veelligt zal de Heer en Mr. *van Alphen*, aen de andere zyde, van dezulken denken, dat zy een gevaerlyken weg bewandelen, en min of meer tot de zodanigen overhellen, omtrent welken hy zich in 't ſlot aldus laet hooren. „ Voor de tyden der hervorming, vulde men de Leer der H. S. aan met ontelbare bijgelovige plegtigheden. Nu men het bijgeloof verjaagd heeft, ſlaat men tot een ander uiterſte over; en men verwerpt alles, waar toe geloof vereischt wordt. Men meent daar door het Christendom een dienst te doen, en men begrijpt niet, dat men zig met deszelfs vijanden verdraagt, ten koste van de waarheid: ja dat men nog maar eenige kleinigheden behoeft over te geven, om van Christenen Naturalisten te worden. En zeker 'er ſtond der kerke een droevig lot te wagten, was haar niet toegezegd, dat de poorten der helle haar niet zouden overweldigen ".

Kort begrip der bewysredenen tegen de Materialisten. Met nieuwe bedenkingen over den aart onzer kundigheden, het beſtaan van God, de Onſtoffelykheid en Onſterffelykheid der Ziele, door M. J. DE PINTO. *Naar den tweeden, door den Auteur, vermeerderden en verbeterden druk, uit het Fransch vertaald, door* W. BOX. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1775. *Behalven het Voorwerk* 158 *bladz. in groot octavo.*

MEn mag dit Stukje met recht houden, voor ene oordeelkundige ſamentrekking van de gewigtigſte bewyzen tegen de *Materialisten*, of zulken, die, alle onſtoffelyke beſtaenlyk-

lykheid loochenende, alles wat 'er geſchied aen ene ſtoflyke werking toeſchryven, en dus tot Godloochening overſlaen. De ſchrandere *de Pinto* heeft, onder het doorbladeren van verſcheiden Schriften, over dit onderwerp, de moeite wel willen nemen, van met oplettendheid by een te vergaderen, het geen hem deswegen het bondigſte voorkwam. Hy heeft verder de redeneringen dier Schryveren met oordeel beknoptlyk ineengetrokken, en hunne bewyzen in ene voegzame orde aeneengeſchakeld; met tuſſchenvlechting van zyne eigen aenmerkingen nopens dit ſtuk, die wel waerdig geacht mogen worden, dat ze zich met die van andere beroemde Schryveren verenigen. Uit dien hoofde vind men hier byeengebragt een aental van bedenkingen, welken men met vrucht zal kunnen overwegen, om zich te wapenen tegen veler verleidende denkbeelden; en men heeft te meerder grond, om op een goeden uitſlag der aendachtige lezinge van dit Geſchrift te hoopen, daer alles op ene beknopte manier word voorgedragen; en de bewyzen niet zo ſterk afgetrokken zyn, of ze kunnen van allen, die gewoon zyn enige oplettendheid in 't lezen te gebruiken, met weinig moeite nagegaen worden.

In den aenvang word ons getoond, dat men waerheden, die men niet bevatten kan, betoogen kan, met ene alleszins voldoende klaerheid en zekerheid; 't welk nader opgehelderd word, door enige bedenkingen over den aert onzer kundigheden; dat aenleiding geeft ter verklaringe en bevestiginge van den zetregel van *Pascal*. „ Men moet telkens, als een voorſtel onbevatbaar is, het zelve om die rede niet ontkennen; maar het tegengeſtelde onderzoeken; en zo men dit klaarblijklijk valſch bevind, kan men het tegengeſtelde vaſtſtellen, zo onbegrijplyk als 't ook is". Een regel, die vast gaet in de tweeledige bewysredenen, gelyk onze Schryver, door de volgende voorbeelden, toont.

„ Een van tweën, of de ſtoffe denkt, of 't geen in ons denkt is geene ſtoffe. Ieder dezer voorſtellen is even onvatbaar, en zal ten eeuwigen dage zijn; maar zo men, (ik ſpreke bij onderſtelling,) klaar kan aantoonen, dat een van deze voorſtellen tot het ongerijmde leidt, en bijgevolg klaarblijklijk valſch bevonden wordt, is 't zeker dat men het tegengeſtelde kan vaſtſtellen, zo onbegrijplijk als het is. Een ander voorbeeld: daar moet een wezen van eeuwigheid beſtaan hebben, of alles moet zichzelf uit niet hebben voortgebragt. Dit tweede voorſtel is al te ongerijmd, om niet klaarblijklijk de waarheid van 't eerſte gewaar te worden, hoe onbegrijplijk het ook is.

„ Een

„ Een oneindig wezen, door zichzelf beſtaande, verſtandig, almagtig, onderſcheiden van de ſtoffe, heeft de ſtoffe geſchapen; of de ſtoffe zelf is oneindig, noodzaaklijk, door zichzelve beſtaande; en 't geval heeft noodwendig voortgebragt de geregeldheid, die wij met verwonderinge in 't heelal zien. Een van deze voorſtellen moet noodzaaklijk waar zijn: zij zijn alle beide onbevatbaar. Men bewijst, veronderſtelle ik, klaarblijklijk de valschheid van het tweede; derhalve kan men 't tegengeſtelde bevestigen, hoe onbegrijplijk 't ook is.

„ De ſtoffe moet zichzelve de beweginge kunnen geven, of zij moet die ontvangen van elders, van een wezen van haar onderſcheiden, verſchillend en afgezonderd: by aldien men de valschheid van 't eerſte voorſtel bewijst, is het tweede klaarblijklijk, hoewel onbevatbaar."

Onze Schryver, dit vooraf hebbende laten gaen, toont vervolgens tegen de Materialisten, dat onze onkunde, aengaende het wezen der ſtoffe; zekere waerheden, die gegrond zyn, op de weinige kennisſe, die wy 'er van hebben, niet kan vernietigen; en dat wy haer geen tegenſtrydige eigenſchappen mogen toeſchryven. Hier op doet hy zien dat de ſtoffe niet noodzaeklyk beſtaet, als mede dat de beweging haer niet wezenlyk is; en dat, zo de beweging al aen de ſtoffe eigen ware, de bewegingswetten echter toevallig zyn, en afgeleid moeten worden van ene oorzaek, die boven de ſtoffe is. Dit leidt hem verder tot het bewyzen van 't beſtaen van een onſtoflyk verſtandig Wezen, den oorſprong der ſtoffe en derzelver beweging, mitsgaders van alles wat buiten het zelve beſtaet. Verder heeft zulks hem den weg gebaend tot het bewyzen van de onſtoflykheid van 's Menſchen Ziel, en te toonen, hoe veel gronds men heeft, om derzelver onſterflykheid, door redenering, te beweren. Het ontvouwen van dit alles doet hem tevens verſcheiden aenmerkingen voordragen over de Gewaerwordingen, de Vryheid en den oorſprong van 't kwaed, die ter opheldering of ſtavinge van 't voorige ſtrekken. Wyders is 'er, by manier van Aenhangſel nog aengevoegd, ene korte opgave der Hoofdſtellingen in dit Geſchrift bewezen. En eindelyk tracht de Heer *de Pinto* de Materialisten op te leiden tot ene proefondervindelyke overnatuurkunde; als die hen, door nauwe acht op zichzelven te geven, zal leeren, dat zy ſtrydige gewaarwordingen bezitten; en daer door doen gevoelen, dat zy uit twee zelfſtandigheden van zeer verſchillende hoedanigheden beſtaen. Dit bewys voorgedragen hebbende, beſluit hy deze verzameling, met een aendrang van 't gewigt van 't behandelde ontwerp,

dat

dat hem genoopt heeft dezen arbeid op zich te nemen; in hoop van enigzins te zullen medewerken tot heil van 't menschdom, dat in onze dagen zulk ſoort van Schriften noodig heeft. „ Misſchien zal 'er, zegt hy, ten ſlot, een tijd komen, dat zij onnoodig zullen zijn, en dat men zelfs verwonderd wezen zal, dat men ze voormaals noodig gehad heeft. Gelukkig de eeuw, gelukkig de menſchen, wien men niet zal behoeven te bewijzen, dat 'er een God is, en dat zij eene ziel hebben!" Begeert men, na dit verſlag van den inhoud dezer verzamelinge, nog een byzonder ſtael uit dezelve, zie hier 't geen ons wegens de Vryheid onder 't oog gebragt word, welk artykel wy in dezen te eerder overnemen, om dat het op zichzelven ſtaet, en zo wel als anderen opmerking verdient.

„ Het is met de bewijsredenen tegen de menschlijke vryheid geſteld, gelijk met die, welke men tegen de mogelijkheid der beweginge, en tegen 't beſtaan der ligchamen geeft. Deze bewijsredenen zijn dikwerf zeer diepzinnig, zwaar om op te losſen; maar gelijk zy levendige, diepzinnige, onweêrſtaanbare, algemeene gewaarwordingen tegenſpreken, verbijsteren zy den geest zonder dien te overtuigen.

„ Wy zullen ons niet ophouden by het inwendige gevoel, om de vryheid te bewyzen, hoewel, het gene men klaarblijkelykheid noemt, zich tot dit zelve gevoel bepaalt. Ik gevoele dat ik het ben, die beſluite, en dit gevoelen is zoo krachtig als dat, het welke my zegt dat ik het ben, die hoore, kenne, en denke. Wy en willen noit zonder beweegreden, dat is te zeggen, zonder reden om te willen. Het vermogen om onderſcheidene wyzen van handelingen te vergelyken, om zich te bepalen tot die gene, welke ons toeſchijnt de beste te zijn, heet vryheid.

„ *Het vermogen van de keuze te doen ſtelt de vryheid vast. 't Gene men vryheid van onverſchilligheid noemt, zo dat beſtaat, is het de bepalinge van den wil door eene flaauwe reden, die men naauwlyks bemerkt: anders zoude het een gewrocht zonder oorzake zijn.*

„ Wanneer men zegt, dat de wille noodzaaklyk gehoorſaamt aan de ſterkſte beweegreden, zegt men niet anders, dan dat de wille zich ſchikt naar 't verſtand; met een woord, dat de menſche niet verkiest, dan 't gene de voorkeuze verdient. Indien 't er anders mede gelegen ware, en zouden wy niets minder zijn dan vry, dewijl wy als dan menigwerf willen zouden in weêrwil van onszelven, 't welk eene woordlyke tegenſtrydigheid is.

Het

„ Het grondbeginſel van de genoegſame reden is aan zwarigheden onderhevig, wanneer men 't uitſtrekt tot de beſluiten van den wil, 't welk beteekent, dat men niet kan willen zonder bepalende beweegreden. De werkſaamheid van onze ziel is de genoegſame oorzake van onze beſluiten. Te vragen, wie deze daad bepaalt, is voor toegeſtaan houden, dat zy zichzelve niet en kan bepalen: en dit is juist het gene in verſchil is.

„ Het geſchil over de vryheid van verſtandige wezens is het treffendſte voorbeeld van eenen halsſterrigen ſtrijd tusſchen de drogredenen, of de dubbelzinnigheid der woorden ter eenre, en het gemeen of gezond verſtand ter andere zyde. Daar niets beginnen kan te werken, moet alles in werkloosheid blyven. Te zeggen dat alles gebeurt door de krachte van eene eeuwige keten van gewrochten, zonder oorſprongklyke oorzaken, is eene ongerijmdheid te willen verbergen in de afgronden der eindloosheid, om dezelve buiten 't bereik van ons gezigt te ſtellen. De ſtellinge van 't blinde noodlot leidt altijd tot dit ongerijmd beſluit; dat de louter lijdlyke nature der wezens het beginſel van alle hunne bedryven is. De ſchryver van 't boek, *de l'eſprit*, heeft er zich echter door laten verblinden, in zoo verre, van te willen, dat eene wijsgeerige verhandeling over de vryheid niets anders zoude zijn. dan eene verhandelinge van gewrochten zonder oorzake. Dit opſchrift en voegt juist niet dan alleen op de ſtellinge van 't noodlot.

„ My dunkt dat de gene, welke de vryheid beſtreden hebben, grove fouten begaan hebben. Zy hebben gezegd: Een wijs man moet van twee gelegenheden noodwendig de wijsſte kiezen, en dit is, dunkt my, eigentlyk 't gewrocht in de plaatſe van zyne oorzake ſtellen. De wijsſte zyde te kiezen wordt de oorzake, en de keuze te doen, wordt het gewrocht. Men behoorde te zeggen: Een wijs menſche kiest noodwendig de wijsſte zyde, om dat hy wijs wezen wil. Zy hebben gezegd: er is geen gewrocht zonder oorzake; hier in zijn wy 't eens: maar zy en hebben niet bewezen, dat alle oorzake gewrocht was; en men heeft zonder reden, 't gene men wil noemt, voor een gewrocht genomen: 't is dat aannemen waar over 't geſchil is.

„ Men wil niet ſtaande houden, dat wy altijd volmaakt vry zijn. Het is met dat vermogen der ziele gelegen, gelijk met alle hare andere vermogens: het heeft zyne grenſen: het ontmoet eindpalen, even eens als ons verſtand en onze reden. Het groeit aan, wordt ſterker en volmaakt zich door 't gebruik, dat men maakt van de reden, en zich niet bepalende

dan

dan door eene overwogene keuze, en niet door eene onſtuimigheid der hartstochten, en de toegeeflykheid van eene natuurlyke geſteldheid (*), welke men kan beſtieren, en zelfs te onderbrengen, wanneer men 'er zich op toelegt door aanhoudende en verdubbelde pogingen.

„ Byaldien alles, wat de menſche denkt en doet, noodwendig van zyne wezendheid afvloeit, is de menſche op die maniere juist 't gene hy is, en al zijn zeedlyk beſtaan vervalt: het is, zyne predikinge tot den ſteen te richten, en hem zyne zwaarte verwyten, en te willen dat hy onbeweeglyk in de lucht blyve hangen.

„ De zedenleer, in den mond van eenen noodlotdryver, is eene loutere herſenſchim. Alles, volgends hem, is 't gevolg van onze bezintuigdheid. Wanneer de uitvinder van het ſtelſel der nature zich bemoeit om raad te geven aan een konstwerktuig, vergeet hy dat hy zelf een konstwerktuig is. 't Is de windmolen, die met den watermolen twist, om dat die eenen loop heeft onderſcheiden van den zynen."

(*) Temperament.

Primæ Lineæ de cognoscendis Mulierum Morbis in uſus Academicos ductæ a GUALTH. VAN DOEVEREN, *Med. Doct. & Prof.* Lugduni Batavorum apud *S. & J. Luchtmans*, 1775.

Eerſte beginzels tot 't kennen der Vrouwelyke Ziekten, enz. 53 *bladz. in gr.* 8*vo.*

DE kennis der Vrouwelyke Ziekten maakt een gewichtig gedeelte der Geneeskunde uit: derzelver oorzaaken verdienen nauwkeurig onderzogt te worden om tot de waare geneeswyze te komen. De Hooggeleerde Heer VAN DOEVEREN heeft daarom met reden deeze eerſte beginzels tot 't kennen der Vrouwelyke Ziekten voor zyne Toehoorders opgeſteld, en door den druk algemeen gemaakt, om in zyne byzondere Leſſen tot een Leiddraad, in 't verklaren van die Ziekten, te dienen. De Auteur is daar voornamentlyk op uit om zyne Toehoorders tot de waare bronnen waar uit deeze Ziekten voortvloeijen, op te leiden; oordeelende (volgens onze meening) dat de meeste misſlagen in de oefening van de Geneeskunde, en wel vooral in de Ziekten die 't meest de ſchoone Sexe eigen zyn, begaan worden: om dat men ze

niet uit de waare oorzaak, waaruit dezelve ontſtaan, afleidt: deeze gevonden zynde valt 't gemeenlyk niet moeijelyk de vereischte Geneeskundige behandeling te bepaalen. Wy hebben in 't nagaan van dit Werkje waargenomen, dat de Auteur met voordeel veel gebruik maakt van de kennisſe der Verloskunde, om daaruit de oorzaaken der Vrouwelyke Ziekten na te ſpeuren. Den meesten Schryvers over dit ſtuk heeft de noodige kennisſe vandie weetenſchap ontbroken. Niettegenſtaande de beknopte kortheid van dit Werkje, vindt men evenwel hier en daar kortelyk 't gevoelen en oordeel van den Auteur over verſcheide min in 't algemeen bekende of aangenomene leerſtellingen. Wy kunnen niet nalaaten aan te merken dat een oordeelkundige Leezer hier duidelyk zal ontdekken de voordeelen welke eene op gronden ſteunende beſpiegelende Redeneerkunde aan de hand geeft, in 't vinden en verklaaren van de oorzaaken der Ziekten; 't welk dus de ontdekking der geneezingwyze gemakkelyker maakt. Gaf men zich eertyds aan bloote beſpiegelingen in de Geneeskunde te veel toe, men ſlaat nu veel tot een ander uiterſte over, om maar enkele Waarneemingen by een te verzamelen. De Hoogleeraar voegt met oordeel deeze beide Hulpmiddelen ſamen, en gebruikt de Waarneemingen om de beſpiegelende Geneeskunde daar op te vestigen. Dit Werkje is in agt Hoofdſtukken verdeeld. 't Eerſte handelt over de Ziekten der Vrouwen in 't gemeen. 't Tweede over de Ziekten die eigen zyn aan den Maagdelyken ſtaat. 't Derde over de Ziekten der getrouwde Vrouwen. 't Vierde over de Ziekten der zwangere Vrouwen. 't Vyfde over de Ziekten der baarende Vrouwen. 't Zesde over de Ziekten der Kraamvrouwen. 't Zevende over de Ziekten der zoggeevende Vrouwen. 't Agtſte over de Ziekten der oude Vrouwen. Wy wyzen onze Leezers voor 't overige tot 't Werkje zelfs, 't welk wy niet twyfelen of 't zal by de Geneeskundigen in waarde zyn, dewyl wy 'er geen uittrekzel, zonder het te veel te verminken, van kunnen mededeelen. De Auteur geeft eenige reden om te hoopen, dat hy deeze beginzels, in 't vervolg, misſchien, meer uitgebreid in 't licht zal geeven. Wy wenſchen zeer dat dit mag gebeuren. De kortheid van dit Stuk vereischte hier, om de zaaken maar met een woord zonder verdere verklaaring aan te haalen, waardoor 't zo gemakmakkelyk voor een ieder niet is, 't daar geſtelde na te gaan; dog dit voegt 'er de Hoogleeraar in zyne byzondere Lesſen by: waar toe dit Werkje eigentlyk geſchikt is.

Dis-

Disfertatio Philoſophica Inauguralis, de Aqua, intra Aquam ferventem, non ebulliente; *quam publico examini ſubjecit* LADISLAUS CHERNAK *Med. Dr. Pannonius. Groningæ apud* L. Huyſingh 1775. *In quarto ch. m.* 27 *pp.*

HEt behandelde onderwerp, en de manier van uitvoering, onderſcheidt deeze Verhandeling dermaate, van 't gros der gewoone Academiſche Verhandelingen, dat het ons der moeite waardig ſchyne, om 'er, ſchoon wy anders gemeenlyk van die ſoort van Schriften geen gewag maaken, een breeder verſlag van te geeven. —— Een zeldzaam verſchynſel, al voor lange opgemerkt, doch niet volledig verklaard, *het niet kooken van Water in kookend Water*, wordt in deezen op nieuw nagegaan. Zie hier de algemeene proefneeming, welke dat verſchynſel duidelyk verleent.

Neem een koperen ketel, of ander vaatwerk, vul denzelven naar gewoonte met Water, en plaats 'er een Thermometer in. Neem voorts een pot, kom, glas of dergelyken behoorelyk met water gevuld, ſteek dien in den eerstgemelden ketel met water, zo dat het water geen gemeenſchap met elkander hebbe; en plaats 'er insgelyks een Thermometer in. Laat alles ongedekt ſtaan, en ſtook 'er vuur onder. Het gevolg zal zyn, dat het water in den koperen ketel eerlang zal kooken, naar uitwyzen van den Thermometer, als klimmende de Kwik tot de bekende hoogte van 212 graaden. Dan zulks heeft geen plaats in 't water, dat zig in 't glas bevindt; ſchoon 't water rondsom het zelve kooke, geraakt *dat water* nogtans, *in 't kookend water, niet aan 't kooken.* Men ſtooke by aanhoudendheid, 't zal 'er evenwel niet toe komen: het wordt wel zeer heet, maar 't kookt nimmer. Het kookend water in den ketel mag tegen het glas aanbruiſchen, maar 't water in 't glas weet van geen beweeging; en de Thermometer 'er in geplaatst klimt nooit tot, maar blyft altoos beneden, de 212 graaden.

Dit verſchynſel zegt de Heer *Chernak* is allereerst waargenomen, door den geleerden *Olaus Borrichius*, in den jaare 1671; en men vindt 'er berigt van in de *Acta Hafnienſia* (*); uit welken hy, om dat deeze *Acta* zeldzaam voorkomen, dat berigt van *Borrichius* hier medegedeeld heeft. Vervolgens zyn hem geen waarneemingen desaangaande bekend, voor die van den beroemden *Richmann*, omtrent het midden deezer Eeuwe;

(*) *Acta Hafn.* T. I. p. 138.

we (*); benevens die van onzen oplettenden *Muſſchenbroek* (†), en van den onderzoekgraagen *Braunius* (§). Uit het verſlag deezer waarneemingen is 't blykbaar, dat dit onderwerp, ter behoorelyke verklaaringe van dit verſchynſel, nog wel eene verdere naſpooringe waardig was; en zulks heeft den Heer *Chernak*, zo als hy betuigt, bewoogen, om het zelve nader te onderzoeken. Ten dien einde heeft hy, onder het opzigt van den Hoogleeraar *Brugmans*, herhaalde proeven deswegens genomen; waar van hy 'er veertien onderſcheiden in deeze Verhandeling opgeeft; met eene naauwkeurige voorſtelling van de verſchillende ſoort der proefneemingen, en den onderſcheiden uitſlag derzelven. Naar uitwyzen deezer proefneemingen mag de grootte, de digtheid, de dikte en meer dergelyken van 't vaatwerk, dat men in 't kookend water gedaan heeft, eene mindere of meerdere verſcheidenheid van hette in 't water, dat 'er in bevat is, te wege brengen, (welke verſcheidenheid hier naauwkeurig gemeld wordt;) maar 'er ontſtaat nimmer eene kooking in dat water; tot welk een trap van hette het ook moge komen, de Kwik in den Thermometer blyft altoos beneden de 212 graaden.

Deeze proeven bevestigen dus de egtheid der vroegere waarneemingen hier omtrent; dan dit verſchynſel ſchynt niet te beantwoorden aan de anders bekende Wet van Evenwigt, volgens welke de hette, ſteeds naar 't evenwigt neigende, zig gelyklyk alomme tragt te verſpreiden. Ter dier oorzaake zou men verwagten, dat het kookende water zyn trap van hette zou mededeelen, aan 't water, dat het omringt; en dat dus water, zig midden in 't kookende water bevindende, insgelyks aan 't kooken zou geraaken. Zulks heeft egter, volgens de gemelde proeven, geen plaats; des valt hier de vraag; waar uit ontſtaat dit? Wat is de rede, dat water, in kookend water, nimmer kookt? De Heer *Chernak* ſtelt, in 't overige gedeelte zyner Verhandelinge, zyne gedagten daar omtrent voor, en laat dezelven aan 't onpartydige onderzoek van deskundigen over; of 't ook eenigermaate mogte dienen om dit verſchynſel nader op te helderen.

Volgens *Braunius* heeft men hier eene uitzondering van den algemeenen regel te erkennen; en de rede dier uitzonderinge zou, zynes oordeels, daar in beſtaan: „ dat het kookende water, het welk het andere omringt, in een vaatwerk is, dat zig

(*) *Comment. Acad. Petropol.* Tom. IV. p. 243.
(†) *Introd. ad Philoſ. Nat.* Tom. II. p. 643. §. 1603.
(§) *Nov. Comment. Acad. Petropol.* Tom. XII p. 300.

zig onmiddelyk aan 't vuur blootgeſteld vindt; het welk een weinig meerder beweeging in de hetteſtoffe veroorzaaken kan en moet". Dan deeze rede komt onzen Autheur niet voldoende voor; men kan 'er, zegt hy, wel uit afleiden, waarom het water, naar de verſcheidenheid van 't vaatwerk, een minder of meerder trap van hette aanneemt; terwyl 't zig in 't kookende water bevindt; als mede waarom het water in 't vaatwerk, dat onmiddelyk op het vuur ſtaat, ſchielyker kookt, dan in 't binnenſte vaatwerk; maar men lost 'er niet uit op, de vraag, waarom het water, in kookend water, *nimmer* kookt? wat de rede is, dat de hette zig, in dit geval, niet naar de Wet van 't Evenwigt, ſchynt te verſpreiden? —— Men zoekt derhalve na eene voldoender oplosſing; en deeze tragt de Heer *Chernak* te geeven; ten minſte hy neemt de vryheid van zyne gedagten deswegens ter onderzoekinge voor te draagen. Hier toe verklaart hy eerst, wat men, zyns oordeels, voor de oorzaak van 't kooken van 't water te houden hebbe; en daarop ſtelt hy zyne verklaaring van dit verſchynſel, ter beantwoordinge der Vraage, voor.

Men vindt, nopens de oorzaak van 't kooken van 't water inzonderheid twee verſchillende gevoelens. Zommigen ſchryven het kooken toe aan de lugt, die in de waterdeeltjes huisvest, en 'er door het vuur met geweld uitgedreeven wordt. Volgens deezen beſtaat de kooking in eene geweldige uitdryving der lugt, die, zeer fyn verdeeld, in de waterdeeltjes verborgen zat. —— Maar anderen vinden de oorzaak van 't kooken in de waterdeeltjes zelven, die door 't vuur in dampen ontbonden worden; en naar derzulker gedagten is het kooken niets anders, dan eene opklimming der waterdeelen, die door 't vuur in veerkragtige dampen ontbonden worden, die dan onder de gedaante van bellen opſtygen. De Heer *Chernak* verklaart zig voor het laatſte gevoelen, ſtaaft het, door overtuigelyke proeven en bewyzen, en oordeelt dat hy, op deezen grondſlag, eene ten minſte waarſchynlyke verklaaring van 't opgemelde verſchynſel kan geeven. — Men gelieve, zegt hy, ten beteren verſtande hier van, de drie volgende zaaken vooraf in agt te neemen.

1. Het water is niet vatbaar voor een hooger trap van hette, dan die van 212 graaden. Op deeze, hette is het water nog in zyn natuurlyken ſtaat, en blyft water; maar, zo dra de hette hooger klimt, vervliegt het in dampen; gevolglyk ontſtaat dan, overeenkomſtig met het voorgezegde, en niet eer, het kooken. Deeze overmaat van hette ontvangen de waterdeeltjes, die op den bodem van 't vaatwerk liggen, allereerst,

des zy van daar, in de gedaante van belletjes, uitdampende opklimmen. Met dit opklimmen dier belletjes verkrygen vervolgens alle de andere waterdeelen in 't vaatwerk de hette van 212 graaden; die zy beſtendig behouden, tot zo lang, dat zy insgelyks, door de toeneemende hette, in dampen veranderen.

2. De waterdeeltjes, in dampen veranderd, vervliegen met de daar aan verknogte vuurdeeltjes oogenbliklyk in de lugt; en deelen dus hunne hette niet mede aan 't water, dat zig midden in 't kookende water bevindt. De hette van 212 graaden, die 't water heeft, zo lang het niet in dampen verandert, en gevolglyk niet kookt, is beſtendiger: gevolglyk kan ook deeze hette alleen medegedeeld worden, aan 't water, dat zig dus in 't kookende water bevindt, en wel in een verſchillenden trap, naar de verſcheidenheid der omſtandigheden.

3. Het vuur gaat uit het eene lichaam in 't andere, van hoedanig eene geſteldheid ook, over, mits dat het laatstbedoelde lichaam met eene mindere hoeveelheid van vuurdeelen bezet zy. Ingevolge daar van kan het vuur, uit een lichaam, niet overgaan, in een ander lichaam, dat alrede even denzelfden trap van hette heeft. Dit is baarblyklyk eene ſtaalen Wet. — Uit kragte nu hier van oordeelt de Heer *Chernak* in ſtaat te zyn van rede te geeven, waarom het water in kookend water niet kookt? Hieromtrent drukt hy zig indeezervoege uit.

Het water behoudt, zo lang het niet tot damp overgaat, beſtendig de hette van 212 graaden; (*Aanm.* 1.) en deeze hette alleen wordt medegedeeld aan 't water in 't kleiner vaatwerk. (*Aanm.* 2.) Tot die mededeeling van hette neigt het water in 't groote vaatwerk, tot zo lang, dat 'er een evenwigt van hette in 't eene en 't andere water ontſtaa. Indien het, ter oorzaake van de geſteldheid van 't vaatwerk en andere omſtandigheden mogelyk zy, dat de hette van 't eene en 't andere water in evenwigt kome, zo dat 'er in beiden eene hette van 212 graaden zy, dan zal 'er voorts van de hette, in 't groote vaatwerk, niets overgaan, in het kleine vaatwerk. Waar uit toch, bidde ik u, zou het overgaan? Uit de heete dampen? Maar deezen vervliegen ten ſpoedigſte, en voeren de vuurdeelen met zig. Zou 'er dan uit het water, dat nog niet in damp veranderd is, daarenboven eenige hette overgaan? Maar deeze hette van 't water, dat niet meer kan aanneemen, is reeds in evenwigt met de hette van 't water in 't kleiner vaatwerk. 'Er kan derhalve van deeze hette niets meerder medegedeeld worden. Indien men het tegengeſtelde wilde beweeren, zou men ſtaande moeten houden, dat het vuur uit

een

een heet lichaam kan overgaan in een ander lichaam, dat alrede even denzelfden trap van hette heeft, ſtrydig met de Wet van den overgang van 't vuur, uit het eene lichaam in 't ander. (*Aanm.* 3.) Het water in 't kleiner vaatwerk heeft dan, in dat geval, zo veel hette, als 't hebben kan, dat is, die van 212 graaden. Zal het nu daarom kooken? Of liever, zal het nu door die hette van 212 graaden, in damp veranderd worden? Geenzins: want op die hette is het water nog in zynen natuurlyken ſtaat. (*Aanm.* 1.) 'Er wordt dan meer vuurs vereischt, om dit water in damp te veranderen. Nadien 'er nu geen meer vuurs, uit het water in 't groote vaatwerk, tot het water in 't kleiner vaatwerk, kan overgaan, en 'er geen andere bron is, waar uit het zelve in 't kleiner vaatwerk zou vloeien, zo is het blykbaar, dat het water, wanneer de hette in 't eene en 't andere vaatwerk in evenwigt ſtaat, in kookend water nimmer kooken kan. Voorts bemerkt men ligtlyk, dat het maar zeer zeldzaam mogelyk zy, dit evenwigt van hette te wege te brengen, uit hoofde van de beletzelen, welken ontſtaan, uit de geſteldheid van 't vaatwerk, deszelfs ontrek, ſtoffe, dikte en ontelbaar veele andere omſtándigheden. Ja misſchien is 't niet mogelyk zulks te doen in ongedekt vaatwerk; en men zou, zo men de hette van 't water in 't eene en 't andere vaatwerk tot evenwigt wilde brengen, zig moeten bedienen van digtgeſlooten vaatwerk; in welk geval dit heete water, gelyk ieder terſtond bemerkt, nog minder zou kunnen kooken.

Ik heb gezegd, dat het water in het kleiner vaatwerk, digt geſlooten zynde, in 't midden van 't kookende water, gebragt zou konnen worden tot de hette van 212 graaden, en dus tot denzelfden trap van hette, als die van 't water in 't groote vaatwerk. Dan dit is niet alleen af te leiden uit de Wet van 't Evenwigt, maar ook uit eene proefneeming, welke ik, ter onderzoekinge hier van, in 't werk geſteld heb, en die ik zo voorts opgeeven zal. Ik nam een tinnen kannetje, met een vry engen hals, welken ik met lood digt maakte, na dat ik 'er eerst water in gedaan, en 'er een Thermometer in geſtooken had. Dit tinnen kannetje plaatſte ik in een yzeren pot met water, en toen het water in den yzeren pot ſterk kookte, klom de Kwik in den Thermometer van 't kannetje niet alleen op de hoogte van 212 graaden, maar bleef 'er ook wel een quartier uurs op ſtaan (*). Ik ſtond 'er met eenen my-

(*) Toen de Heer *Chernak* zyne proefneeming met dit kannetje, ongedekt, in 't werk ſtelde, klom de Kwik in 't zelve niet hooger dan tot 210 graaden.

myner Vrienden kort by, in 't eerst niet zonder vreeze, dugtende dat het kannetje van een zou berſten, als het binnenſte water aan 't kooken geraakte. Maar toen 'er vervolgens zig geen het minſte blyk van kooken openbaarde, en dus geen gevaar te dugten was, beſchouwde ik dit verſchynſel niet zonder verwondering. Deeze proefneeming toont te gelyk, dat het water op de hette van 212 graaden nog niet kookt, of liever dat nog niet in dampen verandert, zo 'er geen meer vuurs bykomt. Eene proefneeming van die natuur heeft niemand, voor zo veel ik weete, tot nog in 't werk geſteld. De beroemde *Braunius* heeft eene proefneeming aan de andere zyde genomen; hy ſloot het groote vaatwerk wel digt toe, en en liet het kleiner vaatwerk open. In deeze proefneeming kookte het water, gelyk hy getuigt, in het kookende water. Geen wonder. Want de heete dampen, die anders uit het ongedekte water in de lugt vervliegen, werden toen bedwongen. Hier uit ontſtond eene hette in 't groote vaatwerk, die de hette van 212 graaden ontzaglyk veel te boven moest gaan; deeze overmaatige hette nu moest, volgens de Wet van 't overgaan van 't vuur uit het eene lichaam in 't andere, overgaan in 't kleiner vaatwerk, en kon dus het water daar in vervat doen kooken. Maar ik heb, volſtrekt in 't tegenſtelde, het groote vaatwerk open laatende, het kleiner geſlooten, en de uitſlag dier proefneeminge was, als boven gemeld is (*).

Uit deeze proefneemingen en de nageſpoorde oorzaak van dit verſchynſel, beſluit de Heer *Chernak*, dat het door geenerleie kunst mogelyk is, water te doen kooken in kookend water, zo lang naamlyk, als uit al het gezegde blykt, het water blyft, en niet in damp verandert, wanneer het, ongedekt zynde, vervliegt, en dus geen kragt meer oefent. Dit toont ons, gelyk hy verder aanmerkt, ook, dat dit verſchynſel niet aanloopt tegen de Wet van 't Evenwigt der Hette, gelyk het in den eerſten opſlag ſchynt te doen. Want, volgens de gegeeven verklaaring, verkrygt het water in 't kleiner vaatwerk, als men de beletzels wegneemt, denzelfden trap van hette, als het water in 't groote vaatwerk, te weeten, dien van 212 graaden; de hette ſtaat dus in 't evenwigt, en evenwel kookt het

(*) De proefneemingen met geheel geſlooten vaatwerk waren den Heer *Chernak* te gevaarlyk; maar ze kunnen, gelyk hem gebleeken is, zonder vreeze genomen worden, met ſluitinge van 't kleiner vaatwerk, dat ten opzigte van dit verſchynſel voldoet; dewyl het water in 't groote vaatwerk dan water blyft, daar 't anders in damp moet veranderen.

het water niet in 't midden van 't kookende water. Men heeft des dit verſchynſel, met zommigen, niet te houden voor eene uitzondering van den algemeenen regel; daar 't integendeel met denzelven overeenkomt. En zo is de Natuur altoos zig zelven gelyk; werkende beſtendig regelmaatig; maar wy kunnen die regelmaatigheid, by gebrek van kundigheden, dikwils niet verklaaren. Indien ondertuſſchen de hier gegeeven verklaaring van dit verſchynſel, op nader onderzoek, aan deskundigen voldoende voorkomt, zal men de regelmaatige werking der Natuur ook in dit geval erkennen; en men zal het overwoogen verſchynſel, gelyk wel eens geſchied is, niet meer houden, voor eene verborgenheid der natuure; dewyl deszelfs oorzaak, als 't gezegde doorgaat, ontdekt en in een helder licht geſteld is.

Wy twyfelen niet of deeze pooging van den Heer *Chernak*, om de oorzaak van dit verſchynſel nader op te helderen, en de regelmaatige werking der Natuur ook in dit geval te toonen, zal eene vry algemeene goedkeuring wegdraagen; en men zal ligtlyk zyne toeſtemming geeven aan 't weezenlyke dier verklaaringe; of ſchoon men zelfs in 't denkbeeld der oorzaake van 't kooken van 't water van hem mogte verſchillen. Zoo toch geeft ons de Hoogleeraar *Muſſchenbroek*, hoewel hy een ander denkbeeld van 't kooken van 't water voede, eene verklaaring van dit verſchynſel, die zeer wel overeengebragt kan worden, met de verklaaring van den Heer *Chernak*. Het voorſtel van dien Hoogleeraar, dat de Heer *Chernak* niet opgemerkt ſchynt te hebben, dewyl hy 't anders vermoedelyk wel bygebragt zou hebben, komt hier onzes agtens te wel ter ſtede, om het niet te plaatſen; te meer daar 't aanleiding kan geeven tot een nader onderzoek van dit ſtuk, met betrekking tot het verſchil van dit verſchynſel in onderſcheiden Vlietſtoffen of Vogten.

Nadien het Water, zegt onze Natuuronderzoeker, kookt, zo dra het meer vuurdeelen ontvangt, dan het behouden kan; zo zal het Water, dat een weinig minder vuurdeelen ontvangt, dan het bevatten kan, niet kooken. Uit dien hoofde zal een glas met water, hangende midden in een ruimer vaatwerk, waar in 't water kookt, geen kooking ondergaan: de opklimmende vuurdeelen, naamlyk, vinden een gereeder weg om te ontvlieden, door het omringende water, dan door het glas. Maar als het Vogt in 't glas, met minder vuur dan 't Water, aan 't kooken geraaken kan, neem, by voorbeeld, den Wyngeest, dan kookt ook dit Vogt, zo als 't in 't kookende Water hangt (*).

(*) *Introd. ad Philoſ. Nat. T. II.* §. 1457. *p.* 580.

De Natuurlyke Historie van den Hippopotamus of het Rivierpaard. Te Amſt. by J. H. Schneider 1775. *In groot quarto* 24 *bladzyden.*

TEr volledíger beſchryvinge van dit Dier heeft de Heer C. V. ENGELEN het Franſche berigt, dat 'er de Heer Graaf DE BUFFON van opgeſteld had, in 't Nederduitsch overgezet, en 't zelve vermeerderd, met eenige byvoegzelen uit ouder en nieuwer Schryvers. Hier by komen de waarneemingen van den Heer J. C. KLOCKNER, *Med. Doct.*, nopens het Rivierpaerd, gedaan, by gelegenheid van 't opzetten van zodanig een Dier, geſchikt voor het Kabinet van Natuurlyke Zeldzaamheden van Z. D. H. den Heer Prins van Orange enz. enz.; waar in het zelve tegenwoordig berust, en welks naauwkeurige afbeelding, in 't koper gebragt, deeze beſchryving vergezelt. Men heeft des hier byeengebragt, 't geen men in veelvuldige Schriften, wegens dit Dier, hier en daar verſpreid vindt, en deelt ons tevens mede een berigt van iemand, die geen moeite ontzien heeft, om, onder het opzetten, alles ten naauwkeurigſte na te gaan, de opmerkelyke byzonderheden juist aan te tekenen, en 'er een voldoenend verſlag van te geeven; met byvoeging van eenige aanmerkingen, welken kunnen dienen, ter nadere opheldering van 't geen anderen over het Rivierpaard geſchreeven hebben. —— Ons tot de uiterlyke gedaante van het Dier bepaalende, zullen wy deszelfs beſchryving, zo als we die uit het een en 't ander berigt opmaaken, hier eene korte plaats geeven; den Leezer te gelyk berigtende, dat dezelve zeer wel overeenkomt, met de afteekening van 't Origineel, dat men in 't bovengemelde Kabinet van Z. D. H. kan beſchouwen.

Het Rivierpaard is een Dier, wiens lichaam langer dan, en zo dik is als, dat van een Rhinoceros, de pooten zyn veel korter, en de kop is minder lang en dik, naar evenredigheid des lichaams. Het heeft noch hoornen op den neus, gelyk de Rhinoceros, noch op den kop, gelyk de herkaauwende Dieren. Dewyl zyn ſchreeuw van ſmart even veel gelykt naar 't hinniken van het paard, als naar 't bulken van den buffel, zo zou het wel kunnen zyn, dat deszelfs gewoone ſtem, zo als de oude Schryvers getuigen, en de hedendaagſche Reizigers bevestigen (*), gelyk was aan 't hinniken van een paard; waar

(*) Dit getuigenis ſchynt al vry eenpaarig te weezen; en nogtans heeft men, gelyk de Heer KLOCKNER meldt, geloofwaardige berigten, die ver-

waar van hy egter in alle andere opzigten verſchilt. En indien dit zo is, kan men vermoeden, dat deeze enkele overeenkomst, van gelykheid in de ſtem, genoeg geweest is, om aan dit Dier den naam van Rivierpaard (*) te doen geeven; gelyk het gehuil van den Links, 't welk eenigzins naar dat van den Wolf gelyk, dit Dier den naam van Hertenwolf doet draagen. —— Wat verder de geſtalte zyner voornaamſte uitwendige deelen betreft, hieromtrent vinden wy het volgende aangetekend.

Het Rivierpaard heeft eene byna taankleurige, zeer dikke en harde huid, vooral op den rug, op den ſtuit, en den buitenkant der dyen en billen; de ſnaphaankogels rollen daar over, en de pylen ſtuiten 'er op te rug; maar dezelve is minder hard en minder dik onder den buik, en aan de binnenzyde der dyen; en het is daar, dat men het tragt te ſchieten of te ſteeken. De muil van dit dier is buitenſpoorig groot, en van eene vierkante gedaante; doch 'er vertoonen zig geen uitſpringende tanden buiten den muil; als de mond geſlooten is, zyn de tanden van dit Dier, ſchoon ten uiterſte groot, allen onder de lippen verborgen. De ſnuit of de neus is niet naar boven verheven, maar zo als die van den buffel, doch veel grooter. Ook zyn de neusgaten zeer groot en open; dezelven loopen van buiten met eene ſmalle opening ſchuins naar beneden, ver-

vol-

verzekeren dat zyn geluid gelykt naar dat der Olyſanten, of naar dat rollend ſtotterend geluid, 't welk doof gebooren menſchen uitſlaan.

(*) De bepaalende benaaming van Hippo*potamus*, of *Rivier*paard ſchynt verder daar uit ontſtaan te zyn, dat het voornaamlyk, en bykans alleen, in de Rivieren gevonden wordt. By de Ouden heet het ook het *Nylpaard*, en 't ſchynt, in Ethiopie gebooren, door Boven-Egypte, den Nyl af te komen; maar 't is tegenwoordig zo zeldzaam in den Beneden-Nyl, dat de inwooners van Neder-Egypte 'er geen denkbeeld van hebben, en zelfs den naam niet kennen. Het klimaat, daar 't zig thans onthoudt, ſtrekt zig naauwlyks verder, dan van Senegal tot aan Ethiopie, en van daar tot aan de Kaap de Goede Hoop uit. Men heeft het ook wel *Zeepaard* genoemd; doch die benaaming is gantſch oneigen; dewyl 't zig gewoonlyk alleen in meiren van zoet water en rivieren onthoudt; wordende zomtyds ſlegts aan de monden der rivieren, maar meerendeels op grooten afſtand van de Zee gevonden. Veelligt is men die laatſte benaaming daar aan verſchuldigd, dat zommigen het *Rivierpaard* verward hebben met de *Zeekoe*; een Dier, dat 'er egter zeer veel van verſchilt, en zig niet dan in de Zeeën van 't Noorden ophoudt.

volgens met eene kromming van binnen naar elkander, en dan weder naar boven. De oogen en ooren zyn klein, naar evenredigheid van 't Dier. De ooren zyn wat ſpits, en van binnen met dik, kort en fyn hair bezet, maar van buiten hebben zy 'er weinig van. Ze ſtaan op eene verhevenheid, en wel zo, dat zig kringswyze plooien rondsom dezelven vormen. Schoon het den naam van een Paard draage, heeft het egter geen maanen, gelyk het Paard, maar ſlegts eenige korte en zeer yle vlas-hairen, op de oppervlakte van het vel, welken men in den eerſten opſlag naauwlyks gewaar wordt. Hier en daar vertoont 'er zig over het lyf een enkel dun geplaatst hair; doch aan de beenen en zyden, mitsgaders aan den buik, vindt men ze bykans niet. Aan den hals ontdekt men 'er eenigen, die wat dikker zyn, maar mede enkeld, op een meerderen of minderen afſtand van elkanderen geplaatst; de dikſte, ſtevigſte en langſte zyn op de *lippen*, daar ze eene ſoort van knevel maaken, of zig als kwastjes vertoonen. Ook ziet men aan de zyden van den bek alwaar de gaaping is, naar onderen, enkelde fyne hairen, die digter by elkander ſtaan. De voeten, kort en dik, zyn in vier vingers, ieder met een nagel voorzien, verdeeld; en dezelven hebben, hoewel het Dier zig zo gaarne in 't water als op 't land onthoude, egter geen vliezen tuſſchen de vingers, gelyk de Bever en de Otter; evenwel is de huid tuſſchen de vingers zeer ruim. De voeten zyn voorts meer plat, dan rond; en de hiel is zeer geſchikt om agter uit en naar boven te trekken, dat in 't roeien van dienst kan zyn: de zool van den voet is daarbenevens dik en eeltagtig, maar egter buigzaam. De ſtaart eindelyk is gelyk die van de Schildpad, niet rond, maar van 't midden tot aan 't einde platagtig, doch onvergelykelyk dikker; en dezelve is, aan 't uiterſte, en wel aan de onderſte en bovenſte ſcherpe kanten, bewaſſen met hair of kwastjes: ook zyn 'er op het vel van den ſtaart eenige kleine ronde ſchubben, van eene witagtige koleur, zo breed als groote linzen; hoedanige ſchubben 'er mede op de dyen, op de borst, aan den hals en eenige plaatzen van den kop beſpeurd worden. Men kan wyders van de gedaante van 't Rivierpaard over 't geheel zeggen, dat dezelve tuſſchen die van den Buffel en 't Varken is: en raakende deszelfs grootte, dat het grooter is dan 't grootſte Paard, of den grootſten Buffel; 'er worden, zo men berigt, uit een volwaſſen Rivierpaard gemeenlyk tweeduizend ponden ſpek geſneeden, waar uit men kan afneemen, dat dit Dier verbaazend groot en zwaar is. De Heer KLOCKNER geeft eene naauwkeurige afmeeting van 't Rivierpaard, dat hy, als boven-

vengemeld is, opgezet heeft; waaromtrent het, om eenig denkbeeld van deszelfs grootte te geeven, genoeg zy hier de volgende hoofdmeetingen, naar de Amſterdamſche voetmaat, te melden. De lengte van het geheele lichaam, van 't midden van den neus af over den kop gemeeten, is ruim 13 voeten. De omtrek van 't lichaam in 't midden 10½ voeten. De hoogte van den voetzool der pooten tot op den rug, ruim 5 voeten. De hoogte van den grond tot onder den buik in 't midden, daar dezelve meest doorzakt, 7 duimen; en de lengte der beenen van de voetzool tot den buik, ongeveer 1½ voeten. 't Was den Heer KLOCKNER niet wel mogelyk de Sexe van dit Rivierpaard te bepaalen; doch zyne meetingen komen nagenoeg overeen met die, welke ZERENGHI (*) van een Wyfjes Rivierpaard opgeeft; en volgens deezen is het Mannetje, in alle deszelfs afmeetingen, een derde grooter, welke vergrooting men ligtlyk kan overbrengen.

(*) ZERINGHI, een Italiaan, heeft het Rivierpaard, in den jaare 1603, zeer naauwkeurig beſchreeven; doch zyne beſchryving is zedert verwaasloosd, en geheel onbekend geworden; hetwelk DE BUFFON bewoogen heeft, het zelve over te zetten, en hoofdzaaklyk in deeze zyne beſchryving te plaatzen.

Brief aan den Heer C. NOZEMAN, *Dienaar des Goddelyken Woords in de Gemeente der Remonſtranten enz. Door* MURK van PHELSUM, *Med. Doct. en Stads Geneesheer te Sneek. Te Rotterdam by* R. Arrenberg. *In groot octavo* 145 *bladz.*

IN deezen Brief ontmoet men drie Stukken, tot de Natuurlyke Historie behoorende. Voor eerst, eene naauwkeurige beſchryving en regelmaatige rangſchikking van de *Echini*, gemeenlyk *Zee-Egels* geheeten, en door onzen Autheur met den naam van *Gewelv Slekken* benoemd. De Brief, over dit onderwerp geſchreeven, gaat vergezeld van een uitgewerkt berigt, nopens eene zekere ſoort van Zeewier, mitsgaders van de Slekkenhuisjes (*Cochleæ*,) of Wormbuizen (*Serpulæ*) Hoornwieren (*Eſcharæ*,) en Koraalagtige Zeemoſſen (*Sertulariæ*,) aan deeze Plant als vastgegroeid bevonden. Wyders heeft 'er de Autheur nog bygevoegd de uitvoerige beſchryving eener ſoorte van *Maden* in eene vuile verzweering ontdekt, en vervolgens waargenomen. Deeze Waarneemingen omtrent de *Maden* ſchynen den Heer VAN PHELSUM nog al bezig te houden; dit is pryslyk. Doch wy hadden tevens wel gewenscht dat de

de Autheur aan onze hoope, waar mede zyn Ed. ons, nu meer dan twaalf jaaren geleden, gevleid heeft, om namentlyk eene *Geneeskundige Verhandeling over de Aarsmaden* te geeven, voldaan had. Een Ongemak, 't welk zyn Ed. neigt te ſtellen, met de Schepping, by Adam en Eva, in derzelver lichaamen, reeds plaats gehad te hebben, zonder het vermogen van hen eenig leed toe te brengen, dan na den Val. (*) — Intuſſchen behandelt onze Autheur, als Natuurkundige, ieder deezer onderwerpen met alle naauwkeurigheid; en de Beoefenaars der Natuurlyke Historie zullen 'er verſcheide byzonderheden in vinden, die hunne verdere naſpooring waardig zyn. Ook wordt het een en 't andere door nevensgaande Plaaten opgehelderd, waar onder de drie Plaaten over de *Echini* of *Gewelv-Slekken* by uitſtek fraay zyn. Verder kan dit Geſchrift dienen, om aan eenige voorheen betwiste denkbeelden of ſchikkingen van den Heer *van Phelſum* licht by te zetten; daar hy zig deswegens nader verklaart, zyne misvatting erkent, of zyne gevoelens verdeedigt. Zomtyds, moet men zeggen, gaat dit al wat ſcherpjes toe; doch men had hem, naar 't ſchynt, aanleiding tot zulk eene ſchryfwyze gegeven. De Schryvers over de Natuurlyke Historie zyn, zo wel als andere Autheuren, aan dit zwak onderhevig.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. III. D.* 1ſte St. *bl.* 76 enz.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. XVI Deel. Te Haarlem by J. Bosch 1775. *Behalven het Voorberigt* 548 *bladz.*

HEt belang dat ieder Ingezeten van ons Gewest in Nederlands Koophandel heeft, als van welks inſtandhouding het welzyn des Lands afhangt, maakt dit Deel voor ieder oplettend Leezer in Nederland ten hoogſte gewigtig. Deszelfs inhoud naamlyk beſtaat uit drie Verhandelingen ter beantwoordinge der voorgeſtelde Vraage, nopens den grond van Hollands eertyds bloeienden Koophandel, de oorzaken van deszelfs tegenwoordig verval, en de best geſchiktſte middelen om dien, zo veel mogelyk, te herſtellen. Men vindt in ieder deezer Verhandelingen, (welker eerſte de prys eener gouden Medaille is toegeweezen, terwyl de twee anderen met den prys eener zilveren Medaille vereerd zyn geworden,) eene oordeelkundige naſpooring van dit onderwerp, met eene oplettende

ont-

ontvouwing, van 't geen, in 't eene en 't andere opzigt, daar toe betrekking heeft. Inzonderheid is 't voor den Leezer zeer gevallig, dat ieder Verhandeling dit onderwerp, om zo te ſpreeken, grootlyks in een verſchillend gezigtspunt plaatst. De eerſte Verhandeling doet ons het zelve veelal Staatkundig beſchouwen; de tweede ſtelt ons meer eene Koopmans denkwyze voor, en de derde vestigt ons oog bepaalder op des Lands Geſchiedenisſen: zo niet, dat ieder Verhandeling dus volſtrekt onderſcheiden zy; maar indiervoege, dat het eene in die, het andere in deeze, en het laatſte in geene Verhandeling meest doorſtraale. Zulks geeft den Leezer eene verſcheidene ſoort van beſchouwing; opent hem verſchillende bronnen; en toont hem onderſcheidene middels, welken geſchikt zyn, om den Koophandel nuttig te weezen. Staatkundigen worden hier byzonderheden onder 't oog gebragt, die hunne opmerking kunnen gaande maaken. Kooplieden ontvangen leſſen, die hunne overweeging kunnen vestigen. 's Lands Ingezetenen van allerleien ſtand worden onderrigtingen medegedeeld, die hun ter harte kunnen doen neemen, 't geen tot 's Lands welzyn dient. En ieder kan hier ontdekken, wat de ondervinding, in 't nagaan van 's Lands Geſchiedenisſen, leert, om daar uit af te leiden, waar voor men zig te hoeden, en hoe men zig te gedraagen hebbe, indien men 's Lands welweezen ter harte neeme. Men mag derhalve dit drietal van Verhandelingen wel aanmerken als ten uiterſte nuttig; en 't is te wenſchen dat derzelver aandagtige overweeging veelen zal aanſpooren, om het hunne toe te brengen, ter bereikinge van 't voornaame doelwit, de verbetering van onzen Koophandel tot nut van 't Vaderland.

By dit algemeene berigt dagt de Schryver van dit Artykel het te laaten berusten, als oordeelende dat hy zig niet wel in eene byzonderer ontvouwing deezer Verhandelingen kon inlaaten. Dan hem werd onder 't oog gebragt, dat het vermoedelyk veelen Leezeren niet onaangenaam zou zyn, wanneer hy, uit de derde of laatſte Verhandeling; een beknopt geſchiedkundig verhaal van den aanwas van Hollands Koophandel maakte; waar door hy zig liet overhaalen tot het ſchryven van 't volgende opſtel, daar hem die Verhandeling den weg toe gebaand heeft.

Wanneer men alle de voor- en nadeelen, die, ten opzigte van den Koophandel, uit Hollands eigene geſteltenis en gelegenheid voortvloeien, tegen elkander balanceert, is 't blykbaar dat de nadeelen overweegen, en dat 'er andere omſtandigheden moeten bykomen, om den Koophandel den Lande voor-

voordeelig te doen zyn. Zulke omſtandigheden hebben reeds een aanvang genomen, toen de Romeinen met onze Batavieren in bondgenootſchap traden, en onze Batavieren hebben 'er terſtond gebruik van gemaakt, zo dat de grond van onzen Koophandel al gelegd zy, omtrent den aanvang van de tydrekening der Chriſtenen; en men vindt dat dezelve in de tweede Eeuw al merkelyk begon te vermeerderen. Men mag, ſchoon zekere bewyzen hier ontbreeken, niet ongegrond giſſen, dat dezelve ook in de volgende Eeuwen min of meer ſtand gehouden heeft; daar 't althans blykt, dat de handel in de zevende Eeuw zo ſterk in zwang was, dat *Dagobert*, de Koning der Franken, het der moeſte waardig oordeelde, een Tolhuis te *Utrecht* op te rigten; daar men alle goederen, den Rhyn afvaarende, moest vertollen. Ook weet men, dat *Wicus Portus*, waarſchynlyk *Wyk te Duurſtede*, diestyds, reeds ſterk van Overzeeſche Koopvaardyſchepen bezogt werd. Ruim honderd jaaren laater dreef men een aanzienlyken handel op Engeland, zelfs zo, dat het aanleiding gave tot het ſluiten van eene ſoort van Commercie-traktaat, tuſſchen ons en de Engelſchen: en verſcheiden ſamenloopende omſtandigheden deeden den handel met Engeland, mitsgaders dien langs de Rivieren, als uit het heffen der Tollen en anderzins blykt, in de twee volgende Eeuwen geſtadig aanwaſſen. Uit dien hoofde was het heffen der Tollen in de elfde en twaalfde Eeuw al eene zaak van zeer groot belang geworden, ten bewyze van den toeneemenden handel in die dagen, welke in de volgende Eeuw nog meer vervorderd werd; wanneer de Hollandſche Graaven de Kooplieden aanmoedigden, door aan deeze en geene Steden tolvryheid te verleenen; en vooral toen Graaf *Floris* de V, benevens *Eduard* de I, Koning van Engeland, den Koophandel over en weder begunſtigden. In die dagen verkreegen onze Landzaaten de vryheid om op de Engelſche Kusten, omtrent *Jarmouth* te mogen viſſchen, dat een nieuwen voordeeligen tak van handel, dien der Haring Viſſchery, te wege bragt. Met het afloopen dier Eeuwe, en 't begin der veertiende, ſtond Holland, dat meestal met eigen Schepen voer, reeds bekend als een ryk Land; en de Inwooners hadden zig al by de Venetiaanſche Kooplieden vermaard gemaakt. Boven alle de Steden bloeide *Dordregt* ſterk door den Koophandel; het was voor den handel zo ter Zee als langs de Rivieren zeer wel gelegen; het had van tyd tot tyd verſcheiden voorregten ontvangen, en was ten laatſte met het Stapelregt begiftigd. Maar omtrent het midden der veertiende Eeuwe begon *Amſterdam* die Stad, in 't ſtuk van den Koophandel, naar de kroon

te

te ſteeken; en breidde, onder gunſtige voorregten, haaren handel wel dra wyd en zyd uit: ook namen meer andere Hollandſche Steden, door den Koophandel, kragtig toe. De Haringvisſchery geraakte in bloei, en de vaart naar 't Noorden en de Oostzee wiesch geſtadig aan. Op zulk een toeneemenden handel volgde, met het afloopen der veertiende en 't begin der vyftiende Eeuwe; dat veele Hollandſche Steden zig met de voornaamſte Koopſteden in 't Noorden van Europa vereenigden, waar uit het beroemde *Hanze-Verbond* van 't jaar 1418 ontſtaan is; ſtrekkende om den Koophandel kragtig voort te zetten, en de rust in deszelfs handhaaving te bewaaren. Van dien tyd af klom de handel, onder begunſtiging van verſcheiden omſtandigheden, ſteeds nog hooger. Men voer, vooral op de Noordſche Gewesten, nog ſterker dan te vooren; en maakte zig, zo door de ſtoutheid in 't vaaren, zonder 't ruwe Jaargetyde te ontzien, als door de Zee van Vrybuiters, gelyk men ſprak, terwyl men een Bezem in de Mars voerde, ſchoon te veegen, beroemd. Dit, gepaard met den roem van hunne goede trouw maakte hen gedugt en geagt; 't welk niet weinig medewerkte, om hen voortaan met hunne Nabuuren in vrede te doen leeven, en zelfs voorregten, ter begunſtiginge van den handel, van hun te doen erlangen. Hier by kwam het verdiepen der Stroomen en 't verwyderen der Zeegaten, waar door de Hollanders grooter Schepen konden toerusten; ook begonden ze ſterker door de Zond te vaaren, zedert dat de Koning van Denemarken hen, mids tol betaalende, bevoorregtte. Omtrent het midden der vyftiende eeuwe ontſtond 'er wel eene merkelyke belemmering in den Engelſchen handel; doch dezelve was van geen duur; en men zag eerlang dien handel, door nieuwe verbonden verſterkt, met den handel op andere Gewesten dermaate bloeien, dat Hollands vermogen zigtbaar toename; indiervoege zelfs dat eene uitſpattende weelde getuigenis van den overvloed gave. Meerder nadeels bragt de binnenlandſche kryg vervolgens den handel te wege; dan, dien geſtild zynde, begon dezelve ook weder te bloeien. Men zag den handel wyders, met het afloopen dier Eeuwe en 't begin der volgende, te meer herleeven, door 't ſluiten van nieuwe verbonden met Engeland en Frankryk; waar by nog kwam, dat men zig, op het ontdekken van nieuwe Landen, begon toe te leggen. Doch de zestiende Eeuw was voorts zeer hachlyk voor den Koophandel, en ſtelde denzelven bloot aan een wisſelvallig lot. Verſchillende omſtandigheden, meerendeels voortſpruitende uit binnen- en buitenlandſche onluſten, welken nu eens deezen dan geenen keer namen, belem-

merden ſomtyds den Koophandel, terwyl ze denzelven egter op een anderen tyd weder begunſtigden. Over 't geheel geſproken waren ze evenwel den Koophandel zo nadeelig niet, of dezelve nam, in 't midden van die wisſelvalligheden, hand over hand toe. Omtrent het einde van die eeuw beſloot *Filips* de III, Koning van Spanje, den Nederlanderen allen handel in zyn Ryk te verbieden, gelyk ook de Staaten daar op deeden; neemende tevens het beſluit, om dien Vorst ter zee te beoorlogen. Dit baande den weg tot het maaken van veroveringen in de Indiën, waar uit het oprigten van de voordeelige Oostindiſche Maatſchappy, in 't begin der zeventiende Eeuwe, of het jaar 1602, voortſproot. Zulks baarde een wyduitgeſtrekter handel, dan men ooit te vooren hier te Lande gedreeven had; en dezelve nam, terwyl men tevens naar Amerika ſtevende, om ook aldaar handel te dryven, kragtig toe. Hier door bloeide Nederlandsch Koophandel, *en de Staat* werd magtiger, die zig daarenboven door een Verbond van Vriendſchap met Vrankryk verſterkte. In die omſtandigheden dorst men de Engelſchen, daar ze onzen handel dwarsboomden, ſtaan; en inzonderheid onze Haringvisſchery, toen de nood het vorderde, kragtdaadig beſchermen. En op het voorſtel van den Spaanſchen Vorst, om vrede te maaken, onder voorwaarde van de vernietiging der Oostindiſche Maatſchappye, of afſtand van de vaart op de Indiën, toonde men ten klaarſte, dat men daar in, behoudens 's Lands welzyn, niet kon bewilligen. Dit had ten gevolge een twaalfjaarig beſtand, met beding van onzen vryen Koophandel; 't welk gelegenheid gaf om den handel verder uit te breiden; waar van men zig ook zeer wel bediende, onder 't ſluiten van verſcheiden verbonden van Vriendſchap en Koophandel, zo binnen als buiten Europa, dat den handel zeer begunſtigde. Geduurende dat Beſtand begon men ook de Walvischvisſchery in de Noordelyker Gewesten te hanteeren; en met het afloopen van 't zelve, in den jaare 1621, werd ook de Westindiſche Maatſchappy opgeregt. Men maakte wyders verſcheiden ſchikkingen tot beveiliging van de vaart en den handel in de Middelandſche Zee en Levant, ſluitende onder anderen een verdrag met die van *Tunis* en *Algiers*; en droeg vervolgens zorg, om onze Koopvaardy, tegen alle aanvallen, door magt van Oorlogſchepen te dekken. Onlusten met Engeland benadeelden wat laater onzen handel; dan die ſchade werd niet weinig vergoed, door 't veroveren der Spaanſche Zilvervloot; waar by verſcheiden veroveringen in de Westindiën kwamen, 't welk den handel aldaar vestigde. Weinig jaaren laater be-

zwaar-

zwaarden de Engelſchen onze Haringviſchery grootlyks, en een buitenſpoorige Bloemenhandel in ſommigen onzer Steden viel veelen zeer ſchadelyk; doch, in tegenſtelling van die nadeelen, trok ons Gewest eerlang groote voordeelen uit de binnenlandſche oneenigheden in Engeland. Veele aldaar vervolgde Puriteinen of Presbyteriaanen trokken herwaards, en bragten, inzonderheid, de Lakenweevery, die eertyds uit de Nederlanden naar Engeland vervoerd was, weder onder ons te rug. Hier by kwam vervolgens een Verdrag met den Koning van Denemarken, en een Verbond van vryen Koophandel, voor den tyd van vyftien jaaren, met de Hanze-Steden, *Bremen* en *Hamburg*, dat ook kort daar op met Lubek vernieuwd werd. En ten laatſte liep, in 't jaar 1648, de Oorlog met Spanje ten einde, door 't treffen van de Munſterſche Vrede; by welke de vryheid en opperſte magt der Vereenigde Staaten erkend en bevestigd, en 't Artykel van den Koophandel ten gunſtigſte getroffen werd.

Tot op deezen tyd, en niet verder, kan men, gelyk de Opſteller der derde Verhandelinge toont, den aanwas van Hollands Koophandel brengen. Dezelve nam na die dagen, over 't geheel, niet meerder toe; en bloeide ook maar weinige jaaren in volle kragt; te weeten niet langer, dan tot het jaar 1651, of de bekende Acte van 't Engelſche Parlement van dat jaar. Met deeze Acte ontſtond 'er eene zeer nadeelige verandering tot verval in veele takken van onzen handel, welke, in 't vervolg van tyd, tot heden allengskens is afgenomen; en thans tot die laagte gedaald, dat 'er ten ſpoedigſte de kragtigſte middels vereischt worden, zal men denzelven voor een geheel verval bewaaren.

BERIGT,

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amſterdam; van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen, en Lid van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem.

WAar ook verſcheiden Natien zich, omtrent de Teken- en Schilderkunst, op beroemen mogen, de Nederlanders kunnen met regt zeggen, dat 'er, buiten hen, geene gevonden worden, by welken zoo veelerleie ſoorten van onderwerpen, ieder naar zynen aart en eigenſchap, met roem in deeze Kunſten zyn ter uitvoer gebragt. Zy zouden, zekerlyk, in het uitbeelden der Natuur minder geſlaagd zyn, zoo zy zich niet op allerleie behandelingen hadden toegelegd; en dus beſpeurt men ligtelyk, ſomtyds in één en denzelfden Meester, naar den aart der onderwerpen, ook verſchillende manieren van Pen- en Penſeeltrek, gelyk in de Hiſtorieſtukken van *Adriaan van de Velde*, en *Karel du Jardyn*, en in hunne Landſchappen.

Veeläl egter ziet men, dat de byzondere Genie deeze in dit, die weder, in een ander onderwerp, doet uitmunten. *Adriaan Brouwer*, en *Adriaan van Oſtade*, beide Discipelen van *Frans Hals*, waren als in den wieg gelegd, tot het ſchilderen van Boeren en boerſche handelingen. *Antoni van Dyk*, daar en tegen, met een Penſeel door *Rubbens* bezield, ſchynt gevormd tot het afbeelden der ſchoonſte Naakten, en ſtanden van voornaame Perſonaadjen. De Kennis, intuſſchen, van deezen verſchillenden aart, en de wyze van tekenen en ſchilderen, bevordert niet weinig de weetenſchap, om over de Kunst te oordeelen, en het is hierom, behalven om andere verdienſten, dat wy het Werk des Heeren PLOOS VAN AMSTEL, den Liefhebberen durven aanpryzen, als waarin gevonden worden, de eigenäartige trekken, en het characteriſeerende van ieder Meester; waar over hy zelve, gelyk wy in ons *vyfde Berigt* reeds gezegd hebben, by gelegenheid eene byzondere Verhandeling zal uitgeeven. En het is met oogmerk, om, tot het vorderen in deeze kennis, aanleiding te geeven, dat hy thans weder vervaardigd heeft *twee Prenten*, waar door zyn Werk tot het getal van 25 ſtuks is aangegroeid, en die wy hier mede den Liefhebberen aanbieden, de eene is gevolgd naar

P.

P. COOPS.

Verbeeldende een aangenaam gezicht op eene Rivier, waar verſcheiden Schepen, en aan de overzyde, achter een' Dyk, een Kerktoorn, en andere gebouwen, tusſchen het geboomte gezien worden; gelyk zig ook, in 't verſchiet, ter rechterzyde, aan den oever, de Toorn van een Slot, benevens eenige Vaartuigen, opdoen. Vooraan is een Viſcher in zyn Schuit bezig een Fuik op te haalen; de voorwerpen zyn, ieder in hunne eigenaartige kleur, door een helder Zonlicht gedaagd, en werken met te meerder kracht, tegen het bruin van een ſomber verſchiet, wordende, door de ſpiegeling van een zagtvlietend water, op de bevalligſte wyze verdubbeld; het dunne Zwerk, in de hoogte dryvende, vertoont eene Zomerachtige morgenlucht. Het Origineel, dat ongetwyfeld voor eene der fraaiſte Tekeningen van deezen grooten Meester, by de Kenners, gehouden wordt, en voorheen, in de Verzameling van wylen den Heer J. TONNEMANS, een Pronkſtuk was, is zekerlyk, in deeze Prent, met de uiterſte naauwkeurigheid gevolgd, en in zyne eigen Kleuren gedrukt.

De andere Prent is gemaakt, naar eene Tekening van

ADRIAAN BROUWER, Ao. 1635.

De zeldzaamheid der Tekeningen van deezen geestigen Kunſtenaar, verdubbelt de begeerte der Liefhebbers, om dezelven te bekomen.

Het onderwerp is volgens den aart en ſtyl van deezen Meester, en verbeeldt een Boeren-kroeg, waarin, op den achtergrond, drie vrolyke gasten gezien worden. Vooraan zit 'er een, op een' laagen bank, tegen een houten beſchot, te ſlaapen; terwyl hy, met de ſlinkehand, een open Kan, tusſchen zyn beenen vast houdt. Alles is van een zeer ſterk zonlicht beſcheenen, en levert groote partyen van licht en ſchaduw uit. De Characters en Hartstogten zyn natuurlyk, en byzonder in den ſlaapenden Boer onverbeterlyk waargenomen, en uitgedrukt. In de fikſche ſtoutheid des omtreks, beſpeurt men 's Meesters verregaande bekwaamheid, om de woestheid en het gewoel, eigen aan die ſoort van Vermaaken, als het onderwerp deezer Tekening aanduidt, uit te drukken. Het Origineel, met de pen getekend, en met roet gewaſſchen, komt mede nog uit het Kabinet van den Heere TONNEMANS, en berust, met het voorgaande, thans in de Verzameling van den Uitgeever.

De aloude Metzelwerken vergeleken tegen de hedendaagſche; of Vertoog, waarom de zwaare Muuren, van deezen tyd, kragteloos en bouwvallig zyn, in tegenoverſtelling van die der Ouden. Door C. KRAYENHOFF, *Capitain Luytenant en ordinaris Ingenieur, ten dienſte der Vereenigde Nederlanden. Gedrukt in 's Gravenhage, by* J. Galliard, 1775.

De aloude Metzelwerken enz. beoordeeld en wederlegd, door C. REDELYKHEID. *Te bekomen in 's Gravenhage, by* H. C. Gutling, *en te Amſt. by* Yntema *en* Tieboel, 1775.

TWee goede Vrienden, beiden het nut van 't Vaderland beoogende, verſchillen in gevoelen, over 't geen 'er in agt genomen behoort te worden, omtrent het Metzelwerk, ten einde 's Lands-Muurwerken in beter ſtaat geſteld mogen worden. Zy ſtellen, met opzigt tot dit onderwerp, in de bovengemelde Geſchriften hunne gedagten voor, over den voorrang, dien men aan 't oude boven 't nieuwe Metzelwerk, al of niet te geeven hebbe. De Heer *Krayenhoff* pleit zeer voor de Metzelwerken der Ouden; en de Heer *Redelykheid* is van oordeel, dat 'er geen genoegzaame grond is, om het Metzelwerk der Ouden indiervoege te verheffen; 't komt hem voor dat wy hedendaagsch, (zulke dikke muuren niet maakende als de Ouden gedaan hebben,) naar evenredigheid der mindere zwaarte, ſterker Muuren maaken; als 't Werk naamlyk ingerigt wordt, zo als 't behoort te geſchieden. Verſcheidenheid van inzigten, hier omtrent, baart een verſchillend denkbeeld omtrent het geen 'er vereischt wordt, ter herſtellinge van 's Lands Metzelwerken, en 't geen men in 't aanleggen van nieuwe Werken zou hebben gade te ſlaan. Het denkbeeld van den Heer *Krayenhoff*, in 't eerstgenoemde Stukje voorgedraagen, wordt door den Heer *Redelykheid*, in 't tweede Geſchrift, tegen gegaan; wel byzonder met oogmerk, om zulks onder 't oog te brengen van hun, aan wier toeverzigt 's Lands Muurwerken aanbevolen zyn; voor wien het onderzoeken hier van, ter wederzyde, van een weezenlyk belang geoordeeld mag worden. Doch buiten deezen kunnen ook alle dezulken, wier zaak het is, Metzelwerken te hanteeren, in die wederzydſche Papieren, nog al verſcheiden byzonderheden desaangaande ontmoeten, die hunner nadere overweeginge waardig zyn. —— Zie hier, tot een voorbeeld van dien aart, de ſterke waarſchouwing van den Heer *Redelykheid*, (waar in de Heer

Krayen-

Krayenhoff het met hem eens is,) tegen het gebruiken van de *Naamſche Kalk*,

„ Myn Vader, zegt hy, en meer oude en ervarene Lieden, hebben over 70 jaren tegens deze Kalk al gewerkt; en zy heeft ook eenigen tyd geſlapen, maar 16 a 18 jaren geleden is dezelve weder wakker gemaakt, en men heeft getragt, die voor *Cement* of Tras te doen doorgaan.

„ Deze *Naamſche-kalk* behoorde geſchuuwd te worden als de Peſt! Zy bederft de goede *Kalk*, daar dezelve onder vermengd word, vriest ligt uit, verſteent niet na behooren, en veroorzaakt veele ongelegenheden. 'Er behoorde een ſtreng Verbod tegens 't gebruik dezer *Naamſche-kalk* te zyn; zoo lang dezelve gebruikt word aan *Veſtingen* enz. zal men *eeuwig ſlegt Metzelwerk hebben*, en *'s Lands Caſſe zal 'er door uitgeput worden.*

„ De Burgeren in de Steeden en de Metzelaarsbaazen beginnen het gebruik deezer Kalk, tot hun nadeel, al te leeren kennen door ondervinding; want Lieden van jaren en ondervinding heeft men niet willen gelooven. Indien ik alle de gevallen, moeilykheden, en verſchillen, welke uit het gebruik dezer Kalk reeds ontſtaan zyn, zoude beſchryven, ik ſchreef een geheel Boek vol.

„ Wie is onkundig van de nog niet lang geledene gebeurtenis met deze Naamſche-kalk, in den omtrek van 's Gravenhage, hoe het Werk, ter oorzaake van de NIET VERSTEENING is *Afgebrooken* en op Nieuw, met *Schulp-kalk*, is moeten opgemetzeld geworden. Ja zommigen hebben die zoort van Kalk, welke zy nog hadden, als ter geef afhandig gemaakt, en andere hebben dezelve ten prooi gegeeven, aan die dezelve wilde hebben.

„ Ik ben buiten *eenigen dienst*; dus ſtaat het aan my niet, hier tegens *Remonſtrantiën* te doen: maar diens post het is, hoop ik, zal hier omtrent doen dat hy kan, tot 'S LANDS WELZYN.

„ De Heer *Krayenhoff* is zeer te pryzen, doordien hy zyne ondervinding, wegens de *Naamſche-Kalk*, rondborſtig heeft ter nedergeſteld. Ik bemin hem des te meerder.

„ Over Een-en Twintig Jaren heb ik ook reeds geſchreven, dat de *Naamſche-kalk* de beste niet is: zie myn Boek over het *Metzelen* in *Veſtingwerken*, §. CXXXVII. gedrukt te *Rotterdam* by *J. Burgvliet* 1755. Ik meende in die tyd, dat men al uitgeſcheiden was, om van die *Steenen* Kalk te branden; maar naderhand heb ik het tegendeel ondervonden.

„ Laat ik nog, als in het voorbygaan, kortelyk ſchryven; al

die geene, welke eene ſpoedige Verſteening zoeken, en de Kalk ſpoedig, op het *eerſte beſlach*, doen Vermetzelen, die verſtaan zig het Metzelen niet, noch weeten wat *Verſteening* zy. Hardigheid der Kalk is geen *vereenigde Verſteening*. —— Met welk eene naauwkeurigheid, en byzondere moeite moet de *Naamſche*, of *Graauwe-kalk*, volgens de voorſchriften van derzelver Voorſtanders, niet al gemengd, bebouwd en vermetzeld worden? Men zie de *Memorie* en *Attestatie* van den Heer *P. de Swart*, *Architect van* ZYNE HOOGHEID DEN HEERE PRINCE ERFSTADHOUDER, in dato 1764.

„ Heeft deeze *Naamſche* of *Graauwe kalk* de eigenſchap als de fyn gemaalen Tras? Waarom word 'er dan nog Tras by vereischt? Men bekend boven dien zelfs, dat de Tras eerder en meerder *Verſteend:* waarom wil men dan deze *Kalk*, in de plaats van *Tras*, gebruikt hebben? Is deze Naamſche-kalk zoo deugdzaam? Waarom dan daar *Schulp-kalk*? Waarom daar nog *Tras* onder vermengd? Waarom dan maar niet alleen Zand gebruikt? Hoe kan men van de deugdzaamheid van eene zoort van Kalk overtuigd worden, als 'er andere goede en beste *Bouwſtoffen* onder en mede vermengd moeten worden? Aan welke *zoort der Bouwſtoffen* zal men de *deugd* of de *ondeugdzaambeid*, zo een van beide plaats heeft, toeëigenen"?

De wandelingen van den Heer FRANKLY, *uitgegeven door zyne Zuster, en vertaald door* E. Z. *Te Amſt. by* G. Bom. 1775. *Behalven de Voorreden* 208 *bladz. in gr. octavo.*

Frankly is een goedhartig Mensch; een Leeraar die van eene zeer maatige bezolding moet leeven; hy wenscht zyne waarde Huisvrouw en lieve Kinderen in ruimer ſtaat te zien; bekommert zig over hun lot; begint over zyn bekrompen ſtaat te murmureeren; valt in 't denkbeeld dat 'er niemand ongelukkiger is dan hy. Ernſtige gedagten over de nietigheid der dingen van dit leeven, in hem opkomende, geeven hem de gerustheid, die hy verlooren heeft, niet weder. Hy beſluit eene wandeling te doen. „ Indien ik, zegt hy, iemand ontmoette, die gelukkig ſchijnt te zijn, zal ik hem ondervraagen; zo hij waarlijk het geluk gevonden hebbe, zal ik hem zijn middel verzoeken; een onwaardeerlijk middel inderdaad, 't welk ik aan mijne haartſtede te rug zal brengen, en waar van ik een vreedzaam genot zal maaken in den ſchoot van mijn gezin". Wat is 't gevolg van zyne wandeling? Hy ontmoet verſcheiden perſoonen van verſchillende characters, maar geen weezenlyk gelukkigen; veelen hebben geen genot van 't geluk, daar zy in zouden konnen deelen; anderen heb-

ben

ben 'er geen gevoel van, en niet weinigen zyn geheel ongelukkig. Zyne goedhartigheid doet hem de laatſten byſtaan met zyne beurs, die hy eindelyk ledigt, om een gevangen ſchuldenaar te redden. „ Het medelijden, is zijne taal by die gelegenheid, heeft mijn beurs geledigd; —— maar ik zal dat kleed en dien hoed een jaar langer draagen, dan ik gedagt had, zoo verſleeten als zij zijn, — dat zal op het zelfde uitkomen; — ik beken dat zij in een ſlegten ſtaat zijn, — maar de ſchuldenaar is vrij". — Met deeze ontmoeting valt de avond, en *Frankly* keert naar huis, daar zyne Vrouw en Kinderen zig over zyne wederkomst verheugen, en hy zig met hun verblydt. — Hy is, 't is waar, in zyn bepaald oogmerk niet geſlaagd; maar hy heeft egter geleerd gelukkig te zyn; en geeft 'er zyne Huisvrouw verſlag van. „ Daar zijn, zegt hy, verzeker ik mij nu, weinig ſterveliugen, die zoo veel ſtof als ik hebben om gelukkig en vergenoegd te zijn, —— ja het geluk is in ons zelven, — 't zou buitenſpoorig zijn van het elders te willen zoeken". Hy heeft geleerd dat geduld en deugd iemand in alle leevensſtanden het geluk kunnen doen vinden; dat de waereld veel minder geeft, dan men verwagt; en hy bezeft, dat het waare geluk, onſtervelyk zynde, ook maar alleen het deel der onſtervelyken zyn moet.

Zo leerzaam eene Wandeling ſpoorde hem aan tot eene tweede; hy had geleerd met zyn lot voldaan te zyn; nu wilde hy ongelukkigen opzoeken, en zig benaarſtigen, om hen, die naar zyne vermaningen wilden luisteren, zo gelukkig te maaken als hy zelve was. „ Ik zal, zegt hij, hen overreeden, dat de doornen overal onder de roozen groeien: ——— zij zullen leeren om met ſtandvastigheid den nooddruft te verdraagen, — zij zullen vertroost worden". Met dat vergenoegd, dat menschlievend hart begeeft hy zig anderwerf op weg, heeft weder verſcheiden leerzaame ontmoetingen, die hem de wisſelvalligheden des leevens verſtandig doen beſchouwen, zyne denkbeelden van vergenoegzaamheid verſterken, en nu en dan gelegenheid geeven om zyn liefddaadig hart te uiten, en overeenkomſtig daar mede werkzaam te zyn; doch in welke gevallen hy zomtyds de menſchen niet geſchikt vindt, om zyne leſen te hooren of in agt te neemen. Verſchillende characters ten dezen opzigte aangetroffen hebbende, keert hy met den avond weder naar zyn gezin; met het welke hy een aangenaamen avond doorbrengt, onder het verhaal zyner ontmoetingen.

Tot dus ver leefde *Frankly* in de laagte, maar nu zal hy een vermogend Man worden. Ziet, 'er verſchynt een vreemdeling, die hem berigt geeft van 't overlyden van zyn Oom op Jamaika; die, ſchoon hy met zyn Vader in onmin geleefd had, hem egter toegedaan was, en uit dien hoofde tot zyn Erfgenaam gemaakt had, hem nalaatende eene bezitting van tagtig duizend ponden Sterlings. Hoe gedraagt zig *Frankly* op dat berigt? — „ Groote Hemel! roept hy uit, is het mogelijk? — Indien het zoo zij, laat mij dan den last der fortuine

draagen, zoo 't betaamt. „ *Julia*, [dus heette zyne Vrouw,] wij hebben ons met weinig kunnen vergenoegen; wijl het den Hemel behaagd heeft ons met deszelfs weldaân te overlaaden, zoo zullen zij, hoop ik, dienen, om ons geluk en dat van anderen te vergrooten". Overeenkomſtig hier mede maakt *Frankly* ſchikkingen voor zyne aanſtaande leevenswyze; doch in ſtilte, als hebbende ten oogmerk om nog eenige maanden zyne oude leevenswyze te volgen, en zyn inkomen te beſteeden ter verligtinge van eerlyke ongelukkigen. Hy gaat weder wandelen, en legt met zyne Vrouw deeze en geene bezoeken af; dat hem, even als voorheen, verſchillende ſoorten van Menſchen doet voorkomen; en waar door hy meermaals gelegenheid heeft, om zyne goedhartigheid door raad en daad te bewyzen. Toen eindelyk alles geſchikt was; „ nam ik, zegt hy, afſcheid van mijnen kerkvoogd. Hij maakte veele pligtpleegingen over mijn vertrek, en gaf 'er mij zijn leedweeſen over te kennen. — Voor deeſen ondertuſſchen hadden mijne verzoeken lastig geſcheenen; —— overtuigd dat ik zijne hulp niet meer noodig had, bood hij mij eene kleine ſom aan om mijne ſchulden te betaalen, en eene vermeerdering van tien ponden 's iaars tot mijne bezolding. ——— Eenige maanden te vooren zou die aanbieding all mijne dankbaarheid hebben kunnen wekken, —— maar alles was veranderd: ik wist daarenboven hoe ik met hem leeven moest. ——— In den allerbekrompenſten ſtaat had hij mij de minſte vooruitbetaalingen, onmeedogende, geweigerd. Ik gaf hem derhalve te verſtaan, dat hij wel zou doen om deezen goeden wil te ſpaaren, voor den geenen, die mijn plaats vervullen, en die gewisſelijk niet misſen zou om ze dikwils hoog van doen te hebben, gelijk zulks mij zelf wel gebeurd was. — Men noemde mij, om in mijn plaats te treeden, een Jongman, wiens ſtille en eerlijke gedragingen mijne achting tot zig trokken. ——— Ik ſtond hem mijne bediening zeer volvaerdig af".

Hier mede eindigt *Frankly* het verhaal zyner wandelingen; maar, zegt hy; „ zoo deeze PROEVE mijnen Leezeren behaagt, dan zal ik hun ook met vermaak de verzameling mijner wandelingen en der gebeurtenisſen geeven, die mij bejegend zijn, ſtaande het eerſte jaar, 't welk ik heb doorgebragt, in het geene men de fraaie waereld noemt. ——— Ik heb ze voor de drukpers klaar gemaakt, voor dat ik eenzaam ben gaan woonen".

Wy hebben den Eerwaerden Heer dus in zyne wandelingen gevolgd, en 'er zo veel genoegen in gevonden, dat wy den Leezer dezelven wel durven aanpryzen; daar wy niet twyfelen of hy zal met ons verlangen na de verdere wandelingen van *Frankly*, ſtaande zyne verkeering in de fraaie waereld. Ontmoetingen van allerleien ſlag worden hier op eene natuurlyke wyze verhaald; allerhande characters komen in hunne eigenaardige trekken te voorſchyn; het ernſtige en boertige wisſelt zig op eene ongedwongen gevallige wyze; en alles loopt te ſamen, om inzonderheid de leſſen van vergenoeg-

noegzaamheid en liefdadigheid in te boezemen, zo door die deugden met leeringen en voorbeelden aan te pryzen, als derzelver tegenovergeſtelde ondeugden, op eene ſoortgelyke manier, in 't rechte licht te zetten. —— Om uit de menigte der ontmoetingen 'er één uit te kippen, en den Leezer dus een voorbeeld van des Autheurs ſchryfwyze te geeven, zullen wy hem, op 't hooren van 't geroep *Brand! Brand!* volgen.

„ Het geroep van brand, zegt hy, had niet zoo dra mijn oor getroffen, of ik vloog naar den oord van waar het kwam, en bragt 'er alle mogelijke hulp aan toe. —— Het huisgezin was gered, maar het huis geheel verteerd. —— Ik deed die arme bedroefde menſchen, in een openbaar huis, aan den weg gelegen, gaan, én beval dat men ons het ontbijt zou brengen. —— Wy zetteden ons voor de venſters, om de puinen te beſchouwen, en ik was getuigen van een ſchouwtooneel, nog ijsſelijker dan het vuur, — 't was een ontmeedogende menigte van ongelukkigen, die, midden in dit akelig geval, dat geene zogten te ſteelen, wat door de vlammen was bewaard. —— „ O mijne Nancy, riep de hoopelooze man, gisteren „dagt ik de gelukkigſte mensch der aarde te zijn — thans ben ik de „ongelukkigſte". — Hervat uw goeden moed, zeide ik, de mensch is niet geboren om zijn leven onder de glinſterende ſtar van een beſtendigen voorſpoed door te brengen. —— Wat zou het zijn, helaas! indien uwe Nancy door de vlammen verteerd ware; hoe veel traanen zou u dat niet kosten? —— „ Dat is waar, Mijn heer, „dat zou een ſlag zijn geweest, waar onder ik zou zijn bezweeken. — „ó ja; dat zou voor mij een bron van eeuwigduurende traanen zijn „geweest. —— En zoo ik mijn Hendrik had verlooren!" —— De dankbaarheid ſchitterde uit hunne oogen, — zij vergaten bijna al hun leed. —— Gij zijt mijne achting waardig zeide ik, en gij verdient een beter lot. —— Houdt moed: al ſchijnt het ongeluk u thans geheel te willen overſtelpen, de voorzienigheid zal u eens met een beter oog beſchouwen. — „ Mijn broeder!" riep de tedere echtgenoote als in vervoering uit, en wierp zig in de armen van haar man, als wilde zij een ſchuilplaats zoeken tegen een Edelman, die in 't vertrek gekomen was. „ Hendrik, zeide deeſe, de tijding van uw on„geluk is mij ter oor' gekomen: uw gevaar heeft mij ontroerd, mijn „hart geeft zig over, — dit oogenblik heeft mij verwonnen, ik ver„geev u. —— Mijn Zuster was niet geſchikt voor eenen man als „gij; —— maar wijl zij uw oprechtheid mint, en gij u haarer keuſe „waardig maakt, door uw gedrag ten haaren opzigte, zoo geev ik u „van daag haar bezitting over, die ik gehouden had. — Mijn koets „ſtaat voor de deur. —— Kom beide aan mijn huis, gij zult 'er „zoo lang blijven, tot dat men u een wooning zal bereid hebben". —— Hij omhelsde zijne Zuster. —— De blijdſchap volgde op den rouw en hunne zielen ſcheenen geheel bezet met de twee zoo vermogende gevoelens, de liefde en de dankbaarheid. —— Voor hun

hun vertrek, nam ik den gelukkigen man by de hand: — „ herinner „ u, dat ons geluk dikwils van de droevigſte gebeurtenisſen begint, „ en dat het kwaad de bronwel van het goed moet zijn". —— De vlammen ten naasten bij gebluscht, en voor de gevolgen niet meer te vreezen zijnde, verliet ik het gedrang; ik doorwandelde de ſtad zo gauw mij mogelijk was, met een voorneemen om de weiden door te gaan en zoo te Greenwich te komen". — Laat ons hem nog een weinig natreeden, om hem in zyne laatſte ontmoeting op dien weg te hooren, daar hy een Reiziger aantreft.

„ Wij zijn, dus vangt hij aan, van zelf geneigd om in gezelſchap te reiſen. —— Ik ging met deſen reiſiger, zoo lang het mij maar mogelijk was hem bij te blijven. Hij had een pak op zijne ſchouderen. ——— Het komt mij voor, mijn vriend, zeide ik, dat de laſt u niet zeer moeilijk valt. — „ Zoo ligt als hij u ook ſchijnen „ mag," antwoordde hij met drift, „ hij valt mij nogtans zwaar: — „ Ik ben niet gebooren tot dien ellendigen en ſlaaffchen post, „ —— maar de bond van fortuin heeft mij wreedelijk *mishandeld*: ik „ moet onder haar juk wel buigen. —— Daarom, mijn goede man, „ laat het u in 't vervolg niet weer gebeuren, om den laſt van een „ ander ligt te achten, ten zij gy 'er van te vooren het gewigt van „ hebt gevoeld." —— Op dit zeggen ging hij van mij af. ——— 't Was een geluk voor mij, dagt ik, tot een ſtil en burgerlijk leven geboren te zijn. Ik heb een vreedſaam genot van mijn duisteren en onbekenden ſtand; —— de bedrieglijke aantreklijkheid der hoop heeft mij in den doornigen weg der eerzugt niet getrokken. ——— Het ſpijt mij van dien armen man, dat de tegenſpoed zijn inborst zoo verbitterd heeft, en dat hij zoo weinig ſamenleeving kent. ——— Ik kwam voorts te Greenwich, zonder iets aanmerkelijks ontmoet te hebben."

Smeekſchrift aan den vermaarden PIETER PAULUS; *beneffens eene beredeneerde Aanpryzing van deszelfs onſchatbaar Boek, genaamd* Zeelands Recht tot het ſtichten eener Hoogeſchoole. *Door* PAULUS DORTSMA Secundus, Zoon van den Ouden. *In 's Gravenhage by* J. Thierry 1775. *In groot octavo* 50 *bladz.*

BY aldien men dit Geſchrift, buiten eenig zedelyk inzigt, en zonder betrekking tot waar of valſch beſchouwt, oogende alleen op den ſchryftrant, kan men niet wel nalaaten van den Schryver, in die betrekking, toe te juichen. Men moet erkennen, dat hy, als een geeſtig Schryver, in zyne uitvoering zeer wel geſlaagd is, en een Meeſterſtuk in zyne ſoort aan den dag gebragt heeft. Het Smeekſchrift behelst een vernuftig verſlag van 't verſchillend character, en de onderſcheiden denkwyze zyner Ouderen; dit leidt ons na-

natuurlyk tot het denkbeeld, dat hy, met zyn rekkelyk naturel, tot de denkwyze van zyne Moeder overhelde; en uit dien hoofde komt het niet vreemd in, dat hy, anders denkende, dan zyn Vader, zig in dit Smeekſchrift bevlytigt, om *Pieter Paulus* te beweegen, om 't geen de thans overleede Vader geſchreeven heeft te vergeeten, zulks niet op den Zoon te verhaalen, maar den laatſten in tegendeel in zyne gunst aan te neemen; te meer daar die alles wil aanwenden, wat in zyn vermogen is, ten einde zig zyner gunſte waardig te maaken. Om hier van eene proeve te geeven ſchryft hy de beredeneerde aanpryzing van 't opgemelde Werk, aan dit Smeekſchrift gehegt, om de voortreflykheid van des Autheurs Betoog nopens Zeelands betwiste Regt in 't volle daglicht te ſtellen. *Paulus Dortsma Secundus* toont in dat alles, dat het hem aan geen vernuft mangelt; het Smeekſchrift behelst naïve trekken, en de aanpryzing wordt geestig gedraaid; indiervoege dat men, zo men iets van eene rekkelyke natuur, (dat zeker geen beſpotlyke hoedanigheid is,) bezitte, zig onder 't leezen niet wel konne onthouden van te lachen, over deeze en geene vernuftige ſlagen, die 'er in voorkomen. De vraag is, in zodanig een geval, niet, of ieder ſlag, aan eene naauwkeurige redeneering getoetst zynde, bondig zy. In 't leezen van Schriften van vernuft is men niet gewoon zulks ten uiterſte gade te ſlaan; dan verliest men dikwerf te veel van de aartigheid der ſpeelinge; men zou dan een leevendig opgeſteld Geſchrift, met eene diepdenkende Ziel, nagaan; 't welk zo oneigen is, als of men een juist oordeelkundig Geſchrift met een vlugtig vernuft wilde beoordeelen. Ieder ſoort van Geſchriften eischt zyne manier van leezing; en dit, in 't bovengemelde opzigt, ten aanzien van dit Geſchrift in agt genomen zynde, zal niemand onzer Leezeren, die ſmaak heeft in het doorbladeren van Schriften van Vernuft, zig verwonderen, dat wy dit Geſchrift een Meesterſtuk in zyne ſoort noemen. —— Dog vraagt men hier op, of wy het Geſchrift, zedelyk beſchouwd, waar en valsch in agt genomen zynde, kunnen aanpryzen; dan is 't met de zaak anders gelegen; en 't komt ons voor, dat de Opſteller, hoe zeer ook toe te juichen als een Man van Vernuft, niet gepreezen kan worden, als iemant die *Pieter Paulus*, edelmoedig, op eene overtuigende wyze te keer gaat.

Hoe verſchillend men ook over het hier betwiste onderwerp moge denken, de Autheur had zekerlyk zulk eene behandeling niet verdiend. Zyn oordeelkundig Geſchrift vorderde met het hoogſte regt, zo hy ongelyk had, eene regelmaatige wederlegging, en geen beſpotlyke behandeling; waar van men zig, gelyk de ondervinding maar al te veel geleerd heeft, op eene vernuftige wyze, zelfs tegen de beste zaak, bedienen kan. *Paulus Dortsma Secundus* brengt niets te berde, dat ter verzwakkinge van des Autheurs bewyzen kan dienen; en legt 't 'er eer op toe om den Autheur haatlyk ten toon te ſtellen, dan hem iets overtuigends aan de hand te geeven. 'Er

ſtraalt

ſtraalt dus kwaadaartigheid en geen leerzaamheid in door; des een Leezer, dien 't om 't onderzoek der waarheid te doen is, aan dit Geſchrift niets hebbe. —— 't Is ook niet te vermoeden, dat de Heer *Pieter Paulus* dit Geſchrift in aanmerking zal neemen, om het te beantwoorden; dewyl 'er, zyne bewyzen niet in wederlegd zynde, niets weezenlyks, met betrekkinge tot het onderwerp, op te zeggen valt. Hy kan het zelve, naar ons inzien, zeer wel onopgemerkt laaten voorbygaan; en 't tellen onder die ſoort van Geſchriften, welken meermaals in 't licht gegeeven zyn, tegen beroemde Schryvers; die minder tegenſtand ontmoet zouden hebben, zo ze minder loſs verworven hadden.

Onzydige en openhartige beoordeeling van het zo veel gerugtmakende Werkje, getyteld, de verdeeling van Polen. *Briefswyze toegewijd aan den zogenaamden Heer* G. PANSMOUSER, *als Schryver van het genoemde Stukje. Te Emrik by* J. Adamſche. *In groot octavo* 24 *bladz.*

IS de Schryver van het hier bedoelde Geſchrift, gelyk we reeds een en andermaal aangeduid hebben, te laaken van wegens zyne boertende ſchryfwyze, met betrekking tot gekroonde Hoofden; de Schryver deezer beoordeelinge, die ver van onzydig is, (ſchoon ze dus op den Tytel genoemd worde,) is insgelyks laakbaar van wegens zyne uitvaarende ſchryfwyze tegens den zogenaamden *Pansmouſer*. De geheele inhoud toch ſtrekt meer om dien Schryver als een ſlegt mensch ten toon te ſtellen, dan om de handelwyze der Vorſtlyke Perſonaadjen te verdeedigen; des 'er de Leezer geene byzondere onderrigting uit kunne haalen. Tot een voorbeeld hier van diene het volgende.

„ Aan het eind der eerſte zamenſpraak, (zegt de beoordeelaar,) wanneer de berugte Jood *Veitel Ephraim* gehoor heeft doen ververzoeken, geeft de Koning de volgende getuigenis van zyn perzoon: „ EPHRAIM is mijn Filoozoofisch ſteentje. Het is zeker „ waer, dat deze uitſtekende Jood eene byzondere bekwaemheid „ bezit, om de zwarigheden en de dukaten te verkleenen. —— „ Onder anderen heeft hij de kunst uitgevonden, om te maken, dat „ een en dezelfde dukaat *dubbel* ſchynt, wanneer ik hem uitgeef, „ en *enkel* als ik hem ontvang. Hy zoude een uitmuntend Penning„ meester wezen, indien hij, nu en dan, niet door eenige beſchroomheid wierd te rug gehouden." Dit alleen verraad uwe bedriegerij Hr. PANSMOUSER; en veroorzaakt eene verachting voor uw geheele Tooneelſpel. 't Is de gantſche waereld bekend, dat deze doorſlepene Jood die bovengemelde list heeft bedagt, en uitgevoerd; maar met welk oogmerk? niet ten voordeele van zijn Meester; maar uit eigen belang. Waerom anders zou hem zulk eene

ſchel-

ſchelmerij bijna het leven hebben gekost, ſchoon hij zijne misdaed door eene geldboete heeft moeten vergoeden. Maer deze *Ephraim* is onlangs geſtorven, en in hem een gunſteling des Konings uit den tijd. Gij PANSMOUSER, die overtuigd ſchijnt, dat den Vorst zulke listen niet onaengenaem zijn, en die mogelijk van zulke listen kundigheid hebt, althans uw geweeten ſchijnt niet zeer eng bepaeld te zijn, om zoortgelijke kunstgrepen ten uitvoer te brengen; gaet, vervoegd u bij zijne Majeſteit, *beſolifiteer* de *vacant* zijnde plaets van den overleedenen *Ephraim*; gij hebt groud om zijne gunſten te verhopen, en ik verbeel mij dat gij aen een Vorst, aen wien gij zulke denkbeelden toeſchrijft, een Penningmeester, en gehijmraad en een gids zoud verſtrekken, waar van nimmer een wederga zou geweest zijn. Maar apropo, gij teld den Koning van Pr onder de vernuftigſte Philoſophen van onzen tijd, gelijk hij ook in de daed is, en gij doed hem zeggen, „ Ephraim is mijn Filozoofisch ſteentje." Dit is eene tegenſtrydigheid; en waarlijk een vernuft, gelijk aen dat van de Kon: van Pr:, behoeft geen Philozoſche ſteen, om nieuwe ſterkere redeneeringen in zijne Philozophie te ontdekken." Neen zeker, zou *Pansmouſer* mogen zeggen; ook bedoelde ik zulk eene tegenzeggelykheid niet. Hier toe was *Ephraim* niet geſchikt; maar om 't goud op zyn tyd, in zekeren zin, te vermeerderen.

De grootmoedige en heldhaftige Hollandſche Amaſoon, of de gevallen van THERESIA, *Baroneſſe van* ***. *In 's Gravenhage by* J. Menſert 1775. *Behalven de Voorreden* 292 *bladz. in gr. octavo.*

EEne jonge Juffrouw, die van haare eerſte jeugd af zig vermaakte in manlyke oefeningen, en dus onder anderen het ſchermen geleerd had, beſluit op haar achtiende jaar, haar *veniam ætatis* verkreegen hebbende, of mondig verklaard zynde, in manlyk gewaad, een reisje door Vrankryk te doen. Geduurende haare reis had zy verſchillende ontmoetingen, die haar in deeze en geene omſtandigheden inwikkelden. Gemeenlyk komt zy in dezelven voor als zeer menschlievend; 't welk zy niet alleen met woorden, maar tevens door daaden betoond; zynde alleszins gereed om ongelukkigen by te ſtaan, 't zy door weldaadigheid, 't zy door kragtdaadige beſcherming met den degen. Na eene reeks van gevallen gehad te hebben, komt zy, door een gunſtigen ſamenloop van omſtandigheden, tot een Huwelyk met een minnaar haarer jeugd, dien men meende, al over veele jaaren, met een Schip verongelukt te zyn.

De Opſteller deezer geſchiedenisſe heeft zyne manier van verhaalen indiervoege ingerigt, dat hy eene reeks van gevallen aan elkander

der knoopt, door *Thereſia* verſcheiden perſoonen op weg te doen ontmoeten, die haar gelegenheid geeven tot verſchillende bedryven. Voorts brengt hy haar in verſcheiden omſtandigheden, die deeze en geene gevallen ten gevolge hebben. Het een en 't ander wordt indiervoege geſchikt, dat de voorkomende gevallen zig hier en daar vereenigen, en 'er dus, na eenige tusſchenkomende omſtandigheden, eene ontknooping van 't voorige plaats hebbe. Men heeft des deezen Roman te plaatſen onder de vertellende Romans, die uit eene reeks van eenvoudig aaneengeſchakelde gevallen beſtaan; daar 't gemeen zig mede kan vermaaken; en welk vermaak men hun vrylyk gunnen mag; nadien het verhaal der geſchiedenisſen van *Thereſia* de goede zeden niet benadeelt.

Zeldzaame en waare Gebeurtenis, of verhaal van eene wonderbaare ontdekking, waar uit twee Huwelyken gebooren wierden, onder de Zinſpreuk: Die de Kouſe paſſen trek ze aan. *Alom te bekomen. In octavo* 32 *bladz.*

EEn grappig voorval van twee wederzydſche geſtoorde Gelieven, dat gelegenheid gaf tot eene vermenging van de Kouſen der Dames; waar door het gebeurde eenigermaate ontdekt en vervolgens openbaar werd; 't welk twee Huwelyken voortbragt. Jonge Lieden kunnen zig met zulke Historietjes vermaaken; en 'er uit leeren, hoe ze zig, door ongeoorlooſde minnehandelingen, op veelerleie wyzen, aan ſchandelyke ontdekkingen bloot kunnen ſtellen. Soortgelyke ontdekkingen tog vallen niet altoos zo gelukkig uit, als deze hier verhaald wordt.

DORIMAN *en* MELANIDE, *of het Armoedig Huisgezin, Tooneelſpel. Het Fransch* L'Humanité ou le Tableau de l'Indigence, *gevolgd. Te Rotterdam by* A. Vis 1775. *In octavo 76 bladz.*

EEn leerzaam Tooneelſpel, ſtrekkende ter aanpryzinge van de Liefdaadigheid, in ontferming der ongelukkigen, die 'er tevens door gewaarſchuwd worden, om zig, in hunne rampzalige omſtandigheden, te hoeden voor 't inſlaan van verkeerde wegen.

De deugdzaame Gemalin, en de ligtvaerdige Gemael. Eene Oosterſche Geſchiedenis, by wyze van een Tooneelſpel. Alom te bekomen. 48 *bladz. in octavo.*

HEt haatlyke der onkuiſchheid wordt in dit Stukje ten ſterkſte afgemaald, doch het onderwerp is in geenen deele regelmaatig behandeld. De Schryver noemt het eene Oosterſche Geſchiedenis; maar intusſchen zyn 'er de zeden, zo min als de taal, der Oosterlingen in gade geſlagen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

A. KLUIT, *de zeventig weken van* DANIEL, *met Bylagen. Uit het Latyn vertaald, en met eenige nadere opheldering verrykt. Te Middelburg by* P. Gillisſen, *en te Hoorn by* T. Tjallingius 1775. *In groot octavo* 309 *bladzyden.*

EEne nieuwe pooging ter opheldering van *Daniels* Godſprake, wegens het tydbeſtek van *zeventig weken*, over het Joodſche Volk en Jeruzalem beſtemd, *Dan.* IX. 23—27, trekt natuurlyk de algemene oplettendheid tot zich. De uitgebreide goedkeuring, met welke men de verklaring van den Heer *Kluit*, nopens de Beſchryving *Lukas* II. 2 gemeld, ontvangen heeft, werkt mede om die oplettendheid nog ſterker gaende te maken, daer die eigenſte Schryver deze pooging aenwent. Men kent reeds de onvermoeide arbeidzaemheid van dien Geſchied- en Tydrekenkundigen; men weet hoe zyne ſchranderheid zig vermaekt in het duistere na te ſpeuren, zonder zig door vooroordeelen te laten aftrekken: men vat daer uit een gunſtig vooroordeel op, en laet zig des ligtlyk overhalen, om, niet tegenſtaende de veelvuldige Schriften over dat onderwerp, ook dit onderzoek van den Heer *Kluit* in overweging te nemen. Zulks heeft men eigenaertig ten opzichte van dit Geſchrift te vermoeden; en zy die het zelve, met de vereischte aendacht, ernſtig doorbladeren, zullen zich, zo we vertrouwen, hunner moeite niet beklagen. —— De Heer *Kluit* ontvouwt zyne denkbeelden over deze Godſpraek in ene zeer geregelde orde; ſtelt dezelven in de uiterſte klaerheid voor; plaetst zyne bewyzen in een treffend licht; en toont, op ene manier die gereedlyk nagegaen kan worden, dat de uitkomst, of het beloop der Geſchiedenisſen, volkomen aen zyne verklaring beantwoord. Men zal dit alles met genoegen kunnen nagaen; en, ſchoon men 's Mans bewyzen niet volſtrekt beſlisſende mogte oordeelen, zal men ze egter, naer 't ons voorkomt, ook niet geheel verwerpelyk achten. Het Stuk verdient zekerlyk overweging; dan 't vereischt tyd en nadenken, eer men 'er zich voor of tegen verklare; dewyl men niet alleen een algemeen vooroordeel voor ene meer gewoone uitlegging heeft te beſtryden, maer zich tevens in een

tydrekenkundig onderzoek moet inwikkelen. Het eerſte is veelal een groot bezwaer, en 't laetſte heeft zyne moeilykheid. Intuſſchen is 't ons, na ene herhaelde lezing en overdenking, voorgekomen, dat de Autheur ten minſte ene zeer hooge waerſchynlykheid op zyne zyde heeft; en 't is te wenſchen dat onpartydige Geleerden, des bekwaem, deze uitlegging ten naeuwkeurigſte zullen toetſen; om, naer bevind van zaken, dezelve te begunſtigen, of op ene leerzame manier te toonen, wat wezenlyk ſtrekt om de waerſchynlykheid dier verklaringe te verzwakken. —— Het hoofzaeklyke van des Autheurs voorſtellingen komt hier op uit.

Men heeft deze Godſpraek aen te merken als een Prophetisch Cyferraedſel, dat zich niet wel van vooren, maer eerst van achteren, by de uitkomst der zaken, naeuwkeurig laet verklaren; men moet des hier in de eerſte plaetſe *acht geven* op de voorgeſtelde zaken, en zien of dezen *den weg niet* banen, ter oplosſinge van de tydsbepalingen, die *raedzelachtig* voorgeſteld zyn.

Dit doende ontdekt men vry duidelyk, dat de Godſpraek dien geheelen tydkring bevat, welke verloopen zou, zedert het bekende bevel van Koning *Cyrus*, tot op de verwoesting van Stad en Tempel. Onze Autheur maekt zeer veel werks, om dit op de overtuigendſte wyze te toonen; en zy die zyne uitlegging beoordeelen willen, behooren dit gedeelte, van *bl.* 13 tot 54. vooral ten ernſtigſte gade te ſlaen; dewyl, met de gegrondheid of ongegrondheid hier van, de verdere uitlegging moet ſtaen of vallen.

Het algemene Tydbeſtek dus bekend zynde, komen de onderdeelen daar van in overweging. De *zeventig weken* naemlyk worden verdeeld in drie Tydperken, 7, 62. en 1 week, welke laetſte weder in twee $\frac{1}{2}$ weken gedeeld word. En desaengaende brengt ons de Heer *Kluit* onder 't oog, dat ieder dezer Tydperken begint en eindigt met enig uitſtekend geval; als mede dat het laetſte ook plaets heeft, met het afloopen van ieder helft der laetſte weke. Onze Autheur ontvouwt dit ſtuk breedvoerig, met aentooning, hoe zulks in ieder Tydperk ten duidelykſte plaets heeft, en wel op zodanig ene wyze, dat alles, overeenkomſtig met de Geſchiedenisſen, regelmatig afloope. Wanneer men 't eerstgemelde, rakende de uitgebreidheid van 't algemene Tydbeſtek toeſtaet, zal men den Autheur, in deze zyne nadere bepalingen, ligtlyk kunnen toevallen.

Op die beſchouwing der voorgeſtelde zaken, volgt dan de oplosſing van het Cyferraedſel der tyden. Gemeenlyk worden de 7, 62 en 1 week, als behelzende het tydverloop van 70 we-

weken, te ſamen genomen; men verſtaet 'er jaerweken door; en brengt dus het tydbeſtek tot een verloop van 490 jaeren. Dan dezen ſchieten ver te kort by 't bovengemelde Tydbeſtek, van *Cyrus* tot op de verwoesting van *Jeruzalem*; als waer in meer dan 600 jaren verloopen zyn. Zulks noodzaekt den Autheur geheel af te zien van dit gevoelen; het welk, zyns achtens, den zin der Godſprake grootlyks verduisterd heeft; en welks algemeene omhelzing hy voor de oorzaek houd, dat dit Raedſel tot nog niet behoorelyk ontknoopt zy.

In ſtede dan van deze ontknooping te zoeken, in de zeventig weken met elkanderen genomen, beweert hy, dat dezelve gelegen is, in de drieledige onderſcheiding der Tydperken; welken verſchillen, niet alleen in hoeveelheid of grootte, 7, 62 en 1 week, maer ook in hoedanigheid. By dit laetſte verſtaet de Heer *Kluit*; „ die toevallige aandoening, waar door de *weken* of *zeven talen* van elk Tydperk, naar de gelegenheid of omſtandigheid der *zaken*, die daar in vervat zijn, verſchillen, en *twee*, *drie*, *vier* of *meermalen* herhaald kunnen worden; dog zoo egter, dat het altijd blijft in het zevental, waar op gedoeld word". Het gadeſlaen van dit verſchillen in hoedanigheid, dat zo duidelyk in deze Tydperken doorſtraelt, verleent, zegt hy; „ een gegrond vermoeden, dat niet de *Zaken* uit de *Tijden*, maar de *Tijden* uit de *Zaken* zelven, moeten bepaalt worden, en dat daar in de geheele *ontknooping* van het *Raadſel*, tot hier toe vrugteloos gezogt, te vinden is". Op dien grondſlag poogt hy verder te toonen, dat ieder Tydperk, door dit verſchil in hoedanigheid, ene bepalende reden aen de hand geeft, om het zelve eenvoudig op te nemen, of meermaels te verdubbelen. —— Wy kunnen hier niet wel een onderſcheiden verſlag van deze bepalende reden geven, zonder te breed uit te weiden; de onderzoekgrage Lezer dient dezelven, om ze behoorelyk na te gaen, in den geheelen omſlag te overwegen, en dus het Geſchrift zelve in te zien: hy gelieve zich des voor tegenwoordig te vergenoegen, met de enkele opgave der ontknoopinge; terwyl wy hem het verdere onderzoek der reden by den Autheur zelven aenbevelen.

Het middelſte Tydperk, dat het langſte is, en gene zaken behelst, heeft men eenvoudig op te nemen, van 62 zeventalen, of zo veel zeven jaarweken, dat is 434 jaren; loopende van het XXXII jaer van Koning *Artaxerxes Langhand*, tot op de geboorte van *Christus*.

Het laetſte Tydperk, dat het kortſte is, maer zeer vele zaken bevat, word in twee deelen onderſcheiden; en de hoedanigheid van 't eerſte gedeelte dier ene weke, geeft aenleiding,

om het zelve te bepalen, op het zevental van 35; in gevolge waer van dan ook het laetſte gedeelte 35 jaren moet behelzen; des het laetſte zevental, tienmael verdubbeld, het verloopen van 70 jaren moete aenduiden. De eerſte helft der laetſte weke vervat den tyd, die 'er verloopen is; tusſchen de geboorte en den dood van *Christus*, en de overige helft ſtrekt zich uit tot de aenkomst van 't Roomſche Heirleger, om Stad en Tempel te verwoesten.

Het eerſte Tydperk eindelyk moet, in evenredigheid met de anderen, minder zeventallen bevatten dan *tiendubbele*, maer meer dan *eenvoudige*; doch zo veel nader aen 't *eenvoudige* dan aen 't *tiendubbele* komen, als 7 nader komt aan 1, dan aan 62. Uit dien hoofde heeft men dit Tydperk, als men naauwkeurig rekent, niet verder te brengen dan tot het tweevoudige, makende 7 mael 7 jaerweken 49 jaren, en, verdubbeld, een tydsverloop van 98 jaren; beginnende met het bevel van *Cyrus*, en eindigende met de voltrokken opbouwing van Stad en Tempel, op het einde van het XXXII jaer van Koning *Artaxerxes Langband*.

Onze Autheur, in 't ontvouwen van dit alles, getoond hebbende, dat zaken en gevallen dus wel afloopen, gaet daer op over tot de aenwyzing der vervullinge, zo in 't algemeen als in 't byzonder, waer van wy ſlechts kortlyk het volgende zullen melden. De opgegeven Tydperken van 98,434 en tweemael 35 jaren, te ſamen uitmakende 602 jaren, beantwoorden juist aen het tydverloop der gemelde gebeurtenisſen, zedert het bevel van *Cyrus*, tot op de belegering van *Jeruzalem*, een Tydbeſtek van 602 jaren. Het bewys dezer vervullinge is voorts dus op te maken.

Het eerſte Tydperk van 7 weken of 98 jaren begint met het jaer der Juliaenſche Periode 4177.

Artaxerxes Langband nam het roer der regeringe in handen in 't jaer 4244 dier Periode; wanneer men daer by telt XXXI volle jaren, dan valt het XXXII jaer van dien Vorst, in 't jaer 4275 dier Periode: juist dat jaer in 't welk het eerſte Tydperk afloopt, met de volkomen herſtelling van den geheelen Joodſchen Kerk en Burgerſtaet; want de aengewezen 98 jaren, gevoegd by den aenvang van 't Tydperk, 98.

geven het jaer dier Periode 4275.

Het tweede Tydperk van 62 weken of 434 jaren, daer mede een aenvang nemende, loopt tot op de geboorte van *Christus*, welke inviel op het jaer van Rome 749, of

dat

dat der Juliaenſche Periode 4709 (*): even dat jaer van 't einde van dit Tydperk; want 434 jaren, gevoegd by 't bovengemelde, 434.

geven het jaer dier Periode 4709.

Het derde Tydperk van éne week of 70 jaren daerby gevoegd 70.

geeft het jaer dier Periode 4779.

of dat van Rome 819, zynde het jaer der belegeringe van Jeruzalem, waer mede het Cyferraedſel eindigt. Wanneer men wyders de helft dier weke, of 35 jaren van dit afgeloopen Tydperk afrekt, en dus te rug telt, verkrygt men het jaer der Juliaenſche Periode 4744, of dat van Rome 784; juist dat jaer in 't welke *Chriſtus* geſtorven is. — De Heer *Kluit* hecht voorts aen dit tydkundige voorſtel, (ten bewyze van de overeenkomst der vervullinge met de gegeven verklaring der Godſprake,) een uitvoeriger bewys dier tydrekeninge, om derzelver echtheid te betoogen. Onderzoekende Lezers zullen, in 't nagaen van dit bewys, zich uitſtrekkende van *bl.* 163 tot 218, ſtoffe voor eene ſtrenge naſpooring vinden; en de gegrondheid daer van erkennende zullen velen vermoedelyk overhellen, om den Autheur toe te vallen, en 'er niet meer aen twyfelen; indien ze het voorheen aengeduide, wegens den geheelen Tydkring in de Godſpraek bevat, na een ernſtig onderzoek, bondig geoordeeld hebben.

Op het afhandelen van dit ſtuk ſluit de Schryver deze zyne ontknooping van dit Prophetiſche Cyferraedſel; en voegt 'er vervolgens nog een drietal van Bylagen by, welken ter ontvouwinge van enige byzonderheden, tot dit onderwerp betrekkelyk, dienen. Dan wy zullen, om dit Artykel niet te breed te maken, de verdere melding hier van liever tot eene volgende gelegenheid uitſtellen; dewyl wy niet kunnen nalaten te-

(*) De Heer *Kluit* zou voor zich zelven, overeenkomſtig met het geen hy voorheen geſchreven heeft, nog overhellen om 's Heillands geboortejaer te bepalen, op het jaer der Juliaenſche Periode 4708; dan, om niet te ſterk te ſtaen op zyne eigen denkbeelden, wil hy zich in dezen liever ſchikken, naer 't algemeenſte gevoelen, dat zich voor 't jaer 4709 verklaert; vooral daer zulk een verſchil van één jaer in dit geval van geen belang is; te meer, daer men niet altoos onbetwistbaer kan vaſtſtellen, of men in de optelling der tyden loopende of volle jaren hebbe te rekenen; waer door het verſchil van één jaer ligtlyk vereffend kan worden.

tegenwoordig nog te gewagen van ſommige *Opheldèringen*, welken deze Nederduitſche uitgave vergezellen.

De Autheur naemlyk heeft dit Geſchrift oorſpronglyk in 't Latyn opgeſteld; men heeft aengedrongen op ene Nederduitſche vertaling, met verzoek dat hy 'er 't oog over zou laten gaen; en zyne toeſtemming hier toe gegeven hebbende, heeft het hem goedgedacht gebruik te maken van enige tegenbedenkingen zyner Vrienden, hem in dien tusſchentyd voorgedragen; welken hy daerop, met derzelver beantwoording, aen 't einde van dit Werk geplaetst heeft (*). Het daer in voorgeſtelde kan dienen, om zulke tegenbedenkingen van anderen voor te komen, en dus die zwarigheden uit den weg te ruimen. — Onder dezelven is 'er inzonderheid ene tegenbedenking, die vry natuurlyk van velen te verwachten is, waerom wy 't niet ondienſtig oordeelen dezelve, benevens des Autheurs beantwoording nog mede te deelen.

TEGENBEDENKING.

„ Of de onderſcheiding der Weken in weken van 14 van 7 en 70 jaar wel genoeg gedekt zij tegen den ſchijn van het willekeurige, als ſlechts meer uitgedacht om de zaak *ex hypotheſi* te vinden, dan wel uit het voorſtel zelve genoegzaam bewijsbaar".

ANTWOORD.

„ Indien ik uit mijne eigen overtuiginge tot die van een ander konde beſluiten, zoude ik hierop dit antwoord geven: dat het 'er zoo verre af is, dat ik hier iets willekeurigs en enkel *ex hypotheſi* geſteld hebbe, dat ik ronduit en oprecht verklare, niet van de *Jaren* tot de *Zaken*, maar van de *Zaken* tot de *Jaren* gekomen te zijn; dat, eer ik ooit dacht of wist, dat de Tijdrekening hierop zoo juist nederkwam, ik deze Voorzegging in zulk een verband van zaken altijd beſchouwd hebbe, als ik thans doe; namelyk dat de 62 weken moesten nederkomen op Christus komst in 't vleesch, de halve week op zijn kruisdood, de andere helft op Jeruſalems verwoesting; en de eerſte 7 weken op den geheel herſtelden ſtaat der Joden: en dat ik naderhand eerst gezien hebbe, dat de Tydrekening hier volmaakt mede overeenſtemde".

„ Maar

(*) Ten gevalle van hun, die de Latynſche uitgave, of A. KLUIT *Vaticinium de Meſſia Duce primarium, ſive explicatio LXX Hebdomadum* DANIELIS, bezitten, heeft men ook deze Opheldèringen, onder den naem van *Addenda* afzonderlyk in 't Latyn gedrukt, zo dat ze by 't Werk gevoegd kunnen worden.

„ Maar dewijl dit niet voldoen kan voor de overtuiging van anderen, die denken mogten, of deze onderſcheiding der *Weken* niet wat willekeurig zij, zo overwege men alleen dit enige, of ik, in mijn IIIde Voorſtel, [te weten van *bl.* 13 tot 54,] *niet* of *al* klaar en voldoende betoogd en bewezen hebbe; „ *dat de Propbetie van Daniel bevat dat ganſcbe tydperk van Cyrus bevel tot aan Jeruſalems verwoesting*?" 't Stuk, waarop alles aankomt.

„ Zoo ja: of dan die tijd niet bevat 602 jaren? en dus veel' meer, dan 7 maal 70 of 490 jaren? waar uit noodzakelijk volgen moet, dat de bepaling der *Tijdperken*, naar aanleiding der *Zaken*, van *verſchillende natuur* zijn moet. Daar nu van de *Zaken* of *niets* of *meerder* of *allermeest* in elk dier tijdperken voorkomt; zoo moeten dezen ons ten wegwijzer ſtrekken, om de lang- of kortheid der weken te leeren kennen. En dit is dus geen willekeurigheid, maar een noodzakelijkheid, die zich van achteren bij de vervulling openbaart, en die teffens reden geeft, waarom de H. Geest zoo raadſelachtig heeft willen ſpreken".

Maar II. wie zegt ons, dat 'er in 't gewijde Bijbelwoord, vooral in *die getalen*, die tot heden voor ons, menſchen, zoo onoplosbaar ſchijnen, niet even zoodanige Raadſelachtige Voorſtellingen gevonden worden, die eerst van achteren zich klaar ontdekken zullen, maar van voren nog nooit opgelost zijn? Ik ooge op die *tijd*, *tijden*, *halve tijd*, 42 *maanden*, 1260, 1290, 1335 *dagen*; en zoo vele anderen, als 'er bij *Daniel*, *Johannes* en elders voorkomen. Zoo dan de vervulling van achter uitwijst, dat zij geheel anders moeten opgevat worden, dan wij, menſchen, gemeend hadden; zoo zal dit geen willekeurigheid zijn, maar een bewijs van hoe beperkt vernuft wij zijn.

„ Doch indien ik dit al niet genoegzaam in mijn Werkje mogte hebben aangedrongen; hebbe ik ten minſten aanleiding gegeven, dat anderen op dit voetſpoor mogelijk meerder en beter bewijsgronden ter ſtavinge van 't nu opgegeven gevoelen zullen aanvoeren, 't welk ik dankelijk zal ontvangen. Dit eene voege ik 'er noch bij, dat, zoo ik overtuigend beweezen hebbe, dat het Raadſel van *Daniel* met *Cyrus* aanvangt, gelijk ik meen beſliſſend gedaan te hebben, men dan eens zegge, hoe men van *Cyrus*, dat is, van 't jaar 4177, na 490, jaren, komen zal, zelfs maar tot *Chriſtus* komst, die 't jaar 4709 geweest is, om niet te ſpreken van zijn *dood* en van *Jeruſalems verwoesting*. Of, dit niet kunnende zijn, geve men een betere oplosſing, hoe die drieledige getalen 7, 62, 1, zelfs maar tot *Chriſtus* geboorte reiken".

Leerredenen over den Brief van den H. PAULUS *aan de Efezeren. Door* PIERRE DU BOSC, *Laatst zeer beroemt Leeraar der Walſche Kerk binnen Rotterdam. Eerſte Deel, Eerſte Stuk. Uit de Franſche Taal in het Nederduitsch overgebragt, door* J. G. THIN V. KEULEN. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1775. *Behalven het Voorwerk, 444 bl. in gr. octavo.*

Pierre du Bosc, een der voornaemſte Franſche Leeraren van zynen tyd, in den jare 1692 te Rotterdam overleden, heeft, buiten andere Predicatien, een aental van 47 Leerredenen, over de drie eerſte Hoofdſtukken van des Apostels Brief aen de Efezeren, nagelaten. Ze zyn na 's Mans dood door den druk gemeen gemaekt, wel byzonder ten behoeve der Gemeenten onder 't Kruis; en men heeft thans beſlooten dezelven den Nederlanderen in hunne tael mede te deelen. Uit het eerſte afgegeven Stuk, dat tien Leerredenen behelst, blykt ten klaerſte, dat de Heer Vertaler hem zeer wel mogt noemen, een verſtandig Godgeleerden en tevens een Godvrugtig Zedenmeester. Hy komt 'er ſteeds in voor als een yverig verdediger van de Leer der Genade, zo als dezelve in onze Nederlandſche Kerk voorgeſtaen word; en kant zig daer benevens, met de meesten onzer Leeraren, ten ernſtigſte aen, tegen een lydelyk en werkeloos Christendom. 's Mans Predikatien zyn derhalven zeer wel geſchikt, om aen onze Nederduitſche Hervormden; ſchoon de een zig zomtyds ſterker moge uitdrukken dan de ander, over 't algemeen genoegen te geeven; te meer daer hy zyne denkbeelden manlyk voorſtelt en gemoedlyk aendringt. Laet ons ter proeve hier van het oog ſlechts ſlaen, op de eerſte Leerreden over Eph. I. 3, geſchikt ter ontvouwinge van de *Dank-erkentenis des Geloovigen*, en wel byzonder op 's Mans aenmerkingen, wegens *de Godlyke zegeningen der Geloovigen in den Hemel, in Christus.* Op het voordragen der dierbare zegeningen, met welken God de Geloovigen gezegend heeft, komt, naer 't geleide der Tekstwoorden, in overweging, waer die zegeningen geſchied zyn, in welke *plaats* en op wat *wyze*? Hieromtrent laet zig de Leeraer indezervoege hooren.

„ Ziet daar iets, *Myne Broeders*, dat u in Paulus redeneering verwondering zal baaren. Want hy zegt dat God ons gezegent dat is gerechtvaardigt, wedergebooren en geheiligt heeft IN DE HEMELSCHE PLAATSEN (*). Hoe, zult gy zeggen,

(*) *Dus heeft de Franſche text.*

gen, zyn wy, of hebben wy geweest, in de hemelen? Leeven wy hier niet op de aarde? Kruipen wy hier niet in het ſtof geduurende ons rydelyk verblyf? *Niemand is opgevaaren in den hemel, dan de Zoone des menſche, die in den hemel is* (*a*). Hoe heeft God ons dan gezegent, dat is met zyne zegeningen vervult, *in den hemel* daar wy hier zyn? Hy kan ons wel gezegent hebben *van den hemel*, terwyl wy hier beneden op de weereld woonen; maar ons gezegent te hebben in den hemel zonder daar te zyn, dat ſchynt iets te zyn dat men niet beweeren kan. Daarom hebben eenige, om zich uit deze zwaarigheid te redden, eenen anderen zin aan deeze woorden willen geeven, om dat het grondwoord niet van *plaatſen* ſpreekt, maar enkel en alleen betekent *de hemelſche*, zoo dat de Heilige Paulus eigentlyk zegt, *dat God ons gezegent heeft met alle geeſtelyke zegeningen* IN DE HEMELSCHE; het welke zy dan niet verklaaren voor de *plaatſen* maar voor de *zaaken*: volgens hen, zoude God ons met zyne genade-goederen gezegent hebben in de *hemelſche dingen*; in de zaaken die niet de aarde maar den hemel betreffen; om te werken niet om de goederen der weereld en deezer eeuwe, maar om die der eeuwigheid. Maar het is de Heilige Paulus verzaaken als men de Heilige Paulus dus verklaart: Want men ziet, dat deeze Apostel altoos beſtendiglyk het grondwoord van onzen text gebruikt, om de *hemelſche plaatſen* te betekenen; en daar van doen zich zelve vier voorbeelden op, in deezen Brief aan de Efezeren. Immers in 't 20ſte vers van dit 1ſte Hoofdſtuk zegt hy, *dat God CHRISTUS uit den dooden opgewekt hebbende, heeft doen zitten aan zyne rechteband in de* HEMELSCHE; alwaar het klaarblykelyk is dat men de *hemelſche plaatſen* moet verſtaan; alzo het daar is, dat hy *gezeten is aan de rechteband van Gods Majeſteit in de hoogſte hemelen* (*b*). En in het 2de Hoofdſtuk word getuigt, dat *God ons met CHRISTUS mede levendig gemaakt hebbende ons te ſamen had opgewekt, en ons mede gezet in de* HEMELSCHE, dat is te zeggen, *in de hemelſche plaatſen in CHRISTUS*. En in het 3de Hoofdſtuk zegt hy, *dat door de gemeente bekent gemaakt zy aan de overheden en magten in de* HEMELSCHE *de veelvuldige wysheid Gods*; om te kennen te geeven dat zy bekent gemaakt zy aan de Engelen in den hemel. En eindelyk in het 6de Hoofdſtuk ſpreekende van de Duivelen, noemt hy dezelve *geeſtelyke hoosheden in de* HEMELSCHE; om dat deeze booze Geesten de overſten des luchts zynde, met magt heerſchen in de gewesten van dit uitſpan-

(*a*) *Joh.* 3 *vs.* 13. (*b*) *Heb.* 1 *vs.* 3.

ſpanzel, dat volgens de Heilige Schrift de eerſte verdieping des hemels uitmaakt. Men moet dan niet vermeinen om aan dit woord van *hemelſche*, in onzen text, eenen zin te geeven, die afwykt van de gewoone ſpreektrant en den gemeenen ſtyl van den Apostel.

„ Andere hebben gedacht het beter te treffen, zeggende, dat God ons gezegent heeft *voor den hemel*, om dat zyne geeſtelyke en zaligende zegeningen ſtrekken om ons tot den hemel te leiden; dat zy ons daar dagelyks toe bevorderen door den weg van heiligmaaking: en dat zy ons eindelyk daar brengen om 'er Gods aangezicht in gerechtigheid te aanſchouwen in de gemeenſchap zyner heerlykheid. Maar dus doet men de Heilige Paulus dingen zeggen, die hy inderdaad niet zegt; Hy zegt, dat God ons gezegent heeft niet *voor de hemelſche plaatſen*, maar IN *de hemelſche plaatſen*. Laaten wy dan de woorden doen blyven gelyk zy zyn; laat ons dezelve neemen in den waaren zin, dien hy zelve gewoon is hun elders te geeven. Laaten wy door de *hemelſche* verſtaan den hemel, en vervolgens bekennen, dat 'er niets billyker en redelyker is dan de Leer van deezen Heiligen man, als hy verzekert dat God ons gezegent heeft *in de hemelſche plaatſen*. Maar zult gy zeggen, hoe kan dat weezen, nadien wy niet in den Hemel zyn? De Heilige Paulus verklaart zich zelven, *Myne Broeders*, hy laat ons niet in het onzekere wegens zyne meening, hy legt zyne eige woorden uit. Want hy zegt dat God ons gezegent heeft, in de hemelſche plaatſen in CHRISTUS. Ziet daar, de zwaarigheid weggenomen. Gy vraagt my of wy in de hemelen zyn? Ik antwoord ja. Maar hoe kan zegt gy, dit gezegde waar zyn? Het is *Myne Broeders*, om dat wy daar zyn *in CHRISTUS:* wy zyn daar niet in ons zelven, in onze eigene perſoonen die hier beneden in het ſtof kruipen, maar wy zyn daar in den perſoon van CHRISTUS ons Hoofd, die daar voor zich zelven en voor ons is heenen gegaan. Kan men beter uitleg van Paulus verlangen dan de Heilige Paulus zelve? Deeze groote Apostel betuigt ons dat *God ons mede gezet heeft in den hemel in JESUS CHRISTUS* (*a*). Maar hoe! zyn wy van nu af aan gezeten in den hemel geduurende onzen levensloop en onze doorreize op de aarde? Ja zegt de Leeraar der Heidenen, wy zyn daar alreede gezeten in den perſoon van JESUS CHRISTUS alzo hy daar is gaan zitten uit naam van alle de geloovigen. Even eens nu, heeft God ons gezegent in den hemel in CHRISTUS. Om dat die groote Za-

(*a*) *Eph.* 2 *vs.* 6.

Zaligmaaker daar de zegeningen zyns Vaders voor alle zyne kinderen ontvangen heeft, zoo dat wy alle in hem gezegent zyn in den hemel. Trouwens *Myne Broeders*, al wat CHRISTUS gedaan heeft, al wat hy geleeden, al wat hy ontvangen, al wat hy uitgevoert en volbragt heeft, dat heeft hy gedaan, dat heeft hy ontvangen, dat heeft hy uitgevoert voor zyne gemeinte. Is hy geſtorven, dan is hy voor ons geſtorven en daarom word 'er ook gezegt, dat wy *in hem geſtorven* zyn (*a*), en *indien een voor alle geſtorven is, dat zy dan alle geſtorven zyn* (*b*), te weeten in CHRISTUS. Is hy gekruist, dan is zulks voor ons geſchied; en daarom ſtaat 'er, dat wy met hem gekruist zyn: *Ik ben met CHRISTUS gekruist* zegt Paulus (*c*), en *onze oude mensch is met hem gekruist, op dat het lichaam der zonde te niete gedaan worde* (*d*). Is hy opgewekt, het is voor ons geſchied, en daarom word 'er getuigt, *dat wy met CHRISTUS opgewekt zyn* (*e*); *hy heeft ons mede opgewekt* (*f*) zegt de Apostel; *want gelyk hy der zonde geſtorven is en Gode leeft, alzo ook gylieden houd het daar voor dat gy wel der zonde dood zyt maar Gode levende zyt in JESUS CHRISTUS onzen Heere* (*g*). Eindelyk is hy ten Hemel gevaaren, en daar gaan zitten aan de rechte hand van den Eeuwigen Vader. Het is voor ons geſchied. En hierom bevestigt de Schrift, dat wy daar ook met hem gezeten zyn, in de zelve heerlykheid die hy daar thans geniet; om dat hy daar heenen gegaan is, als onze voorlooper, *om ons daar plaatſe te bereiden* (*b*). Laaten wy nu ook insgelyks vaſtſtellen, dat dewyl hy in den hemel alle de zegeningen zyns Vaders ontvangen heeft, om dezelve in eenen volmaakten overvloed te bezitten als het Hoofd der Kerke; wy ook *gezegent* zyn, *met alle geeſtelyke zegeningen in den hemel*, in deezen Goddelyken Verloſſer. Want wanneer een Vorst een erfbezit aan eenen zyner Onderdanen ſchenkt, zoo word al deszelfs nakomelingſchap met hem in het bezit daar van geſtelt; het recht daartoe is verkreegen voor al zyn nageſlacht, op het oogenblik, dat hy daar in geſtelt is. Wel is waar, dat zy daar van niets genieten, dan naar maate dat zy ter weereld koomen. Maar het is echter niet noodig, dat zy met een nieuw recht voorzien werden als zy gebooren worden; om dat zy geacht worden dit recht te bezitten van het tydſtip der bezitgeeving van hunne va-

(*a*) *Rom.* 6. (*b*) 2 *Cor.* 5. *vs.* 15. (*c*) *Gal.* 2. *vs.* 20.
(*d*) *Rom.* 6. *vs.* 6. (*e*) *Coll.* 3. *vs.* 1.
(*f*) *Efez* 2. *vs.* 6. (*g*) *Rom.* 6. *vs.* 10, 11.
(*b*) *Efez.* 2. *vs.* 6. *Joh.* 14. *vs.* 23.

vaders en voorvaders af: in voegen dat men zeggen kan, dat zy alle dit leengoed in hem ontvangen hebben. Op dezelve wyze, wanneer God, de groote Koning der weereld, alle zyne ſchatten geſtelt heeft, in handen van zynen Zoon, by zyne verhooging en intreede in den hemel; zoo zyn alle de geestelyke nakomelingen van CHRISTUS ter zelver tyd in de bezitting daar van geſtelt, wel is waar dat een ieder daar van ſlechts het genot heeft, naar maate dat hy ter weereld komt, en in de Kerk intreed, door eene Zaligmaakende roeping. Maar niettemin is het recht daar toe, voor alle de geloovigen verworven van dien dag der bezitgeeving van hunnen Zaligmaaker af; die geweest is by zyne glorieryke hemelvaart: zoo dat men waarlyk mooge vast ſtellen, dat wy toen *gezegent zyn, met alle geestelyke zegeningen* IN DEN HEMEL IN CHRISTUS.

„ Hier uit kunt gy opmaaken, *Myne Broeders*, dat de Goddelyke genadegoederen en zegeningen ons niet waarlyk verkreegen, noch daargeſtelt zyn, dan met den ingang van onzen Heere in den hemel: om dat wy niet anders dan *in hem*, ja *in hem in de hemelen* gezegent zyn. Tot dien tyd toe wierden de Goddelyke gaaven niet op het menschdom uitgeſtort; dat is te zeggen, dat ze hen niet wierden toegedeelt in hunnen overvloed, en volheid. Tot dien tyd toe, kende men alle de geestelyke zegeningen niet. En dit is het dat de Heilige Joannes getuigt: dat *de H. Geest noch niet was*, dat is te zeggen, noch niet gegeven, met die wonderbaare mildaadigheid, die men toen vernam; *Overmits* voegt hy 'er by, *JESUS noch niet verheerlykt was* (*a*). De reden hier van is klaar, namentlyk om dat het noodig was dat JESUS zyn Koninglyk ampt aanvaarde, voor dat God hem zyne ſchatten en rykdommen uitdeelde. Dan het was eigentlyk door zyne verheerlyking in den hemel, dat hy zyn Ryk in bezit nam, alzo hy toen den troon van het Heelal beklom, om te heerſchen over de ſtrydende en zegenpraalende Kerk; en alle dingen zyne voeten te onderwerpen. Hier van daan was het, dat de bekeerde Moordenaar aangedreeven door den Hemel, aan het kruis tot hem riep, *Heer gedenk myner, als gy in uw Koningryk zult gekomen zyn* (*b*): verwachtende dit wonderbaare Ryk, daar hy, door zyne verhooging ten hemel, moest intreeden. Hier om, ſpreekt de Heilige Paulus van CHRISTUS hemelvaart, als van eene zaak, die de uitgieting der hemelſche genadegaaven moest voorgaan: Als hy op-

(*a*) *Joh.* 7. *vs.* 39. (*b*) *Luc.* 23. *vs.* 42.

opgevaaren is in de hoogte, heeft by den menſchen gaaven gegeeven (a). Wy zyn dan waarlyk *in hem gezegent met alle geeſtelyke zegeningen in de hemelen*; nadien het in die hooge plaatze was, daar God hem de ſcepter der wereld in handen gaf; dat hy hem te gelyk alle zyne genade gaaven toebetrouwde, om dezelve aan zyne Kerk, na zyne wysheid uit te deelen; en daar van, aan ieder zulk eene maate te ſchenken, als hy dienſtig oordeelde, tot zyn byzonder voordeel, en tot het nut en de opbouwing van het algemeen".

(*a*) *Efez.* 4. *vs.* 8.

Paradyſche Vyandſchap, by gelegenheid van- en verhaal der-tegenloop in de onderlinge voortplanting van de Vaderlandſche Godsdienst te Breukelen door H. G. van de Vegt. *Alom te bekomen. In groot octavo* 86 *bladz.*

EEne byzondere ontmoeting, die inkomt als ene ſoort van tegenſtand ter zake van den Godsdienst, den Autheur te Breukelen overgekomen, geeft hem aenleiding, om op te klimmen, tot de vyandſchap, in 't Paradys gezet, tuſſchen het Zaed der Vrouwe en dat der Slange; aen welker voortzetting tot op heden hy het hem overgekomen toeſchryft. — Dit mag men wel noemen, de bronwel van een ongeval in derzelver eerſten oorſprong naſpeuren; doch deze denkwyze beſlist niet in gevallen van onenigheid; ieder party kan dat denkbeeld, en zal 't dus denkende doen, overbrengen, elk is toch al genegen om zich onder het zaed der Vrouwe, en zyne party onder dat der Slange te tellen; weshalve dit niets afdoe. — Maer, zal men vragen, wat is 'er dan te Breukelen gebeurd? Zulks kunnen wy niet duidelyk melden. De Autheur geeft 'er, na een mengelklomp van gedachten over de Paradyſche vyandſchap, een verſlag van; maer 't is zo verward, met zo veel tuſſchenkomende invallen vermengd, en in verſcheiden opzichten zo duister, dat wy 'er geen recht begrip van kunnen vormen. Schoon wy ons de moeite getroost hebben, om het andermael te herlezen, kunnen wy 'er niets byzonders uit opmaken. Alleen is ons over 't algemeen voorgekomen, dat de Schryver een Perſoon is, die te Breukelen op de ene en andere wyze Oefening gehouden, en zulks onder merkelyken tegenſtand voortgezet heeft; die na verloop van enigen tyd wedergekeerd is naer Amſterdam, toen zyn beroep zyne tegenwoordigheid in de Stad of veel digter aen

aen de Stad vorderde; en die zich van daer over de Breukelaers beklaegt, als zulken die hem lasteren; *ſpelende den Duivel*, gelyk hy zegt, *te Breukelen* (na zyn vertrek van daar even als Openb. 12.) *den Draak*, door *dobbel liegen alle kwaad te ſpreeken.* —— Volgens het ſchryven van den Autheur, is dit Stukje „ inzonderheid gemeen gemaakt om te voldoen aan de Begeerte van zommige, om te voorkomen de Misduiding van eenige, om te verbeteren de Wanbevatting van andere, om te verhelpen de Denkbeelden van hen, die om den Tuyn geleidt zyn, en om te voldoen aan de Weetgierigheid van alle, die in de hiervermelde gebeurtenis belang neemen." Naer 't ons toeſchynt zou de Autheur gelukkiger in dit alles geſlaegd hebben, zo hy, zyne zaek van alle kanten zuiver zynde, het verhael eenvoudiger opgeſteld, den tegenſtand klaerder ontdekt, en de voorgewende reden daer van duidelyk opgegeven had; omtrent welk alles *dit tegenwoordige bericht*, ons zeer gebreklyk voorkomt.

Eenige nuttige Aanmerkingen, uit het woordt van Godt, en door de bewerking des Geestes, ter eere van Gods Deugden en Volmaaktheden. Uitgegeven door een Liefhebſter van Waarheid en Godtvrugt, M. B. *Lidtmaat van de Gereforde Kerk. Te Nymegen by* J. v. Campen 1775. *Behalven de Voorrede* 308 *bladz. in octavo.*

DIt Geſchrift behelst een vervolg der *Eenvoudige Bevindingen* van *Maria Buys*, van welken wy voorheen gewag gemaekt hebben, en is in denzelfden ſmaek opgeſteld (*). Het is ons uit dit Stukje voorgekomen, dat zy ons toenmalig gezegde wegens haer Werkje opgevat heeft, als ene vyandlyke verſmading en lastering van haer Boek; dan zulks is een misverſtand. Wy hebben te veel achting voor *Maria Buys*, zo ver wy haer kennen, als een welmenend Mensch, die 't goede in 't oog heeft, om haer een kwaed hart toe te dragen; maer wy, en zy, volgen ene verſchillende leiding in 't denken over den Godsdienst; dit moet natuurlyk te wege brengen, dat wy anders denken, dan zy doet, over haer ſchryven; doch zulks ſluit niet in, dat wy haer Geſchrift op ene vyandlyke wyze verſmaden en lasteren. Men kan zeer verſchillend denken, en ingevolge daer van ſchryven, zonder eenige de minſte haetlykheid te voeden; hier van zyn wy, ten aenzien van ons zelven, bewust, en wy hoopen, dat zy

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. III. D. bl.* 544.

zy ons hierin op ons woord zal gelooven. —— Vind *Maria Buis*, en haers gelyken, intusschen goed, om alles wat haer overkomt tot bevinding te brengen, en de Voorzienigheid steeds op ene bevindelyk bepalende wyze te doen werken, 't is voor haer rekening; wy betwisten haer de vryheid niet van op zodanig ene wyze te denken; maer 't komt ons voor, dat wy, zonder eenige kwaedaertigheid te betoonen, even vry mogen zeggen, dat die denkwyze tot uitersten loopt, die ons niet gegrond voorkomen. Van een soortgelyken aert als het toen bygebragte voorbeeld is het volgende, uit dit Stukje.

„ Het was, zegt zy, my zeer opmerkelyk, na dat ik op Rustdag driemaal onder de middelen geweest was, en ik daar voor myn gemoed niets aan gehad had; maar ik had den tyd dof en slaperig doorgebragt, daar ik veel beschuldiging in myn gemoed over had. En ik moest my verfoeijen over myn zondig Kerkgaan, daar myn Ziele over aangedaan was. Zoo ging ik tusschen de twee Kerktyden by een vroom mensch, die zeide: ik heb daar gelezen, dat Jacobus zegt; *Agt het voor groote vreugde myne Broeders, wanneer gy in veelerley verzoekinge valt.* Jacobus I. vs. 2.

„ En die woorden vielen met veel nadruk op myn herte; en ik moest zoo zeggen: ô wonderdoende Godt! wat is de weg van uw Voorzienigheid niet aanbiddelyk; daar moet ik drie Leeraars hooren, daar ik niet aan heb gehad. En daar moet dit eenvoudig mensch in uw Voorzienigheid Heere, zonder haar weeten of toeleg, en zonder myne verwagting, deze woorden uit uw Woord noemen; en dat moet juist vat op myn herte hebben, en niet het woord des Leeraars."

Traité des Erreurs Populaires sur la Santé par Mr. J. D. T. DE BIENVILLE, Docteur en Medecine. A la Haye chez *P. F. Gosse* 1775.

Verhandeling over de Dwaalingen van 't Gemeen aangaande de Gezondheid enz. In gr. 8vo. 300 *bladz.*

DE Heer DE BIENVILLE, bekend door eenige Werkjes van hem uitgegeeven, heeft nu ondernoomen zich in een ruim veld te begeeven. De Dwaalingen ten opzichte van 't bewaaren en herstellen der Gezondheid zyn algemeen: 't valt zeer moeijelyk dezelve tot eenige vaste regels te brengen;

ze

ze zyn aan veele veranderingen onderworpen en ſomtyds zeer tegenſtrydig. Onze Auteur heeft evenwel deeze moeijelyke taak op zich genoomen, en zich hierin redelyk wel gekweeten. Men kan niet ontkennen, dat 'er hier en daar eenige losſe ſtellingen in gevonden worden; als ook wel zaaken die, op verre naa, niet onder de Geneeskundigen algemeen aangenoomen zyn: over 't geheel moeten wy 'er egter van bekennen dat 'er verſcheide heilzaame aanmerkingen in gevonden worden, die, indien ze met 't vereischte oordeel in acht genoomen worden, van veel nut kunnen zyn in 't bewaaren van de Gezondheid, en 't voorkoomen van Ziekten: over 't geheel genoomen is dit een ſtuk dat de grootſte oplettendheid der Geneeskundigen verdient. Dit Werk dat wy tans ten onderwerp hebben, kan dienen tot eene handleiding om hierin verdere Waarneemingen en Aanmerkingen te maaken. 't Zelve is in agt Hoofdſtukken verdeeld, toonende aan, zoo veel oorſprongen waaruit de gemelde Dwaalingen voortkoomen. 't Eerſte behelst de misſlagen in de Opvoeding. 't Tweede de weinige kennisſe die de Menſchen in 't gemeen bezitten van zich zelven en 't geſtel van hun Lighaam. 't Derde toont aan, de Dwaalingen die hier in ontſtaan door kwaalyk gevolgde voorbeelden, en 't vierde de kwaade heblykheden, zynde hierin zeer naadeelig. 't Vyfde onderricht de Leezers in de Dwaalingen waarin 't Gemeen ſteekt ten opzichte van 't oordeel over de Geneesheeren, en geeft daar omtrent op, de regels waaraan men de goede van de kwaade, of de Geneesheeren van de Kwakzalvers, onderſcheiden kan. 't Zesde handelt over de Geneesmiddelen, en legt de Dwaalingen welke hierin plaats hebben aan den dag, dezelve zyn zeer menigvuldig, en men moet al veel voorzichtigheid gebruiken, om hierin niet misleid te worden; daarom verdient dit Hoofdſtuk met oplettendheid nagegaan te worden, en ter toets gebragt. 't Zevende wyst aan de Ziekten welke ter bevordering van de Gezondheid heilzaam zyn, en daarom niet dienen tegengegaan of geſtuit te worden. In 't agtſte worden opgegeeven de misbruiken die in 't gebruik der Dranken plaats hebben, waaromtrent de Auteur nutte Aanmerkingen maakt. — Kundige Leezers kunnen van dit Werk met nut gebruik maaken, dog voor den onkundigen is 't zo nuttig niet, die kunnen tog op hun eigen oordeel niet af, en doen best van zich maar in alles, wat tot hunne Gezondheid betreklyk is, aan hun Geneesheer te betrouwen.

Beſchouwing der Natuur van den Heere C. BONNET, *Lid van verſcheide geleerde Genootſchappen; vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerdert, door* G. COOPMANS, *Hoogleeraar in de Scheikunde enz. te Franeker. Tweede Deel. Franeker by* P. N. Lomars 1775. *In groot octavo* 281 *bladz.*

VAn den inhoud deezes Werks, en 't oogmerk des wysgeerigen Schryvers, hebben wy, met de uitgave van 't eerſte Deel, een genoegzaam verſlag gegeeven; met belofte van in 't vervolg op de eene of andere byzonderheid ſtaen te zullen blyven. Om nu hier aan te voldoen ontbreekt het ons aan geen voorraad, dan 't valt moeilyk eene keuze te doen, uit de menigte van onderwerpen alhier behandeld; daar 't eene zo opmerkelyk is als 't andere, 't zy in de zaak zelve, 't zy uit hoofde van des Autheurs ſchrandere bedenkingen of naauwkeurige waarneemingen. Na overweeging van verſcheiden dier onderwerpen is onze keuze ten laatſte gevallen, op des Schryvers aanmerkingen over de Gedaanteverwisſeling der gekurvene Dieren, byzonder, ten voorbeelde, der Rupſen. Wy hebben 'er ons te eerder toe bepaald, om dat dit ſtuk, het welk ten hoogſte merkwaardig is, valt onder de algemeene kundigheden der Leezers, en ieder hunner daar omtrent zeer gemaklyk leerzaame waarneemingen in 't werk kan ſtellen. Hier by komt nog, dat dit verſchynſel zeer geſchikt is, om het geheim der *Ontwikkelingen* eenigermaate te doorgronden, en om ons te doen zien, „ hoe eene ongevoelige Ontwikkeling de bewerktuigde Lichaamen tot den ſtaat van volmaaktheid brengt."

Eene Rups, dit is algemeen bekend, verandert in een zogenaamd Popje, en wordt vervolgens een Vlinder; maar voor dat ze deeze eerſte gedaante verwisſeling erlangt, verandert ze meermaals van Vel; dat is, zy legt haare oude Huid af, en komt met eene nieuwe te voorſchyn. Hier omtrent is terſtond opmerkelyk, dat het Vel, 't welk de Rups by ieder verwelling wegwerpt, zo volkomen is, dat het eene waare Rups gelyke; hebbende in 't algemeen alle de uitwendige deelen, die der Rupſe eigen zyn.

„ Hoe kan zich de Rups van zo veele Werktuigen ontdoen, en wederom nieuwe, die aan de eerſte gelijk zijn, krijgen? Niets is eenvouwiger: de nieuwe Werktuigen waren in de oude, als in zo vele kokers, of buizen, beſloten. Door van Vel te veranderen, heeft de Rups niets anders gedaan,

dan deze Werktuigen uit de kokers, welkè voor dezelve te naauw waren geworden, uit te trekken. — Deze inſluiting is zo zeker, dat men ze met het bloot oog beſchouwen kan. Men kan dezelve nog daarenboven door eene zeer gemakkelijke proeve bewyzen (*). Indien men, omtrent den tijd der Vervelling, (1) de twee voorſte beenen der Rups affnydt, zal zij, zonder deze Beenen, na haare Vervelling, te voorſchijn komen."

Hier uit is af te leiden, dat de Rups in zeker opzigt een zamengeſteld Weezen is, 't welk uit verſcheiden anderen beſtaat, die zich, in elkander ingeſlooten zynde, allengskens ontwikkelen. En van daar mag men gisſen, dat het Popje onder de laatſte Huid zit; zo dat die Huid ſlegts het masker der Pop zy. Deeze gisſing is bevestigd door proefneemingen: men heeft het Popje zeer duidelyk ontdekt; de zes Beenen van 't Popje uit de zes Beenen der Rupſe zien voortkomen; ook zag men de andere Ledemaaten, op de verſchillende deelen, gehegt of gevouwen liggen (2). Het *Popje* is dan voorts niets anders dan een gebakerde *Vlinder*; het beſtond reeds in de *Rups*, en ontwikkelt zig ſlegts, tot dat 'er de *Vlinder* uit voortkome. De *Rups* is des het werktuig, om die ontwikkeling te bewerken; en zy is, om zo te ſpreeken voor 't *Popje*, 't geen het *Ei* is voor 't *Kuiken*.

Maar hoe geſchieden deeze veranderingen, die in 't binnenst van 't Dier omgaan? Dit is een geheim, welks naſpeuring den onderzoekeren der Natuurlyke Historie aangepreezen wordt. De Heer *Bonnet* brengt ter bevorderinge hier van eenige waarnemingen te berde, die den weg tot nieuwe ontdekkingen kunnen baanen; en hy waagt het, by 't flauwe licht deezer waarneemingen, om eenige treden te doen in de donkere voetpaden der Gedaanteverwisſelingen.

„ Een gekurven Dier, dat vijfmaalen vervellen moet voor het

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* III. D. bl. 262—265.

(1) „ Het zelfde geſchiedt, wanneer men de Ledemaaten indrukt en misvorming maakt: zij blijven zodanig in het Dier, dat uit de Nijmph voortkomt. Dit heeft SWAMMERDAM waargenomen in de Nijmph van den Houtworm; bl. 394."

(2) „ De Heer SWAMMERDAM *Bibl. Nat. bl.* 613. heeft de proef genomen van welke de Schryver ſpreekt: door de Rups in kookend water te werpen heeft hy van dezelve het vel, 't welk de Rups uitmaakt, afgeſcheiden, en getoond dat het inwendig gedeelte de Vlinder is." Zie ook REAUMUR *Memoires* &. p. 459. MALPIGHI *de Bombyce* p. 74. & *ſeqq.* BONNET *Beſpiegelingen* §. 189. en volg.

het de gedaante van *Pop* aanneemt, is een zamenſtel van vijf bewerktuigde Lichaamen, die in elkanderen beſloten zijn; en die door gemeene Ingewanden, welke in het middelpunt geplaatst zijn, gevoed worden.

„ Het gene de Knop van eenen Boom is ten opzichte van de onzichtbaare Knoppen, welke hij bevat, is het uitwendig Lichaam der nieuw ontloken Rups, ten opzichte der inwendige Lichaamen, welke in haaren boezem beſloten zijn.

„ Vier van deeze Lichaamen hebben het zelfde wezenlijk maakſel, en dat maakſel is het gene aan het gekurven Dier, in den ſtaat van *Rups*, eigen is. Het vijfde Lichaam, zeer verſchillend, is dat der *Pop*.

„ De opzichtelijke ſtaat dezer Lichaamen volgt de evenredigheid huuner afſtanden van het middelpunt des Diers. Zij die 'er het verst van verwijderd zijn, hebben de grootſte vastheid of ontwikkelen zich het eerſte.

„ Wanneer het buitenst Lichaam van het Dier tot zijnen volkomen wasdom gekomen is, is het binnenst Lichaam, dat op het eerſte onmiddelijk volgt, reeds verre ontwikkelt; wel dra vindt het zich te naauw gehuisvest. Het zet naar alle de kanten de kokers, waar in het beſloten is, uit. De Vaten; welke voedzel brachten naar deze bekleedzelen, door deze ſterke uitzetting, gebroken of verſtikt zijnde, houden op dienst te doen. Het Vel kruipt te zamen en verdroogt. Het opent zich eindelijk; en het Dier verſchijnt met een nieuw Vel bekleed, en met nieuwe Werktuigen voorzien.

„ Eene onthouding van voedzel, geduurende een of twee dagen, gaat ieder Vervelling voor. Zij wordt waarſchijnlijk veroorzaakt door den geweldigen ſtaat, waarin zich als dan alle de Werktuigen bevinden. Misſchien was zij ook noodzakelijk tot het wel gelukken dezer verandering, en misſchien komt zij de verſtoppingen, het ſtollen der vogten enz. voor."

„ Hoe het zij; het Gekurven Dier is altoos na ieder Vervelling zeer zwak. Alle zijne Werktuigen zijn nog eenigermaten in dien ſtaat, in welken zij onder het Bekleedzel waren, dat zij thans hebben afgelegd. De ſchubachtige gedeeltens, gelijk het Hoofd en de Beenen, zijn nu niet anders dan ſlechts vliezig, en alle met een Vogt natgemaakt, 't welk, voor de Vervelling, tuſſchen de beide Vellen invloeit, en 'er de ſcheiding van gemakkelijker maakt. Maar allengskens wazemt dit Vogt uit: alle de deelen krijgen vastheit, en het Dier is in ſtaat om te werken. Het eerſte gebruik het welk zommige ſoorten van Rupzen; die alleen van Bladen leeven, van nieu-

we Tanden maaken, is om met graagte de afgelegde Huid op te eeten: zomwijlen zelfs wachten zy niet om dit te doen, tot dat hunne kaaken de volkomen ſtevigheid gekreegen hebben. Zoude deze afgelegde Huid voor haar een geſchikt voedzel zijn om haare krachten te herſtellen, en om dezelve te vermeerderen? Men ziet ook Rupſen, die de ſchaal haarer Eijeren, na dat zij 'er uit gekomen zijn, afknabbelen, en welke zelfs knabbelen aan de Eijeren, waar uit de Rupzen nog niet zijn uitgekomen."

Tot dus ver laat alles zig vry duidelyk verklaaren; het komt maar op de enkele *Ontwikkeling* aan; dan zo is 't niet geheel ten opzichte van de veranderingen, die in de Ingewanden voorvallen. Deeze verandering, gelyk de Heer *Bonnet* meldt, is zeer groot; maar hier wordt de fakkel, zegt hy, welke ons verlichtte, byna geheel uitgebluscht, en hoe meer men deeze Stof zoekt te doorgronden, des te meer neemt de duisterheid toe.

„ Ondertusſchen werkt de Natuur, vervolgt hy, *terwijl* ze bezig is om de Ingewanden te veranderen, en aan dezelve een nieuw leven te geeven, ter zelfder tijd aan de ontwikkeling van verſcheide Werktuigen, die aan het Dier, zo lange het onder de gedaante eener Rupſe leefde, van geen nut waren, en welke de nieuwe ſtaat tot welken het geroepen is, aan het zelve noodzakelijk maakt. Om het gelukken van haare verſchillende bewerkingen zeker te maaken, doet zij het Dier in eenen diepen ſlaap vallen, geduurende welken zij op haar gemak werkt, langs onmerkbaare trappen.

„ Het *vetachtig Lichaam*, eene tedere zelfſtandigheit, die lang voorheen toebereidt is, ſchijnt de voornaame grond der voeding te zijn, welke zij naar alle de Deelen heen voert, om dezelve tot volkomenheit te brengen. De uitwaaſeming der waterachtige of overtollige vogten geeft gelegenheit aan de Hoofdſtoffen der Vezelen om elkanderen te naderen, en om zich onderling te naauwer te vereenigen. Van daar komt eene vermeerdering van vastheit in alle de Werktuigen. De kleine wondjes, welke, door het breeken van verſcheide Vaten, op eenige plaatzen in het inwendig deel gemaakt zijn, groeijen ongevoelig te zamen. De Deelen, die in een geweldigen ſtaat zijn geweest, of waar van de gedaantens en evenredigheden tot een zeker punt zijn gewijzigd, plooijen zich bij trappen naar deze veranderingen. De Vogten, verpligt langs nieuwe wegen te loopen, neemen langzamerhand deze richting. Eindelijk de Vaten, welke eigen waren aan de Rups, en waar van zommige eene zeer aanmerkelijke plaatze beſlegen, in zijn

zijn inwendig gedeelte, worden vernietigd of in eene vloeibaare ſtof verandert, welke de Vlinder uitwerpt, na het Bekleedzel van Pop te hebben afgelegt."

Onze Wysgeer leidt ons verder ter opmerking van de groote verſcheidenheid, welke, ten opzigte van de Gedaanteverwisſeling, onder de gekurven Dieren plaats heeft, dat ons met hem verwonderd moet doen ſtaan, over de byzonderheid der middelen, welken de Schepper der Natuur dienſtig geoordeeld heeft te verkiezen, om verſchillende ſoorten van Dieren tot volkomenheid te brengen. Vraagt men naar de rede hier van, by voorbeeld, waarom wordt een *Vlinder* geen *Vlinder* gebooren? Waarom ondergaan alle de gekurven Dieren niet dezelfde Gedaanteverwisſelingen? Zo is het antwoord, deeze en meer dergelyke vraagen „ hebben hunne oplosſing in 't algemeen Stelzel, 't welk ons onbekend is. Indien alle de trappen der volmaaktheid hebben moeten vervuld worden, zoude 'er waarſchijnlijk eene gaaping geweest zijn in hunne opvolging, indien de Gekurvene Dieren, die gedaanteverwisſelingen ondergaan, niet in het wezen geroepen waren." —— „ Laaten wy, zegt de Heer *Bonnet*, zonder te trachten om de bovennatuurkundige reden dezer Gedaanteverwisſelingen na te ſpooren, de verſchijnzelen en hunne onmiddelijke gevolgen naukeurig gadeſlaan." —— Byzonder opmerkelyk, met betrekking tot deeze Gedaanteverwisſelingen, is het, dat een enkel ondeelbaar Wezen twee of drie verſchillende ſoorten in zig bevat; dat het zelfde Dier bij opvolging twee, drie Waerelden bewoont, in die verſchillende verblyfplaatzen zeer onderſcheiden verrigtingen oefent, en verſchillende betrekkingen krygt, tot de Weezens, die het zelve omringen. Het is en blyft ondertusſchen een en 't zelfde Dier; waaromtrent de Autheur zig ten laatſte indezervoege uitlaat.

„ Zo dra het bewezen is, dat de Rups de Vlinder zelve is, onder eene kruipende knaagende en ſpinnende gedaante, en dat het Popje nog daarenboven niets anders is, dan de op een gewonden Vlinder, is het zeer duidelijk, dat 'er in de Rups geen drie *Ikken*, drie onderſcheiden *Perſoonlijkheden* zijn. Het zelfde ondeelbaar Wezen gevoelt, raakt aan, proeft, ziet, werkt, door verſchillende Werktuigen, in verſchillende tijden van zijn leven. Op den eenen tijd heeft het gewaarwordingen en behoeftens, welke het niet heeft op eenen anderen, en deze gewaarwordingen en behoeftens zijn altoos in betrekking met de zintuigen, welké ze doen ontſtaan. Men moet dit onderwerp niet met moeijelijkheden bezwaaren, wel-

ke 'er niet onmiddelijk uit voortkomen. Men moet nog daarenboven de nieuwsgierigheid niet verder uitſtrekken, dan de paalen, welke haar de Rede voorſchrijft" (3).

(3) „ Zie des Schryvers *Beſpiegel.* §. 290. En *Ontleedende Proeve* §. 714—726. „ De Rups ondervindt verſchillende gewaarwordingen, en haar Geheugen herinnert haar die, welke zij ondervonden heeft: zij vergelijkt haare gewaarwordingen. —— Haar *Ik* bindt door de *herinnering*, en door zich eenzelvig te maaken met alle de wijzigingen der gevoeligheit en der werkzaamheit, het tegenwoordige aan het voorledene: en deze zamenvoeging maakt het gevoel uit, 't welk het Dier heeft van zijne *Perſoonlijkheit.* —— De Herſenen van den Vlinder waren in de ſchubachtige bekleedzels van het Hoofd der *Rups* gehuisvest: door het bekleedzel der Rups af te werpen, is de Vlinder niet van Herſenen, veel minder van Ziel verandert: maar zij verkrijgt, onder eene nieuwe gedaante, vermogens, welke zij niet bezat, onder de eerſte. —— Indien het Dier, aan den eenen kant, nieuwe Werktuigen krygt, verliest het, aan den anderen, die, welke kenmerken waren van zijne eerſte gedaante; de werking der voorwerpen houdt derhalven op van het zelve gewaarwordingen te doen ondervinden, die aan de oeffening der oude Werktuigen gehecht waren. —— Maar, dewijl de Ziel niet verandert is van zitplaats, kan zij het herdenken bezitten van zommige gewaarwordingen van haaren eerſten ſtaat. —— Wanneer het Dier ſlechts het herdenken bezat van eene dezer gewaarwordingen, zoude deze genoegzaam zijn, om het *Ik* der Rupſe aan dat des Vlinders te ſchakelen."

Nederlandſche Inſecten beſchreeven en afgebeeld, door C. SEPP. *Eerſte Stuk. Zevende Verhandeling.*

EIndelyk voldoet de kunſtige nabootzer der Natuure nog eens aan 't verlangen der Liefhebberen, door 't afgeeven eener juiste afbeeldinge, zo in tekening als koleuren, van één onzer Nederlandſche Inſecten. De naauwkeurigheid der uitvoeringe, die der voorige Plaaten evenaarende, vernieuwt den wensch der Bezitteren van dit fraaiſte Werk over onze Inſecten, dat de Heer *Sepp* met yver moge voortvaaren, om deeze Verzameling volkomener te maaken.

Het Inſect hier afgebeeld, van 't Ei af tot in zyne Vlindergedaante, onder de gewoone Verwisſelingen, behoort tot de Dagvlinders van de Eerſte Bende, en de Vlinder draagt den naam van *Paauwoog;* wordende, in onderſcheiding van een Nagt-

Nagtvlinder met ſoortgelyke *Paauwoogen* op de vlerken, ook wel de *Paauwoog Dagvlinder* genoemd. De Autheur heeft, volgens zyn verhaal, meer dan twintig jaaren, vergeefsch, naar de Eieren van dit Inſect gezogt, en ze zyn hem ten laatſte door een goed Vriend ter hand geſteld; waar op hy zyne beſchryving van dit Inſect, welke de Plaat vergezelt, voltooid heeft. Men vindt in de beſchryving een gezet verſlag van 't merkwaardigſte, dat dit Inſect in alle deszelfs veranderingen betreft; en de Liefhebbers, die deszelfs Eieren zoeken, leeren 'er uit, dat dezelven te vinden zyn, aan de onderſte zyde der Brandenetelbladen, den eenigen kost dier ſoorte van Rupſen. Ook dient ter hunner waarſchuwinge, om dezelven te onderſcheiden van de Eieren der *Aurelias*, die 'er anders zeer veel overeenkomst mede hebben, dat de Eiernesten der *Aurelias* vry en ongedekt zyn; waar tegen die deezer Vlinders met een Spinzel overtoogen zyn, dat volmaakt naar een digt en witagtig Spinneweb gelykt; daar de jonge Rupsjes, in 't laatst van Mai en 't begin van Juny, uit de Eieren komende, doorheen kruipen, om hun voedzel te zoeken.

By het waarneemen deezer Rupſen ontdekte de Autheur toevallig, dat de Muizen ook op de Inſecten belust zyn; des de Liefhebbers hier tegen wel op hunne hoede mogen weezen. Eene menigte van deeze Rupſen bezittende, had de Heer *Sepp*, vermaakshalve, dezelven opgekweekt; hy bezat daar door eene ſoort van Vlindervlugt, in welke eenige honderd als Poppen aan 't gaazen dekzel hongen, die vervolgens in Vlinders veranderden; welken, zynde de Vlugt met eene glazen Deur voorzien, geen ongevallige vertooning gaven. „ Ik wist wel, zegt hy, dat myn Zolder zomtyds een Bezoek van Muizen kreeg; doch niets minder denkende, dan dat deze ook op Inſecten zouden belust zyn, was ik geenzins bezorgd voor eenen aanval derzelven op de gemelde Vlugt. Maar eens 's ochtends 'er bykomende, zag ik met veel Verwondering en niet minder Verdriet, dat ze verſcheidene groote gaten in 't Gaas gemaakt, en eene deerlyke verwoesting onder de Vlinderen aangerecht hebbende veelen derzelven opgegeeten hadden, en wel tot op de Vlerken na, die zekerlyk te ſchraal en niet van haar ſmaak moeten geweest zyn. Door dit Experiment was ik, dus ten vollen overtuigd, dat de Muiſen ook levendige Vlinders lusten. De ſchade die ik daar by had, beſtond alleen daar in, dat ze de Vlugt, of eigentlyk het Gaas aan dezelve, bedorven hadden, voor het overige was aan den Roof niet gelegen. Dit Tooneel beſchouwende verwonderde ik my, dat ze van de nog hangende Popjes geen een beſcha-

digd hadden; doch ik begreep wel haast; waar by het toekwam. Voor eerst, de Popjes met eene Korst of Vlies overtogen zynde waasſemen zekerlyk weinig of in 't geheel niet uit, en geven dus geen zodanigen Reuk van zich, die de Muiſen zou kunnen aanlokken, maar het tegendeel kan men veronderſtellen plaats te hebben by de Vlinderen. Ten tweeden, en dat wel inzonderheid en eigentlyk de Popjes ter veiligheid verſtrekt, zo beginnen deze, aangemaakt wordende, te ſlingeren en te beven, waar door natuurlykerwyze de Muiſen in 't beſnuffelen derzelven zyn afgeſchrikt geworden; daar en tegen de Dag-Vlinders 's nachts zo diep in ruſt zyn, dat ze ſchier geen de minſte beweeging maaken, als men ze met de vingeren grypt, en zich als gevoelloos laaten opneemen en nederleggen; en dus hebben zich de Muiſen juist in dit geval bediend van dezen vasten Slaap der Vlinderen; of is dit eigentlyk geen Slaap? en wat dan?"

Opgave van eenige Proeven, nopens het voordeelige gebruik veeler Hollandſche Duinen. Te Leyden, by Heyligert *en* Hoogſtraten 1775. *In groot octavo* 19 *bladz.*

HEt opgeeven deezer Proeven dient om te bewyzen; „dat veelen van Hollands Duinen, die gansch nutteloos ledig liggen, met weinige kosten, tot grooter voordeel, zouden kunnen verbeterd en gebezigd worden, dan tot nu toe plagt te geſchieden". Naar uitwyzen deezer Proeven is de Opſteller van dit Geſchrift, zo voor den Arbeidsman, als voor zig zelven, zeer gelukkig geſlaagd, in zyne onderneeming. Hy heeft den grond van eenige woeste Binnen-Duinen twee ſteeken diep om laaten delven; 'er zyn vervolgens Aardappels in gepoot, mitsgaders groote Boonen, en Erwten, met geele en witte Peen. Herhaalde Proeven, zedert het najaar 1771, tot in 't voorjaar 1775, zyn naar wensch uitgevallen, en de onderneeming is telkens van een gezegenden Oogst gevolgd. Door deeze onderneeming is wel byzonder de aankweek van Aardappelen aangemoedigd en verbeterd; en na derzelver inoogſting vond een troep Schapen een nieuw voedſel in de naleezing der kleinſte Aardappelen, die gemeenlyk liggen blyven. Eene daar op volgende beploeging of bëegging van den grond bereidde denzelven voor de Winterrog, en 't verdorde loof der Aardappelen, in de veur geſtreeken of in den grond gedrukt, verhinderde de verſtuiving. De Rogge, en zo ook de Boekweit, ſlaagde naar wensch. Voor de eerſte reis gebruikte men

men geen bemesting; en na den eerſten oogst voegde men by de beploeging eene geringe bemesting van Schaapenmest. Andere Landen werden beplant met Boomgewasſen, en tusſchen die Plantſoenen pootte men Aardappels, dat insgelyks zeer wel uitviel. Wyders hebben Landen, die twee Koornoogſten verleend hadden, door eene enkele beſpitting of Aardappelen of Rogge, en, indien zy een weinig bemest wierden, den Arbeiders nog Knollen gegeeven.

De Onderneemer toont in dit verſlag aan, dat de Arbeidslieden hier door grootlyks bevoordeeld zyn geworden, en dat hy zelve een aenmerkelyk voordeel uit deeze Proeven getrokken heeft. Hy vindt zig daar door gevrymoedigd, om eene ſoortgelyke bewerking van veele onzer hier toe geſchikte Duinen aen te pryzen; en meldt, by die gelegenheid, wat men, zyns oordeels, ter bevorderinge hier van in 't werk zou kunnen ſtellen. Deeze aenmoediging, die zekerlyk overweeging verdient, bevestigt hy door ſpreekende voorbeelden van zulk eene behandeling der Duinen, langs Bloemendaal, de Beverwyk, Velzen, de Noordwyken, Katwyken, Wasſenaar en elders. Wel byzonder beroept hy zig ten laatſte op eene geheele Boerdery, beſtaande uit Wei- en Koornlanden, door eenen LEENDERT van der HARST, naby het Zeedorp Scheveningen, in de woeste Voorduinen, met onvermoeide vlyt, en goed gevolg, aangelegd. 't Is te wenſchen dat zy, wier zaak het is, zodanige onderneemingen te begunſtigen, deeze Proeven, en meer ſoortgelyke voorſtellen, in de laatſte jaaren gedaan, ter harte mogen neemen, om verder na te ſpooren wat men, ter uitbreiding van onzen Landbouw, ten nutte van 't Vaderland, met hoop van een gewenscht gevolg kan onderneemen.

De oirſprong van Zuidhollandt, met de Veranderingen door Stormwinden en hooge Watervloeden, zoo op St. Elizabeths Nacht, in den jaare 1421, *als anders, aan het Landt en de Rivieren veroorzaakt. Door* R. van MOURIK, *Landmeter en oud Burgemeester der Stede en Lande van Sevenbergen, Lidt van het Kunstgenootſchap*, Prodeſe Canendo; enz. *Te Rott. by* Bennet en Hake 1775. *Behalve de Opdracht* 56 *bladz. in groot octavo.*

IN dit Geſchrift heeft deszelfs Opſteller byeenverzameld, het geen hy by vroeger Schryvers aangetekend vond, wegens de oude geſteldheid van ons Land, en deszelfs veranderingen

door Stormwinden en hooge Watervloeden, zo met betrekkinge tot Holland in 't algemeen, als tot Zuidholland in 't byzonder. Hy maekt deswegens een aenvang met den Cymberſchen Vloed, en 't geen hy als gevolgen daer van aenmerkt. Dit, by wyze van Inleiding voorgedragen hebbende, met eenige algemeene aentekeningen wegens het Huis te Britten, meldt hy vervolgens, hoe ons Land eertyds geen Land ware, vervolgens Land geworden zy. Zulks leidt hem verder ter opgave van de berigten, die ons Land als woest en boschagtig beſchryven, als mede van dezulken, die ons melden hoe 't zelve bedykt, effen en bewoonbaar gemaakt zy. Hy maakt voorts gewag van de zwaarigheden, welken uit de bedyking voortvloeiden; en by die gelegenheid van 't uitvinden der Watermolens; mitsgaders van het verbeteren der te vroeg bedykte Landen door toemaaking. Wyders hegt hy hier aen een uittrekſel uit de Chronyk van Breda, met betrekking tot die Landſtreek; 't welk hem aenleiding geeft tot het mededeelen der berigten, wegens de St. Elizabeths-Vloed in den jare 1421, die den Lande eene onſchatbaare ſchade toebragt. By dit alles komt ten laetſte een verſlag van den loop der Rivieren in de Nederlanden, voor de inundatie van 1421, hoe die ware en zig ontlastte; het welk hy van de Maas, de Merwe en den Rhyn, met deszelfs twee Armen, de Waal, en de Lek, benevens dien van den Yſel, voordraagt. Men vindt dus in deeze verzameling eene menigte van byzonderheden byeengebragt; dan de Autheur heeft ze ſlegts by manier van aantekeningen opgegeeven, zonder eene regelmatige ſchikking, of oordeelkundige ontvouwing in agt te neemen. Uit dien hoofde is dit Stukje niet zeer geſchikt om onkundigen een geregeld denkbeeld van het hoofdonderwerp te geeven; en zy, die de Vaderlandſche Geſchiedenisſen beoefend hebben, zullen in deeze byeengezamelde aantekeningen niets nieuws vinden. Wy verwagten iets meer uitgewerkt van deezen Schryver in een volgend Stukje, dat hy ons toezegt. Hy betuigt naamlyk van zins te zyn; „ zoo zyne dagen en krachten het toelaten, de open Rivieren in ons landt, tot loozing van die twee groote bovenrivieren, Rhyn en Maaz', zoo als die thans in derzelver gemeene en buitengemeene vloeden en ebben werken, nader te beſchryven, en tevens aan te toonen, door naauwkeurige waarneemingen van de vloeden en ebben, ter plaatze, waar het noodig is, te doen, de natuurlyke oorzaken van derzelver gebreken, die voor de Scheepvaart' zoo nadeelig zyn, en de middels tot herſtel bloot te leggen, tot welzyn van den Koophandel en het Gemeenebest".

De

De Jongeling onderwezen in beſchaafdheid en weereldkennis, of Leſſen van een Vader aan zyn Zoon, getrokken uit de Brieven van Lord CHESTERFIELD, *door den Heer* J. TRUSLER. *Uit het Engelſch vertaald. Te Rott. by* A. Bothall, D. Vis *en* P. Holſteyn 1775. *Behalven het Bericht en den Inhoud* 156 *bladz. in octavo.*

HIer mede wordt der Jeugd eene nutte Verzameling van verſtandige Leefregels medegedeeld, welken geſchikt zyn, om haare zeden te beſchaaven, en jonge Lieden te leeren, hoe zy hun gedrag in de Waereld hebben in te rigten; om, in de Waereld verkeerende, zig zelven te bewaaren voor zondige verleidingen, en hun gedrag op eene deugdzaame wyze te regelen; mitsgaders om het regte genot van de verkeering te erlangen, door 'er voor zig zelven genoegen in te vinden, en anderen genoegen te geeven. Ter bevorderinge hier van zyn deeze Leſſen uitſteekend wel geſchikt; en dit Geſchrift mag met regt aangemerkt worden als een nuttig Huisboek, dat Ouders en Voogden by de hand kunnen laaten liggen; op dat de Jeugd in een ledig uur 'er gebruik van maake; wanneer de zelve altoos, by 't opſlaan van 't boek, eenige leerzaame onderrigtingen zullen erlangen. Wy ſpreeken 'er te eerder op die manier van, om dat het Stukje niet geſchreeven is, by manier van aaneengeſchakelde Verhandelingen, maar by wyze van op zig zelven ſtaande Leefregels; en dus juist niet geſchikt is, om agtervolgens geleezen te worden. Ook zou zodanig eene leezing, vermoeden wy, van minder dienst zyn, dan eene opmerking op die of deeze Leſſen by eene voorkomende gelegenheid; het zy dan dat Ouders of Voogden daar toe ongevoelig aanleiding geeven, of dat de Jeugd iets als by toeval onder 't oog komt. Een en ander voorbeeld van onderſcheiden ſoort zal dit ons gezegde kunnen wettigen.

In 't artykel van Zedigheid, waar mede dit Stukje een aanvang neemt, komen reeds verſcheiden nutte leſſen voor, welken dienen om de waare zedigheid van de valſche te onderſcheiden; de jonge Lieden te waarſchuwen tegen eene averegtſche blooheid; hen te leeren zedig vrymoedig te zyn, zonder zig ſchuldig te maaken aan onbeſchaamdheid of vrypostigheid, en byzonder in te ſcherpen, dat ze nimmer van zig zelven ſpreeken, indien 't voor te komen zy. Onder de leſſen tot dit onderwerp betrekkelyk is ook deeze.

„ Onkunde en ondeugd zyn de eenige dingen over welke wy beſchaamt moeten zyn; zoo gy uzelven daar van vry houdt

moogt

moogt gy gaan in wat gezelſchap gy wilt. Niet dat ik geerne een jongman alle vrees, van buitens huis te verſchynen, zou zien afwerpen; neen, de vrees van te beledigen, of van niet genoeg geacht te worden, zal hem eene behoorlyke welvoeglykheid doen bewaaren. Zommige Lieden, die het ongemak van eene valſche zedigheid ondervonden, zyn tot een ander uiterſte overgegaan, en hebben het karakter van onbeſchaamt aangenomen. Een welopgebragt man blyft tusſchen die beiden, en houdt den middelweg. Hy is ongedwongen en onbeſchroomt in alle gezelſchappen, zedig maar niet bloode, vrymoedig maar niet onbeſchaamt. Hy bootst de zeden van beter Lieden na, en ſchikt zich ongedwongen en met oplettendheid naar hunne gewoontens.— Voor dat wy ons zelven in alle gezelſchappen koel en zonder verlegenheid konnen laaten zien, konnen wy 'er ons niet wel vertoonen: ook zal geen man ooit gehouden worden met goed gezelſchap verkeerd te hebben, of immer aan het zelve aangenaam te zyn, indien hy zich daar niet onbedwongen en onbelemmert kan gedragen. Eene zedige vrypostigheid is, in alle deelen des levens, de voordeeligſte hoedanigheid, die wy met mooglykheid verkrygen konnen".

Een volgend Artykel boezemt der Jeugd een afkeer tegen de Loogen in, en ſluit op deeze wyze. „ Onthoudt zo lang gy leeft, dat niet dan ſtipte waarheid u met eer en aanzien door de weereld kan brengen. Logenaars zyn niet alleen onaangename maar gevaarlyke gezellen, en die, zoo zy 'er voor bekent ſtaan, altoos geſchuwt worden van Lieden van verſtant. Daarenboven, dewyl de grootſte Logenaars gemeenlyk de grootſte zotten zyn, word een man, die zich aan deze verfoeilyke ondeugt overgeeft, niet alleen beſchouwt als iemant, die tot het graauw behoort, maar tevens altoos als iemant die verſtand ontbreekt".

Verder komt de Welgemanierdheid, benevens de Bevalligheid in manieren en gedrag in aanmerking, die met opzigt tot verſcheiden byzonderheden ontvouwd, en den jongen Lieden als ten uiterſte nuttig aangepreezen worden. „ Gy kondt, zegt de Autheur, niet bezeffen, hoe voordeelig by alle gelegenheden een bevallig gedrag en een behaagelyk voorkomen is; dezelven verſtrikken de genegenheden, nemen iemand met voordeel voor ons in, en ſpelen om het hart, tot dat het zich aan 't onze hegt.—— Ommegang en manieren doen alles uit by zwakke Lieden, die drie vierde gedeeltens van de weereld uitmaaken; zelfs zyn Lieden van het grootſte verſtand 'er mede te bekoren. Daar wy het hart niet winnen, en het oog

niet

niet behaagen, zullen wy de genegenheid zelden aan onze zyde hebben".

Even zo wordt 'er tot dit einde vereischt, gelyk de Schryver meldt, dat men zindelyk en net op zyn perſoon zy; het welk ook betrekking heeft op de kleeding; dat hem aanleiding geeft, om hier van byzonderlyk gewag te maaken; te meer daar de kleeding, zo als hy opmerkt, eenigermaate het character der menſchen kan aanduiden.

„ Kleeding, zegt hy, hoe beuzelachtig het ook een man van verſtand toeſchyne, neemt, op de eerſte vertooning, welke meenigmaal beſlisſende is, voor in. En wy mogen, in de daad, eenigzins het verſtand en karakter van iemand opmaken uit zyne kleeding. De mode te buiten te gaan, of eenige gemaaktheid in zyne kleeding te toonen, geeft een zwakheid van verſtand te kennen, en zal van de tien keeren negenmaal aldus bevonden worden. —— Daar zyn weinig jonge knapen, die in dezen opzichte niet het een of ander karakter laaten zien. Zommigen zouden zeer geerne voor onvervaart en braaf gehouden worden: dezen dragen een zwarten das, een korten rok en kamizool, en een degen van eene ongemeene langte, die tot aan hunne knien hangt, een grooten hoed ſtout opgetoomt, en zyn overal vuur en vlam. Andere gelaten zich Landjonkers te zyn: deze dragen hartslederen broeken, een bruinen overrok, gaan met een grooten eiken knuppel in hunne handen, hebben een breed geranden hoed, los opgetoomt, op 't hoofd, het hair onopgemaakt en tot eenen verbazenden bondel van achteren opgebonden, en bootſen uiterlyk een ſtalknegt of Landvlegel zoo wel na, dat men in 't minst niet behoeft te twyffelen, of zy gelykenen denzelven innerlyk niet minder. Anderen wederom blanketten en poederen zich zoo ſterk, en zyn zoo opgepronkt, in hunne kleeding, dat men zich byna verbeeld vrouwen in jongens gewaad te zien. Een verſtandig man nu vermyd zorgvuldig dit alles, en alle andere gemaaktheden. Hy kleed zich zoo fatzoenlyk en wel als lieden van de beste familjen en van 't gezondſte verſtand, [te weeten, naar zynen rang:] indien hy boven hen uitmunt is hy een uilskuiken; kleed hy zich ſlechter, 't is onvergeeflyk in hem". —— Onder andere leſſen over de kleeding verdient ook deeze gemeld te worden. „ Als gy eens gekleed zyt, zo denk 'er niet meer aan; toon niet bevreest te zyn uwe kleederen te verfrommelen, maar laten alle uwe bewegingen zoo onbedwongen en onbelemmert zyn, als of gy t'huis en in uw kamergewaad waart".

Soortgelyke leſſen worden in deezen, met betrekking tot vee-

veelerleie omſtandigheden, der Jeugd voorgedragen, van welken zy zig met vrugt zullen kunnen bedienen; vooral wanneer zy agt geeven op des Schryvers raad wegens de keuze der gezelſchappen; waar van wy het hoofdzaaklyke ten beſluite nog zullen melden.

Men moet altoos met goed gezelſchap tragten te verkeeren, en wel, zo 't mogelyk is, met dat van zyn meerderen, niet zo zeer in rang of geboorte, als wel in verdienſte. Een Jongeling zoeke het gezelſchap van Lieden van fatſoen, en maake tevens gebruik van dat van geleerde Lieden. By de *laatſten* te verkeeren is zeer hoog te ſchatten; maar de verkeering met de eerſten is een jong Heer te gelyk noodig; om zig die ongedwongenheid van manieren en dat bevallig voorkomen, 't welk in den omgang vereiſcht wordt, eigen te maaken. Hier tegen heeft hy te myden het gezelſchap der zodanigen, die in de ruimſte betekenis *laag* genoemd mogen worden; *laag* in geboorte, *laag* in rang, *laag* in kundigheden, en *laag* in manieren. —— Men oordeele deeze waarſchouwing niet onnoodig.

„ Meenig jong Heer van verſtand en aanzien, zegt de Autheur, door waan aangedreven om zulk gezelſchap te houden, is 'er door verlaagt, geſchonden en bedorven geworden. —— De verwaandheid, daar ik van ſpreeke, is die van de eerſte van 't gezelſchap te wezen. Deze trotsheid, ſchoon al te gemeen, is ten uiterſte zot. Niets in de weereld verlaagt een mensch zoo zeer. Om het hoogſte woord te konnen voeren, om toegejuicht en bewondert te worden in dit lage gezelſchap, word hy onteert en onbekwaam gemaakt voor beter. Ga 'er vast op, dat gy in de achting der menſchen ryzen of daalen zult, naar dat het gezelſchap is, waar mede gy verkeert. —— Tracht derhalven in de beste gezelſchappen te komen; en daar zynde, zoo bevlytig uzelven, hunne deugden, en niet hunne gebreken, naar te boorſen. Ongetwyffelt hebt gy dikwils van bevallige en fatſoenlyke ondeugden hooren ſpreken, als ter hoer loopen, drinken, ſpelen. 't Gebeurt dat zommige menſchen, aan deze ondeugden vast, bewondert en geacht worden; maar gy moet my wel verſtaan; zy worden niet om hunne ondeugden bewondert en geacht, maar om eenige begaaftheden die zy ter zelver tyd bezitten, om hunne kundigheid, geleerdheid en welgemanierdheid. Zyt verzekerd, dat zy, indien ze vry waren van hunne ondeugden, oneindig meer geacht zouden zyn. In deze gemengde karakters, word de ſlegte zyde, om der goede wille, over 't hoofd gezien. —— Indien gy ongelukkig genoeg

zyn

zyn mogt, om eenige ondeugden van u eigen te hebben, vermeerder derzelver getal niet met de ondeugden van anderen aan te nemen. Aangenomen ondeugden zyn de onvergeeflykſte van alle anderen, want zy konnen zich niet verontſchuldigen met onbedagtzaamheid. Indien iemand geene andere gebreken had dan die van zyn eigen, weinigen zouden 'er zoo vele hebben. —— Bejaag derhalven de volmaaktheden welke gy ontmoet. Boots de beſchaafdheid, het vriendelyk voorkomen, de ongedwongen manieren van wel opgebragte menſchen na, en gedenkt dat al ſchitteren zy nog zoo ſterk, indien zy eenige ondeugden hebben, het zo vele ſmetten zyn, welke na te boorzen ruim zoo belachlyk zou wezen, als het zyn zou een door konst gemaakte muist op ons wezen te plakken, om dat deze of gene fraaije Heer het ongeluk heeft, een natuurlyken wrat op het zyne te hebben."

ARNOLD GEESTERANUS *aan* MARIA VAN REIGERSBERGEN, *Echtgenoote van* Mr. HUGO DE GROOT. enz. *door* E. WOLFF, *geb.* BEKKER. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1775. *Behalven het Voorwerk* 118 *bladz. in gr. octavo.*

MEn plaatſe dit Geſchrift by de overige losſe Dichtſtukjes, welken de Beemſter-Dichteres van tyd tot tyd het licht heeft doen zien, om 'er dus eene verzameling van Mengelwerken van haaren Geest uit by een te brengen. Het levert ten dien einde weder drie Stukjes met eene Proeve, in haare gewoone leevendigheid, en dat vuur, welk haar eigen is.

In de eerſte plaats ontmoet ons een Brief van *Arnold Geesteranus* aan *Maria van Reigersbergen* geſchreeven, by gelegenheid van zyn voltrokken Huwelyk met *Suzanna van Oosterdyk* op Loevelſtein. De Dichteres doet *Geesteranus*, in zyne omſtandigheden, natuurlyk ſchryven; alleenlyk zou in bedenking komen, of hy zig niet wat lang ophoude, met het melden van byzonderheden, die aan de Echtgenoote van *de Groot* overbekend waren. Hy verſchoont zig wel eenigzins deswegen, dan 't ware beter geen verſchooning te behoeven; die hy niet noodig gehad zou hebben, indien hy 'er ſlegts ter loops gewag van gemaakt, en geen verhaal van gegeeven had. Voor 't overige heeft men deezen Brief aan te merken als een welgeregeld verſlag van 's Mans wedervaaren, van dien tyd af, dat hy zyne *Suſanna* moest verlaaten, tot dat hy

hy zig met haar, in de gevangenis, egtlyk verbond. Zyn verhaal hier van is doorvlogten met eigenaartige trekken, die hem, in zynen toeſtand, natuurlyk uit de pen konden vloeien; en de Dichteres heeft 's Mans aandoeningen, by gepaste gelegenheden, zeer wel uitgedrukt. Men leeze, tot eene proeve hier van, het algemeene voorſtel, dat hy van zyn heuchlyk lot doet, in herinneringe hoe hoopeloos het ſcheene, dat hem zulks ooit te beurt zou vallen.

Suzanna, 't ziels vermaak van myne vrye dagen,
Suzanna, die myn min vergold met wedermin;
Suzanna, die alleen myne oogen kon behaagen,
Myn lang verloofde Bruid is myne Bedvriendin.
Is 't wonder, dat myn' vreugd dan opklimt tot vervoering,
Daar ik myn grootſten wensch eens eindelyk geniet?
'k Dagt nooit aan haar dan met eene innerlyke ontroering,
Om wier gemis myn jeugd verteerde in minverdriet.
Mevrouw, de droefheid doet altoos den mensch niet ſterven;
'k Had anders nimmermeer dit zalig lot geſmaakt.
Ik weet, ik voelde wat het in had haar te derven.
Hoe dierbaar heeft my haar de afweezigheid gemaakt!
Gy kent het menschlyk hart, gy weet wat het moet lyden,
Wanneer 't opregt bemint, en 't lieve voorwerp mist.
ô Naare onzekerheid! ô ziel afmattend ſtryden!
Als noch de Reden noch de Liefde ons lot beſlist.
Nu is myn hartstocht pligt. Bekoorlykſte aller pligten!
Och! yder kuschje, dat zy op myn' lippen drukt.....
Zou myne tederheid voor haare goedheid zwichten!
Ik voel, door elke gunst, my meer en meer verrukt...
Mevrouw, vergeef my dit; myn' blydſchap kent geen paalen.
Die zulk een ſchat verkrygt, moet die niet zyn verheugd!
Denk niet dat my de min te ver van 't ſpoor doet dwaalen;
Myn Lief is jong en ſchoon, haar gantſche hart is deugd.
Zy heeft een ſchrandren geest en vriendelyke zeden,
Een zagte aandoenlykheid, een inborst als fluweel,
Gepaard aan 't ryzig fraai der fyne en maliſche leden;
Zie daar een flaauwe ſchets van die my viel ten deel.

Niet min gepast, (om 'er dit ſtaal nog by te voegen,) is zyne ſchryfwyze, nopens zyn toeſtand op het ontvangen van een brief van *Suzanna*, als zy hem haar beſluit, mitsgaders haare kortaanſtaande komst met zyn Vader en Moeder meldt, verknogt met de eerſte ontmoeting; waaromtrent hy zig indezervoege uitdrukt.

Me-

Mevrouw! wat voelde ik al op dit aandoenlyk leezen!
Was 't vreugd? was 't droefheid? 'k weet het zelf niet; maar myn hart
Leed onuitdruklyk, ja! nog meer dan oit voor deezen.
Ik was benaauwd, ik beefde, ik dagt niets, of — verward.
't Grootmoedigſte beſluit, waar van wy immer hoorden,
Werd me aangekondigd in deez' zonderlingen brief.
Geweldig ſloeg my 't hart; ik ſprak, maar! enkle woorden;
'k Weet naauwlyks wat ik zei, dan dit alleen, — myn Lief!
Myn geest was overſtelpt; 'k raak eindlyk aan 't bedaaren,
En ſprak. „Ik zal haar zien, — omhelzen als myn vrouw!...
„Suzanna wederzien na vierpaar droeve jaaren....
„En zal myn Vader ons verbinden door den trouw?
„'k Zie dan myn' Vader, die zo lang myn lot betreurde,
„Wien myn gevangenis zo diep ter harte ging!
„Myn Moeder, daar ik my met zo veel ſmart van ſcheurde,
„Toen ik het vonnis van myn ballingſchap ontving.
„'k Zal dan myn Moeder zien! Goti ſpaarde haar in 't leven.
„ó Onverwagt geluk! is 't moogiyk! kan 't geſchiên!
„Wie weet of zy zich nu niet al op reis begeeven,
„ó Vreugde! ik zal myn Lief — ik zal myne Ouders zien!"
Het leedt niet lang, of 'k zie Suzanna, van myn' Moeder
En Vader vergezeld, myn' Kamer binnen treên,
In 't byzyn van myn' Oom, myns Vaders oudſten Broeder.
De ontſteltenis, de vreugd, de droefheid, het geween
Naar eisch te melden is ver boven myn vermogen;
Onnoodig dat ik hier vergeefſche pooging doe.
Nooit was de liefde, nooit natuur zo ſterk bewogen.
'k Vlieg in Suzannas arm, — 'k vlieg naar myn Ouders toe.
„Myn Zoon... myn Vader... myn Beminde... zien we u weder...
„Myn Lief... myn Oom... myn Neef.. ô langgewenschte dag!"
Myn Moeder zygt bezwymt op mynen boezem neder.
„Myn Kind! ze kan niet meer: myn dierbre Moeder, ach!"
Ik ſchrei, ik klaag, ik poog haar hulp te doen erlangen;
Ik zet haar tuſſchen my en myn Suzanna neêr.
Ik druk haar aan myn hart; ik kus haar bleeke wangen;
Zy zucht. God dank! zy krygt haar levensgeesten weêr.

Dit Stukje, in verſcheide opzigten treffende, gaat wyders vergezeld van een Brief der Dichteresſe aan *Ernst*, waar van het hoofddoelwit ſchynt te weezen, hem te wapenen tegen alle Miſanthropiſche denkbeelden. Hier by komt eene navolging van een Fransch Dichtſtukje, behelzende de beſchryving van een *Jong Paar*, dat in kuiſche min dertelt. En ten laatſte geeft ons de Dichteres eenige Proeven van haar *Winter-Buitenleven*. Zy heeft naamlyk, gelyk zy te kennen geeft,

een Stuk onder dien Tytel opgeſteld; dog het zelve is nog niet ingerigt voor de drukpers; maar op verzoek van zommige Vrienden, heeft ze 'er eenige ſchilderytjes uit gecopieerd, welken zy hier mede voor den dag brengt. Men kan 'er uit afneemen, hoe dat Stuk inzonderheid geſchikt zy, om haare bezigheden en denkwyze in haar Winter-Buitenleven eenigzins te ontvouwen; als dat eener Dame, die 't 'er op toelegt, om haaren geest met nutte kundigheden te verryken, en zig vermaakt in 't beoefenen der Zedeleere. Jonker *Babiole* mag die neiging in eene Dame wraaken; zy beſpot hem op haare beurt, en zegt.

. . . . Een welgeſchreven boek,
Het onderwerp zy wat het zy,
Heeft iets aantrekkelyks voor my.
'k Moet lachen, hoor ik, dat een zot
Die neiging in een vrouw beſpot,
En in haar nadeel 't pleit beſlist,
Terwyl hy zynen tyd verkwist,
En niets dan beuzelingen doet;
Een zucht tot tydverdryven voed,
Een reedlyk weezen gansch onwaard.
Zo dat niet ſlechts de gladde kaart
Eens enkel ter uitſpanning dient,
Als hy, ikſchiklyk voor een vriend,
(Zo die van Dam- noch Schaakbord houd,
Maar beide als dor en droog beſchouwt.)
Een enkeld uurtje „ *a l'ombre*" ſpeelt,
Maar zonder dat hem al verveelt,
Wat aan een reedlyk mensch behaagt.
'k Heb hem zyn oordeel nooit gevraagd,
Dan over *blondes*, lint of kant;
'k Beken 't, daar van heeft hy verſtand.
Hy knoopt, voor 't minst, zo fraai als ik;
En legt, met zeer veel ſmaak, een ſtrik.
Hy leest, dat 's waar, elendig ſlegt;
Hy ſpelt nog ſlimmer dan zyn knegt.
Zyn keukenmeid ſchryft, ja zo goed,
Als Jonkheer Babiole doet.
Maar, is hy niet van hoogen ſtaat?
En weet hy met zyn geld wel raad?
En ſchenkt hy niet volmaaktlyk Thee?
Waarom moeit hy zich ergens mée
Waar van hy niets het minst bevat?
Hy zou: Mevrouw, ook, buiten dat,

Nog

Nog anders wel te dulden zyn.
Zyn linde is als een hair zo fyn;
Zyn kleed is waarlyk welgemaakt.
Hy is nog al niet ligt gerakt.
Och! hy 's een goed ſlag van een zot.
Maar, dat hy met de Dames ſpot,
Om dat zy wyzer zyn dan hy,
Dat ſtaat geen' Babiole vry.

Verzameling van Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen, benevens eenige andere Stukken van Vernuft en Smaak. Grootdeels uit het Engelsch. Eerſte Deel. Derde Stuk. Te Leiden by L. Herdingh 1775. *In groot octavo* 108 *bladz.*

HEt eerſte gedeelte deezer Verzamelinge levert ons weder drie zeer wel opgeſtelde Zedekundige Verhandelingen. De eerſte ſtrekt, om te toonen, dat de Gehoorzaemheid onvermydelyk noodig is ter zaligheid. Eene tweede is ingerigt, tegen de Dronkenſchap; en de derde heeft tot een onderwerp, de oefening en uitwendige blyken der Nederigheid. Het tweede gedeelte vervolgt en beſluit het leeven van Lord *Bolingbroke*, die zo aenmerkelyk een rol geſpeeld heeft, dat wy niet wel kunnen nalaten nog weder een oogenblik daer op ſtil te ſtaen.

De Pretendent had zig, als uit het vorige gemeld is, (*) van hem ontſlagen, en dit ontſlag had ten gevolge verſcheiden Artykels van beſchuldiging, waar tegen hy zig manlyk verdeedigde. Intusſchen vond hy zig hier door, en van de eene en van de andere party, verſtooten; 't welk hem zyne poogingen deed verdubbelen, om, de zyde des Pretendents geheel verlatende, zyne bevrediging in Engeland te bewerken; waerin hy zo verre ſlaegde, dat hy eene belofte van Pardon van George den I ontvinge; welk Pardon hem ook vooris, in den jaare 1723 verleend werd, wat zyne perſoneele veiligheid betrof, zonder hem, als nog, in zyn Vaderlyk erfgoed, eertitels of zitplaets in 't Parlement te herſtellen. Hier op wedergekeerd zynde in zyn Vaderland, gelukte het hem, na omtrent twee jaren, eene Parlements-Acte te verkrygen, die hem herſtelde in zyne Familiegoederen, welke ongeveer drieduizend ponden 's jaers opbragten. Van dien tyd af ſchikte hy zig tot het Landleeven; dan zyne eerzugt liet hem niet toe daar in te volharden; hy wikkelde zig eerlang weder in ſtaetszaken, en poogde zitting in 't Hooger-huis te krygen. Toen hem zulks mislukte verliet hy, in 't jaer 1736, zyn Vaderland, en vertrok weder naar Frankryk, alwaar hy zig aan de Wys-

(*) Zie boven *bl.* 461.

Wysgeerte overgaf. Maer na verloop van eenige jaren kon hy zig niet wederhouden van ſtille te zitten, onder de geſchillen van zyn Vaderland; hy verliet des Frankryk, en zette zig te *Batterſea*, de oude woonplaets zyns Vaders, en reeds lang het eigendom van zyn geſlagt, ter neder; alwaar hy, in den ouderdom van 79 jaren, den 12 December 1751, den geest gaf. —— De Opſteller deezer Leevensbeſchryvinge, 's Mans gedrag in die verſchillende omſtandigheden overwoogen hebbende, laat zig in 't ſlot, hem aangaende, aldus hooren.

„ Bolingbroke was altoos werkzaem; nimmer verſlagen; telkens zyn geluk op nieuws beproevende, en even beſtendig daer in te leur geſteld. In wat licht wy ook zyn karakter beſchouwen, hy zal altoos blyken, meer een geſchikt voorwerp onzer verwondering dan onzer navolging te zyn; meer gevreesd dan geacht; trekkende onze bewondering, maer niet onze liefde tot zich. Zyne ſtaetzucht dong ſteeds nae het hoogſte gezach, en niets ſcheen in ſtaet, om aen zyne onverzadelyke wenſchen voldoening te verſchaffen, dan de vryheit, om zonder mededinger over alles te mogen heerſchen. *Met zoo* veel Staetzucht, zoo wel als groote bekwaemheden, en met meer *geleerdheits* dan *Cæſar* voorzien, ontbrak het hem alleen aen deszelfs moed, om even gelukkig te zyn. Hy had dikwils het hart niet, om de ontwerpen, die zyn brein hem opgaf, ter uitvoer te brengen, en verloor vaek de bekwaemheit om te volharden, juist dan, wanneer de gunſtigſte gelegenheit hem riep, om alle zyne krachten te werk te ſtellen.

„ Dezelfde eerzucht, die hem aendreef om een Staetkundige te worden, bragt hem ook aen 't werk als Wysgeer: Zyne ontwerpen waren in beide die werkzaemheden even groot en uitgebreid. Onwillig, om zich in het eerſte aen eenige magt, in het andere aen eenig getuigenis of gezach van anderen te onderwerpen, ſtreefde hy het renperk der Wetenſchappen in, met eene volſlagen verachting van alles, wat anderen voor hem hadden vaſtgeſteld; *ja* alles kwam hem verkeerd voor, alleen om zyne bekwaemheit in de verbetering te doen blyken. Hy had, als mensch, geruster konnen leven, indien hy te vrede geweest ware met een ondergeſchikt karakter in den ſtaet te bekleeden; en het zou zyner nagedagteniſſe, als Schryver, meer eers bygezet hebben, ind.en hy wat minder had willen doen, dan hy ondernomen heeft. Men handelt in de Zedekunde, gelyk in alle andere konſten en wetenſchappen, verſtandigst, met dat gene meer en meer in orde te ſchikken, dat andegen reeds ter baen bragten; maer het is van één mensch niet te verwagten, dat hy alleen meer tot den grooten hoop zal toebrengen, dan de duizenden, die hem daer in al zyn voorgegaen. Zoodanige uitvinders van nieuwigheden vertraegen dikwils den aenwasch der wetenſchappen meer, dan zy dien bevorderen; hunne grondbeginſels zyn, door het zweemſel van nieuwigheit, dat dezelven aenpryst, wel dikwils aengenaemer voor

voor den Lezer, dan die, welke alleen daerom onderwetsch zyn, om dat zy de waerheit behelzen; en dus worden zulke menſchen in den beginne geetig toegejuichd; maer dit duurt niet langer, dan tot dat hunne Leerlingen hunne dwalingen ontdekt hebben. Zy zien dikwyls, doch te laet, dat zy zich alleen met beſpiegelingen hebben opgehouden; terwyl zy de betragting van het geen waerlyk goed is over het hooſd zagen, en dat, terwyl zy de konst van twyffelen leerden, zy alle vaste beginſels verloren hebben, waer op de rechtmatig- en billykheit van hun byzonder gedrag moest gevestigd geweest zyn. Om die reden dan ſchynt Lord *Bolingbroke*, als Zedemeester aengemerkt, te veel ondernomen, en daer door niets uitgevoerd te hebben; maer, als Staetkundig Schryver ſtaen weinige met hem gelyk, en niemand kan hem overtreffen. Dewyl hy een beoeffend Staetkundige was, had hy deze zyne Schriften minder doorweven met die beſpiegelende ſpelingen, die de vrugten waren eener eenzaeme en afgezonderde levenswyze. Hy ſchreef die met eene volle verzekering, dat men 'er tegen zou opkomen! dat ze fyn gezift, ſcherp onderzogt en gelasterd zouden worden; hierom droeg hy zorg, om ze op zoo vaste gronden te bouwen, dat deze niet ligt om ver geworpen konden worden. Zy wonnen reeds ten tyde van derzelver uitgave het veld; zy zyn en blyven ſteeds de verwondering der tegenwoordige Eeuwe, en zullen de goedkeuring der laetere Nakomelingen beſtendig wegdragen".

Op dit berigt van 't leeven van Lord *Bolingbroke*, volgt het Karakter van den Engelſchen Dichter *William Collins*, mitsgaders eene navolging van het Engelſche Graffchrift van *Pope* op *Jacob Craggs*, welk laetſte aldus luidt.

Een Staetsman, die nogtans der waerheid hulde deed,
Altoos oprecht van ziel en trouw was aen zyn' eed,
Ja nooit belofte ſchond, nooit baetzucht heeft gedient!
Hy won geen' Titel, maer verloor nooit eenen Vriend!
Veradeld door zich zelv', by allen goedgekeurd,
Der Zanggodinnen Vriend, door haer geëerd, betreurd.

Verder geeft men ons eenige bedenkingen, zo over den ouden als hedendaegſchen Landbouw, nevens een betoog van de agting, die men den Landlieden in Engeland verſchuldigd is. In 't zelve wordt ons onder 't oog gebragt, met hoe veel regt de Ouden veel werks van den Landbouw maekten, en van hoe grooten invloed dezelve nog heden op het welzyn van een Gemeenebest, byzonder met betrekking tot Engeland, heeft. Zodanig een opſtel is zeer wel geſchikt om den Landbouw aen te moedigen, en te toonen, hoe onregtmatig de Stedelingen de Landlieden zomtyds met een oog van verſmaading aenzien; daar ze integendeel voor onontbeerlyke zullen van den Staet te houden zyn, en dus, in hun beroep, aller achting verdienen.

Een volgend Stukje is eene ſoort van Hekelſchrift over de Autheuren, die dermate in menigte toegenomen zyn, dat ze daar door tot een armoedig leeven vervallen. De Schryver, met derzulken tot begaan, heeft een Project opgeſteld, ten hunnen behoeve, en vindt niets beter dan hun tot den Krygsdienst te ſchikken, welk Project hem te meer behaegt, om dat hun het Krygsleven, naer 't hem voorkomt, wel voegen zou. In de uitvoering hier van ontmoet men verſcheiden geestige trekken, die de leezing gevallig maaken.

Eindelyk wordt dit gedeelte deezer Verzamelinge beſlooten met een kort Vertoog over de Ydelheid der Staatkundige Gisſingen, dienende om dezulken eenigzins te beteugelen, die, zonder de vereischte kundigheden te besitten, zeer gereed zyn, om zig daar in toe te geeven. Het hevig verlangen om den uitſlag der dingen te voorweeten, en in 't toekomende in te dringen, is, naar het oordeel des Schryvers, geen der minſte kwellingen deezes leevens, en hoewel dezelve in 't eene of andere geval nog te verſchoonen mogte zyn, by vindt ze boven al onredelyk in veele menſchen, die hunne gemoederen ontrusten over Staatszaaken, en de belangens of lotgevallen van hun Vaderland. Dit dringt hy inzonderheid aan uit de overweeging van de onzekerheid van der zulker Staatkundige gisſingen, nadien zy duizendmaal zwaarigheden verzinnen, of gevallen uitdenken, die 'er nimmer zyn noch wezen zullen, tegen éénmaal, dat zy den ſpyker eens, als by geluk, op 't hoofd ſlaan.

„ Waerom een Vorst of Staetsdienaer, zegt hy, dus of zoo te werk gaet, kan niemand dan hy zelve weten, ten zy het hem behaege zyne beweegredenen te ontdekken, dat zelden gebeurt. Maer als de zaek afgeloopen, en het onderwerp van algemeene beoordeeling geworden is, zal 'er wel ligt eene rede voor optegeven zyn, die de wereld doet gelooven, dat het waere welzyn van het Vaderland de voornaeme dryfveer was; of ſchoon eene Minnaery, eene Familietwist, of ook loutere wraekzucht, baetzucht of eerzucht de eerſte beweegoirzaeken waren van de geheele onderneming. Loopt zy nogtans voordeelig af, zy wordt geprezen; terwyl eene andere die de allereerlykſte en lofwaerdigſte beginſels had, gelaekt zal worden, wanneer zy, 't zy ook waer door dit gebeure, ongelukkig uitvalt".

„ Dit heeft, gelyk onze Schryver verder opmerkt, de geſchiedenis der Volken ten overvloede geleerd; en ſchoon een *Cicero* roemen konde, dat hy den ondergang van 't Roomſche Gemeenebest al veertien jaren te vooren voorſpeld had, daer hy by uitſtek bekwaem was, en in zeer geſchikte omſtandigheden, om zulks te kunnen voorzien, leefde, geeft zulks onzen Staatkundigen gisſers geen gegronde aanmoediging om alle ſoorten van onheilen te voorſpellen: dewyl ze, volgens de aanmerking van den Autheur;„ hoe luid ze ook in Coffyhuizen of Collegien van hunne bekwaamheid ſnorken, alle noodige vereischtens tot zulke voorzeggingen misſen". —— Men denke intusſchen egter niet, dat hy zyne Landgenooten zoekt af te ſchrikken van het leezen der Nieuwspapieren.

„ Neen,

„ Neen, zegt hy, laet hun dagelyks dezelve doorſnuffelen, en dat zy zich in ſtaet ſtellen, om te antwoorden, als hun buurman vraegt, wat 'er in America of in de Middelandſche Zee gebeurd is? Een edelmoedige zucht voor het welvaren van ons Land, en de rust der wereld, moet niet uitgebluscht, maer tot een eer gerekend worden voor het hart, dat 'er mee bezield is. Alleen zy een ieder geraden, het buitenſporige in dezen te matigen en te bedwingen; en toe te zien, dat een ongeduldig verlangen na wat nieuws, een belachelyk vonnisvellen over Staetszaken, een al te ſterke neiging, om achter de geheimen te komen, en wat dies meer is, geene oneenigheden verwekke onder vrienden en bekenden, of aenleiding geve tot ondragelyke onbeſchoftheden in de verkeering, tot blinde weddenſchappen, ſchadelyke pleitgedingen, en verzuim van bezigheden; waerop elk, die maer een gemeen verſtand bezit, gemakkelyk voorſpellen kan, dat doorgaans een gewis verderf van huis en huisgezin zal volgen".

FRANSOIS VAN BREDERODE, *of het belegerde Rotterdam. Treurſpel. Te Rott. by* Hofhout en Wolfsbergen 1775. *Behalven het Voorwerk* 84 *bladz. in octavo.*

MEer dan een vierendeeljaars agtereen in den Schouwburg te moeten doorbrengen, onder geduurige Oorlogsberigten, en geſprekken daar toe betrekkelyk, is den Aanſchouwer zeker al wat veel gevergd. Hier aan egter zou hy zig moeten onderwerpen, die de vertooning van dit Treurſpel zou bywoonen. Het begint naamlyk even voor den gemaakten aanſlag, ter overrompelinge van Schiedam, op den 8ſten February, en eindigt met de overgave van 't belegerde Rotterdam, op den 26ſten Juny. Verhaalen van 't vroeger voorgevallen, ingekomen berigten, en overleggingen op nieuwe krygsverrigtingen, maaken het hoofdonderwerp der geſprekken uit, tot op het treffen en ſluiten van 't verdrag ter overgave van de Stad, waar mede het laatſte Bedryf op eene langdraadige wyze eindigt. — Men zou dit Stukje, wanneer het niet verdeeld was in Bedryven en Tooneelen, veel eer mogen aanmerken, als een Historisch Geſprek over eene Oorlogsgeſchiedenis, dan als een Spel voor den Schouwburg geſchikt; daar 't in geenen deele naar de algemeen goedgekeurde Wetten van 't Tooneel ingerigt is.

Beſchryving der Plegtigheden en Vreugdebedrijven bij het tweede Eeuwgetijde van de Verloſſing der Stad Leyden. Gevierd op den 3 *en* 4 *van Wijnmaand des jaars* 1774. *Met Plaeten. Te Leyden by* C. v. Hoogeveen Junior 1775. *In groot octavo* 69 *bladz.*

EEn geregeld verhaal van de plegtige vreugde, met welke men het tweede Eeuwgetyde van Leydens Verloſſing gevierd heeft.

Het behelst een berigt van de voorafgemaakte ſchikking van de Ed. Agtb. Magiſtraat, de openbaare Godsdienſtige viering in alle de Kerken, en de zo algemeene als byzondere Burgerlyke vreugde, op den 3den van Wynmaand. Verder een verſlag van de treffende Redenvoering, welke de Heer *Joannes le Francq van Berkhey*, op den volgenden dag, in de St. Catharina Gasthuis Kerk, heeft uitgeſproken; als mede van de heugelyke viering van dit Eeuwgetyde, op dien avond, door 't Leydſche Kunstgenootſchap, bekend onder de Zinſpreuk, *Veniam pro Laude*; gelyk zo ook een ander Kunstgenootſchap te Leyden, bekend onder de Zinſpreuk, *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*, zyne deelneeming in die vreugde, volgens dit verhaal, den voorigen avond betoond had. Dit Berigt gaat vergezeld van eene juiste afbeelding der twee byzondere Gedenkpenningen op dit Eeuwfeest gemunt, en verleent tevens twee andere Plaaten; welken ons onder 't oog brengen drie fraaie Decoratien, waar mede het Huis, dat voorheenen den Burgemeester P. A. v. d. WERF ter Woonplaatſe ſtrekte, diestyds pronkte; welk een en ander in 't Berigt zelve uitvoerig beſchreeven en verklaard wordt. ——— Wanneer men dit Stukje voegt, by de *Beſchryving der Plegtigheden by het tweede Eeuwfeest van de Leydſche Akademie*, door *Pieter van den Bosch* (*), heeft men een genoegzaem volledig verhael van deeze tweevoudige Feestviering, welke veelen van Hollands Ingezetenen met vreugde bygewoond hebben.

(*) Zie boven bl. 273.

Papieren raakende Nederlands Waternood, met een ſterken Storm, tuſſchen den 14den en 15den November 1775 voorgevallen.

HEt deerniswaardige lot, dat verſcheiden Streeken van ons Vaderland, tot onnadenkelyke ſchade veeler Ingezetenen, door eene geweldige overſtrooming, met een loeienden Stormwind, ondergaan hebben, verleent eene ruime ſtof aan verſchillende ſoorten van Schryvers. Een aantal van kleine ſtukjes, hier toe betrekkyk, is 'er reeds verſpreid; dan wy vinden tot nog onder de geenen, die ons voorgekomen zyn, geen Papieren, welken eene byzondere melding, by uitſtek, verdienen. Ze zyn genoegzaam allen oppervlakkig en in haast geſchreeven, of behelzen niets weezenlyks, buiten het geen men in de dagelykſche Nieuwspapieren gemeld heeft. Het beste, om dat 't het volledigſte is, 't welk wy gezien hebben, zou nog zyn, het *Echt en Naauwkeurig Verhaal*, gedrukt te Amſteldam by *J. Croon, Junior.* Dit verzamelt, naar 't ons toeſchynt, de Berigten uit de Nieuwspapieren by elkander, dat proviſioneel veelen voldoet; terwyl men een volledliger verſlag deezer gewigtige Gebeurtenisſen uit andere handen te gemoet ziet; waar van men iets goeds kan verwagten, indien kundige en oplettende Berigtſchryvers het oogmerk der Uitgeevers behulpzaam gelieven te zyn. *Pro-*

Provisioneele Deductie voor Mr. A. C. DE BRACONIER, *geweze resideerende Minister van den Staat aan het Hof te Luik, ter zyner zuivering van de lasterlyke Gerugten en valsche Imputatien van zekere* M. A. BOUHON. *Te Zutphen en te Utrecht by* H. v. Bulderen *en* J. C. ten Bosch 1775. *In folio* 30 *bladz.*

NAar luid deezer Deductie heeft *Maria Anne Bouhon* zig, op eene onregtmaatige wyze, uitgegeeven voor de wettige Vrouw van den Heer en Mr. *Abraham Cornelis de Braconier*, met dat gevolg, dat het haar, hebbende haare zaak, als tegen een pretens Lidmaat der Univerſiteit, voor de Vierſchaar der Univerſiteit te Leiden gebragt, gelukt zy, in den jaare 1770, een Vonnis in haar voordeel te erlangen. De Deducent, zedert het jaar 1767, te Emrik woonagtig, onderworpen aan de judicatuure zyner Pruisſiſche Majeſteits Regeeringsraad te Cleve, oordeelende dat de zaak aldaar voor zynen competenten Regter gebragt moest worden, heeft dat Vonnis, naar 't ſchynt, in geen conſideratie genomen; te minder daar 't zelve hem nimmer is geinſinueerd geworden, hebbende hy alleenlyk, *rumore Vulgi*, 'er eenige kennis van gekreegen. Intusſchen heeft zyne Party hem voorts te Utrecht, alwaar hy importante jaarlykſche inkomſten bezit, met nieuwe procedures weeten te vexeeren, ſteunende op het bovengemelde Vonnis. Men heeft daarop gedivulgeerd, dat hy, op nieuw te Utrecht ten principale geattaqueerd zynde, ook aldaar geſuccumbeerd was. En zulks heeft hem, bemerkende hoe een erroneus gerugt daar van hem in zyne eer en reputatie krenkte, als mede in zyn credit benadeelde, en tevens dat zyne ſtilzwygenheid voor een formeel aveu gehouden werd, bewoogen om het Gemeen door eene proviſioneele Deductie te desabuſeeren. Hy neemt, met de uitgave dier Deductie, te gelyk de gelegenheid waar, van het volgende publyk te declareeren. „Wanneer myne party, (het welk zy nooit heeft durven onderneemen,) lust heeft, om my voor mynen competenten Rechter te convenieeren, ben ik ten allerniterſten bereid, om aldaar te ſisteeren, en in *judicio contradictorio* te demonſtreeren, dat zy zich van valſche voorgevens bedient heeft, om myne eer te bezwadderen en den Rechter te dupeeren." —— De Deductie zelve is voornaamlyk ingerigt, om te toonen de nulliteit van 't Vonnis van de Univerſiteit te Leiden, waar uit alle de verdere procedures te Utrecht proflueeren; en tevens wel byzonder te doen zien, de ongegrondheid van 't voorgeeven van *Maria Anne Bouhon*. Ten dien einde ſtelt hy zig voor te demonſtreeren.

1. „ Dat de Judicature der Univerſityts Vierſchaar over zyne perſoon ten tyde der Citatie incompetent was.

2. „Dat al ware zy competent geweest, de manier van procedee-

deeren ſtrydende geweest is, tegens de Statuten door den Souverain gepreſcribeert.

3. „Dat het onmogelyk geweest is, dat de Deducent op den tyd door zyne parthy geſtipuleerd, [te weeten 6 January 1750,] met dezelve binnen Luyk een wettig en alleszins beſtaanbaar Huwelyk heeft kunnen contraheeren."

By deze Demonſtratie voegt de Heer en Mr. *de Braconier* te gelyk een verſlag van 't geen tuſſchen hem en *Maria Anne Boubon* in vroeger tyd is voorgevallen; dat nevens het voorgaande ſtrekt, om de onregtmaatigheid haarer pretenſie in te ſterker dagliche te plaatſen. Volgens dit verhaal heeft de Deducent haar, op haar verzoek, als Maitres by zig gehouden, en van 't jaar 1749, tot in 't jaar 1758, met haar gecohabiteerd. In 't laatstgenoemde jaer heeft hy, eene averſie van die irreguliere leevenswyze gekreegen hebbende; haar te kennen gegeeven, dat hy ſchikking wilde maaken, om die cohabitatie met haar te eindigen. Hier uit is voortgevloeid dat de Deducent, in den jaare 1759, finalyk met haar overeengekomen is, om dezelve ten einde te brengen; by welke gelegenheid zy, na voorafgenomen ſchikkingen, voor Notaris en en Getuigen, eene Acte getekend heeft, dienende om den Deducent te ontſlaan, van alle engagementen welke zy met hem mogte hebben, verklaarende daar van te renuncieeren, en te deſisteeren, zonder eenige reſerve. De Deducent, zig dus van haar ontdaan hebbende, heeft zyn intuſſchen voorgenomen Huwelyk voltrokken, en is, in de maand October des jaars 1759, wettyk in den Egt vereenigd met de Freulin *Johanna Walraven van Deden*. Zulks is geſchied, niet ſlegts met weeten, maar genoegzaam als onder 't oog van *Maria Anne Boubon*, zonder dat zy iets aangewend heeft, om een vroeger wettig engagement te verifiëeren, en de geboden te ſchutten. 'Er verloopen omtrent zes jaaren, te weeten tot in 't jaar 1765, eer zy eenige pretenſien ten dien opzigte te berde brengt; maar van dien tyd af wendt zy voor, des Deducents wettige Vrouw te zyn, en doet hem deswegens, als ware zy van hem verlaten, moeilykheden aan.

Al het bygebragte, door den Deducent met de noodige Bylagen geverifiëerd, ſchynt, zo ver men uit het hier voorgeſtelde kan afneemen, zamen te loopen, om ons met hem te doen denken, „dat de Sententie der Univerſiteit van Leiden op onbeſtaanbare, irrelevante of notoirlyk gefabriceerde bewyſen aan de pleyt van den Rector en Rechteren moet zyn geſurripieerd; —— en dat *Maria Anne Boubon*, met alle haare eerrovende ſustenues door eene, by ſub- en obreptie, verkregen ſententie gecorrobereerd, niet anders ten but heeft, dan om geld van den Deducent te bekomen, en hem te denigreeren. —— En bezeffende, dat zy niet met de beste gratie het loon van een lang afgemaakte galante cohabitatie kon vragen, geeft zy dan impudentlyk voor, de wettige Vrouw van den Deducent te

zyn,

zyn, en noemd haar lang gecontinueerde concubinage een huwelyk.

Conjugium vocat, hoc prætexit nomine culpam".

Intusschen mogen Jonge Lieden uit dit geval, gelyk uit veele andere gebeurtenisſen van die natuur, leeren, hoe ze zig, door het ongeregelde involgen der driften hunner Jeugd, in moeilykheden kunnen inwikkelen, die hun in hun volgend leeven verdrietc baaren. En zulks kan dienen ter verſterkinge van de kragt der reden, die de onbetaamelykheid en ſchandelykheid van alle zodanige cohabitatien, of het maintineeren van Maitresſen, ten duidelykſte toonen; hoe zeer de galante Waereld het zelve moge verdeedigen.

De edelmoedige Menſchenliefde, voorgeſteld in de ſchitterende daaden van den Held der Helden, den grooten WOLTEMADE. *In vyf Zangen, onder de Zinſpreuk*, Vlyt kweekt Kunst. *Te Amſteldam by* F. A. Demter. *In groot octavo* 32 *bladz.*

HEt overbekende beroemde bedryf van *Woltemade* heeft den opſteller deezer Zangen aangeſpoord, om deszelfs lof te zingen, en tevens de erkentenis der Compagnie te roemen; by gelegenheid dat de Wel Edle Heeren Bewindhebberen der Amſteldamſche *O. I. Comp.* 's Mans roemwaarde Gedagtenis geliefden te vereeuwigen, door het doen bouwen, en naar Batavia zenden, van een nieuw *O. I. Comp. Schip*, genaamd DE HELD WOLTEMADE. Deeze Zangen mogen niet oneigen geplaatst worden, by de uitgegeeven Beſchryving van deeze aanmerkelyke gebeurtenis; ze zyn vyf in getal, en van den volgenden inhoud.

I. Allerbeklagelykſte Schipbreuk van het O. I. Comp. Schip DE JONGE TOMAS, en Grootmoedigheid van den Menschlievenden Held WOLTEMADE.

II. Lofzang en Cypresſe-Kroon voor den waaren en grooten Held WOLTEMADE.

III. Eerzuil voor de Wel Ed. Heeren Bewindhebberen der *O. I. Comp.* ter vereeuwiging zyner heldendaad opgerigt, en Reiswensch aan het O. I. Comp. Schip, DE HELD WOLTEMADE.

IV. Dank- en Eerkroon voor de Wel Ed. Heeren Bewindhebberen der *O. I. Comp.* voor hunne grootmoedige beloning der Deugd en Menſchenliefde.

V. Lauerkrans voor den Mr. Timmerman W. T. BLOCK, en den kunſtigen Beeldhouwer H. V. VELZEN, voor hun betoonden yver, gebruykt by de gereedmaaking van het Schip, genaamd, DE HELD WOLTEMADE.

Klei-

Kleine Kaart van de Landſtreek der Stad Boston, in de Provintie van de Maſſachuſets Baay in Nieuw Engeland; benevens eene korte beſchryving van Boston, door den beroemden Aardrykskundigen Heere A. F. BUSCHING.

HEt oogmerk van 't uitgeeven van dit Kaartje, met eene beknopte beſchryving van *Boston*, op een enkeld blaadje in quarto, is den Leezeren der Nieuwspapieren dienst te doen: waar toe 't niet ongeſchikt is. Men kan 't zelve gemaklyk in de hand houden, en onder 't leezen der Nieuwstydingen inzien, om zig te gereeder een denkbeeld van de algemeene ſchikking der Krygsverrigtingen te vormen.

Refutation Litteraire et Politique de l'Ouvrage Dialogué ayant pour titre, Le Partage de la Pologne. Compoſée de ſept Lettres, pour repondre aux ſept Dialogues. A Cantorbery 1775. In octavo 56 pp.

DE Schryver deezer *Refutatie* of Wederlegginge van het bekende Geſchrift, getyteld, *De Verdeeling van Poolen*, vereert eene los daar heen geſchreeven Satyre met eene beſtudeerde beantwoording. Dit maakt een doorloopend contrast; want daar de eerſte Schryver railleert, is de laatſte ernſtig; en dit heeft ten gevolge, dat de ernſtige Schryver de vernuftige ſlagen van den railleerenden Autheur wel eens ernſtig voordraagt, waar uit dan eene wederlegging ontſtaat, die eigenlyk het bedoelde van zyn Party niet treft. Het eerſte Geſchrift is, gelyk we voorheen gezegd hebben, zeker laakbaar; dan de manier van het zelve te wederleggen is in dit Geſchrift niet voldoende; te meer daar de Autheur, buiten het geen we van zyne ſchryfwyze reeds gezegd hebben, meer ſterkte heeft in het ontkennen dan in 't bewyzen. Wanneer men het voorgevallene, omtrent de verdeeling van Poolen, en 't verder gebeurde in de laatſte dagen, wil verdeedigen, is 't niet genoeg deeze en geene byzonderheden te ontkennen, of derzelver onwaarſchynlykheid aan te dringen, en zig van algemeene kundigheden als vaste grondregels van gedrag te bedienen; maar men moet de zaak zelve, als regtmaatig en billyk, in een overtuigend daglicht ſtellen, om de tegenſpreekers, 't zy ze ernſtig of railleerend te werk gaen, den mond te ſtoppen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Noodige Opbelderingen der Kerklyke Geſchiedenisſen, tot den tyd van Conſtantinus den Grooten, ontleend, uit twee Latynſche Werken, over dat Tydbeſtek, van den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hooge-Schoole te Gottingen. Behoorende tot des Autheurs Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen. Derde Deel. Tweede Stuk. Te Amſterdam by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, *en* Yntema en Tieboel. *Behalven de Nagedagtenis van* J. L. MOSHEIM, *en het Register*, 261 *bladz. in gr. octavo.*

IS 'er eenig tydſtip, in de Oude Geſchiedenis der *Christlyke Kerke*, 't welk byzonder het oog eens aandagtigen beſchouwers trekt, en eene bepaalde overweeging dubbel verdient, het is dat tydperk, toen de lang verdrukte *Christlyke Godsdienst*, naa zo veel tegenſtands ontmoet, en met zo veel vervolgings geworſteld te hebben, het hoofd blymoedig en gerust opbeurde, de wereldlyke magt, die dus lang daar tegen was, zich voor denzelven verklaarende, het tydperk wanneer CONSTANTINUS DE GROOTE, het *Christendom* beleedt, en de verdeediging van 't zelve op zich nam. Geen wonder, in de daad, dat de Kerkgeſchiedkundige MOSHEIM, 't zelve nauwkeurig nagegaan en breedvoerig ontvouwd heeft; terwyl opregtheid en onpartydigheid, te dikmaal vergeeten in de opgaave dier groote en gewigtige omwenteling, zyne meesterlyke penne beſtuurde. Wy maaken deeze aanmerking: dewyl geen gering gedeelte van dit Tweede Stuk des Derden Deels der *Noodige Opbelderingen*, 't welk wy thans aankondigen, dit aangelegen onderwerp betreft.

Behalven vier *Opbelderingen*, raakende de Derde Eeuwe, de eene *over 't Geſchil, wegens het Duizendjaarig Ryk* —— de andere, *van het Geſchil over den Doop der Ketteren* —— de derde over de Gevoelens van MANES en de *Manicheen, wegens de Heilige Schriftuur* —— en de vierde over PAULUS *van Samoſaten*; komen ons aangaande de Vierde Eeuwe deeze Tien *Opbelderingen* in dit Derde Deels Tweede Stuk voor. — I. *Over den bloeienden Staat des* Christendoms *met den aanvang der Vierde Eeuwe, en de listen der* Heidenſche

Priesteren, *tegen hun te vergeefsch aangewend.* — II. *Wegens de vervolging onder* DIOCLETIANUS. — III. *Over den Brand in het Paleis te* Nicomedie, *den* Christenen, *ten laste gelegd, en tot oorzaake van ſtrenger vervolginge genomen; benevens andere redenen, die de Vervolging beviger deeden woeden.* — IV. *Over het Vierde Bevelſchrift van* DIOCLETIANUS. — V. *Over de Verandering des Rykshеſtuurs; en den Invloed, welke dezelve hadt op den Staat der* Christenen. — VI. *Wegens de verſchillende lotgevallen der* Christenen, *zints den dood van* CONSTANTIUS CHLORUS, *tot de afſyvigheid van* MAXIMIANUS GALERIUS, *en het einde der vervolginge.* — VII. *Wegens den volkomen Vrede, den* Christenen *verleend.* — VIII. *Van den Overgang des Keizers* CONSTANTIUS DEN GROOTEN, *tot het* Christendom, *en de opregtheid zyner Belydenisſe.* — IX. *Van het Kruis, door* CONSTANTINUS DEN GROOTEN *in de lugt gezien.* — X. *Van de Vervolging door* LICINIUS *aangericht, zyne Nederlaage en Dood, en de Vestiging der* Christenheid *onder* CONSTANTINUS DEN GROOTEN.

Den Vertaaler en Verzamelaar deezer *Opheldеringen* heeft het goed gedagt dit Stuk, en dus de Geheele *Kerklyke Geſchiedenis* te beſluiten met de *Nagedagtenis* van J. L. MOSHEIM, *geſtigt door* JOANNES MATTHIAS GESNER. De Leezers, die, met zo veel genoegen, den Geſchiedkundigen arbeid deezes Geleerden Mans doorbladerd hebben, zullen, buiten twyfel, dit gedenkſtuk van 's Hoogleeraars Leeven, met hunne goedkeuring verwaardigen. — Om uit dit Stuk, gelyk uit de voorgaande, een Proeve op te geeven, bepaalen wy ons tot de opgave van de Lotgevallen der *Christenen*, zints den dood van CONSTANTIUS CHLORUS tot de Afſyvigheid van MAXIMIANUS GALERIUS.

De Hoogleeraar MOSHEIM, met den aanvang der VI *Opheldеringe*, tot de Vierde Eeuwe behoorende, een verſlag gegeeven hebbende van de Staatsomwentelingen, geduurende dit hachlyk tydperk, voorgevallen, ſchetst ons in deezer voege den toeſtand der *Christenen* af: eerst het character der Schryveren van dien tyd met weinig trekken maalende.

„ Laat ons nu zien wat de *Christenen* overkwam, ſtaande deeze gedenkwaardige en veelvuldige omwentelingen des *Romeinſchen Rykс*, en dit voordraagen, in zo verre wy het kunnen opmaaken, uit de Schryveren van dien tyd; Schryvers, wel geenzins te veragten, doch die niet oplettend en nauwkeurig genoeg, of vry van partyſchap, mogen heeten, en boven al de vereischte bedrevenheid niet bezaten in Rykszaaken,

ken, en wat 'er aan de Hoven omging. Hadden wy van dit Tydperk zodanige Geſchiedſchryvers als LIVIUS, TACITUS en POLYBIUS, wy zouden veel beter in ſtaat weezen om rede te geeven van de gebeurtenisſen, en kunnen aantoonen, langs welke trappen de *Chriſtlyke Godsdienſt*, de heerſchende Godsdienſt in het *Romeinſche Ryk* geworden is. Die Heidenſche Schryvers, als ZOSIMUS en AURELIUS VICTOR, zyn kort, en roeren de zaaken maar met het uiterſte van den vinger aan. Breedſpraakiger is het verhaal der *Chriſten Schryveren*, inzonderheid dat van LACTANTIUS, in zyn werk, *over den Dood der Vervolgeren*, en dat van EUSEBIUS; doch zy vieren zich boven maate bot in het pryzen van de deugd en vroomheid van CONSTANTINUS, terwyl zy MAXIMIANUS, en allen, die het met hem hielden, hunne vyanden, ſteeds met ſmaadredenen overlaaden: eindlyk ſchryven zy alles aan GOD toe, dien zy invoeren als den wreeker der wreedheid van MAXIMIANUS, en den belooner der vroomheid en wysheid van CONSTANTINUS; op eene wonderdaadige wyze den Christlyken Godsdienst, ten val der Afgoderye, verheffende. Ik noem dit Godvrugtig en pryslyk: zy ſpreeken geene valschheid: dan het is nogthans blykbaar, dat menschlyke gebreken en raadſlagen niet weinig, in dit ſtuk, hunne rolle geſpeeld hebben.

„ Ik maak eenen aanvang met het *Westen*. — Zo ras CONSTANTINUS het Ryksbewind, en den tytel van *Cæſar*, verkreegen hadt, verleende hy den *Christenen*, in de Landen zyner heerſchappy, volkomene vryheid om hunnen Godsdienst te belyden, en GOD, naar dat voorſchrift, te dienen.' Zyn Vader hadt reeds het vervolgen der *Christenen* verboden; doch dit niet geſtaafd, door een openbaar Bevelſchrift, noch ook, buiten *Frankryk*, hun toegeſtaan, openbaare Byéénkomſten te houden, Kerkvergaderingen te beleggen, de nedergeworpen Kerken te herbouwen en Biſchoppen aan te ſtellen. Doch CONSTANTINUS gaf hun alle deeze regten en vrydommen op eene ruimer wyze, en niet als by oogluiking, maar by openbaaren Bevelſchrift: dit was, gelyk LACTANTIUS, tot 's Keizers lof, optekent, het eerſte Bevelſchrift van zyne hand (*). Ter eerst aangehaalde plaatze, geeft de Kerkvader den aart der weldaad, door CONSTANTINUS den *Christenen* by den aanvang zyner Regeeringe geſchonken, met deeze woorden te kennen," dat hy *Christenen* aan hunnen Eerdienst en GOD wedergegeeven hadt". Door zynen Vader vonden

(*) LACTANTIUS *de Mortib. Perſequut.* Cap. XXIV. p. 969. en *Inſtit. Divin.* Lib. I. Cap. I. p. 6.

den zy zich reeds bevryd van de vreeze des doods en der ſtraffen; maar CONSTANTINUS verleende hun, want dit betekenen de aangehaalde woorden, om GOD in 't openbaar te dienen, en Kerken, tot zynen dienst geheiligd, te ſtigten. Want ſchoon CONSTANTIUS CHLORUS, gelyk wy boven gezien hebben, den *Christenen* gunſtig was, hadt hy, nogthans, zynen *Spaanſchen Onderdaanen* en misſchien zynen *Britſchen*, het houden van Godsdienſtige Vergaderingen en den vryen openbaaren Eerdienst, niet toegeſtaan."

„ Deeze zo blykbaare iever voor de *Christenen*, welken CONSTANTINUS, boven alles betoonde, ontſtond zeker niet uit genegenheid tot den Godsdienst, door de *Christenen* beleeden: van deezen was hy toen onkundig: dezelve kwam niet voort uit grootheid van ziel, regtvaardigheid, billykheid, en dergelyke deugden: deeze bezat hy, vóór de ombelzing des *Christendoms*, ſlegts in geringe maate. In den nog *Heidenſchen* CONSTANTINUS DEN GROOTEN beſpeur en prys ik, voorzigtigheid, dapperheid en ſtaatkunde: doch zie teffens in hem veele vlekken, geheel niet voegende aan een verſtandig, goed, grootmoedig en regtvaardig Vorst, en blyken van een' trotſchen, vermetelen, wreeden en ſnooden aart. — Het zal wel der moeite waardig weezen, dit met eenige ſpreekende voorbeelden te bevestigen, ten einde ik niet moge ſchynen, op eene ligtvaardige en ongegronde wyze, de gedagtenis van een' Vorst, anderzins zo uitmuntend, te ſchenden.

„ *Voor eerst.* Wanneer, by den aanvang zyns Ryksbeſtuurs, tuſſchen hem, de *Franken* en de *Alemannen*, een Oorlog ontſtaan was, wierp hy de gevangen Koningen dier Volken den wilden Dieren voor op een allerpragtigst Schouwſpel, het welk hy bereid hadt (*). Kort hier op den *Rhyn* overtrekkende, tastte hy de *Bructeriërs* aan, doodde 'er veelen, en ſmeet de gevangenen weder den Wilden Dieren voor (†). Laaten deeze Koningen en Volken Verbondbreekers geweest zyn, dit zyn egter geene ſtraffen van eenen goeden en regtvaardigen; maar van eenen wreeden en ontmenschten Vorst: eene gematigde geſtrengheid voegt, in de regtmaatigſte Oorlogen, eenen verſtandigen en menschlievenden Keizer.

„ *Ten tweeden.* Toen HERCULIUS, een Burger-Oorlog met zynen Zoon in *Italie* verwekt hebbende, by hem in *Frankryk* kwam, en zyne Dogter FAUSTA, met den Tytel van Keizer en

(*) EUTROPIUS *Breviar. Hist. Rom.* Lib. X. Cap. III. p. 457.
(†) *Panegyrici veteres a Livinejo editi.* Orat. IX. p. 197, 198.

en *Augustus* hem aanboodt, omhelsde CONSTANTINUS zeer greetig die beide aanbiedingen. Een bedryf, een' grootmoedigen Vorst onwaardig, en een allerzigtbaarst teken van eene Ziel, door hoogmoed en heerschzugt gedreeven. HERCULIUS, by CONSTANTINUS bekend voor eenen trouwloozen dwingland, bezat geene magt om ryken, waardigheden, en eertytels te ſchenken: moest hy dan niet wel zeer op eere geſteld, en bovenmaate hooghartig zyn, die agtte, door zulk een Mensch, te kunnen vereerd en verheeven worden, en dit, met de daad, toeſtondt? En nogthans wilde hy deezen zynen Schoonvader, Voorſtander, Vriend en Bondgenoot, noch tegen GALERIUS, noch tegen MAXENTIUS, te hulpe komen. HERCULIUS vlugtte uit *Italie* en kwam in *Frankryk*, aandringende op de goede trouw zyns Schoonzoons; doch zonder hem te beweegen.

„ *Ten derden.* Pleegde hy een nog veel grooter en ſchreeuwender euveldaad, als hy deezen zelfden HERCULIUS, van wien hy het Purper en eene Vrouwe ontvangen hadt, dwong, om de handen aan zich zelven te ſlaan; hy gaf hem de keuze welk een dood hy wilde ſterven, en HERCULIUS eindigde zyn leeven met den ſtrop (*). Welk een wreed gunstbewys van een' Schoonzoon aan een Schoonvader! De laatſte hadt, ik beken het, een groot ſchelmſtuk gepleegd, als wy, op 't geen LACTANTIUS en eenige andere Geſchiedſchryvers verhaalen, kunnen afgaan. Doch dit wischt de ſmette van wreedheid en ontmenschtheid in CONSTANTINUS niet uit. Indien HERCULIUS deeze ſtraffe verdiend hadt, voegde het zeker CONSTANTINUS niet, die ſtraffe zynen Schoonvader, een man van eerwaardige grysheid, aan te doen.

„ *Ten vierden.* Wat den Godsdienst aanbelangt; denk ik, dat CONSTANTINUS, vóór het omhelzen van den *Christlyken*, een Mensch was zonder eenigen Godsdienst. Zyn Vader hadt den éénen GOD, met verſmaading van de *Heidenſche Goden*, geëerd, en zyne Kinders, gelyk EUSEBIUS met uitdruklyke woorden te verſtaan geeft, „ aan den éénen Koning van allen, GOD, toegeheiligd" (†), dat wil zeggen, geboden, den éénen GOD te eerbieden, en aan de Goden der *Romeinen*, of van andere Volken, geen eerdienst toe te brengen. CONSTANTINUS wilde, derhalven, gelyk hy zelve zulks niet ontveinst, in zyn Bevelſchrift, by EUSEBIUS, voor een Dienaar van den éénen GOD gehouden worden (‡). Dan hy heeft, desniettegenſtaande,

(*) LACTANTIUS *de Mort. Perſequut.* Cap. XXX. p. 977.
(†) EUSEBIUS, *de vita Conſtantini* Lib. I. Cap. XVII. p. 416.
(‡) ——— Lib. II. Cap. XLIX. p. 466.

de, als de zaak het ſcheen te eiſchen, op dat hy de gemoederen des Volks, en der Krygslieden niet van zich mogt vervreemden, de Goden gebeden, gedankt, offeranden en gaven toegebragt. De opſtand der *Franken*, by voorbeeld, in den Jaare CCCVIII, ſpoediger, dan hy verwagt hadt, geſtild zynde, vervoegde hy zich terſtond na den Tempel van APOLLO, wiens Godſpraaken hy, nog een Jongeling, en in 't Hof van DIOCLETIANUS zynde, belacht en verſmaad hadt (*), en betoonde, door de toebrenging der rykſte geſchenken, en het uitſtorten van dankzeggingen aan die Godheid, zyne erkentenis voor den Vrede, aan het Ryk geſchonken (†).

„ Vermids nu CONSTANTINUS, vóór het aanneemen van den *Christlyken Godsdienst* zulk een Mensch was, dunkt het my, dat de gunstbewyzen, door hem, in den aanvange zyner Regeeringe, den *Christenen* geſchonken, geenzins aan te merken zyn, als voortſpruitende uit zyne menschlievenheid en billykheid, of liefde tot de *Christlyke Leere*, maar alleen moeten toegeſchreeven worden aan zyne begeerte, tot het vermeerderen van zyne magt. Vreezende voor de laagen en het vermogen van MAXIMIANUS GALERIUS, dien hy voor zynen Vyand kende, zogt hy, in de *Christenen*, eenen vasten ſteun te vinden, tegen alle toevallen en raadſlagen diens dwinglands.

„ MAXENTIUS, de Broeder zyner Vrouwe, in den Jaare CCCVI, zich de Keizerlyke waardigheid aangemaatigd hebbende, volgde dit voorbeeld, door dezelfde beweegredenen genoopt. In *Italie* en *Africa*, de Landſchappen onder het beſtuur van SEVERUS ſtaande, nam de Vervolging allengskens toe, naa dat hy, CONSTANTIUS CHLORUS geſtorven zynde, tot Keizer verheeven was. Maar MAXENTIUS hadt nauw het Ryksbewind in handen, of hy zogt voorzigtig, even als CONSTANTINUS, om der *Christenen* gunst te winnen, de beweegenisſen, tegen hun aangevangen, te ſtillen, en verboodt deezen aanhang te ontrusten. Ten aanziene van *Africa*, geeft OPTATUS MILEVITANUS ons een volledig getuigenis, ſchryvende: „ Dat MAXENTIUS vergunning gezonden, en de Vryheid den *Christenen* wedergegeeven hadt". (†) Door *Vergunning* verſtaat hy het verlof, om openbaar, ter handhaving van den Godsdienst te vergaderen, Biſchoppen aan te ſtellen, en Kerken

(*) EUSEBIUS, *de vita Conſtantini* Lib. II. Cap. L. p. 467.
(†) *Panegyrici Veteres Livineji* Orat. IX. p. 204, 205.
(‡) OPTATUS MILEVITANUS, *de Schismate Donatiſtarum*. Lib. I. Cap. XVI. p. 17.

ken te bouwen: door *Vryheid*, oogt hy op eene volkomene Vryheid, gelyk aan die, welke zy, vóór de *Diocletiaanſche Vervolging*, genooten. —— Wat *Italie*, en de andere deelen des Ryks, onder de Heerſchappy van MAXENTIUS ſtaande, betreft, hier omtrent ontvangen wy van EUSEBIUS een berigt, 't welk ten ſtaavenden bewyze ſtrekt, van onze reeds bygebragte aanmerking, wegens de oorzaak zyner goedgunſtigheid jegens de *Christenen*. Deeze was geveinsd, en om redenen van Staat. De gemelde Geſchiedſchryver verhaalt: „ MAXENTIUS zich de Heerſchappy te *Rome* aangemaatigd hebbende, „ veinsde ons Geloof in den beginne, en beval diensvolgens „ zynen Onderdaanen op te houden met de *Christenen* te ver„ gen; maakende dus eene vertooning van Godsvrugt, en hy „ deedt dit alles om het *Romeinſche Volk* te vleien en te be„ haagen (*)". Derhalven was een groot, zo niet het grootſte gedeelte des *Romeinſchen Volks* of *Christensch*, of begunſtigde ten minſten den *Christlyken Godsdienst*. Om deezer gunst, genegenheid en hulpe te winnen, om zich daar van te bedienen in den Oorlog tegen MAXIMIANUS GALERIUS, deedt MAXENTIUS niet alleen alle Bevelſchriften tegen de *Christenen* intrekken; maar geliet zich daarenboven, den Godsdienst zyner Voorvaderen, met den *Christlyken*, te willen verwisſelen. Hy ſcheen dus CONSTANTINUS zelve, in goedgunſtigheid jegens de *Christenen*, te overtreffen: deeze immers, ſchoon hy betoonde een Vriend der *Christenen* te weezen, gaf geen blyk zyner neiging, om hunne Leere te omhelzen; doch voer voort met de Goden der *Romeinen* te dienen.

„ In het *Westen* ſtondt de zaak der Christenen dus gunſtig genoeg geſchaapen. Maar, in de *Oosterſche Landſchappen*, aan MAXIMIANUS GALERIUS, en MAXIMINUS onderhoorig, trof een zo veel zwaarder Onweer de *Christgeloovigen* allerwegen, dit blykt uit veelvuldige getuigenisſen, en byzonder uit het verhaal van EUSEBIUS, in zyne *Kerklyke Geſchiedenisſen*, en in zyn *Boek over de Martelaaren in Palestina*. Dan de gedenkſtukken, ons van dien tyd, ſchoon weinig, overgebleeven, laaten ons niet toe te twyfelen, dat het lot der *Christenen*, in die Gewesten, ook afhing van de geſteldheid des Ryks, en dus MAXIMINUS, inzonderheid in de Landen zyner Heerſchappye, naar eisch van Staatsbelangen, zich nu eens zagter dan eens ſtrenger, tegen de *Christenen* gedraagen hebbe.

„ In den Jaare CCCVIII, het zesde der Vervolginge, ſcheen,

(*) EUSEBIUS *Kerklyke Geſchiedenisſen*. VIII B. XIV. H. bl. 476.

ſcheen, volgens het berigt van EUSEBIUS (*), in *Syrie* en *Paleſtina*, de woede tegen de Christenen op te houden, en de veroordeelden tot de Mynwerken werden weder op vrye voeten geſteld; dan, naa eene korte wyle, ontſtak het vuur der Vervolginge heftiger dan voorheen. Want 'er werden nieuwe Bevelſchriften van MAXIMINUS tegen de *Christenen* afgekondigd, in welke hy beval de oude Tempels der Goden te herſtellen, allen, Dienstboden noch Zuigelingen uitgezonderd, tot het offeren en het eeten van offerſpyzen, te dwingen. De gemelde Geſchiedſchryver bekent den oorſprong deezer nieuwe bezwaaren niet te weeten; doch dezelve is voor een ieder, die de Geſchiedenis des *Romeinſchen Ryks*, ten dien tyde, raadpleegt, gansch duidelyk. MAXIMINUS maatigde zich, in dit Jaar, tegen den wil van MAXIMIANUS, den Keizerlyken naam en waardigheid aan. MAXIMIANUS ſcheen deeze roekloosheid door eenen Oorlog te willen betaald zetten. Zo lang dit opgevat ongenoegen duurde, behandelde MAXIMINUS de *Christenen*, in zyne Landſchappen, gunſtiglyk, om ze, door minzaame bejegening, op zyne zyde te trekken. Doch MAXIMIANUS verzoend zynde, drukte MAXIMINUS, nu nieuwlings Keizer geworden, de *Christenen* met nieuwe bevelſchriften, om te toonen, dat hy de hem toegeſtaane magt, naar den zin des oudſten Keizers, dien hy voor een Vyand der *Christenen* kende, zou gebruiken, en, door dat middel, zich te ligter in zyne gunſte dringen. Deeze nieuwe woede bedaarde, naa eenig tydsverloop, eenigermaate. MAXIMINUS, naamlyk, dagt, door zyne Bevelſchriften, zynen pligt genoegzaam volvoerd te hebben, en oordeelde de gemoederen der *Christenen*, niet te zeer te moeten verbitteren, op dat zy, MAXIMIANUS, wiens ziekelyke toeſtand eenen kort naderenden dood ſpelde, geſtorven zynde, hem niet tegen zouden vallen.

„ Dus genooten de *Christenen*, met het einde des Jaars CCCIX, en het begin van het volgende, het zevende en achtſte Jaar der Vervolginge, in *Syrie*, naar 't getuigenis van EUSEBIUS, allen vrede, en leefden in een zeér groote vryheid, zo zelfs dat zy, die tot de Mynwerken gedoemd waren, Kerken bouwden (†). De Landvoogd van *Syrie* ſtoorde, in den Jaare CCCX,

(*) EUSEBIUS, *de Mart. Paleſt.* Cap. IX. p. 332. of *Kerkl. Geſchiedenisſen.* VIII Boek, *in het Aanhangzel* Hoofdſt. IX. bl. 501.

(†) EUSEBIUS, *de Mart. Paleſt.* Cap. XIII. p. 343. of *Kerkl. Geſchiedenisſen.* VIII Boek, *in het Aanhangzel.* Hoofdſt. XIII. p. 516.

CCCX, dit geluk; den Keizer ſchryvende, dat de *Chriſtenen* hunne vryheid misbruikten. Hier uit reezen nieuwe rampen, en eene groote menigte Geloovigen eindigden hun leeven met den Marteldood; negen en dertig werden op één dag, op 't bevel van MAXIMINUS, de hoofden afgeſlaagen. Dan dit onweer waaide welhaast over, en het ſcheen kort daar naa den Keizer veiliger, zagtheid te gebruiken, dan ſtrengheid. MAXIMIANUS kreeg, in dit Jaar, de kwaale, waar aan hy 't volgende Jaar ſtierf. Dewyl het voor allen ligtlyk te raamen was, dat deeze hem onvermydelyk in het graf zou ſleepen, en elk, naa den dood diens Keizers, voor groote beweegenisſen en onlusten over het Opperbewind vreesde, deedt de voorzigtigheid MAXIMINUS de Vervolging der *Chriſtenen* ſtaaken. De Veroorzaaker der Vervolginge zelve, MAXIMIANUS GALERIUS, door eene ſchriklyke kwaale afgemat en uitgeput, liet, allengskens, met het verlies van Leevenskragten, ook zyne wreedheid vaaren. Weshalven hier de vrees voor den Oorlog, daar de vrees des Doods, den *Chriſtenen* vrede en gerustheid aanbragt".

MAXIMIANUS GALERIUS gaf op zyn ſterfbedde een Bevelſchrift, ten voordeele der *Chriſtenen*, „ en dit Bevelſchrift aangeſlaagen zynde, hieldt de Vervolging der *Chriſtenen* overal op: de Gevangenen kreegen hunne vryheid, de gebannenen werden te rug geroepen, en men hieldt allerwegen, zonder ſtoornis, Godsdienſtige Byéénkomſten".

Hoe de *Chriſtenen*, vervolgens, MAXENTIUS verſlaagen zynde, den vollen Vrede verkreegen, toont onze Geſchiedkundige Hoogleeraar in de volgende *Opheldering*. Waar toe wy, den Leezer wyzen. Het bygebragte genoeg oordeelende, om hem te doen zien, op welk een onbevooroordeelden trant, MOSHEIM dit gewigtig deel der Kerklyke Geſchiedenis behandelt.

Met deeze *Opheldering*, by de *Kerklyke Geſchiedenis* gevoegd, heeft de *Nederduitſche Leezer*, in XV maatige Boekdeelen het beste, onzes weetens, over dit onderwerp geſchreeven, byéén, en teſſens de aanwyzing der bronnen, tot een volledige kennis van byzondere gevallen.

A. KLUIT, *de zeventig Weken van* DANIEL. *Met Bylagen. Te Middelburg by* P. Gillisſen, *en te Hoorn by* T. Tjallingius 1775. *In groot octavo* 309 *bladzyden.*

(*Tweede Bericht.*)

IN onze voorige melding dezer ontknoopinge van *Daniels* Prophetisch Cyferraedſel, hebben wy ſlechts met een woord gewag gemaekt van de Bylagen, die dezelve vergezellen, met oogmerk, om 'er vervolgens een nader verſlag van te geven; dat de bepaeldheid van ons beſtek toen niet wel kon lyden. Ingevolge hier van verledigen wy ons tegenwoordig, om den Lezer den inhoud dier Bylagen voor te ſtellen; dat velen, zo we vertrouwen, niet onaengenaem zal wezen, en zommigen misſchien tot een verder onderzoek aenſpooren. —— *Ze zyn* drie in getal. Wy zullen dezelven van achteren opnemen, om dat de laetſte meer onmiddelyk betrekking heeft, tot de oploſſing van 't Raedſel, en de eerſte, hoewel, gelyk ook de tweede, daer toe betreklyk, echter tevens een algemener onderwerp behandelt.

De derde of laetſte Bylage gaet over ene Verhandeling van *Johannes Jung*, nopens de berekening dezer zeventig Weken. Die Heer beroept zich op ene *Overzetting der Zeventigen* van *Daniels* Boek, nu kortling te Rome, uit een gevonden Handſchrift, gemeen gemaekt, en grond op dezelve zyne verklaring dier Godſprake. Volgens die lezing zou men moeten tellen, niet *zeven*, maer *zeven en zeventig* weken of tyden, naemlyk zevenjarigen; en 62 weken of jaren, wel verſtaende enkele jaren. En naer het gevoelen van dien Schryver vangt de Godſpraek, dus beſchouwd, aen *met het bevel* van *Cyrus*, *en ze eindigt met het begin van den Joodſchen Oorlog.* Ze zou dus in twee Tydperken verdeeld zyn. Het eerſte bevat dan de 77 jaerweken, of 539 jaren, van *Cyrus* tot op *Meſſias den Vorst*; en 't tweede den verderen verſtreken tyd, tot op het laetſte jaer voor de uitbarſting van den Joodſchen Oorlog, hier dan bepaeld op 62 jaren, welken, gevoegd by de voorige

539 jaren,

te zamen maken 601 jaren; die, geduurende het bovengenoemde geheele Tydbeſtek, afgeloopen zyn. Maer, ſchoon deze telling dier jaren wel uitkome, kan ze hier nochtans geen ſteek houden, gelyk de Heer *Kluit* aentoont. —— Volgens die re-

ke-

kening zou *Christus* gebooren moeten zyn 539 jaren, na 't bevel van *Cyrus*; daer zulks in tegendeel, volgens het algemeen aengenomen gevoelen, voorgevallen is 532 jaren na dien tyd. Ook zouden 'er tusschen dat tydbestip en 't begin van den Joodschen Oorlog maer 62 jaren verloopen wezen; daer 't bekend is, dat men dien tusschentyd op 69, of, tot in 't jaer van den Oorlog zelven, op 70 jaren heeft te rekenen. —— Boven dien is 't gansch onwaerschynlyk, dat *weken* hier, in een en denzelfden zamenhang van woorden, nu *jaerweken*, dan *enkele jaren* zouden aenduiden. —— Voorts is de verklaring van den geleerden *Jung* mede niet wel overeen te brengen met den inhoud der Godsprake zelve. Naer de Godspraek moet de *Messias* uitgeroeid worden, *na die 62 weken*; dan volgens *Jung* moet zulks vroeger geschieden. Daer benevens spreekt de Propheet, met zeer veel onderscheiding, van nog *ene* week, die duidelyk inkomt als de *laetste week*; dat de Heer *Jung* gansch oneigen verklaert, als iets dat op zich zelve staet; ter aenduidinge van de *zeven* jaren, van den doop van Christus tot op deszelfs dood, en het nieuwe Euangelie, door de Apostelen verkondigd. —— Voeg hier by, dat deze Schryver zich genoodzaekt vind, om door den *Messias* niet onzen *Heilland*; maer in 't gemeen *een Koning of Hoogepriester* te verstaen; bewerende dat de anderszins gewoone opvatting niet overeen te brengen zy met de vervulling; waer van het tegendeel echter aengewezen is.

Onze Uitlegger dezer Godsprake dit alles breeder ontvouwd, en tevens getoond hebbende, hoe hy zich van deze lezing zou hebben kunnen bedienen, geest te gelyk te kennen dat 'er ene klaerblyklyke schryffeil in plaets heeft, of dat dezelve besmet is. Zelfs gist hy niet onwaerschynlyk, dat hier Joodsche Vertalers voor Uitleggers gespeeld hebben; en 't komt hem bedenkelyk voor, of men deze Overzetting niet verschuldigd zy aen Jooden, die na Jerusalems verwoesting geleefd hebben. —— Hoe 't zy, men zal waerschynlyk niet twyfelen, om des Autheurs wederlegging van 't gevoelen van den Heer *Jung* vry wel gegrond te oordeelen.

Ene andere, of de middelste Bylage, is betreklyk tot de laetste Paeschmaeltyd van *Christus* en derzelver berekening. Deze dient ter stavinge van het tydrekenkundige gevoelen, dat *Christus* gestorven is, in 't jaer der Juliaensche Periode 4744 of dat van Rome 784; waermede de Autheur zich, in 't ontknoopen van dit Raedsel vereenigd heeft; zonder zich echter zeer te verzetten tegen hen, die 't sterfjaer van *Christus* één jaer vroeger bepalen, en 't dus op 4743 of anders 783 bren-

brengen. Overeenkomſtig hier mede is deze Bylage ook indiervoege ingericht, dat de Autheur zich niet volſtrekt bepale voor 't jaer 4743 of 4744; doch hy beweert, dat men één dezer jaren voor 't ſterfjaer des Heillands moet houden; en dat het thans vry algemeen aengenomen gevoelen, 't welk den dood van *Christus* in 't jaer 4746 ſtelt, onbeſtaenbaer is. —— De Heer *Kluit* naemlyk ſtelt vast, dat *Christus* met de *Karaïten*, die zich aen de letter der Wet van *Mozes* hielden, het Paeschfeest een dag vroeger, dan de overige Joden, gehouden heeft. Dit nu is, naer luid van 't Euangeliſche verhael, geſchied des Donderdags-avonds, toen na zes uuren de Vrydag, volgens de Joodſche telling, een aenvang nam: en hy is gekruist Vrydag na den middag, toen de Jooden des avonds, zynde by hen het begin van Zaturdag of den Sabbathdag, het Paſcha nog moesten eten. Op dien grondſlag moet de tyd van 't eten van 't Paſcha, naer de letter der Wet, in 't ſterfjaer van *Christus*, invallen op Donderdag avond, of het begin van den Joodſchen Vrydag. Uit dien hoofde is het gevoelen, dat pleit voor het jaer 4746, niet beſtaenbaer; dewyl de Paaschviering toen heeft moeten vallen, op Zaturdag, en niet op Vrydag (*). Dit onderſcheidend kenmerk kan in tegendeel gevonden worden in 't jaer 4744, dat ook om andere reden verkieslyk ſchynt; (†) en 't heeft insgelyks plaets in 't jaer 4743, welke laetſte bepaling in genen dele gansch verwerplyk voorkomt. In 't eerſte geval maekt men met *Petavius* gebruik van de miswyzing des Maenscirkels, volgens welke de Paeschviering, in ſtede van naer de middelrekening op 26 Maert te komen, op 23 Maert, zynde Vrydag, moet vallen. En zo men, met anderen oordeelt, dat die miswyzing niet in aenmer-

(*) In de *Nadere Opheldering* toont de Autheur aen, dat 'er, buiten dit, gewigtige bedenkingen zyn tegen dit gevoelen; wel byzonder nadien hy 't Wis- en Rekenkundig bewezen acht, dat *Herodes* reeds voor 't Paſcha van 't jaer 4710 ſtierf, en *Christus* dus reeds in 't jaer 4709, en wel zeer waerſchynlyk in 't voorjaer, geboren is; als waer uit dan zou moeten volgen, dat *Christus*, zo hy in 't jaer 4746 den kruisdood onderginge, diesryds den ouderdom van volle 37 jaren bereikte, 't welk niemand, zegt hy, gelooven zal.

(†) De reden hier voor heeft de Heer *Kluit* in 't voorige breedvoerig bewys der Tydrekenkunde al aengedrongen; die echter van zodanig een aert zyn, dat ze ook wel met het jaer 4743 zouden kunnen beſtaen.

merking komt, dan blyft 'er niets anders over dan het jaer 4743; nademael 'er geen ander jaer is, dat hier toe gebragt kan worden, in 't welk het vereischte kenmerk ſtand grypt. In dit laetſte geval komt de Paeschviering, volgens den regel der *Karaïten*, op 7 April zynde Vrydag, en de overige Jooden moesten dan, naer hunne overlevering, het Paſcha op den volgenden Zaturdag houden. Naer deze tweeërleie berekening zou *Christus* geſtorven zyn, of 23 Maert 4744, of 7 April 4743. En 't zy men zich voor de ene of andere berekening verklare, zulks baert hier geen wezenlyk verſchil; ieder derzelver komt genoegzaem overeen, met het denkbeeld, dat de eerſte helft der laetſte weke van *Daniels* Godſprake den tyd van 35 jaren aenduid, en met den dood van *Christus* afloopt. Stierf hy 23 Maert 4744, en was hy, naer 't gemeenſte gevoelen, in de Lente of het Voorjaer 4709 gebooren, zo overleed hy in den ouderdom van 35 jaren. Men brenge dien dood op 7 April 4743, en bepale des Heillands geboorte met den Heer *Kluit* op 20 of 21 Maert 4708, zo verkrygt men nagenoeg denzelfden ouderdom (*). — De Autheur ſtelt de ene en de andere berekening voor, en laet zyne aenmerkingen deswegens aen anderen over, in hoope dat zyne aenmerkingen den weg gebaend zullen hebben, om de waerheid dier zaek vervolgens gemaklyker na te ſpooren. Hoe ver men hier in door den tyd zal vorderen is niet te bepalen, maer men kan niet wel verwachten, dat het ſtuk van deze zyde eerstdaegs ene volkomen beſliſſing zal erlangen. Zyne berekening van deze laetſte Paeschmaeltyd heeft dit met alle zoortgelyke berekeningen gemeen, dat ze ſteune op de nauwkeurigheid, of verbetering, en de bepaelde wyze van de Joodſche berekening in die dagen, welke zo zeker niet is: en buiten dat is dezelve nog gegrond op de ſtelling, dat *Christus* met de *Karaïten* het Paſcha een dag vroeger, dan de overige Jooden, gehouden hebbe; als mede dat het verſchil tusſchen de *Karaïten* en de overige Jooden reeds in dien tyd, en wel op

(*) Het zou zelfs, naer ons inzien, geen zwarigheid tegen de uitlegging van den Autheur baren, al wilde men in dit geval den langſten tyd rekenen; ſtellende de geboorte in 't jaer 4708 en den dood in 't jaer 4744. Men zou dan, 't is waer, tot 36 jaren komen; doch 't verſchil van een jaer is hier van geen wezenlyk belang; te meer daer 't, nadien de maend van 's Heillands geboorte toch met onzekerheden omzet blyft, veelligt geen 36 volle jaren zou maken; en al ware 't zo, de rekening by zeventalen zou geen enkel overſchietend jaer verbieden.

op zodanig eene wyze als het hier voorgeſteld word, plaets hadde; welk een en ander zyne bedenkingen onderhevig is (*). Verſchillende denkbeelden hier omtrent baren eene groote verſcheidenheid in de berekening, als mede in 't beoorlen van dezelven; en zo lang dezen ſtand houden zal men 't langs dien weg niet eens worden. Intusſchen moet men erkennen, dat de Heer *Kluit* het ſtuk op zyne gronden zeer wel voorgeſteld heeft; en dat 't hun, die 't in den grond met hem eens zyn, van dienst kan wezen, tot het maken van eene nadere bepaling, die ten minſte voor hun overtuigend is.

Wat wyders nog de eerſte Bylage betreft; zy heeft ten onderwerp, het Jubeljaer der Jooden en deszelfs berekening; waeromtrent de Heer *Kluit* zyne byzondere gedachten voordraegt, die wel ener nadere overweging waerdig zyn. Met betrekking tot het zelve komt, in de eerſte plaetſe, in aenmerking, of het Jubeljaer invalle met het zevenmael zevende Sabbatjaer, dan of het dat jaer volge; dat is, of men het 49ſte dan het 50ſte jaer voor 't Jubeljaer te houden hebbe? In dit algemeen bekende verſchil bepaelt de Autheur zich voor 't laetſte gevoelen, bewerende dat het Jubeljaer, als zynde het 50ſte, eerst inviel, na 't afloopen van 49 jaren. —— Dit gevoelen ſchynt zo duidelyk gegrond te zyn op de Wet van 't Jubeljaer, *Lev.* XXV. 3—11; en de Autheur dringt de bewyzen voor 't zelve zo wel aen, dat het rechtmatig reden geve, om met verwondering te vragen, wat bewoog derhalve ſommige Christenen, dat zy, tegen zulke klare woorden van Mozes aen, het 49ſte jaer voor het Jubeljaer hielden?

„ De reden, zegt de Heer *Kluit* is bij de hand. Het is eene ingebeelde zwatigheid, om dat dus bij hun ten tijde van het Jubelfeest altijd *twee braakjaren agter malkanderen* zouden komen, namelyk het 7 en 8. of 49 en 50. Waar tegen Lev. XXV. 22. gezegt word, dat zij eerst het *agtſte jaar* zouden zaai-

(*) De Autheur wyst den Lezer in zyne *Nadere Opbelderingen*, met betrekking tot dit verſchil, tot den Hoogleeraer C. IKENIUS, in *Diſſert. Philol.* No. IX. Traj. Bat. Ao. 1770. in quarto p 337—471; en betuigt, dat hy het tegengeſtelde gevoelen voor alleronwaerſchynlykst moet houden; zo lang hy den beroemden IKENIUS, ten dezen aenzien, niet opzetlyk beantwoord en wederlegd vinde. —— Dan dit verſchil doet, gelyk hy aenmerkt, niets tot het voornaame ſtuk, de oplosſing van *Daniels* raedſel; maer komt 'er van ter zyde in, by gelegenheid der bepalinge van 't ſterfjaer van *Christus*; 't welk dus doende na genoeg op één jaer na bepaeld zou worden.

zaaien, en dat hier door de Joden *drie* jaren lang het veldgewas moesten misſen".

Maer men heeft, gelyk de Autheur toont, omtrent de aengehaelde plaets op te merken, dat dit gebod van het land te bezaien in het *achtſte jaer* enkel van het *Sabbathjaer* verſtaen moet worden, 't welk zelfs hier uit blykt, om dat 'er in 't geheel niet van de 49 of 50, maer alleen van 't *zevende jaer* geſproken word. Die plaets behoort gevolglyk niet tot het Jubeljaer. In vs. 21, belooft God het gewas van het *zesde jaer* dermate te zegenen, dat het de inkomſte voor drie jaren zou voortbrengen, ten einde dat gewas konde ſtrekken tot het *negende jaer*, alzo het zaien, volgens vs. 22, maer eerst in 't achtſte jaer zou mogen geſchieden.

Verder is de Heer *Kluit* van oordeel, dat hy de zwarigheid, van altoos met het Jubeljaer *twee braekjaren op elkander* te hebben, op goeden grond *ingebeeld* kan noemen. Dezelve naemlyk ontſtaet uit ene, zyns oordeels, niet wel ingerichte telling der jaren. Zommigen willen dat het Jubeljaer niet mede geteld moet worden onder de Sabbathjaren; dan komt 'er, na ieder zevenmael zeven jaren, een Jubeljaer. Anderen willen, dat het Jubeljaer altyd in dezelfde berekening medegeteld moet worden, en dan volgt het Jubeljaer insgelyks altoos op een Sabbathjaer. In 't ene en 't andere geval had men, telkens, met het Jubeljaer, *twee achtereenkomende braekjaren.* —— Doch deze zwarigheid vervalt van zelve; indien men met den Heer *Kluit* vaſtſtelt, dat en de *Sabbath-* en de *Jubeljaren*, ieder hunne byzondere rekening hadden. Volgens dat denkbeeld telden de Sabbathjaren beſtendig voort, 't zy 'er een Jubeljaer tusſchen kwame of niet; en de Jubeljaren telden mede beſtendig voort, zonder enige betrekking tot de Sabbathjaren (*). Van den aenvang dezer jaertellingen af, was ieder

(*) Ter opheldering hier van ſtrekke het volgende voorbeeld dezer drieërleie jaertellinge, in de eerſte 100 jaren.

Eerſte manier.		Tweede manier.	
Sabbath- en Jubeljaren.	Volkomen getal van jaren.	Sabbath- en Jubeljaren.	Volkomen getal van jaren.
7	7	7	7
14	14	14	14
21	21	21	21
Sabbathj. 28	28 Sabbathj.	Sabbathj. 28	28 Sabbathj.
35	35	35	35
42	42	42	42
49	49	49	49
Jubeljaer. 50	50 Jubeljaer.	Jubeljaer. 50	50 Jubeljaer.

Sab-

ieder zevende jaer een Sabbathjaer, en ieder vyftigſte jaer een Jubeljaer; het Sabbathjaer en 't Jubeljaer had ieder zyn byzonderen tydkring, zonder enige gemeenſchap met elkander te hebben. Naer uitwyzen dezer rekeninge, door den Autheur opgemaekt, moesten 'er altyd *drie eeuwen* verloopen, eer dat maer *eens* het Jubeljaer op het Sabbathjaer, en *eens* het Sabbathjaer op het Jubeljaer onmiddelyk volgde; des die zwarigheid, dat 'er, met *ieder* Jubeljaer, *twee achtervolgende braekjaren* zouden zyn, geen plaets meer hebbe. —— In de voorige tellingen word de orde der Sabbathjaren of die der Jubeljaren verbroken; maer volgens deze telling behoud ieder Tydkring zyne onverbreekbare orde; ieder *zevende* jaer is, naer den eisch der Wet, een *Sabbathjaer*, en ieder *vyftigſte* jaer is, gelyk de Wet gebied, een *Jubeljaer*. —— De Heer *Kluit* ſtelt dit, met de opgegeven berekening, en nadere bedenkingen, zo duidelyk voor, dat wy tot nog met hem niet zien, wat 'er tegen in te brengen zy.

Op

Sabbathj.	7	57	Sabbathj.	Sabbathj.	7	56	Sabbathj.
	14	64			14	63	
	21	71			21	70	
	28	78			28	77	
	35	85			35	84	
	42	92			42	91	
	49	99			49	98	
Jubeljaer.	50	100	Jubeljaer.	Jubeljaer.	50	99	Jubeljaer.

Derde manier of de telling van den Heer *Kluit*.

7	
14	
21	
28	Sabbathjaren.
35	
42	
49	
50	Jubeljaer
56	
63	
70	
77	Sabbathjaren.
84	
91	
98	
100	Jubeljaer.

Op de ontvouwing hier van valt deswegens de vraeg, wan neer beide deze Tydkringen hun aenvang namen? Zekerlyk, volgens de Wet Lev. XXV. 2, met de aenkomst der Israëliten in Canaän, zo dra zy de Aerde konden bebouwen; en dus van dien tyd af, dat *Josua* het Land onder hen verdeeld had, ben zy 't zelve konden bezaien; welk tydperk de Heer *Kluit* tepaelt op het jaer 3276 der Juliaenſche Periode. Van dien tyd af, zegt hy, hadden de Israëliten het Land *zes* jaren te bebouwen, dan in 't *zevende* jaer was de Sabbath der ruste, naer luid der Wet Lev. XXV. 2—4. Gevolglyk maekte het *eerſte zevende* jaer na den bovengemelden tyd het eerſte Sabbathjaer, dat dus inviel in 't jaer 3283; en even zo was dan het *eerſte vyftigſte* jaer, na die verdeeling der Landen, het eerſte Jubeljaer, dat derhalve kwam in 't jaer 3326. Men merke ten dezen opzichte nog aen, dat die jaren begonnen met de maend *Tisri*, met den aenvang van den Zaityd; dat dus derzelver begin en einde gerekend moet worden van omtrent *September* tot in *September* in de jaren der Juliaenſche Periode; het eerſte Sabbathjaer begon des omtrent September 3283, en 't eerſte Jubeljaer insgelyks omtrent September 3326.

De Heer *Kluit* heeft dit onderzoek voornaemlyk ingericht, om te kunnen toonen, hoe hy, in de oplosſing van 't Raedſel, met recht beweerd had, dat het eerſte Tydperk, of dat van 98 jaren, eindigde tegen een aenſtaend Jubeljaer, dat is, zodanig een jaer, waerin alles tot zynen byzonderen bezitter en eigenaer moest wederkeeren, en waerin alle de dienstbaren uit hunne ſlaverny gemeenlyk ontſlagen werden, ja moesten worden. Deze zamenloop maekt het einde van dit Tydperk, zyns oordeels, des te aenmerklyker; en zulks heeft hem bewoogen, om de gegrondheid van dit zyn voorſtel afzonderlyk te bewyzen. Ten dien einde geeft hy, na het voorgemelde, ene Tydtafel van de Sabbathjaren en Jubeljaren, volgens de door hem beweerde manier van berekening, van 't jaer 3276 tot het jaer 4276 en vervolgens. Overeenkomſtig met deze Tafel was het jaer 4263, toen *Nehemia*, voor de eerſte reis, uit Perſie in Judea kwam, een Sabbathjaar; en hy kwam weder, ter volkomen herſtellinge van 't Joodſche Gemenebest, met het afloopen van 't eerſte Tydperk, op het einde van 't jaer 4275, of het begin van 4276, in welk laetſte het Jubeljaer inviel, zynde 'er juist 1000 jaren of 20 Jubeljaren verloopen, zedert de grondlegging van het Gemenebest, toen de Tydkring der Jubeljaren een aenvang nam, (te weten in den jare 3276,) tot op deszelfs herſtelling onder *Nehemia*. Daer

benevens verdient het, volgens onzen Schryver, opmerking, dat het begin van dit Tydperk, of het bevel van *Cyrus*, toen hy den Jooden vryheid gaf, om naer hun Vaderland te keeren, een aenvang nam met het jaer 4177, in 't welk mede het Jubeljaer inviel, als zynde begonnen omtrent September 4176. Het eerſte Tydperk, zegt hy, is derhalven zodanig tuſſchen twee Feestjaren ingevat, dat de Jooden, met den uitgang van het eene Feestjaar in Canaän wederkeerden, en met den aenvang van het andere in de geruste bezitting van het hunne traden; en dus als maar *een Jubeljaar* aan een hechtten".

Het byzondere van dezen zamenloop, door den Autheur ontvouwd en aengedrongen, mag hy, op zyne manier van berekening, zeker aenmerkelyk achten, dan 't is ondertuſſchen van die natuur, dat zyne oplosling van *Daniels* raedſel even waerſchynlyk blyve, of die byzonderheid plaets hebbe of niet. Men bemerkt des terſtond, dat het, zyne eigen berekening van de Sabbath- en Jubeljaren toegeſtaen zynde, in dit geval 'er maer op aenkome, *of* men den aenvang dezer Tydkringen, al of niet, bepaeldlyk tot het jaer 3276 hebbe te brengen. Indien men, by voorbeeld, de verdeeling van 't Joodſche Land onder *Joſua* vroeger ſtelt, en 't eerſte Sabbathjaer op het jaer 3269 bepaelt, gelyk de geleerde *van Alphen* doet, dan blyft wel de telling van 't Sabbathjaer dezelfde, maer 't Jubeljaer valt, volgens des Autheurs rekenwyze niet op het jaer 4276; indien 't, van een vroeger aenvangtyd tellende, dan in 't jaer 4262 een Jubeljaer geweest zou zyn. Op zodanig ene telling zou die byzonderheid vervallen, en 't komt dus, als gezegd is, inzonderheid aen op een onderzoek van den aenvang dezer Tydkringen. —— Het bewys voor de bepaling van Israëls uittogt uit Egypte, in 't jaer 3229, waerop de Heer *Kluit* zich grond, is in dezen niet door hem uitgewerkt: hy beroept zich op den geleerden *Lilienthal* en kundigen *Offerhaus*; dan zy, die dit ſtuk verder willen naſpooren, zullen wel doen met de gronden van den beroemden *van Alphen*, die, in navolging van den grooten *Scaliger*, den uittogt op het jaer 3217 brengt, naeuwkeurig te toetſen.

R E-

REGISTER
VAN
BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Vierde Deels, Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

AAnmerkingen over den aart, en het gedrag van *Judas Iscarioth.* Rott. by *Bennet* en *Hake*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 61

——— —— (Eenige nuttige) uit het Woord van God, door M. B. Nym. by *J. v. Campen*, in 8vo. *f* 0-16-0 586

——— —— (Wis- en Waterweegkundige) over het Eerſte Stukje, van de Wiskundige beſchouwing van *Eckhardts* Water-ſcheprad, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 410

Æneæ (*H.*) Wiskundige beſchouwing van een hellend Waterſcheprad, door *A. G. Eckhardt* uitgevonden, 2de Stukje. Amſt. by *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 410

Afſchetzing (Korte) der Toonmeeting of Maatklank van Lettergreepen, in de Nederduitſche Vaerſen. 's Hage, by *H. L. van Drecht*, in 8vo. *f* 0-12-0 47

Alleplas (*A. van*) Dichtlievende Bedenkingen. Tweede merklyk vermeerderde en verbeterde Druk. Amſt. by *Intema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 328

Alphen (*H. v.*) Eenige Leerſtukken van den Protestantſchen Godsdienst, enz. verdeedigd. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 2-8-0 534

Amaſoon (De Hollandſche) of de gevallen van *Thereſia.* Hag. by *J. Menſert*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 571

Antwoord (Kort en zaaklyk) op de aanmerkingen, wegens de Deſolate Boedelskamer, in gr. 8vo. 0-6-0 137

——— —— van een Rechtsgeleerden aan zynen Vriend, met voorgeſtelde vereffening der geſchillen, nopens het Zedelyk Gevoel. Utr. by *J. v. Schoonheven* en Comp. in gr. 8vo. *f* 0-8-0 81

——— —— op een Zevental van Vragen. Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 440

Avondſtond. (De ongelukkige) Datheniana. Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 50

B.

Backer (*J. A.*) Proeve van Dichtlievende Mengelingen. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-18 0 332

Bartelink (*J.*) De Beemſter Kermis in twee Zangen. Leid. by *C. van Hoogeveen junior*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 334

Beets (*P.*) Redenvoering ter inwyding van de Gemeentelyke School te Altona opgeregt. Hamb. by *J. de Vlieger junior*, enz. in gr. 8vo. *f* 0-6-0 302

Bent (*J.*) Gedachten, over de Roomsch-Catholyke Armkantooren. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in 4to. *f* 0 12-0 185

Beoordeeling van het Werkje; getyteld de *Verdeeling van Poolen*. Emrik, by *J. Adamſche*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 570

Bericht van den toeſtand der Negotiatien, op de Deenſche Americaanſche Eilanden, ten Comptoire van *A. ter Borch* en *Zoonen*. Amſt. by *G. Lequien*, *f* 0-6-0 280

Berigt wegens een Pentwerk, volgens de nieuwe Uitvinding van den Heer *C. Ploos van Amſtel*. 560

Berkbey (*J. L. F. v.*) Het verheerlykt Leyden. Leyd. by *H. Caster*, *Heyligert* en *Hoogenſtraaten* in Comp. in gr. 8vo. *f* 1-8-0 40

—— —— Natuurlyke Historie van Holland. Met noodige Afbeeldingen, IIde Deels, 4de Stuk. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 361

—— —— Ernſtige berispingen en aanmerkingen, op de Berichten en Prysvraagen, van den Heer *F. v. Lelyveld*. Leid. by *Heyligert* en *Hoogenſtraaten*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 509

Beſchryving der Plegtigheden en Vreugdebedryven, by het Tweede Eeuwgetyde van de Verlosſing der Stad Leiden, met Plaaten. Leid. by *C. van Hoogeveen junior*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 611

Beſpiegelingen van een Christen. Amſt. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 320

Betoog (Reden- en Schriftmaatig) tegen het zogenaamd Redenmaatig Betoog van P. O. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 492

Bienville (J. D. T. de) *Traité des Erreurs Populaires ſur la Santé. à la Haye, chez* P. F. Goſſe, *in gr.* 8vo. *f* 1-10-0 587

Bodaë (*J. P.*) Twee Verhandelingen over het zedelyk Character der Uitgetogenen uit Egypten. Utr. by *H. v. Otterlo*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 444

Boek (Het) Anonymi, genaamd *Deutero. Jubilon*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 475
Bol (*P.*) Begin, Opkomst en Verandering, van het Koningryk Pruiſen. in gr. 8vo. *f* 0-6-0 52
Bonnet (*Ch.*) Ontleedende Proef over de Vermogens der Ziel. IIde Deel. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1-10-0 154
—— — Beſchouwing der Natuure. Vertaald en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, door *G. Coopmans*, IIde Deel. Franek. by *P. N. Lomars*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 589
Boom (*N.*) De Waarheid en Godlykheid van het Euangelium tegen het Ongeloof bevestigd. Amſt. by *R. Weege*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 199
Bosc (*P. du*) Leerredenen over den Brief van den H. *Paulus* aan de Ephezeren. Iſte Deel, 1ſte Stuk. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 580
Bosch (*P. v. d.*) Beſchryving van de Plegtigheden, by het tweede Eeuwfeest der Leidſche Academie. Met Platen. Leid. by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 273
—— (*M.*) en *A. Deken*, Stichtelyke Gedichten. Amſt. by *Intema* en *Tieboel*, in 4to. *f* 3-12-0 267
Braun (*J. S.*) Het hooge en ſchoonſte Lied van *Salomo*, enz. 's Hage, by *H. C. Gutteling* en Comp. in gr. 8vo. *f* 0 8-0 299
Bredervde, (*François van*) of het belegerde Rotterdam. Treurſpel. Rott. by *H. Hofbout*, in 8vo. *f* 0 8-0 611
Brief aan den Lord Biſchop van Landaff. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 91
—— over de Orde des Heils, door een Lid der Herv. Kerke aan zyn Vriend, Amſt. by *Ch. van Eſſen*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 110
—— aan een Vriend, behelzende eenige Aanmerkingen, wegens de Kamer van Deſolate Boedels, binnen de Stad Amſterdam. Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 137
—— van een Heer in Holland, aan een Heer in Friesland, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 187
—— van een Hollandsch Zee-Officier aan zynen Broeder den Majoor in 's Hage, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 188
—— over het Leeven des Geloofs, enz. Door *W. a Brakel*. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-6 0 297
—— van een Keulſchen Schipper, aan een Rotterdamsch Koopman, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 428
Broers (*C.*) Een godsdienſtig Huisgezin voorgeſteld en aangepreezen, of Leerreden over *Joſ.* XXIV. 15b. Utr. by *J. v. Schoonbeven en Comp.* in 8vo. *f* 0 8-0 16
Brouwer (*R. L.*) Wederlegging der Aanmerkingen van den

Fleet *P. Steenſtra*, over de Vuur-Machines. Amſt. by *J. Doll*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 24
Brydone (*P.*) Reize door Sicilie en Malta, IIde Deel. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 27
——— ——— IIIde Deel, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 421
Buchan (*W.*) Huishoudelyke Geneeskunde. Utr. by *G. van den Brink*, in gr. 8vo. *f* 3-16-0 68
Buſching (*A. Fr.*) Ontwerp van eene Geſchiedenisſe der Philoſophie, Iſte Deel. Rott. by *J. F. Ebert*, *f* 1 5-0 71
——— ——— Kleine Kaart van de Landſtreek der Stad *Boston*, enz. *f* 0-6-0 616
Buurt (*A.*) Beſchouwende Godgeleerdheid. 6de Stuk. Amſt. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 349
Bymbolo (*T.*) Veertien Leerredenen over de Heiligmaking. Gron. by *J. Oomkens*, in 4to. *f* 2-0-0 199

C.

CHernac (L.) *Diſſertatio Philoſophica Inauguralis, de Aqua, inter Aquam ferventem, non ebulliente.* Gron. *apud* L. Huyſingh, *in 4to. Ch. Maj.* 543
Commentationes recentes, Theologi ac Jurisconſulti Virorum in Belgio clariſſimorum, de Diſciplina Eccleſiaſtica. Traj. ad Rhenum, typis J. a Schoonhoven & Soc. *in 8vo. m. f. f* 0-12-0 63
Cramer (*J. A.*) Gellerts Leeven, enz. Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 454
Cicero en Catalina. Treurſpel. Door *Crebillon*. Amſt. by *H. Selleger*, in 8vo. *f* 0-6-0 518
Croos (*S.*) Korte Verhandeling, wegens de gebreken der Oogen. Amſt. by *F. H. Demter*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 159

D.

DAnkbetuiging aan den Nederlandſchen Dichter, *J. de Kruyff*. Leid. by *J. Meerburg*, in gr. 8vo. 0-6-0 46
——— ——— aan *B. de Moor* voor zyne geleerde Aanmerkingen, tegen de Orde des Heils. Leid. by *C. Delfos P. Z.* in 4to. *f* 0-6-0 293
Deductie Proviſioneele, voor Mr. *A. C. de Braconier*. Zutph. en te Utr. by *H. van Ballderen* en *J. C. ten Bosch*, Fol. *f* 0-14-0 613
Deſerteur. (De) Blyſpel, door *Mercier*. Amſt. by *J. Doll*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 227
Doddridge (*P.*) Huisuitlegger des Nieuwen Testaments, IIde Deel, 2de Stuk. Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 189

Doo-

Doeveren (G. v.) *Primæ Lineæ de cognoscendis Mulierum Morbis in usus Academicos ductæ. Lugd. Bat. apud* S. & J. Luchtmans, *in gr.* 8vo. *f* 0-8-0 541
Doriman en *Melanide*, of het Armoedig Huisgezin. Tooneelspel. Rott. by *A. Vis*, in 8vo. *f* 0-11-0 572

E.

Edwards (J.) Een bepaald en nauwkeurig onderzoek, over de Vryheid van den Wil. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 149
Herzuil (Datheensche) opgerigt, door Dathenarius. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 50
Elsacker (P. van) *Specimen Medico-Practicum*. Antv. *typis* J. Grange, *in gr.* 8vo. *f* 1-0-0 495
Extract uit de Resolutien der Stad Schoonhoven, ter zaake van de Kerklyke Onlusten aldaar. 's Hage, by *P. v. Cleef*, in 4to. *f* 0-6-0 493

F.

Faber (J. *E.*) Waarneemingen over het Oosten. Twee Deelen. Utr. by *J. v. Schoonhoven* en *Comp.* in gr. 8vo. *f* 2-8-0 1
Fabrikeur (De) van Londen, Tooneelspel, gevolgd naar het Fransch, van *de Falbaire*. Amst. by G. *Ten Boekelaar*, in gr. 8vo. *f* 0 10 0 426
Farmer (*H.*) Verhandeling over de Wonderwerken. Goes, by *J. Huysman*, in gr. 8vo *f* 0-4-0 485
Fiddler (*F. A.*) De Proselyt. IIde Deel. Amst. by *A. D. Selschap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 489
Flavel (J.) Geschenk aan Bedroefden. Rott. by *Bennet* en *Hake*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 300
Franschman (De Reizende). Tweede Stuk, in 8vo *f* 0-10-0 96
Frederik (De Utrechtsche) of de Hollandsche Filosooph, in 8vo. *f* 0-16-0 140

G.

Gardane (J. J.) Het Geheim der Suctonianen ontdekt. 's Hage by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 114
Gaubii (H. D.) *Oratio Panegyrica in Auspicium Seculi Tertii Acad. Bat. quæ Leidæ est; recitata in die* 8 *Feb.* 1775. *Lugd. Bat. apud* S. & J. Luchtmans, *in* 4to. *Ch. maj.* *f* 0-18-0 512
Gebeurtenis (Zeldzame en waare). In 8vo. *f* 0-6-0 572
Gedenkschriften (Historische) van *Gaudence de Lucques*. 's Hage by *H. Backhuizen*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 234
Geesset van een Amsterdamschen Juvenalis, over het Boek genaamd

naamd *Deutero Jubilon.* Amſt. by *P. Geysbeek*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 475
Gellerts (*C. F.*) Geestlyke Gezangen en Liederen. Amſt. by *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 88
——— —— Fabelen en Vertelzels, IIde Deel, Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 95
Gemaſin (De deugdzaame) en de Ligtvaardige Gemaal, in 8vo. *f* 0-12-0 572
Geſchiedenis van een Hottentot. 's Hage by *H. v. Drecht*, enz. in 8vo. *f* 0 12-0 283
Gevallen (Merkwaardige) van Margaretha en Antonetta of de verlooren Moeder en wedergevonden Dogter. 's Hage by *H. v. Drecht*, in 8vo. *f* 0-12-0 139
Glindtkamp (*J. A.*) Predikatien over den Brief aan de Hebreen. Amſt. by *J. Sluiter*, in 4to. *f* 0-14-0 148
Goeze (*J. M.*) Godgeleerd onderzoek over den hedendaagſchen Duitſchen Schouwburg. Arnh. by *J. H. Moeleman*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 32
's Graveſande (*A.*) Tweede Eeuwgedagtenis der Middelburgſche Vryheid. Midd. by *P. Gillisſen*, in gr. 8vo. *f* 2 14-0 468
Gregory *Inſtructions d'un Pere a ſes Filles. A Leyde chez* C. de Pecker, *in* 8vo. *f* 0-12-0 231

H.

Hales (*S.*) Vriendelyke Raad aan de Drinkers van Jenever, enz. Utrecht by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f.* 0-6-0 303
Hawkesworth (*J.*) Reize rondsom de Wereld, door eenige Engelſche Bevelhebbers. Rott. by *R. Arrenberg*, in 4to. *f* 2-4-0 178
Heſs (*J.*) Dispoſitien der merkwaardigſte Orgelen, enz. Gouda by *J. v. d. Klos*, in 4to. *f* 1-5-0 234
Hesz (*J J.*) Het leeven van den grootſten en besten der Menſchen, *Jeſus*. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 395
Historie (Hedendaagſche) of Vervolg der Algemeene Historie, VIde Deel. Amſt. by de Wed. *de Groot en Zoon*, enz. in 4to. *f* 3-0-0 307
——— (Natuurlyke) volgens het Samenſtel van den Heer *Linnæus*. Met nauwkeurige Afbeeldingen, Tweede Deel, Tweede Stuk. Amſt. by de Erven *F. Houttuyn*, in gr. 8vo. *f* 4-15-0 117
——— ——— —— IIde Deel, Derde Stuk. *f* 4-15-0 209
——— ——— —— IIde Deel, Vierde Stuk. *f* 4-15-0 497

Historie (De Natuurlyke) van den Hippopotamus, of het Rivierpaard. Amſt. by *J. H. Schneider*, in gr. 4to. *f* 0-16-0 550

Hoefnagel (*N.*) Antwoord aan vier Eerdieven, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 476

Hoffman (*J. M.*) Inleiding tot de Oordeelkundige Bybelverklaaring van *T. Cb. Lilienthal*. Amſt. by de Wed. *Loveringh en Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 385

Hofſtede (*P.*) Brief aan den Heer *J. J. le Sage ten Broek*. Rott. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 357

——— (*P.*) Derde vervolg der Nalezingen op de byzonderheden over de Heilige Schrift. Rott. by *J. Bosch*, in 4to. *f* 2-16-0 429

Huber (*U.*) Beginzelen der Regtkunde in Friesland. Leeuw. by *A. Ferwerda*, in 8vo. *f* 1-0-0 317

Huët (*D. Tb.*) Bedenkingen over de nieuwe Apologie van Socrates van den Heer *J. A. Eberhard*. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 75

Hume (*D.*) Historie van Groot-Brittanje, VIIIſte Deel. Rott. by *J. Bosch*, enz. in gr. 8vo. *f* 3-0-0 128

J. en I.

Tjagt (*G. v. d.*) Annotatien, betreffende het Notaris-Ampt. Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 453

Jongeling (De) onderweezen in beſchaafdheid en wereldkennis, getrokken uit de Brieven van Lord *Chesterfield*, door den Heer *J. Trusler*. Rott. by *A. Botball*, enz. in 8vo. *f* 0-12-0 599

Ives (*E.*) Reize van Engeland na Indië en van Perſië na Engeland, Iſte Deel. Rott. by *Beman*, enz. in gr. 8vo. *f* 5-5-0 219

K.

KEuren (Generaale) en Ordonnantien van het Bailluwſchap Waterland, met de byvoegzelen en veranderingen. Hoorn by *T. Tjallingius*, in 4to. *f* 0-16-0 454

Klaarbout (*Cbr.*) Moſes aloude Schaduwleer, vertoonende de voortreflykheid van Vorst Meſſias. Amſt. by de Wed. *Loveringh* en *Allart*, in 4to. *f* 4-0-0 134

Klopſtok. De Dood van Adam, *Treurſpel*. Dordr. by *H. Wanner*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 379

Kluit (*A.*) De Zeventig Weeken van *Daniel*, met Bylagen. Uit het Latyn vertaald, en met eenige nadere Opheldering verrykt. Midd. by *P. Gillisſen* en te Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. 573

——— Tweede Berigt. 626

Koodyk (*J. L.*) Verhandeling over de *Sectio Cæſarea*, of Keiſers-

zerſnede. Utr. by *G. van der Veer*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 160

Kok (*A.*) Het tweede Eeuwgety van Bergens Kerkverwoesting. Alkm. by de Wed. *J. Mnagh en Zoon*, in 4to. *f* 1-12-0 113

Krayenhoff (*C.*) De Aloude Metzelwerken vergeleeken tegen de Hedendaagſche. 's Gravenh. by *J. Gaillard*. *f* 0-12-0 562

Krispyn, Smit en Baron, *Klugtig Blyſpel*. Rott. by *A. Vis*, in 8vo. *f* 0-11-0 521

L.

Laaters (*J. C.*) Nadenking over my zelven, enz. Utr. by *J. v. Schoonhoven en Comp.* in gr. 8vo. *f* 0-6-0 14

Leevensbeſchryving (Echte) van *John Rann* en Misſ. *Smith*, Rott. by *S. v. Waasberge*, in 8vo. *f* 0-8-0 188

——— ——— (De ongelukkige) van een Amſterdammer. Amſt. by *H. Koning*, in 8vo. *f* 0-16-0 384

——— ——— van eenige meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen, II Deelen. Amſt. by *P. Conradi* en te Harl. by *F. v. d. Plaats & Junior*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 514

Leland (*J.*) De nuttigheid en noodzaaklykheid van de Christlyke Openbaaringe, IIde Deel, 1ſte Stuk. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 141

Lelyveld (*F. v.*) Berichten en Prysvraagen over het ſtorten van Olie, Traan, Teer, enz. Leyden by *J. le Mair*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 214

Lentfrinck (*Alb.*) Uitgezogte Genees- en Heelkundige Verhandelingen en Waarneemingen, enz. Iſte Deel, 2de Stuk, Dordr. by *P. van Braam*, enz. in gr. 8vo *f* 0-18-0 208

Leſſing (*G. E.*) De Jooden, *Blyſpel*. Amſt. by *G. ten Boekelaar*, in 8vo. *f* 0-6-0 51

——— ——— De Vrouwenhater. Rott. by *L. J. Burgvliet*, in 8vo. *f* 0-11-0 520

Lesz (*G.*) Byvoegſels tot het bewys der Waarheid van den Christlyken Godsdienst. 's Hage by *P. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 6

Lilienthal (*Th. Ch.*) Heilige Leerredenen, Iſte Deel. Amſt. by *A. Eichhorn*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 485

Lindeman (*J.*) De orde des Heils wederlegd. Delft by *E. v. d. Smout*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 357

Linden (*J. v. der*) Brief aan de Leden van de Holl. Maatſch. te Haarlem. Dordr. by *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 335

Lotgeval (Het wonderlyk) van twee Broeders en één Zuster, zyn-

zynde geboore Haagenaars. Amſt. by *A. Leeuwendaal*, enz. in 8vo. *f* 1-16-0 188
Lucius Valerius Potitus, Treurſpel. Amſt. by *I. Duim*, in 8vo. *f* 0-6-0 473
Lykreden op het zalig afſterven van Paus CLEMENS den XIVden, door A. W. Roomsch Katholyk Paſtoor. Leyden by de Wed. *P. de Does* en *F. de Does P. Z.* in gr. 8vo. *f* 0-4-0 114
Lynden (*J. C. van*) Kort Begrip der Beſchouwende Godgeleerdheid van *Adriaan Buurt*, in Vraagen en Antwoorden. Amſt. by *P. Schouten*, enz. in gr. 8vo. *f* 3-0-0 525

M.

MAcbride (D.) *Introductio Methodica in Theoriam & Praxin Medicinæ. Ultraj. apud* J. v. Schoonhoven, *II Vol. in* 8vo. *Ch. maj. f* 3-12-0 247
Macquet (*J.*) Dichtlievende Uitſpanningen, IIde Deel. Zierikzee by *J. de Kanter en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 421
Marck (*F. R. A. D. van der*) Waaragtig Verhaal. Lingen voor *Bauer en Comp.* in gr. 8vo. *f* 2-0-0 492
Maria of de Egte Gedenkſchriften eener uitmuntende Dame van rang en middelen, en eenige haarer Vrienden, II Deelen, Rott. by *J. Burgvliet en Zoon*, in 8vo. *f* 3-4-0 92
Mariamne, Treurſpel, gevolgd naar het Franſche van den Heer *de Voltaire*, in 8vo. *f* 0-7-0 93
Martinet (*J. F.*) Kerklyke Geſchiedenis der Waldenzen in de Valeijen van Piemont, tot op deezen tyd. Tweede vermeerderde Druk. Amſt. by de Wed. *Loveringh* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 105
Matthæus (*A.*) Verhandelingen over de Opveiſingen, 1ſte Stuk. Utr. by *G. T. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 1-4-0 312
——— (*A.*) Zinſpreuken, by de Nederlandſche Rechtsgeleerden gebruiklyk, verklaard en opgehelderd. Amſt. by *S. v. Esveldt*, in 4to. *f* 2-0-0 447
Mengeldichten van het Kunſt-Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Prodeſſe Canendo*. Rott. by *Bennet* en *Hake*, in 4to. *f* 3-0-0 184
Mensch (De) in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beſchouwt. Amſt. by de Wed. *P. J. Entrop*, Vde Deel, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 228
———. Liefde (De edelmoedige) voorgeſteld in de ſchitterende daaden van *Wolthemale*, in vyf Zangen. Amſt. by *F. A. Demter*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 615
Michaëlis (*J. D.*) Moſaiſch Regt, of de Ziel der Wetten van

van Moſes, IVde Deel. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 477
Moor (*B. de*) Aanmerkingen op de Orde des Heils, door *Kleman* voorgeſteld. Leyden by *P. Delfos Jun.* in 4to. *f* 1-10-0 293
Morgen. (De ongelukkige) Datheniana. Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 50
Mosheim (*J. L.*) Noodige Opheldering der Kerklyke Geſchiedenisſen, tot den tyd van Conſtantinus den Grooten, IIde Deel. Amſt. by *F. de Kruyff*, *A. v. d. Kroe* en *Tntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 97
——— ——— IIIde Deel, 1ſte Stuk, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 337
——— ——— IIde Deel, 2de Stuk, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 617
——— ——— Zedeleer der H. Schrift, Vde Deel. Utr. by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 3-12-0 237
Mourik (*R. v.*) De oorſprong van Zuidhollandt, enz. Rott. by *Bennet* en *Hake*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 597

N.

NAleezing van den Arts of Geneesheer, IVde Deel. Amſt. by de Erven *F. Houttuyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 361
Nardin (*J. Fr.*) De Euangeliſche Leeraar, Vyfde en laatſte Deel. Amſt. by *A. v. Goor*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 529
Natuurlyke (De) Zoon of de Beproeving der Deugd, *Tooneelſpel*, door *Diderot*. Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 90
Noordkerk (*H.*) Brief in den jaare 1755 geſchreven over de Deſolate Boedelkamers, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 137
Nupoort (*J.*) Het rechte gebruik van den Heidelbergſchen Catechismus. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 528

O.

OEfeningen (De) in de war of de Oefenaars geſtoord, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 136
——— (Taal en Dichtlievende) van het Genootſchap: *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, Eerſte Deel. Leyden by *C. van Hoogeveen Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 515
Onderwys om Davids Pſalmen in 't Hollandsch en in 't Fransch te zingen. Haarl. by *A. Tolk*, in 8vo. *f* 0-11-0 358
Opera (De) gehandhaafd, in gr. 8vo *f* 0-11-0 521
Opgave van eenige Proeven, nopens het gebruik veeler Hollandſche Duinen. Leid. by *Heiligert* en *Hoogenſtraaten*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 596

Ora-

Oratorium of Geestlyke Zamenſpraak, in Maatzang. 's Hage by *H. v. Drecht*, in 8vo. *f* 0-6-0 271
Ordonnantie (Koninglyke) van zyne Majeſteit van Deenemarken wegens de Negotiatien op de Deenſche Eilanden. Amſt. by *A. v. d Kroe*, in folio. *f* 0-6-0 280
Ouwejans (*J.*) Sions Tempelvreugd. Rott. by *H. Maronier*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 491

P.

PApieren raakende Nederlands Waternood, met een ſterken Storm tuſſchen den 14den en 15den Nov. 1775, voorgevallen. 612
Pater (*L.*) Poëzy. Amſt. by *P. Meijer*, in 4to. *f* 3-16-0 224
Paulus (*P.*) Verklaaring der Unie van Utrecht, IIte Deel. Utr. by *J. v. Schoonhoven en Comp.* in gr. 8vo. *f* 2-12-0 259
——— — Betoog van Zeelands Regt tot het ſtigten eener Hooge Schoole. Leiden by *P. v. d Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 173
Pauw (*De*) Wysgeerige Beſpiegelingen over de Egyptenaaren en Chineeſen, IIde Deel, laatſte Stuk. Deventer by *L. Leemborst*, in 8vo. *f* 1 8 0 368
Pestel *Fondemens de la Jurisprudence Naturelle. Utr. chez* J. v. Schoonhoven en Comp. *in 8vo. gr. p. f* 1-0-0 200
Phelſum (*M. van*) Brief aan den Heer *C. Nozeman*. Rott. by *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 553
Philips (*C.*) Handleiding in de Spiegel-Perſpectief. Amſt. by *S. J. Baalde*, in 8vo. *f* 1-8-0 382
Pieterſon (*H.*) Verhandeling over de Voorzetzels der Werkwoorden, enz. Amſt. by *A. D. Selſchap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 277
Pinto (*M. J. de*) Kort begrip van de bewysredenen tegen de Materialisten. Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 536
Porte (*De la*) De Nieuwe Reiziger of Beſchryving der Oude en Nieuwe Wereld, XVIIde Deel. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 180
——— XVIIIde Deel, in gr. 8vo. ——— *f* 1-10-0 412
Pouteau (*C.*) Heelkundige Mengelwerken. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 24
Proeve van Oudheid-, Taal- en Dichtkunde, door het Genootſchap *Dulces ante omnia Muſæ*. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1-12-0 468
Proeven van Poëtiſche Mengelſtoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootſchap, onder de Zinſpreuk: *Kunstliefde ſpaart geen*

geen vlyt, IIde Deel, Leiden by *C. van Hoogeveen*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 132
Proeven van den tegenwoordigen Smaak der Hoogduitſchers in zaaken van Godgeleerdheid en Wysbegeerte, 3de Stuk. Utr. by *J. v. Schoonhoven en Comp.* in gr. 8vo. *f* 0-12-0 242
——— ——— Vierde Stuk. in gr. 8vo. *f* 0-12-0 434
——— (Genees- en Heelkundige) en Aanmerkingen, vervat in de *Philoſophical Transactions*, van derzelver eerſte Uitgave tot den tegenwoordigen tyd, Iſte Deel, 1ſte en 2de Stuk. Amſt. by *F. de Kruyff* en *A. v. d. Kroe*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0. Met de Intekening. 402

R.

Radeker (*J.*) Korte beſchryving van het Orgel te Haarlem. Haarl. by *J. Enſchedé en Zoonen*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 383
Redelykheid (*C.*) de Aloude Metzelwerken, *enz.* beoordeeld en wederlegd. 's Grav. by *H. C. Gutteling* en te Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 562
Redenvoering over de Wellust, uitgeſproken in eene Loge der Vrye Metzelary, enz. in gr. 8vo. *f* 0-6-0 358
Refutation Litteraire. A. Canterberg, *in* 8vo. *f* 0-6-0 616

S.

SChouwburg (Spectatoriaale), Iſte Deel. Amſt. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 1-10-0 468
Schröock (*J. M.*) Leevensbeſchryving van *M. Lutherus*. Amſt. by *A. D. Sellſchap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 417
Schubert (*J. E.*) Gedagten over den Verlosſer der Menſchen, *Jeſus Chriſtus*. Amſt. by *A. Eichhorn*, in gr. 8vo. *f* 1:12-0 490
Sepp (*C.*) Nederlandſche Inſecten beſchreeven en afgebeeld, Eerſte Stuk, Zevende Verhandeling, N. 30. *f* 0-18-0 594
Sibelius (*T.*) Tweetal van Leerredenen. Utr. by *S. de Waal*, in 4to. *f* 0-12-0 491
Smeekſchrift aan den vermaarden Heer *Pieter Paulus*, door *Paulus Dortsma Secundus*. 's Grav. by *J. Thierry*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 568
Spiegel der Waarheid en der Dwaalingen, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 442
Steenſtra (*P.*) Redenvoering over den Aart der Natuurkunde. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 449
Swaan (*G.*) Deductie, als Directeur der Aſſurantie Societeit te Amſterdam. Amſt. by *M. de Bruin*, in folio. *f* 1-5-0 384

Swieten (*G. B. van*) Verklaaring der korte Stellingen van *H. Boerhaave*, IIde en IIIde Deel, in vyf Stukken. Amſt. by *J. Marturre*, in 4to. *f* 5-0-0 249

T.

TAfereel van Natuur en Konst. XIIde Deel. Amſt. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 1-5-0 325

Tegenvraagen (Acht) aan den Opgeever der Zeven Vraagen. Leid. by *C. Delfos*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 440

Terkamp (*H. T.*) Uitgezogte Fabelen, enz. Iſte Deel. Bat. by *Lodewyk Dominicus*, in gr. 8vo. *f* 4-0-0 424

Thomas, Lofreden voor Keizer *M. A. Antoninus*. Rott. by *J. Bronkhorst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 513

Tiſſot, Onanismus. Tweede druk. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 208

——— Raadgeevingen, betrekkelyk tot de Gezondheid en Ziekten der Geleerden. Tweede druk. Utr. by *G. van den Brink*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 360

Tollner (*J. G.*) Algemeen onderrecht van de Symboliſche Boeken. Leid. by *J. le Mair*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 11

——— —— Oordeelkundig en Schriftuurlyk Onderzoek, over de Godlyke Ingeeving der Heilige Schrift. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 53

Tucker (*J.*) Verhandeling over het Regt van het Britſche Parlement, om belastingen te leggen, op de Noord-Americaanſche Volkplanters. Utr. by *J. v. Schoonhoven* en *Comp.* in gr. 8vo. *f* 0-11-0 91

U.

UNzer (*J. C.*). Geneeskundige Proefneeming, met den door kunst gemaakten Magneet. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 303

V.

VEgt (*H. G. van de*) Paradyſche Vyandſchap, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 585

Verhandeling van het Krygsgerecht der Frieſche en Naſſauſche Regimenten, recht houdende binnen Leeuwaarden, in 4to. *f* 0-7-0 138

Verhandelingen, van 't Stolpiaansch Legaat, Leid. by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 4to. *f* 2-10-0 20

——— —— —— uitgegeeven, door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, XVde Deel, Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 3-3-0 78

——— —— —— XVIde Deel, *f* 3-0-0 554

——— —— —— uitgegeeven, door het Zeeuwſch Genoot-

ſchap

ſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. IVde Deel. Midd. by *P. Gilliſſen*, in gr. 8vo. *f* 3-16-0 502
Verhandelingen (Natuurkundige) of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie *enz.* betreffende, IVde Deel, 4de Stuk. Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in gr. 8vo. *f* 1-0 0 - 254
—— —— —— Vde Deel, 1ſte Stuk, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 404
Verſchynzel (Zeldzaam) in het Conclave te Rome, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 235
Vertoog over de vryheid, die men heeft, om zich in den Echt te begeeven met iemand, wiens begrippen in den Christlyken Godsdienst met de onzen verſchillen. Amſt. by *F. H. Demter*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 111
Verzameling van Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen, enz. Grooten deels uit het Engelsch, Ifte Deel, 1ſte Stuk. Leid. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 246
—— —— Iſte Deels, 2de Stuk, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 459
—— —— Iſte Deels, 3de Stuk, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 607
Vitet, Geneeswyze van de Ziekten en Kwaalen der Paarden. Amſt. by *G Warnars*, en te Harl. by *F. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 445
Voet (*J. E.*) Gods geſchonken middelen ter verkryging van den Geestlyken ſmaak. Utr. by de Wed. *J. van Poolſum*, enz. in gr. 8vo. *f* 0-18-0 19
—— —— De Heerlykheid van GOD in *Jeſus Christus*. Dordr. by *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 58
—— —— De Kragt van GOD in *J. Christus*, ib. *f* 0-8-0 145
—— GODS Goedertierenheid in *J. Christus*, ib. *f* 0-11-0 390
Voget (*A.*) Ontleedende Verklaaring, des eerſten Briefs van Apost. Joannes. Utr. by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 3-16-0 196
Volkman (*D. J.*) Reisboek door Italie, Vde Deel. Utr. by *J. v. Schoonhoven in Comp.* in gr. 8vo. *f* 2-5-0 83
—— VIde en laatſte Deel, in gr. 8vo. *f* 2-5-0 374
Vondeling (de Engelſche) of Adelyke Schrynwerker. Tooneelſpel. Amſt. by *G. ten Boekelaar*, in 8vo. *f* 0-10-0 186
Voorſtellingen van Gevallen, welke in de Verſterfrechten van Zuid- en Noordholland kunnen voorkomen, enz. Amſt. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 167
Vorm (*H. v. d.*) Verhandeling van het Hollandsch, Zeelands en Vrieslands Verſterfrecht. Zevende Druk. Amſt. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 167
Vraagen voor Kinderen, ofte Inleiding tot Onderwyzinge in de

de Zedekunde, door het Ascetiſche Genootſchap te Zurich. Nym. by *J. v. Campen*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 400
Vraagen (Zevental van) neergelegd, in den ſchoot van Nederlandsch Gereformeerde Kerk. Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 0-2-0 440

W.

WAarheid (De) van zyn luister berooft, door de Philoſophie van *Wolff*. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 109
Walch (*Ch. W. F.*) Letterkundige Verhandeling, over de veranderingen in de Studie der Kerklyke Geſchiedenisſen. 2de Stuk. Utr. by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 345
Wall (*P. H. v. d.*) Handvesten, Privilegien enz. der Stad Dordrecht. Derde Afdeeling. Dordr. by *P. v. Braam*, in Fol. *f* 3-4-0 161
Wandelingen (De) van den Heer *Frankly*. Amſt. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 564
Watts (*J.*) Kort Begrip der geheele Schriftuurlyke Historie. Derde Uitgave. Utr. by de Wed. *J. J. van Poolſum*, in 8vo. *f* 1-16-0 112
Weder Antwoord (Gepast) op het Antwoord, betreffende de Aanmerkingen, wegens de Deſolate Boedelskamer. Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 137
Westerbaan (*K.*) Dichtſtukken. Leid. by *K. Delfos*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 274
Wildrik (*W.*) Aanmerkingen over de ſchadelykheid van Linnen gewaschte Slopkousſen voor de Soldaaten. 's Hage, by *H. van Drecht*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 383
Willems (*W. A.*) Eenvoudige en teffens nauwkeurige manier, om de Lengte op Zee te vinden. Midd. by *Levinus Moens*, in 4to. *f* 0-8-0 411
Willemſen (*J.*) Hertſterkte in Jehova. Midd. by *H. Sas* en *J. Dane*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 111
Winter (*N. S. v.*) en *L. W. v. Merken*, Tooneel-Poëzy. Amſt. by *P. Meijer*, in 4to. *f* 3-18-0 35
Wolff (E.) *Arnold Geesteranus*, aan *Maria van Reigersbergen*. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 603

Z.

ZIeguer (*Ch.*) Theologiſche Gedagten, enz. Utr. by *P. van Nieuwenrode*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 354
Zingha. Koningin van Angola. Door (M. L.) *Castilhon*. Eene Africaanſche Geſchiedenis. Rott. by *A. Vis*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 282

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerſte Stukken des Derden en Vierden Deels.

(III. en IV. dienen ter aanduiding van het IIIde en IVde Deel.)

A.

Aardryksbeſchryving, wat en hoe nut die is, III. 407
Adams Dood akelig beſchreeven, IV. 360
Alexander Severus, Naſpeuring of hy den Christlyken Godsdienst beleden, en eerbewyzingen aan CHRISTUS toegebragt hebbe, IV. 338
Amiant, zie *Asbeſtſteen*.
Apenbrood, een Boom dus genoemt van eene verbaazende grootte, III. 217
Aristoteles, berigt van deezen Wysgeer, IV. 72
——— ——— van zyne Natuurkunde, IV. 73
Asbeſtſteen, Proeven genomen op het doek daar van bereid, III. 32
Asch, tot het opdroogen der Pokken gebruikt, IV. 223
Aschtrekker, zie *Tourmalin*.
Athene, (Dwingelandy des Raads te) III. 497
——— (Herſtelling van de vryheid te) III. 498
Avondmaal (Onthouding van het) en geen Schorting hadt in de Apoſtoliſche Kerk plaats, IV. 64
——— (Schorting van het) wanneer eerst in gebruik gekomen, IV. 67

B.

Babylon, hoe door CYRUS vermeesterd, III. 322. Het toegebeurde beantwoordde aan de Voorzeggingen, III. 323
Begeerten, waar in derzelver beſtuur beſtaat, III. 459
Begraaven, (Het) in de Kerken hoe ſchadelyk, IV. 408
Bekeering best bevorderd, door het vertrouwen op God op te wekken, III. 104
Bekooping op de beurſt, wat die is, IV. 318. en aanmerkingen daar over. IV. *ald.*
Boeken, (Symboliſche) wat derzelver Inhoud, en hoe derzelver Inrigting moet weezen, IV. 12, 13
Bolingbroke, berigt zyns Leevens, IV. 601. en zyn Character, IV. 609
Boomluizen den Byen dienſtig in 't verzamelen van Honig, III. 313
Boomvrugten veroorzaaken den Roeden loop niet, III. 307
Bruconier, (*H. C. de*) Deductie, IV. 613
Branding ter genezing der Jichtpynen, wat men daar van te houden hebbe, IV. 23
Bucentoro, het Vaartuig der Doge van Venetie beſchreeven, IV. 276
Buikſpreeken, waar in het beſtaat, III. 208. Is geene Tovery al-

toos,

toos, III. 209. Maar eene Kunstgreep. Uitlegging daar van, III. 210, 211
Buit op den vyand behaald van tweeërleie soort, III. 286
Byën, hoe en waaruit zy Honig verzamelen, III. 313

C.

Calomel, in hoe veele Ziekten en toevallen dienstig, III. 18, 19
Carel de I, Koning van Groot-Brittanje, zyn Character, III. 220
——— *de II*, Character van dien Vorst, III. 222. IV. 128
——— *de V*, (Keizer) zyn Character, door ROBERTSON geschetst, III. 444
——— ——— wat hem bewoog om afstand van zyne Heerschappyen te doen, III. 447
Catharina de Medicis, haar Character, III. 363
Charivarium, oorsprong en beteekenis van dit woord, III. 41
Chineezen en *Egyptenaars*, Volken van onderscheide geaartheid, III. 449
Christenen, (De Eerste) van derzelver Deugd is dikwyls te hoog opgegeeven, en dit uit verscheide oorzaaken voortgesprooten, III. 576
——— derzelver menigte, in de Tweede Eeuwe, door de Oudvaders vergroot, IV. 98. Waarom van veelen zeer vermindert, IV. 99. Wat men van derzelver aantal te houden hebbe, IV. 100
——— (Lotgevallen der) zints den dood van *Constantinus Chlorus*, tot de Afzyvigheid van *Maximianus Galerius*, IV. 618
Christus (Wysheid van) in zyne Leere, IV. 59
Christus, (Gods goedheid in) IV. 390
——— Gods wyze schikking, in hem genoegzaam onbekend te houden in zyne Jeugd, IV. 397
——— of *Alexander Severus* hem Godsdienstige eere toegebragt hebbe, IV. 341
——— wanneer hy den laatsten Paaschmaaltyd gehouden hebbe, IV. 627
2 *Chron.* XI. 14, 15, opgehelderd, III. 381
Colos. I. 24, opgehelderd, III. 94
Conclave, hoe het by de verkiezing van den Paus gehouden wordt, III. 617
Constantinus de Groote, hoe hy zich by den aanvang zyner Regeeringe omtrent de Christenen gedroeg, IV. 619
——— ——— ——— zyn Character, voor hy den Christelyken Godsdienst omhelsde, IV. 620
Copernicus, (Het stelzel van) 't eenvoudigste en voldoendste, III. 153
Coquetterie, (Aanmerkingen over die) in jonge Juffers en Heeren, IV. 232
1 *Corinth.* X. 31, 32. verklaard, IV. 238
2 ——— X. 3-6. opgehelderd, III. 337
Cyranides, zie Kruidzangen.

D.

Daan. IX. 23-27. De voorzeggingen aldaar aan te merken als een Prophetisch Cyfer-raadzel, IV. 574. Wat Tydsbestek daar in vervat is, IV. *ald.* Hoe men de *Weeken* te verstaan hebbe, IV. 575. Bewys der Vervulling, IV. 576. Verdeediging der

der Verklaaring hier opgegeeven tegen de zwaarigheid van een willekeurige veronderſtelling verdeedigd, IV. 578
Dan. IX. 23, 27. Uitlegging van *Johannes Jung*, ter toetze gebragt, IV. 626
Davids Gedrag omtrent *Nabal*, uit de gebruiken der roovende *Arabieren* opgehelderd, IV. 3
Deugd, (Voordeelen der) III. 232
——— is gehoorzaamheid, IV. 436
Deugden der Heidenen, (Dat de) blinkende zonden zyn, in welken zin Augustinus zulks gezegd hebbe, IV. 76
Dichter, hoe hy Smaak, Vernuft en Gevoel moet hebben, IV. 133
Diepmachine, door *C. Redelykheid* uitgevonden, beſchreeven, III. 603
Dipſe; zekere Siroop in grooten overvloed uit *Hebron* na *Egipte* gezonden, III. 640
Dirk de VII. Graaf van Holland, gaat met Hendrik, Hertog van Braband, een Verdrag aan, III. 130
——— *de V*, heeft eene Giftbrieve ten behoeve der Abdye van Egmond verleend, III. 134
Doorgraaving, (Aanmerkingen op het Project van) der Wykermeer na de Noordzee, III. 173
Dramas, welk ſlag van ſpelen, IV. 471
Droefheid, (Regels tot beſtuur en geneezing van onmaatige) IV. 301
Druiven, onderſcheiden wyzen van dezelve te perſſen, en 'er wyn van te maaken, IV. 500
Duikſteen, zie *Traſſteen*.
Duinen, (Proeven nopens het voordeelig gebruik der Hollandſche) IV. 596

E.

Eed des Biſchops van Utrecht met zeven *Stolen*, waar in dezelve beſtondt, III. 520
Eenvoudigheid, Een *Dichtſtukje*, IV. 461
Eer van God, hoe wy dezelve in onze daaden te bevorderen hebben, IV. 239
Egyptenaars, Aanmerkingen over den Eerdienſt door hun aan de Dieren beweezen, IV. 269
Engelſchen, (By de) is de Nieuwsgierigheid eene heerſchende drift, voorbeelden hier van, IV. 183
Eph. I. 3, opgehelderd, IV. 580.
Erfenis, oude wet daaromtrent te Groningen, die de Zoons boven de Dogters bevoorregt, III. 164
Etna, beſchryving van dien Berg, III. 502. ſchoon gezigt op den top, III. 503. De Crater van deezen Vuurberg, III. 506. Wegens de Uitbarſtingen en de kleine Bergjes daar door geformeerd, III. 507. Hoogte van den *Etna*, III. *ald.*
Euangelien (De) zyn in de Eeuw der Apoſtelen geſchreeven, III. 341.
——— wie ze opgeſteld hebben, III. 342
Exodus XI. 2. verklaard, III. 289
——— XIV. 19-31. opgehelderd, III. 526
Ezechiël I. 28. II. 9, 10. III. 1-3. III. 24-26. IV. 4 8. van zwaarigheden ontheeven, III. 201

F.

François de II, Koning van *Frankryk*, geſcheurt, III. 363

Franken, (Wat men van de nauwe Vriendſchap der) met de Romeinen te houden hebbe, III. 225
Frondeurs, zie *Mazarins*.

G.

Geertruidenberg, wanneer en hoe door POIJET ingenoomen, III. 271
Geesten, (Beſchouwing van een ſtaat der zalig ontſlaapen) III. 109
Gellert, (Nagedagtenis van) IV. 455
Genade, (Leer der Lutherſche Kerke wegens de wederſtaanbaare en onwederſtaanbaare) onderzogt, III. 58
Gen. XVIII. 8. opgehelderd, III. 5
Genoegen. *Dichtſtukje*, IV. 332
Germaanen, Aanmerkingen over derzelver bedreevenheid of onbedreevenheid in de Schryfkonst, III. 165
Geſchiedenisſe, (Kerklyke) hoe uit de bronnen zelve te leeren, IV. 346. hoe men te werk moet gaan om eene byzondere Gebeurtenis daar van te onderzoeken, IV. 347
Geweeten. (Het gerust) Een *Dichtſtukje* met Muzyk, III. 179
Geweetensvraagen, wat men daar door te verſtaan hebbe, III. 298
——— ——— derzelver huichelagtig misbruik, III. 299
Gezelſchap, (Welk) jonge Heeren behooren te zoeken en te vermyden, IV. 602
God, (Aanmerkingen over de Aandoeningen in) IV. 393
Gods, (Beſtaan) of het te ontdekken is zonder Openbaaring, III. 485
Godsdienst, (De vraage waarom men by verſcheide volken der Oudheid zo wyze Wetten en zó dwaazen) vindt? beantwoord, IV. 373
Goederen, (Gemeenſchap van) tusſchen Man en Wyf, IV. 447. In tweede en verdere Huwelyken, IV 448. Of dezelve, ſtaande het Huwelyk, kan gecontracteerd worden, als de Gemeenſchap, by Huwelyksvoorwaarden, is uitgeſlooten, IV. 451
Gom aan de Rivier Senegal verzameld, van welk een gebruik en dienst aldaar, hoe ze verzameld wordt, III. 216
Gondels, hoedanige te *Venetie*, IV. 377
Grenada, overblyfzels der Mooren aldaar, III. 371
Guiſe, (De Hertog van) zyn Character; III. 366
Guiſen, (Het Huis der) zeer magtig in *Frankryk*, III. 364

H.

Handel. IV. 36, 37, opgehelderd, III. 45
——— V. 1—14, verklaard, III. 47
——— XVII. 22. enz. opgehelderd, IV. 189
Harst, (Veerkragtige) van *Cajenne*, hoe dezelve verzameld wordt, III. 315
Heiligheid des Leevens tot de toekomende Gelukzaligheid noodig, III. 54
Hemelvaardsdag, hoe vroeg dezelve gevierd is: vreemde gebruiken op denzelven, III. 196, 198
Hendrik de IV, opheldering van 't geval der Bloeddroppelen, die onder 't ſpeelen op de tafel vielen, IV. 405

Hervorming is een altoos onvoltooid werk, IV. 418
Hippopotamus, zie Rivierpaard.
Hollanders, welke veranderingen zy onder de verschillende Regeeringen in geaartheid ondergaan hebben; III. 22
——— (werkzaamheid der) in de Zestiende en Zeventiende Eeuw afgemaald, III. 158
Honigdauw, een verdikte uitwaasseming der Planten, III. 313. Ook het Uitwerpzel van een soort van Boomluizen, III. *ald.*
Hoogelied van SALOMO, gedagten van JACOBI daar over, III. 387. aangemerkt als een Dichtstuk niet *van* maar *voor* SALOMO opgesteld. Om hem van een onbetaamelyk gedrag af te raaden, III. *ald.*
——— V. 2—6. uitgebreid, IV. 299
Huishoudelykheid, een noodig vereischte eener Juffrouwe, III. 376

J en I.

Jaars- (Nieuw-) Zang, IV. 89
Jacobus de I, Koning van Groot-Brittanje, zyn Character, III. 219
——— *de II*, Character van dien Koning, IV. 130
Jeroboams Gedrag, in het opregten der Kalveren te *Dan* en *Bethel*, onderzogt en beoordeeld, III. 381
Jerusalems Verwoesting, een standhoudend Wonderwerk, III. 481
Jesus, in zyne vernedering en verheffing beschouwd. *Dichtstukje*, IV. 330
Jichtpynen, zie Branding.
Inënting, ('t Geheim der Suttoniaansche) ontdekt, IV. 114
Inënting der Kinderziekte hoe zeer *Bengale* verrigt wordt, IV. 222
Ingeeving, (Godlyke) wat die zy, IV. 54. Onderscheide trappen daar van, IV. 55. Waarschynlykheid van de Ingeeving der Heilige Schrift, IV. 56
Insecten, (Onredelykheid van het veragten der) III. 230
——— zonder paaren vermenigvuldigd, waarneemingen hier omtrent, IV. 406
Joanna, (*Pauzin*) over de getuigenissen haar betreffende in een handschrift van *Anastasius*, III. 561
1 *Joan.* IV. 18, opgehelderd, IV. 196
Jooden, (De verstrooijing der) een standhoudend wonder, III. 484
——— (Merkwaardig berigt van eenige) in Arabie, III. 556
Israëliten, volgens welk een regt zy de geleende vaten der *Egyptenaaren* gehouden hebben, III. 289
Jubeljaar der *Jooden* en de Berekening van 't zelve, van zwarigheden ontheven, IV. 630
Judas, zie *Petrus*.
July. (Bespiegeling van de Maand) IV. 321

K.

Kaartspelen, verscheide Schriften daar toe betrekkelyk beoordeeld, III. 254
Kalk, (*Naamsche*) het gebruik daar van ontraaden, IV. 563
Kerk, (*Russische*) hoe zeer ook veranderd, is niet geschikt om met de *Protestantsche* te vereenigen, III. 100
——— ——— Algemeene Gesteltenis, en wie dezelve onder de Ketters telt, III. 102

Kerk

Kerk, (Wat 'er van een Lid der Algemeene) ten aanzien der Geloofs-belydenisse, vereischt wordt, III. 531
Kerken, (Het Begraaven in de) te keer gegaan, IV. 508
Kinderen, (Over de zaligheid van jong gestorven) III. 13
——— hoe door slegte Gouvernantes en Dienstboden bedorven, III. 87
Kindermoord. (Aanmerkingen over den) III. 397-399
Kleeding, wat jonge Heeren daaromtrent in agt te neemen hebben, IV. 601
Kokosboom beschreeven, III. 119
Komen te doen, Aanmerkingen over dergelyke spreekwyzen, IV. 486
1 *Kon.* XII. 26-33. opgehelderd, III. 381
Koophandel, hoe veel zy toegebragt hebbe tot Nederlandsch bloei, III. 68
——— heeft in de Oorlogsregten eene groote verandering gemaakt, III. 287
——— (Geschiedkundig verslag van Hollands) IV. 555
Koortzen, (Tusschenpoozende) hoe te geneezen, III. 18
——— (Gal-Rot-) die in 't jaar 1772 te Antwerpen gewoed hebben, beschreeven, IV. 495
Koude, (Uitwerkzels van felle) IV. 69
Kraamkloppertjes te *Haarlem* en te *Enkhuizen*, berigt wegens dezelve, de oorsprong daar van opgespeurd, IV. 363 *enz.*
Krabbe, (De) en haar Jong. *Een Fabel*, IV. 425
Kragt, (Misverstand omtrent 's Menschen) in zedelyke daaden te keer gegaan, IV. 146
Kragt. ('s Menschen) ten goede wederspraken, IV. 295
Krim, (Beschryving van de) III. 614
——— (Tartaaren in de) hunne gesaartheid, III. 616
Krokodillen, waar op derzelver eerdienst in Egypte steunt, IV. 370
Kruidzangen, welke die waren, III. 42
Kunst, (De waare verdiensten van) alleen te zoeken in haare overeenkomst met de Natuur, III. 410

L.

Land, (Heilige) vrugtbaarheid van 't zelve aangetoond, III. 638
Leenen, (Verscheide soorten van) opgeteld, III. 136
——— hoe 't met dezelve toeging als zy door mangel aan een Manlyk Oir open vielen, III. 133
Leenopvolging, 't verschillend denkbeeld daar over aangemerkt als de oorsprong van de *Hoeksche* en *Kabbeljaauwsche* tweespalt, III. 134
Leeraar, (Een waardig) geschetst, IV. 228
Leviticus XXV. 3-11-20-22. opgehelderd, IV. 630
Lichaamsuitgiftingen, waarom onder de Christenen als een middel ter volmaaktheid ingevoerd, III. 440
Liefde van GOD, welke die is, en hoe groot, IV. 393
Longen, (Het dryven of ziuken der) van eengebooren Kinderen strekt ten bewyze of ze geleefd hebben dan niet, III. 354
Loop, (Roode) door geen Boomvrugten veroorzaakt, III. 307

Lucas II. 19. opgehelderd, IV. 399
—— VI 23. Verhandeling daar over. IV. 345
—— III. 1, 2. opgehelderd, IV. 389
—— XIV. 13. en vervolg, opgehelderd, IV. 5
Lucca, gelegenheid van dit Gemeenebest, III. 278. Hoe het beſtuurd wordt, III. 279. Van de Graanen die het voortbrengt, de Olie en Zyde welke het uitlevert, III. 281. Verſtand en Geleerdheid daar gekoesterd, III. *ald.*
Luther heeft alles niet kunnen hervormen, IV. 418
—— (Tegenoverſtelling van) en *Melanchton*, IV. 419
Lutherſchen, (Staat der) in de Achtiende Eeuwe, III. 240

M.

Maan, waarom dezelve zich aan den Gezigteinder grooter vertoont dan wanneer zy hooger geklommen is, III. 609
Madras, (De Stad) beſchreeven, IV. 220
Man en Wyf hebben geen verſcheide goed, verklaaring deezer Spreuke, IV. 447
Maraten, (Oprigting van de heerſchappy der) III. 326
Margaretha, Gravinne van Hennenberg; oplosſing van de 365 Kinderen die zy te eener dragt zou ter wereld gebragt hebben. IV. 506
Mark. XI. 6 opgehelderd, IV. 18
Masque, (Het Venetiaanſche) hoedanig, IV. 377
Matthæus XII. 40. opgehelderd en tegen *Rouſſeau* verdeedigd, III. 434
Maurits van Saxen, hoe hy zich omtrent *Carel den V*, gedroeg, III. 267
Mazarins en *Frondeurs*, (Beknopt verſlag van de oneenigheden tuſſchen de) IV. 309
Melanchton, hoe zeer van *Luther* in Character verſchillende, IV. 419. Wat dienst Hy tot de Hervorming gedaan hebbe IV. 420
Menschlykheid, in zommige Menſchen op eene zonderlinge wyze te wege gebragt, III. 466
Middelburg, waarom die Stad zo laat tot Prins Willems zyde overging, IV. 169
Middleton's gevoelen over de Wonderwerken onderzogt, IV. 108
Miggrode, (*J. v.*) Korte ſchets van zyn Leevensloop, III. 589
Minnevaar, (Klugt van onzen Lieven Heers) III. 521 enz.
Montmorency, (*Anne de*) zyn Character, III. 365
Monzongo, (Inhoud van het Treurſpel) IV. 36
Mozaïk werk, hoe het vervaardigd wordt, III. 33
Mozes, de Boeken, die zyn' naam draagen, zyn geen 700 Jaaren naa zynen dood geſchreeven, III. 334
Muizen eeten ook Inſecten, IV. 595

N.

Nagtwagts, (De Twee) *Een Fabel*, III. 84
Naïve, (Het) waar in geleegen, III. 513
Napels, (Schoonheid der Landſtreeken in) IV. 84

O.

Obelisken dienden in Egypte niet tot Zonnewyzers, III. 455

Ons-

Oesters, op de boomen verzameld aan de Rivier *Senegal*, III. 215
Olie, (Uitwerkingen van) ter beveiliging der Scheepen, IV. 214. Vraagen omtrent dit ſtuk voorgeſteld, IV. 215
Onderwys (Godsdienſtig) hoe best ingerigt, III. 85
Onderzoekingen, (Theologiſche) naar welke regels in te rigten, IV. 438
Ongeloof, (Welk een) in de Schriften des N. V. met de verdoemenis bedreigd wordt, IV. 7
——— door weelde voortgebragt en gekoesterd, IV. 387. hoe eene ſlegte behandeling der Leere 't zelve ſtyft, IV. 388
Onmagt, (Verkeerde denkbeelden van 's Menſchen) van zeer heilloozen invloed, IV. 17
Openbaaring, (Nuttigheden der) III. 294
——— dezelve kan niet zonder duisterheden weezen, III. 297
——— (Christlyke) door eene verkeerde Voorſtelling benadeeld, hoe best te verdeedigen, IV. 388, 389
Opſtanding (Jesus heeft zyne) voorſpeld, III. 433. Waarom de Discipelen dit niet verſtonden, III. *ald.*
Orde des Heils van *Kleman* voorgeſteld, III. 535
Overheid (Hoe de) zich omtrent een Christlyk Genootſchap, als een Godsdienſtig Genootſchap te gedraagen hebbe, IV. 65

P.

Paardekweekeryen, en Paardenloopen in *Engeland* beſchreeven, IV. 181
Paaschjaaren, zie Styl. (Franſche)
Paaschmaaltyd (Berekening van den tyd waar op *Christus* den laatſten) gehouden hebbe, IV. 627
Paauwvieſen, onderſcheide ſoorten opgeteld, III. 356
Palermo, beſchryving dier Stad, IV. 121
Palmboom verſchillende ſoorten, III. 119
Papier, (Van het *Egyptiſch* en *Chineesch*) III. 123, 124
——— (Het Europiſch of Linnen) wanneer eerst uitgevonden en in gebruik gekomen, III. 124
——— van Asbest of Amianthſteen gemaakt, III. 125
Papierriet van den Nyl beſchreeven, en hoe men 'er zich van bediende, III. 126
Parre, (*Thomas*) die in zyn 153 jaar ſtierf, hoe by zyne Ontleeding bevonden, IV. 403
Paſſau, (De voornaamſte Artykelen van het Verdrag te) geſlooten, III. 269
Paulus, (Apostel) in een plaats by *Lucianus* bedoeld, IV. 430
Paus, (Verkiezing van den) hoe die in 't Conclave toegaat, III. 617
——— Plegtigheden by zyne aanſtelling en krooning, III. 618, 619
Peetten, welk ſlag van Vaartuigen te *Venetie*, IV. 377
Perſpectief, waar in het beſtaat, III. 28
Peter I, welk een Hervorming hy in de Ruſſiſche Kerk gemaakt hebbe, III. 101
Petrus, (Val van de Beſchryving van) met die van den dood van *Judas* vergeleeken, en als een bewys van de Waarheid en Godlykheid der Euangelie-Leere aangedrongen, III. 580

Philemon, (Brief aan) wanneer geschreeven, III. 190
Philip, (Graaf) voor den tyd der Unie van Utrecht van het bewind deezer Landen vervallen, IV. 261
Pilatus heeft waarschynlyk aan Keizer *Tiberius* berigt, wegens *Jesus*, gezonden, III. 427. Waarom de Romeinsche Geschiedschryvers daar van niet gewagen, III. 449
Pinxsterbloemen, (Oorsprong der) III. 317
Pianeeten, hoogstwaarschynlyk bewoond, III. 311
Pokken, Inënting daar van voordeelig, III. 114
——— een Schaap ingeënt, bragtten geen Pokken voort, III. 115
Praktyk, zie *Theory*.
Privilegie, ('t Groot) van Vrouwe *Maria*, is van bestendige kragt geweest, IV. 162
Privilegien, (Waar op het gezag der) op naam van *Philips*, aan sommige Steden, vóór de afzweering, geschonken, steunt, IV. 265
Protestanten, wat derzelver vereeniging met de *Roomschen* belet, III. 99
Psalmberyming, (Het haatlyk bespotten der Oude) gewraakt, III. 328
——— (De Nieuwe) aangepreezen, III. 329
——— (Regels in de keuze der Nieuwe) in agt genomen, III. 629
Psalmgezang, welke algemeen heerschende misbruiken in de keuze der Psalmen te verbeteren, III. 112
Pyramiden, (Egyptische) *Thales* heeft de *Egyptenaars* niet geleerd om de hoogte daar van, door middel van de schaduw te meeten, III. 451. Zy zyn niet gemaakt om eenen onwankelbaaren Meridiaan te hebben, III. *ald.* Zy hebben tot geene Zonnewyzers gediend, III. *ald.* Noch ook om de Dag- en Nagteveningen te vinden, III, 452. waar toe zy strekten, III. 453

R.

Redenrykers, hun opkomst en verrigtingen, III. 521
Regeeringswyze (Welke het beste middel is om de) van een Land beminnelyk te maaken, IV. 203
Rhabarber, (De Egtste) door wien eerst hier te Lande uit zaad voortgeteeld, III. 598. Welk een grond en bezorging het aankweeken eischt, III. 599
Rivierpaard, reden van die benaaming aan dit Dier gegeeven, IV. 551. Gedaante van 't zelve, IV. 551 enz.
Rom. VIII. 15, opgehelderd, IV. 243
Roode Zee, (Doortocht der Israëliten door de) wonderdaadig, III. 526
Roomschen, waarom zy met de *Protestanten* niet kunnen vereenigen, III. 99
Rosalia, (St.) in hoe hoog eene agting te *Palermo* gehouden, IV. 122
Rotonda, (*La*) beschreeven, III. 559
Runboom, (*Wilde*) derzelver wortelschieting uit de takken beschreeven, IV. 119. van welken dienst ze zyn, IV. 120
Rups, (Aan de Tonnetjes van den Brandneiel-) Godsdienstige

ge Eer in *Frankryk* beweezen, IV. 372
Rupſen, derhelver veryellingen beſchouwd, IV. 589. In dezelve zyn de Viſſders reede opgeſlooten, IV. 590. Hoe deeze Gedaantverwisſelingen toegaat, IV. *ald.* Zy blyven in alle die ſtanten dezelfde Dieren, IV. 593
Rustdag, hoe dezelve geheiligd moet worden, IV. 529
Rykdom, (Begeerte tot) hoe onderſcheide dezelve werkt, III. 459. Hoe dezelve naar Gods beſtuurd worde, III. 461

S.

Sabbath, (Over de Inſtelling van den) III. 142
——— of dezelve van de Aardsvaders is onderhouden, III. 144
——— in hoe verre die Inſtelling de Christenen betreft, III. 146
——— hoe waarſchynlyk by de Oude *Jooden* gevierd, IV. 479. Waar toe ingeſteld, IV. 480. Welk eene rust zy op denzelven moesten houden, IV. 481. Welken arbeid als dan verboden was, IV. 482. Verſcheide Sabbaths-wetten, voegelyk in *Palestina*, kunnen by ons geen plaats vinden, IV. 483. Waarom op Sabbathſchennis zo zwaare ſtraffe geſteld was, IV. 484
Sabbathjaar der Jooden en 't Jubeljaar hadden ieder zyn byzonderen Tydkring, IV. 632
Sabbathsweg, een verdichtzel der Oude Jooden, by *Moſes* onbekend: waar uit het ontleend is, IV. 481
Samaritaan, (Dichtkundige Schildery van den Barmhartigen) IV. 421
1 *Sam.* XXV. 7, opgehelderd, IV. 2
Schmidt, (*L.*) wat hem wegens zyne Hoogduitſche Overzetting der Schriftuure wedervoer, III. 243
Schouwburg, alleen als een Uitſpanning beſchouwd, niet te veroordeelen, IV. 469. heeft verſcheide heilzaame invloeden, IV. *ald.*
Schrift, (H.) vervat alles wat ons ter Zaligheid noodig is, III. 9
Segovia, (Waterleiding van) beſchreeven, III. 368
Senegal, byzonderheden deeze Rivier betreffende, III. 213. Byzonderheden der Natuurlyke Historie aldaar, III. 214 *enz.*
Sellæ Stercoriæ, wat men van dezelve te houden hebbe, III. 561
Seringat, een Boom zo geheeten, beſchreeven, III. 315
——— hoe men 'er den Harst van *Cajenne* van verzamelt, III. *ald.*
Slaapziekte, (Waarneeming van eene ongewoone) III. 204
Sluis, (Berigt van de) door C. *Redelykheid* uitgevonden, III. 601
Sluizen, (Nuttigheden der) door den Heer *Redelykheid* uitgevonden, III. 38
——— te *Heiſwoegen*, nadeelig voor het *Te* gekeurd, III. 416
Sneede, (Keizers) wanneer eerst te werk geſteld, III. 305
——— ——— twee gevallen van eene gelukkige volvoering, III. 306
Souvereiniteit in de Vereenigde Provintien, waar in gelegen, III. 563

Span-

Spanje, Overblyfzels der Oudheid daar verdelgd en mishandeld, III. 367
Spelonken in de Oosterſche Landen zeer diep, III. 4
Sperwer, (De Kranke) *Een Fabel*, IV. 425
Springbaanen, derzelver menigte in *Africa*, III. 215. aldaar tot Spyze gebruikt, III. 216
——— (Welke) tot Spyze gebruiklyk en hoe behandeld, III. 554
Spysonthouding, (Zonderling voorbeeld van) III. 623
Starrekunde, (Spheriſche) waar in geleegen, III. 405. Haar begin en vorderingen, III. *ald.*
——— (Mechaniſche) waar in dezelve beſtaat, III. 406. Hoe voortgezet, III. *ald.*
——— Nuttigheden deezer weetenſchap, III. 406
Starren, (Vaste) derzelver getal, en afſtand, III. 308. Zyn Zonnen, III. *ald.* Verlichten en verwarmen andere Werelden, III. 309
Steenen, (Geregelde ontlasting van) door den mond, IV. 206
Stoke, (*Melis*) heeft zyn Rymkronyk tweemaalen uitgegeeven, III. 132
Styl, (*Franſche*) in de Jaartelling, welke die zy, wanneer dezelve een aanvang genomen, en hoe lang dezelve ſtand gehouden hebbe, IV. 505

T.

Tandpyn, door middel van den Zeilſteen geneezen, IV. 304
Theory en Praktyk, waar in van elkander onderſcheiden, IV. 250. Hoe aan elkander verbonden, IV. 251
Toonmeeting der Nederduitſche Verzen, IV. 47
Torren, geheiligd in Egypte, welke die waren, IV. 371
Tourmalin of Aschtrekker, eigenſchappen van *dit* Edelgeſteente, III. 207
Tradition, (Apostolisch) hoe wy 'er geen ſtaat op kunnen maaken, III. 10
Transmontana of *Tramontana*, (De) kwyt te zyn, wat het beteekent, III. 31
Trasſteen, waar uit dezelve beſtaat, IV. 255. Veelvuldig gebruik daarvan oudtyds en heden gemaakt, IV. 256
Tugt, (Euangeliſche Kerk-) hoe dezelve geoefend werd, IV. 64
Tweegevegten, zonderlinge handelwyze van *Gustavus Adolphus*, om dezelve te doen ophouden, IV. 504
Tydrekening, (Wiskundige) wat die is, en haare Nuttigheden, III. 408
Tyranny, de gevolgen daar van leevendig geſchetst. en tegen die der vryheid overgeſteld, IV. 28

V.

Vallendeziekte, verſchynzels daar van, III. 259. Oorzaaken dier Kwaale, III. *ald.* Waarom veelal ongeneeslyk geoordeeld en niet geneezen, III. 260. wat ter geneezinge ſtaat in agt te neemen, III. *ald.*
Veelvraat beſchreeven, III. 358
Venetie, (Het trouwen van) met de *Adriatiſche Zee*, hoe deeze plegtigheid toegaat, IV. 375
Verbond, (*Stratitisch*) aart van 't zelve, IV. 349
——— ——— moet niet voor zodanig gehouden worden,

den, als 't geen God, vóór den Val, met onze eerſte Voorouderen heeft opgeregt, IV. 352
Verbond, (*Sinaitiſch*) moet van het Genade-Verbond onderſcheiden worden, IV. 352
Vereeniging (De) der Roomſchen en Proteſtanten heeft tot nog onoverkomelyke hinderpaalen, III. 533
Verhevene, (Het) waar in 't beſtaat, III. 511
Verkooping, (Beantwoording der vraagen of des Schuldenaars Huisvrouw, voor zo veel haare Weduwgiſte aangaat, zich tegen de) kan ſtellen? IV. 313
Veſuvius, beſchryving van dien Berg, IV. 85
Viſchje (Een gearmd) uit de *Kroos-Zee*, beſchreeven, IV. 79
Vogels, derzelver geſteldheid ten aanziene van het Hoofd, het Lichaam en de Leden, III. 356
Volkplantingen der *Engelſchen* in *America*, wat derzelver aanleg is, IV. 413. derzelver geſteldheid ten opzigte van *Engeland*, IV. 415 *enz.*
Volmaaking van onszelven is de Hoofdwet der Philoſophiſche Zedekunde, III. 634
Volmaaktheid, welk eene het Euangelie eischt, III. 438. Middelen daar toe, III. 440
Voltaire, geestig gegispt wegens zyn oordeel over de *Joodſche Brieven*, III. 246
Voortplantingen van den Ch. Godsdienst zonder Wonderwerken, een onbegrypelyke Gebeurtenis, III. 476
Voorzetzels (Regels betreffende de Scheidbaare en Onſcheidbaare) onzer Werkwoorden, IV. 277
Voorzigtigheid (De) aan een Godloochenaar. *Een Dichtſtukje*, IV. 464
Vriendſchap met God, waar in dezelve beſtaat, III. 391
Vryheid, (Bewyzen voor 's Menſchen) IV. 539
Vuurmachines, voordeelen derzelven boven de Watermolens opgegeeven, IV. 25
Vygeboom, (Wortel-) beſchreeven, IV. 210

W.

Waarheden, die men niet bevatten kan, kunnen, met een alzins voldoende klaarheid en zekerheid betoogd worden, IV. 537
Waldenzen uit de Valei *Pragelas*, derzelver wedervaaren, in den jaare 1708, en vervolgens, IV. 106
Waringeboom, zeldzaame groei van denzelven, IV. 212
Water, (Proeve van het niet kooken van kookend) in kookend Water, hoe dezelve genomen wordt, IV. 543. Oorzaaken van dit verſchynzel onderzogt, IV. 544
——— ('t Kooken van) waar in 't beſtaat, IV. 545
Weelde, waar in dezelve beſtaat, III. 462. Slegte gevolgen daar van, III. 464
Wet, (*Saliſche*) welk onderſcheid dezelve tusſchen de *Franken* en *Romeinen* ſtelde, III. 226
Wetten, (Onderzoek na den tyd wanneer men eerst geſchreevene) in Groningerland gehad hebbe, III. 166
——— (Character der) van onderſcheide Volken, III. 224
Wil, (Aanmerkingen over de vryheid van den) IV. 132

Willem den I. (Brief van *Caspar van Vosbergen*, wegens het doorſchieten van) III. 590
Winden, (Land- en Zee-) derzelver oorzaak, III. 549
——— (Paſſaat-) waar door te wege gebragt, III. 550
Winter, voordeelen die dezelve aanbrengt, III. 15
Wiskunde, (Zuivere) waar in dezelve beſtaat, III. 403
——— (Vermengde) wat daar toe behoore, III. 404
Wonderwerken der Apostelen, hoe noodzaaklyk om het werk hunner bedieninge te verrigten, III. 475
——— (Het bewys uit de) is in geen kring rondloopen, III. 478
——— (Wat men van de) naa den tyd der Apostelen, te houden hebbe, IV. 102
——— (Wat) zyn, IV. 286. Geſchieden alleen door Godlyke Tuſſchenkomst, IV. 287. Hoe zy de Waarheid en Godlykheid eener Leere bewyzen, IV. 290
Wyngaard-ranken wasſen in 't Oosten zeer weelig en hoog, dit tot opheldering van verſcheide plaatzen der H. S. gebruikt, III. 2
Wynſtok, waarſchynlyk uit *Paleſtina* in andere plaatzen overgebragt, IV. 498. Rede der benaminge, IV. 499. Hoe zwaare Ranken dezelve zomtyds heeft, IV. *ald.*
Wysbegeerte onder de *Luthersſchen* in de Achtſtende Eeuwe, III. 242

Y.

Ye, (Oorzaaken van de verdrooging van het) III. 171, III. 416
Yogourt, welk een Drank by de *Arabieren*, III. 5
Ysdammen, (Middel ter voorkoming van de) in onze Rivieren, IV. 82

Z.

Zedekunde, (Philoſophiſche) Grondſtelling van dezelve, III. 634
Zedeleer van het Euangelie, een bewys van de Godlykheid des Christendoms, IV. 142
Zedigheid (Waar in de waare) beſtaat, IV. 592
Zee, (*Zircknitzer*) byzonderheden daar van, III. 360
Zeeland, (*Nieuw*) een Eiland, gelegenheid en beſchryving van 't zelve, IV. 178
Zeelands (Over) Regt tot het opregten van een Hooge School, IV. 173. 265
Zelfſteen tegen de Tandpyn, met goed gevolg gebruikt, IV. 304. Zeldzaame geneezingen daar door verrigt in Lammigheden, enz, IV. 305
Zelfsverloochening, waar in gelegen, III. 437
Ziekte, (Hoe een Geloovig Christen de) moet aanmerken, IV. 486
Ziel, (Aanmerkingen over de onſtoffelykheid van de) der Beesten, IV. 155
Zonnewyzerkunde, waar in gelegen, zeer oud, III. 408
Zoon, (De Natuurlyke) Toneelſpel, inhoud van 't zelve, IV. 90

BLADWYZER.

Zwitzerland, (Beknopt berigt van de Omwenteling door welke) eene vrye Republiek geworden is, IV. 325. Verbindende vergaderingen der Cantons, en de verſcheidenheid ten opzigte van den Godsdienst, IV. 327

Zwolle, merkwaardigſte geſchiedenisſe dier Stad van 1672 tot 1700, III. 35

BERIGT

VOOR DEN

BOEKBINDER.

De Afbeelding van het Kraamkloppertje, te plaatſen tegen over bl. 366